

MENDERES?

Demokrasi Yıldızı

Şevket Çizmeli

2008
Yunus Nadi
Sosyal Bilimler
Araştırma
Ödülü

Güncelleştirilmiş
3. BASKI

MENDERES

Demokrasi Yıldızı?

Şevket Çizmeli

3. Baskı

Yazar Hakkında

Şevket Çizmeli, 1935'te Bafra'da doğdu; ilköğrenimini burada, ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1947-1955) yüksek öğrenimini de İstanbul Hukuk Fakültesi'nde (1955-1959) tamamladı.

Doğduğu yere ve öğrenim kurumlarına tüm yaşamında derin bağlılık duydu. 1961'den bu yana Ankara'da serbest avukatlık yapan Şevket Çizmeli evli ve iki çocuk babasıdır.

MENDERES

Demokrasi Yıldızı?

Şevket Çizmeli

3. Baskı

arkadaş YAYINEVİ

Yuva Mahallesi 3702. Sokak No: 4 Yenimahalle / Ankara

Tel: (0312) 396 01 11 (pbx) Faks: (0312) 396 01 41

e-posta: info@arkadas.com.tr

www.arkadas.com.tr

Yayıncı Sertifika No: 12382

© Yayım hakları **arkadaş** yayınevinindir. Yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

ISBN: 978-975-509-527-1

ANKARA, 2010

3. Baskı

Editör	: Melih Pekdemir
Yayına Hazırlık	: Selen Y. Kölay, Zeynep Kopuzlu
Sayfa Düzeni	: Neslihan Atay
Kapak Tasarımı	: Ayşegül Kuşcuoğlu
Baskı	: Ayrıntı Basımevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz	ix
Sunuş.....	xv
1923–1950 CHP DÖNEMİ EKONOMİSİNE GİRİŞ	1
1923–1938 ATATÜRK'LÜ YILLAR DÖNEMİ.....	4
1923–1929 Kuruluş ve Liberal Ekonomi Dönemi	4
Cumhuriyetin Osmanlı'dan Devraldığı Ekonomik Kalıt	4
Cumhuriyet'le Başlayan Ekonomik Atılımlar.....	12
CHP DEVLETÇİLİK DÖNEMİ (1930–1938)	24
Kadro Dergisi	38
İNÖNÜ'LÜ YILLAR DÖNEMİ (1938–1950).....	46
1939–1945 II. Dünya Savaşı Yılları	46
1945–1950 ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ	49
1946–1950 Partiler Arası İlişkilerle İlgili Bazı Açıklamalar.....	56
ÇOK PARTİLİ YAŞAM VE DEMOKRASİDE İNÖNÜ'NÜN ROLÜ	62
CHP DÖNEMİNİN BORÇLANMA, DEVLETÇİLİK VE PLANLAMA UYGULAMALARIYLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER.....	81
CHP Döneminin Planlama ve Borçlanma Politikası	91
CHP'nin Şimendifer (Demiryolu) Politikası.....	100
MENDERES'İN MUHALEFETTEYKEN CHP İKTİDARININ EKONOMİ–POLİTİKASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	109
DEMOKRAT PARTİ'NİN İDEOLOJİSİ VE YAPISI	120
DP'NİN 14 MAYIS 1950 ZAFERİ.....	170
Menderes'in Başbakanlığı, Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı.....	171
DP İKTİDARIYLA BAŞLAYAN DEVRİMLERİ DELME GİRİŞİMLERİ	174
Cumhuriyet ile Birlikte Türkçe Ezana Geçiş ve Dinde Reform Girişimleri	174
DP'NİN ARAPÇA EZANA DÖNÜŞÜ	190
Arapça Ezanla Başlayan İrticai Eaalıyetler	200
Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da Suikast ve DP'nin Göstermelik Tepkileri	222

LAİKLİK, MENDERES VE DP	237
DP'NİN MİLLÎ EĞİTİM, KÜLTÜR, DÜŞÜNSEL KALKINMA POLİTİKALARI VE MENDERES	269
DP'nin İlk İki Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Avni Başman ve Tevfik İleri'nin Karşılaştırılması.....	281
DİL DEVRİMİ, MENDERES VE DP.....	291
OKULLARA ÖNERİLEN TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN İÇ YÜZÜ	299
İbrahim Kafesoğlu	299
İslamın Bilim ve Uygarlıkta Yükseliş Döneminin Sorgulanması	300
Asrı Saadet Öyküsü	314
TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN BAŞKA BİR AYAĞI, OSMANLI'YA DUYULAN ÖZLEM	323
Osmanlı'da Bilim ve Kültür.....	329
Osmanlı Tarihi Hakkında Bazı Kesitler, Oryantalistler	339
Baron De Busbecq (Türk Mektupları 1522–1591)	341
Lady Montagu (Türkiye'den Mektuplar)	343
Von Moltke (Türkiye Mektupları)	345
Osmanlı'nın Feci Durumuna Bir Örnek de Yerli Kaynaktan	349
Osmanlı'nın Büyük Padişahları	350
Sultan Abdülhamit II (1876–1909)	355
Osmanlı'da Rüşvet (Dinin Ahlakı Etkisini İrdeleme Açısından).....	364
Bu Açıklamalar Işığında Milli Eğitimimize Yüklenen Manevi Değerler.....	368
İslamda Fetih, Cihangirlik ve Cihat	374
TÜRK SAĞININ HÜMANİZMA DÜŞMANLIĞI	378
ATATÜRK'ÜN CUMHURİYETLE BİRLİKTE GİRİŞTİĞİ KÜLTÜR DEVRİMİNİN GEREKÇESİ.....	388
Mustafa Kemal Milliyetçiliğini Geliştirdiği Çağdakilerden Ayıran Farklar	389
Atatürk ve Devrimlerine Haksız Olarak Yöneltilen İrkçilik ve Diktatörlük Savları	401
DİN DERSLERİ	409
İMAM HATİP SORUNU	434
İHL'deki Kız Öğrenciler Sorunu.....	455

KÖY ENSTİTÜLERİ.....	464
Tonguç ve Köy Enstitüsü Felsefesi.....	466
Köy Enstitülerine Yapılan Eleştiriler.....	468
Eleştirilere Karşılıklar.....	475
Celal Bayar'ın Komünist Mahmut Makalı Köşke Çağırması.....	481
Köy Enstitülerinde Alman Sonuçlar.....	483
HALKEVLERİ.....	486
DP İKTİDARINDA MENDERES'İN DEVLETÇİLİK, PLANLAMA, KREDİ, DIŞ YARDIM, BORÇLANMA GİBİ EKONOMİNİN TEMEL KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ VE UYGULAMALARI.....	493
Devletçilik ve Planlama.....	493
Devletçilik.....	493
Planlama.....	498
Dış Yardım, Kredi ve Borçlanma.....	511
Milli Korunma Kanunu.....	534
MENDERES HÜKÜMETLERİNİN YÜKSEK TARIM FİYATLARI VE MEKANİZASYON (TRAKTÖR) POLİTİKALARI.....	537
Kuraklık.....	555
Menderes ve DP Ekonomi Politikalarının Genel Değerlendirmesi.....	560
Prof. Nevzat Yalçıntaş.....	576
Prof. Memduh Yaşa Yönetiminde Akbank'da Kurulan Bir Bilim Kurulunca Hazırlanan Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978) Adli Araştırma.....	579
MENDERES'İN İSTANBUL'U İMARİ (1956–1960).....	581
Planlama.....	583
1950'den Sonra Başlayan Planlama ve İmar Hareketleri Hazırlıkları.....	585
Doğan Kuban.....	590
İmar Hareketinin Kamulaştırma Mevzuatı Yönünden Suç Teşkil Eder Yönü.....	596
1950–1960 ARASI SİYASİ REJİM TARTIŞMALARI, OLAYLAR VE YASSIADA DAVALARI.....	602
Menderes'in Kişiliği ve Ruh Sağlığı.....	602
MENDERES VE BASIN.....	611

İSPAT HAKKI, RADYO VE VATAN CEPHESİ	644
İspat Hakkı	644
Menderes ve Radyo	646
Vatan Cephesi	657
HAKİM TEMİNATI (YARGIÇ GÜVENCESİ) VE DP'NİN	
YARGIÇ KIYIMI	661
Menderes'in Yargıtay'a Karşı Bu Tutumu Nereden	
Kaynaklanıyordu?	667
Basma Göre Olaylar	672
ÜNİVERSİTE MUHTARİYETİ (ÖZERKLİĞİ)	677
ÖRTÜLÜ ÖDENEĞİN SARFI	687
YASSIADA MAHKEMELERİNDE DP'NİN ANAYASAYI	
İHLAL SAYILAN EYLEM VE KARARLARI	695
Sizi Alıp Yassıada'ya Tıkan Kuvvet Böyle İstemiş	695
Kayseri Himmeddede–Yeşilhisar Olayları	703
Çanakkale Geyikli Olayları	705
6–7 Eylül Olayları	707
Demokrat İzmir Gazetesinin Tahribi	711
Topkapı Olayları	712
İstanbul–Ankara Olayları	715
SONUÇ	717
NOTLAR	720
NOT I: “İNÖNÜ’NÜN TÜRKİYE’Yİ SAVAŞA SOKMAYARAK	
HALKIN ERKEKLİĞİNİ ÖLDÜRMEŞİ”	720
NOT II: GAZETELERDEN, ÖNEMLİ SİYASİ, İRTİCAİ, EKONOMİK	
OLAYLARIN DERLENMESİ (1953'ten itibaren)	730
NOT III: HÜSEYİN AVNİ BAŞMAN'IN ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ	757
NOT IV: “ATATÜRK'ÜN DİKTATÖRLÜĞÜ”, MENDERES, İNÖNÜ,	
EAİK AHMET BARUTÇU VE “TRABZON MESELESİ”	759
NOT V: BOĞAZDAKI HASTA ADAM	795
Parti İçinde Mukavemet	798
KAYNAKÇA	799

ÖNSÖZ

Şevket Çizmeli benim İstanbul Hukuk Fakültesinden sınıf arkadaşım. 1959'da mezun olduk. Döndük dolaştık ikimiz de Ankara'ya yerleştik. O avukat, ben Mülkiye'de öğretim üyesi oldum.

Adnan Menderes'in 9 ciltlik söylev ve demeçlerini merakla okuyan Şevket'e bu kaynağa dayanarak ilginç bir çalışma yapabileceğini söyledim. O da bu işe dört elle sarıldı. Elinizdeki kitap ortaya çıktı. Fakat işi geniş tuttu, onun için benim düşündüğümünden çok daha kapsamlı bir yapıt oldu. Kitabın yakın siyasal tarihimize çok önemli bir katkı olduğunu düşünüyorum.

1950–1960 Demokrat Parti iktidarı çok dikkatle incelenmesi gereken bir dönemdir, çünkü Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bir dönüm noktasıdır. 1950'ye değin sürmüş olan Atatürk Devrimi Dönemi o tarihte biterek bambaşka bir döneme girilmiştir. Bu, "Kısmî Karşıdevrim" Dönemidir.

Bilimsel tarihçiliğin en önemli işlevlerinden biri tarih dönemlerini ayırt etmek, bunların özelliklerini saptamaktır. Tıpkı bir biyoloğun canlıları ayırt etmek, onları sınıflandırmak durumunda oluşu gibi. Tarihte dönemleri belirlemezseniz olan bitenleri iyi anlayamazsınız, tarih "çorba" olur. II. Abdülhamit Dönemini II. Meşrutiyet'ten, II. Meşrutiyet'i, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Döneminden ayırmak zorundasınız...

İşte Türkiye Cumhuriyeti tarihini de iki ana döneme ayırmak zorunluluğu vardır. Şimdiye değin bu pek yapılmamıştır. Çünkü Kısmî Karşıdevrim çok kurnaz davranmıştır. Büyük dönüşümü duyumsatmamak için "Tören Atatürkçülüğü" denen bir hile, bir sahtekârlık bulunmuştur. Herkes sanmıştır ki Atatürk Devrimi Dönemi devam etmektedir, hem de

çok partili düzenle “zenginleştirilmiş” olarak... Şimdi Demokrat Parti Döneminin Kısmî Karşıdevrim özelliklerini biraz irdeleyelim.

- 1) Atatürk'ün bütünsel kalkınma modeli yerine maddi kalkınma modeline geçilmiştir. Yani, yol, baraj, fabrika vb. ön plana çıkmış, eğitim, kültür, bilim arka plana itilmiştir. Bu amaçla Halkevleri (1951) Köy Enstitüleri (1954) yok edilmiş, İmam Hatip Okulları açılmış, öğretmenlik ikinci sınıf meslek durumuna düşürülmüştür. Mühendislerin yıldızı parlamış, en yüksek devlet maaşından 2–3 kat fazla aylık alır olmuşlardır. Çizmeli'nin de belirttiği gibi “*görülmemiş kalkınma*” sözü Menderes'in ağzından eksik olmadı.
- 2) Yukarıda da değindiğimiz gibi, dönüşümü sezdirmek için Tören Atatürkçülüğüne başvuruldu. DP, CHP'yi ve İnönü'yü yeterince Atatürkçü olmamakla suçluyordu. İnönü para ve pullardan Atatürk'ün resmini kaldırıp kendi resmini koydurmuştu. DP yeniden para ve pullara Atatürk'ün resmini koydurdu. İnönü, Anıtkabir yapımını ağırdan alıyor diye eleştiriliyordu. DP yapımı hızlandırıp bitirdi; 1953'te çok görkemli bir törenle Atatürk'ün cenazesi Anıtkabir'e getirildi.
- 3) Kısmî Karşıdevrimi yaptıran toplumsal güç, şeyhler ve ağalardı (yani feodal düzen). Çünkü seçimleri kazanmak için mutlaka onlarla anlaşmak, uzlaşmak gerekiyordu. Onlar da kumanda ettikleri binlerce, on binlerce, yüz binlerce oy karşılığında Halkevlerinin, Köy Enstitülerinin yok edilmesini, İmam Hatip Okullarının açılmasını, adamlarına memuriyet verilmesini vb. istiyorlardı. Güçleri o kadarına henüz yetmediği için Tam Karşıdevrimi (şariat, eski yazı, hilafet gibi) istemiyorlardı.

Şeyhlik–ağalık düzeninin gücü önemli ölçüde dış emperyalist destekten sağlanıyordu. Emperyalizm her

zaman sömürülecek ülkelerin geri kalmasını yeğlemiştir. (Ayrıca, her zaman çok partili düzeni yeğlemektedir.) Doğubilimcilik (oryantalizm) her zaman “eski Türkiye”yi, “eski Arabistan”ı, bedevileri tercih etmiştir. Çünkü feodal düzen (ve çok partili düzen) o ülkelerde “at oynatma” (manipülasyon) olanaklarını sunmaktadır. Şeyhleri, ağaları “tavladınız” mı, o ülke elinizdedir. Aynı biçimde Ortaçağ ile henüz hesabını kapatmamış Türkiye’de bir siyasal parti şeyhleri, ağaları kazandığı zaman, seçimleri de kazanmaktadır.

Feodalizm mi DP’ye gitti, DP mi feodalizme başvurdu? Herhalde ikisi de olmuştur. Şeyhler ve ağalar CHP’yi nefret ettikleri devrimin partisi olarak algıladıkları için onun muhalifi DP’ye koşmuşlardır. Herhalde DP de bu desteği almanın iyi bir seçilme stratejisi olduğunu düşündüğü için onlara kucak açmıştır. Çizmeli’nin gösterdiği gibi Menderes gericilerin kahramanıydı. O da Necip Fazıl’ı, Said-i Nursi’yi desteklemekte kusur etmiyordu.

- 4) Kısmî Karşıdevrimcilerin ilginç bir özelliği de devletin olanaklarını har vurup harman savurmaları, maliye-i iflasa götürmeleridir. Plansız yatırımlar, yolsuzluklar, uluorta borçlanmalar sonucunda maliye iflas ettirilmiş, on yılda bir yapılan askeri darbeler sonucunda da biraz düzene sokulmuştur. Sonra genel seçimlerde yine Kısmî Karşıdevrimciler iktidara gelip aynı yanlışları yinelemişlerdir.

1980’den başlayarak durum değişmiştir. Borca battık, hatta borçkolik Türkiye, neo-liberalizmin rüzgârı altında IMF’nin kuyruğuna takılmıştır. Devlet artık yatırım yapan, yurttaşları için daha iyi bir gelecek hazırlayan bir düzenek olmaktan çıkmıştır. Devlet çılgın gibi borçlanan, varlığını borç ödemeye adanmış, IMF’nin buyruğunda bir makinedir. 1987’de AB’ye tam üyelik

başvurusuyla birlikte halkın ve hükümetlerin umudu AB “cennetine” kapağı atmak olmuştur. Böylece IMF tutsaklığına AB tutsaklığı eklenmiştir. AB, 20 yıl bizi sömürdüktan sonra şimdilerde “baklayı” ağzından çıkarmaya başlamıştır. Meğer bizi tam üye yapmaya pek niyetleri yokmuş.

- 5) Kısmî Karşıdevrimcilerin beşinci özellikleri ahlak düşkünlükleridir. Yolsuzluğa çok meraklıdırlar. Yoksul olanları “devletli” olunca Karun gibi zenginleşmesini bilmişlerdir. Menderes için “yemez, yedirir” denmiştir ama Çizmeli’nin saptamalarına göre, örtülü ödeneği kendi yararına çiftliği gibi kullanmıştır. Yine, okuyacaksınız, Yargıtay yargıçlarını kabul edip yüzlerine güldükten hemen sonra emekliye sevk ettirmesi de az ahlaksızlık sayılmaz. Uşak’ta Topkapı’da İnönü’nün yoluna azgın partili güruhları çıkartıp, kim vurduya getirerek öldürtmeye çalışmak daha vahim başka bir ahlaksızlıktır. Kendisi tek parti yönetiminin sorumlularından olduğu halde “27 yıldır çektiklerimiz” diye iftira ve yalanlarla dolu atıp tutmalar da ahlak dışı sayılabilir.

Menderes ve iki arkadaşı günümüzde artık kabul edilmeyen gaddar bir cezaya çarptırılmışlardır. Bunu, esef edilecek, çok hazin bir durum olarak değerlendirmekle birlikte, bu durum yaptığı yanlışları eleştirmeye engel olamaz... Çünkü o kamuya mal olmuş tarihsel bir kişiliktir ve başına gelen büyük felakete rağmen hata ve sevaplarıyla incelenmesi kaçınılmaz bir ödevdir.

Başka bir konu CHP ile ilgilidir. Kısmî Karşıdevrimin 1950’de başladığını söyleyince birçokları 1946–1950 arasındaki CHP iktidarına işaret edip onun da Kısmî Karşıdevrimden sorumlu sayılması gerektiğini söylüyorlardı. Bu savda bir haklılık payı olduğu kesindir. Çünkü CHP bu dönemde Tarım Bakanlığına toprak ağası Cavit Oral’ı getirerek toprak reformunu rafa kaldırdı. Hasan Ali Yücel’in yerine Milli Eği-

time, Köy Enstitüsü düşmanı Reşat Şemsettin Sirer'i getirerek Köy Enstitülerinin "içini boşalttı". Zamanında Halkevlerine bağımsız bir statü kazandırmayarak onları DP'nin karşısında "boynu kıldan ince" duruma düşürdü. Tan olayına meydan verip sosyalist ve sosyal demokrat partileri kapatarak DP'ye kötü örnek oldu. Çok partili düzeni sosyalist sol-suz başlatmış oldu.

Bunların hepsi doğrudur. Yani 1946–1950 yılları Kısmî Karşıdevrim için bir hazırlık dönemi oldu. Ama asıl dönüş, asıl darbeler devrimin dondurulup durdurulması, DP iktidarı zamanında olmuştur. Onun için Kısmî Karşıdevrimi DP iktidarıyla başlatmak gerektiği kanısındayım.

Bir noktaya daha dikkati çekmek istiyorum. Demirel, Özal, Çiller ve herhalde başka siyasal önderler Menderes'i, DP dönemini "46 Ruhü"nü, sırası gelince övmüşler, yüceltmişler, o geleneğin sürdürücüsü olduklarını övünerek ilan etmişlerdir. Kısmî Karşıdevrimin insanları olduklarına göre bu gibi kişilerin Menderes'i ve DP'yi sahiplenmeleri tamamen normaldir. Çünkü Kısmî Karşıdevrimin şeyhlik–ağalık düzeni ve onun insanları, emperyalizm ve işbirlikçileri için yararlı olduğu kuşkusuzdur. Ama yine kuşkusuz olan bu işin Türkiye için zararlı olduğudur. Türkiye'nin ilerlemesini kösteklediğidir. Ülkemizi yarı bağımlı duruma düşürdüğü, borca batırdığı, parçalanma ve Tam Karşıdevrimin eşiğine getirdiğidir. Kurtuluşun Atatürk Devrimine geri dönmekten ibaret olduğu da kuşkusuzdur.

Prof. Sina AKŞİN

SUNUŞ

Menderes, siyasal yaşamı DP ile parlayan ve doğal ömrü de onunla sonlanan ilginç bir siyaset adamıdır. CHP’de Atatürk’ün isteğiyle başladığı politikayı 15 yıl milletvekilliğiyle sürdürmüş ve fakat kendisine önemli sayılabilecek bir görev verilmemiştir. Halkevleri, Beden Terbiyesi ve Meclis Encümenlerinde idari görevler almışsa da, çok istediği Tarım Bakanlığına atanmamıştır. Milletvekilliği sırasında Ankara Hukuk Fakültesini bitirmiştir.

1945 yılında Toprak Reformu Yasasına, raportörü bulunduğu Encümende karşı çıkmış ve tasarının can alıcı hükümlerinin yasalaşmasını hepsi toprak ağası diğer birkaç CHP milletvekili ile birlikte (Emin Sazak, Cavit Oral, Damar Arık) engellemiştir.

Bu amaçla Meclis’te etkili konuşmalar yapmıştır. Meşhur Dörtlü Takriri diğer üç arkadaşıyla (Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan) imzalayarak parti içi eleştirilerde bulunmuş, fakat ihraç edilerek, bu üç kişiyle DP’yi kurmuştur.

1946–1950 arası dört yıllık muhalefetten sonra DP’nin 1950’de seçim kazanması üzerine Başbakan olarak atanmış ve DP’nin 1954 ve 1957 seçimlerini kazanmasıyla 27 Mayıs 1960’da Ordu tarafından yapılan darbe ile düşürülünceye kadar bu görevde kalmış, Yassıada’da yargılanmış ve Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’la birlikte 1961’de idam edilmiştir.

Menderes DP Genel Başkanlığı ile birlikte (zira ilk Genel Başkan Celal Bayar Cumhurbaşkanı olunca bu göreve Menderes seçilmişti) 10 yıl süreyle yürüttüğü Başbakanlık görevi sırasında köylü, kasabalı, şehirli bir kesim halk tarafından çok sevilmiş ve fakat zamanla giderek sertleşen, siyaseti ve iflasa varan ekonomi politikaları yüzünden sivil, asker, memur, aydın kesim tarafından çok eleştirilmiştir.

1957’de azınlığa düşmesine karşın DP’nin seçim sistemi yüzünden Meclis’te yine büyük çoğunluk kazanması, Menderes’in giderek yönetimini sertleştirmesine ve 27 Mayıs 1960 İhtilaline ortam hazırlayan koşulların oluşmasına neden olmuştur.

DP’nin politikalarında baştan sona değin Bayar–Menderes ikilisinin ağırlığı duyulmuştur. Diğer iki kurucudan Fuat Köprülü, 1957’ye kadar bu ikili ile uyumlu bir çalışma –Dışişleri, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak– sürdürmüşse de, daha sonra ipler kopmuş ve Köprülü DP ile yollarını ayırmıştır. Refik Koraltan ise Meclis Başkanlığı görevini 10 yıl süreyle politikada fazla etkin olmadan protokol düzeyinde sürdürmüştür.

İlk Genel Başkan Bayar, 1950’de Cumhurbaşkanı seçilince parti yönetimine karışmaya –hatta bir süre taşıdığı DP bastonu çok eleştirilmişti– devam etmişse de, vitrinde daha çok bulunan, iyi hatip, karizmatik lider Menderes kitleleri etkilemekte çok öne çıkmıştır. Bayar, tarihi kişiliği, yaşı ve Cumhurbaşkanlığı görevinin yetkileri nedeniyle Menderes’i denetleyecek, dizginleyecek konumuna karşın 10 yıl içinde görünürde beklenen müdahalelerde bulunmayarak, Menderes ile partisinin acı sonuna azımsanmayacak katkılarda bulunmuştur.

Bayar, Menderes’i çok başarısız olduğu dönemlerde bile demokrasi geleneklerine aykırı olarak tekrar tekrar görevlendirmiş, özellikle 27 Mayıs 1960’ı önceleyen zor günlerde, “dere geçilirken at değiştirilmez” şeklindeki doğulu özdeyişini bahane ederek değiştirme yoluna gitmemiş ve 27 Mayıs’a büyük olasılıkla engel olabilecek iken bu şansı kaybetmiştir. (12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 Askeri Darbelerinde Ecevit ile Demirel’in uzlaşarak siyasi gidişi yumuşatmamakta direnmeleri nasıl belirleyici olmuşsa, Bayar–Menderes de daha önce aynı yanılgıya düşmüşlerdi... 2007’de de dinci AKP ve onun İmam Hatipli lideri aynı katı tutumu sürdür-

mekte olduğundan Tanrı'nın Türk Demokrasisini korumasını dilemekten başka bir şey elimizden gelmemektedir.)

Üstelik Menderes'in kamuoyuna yansımayan birçok istifası (10–15 sayısı ile ifade edilir) var iken, Bayar'ın sık sık küse- rek başkenti terk edip giden, yerine göre asi yerine göre aşırı duygusal ve alıngan Başbakanını sonuna kadar inatla koruması, Türk Demokrasisine çok şeye mal olmuştur.

Bayar'ın Menderesperestliği, onun kitleler üzerindeki büyük karizmasından DP'yi yoksun bırakmamak için mi, yoksa kişisel sevgisinden mi veya basiretsizliğinden mi kaynaklanmıştır; bunu sorgulamak işlevsel açıdan yararsız görülebilirse de, tarihi aydınlatmak bakımından üzerinde durulacak önemli bir noktadır.

DP, günümüz kuşakları tarafından hemen hiç tanınmamaktadır. Siyaset dünyasında dillerde “1946 Ruhı” dolaşmakta, Menderes, idamı ve aşklarıyla anılmaktadır. Tabii Menderes'in Zorlu ve Polatkan ile birlikte idamı Türk siyasi yaşamında büyük etkiler yaratmış, 10 yıllık başarısız bir yönetim ve onun simgesi Menderes birdenbire mazlum, şehit rütbesine yükselivermişlerdir.

Bunun siyasete yansımaları ise CHP açısından acı olmuş, hem 1960 ihtilali olmasa ve hem de Yassıada Mahkemelerinde idam kararları verilmese veya infaz edilmese bile farklı kazanabileceği 1961 seçimlerinde birinci parti çıkmasına karşın tek başına hükümet kuracak çoğunluğa erişememiştir.

1961–1965 arası Türk siyasi yaşamının ilk koalisyonlu hükümet denemeleri İnönü'nün basireti sayesinde dört partinin katılmasıyla güçlüklerle de olsa yürümüş, bu arada iki askeri darbe girişimi önlenmiş ve restorasyon politikaları sonucu DP'nin açtığı 10 yıllık ekonomik yaralar sarılmıştır.

Kitabın bölüm ve ara başlıkları hakkında kısa bir açıklama yapmadan önce çalışmanın tümüyle ilgili bazı kısa bilgiler vermek istiyorum. Çalışmada üzerinde durulan çok sayıda konunun her biri, tek başına bir araştırmayı gerektire-

cek ağırlıkta ve genişliktedir. İster istemez sınırlı tutulmaların nedeni, 1950–1960 dönemini tek bir kitapta sunma isteğimizdir.

Dönemin eksiksiz bir resmini çıkarmak bu açıdan neredeyse olanaksızdır. DP'nin dış politikası gibi önemli bir konuyu dışarıda bırakmak zorunda kaldık. Ekonomi, iç siyaset, milli eğitim, laiklik gibi ana meseleleri ve önemli bazı olayları aktarmakla yetindik.

Alıntı sayısının çokluğu ve bunların metin içinde italik yazıyla verilmesi, titizlik endişesinden kaynaklanmıştır. Dönem hakkında genç kuşaklar arasında bilgi sahibi olanların sayısının azlığı, o günleri yaşayanların kolayca anımsayabilecekleri bazı olay ve yorumları yine de aktarmamıza neden olmuştur.

Kitabın birinci baskısı basıma verilirken, 22 Temmuz 2007 genel seçimleri AKP'nin %46,7'lik üstünlüğüyle sonuçlandı. Yorumlar daha çok laikliğin yenilgisi üzerine yoğunlaştı. Özellikle dış basın, “Türkiye'nin laiklik üzerinde bu kadar ısrar etmemesi, ılımlı İslamı benimsemesi” gibi önerilere yer verdi. Batının laiklikle ilgili bir sorun yaşamadığı, üstelik İslami teröre maruz kaldığı halde, Türkiye'nin 250 yıllık savaşına böylesine düşmanca yaklaşmasını komplo teorileriyle açıklamak yetersiz kalmaktadır.

Yerli işbirlikçileriyle el ele verip, demokrasi ile laikliğin karşı kavramlar olarak sergilenmesi, Türk aydınlarının demokrasi düşmanı ve fakat dincilerin (AKP'nin) ise demokrat sayılması Batı yönünden tam bir ikiyüzlülüktür. İşi o derece ileri götürmüşlerdir ki, bir İtalyan gazetesi AKP'lilere “laik azınlığın haklarını korumalarını” tavsiye etmiştir.

Olli Rehn adlı AB görevlisi de her zamanki küstahlığıyla demokrasi adına (!) dincilere arka çıkıp sonra da “din devletin AB normlarına uymayacağını” söylemesi de bir başka ikiyüzlülük teşkil etmiştir.

Seçimden bir hafta sonra AKP'ye yeni transfer bir eski solcu akademisyen, "Anayasadan her türlü ideolojinin, bu arada Atatürkçülüğün çıkarılmasını" öne sürmüştür. AKP yönünden gelen yorumlar, bu gibi iddiaların demokrat olmanın gereğı sayılması şeklinde "sinik" tonlar taşımaktadır.

Halbuki bu demokratların (!) dinde en ufak bir reforma veya anayasada zorunlu din derslerinin kaldırılmasına ilişkin bir isteğ e nasıl karşılık verdikleri bilinmektedir.

1950 ile başlayan dönemde uyanan irticanın büyük bir tehlike teşkil ettiğine dair kuşkularımızın doğrulanmaya başlanmasını üzüntüyle karşılıyorruz.

Bu çalışmamızda 14 yıllık DP serüvenini arkası ve önü ile birlikte tanıtmaya çalışıyoruz. Genelde Menderes ve DP, doğal olmayan sonları yüzünden nesnel değerlendirmelere tabi tutulmamışlardır. Daha çok Menderes'in idamı, özel yaşamı, alabildiğine trajik öğelerle süslenerek magazin düzeyinde yazı ve filmlere konu edilmiştir.

Menderes'in adı havaalanları, bulvarlar, üniversitelere verilmiş, etrafında gizemli hatta kutsal bir söylem yaratılmıştır.

Halbuki DP görüleceğı üzere, ilk sayılabilecek çok partili yaşam denemesini 10 yıllık iktidarı süresince Menderes başkanlığında başarılı geçirmemiş, ileriki yıllarda izleyicileri sağcı politikacılara örnek teşkil edecek birçok talihsiz uygulamaya yer vermiştir.

DP aynı derecede vahim iki yönetim biçimine daha damga vurmuştur. İlki genel yönetim politikasındaki popülist, ciddiyetsiz üslup, ikincisi de Atatürk devrimlerine yaklaşımındaki çarpıklık.

Ekonomi ve mali yönetimde DP'nin plansız, disiplinsiz, özensiz davrandığı ilk 3 yıl içinde sabit olmuş, devletçiliğe geçişte de aynı hatalar tekrarlanmıştır. Bundan çıkan sonuç, uyguladıkları araçların seçimindeki isabetsizlikten çok, yapılarından kaynaklanan yeteneksizlik ve olumsuzlukların

belirleyici olduğudur. 1950–1953 dönemindeki liberalizasyon politikaları, sistemin yanlışlığından çok uygulamadaki ölçsüzlük ve deneyimsizlikten kaynaklanan nedenlerle iflasa gitmiştir. Eldeki rezervler ve sağlanan krediler, olumlu dış ekonomik koşulların da etkisiyle, daha verimli sonuçlar verebilirdi.

Hukuk devletini üst düzeyde bir kurumlaşma ile inşaa pekâlâ mümkün ve DP'nin muhalefetteki vaatlerine uygun iken, Anayasa değişikliğine, antidemokratik yasaların kaldırılmasına gitmeyip, af kanunu ve basın kanununda bazı iyileştirmelerle yetinmeleri ileriki yıllarda birçok sancılı soruna yol açmıştır. Hâlbuki baskıcı CHP'nin yıkılmasına neden kitle oyları DP'ye akarken demokrasi, özgürlük özlemleri de önemli yer tutuyordu. İşte DP yanlılarından bazı insaf sahiplerinin, kendi yöneticilerine, CHP'yi özgürlük umudu yapıp, partilerini baskıcı bir kimliğe indirdikleri için kızmaları bu yüzdendir.

Menderes ve diğer üst düzey DP yöneticilerinin Atatürk devrimlerine dayalı çağdaş uygarlığa giden kültür ve eğitim politikalarına en hafif deyimle uzak kalmaları, karşıt tutucu kesimle oy ve çıkar birliğine gitmeleri, bugün Türkiye'de çok konuşulan kamplaşmanın keskinleşmesine yol açan ilk başlangıç olduğu söylenebilir. Fakat en çok zarar veren yönü ise, tek rakamlı yüzdelerde sürünen bir azınlıktaki dinci kesimi, din dersleri, Kuran kursları, imam hatip okullarıyla başlayarak gelecek kuşaklara taşımaları olmuştur.

Önsözde Sina Akşin, tabloyu en belirgin yönleriyle şaşmaz bir matematik kesinliğiyle resmetmektedir. Vurgularımız sunuyoruz Akşin'le çelişmeyen bir dizgenin satırbaşlarıdır.

DP'nin tüm ideolojik yapılanmasını yalnızca CHP'nin geçmişine ve karşıtlığına indirgemesi, zorunlu olarak bu döneme ışıldaklarımızı yoğunlaştırmıştır. İnönü'ye karşı muhalefet lideri niteliğiyle belli ölçüde saldırmak siyasetin doğası gereği sayılabilirse de, 27 yıllık zulüm teranesiyle, 15 yılında

Atatürk'ün başında bulunduğu dönemi sürekli hırpalamak, hem 10 yıllık DP döneminin sert geçmesine, hem de ileriki yıllarda ideolojik ayrışmalara yardımcı olmuştur.

Bu 27 yıl içinde DP'lilerin kendilerinin de CHP saflarında yer almaları, Osmanlı enkazı üzerine kurulan Cumhuriyetin ekonomik, siyasi, kültürel devrimlerinin büyük zorluklara karşın gerçekleşmesini, hakbilir şekilde değerlendirmemeleri, siyasi iklimin yozlaşmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Yozlaşma diyoruz çünkü, DP'nin içtenlikten uzak bu tutumu, kötü niyetli bir kesimi devrimleri sorgulamaya yöneltmiş, bugün %10–15'lere varan şeriat yanlısı bir çekirdeğin oluşmasında ilk basamağı teşkil etmiştir. Yozlaşmanın ikinci görünümü, politikada ahlaki düzeyin altlara doğru çekilmesi ve ciddiyetin kaybolmasıdır. Artık politika, kişi ve sınıfların öz çıkarlarının kamununkine tercih edildiği bir araç haline gelmiştir. Popülizmin yükselmesi, halka hizmet adı altında devlet örgütünün etkisizleştirilmesi, düzen ve asayişin zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Hâlbuki bürokratik baskının azaltılması, belli bir denge içinde sağlanabilir, azgın cahil yığınların şımartılması önlenebilirdi. Bugün herhangi bir yasağın çiğnenmesindeki fütursuzluğun izlerini 1950'lerde bulabilirsiniz. 6–7 Eylül olaylarındaki yüzkarası yağmada, otorite boşluğunun azımsanmayacak etkisi görülmüştür. Gerçi benzer çirkinlik CHP'nin son dönemlerinde *Tan* gazetesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi olaylarında da yaşanmış, komünizm ile savaş sloganı adı altında zabıta kuvvetleri yasaları açıkça çiğnemişti. Ama unutulmamalı ki, DP'nin varlık nedeni CHP'nin başarısızlığı idi.

1923–1950 dönemini kitabın ilk bölümlerinde özetlemeye çalıştık. Bu dönem olmasa DP anlaşılamazdı. Bu bölümde daha çok ekonomiye ağırlık verdik, çünkü Menderes ve DP bunun üzerinde çok duruyordu. Okurun, devrimler konusunda daha iyi donatıldığını biliyorduk.

DP'nin ideolojisi, yapısı, 14 Mayıs 1950 zaferi, devrimleri delme girişimleri, Arapça ezan, laiklik karşıtı başkaldırıları ve 10 yılın önemli güncel olaylarının özeti, dönemin resmini görebilmek için kitabın sonraki bölümlerinde verilme-ye çalışılmıştır.

DP'nin milli eğitim ve kültür politikası, İslam ve Osmanlı'yı yücelten Cumhuriyet karşıtı ideolojik cereyanlar, din dersleri, İmam Hatip Okulları kuşkusuz Atatürkçü bir bakış açısıyla masaya yatırılmıştır.

1950–1960 arasında DP ve Menderes'in Köy Enstitüleri ve Halkevlerini tasfiyesi, ekonomi politikaları anaizgileriyle özetlenmiştir. Menderes'in ruh yapısı ve Yassıada mahkemelerinde DP'lilerin mahkumiyetlerine neden olan olaylar ve davalardan kesitleri bulacaksınız.

Konuyla dolaylı ilgileri nedeniyle bazı bölümler, Notlar bölümünde verilmiştir. İnönü'nün Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokmayarak “*halkın erkekliğini öldürdüğü*”ne ilişkin DP'lilerce yayılan söylemler üzerine notlarla, Faik Ahmet Barutçu'nun Atatürk hakkındaki diktatörlük savlarının altında yatan Trabzon Meselesi de bu bölümde yer almaktadır. Kaynakça da kitabın sonundadır.

Çalışmamızın öyküsüne gelince; Ankara'da TBMM'nin karşısında Atatürk Bulvarı üzerinde Köprülü'nün yıkılan evinin yerine inşaa edilen apartmanın bir dairesinde Demokratlar Kulübü levhası ve kütüphanedeki 9 ciltlik *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* adlı yayın dikkatimizi çekmiş, ancak yayına piyasada mevcut olmadığı için Meclis kütüphanesinden o tarihte DSP Grup Başkan Vekili (daha sonra Milli Eğitim Bakanı) eski çalışma arkadaşım Metin Bostancıoğlu aracılığıyla ulaşılabilmıştır.

Kısmen yakinen gözleme olanağı bulduğumuz 1950–1960 DP dönemiyle ilgili günümüz gençliğinin hemen hiçbir ciddi bilgiye sahip olmayışı, yaşayanların bilgilerinin de zamanla belleklerinden silinmiş oluşu, Sina Akşin'in yüreklen-

dirmesi ile başlayan 7 yıllık yoğun çalışmamızın nedenleri olmuştur. Eklemek gerekir ki, Menderes ile ilgili yayınların çoğunun duygu ve magazin düzeyinde kalması, kamuoyunun bilgilendirilmesindeki olumsuz faktörlerden biridir.

Yaşımız, bilimsel formasyonumuzdaki eksiklikler gibi olumsuzlukları yenmekte, hukukçuluğun 50 yıla yaklaşan disiplininin büyük yardımlarını gördük.

Kaynaklara ulaşmada dost çevrenin (ki anımsayabildiklerimizin isimlerini aşağıda vereceğiz) şükranla yadedeceğimiz katkısını belirtmeliyiz. Onların destekleri her türlü şükran duygusunun üstündedir.

Kemal Kurdaş, Sina Akşin, Bilsay Kuruç, Metin Bostancıoğlu, İlhan Tekeli, Selim İlkin, Özdemir İnce, Erhan Kocabıykoğlu, Yalçın Burçak, Cemal Yıldırım, Doğan Hasol, Alev Coşkun, Nilgün Cerrahoğlu, Ahmet Ahıskalı, Coşkun Özgünel, Güngör Başol, Avni Yurtsever, İzzet Öztoprak, Cafer Güler, Recai Doğan, Hasan Onat, Mualla Selçuk ve Murat Katoğlu.

Kitabın yayınlanmasında yardım ve teşvikleri için Arkadaş Yayınevi'nin sahipleri dost Meltem ve Cumhur Özdemir, editör Melih Pekdemir, yayına hazırlıkta emeği geçen Selen Y. Kölay, Koray Barış İncitmez, Mehmet Yaman, Neslihan Atay, Nurcan Gövde ve Hüseyin Akkaya ile 8 yıla yakın süren yoğun uğraşlarıma sabırla katlanan sevgili eşim Eatuş'a, kızım Zeynep Çizmeli Ögün'e, özlemiyle katkıda bulunan oğlum Ahmet Çizmeli'ye gönülden borçluyum.

1923–1950 CHP DÖNEMİ EKONOMİSİNE GİRİŞ

Menderes'in siyasi yaşamında en çok tartışma yaratan görüş ve uygulamaları ekonomi alanındakilerdir. Bunların yarattığı etkiler, denilebilir ki, siyasi olanları da geride bırakmıştır. 27 Mayıs harekâtının nedenleri arasında yer alan ekonomik sıkıntılar ve çarpıklıkları; siyasi baskılar, anayasa (rejim) buhranı (özgürlükler, üniversite muhtariyeti, hakim teminatı, radyo, basın vb.) ve sokak eylemlerinin önünde görenler dahi olmuştur. Genelde memur, özelde subayların 10 yıllık sürede göreceli olarak maruz kaldıkları ekonomik güçlükler ile darbe arasında ciddi nedensellik bağı kuranlara da rastlanmaktadır. Bu dönemde subaylara (maddi sıkıntı içindeki askerler gazino ve benzeri yerlerde gazozla yetindikleri için) GAZOZCU denilmesi onur kırıcı sayılmıştır:

“Harp Okulunda subay gazinosunda bizi teslim alan Albay Nihat Süer o hengameli karışıklık içinde ayakkabılarının altını göstererek ‘bakın tabanları yamalı pabuç giyiyorum’...” demişti. (Hadi Hüsman, Hatırladıklarım Düşündüklerim, s. 422)

... Ayrıca asker sınıfının mesleki ve şahsi sorunları da vardır, bunların çözümlenmemesinden haklı olarak iktidarları ve politikacıları sorumlu tutarlar. 1960'tan önce askerlerin çok kötü ve zor şartlar içinde yaşadıkları bir hakikattir. Geçim sıkıntısı, askerleri gülünç durumlara düşürmüştür. O devirde, subaylara, ev aradıkları zaman bodrum katlarının teklif edildiğini, diğer dairelerin verilmediğini, gazinolarda gazoz ikram edildiğini bilmeyen yoktur. Diğer devlet hizmetlileri bir bakıma ilave gelirler bulabilirler. Fakat subaylar için bu mümkün değildir. Subay, maaşıyla geçinmek zorundadır. 27 Mayıs'ın psikolojik sebeplerini biraz da bu noktalarda aramak gerekir. Maddi sıkıntılar ve mane-

vi tatminsizlikler insanlarda isyan duyguları uyandırır...”
(a.g.e., *Orhan Erkanlı'dan naklen s. 423*)

Menderes'in ekonomik uygulamalarını ve görüşlerini anımsamakta bugünleri çözümlemek bakımından yarar vardır. Dış yardımlar, IMF, Dünya Bankası, devletçilik, planlama ve bunlarla ilgili ekonomik ve siyasal birçok konuda sanki tarih tekerrür etmektedir. Menderes'i anlayıp, yargılayabilmek için 1950'den önce yaşanan dönemi de –ki burada kısmen kendisi de vardır– iyice tanımak gereklidir. Kaldı ki Menderes siyasi rakipleri CHP'lilerle sürekli geçmişi tartışmış ve lehine kanıt oluşturabilmek için daima kötölemiştir. Geri kalmışlığın, bırakılmışlığın, dinin olumsuz etkilerinin birikmiş tortularının oluşturduğu kalıtın sorumlusu ona göre CHP'dir, İnönü'dür ve açıkça söylenmese bile sürekli 23 veya 27 yıldan söz edildiğine göre, aynı zamanda Atatürk'tür. Bu açıdan 1946–1960 tartışmalarına 1923–1950 döneminin ekonomik politikaları ışık tutacaktır.

1923–1950 dönemi siyasal açıdan genel kabule göre ikiye ayrılabilir: Atatürk'ün ölümüne kadar 1923–1938 arası Atatürk dönemi ve 1938–1950'li yıllar arasındaki İnönü dönemi. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak göreve başladığı 1938 Kasımından II. Dünya Savaşı'nın çıktığı 1 Eylül 1939'a kadar ki yaklaşık bir yıllık dönem ile 1939–1945 arası 7 yıllık savaş dönemi ve çok partili yaşamın başlangıç yılları 1946–1950 olmak üzere üç bölüme ayrılabilen bu dönem toplam on iki yıl sürmüştür.

Atatürk döneminde ikinci adam Başbakan İnönü'yü ekonomik politikalarda yönlendirici, kritik kararlarda ağırlığı olan ve hatta belirleyici bir lider olarak görmek olasıdır. Örnek olarak devletçilik ve demiryolu politikalarında İnönü'nün adının sıkça geçmesini gösterebiliriz.

Menderes, CHP dönemini eleştirirken iki şeye dokunmaktan kaçınmıştır: Birisi kendisinin de 14 yıl CHP milletveki-

li olarak Meclis'te bulunmasından ve 1923–1938 arası Celal Bayar'ın ekonominin yönetimindeki rolünden kaynaklanan sorumluluğu kabullenmek, ikincisi ise zorunlu kalmadıkça Atatürk–İnönü ayrımı yapmamak.

Birçok “usta” politikacı gibi çok anlama gelecek sözler, üslubunun simgesidir. Sadece bir iki kere, o da itirazlar yükseline, Atatürk'ü eleştirilerinden ayırık tuttuğunu vurgulayarak bunun sakıncalarından kurtulmayı başarmıştır.

Genelde ayırım yapmadan tüm eleştirilerini her iki döneme birlikte yöneltmekten, üstelik 1920'ler 1930'lar gibi tarih vermekten bile kaçınmamıştır. Bu suretle köy kahvelerine kadar inen “27 Yıllık Zulüm” sloganının esin kaynağına ulaşmış oluruz. Biz ise Menderes'i incelerken Atatürk–İnönü ayrımını, benimsenen ilkeler açısından olduğu kadar İnönü döneminin II. Dünya Savaşı'na denk gelen bir tarihte başlaması nedeniyle de uygun görmekteyiz.

Ekonomi tarihi yazarları Cumhuriyetin 1960'a kadarki dönemini 1923–1929, 1930–1937, 1937–1939, 1939–1945, 1945–1950, 1950–1953, 1953–1960 gibi farklı zaman dilimlerine ayırırlar. Bu dönemlemedeki ölçütler, uygulanan ekonomik veya siyasal yöntem, içinde bulunulan koşullar ve iktidardaki kişiler olmalıdır. Hemen hepsi kısmen haklı gerekçeler içeren ve bir anlamda kuramsal varsayımlara dayanan bu görüşler konumuzu dolaylı şekilde etkilemekte ve açıklamalara ışık tutmaktadır. Yine aynı çerçeve dahilinde 1930, 1946, 1950, 1960 gibi “bazı dönüm noktalarından” da söz edebiliriz.

“Bu dönüm noktaları siyasi projelerle karşımıza çıkar. Bu siyasi proje değişiklikleri ulus–devlete yeni kuruluş özellikleri; iktisat politikasına da yeni anlayış çizgileri getirmiş etkenlerdir.” (Bilsay Kuruç, Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler)

1923–1938 ATATÜRK'LÜ YILLAR DÖNEMİ

Bu dönemin incelemesini 1923–1929 ve 1930–1938 olarak iki aşamada yapacağız. Hemen hemen oy birliğiyle 1923–1929 dönemi özel girişimciliğin ve liberal ekonominin; 1930–1938 de devletçiliğin ve müdahaleciliğin kabul ve uygulama gördüğü dönemler olarak anılmaktadır.

1923–1929 Kuruluş ve Liberal Ekonomi Dönemi

Cumhuriyetin Osmanlı'dan Devraldığı Ekonomik Kalıt

Cumhuriyet kurulduğunda Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve ekonomik kalıtı yöneticilerin karşısındadır. Bunlar ve bazı veriler şöyle özetlenebilir:

- Yüzyıllardır despot bir yönetim ile ağır din baskısı altında oluşan koşulların belirlediği geri kalmışlıkta yaşayan Türk ve ona yakın unsurlar. Çoğunluğu Türklerden üstün ekonomik düzeydeki azınlıklar ve yabancı uyruklular.
- 1915 yılına kadar tüm imparatorlukta inşa edilmiş olan 6.107 km'lik demiryolunun 4.037 km'si, km başına belli bir gelir garantisi altında yabancılar tarafından işletilmekteydi.
- Osmanlı idaresi gümrük vergilerini saptamak, yerli gayrimüslimleri vergilendirmek, yargılamak haklarından yoksundu ve mali kaynaklarının önemli bir kısmı Düyun-ı Umumiye idaresinin denetimindeydi.
- Dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı, liman ve rıhtımlar, liman kentlerindeki elektrik, havagazı, su ve tramvay tesisleri, madencilik ve belli başlı yapım sanayii yabancı sermaye sahiplerinin denetimindeydi. (*Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi, s. 89*)

- Vilayet Salnameleri taranarak çıkarılan bir döküme göre 1912 yılında imparatorlukta iç ticaretle uğraşan 18.000 kadar işyerinin %15'i Türklere, %49'u Rumlara, %23'ü Ermenilere ve %19'u Levantenler, diğer gayrimüslim ve diğer Müslümanlara aitti. Artizanal dükkanlar da içinde olmak üzere 6.500 kadar imalat işyerinin %12'si Türklerin, %49'u Rumların, %30'u Ermenilerin, %10'u diğerlerininindi. Doktor, mühendis, muhasebeci gibi 5.300 kadar serbest meslek sahibinin %14'ü Türk, %44'ü Rum, %22'si Ermeni idi. (a.g.e., s. 98)
- Ancak iyi hava koşullarında motorlu trafiğe açık olan 14.000 km karayolu. (İstanbul–Ankara yolculuğunun otomobille 80 saat tutması, bu yolların niteliği hakkında fikir verebilir.)
- Misak-ı Milli sınırları içinde kalan 7,7 milyon Türk ve 0,6 milyon azınlık; toplam 8,3 milyon vatandaş; 3,08 milyon üretime katılmayan, katılanlar ise 2,21 milyon kadın, 2,21 milyon erkek işgücü. (Bu rakamlar 1914 sayımı ve Alptekin Müderrisoğlu'nun *"Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi"* adlı özgün çalışmasından alınmıştır.) Balkan Savaşı'nda 250 bin, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında da 535 bin kayıp düşüldüğünde Türk erkek işgücünün Cumhuriyetin başında sadece 1,41 milyona indiği ve toplam nüfusun %18,3'ünü; 3,41 milyon kadının da toplam nüfusun %41,7'sini teşkil ettiği anlaşılır.
- Halkın %80'i tarımdadır. Sanayi iş kollarında 32.721 işyeri, 75.411 işçi mevcuttur (işyeri başına ortalama 2,30 işçi). Tarım ve sanayi tam anlamıyla ilkeldir. Yardımcı işgücü hemen tamamen hayvandan, tarım araçları ise karasaban ve düvenden ibarettir; tarıma makine girmemiştir. Savaş başında 6.938.306 olan hayvan sayısı 4.118.000'e düşmüştür. Tarım ürünlerinde hem azınlıkların çekilmesi, hem de savaşların yıkımı nedeniyle büyük düşüşler yaşanmıştır.

- %7'si okur–yazar olan halk, kötü sağlık koşulları ve salgın hastalıklar içinde yaşar. (Sıtma, trahom, frengi, tifüs, verem fakirlik ve cahillik nedeniyle yaygındı.)
- Kapitülasyonlar nedeniyle bağımsızlığını yitirmiş gümrük rejimi ve bunun sonucunda daima açık veren dış ticaret vardır.
- Osmanlı borçlarından (Düyun–u Umumiye) genç Cumhuriyetin yüklendiğı pay 85 milyon altın liradır. 1929'a ertelenen borcun son taksidi 1954'te ödenmiş ve tahsil ile yetkili Reji idaresi 1924'te 4 milyon liraya satın alınmıştır.
- 1923 yılında devletin yıllık geliri 93; gideri 117 milyon lira olarak tahmin edilmiştir.
- Kurtuluş Savaşı sonrası büyük imar, onarım, göç ve iskan sorunları ile yüzyüze gelinmiştir. Ermeniler daha 1915'te doğuda birçok yerleşim yerini yakmışlardı. Yunanlılar ise kaçarken Kocaeli, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Afyon ve Denizli'yi değışik oranlarda yakıp, tahrip etmişlerdi.
- Uşak'ın üçte biri yakılmıştı. Manisa'nın durumu ise daha da acıklı idi. İzmir büyük ölçüde yakılıp, yıkılmıştı. Savaş süresince 830 köy tümüyle, 930 köy kısmen yıkılmıştı. Yakılan bina sayısı 114.408, hasara uğrayan bina sayısı 11.404 idi. Evlerini ve hayvanlarını yitiren, ürün kaldıramayan, sefalet içindeki bu insanlara barınacak ev, yiyecek yemek, çalışacak ortam yaratılması gerekiyordu.
- Sorun Anadolu'daki yoksunluklarla da bitmiyordu. Lozan Antlaşması gereğince Batı Trakya ve Yunanistan'dan gelenler, Balkan Savaşları ve Rus Devrimi'nden kaçanlarla birlikte Türkiye'ye 166.881 aileden oluşan 709.322 göçmen gelmişti. Tüm Türkiye nüfusunun %6,5'ini tutan bu sayı nüfusuna oranla bir ülkeye yapı-

lan en büyük göç olayı idi. (*Metin Aydoğın, Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye, c. I. s. 391–392; Feridun Er-
gin, Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, s. 19–20*)

Aynı coğrafyanın merkezinde ve “Misak-ı Milli” sınırları içinde aynı halkın kurduğu yeni bir rejim olan Cumhuriyet, Osmanlı’nın siyasal kalıtının reddini birkaç yılda sonuçlandırmıştır: Saltanat ve hilafet yeni üst siyasi kadronun önemli ölçüde çatlaması pahasına ortadan kaldırılmıştır.

Ekonomik kalıt ise yapısı nedeniyle reddi olanaksız niteliktedir, zorunlu şekilde Cumhuriyete geçmiş ve 1930’a kadar sistem küçük düzeltmelerle devam etmiştir. Bu kalıtı “pozitif bakiye” vermiş sayan yazarlar vardır. (*Gülten Kazgan, Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, s. 43*) Buna karşılık savaşlarla geçen çetin 1911–1922 döneminin yıkıntıları, ticaret, sanayi hatta tarımda üretimin sermaye ve insan unsurlarını oluşturan Müslüman olmayan nüfusun büyük ölçüde yurdu terk etmesi, bu yargıyı sorgulayan olgulardır.

Ancak Tanzimattan başlayan Batılılaşma eylem ve düşünce ürünü yönetici insan kadrosu, Cumhuriyet ekonomisi ve yönetiminin alt yapısını kurarak kalıtın pozitif ögesini oluşturmuştur. Yine de Lozan’la tam sonlanamayan kapitülasyonlar, ilk taksidi 1929’da başlasa da 85 milyon altın liraya varan Düyün-u Umumiye borçlarının etkileri (zira küçük kredi istemlerinde redde gerekçe gösterilmişti; nitekim 1920’lerde İngiliz Hükümeti Türkiye’nin İngiltere’de tahvil satımını yasakladı, Osmanlı borç tahvil sahipleri Türk borç isteğinin geri çevrilmesi için Washington’a baskı yaptılar.) (*Y. S. Tezel, a.g.e., s. 211*); daha 5 yıl sürecek gümrük sınırlamaları, sonradan millileştirilecek özel-kamu hizmet şirketleri (demir-yolu, havagazı, tünel, bankacılık, ulaştırma, maden, belediye vb.) olumlu bakiyeyi olumsuzlaştıran ayak bağlarıdır.

“Esasen Osmanlı’da var olan ‘Buğday üretmek, tütün ve deri işlemekten ve geleneksel ipekçilikten oluşan üretim fa-

aliyetlerinin bütünü ile bugünkü anlamda sanayi olmadığı açıktır.” (Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985, s. 24)

Atilla İlhan’ın değindiği (*Cumhuriyet*, 30 Ekim 2002) bir eserden alınan şu bölüm, ki Tezel’in rakamlarını doğrulamaktadır, Ege gibi gelişmiş bir bölgede bile durumun acınası halini göz önüne sermeye yetmektedir:

“... Bir vakitler İzmir’de ticaret ve sanayi tamamen Hristiyan unsurların elinde idi. Yılbaşı ve Miladi İsa yortularında İzmir’de Türk halkı ekmeksiz kalır, et bulamaz, açık bir dükkan göremezdi. Bu hal milliyetperverlere çok ağır geliyor, Türk unsuru her taraftan ticaret ve sanata sevk ediliyordu.” (Nurdoğan Taçalan, Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken)

Atilla İlhan, Taçalan’ın bu alıntıyı yarı resmi bir yayından yaptığını söylemektedir (*Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu* 6, s. 530–531). Yine Atilla İlhan aynı makalede ticarete heveslenen Türkler’den biri olan Ferit Eczacıbaşı’dan naklen şu ifadeye yer vererek çok yerinde bir saptamada bulunmakta ve Cumhuriyetin başında (1923–1929) yerli tüccar ve sanayicinin iyi sınav veremediğine dair kanıyı doğrulamaktadır:

“İzmir’de Türk tüccarı namı altındaki komisyoncular, köylüden aldıklarını, gayrimüslim tüccara aktarıyordu. Daha doğrusu gayrimüslim ihracatçıya satıyordu. Taşradaki tüccar, malı, İzmir’deki tüccara yolluyor. İzmir’deki tüccar da yabancı ihracatçılara satıyordu. Ticaret hayatında Türklerin en yüksek mevkileri buydu...” (N. Taçalan, a.g.e., s. 101)

Atilla İlhan aynı makalesini şöyle sonuçlandırmaktadır:

“Asyalı ve Müslüman Osmanlı, zaten ‘bezirganlığa’ küstü ya; onu ancak ‘güç’le kontrol edebildiği için ‘takat’tan düşer düşmez ‘ecnebi’nin, içerdeki gayrimüslim ‘anasırı’ kullanarak, onun ‘iktisadiyatını’ denetim altına almasını önle-

yemiyordu. İttihatçıların ‘Milli İktisat’ deneyi bile, neticede, ne sonuç vermiştir bilir misiniz? Tanzimat’ta Levanten ve Musevilerin ‘ecnebi’ den ele geçirdiği ‘komprador tüccarlığa’ bu defa, Türklerin heveslenmesi sonucunu! ‘Komprador Tüccar’ her zaman ‘ecnebi’nin kontrolündedir; o yüzden milli mücadelede ‘işbirlikçi’ olmuştu. Eğer ‘Ulusal Sermaye’ dolayısıyla ‘Ulusal Burjuvazi’ oluşabilseydi; ‘Ulusal Demokratik Devrim’ neden ‘Devletçilik’; ya da sonraki o güzel tarrifiyle, ‘Kamu Öncülüğünde Hızlı Sanayileşme’ planlanmasına yöneldi ki? Peki, vardığımız sonuç, o ‘planlama’nın öngördüğü müdür?”

Bu saptamalardan ilkinden “yerli unsurların ticarete yöreklendirilmeleri ve kollanmaları” doğal bir sonuç olarak çıkmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere 1923–1929 döneminde devletçe kurulan tekel şeklindeki şirketlere Türklerin ortak edilmesini ve sanayi teşviklerini iktidardaki CHF yöneticilerine çıkar sağlama nedeni sayan muhalif eleştirilerini haklı saymak bu tablo karşısında güçtür.

Değerli bilim adamı **Bilsay Kuruç**’un *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi* adlı eserinde zamanın Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu’ndan yaptığı alıntı şöyledir:

“İstiklal harbi zaferle intaç edildiği (sonuçlandırıldığı) gün... Memleketimizin iktisadi noktai nazarından istihsal kudretinin çok azalmış buluyorduk... Yangınların ihmal ve teseyyübün (tembellik) bırakmış olduğu yaraları tamir etmek için fevkalade bir ithalat dahi yapmak zorunda idik. İmparatorluk tarafından çıkarılmış olan evrakı nakdiyenin bütün mesuliyeti milli hükümete kalmıştır. Bu paradan hudutlarımız haricinde kalmış olan parayı tıpkı bir borç senedi gibi alımızın teri ile kazanacağımız ihracat emtiasıyla ödemek mecburiyetindeyiz... Arz ettiğim yüklerin çok ağır olması Türk parası üzerinde tabii olan tesirlerini gösterdi ve seneler geçtikçe Türk parasının kıymetinin tedricen (azar

azar) sukutu (düşüş) gibi bir manzara ile karşı karşıya kaldık.” (s. 32)

“Milli İktisada” geçişin güçlüklerine ve Cumhuriyete geçen kalıta ilginç bir kişiliğe sahip Osmanlı nazırlarından değerli bir hukukçu–ekonomist ve 1929–1932’nin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey yıllar sonra şöyle değinmektedir:

“Bu memlekette bir vakitler şimendiferler, bankalar, ticaret, sanayi, milli şirketlerin hisse senetleri hatta en iyi tarlalar, şehirler dahilindeki en iyi emlak Türklerin değil ecnebinin elinde idi. Bu memleket tarihinde milli iktisat namıyla hiçbir mefhum (kavram) kalmamıştır. Milli iktisattan bahsetmek bir vakitler bir kabahat, bir muammadan (bilmece) bahsetmek gibi bir şeydi. Cumhuriyet Türkiye evvela devleti millileştirdi, milli bir devlet vücuda getirdi. Bu gayri Türk anasının (unsurların) memleketten ayrılmasını icap ettirdi. Öteden beri onların elinde toplanmış olan menkul kıymet stoku da onlarla beraber gitmiş oldu.” (B. Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, c. I. s. 36)

“Öte yandan bir para politikasından söz edebilmek için elde hiçbir şey yoktu; hatta ciddi kurumsal engeller vardır. Devletin banknot çıkarabileceği bir organı yoktur. Dolaşımdaki para Osmanlı Bankası’nın çıkarmış olduğu banknotlardan ibarettir. Ayrıca çeşitli paralar da memlekette dolaşım halindedir. İktisat politikasının bir başka boyutunu oluşturması gereken dış ticaret alanında ise tam bir serbestlik vardır. Devlet bu alana sokulamamaktadır.” (s. XLIV)

Yabancı kaynaklar da Cumhuriyetin devir aldığı kalıtın iç açıcı olmadığına yerliler ile fikir birliği içindedirler: 1924 yılında yayınlanan *Modern Türkiye* başlıklı kitabında E. G. Mears şunları yazıyordu:

“Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğundan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmek-

le kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar. Siyasi denetim sağlamanın en güvence-
li ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üze-
rinde egemenlik sağlamaktır. Eski Osmanlı İmparatorluğu
şaşılabak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durum-
da idi.”

[: Handelsblat adlı bir derginin Kasım 1922 sayısında bir
Hollandalı yazar da şöyle diyordu:

“... Anadolu'nun daha dünya savaşı sırasında fazla kan
kaybından öldüğü, sözcüğün tam anlamıyla bir dullar ve ye-
timler ülkesine döndüğü söyleniyordu.” (M. Aydoğan, a.g.e.,
c. I. s. 142)

“Osmanlı'da kapitalistleşenler tümüyle dışa bağımlı, Avru-
pa uzantısı azınlıklar ve Avrupalılardan oluşan ve Osmanlı'ya
karşı imtiyazlarla donatılmış bir sınıftı. Ayrıca bu ayrıcalıklı sı-
nıf dış dünyadan içeri değil, içeriden dışarıya kaynak transfe-
ri işlemini yerine getirmekteydi. Kapitülasyonlardan Düyun-u
Umumiye idaresine, yabancı bankalardan İstanbul Borsası'na
hatta Aşar Vergisi ve iltizam düzenine kadar imtiyazlı yaban-
cı şirketlere uzanan kurumlar bu sömürü işlevini yerine getiri-
yorlardı.” (G. Kazgan, a.g.e., s. 31–32)

İnsan yapısı hakkında Kazgan'ın Sabri Ülgener'den yaptı-
ğı alıntı ise şöyledir:

“Normal yollarla servet ve kapital birikimini zorlaştı-
ran bu dış sebeplere manevi faktörü katmayı da unutmaya-
lım... Türk-Müslüman çoğunluğuna gündelik ticaret haya-
tını tıkayan feodal zihniyet (ağalık ve efendilik şuuru) ile...
mazbut bir iş hayatına zaten yar olmayacak bir ruh ve asap
gevşekliği istikametinde müessir olan ahlak ve tasavvuf ter-
biyesi...”

Cumhuriyet'le Başlayan Ekonomik Atılımlar

İnönü, 1920'den beri Türkiye'nin kalbinin çarptığı Ankara'yı şöyle tanımlıyordu:

"1923'te Ankara'da kalmak ne demekti bilir misiniz? Bir çıkmaz sokağın nihayetinde hasretli gözlerini denize çevirip, zorla bir kulübede barınmaya çalışmak demekti. Anadolu içine o zamana kadar gelmemiş olanlar Ankara'da kendilerini Pamir yaylasına çıkmış seyyah (turist) zannediyorlardı." (B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c. II. s.11)

Rakamlarla ise ekonomik durum 1920'lerde şöyle idi:

"Türkiye'nin ihracat gelirinin %35–36'sını tek başına tütün, %32'sini kuru meyveler kalan üçte birini ise diğer birkaç tarımsal hammadde oluşturuyordu. Buna karşılık limondan una, dokumadan demir–çeliğe, Türkiye her şeyi ithal zorunda idi. İhracatın GSMH'ye oranı %13–15, ithalatınki ise %15–20 idi. Ekonominin hiçbir sanayi temeli yoktu, çoğunluğunu 3 işçi çalıştıran atölyelerin oluşturduğu imalat sanayi GSMH'nin %10'nu ancak yaratabiliyordu." (G. Kazgan, *a.g.e.*, s. 64)

Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk gerçekçiliği elden bırakmamaktadır ve önündeki en önemli sorunun ekonomi ve disiplin içinde kalkınma olduğunu bilincindedir:

"İktisadiyatımıza birinci derecede en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir. Kılıçla fütuhat yapanlar sabanla fütuhat yapanlara terki mevki etmeye mahkumdur. Siyasi ve askeri muvaffakiyetler ne kadar büyük olurlarsa olsun iktisadi zaferlerle tetviç (taçlandırma) edilmezse, semere–i netice payidar olamaz... İktisadiyat demek her şey demektir."

Tüm yaşamı savaş alanlarında geçmiş bir askerin devlet yönetimine kendini düşünce olarak nasıl hazırladığını işte böyle öğreniyoruz.

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, en çok hızlı sanayileşme gereğini vurgulamakta ve sadece mamul ithal, tarım ve madencilik ham ürünü ihraç eden ülke olmaktan rahatsızlık duymakta idiler. 1921’de bile Maliye Bakanı Ferit Bey: *“Bize en lazım olan şey fabrikadır... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü 1200 kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz”* diyordu.

Ancak kuruluştaki milli ekonomiyi, milli mücadelenin resmi siyasi görüşlerinden bazen farklı ve fakat gerçekçi bir çizgide yürütmek gerekmiştir. Her alanda her kesimle işbirliği sağlamak, en azından anlaşmazlığa düşmemek, kuruluş döneminin olmazsa olmaz koşullarıdır. Nitekim, daha 1921’de İktisat Vekili Celal Bey (Bayar) “devlet sosyalizmini” adeta resmi bir politika olarak şöyle övmektedir: *(K. Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985, s. 59)*

“Devlet sosyalizmine muarız olanlar ferdiyeti kuvvetli sermayesi mebzul (bol) memleketler ahalisidir. Tanzimatı hayriyeden beri gayri müsait şerait tahtında Avrupa kapitalinin memleketimize mümtaz bir şekilde girmesinin ve menabii (kaynaklar) iktisadiyatımıza hakim bulunmasının müessif (üzüntülü) neticeleri gözümüzün önündedir... Almanya’da devlet sosyalizmi pek güzel neticeler vermiştir.” (Celal Bayar, Söylev ve Demeçler, s. 21–22)

Kurtuluş Savaşı sırasında söylem böyle olmakla beraber sol akımların sürekli denetim altında tutulduğu düşünülürse, uygulanacak ekonomik yöntem konusunda peşinen bir bağlantıya girmekten kaçınıldığı anlaşılmaktadır. Yöneticiler belki de kararsızlık içindedirler. Nitekim, 1923’e gelindiğinde antiemperyalist söylemden vazgeçilmemiş ve yerli unsurlara dayalı milli bir ekonomi kurulmaya başlanılmıştır. Yine de yabancı sermayeye kapılar daima açık tutulmuştur.

1923 Ocak–Mart arası yaptığı yurt gezisinde Atatürk 1923–1929 politikalarına ışık tutacak açıklamalarda bulunmuştur. İzmir’de gazetecilerle konuşurken şöyle diyecektir:

“Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menafi (çıkarlar) takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde buluna gelen muhtelif sunufa (sınıflar) malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu (lüzumu) mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk Fırkası bilcümle sınıfın hukukunda... terakki (kalkınma) ve saadetini temin... edebilir.”

Balikesir Paşa Camii'nde minberdeki konuşmasında:

“Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir... Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini temin... mecburiyetindeyiz. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin, hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız.”

diyecektir, ki ileri yıllarda “her mahallede milyoner” yetiştireceğiz diyen politikacıların belki Mustafa Kemal'den esinlendikleri düşünülebilir.

Atatürk'ün özetlenmiş bu sözleri Eskişehir ve İzmit'te de tekrarlandığı için bu konudaki kararlılığını da yansıtmaktadır. Bu konuşmalar Kaynak Yayınları'nca *“M. Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları adıyla (116 No'lu)”* yayınlanmıştır:

“... Köylünün karşısında kim düşünülebilir? Büyük toprak ve çiftlik sahipleri... Efendiler ülkede büyük toprak sahibi kimler vardır, ne kadar çiftlikleri ne kadar toprakları vardır? Efendiler bizim ülkemizde (karşımıza alıp tasfiye edeceğimiz) büyük toprak ve çiftlik sahibi yoktur. Olsa olsa onların toprağı diğer çiftçi ve köylülere göre biraz daha büyük ve kendileri de daha iyi durumdadırlar. Dolayısıyla bunların çiftliklerini yok etmek, toprağını parçalamaktansa köylülerin toprağını büyütmeliyiz. Köylülerin evlerini ve köylerini mamur etmeliyiz. O halde köylü sınıfı temeldir. Bundan başka ne var, kasaba ve şehirlerde özel girişimciler vardır. Köylülüğün çıkarı sağlanırsa bu girişimcilerin çıkar-

ları zedelenir mi? Hayır buna olanak yoktur. Bir kere bu girişimciler halk için gereklidir. Birbirlerine gereklidir...

Bu orta tüccarların üstünde ne var, büyük tüccarlar... Büyük sermaye sahipleri... Sorarım efendiler ülkemizde büyük sermaye, servet sahibi kaç kişi vardır ve bunların kaç parası vardır? Bana Türkiye’de kaç tane milyoner gösterebilirsiniz? Ve en zengin adamımızın kaç parası vardır? Kapitalist olarak ortaya koyacağımız ve üzerlerine hücum edeceğimiz bunlar mıdır? Hayır, efendiler... (tam tersi) bu zengin insanlar başlı başına bu memlekete bankalar, şimendiferler, fabrikalar, şirketler vb sanayi kursunlar. Bizi yabancıların sermayesine muhtaç bırakmasınlar. Geriye ne kalıyor efendiler? İşçiler... Toplasanız toptasınız İstanbul’dakilerin bütün hepsini alsanız 20.000’den fazla işçi bulamazsınız. Dolayısıyla 20.000 kişinin hakları ne dereceye kadar korunabilir? Bu ülke işçiye muhtaçtır. Bu ülkenin ileride yapacağı birçok sanayi kuruluşunda çalışacak insanlara ihtiyacı vardır. İşçi bize gereklidir. Onu koruyacağız ve daha mutlu hale getireceğiz. Bunlardan başka (toplumumuzda) başka sınıf bulamazsınız. Yalnız aydın ve bilim adamı denilen insanlar vardır...” (s. 233–237)

Cumhuriyet Halk Partisi’nin kuruluş hazırlıkları sırasında yaptığı bu açıklamalar ile Mustafa Kemal genç Cumhuriyetin insan örgüsü ve buna uygun ekonomik (ticari, sanayi ve tarımsal) modelini büyük önsezi ve yetenek ile tanımlamış, çizmiştir. Burada dost, düşman herkes kendisine uygun veya zıt bölümler bulabilir; işine geldiğini öne çıkarıp gerisini göz ardı edebilir ki böyle yapmaktadırlar. Marksistler sınıf çatışmasını reddettiği; özel girişimciliği öne çıkardığı; gardrop Atatürkçüleri de başka nedenlerle M. Kemal’i sadece devletçilikle özdeşleştirmek istedikleri için bu ve benzer konularda tarihe sadık kalmamaktadırlar. Yalnız aşağıda görüleceği üzere, M. Kemal liberal ekonominin ana çizgilerini saklı tutmak ve ifrata kaçmamak koşuluyla 1930’dan itibaren devlet-

çiliği, kendi deyimiyle ılımlı devletçiliği benimsediğine göre gerçekçi dönüşümlere hep açık kalmış sayılmalıdır.

Gerçekten de ayağı hep yere basmaktadır:

“Program yaparken hayallere kapılmamak gerekir... Somut maddi koşullar ve akıl çerçevesinde kalınmalıdır. Hedefe ulaşmak için izleyeceğimiz yolu duygularımızla değil aklımızla çizmeliyiz.”

İlk kuruluş döneminde çok moda olmasına, iyi ilişkiler kurulup, yardımlar sağlanmasına ve azımsanmayacak yandaşı bulunmasına karşın Bolşevik ideoloji ve uygulamalardan dikkatli şekilde uzak durmuştur. 14 Ağustos 1920’de TBMM’de bu konuda açık konuşmaktadır:

“Bizim görüşümüz biliriz ki Bolşevik ilkeleri değildir. Bolşevik ilkelerini ulusumuza kabul ettirmeyi şimdiye kadar hiç düşünmedik ve girişimde bulunmadık. Özellikle Bolşevizm ulus içinde gadre uğramış bir sınıf halkı göz önüne alır. Bizim milletimiz ise tümüyle gadre uğramış, zulüm görmüştür.”

Buna karşılık emperyalizmle savaşı yalnızca siyasi ve askeri alanla sınırlı kalmamış, ekonomide de yaygın millileştirme ve stratejik saydığı alanlarda yerli girişimcilere imtiyaz sağlayıp yabancı sermayenin istismarı tehlikesini hiç göz ardı etmemiştir.

Tabiatıyla Cumhuriyet ekonomisinin istenilen düzeyde bir kalkınmayı sağlayamamasının en önemli nedeni tarım ve sanayide uzun bir onarım dönemi yaşanması idi. Hükümetin seferber edebildiği tüm olanaklar idari ve teknik iş gücü art arda gelen savaşların yol açtığı tahribatı onarmaya yönelikti. *(Selim Deringil, Denge Oyunu, s. 14)*

İlginçtir, CHP’nin 1945’te getirdiği Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu başarısızlığa uğratan Menderes’in, aşağıda görüleceği üzere gerekçeleri M. Kemal’in biraz önce okuduğunuz İzmit Nutku’ndakilere ne kadar yakındır. Hatta sosyal sı-

nıflar ve özel girişimcilerle ilgili görüşler ve ilkeler arasında da koşutluk bulunmaktadır. Ancak Menderes bundan somut şekilde yararlanmayı hiç düşünmemiştir. M. Kemal'in söylevlerinin Menderes'in bilgisi dışında kalmış veya siyasi savaşımında olumsuz etki yaratacağı korkusuyla bunlara başvurmamış olabileceği olasılıkları aynı derecede akla gelmektedir.

Lozan Antlaşması ithal mallar ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulanmasını önlediği, sadece devlet tekeline konu mallarda daha yüksek fiyatlamaya olanak sağladığı için gümrük sınırlamaları da nazara alınarak (5 yıl süre ile 1916 Osmanlı tarifesi uygulanacaktı) birçok malın ithal ve üretimini devlet tekeline almak zorunluluğu doğmuştu. Ancak tekelleri yönetecek ekonomik ve ticari bilgi birikimine sahip kimselere bu dönemde rastlamak güç olduğundan, siyasi, bürokrat, asker güvenilir yakınlar bu şirketlere yerleştirilmişlerdi.

1923 Eylülünde İzmir İktisat Kongresi dilek niteliğinde kararlara sahne olmuşsa da Mustafa Kemal'in açış nutkundaki "*Kararlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye hazırız*" şeklindeki ifadesi kapitüler ayrıcalık aramamak koşuluyla yabancı sermayeye yeşil ışık yakmaktadır.

Nitekim, 1923–1930 arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sında yabancı sermaye ortaklığı saptanmıştır. (*K. Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985, s. 31; Gündüz Ökçün'ün Araştırması*) Türk unsurların da yabancı sermaye ile bu dönemde acente, komisyon, ortaklık ilişkileri içinde olduğu, bunun ise siyasi hasımlarca eleştirildiği bilinmektedir. Yine Ökçün'den naklen Tezel'in belirttiğine göre, aralarında C. Bayar gibi üst kademe yöneticilerinin de bulunduğu 30 kadar milletvekili yabancı sermayeli 32 şirkette 52 yönetim kurulu üyeliğine getirilmişti.

Millileştirilenler ve yeniden inşa edilenlerle yaklaşık 7500 km'ye varan demiryolu 1923–1929 döneminin başlıca dev-

let işletmeciliği olarak ortaya çıktı. Bazı alanlarda yabancı sermayeye yatırım ve işletme olanakları tanınmakla birlikte, Türk limanları arasında ulaşım (kabotaj hakkı) ile liman işletmeleri Türklerin tekeline bırakıldı ve Osmanlı'dan acı ve kanlı bir kalıt olan Reji İdaresi 1925 yılında 4.000.000 lira karşılığında devletleştirildi.

Sanayide özel kesime birçok ayrıcalık tanındı, Sanayi ve Maadin Bankası bu amaçla kuruldu (1925). Aynı yıl Alpulu ve Uşak fabrikalarını kuracak şirketler kuruldu ve bunlara CHP'nin önde gelenleri paydaş yapıldılar. Teşvik mevzuatının 1927'de toplandığı yasa Sanayi Teşvik Kanunu'dur. 1923–1929 dönemini K. Boratav *“Açık ekonomi koşullarında yeniden inşaa”* olarak tanımlamaktadır. 1929 yılı 7 yıldır benimsenen, bir anlamda karma sayılabilecek bir ekonomi politikasının ilk sarsıntı geçirmeye başladığı yıldır. Ancak bu dönemin sayısal sonuçlarının, bazılarınca Cumhuriyetin gurur verici tablolarından bir kesimi yansıttığı da kabul edilmektedir.

Gerçekten Cumhuriyetin ilk birkaç yılında tarımsal üretimi artırmaya yönelik önemli adımlar atıldı. Muhtaç çiftçilere öküz, saban, tohum için 4.000.000 TL kredi verildi. Buğday zararlısı süne böceği ile savaşmak için dayanıklı Kıbrıs tohumluk buğdayı getirildi. Pamuk, zeytin, portakalda zararlıya karşı mücadele istasyonları kuruldu. İlk iki yılda I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarındaki %50 üretim düşüklüğü giderildi, eski düzeye gelindi.

Ayrıca, emisyon ve enflasyondan da kaçınılmış, dış borca ilk yıllarda hiç başvurulmayarak (koşullar esasında elverişli değildi) gerçekçi ve denk bütçeler yapılmıştır. Atatürk Cumhuriyetin ilk yılında bunu bir karar olarak açıklamıştır.

Tarımda yarı–feodal bir Ortaçağ vergisi olan Aşar (Öşür) kaldırılarak gelir kaybı, tütün, alkol, kibritten sağlanan dolaylı verginin artırılmasıyla giderilmiştir. 1923 yılında devletin tüm yıllık geliri 93 milyon; gideri ise 117 milyon lira olarak tahmin edilmişti ve ilk yılda Aşar'dan 40 milyon lira el-

de edileceği sanılıyordu. Bu nedenle bu cesur atılımın geniş köylü kitlesinin kötü durumunu iyileştirmek amacına yönelik olduğu düşünülmelidir.

Tarım ürünleri yönünden “altın yıllar” sayılan bu dönemde buğday üretimi 1923’ü izleyen 2 yıl içinde evvelce 1 milyon tondan az iken 2 milyon tona çıkarılmıştı ki, makineleşme ve yeni tarla açma olanaklarının sınırlılığı düşünülürse sırf karasabana dayalı bu artışın önemi daha da belirginleşir.

1923–1929 arası tarımsal hasılda yıllık büyüme hız ortalaması %16,2; sanayide ise %8,5’tir. Tarım daha ağırlıklı olmakla birlikte her iki artış yüzdesi başarının kanıtıdır.

Genelde ise geçmiş 10 yıllık savaş dönemine karşın genç Cumhuriyet hızlı bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmiştir. İlk 7 yılın milli hasıladaki artış oranı 1938 rakamlarıyla şöyledir:

Bir önceki yıla göre değişme yüzdesi

Yıllar:	G. S. M. H. (milyon):	
1923	633,1	—
1924	758,4	+% 19,8
1925	846,2	+% 11,6
1926	981,8	+% 16,0
1927	92,3	–% 9,1
1928	990,9	+% 11,0
1930	1150,1	+% 16,1

Bilsay Kuruç da bu döneme yıllık %15 gibi “yüksek kalkınma hızına erişilen” bir dönem olarak bakmakta, tarım öncelikli ekonominin “köylü milletin efendisidir” özdeyişinin “önce tarım” demek olduğunu vurgulamaktadır. Hatta “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” sözünde bile “bundan sonra sizleri savaşa götürmeyeceğiz, tarlalarınızı istediğiniz gibi ekebilirsiniz” anlamını bulmaktadır.

Kuruç şöyle demektedir:

“Tarım dışında büyüme hızının ikinci bir etkeni alt yapı yatırımları olarak gösterilmektedir. Bunun en önemli örneği demiryollarıdır. İkinci bir uygulama ise daha çok büyük kentlerde ve daha az da küçük kentlerde olmak üzere ‘yeni yapılar’dır. Kent yapılarındaki sürekliliğin, büyüme hızının belli bir düzeyin altına düşmemesi ve işsizliği bir ölçüde absorbe edebilmesi gibi iki yararından söz edilebilir.”

Yine Kuruç’a göre büyüme hızının üçüncü bileşeni sanayidir. 1927 Teşviki Sanayi Kanunu ve 1929 Gümrük Kanunu kısa sürede özel sektör yaratmak için izlenen politikanın bir çizgisi olmuştur. Kamu kesiminde ise sanayinin gelişmesi ana düşüncesi 1931–1932’de şekillenmek üzere 1933–1934’te başlatılmaktadır. 1923–1929 özel girişimciliği teşvik dönemi, “mali disiplinle hamur edilen” bir çizginin izlendiği yıllar sayılmaktadır. Para yönetimi depolitize edilmiş, depolitizasyon objektif ve gaddar esaslara bağlanmıştır. Döviz kuru mutlak sabitlenmiştir. Bunların sonucu enflasyonu önlemeye ve gerekirse ekonomiyi zaman zaman deflasyonla yönetmeye neden olmuştur. Görülüyor ki Kuruç’un genel değerlendirmesi Boratav’inkine yakındır.

Tezel de bu dönemi başarılı bulmakta ve paranın dış değerinin adeta bir “namus” sorunu gibi ele alınmasının aşırı değerlendirmeye (*over-valuation*), dolayısıyla ihraç ürünlerinin pahalılaşmasına yol açtığını eklemektedir. İnönü’nün şöyle dediği nakl olunmaktadır:

“Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonunun bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile ‘evet’ dedirtemedim.” (F. Ergin, “Atatürk Zamanında Para Politikası Konferansı,” Boğaziçi Üniversitesi, 10–11 Kasım 1980; Mustafa Aysan, Atatürk’ün Ekonomi Politikası, s. 37)

Menderes ileride tüm bunları “defisiter” (açık veren) politika olarak eleştirecektir. Menderes’in yabancı sözcük kullanma merakı sanırız burada kendisini yanılgıya sürüklemiştir. Açık vermemek için ihtiyatlı davranmak “defisiter” diye tanımlanamaz.

İttihat ve Terakki’den gelen “ekonominin millileştirilmesi”, görüldüğü üzere, 1923–1929 aralığında özel girişimcilik modeli esas alınarak sürdürülmüştür. O günlerde bu işleri devletin gerçekleştirmesi olanaksız olduğundan, ticari ve sınai girişimlerin fertler eliyle yürütülmesi kaçınılmazdı. Teşvik ve ayrıcalıklar “iş bilmeyen” bu kesime de tanındığında, sistemin gereği, kötüye kullanma ve zaman zaman başarısızlık yazgı olmuştur.

Bu yeni girişimcilerin bir bölümü kara ve demiryollarını yapan yabancı yüklenicilere taşeronluk yoluyla katılanlardır. Recep Peker gibi dürüst bir şahin dahi 1930’da Meclis’te bunu övünerek aktaracaktır:

“Ecnebi şirketlerin memlekette meşgul oldukları hat inşaatında kendi vesait ve nezareti fenniyeleri cari olmakla beraber ikinci derecede müteahhitlerin Türk evlatlarından teşekkül ettiğini aynı zamanda Türk sermayesi ve bilhassa bu sermayeye mesnet olan Türk Milli Bankalarının kredisi ile çalıştığını tespit etmek lazımdır. Bu suretle memleketimizde kuvvetli, haysiyetli ve liyakatli iş grupları teşekkül etmektedir.”

Birçok hükümet, parlamento üyesi ve yakınlarının giriştikleri işler, ülkeye özgü bir zorunluluk olmakla birlikte kısmen de bazı söylentilere yol açtı. (Vehbi Koç’un anılarında, Falih Rıfkı, Y. Kadri Karaosmanoğlu’nun eserlerinde bu konuda geniş bilgiler vardır.)

İnönü ve çevresindeki bir kesim ise buna tepki gösteriyordu. “Yavuz–Havuz davası” olarak bilinen Yüce Divan yar-

gılamasında Bahriye (Denizcilik) Bakanı İhsan Bey'in savunması çarpıcıdır; ancak aklanması için yeterli değildir:

“... Bana neden soruyorsunuz? Hepiniz başta reisiniz olmak üzere zenginleşmek lazımdır, demokrasi zenginliğe dayanır demiyor muydunuz? Hepiniz aynı şekilde işlere girmediniz mi?”

Bu olayları toptan bir karalama nedeni saymak elbette yanıltıcıdır. Kemalist yöneticilerin bir kesiminin bu işlere katılırken belli bir ölküye hizmet düşüncesiyle hatta baskı sonucu hareket ettikleri bilinmektedir. Gidişatın seyrinden rahatsızlık duyanların tepkileri devletçiliğe geçişin azımsanmayacak unsuru olmuştur. Ancak tıpkı 1950–1953'te görüleceği gibi, belki 1923–1929 özel girişimcilik aşamasını bir kere tüm yanlarıyla yaşamak kaçınılmazdı ve deney zenginliği açısından yararlı olmuştur. Fakat asıl bağışlanmaması gerekenler, kuramsal tartışmalar bir yana, bu deneylere karşın 40 ila 80 yıl sonra bile her türlü aşırılığa karşı önlem almayarak insan zayıflığının bu yönünü çıkarları için alabildiğine kışkırtıp özendirenlerdir.

Kaldı ki yerli girişimci yaratma, kalkınmayı özel kesim eliyle yürütme modeli Japonya'da Meiji döneminde başarıyla uygulanmıştır. Bugün de sürdürülen bu yöntem karma ekonomiye dayanmaktadır.

“Sanayileşme programlarının hazırlık ve uygulanmasında kamu görevlileri ile özel firmalar sürekli iç içeydiler. Hükümet kendine bağlı ticari kuruluşları belirlediği alanlarda tekelleştiriyor ve teşvik ediyordu. Tekstil, elektrikli aletler, metal, demir–çelik ve enerji yatırımları bu kapsamda hızlı geliyordu... Devlet özel girişime tüm olanaklarını sundu ama uygulanacak ekonomi politikalarda ağırlıklı olarak söz sahibi olmayı bırakmadı... Ulusal ekonomiyi koruyacak yüksek gümrük tarifeleriyle ithalat sınırlamalarından hiçbir şekilde ödün vermedi ve hiçbir şekilde yabancı sermaye kul-

lanmadı. Japonya'nın hızla gelişmesini sağlayan bu girişimlerin benzerleri Türkiye'de genç Cumhuriyette de uygulanmaya başlanmıştı. Ne var ki Türkiye'de büyük başarı sağlayan bu tutum 1940'lardan sonra terk edilmiş, Japonya'da ise ısrarla uygulanmıştır.” (M. Aydoğan, a.g.e., s. 172)

Devletin tüm olanaklarıyla desteklediği ticari ve sanayi kuruluşlar Japonya'da özel kişilerin mülkiyetinde idi ve halen de öyledir. Tercih bu yolla sağlanacak istihdamın ülke kalkınmasında en verimli sonuçları vereceği kabulüne dayanıyordu. Patronun kârı, kıskançlığı ve kızgınlığı doğurmuş, “Japon mucizesi” bu modelle gerçekleşmiştir.

Türkiye'de 1923–1929 dönemindeki “yerli milli girişimci yaratma” uygulaması ne yazık ki 1929 buhranı kadar, ülke koşullarının da etkisiyle başarısızlığa uğramıştır.

CHP DEVLETÇİLİK DÖNEMİ (1930–1938)

Aşağıda Menderes'in CHP'yi sık sık devletçiliğinden ötürü hırpaladığı görülecektir. Bu nedenle devletçiliğe özel bir yer vermek gerekmiştir.

New York borsasının çöküşü ile başlayan Büyük Bunalım, dışsatımın %60–72'sini tarım ürünlerinin oluşturduğu Türkiye için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Hem ihracatın açılacağı hem de gümrük vergilerinin yükseltileceği ümidi ile mal stoku yapan tüccarların iflası kaçınılmaz olmuştur. (*G. Kazgan, a.g.e., s. 57*)

Krizle birlikte tüm dünya serbest piyasa ekonomisinden denetimli, korumacı, devletçi ekonomiye geçmeye başlamış iken elbette Türkiye bundan geri kalacak değildi. Ancak Büyük Buhran yaşanılmasa da Türkiye'de 1923–1929 dönemindeki açık liberal ekonomi politikalarının hiç olmazsa sanayi-deki başarısızlığı nedeniyle terk edileceği öne sürülmüştür. (*K. Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985, s. 47*)

Bu noktada Kuruç da Boratav ile fikir birliği içindedir ve şöyle demektedir:

“Özel girişimin ülke ekonomisi çapında o güne kadar sağladığı sermaye birikimi hem yetersizdir, hem de rejimin geleceği bakımından güvence vermemektedir.”

Böylece 1930'da başlayan bu yeni dönemde “devletçilik” ilkesi 1931'de CHP kurultayında “laiklik” ve “inkılapçılık”la birlikte programa alındı. Bu geçiş sert olmamış, önce himayecilikle başlayan bir aşamadan geçilmiştir. Geçiş nedenlerine Serbest Fırka denemesinin etkisiyle oluşan siyasal iklimi de eklemek gerekir. Atatürk'ün 1930 Kasımı ile 1931 Martı arasında kesintilerle sürdürdüğü üç aylık yurt gezisindeki izlenimleri de işin diğer bir yönüdür. Bu yolla Atatürk “geniş halk kitlelerinin hoşnutsuzluğuna” cevap aramıştır.

Rusya'nın dışarıya kapanması ile buhranın zararlı etkilerden kurtulması ve planlı hızlı bir kalkınma dönemine girmesi de Türk yöneticilerine esin kaynağı olmuştur. Devletçiliğin nispeten katı uygulandığı 1930–1932 yıllarında özel girişimcilerin yakınmaları “Yalova Harekatı” ile İktisat Vekili Mustafa Şeref'in istifasına neden olmuştur. Atatürk'ün müdahalesiyle gerçekleşen bu operasyon Başbakan İnönü'nün gözden düştüğüne dair dedikodulara neden olmuşsa da Celal Bayar'ın beş yıl sürecek ekonominin patronluğuna atanması ile sükunet sağlanmıştır.

Devletçilik uygulamasına geçilirken Kuruç'un gözlemlediği önemli bir noktayı belirtmek yerinde olacaktır:

“Ekonomide ağırlık merkezi 7 yıllık milli iktisat uygulamasından bir başka yana kaydırılmaktadır. Fakat bir çeşit ‘sosyal antlaşma’ yapılmaksızın işin çeşitli yönlerini bir araya toplamak ve bunu gerçekleştirmek kolay değildir.”
(B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c. II. s. 60; *Özel Kesimle Devlet arasında Rousseau'nun Toplumsal Sözleşmesine –Contrat Sociale–gönderme.*)

Bayar'ın bir yandan ılımlı uygulamaları diğer yandan devletçiliği içtenlikle savunur görünmesi barışı sağlamasa bile bu dönemin hiç olmazsa dışarıya karşı sarsıntısız geçirtilmesini kolaylaştırmıştır. Ancak 1937'de İnönü'nün Atatürk tarafından görevden alınmasıyla sürtüşmeler su yüzüne çıkmıştır.

1932–1937 dönemi Celal Bayar'a bağlı İş Bankacıların sanki iktidarda, iktidardakilerin (İnönücüler) ise muhalefette olduğu söylentilerine neden olmuştur. (K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985*, s. 149)

Celal Bayar'ın bu dönem ekonomisi üzerindeki etkisi büyüktür. 1932–1937 İktisat Vekili, 1937 sonbaharından 1939 başına kadar Başbakan... Tüm ekonomik uygulamalar, planlar, kanunlar ve gerekçeleri onun kaleminden çıkmıştır. Buna karşı ekonomideki liberal görüşlerini terk etmediği ve devletçilikteki aşırılıkları önlemeye çalıştığı söylenecektir.

1932 Ağustosunda Prof. Orlof başkanlığında bir Rus Heyeti hazırladığı raporu Bayar'a sunar; bu rapor benimsenir ve 17 Nisan 1934'te de "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" adıyla uygulanmaya konulur. II 4 yıllık plan ise 16 Eylül 1938'de kabul edilir ancak gerek İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı, gerekse de II. Dünya Savaşı nedeniyle ölü metin haline gelir. (a.g.e., s. 156)

Görülüyor ki liberal Bayar planlı ekonomiyi devletçi bir pratikle yönetiyor; devletçi İnönü yeri gelince planı kenara itiyor ve 1947'den sonra ekonomi üzerindeki devlet etkisini azaltıyor. İleride Menderes üstün atışmacı (polemikçi) kişiliğiyle İnönü'deki bu zafiyeti yakalıyor ve fakat Bayar'inkini göz ardı ediyor.

Selim İlkin ve İlhan Tekeli'nin söyledikleri gibi:

"Tek partinin iktidar bloğu içinde az da olsa birbirinden farklı görüşlere sahip gruplar bir arada yer alabilmektedir... Devletçiliğin değişik yorumlarına sahip bu gruplar karşılıklı uyumlar göstererek devletçilik ilkesini uygulamaya koyacaklardır... Bunları iktidar içinde önemli değişiklikler olarak ele almak yerine iktidar bloğu içindeki iç uyum sorunları olarak ele almak daha doğru olacaktır." (Türkiye İktisat Tarihi, c. III. s. 3)

Devletçilik devresinde "ulaşım" (demiryolu) şebekesi, elektrik, demir-çelik, dokuma endüstrisi özel sektör için alt yapı ve çiftçiye pazar oluşturmuştur. Birinci planda bu açıkça yazılıdır. Aynı dönemde bile ekonomi yönetiminin İş Bankası grubunun seçkin temsilcileri elinde olduğunu belirtmiştik. Özel sektör kendisi için tehlike sezdiği anlarda siyasi değişiklik gerektiren operasyonlar yaptırabilmiştir. Bayar 12 Eylül 1932'de İktisat Vekili olunca çalışma arkadaşlarına gönderdiği bir tamimde şöyle demektedir:

"Serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine cevaz yoktur."

Celal Bey'in vekillığe gelmesiyle evvelce devletçilik icraatını acı acı eleştiren yakın milletvekilleri (Halil Menteş, Kitapçı Hüsnü, Siirt Mebusu Mahmut Bey, vb.) yeni uygulamaları devletçilik koksa da, Bayar'a güvenlerinden olmalı, bu kere alkışlamaya başlamışlardır. İlginçtir, Mahmut Bey'in devletçiliği eleştiren bir yazısına Başbakan İnönü *Kadro* dergisinde cevap niteliğinde bir makale yayınlamıştır.

İnönü bir yıllık bir aradan sonra 1933'te hükümet üzerinde egemenliğini tekrar kurmuş, devletçilik ile ilgili resmi görüşler ve karışmalar artmaya başlamışsa da, bu gelişme, Celal Bayar'ın ölçülü uygulaması altında 1937'ye kadar karşılıklı ödünlerle sürdürülmüştür. Bayar, örneğin, birçok yabancı imtiyazlı şirketi millileştirmiş ve fakat bunların sözleşmelerine uymayanlar olduklarını söylemiştir. Kuvvetli yabancı sermaye ile rekabet edemeyeceğimiz gerekçesiyle devletin müdahalesini haklı göstermiş ve *"İstisnai vaziyetleri dile dolayarak genç Türk endüstrisini hırpalamaya meclis cevaz vermez"* diyebilmiştir. Özel kesimin güven ve desteğiyle bakanlığa gelmiş olan Bayar görüşlerini zaman ve zemine uygun olarak farklı bağlamlarda biçimlendirebilmektedir (1936):

"Eğer memleketin sanayileşmesini... bazı hususi teşebbüslere ve sermayeye bırakmak lazım gelirse laakal (hiç değilse) iki asır daha intizar (bekleme) devresi geçirmemiz lazım gelir.

Fabrikalarımızın kuruluş şeraiti (koşulları) başkadır. İş cereyanı tabiisine bırakacak olursak liberal sistemde olduğu gibi bunların hepsi milli değil, şahsi menfaatlerine en uygun şeraiti arayarak sahillerimizin kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır. Fevkalade ahvalde... İç Anadolu'nun ihtiyaçlarını temin edecek tek bir fabrikamız olmayacak ve himayeyi de temin etmeden kurarsak yaşamayacaktır.

İktisat Vekaletine onu mütecaviz (aşan) müracaat vaa ki oldu. Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika

kurmamıştır. Halbuki biz Kayseri’de, Ereğli’de (Konya) fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir’de kurmuş olsaydık elbette daha çok kazanacaktır.” (B. Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, s. XLIII)

“Liberalizmi (dilim dahi dönmüyor, bu kelime bana o kadar yabancı geliyor) yıkaraktan memleketimize güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz. Bu istihale (değişme) devresinde bizim samiamıza (duyma alışkanlığımıza) işitmemize hoş gelmeyecek birtakım şeyler olacaktır... Fakat bu tecrübe mutlak surette müsbet (olumlu) bir netice verecektir.” (C. Bayar, Haziran 1936; B. Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, s. 65)

İlginçtir daha sonraları DP’liler Karabük Demir Çelik tesisinin coğrafi konumunu eleştirecek; bunda CHP’nin (Mareşal’in) köhne askeri endişelerinin etkili olduğunu öne süreceklerdir. Buna karşılık Menderes, İstanbul, İzmit ve Marmara’yı ağır sanayi odağı yapacaktır. Diğer yandan liberalizmin denebilir ki en başta gelen savunucusu Bayar’ın zaman zaman karar yerindeki politikacıdan çok bir bürokrat bağımlılığı ile konuştuğu anlaşılmaktadır:

“1932’yi izleyen yıllarda Atatürk’ün kişisel olarak iktisadi ve sosyal konulardan çok kültür, eğitim ve özellikle dil ve tarih konularıyla meşgul olduğunu biliyoruz. Ancak iktisat politikasının gelişmesini etkileyen iki ara aşamada aldığı tavırlar, her halde de devletçiliğin bazı aşırı görüşlerinin frenlenmesi ve ılımlılık yönünde etkiler yapmıştır. Bunlardan birincisi olan ‘Yalova Operasyonu’ üzerinde durduk. İlisi ise, 1937’de yine öncekini andıran bir çatışmadan sonra, İsmet Paşa’nın Başvekillikten uzaklaşması ve Celal Bayar’ın bu defa Başvekilliğe tayini ile sonuçlanmıştır.” (K. Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 150)

Buna karşılık Mustafa Aysan, Atatürk’ün ekonomik kararlardaki etkinliğini anlatırken “Atatürk 1923’ten başlayarak ül-

kede alınan ekonomik önlemler, uygulanan ekonomi politikası, uygulama sonuçları, yapılan planlar ve yatırımlarla çok yakından ilgilenmiş müdahalelerde bulunmuştur” demektedir ve devamında da; zamanında yerli ve yabancı uzmanlarca her iki sanayi planını satır satır ve bazı yerlerinin altını çizerek, bazı yerlerinde düzeltmeler yaparak okuduğunu belirtmekte ve 1 Aralık 1933’te İktisat Vekaleti tarafından yayımlanan taslağa koyduğu notlardan, onun birçok fabrikanın kuruluş emrini verdiği, birçoğunun yerini tayin ettiği ve fabrikaların açılışını da yaptığını söylemektedir. Bakırköy Bez, Keçiborlu Kükürt ve Isparta Gülyağı, Turhal Şeker, Konya Ereğlisi Bez (1934), İzmit Kağıt Fabrikası, Ereğli Kömür Şirketi’nin satın alınması, Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası (1936), Sirkeci–Edirne Demiryolu Şirketi’nin satın alınması, Karabük Demir–Çelik Fabrikası, TC Ziraat Bankası’nın yeniden kurulması, Nazilli Bez Fabrikası (1938) gibi örnekleri de Afet İnan ve Doç. Dr. Cevdet Perin’e dayandırmaktadır. (M. Aysan, a.g.e., s. 22)

İnönü’nün Abdi İpekçi ile yaptığı bir konuşmada “Atatürk’ün başından itibaren özel teşebbüsü esas tutmuş [olduğunu] ve ölünceye kadar bu prensibi tatbik ettiğini” söylediğini Emre Kongar’ın *Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları* adlı eserinden (s. 141–163) öğreniyoruz. (M. Aysan, a.g.e., s. 30)

Bayar’a çok yakın bir tarihçi–yazar İsmet Bozdağ, *Celal Bayar* adlı kitabında (s. 40) Bayar’ın ağzından hem Bayar–Atatürk–İnönü ilişkileri hem de devletçilik–karma ekonomi üzerindeki kuramsal tartışmalara ışık tutacak bazı bilgilere yer vermektedir.

İlk Beş Yıllık Plan uygulamalarının anonim şirketler eliyle yürütülmesini isteyen Bayar’a karşı İnönü, devlete bağlı Umum Müdürlükleri savunmuş ve planda yer almasını sağlamıştı. Bayar bunu “İnönü’nün ekonomiyi devlet sahası içinde bir güç olarak kullanma amacına” bağlıyordu.

Olasıdır ki, İnönü de Bayar’ın “tıpkı İş Bankası’ndaki gibi bazı aferistlere çıkar sağlama” hazırlığından kuşkulanyor-

du. Açıklanan neden “şirketlerin zarar edecekleri ve devlete yük olacakları” idi.

Atatürk’ün bu konuda fikrini hiç açıklamadığı, ancak bir süre sonra Bayar’ı Başvekilliğe getirerek tercihini işaret ettiği söylenmektedir. Genelde Bayar–İnönü sürtüşmelerinde Atatürk’ün Bayar’ı arkalayan müdahalelerinde onun İnönü ile Atatürk’ü karşı karşıya getirecek sorunlardan uzak durması etken olmuştur.

Bayar 1936’da Endüstri Kongresinde şunları söylemektedir:

“Bu devletçilik tarifini Atatürk bana, İzmir Fuarı açılışında okumam için vermişti, orada okudum. Prensiş şudur: Türkiye’nin tatbik ettiğı devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğın bizce manası şudur:

Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak...

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.”

Bozdağ bunlara dayanarak “Karma ekonominin vatani Türkiye’dir, şerefi de Bayar’ındır” demektedir. Bayar ise bu konuda alçak gönüllüdür:

“Model icat ettiğimin farkında değilim... Yabancı bir ekonomi uzmanına 1954–1955’lerde bu işleri nasıl yaptığımı sorması üzerine ‘halkla temas ederek eğilimlerine göre karar aldığımı’ söyledim... Tebrik etti.”

Aysan'dan alıntılar yaparak Atatürk'ün ekonomi politikası üzerindeki rolünü açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır:

“O (Atatürk) 1930'larda kendi devletçilik politikası ile Türkiye'nin endüstrileşmesini başlatmış ve belki de ulusu geri dönmeyecek biçimde ekonomik kalkınma yoluna yerleştirmiştir.” (Morris Singer, The Economic Advance of Turkey 1936 –1960, s. 1)

Atatürk'ün plandan söz etmesi, belki teknik anlamda bir plan metnini kastetmese de, ilkeyi işareti bakımından hem tarihi, hem de içeriği açısından çok önemlidir. Daha TBMM'nin 3. toplantı yılını açarken 1 Mart 1922'de şöyle demiştir:

“Bundan sonra ekonomi politikamızda, tespit etmiş olduğumuz bu temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz.”

Atatürk'ün 1930'larda başlayan devletçiliğe millileştirmeyi de kapsayacak şekilde daha 1922'de değinmesi ilginçtir:

“Ekonomi politikamızın önemli amaçlarından biri de toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendirecek kuruluşlar ile ekonomik alandaki teşebbüsleri mali ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun olarak devletleştirmektir.”

Ayrıca Menderes'in CHP'lilerin borçlanmaya karşı olduklarına yönelik ısrarlı suçlamalarının karşılığını yine Atatürk'ün 1 Mart 1922 tarihli Nutkunda bulabiliriz:

“Hükümetimizin her medeni devlet gibi harici istikrazlar (borçlanmalar) akdetmesine lüzum vardır. Şu kadar ki istikraz olunan ecnebi paraların şimdiye kadar Babıali'nin yaptığı tarzda ödemeye mecbur değilmişiz gibi maksatsız israfına... karşıyız.”

Bu sözleriyle, Osmanlı'da yaşanan acı deneylere karşın güven ve soğukkanlılığı dile getirmiş olması dikkatlerden

kaçmamalıdır. Nitekim, İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye karşı oldukları savını kabul etmemiştir; ülkenin buna gereksinimini vurgulamıştır.

Tarıma CHP tarafından hiç kredi verilmediği ve köylünün ihmal edildiği yine Menderes'in önemli bir savıdır. Atatürk daha 1923'ün yoksulluk günlerinde köylüyü bu açıdan da düşünmektedir:

“Erbabı ziraata muavenetle (çiftçileri korumakla) mükellef olan Ziraat Bankası şube ve sandıkları dört ay evveline kadar yalnız 110 iken bugün 300'den fazla bir miktar çıkarılmış bulunuyor. Bu bankaya son iki ay zarfında iki milyon liraya karip (ulaşan) bir sermaye tedarik edilmiş ve bilhassa düşmandan kurtarılan aksam—ı vatanda (vatan kısimlarında) vasi mikyasta (geniş ölçüde) ikrazata (borç vermeye) başlanılmıştır.”

Atatürk ekonomi yönetimi ile ilgisini hem plan, hem de uygulama aşamalarında sürdürmüştür. Yerli ve yabancı uzmanlara hazırlattığı raporlar üzerindeki çalışmaları özel kütüphanesinde dir. Danıştığı uzmanları Aysan anılan eserinin 119. sayfasında şöyle sıralamıştır:

“Habib Edip Törehân, Prof. Yusuf Kemal Tengirşek, Ord. Prof. Ö. Celal Sarç, Dr. Zihni Sanus, İ. Fazıl Pelin, Yusuf Akçura, Şakir Kesebir, Ş. Süreyya Aydemir, Prof. Hasan Tahsin Ayni, Ahmet Hamdi Başar, Louis de Brouckere, Michel Chevalier, Prof. Luigi Cossa, Prof. Gaston Jeze, Gaiten Pirou, Prof. Charles Rist, Horace Grelly, Hjalmar Schacht, Karl Müller.”

Bayar, Aysan'a 1981'de verdiği mülakatta, hem kendisinin, hem de Atatürk'ün ekonomi politikasındaki rolleriyle ilgili ilginç noktalara değinmekte, Atatürk–İnönü–Bayar üçlüsü arasındaki ilişkilere ışık tutmaktadır:

“Bir milli banka kuralım, adı İş Bankası olsun.

2 ay sonra Ulus meydanında dört odalı küçük ve de 1 milyon sermayesinin 250.000 lirası bir çuvala doldurulup banka açılıyor. Doyçe Oriyent Bank'ın eski memuru Celal Bayar, Mübadele ve İskan Bakanlığından istifa etmiş, milletvekili sıfatını bırakmadan bankanın başına geçmiştir. Bankanın görevi, hem tüccarı tefeciden kurtarmak hem de milli sanayimizi geliştirecek hamleler yapmak.

Celal Bayar 8 yıl İş Bankası'nın başında kaldı. Türkiye'de özel teşebbüsü uyandıran bütün davranışlar İş Bankası'ndan gelmiştir. Şeker Sanayinin kurulmasına önderlik eden banka budur. Birçok fabrikanın kurulmasına destek olan banka budur, nihayet iktisadi hayatımızı kaplayan buzları kıran banka yine budur. İsmet Paşa, Başvekil olarak bundan elbette memnundur. Fakat kendisine karşı saygılı, mesafeli, terbiyeli olan Celal Bayar'ı kendi safına çekememesinden, Banka İdare Kurulunda görüşülenlerin Atatürk'e aktarılmasından sürekli olarak tedirgindir. Bu yüzden İsmet Paşacılar İş Bankası üzerine hikayeler ortaya çıkarıyorlar, masum ve meşru komisyonları sıfırlarla şişirerek 'Aferizm' umacısı haline koyuyorlardı. Atatürk bütün bu çalkantıların ortasında dengeyi sağlayan tek unsur, tek otorite idi. Celal Bayar, özellikle İsmet Paşa ile Atatürk arasına girmemeye büyük bir dikkat harcıyor, İsmet Paşa'yı tatmin etmeye çalışıyor, adının üstünde bir gürültü çıkmasına fırsat vermiyordu."

İş Bankası'nın kuruluşunda "kurucu hisse senedi" satmak için Bayar çok gayret harcadığını ifade ile şöyle demektedir:

"Sözümün geçeceği kimselere müracaatı tamamen ben üzerime aldım. Ve onlar da biliyor ki bu işe Atatürk de ehemmiyet veriyor... Dostluğu, akrabalığı her şeyi kullanarak hisse senetlerini satmaya çalışıyoruz. Zengin olanlara hatır gönül baskısı yapıyoruz. Alıyorlar. Fakat mesele- nin çok hazin olan diğer tarafı var. Bunda muvaffak olduk- tan ve temettü dağıtmaya başladıktan ve bedava verdiği-

miz müessis (kurucu) hisselerine de kâr ayrıldığı görüldükten sonra ‘bunlar kendi hısımlarını ve dostlarını zengin etmek için bankayı kurmuşlardır propagandası oldu.’

Prof. Aysan’ın, “İş Bankası’nın anonim şirket olarak başarılar kazanmasına karşın, İktisadi Devlet Teşekkülü modelini neden benimsedikleri” şeklindeki sorusuna Bayar’ın verdiği cevap da aydınlatıcıdır:

“Ben buna ihtiyaç duydum... İş Bankası’na doğrudan doğruya kağıt fabrikasını kurma görevini vermek istedim. Kağıt fabrikasını kurmuştum. Buna Şevket Süreyya vb. mani oldular. ‘Böyle meseleleri devlet yapmalıdır’ dediler. Sonra ısrar ettim söz olmasın diye Sümerbank namı altında, Sümerbank’a verdim... İş Bankası’na da Beykoz’da Cam ve Şişe Fabrikasını kurdurttum ki hiç yoktu böyle bir şey.”

Birinci Sanayi Programında Sümerbank’a verilen görevlerin tamamının tamamlandığını ekleyen Aysan’a Bayar şöyle demiştir:

“Programı 5 senelik yaptım. 4 senede bitti. Kağıt fabrikasını yaptırdım. İşte Selüloz Sanayii. Ondan sonra bir program daha yaptım. Çok önemli işler vardı.

... Bir de Atatürk’ün hastalığı sırasında 3 senelik bir program yaptım. İlsi odur. Benim hesabıma göre Atatürk öldükten sonra ve ben İktisat Vekilliğinden ayrıldıktan, Başvekillikten de istifa ettikten sonra hiç kimse meşgul olmadı.

Arkasından da II Cihan Harbi başladı. Akılları ermedi bu işe. Ve İsmet Paşa da bu işe zorla girmişti. Atatürk’ün ısrarı ile girmişti.”

Ancak 1. ve 2. planı böylesine benimseyen Bayar’ın, plana, Kadrocuların ve İnönü’nün karışmalarından yakındığı görülmektedir. İnönü’nün benimser görüldüğü planları Cumhurbaşkanı olunca rafa kaldırması, Bayar’ın da İktisadi Dev-

let Teşekkülü formunu istemeden uygulamaya başlamasına karşın görevini bürokrat ruhuyla sadakatle sürdürmesi ilginçtir.

Bayar–İnönü çekişmesi, o tarihlerde Atatürk etkisiyle olmalı, aslında tarafların daha sonra anılarında yer verdikleri ölçüde su yüzüne çıkmamıştır. İnönü, Celal Bayar'ın 1937–1939 arası Başbakanlığı dönemini kapsayacak suçlamalarda bulunmaktadır:

“... Asıl mesele Celal Bayar'ın mali ve iktisadi politikası idi. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bu iktisadi politika hiçbir hesaba istinat etmiyor, devletin mali vaziyeti esasında harap oluyordu. Ticaret milli para alt üst olmuştu. Bütün bu ahvalin hatta hükümet azasından gizli kalması bir seneden beri takip ediliyordu. Atatürk zamanında geçen bu usulün artık düzelmesi lazımdı. Zaman geçtikçe hiç düzelmeyecek hale gelebilirdi.”

Ancak İnönü, Atatürk'ün hastalığı ve ölümünü izleyen günlerde Bayar'ın siyasi politikasına övgü yağıdırmaktan da geri durmamıştır:

“Celal Bayar'a açık bir teşekkür mektubu yazdım. Atatürk'ün malul ve hasta zamanında eğer onun yerine fena bir adam olsa idi, memleket çok fenalıklar görürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkârı umumiyesindeki cereyanı gördükten sonra kendini fitneye ve hüsrana kaptırmamak ahlak ve zekasını göstermiştir. Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevk etmek ümidi olsa idi, kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru adam olduğuna inanıyorum.” (Orhan Erkanlı, Anılar, Sorunlar, Sorumlular, s. 335)

Bayar'a planlama konusunda Prof. Aysan'ca yöneltilen soru ve aldığı cevap şudur:

“Planlama için ne diyorsunuz? Siz Atatürk’le beraber Türkiye’de planlı kalkınmayı başlatan insansınız. Uzun vadeli plan. Bizim 1963’ten sonra uygulanan planlar hakkın-da ne diyorsunuz?

Bana söyler misiniz hangi iş 27 Mayıs’tan sonra düzgün gitmiştir? Son yıllarda politika ve devlet hayatı çok gerilemiştir. Planlamanın başarısızlığı da bunlar içinde değerlendirilmelidir. Biz planlamaya başladığımız zaman 1. planın başarısı için adeta bütün devlet teşkilatı çalışmıştır. Başta Atatürk, uygulama adım adım izlenmiştir.

Ama şimdi öyle mi? Plan yapılırken halkın imkanları ve katkısı düşünülüyor. Plan başarısı için bütün devlet teşkilatı çalışmıyor. Planın başarısı için halkın da hükümetine ve devletine tam güven içinde çalışması gerek...

Son yıllarda memlekette başarısı kati surette ortaya çıkmış bir Atatürk devletçiliği varken yeni modeller aranmıştır. Amerika’yı yeniden keşfe çalışmışlardır.

Kamu Teşekküllerine halkın katılmasını sağlamak için büyük müdahalelerim olmuştur. Ama seçim zamanlarında her kafadan bir ses çıkınca bunların çoğu da halkın imkan ve görüşleri dışında olunca emniyet nasıl sağlanabilir? Hükümetler halkı sadece seçim zamanında hatırlamaktadır. Halk desteği olmadan planların başarısı bahse konu olmaz. Son planlarda en büyük eksiklik budur. Buhran siyasi hayatımızdadır.”

Bu cevabın 27 Mayıs’la ilgili kısmı duygusal açıdan anlayışla karşılanabilir. Ancak, Aysan’ın 1950–1960 döneminin plansızlığını ve yer yer katı devletçi uygulamalarını sorusuna hiç dahil etmemesini fırsat sayarak sessiz geçmesi, Bayar’ın açıklamalarına gölge düşürmektedir.

Bayar ayrıca Atatürk Devletçiliğini başarılı bulmakta ve bu modelin değiştirilmesini eleştirmektedir. Atatürk Devletçiliğinin adı anılmak suretiyle 1950–1960 arası kabullenip uygulandığına dair ne Bayar’ın, ne de Menderes’in herhangi bir açıklama-

ması vardır. Tersine Menderes 1930–1938 dönemi ekonomisini, devletçiliğini de hedefleyerek acı şekilde eleştirmektedir. Ancak 1953’ten itibaren bizzat kendisinin uygulamaya koyduğu zorunlu devletçi sistemi hiç olmazsa Bayar gibi kadir bilirlikle Atatürk’e bağlamamaktadır.

Bayar’ın yukarıdaki eleştirilerinde Menderes dönemini özenle hariç tuttuğu görülmektedir. Ayrıca *Başvekilim Adnan Menderes* adlı kitabında da plan ve devletçilik konularında Menderes ile görüş ayrılığına düştüğünden söz etmemektedir. Tersine Bayar, Menderes’le, ayırık tuttuğu bir iki konu dışında tam fikir birliği içinde bulunduklarını açıklamaktadır.

Şevket Süreyya, Yakup Kadri, Falih Rıfkı’nın söz ettikleri “aferizm” ile ilgili olarak Bayar dertlidir:

“Onun (Ş. Süreyya) ne söylemediği var? Gerek şahıslarımız hakkında gerek seçim hakkında gerek banka hakkında. Şevket Süreyya’nın söylediklerine ehemmiyet vermiyorum. Çünkü bence o ülkede komünizm ideolojisinin tatbikine memur bir ajandı. Hakkında neler söylemedi. Ama şef işlerime hiç karışmazdı. Sadece bilgi alır tavsiyelerde bulunurdu. Sonradan bankadan ayrıldıktan sonra ilk 5 yıllık sanayi planının yapılmasında da hep çalıştım. Şevket Süreyya ve arkadaşları planı yapan komitede hep Bolşevik devletçiliğini savunmuşlardır. Bu tür bir devletçiliği uygulamak için gizli açık neşriyat yapmışlardır. Bunlar maalesef Allah rahmet eylesin İsmet Paşa’yı da birçok noktada ikna etmişlerdir.”

Prof. Aysan’ın, İnönü’nün *Kadro* dergisine makale yazdığına da hatırlatması üzerine Bayar devamla şöyle demiştir:

*“Makale de yazmıştır. Ve İsmet Paşanın bir zaafı vardı. Mutlaka hayatında bir adama bağlanır. Ona da bağlanmıştır. Bunların yazılarını okuyunuz. Bu son günlerde biraz enflasyon meselelerini karıştırıyorum. Kısa bir şey yazacağım. *Kadro Dergisi* ve Âli İktisat Meclisi hadisesi neşriyatını da gözden geçirmişimdir. Tamamen Moskova’dan*

öğrendiklerini tercüme ederek burada tatbika çalıştıklarını kabul ediyorum. Onun dışına çıkan her kişiyi zemmediyorlardı. Benim kâfama bozan tarzıyla okumazdım. Tatbikata 5 senelik sanayi planını tatbika başladığım vakitte de bu 2 müesseseyi ortadan kaldırmakla işe başladım.”

Bayar'ın sözünü ettiği “Âli İktisat Meclisi” hakkında Boratav'dan kısa bir alıntı yapmak burada yararlı olacaktır:

“1927 yılında biraz göstermelik, biraz özentî, gösterişli bir ad taşıdığı halde sadece istişari yetkileri olan, bunları daha etkili bir biçimde kullandığına dair izlere tesadüf edemediğimiz bir iktisat organı kuruluyor: Âli İktisat Meclisi.

... Meclisin 24 üyesi vardır. Tutucu ve pasif bir kuruluş olarak kalan meclis 1935 yılı bütçe kanunu ile ilga edilmiştir.”

Celal Bey'in (Bayar) 1932 Eylülünde İktisat Vekilliğine tayin olunca bu Meclise hakim olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ocak 1933 tarihli toplantısında bu meclisin bir kararında aynen şöyle denilmektedir:

“... Devlet sanayiinin tesis ve idaresinde ticari teşebbüslerde gözetilen esaslara riayet gereklidir. Devletin rolü, sermaye ve tekniği sanayiinin tesis devresinde birleştirmek hususundaki mutavassıtlık (aracılık) rolü olarak muvakkat (geçici) bir zarurettir.”

Devletçiliğin başladığı bir dönemde Bayar'ın liberal görüşlerinin nasıl etkili olduğunun diğer bir kanıtını bu Âli İktisat Meclisi kararında görebiliriz.

Kadro Dergisi

Bu dönemde ekonomide etkili ve yaratıcı görüşler öne süren Kadroculardan da kısaca söz etmek gerekir. Boratav'a göre aynı adı taşıyan bir dergi yayınlayan Ş. Süreyya Aydemir, İ. Hakkı Tökin, V. Nedim Tör, Burhan A. Belge devlet-

çilik, plancılık vadisinde İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisat ve Tesanüt" (dayanışma) anlayışını savunup geliştirmişlerdir. Hükümet çevreleri Kadro hareketine genelde soğuk ve hatta husumetle bakmakta; Kemalizmin CHP dışında yoruma ihtiyaç duymadığı gerekçesiyle (devrim ideolojisini parti yapar) en azından gereksiz, bazen de tehlikeli bulmaktadırlar. Genel kanının aksine Kadrocu görüş Marksist değildir. Türk devletçiliğini savunmaktadır; bunu da "*sınıf çelişkisi taşımayan, ileri kapitalist ülkelerle sömürge veya yarı sömürge ülkeler arasında çelişkinin bir ürünüdür*" diye açıklamaktadır. Onlara göre Türk devletçiliği orijinaldir, numune olacaktır; sınıf hakimiyetine değil millet hakimiyetine dayanmaktadır. Kadrocular, Eylül 1932–1933 döneminde iktisat politikasını eleştirmişlerdir ki o tarihte daha henüz devletçilik uygulamaları başlamamıştır. Ancak 1934'ten itibaren devletçilik politikası oturunca artık önemsenmez olmuşlar ve "teknokrat" olarak devlette görev alıp yayın hayatına son vermişlerdir.

Yine Boratav'a göre Kadrocuların tezi "Küçük Burjuva Radikalizmi"nin bir söylemidir. 1932–1939 devletçi dönem yöneticilerinin anlayışları ise "sistemsiz, tutarsız ve pragmatik"tir ve "sermaye ideolojisi" ile "küçük burjuva ideolojisi" arasında yalpalamakta, daha çok birinciye eğilim göstermektedir. Bu nedenle "yöneticiler nezdinde Kadro hareketi onay bulmamıştır." (K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 206–219)

Tezel'e göre de Kadro dergisini çıkaran küçük bir aydın grup hem kapitalist olmayan, hem de sosyalist olmayan bir üçüncü dünya ideolojisi yansıtmaya çalıştı. Kadro bir hükümet politikası olarak devletçiliği etkilemedi; çünkü Kadro'nun yayını hükümetin sanayileştirmeyi hızlandırmak için devlet kapitalizmine başvurma kararı almasından sonra 1932 Ocağında başlamıştır; ayrıca Atatürk'ün hoşnutsuzluğu siyasi liderleri Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun büyükelçi olarak Tiran'a sürülmesine yol açmıştır.

Tezel, Kadroculuğu “*Toplumun yeniden şekillendirilmesi ve yönetiminde küçük burjuva–aydın bürokratlara tekeli bir güç verecek jakoben bir önerme*” olarak tanımlamakta, hatta “zaman zaman faşist önermelere yaklaştıklarını” ileri sürmektedir. (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 247–248)

Bu üç değerli yazarın Kadro hakkındaki görüşlerinin Bayar’inkilerden çok farklı olduğu görülmektedir. Bayar’ın “*Bolşeviklik*” ithamı ve dahası “*İnönü’nün Kadrocularca ikna edilmiş*” olduğu şeklindeki iddiası sorgulanacak noktalardır.

İnönü’nün Kadro’ya makale yazması ve devletçiliği savunarak özel sermaye çevrelerinin aşırı istem ve savlarına cevap vermesi, “*Bolşevikliği*” koruma suçlamasına kadar gitmemelidir. Çünkü İnönü bu makalede, “*CHF programındaki devletçilik vasfını Komünist ve Marksist bir fırkanın programına hakim bir devletçiliğin aynı gibi göstermeye yeltenen gayri mesul bazı unsurların iddialarına set çekmektedir*” demektedir. (K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s. 180) Üstelik bu tarihte Bayar İktisat Vekilidir ve genel kaniya göre Kadrocuların fikirleri hükümeti etkilememektedir. Bayar da bu çalışmada görüleceği üzere yeri geldiğinde “devletçiliği” hatta “sosyalizmi” nutuklarında savunabilmekte, ancak uygulamada bu ilkelere yer vermemektedir. Tıpkı İnönü gibi...

Bu bölüme son verirken bazı noktalara açıklık getirebilecek kısa geri dönüşler yapmak istiyoruz. Yukarıda Atatürk’ün 9 Eylül 1932’de Mustafa Şeref’i İktisat Vekilliğinden aldığını (“Yalova Operasyonu”), bunun resmen istifa şeklinde gerçekleştiğini söylemiştik. Selim İlkin ve İlhan Tekeli’nin *Dr. Max Von Der Porten’in Türkiye’deki Çalışmaları ve İDT Sisteminin Oluşumu* adlı değerli araştırmalarında Atatürk’ün bu değişime Mustafa Şeref’in devletçilik uygulamalarını “aşırı” bulduğu için gittiği, Cemal Kutay’ın (*Celal Bayar*, c. 1 s. 43,) sözünü ettiği bir telgrafına dayanarak söylenmektedir. Aynı yazarlar Celal Bayar atanırken Atatürk’ün çektiği bu telgrafi “*O zamana kadar görülmedik bir tutum*” olarak tanımlamak-

ta ve içeriğindeki direktifi üzerine, Bayar'ın Cumhurbaşkanı'nın özel desteğiyle “*Ameli Yollardan Devletin Yükünü Azaltmak*” için kısa bir süre sonra ABD'den uzman arayışına girdiği şeklinde yorumlamaktadırlar. Tam bugünlerde Orlof Heyeti I. plan çalışmaları nedeniyle Türkiye’de bulunduğu için girişim anlamlı sayılabilirse de, sonuç alınmadığı nedeniyle yine Rus Plancılarının raporları 1. Beş Yıllık Plana esas alınmıştır. (Bu konuda S. İlkin aksi görüştedir.) Atatürk'ün ilginç telgrafının metni şöyledir:

“Milli İktisat yolunda emin olarak ve emniyet vererek kati ve radikal adımlar atarken esas programımızın ilham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İçtimai Heyetimizin bütün iş bölümü sahiplerini aynı faydalı alaka ile bu yolda el ele vermiş, omuz omuza dayanmış bir hedefe yürüyen samimi yolcuları yapmak, devletin iktisat içinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet zamanını kısaltmak için tek çaredir.”

Atatürk'ün devletçilik anlayışı üzerine farklı görüş sahiplerinin değişik tanımlamalara ve sınıflandırmalara başvurmalarını bu açılardan dikkatle değerlendirmek zorunludur. Bu suretle Atatürk'e ve Atatürkçülüğe verilen zararların önüne geçilebilecektir.

Bayar ile İnönü arasındaki çekişmenin az da olsa basma yansıyan ve ilki 1 Kasım 1932'de Bayar'ın sızdırdığı söylenen şu tür haberlerdir:

“Memleketin iktisadi bünyesini tetkik ettirmek üzere meşhur iktisatçılardan birkaç ecnebi mütehassıs getirmeye karar verildiği, bu heyetin... ilmi ve ameli rapor vereceği, vekaletin bu rapora göre hareket edeceği, İktisat Vekaletine daimi bir müşavir, vekalette her şubenin başına bir ecnebi mütehassıs getireceği.” (S. İlkin-İ. Tekeli, Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İDT Sisteminin Oluşumu, s. 10; Akşam, 2-3 Kasım 1932)

Başvekil İnönü kısa süre sonra buna karşı çıkmış ve Hukuk Fakültesindeki bir söylevinde (21 Kasım 1932) şöyle konuşmuştur:

“Bu memleketin her işi gibi mali ve iktisadi işlerinin düzelmesini... başka birisinin bizden evvel bizden ziyade düşünmesine müsaade edemeyiz. Bu kadarı hem bizim hakkımız, hem de bizim mecburiyetimizdir... ana ve temel esasların ne olduğunu en doğru biz Türkler biliriz.”

İlkin ve Tekeli bu telgraftan “yabancıların sadece danışmanlık yapabilecekleri, yönetici olamayacakları” sonucunu çıkarmaktadırlar. İnönü’nün çizdiği çerçevede böyle bir ayırım yoksa da, uygulamada yabancı uzmanların bu sınırlar içinde çalıştıklarını görmekteyiz.

Anlaşılan İnönü bu nutkuna karşın 1933 ortasında Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey aracılığıyla gelen ABD Uzmanlar Heyetinin 1934 Mayısında verdiği rapora karşı çıkmamış ve 1933 başından itibaren de Alman bilim adamlarının Türkiye’ye gelişleri başlamıştır. Hitler teröründen kaçan bu bilim adamlarının Türkiye’den çok daha gelişmiş ülkelerde daha elverişli ekonomik, mesleki, sosyal ortama kavuşmaları olası iken, Türkiye’yi seçmeleri Cumhuriyetin o dönemini oligarşik, despotik, hatta faşist bir diktatörlük sayanlara –ki göreceğiniz gibi bunlara Menderes de dahildir– en belirgin yanıttır.

Zira Hitler’den kaçanların aynı koşullara ve ortama yönelmelerini beklemek bunların üstün kişiliklerini hafife almaktır. Bunlardan Türk yüksek öğrenim kurumlarında görev alanlar dışında İktisat Vekaletinde çok kıymetli yedi bilim adamı danışman olarak istihdam edilmiştir: Von Der Porten, Fritz Baade, Dr. Wilgard, Hans Wilbrant, Franz Eppenstein, Ernst Reuter, Kornet Engelmann. İlkin ve Tekeli, İktisat Vekaletinde bunların dışında kesin olarak saptayamadıkları 6–7 kişinin daha çalıştığını söylemektedirler.

Ne yazık ki savaşın ilanı ile birlikte devletle ilişkileri kesilen bu değerli bilim adamlarının bir kısmı ABD'ye gitmekle beraber bir kısmı da özel şekilde çalışmak için İstanbul'da kalmışlardır. Nazi baskısı nedeniyle ayrılan bu kimselerin Türkiye'ye 1933–1939 arası başka avantajlar da sağladıkları söylenmiştir: "... Uluslararası çevrelerde Türkiye'nin Almanya'nın etkisi altına girmekte olduğu konusundaki kaygıların yoğunlaşmasını önlemek" (S. İlkin–İ. Tekeli, *Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İDT Sisteminin Oluşumu*, s. 15, *Sir Percy Loraine'den Sir Samuel Hoare andaç*). Tabii sözünü ettiğimiz gibi, Türkiye'ye tercihleriyle sağlanan onur bize göre de maddi bir avantajla ölçülmeyecek düzeydedir.

Selim İlkin, Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü başlıklı özgün araştırmasında planın "Sovyet uzmanlarınca veya onların yardımlarıyla hazırlanmış olduğu şeklindeki yaygın savın hatalı olduğunu" ileri sürmektedir. İlkin'e göre plan Sovyet uzmanlarının Türkiye'den ayrılışlarından bir yılı aşkın bir süre sonra İktisat Vekili ile teknisyenlerden oluşan bir grup tarafından hazırlanmıştır. Diğer kanıtlar şöyle sıralanmıştır:

- a) Mustafa Şeref Özkan'ın vekilliği sırasında Sovyet raporu önemli sayılsa da, Bayar devletçiliği yumuşattığı için güncelliğini ve önemini kaybetmiştir.
- b) ABD Uzman Heyeti raporunun Sovyet raporu yerine Bayar tarafından kullanıldığı savı doğru değildir. Her iki rapor birbiri yerine kullanılır yapıda değildir. Daha çok birlikte kullanılabilir niteliktedir. Büyük ölçüde bu şekilde kullanılmıştır.
- c) Sovyet raporları bir sanayi projeler demetidir. Bu projelerden Kayseri ve Nazilli Tekstil Kombinaları 1. Sanayi Planının ana yatırımlarından birini teşkil etmiştir. Projelerin diğer bölümü ise daha uzun dönemdeki sınai girişimler için teşvik edici ve yol gösterici bir rol oynamıştır.

d) Türkiye 1930'lu yıllarda büyük arayışlar içinde idi. Başka uzmanlardan da yararlanılarak siyasi tercih ve kararlar bizzat yöneticiler tarafından alınmıştır.

1937, İnönü–Atatürk beraberliğinin sona erdiği ve Beş Yıllık Planın devletçi yöntemlerle uygulamasının sonlarına yaklaşıldığı yıldır. İktisat Vekaleti uzmanı Von der Porten'in pahalı üretimi vurgulayan raporlarından esinlenen Bayar, 1937'de pahalılığı TBMM'de şöyle açıklamaktadır:

“Bunu söylerken kendim de dahil olduğum halde, hiç kimseye karşı ufak bir tenkit şemmesi (az şey) de beslemekte değilim. Milli ekonomi ve milli korunma icaplarımızın istilzam ettiği tedbirleri aldık ve bunlardan azami surette istifade ettik. Fakat öyle bir etaba vasil olduk ki bunların bir kısmından feragat edebiliriz.”

Bunun üzerine dış ticarette kontenjan sisteminin kaldırılması ve devlet işletmeciliğine “rasyonalizasyon” kavramının sokulması ve bunun için de İDT'nin yönetim ve denetiminin yeniden kurumsallaşması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla 17 Haziran 1938'de kabul edilen 3460 sayılı kanunun hazırlıklarının emrini Atatürk 1 Kasım 1937 Nutkunda vermiştir:

“Sermayesinin tamamı veya büyük kısmı devlete ait ticari, sanayi kurumlarının mali kontrol şeklini bu kurumların bünyelerine ve kendilerinden istediğimiz ve isteyeceğimiz ticari usul ve zihniyetle çalışma icaplarına bu suretle tevfik (uygun) etmek. Bu gibi kurumların bugünkü usullerle çalışabilmelerine ve inkişaf etmelerine imkanı yoktu.”

Yakınılan husus İDT'nin ticari zihniyetle çalıştırılmamasıdır. (S. İlkin–İ. Tekeli, Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İDT Sisteminin Oluşumu, s. 34–35)

Devletçiliğe eleştirel ve revizyonist açıdan bakılmakla birlikte yine de ikinci planın yapılmasından geri durulmamış, devletin kalkınmadaki rolü doğrulanmıştır. Ancak ilk plana

göre çok geniş tutulan (ilkinde 20 fabrika, 45.000.000 liralık yatırım, 15.500 kişilik istihdama karşılık, ikincide 100 fabrika, 112.000.000 liralık yatırım, 35.000 kişilik istihdam öngörülmüştür) bu planın finansmanı sağlanamamış; sadece Almanya ile rekabet eden İngiltere 1934'ten beri finansmanı bulunamayan Karabük Demirçelik Fabrikası'na 3 milyon sterlinlik bir kredi vermiştir. 27 Mayıs 1938'de İngiltere'nin 16 milyon sterlin (100 milyon TL) tutarında bir kredi anlaşmasına karşılık Almanya Ekim 1938'de 150 milyon marklık (75 milyon TL) bir kredi vereceğini ilan etmiştir. Savaşı öncelleyen günlerdeki bu yarışma ne yazık ki savaşla birlikte tarihe gömülmüştür.

İNÖNÜ'LÜ YILLAR DÖNEMİ (1938–1950)

1939–1945 II. Dünya Savaşı Yılları

“Harbin ilanından önce başlayan askeri yatırım ve harcamalar 1939’dan itibaren en yüksek düzeye çıktı. Hükümetin bu artışları karşılayacak bütçe olanaklarını yarata-maması nedeniyle enflasyon denetim dışına çıktı. 1939 yılında İngiliz Hükümeti’nden ödünç alınan 15 milyon sterlin değerindeki külçe altın TC Merkez Bankası’na devredildi; buna karşılık 1939 ve 1940’da 250 milyon TL avans alındı. Tahıl stoklaması ve dağıtımını yürüten TMO ve diğer İDT’nin kredi gereksinimlerini bu dönemde yine TC Merkez Bankası’nca karşılandı. Para arzı 1938 sonundaki 219 milyon düzeyinden 1944 sonunda 995 milyona çıktı. Merkez Bankası’nın bu dönemde kamu kesimine açtığı krediler 89 milyondan 773 milyon TL’ye yükseldi. Bu artışların kamçı-ladığı talep baskıları yanında savaşın neden olduğu tarımsal üretim ve ithalat hacim daralmaları enflasyon süreci-ni hızlandırdı ve fiyatlar 1938–1943 arası tam 5 kat yükseldi.

Enflasyondan en çok yararlananlar tacirler ve özellikle dış ticaretle uğraşanlar oldu. Hükümet TL’nin döviz kuru-nu enflasyona göre ayarlamadığı ve etkin fiyat denetimi sağlayamadığı için Türkiye’deki fiyat düzeylerine göre çok ucuz kurlardan resmi döviz tahsisleri elde eden ithalatçılar büyük vurgun vurdular.

Devlet ve özel sanayi kuruluşları büyük kârlar sağladılar. Piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahiplerinin savaş dönemi kazançları daha çok 1942–1943 yıllarıyla sınırlı kaldı. Enflasyondan zarar gören gruplar, işçiler, sivil ve asker bürokratlar ve tarımdaki küçük üreticiler ve köylülerdi. Savaşın başında Refik Saydam’ın Başbakanlığında ge-

niş ve yoğun karışmacı önlemler kümesine başvuruldu. Milli Korunma Kanunu kapsamındaki düzenlemeler çerçevesinde ekonomi yürütülmeye çalışıldı. Ayrıca Milli Müdafaa Kanunu 1940 yılı başında hükümete adeta sınırsız yetkiler veriyor, özellikle ticareti millileştirme eylemleri ima ediyordu. 1941’de Ticaret Vekaletine bağlı İaşe Teşkilatı, Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kuruldu. Bunlarla ithalat, ihracat, dağıtım, fiyat denetimi amaçlanmakta idi. Bununla piyasa mekanizması yerine tayinlama sistemi ikame etmek isteniyordu. Tarım üretimi bir bedel karşılığı devlete teslim edilecekti. Silah altındaki bir milyon askeri beslemek ve kent merkezlerinin gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta hükümet zorlanıyordu.” (Nevin Çoşar, *Toplumsal Tarih, Ağustos 1977*)

Art arda yayınlanan kararnamelere adeta meydan okuyan karaborsa ve ihtikar süreci sıkıntı yaratıyordu; geniş halk kitlelerinin ciddi kıtlıklar içinde kalması, büyük vurgunların devam etmesi, yönetici kadrosunun bir kesiminin tacir ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açtı. 1942’de İnönü’nün Meclis açış nutku serttir:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye hiçbir zümreye tanınamalıyız.” (N. Coşar, a.g.e.)

Ne var ki İnönü’nün suçladığı bu kimselerin siyasilerle ilişkilerinin yanı sıra milletvekillerinden dahi bazıları “fırsatçılar” arasında yer almaktaydı.

“Refik Saydam’ın 1942 Temmuzunda ani ölümü üzerine kurulan Saraçoğlu Hükümeti ise taban tabana zıt bir ‘piyasacı yaklaşıma’ kaydı ki bu değişiklik, 1940–1942 arası güdülen politika-nın siyasi kadro içinde bile fazla popüler olmadığını göstermekte idi. Ancak tanınan serbesti ve gevşetilen denetim fiyatları fırlattı, bu sefer Saraçoğlu zorlayıcı tedbirlere başvurmak zorunda kaldı. Yönetici, siyasi kadro ile yerli varlıklı sınıflar arasındaki ilişkileri daha da bozan CHP’nin dayandığı toplumsal taban açısından büyük çalkantılara yol açan bu eylemlerin başında 1942 Varlık Vergisi, 1945 ‘Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları’ gelmekte idi.” (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 257–262)

Üzerinde çok yayın yapılmış Varlık Vergisi hakkında açıklamayı gereksiz buluyoruz. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili daha sonra özet bilgi verilecektir. Daha çok gayrimüslimlere ağır yük getiren Varlık Vergisinden toplam 463 milyon toplandığını, tahsil edilemeyenlerin de 1944’te silindiğini belirtelim. Tezel tarafından özlü şekilde tanıtılan savaş yılları ekonomi uygulaması 1950’deki büyük siyasal dönüşümdeki oy kaymasını hazırlayan en önemli etken olmuştur. Görüleceği gibi Menderes bunu bolca kullanmıştır.

1945–1950 ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ

Savaş sonrası Sovyetler'in yanlış, saldırgan politikalarının neden olduğu Truman ve Marshall planı çerçevesindeki askeri ve sivil yardımlar, ABD ile yakın siyasi ekonomik ilişkiler, bu dönemde başlamıştır. 1945'ten hemen sonra İngiltere yerine devreye giren zengin ABD'nin başlangıçta sömürgeci deneyiminden uzak yaklaşımları, önce etkili işadamlarının aşırı liberal ve çıkarıcı karışmacılıkları, daha sonra da soğuk savaş, demirperde ve komünist rejim tehlikesinin baskısından kaynaklanan çıkarıcı devlet politikaları ile gölgelenmişse de, 2000'e dek TC-ABD yazgı birliği aynı eksen üzerinde süregelmiştir. Bu dönemde bazı olayları anımsamak, İnönü ve CHP'nin ekonomik politikasındaki kaçınılmaz sürecin oluşumunu açıklamaya yardımcı olacaktır: *(Feroz Ahmad–Bedia Turgay Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945–1971)*

- 03.01.1945 Japonya ile ilişkilerimiz kesildi. Roosevelt “Bu karar Türkiye’nin tam ve seri müttefik zaferi istediğini bir kere daha gösteriyor” dedi.
- 23.02.1945 Türkiye, Japonya ve Almanya’ya savaş açtı. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’de üye olması için bu gerekli idi, aynı gün BM Beyannamesi imzalandı.
- 24.02.1945 Türkiye ve Amerika Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşmasını imzaladılar; Meclis bunu 20 Mayıs 1946’da onayladı.
- 19.03.1945 Sovyetler Birliği Hükümeti zamanın yeni koşullarına uygun bir şekilde değiştirilmedikçe Türk–Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini söyledi. Bu anlaşma 7.12.1925’te imzalanmış ve her 10 yılda bir yenilenmişti. İngiliz basını “Boğazlar İngiltere’nin emniyet bölgesine dahildir” diye yazıyordu.

- 24.03.1945 Yalta kararlarının Washington'da açıklanması.
- 04.04.1945 Türk Hükümeti “*Yeni bir muahede akdi için Sovyet teklifini bekliyoruz*” cevabını veriyordu.
- 05.04.1945 BM Konferansı için Türk Heyeti San Francisco'ya hareket etti.
- 18.05.1945 Meclis'te Toprak Kanun Tasarısı konuşuldu, Menderes tasarıyı eleştirdi.
- 19.05.1945 İnönü'nün siyasette liberalleşme mesajını verdiği nutku.
- 07.06.1945 Bayar, Koraltan, Köprülü, Menderes Dörtlülük Takrir (CHP'yi eleştiren) verdiler.
- 11.06.1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis'te kabul edildi. Bu kanun hiç uygulanmadı, ancak Dörtlülük Takririn aynı zamanda olması rastlantı değildir.
- 26.06.1945 Türkiye BM Antlaşmasını imzaladı.
- 17.06.1945 Potsdam Konferansı başladı, Rusya Boğazlar'ın savunmasına Kars–Ardahan karşılığı katılmayı teklif etti, ABD–İngiltere bunu reddettiler.
- 18.07.1945 Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşu.
- 21.09.1945 Menderes–Köprülü CHP'den çıkarıldı.
- 28.09.1945 Bayar Milletvekilliğinden çekildi.
- 01.11.1945 İnönü'nün çok partili sisteme geçiş için önemli nutku. (İnönü, Milli Kalkınma Partisi'ni ciddiye almıyor, CHP içinden muhalif bir parti çıkmasını istiyordu.)
- 07.01.1946 Demokrat Parti (DP) kuruldu.
- 5–9.04.1946 Missouri ve Providence gemileri İstanbul'u ziyaret etti.
- 13.04.1946 Türkiye ABD'den 50 milyon dolar borç istedi; daha sonra Heyetler gelerek, inceleme yapacaklardır.

- 07.05.1946 ABD 100 milyon dolar alacağından vazgeçti.
- Genel seçimlerin Ekim 1947 yerine 21.07.1946'da yapılmasına karar verildi. TBMM üniversitelere özerklik veren, Basın Kanunu'nun baskı unsuru 50. maddesini kaldıran kanunları çıkardı.
- 21.07.1946 İlk tek dereceli seçimler yapıldı, CHP 395, DP 66, bağımsızlar 4 milletvekilliği kazandı.
- 07.09.1946 Türk parasının değeri düşürüldü. 1,40 TL yerine 2,80 TL=1 ABD doları oldu, başka liberal önlemler alındı: 7 Eylül Kararları (ABD ve IMF'den bağımsız ilk ve son stabilizasyon kararı).
- 23.11.1946 ABD Filosu İzmir'i ziyaret etti.
- 03.03.1947 Truman doktrininin Türkiye ve Yunanistan'a uygulanmasına karar verildi. (Savunma masrafları Türkiye bütçesinin %40–60'nı oluşturuyordu.)
- 11.03.1947 Türkiye, Uluslararası İskan ve Kalkınma Bankasına (Dünya Bankası) ve IMF'ye katıldı. ABD Başkam, Türkiye ve Yunanistan, Rusya tarafından tehdit edildiği için bu ülkelere yardım yapılacağını söyledi.
- 12.04.1947 Senatör Barkley başkanlığında bir ABD heyeti geldi.
- 2–7.05.1947 İnönü ziyarete gelen ABD Amirallerini kabul için İstanbul'a gitti, Türkiye'ye yardım tasarısı ABD Temsilciler Meclisi'nde görüşüldü, kabul edildi.
- 22.05.1947 ABD Askeri yardım heyeti geldi.
- 14.06.1947 Ziyarete gelen bir ABD yetkilisi: *"Türkiye'ye her şeyden evvel ve her türlü kalkınma planlarından evvel yol ve liman lazımdır"* dedi.
- 08.08.1947 Türk askeri heyeti ABD'ye gitti.
- 01.09.1947 Meclis ABD yardım anlaşmasını oy birliğiyle kabul etti.
- 10.02.1948 Din dersleri ve İslam Din Fakültesi'nin kurulması CHP grubunda kabul edildi.

- 16.04.1948 Türkiye Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına (OECD) girdi.
- 20.05.1948 Avrupa Heyeti 7 Eylül kararlarının IMF'den borç için gözden geçirilmesini istedi.
- 10.10.1948 Dünya Bankasından 50 milyon borç istedik.
- 11.11.1948 ABD'den 5000 traktör satın aldık.
- 04.04.1949 NATO Antlaşması imzalandı.
- 08.08.1949 Türkiye Avrupa Konseyi'ne kabul edildi.
- 12.09.1949 IMF Heyeti lehte rapor verdi, borç alabilecektik.
- 19.09.1949 İzmit'te Nihat Erim "*Küçük Amerika olacağız*" dedi. 10 yıl sonra Celal Bayar aynısını söyleyecektir.
- 28.11.1949 ABD Türkiye'ye 100 milyon dolar yardımda bulundu.
- 13.12.1949 Barker'ın iki yıllık kalkınma planı.
- 27.12.1949 Türk-ABD kültür anlaşması imzalandı, ABD borcumuzdan bir milyon doları kültür için harcamaya karar verdi.
- 10.02.1950 Boran-Berkes-Boratav 1948'de üniversite-den atılmışlardı, beraat ettiler.
- 25.03.1950 İnönü Altı Okun Anayasadan çıkarılacağını söyledi, ancak CHP tüzüğünde kalacaktır.
- 14.05.1950 Seçimler yapıldı, DP 408, CHP 69, Millet Partisi 1, bağımsızlar 9 milletvekili çıkardı.

Görülüyor ki 1945'le birlikte her şeyiyle yeni olan bir dönem açılmıştır. Ancak savaş ekonomisi seferberlik nedeniyle en azından iki yıl daha sürmüş, askeri harcamaların ağırlığı bundan sonra da sürekli duyulmuştur. Yatırımlara bütçelerden yeterli ödenek ayrılamaması eleştiri nedeni olmuşsa da Sovyet tehlikesinin yaşamsal niteliği bunları haklı saymaya engeldir.

“II. Dünya Savaşı’nın 1938 planının uygulanmasını çok büyük şekilde aksatmasına karşın Türkiye’de devlet sanayi sektörünü geliştirmekle ilgili çalışmalar savaş yıllarında da Şevket Süreyya’nın başkanlığında Sanayi Tetkik Heyeti aracılığıyla sürdürüldü. Mayıs 1945’te hazırlanan Öz rapor... Kadro dergisi etrafındaki ‘devletçi’ radikal düşünce hareketinin siyasal açıdan neler ima ettiğine de ışık tutuyordu. Yine aynı zamanda çeşitli bakanlık ve kuruluşlarca... uygulanması tasarlanan tüm projeleri... kapsayan savaş sonrası plan taslağı da hazırlandı.

Bu iki plandaki büyük ve uzun erimli tasarımlar için ivediliği karşısında Sümerbank ve Etibank’ça öncelikle uygulanması istenilen projelerin seçilerek bir daraltılmış plan hazırlanmasına neden oldu ve Hükümet 5 yılda uygulanacak bu ‘ivedi planı’ kabul etti. Yabancı mühendislik firmalarına danışılarak... değişikliklere gidildi... ve 1946 Ağustosunda yatırımların dış siparişleri verilmeye başlandı... ancak 1946 Ağustosunda Saraçoğlu yerine gelen Peker 7 Eylül kararlarını aldı... yeni Hükümetin modeli özel sektöre daha büyük rol verilmesinden yana idi... 7 Eylül devalüasyonu nedeniyle büyüyen yatırım harcamaları öne sürülerek plan uygulaması durduruldu.” (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 313–316)

Burada dikkati çeken aşırı radikal, jakoben, Kemalist hatta kimilerine göre faşizm çizgisine yakın Peker’in özel sektörcülüğe soyunmasıdır. Nitekim, ABD hükümetinin ihtiyaç duyulan askeri ve ekonomik yardımına ulaşabilmek için başta Milli Şef İnönü olmak üzere yönetim, yeni kadrolara görev vererek Şubat 1947’de Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı Kemal Süleyman Vaner başkanlığında devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden Türk Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşan bir kurulu, değişen siyasi konjonktüre uygun yeni bir İktisadi Kalkınma Planı hazırlamakla görevlendirdi. (a.g.e., s. 322–323)

1947'de Truman doktrini ve Marshall yardımı ile başlayan yeni dönemde CHP'nin karşıtlarınca borçlanmaya uzak duran geleneksel devletçi ve planlı olarak nitelenen ekonomi politikası terk edilerek özel sektör öncülüğünde gevşek bütçelere dayalı bir devlet maliyesi izlenmiştir.

Bu yıllarda daha sonra tekrar Türkiye'ye gelecek Amerikalı uzmanlar (örneğin Thornburg) 1949'da verdikleri raporlarda CHP'nin korumacı politikalarını komünist diye vasıflandırarak dış yardım öneriyorlardı. Bu arada Bretton Woods uluslararası anlaşmasına üye olunarak dış kredilerin önü açılmıştı. Bu genel politika değişikliği sonucu 1945'te 35,6 milyon lira olan dış borç, 1949'da 703 milyon liraya varmıştı. Bu rakam 1960 yılı sonunda 6 milyar 210 milyon liraya yükselecekti. İşin ilginç yanı CHP daha sonra iktidardan düşüp, muhalefete geçince DP'yi devletçiliği terk ettiği, borçlanmaya çok önem verdiği, planlamayı ihmal ettiği için; DP de, 1946–1950 arası muhalefette iken CHP'yi hemen aynı nedenlerle eleştirecektir.

1947 kurultayından sonra CHP devletçiliği terk etmeye başladı, ancak Altı Ok arasında tüzükte kalmaya devam etti. 1948 İktisat Kongresi'nde (İstanbul) devlet karışmacılığının günün koşullarına uydurulması benimsenerek buna "Yeni Devletçilik" adı verildi. 7 Eylül 1946'da Türk parasının değeri 1\$=2,80 TL olarak devalüe edildi. İlk yabancı sermayeyi Teşvik Kanunu 1947'de çıkarıldı; özel sektör gereksinimleri için Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası'nın hazırlıklarına girildi ise de kuruluş 1950'de yapılabildi.

1947'de Truman doktrini çerçevesinde ABD askeri yardımı başladı. Marshall yardımı da özel sektörün öncülüğünde dış kredilere dayanan ve sanayileşmeye son sırada yer veren ve fakat uygulanmayan Türkiye Kalkınma Planının (Vaner Planı) hazırlanmasını sağladı. Yine aynı zamanda Uluslararası Para Fonu (IMF) Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütüne (OECD) üye olundu.

12 Temmuz 1947'de ABD ile imzalanan askeri yardım anlaşmasında bazı kapitüler hükümler yer almakta ise de Sovyet korkusunun yarattığı yakınlaşma havası ve ABD'nin barış havarisi kabul edildiği günlere rastlaması ve kullanılacak silah ve malzemeyi denetleyecek kurulun görevini işbirliği ve dayanışma içinde yürüteceği vaadi nedeniyle kuşku yaratmamıştı. Ancak 3. maddenin şu hükmü ileri yıllarda Kıbrıs ve Güneydoğu'da karşımıza engel olarak çıkarılacaktı:

“Türkiye ABD'nin onayı olmadıkça sözü geçen madde, hizmet ve bilgilerin sahipliğini, 3. taraflara devredemez, bunların resmi ve Türk yetkilileri dışında kimsenin kullanmasına izin veremez ve verildikleri amacın dışında kullanılamaz.” (Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, c. 4/2, s. 447)

Ayrıca, askeri personelin Türk yargı yetkisi dışında bırakılması da ileriki yıllarda bazı sorunlar yaratmıştır.

“Bütçe girilen yeni dönemin bir sonucu olarak harpten sonra değişikliğe uğradı, bütçeler Meclis'te açıkla onaylandı, ancak denklik konusunda hem Peker hem de Saka hükümetleri temkinli idiler, açıkların uygulamada gerçekleşmesine engel oldular. 1950 bütçesini ise CHP hazırladı; DP uyguladı ve açık gerçekleştirdiği için sonradan iki parti arasında tartışma doğdu.” (N. Coşar, a.g.e.)

1945–1950 devresi ekonomik politikasının 1950–1960 DP politikasının habercisi, öncüsü olduğu söylenebilir. Farklar yapısal ve ideolojik değildir; yüzeyseldir.

“... Denk bütçe politikasından vazgeçilmiş olsa da temkinli hareket edilerek uygulamada (yılsunu kesin hesaplarında) bütçe denkliliğine sadık kalındı, savaş yıllarında yapılmış kısa dönemli borçlar geri ödendi. Dış ticaret açıkları ortaya çıktı. Türk lirası dolar ve sterline karşı devalüe edildi. Bütçeler açık onaylandı. Böylece 1930'larda istikrarlı pa-

ra, bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları ile siyasal bağımsızlık arasında kurulan yakın ilişki göz ardı edilmeye başlandı. Vergi reformu yapıldı ancak 1950 seçimleri nedeniyle CHP tarafından uygulanamadı.” (N. Coşar, a.g.e.)

1946–1950 Partiler Arası İlişkilerle İlgili Bazı Açıklamalar

13 Haziran 1945’te meşhur Dörtlülük Takrir, Meclis’te 7 saat süren tartışmalardan sonra CHP grubunda reddedildi. İmzacılar görüşlerini kendilerine sütunlarını açan Ahmet Emin Yalman’ın *Vatan* gazetesinde açıklamaya başladılar. *Ulus* gazetesinde de Faik Rıfkı Atay onları sert şekilde eleştirdi.

21 Eylül 1945’te Adnan Menderes ve Fuat Köprülü savunmaları alındıktan sonra CHP’den ihraç edildiler. Celal Bayar 28 Eylülde istifa etti. 6 Ekim 1945’te de 4. imza sahibi Refik Koraltan partiden ihraç edildi.

Bu günlerde Mehmet Ali Aybar da –ileride Sosyalist Türkiye Partisi Genel Başkanlığı yapacaktır– *Vatan* gazetesinde Yalman’ın deyimiyle “*liberal ruhlu bir bilgi adamı edasıyla*” yazı yazmaya başladı.

7 Ocak 1946’da DP resmen kuruldu. Bilindiği üzere DP Nuri Demirağ’ın Milli Koruma Partisi’nden (5 Eylül 1945) sonra kurulan ikinci parti olmuştur. (Bu arada sonuçlanmamış bazı önemsiz parti kuruluş başvuruları olmuştur.)

CHP, DP’yi, örgütlenip kuvvetlenmeden hazırlıksız yakalamak amacıyla, önce 26 Mayıs 1946’da Belediye –ki DP katılmadı– ve 21 Temmuz 1946’da da Genel Seçimleri yaptı. Genel Seçimin normal süresi 1947 idi. Tek parti dönemi boyunca seçimler iki dereceli iken, ilk defa bu seçimde tek dereceli yapıldı. Seçmenler önce milletvekillerini seçecek ikinci seçmenleri –müntehibi sâni– seçiyorlardı. (Tıpkı ABD’deki gibi.) Bu değişiklik o döneme göre ileri bir adımdı. Ne var

ki CHP, DP'nin nisbi temsil, gizli oy-açık tasnif ve adli denetim isteklerini kabul etmedi. Yalnızca 6 aylık geçmişi bulunan DP, 465 milletvekilinden sadece 185'i için aday gösterebiliyordu. DP kurucuları seçilebilmelerini garanti altına almak için birden çok seçim bölgesinde aday oldular. CHP'liler de aynı şeyi yapıyorlardı. Sonuçta ilk çok partili seçimi CHP, 395 milletvekili çıkararak kazandı. DP sadece 66 milletvekili çıkarabildi. 4 de bağımsız seçildi.

1946 seçimleri Türk siyasi tarihine "şaibeli" (eksikli, şüpheli, ayıplı) seçim olarak geçmiştir. Bazı yerlerde seçmenlere baskı yapıldığı, oy ayırımında hileler yapıldığı öne sürülmüştür.

Bu seçimlerde ilginç sayılabilecek noktalar, Adnan Menderes'in Aydın'da seçim kaybedip, Kütahya'da kazanarak seçilmesi, DP'nin İstanbul'da 23 milletvekilinin tamamını kazanmasına karşın, baskılar sonucu Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cemil Cahit Toydemir, Recep Peker ile Hüseyin Cahit Yalçın'ın CHP'den kazanmış sayıldıkları, DP'ye de 18 milletvekili verildiği yolundaki iddialardır.

Ahmet Emin Yalman o tarihte İstanbul Valisi olan Lütfi Kırdar'ın bu olayı kendisine danıştığını ve CHP'nin bu baskıya boyun eğmediği takdirde DP'nin İstanbul'dan hiç milletvekili çıkaramayacağını, zorunlu olarak sonuçları bu şekilde düzenlediklerini nakleder. Daha sonra Lütfi Kırdar bunlardan İnönü'ye yakındır. İnönü ise haberi olmadığını teymin eder. (*Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. II. s. 1364*)

Lütfi Kırdar'a talimatın CHP İstanbul Parti Müfettişi Cevdet Kerim İncedayı tarafından verildiği, İnönü'nün haberi olmadan bunun yapılamayacağı, DP'lilerce öne sürülmüştür. İncedayı'nın cezalandırılmayıp daha sonra Recep Peker kabinesinde Bayındırlık Bakanlığına getirilmesi bu iddianın kanıtlarından biri olarak gösterilmiştir. (*Prof. Rıfki Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950, s. 98*)

1946'dan itibaren göreceli bir özgürlük dönemine girilmiş, bazı işçi sendikaları ve sosyalist partiler kurulmuşsa da bunlar uzun ömürlü olmamış, çalışmaları engellenmiş, yürürlükte olan sıkıyönetimce kapatılmıştır.

23 yıllık tek parti alışkanlığından çok partili bir siyasi sisteme geçiş Türkiye'de her şeye karşı kolay olmuş sayılabilir. Hatta denebilir ki, 1946–1950 arası siyasi iklim, 1950–1960'dan daha kötü değildir. Bunun onuru kuşkusuz İnönü'ye aittir. Sık sık kendi partisindeki aşırıları –o günlerde bunların adı müfritlerdi– yatıştırmış, sertlik akımlarını önlemiştir.

Örneğin 10 Ekim 1946'da Antakya'da şöyle demiştir:

“DP'ye karşı bir ilgi duyuyorum ve partiyi destekliyorum... Arada ayrılık soğukluk varsa bunun sorumluluğu daha ziyade CHP mensuplarına düşer.”

Kuşkusuz başta Bayar olmak üzere DP yöneticileri de bu olumlu sonucun alınmasında pay sahibidirler. Örneğin 1946 seçimlerinin tartışmalı cereyanı, onları “sine-i millete” dönmeleri için epeyce zorlamaktaydı. Nitekim, DP'den ayrılarak Millet Partisi'ni kuranlar DP yöneticilerini sürekli CHP ile “muavazaa” (danışıklık) yapmakla suçlamışlar, bu da DP'lilerin bazen gereksiz sertlik sergilemelerine yol açmıştır. 1946 seçimlerinden sonraki ilk Başbakan Recep Peker, sertlik yanlısı, geçimsiz bir politikacı olarak bilinmekteydi.

Hatta İnönü, önce Başbakanlığı Hilmi Uran'a teklif eder ve fakat onun kabul etmemesi üzerine Recep Peker'e görevi verir. Fakat ilk defa bir Başbakana parti genel başkanı vekilliği vermez, Hilmi Uran'ı atar. (*Hilmi Uran, Hatıralarım, s. 456–458*)

Peker'in Menderes'i Meclis'te “*psipokat*” diye nitelemesine ve DP'lilerin Meclis'i terkine diğer bölümlerde değinilmektedir. Ancak, gerek Şükrü Saraçoğlu'nun gerek Recep Peker'in DP'lilerin irticaaya yönelecekleri yolundaki kuşkularının, tam olmasa bile kısmen gerçekleştiğini belirtmek hak bilirlilik olacaktır.

Celal Bayar'ın naklettiğine göre, CHP iktidarı ileride DP'liler aleyhine kanıt yaratıp partiyi kapatmak için dosyalar hazırlamış ve hatta kapatma planları yapmışlar. (DP iktidara gelince bu olayları dosyalardan öğrenirler.) Fakat Peker:

“Bugün DP'nin başında bulunan insanlar, yıllarca aramızda çalışmış, arkadaşlığımızı yapmış namuslu insanlardır. Onlardan memlekete kötülük gelmesine imkân yoktur. DP karşısında tutulacak yeni politikayı araştırmak başka, DP'yi kapatmak başka şeylerdir. Ben başvekil kaldığım müddetçe böyle bir kararı tasdik etmekte mazurum.”

demiş ve Bayar, *“Recep Peker yapacağını açık söyleyen mert politikacıdır, ben Recep Peker’le Demokrasi yapılamaz demiştim, fakat yıllar sonra bana bu konuşmayı Refet Bele naklettiği için, üzüldüm, ruhundan af dileyerek kendisini rahmetle yadediyorum,”* diye yazacaktır. (C. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 75)

1947 Temmuzuna kadar Bayar ile Peker arasında şiddetli tartışmalar o düzeye varmıştır ki, İnönü müdahale gereğini duyarak meşhur 12 Eylül Beyannamesini yayınlamıştır. Daha önce İnönü 14 Haziran 1947’de Bayar ve Peker’i Çankaya’ya çağırılmış, karşılıklı 2,5 saat süren tartışmalarını dinlemiştir.

Bayar, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve kanun dışı usuller ve maksatlar takip ettiğine dair ithamları reddetmiş; Hükümet Başkanı da, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasının kabul edilemeyeceğini, şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu söylemiş; muhalefet partisinin çalışma usullerini düzeltmesi iddiasında bulunmuştur. (R. S. Burçak, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, s. 127)”

İnönü, Beyannamesini yayından önce bir iki tarafa gönderdiğini ekleyerek, bir buçuk yıllık tecrübenin bazen umut kırıcı olduğunu ancak muhalefetin teminat içinde olduğunu; tarafsız, eşit muamele yapılacağını söyleyerek, uzlaştırmacı ve limit verici sözcüklerle, çekişmeleri yatıştırmaya çalışmıştır.

İnönü böylece hem gerilen ipleri gevşetiyor, hem de hakem rolü oynayarak taraf durumundan çıkıyordu. 10 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde, Bayar'ın Milli Şef İnönü'nün bu tutumundan esinlendiği bir kere bile görülmemiştir.

Recep Peker hem partisi içinde hem de muhalefet tarafından sert şekilde eleştirildiği için 303 güven, 35 olumsuz oy almasına karşın 9 Eylül 1947 günü, sağlık nedenleri öne sürerek istifa etmiş ve yerine ılımlı Dış İşleri Bakanı Hasan Saka Başbakanlığa getirilmiştir.

DP içinde sözcülüklerini Ahmet Oğuz'un yaptığı aşırıları ile Menderes ve Fuat Köprülü'nün yaptığı ılımlıların çekişmeleri, Millet Partisi'nin kuruluşuna kadar gidecektir.

MP Kurucuları, Mareşal Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Hikmet Bayar, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Koni, Sadık Aldoğan idi. DP milletvekillerinden MP'ye katılanlardan bazıları şunlardır: Enver Kök, Suphi Batur, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Şahin Laçın, Ahmet Oğuz, Reşat Aydın.

Millet Partisi'nin kuruluşunu başka şekilde yorumlayanlar da vardı. Menderes'in ayrılmayı körüklediği söylenmiştir. Yassıada Başsavcısı Egesel'in görüşü bu yöndeydi:

“Kurucular Millet Partisi'ni bir ihanetin neticesine bağlamakta ve bu yeni siyasi batnı maderi (ana karnını) parçalayarak çıkan bir cenine (ana karnındaki çocuk) benzetmekte iseler de hakikat şudur ki, Millet Partisi, DP kurucularının şahsi idare ve dikta arzularına karşı beliren ilk mukavemettir.” (Altay Ömer Egesel, Anayasayı İhlal Davası, 1960/1, c. V. Oturum 32, s. 2595)

14 Ocak 1949'da Hasan Saka çekilerek yerini Şemsettin Günaltay'a bıraktı.

DP'nin ikinci Büyük Kongresi, parti içindeki parçalanmayı kongreye taşımamak için zamanı geçtiği halde bir türlü toplanamıyordu. Dışardan görünüş, DP yöneticilerinin Mil-

let Partisi'nin kurulması ve eleştirinin etkisiyle partiler arası ilişkileri sertleştirdikleri yönünde idi.

Rıfki Salim Burçak DP kongresinde ihtilal havası estiğinden söz etmiştir. Nitekim, kongre kapanışında kabul edilen Milli Ant bunu yansıtmaktadır. CHP'liler bu yemini Husumet (Düşmanlık) Andı olarak adlandırdılar, bu tanımlama tuttu ve Milli Ant bu isimle anılmayı hep sürdürdü.

Ayakta okunarak oybirliği ile kabul edilen Andın son fıkrası şöyleydi:

“Vatandaşın siyasi hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına engel olacak kanun dışı hareketlere teşebbüs edenler... milli husumete maruz kalacaklardır.”

İktidar yıllarında CHP'yi sert muhalefetle suçlayan DP'liler Husumet Andını unutmuş görünüyorlardı.

O tarihte Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün bu kararın DP'nin kapatılmasını gerektirdiğini öne sürdüğü ve Adalet Bakanı Fuat Sirmen'e bu fikri kabul ettirdiği, fakat Şemsettin Günaltay'ın ise bunu kabul etmediği, CHP Genel Başkanı vekili Hilmi Uran'ın da onlara katıldığı anlaşılmaktadır. (*H. Uran, Hatıralarım, s. 508–509*) Günaltay Hükümeti Husumet Andını kınayan bir bildiriyle konuyu geçiştirmeyi yeğlemiştir.

Bilindiği üzere 1950 seçimlerine CHP, DP ile anlaşarak o tarihler için oldukça demokratik sayılabilecek bir seçim kanunu ile gitmiş ve Türk demokrasisinde ileriki yıllarda örnek teşkil edecek bir iktidar değişikliği ve devri yaşanmasını sağlamıştır.

ÇOK PARTİLİ YAŞAM VE DEMOKRASİDE İNÖNÜ'NÜN ROLÜ

Bu çalışmanın konusu Menderes'in konuşma, demeç ve makalelerinden yola çıkıp onu, Demokrat Parti'yi ve çok partili yaşamı kapsayan 1945–1960'lı yıllarını evvel ve arkasıyla birlikte incelemektir. Menderes kuşkusuz DP ile doğmuş; ne yazık ki doğal ve siyasal yaşamı da bu parti ile birlikte sona ermiştir.

Çok partili yaşama geçiş ile DP'nin kurulması daima İnönü ve CHP ile birlikte anılmaktadır. Ancak Menderes Millet Partisi'nin DP'den ayrılanlarca kurulması sırasında yaygınlaşan muvazaa suçlamalarını karşılamak ve sonraki siyasî kavgalarda, üstünlük sağlamak için demokratik yaşama geçişte İnönü'nün rolünü aza indirmeye, bunu dış güçlerin etkisine ve iç dirence bağlı doğal bir oluşum ile açıklamaya çalışmıştır:

“Sevgili arkadaşlarım, 1945 tarihinde bütün dünyada cereyan eden büyük hadiselerin tesiri altında memlekette çok partili bir idarenin kurulmasına doğru büyük bir tereddüt içinde ilk adımlar atılmaya başlanıldığı zamana kadar Halk Partisi'nin tek parti hakimiyetine dayanan bir nevi mutlakiyet idaresini devam ettirmiş olduğu tarihi bir hakikattir.

Tek parti, tek millet, tek şef sözleri 1945'e kadar olan HP devrini çok güzel tasvir etmektedir.

Bu siyasî iman bir tarihi devrin icaplarına ve şartlarına uygun görülebilir ve ona göre müdafaası da belki mümkün olabilir... fakat o devri demokratik bir devir olarak vasıflandırmaya kalkışılacak olursa meselenin rengi elbette tamamiyle değişir.

Halbuki 1944 yılında söylenmiş bir nutkunda bu meseleye şöyle temas olunmakta idi: ‘Bu idare demokrasi pren-

siplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül ettirmektedir... Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadını gösterecek yeni taklit arzularına kesin karşı koyacağız.'

Yine aynı zatın 1945'te söylediği Meclis nutkunda da şu ifadeler şayanı dikkattir: 'Demokratik karakter bütün Cumhuriyet Devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur. İç idaremizin hiç bir safhasında içerde gürültüden korkarak ve dışarıya gösteriş ve kendimizi beğendirmek gayretine düşerek düzene koymayacağız.'

Bu yolda millet meclisinin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti en ileri demokratik milletlerin hiç birinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır.

'Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.'" (Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri,* c. IV. s. 362 vd, 28 Şubat 1954 Meclis Konuşması; koyu yazılan bölüm İnönü'nün ifadeleridir.)

Menderes, İnönü'nün çoğulcu parlamenter sisteme geçiş muştusu sayılan 1945 Meclis açılış nutkunu, 1954 bütçe konuşmasında yani dokuz yıl sonra içtenlikten uzak bulmaktadır:

"Bu sözlerdeki fikirler şunlardır: Demokrasi prensipleri mutlak ve katı değildir. Her memleketin kendine göre bir bünyesi ve hususi şartları vardır. Mutlak demokratik prensipleri kalıp halinde herhangi bir memlekete tatbik kalkışmak

* Bundan sonraki Adnan Menderes'ten alıntılar, aksi belirtilmedikçe, Haluk Kılçık'ın yayına hazırladığı ve "Demokratlar Kulübü Yayınları"ndan 1991 yılında çıkan 9 ciltlik kitaplardan yapılmıştır.

taklitçilik olur. Demokratik prensiplerin tatbiki konulması bir zaman işidir. Bu neviden yuvarlak hatta kaypak ifadelerde saklanacak şeyler bulunduğunda... şüphe yoktur.

Hakikat şudur ki, yeni bir devrin başlamak üzere olduğu görülüyor. İster istemez bu devrin birtakım değişiklikler getirmesi zaruret halini alacaktır. Buna karşı koymak için bir taraftan 'demokrasi var diktatörlük yok' demek isteniyor... çapraşık ifade tarzı tercih ediliyor.

... O zamanın tek parti meclisinde milli murakabe vardı... bugün tesis edilememiştir diyen... aynı zevat... siyaset ikiyüzlüsüdür.

... Demokratik nizam içinde... tek eksik ikinci partidir... demek... gülünçtür." (c. IV. s. 362, TBMM, 28 Şubat 1954)

Birkaç gün sonra Menderes Petrol Kanunu'nun Meclisteki müzakereleri sırasında yine saatlerce konuşup sözü çok partiye geçişe getirmiştir. Zira 2 Mayıs 1954'te genel seçimler yapılacaktır:

"Muhterem arkadaşlar; hulasa meseleyi getirip, getirip, bir rejim meselesi haline koymaktayız. Meseleyi rejim meselesi haline getirince; şu suali sormak lazım gelir; 1945–1950 devresini –ki, bu devreyi şibih (benzer, quasi) demokrasi devresi addetmek lazım gelir– 1950'den bu yana tatbik edilmekte olan devirle karşılaştırdığımız takdirde demokrasi tatbikatının inkişafa mazhar edildiği mi yoksa 1950'ye kadar istihsal edilmiş olan neticelerin demokratik nizam bakımından bugün şu bulunduğumuz noktadaki manzaraya nazaran daha müsait olduğu mu bir hakikattir? İşte mesele bundan ibarettir.

Kaldı ki, 1945–1950 devresi Halk Partisi'nin teşebbüsü veya insiyatifi ile tesis edilmiş bir devir de değildir.

Bunu gayet iyi bilmek lazım gelir. Ellerinden gelse bir ikinci partiyi değil, kukla olacak bir partiyi kurdurmak is-

terlerdi. Bunlar tarihin en şaşmaz hakikatleri olarak nutukları ile, tatbikatı ile mahkuk (kazılmış) kalacaktır. Sevk ve idare edilmekte olan bir demokrasi, kukla nevinden bir iktidar onların idealiydi. Böyle başladı ve fakat hadiseler ilerledi; hadiselere hakim olabileceklerini, istedikleri anda hadiselerin seyrini değiştirebileceklerini veya hadiseleri oldukları yerde durduracaklarını vehmettiler, farzettiler, fakat milli irade, milletin azim ve kararı onların bu tasavvurlarından baskın geldi, onların bu tasavvurlarını mağlup etti ve tam 'artık zamanı gelmiştir, bunları durdurmak lazımdır,' dedikleri zaman da artık iş işten geçmiş ve ateş bacayı sarımtı. Demokratik inkılap böylesine, onun rağmına inkişaf etmiştir.

Bundan sonuna kadar gidip cebir yani bir tenkil hareketine, bir iç harbe gitmemiş olduklarını belki lehlerine kaydetmek yerinde olur. Çünkü ellerinde bir silah ve bir kuvvet vardı, onu bir tenkil vasıtası olarak kullanabilirlerdi. O devirden, lehlerine kullanılabilecek olan tek sebep ve tek hakikat bu olabilir. O dereceye kadar gitmediler. Onu da yapabilirlerdi. Yoksa hakikat şudur ki muhterem arkadaşlarım 'Kendileri arzu ettiler de bu demokratik nizamı derece derece bir tedric ve tekamülle inkişaf ettirdiler' şeklinde değildir. Hayır; siz bunları bilirsiniz, kendileri de bilir. Bir umumi cebir karşısında, bir sel önünde kendilerini 1950'nin eşiğinde buldular. Bir kaza neticesinde –kendi telakkileri olarak söylüyorum– bir sabah erken kendilerini muhalefette buldular. Hakikatin ta kendisi bundan ibarettir." (c. IV. s. 400, TBMM, 4 Mart 1954)

21 Mart 1954'te ABD gazetelerine beyanat verirken ülkenin 50 yılda nerden gelip nereye gittiğini CHP ve Atatürk döneminin göz ardı etmeden bu sefer hakbilirlikle anlatmak-
adır:

“Yarım asır... evveline kadar Türkiye... inhilalin (dağılmanın) son merhalesine gelmişti. Bundan sonra milli hudutları dahilinde yeniden doğan Türkiye kendisini maziye bağlayan ne kadar bağ varsa onları inkılaplar halinde tatbik ettiği bir politika ile kırıp attı ve garp tipinde bir devlet kurmanın... bütün esaslarını tahakkuk ettirdi.” (c. IV. s. 467)

Menderes’in 1954 seçimleri yaklaşırken geçmişe dönük bu yumuşak yargısı anlaşılan o günün koşulları altında dış basında yayınlanacak bu neviden övücü demeçlerin yurt içinde yankılanmayacağı kanısına dayanmalı ki, hemen sonra seçim meydanlarında CHP dönemine acımasızca yüklenecektir:

“DP’nin kurulması ve yaşatılması kolay olmamıştır. Çünkü memleketimizin idaresinde daima istibdat mutlakiyet ve tahakküm esas olagelmıştır... Vaziyet 1944–1945 senesine kadar hep böyle devam etmiştir...

1944–1945’te ise Nazi Almanyası ve mihver cephesi mağlup olmuş hürriyetçi büyük Amerika ve Batı demokrasilerinin teşkil ettiği cephe galip gelmiştir... Tahakkümcü idareler dünya sulhu için bir tehdit teşkil ettiği... milletler ve devletler topluluğunca cephe alınmaya başlanılmıştı.

1944–1945’in memleketimize yeni bir idare ve yaşayış tarzı getirmesi bakımından şartlar müsbetti. Fakat diğer taraftan tahakküm zihniyetine dayanan idarenin bütün maddi ve manevi silahlarına sarılıp kendisini mezbuhane (boğazlanırcasına) müdafaa etmesi de yine de mukadderdir. Nasıl ki saltanat idaresi Vahdettin’in şahsında kendi son mümessilini bulmuş ve mezbuhane müdafaaasını yapmış idi ise, tahakküm idaresi elbette yapacaktı.” (c. IV. s. 516, Taksim, İstanbul, 28 Nisan 1954)

Menderes’in CHP devrine ait konuşmaları, dönemine ve gününe göre yukarıdaki gibi ya çok yaralayıcı ya da yumuşak olacak fakat çoğunlukla soğukkanlılıkla oluşturulmuş bir bütünlük ve tutarlılık çizgisini yansıtmayacaktır.

Çok partili yaşam, demokrasiye geçiş tartışmaları değişik yönlerle çekilmiş, muvazaa, II. Dünya Savaşı galipleri, demokratik cephenin baskıları, Birleşmiş Milletler'e giriş ve ABD yardımlarının koşulu sayılması gibi savlar ortaya atılmıştır. Gerçekten bunların etkileri düşünülebilir; ancak genel kanı her şeye karşın tek adam İnönü'nün olumlu ağırlığıdır. Terakkiperver ve Serbest Fırka denemeleri, Atatürk'ün kişiliğinden kaynaklanan demokrasi özlemleri, Cumhuriyetin genel yapısına uygun çağdaş, demokratik bir yönetim ülkesüne doğru yön alındığının kanıtıdır ki, İnönü tarafından da buna karşı çıkılmamıştır

Türk siyasi yaşamında "Dörtlü Takrir" diye adlandırılan DP'nin dört kurucusu tarafından imzalanan ve çok önemli sayılan 7 Haziran 1946 tarihli belgede de bu doğrultuda bir üslup kullanılmıştır:

"Memleketi Ortaçağ'dan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticai kırmak maksadıyla 1925'ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğradığını biliyoruz. Lakin TC Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılamamıştır.

... TBMM seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

II Dünya Savaşı'nın... memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş... gerçi CHP içinde ayrıca bir müstakil grup kurulmuşsa da... netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanı'dan en küçü-

ğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Atatürk gençliğe Cumhuriyeti emanet etmiştir. Cumhuriyet dediğimiz zaman bizim gibi Büyük Atatürk'ün kastı da Cumhuriyetin şekli değil, elbetteki Cumhuriyetin özü, demokratik hürriyetler nizamı, ileri ve medeni Türk topluluğu idi. Eğer onun zamanında buna erişilmedi ise, zamanın ve şeraitin müsait olmadığını kabul etmek lazımdır.”

Aynı konuda Menderes'in yine haklı saptamaları vardır:

“... Bu noktada kimseyi itham etmek istemiyorum. Çünkü başka memleketlerin 3 bin sene evvel vasıl olduğu bu içtimai ve siyasi evölüsyonlar (evrimler) memleketimizin de geçirmesi lazım gelen terakki ve tekamül (ilerleme ve gelişme) safhaları idi.” (c. VII. s. 242, TBMM, 28 Şubat 1957)

Ayrıca İnönü'nün ve CHP'nin demokrasiye geçişteki rolünü doğrular bir çağrışma da olanak verecek ifadeleri vardır:

“... Fakat bizler Halk Partisi'ni elbette diğerlerinden ayırmak mecburiyetindeyiz. Çünkü ne denirse densin İsmet Paşa da Halk Partisi de hataları ile sevapları ile tarihe mal olacak varlıklardır.” (Yukardaki konuşmadan)

Bu konuşma Hürriyet Partisi ve Millet Partisi'nin DP'ye karşı birlikte sert bir bildiri yayınlamaları üzerine yapılmıştır. O anda CHP'yi süregelen “bahar havası”nın da etkisiyle okşamakta ve yatıştırmaktadır.

Menderes'in değişken ruh yapısının gelgitleri arasında ölçüsüz sert, hatta hakarete varan sözleri ile yumuşak olanlara bir arada veya yakın aralıklarla rastlamak olasıdır. Fakat sertliklerin siyasal yaşamda yarattığı olumsuz hava iyimserlikleri yok etmiş, unutulmamış ve hep kötü örnek teşkil etmiştir. Anlaşılan ekonominin “kötü para iyi parayı kovar” yasası “para” yerine “söz”ü koyarsanız siyasette de geçerlidir.

İnönü'nün çok partili çoğulcu demokratik sisteme geçişi iç dünyasında içtenlikle benimseyip benimsemediği kuşkusuz her türlü spekülasyona açıktır. Bu öznel durumu keşfe kalkışmanın tek başına olayı açıklamaya yetmeyeceğini ve hatta gerekli de olmadığını söyleyebiliriz. Sözü edilen dış dinamiklerin de katılmasıyla soruların daha kolayca cevaplanacağı kesindir.

II. Dünya Savaşı'nın çok ciddi bir engel teşkil ettiği; bu nedenle de İnönü istese idi bile çok partili sisteme bu dönemde geçilemeyeceği DP kurucularının dahi katıldıkları bir görüştür. Aynı açıklama Terakkiperver ve Serbest Fırka denemelerinde uç veren irtica çıbanı karşısında da getirilebilir. Serbest Fırka sırasında, Fethi Okyar'ın hayat boyu Cumhurbaşkanlığı teklifi üzerine Atatürk'ün bunu; "daha önce de benzer teklifler yapıldığını, bunlardan memnun kalmadığını, gayesinin Türkiye'de sağlam temeller üzerinde halkın egemenliği prensibini ebediyen yerleştirmek olduğunu" söyleyerek reddettiği yazılmıştır. (*Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 75; Cumhuriyet, 20 Eylül 1930*) Mustafa Kemal'in Yunanistan Maliye Bakanı Pesmezoğlu'na, Serbest Fırka denemesinin başarıya ulaşamamasından duyduğu üzüntüyü açıkladığı Celal Bayar tarafından söylenmiştir. (*a.g.e., s. 75*)

Ancak dış dinamiklerin henüz sözünün edilmediği dönemlere ait bazı olgu ve oluşumlar ebedi ve milli şeflerin bu konuda istekli veya en azından denemeye hazır olduklarının kanıtı sayılabilir. İnönü açısından ise, Prof. Sina Akşin'in vurguladığı gibi durum şöyledir:

"İşte 9.12.1938'de Kastamonu CHP Kongresini açış konuşması, 2.3.1939'da İstanbul Üniversitesindeki konuşma, 1939'da 5. Kurultayda 30 kişilik bir müstakil grup kurma kararı ve nihayet 1943 yılı seçimlerinde aday sayısının seçilecek milletvekili sayısının iki katı olarak saptanması bu türlü davranışlardı."

İnönü'nün Mart 1939 Üniversite konuşmasını M. Toker'in de, Sina Akşin gibi yorumladığını söyleyen Şerafettin Turan, Cemil Koçak'a yaptığı göndermeyle şöyle demektedir:

"... Bunun bir demokrasi müjdesi olarak kabule olanak yoktur... genelde CHP ve TBMM'nin bundan böyle daha etkin bir işleyişe kavuşacağını vurgulamıştır." (Ş. Turan, a.g.e., c. IV. s. 206)

Nitekim, Nutuk'ta yer alan şu ifadenin bundan daha ileri bir anlamı esinlendirdiği düşünülebilir:

"Milletin murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denemez."

Gerçi bu murakabenin (denetim) TBMM eliyle yapılacağını hemen eklese bile daha ileri bir oluşum özlediği sonraki sözleri ve eylemi ile de kanıtlanacaktır.

Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* adlı kitabında İnönü'nün bu nutku daha sonra şöyle açıkladığını söylemektedir:

"Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancımдан odamın duvarlarına bakamazdım." (s. 17)

İnönü'ye çok yakın Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar* adlı kitabında II. Dünya Savaşı sona ererken Cumhurbaşkanı İnönü'nün kendisine ikinci siyasi parti girişimlerinde yapılan yanlışlıkları şöyle dile getirdiğini söyler:

"İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf girişimini her ne pahasına olursa olsun, anlayışla karşılayabilmiş olsaydık, iki parti geleneği ve eğitimi şimdi yerleşmiş olacaktı. Sonradan Hürriyet ve İtilaf iş başına geçti ve kör tutkuları onları hainliğe kadar götürdü. Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Fırkası'nı bizim arkadaşlarımız kurdular. Şeyh Sa-

it isyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan devrimi koruma kaygısıyla bu partiyi kapattık. Korusaydık şimdi bu gelenek de yerleşmiş olacaktı.

Serbest Fırka girişimine gelince, bunu ben aşıladım, bu gereği Atatürk'e ilk ben anlattım. Çünkü kendi partimizin içinde gizli amaçların zaman zaman kendini gösteren belirtilerinden usanmıştık... Serbest Fırka kuruldu. Fethi Bey 1931'de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine, 1935'te iktidarı kendi ellerimle teslim edip muhalefete geçmekle, nöbet değiştireceğimizi söyledim, kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu. Atatürk kuvvetli ve korkusuz bir adamdı. Ama isminin dedikodu konusu olmasına katlanamazdı. Bir gazete, Serbest Fırka büyüklerinin Rumelili olduklarını, genel sekreterin (Nuri Conker) Selanikli olduğunu yazdı. Rumelili... Anadolu... Hedefin kendisi olduğunu anlayınca tepkisi şiddetli oldu. Ama yine de hata ettik. Her ne pahasına olursa olsun koruyacaktık ve ikinci partiyi yaşatacaktık." (s. 285)

Savaş biterken gerek Meclis ve gerek basında başlayan eleştiriler üzerine İnönü'nün Çankaya'da kimi milletvekillerini ve Başbakan Saraçoğlu'nu sırf çok partililiğe geçiş konusunu konuşmak üzere çağırdığını ve şöyle dediğini Barutçu'nun anılarından öğreniyoruz:

"Bu eksiği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız 10 yıllık bir uğraş ister. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bütün uluslar, Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar hatta Araplar ve Mısır becerirler de Türkler yapamazlar mı?... II partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim. Bu parti Meclis'te kurulursa, ona karşı da durumumuz aynı olacaktır." (s. 285 vd.)

İnönü'nün içtenliğini dolaylı da olsa doğrulayabilecek sözler DP kurucuları tarafından da sarf edilmekte idi:

“Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca iktidar partisinin geniş müsamahası ve hatta teşviki ile karşılaşmış olduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zamandır birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti bir muvazaa karşısında bulundurulduğu kanaatine yer yer yol açtı. Bu kanaatte her iki partiyi küçülten bir mana olduğundan şüphe edilemez.” (C. Bayar, 1. DP Büyük Kongresi, 7 Ocak 1947)

Daha sonra Bayar, Çifte Havuzlar’daki evinde Metin Toker’e inancını söyleyecektir:

“İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben, İnönü’nün bunu arzulamadığından eminim.” (M. Toker, a.g.e., s. 91)

Bayar’ın bu düşüncesini doğrulayacak birçok olgu o günlerde CHP içinde cereyan etmiştir. Sertlik yanlıları henüz zamanın gelmediğini sıkça, yüksek sesle duyurmakta, hatta yönetimde de yer almakta idiler. Nitekim, bunlar ve alt kademelerdeki uzantıları bazı valiler, kaymakamlar, jandarma vb. Türk siyasi tarihinin en büyük ayıplarından birisi olan 1946 seçim rezaletinin oyuncularını olacaklar ve aşağıda görüleceği üzere Menderes’e uzun yıllar kullanacağı malzemeyi sağlayacaklardır. Hemen aynı kadro 1950 seçimlerini yüz akı ile sonuçlandırdığına göre siyasi ve yönetsel sorumluluğu (hüküken Cumhurbaşkanı sorumsuz sayılsa bile) halk İnönü’ye kaçınılmaz biçimde yüklemiştir ki, DP zaferinde buna rol biçenler az değildir.

CHP içindeki direnişe bir örnek olarak partinin resmi organında bile “devrimlerin yaşamasını sağlamak ve demokrasiyi yerleştirmek için daha hiç olmazsa 25 yıl iktidarda kalmalarına inananların” yayınlarını gösterebiliriz. (K. H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 268; *Ulus*, 21 Aralık 1948)

Recep Peker'in Başbakanlığı sırasında, DP'nin kışkırtıcı dın propagandası yüzünden 1947'de kapatılmasına gidilmek istendiği de bilinmektedir. (a.g.e., s. 269) Ancak CHP'nin yine de sonunda muhalefet ile uzlaşması bizce yine hep İnönü lehine kaydedilecek noktalardır. (Recep Peker'in DP'nin kapatılmasına karşı çıktığına ilişkin Celal Bayar'ın sözlerine değinmiştik.)

Diğer yandan II. Dünya Savaşı'ndan sonra kuzey komşumuzun Gürcü asıllı lideri Stalin'in Türkiye üzerindeki heveslerini sonunda ortaya koyması, tarihsel korkuları yenilemiş ve İnönü'yü II. Dünya Savaşı'ndaki müttefiki demokrasi cephesi ile işbirliğine devamı zorunlu kılmıştır. Burada ABD'nin henüz o yıllarda oluşmamış yayılcılık emelleri; göreceli ülkücülüğü ve saflığı, ekonomik zenginliği, askeri gücü, Birleşmiş Milletler kuruluşuna önderliği ve en önemlisi iki Dünya savaşında demokratik cephe yanında yer alıp sonucu ne edeyse tek başına belirlemesi gibi dinamikler kimseye esaven başka seçenek bırakmamaktaydı.

Demokrasi cephesinde yer almanın, iç siyasette çoğulcu bu demokratik yapıya bürünmenin işaretlerinden biri olduğu söylenebilir.

Ancak Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olabilmek için aranan resmi hukuki koşul Alman-Japon mihverine savaş açmaktır. İlginçtir 2000'li yıllarda, Türk demokrasisinin çarpık gelişimi sonucu dinci partilerin iktidarına hayıflanan Jakobson-Kemalist elit, İnönü'nün çok partili yaşama erken geçtiğini, halbuki BM'ye üye olmak için savaş ilanının yeterli olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle o günlerin "dış dinamikleri" sayılan siyasi, ekonomik, askeri koşul ve konjonktüre kısaca göz atmak yararlı olacaktır:

O günlerde hem parlamentoda yer alan hem de gazeteci ve siyaset bilimcisi olarak işlerin içinde bulunan Prof. Ahmet Şikri Esmer'in görüşleri şöyledir:

“Zorunlu demeyeceğim ama o günkü uluslararası şartlar İsmet Paşa’yı itti. İnönü zaten öteden beri çok partili hayatı kurmak kararında idi. İnönü iktidara 1938’de geldi. Fakat yerimizi almıştık...

Savaşın son yıllarında hatta savaştan önce de müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa idi... Esasen muharebenin sonuna doğru Şubat 1945’te Yalta Konferansı toplanmıştı ve orada Almanya’nın elinden kurtulacak Avrupa memleketlerinin demokratik rejim kurmalarına yardım karara bağlandı. Bütün Avrupa ülkeleri demokratik rejime giderken Türkiye onun dışında kalamazdı. Bu ikinci nedendir.

Üçüncü bir neden de şu: BM Anayasası zannedildiği gibi San Francisco’da hazırlanmış değildir.

Daha önce Dumbarton Oaks’ta hazırlanmış bir metin vardı, San Francisco’da onun üzerinden geçildi. Sonra sarih olarak ‘demokratik rejime sahip olanlar katılabilir’ gibi hükümler vardı. Binaenaleyh bizim San Francisco’ya davet edilmemizin bir şartı aşağı yukarı o demokrasiyi kabul etmektir.

Türk Heyeti Başkanı Hasan Saka da San Francisco’da Türkiye’de demokrasi kurulacağı yolunda bir demeç vermiştir. Binaenaleyh şimdi dediğim gibi bir telkin veya baskı gelmiş değildir. Ama şartların baskısı vardı, anlattığım gibi... Bütün bunlar İsmet Paşa’ya tesir etmiştir. Zaten İsmet Paşa öteden beri düşünüyordu bunu bir yerde. Ben İnönü’nün bu memlekete çok partili hayatı getirmiş olmasından iftihar ederim.” (Hıfzı Topuz–Hüsamettin Ünsal, Cumhuriyet’in Beş Dönemeci, s. 110–111)

Olayların seyri 21 Ağustos–27 Eylül 1944 arasında Dumbarton Oaks’ta toplanan Amerikan, Rus, İngiliz delegelerinin “Birleşmiş Milletler Topluluğu” kurulmasına dair Amerika tarafından hazırlanan taslak hakkında çalışmalarına kadar geriye gitmektedir. Bundan önce Ekim 1943’te ABD, İngiltere ve Rusya Dışişleri Bakanları Moskova’da toplanarak bir bildi-

ı yayınladılar. Bu bildiride gereksinimi duyulan uluslararası kuruluş şöyle tanımlanmıştır:

“Uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için barışsever bütün devletlerin eşit egemenliği ilkesini temel alan ve büyük küçük bütün bu devletlerin üyeliğine açık bir genel uluslararası örgüt.”

İşte Dumbarton Oaks (Washington) bu üç ülke bakanına, Ç’in’in de katılımıyla BM Anayasası taslağının hazırlandığı tarihli konferansa ev sahipliği yapmıştır.

9 Ekim 1944’te ortaya çıkan Birleşmiş Milletler Anayasa taslağı Ahmet Emin Yalman’a göre “hem Rus damgasını taşıyor hem de üç büyüklerin veto boyunduruğu sistemini destekliyordu.” Şöyle ki:

“Bu işin hikmeti şuradaydı: Harp sonrası Amerikasında korku ile karışık bir Rus çılgınlığı peydah olmuştu. Moskova tipi bir solculuk cereyanı bir salgın halinde her tarafa işlenmişti. Eski ve gizli komünistken pişman olan Times Dergisi başyazarı Chambers’in yaptığı ifşaatla komünist oldukları meydana çıkan Alger Hiss gibi adamlar ölüme yaklaşan Roosevelt’i avuçlarının içine almışlardı. Konferansı idare eden Amerikan Heyetinin başında bu gizli ajan Hiss bulunuyordu.

Yüksek bir içtimai itibara, olgun bir terbiye ve kültüre sahip olan Carnegie Barış Vakfı gibi bir kuruluşun başına geçen, her istediği mevkiye varmak için yolu açık görünen, para tarafından hiçbir ihtiyacı olmayan Alger Hiss, Rus ajanlığının tuzağına nasıl düşmüştü? Bu sır hâlâ çözülememiştir. Nitekim, hikayesini anlatacağım meşhur radyo yorumcusu dostumun muvazenesini bozması da... harp sonrası Amerikasında Rus taraftarlığı modası ve hastalığıyla izah edilebilir.”

Yalman’ın ve aynı zamanda Rauf Orbay, Adnan ve Halide Edip Adıvar’ın da dostu bu meşhur gazeteci ve yorum-

cu Türkiye'ye defalarca gelmiş, Türklere yakın bir kimse olarak tanınmış bir gazeteci ve radyo yorumcusu imiş. Yalman adını vermediği ve fakat otuz yıldır tanıdığı bu kişiyi, San Francisco'ya giderken Washington'da arıyor. Görüşmelerinde "Sovyet Rusya'nın hudutsuz emperyalizmi yüzünden bu kadar fedakarlık pahasına elde edilen barışın hiç inmesine yandığını" belirtiyor ve fakat otuz yıllık dostundan hiç beklemeyişi bir tepki alıyor:

"Susunuz. Sovyet Rusya hakkında... böyle sözlere razı olamam. Belki de Türkiye'nin Rus iştahları karşısında bulunmak ihtimali yüzünden böyle konuşuyorsunuz. Bu ihtimal sizi üzebilir; fakat bizim umurumuzda bile olamaz. Varsın Sovyetler Türkiye'yi yutsun, bunun hazmıyla bir iki yıl vakit geçirirler ve bizi rahat bırakırlar."

Yalman'ın odayı protesto amacıyla terki üzerine de, münasebetsizliği onarmak için bu kere şöyle der:

"Benim meramımı anlamanız lazım. Sovyetler herhangi bir hedef uğruna harbi göze alabilirler; fakat biz harpten bıktık..."

A. Emin Yalman, Sovyetler'in Türkiye'den birtakım isteklerde bulunmak ve mesele çıkarmak üzere olduğunu Mayıs başında *New York Times*'in kulağı delik bir kadın yazarından haber alınca, bu gelişmeyi Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya anlatır ve fakat "Saçma, bizi şaşırtmak istiyorlar" cevabını alır. Yalman hayrete düştüğünü söyler ve devamla şöyle yakınıır:

"Halbuki Haziran sonralarında S. Rusya, Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini ve Boğazlar Antlaşmasının Karadeniz devletleri arasında yeni bir şekilde değişmesini resmen istedi, red cevabını aldı, verdiğim haberler önceden ciddiye alınsaydı ve tedbirli davranılsaydı elbette faydalı olurdu." (A. E. Yalman, a.g.e., c. II. s. 1288-1291)

Sovyetler, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının değiştirilmesini 19 Mart 1945'te ister, Yalman ise Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı, Doğan Nadi ile 1 Nisan 1945'te San Francisco'ya hareket eder; seyahat sırasında Roosevelt'in ölüm haberini alırlar; konferans 25 Nisan 1945'te başlar, 26 Haziran 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanır. Sovyetler'in niyeti o tarihlerde belli olduğuna göre rahmetli Yalman'ın aşırı heyecan gösterdiği anlaşılmaktadır.

Ancak Türkiye'nin durumu o günlerde gerçekten iç açıktır. Gerçi Türkiye üzerindeki baskılar savaş süresince hep var olmuştur. Bu baskı bilindiği gibi iki taraflıdır; hem Mihver hem de Müttefik Devletler ayrı ayrı Türkiye'yi yanında savaşa sokmak için her türlü baskıyı uygulamışlardır.

Buna karşılık Rusya'nın tarihsel emelleri Türkiye için daima endişe kaynağı olmuş, daha 1939 yılında Moskova'ya giden Türk Heyetine Ruslar emellerini açıklamışlardır. Üstelik 1941 Aralığında Moskova'da başlayan Eden-Stalin görüşmeleri bu kuşkuyu alevlendirmiştir. Gerçekten Rusya'nın Türkiye'ye On İki Ada, Bulgaristan ve Suriye'den bazı toprakların verilmesini önermesi kuşku yaratmış; Rusya'nın "bayram değil seyrân değilken" bu cömertliğinin karşılığını isteyeceği düşünülmüştür. Eden, Avam Kamarası'nda Türkiye'yi rahatlattı, Rusya'nın Türkiye'ye taahhütlerine uyacağını beyan etmiştir. Diğer yandan Almanya da kendi yönünden baskısını sürdürmekte, Ruslar'ın Boğazlar üzerinde isteklerini öne çıkararak politikamızı değiştirmek için Pan-Türkizmin cereyanlarını canlandırmaya çalışmaktadır. Hatta Hitler Mussolini Mihver'e katılmak koşuluyla Yunan Adalarının Türkiye'ye verilmesini kararlaştırmışlardır (29 Nisan 1941, Salzburg). Bu kere Rusya 1943 Ocağında Alman ordularını Stalingrad'da durdurduktan sonra tekrar eski düşmanlık politikasına dönmeye başlamıştır. İlişkileri gerginleştiren diğer bir olay da 24 Şubat 1942'de Von Papen'e yapılan suikast gi-

rişimidir. İki Sovyet ajanının mahkum olması, Ruslar'ın bas-kılarını artırmıştır. *(Bu bölümler hazırlanırken, Ahmet Şükrü Es-mer–Oral Sander, Olaylarla Türk Dış Politikası adlı kitaptan geniş şekilde yararlanılmıştır.)*

Yukarıda Ahmet Şükrü Esmer'in San Francisco'nun esasla-rının daha önce Dumbarton Oaks'ta hazırlandığını, BM'ye ka-tılabilmek için “demokratik rejime sahip olma” gibi hüküm-ler konulduğunu söylediğini belirtmiştik. Bilindiği üzere BM Beyannamesini Türkiye önce 23 Şubat 1945'te imzalamış, aynı gün Almanya'ya savaş ilan etmiş, 5 Mart 1945'te San Francisco Konferansına davet edilmiş ve 26 Haziran 1945'te San Francisco'da BM Antlaşmasını kurucu üye olarak imzala-mıştır. Ancak ilginç olan, Yalta'da yani 23 Şubat 1945'te BM Beyannamesini imzadan önce, 4–11 Şubat 1945 arasında, alınan kararla Türkiye sanki savaşan sekiz müttefik ülke ara-sında sayılmıştır. Yalta'da alınan kararlar orada kaleme alın-mamış, daha sonra 24 Mart 1945'te Washington'da ilan edil-miştir. Yalta kararlarının BM'ye üyelik için aranan koşullarla ilgili kısmı şöyledir:

“1 Mart 1945'e kadar müşterek düşmana harp ilan et-miş Müttefik Devletler.” (Bu amaçla Müttefik Devletlerden 8 Müttefik Devlet ve Türkiye kastedilmektedir.)

Esasında Ocak 1942'de savaşan üç devlet (İngiltere, Rusya ve ABD) yayınladıkları BM Bildirisi ile barış konferansına ka-tılabilmek için Almanya'ya karşı savaş şartını koymuşlardı.

Bu kere Türkiye özel bir öneme sahip sayılarak, üç yıl sonra ismen zikrediliyor. Yalta kararlarının 4–11 Şubat 1945 arası alınmasına karşın, ilanının 24 Mart 1945 olduğunu ka-bul ederek, her iki tarihe göre Türkiye'nin durumunu ayrı ayrı ele alsak bile, yine farklı sonuca varılamayacaktır. Çün-kü Türkiye ya 4–11 Şubat 1945'te henüz savaş ilan etmediği halde müttefik sayılmış ya da 24 Mart 1945'te daha önce sa-vaş ilan ettiği için ayrıcalıklı olarak isminin zikredilmesi ile

ona verilen özel önem vurgulanmıştır. Her iki olasılık, Türkiye ve İnönü'nün savaşa katılmadığından dolayı kızgınlıkları çektiği yolundaki suçlamaları karşılamaya yetmektedir.

Görülüyor ki, Türkiye'nin Müttefikler arasında veya onlara yakın sayılması, "BM'ye girmesi için demokratik bir rejime sahip olma" gibi bir koşulla zorlandığı savını çürütmektedir. Çünkü Şubat–Mart 1945'te, hatta BM Antlaşmasının imzalandığı Haziran 1945'te dahi, Türkiye'de çok partili yaşamın ses getiren aktörü, yani DP ne kurulmuş, ne de muhalif partilerin katılımıyla 1946 seçimleri yapılmıştır. Dörtlü Takrir'in bile tarihi 7 Haziran 1945, Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşu 17 Temmuz 1945'tir.

Çok partili rejime geçişte dış baskının varlığı kronolojik olarak bu olgularla çelişmektedir. Şayet İnönü muhalifleri bu zamanlama olgusuna dikkat etmemişlerse, ABD, İngiltere ve Rusya'nın Yalta'da İnönü'den bu konuda söz aldıklarını ve bu söze güvendiklerini varsaymak zorundadırlar. Bu bile İnönü için büyük saygınlık anlamına gelmektedir.

CHP Meclis Grubu, 27 ve 28 Mart 1945'te toplanarak, San Francisco Konferansını müzakere etmiştir. Daha sonra çok kısa bir bildiri yayınlanmış ve fakat resmi olmayan haberlerden anlaşıldığına göre San Francisco'da Türk Heyetine Türkiye'de liberalizasyonun başladığını söylemeleri için talimat verilmiştir. (*Ayn Tarihi, Mayıs 1945, s. 633; K. H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 128*)

Özetle savaş sırasında, Ekim 1943 Moskova, Ağustos–Eylül 1944 Dumbarton Oaks'ta galip ülkelerin BM'ye katılım için koydukları koşullar, "barışseverlik" ve "Almanya'ya savaş ilanı"dır. Türkiye de bunları yerine getirdiği için çok partili sisteme geçmeden önce üyeliğe kabul edilmiştir.

Şu halde BM'ye üyeliğimiz için çok partili rejime geçiş koşullu bir "galat-ı meşhur" a dönüşmüştür. Zira BM Antlaşmasını imzalamak için şayet çok partili sisteme geçiş bir koşul

olsa idi, diğer partilerin kuruluşu 26 Haziran 1945'ten önce gerçekleşirdi.

Rahmetli Ahmet Şükrü Esmer'in dahi 40 yıl sonra 1984'te, *"BM'ye katılabilmek için demokratik rejime sahip olma şartı"*na bağlanmasına hukuki metinlerle bağdaştırmak zordur. Ancak barış cephesini teşkil eden ülkelerden sayıldığımız, hat- ta zaman zaman DP'lilerin iddia ettiği gibi "despot", "faşist" bir yönetim olarak kabul edilmediğimiz kesindir.

Türkiye'nin İnönü'nün usta yönetiminde II. Dünya Sava- şı'ndan kaçınması, çok tuhaftır, sadece Menderes ve DP'lilerce eleştiri konusu yapılmakla kalmamış, onlara zıt görüşlü bir azınlık da bunlara katılmıştır. Ancak, görüleceği üzere, gerek- çe ve suçlamalar biraz çelişkili ve belki de kişiseldir.

Demokratlar'ın İnönü karşıtlığı aleyhte birçok slogan üret- melerine neden olmuştur. Onu karalamak için uydurulan bu sözler cahil kitlelerde azımsanmayacak etkiler bırakmıştır: Beyaz Tren, oğlu Ömer İnönü'nün adam öldürdüğü, karde- şî Rıza Temelli'nin (Kambur Rıza) haksız kazançlar sağladığı vb. Tabii bunların hiçbirisi ne gerçekti, ne de inandırıcıydı. Konumuza takılan bir tanesi de *"İnönü'nün Türkiye'yi II. Dün- ya Savaşı'na Sokmayarak Halkın Erkekliğini Öldürdüğü"*dür. Bu- nu, başka biçimlerde bile olsa, görüleceği gibi Menderes de tekrarlamıştır.*

* Notlar bölümünde (Not I) bu güldürtü konusunun biraz uzunca öyküsünü bulacaksınız.

CHP DÖNEMİNİN BORÇLANMA, DEVLETÇİLİK VE PLANLAMA UYGULAMALARIYLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Korkut Boratav'a göre; 1923–1929 arası devletçilik konusunda kuramsal tartışmalar yaşanmamış sadece “İnhisarlar ve Demiryolları” inşaa ve işletmeleriyle ilgili tartışmalarda devletin müdahalesi üzerine görüşler dolaylı şekilde ortaya atılmıştı. 1929 Büyük Buhranı bu tarihe kadar izlenen serbest iktisat politikasının açmazlarını ortaya koymak için bir anlamda vesile teşkil etti ve suçlu aranmaya başlandı.

Tartışmaların sıcaklık kazanmaya başlaması Serbest Fırka'nın 1930 Ağustosunda kurulmasıyla olmuştur. Sloganlara bakılırsa CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) devletçi sol; Serbest Fırka ise sağ ve liberal sayılabilir. Serbest Fırkacılar CHF'nin devletçiliğini karikatürize etmektedirler:

“İsmet Paşa'nın devletçi olduğunu ne ben ne de kimse bilmiyordu. Eski CHF liberalin liberali idi.” (Ahmet Ağaoğlu)

İnönü'nün devletçiliğe ilk değinmesi meşhur Sivas Nutkuyla olmuştur:

“Liberalizm nazariyatı bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine (eğilim ve isteklerine) yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”

Buradaki “mutedil” (ılımlı) sözcüğünün Prof. Afet İnan'ın *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları* kitabı-

nın 351–358 sayfalarında Atatürk tarafından İnönü’den önce kullanıldığı yazılıdır. (M. Aysan, a.g.e., s. 29; Aynı görüş için Bkz. E. Kongar “Devletçiliğin İlanı Üzerine” Atatürk Sempozyumu, 1981, Ankara Üniversitesi, s. 251)

1931 Ocağında İzmir’de M. Kemal devletçilik kavramı üzerinde bir konuşma yapar ve Mayısta da devletçilik CHF programına alınır. Ancak devletçiliğin bu tarihlerde “sermaye çevrelerinin çıkarları ile çelişmediği ve temel ilke ve politika olarak bir şey ifade etmediği” kabul olunmaktadır. (K. Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 86)

“Devletçilik diye adlandırılan müdahaleler ise fiiliyatta tanımlara ve nazari tartışmalara bağlı kalmayan bir gelişme göstermiştir. Kemalist rejimin pragmatik niteliği, devletçiliğin el yordamıyla günlük ihtiyaçların ve sosyal gruplardan gelen baskıların etkisiyle yalpalayarak zikzaklar çizerek gelişmesi anlamına gelmiştir. Kısacası devletçiliğin sistematik bir nazari yapısı yoktur. Bu sebeple gelişmesinin de esas olarak uygulamadan izlenmesi gereklidir.”

Sonuçta Boratav’ın 1922–1929 dönemi devletçiliğiyle ilgili yargısı şudur:

“... Kendisini tamamlayan diğer iktisat politikası unsurlarıyla birlikte milli bir sanayileşme çabası olarak yorumlamak, devletçiliğin iktisadi bilançosunu bu dönemde olumlu olarak değerlendirmek doğru olacaktır.”

Boratav’ın bir önceki paragraftaki tanımında “Kemalist” sözcüğünü “Menderesçi” veya “Bayaracı” olarak değiştirdiğimiz zaman bu ikisinin de ideolojisini bulabiliriz. Her ikisine mal edilebilecek ekonomi politikası “pragmatiktir”, “sistematik bir nazari yapıdan yoksundur”, “zikzaklar çizmiştir”, “gelişmesi uygulamadan izlenebilir”.

Planlama konusunda da Boratav’ın görüşleri, devletçilikteki gibi, “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın varlığına rağmen, resmi çevrelerin sistematik görüşler ileri sürmedikleri” yolundadır:

“Kadrocular’ın plan kavramına ve planlama teşebbüslerine karşı gösterdikleri heyecanlı benimseme resmi belge ve konuşmalarda mevcut değildir. Yetkililer plan metinlerini bir projeler demeti olarak görmektedirler; fakat bizzatihi planlamanın bir yöntem, piyasa ekonomisinin sınırlı da olsa bir alternatifi olarak ele alınması söz konusu değildir.”

Yahya S. Tezel’e göre:

“CHP’nin devletçiliğinin adı ‘devlet kapitalizmidir’ ve 29 30’lara kadar özel girişimciliğe verilen önem bu tarihte terk edilmeye başlanılmıştır. Bir kere özel mülkiyet kapitalist bir hukuk sistemi ile pekiştirilmiştir. 1924 Anayasası, Medeni Kanun ve Ticaret Kanunları ve bunlara uygun adalet örgütü ile batılı hukuk sistemi kurularak geleneksel ve İslami olanı tasfiye edilmiştir ki, kapitalist gelişme açısından uygun bir hukuk yapısı can alıcı bir önem taşımaktadır. Ayrıca bu amaç çerçevesinde idari ve mesleki dayanışma örgütleri (Ticaret ve Sanayi Odaları, Borsaları, Âli İktisat Meclisi) kuruldu ve bankacılık sistemi geliştirildi.

Ulaştırma alt yapısı (demiryolları ve limanlar) oluşturularak gümrüklerde kolaylık sağlanmış ve Türk nüfusu içinden bir işadama sınıfı yaratılması yoluna gidilmiştir. Tüm bunlar 1923–1929 döneminin özel girişimciliğe birincil önem verdiğinin tartışmasız kanıtlarını vermektedir. Ancak hükümet önlenemeyen ticaret açığının kapatılması için 1929 Büyük Dünya Buhranından önce yeni bir iktisat politikası arayışına girişmiştir. 1930 yılında Buhranın ekonomik etkileri ve Serbest Fırka denemesi siyasal yeni zenginler sınıfı yaratma politikasından soğumayı başlatmıştır. Sanayileşmenin devletçe hızlı şekilde gerçekleştirilmesi kararı alınmış ve devletçilik CHP programına geçirilmiştir.” (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 242 vd.)

Tezel, Türk devletçiliği konusunda büyük görüş ayrılıklarını yazar isimleri vererek açıklamaktadır: Thornburg’a göre

bu bir “*planlama hareketi*”dir. Bernard Lewis ise “*askerler ve bürokratlar arasında batıya ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanmasıdır*” demektedir. Hershlag, “*sadece pragmatik bir araç değil fakat temelde köklü ve ideolojik bir öge*” olarak değerlendirmektedir. Gumpel devletçiliği: i) içinde hem kamu hem de özel sektörü bulunan; ii) devletin ekonomiye fazla müdahale ettiği; iii) ekonomik kalkınma için orta ve uzun vadeli hem emredici hem de yol gösterici özelliklere sahip planların var olduğu; iv) az gelişmiş bir ekonomideki durum ve kalkınma politikası ile eş anlamlı kabul etmektedir. Nihayet Osman Okyar ve Oktay Yenal gibi yazarlar da devletçilik politikasının Türkiye’de kapitalizmin gelişme tarihi içinde köklü bir değişiklik olmadığını öne sürmektedirler.

Tezel ise, Türkiye’deki devlet kapitalizmi uygulamasının sadece iktisadi tarihimiz değil fakat toplumsal ve siyasal tarihimiz açısından da önemli sonuçları olduğunu; bugün ve yarınları etkilediğini, devletçiliğin özel girişimciliğin sanayi-deki hızı ve yapısı hakkında duyulmaya başlanan hoşnutsuzluk sonucu olduğunu, fakat özel mülkiyetin yerine hiçbir zaman devlet mülkiyetinin ikamesinin düşünülmediğini, tersine özel girişimciliği korumak için bu yola başvurulduğunu Atatürk’ün bir söylevini alıntılararak öne sürmektedir:

“Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik... sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden... tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir... Devlet... hususi teşebbüslerde yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi.”

İnönü’nün de Kadro’da çıkan ünlü makalesinde koşturğuşlar yer almaktadır. Nitekim, Sümerbank Kanunu’nun gerekçesinde “*yerli işadamlarıyla işbirliği yapılacağı, devletçe kurulacak sanayi işletmelerinin mülkiyetinin bir süre sonra özel girişimcilere aktarılacağı*” söylenmekte idi.

Celal Bayar’dan Tezel’in yaptığı alıntı da şöyledir:

“Almanya’da... Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere mal etmek yolunu tutmuştu. Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir. Bizim devletçiliğimiz... ferdin teşebbüsünü destekleyen... bir devletçiliktir.”

Bu işletmelerin özel kesime devri ise ne 1950’ye kadar, ne 1950’lerde, ne 1960, 1970 hatta 1980’li yıllarda mümkün olabilmış; ancak 1990’nın ortalarından sonra bu konuda önemli yol alınabilmiştir. Tezel bu gecikmeyi bizce haklı olarak yönetici kadronun belli bir bölümünün *“beytülmal bekçiliği, kamu gücü ve olanaklarıyla ferdi zengin etmeme eğilimleri”* ile açıklamaktadır. Ancak son yıllarda başarıları kıymetli bilim ve siyaset adamları **Mümtaz Soysal, Sina Akşin** gibi aydınların çektiği bir kesimin henüz özel sektöre satılmayan kamu işletmelerinin büyük ataklar yaparak kâra geçtikleri ve iyi yönetildiklerini, dolayısıyla başarısızlık ve verimsizlikten söz edilemeyeceğini, zafiyetin sistemden değil siyasi karışmacılık ve istismardan kaynaklandığını öne sürerek özelleştirmeye karşı öne sürdükleri ciddi eleştirileri de dikkate almak yerinde olacaktır.

Tezel bu kapsamlı çalışmasında, 1930’lardaki devletçi uygulamalarının Büyük Buhranın etkilerinin uzamasını engellediğini, sanayi, tarım ve ulaştırmada önemli üretim artışı sağladığını, bunların özel kesimin çıkarlarına dolaylı olumlu etkileri olduğunu, hükümetin devlet fabrikalarının iç pazarlama ve nihai satışını özel sektöre bıraktığını, **Erdoğan Soral**’ın bir araştırmasına dayanarak 1921–1930 arasında kurulan özel işletme girişimcilerinin %13’ü kamu görevinden gelmiş iken 1931–1940 arası bu oranın %78’e çıktığını, böylece devletçiliğin sanayi burjuvazisini kendi öz kadrosuyla beslediğini, esasen 1,5 yıllık programın raporunda:

“Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm, boru, civata, vida vb. fabrikalarına ve sanayiye ucuz

kolay ve tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayiimiz... pamuk ip ve halat, kadife, pelüş, kordela... ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkanları bahşedecektir. Sanayi programımızın tahakkuku ile memleket iktisadi hayatına ilave edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulunacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarda bahsettiğimiz müştak sanayiinin süratle inkişaf edeceğine muhakkak nazarıyla bakılabilir."

denilerek kamu işletmeciliğinin özel sektör yönünden bu açıdan da olumlu etkilerinin amaçlandığını, müteahhitlerin geniş iş sahası elde ettiklerini ileri sürerek devletçilik döneminin özel sektör için hiç de ürkütücü olmadığını açıklamaktadır.

Ancak Tezel, özel sanayicilerin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in liderliğini yaptığı bir grup siyasetçi ve bürokratin devletçiliği piyasa ekonomisi yerine yeni bir model olarak dönüştürecekleri iddialarına İnönü'nün de zımninden katılması üzerine doğan çalkantılara Atatürk'ün müdahale ettiğini ve iş aleminin güvenine sahip Celal Bayar'ı İktisat Vekili olarak İnönü'ye empoze ettiğini (Yalova Harekatı) ve Celal Bayar'ın gerekeni yaptığını ve özel sektörün Halil Menteşe tarafından:

"İstihsale devletin müdahalesi... kollektivizasyona gider... Bu... müdahalenin nerede durdurulacağı bilinmediği için memlekette iş aleminde büyük bir... itimatsızlık tevhit etmesi zaruridir."

şeklinde dile getirilen korkularını boşa çıkardığını; tersine bu dönemde dünya buhranında azalan dış talebe karşı kurulan devlet dokuma fabrikalarının pamuk üretimini yedi kat artırdığını; ancak diğer tarım ürünlerinde aynı şeyin söylene-meyeceğini ekleyerek şu özet saptamayı yapmaktadır:

"Devletçilik politikası 1930'larda, özel sermaye birikimi üstünde genellikle olumlu sonuçlara yol açmıştır. Ne var ki

yerli varlıklı çevrelerin yönetici kadrosunun iktisat politikalarından kaynaklanan kuşku ve güvensizliklerinin tohumları da gene bu dönemde, 1930'larda atılmıştır."

Yine de Tezel sonuçta "Devletçilik kapitalist gelişme stratejisinin temel bir almaşığı değil, fakat özel bir politikasıydı. Devletçiliğin genel etkileri özel birikim açısından olumlu sonuçlar getirdi" şeklinde bir kaniya sahiptir.

Burada ilginç olabilecek bir saptama yapılabilir: Menderes bir toprak ağası ve pamuk üreticisidir. 1931'den itibaren milletvekili, önceden de politika ile ilgili tüm ekonomik uygulamaların yakınında bir kimsedir. Yazarların değişik açılardan masaya yatırdıkları ve özetlemeye çalıştığımız bu ekonomik tablolar hakkında Menderes'in politik kimliğinden sıyrılarak nadiren de olsa söylemesi gereken bazı şeylere rastlamalı idik. Ne yazık ki geçmişle ilgili söyledikleri polemik düzeyinde kalmaktadır. Halbuki ekonomiye kuramsal açıdan da ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği gibi o günlerde siyasi hasımlarının ekonomi sahasındaki bilgi yetersizliğinin kendisinde yarattığı rahatlık ve güven, uyarı ve eleştirilere kapalı kalmasına neden olmuştur. Denebilir ki, Menderes'in ekonomi biliminin temel öğelerini edinirken geçilmesi gerekli çetin ve sıkıntılı yolları gençliğinde aşmamış ve böylece de derinleşememiş olması Türkiye'nin alın yazısını etkilemiş, belki de değiştirmiştir. Eğer "bütün bunları bir politikacıdan beklemek gereksizdir" denilirse, o zaman Menderes'ten ekonomistlerle daha çok işbirliği yapması ve eleştirilere duyarlı olması beklenirdi.

Diğer yandan, CHP'ye eleştirilerinde de hiç hak bilir değildir. Örneğin pamuk üreticisi olduğu ve 1930'lardaki yedi misli üretim artışı ve bunun bağlı bulunduğu pamuklu mensucat sanayiinin gelişmesi hakkında, konunun etrafında çok dolaştığı halde söylevlerinde bir sözcük bulamazsınız. İster istemez Menderes'in muhalefetten yakınması akla gelmektedir:

“Muhalliflerimizden birkaç tatlı cümle, müsbet ve mütebessim birkaç tatminkar kelime ümit etmek elbet hakkımızdı.”

Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası adlı 2 ciltlik değerli araştırmasında bu dönemle ilgili olarak şöyle demektedir:

“Özel girişimciliğin sağladığı sermaye birikiminin yetersizliği ve rejimin geleceği bakımından güvence vermemesi, Buhranın da etkisiyle doğan fırsatı sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleşmesinde kullanılmıştır. Sanayii ve Maa-din Bankası’nın 1925’te kurulması ile tasarlanan modelin başarısızlığı da kararı takviye etmiştir. İktisat Vekili Mustafa Şeref’in devletçilik modeline özel kesimin itirazları üzerine yerine Celal Bayar’ın gelmesiyle sonuçlanmış ve evvelki bağışıklık ve teşviklerin sürdürülmesi ile birlikte devletçilik uygulaması aynı anda yürütülmüştür. Ticaret devletleştirilmemiş ve fakat tüccarın çıkarlarının devletinkinin önüne geçilmesi durdurulmuştur.”

Kuruç ayrıca, “1932’den sonra başlayan devletçilik modelinin geçici değil, kalıcı olduğu” kanısındadır. Ayrıca Kuruç “devletçi bürokrasinin kurulmasının” ötesinde hareketin “bir uzlaşma örgüsü”, “yönetimin ana kadrosuyla iktidar sahipleri arasında bir konvansiyon biçiminde oluştuğu, tepeden inme olmadığı, 1940’da bozulmasına kadar bu konvansiyonun devam ettiği” kanısındadır.

Dikkat çektiği bir diğer nokta da, yabancı sermayeye karşı hiçbir zaman olumsuz bir tutum içinde olunmadığı ve fakat belirli bir uzaklıkta durulduğudur. Sanayi hareketinin çekirdeğini oluşturan dokuma fabrikaları için kaynak ve teknik yardım Sovyetler Birliği’nden sağlanmıştır. Başvekil İsmet İnönü 1932 Temmuzunda Rusya’ya gitmiş, T. Sanayi ve Kredi Bankası (2064 sayılı Kanun) ile Devlet Sanayi Ofisi (2058 sayılı Kanun) kurulmuşsa da, bunlar ölü doğmuş ve yatırım-

111 1933 Haziranında kurulan Sümerbank eliyle yürütülmüş; Mustafa Şeref Bey'in çekilişi ve Bayar'ın gelişi ile doğan zaman kaybı gecikmeye neden olmuştur. Yatırımların planlı şekilde yürütülmesi Sovyetler'in 1929'da başlatılan 5 yıllık planından esinlenerek "5 senelik sanayi programı"nın kesinleşmesi ile mümkün olmuştur. O tarihlerde Türkiye'de bir makro plan düşünülmeceğinden; bu program bugünkü terimlerle bir "sektör programı" niteliğindedir. İktisat Vekaleti bu amaçla bir "Süper Bakanlık" haline gelmiştir ki, bu, kadro sayısından değil, ekonomik kararların alınmasındaki etkin rolünden ötürüdür. (a.g.e., c. I ve II.)

İlhan Tekeli ve Selim İlkin *Türkiye İktisat Tarihi* adlı incelemelerinin 3. cildinde bu konuyla ilgili olarak özgün açıklamalarda bulunmaktadır:

"CHP III. Büyük Kurultayı'nda altı okla simgelenen ilkelere içeriği, kapalı ifadelerin ötesinde bir belirlilik kazanmamıştır... İdeolojinin içeriği uygulamaya bırakılmıştır. (s. 1)

... Devletçilik döneminin... Türk ekonomik politikasının gelişmesine... bakış çizgisi Tanzimat'tan 1980'e kadar kapitalistleşme çizgisidir... Buhranın getirdiği koşullardan yararlanarak devlet kapitalizminin gelişimi için zorunlu önlemler almıştır. Bu birinci görüştür.

II görüşe göre ise Cumhuriyet yöneticileri 1923-1929 döneminde liberal bir ekonomi politikası uygulamışlardır. Bu dönemin başarısızlıklarından da etkilenerek 1930'da devletçiliği benimsemişlerdir... Devletçilik uygulamasıyla Türkiye başarılı bir gelişme göstermiştir. Ama II. Dünya Savaşı sonrasında bu çizgisinden ödün veren bir politika izlenmeye başlanmış ve devletçilikten adım adım uzaklaşmıştır.

... Birinci görüşte genellikle Kemalizm ile kapitalist gelişmenin özdeşliğini savunanlar toplanmaktadır. Öte yandan kapitalist gelişme çizgisinde bir çeşit 'yeni kadroculuk'

yoluyla değişiklik yapmayı öneren siyasi akımlar için, önerilerini Kemalizm'le uzlaştırmamanın yolu 'devletçilik' dönemini ikinci biçimde yorumlamakla mümkün olacaktır.

İdeolojilerini Kemalizmden dayanak sağlayarak savunmak istemeyen sol siyasi akımlar da büyük ölçüde birinci görüşü benimseyeceklerdir. Kuşkusuz bu sonuca ulaşmaları sağ siyasi akımlardan farklı yoldan olmaktadır.

Görüşlerden birincisinde 'devlet özel sektörün yapamayacağını yapar'... Ancak burjuvazi güçsüz olduğu için devletin bir süre için piyasa malı üretmesinin gerekliliğini kabul etmektedir. II görüş ise... devletçiliği daha geniş kapsamda görmektedir... piyasaya mal üretmek ve kamu mal ve hizmetlerini yürütmek... üretim araçlarının mülkiyetini devlette tutarak toplumda sınıfsal farklılaşmanın doğmasını engelleme işlevini yüklenmek... Ancak devletçilikte daha geniş bir kapsam arayışı görenlerin iktidardaki etkileri çok az olmuştur, denebilir... Devletçilik uygulamalarının kapitalist gelişmede özel kesimin yararlandığı önemli bilgi, beceri, işgücü vb. birikimler sağladığı üzerinde hemfikir olunan bir konudur... Devlet kesiminin varlığı özel kesimin gelişmesinin maliyetini ve riskini önemli derecede azaltmıştır.

... Devlet 1929'dan önce... güçsüz sanayicilerin başarısızlığı üzerine giriştiği girişimcilik rolünü temkinli şekilde yerine getirmiştir... Bu kesimleri rahatsız eden Mustafa Şeref Özkan istifaya zorlanmakta, yerine Celal Bayar getirilmektedir.

... Devletin yabancı altyapı şirketlerini (kasaba demiryolları gibi) satın alması, salt yabancı sermayeye karşı olmasıyla açıklanamaz, ekonomik faktörlerin çok önemli payı vardır. DD Yolları'nın dünyada tüm demiryolu şirketleri kayıplara uğrarken gerçekleştirdiğı bu çok başarılı işletmecilik örneğinin devletin sanayi işletmeciliğine girmesi için çok kuvvetli gerekçeler sağladığını da unutmamak gerekir." (s. 319-340)

Görülüyor ki, Menderes'in CHP devletçiliği diye adlandırıldığı 1929–1939 dönemine ilişkin yargılarına ekonomi tarihi yazarları katılmamaktadır. Onlara göre CHP'nin devletçiliği: "pragmatiktir", "sistematik bir nazari yapısı yoktur", "devlet kapitalizmidir", "Türk işadamları sınıfı yaratmaya yöneliktir", "içinde hem kamu hem de özel sektörü barındırmaktadır", "kapitalizmin gelişme tarihi içinde köklü değişiklik yapmamıştır", "özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetini ikameyi düşünmemiştir", "mutedildir", "nihayetle işletmeleri, özel sektöre devri amaçlanmaktadır", "özel kesime personel kaynağı, hammadde ve pazar yaratmıştır", "alan olarak ferdin yapamayacağı işlere el atmıştır", "özel kesime sağlanan bağımsızlık ve teşviklerle birlikte uygulanmıştır", "ticaret devletleştirilmemiştir", "tepeden inmece değildir".

Bir iki ayırık ifadeye rağmen bu tablo hiç de özel kesim ve girişimciliğine karşı siyasi ve ekonomik bir düşünce yansıtmamaktadır. Bunun en önemli kanıtı da 1932–1938 arası ekonomi gemisinin kaptanlığını liberal görüşünden Menderes'in bile kuşku duyamayacağı Celal Bayar'ın yapmış olması ve Devletçilik Dönemi'nin ön ve arkası yani 1923–1929 ve 1939 sonrasının büyük ölçüde serbest ekonomi kurallarının uygulanmasıyla geçirilmiş olmasıdır. Tekrarlayalım ki Celal Bayar'ın kritik konumu, Menderes'in sataşma ve atışmalarında bir defa hariç hiç yer almamış ve uzlaşmacı Bayar da bunu sorun saymamıştır. (Bkz. *İsmet Bozdağ, Başvekilim Menderes*) Menderes'in 1953'ten sonra başvurduğu devletçiliğe ise daha sonra değineceğiz.

CHP Döneminin Planlama ve Borçlanma Politikası

Menderes'e 1953'ten sonra ekonomik uygulamaları iflasla doğru gitmeye başladığında en yoğun eleştiri, yatırım kaynaklarının keyfiliği ve kıt kaynakların israfı suçlaması ile başlayan "plansızlık" konusunda gelmiştir. Menderes de buna

karşılık CHP'yi bir yandan “plansızlık” diğer yandan “Marksist merkezi planlamacılıkla” suçlamıştır ki bu ikisinin bağdaştırılması güçtür.

Görüldüğü gibi ekonomi tarih yazarlarına göre CHP plancılığı kapsamlı, uzun süreli, merkezi, Marksist, makro nitelikte değil, bir “sektör programıdır”.

Değerli ekonomist, yönetici ve eğitimci **Kemal Kurdaş**, *Ekonomi Politikada Bilim ve Sağduyu* adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir:

“Az gelişmiş kıt kaynaklı bir ülkede kalkınma planı, kaynakların (tasarrufun) hızla ve büyük ölçüde artırılması ve bu artırmanın yükünün vatandaşlar arasında adil şekilde dağıtılması ölçüsünde değer kazanacaktır.

Plancı, fiyat–piyasa mekanizmasının yetersiz kaldığı noktalarda veya sebep olabileceği tekerrür ve israfları önlemek arzusuyla piyasa mekanizmasına müdahalede bulunmak isteyebilir. Bu müdahalenin kaynak israfına sebebiyet vermemesi için ekonomik sektörlerin verimliliği, sektörler, sub sektörler ve teker teker projelerde yatırım–katma değer–hasıla–oranı konusunda çok ayrıntılı, önyargısız, bilimsel incelemelere dayanması gerekir. Böyle bir çalışmaya dayalı plan, piyasa mekanizmasına faydalı olur, yatırımların etkinliğini ve verimini artırmak ümidini getirir. Aksi halde plan kaynakları israf edici bir duruma düşer. Aynı toplam yatırımdan daha düşük bir kalkınma hızı elde edilir veya muayyen bir kalkınma hızına erişmek için, normal olarak gereken yatırım hacminden daha yüksek bir yatırım seviyesine ihtiyaç duyulur. Yatırım hacmini artırmak için de gereksiz yere dış borçlanma veya vatandaşlara fazladan bir fedakarlık yüklemek icap eder. Kaynakların çeşitli kullanım alternatifleri arasında verimi en üst seviyede sağlayan alternatif seçmemiş bir planın sonucu az veya çok bir kaynak israfıdır.

Sanayilerin kuruluşunun ekonomi dışı önyargılar ve tercihler yerine ekonomi içi prensiplere, verimlilik ve dış rek-

bete dayanma gücü gibi birtakım kurallara dayanması gerekir.” (s. 234)

Veciz şekilde ifade edilen bu görüşler piyasa ekonomisine yürekten inanmış bir ekonomiste, uygulayıcıya aittir. Pekala, makul bir plan fikri ile demokratik koşullar içinde ve piyasa ekonomisinde de kalkınma sağlanabileceğini doğrulamaktadır. Nitekim, Menderes İngiltere’nin kalkınmasının plana dayandığını muhalefette öne sürebilmiştir:

“Mesela İngiltere’de, bu memleketin muayyen bir devre için muayyen bir kalkınma planı tatbik etmekte olduğunu göz önünde tutmamız lazımdır. Bu planın hedefi uzun ve son derece yıpratıcı bir harp sonunda bozulmuş bir memleket iktisadiyatını düzenlemek ve cihazlandırmak, bu yoldan istihsalı artırmak ve dış tediye muvazenelerini aktif hale getirmek- tir.” (c. I. s. 362–363, TBMM, 27 Şubat 1947)

Ne hazindir ki bu tartışmalar Menderes’ten sonra da süregelmiş “Plana Değil Pilava İhtiacımız Var” kara vecizesine ulaşmıştır. Anlaşılan politikacıların siyasal ve kişisel arzularını gerçekleştirmek için sahip olmak istedikleri özgür ortam, plan düşüncesine ters gelmektedir. Halbuki plan, esasında piyasa ekonomisine bir müdahaledir. Bu müdahale hakkı politikacılarda olduğuna göre plandan yakınmaları bu açıdan anlamsızdır.

Menderes’in CHP’nin devletçiliği ve plancılığı için değerlendirmelerinde seçtiği bazı sözcükler şunlardır: “bela kısır devlet sanayii”, “kötü ve akim inhisar”, “totaliter iktisadiyat ve totaliter memleketlerdeki 5 yıllık plan”, “27 sene iktidarda kalıp da plan yapmayanlar” vb. CHP dönemi ekonomi programlarının başarısı veya başarısızlığı farklı bir konudur. Ancak CHP’ye atfedilen ideolojik yaftalar konusunda yazarların Menderes’e katıldığı anlaşılmaktadır. Menderes’in daha çok siyasal amaçlarla CHP’ye yüklendiği sonucu çıkmaktadır.

Örneğin CHP'nin dış krediye olumsuz baktığı ve Ruslar'la fazla sıkı fıkı olduğu, 1946–1960 arası atışma konularından birisidir. Halbuki Kurtuluş Savaşı'nı izleyen günlerden itibaren ve 1930'ların sanayi programı finansmanında izlenen yol, tüm bu yakıştırmaların karaçalma olduğunu göstermektedir:

“1922 yılında Fransa ve ABD para kredi piyasalarından borç alma girişimleri sonuçsuz kaldı. Türkiye'nin Düyun–u Umumiye borçlarını ödemekte zorlanmasının neden olduğu gecikmeler ve değişiklik istemleri, bazı boykot benzeri tepkilere neden oldu. 1920'lerde İngiliz Hükümeti Türkiye'nin İngiltere'de tahvil satmasını yasakladı ve ABD'den borç sistemi üzerine Osmanlı alacaklıları Türk isteğinin geri çevrilmesi için baskı yaptılar. İlk demiryolu ve liman yatırımları için ABD, Belçika ve İtalya'da kaynak arandı. 1927 yılında büyük ölçekli demiryolu yapım ihalelerini alan Alman ve İsveç firmalarına ödemeler orta vadeli hazine bonolarıyla yapıldı. İlk konsolide dış borçlanma, 25 yıllık kibrit tekeli karşılığı bir Amerikan şirketine 10 milyon dolar tutarında idi. 1931 yılında Maliye Bakam Saraçoğlu ABD'ye giderek yatırımcı girişimciler ve kredi aradı. 1932 başlarında Fransa'da benzer arayışlar sürdürüldü. Türk istekleri her iki ülkede cevapsız kalınca, Sovyetler Birliği ve Mussolini İtalyası'na dönüldü. Başbakan İnönü 1932'de Moskova ve Roma'ya gitti. İtalyan kredisinin gerçekleşmemesine karşın, Sovyetler'den tutarı 1938'de 14 milyon TL'yi bulacak faizsiz kredi ve teknik yardım alınarak Sümerbank'a kullandırıldı. 1932'de Almanya'dan 100 milyon, 1933'te Fransa'dan 40–50 milyon TL borç alınması girişimleri de sonuçsuz kaldı.

Sanayi programının dış finansmanı için ikinci kredi İngiltere'den Karabük Demir Çelik için alındı ve tutarı 18 milyon TL (3 milyon sterlin) idi.” (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 206–214)

Askeri amaçlı kredi ve yardımlar II. Dünya Savaşı'nın yaklaşması ile başladı.

Burada dikkati çeken nokta 1920'lerin başlarında üretime doğrudan doğruya yönelik olmayan borçlanmaya duyulan çekingenlikle, yatırım finansmanı kredisi istemlerinin büyük sorumluluk duygusuyla birbirinden ayrı tutulduğudur. Diğer bir husus da SSCB'nin kredi için tek kaynak görülmediğidir. Batılılardan sonuç alınamayınca kuzey komşumuza başvurduğumuz anlaşılmaktadır. Osmanlılar'ın acı deneyimini yaşayan Kemalist yöneticilerin alkışlanmaya değer bu davranışları ne hazindir ki yerilmeye layık görülmüştür.

“Sanayileşme döneminde yabancı kaynaklara başvuru sermaye ile sınırlı kalmadı, 1932’de Sovyet uzmanlarının raporlarından sonra 1933’te ABD Büyükelçimiz Ahmet Muhtar Bey aracılığıyla ünlü iktisatçı Edwin Kemmeren’in de aralarında bulunduğu bir Uzmanlar Heyeti Türkiye’ye çağrıldı. Hazırladıkları dört ciltlik kapsamlı rapor sanayi yatırımlarında kısmen caydırıcı bölümler içermesine karşın birçok projeyi olabilir bulmakta idi. Nitekim, birinci 5 yıllık yatırım programının (plan) hazırlanmasında Sovyet ve Amerikan raporları birlikte esas alınmıştır.” (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 296)

Bu vadide de her şey daha sonra birbirine karıştırılmıştı. 1923–1950 döneminin tamamı veya bir kısmında yabancı sermayenin, karşı olunduğu için gelmediği yollu yargıya katılan pek çok yazar olduğunu Tezel öne sürmekte ve şu isimleri saymaktadır: Tuncer, Ducreux, Herhlag, B. Lewis, Bulutoğlu, Karpas, Giritli, Selik, Timur, Yale.

Bu yanlışlığa düşme nedeni, dönemin yöneticilerinin “zikleri ile fikirlerinin bir olmadığı” zamanlarda, “haması” nutuklar atmalarıdır. Başbakan (İktisat Vekili olmalı) Celal Bayar bile 1936 yılındaki bir radyo konuşmasında:

“Türkiye Türklerindir, Türklere kalacaktır... Memleketin bir koloni gibi şunun bunun hesabına... değil, kendi hesabımıza... kalkınması Kemalist davanın temelidir.”

demıştır. Tezel bu yanlış yönlendirmeye başka bir neden olarak da “sol ve sağdaki bazı yazarların ideolojik gereksinmelerini karşılayabilmek için bu dönemin tarihine yabancı sermayeden ari bir ‘iyilik’ yakıştırma çabalarını” göstermektedir. Yazar bunu dönem tarihini saptırma dışında Türkiye üzerine tezlerde önemli karışıklığa düşme saymaktadır.

Bu konuda Osmanlı örneğinden gelen çekingenlik bilindiği üzere, Lozan’da pekişmişti. Lord Curzon’un çok bilinen uyarısı şöyleydi:

“Aylardan beri arzu ettiklerimizden hiçbirisini... vermiyorsunuz... Ama ne reddederseniz cebimize atıyoruz... Memleketiniz haraptır. Yarın geleceksiniz... kalkınmak için yardım isteyeceksiniz. O zaman bu cebime koyduklarımızı birer birer çıkarıp size vereceğiz.”

Ancak yabancı sermaye konusundaki tereddütler kesinlikle çekingenlik ve ihtiyatlılık düzeyini geçmemiştir. Ayrıntılı örnekler çalışmamızı gereksiz yere genişletecek ve uzatacaktır. Bu yüzden, konuyu Bayar’ın ağzından bağlayalım:

*“Biz... ecnebi sermayenin düşmanı değiliz... istemediğimiz sermaye ‘vagabond’ yani serseri sermaye, politik aynı zamanda spekülatif sermayedir... Mübayaa ettiğimiz (millileştirdiğimiz) müesseseler... mukavelelerine riayet etmeyenler ve... imtiyaz müddetleri kısalanlar... satmayı tercih edenlerdir.”**

Ekonomiyi millileştirme veya milli bir ekonomi kurma ile yatırım için yabancı sermayeye talip olma birbiriyle çelişmeyen, tersine birbirini tamamlayan iki yöntemdir.

* 2000’li yıllarda Türkiye’yi istila eden serseri sermaye (sıcak para) yüksek faiz ve borsa spekülasyonları nedeniyle astronomik kârlara ulaştığı gibi her an çekilebilirliği nedeniyle Demokles’in kılıcı örneği başımızda sallanmakta, siyasi tehdit aracı olarak kullanılmaktadır. Bayar sağ olsaydı hiç şüphe etmiyoruz ki, bu sermayeye karşı çıkanları yine komünist olarak damgalardı.

II. Dünya Savaşı'na veya Atatürk'ün ölümüne kadar yürütülen ekonomik politika ve uygulamalarının başarısızlığı konusunda Menderes'in yargıları katıdır. Örnek olarak 1957 yılı bütçe müzakereleri tamamlandıktan ve Maliye Bakanı uzun bir konuşma yaptıktan sonra Menderes'in Meclis'te yine çok uzun konuşmasından bir bölüm alalım:

“Demokrat Parti iktidarının idare mesuliyetini devraldığı zaman karşılaştığı en büyük müsibet, milli teşebbüs fikrinin tam bir atalete mahkum edilmiş bir halde bulunması idi. Tarih boyunca medeniyet meşalesini elinden bırakmamış olan Türk Milleti, yirminci asrın ortasında, tarihi vazifelerini ifa için zaruri olan iktisadi kudretten maalesef mahrumdu. Milli sanayi on dokuzuncu asrın sonlarında ve umumi harp sırasında kurulmuş birkaç fabrika ile bugünkü Cumhurreisimizin II Dünya Harbine takaddüm eden yıllarda sarf ettiği gayretlerle vücut bulmuş tesislere inhisar ediyordu. Bu sahadaki ferdi teşebbüs ise, han köşelerine sığınmış esnaf faaliyetinden daha ileriye geçememişti. Emsaline ancak Ahiler devrinde rastlanabilir, demek mümkündü.

Ticaretimiz, çoğu istihlak mallarından teşekkül eden ithalat ile büyük kısmı tali ehemmiyetteki mallardan tereküp eden ihracat ve bunlardan pay çıkarmak için çabalayan, milli iktisadın icaplarına lakayıt bir komisyon ticaretine münhasır gibiydi.

Şehirlerimizi yekdiğerine ve limanlara bağlayan münakale hizmeti, teçhizatı yıpranmış bir idare ile birkaç bozuk şose ve eski teknenin sırtına yüklenmişti. Şehirler, kasabalar, köyler, muntazam yollarla birbirine yaklaşacağı yerde, hususi idarelerin kazma ve kürekle ve cümlelerin hatırladığı ısıraplar pahasına eşmeye çalıştığı izlerle, adeta birbirinden uzaklaşmakta idi.

Modern tesislerle, devasa tahmil ve tahliye vasıtalarıyla mücehhez garp limanlarının faal manzaraları memleketimizde ancak coğrafya kitaplarının kapaklarında görünür-

dü. Bizim limanlarımızda ağır mavnalar ve sırt hamalları, yanaşmak için açıkta müsait hava fırsatı kollayan gemileri beklerdi.

Elektrik, birkaç şehir ve kasaba hariç, numune kabilinden kurulmuş küçük, ittiratsız ve takatsız tesislerden ibaretti.

Su kuvveti; taşkınları, selleri ve getirdiği taş, toprak ve rüşup ile sadece birer zarar amili idi.

Ziraatımız sellerden başka haşerelerin ve murabahacıların elinden tohumusuzluktan, vasıtasızlıktan mütemadiyen cılızlaşmakta, biraz nüfus pazardan ve çarşıdan her gün biraz daha uzaklaşarak susuz köyünün içine daha katiyetle kapanmakta idi.

Mektebe kavuşmak isteyenler cümleinin bildiği angaryalarla bu arzularına bin defa pişman edilmekte, orta tahsil bazı büyük şehirlere ve birkaç talihli kasabaya inhisar etmekte idi.” (c. VII. s. 237, 28 Şubat 1957)

Tarih boyunca medeniyet meşalesini elinden bırakmamış olan Türk Milletinin tüm geri kalmışlığını büyük Atatürk'ün yönetimindeki genç Cumhuriyete yüklemek insafla bağdaştırılabilir mi? 1923–1950 arası yapılanlar yok sayılarak milli sanayiın Osmanlı'dan kalan bir fabrika ile Bayar'ın kurduğu birkaç tesise indirgenmesindeki haksızlık aşağıda rakamlarla ortaya konacaktır. Bayar'a “rüşvet–i kelam” (söz rüşveti) türünden yapılan göndermedeki açık küçümseme ise en azından Cumhurbaşkanlığı makamını hafife almaktır. Resmi rakamlara dayanarak Tezel'in bu dönem ile Menderes dönemini karşılaştırması şöyledir:

“1926–1939 dönemi gerçek GSYH toplamda %5,6, sanayide %9,3'tür. 1950–1962 arasında aynı rakamlar sırasıyla %5,9 ve %8,1'dir. Bu son dönem rakamlarındaki iyileşme 1960'da başlayan planlı kalkınma ile varılan başarılı sonucun eseridir.” (Y. S. Tezel, a.g.e., s. 487 vd.)

Anlaşılan Menderes'in dönemindeki rakamları yükselten 1960-1962 arasındaki kısacık 3 yılın sonuçlarıdır ki, inceleme 1950-1960'la sınırlandırılrsa idi rakamların daha da düğeyi görülecektir.

Halbuki iki dönem (1920-1950 ve 1950-1960) arasında kuyul ve olanakların karşılaştırılmasında ilkinin oldukça şansız bir başlangıç ve sona (I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları sonrası yıkıntı, dış kredi yardım boykotu, Dünya Ekonomik Buhuru, Atatürk'ün rahatsızlığı ve ölümü, II. Dünya Savaşı hazırlıkları vb.) mahkum olmasına karşılık ikincisi, yani 1950-1960 döneminin eskiye oranla büyük dış yardım olanakları ve Buleşmiş Milletler, NATO'nun sağladığı güvenli barış ortamı, Kore Savaşı'nın yarattığı ekonomik canlılık içinde geçmiy olduğunu gözleriz. Bu durumda Menderes'in eski devri kutuleme, kendi dönemini ise yüceltme propagandasını çok başarılı yürüttüğü; geniş kitleleri kandırma dışında bir kısım CHP yandaşı ve tarafsız bilim erbabını dahi inandırdığı, ancak "kazın ayağının" böyle olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Nitekim, eserlerine başvurduğumuz bu kıymetli ekonomi tarihçilerinin tümü Atatürk döneminin başarısında düşünce bılığı içerisindeyler. Büyük kitlelerin siyasal irade ve terahillerini gösterecek demokratik araçlar bu dönemde mevcut olmadığı için yazarların yargılarını sınamak bu açıdan belki olanaksızdır. Ancak, Serbest Fırka ve Demokrat Parti denemelerinden sessiz çoğunluğun hoşnutsuzluğunu görüyoruz. Elbette bu zıtlığı tarihçiler, sosyolog ve diğer sosyal bilimciler gözlemiş ve açıklamışlardır. Ekonomik başarıların ulus katlarına yansımaması, belli ki ekonomi açısından gelir dağılımındaki çarpıklık veya başarı sonucu büyüyen ekonomide ulaşılan düzeyin Osmanlı'dan gelen ekonomik kahrın zayıflığından ötürü hâlâ yetersiz kalması veya kitlelerin henüz yeterli siyasal ve kültürel bilinç düzeyine yükselmemişi olmaları nedeniyledir. Hoşnutsuzluğun ekonomi dışındaki nedenlerine başka bölümlerde değinilecektir.

CHP'nin Şimendifer (Demiryolu) Politikası

Bu konuya özel bir yer ayrılmasının nedeni hem dönemin yöneticileri için “hiç sönmeyen büyük bir özlem” ifade etmesi, hem de ekonomik, siyasal, askeri açıdan yaşamsal önemi yüzündendir. Elbette tüm girişimler gibi başlangıç yüce Atatürk'ün ateşlemesiyle oluşmuştur:

“Memlekette her vasıta ile bir karış fazla şimendifer vücuda getirmek fakat vaziyet her ne olursa olsun bir gün geri kalmamak düsturu, milletin hakiki ihtiyacına tamamen mutabıktır (uygundur).” (Mart 1924)

Bu projenin daha sonraları adeta sahibi sayılan İnönü, 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta M. Kemal'le aynı dili kullanmaktadır:

“Bana şimendifer esas politikasının ne olacağını sordukları zaman bir karış fazla şimendifer demiştim. Bence şimendifer politikası her şeyden evvel yeni inşaat politikası idi.”

Mazhar Müfit Kansu'nun deyişiyle:

“1920'lerde Anadolu'da ulaşım acınacak halde idi... Sekiz günde Kayseri'ye, on iki, on üç günde Sivas'a gidebiliyorduk. Yirmi iki günde Elazığ'a gittiğim ve orada bulunduğum zaman kalbimde yanan, acaba buralarda da şimendifer düdüğü duyulur mu arzusu idi.”

Demiryollarının başlangıcını Nafia Vekili Ali Çetinkaya'dan naklen aktaralım:

“Türkiye'de ilk demiryolu Kırım Muharebesi'nin (1854) ferdasında (başlangıcında) görülmeye başlanmıştır. Bunlardan öz vatanda kalan Aydın demiryolunun kuruluşu bu tarihe kadar çıkar. Bundan sonra İzmir-Kasaba hatları, Bursa-Mudanya, İstanbul-İzmir demiryolu inşaa tecrübeleri ve nihayet Anadolu şebekesi gelir. Demiryolu inşaa ve işletmesinde bu devirlerde hakim olan sermaye ve bilgi kamilen (tümüyle) yabancıya aittir.”

Anadolu–Bağdat hattı adıyla anılan demiryolu projesini de gerçekleştirirken kısaca anmak gerekir: Avrupa devletleri bu hattı doğunun zenginliklerine ulaşma düşüyle uluslararası rekabete açmışlardır. Ortadoğu petrolü ve Asya pazarlarına açılma kâdâ Osmanlı İmparatorluğu içinde güç yarışmasını kazanma da İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya arasında çetin bir savaşına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti de egemenliği altındaki toprakları birbirine bağlamak için yönetsel ve askeri amaçlarla birçok proje hazırlatmıştı. Bu projelerden en önemlisi İstanbul–Bağdat hattı olduğu için devlet Haydarpaşa–İzmit kesimini kendili olanaklarıyla 1872–1873’te yaptı. Ancak mali sıkıntı projesi uzun süre durdurttu ve 1888’de tekrar başlayan inşaat Almanlarca yürütülerek Ekim 1918’de Halep’e ulaştı. Geri kalan kısım için yoğun rekabet sürerken Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye sınırları içinde kalan 2038 km millileştirildi, ödeme koşullarına göre taksitler 1929, 1932, 1957, 1984, 1992 ve 2002 olarak saptandı.

Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu, Haziran 1938’deki nutkunda şöyle demektedir:

“Hatırlarsınız bir vakitler demiryollarında Türkler çalıştırılmazdı. Çünkü Türklerin bir şeye kabiliyet ve kudreti olmadığı propagandasında bulunurlar, onları ekarte ederlerdi. Ermeniler, Yahudiler veya ecnebler işe alınırlardı.”

Demiryolunun önemi yaşamsaldır. İsmet Paşa diyordu ki:

“İzmir’in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade olması Sivaslı’nın 24 saat sonra İzmir’i müdafaa edecek imkana malik olması ile gerçekleşir.

Bu hat (Kayseri–Sivas–Samsun) askeri ve siyasi nokta–i nazardan da hususi ehemmiyeti haizdir. Bu sözleri bizi istikbalde bu işin zayıf tarafları için tenkit lütfunda bulunacak nesillere cevap vermek için söylüyorum.”

İsmet Paşa sanki 25 yıl sonraki Menderes'in eleştirilerini önceden duyumsuyor ve karşılıyordu. Demiryolu-karayolu tartışmasının kısırlığını vurgulayacak ve her iki sistemin birlikte yürütülmesini sağlayacak düşünceleri 1930'larda Kemalistlerde görebiliriz. Ne yazık ki ikinci aşama olan karayolu inşası 1950'lerin olanakları ile büyük ölçüde Menderes'e nasip olmuştur. Hayıflanmamızın nedeni bu kombinezonun demiryolu ayağının kasten ihmal edilmesi, yenilenmemesi ve bakılmaması suretiyle total bırakılmasıdır.

"Hedef yeri vatan idare merkezini batıya... doğuya... güney ve güneydoğu hudutlarına doğru temdit etmek (uzatmak) bu suretle şarkı, garbı, şimal ve cenubu yapısı kuvvetli ve seri vasıtaların hareketine müsait olacak demiryollarından sonra sürat ve emniyetle ve devamlı suretle harekete müsait olacak şoselerle birbirine bağlamak olacaktır. Bunlar ilk ana şebekeyi vücuda getirecektir. Milli şoseler mutlaka altı temelli şoseler olacaktır. Milli şoselerin düşme ihtimali olan tehlikeli yerlerde etrafı korkuluk olacaktır."

Bu ilginç konuşmayı 1930'da "inşa olunacak şose ve köprüler"le ilgili yasanın görüşülmesi sırasında Recep Bey (Peker) yapmıştır.

"Cumhuriyetin ilk yıllarının en önemli ekonomik uygulaması, tarımdaki yüksek kalkınma bir yana bırakılırsa demiryolları inşasıdır: 'Demirağlarla ördük yurdu dört baştan.' Cumhuriyeti kuran ana kadronun özelliği, işlere, gelişmelere bir strateji ile bakmaktı; bu strateji de ülkeyi yeni baştan inşaadır. Devlet hukuken 1934'te tescil edilmiş olsa da büyük çaplı işleri sınırlı bir kuvvetle gerçekleştirerek rejimi yerleştirmek büyük yol alınmasını sağlayacağı ve siyasi istikrarsızlığı ve tedirginliği önleyeceği için vazgeçilmez yöntem kabul edilmiştir." (B. Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, s. XXXIII)

Başvekil İnönü, Sivas demiryolunun açılış töreninde geriye dönerek durumu şöyle özetliyor:

"1923–Sulh imzası, Cumhuriyetin ilanı. Hanedan İstanbul'da, Lozan tasdik edilmemiş.

1924–Lozan tasdik, Hanedan yurtdışına, din–devlet ayrılmış, tepkiler bekleniyor, Yunanlılarla anlaşmazlık, Musul meselesi, İtalyanlarla yanlış anlamalar, dış borçlar çözülmemiş, Anadolu demiryolu hattına el konmuş, Suriye sınırı çözülmemiş.

1925–Şeyh Sait isyanı, seferberlik, bütün dış sorunlar duruyor, İstiklal Mahkemeleri'nin meydana çıkardığı meseleler çok karışık.

1926–Bütün meseleler çözüm devrinde, Devletin yakın temasta bulunduğu bir müesseseden 6 ay vade ile on milyonluk rehin ve borçlar meselesinin hallini teklif ediyorlar.*

1927–Musul çözülmüş, İtalyanlarla ilişkiler düzelmiş, borçlar ve Anadolu demiryolu hattı duruyor.

1928–Son iki konu çözülmüş, yani kredi yolları açılmış."
(Sivas Nutku, 30 Ağustos 1930)

İşte bu ortamda strateji uygulamaya konuyor: Şimendileti Politikası.

Demiryollarının birkaç önemli hedefe birden erişmeyi sağlayan niteliği bu stratejiyle değerlendirilmiştir: Demiryolu demek devlet demektir; savunma ve vatanın önemli parçalarına erişme düşünceleri gerçekleşecektir. Doğu–Batı'ya, Karadeniz–Akdeniz'e bağlanacaktır. 1923'te Osmanlı'dan kalan şebekenin tamamı yabancılara aitti, 1930'da millileştirme tamamlanmış ve en son Trakya 1937'de devlete geçmiştir. Sivas'a 1930'da varıldı ve 1939'a kadar ağ tamamlandı. *(B. Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, s. 32)*. Sonuçta 1940'ta yılda 700 km inşa edilerek 7300–7400 km uzunluğunda bir demiryoluna ulaşılıyordu.

* Osmanlı Bankası

İnönü'nün meşhur Sivas Nutku hem açılışı taçlandırmakta hem de birçok konuda görüşlerini açıklamaktadır. Kuruç'tan alıntıladığımız uzun nutkun özeti şöyledir:

“Demiryolu politikası ana eksendir. Bu eksene eskiden yabancı sermaye yerleşmişken, şimdi Cumhuriyet ile doldurulmuştur. Cumhuriyet için en ağırlıklı alanlar olan milli savunma ve demiryolları yabancı çevrelere göre Türk ekonomisini mali sıkıntıya sokan nedenlerdir. Dışa güvenmeyip kendi kaynaklarımızdan destek olarak devletçilikle kalkınacağız.” (30 Ağustos 1930)

Bunlar bir anlamda Serbest Fırka'ya karşı da cevap teşkil etmektedir. İki tarafın sözcüleri bu tartışmayı biraz daha sürdürecektlerdir.

Daha sonraları Menderes, Demirel, Özal ve Mesut Yılmaz tarafından Marksist görüşlerden kaynaklandığı öne sürülen demiryolu yatırımı ana iskelet olarak planlanıp karayolları ile bütünleştirilmek isteniyordu. Ancak uğradığı siyasi sabotajlar sonucu bilindiği üzere bugün Türkiye bir kamyon, otomobil, otobüs cenneti (!) haline getirilmiştir. Menderes ayrıca demiryolu yatırımı verimsiz ve başarısız bulunduğunu söyleyecektir.

Türkiye'nin çok isabetsiz tercihlerle tam bir çağdışı ulaştırma ağına sahip olmasının günahı şüphesiz yeteneksiz ve kötü niyetli politikacılarındandır. Ancak politikacıların küçücük bir dikkatle bile gözlenmesi mümkün bu niteliklerini uzun yıllar değil cezalandırma, güven nedeni sayıp iktidarlarını yenilemekte sakınca görmeyen sevgili halkımızın payı da azımsanmamalıdır. Bir İngiliz yazarın söylediği gibi, **“Türk halkının en büyük sorunu önce yeteneksiz politikacıları seçip sonra da bunları gönderebilmek için büyük uğraş vermesidir.”**

1950'ler kuşkusuz karayolu isterisinin şahlandığı yılların başlangıcı olmuştur. Ancak bu yolun başlangıcı 1945'ten sonra sıcak davetimize uyup ülkemize gelerek yönetimde etki-

lı olmaya başlayan ABD'lilerin karayolu için baskılarına kadar gitmektedir. 47.080 km devlet ve il yolu uzunluğu, Karayolları Genel Müdürlüğünün kuruluş yılı olan 1947'den sonra bugün 63.167 km'ye ulaşmış ve demiryollarının yolcu taşımacılığında payı %3'e, yükteki ise %7'lere başarı ile düşürülmüştür. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu oranların yükseltilmesi için ciddi bir çalışma yer almakta ise de, bu kağıt üzerinde kalmıştır. 1983–1993 Ulaştırma Ana Planı da sabot edilerek demiryollarının öngörülen %27'lik payı %5'te bırakılmıştır. Bu yıllarda başlayan Ankara–İstanbul hızlı demiryolu projesi Nallıhan'a kadar 84 km'sinin altyapısı tamamlanmış iken (meşhur Ayaş tüneli için ödenen milyonlar buna dahildir) Özal'ın mahut otoyolu için yarıda bırakıldı. Bunun hikayesini Yüce Divan zabıtlarında görmek olasıdır.

Demiryollarının uluslararası planda rağbet görmeye başladığı son yıllardaki acıklı halimiz gözler önündedir. Ankara–İstanbul demiryolu ancak kötü hava koşullarında anımsanır duruma düşürülmüştür. 30 yıl önce Japonya'da başlayan yüksek hız trenleri 1980'den itibaren Avrupa'da da yaygınlaşmış hatta ABD de aynı gelişmeye ayak uydurmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 19. yy sonu 20. yy başında gelişmesinin en önemli parçasıdır demiryolu. "Vahşi Batı" Rocky Mountains'in delinmesinden sonra "Uysal Batı" halini almıştır. Bugün Amerika'nın bir ucundan bir ucuna tırlarla yapılan nakliyatla bile tırlar özel römorklarda trene bindirilir... Amerika'da yolcu bazında havacılık sektörünün yarattığı zaman–fiyat rekabeti dolayısıyla tren taşımacılığı daha çok özellikle kargo–kamyon taşımacılığına dönüşmüştür. Amerika'da bunca yatırıma karşın otomobil üretiminin desteklenmesinin başlıca nedeni sırf karayolları ücret girdilerinin yılda 900 milyar dolara yakın bir para tutmasıdır. Bunun ise sadece 150 milyarı bir otomobilden en az üç misli fazla ücret ödeyen tır kamyonculuğuna aittir.

Dünyanın en gelişmiş işlek ve kalabalık şehirlerinde var olan şehir taşımacılığının damarları gene demiryolu tipi taşımacılıktır. Paris, Londra, New York, Moskova, Tokyo vb. metroları sayesinde İstanbul nüfusunun çok üstündeki yolcularını rahatlıkla nakledebilmektedir.

“Tren komünist işidir” diyenlere komünist SSCB’nin 120.000 km, ABD’nin 200 bin küsur km (ki dünya demiryolunun %20’sidir), Konya kadar yüzölçümü ile Belçika’nın 3500 km, Türkiye’nin 2/3’ü kadar Fransa’nın 35.000 km, yine Türkiye’nin yarısı kadar Japonya’nın 25.000 km ve otoban ülkesi Almanya’nın 44.000 km’lik demiryolu ağını gösterebiliriz.

Örnekleri az gelişmişlere indirsek bile yoksul Hindistan’da 64.000 km, komünist Çin’de 67.000 km demiryolunun çok ucuz fiyatlarla yurttaşlarına hizmet sunduğunu söyleyebiliriz. Mısır’ın dahi 5000 km’si ülke ulaşımının %96’sı olduğu düşünülürse bize oranla övünç kaynağıdır. Sadece Pakistan’daki rakamlar bizdekine yakındır.

Köprü durumunda olan Türkiyemizin Orta Asya ulaşımı –ki Çin’e uzanacaktır– demiryolu projesinde yer alması hatta Ortadoğu ayağını teşkil etmesi beklenirken bu yolda hiçbir istek göstermemesi, tersine 2002 sonunda iktidarına başlayan AKP’nin 15.000 km’lik çifte yol acil planı (!) ile ortaya çıkması, yaraya tuz biber ekmıştır. 2020 yılında ülkemizde yolcu trafiğinin bugünkü düzeyinin yaklaşık 3,3 katına (540 milyar yolcu/km), yük trafiğinin de 2,5 katına (300 milyar ton/km) çıkması beklenir iken, dengeli bir planlamadan kaçınılarak tek bir ulaşım türüne bel bağlanması ihanettir.

1970–1996 arasında her yıl kamyon sayısı %7,32 oranında artarken bu dalda Avrupa’daki artış hızının iki katına çıkmayı başardık. Halbuki bir yük treninin sefere sokulması 330 kamyon veya tırı, bir yolcu treninin 20 otobüs veya 300 otomobili trafikten alıkoyacağı basit bir hesaptır.

Trafik kazalarındaki büyük maddi ve insan (yılda 7–9 bin ölü) kaybı, akaryakıt, lastik, yedek parça tüketim fazlalığı, çevre kirliliği ve gürültüdeki artış işin diğer yönüdür. Ulaştırma sistemlerinde ölüm riski 1 milyon yolcu/km başına demiryolunda 17, karayollarında 140; yaralanmada ise aynı rakamlar 11 ve 10.000'dir. *(Bu bölüm Serdar Kızık'ın, Cumhuriyet gazetesinde 4-5 Ocak 2003 arası süren değerli araştırmasından hemen hemen aynen alınmıştır.)*

Trenin daha ekonomik bir ulaşım aracı olmasının asıl nedeni olan bir teknik ayrıntıya da değinelim:

“En önemli özellik, trenin çelik tekerlekleriyle çelik raylar üzerinde hareket etmesidir. Çelikle çelik arasındaki sürtünme son derece küçüktür ve hiçbir kara taşıtı trenin düşük sürtünme değerine yaklaşamaz. Örneğin, bir otomobilin sürtünmesi, treninkinin yuvarlak rakam olarak 5 katıdır. İşte bu nedenle demiryolu, tüketilen enerji bakımından en ekonomik ulaşım aracıdır. Öte yandan makaslarla biçimlenen kendi özel yolunda gittiğinden, trenin kendisini yönlendirmesi kolaydır, hava koşullarının etkisi en azıdır. Elektriklenme çevre kirlenmesini önler, büyük hız, verimlilik ve konfor sağlar.” (Prof. İlhami Çetin, Cumhuriyet, 7 Ağustos 2004)

Bu satırların kaleme alındığı tarihte cereyan eden bir olay ve sonucundaki acı tren kazasını da burada nakletmek isteriz.

2004 yılı başlarında AKP iktidarı, İstanbul–Ankara arasında 4 saatlik bir yolculuğa olanak veren Hızlı Tren projesini yaşama geçirdi. Ciddiyetsiz medya, makinist şapkası giyen ve Adapazarı'na kadar yolculuk yapan Başbakan Recep T. Erdoğan ve Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın nutuk ve görüntüleriyle meşgul oldu.

Oldukça eski bir altyapı üzerine bu hızlı trenin yerleştirilmesi eleştiri konusu olunca Başbakan, Menderes ve öğren-

cilerini anımsatan saldırgan üslubuyla, Atatürk–İnönü devrine sataşan bir demeç verdi:

“Yurdu demirağlarla ördüklerini söyleyenler bizimle kıyaslanamaz, asıl biz işte böyle projeler üretiyoruz vb...”

Başbakanın Atatürk ve İnönü hakkında bilinçaltını yansıtan bu icapsız ve gereksiz sözleri, daha derinlerde yatan bir düşmanlığın su yüzüne çıkmasıdır. Hızlı Tren projesi nedeniyle Atatürk ve İnönü saldırı yerine şükranla anılmalıydı. Çünkü bu iki gerçek devlet adamı o günün dar olanakları içinde bu projenin üstüne kurulduğu altyapıyı 80 yıl sonrasına kalacak şekilde kurmuşlardır.

Hızını alamayan Başbakan bununla da kalmamış, sanki bu proje çok önemli imiş gibi, Ankara Garı’nın eşsiz mimarisine zarar verecek şekilde en görünür yerine, Hızlı Tren’in kendi zamanında başlatıldığını gösteren bir plaket çaktırmıştır.

Ancak bir ay gibi kısa bir süre sonra bu asırlık altyapının kaldıramadığı Hızlı Tren, uyarılarda söylendiği gibi faciaya neden olmuş; tren raydan çıkarak devrilmiş; 39 kişi ölmüş, yüzlercesi yaralanmış; proje askıya alınmış, baştan projeyi sahiplenenler tabii derhal cezai ve siyasi sorumluluklarından sıyrılarak (!) suçu iki zavallı makiniste yüklemişlerdir.

Acı bir güldürü örneği plaket hâlâ Ankara Garı’nın girişinde arzı endam eylemektedir.

Bu konuda 1950’den itibaren ciddi bir planlama yapılarak batılı ülkelerin yolu izlense idi acaba Türkiye siyasal ve ekonomik sistem olarak komünizmi benimsemiş mi sayılacak idi? Veya çok demode bir ekonomik model mi uygulamış sayılacak idi? Öykünülen globalizmin bu yönü acaba çok mu sakıncalıdır ki halen dahi hiçbir hükümet demiryoluna el sürmemekte; sözünü dahi edememektedir? Acaba daha çok karayolu inşaatı sonucu ülke ekonomisinde beklenen canlanma, sakıncaları hiç mi göz önünde tutulmadan planlanmaktadır? Belki de karayolu lobisi kadar etkin bir demiryolu lobisini beklemek gerekecektir.

MENDERES'İN MUHALEFETTEYKEN CHP İKTİDARININ EKONOMİ-POLİTİKASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Aşağıda Menderes'in önce iktidar (CHP) ve daha sonra da muhalefet (DP) milletvekili olarak konuşmalarından kesitler bulacaksınız. Bazı yazarlar 1950–1953 yılları ekonomi politikalarını 1946–1950'nin devamı sayarlar. Halbuki 1950'de CHP çöküşünün nedenleri arasında en önemlisi ekonomik olanıdır. Ülkelerin tüm büyük dönüşüm ve dönemeçlerinde yaşanan suçlu odur. Nitekim, Menderes de CHP'yi 1950'den önce aynı silahla vurmuş ve sonra da eleştiri bombardımanını hep bu yörüngede sürdürmüştür. Dolayısıyla Menderes ve DP'ye yapılabilecek en büyük suçlama, her iki dönemde uygulanan ekonomi politikalarının en azından benzediğine ilişkin bir akıl yürütmedir.

"... 1945 sonrasında Türkiye'yi etkisi altına alan uluslararası konjonktürün iktisat politikalarına ve ekonomik gelişmeye yansımaları incelendiğinde görülecektir ki, 1950 yılı bir dönüm noktası değil, savaş sonunda başlamış olan bir sürecin icra ve yönetiminin farklı bir siyasi kadronun sorumluluğuna geçmesini ifade eden bir değişme yılından ibarettir.

Ne var ki bu siyasi değişimin de bazı ciddi sonuçları olacak, geçmişin ayak bağlarını pek az hisseden yeni siyasi kadrolar esasen başlamış olan iktisadi dönüşümleri önce hızlandıracak ancak böylelikle bir sonraki dönemin başlangıcını oluşturan tıkanmanın doğmasına da doğrudan katkı yapacaklar, dahası bu tıkanmayı izleyen ve öncekinin karşıtı olan iktisat politikalarını da yine kendileri uygulamaya koyacaklardır."

Siyasal söylemlerle uyguladığınız ekonomik politikanın kimliğini saklayamazsınız. Korkut Boratav'ın yabancı bir yazardan aktardığı gibi, *“rakamlara ne kadar işkence ederseniz ediniz”* DP'nin kamu eliyle gerçekleştirdiği yatırımlar gizlenemez ve istatistik biliminin katmanlarına bakmasını bilenler için, nüfuzu olanaksız değildir.

Belki de rastlantısal bir simetri, CHP iktidarının 1923'te serbest ekonomi ile işe başlayıp 1929'larda başarısızlıklar üzerine devletçiliğe dönmesi ile DP'nin 1950'de başladığı özel girişimcilğe dayanan ekonomiyi yine başarısızlık üzerine 1953'te devletçiliğe dönüştürmesi arasında tarihsel bir tekrar mı oluşmuştur?

Menderes'in bir yandan CHP'nin kimilerine göre ideolojik olmayan devletçi, plancı uygulamalarını tersinden takdim edip sürekli suçlaması ve fakat kendisinin en az CHP kadar devletçilik yapması işin diğer bir ilginç yönüdür. Konuşmalarını bu açıdan değerlendirmek gerekir. Şu noktayı unutmamak gerekir; Menderes'in eleştiri bombardımanını kasten ekonomik ağırlıklı tutması aydınlanma devrimini durdurarak (Halkevleri, Halkodaları, Köy Enstitülerinin kapatılması) ülkeyi Atatürk yolundan saptırmasını maskelemek içindir. CHP'nin zamanında bunun ayırdında olmadığı veya öyle gözüdüğü söylenebilir. Ancak bugün bunu kuvvetle vurgulamak kaçınılmazdır.

DP muhalefetine Meclis'teki vazgeçilmez sözcüsü olmadan önce Menderes'in CHP döneminde iki konuşması vardır. İlki 1933, ikincisi de 1939'da ve önemsiz konular üzerinedir. Rahmetli Metin Toker'in söylediği gibi *“yıldızının ilk parladığı”* konuşması Toprak Kanunu hakkında 16 Mayıs 1945'tedir:

“Adnan Menderes hükümet tasarısını inceleyen encümenin –yani komisyonun– mazbata muharriri –yani sözcüsü– idi: İsmi kamuoyunda hemen hiç bilinmiyordu. Hatta meclis çevrelerinde bile fazla tanınmıyordu. Herhalde değeri ve meziyetleri herkesin meçhulü idi.

... Elinde büyük bir dosya olduğu halde kürsüye çıktı ve hazırladığı konuşmayı okumaya başladı. Meclis ilgiyle dinliyordu.

Menderes uzun konuştu. Kürsüye hakimiyeti dikkati çekiyordu. Dosyasını da herkesten iyi biliyordu... Menderes tasarının savunucularından çoğunu ezdi... Daha sonra kürsüye gelen Saraçoğlu nihayet olup bitenleri olduğu gibi anlattı: Komisyona gitmişti, 17. maddenin müzakeresi sırasında söz istemişti. Önce konuşması kabul edilmişti. Sonra Menderes itiraz etmişti. Nihayet Başbakan konuşmuştu. Orada beraber çalışmışlar, metin üzerinde mutabık kalmışlardı. Birbirilerini tebrik etmişlerdi. Kahveler içilmişti. Fakat karşı tarafın neşesi bir hafta sürmüştü. Bir hafta sonra aralarında Menderes ve Sazak'ın da bulunduğu 7 kişilik bir milletvekili grubu Başbakanlığa gelmişti. Hepsi ayrı şeyler istemişti. Saraçoğlu onlara şöyle demişti:

'Bunları kabul edersek Toprak Kanunu kalmaz.'

Başbakan daha sonra şu açıklamayı yaptı:

'Adnan Menderes yerleşmiş ameleyle toprak verdirmek için çok çalıştı.'

İşte DP'nin, 'fakir, fukara partisinin' müstakbel lideri Adnan Menderes'in, engellemek için cansiperane gayret sarf ettiği 17. madde... sonunda dejenere edilmiştir." (M. Toker, a.g.e., s. 58-61)

Bu tasarı CHP'nin o tarihlerdeki son reformist atılımlarının en önemlisi olmaya adaydı. Tümü itibariyle sosyal adaleti sağlama amacıyla bir kişinin sahip olabileceği arazinin yüzölçümü 500 dönüm ile sınırlanıyor, çiftçiye kredi, eğitim olanakları sağlanmak isteniyordu.

Menderes'in parlak uzun konuşmasının özeti şudur:

- Ekili topraklar elverişli arazinin çok küçük bir kısmıdır. Ayrıca bazı bölgelerde nüfus yoğunluğu az, verim-

li arazi çoktur. Bu nedenle el koymadan az bir gayretle tarıma elverişli topraklar çoğaltılabilir.

- Toprak reformunun ikinci önemli nedeni büyük arazi mülkiyetinin geniş ölçüde olması Türkiye’de söz konusu değildir. (500 dönümden büyük arazi mülkiyeti toplamı 20 milyon dönümden biraz fazladır. İşlenen toprakların %75’i ise 500 dönümden küçük işletmeler hâlinindedir.)
- O halde aşırı tedbirlere gitmek, kurulu düzeni bozmak, teşebbüsü, bilgiyi, sermayeyi ürkütmek ve ziraat sahasından uzaklaştırmak neticelerini doğurabilir. Sermaye, teçhizat, emek ve bilgi yoksunluğunu gidermek gerekir.

Denebilir ki bu düşünceler 1970’lerdeki tarım toprak reformu tartışmalarının da akıbetini daha o günlerde belirlemiştir. Menderes’in görüşlerindeki içtenliği yadsımak belki zordur, ancak büyük çiftlik sahibi olması, Emin Sazak gibi feodal beylerle birlikte davranması ve hemen aynı günlerde Dörtlü Takrir’in önde gelen imzacısı olması, karşıtlarını kuşkuya yöneltmiştir.

Son olarak çok yankı yapmış bu yasa ile ilgili bir anıyı nakledeyim:

“Komisyonda hararetli münakaşalar oldu. Toprak Ağası milletvekilleri Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral, Damar Arık başta olmak üzere birçok milletvekili arka arkaya söz alıyorlar, kanuna karşı direniyorlar. Hukuk devletinden bahsediyorlar, bu kanunun servet düşmanı olduğunu iddia ediyorlar, çıkmaması için elden gelen gayreti sarf ediyorlar.

Tam bu sırada içeri Saraçoğlu girdi. Yanında Özel Kalem Müdürü var. Aynen şöyle dedi: ‘Sayın Cumhurbaşkanı kanunun 17. maddesini şu şekilde kaleme aldı. Oku’ dedi, özel kalem müdürüne; okudu. Hükümete 500 (sulak yer-

lerde 50 dönüme) kadar toprağı kamulaştırma yetkisi tanımıyordu.

Sazak birden fırladı: 'Yok, bizim Cumhurbaşkanı karşı saygımız sonsuzdur ama bu işlere karışmasınlar, iktisadi meseleler şakaya gelmez. Ben bu makama çarıkla geldim. Çiftçilerin haklarını korumakla görevliyim. Hem neden toprak üzerinde duruluyor diğer servetler üzerinde durulmuyor?'

Ve kanun bu haliyle tasarı budanarak çıkıyor." (H. Topuz, a.g.e., *Emin Karakuş'tan* s.130)

CHP'den ihraç edilmeden tam 4 ay önce Menderes'in 1945 yılı bütçesini eleştirirken kullandığı dil ümit vericidir:

"Hülasa arkadaşlarım, bütçenin açık olması, devlet borçlarının yıldan yıla artması, masrafların yükselmesine mukabil vergi giderlerinin düşmesi, emisyon zaruretinin artması..."

TMO'nun hazineye, Merkez Bankası'na, Ziraat Bankası'na ve kombinalara 250 milyon lira raddelerinde borçlu olması ve yeni mahsul yılına 900.000 tona yakın bir stokla girerken fiyatların muhafazası için yeniden müdahale alımları yapmak zarureti karşısında durumu nazikleşmektedir." (c. I. s. 28, 21 Mayıs 1945)

DP'nin kuruluşundan sonra yine parti adına önemli konuşmalar ona aittir. Londra'da çıkan *Daily Mail* gazetesinde DP ile ilgili bir yazı yayınlanmış; Menderes o tarihlerde kendisine yakın Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesinde 23 Mayıs 1946 günü bunu cevaplamıştır. Cevabın DP'nin devletçiliğiyle ilgili kısmı şöyledir:

"Daily Mail'de DP'nin CHP hükümetinin iltizam ettiği devlet kontrolüne muhalif olduğu iddiasına da rastlanıyor; DP'nin temayülü iktisadi görüşleri bakımından vasıflandırmak için iktisadi devletçiliğe taraftar olduğunu belirtmek icap eder." (c. I. s. 64, 23 Mayıs 1946)

Bir yıl sonra CHP'den bu konuda ayrı görünme zamanı gelmiş olmalı ki, farkı vurgulamıştır:

“1850 liberalizmine göre devletçi olmayan bir idareye bugün ender tesadüf olunabilir. İktisadi sahadaki devletçiliğimiz DP'nin devletçilik anlayışı ile oldukça sarıh olarak belirtilmiş olmasına mukabil CHP programında seyyal ve umumi bir iki cümle ile geçirtilmiştir. İki partinin devletçiliği anlayış ve tatbikatında ise bu itibarla esaslı farklar olduğunu ve olacağını kabul zaruri olur.” (c. I. s. 172, 9 Mart 1947)

21 Mart 1947'de Kütahya'da CHP devletçiliğini eleştirmektedir:

“Devletçiliğin sanayide tatbiki ise yanlış yolda yürümektedir. Sanayimizin kuruluşunda memleketin umumi ve iktisadi gelişmesi esas olarak alınmak icap ederdi. Bizde sanayinin her zirvesinde temel kaide, memleket zirai mahsullerini ve hammaddelelerini kıymetlendirerek müstahsilin eline fazla para geçmesini diğer taraftan da müstehlikin mamul maddeleri ucuza mal etmesini sağlamak olmalıydı. Sanayimizin işletmesinde hakim olan prensipler ve iktidar partisinin zihniyeti bir nevi devlet kapitalizmine sapılmasına sebep olmuştur.

Dışarıdan üç kuruşa tedarik edeceğimiz bir kalemi memlekette yapmağa kalkışmak, esasen mahdut olan kaynaklarımızı çorağa akıtmak demek olur.

Halk Partisi devletçiliği iktisadi sahada bir nevi otorite kurmak maksadıyla kullanmıştır... Sapanla en kötü kağının hâlâ hüküm sürdüğü bir yerde 80 milyonluk binaların hesabını sormak elbette yerinde olur.” (c. I. s. 181-182)

Hasan Saka hükümetinin programını eleştirirken Meclis'teki konuşmasında devletçilikle ilgili şunları söylemişti:

“Devletçiliğin hudutlandırılacağı ve devletçe yapılması mukarrer (kararlaştırılan) işlerin uzun vadeli planlara bağ-

lanarak ilan olunacağı hakkında hükümet programında görülen fikir DP programında da aynen mevcuttur.

HP'nin şimdiye kadar takip ede geldiği devletçilik politikası programında 'ferdin yapamadığı işleri devlet yapar' şeklindeki vecize kılıklı bir maddeye dayanmakta idi." (c. I. s. 223, 13 Ekim 1947)

1949 yılı CHP Bütçe Kanunu'nu eleştirirken de şöyle konuşmuştu:

"Mutedil ve memleket ihtiyaçlarına ve ölçülerine uygun bir devletçilik politikası yerine faaliyet ve hudutları çizilmemiş aşırı ve plansız bir hale getirilmiş olan devletçilik tabikası iktisadi bünyemiz üzerinde çok ağır bir yük teşkil etmeye başlamıştır.

İktisadi görüşlere dayanan ölçülü bir devletçilik politikası memleketin muhtelif istihsal şubelerini birbirine yardım eder ve tamamlar bir ahenk ve muvazene içinde inkişaf ettirecek yollarda yürür. Bizde vaziyet böyle midir?" (c. I. s. 346-347, 21 Şubat 1949)

Aslında CHP'nin Altı Oku anayasaya geçirdiği ve DP'nin de anayasaya aykırı düşmemek için bu ilkeler meyanında devletçiliği de programa aldığı öne sürülmüştür. Bayar kendisine CHP ile DP program farklarını soran *Daily Telgraph* yazısına sıkıntılı şekilde "İki partinin programını okur ve mukayese ederseniz, bu farkı görürsünüz" yollu cevap vermiştir. (Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın 1945-1960*, s. 222)

DP'nin ilk günlerindeki çekingenliği, özellikle İnönü'nün CHP'deki sertlik yanlılarını bastırması, daha sonraları da DP'ye kamuoyu ve basında arka çıkmaya başlanması ile yavaş yavaş gitmiş; devletçilik konusunda gerçek düşüncelerini açıklar ve CHP'ye doğrudan daha cesur saldırıya geçer olmuştur. Bunu Menderes'in yukarıdaki konuşmalarındaki kronolojik seyirden çıkarmak olanaklıdır.

CHP'nin devletçiliği ile ilgili bölümlere dönerek diyebiliriz ki: Menderes'in bu suçlamaları yersizdir. Nitekim, Bayar'ın sıkıntılı durumunun da bunu doğruladığı sonucu çıkmaktadır. Hele 1949'larda CHP'nin aşırı devletçiliğinden söz etmek ekonomi tarihi yazarlarının tüm söyledikleriyle ters düşmektedir.

Borçlanma, denk bütçe ve planlama konularında Menderes 1946'da dikkatli ve CHP'nin uygulamalarından endişelidir:

"Borçlanma hususunda duyduğumuz endişe ve borçlarımızın bizim mütalaamıza esas olan mahiyetleri ve çoğalma istidatları 1947 bütçesinde olduğu gibi, onu takip edecek birçok yılların bütçelerini de akim hale getirmek ihtimalini kuvvetle hatıra getirmelerindendir. Adeta borçların artışı terviç eder bir lisan kullanan Maliye Bakanını dinlerken Maliye Nazırı Cavit Bey'in 'Bütçe açıklarının fazilet-i terbiyetkârîsi' vadisindeki sözlerin akla gelmemesi mümkün olmuyor.

Bütçe açıkları ve borçlar hakkında son olarak şunu söyleyelim ki, mümkün olan tasarruftan ve ihtiyaç ve gelirlerimizi iyice ayarlamamanın yolunu bulduktan sonra borcu alelade işler için değil yalnız ve yalnız yakın atide temin edeceği faidelerle itfası mümkün olacak müsmir mevzulara hasretmek icap eder. Bu prensibin tatbikinde gösterilecek müsamaha esasen bugünden yüklü hale gelen devlet bütçelerini yakın senelerde tamamıyla gayri müsait duruma düşürecektir. Borçların ağırlığı denildiği gibi gelecek nesillere yüklenmiş olmuyor; her yıl bütçemize konan borç ödenekleri tutarının daha bugünden müsmir işler için diye koyduğumuz ödeneklerin çok üstünde olduğunu hatırlatmak isteriz. Yoksa memleketimizin iktisadi kaynaklarını harekete geçirecek, yakın yıllar içinde milli gelirden temin edeceği artışlarla yurttan feyizli bir inkişafa yol açacak mahiyette istikrazlar yapılabilmesini memleketimiz için en hayırlı işlerden sayarız. Şüphesiz yok ki, istikraz fenadır yahut iyidir diye mutlak bir iddia dermeyeran olunamaz." (c. I. s. 151, 30 Aralık 1946)

“Yine Maliye Bakanı devam ediyor: ‘Bütün bu işler yalnız bütçe ile yapılmaz. Nihayet kredi imkanları vardır. İç kredi, dış kredi imkanları vardır.’ Buna mukabil biz diyoruz ki, programın en az masraflı bir maddesinin de bütçenin bir yıl içindeki bütün müsmir işlere hasredilmiş olan ve o da borçlu elde edilen 100 milyonu çok aşacağını hükümetin hesap etmesi lazım gelmez mi?

Bu işlerin iç ve dış istikrazlarla yapılabileceği keyfiyetine gelince; girilecek borçların memleketin iktisadi takatıyla mütenasip olmasının nazarı dikkate alınmasından gerek borcu veren ve gerekse borcu alan için daha tabii hal olmaz.” (c. I. s. 155, 30 Aralık 1946)

“... Bu bütçeyi... daima geleceğe borç yükleyen bütçe olarak vasıflandırabiliriz.” (c. I. s. 240, 26 Aralık 1947)

“Devlet borçları çığ gibi büyümektedir. Ayrıca iktidar bunu önlemeye çalışacağı yerde diğer memleketlerden misaller göstererek devlet borçları yekununu milli gelirle karşılaştırarak aradaki nisbetin endişe verici olmadığı tekrar ile efkârı umumiyeyi oyalamaktadır.” (c. I. s. 344, 21 Şubat 1949)

“... Denk bütçeye dönme kararı vermeliyiz.” (c. I. s. 245, 26 Aralık 1947)

“Döviz rezervleri eritilmiştir.” (c. I. s. 250, 31 Aralık 1947)

“Hükümetin Amerikan yardımını kalkınma ve istihsali çoğaltma işlerinde başlıca destek saydığı hakkındaki ifadesini teessürle karşılamamak mümkün değildir. Dış yardımlar ne kadar ehemmiyetli olursa olsun bu memleketin asıl kendi kaynaklarına dayanabilecek kuvvette olması esastır.” (c. I. s. 338, 24 Ocak 1949)

Menderes’in 10 yıllık iktidarında özellikle “borçlanma” konusundaki bu görüşlerine uygun hareket edip etmediği ileriki açıklamalarımızda görülecektir.

“... Geçen yıllarda denk bütçe diye sunulan bütçelerde açık verilerek borç yekununun milyarlaraya yükseldiğini ve emisyon mekanizmasının işletilmesi suretiyle kağıt para miktarının da nasıl 250 milyondan bir milyara çıkarıldığını biliyoruz.” (c. I. s. 359, 27 Şubat 1949)

“Bundan başka verilen paraların plansız ve programsız israf içinde sarf edildiği de bilinen bir hakikattir.” (c. I. s. 222, 13 Ekim 1947)

“İngiltere’nin kalkınma plan sonucu istihsal ve istihlakı harpten önceki seviyelerini aşmıştır. Bizim müstehlik ve müsrif bütçelerimizle böyle bir **kalkınma planına istinaden ve memleket takatini aşmayan** bir mali ve iktisadi politikanın kıyaslanması mümkün değildir.” (c. I. s. 362, 27 Şubat 1949)

“Yeni kurulan sanayi memleket üzerinde ağır bir yük teşkil eder. Hele şartlar olgunlaşmamış olursa karasaban ve kağıt bunca yükü çekemez. Evet, kalkınma planlarımız var fakat bunların hiçbirinin köşesinden tutup işe başlayamıyoruz.” (c. I. s. 245, 26 Aralık 1947)

“Makam ve hizmet otomobilleri satın alınacak zatlara tahsis olunmak üzere bu yıl yine aynı miktarda bir paranın sarfedilmiş olduğu ve bu otomobillerin nasıl israf ile ve birçoklarının kanunsuz olarak kullanıldıkları düşünülecek olursa bu yeni tahsisat karşısında nasıl bir hükme varmak icap eder?” (c. I. s. 238, 26 Aralık 1947)

“Demek oluyor ki, hizmet icaplarıyla mütenasip olma-yarak yani millet parasını sokağa atmak kabilinden memur kadroları alabildiğine genişletilmiş, o kadar ki tam on sene zarfında memur sayısı bir misli artmış ve memurlara verilen aylıklar vesair haklarla bütçe gelirinin yarısını yutacak bir yekuna yükselmiştir.” (c. I. s. 297 vd.)

“Devlet borçları ağır mıdır? Değil midir?

Maliye Bakanı arkadaşımız; ‘Borçlarımız denildiği şekilde ezici ve müstakbel nesle nefes aldırmayacak şekilde

ağır değildir, biraz evvel beynelmilel bankanın mümessili ile konuştum. Bizim borç vaziyetimiz hakkında söylediklerini ifadede fayda vardır. Diğer memleketlere nazaran borçlarımız hafif olduğu mütalaasında bulunmuştur' dedi.

Borçlarımızın bugünden müstakbel nesle nefes aldırma-yacak bir ağırlığa vardığını iddia etmekte belki isabet yoktur. Ancak borçlar bugünkü seviyede durdurulmuş değildir." (c. I. s. 364, 27 Şubat 1949)

"Boğazımızdan artırarak hatta yarı gıdasız kalmak pa-hasına yaptığımız ihracatı, şimdi artık ithalat maddeleri fi-yatlarını çok yükselten takas ve kliring sistemleri içinde de-vam ettirebiliyoruz. Bu da ekonomimizin cihazlandırılma-sını güçleştirmekte, müstehlikin yükünü bir kat daha ağır-laştırmakta ve memlekette hayat pahalılığını kamçılama-k-tadır." (c. I. s. 368, 27 Şubat 1949)

"Bütçe açığını emisyonla kapatmak yolu ise asla hatıra getirilmemelidir. Bir taraftan tasarrufa riayet etmek diğer taraftan normal gelir kaynakları ile iktifa etmeye çalışmak yolu tutulacağına vaktiyle en kolay fakat çok hatah bir poli-tika olarak bütçe açıklarının emisyonla kapatılması pek za-rarlı olmuştur." (c. I. s. 412, 13 Şubat 1950)

Görülüyor ki Menderes'in iktidara kadar politik görüşle-ri özellikle ekonomide gelenekseldir, yetiştigi CHP ocağı-ının izlerini taşımaktadır: bütçe açıklarına, emisyona, aşırı ve plansız devletçiliğe, borçlanmaya, israfa karşıdır. Daha son-ra ne olmuştur da Menderes iktidarda bunları unutmuştur? Göreceğiz...

DEMOKRAT PARTİ'NİN İDEOLOJİSİ VE YAPISI

*“Millete mal olmamış, millet vicdanına bir değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracğıız.”
(Adnan Menderes, 13 Haziran 1950, DP Meclis Grubu)*

DP kurucu ve yandaşları, partilerinin, CHP'nin baskıcı yönetimine karşı geniş kitlelerin demokratik özlemlerini yansıtan tepkilerin şekillendirdiğı toplumsal bir başkaldırı, bir halk hareketi olduğunu söylerler.

14 yıllık bir serüvenin büyük kısmında sürekli geçmişı hedef alan saldırılardan, hareketin geçmişe bir başkaldırı niteliğine büründürölmek istendiğini çıkarsayabiliriz. Denebilir ki DP liderleri, siyasal konuşmalarının önemli kısmını yaptıkları ve yapacaklarına ayırdıkları kadar CHP ve geçmişini kötülemeye özgülemişlerdir. Bu tutum, gerginliğı sürekli tutmaya yaradığı için, DP'nin siyasal olgunluğunun eksikliğine bağlanabileceğı gibi başkaldırı söyleminin doğal bir sonucu da sayılabilir. Kitlelere sağladığını öne sürdüğü somut gönenç ve demokratik iklimle taçlanan 3 genel seçime karşın hâlâ geçmişı gündemde tutmanın kaçınılmaz çelişki ve zararı, ister istemez DP ideolojisinin bu en yaygın tanımını sorgulamayı gerektirmektedir. Denebilir ki, eski dönemin simgesi Milli Şef hâlâ CHP'nin başındadır ve başkaldırı bu nedenle sürdürölmektedir. Ancak 1957'de DP'nin azınlığa düşmesi, CHP'ye karşı başkaldırını gündemden düşürmüş ve tartışmayı bu kere DP'ye karşı başkaldırıya dönüştürmüştür.

Başlangıç için geçerli sayılabilecek başkaldırı savının zamanla yıpranarak, hedefin (İnönü'nün) tekrar dirilmesi karşısında, bu kez halk hareketi denilen DP'den yeni ideolojik atılımların doğması beklenmiştir.

Ancak 1950–1953 arasındaki aşırı ekonomik liberalizasyonu takiben, içine düşülen kriz, ekonomik karışmacılığa (müdahaleciliğe), devletçiliğe ve sonunda da ağırlaşmış bir bunalıma dönmüş; 1954’ten itibaren de siyasal sertleşme (kapat hakkı, hakim ve memur teminatı, basın, radyo, resmi ilan, toplantı yürüyüşleri sınırlamaları ve özgürlüklerin kısıtlanması) sürecine girilmiştir.

Böylece DP’nin baskıcı rejime başkaldırı ve demokratik özgürlük sloganları artık karşıtları açısından boş sloganlar düzeyine inmiş; rejimin sorumluları CHP’liler, bu kez özgürlük simgesi; DP’liler ise baskıcı sayılmaya başlanmıştır. 17 Mayıs’tan sonra özeleştiri yapan ılımlı DP’liler partilerinin 1955’ten sonra özgürlük ve demokrasi bayrağını CHP’ye kaptırmasını 27 Mayıs’ın en önemli nedenleri arasında saymaktadırlar.

Görünen odur ki DP’nin dayandığı sınırları özenle çizilmiş bir ideoloji, sosyal ve ekonomik bir kuram yoktur. CHP karşıtlığına oturmuş tutucu bir siyasi söylem ve devletçilik ile serbest piyasa ekonomisi arasında gidip gelen savruk, plansız bir uygulama içinde 10 yıl geçip gitmiştir.

Kültürel planda ise (*Murat Katoğlu’dan naklen*) “DP, yüksək, evrensel standartları hedefleyen bir uygarlık projesinden, geleneksel orta kültür kategorisine inişin öyküsü” olarak nitelendirilebilir.

Kuşkusuz bunda DP lider kadrosunun ülke seçkinleriyle kısa sürede düştüğü anlaşmazlık rol oynamıştır. Bürokrasi- nin içten işbirliği hemen yitirilmiş, ilk kabinedeki vitrin birkaç ay içinde hoyratça bozulmuş, II. Menderes Hükümeti- ne verilen 61 kırmızı ve yine red sayılabilecek 200 küsur ka- tılmayan oyun korkusuyla da ödünler verilmeye başlanmış- tır. Şu kesinlikle anlaşılmaktadır ki, DP’nin iktidar için ciddi bir hazırlığı yoktur. Önemli mevkilerin, siyasal ve ekonomik hedeflerin önceden kararlaştırılmış biçimde doldurulduğunu ve çizildiğini söylemek güçtür.

Yine de DP'nin ideolojisi ortaya koyarken, kuşkusuz kurucu ve önde gelenlerin, partiyi kurar ve CHP'ye karşı savaşımını sürdürürken başvurdukları söylem ve davranışlarından da (her ne kadar bunlarda CHP tek parti döneminin ciddiyet ve tutarlılığını bulmak zor ise de) yararlanmak gerekecektir. Elimizde bazı ipuçları mevcuttur.

Kurucu ve ilk Genel Başkan Bayar –ki aşağıda DP'nin ideolojisi hakkında önce onun açıklamalarına yer vereceğiz– kuruluş yıllarında gazeteci Altemur Kılıç'ın Dörtlü Takrir'i kasdederek, *"Bu takrirle parti kurmak mı istediniz?"* sorusu üzerine:

"Arkadaşlarım ne düşünüyor bilmem ama ben düşünmemiştim. Benim maksadım CHP'de ıslahat idi."

diyecektir. DP'ye oldukça yakın Altemur Kılıç, bu cevap üzerine şu yargısını eklemektedir:

"Belki de Fırka'da idareyi İnönü'den almak istiyordu. Ama takrire karşı CHP'deki aşırıların aşırı tepkileri sonunda Dörtlü Takrir sahipleri, başta Bayar, partiden ihraç edildiler ve bu da DP'nin kuruluşuna yol açtı." (Altemur Kılıç, Kılıç'tan Kılıç'a, s. 144)

Bayar'daki bu eğilimi A. Emin Yalman da doğrulamaktadır:

"Biz ne diye yeni isimde bir parti kurmayı düşünüyoruz. Atatürk'e yakın olan asıl takım biziz; Halk Partisinin varlığını devam ettirmek bize düşer." (A. E. Yalman, a.g.e., c. II. s. 1321)

Nadir Nadi, *Perde Aralığından* adını verdiği anılarda 1945 Kasım sonlarına doğru Bayar'la bir dost evinde buluşmasını aktarmaktadır:

"Milletvekilliğinden istifa etmişti, henüz CHP'den çekilmemişti; fakat kovulan arkadaşlarıyla yeni bir parti kuracağı söylentileri ortalıkta dolaşıyordu. Nasıl bir yönü olacak-

tı bu partinin? Her ne kadar ben kurcaladımsa da, sanırım bu konuda belirli bir düşüncesi yoktu...

Atatürk'e bağlılığına inandığım için ben devrimler konusu üzerinde durmaya da lüzum görmedim. Yalnız ayrılacağımız sırada giderayak Bayar'ın damdan düşercesine:

'İcap ederse biz sosyalist olmayı da biliriz' demesini biraz hayretle karşıladım... Bayar o güne kadar CHP'nin sol kanadına karşı özel sektörü koruyan, yurt kalkınmasını daha ziyade özel teşebbüsün gelişmesiyle mümkün gören bir devlet adamı olarak tanınıyordu. Hayretim bundan ötürü idi... Bayar aslına bakarsanız 'İktidara gelmek uğruna biz her şey oluruz' demiyor mu idi?' (s. 210)

DP'nin ikinci sıradaki kurucusu, ilk Başbakan ve ikinci Genel Başkan Adnan Menderes'in, DP'yi kurarken, CHP'den hangi ideolojik ilke farklılıkları nedeniyle ayrı düştükleri konusundaki görüşleri kuşkusuz merak edilecek soruların en başta gelenidir. Menderes, 1946–1950 arası CHP ile DP'nin ideolojik farklarını açıklamamıştır. Sadece ilk hükümet programında bunlara yer vermiştir. Ancak Menderes'in CHP'den ayrı düşmesinin, bazı ideolojik farklılıklardan çok, onu tatmin edecek bir mevkiye, özellikle bir Bakanlığa gelememiş olmasının rol oynadığı genel kabul görmektedir. Bu konuyu doğrulayacak bir anı da şudur: Uzun yıllar İş Bankası Genel Müdür Yardımcılığı yapmış Zekeriya Akçalı, Merkez Bankası Meclis Üyeliği sırasında aynı görevi birlikte yürüttüğü Prof. Bilsay Kuruç'a şunları söylemiştir:

"Ben 1950–1960 arası Menderes'in İş Bankası'ndaki kişisel hesabını yönetmekteydim. Bu nedenle sık sık bir araya gelirdik. Hatta sabah yürüyüşlerine de katılırdım. Bunlardan birinde, CHP'nin kendisine çok istediği ve yararlı olacağından emin olduğu Tarım Bakanlığını bir türlü vermediğini; şayet verseydi, ne DP'nin kurulacağını ne de kendisinin ayrı bir siyasi partiye katılacağını içtenlikle anlatmıştı."

Akçalı'nın bu anlatımı bize Prof. Bilsay Kuruç tarafından aktarılmıştır ve kuşkusuz gerçektir. Nitekim, **Cihat Baban**, *Politika Galerisi* adlı kitabında, bu Bakanlık işini şöyle anlatır:

“Menderes de politikanın kucagına, Ağustos gecelerinin akan yıldızları gibi birdenbire doğdu. Gerçi ismi ortalıkta duyulmaya başladığı zaman yirmi yıllık milletvekiliydi. Fakat nedense yüreğinde yanan erişmez ihtirasa rağmen ortaya atılmak, ağır basmak, bakanlık istemek, verilirse tenkitçi hale gelmek lüzumunu hiç hissetmemişti.

Yalnız bir kere, Alaettin Tiritoglu vasıtasıyla Saraçoğlu'ndan kabineye Tarım Bakanı olarak alınmasını rica etmiş, fakat Saraçoğlu bu görevi kendisine layık görmemişti. Kabına sığmamasına rağmen gururunun baskısıyla beklemesini bilmişti.” (s. 129–130)

Üçüncü sıradaki kurucu Fuat Köprülü'nün de, CHP Grubunda Dörtlü Takrir müzakerelerinde sert hücumlar karşısında tereddüde kapıldığı ve vazgeçecek iken Bayar tarafından susturulduğu aktarılmaktadır.

Dördüncü kurucu Refik Koraltan'dan ise herhangi bir politik ilke veya kuramsal ideoloji farklılığı beklenmeyeceği herkesin birleştiği bir konudur. Şu halde DP'yi kurarken, kurucuların CHP ile önemli ideolojik anlaşmazlıklara düştükleri söylenemeyecektir. Partinin önce kurulup, ideolojisinin sonradan formüle edildiği anlaşılmaktadır.

DP'nin resmen kuruluşundan altı ay önce, kurucular daha CHP milletvekiliyken oluşumu hazırlayan ünlü “Dörtlü Takrir”in tamamı, demokratik ve siyasal özgürlüklerin genişletilmesi isteğinden ibarettir. Ama sık sık “Kuvvetli Hükümetten” “Hürriyetin dönüp kendisini yok etmesinden” söz ederek ilerisi için de ipuçları vermektedir. (İ. Bozdağ, a.g.e., s. 40–44)

Bayar, büyük ölçüde Menderes'in kaleme aldığı ve “Arka daşlarımla uzlaşma gereğini duymadan anlaşılabildiğimiz tüzük esasları” dediği ilkeleri altı madde ile şöyle sıralamaktadır:

1) *"Atatürk inkılapları oturmuştur, ölümü ile inkılap çağı kapanmış, sosyal tekamül çağı başlamıştır."*

Bayar gerçekten Atatürk devrimlerinin geliştirilmesini ve derinleştirilmesini içtenlikle amaçlamış olsaydı, peşinen bunların oturduğunu ve sona erdiğini söyleyerek zihinlerde kuşku yaratmazdı. Çok iyi bildiği Türkiye gerçeğinde böyle kaypak bir önermenin nasıl kullanılacağını ve sonuçlanacağını kestirmesi gerekirdi. Bu işin zaman içinde doğrulanmış yanı böyledir. İnönü'nün aynı yanılgıya düştüğünü göreceğiz.

Kuramsal açıdan ise devrim süreklilik isteyen bir düşünce ve davranış biçimidir. Bu ilke terk edilirse devrimlerin geliştirilmesi hiçbir şekilde mümkün olamayacaktır. Bu nedenledir ki Atatürk, devrimlerinin kendisinden sonra da sürdürülmesini istediği için onları gençliğe emanet etmiştir. İşte bu umursamazlıktır ki, 1950–1960 arası dönem, bunların örselemesine göz yumulduğu dönem olmuştur.

Bayar'ı bu düşüncelerindeki yanlışlıkları fark etmekten alıkoyan, DP'yi kollamaktaki inadı ve İnönü fobisidir. Atatürk ve İnönü'yü, CHP Başkanı kaldıkları için eleştiren Menderes'e sonuna kadar arka çıkan ve fakat 10 yıllık Cumhurbaşkanlığı sırasında Çankaya Köşkü'nü DP yönetimine açan ve sürekli parti içi sorunlarla uğraşan Bayar, Atatürk'e bağlılığını Anıtkabir inşaatını başarıyla sonuçlandırmakla sınırlı tutmuştur.

Ne Arapça ezan, ne de din derslerinin yaygınlaştırılması ve eğitimin yozlaştırılarak ihmaline, ne de Türkçenin arılaştırılmasından dönülmesi gibi devrim karşıtı eylemlere etkili şekilde karşı çıktığı duyulmuştur. Ama parti içindeki tüm siyasi tartışmalara ağırlığını koyduğu bilinmektedir.

2) *"III. Selim'den bu yana tüm yendik hareketleri tepeden tabana, yukarıdan aşağıya yapılmıştır. Biz ise milletimiz olgunlaştığı ve kendisini yönetebileceği için devleti aşağıdan yukarıya işleten bir parti olacağız."*

Aşağıda Samet Ağaoğlu'nun da belirttiği gibi DP'yi kuran, yine asker ve sivil yönetici bir kadrodur. Dört kurucunun dördü de CHP'nin önde gelen bakan, milletvekili ve bürokratlardır. Acaba bu yapı söylemle çelişmemekte midir?

Şurası kesindir ki DP liderleri; özellikle Menderes, popülist söylevleriyle kitlelerde DP'nin aşağıdan yukarıya yönelen bir parti olduğu inancını yaratmıştır. Fakat gerçek buna ne ölçüde uygundur? İcraatın halkla yakınlığı yönünden Bayar'ın savı doğrudur. Ancak icraatın geniş halk kitlelerinin aynı ölçüde yararına, sosyal yanı ağır basan nitelikte olduğunu söylemek zordur. Bizce geniş kitlelerin ciddi, etkili denetleme bilinç ve olanağından yoksun oluşu, değerlendirmeyi bir önceki CHP dönemi ile karşılaştırmayla sınırlı bırakmıştır. Çünkü tek ölçüt onlar için bu idi.

Ayrıca başlangıç yıllarının (1950–1953) geçici bolluğu ve gönenci, bir ölçüde kitlelere, özellikle köylüye doğrudan ulaştığı için, halk ile DP arasındaki kaynaşma kolaylaşmıştır. Yoksa Samet Ağaoğlu'nun dediği gibi, *“DP, yönetici kadro ve bürokrasinin kendisini halk iradesi emrine vererek, memleketi sonu ne olacağı belirsiz badireler çıkmazından çevirmek istemişti,”* şeklindeki yaklaşım 1960 fiyaskosu ile çelişmektedir.

Ancak geniş halk yığınlarının, Menderes'in kişisel çekiciliğine kapılmış olmaları, yönetimin halka yakınlığı görüntüsüne yardımcı olmuşsa da, yanlış kısa zamanda tecelli etmiş; Menderes'in bu çekiciliğinin arkasında saklanan devlet adamlığı yanının çapsızlığı, felakete neden olmuştur. Bayar'ın da bu ikilemi fark etmeyip Menderes'e arka çıkması tarihi ve siyasi sorumluluğunu ağırlaştırmıştır.

3) “Türk toplum yapısı, Batı gibi birbirinden keskin çizgilerle ayrılmış sınıflardan kurulu değildi. Patron, işçi ile; ağa, çoban ile maddi çıkar ve hayat görüşü açısından farklı düşünmemektedir, iç içe yaşamaktadırlar.”

Bu fazla iyimser görüş komünizm korkusunun yarattığı aldatmacadır. Bunlara sığınmadan da pekala “kuzey rüzgarları”

ile savaşılabilirdi. Sınıflar arası çıkar çelişkisini yumuşatarak sosyal adaleti sağlamak, denenmiş başarılı yol iken, sınıf varlığını inkar ile yetinmek tabu yaratmaktır. Örneğin DP söz verdiği halde işçiye grev hakkı tanımamış, en masum sendikalar örgütlenmeleri, benzer sloganlarla bastırmıştır. Gerçi işçi kesimi Bayar'a hak verdirircesine, DP'ye oy akıtmışsa da, bu yolu sınıf varlığını inkar için değil, sınıflar arası savaşı uygun görmediği veya ekonomik adaletsizliğe siyasal tepki alışkanlığından geleneksel olarak yoksun olduğu için seçmiştir. Örneğin 6-7 Eylül olaylarında yağmacı kitlelerin dürtüsü, sadece Rum düşmanlığı değildi. Belki asıl altta yatan, ekonomik farklılaşmanın tepkisini Kıbrıs'ın arkasına saklamalarıdır.

Buradan hareketle "Celali isyanlarının Devlet Babayı kurmak için yapıldığını" öne sürmek, zengini, fakiri, patronu, işçiyi, ağayı, çobanı aynı şefkatle, adaletle yöneten Devlet Baba geleneğine övgü düzmek, hele hele bu geleneğin "Devrimci Cumhuriyet" süresince de var olduğunu kabul etmek, halkın devlet idaresine asırlardır seçimsiz fakat "biat" ve "itaat hakkıyla" katıldığını söylemek, DP'nin CHP'ye karşı kullanacağı "popülizm silahını" peşinen terk etmektir. Nitekim DP, tüm bu söylenenlerin tersini savunarak geniş kitleleri okşamış, geleneksel Devlet Baba anlayışını kötüleyerek onu CHP ile özdeşleştirmişti. DP'nin ideoloji yoksulluğunun bundan belirgin örneğini bulmak olanaksızdır. CHP ile yaratılmak istenen ideolojik farklılıkların da yapay ve zorlama gayretler sonucu ortaya atıldığı anlaşılmaktadır.

Aşağıda, DP'nin hiçbir doktrin, ideoloji özgünlüğü ve farklılığı olmaksızın, siyasal bir olgu sonucu doğduğu; bu zayıflığın izleyen yıllardaki yalpalamaların nedeni olduğu kanıtlanacaktır.

4) Batı'da mevcut "Muhtar İdareler" ve "Anayasa Mahkemesi" gibi parlamenter çoğunluğun diktasını sınırlayan kurumlara karşı çıkmalarının nedenini Bayar kendine has mantığıyla şöyle açıklamaktadır:

“Batı memleketleri eski Yunan’dan aldıkları demokrasiyi kendi toplum yapılarına göre biçimlendirmişlerdir. Kralhğın ve aristokrasinin tasfiye edilememesi sebebiyle iki meclisli parlamentolar kurulmuş, keskin çizgilerle birbirinden ayrılmış sınıfların çatışmadan bir arada yaşama zorunluluğundan da ‘Muhtar İdareler’ ve ‘Anayasa Mahkemeleri’ gibi müesseseler doğmuştur. Biz saltanatı yıktığımıza, sınıflar da birbirlerinin içinde yaşadıklarına ve milletçe Devlet Baba felsefesi geleneğinden geldiğimize göre, ne iki meclisli parlamentoya, ne de Batının anladığı manada ‘Sınırsız Muhtar İdarelerine’ itibar edemezdik. Politika kuvvetleri seçim yolu ile halkın eline geçecek, iktidarlar, halktan gelecek politik temayüllere göre memleketi yöneteceklerdir. Bütün kuvvetleri meclisin nefsinde toplayan Atatürk Anayasası’nın öngördüğü budur. Hükümetler gerekirse Muhtar İdarelerin fikirlerini alabilir; fakat bu idarelerin sorumsuz müdahaleleri, politikaya katılmaları, Atatürk Anayasası ve devlet yapımızın dışında kalır. Ancak kuvvetli hükümetler fikrinin tek bir tehlikesi vardır. O tehlike de iktidarların kuvvetini iktidarda kalmak için kullanmaya kalkmasıdır. Bu da seçimlerin adalet cihazına tevdi edilmesiyle önlenabilir.”

Türk siyasal geleceğine 10 yıl süreyle egemen bir siyasi partinin, anayasal sistem hakkındaki bu önemli görüşleri, demokrasi ve kişisel özgürlükleri sağlamaya soyunanların daha baştan bunların düzeyini çok altta tutmaya kararlı oldukları şeklinde özetlenebilir. Başka deyişle demokrasimizin Batı düzeyinde değil de, Doğuya özgü “*Bon pour l’Orient*” (Doğu için yeterli) düzeyinde kalması öngörülmüştür. Buna bahaneleri de hazır:

“Oralarda, krallık, aristokrasi ve sınıflar var, onun için parlamenter sistemde çoğunluk diktasına set çekecek kurumlara ilitiyaç duyulmuştur; bizde ise aynı nedenlerin yokluğu bunları aratmamaktadır.” (!)

Çift meclisli sistemin asıl tercih nedeni krallık, aristokrasi veya sınıfların etkisini azaltmak değil; yasamanın bu ikili aşama ile daha güvenli kılınmak istenmesidir. Kaldı ki İngiltere dışında Lordlar Kamarası benzeri aristokratik kökenli yasa-meclisleri tarihe karıştığı gibi, mevcutlar da krallıklar gibi geleneksel ve simgesel düzeye indirgenmişlerdir.

Demokrasinin kalitesini yükseltecek, hukuka bağlı devlet kavramını geliştirecek, kişi hak ve özgürlüklerini en yüksek seviyeye çıkaracak “Muhtar İdareler” ve “Anayasa Mahkemeleri”ni, sınıfların varlığı veya yokluğu ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bizce DP’lileri hukuka bağlılık ve hukukun üstünlüğü kavramlarına uzak düşüren düşünce, “Kuvvetli Hükümet” ile açıkladıkları, yürütmeye ayak bağı olacak engellerden kurtulmaktır. Nitekim, 10 yıllık iktidarlarında bu ilkelerin güvencesi olan kurumlarla (yani üniversite, yargı, basın gibi) nasıl savaştıklarını göreceğiz.

‘b) “Tarihi tecrübelerimizin geçirdiği tecrübelerden faydalananak, laiklik konusunda hassas olmamız gerektiğinde de mütefiktik.”

Bu sözlerin, daha ilk günde ezanın Arapça okunması ve dini eğitim vb. konulardaki uygulamalar ile nasıl içtenlikten uzak tecelli ettiğini göreceğiz.

a) “Halk Partisi, bir kadro partisi idi, devletin halkın içine uzanmış bir kolu diye tarif etmek mümkündür. Devrim şartları içinde başka türlü olması da mümkün değildir. Ancak inkılap çağı sona erip ba inkılapları tekamül ettirme çağı başlayınca partinin demokratik esaslara dönmesi gerekirdi. Fakat HP yöneticileri buna yanaşmıyorlardı. Böyle olunca bizim kuracağımız partinin iç bünye ve temel prensip bakımından bunun tam tersi olma zorunluluğu vardı. Yani partinin fikir kadrosuna değil, halk tekeffürünün temellerine dayanacaktık. Büyük Atatürk hayatı boyunca bunun özlemini çekmişti: Halk idaresi ancak böyle kurulabilirdi.”

Bayar burada sözünü ettiği “fikir kadrosu” ile “halk tefekkürü” gerçekte birbirine zıt veya biri diğerinin doğal izleyicisi iki kategori midir ki, CHP ve DP ideolojik farklılığın dayanağı olarak gösterilsin?

Her toplulukta bir lider ile kadrosu ve bağlı olduğu bir düşünce manzumesi ideoloji ile yönetilen yığınlar vardır. Bu yığınlar eğitilmiş, yüksek kültür ve ekonomi düzeyinde işler, elbette demokratik bir sistemde yönetenleri aynı düzeyde özenle seçerler ve yığınların siyasal, kültürel tercihleri yönetime yansır.

Bu şablonu 1923 ve 1946’ya uyguladığımız zaman Atatürk ve kadrosunun kültür düzeyi, giriştikleri devrimler ile halkın “tefekürü” arasında Bayar’ın sözünü ettiği yakınlığı kurmak zordur.

1946’da ise acaba Türk halkı 23 yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede büyük bir sıçrama mı yaptı ki, yöneticilerden artık tamamen halkın eğilimlerine göre belirlenen bir politika çizgisi izlemeleri beklenmektedir? Halkın tefekkürü ne derecede bir gelişme göstermiştir ki, çok partili yaşamda artık onun eğilimleri esas alınsın?

Bayar’ın halkın vardığı düzeyi yüksek gösterirken CHP’ye yüklenip, halkı da pohpohlaması kuşkusuz oy avcılığına yönelik popülist bir yaklaşımdır. Çünkü bunu başka bir yerde itiraf etmektedir:

7) “Arkadaşlarımızla kuvvetli hükümet prensibinde mutabıktık... Başbakanlık görevini Adnan Menderes’e vermekle iş bitmiyordu. Bin yıllık devlet geleneği üzerine oturmuştu. Parti başkanlığının başka elde olması kuvvetli hükümet kurulmasına engeldi... Siyasi kuvvetlerin bir elde toplanmasında fayda vardır. Öyle ise DP Başkanlığını da Adnan Menderes’e devretmem gerekiyordu.”

Bin yıllık devlet geleneğine dayalı kuvvetli hükümet formülünü benimseyen DP’nin CHP’ye esasında söyleyecek çok bir şeyi olmamalı idi, ama bu politikadır; yine de “biz sizden

larklıyız” diyebilmek için bunun gibi kendilerini birçok şey söylemek zorunda hissetmişlerdir.

Çünkü, “demokrasi deneyine girildiğinde bin yıllık güçlü devlet geleneğine sarılmak halk hakimiyeti adına halka fazla güvenilmediğini belirtmiyor mu?” (*İdris Küçükömer, Halk Demokrasi İstiyor mu?*, s. 275)

Şu halde DP’nin gerçek bir “egemenlik ulusundur” özdeyişi yanlış olduğunu kabul zordur, görüntü tamamen aldatmacadır.

Atatürk’ün Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Ortaçağ kanatlığından kurtulamamış geniş yığınları, devrime hazırlamak için kullandığı yol ve sloganların, DP yöneticilerince popülizm ve demagojinin altyapısını oluşturacağı, anlaşılan daha ilk günlerden kararlaştırılmış imiş. Bunu ilk olarak sertlik yanlış bilinen Recep Peker’in gözlediğini, Kemal Karpat belirtmektedir:

*“Aslında o Cumhuriyet rejiminin yeni çağdaş temellerini muhafaza etmek kaygısını derinden duyuyordu. Dürüst niyetlerine ve telifçiliğin, rejimin çağdaş devrimci esaslarını tehlikeye düşüreceği hususundaki haklı endişelerine rağmen bugün Recep Peker şiddet usullerini savunan bir kimse olarak hatırlanıyor. Recep Peker grubunda olanların birçoğu da bu hayati meselelerle gerçekten ilgileniyorlardı. Bunlar demokrasi iddialarının arkasında Cumhuriyetin ana prensiplerinden fedakarlığa doğru gidilmeye başlanıldığını görüyorlardı. Onlara göre Cumhuriyetin bütün dünya görüşüne ve zihniyetine şekil vermiş olan temel prensip laiklik üzerinde, devletçilik ve nihayet bizzat hürriyet anlayışı üzerinde tavizcilik başlamıştı. Talihsizlik şuraydı ki, müfritlerin bu önemli görüşleri 1946–1950 devrinde herkesin tutulduğu ‘demokrasi nöbeti’ içinde sesini duyuramamış ve haksız olarak bu görüşler Recep Peker’in sert politikası ile birlikte yerilmiştir.” (K. H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 173)*

DP gibi büyük bir siyasal hareketin besleneceği doktriner ve ideolojik kaynakları baştan hazırlamadan, “kitlelerin temayüllerine” göre yolunu belirleyeceğini itiraf, bir açıdan siyasal cehaleti, diğer yandan da her türlü sınırlamadan azade, gözü kapalı bir serüvenin haberciliğini akla getirmektedir. Çünkü yazılı program, tüzük gibi her türlü kuramsal esasları içermesi gereken yol gösterici, bağlayıcı metinler, zamanla uygulayıcıları için ayak bağı sayılmışlardır.

DP’nin kuruluşu, felsefesi hakkında birinci ağızdan verilen bu ayrıntılı açıklamalara ek olarak başka çözümlemeleri siyasetçi, tarihçi, bilim adamlarından bazı kesitleri vererek özetlemeye çalışalım. Önce Hıfzı Topuz ve Hüsamettin Ünsal tarafından TRT’de hazırlanan “Geçmişte Bir Olay” adlı TV programından derlenen *Cumhuriyetin Beş Dönemeci* adlı yapıttan sayfa 107–139 arasındaki bazı bölümleri alıntılıyoruz:

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu:

“1945'lere doğru Türk milleti iyice bunalmış halde idi. Atatürk'ün vefatından sonra adeta kendisini kimsesiz sanıyordu. Milli Şef, Değişmez Başkan sözleri onu fikren de rencide ediyordu. Sıkıyönetim normal bir rejim halini almıştı. Hayat ve geçim zorlukları, iktisadi hayat baskısı, yokluklar milleti örselemişti. Millet bir çıkış noktası, bir kurtuluş bekliyordu. Serin bir havaya hasretti.”

Prof. Tarık Zafer Tunaya:

“Adnan Menderes CHP ile ideolojik farklarını soran bir gazeteciye ‘Belki iki parmak soldur’ cevabını vermişti. Bilimsel bakımdan DP’nin partiler yelpazesi içindeki yeri herhalde CHP’nin solunda değil, sağındaydı ve bu bakımdan da yine Adnan Menderes’in söylediği bilimsel ölçülere uymuyordu. CHP’nin yakarıdan aşağıya bir yapısı, onu devrim hareketleri ve savaşlar içinde daimi surette çalışmaya mecbur etmişti. Böylece büyük kitle üzerinde bir tepki yaratmıştı.

Eski muhalifler CHP'nin laiklik ilkesini ağır bir eleştiriyeye uğratarak ve 27 yıllık istibdattan bahsederek 1950 seçimine katılmışlardı. Yeni muhalifler ise savaştan büyük kazançlar elde etmiş ticaret, sanayi çevreleriyle büyük toprak sahipleri idi. Bunlar hiçbir surette CHP'nin devletçilik prensibiyle bağdaşır zihniyette değildi.

... DP gayet ustaca halkta uyanan bu muhalefeti organize edebilmiş ve ondan dolayı CHP'nin beyaz ihtilal denilen 1950 seçimleriyle yerini almıştı."

Samet Ağaoğlu:

"DP hareketine halk katılmıştır. Halk... faşizme yakın tek parti yönetiminden çok şikayetçi idi. Onun için süratle DP'nin etrafında toplandı."

Cihat Baban:

"11 Ocak 1947'de toplanan DP 1. Büyük Kongresinde kabul edilen bir kararla (Hürriyet Misakı-Özgürlük Andı) anti demokratik kanunların kaldırılmasını ve seçmen ve partilere güven verecek seçim kanunu istiyordu.

... Şimdi tuhaf bir tecelli oldu... Gün geldi bu kongrenin başkanı olan Fevzi Lütfü Bey, antidemokratik kanunların değişeceğini vaad eden DP'nin Dahiliye Vekili oldu ve bu antidemokratik kanunları Başvekil ve kendisine çok yakın çocukluk arkadaşı Adnan Menderes'e götürdü, teklif etti. Tabii iktidar tatlıdır veya da içgüdü meselesidir ve halkı idare etmek arzusu vardır. O tarihte Menderes bunu reddetti ve F. L. Karaosmanoğlu o zaman İçişleri Bakanlığının istifa etti. Menderes'ten ayrılımlarının esas nedenlerinden birisi de budur."

Bahri Savcı:

"DP, gözükmeyen, hâlâ da iyice belirmeyen sınıfsal amaçlarını, bu amaçlara yönelik niteliklerini örtüleyip de

önceleri soyut bir demokrasicilik, sonraları da bir liderler sultanında uygulamasına doğru gitmiştir...

DP'nin toprak reformuna olan direnci çok partili siyasal hayatın menşesinde çok önemli yer almıştır...

Büyük kitlelerin DP'nin arkasında yürüdükleri doğrudur; ancak partinin ideolojisi ile halk arasındaki uygunluğu anlatmak gerekir, aksi halde, halk soyut bir halk olarak kalır...

Ayrıca ortam 1947 senelerinde Cumhuriyetin türlü reformlarına rağmen geleneksel Asya tipi değerler ailesinden tam sıyrılmış değildi. Atatürk devrimleri geniş bir yaygınlık kazanmıştı; fakat adeta temiz yaşama mücadelesini de devam ettirmekte idi. O nedenledir ki DP'nin liderliğinde başrolü oynayanlardan bir eski devlet adamı (Menderes olması) 'tutmuş devrimler-tutmamış devrimler' diye Atatürk devrimlerini böyle ayırmak cesaretini bile gösterdi."

Emin Karakuş:

*"DP'nin, kuruluşu ile çok partili hayata girdiğini iddia etmek doğru değildi. Her ne kadar DP parti programında liberalizmi gerek özgürlük açısından gerekse düzen bakımından ele almak istemişse de, iktidara geldikten sonraki tutum ve davranışı tamamen günün koşullarına göre memleketi yönetmek olmuştu. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, kadrolar değişmişti fakat memleketin kaderi değişmemişti."**

Sabahattin Selek:

"... Erken sayılmamakla beraber demokrasi kendisinin yerleşip yeşereceği hazır bir ortam mevcut değilken başla-

* Bu başarılı gözlem dikkat buyurulursa Celal Bayar'ın yukarıda değindiğimiz DP ilkeleriyle ilgili açıklamalarıyla örtüşmektedir. Ayrıca eski DP'li sonra Millet Partili General Sadık Aldoğan'ın unutulmaz özlü deyişi akla gelmektedir: *"Eski tas eski hamam sadece tellaklar değişti."*

mişti. Bir yanlışlık olmasa bile bir ters rastlantıdır. Bunun belki iki nedeni var: Evvela Türkiye sanayileşmiş sınıflı bir toplum değildi. İlsi 1944–1945’lerde yeni bir rejim için toplumda veya büyük bir aydın kesimde... dışa vurulmuş bir özlem mevcut değildi.

... Milli Şef’in hakim olduğu otoriter bir rejimde onun verdiği yeşil ışıktan dolayı birkaç milletvekilinin bütçeyi tenkit etmesi, muhalefet etmesi... yeni bir demokrasi özlemi ni dile getirebilecek... hareketler değildi. Bu ikinci özellikten dolayı Türkiye’de demokrasi büyük mücadele ile Batıdaki gibi kan dökerek gelmemişti. Hatta diyebilirim ki ne birinci ne de ikinci Meşrutiyet için sarf edilen çabalar 1946–1950 arasında Türk demokrasisi için sarfedilmemişti. Çünkü ne kadar bazı çevrelerden gizlenmeye çalışılırsa çalışılsın, demokrasi Türk toplumuna verilmişti. Türk toplumu bunu zorla almış değildi.

... DP ne kadar Milli Şef’ten yardım görürse görsün... demokrasinin yerleşmesi için emeği geçmiş kişiler olarak kabul ederim. Ancak çok kolay elde edildiği için... sanki büyük mücadele ile elde edilmiş bir şeymiş gibi adeta kendilerini demokrasinin kurucusu saydıkları... dört senelik bir zamandan sonra, demokrasi yolunu açan bir iktidara karşı ters yönde harekete girdiler ve demokrasiyi getirenler tekrar demokrasiyi ikinci defa kurmak için büyük mücadele vermek zorunda kaldılar.”

İlhami Soysal:

“... 1945’lerde Türkiye’ye demokrasi gelmemişti, bir demokrasi oyunu gelmişti... Sınıf partileri, polis metotlarıyla yok edilmişlerdi... 1945’ten 1961’e kadar iki parti tarafından sen kalk ben oturayım münakaşası yapılmıştı... Onun için otuz yıllık demokrasi tecrübesinden söz edilemez.”

Sabri Tıgılı:

“DP’nin halk hareketi olduğu söylenmişti. Halbuki iş-çi teşekküllerinin kuruluşunu, serbest çalışmasını engellemiştir. Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi halka çok büyük şeyler verebilecek müesseselerin çalışmasını ortadan kaldırmıştır... Toprak reformuna karşı çıkmıştır. Binanaleyh DP hareketi bir halk hareketi değildi, bence bir yanılgıdır.”

Bu anket dışında DP’nin kuruluştan itibaren, tepede olmasa bile en alt kademelerde yani Ocaklarda çalışmaya başlayan iki yürekli militanın görüşlerine yer vereceğiz. İlki DP’nin kuruluşu hakkında değerli bilgilere sahip ilginç bir kimsedir. Partinin kuruluşunda Ankara İl Örgütü’nün en alt basamağında görev alan aydın, cesur ve dürüst bir hanım: **Piraye Bigat Cerrahoğlu**. İleriki yıllarda Menderes ve ekibine kafa tutacak cesaretle bir ülkücü. Hürriyet Partisi’ne geçince Ziraat Bankası’ndaki işinden kovulan, 27 Mayıs’tan önce Menderes’i eleştirdiği için tutuklanmasına ramak kalan özgürlük aşığı bir hanımdır. O günlerde yapılan DP Büyük Kongresinde daha sonra Hürriyet Partisi’ni kuracak 19’ların partiden ihracının DP tüzüğüne aykırı olduğunu öne süren tek delege olmuştur. Evet, hiçbir erkek delegenin cesaret edemediğini Piraye Bigat (Cerrahoğlu soyadını daha sonra almıştır) yapmış ve fakat Haysiyet Divanına verilmiştir. 12 Kasım 1955 günlü *Akis*’in kapağında Bigat’ın resmi vardır. Onun tam ilk kuruluş günlerinde Çankaya Ocak Örgütü mensubu olarak halkın beklentilerini yansıtan izlenimlerini *Demokrat Parti Masalı* adlı kitabından aktaracağız.

Diğeri ise 1950–1954 Erzurum, 1954–1957 Trabzon DP milletvekili **Emrullah Nutku**’dur. Almanya’da denizcilik okumuş, Kurtuluş Savaşı madalyalı, sonra hukuk eğitimi almış İstanbul’da başarılı bir avukat iken 1946’da DP’ye Bebek Ocağında katılmış ve 1950’ye kadar İstanbul siyaset mutfağında pişmiş bir politikacıdır. Anılarında (*DP Neden Çöktü ve Politi-*

kada Yitirdiğimiz Ydlar 1946–1958) 1946–1950 arası DP İstanbul Teşkilatında Kenan Öner, Mükerrerem Sarol, Esat Çağa, Luat Köprülü, Adnan Menderes’in adlarının geçtiği siyasi kavgalar hakkında çok kıymetli, birinci ağızdan tanıklıklara yer vermektedir. Aynı dönemi bir başka açıdan aktaran Mükerrerem Sarol’un anılarıyla karşılaştırıldığında özellikle DP İstanbul Teşkilatındaki hizipler hakkında meraklıları için bu döneme ışık tutacak kanıtlar Nutku’nun kitabında mevcuttur:

Piraye Bigat Cerrahoğlu (Demokrat Parti Masalı, s. 9–12):

“Ankara’nın Demirtepe semtinde, Sümer Sokak’ta, bahçe içinde iki katlı bir ev, 1946 yılı başlarında deneyimli dört politikacı ile onlara yardımcı bir grup insan bu evin üst katında, Türkiye’de demokrasinin temellerini atmak iddiasındalar. Bu nedenle de kuracakları siyasi topluluğa Demokrat Parti adını veriyorlar. Ve böylece de başarısıyla güldürüsüyle, acılarıyla bir öykü başlamış oluyor.

Türkiye’de tekrar çok partili rejime geçme zamanının geldiği kanısının yaygınlaşması veya II Dünya Savaşı sonunda San Francisco’da temeli atılan Birleşmiş Milletler’e katılmanın zorunlu koşulu olduğu kanısı, kısaca nedeni ne olursa olsun, CHP dışında da partiler kurulabilecekti artık. Ama ilk adımı atmak kolay değildi.

Neyse ki toplantısında kuzu ziyafeti çektiği için Kuzu Partisi diye anılan gözüpek Kalkınma Partisi, programını ve tüzüğünü eklediği dilekçesini ilgili makama verince kuruluşu tamamlanıverdi. Arkasından büyük bomba patladı ve Dörtlü Takriri verenler Demokrat Parti’yi kurdular.

Programı neydi bu partinin? Ne olabirdi ki zaten? CHP’nin Altı Oku anayasaya geçmişti. Devletçiliği daha dar bir görüşle kabullenme, değişik bir parti olmaya yetiverdi.

Sümer Sokak’taki köşkün üst katındakiler işlerin bu kadar kolay gitmesine çok sevindiler ve pek de cesaretlendiler.

Bayram eden sadece onlar değildi elbet. Tek partinin bas-kısından bunalanlar da sevinçliydi. İktidarın karşısına mu-halefet dikildi mi, her dert çözümlenirdi. 'Artık yeter söz millet'in'di. Yolsuzlukların hesabı sorulacaktı.

Üreticinin ürünü elinden alınmayacaktı.

Kaymakamlar kızdıklarını göz hapsine alıveremeyecek-lerdi.

Köylerdeki CHP'li muhtarların fiyakası son bulacaktı.

Devlet özel sektör alanından elini çekecekti. Ne çektiy-sek bu devletçilikten çektiydik. Şimdi devlet tekeli ortadan kalkınca serbest rekabet başlayacak ne ucuzluk ne ucuzluk olacaktı.

Gümrük vergileri kalkacak, memlekete malların en iyi-si gelecekti.

Gümrük vergileri artacak, kendi sanayimiz gelişecekti.

Herkes dilediği ekonomik girişime atılabilecekti.

Ekonomimiz plansızlıktan kurtulacaktı. Plancı Bayar Başbakanımızdı.

Din diyanet yok oldu, yeniden kavuşacaktık.

Paralardan, pullardan bile Atatürk'ün resimlerini kaldı-rıldardı. Atatürk ilkelerini biz yaşatacaktık. Son Başbakan bizim liderimizdi.

Devlet dairelerinde kayırmalara son verilecekti. Adama iş değil işe yetenekli adam aranacaktı.

Resmi dairelerde devlet büyüklerinin yakınlarından az çek-mediydik. Şunların borusu sussa da biraz bizimki ötsen. Bir an önce partiye katılıp ilk açılacak postlara kapağı atmali.

Ya Serbest Fırka gibi bu da bir oyunsun! Amanın, elimizde-kinden de olmayalım! Aman sen de nemi alacak felek benim?

Kısacası, çok çeşitli ve birbirine karşıt umutlar, candan bezmişlikle yenilen korkular Demokrat Parti'nin kapısını aralamaya başladı.

Kapıdan girenin sırtını liderler sıvazlıyor, meşrebimize göre bir DP tablosu çiziyorlardı. Bizler vatanını seven cesur insanlardık. Bu memleketi bizler kurtaracaktık. Ne var ki Halk Partisi çok acımasızdı. İşimizden, kredilerimizden olabildik. Liderler bize yardım edemezler ve çok üzülrlerdi.

Bu kaygı daha çok Bayar'dan gelirdi. Ne ince düşünce-lydi. Kurucular baba adamlardı. Partinin çıkarları için bile kimsenin burnunun kanamasını istemezlerdi. Böylesine se-vecen bir devlet idaresi özlenmez miydi?

Aslında DP'ye ilk koşanların çoğununun kurucuları tanı-dığı söylenemezdi. Parti 7 Ocak 1946'da kurulmuştu. Anka-ra İli Kurucu İdare Heyeti, örgütleyebildiği Çankaya ilçesi, bucağı ve birkaç Ocak ile Mart ayında ilk toplantısını yap-mıştı. Toplantının gündemi partinin gelişmesini gözden ge-çirmektir. Örgütlenmedeki güçlükler dile getirildikten son-ra Ankara İl Başkanı Zühtü Velibeye, toplantı yeri olan so-fanın bir kuytu köşesinde kendini belli etmeden oturmakta olan birisine söz verdi ve örgütlenirken karşılaştığımız gü-çlüklerin nedenleriyle bu engelleri aşma çarelerini açıklama-sını istedi. Konuşmacı gençti, dinamikti, biraz peltekti ama çok güzel konuşuyordu. Toplantı dağılırken hepimiz İl Ba-şkanına bizi yanıtlayanın kim olduğunu sorduk. Konuşmacı dört kurucudan biri, Adnan Menderes'ti. Halk Partisi mil-letvekiliyken Dörtlü Takrir'i imzalamıştı. Ha, bir de Toprak Reformu Kanunu'nu eleştirmişti.

Bayar'ı herkes Başbakanlığından tanırды. Hovarda ola-rak bilinirdi. İktisat Bakanlığı devrinde köşkünde tertiple-diği eğlenceler epeyi dedikodu konusu olmuştu. Yetenekle-ri hakkında olumlu kanı pek yaygın değildi. Galiba İsmet Paşa'nın gölgesi buna engeldi. Milli Mücadele devrinin Ga-lip Hoca'sı, hele Atatürk'ün güvendiği arkadaşı olması va-tanseverliğinin simgesi idi.

Fuat Köprülü ne de olsa değerli kitaplar yazmış bir pro-fesördü. Refik Koralıtan daha pek tanınmış değildi. Cüssesi

de, sesi de konuşma gücü de çok gürdü. Hem canım bu dört lider kurucuydu. Yetenekli değillerse elbette Demokrat Parti gerçek liderini bulacaktı. Hele şu kuruluş tamamlansındı. Zamanı gelince her şey yoluna girerdi. Şimdi bunu düşünecek zaman değildi. İşimiz çoktu.”

Emrullah Nutku (DP Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğimiz Yıllar (1946–1958, s. 406)

“DP kuruluşunda idealistti, memleketin becerikli, medeni cesaret sahibi, vatanın mukadderatıyla ilgili birçok gençleri halk hareketine önderlik ederek bu partiye katılmışlardı. Şüphe yok ki, bunlardan çoğu idealist gençlerdi. Ama ilk hamlede yönetimi ele geçiren **Kurucular** bir kanadı, şahsi kaprislerinin, buyurma zevklerinin esiri olacak kadar hırslı olmalarından, ideallerinden sapıvermişlerdi.

Atatürk ve hayranlık teraneleriyle işe girişen liderler, her işlerinde olduğu gibi bunu da bir gösteri niteliğinde kullanmışlar, fakat onan prensiplerine hiç uymamışlardır. Onun yazdığı prensiplerin izinde yürüyecek partiye Atatürkçülük şerefi mal edilseydi... bu millet çok partili siyasi rejimi daha kolay benimser, demokrasiye sarsıntısız girilebilirdi.

DP ise... eski iktidarın yarattığı halk ayaklanmasına sadece rehberlik etmiştir... daha doğrusu önyak olmuştur.

... DP Atatürk devrinin son Başbakanı Celal Bayar liderliğinde öne çıkmasaydı bu rehberliği başka bir parti örneğin Milli Kalkınma Partisi belki de DP'den daha iyi yapacaktı.

John Fitzgerald Kennedy Profile in Courage adlı kitabında şöyle der: ‘Demokrasi bir çoğunluk yönetimi olmaktan daha başka bir şeydir. Kuvvetli oyları ellerinde tutanları pohpohlayarak aldatmak taktiği de değildir. Demokrasi halkın görüş ve inanışlarını olduğu gibi yansıtanlar değil, onlara yol gösterici vicdani kanaatlerini söyleyenleri seçmektir. İlkelere bağlılığından çoğunluğun beğenmeyeceği tutumda olanları, taviz vermeyenleri cezalandırma-

yan medeni cesareti mükafatlandırın şeref ve haysiyete itibar eden ve doğruyu tanıyan niteliklerden kurulu rejime Demokrasi denir.'

Bu satırlar bize idealistlerin kim olduğunu gösterir... Atatürk, Halk Partisi'ni kurmaya giriştiğinde, İzmit'te İstanbul gazetelerine verdiği demeçte 'Milletin sosyal ihtiyaçlarını ve geçmişteki zararlarını tatmin ve telafi edecek en akıllıca programı tespit etmeye mecburuz' diyerek... bunu kastetmekteydi."

Bunlara ek olarak üç önemli siyaset bilimcinin –ki ikisi aynı zamanda siyasetçidir– görüşlerine yer vereceğiz.

İlki DP'nin kurucularından olmamakla birlikte, önemli bir yazın adamı ve bürokrat iken önce CHP'den adaylık başvurusu reddedilen ve fakat daha sonra DP'den aday olan ve 1946 seçimlerini kaybeden Samet Ağaoğlu'dur. 1946–1950 arası çetin siyasal savaşında büyük fedakarlıklar göstermiş ve 1950'den sonra ise dönem dönem kabineye alınmış, kabine dışında bırakılması ise Menderes'in parti içi politikada bir güç gösterisi olarak yorumlanmıştır. Denebilir ki, bir benzeri de Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu örneğinde yaşanmıştır.

Cem Eroğul, DP'yi marksist öğretisi açısından ve fakat bu ideolojinin kıskacına sığmayacak esneklikle incelemiştir.

Turan Güneş'e ise özel bir yer ayırmak zorunludur. Bu parlak bilim adamı ne yazık ki siyasete atılmakla, Türk Anayasa ve İdare Hukukunu gerçek bir yıldızdan yoksun bırakmıştır. Ancak 1950'li yılların Türk siyasi yaşamına getirdiği heyecan dalgası, bu idealist genci de sarmış ve DP'nin kadrosuna büyük ümitlerle katılmıştır. Kocaeli'nden 1954'te milletvekili olmuş, çok genç yaşına karşın DP grubunda yönetimin adaylarını geçerek Avrupa Konseyi'ne seçilmiş ve parti içinde parlak bir gelecek vaad ederken İspat Hakkı tartışmaları sonucu DP'den ayrılmış ve Hürriyet Partisi kurucuları arasında yer almıştır. 1957'den sonra da Hürriyet Partisi'nin kendini feshetmesi üzerine CHP'ye katılmıştır. Siyaset bilminde sahip ol-

duğu kuramsal birikimi, gerçek siyasette başarıyla harmanlamıştır. 1960’da Kurucu Meclis ve daha sonra üniversite ğretim üyeliğiyle birlikte CHP içinde Ecevit hareketinin öncülerinden olmuş ve Kıbrıs Barış Harekatı sırasında Dışışleri Bakanlığı görevini parlak bir şekilde yürütmüştür. Doğu ve Batı kültürlerini, bilim, sanat ve mistisizm açısından derinlikle özümsemiş, aynı zamanda içten bir halk adamı olmuş bu özgün siyasetçinin genç yaşta kaybı, 1980–2000 arası sosyal demokrat cephedeki bunalımlarda kendini çok hissettirmiştir.

Bunlara ek olarak da Türk siyasetine özgün ve fakat bizce aşırı uçuk ve zararlı yorumlar getiren İdris Küçükömer ile onun görüşlerine Yalçın Küçük’n kısa bir eleştirisine yer vereceğiz.

Samet Ağaoğlu (İki Parti Arasındaki Farklar; DP Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru):

Ağaoğlu’nun DP’nin programı ile CHP’ninkini karşılaştıran iki çalışması vardır. İlki 1947 yılında kaleme alınan *İki Parti Arasındaki Farklar* ikincisi ise 1972 tarihli, *DP, Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*’dir.

1950–1960 iktidar dönemi ve 1960 Devrimi henüz yaşanmadan yazılmış ilk eserin ilginç olduğu düşünülebilir. Ancak kısaca değineceğimiz gibi, bu sırf CHP’yi eleştirmek ve DP’yi yüceltmek için kaleme alınan propaganda amaçlı bir çalışmadır. Broşür denilebilecek bu çalışmaya Ağaoğlu, CHP’yi kendi içinde antidemokratik olduğu için demokratik nizam karşı tehlikeli saymakla başlamakta ve bunun önlenmesi için şöyle demektedir:

“Demokrasimizin gelecekte emniyetini teşkil edecek tedbirleri düşünürken, siyasi teşekküllerin i bünyelerindeki demokراسiye muhalif esasların düzenlemelerde göz önünde tutulmalıdır.” (s. 23)

Daha sonra CHP’de Parti Başkanının (Atatürk ve İnönü) aynı zamanda Devlet Başkanı olması nedeniyle anayasanın Devlet Başkanına vermediği hakları Parti Başkanı sıfatıyla kullandığını, böylece sınırsız bir yetki ile sorumsuzluğun bir arada olduğunu söylemektedir (s. 27). Bu nedenle aynı düşüncede olmayan ve antidemokratik yapı nedeniyle seslerini duyuramayanların partiyi terk zorunda kaldıklarını ileri sürmektedir.

Ağaoğlu da Bayar gibi, komünizm fobisi altında “sınıf” sözcüğünün yarattığı korku yüzünden DP’nin (CHP gibi) bir sınıf partisi ve “devletçi” bir parti olmadığını çokça vurgulamaktadır.

Samet Ağaoğlu’nun CHP’nin merkezîyetçi ve oligarşik yapısına getirdiği bu eleştirilere karşın DP’nin çekirdeği dört kurucu, Bayar, Menderes, Köprülü, Koraltan’ın yönetiminde Köprülü’nün 1957’de ayrılışı bir yana bırakılırsa– nasıl sıkı bir dayanışma içinde her türlü eleştiriye kapalı bir 15 yıl geçirdiklerini göreceğiz. Sıkça başvurdukları ihraç mekanizmasıyla partiyi dikensiz gül bahçesi halinde yönettiklerine, iki büyük kopmaya da –Millet Partisi 1947’de ve Hürriyet Partisi 1955’te– yeri gelince değineceğiz.

Ağaoğlu, daha sonra şu ilginç sonuca varmaktadır:

“Yalnız Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi değil, bütün Türk milletinin tarihi şu ana vasfı taşımaktadır. Türk devletleri, milletin reyî kontrol ve murakabesi idare üzerinde hakim ve müessir olduğu zamanlar yükselmişler, büyümüşler ve kuvvetlenmişlerdir.

Buna karşılık milletin reyî istihfaf edildiği (küçümsendiği) kontrol ve mürakebesi eksildiği zamanlar ise, Türk devletleri zayıflamışlar, inkiraza (çöküntü) doğru gitmişlerdir.

CHP’nin bugünkü tüzüğü, Türk milleti için suni, yabancı (DP’ninki ise tabii, ruhuna uygun) bir idare tarzı ve zihniyetinin eseridir.”

Osmanlı'da sadece kısa bir dönem, İttihat ve Terakki'nin 1908 II Meşrutiyeti ayırık tutulursa –tabii CHP'nin 1920–1950 dönemi hariç– Türk devletlerinde halkın oyuna başvurulduğuna, halkın “kontrol ve mürakabesinin” gerçekleştiğine pek şahit olmadığımız için Ağaoğlu'nun bu yargısının derinliğine (!) inemedik.

Atatürk ve tabii onun devamı İnönü dönemlerinde belki tam anlamıyla çok yetkin demokratik bir rejimden söz edilmese bile, Türk ulusunun tarihinde bir ilki teşkil etmelerini belirtmek gerekirdi.

Ağaoğlu, devletçilik üzerinde uzun uzun durmakta CHP'yi katı bir devletçiliği benimsemekle suçlamakta ve DP'nin devletçiliğini ise:

“İktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur,” (DP Tüzüğü Md. 17)

şeklinde tanımlamaktadır. Halbuki bu tanımın da hiçbir ilkeye dayanmayan, sınırları belirsiz, muğlak bir tanım olduğu açıktır. Nitekim, DP, 10 yıllık iktidarında hiçbir ekonomik kalıba sığmayacak uygulamalara girişmiş, liberalizmin bir ucundan, Milli Korunma ve Türk Parasını Koruma Mevzuatı'nın fiyatları hapis tehditiyle belirlediği müdahaleciliğin diğer ucuna gidip gelmiştir.

Kaldı ki, Ağaoğlu'nun DP'yi CHP'den ayırmak için kullandığı en önemli ölçüt olan “devletin doğrudan iktisadi faaliyetlere girişi”ni DP tüzüğünün 17. maddesinde görmekteyiz.

Siyasi haklar açısından da **tek dereceli seçimi**, DP'nin “kuvvetli talebine” bağlamakta ve fakat parlamentonun 1946–1950 arası oy oranıyla mutlak egemeni CHP'den, yasayı çıkarmasına karşın bu onuru esirgemektedir.

Bu çalışma için söylenebilecek en doğru söz, Ağaoğlu'nun tüzük ve program açısından CHP ile DP arasında büyük farklar olduğunu ispatlamaya çalışma uğraşının beyhude olduğudur. Fark, uygulamadadır ve 1946–1950'nin CHP ve DP'sini,

1950–1960 yıllarında bulmak olası değildir. Muhalefette olan iktidarda, iktidarda olan da muhalefette çok değişmiş ve söylemleri de farklılaşmıştır.

Ancak DP ile 1950’de esmeye başlayan sözde özgürlük ve liberalizasyon rüzgarlarının, kısa sürede nasıl hız kestiğini, 1950’den önceki despot CHP’nin nasıl hak ve özgürlükler öncüsü haline geldiğini ve DP’nin de eski CHP’nin rolüne büründüğünü göreceğiz.

Ağaoğlu’nun DP’nin propagandası amacıyla kaleme aldığı ve büyük olasılıkla parti tarafından bastırılan *İki Parti Arasındaki Farklar* adlı bu kitapçık Ağaoğlu’nun partililik uğruna, bilgi birikimini nasıl heba ettiğine örnek teşkil etmektedir.

Gerçekten sadece iki yıl önce CHP’ye adaylık için başvuran ve reddedilince DP’ye giren bu yetenekli yazın adamının, CHP’ye bu hırslı saldırısını, acaba başvurusu kabul edilsaydı aynı şiddetle DP’ye de yöneltecek miydi sorusunu aklılara getirmektedir.

Ağaoğlu’nun siyasal yaşamında parti değiştirme kararının DP’ye nasıl bir yük getireceğini kestirmesi gerekirdi. Hoş, bu olasılık CHP’de önemli görevler almış tüm DP’liler için de geçerli idi.

1946 seçimini kaybedince bürokrasideki işine dönemeyip mali sıkıntıya düşen Ağaoğlu, parlak kişiliği ve hitabet yeteneği ile parti içinde de kışkırtılmaktaydı.

“İlk DP Büyük Kongresinde Genel İdare Kuruluna seçilenlerin hepsi Samed Ağaoğlu dışında milletvekiliydiler. Hemen söylentiler başladı. Nazi yanlısı imiş. Tepkinin büyüğü milletvekillerinden geliyordu. Millet Meclisi Grubu üzerinde etkili bir kurulda milletvekili olmayan birinin olması milli iradeye aykırı görülüyordu. Bu olumsuz hava Çankaya İlçe Kurullarını da etkiliyordu. ‘Parti için çalışıyor diye harcamalarım bizim cebimizden karşılarken, o kendine çalışıyor muş meğer’ deniyordu.”

Ağaoğlu, Cebeci Bucağında verdiği konferansta ileriki yıllarda çok tartışılacak bir konuya değinmektedir. (s. 93–95) Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk ve arkadaşlarına yöneltilen “demokrasiyi kuramama” eleştirisidir. Ağaoğlu’na göre “Cumhuriyetin ilanından sonra demokrasi ve hürriyet mücadelesi yavaş yavaş gevşemiş ve şahıs idaresi, kendisini göstermeye başlamıştır.” Bunun nedeni “Milli Mücadelede zafere götüren milli hakimiyet prensibinin inkılaplar için zararlı görülmesidir.” (!)

Ağaoğlu şahıs idaresine geçişi iki ana sebeple açıklamakta ve “bunların birisinin imparatorluktan tevarüs edilen itiyatların tekrar uyanması, diğerinin de dıştan gelen bazı cereyanların aldatıcı tesirleri” olduğunu söylemektedir.

“Bu itiyad da, ‘eleştiriye katlanamama, kendisini her zeka ve kabiliyetten daha üstün sayma, denetimi hakaret kabul etme’ olmaktadır. Bazı asalaklar da bundan yararlanarak,’ ... o melûn sözü tekrarladılar. ‘Bir inkılap içindeyiz. Türk milletinin siyasi olgunluğu yoktur. Eğer onu kendi kendisini idarede serbest bırakırsak memleket ya irtica, ya anarşiye gider,’ dediler.

Diğer taraftan bazı memleketlerdeki cereyanlara işaret ettiler. İşte İtalya, Almanya, Portekiz. Bakınız buralarda milletinin başında birer şef vardır. Bu memleketlerde meclis gürültüleri ve parti ihtirasları ve matbuat rezaletleri yoktur. Bu memleketler süratle yenileşiyor, imar olunuyor. Halbuki eski ve köhne demokrasinin hâlâ hakim olduğu yerlere bakınız. Nedir şu İngiltere’nin, Fransa’nın hali? Şimdi yeni nizamlar devridir... gökten inmiş şeflerin mutlak emrine yalnız itaatle mükellef millet vardır. Bu telkinler 1939’da Alman ordularının yıldırım hızıyla Avrupa’yı istila ettiği zamanlar şiddetlendi. Öyle başmakaleler hatırlıyorum.

...Garp demokrasileri daha harp ilanına karar verip vermemek için parlamentolarında müzakere yaparken, Yeni Nizam Orduları bu memleketleri tarihten kaldıracaklar.’

Yeryüzünden ve tarihten hangi milletlerin kalktığını gördük.” (s. 93-95)

Atatürk ve İnönü dönemine yapılan bu haksız eleştiriler, daha sonra DP ve onun izleyicileri tutucu ve gerici politikacılar ve din tüccarları tarafından günümüze kadar sürdürülmüş ve şimdi de genç kuşaklara **II Cumhuriyetçilik** adı altında yutturulmaya çalışılmaktadır.

Bu acımasız kasıtlı suçlamalar daha sonra yeri geldikçe karşılanacaktır. Yalnız şimdilik kronolojik olarak nakledilen tartışmalardan hareketle, Atatürk ve devrim düşmanlığının, dincilerle, kendini sözde laik diye yutturan kesim arasında işbirliği içinde, ilk defa DP döneminde oluşmaya başladığını vurgulamakla yetiniyoruz.

Atatürk ve devrimleri yıpratmanın ayrı bir yöntemi DP ile başlamıştır. Bunun formülü şudur: Önce Atatürk'ü zafer kazanan ve Cumhuriyet kuran kahraman diye sunacaksınız, hemen sonra onun bir diktatör olduğunu, devrimlerinin halka danışılmadan tepeden inme yapıldığını, dinin ihmal edildiğini, tarihimize ve kültürümüze bağımızın kesildiğini vb. sıralayacaksınız. Bu görevi 1950'den sonra Menderes yüklenecektir. Ancak 1950'den önce, DP'ye kabulünün karşılığı olarak Samet Ağaoğlu'nun da aynı işe soyunduğunu görüyoruz. Koprülü de maalesef üstün bilim adamlığı niteliğine karşın bazen bu uğursuz görevi benimseyecektir,

Burada Bayar'ın konumu dikkat çekicidir. DP'yi Atatürkçü, devrimci bir parti olarak kurduğunu ilan etmesine karşın, bu sinsî propagandanın örtülü koruyucusu olmuştur. DP ile 1950'de başlayan irticaya göstermelik bazı çıkışları içten değildir. Atatürk'e bağlılığı eylemde Anıtkabir inşaatını sürdürüp tamamlamasından ve paralara Atatürk resmini koydurmasından ibaret kalmıştır. Arapça Ezan ile ilgili tuhaf davranışları ilerde görülecektir.

Halbuki Menderes'in daha hükümet programını açıklarken kendini ele veren konuşmaları vardır:

“Daha bismillah diye işe başlamadan bize hücumla geçmişlerdir. Ezan meselesini ortaya sürerek ‘Atatürk inkılapları elden gidiyor’ diye tahrik yapmaya başladılar. Rica ederim, türbeleri açan bizler miyiz? Biz seçim beyannamesinde ‘DP, millete mal olmuş inkılapları mahfuz tutacağız’ demiştik. Şimdi gene aynı noktada duruyoruz. ‘Millete mal olmamış, millet vicdanına bir değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracacağız.’” (c. II. s. 63, DP Meclis Gurubu, 13 Haziran 1950)

DP iktidara gelmeden kısa bir süre önce yine Menderes’in Atatürk–İnönü ayrımı yapmadan ağır bir eleştirisi şöyledir:

“Büyük bir polis kuvveti ve terör rejimi ile 25 seneden beri iktidarı elinde tutan Stalin’den başka misal olarak CHP’yi de gösterebiliriz.” (c. I. s. 386, Temmuz 1949)

İşte Menderes ve DP’nin Atatürk ve Cumhuriyet devrimlerine kasıtlı saldırıları, 2000’li yıllarda AKP gibi dinci bir parti-nin Türkiye’de nasıl iktidara gelebildiğinin açıklaması olacaktır. Çünkü bu uğursuz misyonun açılış kurdelesini ilk defa iktidar sahibi DP tarafından kesilmiştir.

Ağaoğlu’nun DP Genel Merkezinde verdiği ikinci konferans, yine anayasa yorumlarıdır. Burada da Atatürk ve İnönü’ye Parti Başkanlığı sıfatından gelen yetkilerini Cumhurbaşkanı olarak kullanarak, Tek Adam yönetimi yarattıkları suçlamasına genişçe yer verilmektedir.

Ayrıca, yargı ile ilgili ilginç bir bölüm vardır ki, DP’nin 1954’ten itibaren yargıçlar üzerinde kurduğu baskıyı (Emekli Sandığı Kanunu’nun 39. maddesini işleterek Yargıtay Başkanı, üyeleri dahil bir gecede onlarca yüksek yargıcının emekli edilmesi ve diğer uygulamalar) hatırlayıp, gülümsememek mümkün değildir.

Ağaoğlu’nun 1924 Anayasası’nın yargıyla ilgili ilkeleri hakkında yorumu şöyledir:

"Anayasanın 8, 54, 55. maddelerine göre yargı hakkı millet adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır. Yargıçlar bağımsızdır, kararlarına TBMM dahil kimse karışamaz vb. kanunda gösterilen usuller ve haller haricinde vazifelerinden çıkarılamazlar.

İşte bunun içindir ki, hakimlerin tayin ve azillerinde başka yere nakillerinde Adalet Bakanlığını selahiyetli kılan, savcılarını bu bakanlığın emirlerine tabi tutan kanun ve esaslar anayasaya muhaliftir.

Anayasamıza göre hareketleri Türk milleti namına olan iki teşekkül vardır:

1) TBMM

2) Türk Mahkemeleri

"Anayasa bu iki teşekkülü birbiri karşısında tam bir istiklal ile teşhiz etmiş bulunuyor." (S. Ağaoğlu, İki Parti Arasındaki Farklar, s. 107–109)

Anayasa dilinde "kuvvetler birliği veya ayrılığı" denilen bu ilkenin, 1924 Anayasası'nda yürütme söz konusu olunca birlik, yargı söz konusu olunca ayrılık şeklinde yer aldığı kabul edilir. Nitekim, Ağaoğlu da bu yönde yerinde ve haklı bu yorumu yönelmiştir.

Ancak, DP ve Menderes duruma ve yerine göre bu ilkedeki ikili ayrımı kasten birbirine karıştırarak yozlaştırmışlardır. Örneğin, Menderes ilk DP Hükümeti programına DP'li milletvekillerinden gelen eleştirileri cevaplarırken grupta şunları söyleyecektir:

"Şimdi arkadaşlar, korkmadan çekinmeden anayasayı tehdil ve tadil etmek mecburiyetinde olduğumuzu ifade etmek mevkiindeyiz. Bunu tensip ederseniz yapacağız. Bunu yaparken de kuvvetler birliği esasından ayrılacağız." (c. II, s. 6, 28 Mayıs 1950)

Ancak, Ceza Kanunu'nun 141. maddesi değiştirilip komünizm ile mücadele amacıyla cezalar ağırlaştırılırken Meclis'te bu konuda başka bir şey söyleyecektir:

"Bu kanun idarenin değil hükümetin eline verilecektir. Adliye hükümetin değil BMM'nindir. Hükümet BMM'nin icra kuvveti, adalet ise kaza kuvvetidir. Yüksek Meclis icrayı hükümete, kazayı da adliyeye, mustakil adalet teşkilatına gördürür (!). Kaza doğrudan doğruya size bağlıdır ve onların murakebesi BMM'ne aittir." (c. II. s. 463, 26 Kasım 1951)

Aşağıdaki nutku okuyunca göreceksiniz ki, "Yargı" DP'li-lerin elinde "bağımsızlıktan", "TBMM'nin denetimine" indiriliveriyor. Bu sözleri Menderes boşuna sarf etmemiştir. Çünkü açtığı yol, 1954'te diğer memurlar gibi önce "teminatsız hakimleri" resen bakanlık emrine almak olmuş, sonra da bu keskin kılıcı 25 yılını doldurmuş yüksek hakimlere kadar uzatmış ve yargıda istediği temizliği yapmıştır.

"Bunu Halk Partili muhterem arkadaşlarımın iyi dinlemesini rica ederim. Devlet memuru nerde olursa olsun bütün efal (filer, işler) ve hareketinden dolayı evvela kendi silsilesi içindeki murakabenin, ondan sonra BMM'nin murakabesi ve teftişleri içerisinde.

İdare ve adli kaza bu murakabeye tabidir. Bir hakim, hakim olarak hükümlerinden, icraatından dolayı BMM'ne karşı bir murakabeye tabi değildir. İşte hakimlik teminatı müstakil mahkemelerin, müstakil hakimlerin vasfı fariki, (ayırıcı niteliği) bu hakikatte yatmaktadır.

Muhterem arkadaşlar, bizim hakim teminatımızın gülünç olan şu tarafım arz edeyim... Hakimi yerinden kaldırmak, hakim için tehdit teşkil ediyormuş, ondan sonra hakim kararlarında tesir altında bulunuyormuş, binaenaleyh hakim yerinde kalmalı imiş.

Bunun hakikatle irtibatı yoktur. Yerinden kalkmak istemeyecek hakim kimdir? İstanbul, Ankara, İzmir'deki hakim. Bunlar hakimlerin kaçta kaçını teşkil eder? Van'da bulunan hakimin yerinin değiştirilmesi onun için bir nimet.” (c. V. s. 266, 20 Şubat 1955)

İşte Menderes, bu neviden söz ve mantık oyunları ile sonuça tüm yargıç teminatını ortadan kaldıracak, yargı üzerinde müthiş bir baskı kurarak, buradan basına uzanacaktır. Bunu artık dilediği hakimi –Yargıtay dahil– dilediği gazeteciyi mahkum etmesi veya tutuklaması için kullanma yollarını açmıştır.

Bu açıklama, DP'nin kendisini, ilkeleriyle bile bağlı saymadığını ve hatta herhangi bir ilkeye de sahip olmadığını kanıtlamak için yapılmıştır.

Gelelim Ağaoğlu'nun DP'nin kuruluşundaki siyasi etkeleri üzerindeki görüşlerine:

“DP'nin kuruluşu bir halk hareketidir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda dejenere olmuş yönetim sistemlerine karşı çeşitli isimlerle anılan ayaklanmalara oldukça benzer. Yani halkın şu ve ya bu şekilde yürütülen baskı rejimine karşı yarı mistik kader inancına bağlı bir hareket manzarasındadır.” (S. Ağaoğlu, *DP Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 7)

“... Halkın baskısının ana nedeni hürriyet hasretidir... DP'nin kuruluşu yalnız birkaç ay için yeni bir partinin meydana çıkması manzarasını gösterir. Bu birkaç aydan sonra ortada sadece yeni bir parti değil tam bir halk hareketi vardı. Partinin kurucuları bu halk hareketine maharetle önderlik etmesini bilmişlerdir.” (s. 12)

“... DP'nin kuruluşuna bir halk hareketi niteliğini veren müspet hareketler, arzular, idealler olduğu gibi menfiler de vardır. Bu çeşit ayaklanmalarda insan hak ve hürriyetleri, milli hakimiyet prensibi, sosyal adalet ideali, medeni bir hayat seviyesine bir an önce erişme emeli, her çeşit taassup

baskısını yıkmak heyecanı gibi müspet rüzgarlar yanında, Batılaşma yolunda girişilmiş inkılapların baskısından kurtulma gayreti gibi bulutlu havalar da var.” (s. 13)

“DP’yi kuranlar asker ve sivil yönetici kadrodur. Bu kadronun yanında, imparatorlukta, ulema, daha sonraları profesör, gazeteciler gibi aydınlar... Eski deyimle erbabı seyyfl kalem. Demokrat Parti’yi kuran yine bunlardır fakat kurduran halktır.” (s. 46)

“Eski Başbakan Celal Bayar; eski profesör, Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı, uzun yıllar milletvekili Fuat Köprülü ve 30 yıldan fazla milletvekili, Milli Mücadelede İstiklal Mahkemesi Üyesi Vali Refik Koraltan; 30 yıldan beri milletvekili Adnan Menderes.

DP Müteşebbis Genel Kurul Üyeleri: Meşrutiyette milletvekili, müsteşar, milli mücadeleden beri milletvekili, birçok defalar bakan, profesör Yusuf Kemal Tengirşek; uzun yıllardan beri milletvekili, büyük toprak sahibi ve işadamı Emin Sazak; yine yıllardan beri milletvekili Cemal Tunca; milli mücadelede ve daha sonrasında milletvekili, bakan, İstiklal Mahkemesi üyesi Refik Şevket İnce.

DP İl Genel İdare Kurulu Üyeleri: Eski ve tanınmış gazeteci, büyük toprak sahibi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu; eski sefir Enis Akaygen; büyük toprak sahibi Celal Ramazanoğlu, Umum Müdürü Samet Ağaoğlu, Ticaret Bakanlığı eski başmüfettişi Ahmet Tahtakılıç.

DP’nin ilk hükümetinde Temyiz Mahkemesi Reisleri, eski ordu kumandanları, eski müsteşarlar, eski milletvekilleri, eski bakanlar çoğunlukta idi.” (s. 52)

“Fakat bu insanlar... DP saflarında memleket için yepyeni bir düzenin temsilcileri olarak yer tutuyorlardı. Bu yeni düzende ise devlet gemisinin kaptanı yalnız anayasada değil, fiilen de halk iradesi idi. Böylece eski yönetici kadro ve bürokrasi kendisini halk iradesinin emrine vererek mem-

leketi sonu ve ne olacağı belirsiz badireler çıkmazından çevirmek istemişti, denilebilir.

Aksi halde daha Atatürk'ün son yıllarında bile tek parti yönetiminden, çeşitli yolsuzluk ve baskılardan bunaldığını belirtmeye başlamış, halkın böyle bir rehberlikten yoksun olarak girişeceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağını kestirmek asla mümkün değildir.” (s. 53)

Yazar daha sonra 1789 Büyük Fransız ve 1917 Rus İhtilallerinden söz ederek bir anlamda DP'nin Türkiye'yi benzer bir akıbetten koruduğunu söylemektedir. (s. 70–71)

Tabii bu son benzetmenin de isabeti çok tartışılabilir. 1789 İhtilalinde, hedef, çürümüş, baskıcı bir Kilise örgütü ile aynı nitelikleri taşıyan sömürücü bir Aristokrasi ve Fedodalite ile Krallık idi. 1917 Rus İhtilalinde de benzer koşullardan söz edilebilir.

CHP döneminde belki baskıcı bir bürokrasi mevcut idi ama bunun kitleleri, o iki ülkedeki gibi ezdiği söylenemez. 1789 Fransızın Krallık, 1917 Rusya'sının Çarlık idaresi ile Atatürk'ün yönetimini olumsuzlukları açısından bir benzetmeye konu yapmak, tam Samet Ağaoğlu'na yakışan bir garabettir.

DP'yi kuran kesim ile CHP yöneticilerinin farklı olmadıklarını söyledikten sonra, Ağaoğlu'nun bunların halkın isyanını bastırarak nitelikte olduğunu söylemesi, bu zevatın DP'ye geçer geçmez sihirli bir değişime uğradıkları kanıtlanamayacağı için pek parlak bir akıl yürütme değildir. Anlaşılan bunları, mevcut yöneticilerle yer değiştirmek istemişlerdir; “*Sen kalk, Biraz da Ben Oturayım*” demişlerdir.

Bu nedenle Dörtlü Takrir CHP Grubunda kabul edilseydi veya DP kurucularına CHP yönetiminde önemli koltuklar verilseydi, DP kurulmazdı yollu tahmin, hiç de yabana atılır emsten değildir.

Bizce Ağaoğlu'nun DP kurucuları ile halk kitleleri arasında kurmak istediği ilişki, şayet bunlar gerçekten bizzat halkın içinden gelmiş, onun basit temsilcileri olsalardı bir an-

lam taşıyabilirdi. Halbuki DP kurucuları da CHP yöneticileriyle aynı sınıftan gelme insanlar olduklarından, Ağaoğlu'nun muhakemesi kolayca çökmektedir.

Nitekim, Cem Eroğul bunu, kurucuları "Asalak" diye niteleyerek isabetle yakalamıştır.

Cem Eroğul (Demokrat Partinin Tarihi ve İdeolojisi):

"... DP'nin dayanağı olan toplum güçlerini meydana koyarken, bu hareketin özünü oluşturan egemen güçlere işaret etmekle yetinmemek, hareketin biçimini belirleyen halk atılımına da değinmek gerekir. Daha sonra elde edilecek verilerle sınanmak şartıyla muhalefet döneminde DP hakkındaki ileri sürülebilecek en geçerli varsayım herhalde şudur: DP, Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de iktidara tamamen sahip olabilmek için bir halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasal örgütüdür." (s. 94)

"Kapitalizme dönük devletçilik politikasının iki sonucu olmuştur. Birincisi pazarlanan yerli sömürücü sınıfların yabancı işbirlikçisi siyasetlerine yeniden sarılmak... İlsî halkın bürokrasiye duyduğu nefreti artırmak olmuştur. DP hareketi bu iki sonucun birleşmesinden doğan meyvedir. Halkın lehine bir hareketle iş başına gelen bir kadronun, bir türlü halkın yolunu bulamamış olmasının yarattığı olağandışı şartlar içinde işbirlikçi arzuları tutuşan sömürücü sınıflar, bu işbirlikçi programlarını gerçekleştirmek için halkın coşkun desteğini sağlamayı başarmışlardır. Ancak sömürü gayesiyle de olsa halkı siyaset sahnesine itmek uzun vadede daima sömürücü sınıfların aleyhindedir. İşte bu nesnel sebepten dolayı DP hareketi çelişik bir manzara arz etmektedir. Bir yandan gerici bir girişimdir öte yandan demokratik bir çıkış olarak ilerici bir yanı vardır." (s. 272-273)

"Demokratlar 'Millet bunun üzerinde tasarruf etmedikçe egemenliğin kendisinde olması bir şey ifade etmez' görüşünü bizzat halkın içinde savundular. Bu cesur propagan-

da sayesinde yüzyıllardan beri ilk defa olarak Türkiye halkı kendi arzusu ile idarecilerini değiştirdi. O zamana kadar meşrutiyetten cumhuriyete uzanan bütün demokratik reformlar, hep tepeden inme yapılmıştı. İlk defa 1950'de aşağıdan yukarıya bir reform yapıldı. Bunun önemini küçümsemek imkansızdır. Bir kere halk hükümet adamlarını kendisinin belirleyebileceğini somut olarak görmüş, kendisine karşı bir güven kazanmıştır. İlsi oy almak için siyasetçilerin ayağına gelişlerini seyretmiş. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi siyasal icraatın günlük kaderinde rol oynadığını, bir kelime ile geçim davasına doğrudan doğruya bağlı olduğunu fark etmiştir.

Fakat bütün bunlara rağmen DP'nin geliştirdiği demokrasi, biçimsel bir demokrasidir. Böyle olmasının temel nedeni bu hareketin bir asalak sınıflar bareketi olmasıdır. Biçimsel demokrasinin birinci niteliği halkı bireyler yığını görür. Böylece demokrasi salt genel seçimlerle sağlanmış olur. Oysa halk sınıflardan oluşur. İİ niteliği sol partilere izin verilmemesidir. Üçüncü özellik geniş bir yetki devrine dayanmasıdır. Egemenlik dört yılda bir sandığa oy atmaktan ibarettir.

... Menderes bunu açıkça şöyle ifade etmiştir: (Petrol Kanununun görüşülmesi sırasında CHP adına radyoda cevap verme hakkı isteyen Faik Ahmet Barutçu'ya) 'Biz at koşturmuyoruz. Buraya mikrofon koyalım bütün millet dinlesin karar versin diyor, buna imkan yok. Millet maddeten her meselede karar veremez. Böyle olsa idi meclise lüzum kalmazdı. Millet dört seneliğine karar verir...'

Oy deposu, halk seçme hakkına sahiptir ama yönetme hakkına sahip değildir." (s. 278-280)

Turan Güneş (Yön, 30 Mayıs 1962):

"... DP'nin gösterdiği ilk görünüm kendisini bu yerlere iten güçler gibi heterojen bir kuruluş görünümü olmuştur.

Devlet düzeninin kendisine dar gelen çerçevesinden bıkmış işadamlardan, yüzyıllık sefaletinden kurtulmak için çırpınan köylüye kadar büyük seçmen kitlesinin oylarıyla iktidara gelen DP grubunda bütün akımların temsilcilerini görmek olağandı. Bu haliyle DP belli bir siyaset sistemi veya fikir akımı olmaktan çok, yalnızca bir isyan selinin bulanıklığından ibaret görünüyordu.

DP liderleri, bu isyan seline yön verecek bir fikir sisteminden ve sağduyudan uzaktılar. Bu nedenle kendilerini iktidara getiren güçleri ciddi bir çözümlemeye bağlayamamışlardı. Bu güçlerin bir kısmını yalnızca sezinlemişlerdir.

... Özgürlük ve demokrasi bayrağı altında iktidara gelmiş görünen DP'nin bunları gerçekleştirmek şöyle dursun aksine çiğnemiş olmasına rağmen büyük balk kitlelerinin 27 Mayıs'tan sonra da onun etrafında kümelenmiş olmalarının nedenini halkın cahilliği ile açıklamak yerinde değildir... vatandaşların... beklenen tepkiyi göstermemelerinin nedeni... aydınların daha çok özgürlükler ve demokrasinin biçimsel unsurları ve kuramsal tanımları üzerinde durmalarına karşılık... büyük kitlelerin özgürlüğü aslında her kişinin kendi yaşamı için gerekli bir somut unsur olarak görmesidir. **Bu nedenle... vatandaşların kamu işlerine daha etkin olarak katılma olanağı bulmalarını demokrasi ve özgürlük olarak anlamışlar ve bunu DP'nin yaptığı saymışlardır.**

Bürokrasinin direnci ve kişiliksiz tutumu yerine bütün iyilik ve kötülükleri ile daha insancıl bir davranış egemen olduğu için... Jandarma dayağı nazara alınırса... DP liderleri büyük kitlelerin bu somut özgürlük anlayışını iyi sezmışlerdir. Bürokrasinin gücünü azaltan hatta bunu devlet düzenini dürüst ve yasal yönetimi yok etmeye kadar götüren davranışların nedeni budur.

... DP iktidarının son yıllarına kadar liderler halkın içinde iş görmek veya böyle görünmek politikasını dikkatle iz-

lemişlerdir. Partinin yerel örgütü yıllar geçtikçe bir oligarşiye gitmekle beraber merkezin siyasal baskısı ne olursa olsun, genellikle alışkanlığı yüksek bir açık topluluk tipini korumuştur. Büyük kitleler haklı olarak bir çeşit halkçılık... aydın kitleler ise avampirlik saymışlardır.

... DP'ye karşı demokrasi savaşı açanlar... halk idaresinin iyi tarafları ile örneğin partizanlık arasındaki ince farkı görememişlerdir.”

İdris Küçükömer:

Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma (1969)* adlı kitabında, Osmanlı–Türk tarihini devlet–sivil toplum karşıtlığı ekseninde yorumladı. İttihat Terakki ile Kemalizmi bürokratik devleti koruyan antidemokratik hareketler olarak tanımladı. Görüşleri sonuçta “Türkiye’de Sağ Soldadır, Sol da Sağda” cümlesine indirgendi. Yeni Mürteciler (II Cumhuriyetçiler) bu şablona göre İttihat Terakki, CHF, CHP’yi ve 27 Mayıs Mili Birlik Komitesini “sol” sanıp “sağ” sütuna yazıyor; karşı cephe olarak da Prens Sebahattin kılığı, Hürriyet ve İtilaf, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, DP, AP’yi “sola” yerleştiriyorlar. Bu hafifmeşrep fanteziye göre sol listeye AKP de dahil ediliyor.

Yukarıdaki bölüm **Özdemir İnce**’nin *Hürriyet* gazetesinde 13, 15, 16 Haziran 2007’de yayınlanan 3 yazısından alıntılanmıştır. İnce günlük yazılarında ciddi araştırmalara dayanan titiz ve özgün seçilmiş kaynaklara yer vermekte, Atatürk devrimlerine yapılan haksız sataşmaları yığıtçe karşılamaktadır.

Küçükömer, *Halk Demokrasi İstiyor mu?* adlı kitabında DP hakkında şunları yazar:

“DP bir yandan yukarıda kuvvetli bir hükümet ya da devlet gelenek ve arayışı içinde, öte yandan halka yakın olma ve onların taleplerini dikkate almak istegindedir. Demiştim

ki, iki istek, var olan yapı içinde demokrasiyi kurma sürecinin başında tamamlanmış değil çelişebilen isteklerdi.

DP, mevcut kaynakların dağıtım ve kullanımını hangi kriterlerle yönlendirecektir? Ve program olarak devletçi olmayan yol izleyeceği kabul edilmişti. Söz konusu tarihî hesap mekanizmaları yoksa kaynaklar nasıl ekonomik kullanılır? İşte 1950–1960 arası gördük (öncesi nitel farklı değil şüphesiz) 1950–1953 arası sözde liberal, sonrası da ‘de facto’ bize has devletçi. Özet olarak çeşitli seviyelerde rant, yeni iktisatçılara göre kazanılmamış servet dağıtım mekanizması; ‘de facto bize göre devletçilik’ piyasada kaynak yaratılmaması sonucu olarak beliriyor; yukarıdan devletçilik, geleneği uygundur. Yatırım yetersizlikleri, devletçilik ve ilginç olanı merhum Menderes’i şehirlerin imarını yürüten sanki bir belediye reisi rolünde görüyoruz.” (s. 286–287)

DP, devletçi olmayan yolu seçmeyi vaad etmişti, sözde liberal bir yol izlenecekti. Üretim olarakları nasıl kullanılacak, dağıtılacaktı? Ama 1957’de çaresiz devletçiliğe girdi, de facto.” (s. 303)

Tüm bu açıklamaları, DP’nin, 27 yıllık CHP yönetimine, özellikle belleklerde tazeliğini koruyan II. Dünya Savaşı’nın yoksulluk dönemine karşı oluşan tepkileri örgütleyip, herhangi bir ideoloji veya bilimsel temele dayanmaksızın yürüttüğü politikalar olarak okuyabilirsiniz. Nitekim, Bayar bir gazetecinin kendisine: “Partiniz sağ mıdır, sol mudur?” diye bir soru yöneltmesi üzerine “Demokrattır, programımızı inceleyin orada yerimizi bulacaksınız” dediğini, yanında oturan Menderes’in de “Siz Halk Partisi’nin yerini bulun, biz DP’nin onun neresinde olduğunu gösterelim” diye eklemeye bulunduğunu söylemiştir. (C. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 48)

Bu görüşleri, devrimlerin geniş kitlelerce benimsendiğini vurguladıktan sonra birkaç başlık altında özetleyecek olursak:

- 1) CHP döneminde dünya ekonomik krizi ve onu izleyen II. Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik zorluklar, kır-

sal kesimde jandarma baskısı adıyla anılan bürokratik baskılar azımsanmayacak bir gayrimemnun kesim yaratmıştır. DP bu gayrimemnun kitleyi, hazır siyasi malzeme olarak başarılı şekilde örgütleyip, iktidara gelmiştir.

- 2) DP'nin kurucu kadrosu CHP kökenlidir; sivil–asker–bürokrat eşraf bir seçkinler grubudur. Ancak hemen hepsi politikada deneyim kazanmış, ince oyunlarda usta kimselerdi. Halkı arkalarından sürüklemek ve onlara yakın oldukları konusunda ikna etmekte başarılı ve inandırıcı olmuşlardır. Bu açıdan kurucular, men-sup oldukları sınıflar itibariyle köyde toprak ağası, kasabada eşraf, şehirde varlıklı tüccar ve hoşnutsuz bürokrat ile özdeşleşmiş sayılabilir.
- 3) DP'nin iktidarı üst düzey bir demokrasiyi gerçekleştirememiş, biçimsel bir demokraside kalmıştır; çünkü uygulamaları halkın yararına planlı ve kalıcı olmaktan uzaktır. Yine de halkın önemli bir kısmı, CHP dönemiyle karşılaştırdığı ekonomik girişimlerden ve siyasilerin ayaklarına gelmesinden hoşnuttular.
- 4) Halkın geniş kesimini ilgilendirmeyen hukuk devleti, demokratik hak ve özgürlükler, Atatürk devrimleri, eğitim gibi konularda DP'nin başarısını teslim etmek güçtür. Aydın kesim, basın, üniversite, bürokrasi ile kısa zamanda düştüğü sürtüşmelerin izleri, ileriki yılların siyasi tartışma ve yapılaşmalarına taşınmıştır.

Bayar'ın, büyük ölçüde Menderes'in kaleme aldığını söylediği DP tüzüğü (ki resmi adı programdı) daha çok bir seçim bildirgesi niteliğindedir. Ancak en çok göze çarpan, **tek bir sözcükle de olsun ne Atatürk ne de devrimlerinin adının geçmesidir.** (Gerçi bir yıl sonraki 1947 tarihli CHP programında da Atatürk'ten girişte bir kere, o da "Kemal Atatürk'ün önderliği altında yürütülen Milli Kurtuluş Savaşı'ndan"

diye söz edilmekte, CHP'nin Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nden doğduğu belirtilmektedir.) DP'liler bu tutumlarını ilk hükümet programında da sürdürmekte, hatta göreceğimiz gibi bir anlamda 1923'ü inkâr ile birinci cumhuriyet olarak 1950'yi göstermektedirler. 1946 tarihli DP kuruluş programında, ileriki yıllarda tartışması çok yapılacak bazı konularda tutulmayan vaatler yer almaktadır:

- 1) Grev hakkı I (md. 7).
- 2) Yüksek öğretim mensuplarının siyasi partilere girebilmeleri (md. 11).
- 3) Laikliğin doğru tanımı (md. 14).
- 4) Din öğretimi verecek kurumların bağımsız olması (md. 14).
- 5) Devletçiliğin tanımı (md. 17 ve 45).
- 6) Memur haklarını takdirden ziyade objektif usullere bağlanması (md. 23/b).

DP hükümet programında ise aşağıdaki gibi formüle edilen maddelere yer verilmiştir:

- 1) Mamur bir vatan devralmadıklarını açıklamak için geçmiş CHP dönemini kötülemek.
- 2) Ormanların muhafazasının o günkü sistemle büyük fedakarlık gerektiğini mazeret olarak sunarak muhafaza tedbirlerinden kaçınmak.
- 3) Bugüne kadar devam eden lüks inşaatlara son vermek.
- 4) Gençliği milli karakter ve ananelere göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz etmek.
- 5) Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olan grevi kanunlaştırmak.
- 6) Millete mal olmuş inkılapları mahfuz tutmak.
- 7) Matbuat, ceza, memurin muhakematı gibi anti demokratik hükümleri içeren kanunları kaldırmak.
- 8) Yargıç teminatını sağlamak.

- 9) Af kanunu çıkarmak.
- 10) Devlet memurlarını şahıs ve zümre (siyasi) hakimiyetinden korumak.
- 11) Aşırı sol cereyanlarla fikir ve vicdan hürriyeti kapsamında olmadığı için mücadele etmek.
- 12) İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icaplarına aynen uymak.
- 13) Hakiki laikliği din ve devletin hiçbir ilgisi bulunmaması... şeklinde anlamak, bu itibarla, din dersleri ve din adamı yetiştirme meselelerini çabuk çözmek.

Tüm siyasetçiler için geçerli olgulardan birisi, muhalefette iken söylediklerini iktidarda unutmaktır. Menderes bu etik dışı kuralı adeta meşrulaştıracak ünlü bir sözü ile sık sık anımsanır:

“Hafıza-i beşer, nisyan ile malüldür.”

Ama yazılı belgeler, insan hafızasının bu eksikliğini gidermeye yardımcı olurlar. Okuyan toplumlarda bu nedenle politikacılar meydana öyle çok boş bulup ilerisini düşünmeden vaatlerde bulunamazlar.

Bir Doğu ülkesi olan Türkiye’de ne yazık ki çok partili rejim ile bu kötü alışkanlık hemen yerleşmiştir. Türk halkının büyük ümit bağladığı DP ve onun en karizmatik lideri Menderes de işte muhalefette bol bol vaatte bulunup iktidarda unutanlardandır. Siyasetin yazgısı mı diyelim, muhalefette kendisi neyi oluşturmuşse veya hasımları onu ne ile suçlamışlarsa, iktidarda aynıısını onlara reva görmüştür. Bazı örnekler verelim:

1) *“Siyasi olgunluğu kafi olmayan... iktidar partilerinin muhalefete karşı çok kullanmakla körleşmiş bir silahı vardır: Karşısındakini her fırsatta falan veya filan ecnebi devletle düşmanla işbirliği yapmış olmakla suçlanmak... Bunu yaparken de delil göstermeye asla hacet görmezler.” (c. I. s. 61, Vatan, 19 Mayıs 1946)*

Menderes'in komünist diye adlandırdığı birçok Türk aydını DP döneminde hemen her vesile ile sık sık hiçbir kanıt gösterilmeden gözaltına alınmış, izlenmiş, mahkum da edilmiştir. Onlar Menderes'in gözünde ileride söyleneceği gibi "ajandırılar"; ırkçılar gibi bir düşünceye içtenlikle inanan kimseler değildir. (c. II. s. 7-8, 28 Mayıs 1950)

2) *"Gönül isterdi ki Cemiyetler Kanunu, siyasi partiler... sair cemiyetlerden ayırt etsin."* (c. I. s. 74, 5 Haziran 1946)

Menderes iktidarında siyasi partileri diğer cemiyetler (dernekler) gibi Cemiyetler Kanunu'na tabi olmaktan çıkarak yasal düzenlemeleri yapmaktan kaçınmış; bir Sulh Mahkemesi kararıyla partilerin kapatılmasına (örneğin Osman Bölükbaşı'nın Millet Partisi) göz yummuştur.

3) *"Anayasa'ya göre Türklerin tabii haklarından olan yayım hürriyeti yurttaşın şahsi ve siyasi diğer hak ve hürriyetlerinin de teminatıdır."* (c. I. s. 78, 13 Haziran 1946)

Menderes'in 10 yıl zarfında basın özgürlüklerini nasıl kısıtladığı, gazetecileri hapislerde süründürdüğü ileriki sayfalarda görülecektir.

4) *"Hükümetçe koskoca bir teşkilat, geniş bir cihazla ancak bir haftada hazırlanmış olan ve iktidar partisince de enine boyuna müzakere edilerek kabul edilmiş bulunan bir hükümet programına kulaktan dinlemekle hemen cevap vermeye kalkışmayı asla doğru bulmamaktayız."* (c. I. s. 96, 14 Ağustos 1946)

Beşinci Menderes Hükümet Programının görüşülmesi sırasında aynı şeyler cereyan etmiş CHP'nin süre istemi Menderes'in inatla karşı koyması üzerine reddedilmiştir. Hatta bir İngilizin (büyükelçi olan) kendisine, *"Bu ne biçim demokrasidir? Batarsınız"* dediğini nakleder. (c. VIII. s. 56, 5 Aralık 1957)

5) “Valinin her vakit Bakanlık emrine alınabileceğini ve istenildiği zaman tekaüt edilebileceğini... hiçbir mucip sebep gösterilmeye ihtiyaç olmayacağını tasarının 12. maddesinden öğreniyoruz.” (c. I. s. 163, 25 Ocak 1947)

1954 yılında Emekli Sandığı Kanunu’nun 39. maddesini değiştirerek görülen lüzum üzerine hakimler dahil tüm memurları vekalet emrine almakta ve emekliye sevk etmekle hiçbir sakınca görmemiş ve Yargıtay Başkanı dahil birçok yüksek yargıç ve memuru resen emekliye sevk etmiştir. (c. V. s. 123–125, 5 Temmuz 1954; c. VIII. s. 177–188)

6) Başbakan Recep Peker: “Bir saat istedikleri gibi hak-sız mütecaviz şeyleri yazılı kağıttan okudular” (DP’liler; Reddederiz sesleri). (c. I. s. 142, 18 Aralık 1948; Recep Peker’in Menderes’e PSİKOPAT dediği oturum.)

“Niçin dinlemiyorsunuz?... Verilen bütün cevapları kale almadan... yazdığınızı getiriyorsunuz burada otomat gibi, robot gibi okuyorsunuz.” (c. VIII. s. 177–178, 27 Şubat 1958)

Recep Peker, Menderes’e 1946’da bunları söylediğinde büyük olaylar çıkmıştı; Menderes de 12 yıl sonra benzerini söylemiş yine olaylara neden olmuştur. Gerçi “ahlaki düşüklüğü olmayan, masum bir benzetme yaptım, galeyanınızın nedenini anlayamıyorum” dese de, kendine söylendiği zaman hak-sızlık telakki ettiği bir sözü karşısındakine reva görmesi dikkati çekmektedir. Çünkü 1946’da kendisi de yazılı kağıttan nutkunu okumakta idi.

7) “DP’nin ne arkasında hasretini çektiği bir saadet devri, ne müdafaa etmek mecburiyetinde bulunduğu mazisi ne de sırtında iktidarın yükü vardır. **Hele onun bir siyasi partiyi şahısla kaim gören zihniyetin tamamıyla yabancısı olduğundan hiç şüphe edilmemelidir.**” (c. I. s. 152, 30 Aralık 1946)

Menderes'in kendini DP ile bir ve aynı görmediğine inanmak zordur. 1955'te grup tüm kabinesini düşürdüğü halde kendisini kurtarmak için saatlerce dil dökmesi ve *"siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz"*, *"kendime sabık başvekil dedirtmem"* sözlerini sarf edecek kadar koltuğuna bağlı olması ve 27 Mayıs 1960'ı önceleyen günlerde çekilmemesinin ihtilale ve yaşamına mal olduğunu unutmamak gerekir.

8) Anayasaya aykırı kanunların mevcut olmadığını ve esasen Meclisin kabul ettiği hiçbir kanunun Anayasa'ya aykırı olamayacağını –zira kanun yapılırken bu aykırılığın olup olmadığı da incelenmektedir– söyleyen Nihat Erim'e karşı Menderes muhalefette şunu ifadeden çekinmemiştir:

"Biz hem Anayasa'ya aykırı kanunlar vardır diyoruz hem de bilhassa idari kanunlarımızda vatandaş bak ve hürriyetlerinin tam teminat altına alınması yolundaki esaslı değişiklikler yapılmadıkça gerçek demokrasiden bahsetmek bu memlekette bir hayaldir, diyoruz." (c. I. s. 166, 28 Ocak 1947)

1950'de Basın Kanunu'ndaki bazı iyileştirmeler hariç –ki birkaç yıl sonra misliyle Basın Kanunu'nu ağırlaştırmıştır– DP'liler anayasaya aykırı kanunlarda vaatlerine uygun bir değişiklik yapmış değillerdir. Halbuki hem 1950'den önceki bu eleştirilerinden hem de 28 Mayıs 1950 günü hükümet programıyla ilgili konuşmasından bunun tersi anlaşılmaktadır:

"Arkadaşlarının, hükümet programında antidemokratik kanunlar hakkında sarıh hükümler bulunmadığı ileri sürüldü, Memurin Muhakemat Kanunu'ndan bahsedildi. Arkadaşlar M. Muhakemat Kanunu'nu lağvetmek kararındayız. Ayrıca mevzuatımızda şu köşede bu köşede nerede ne miktar antidemokratik hükümler varsa bunları da eleyip kaldırmak azmindeyiz. Arzettiğim gibi bunların hepsinin başında anayasayı tadil etmek kararındayız." (c. II. s. 4, 28 Mayıs 1950)

Menderes bu sözünü 10 yıl süreyle tutmamış üstelik tersini savunur hale bile gelmiştir:

“Anayasa fiilen ve hukuken müteaddit defalar karşımızdakiler tarafından ihlal edilmiştir. ‘Anayasaya aykırı kanun bu Meclis’ten çıkmaz’ diyen bilhassa bugün Mecliste anayasaya aykırılık iddia eden o zatı kâzip (yalancı) kimse değil midir ki, anayasaya aykırı icraatına rağmen anayasaya aykırı kanunların mevcudiyetinden bahis etmektedir.

Bizim memleketimizde bir kanunun anayasaya mutabakatı veya ademi mutabakatı hakkında karar sadece ve münhasıran BMM’ne aittir. BMM madem ki anayasaya aykırı telakki etmeyerek bu kanunu isdar etmiştir, artık onun anayasaya aykırılığı üzerinde en ufak bir ıstıbalı (şüphelenme) bahis mevzuu olamaz. Bunu 1946’da söylediler hatta iktidarlarının son yıllarında 1950 Taksim nutuklarında tekrar ettiler.” (c. IX. s. 244, 27 Nisan 1960)

Menderes, gerek Nihat Erim’in 1947’de, gerek İnönü’nün 1950’de Taksim’de ülkemizde anayasaya aykırı kanun bulunamayacağına (Komünizm ve İrtica ile Mücadele Kanunları hariç) dair sözlerini hem muhalefette iken eleştirmiş, hem de iktidara gelince bunları kaldıracaklarını söylemişti.

Dikkat ederseniz şimdi aynı gerekçeye o da sığınarak “mademki TBMM bir kanunu kabul etti, artık onun anayasaya aykırılığı öne sürülemez” görüşüne dönmektedir. Bunun hem hukuk hem demokrasi ve siyasi ahlak yönünden sorgulanması gereken bir davranış olduğu açıktır.

Menderes’in antidemokratik kanunlar kaldırılırsa ülkede anarşiye gidileceği yollu savunması da kendisi açısından talihsizliktir. Çünkü muhalefette dört yıl boyunca ve hatta ilk hükümet programında bunun tersini ve özgürlükleri savunmuştur. Komünizm ve irtica ile mücadele için çıkarılan kanunların nazari olarak özgürlükleri kısıtladığı söylenebilirse de, yaşamsal önlemleri nedeniyle bunun gözardı edilebi-

leceği şeklinde CHP–İnönü ve DP–Menderes arasında açık–örtülü anlaşma vardır. (Sadece Menderes, oy kaygısıyla, laiklik–din konusunda geniş ödünler vererek bu anlaşmaya ihanet etmiştir.)

Üstelik iktidarın ilk yıllarında Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu İçişleri Bakanı iken antidemokratik kanunları tek tek saptayarak Başbakanlığa göndermişse de Menderes, bunu sümen altı etmiştir. Böylece Menderes ve DP’nin demokrasiyle ilgileri ve birlikte anılmaları, sadece partinin ismindeki “Demokrat” sözcüğünden ibaret kalmıştır.

Belki sorunlar bununla kalsa yine şükür edilebilirdi; fakat Basın, Ceza ve Devlet Memurları, Toplantı Gösteri ve Yürüyüşleri, Üniversite, Hakimler Kanunlarına çok daha ağır hükümler getirerek “Anayasaya Aykırılık” sorununu bir numaralı rejim sorunu haline getirmiş ve belki de bununla 27 Mayıs’ı elleriyle hazırlamıştır.

Menderes’in özgürlüklerin kısıtlanmasına getirdiği gerekçe çok ilginçtir; bunu sık sık tekrarlamış ve kullanmıştır.

“Dünyanın her tarafında hürriyet rejimleri, hürriyetleri ifrata götürmek suretiyle yıkılır... Hürriyet düşmanlarının kullandıkları en müessir silah ve taktik çok kere hürriyet aleyhtarlığı değil tam aksine taraftarlığı suretiyle anarşi muhiti yaratarak... o memlekete el koymaktır.”
(c. VI. s. 22, 15 Ekim 1955)

Bu iddiasının nerede, ne zaman gerçekleştiğini hiçbir zaman söyleyememiştir, Menderes. Hatta aynı konuşmada daha da ileri giderek:

“... Hürriyet mefhumunu bizim anladığımız manada çok ulvi bir gaye olarak değil fakat sadece alelade bir vasıta, hatta milli bünyenin ve hatta hürriyet nizamının bir tahrip vasıtası olarak kullanıp bizi sahip olduğumuz hürriyet nimetinden mahrum etmek isteyenlere bu memlekette asla fırsat verilmeyecektir.”

vözleriyle sanki özgürlüklerin tanındığı demokratik ülkeler, ılımları önleyecek siyasi irade ve zabıta gücünden mahrumlarmış gibi yanıltıcı konuşabilmektedir. Menderes böylece baskıcı yönetimini aklınca kuramsal esaslarla süslemekte, bunlara bazı kılıflar uydurmakta ve fakat eleştiri gelince de ölçüsüz tepkiler vermektedir.

9) *“Her gittiğimiz yerde ne keramettir bilinmez, elektrikler sönüyor, Kütahya’da arkadaşlar haklı bir tedbir olarak 50–60 meşale hazırlamışlar. Vali İçişleri Bakanından emir aldığı için yasaklamış. Resmi sıfatı veya resmi elbisesi olan kimselerin verecekleri her emrin behemahal yerine getirilmesi kanun icabı değildir, kanuna dayanarak verilmesi icap eder.”* (c. I. s. 196, 18 Nisan 1947)

DP, 10 yıl zarfında mülki ve askeri amir ve memurlara, hatta birçoğunu emekli edip sindirdiği hakimlere bile, kanunsuz emirlerini uygulatmış; direnenleri derhal tasfiye etmiştir.

Menderes’in muhalefette formüle ettiği bu hukuki esas; 10 yıl zarfında bir kere bile ağza alınmamış ve yasallaştırılmamış ve büyük yakınma nedeni olarak kalmıştır. Ancak 1960 İhtilalinden sonra 1961 Anayasasına “Kanunsuz emirleri icra eden memurların sorumluluktan kurtulamayacağına dair” hüküm getirilmek zorunda kalmıştır.

10) DP’nin muhalefette iken CHP’lilerin şikayetlerine Menderes’in haklı tepkisi şöyle olmuştur:

“Biz, bütün gürültülü gösterileri tahrik yolunun yeni alametleri olarak ortaya koymakta imişiz... DP mitingleri ne tahrik toplantılarıdır, ne de gürültülü gösterilerdir.” (c. I. s. 293, 13 Haziran 1948)

DP iktidarında muhalif partilerin özellikle CHP’nin siyasi toplantıları, mitingleri DP’lilerin yakınmalarına neden olmuş; sonunda bunları önlemek için Toplantı Gösteri ve Yürüyüşleri Kanunu çıkarılmıştır.

“Vatandaşları kafiye kafiye oraya buraya toplayarak memlekette vaki olmayan bir hali vaki imiş gibi göstermekten hususi bir menfaat ummaktadırlar. Başka memleketlerde mitingler elbette yapılmaktadır, ama bir hakkı elde etmek için yapılır. Biz de mitingler yapmıştık fakat biz bir hakkın peşindeydik... Maksatları tahriktir. Eğer miting yapmak icap etse biz de mitingler yapacağız. Milleti karıştıralım, bunu mu istiyorlar?” (c. III. s. 211, 4 Ekim 1952)

“Mesela seçimler yapılmış, millet iradesi tecelli etmiş, yeni iktidar vazife başına gelmiş ve işe başlamış. Ertesi hafta memleketin dört bir tarafında kıyam şeklinde mitingler ve toplantılar.” (c. VI. s. 381, 27 Haziran 1956)

Menderes çareyi Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nu çıkarmakta bulmuş; bu kanundaki sert hükümler özellikle hedef göstermeksizin ateş kuralının bulunması tartışmalarına neden olmuştur.

11) KUVVETLER BİRLİĞİ İLKESİ: Bu ilkenin 1924 Anayasası’nda nasıl hükme bağlandığı ve nasıl uygulandığı konusunda uzun açıklamalara gerek duymuyoruz. Ancak, 1950’den sonra çok partili yaşamın doğal sonucu olarak daha kaliteli bir demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin ileri düzeyde uygulandığı bir hukuk devletinin özleildiği, bu özleme varılmadığı zaman da yakınmaların başladığı, tartışmaların yoğunlaştığı, giderek de sertleştiği görülmüştür.

DP muhalefette iken bunları yoğun şekilde öne çıkarmış ve “27 yıllık CHP baskısı” sloganı adı altında halka daha demokratik bir rejim vaadinde bulunmuştur.

Gerçi geniş kitleler ince bir demokrasi anlayışı yerine tabiatlarına uygun şekli bir demokrasi ile tatmin olmuşlardır. Aydın kesim ve onun temsilcileri basın, üniversite, yargı ve bir kısım siyasiler ise “basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, hakim (yargı) güvencesi, anayasa rejiminde düzeltilmeler, top-

lantı özgürlüğü” vb. gibi sloganları öne çıkararak, istemlerde bulunmaya başlamışlardır. Menderes ki, artık 1950’den sonra DP’nin tek ideologu haline gelmiştir, bu istemlere ekonomik ve siyasi zorluklar arttıkça daha sert ve olumsuz karşılıklar vermeye başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere Menderes’in girişimi ile birçok kanunda değişikliklere gidilerek siyasi, idari, yargısal hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır.

Menderes DP’nin TBMM’deki büyük çoğunluğunu, rejim tartışmalarında bu kısıtlamaların gerekçesi olarak kullanmayı yeğlemiştir. Tüm anayasal hak ve yetkilerin halk egemenliğinin kayıtsız şartsız tek temsilcisi olan Meclis yerine DP çoğunluğunda toplandığını, idare ve yargının ona bağlı olarak ve onun adına görev yaptığını iddia eder olmuştur.

Halbuki anayasaya aykırı kanunları ortadan kaldırma ve hatta kendi deyimiyle “*bunların hepinin başında anayasayı tadil etmek kararındayız*” (28 Mayıs 1950) diye açıklamalarda bulunmasına karşın, bu yola gitmediğini yukarıda söylemiştik.

Menderes’in “Kuvvetler Birliği” ilkesini öne çıkararak denetimi altındaki Meclis’ten türlü siyasi oyunlarla hemen her istediği yasayı çıkarması ve “ince demokrasiye paydos” sloganını kullanması –ki bizce 1950–1954 arası bile ince demokrasi söz konusu olmamıştır– bu anayasa ilkesi adına bir talihsizliktir.

1924 Anayasası’nda kuramsal olarak bu ilkenin yer aldığı ve idare ile yargının (bunun farklılıkları yukarıda açıklanmıştır, yargı ile yasamanın ilişkisi daha çok semboliktir) Meclis adına görev yaptıkları iddiası doğru ise de, her iki kuvveti hukuk sınırları dışına çıkararak, tek parti egemenliği altında Meclis aracılığıyla keyfi kullanmak, 27 Mayıs’ı hazırlayan nedenlerin en önemlisi olmuştur.

DP'NİN 14 MAYIS 1950 ZAFERİ

DP'nin 14 Mayıs 1950'deki büyük zaferi, çalışmamız açısından belirgin birkaç olayın kısaca aktarılması ile özetlenecektir.

- 1) Çoğunluk sisteminin CHP yönünden acı tecellisi sonucu DP %53,3 oranındaki oya karşılık 411 milletvekili elde ederek mecliste %84 egemenlik sağlamıştır (aynı sayılar CHP için %39,9; 69 ve %14'tür).
- 2) İnönü ve CHP demokratik olgunlukla iktidarı DP'ye teslim etmiştir.
- 3) Bayar ile Menderes Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığı paylaşmışlar, diğer iki kurucudan Köprülü Dışişleri Bakanı, Koraltan da Meclis Başkanı olmuştur.
- 4) İlk kabine 22 Mayıs 1950'de kuruldu ve 31 Mayıs'ta da oylamaya katılan 282 DP'li milletvekilinin güvenoyunu aldı; 61 kırmızı ret oyu ve oylamaya katılmayan 178 DP milletvekili sayısı dikkat çekmektedir.
- 5) Kabinede daha çok tanınmış bürokrata yer verilmesi örgütte hoşnutsuzluk yarattı; Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Samet Ağaoğlu gibi iki tanınmış savaşçının görevlendirilmemesi, Menderes'in bu iki yakınına erken bir ders verdiği şeklinde yorumlandı.
- 6) Ordu üst komutanları ile sekiz vali birer hafta aralıklarla emeklilik ve yer değiştirme suretiyle tasfiye edildiler.
- 7) 16 Haziran 1950'de, ezanın Arapça okunmasına olanak verecek yasal düzenleme CHP'lilerin de kısmen olumlu oylarıyla gerçekleştirildi.
- 8) 24 Haziran 1950'de, Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üye devletlerden yardım istemesi üzerine hükümet,

Meclis'e danışmadan 25 Temmuz 1950 günü, Kore'ye 4500 kişilik bir kuvvet göndermeyi kararlaştırdı.

Orduda yapılan tasfiyeye bir nebze değinmek isteriz:

Hemen hepsi Kurtuluş Savaşı'na katılmış bu üst kademe komutanların tasfiyesinde orduya duyulan bir güvensizlik açıktır. Nitekim, Bayar *"Bu kesin bir operasyon planıdır. Karşı çıkanlar olsa da bu plan başarılı kalmalıdır"*; Menderes de *"Bu bir ikinci Nizamı Cedit"* diyecektir. (*Şevket Süreyya Aydemir, II Adam, c. III. s. 31*)

III. Selim'in orduyu modernleştirmesi ile DP'nin ordu üst kademesini tasfiyesi arasında kurulmak istenen benzerlik tam bir ciddiyetsizlik örneğidir. Amaç kendilerine bağlı bir üst kademe kurmaktır. Nitekim, kısa bir süre sonra albay rütbesiyle ordudan emekli Seyfi Kurtbek, Milli Savunma Bakanlığına getirilecekti. O tarihlerde Genel Kurmay Başkanlığı bu bakanlığa bağlıydı. Yani bir orgeneral bir emekli albayın emrine verilmiştir. Sözü edilen tasfiye hareketine dayanak, bir dedikodu idi: Güya bazı komutanlar seçimi kaybeden İnönü'ye bir emri olup olmadığını sormuşlar. Tabii bu asılsız dedikodu, ki İnönü tarafından şiddetle reddedilecektir, orduyu yaralayan bu ilk tasfiyenin etkilerini azaltamamıştır.

Bu olaylardan Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı ve Menderes'in Başbakanlığına, ilerde açığa çıkacak kişiliklerinin ipuçlarını vereceği ve Bayar'ın görevinin Menderes'inkini adeta aynı anda belirlediği, Arapça Ezan'a da ilk önemli siyasal olaylar oldukları için öncelikle değinilecektir.

Menderes'in Başbakanlığı, Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı

Bu konuda değişik kaynaklar ilginç bilgiler aktarmaktadırlar. Cihat Baban, üç dönem DP milletvekilliği yapan bir gazetecidir. *Politika Galerisi* adlı anılarında bizzat Bayar ile aralarında geçenleri ayrıntılı şekilde yazmaktadır. Cihat Ba-

ban 1950 seçimlerinden kısa süre önce *Tasvir* gazetesi başyazarıdır; Bayar tarafından önemli olduğu söylenen bir konu için İzmir'e çağırılır. Baban'ın Bayar'a, Cumhurbaşkanı olmaması, parti başkanlığında kalarak Başbakanlığı yürütmesi önerisine karşılık, kendisinin de, aynı şekilde düşündüğünü şu önemli ekleme ile açıklamaktadır:

"Tarih benim için seçimleri kazandı, Cumhurbaşkanı olmak elindeydi, fakat bu imkanı elinin tersiyle itti, desin... Ayıp değil ya böyle bir neticeyi Cumhurbaşkanı olmaktan daha şerefli buluyorum."

Nitekim, aynı konuşmada Baban, Bayar'ın, Cumhurbaşkanlığı için İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Öğretim Üyesi Ord. Prof. Sıddık Sami'ye teklif götürmesini kendisinden rica ettiğini ve bunu yerine getirdiğini fakat Hoca'nın şu cevabına Bayar'ın üzüldüğünü ve olayların da Sıddık Sami'yi haklı çıkardığını anlatır:

"... Ben politikada muvaffak olamam, çabuk kırılıyorum. Aslında bu çeşit işlere önem vermem... tekliflerin ciddiyetine de inanmam." (a.g.e., s. 47-49)

Baban iki ay sonra seçimler kazanılınca, Ankara Palas'ta Bayar'a Cumhurbaşkanı olup olmayacağını sorar ve *"Bu işi sen Koraltan'la konuş"* demesi üzerine de, Koraltan'dan da *"istiyor, olacak"* cevabını alır. (a.g.e., s. 50)

Sonuçta, Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı genel bir onaya erişir, yadırganmaz; Ali Fuat Cebesoy ve Halil Özyörük (eski Yargıtay Başkanı) gibi ünlü adların geçmesine karşın, tek aday olarak seçilir.

Burada **Mükerrem Sarol**'dan bir alıntı yapalım; bizce yer yer kişiliği ve Menderes'e yakınlığı nedeniyle kıymetli sayılabilecek anılarında (*Bilinmeyen Menderes*) Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce Menderes'le görüştüğünü, onun da şu cevabını olumlu sayarak, Bayar lehine kulis yaptığını anlatır:

“Doktorum, teşhisine katılıyorum... Daha senin bilmediğin birçok şeyler var... Bu konuda Bayar henüz ikna edilmiş değil...” (a.g.e., s. 116–117)

Sarol, daha sonra Bayar'ın, Cumhurbaşkanlığını kabul için Köprülü'nün parti başkanlığına getirilmemesi koşulunu öne sürdüğünü söyleyecektir. (a.g.e., s. 123)

Bayar Cumhurbaşkanı olmasa idi, Başbakanlığı yüklenecek ve Menderes Başbakanlığa gelemeyecekti. Cumhurbaşkanlığı belki de Atatürk ve İnönü'nün makamı olduğundan Menderes için hiç söz konusu olmamıştır. Gerçi Başbakanlığa Köprülü'nün talip olduğu ve Menderes için *“Onu şöyle yanıma alacağım, devlet hizmetine alıştıracağım”* dediğini duyduklarını, ancak Menderes, Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına yöneltince, Köprülü'ye de Dışişlerinin şaşaasının çekici geldiğini, Menderes'in Bayar'ı gurur ve zaaflarından yakalayıp aktif politikanın dışına çıkardığı, Mareşale karşı açılan yürütme politikasının da bu olaylarla açığa çıktığını anlatır. (a.g.e., s. 84)

DP İKTİDARIYLA BAŞLAYAN DEVRİMLERİ DELME GİRİŞİMLERİ

Cumhuriyet ile Birlikte Türkçe Ezana Geçiş ve Dinde Reform Girişimleri

Birinci DP kabinesinin, güvenoyu almasından hemen sonra ilk büyük icraatı, ezanın Arapça okunması için yasa tasarısı hazırlamak olmuştur. Bu konu DP'nin kuruluşu ile gündeme gelmeye başlamış, 1946 seçimleri öncesi Fuat Köprülü ilk söz eden kişi olmuştur:

“İktidara gelirse ezanı Arapça okutacağız.”

Bu slogan hem CHP’de hem de Meclis’te tedirginlikle karşılanmıştı. Ancak yeni dış siyasi koşulların etkisiyle, iç politikadaki dengeler de değişince, CHP’nin eski gücünü kaybetmeye başlaması, hatta bir süre sonra sahip olduğu gücü kullanamayacağını anlaşılmaması, yıllardır sinmiş olan muhalif gruplara cesaret vermiş, 1949 yılına gelindiğinde ege- men eğilimin de etkisiyle ezanı asıl haliyle (Arapça) okuma- ya cesaret edenler çıkmış ve zamanla bu kimselerin sayısı da bir hayli artmıştır. F. Rıfki Atay’ın tabiriyle *“İrtica unsurlarını sindiren manevi otorite artık zayıflamıştı”* sadece 1947 yılında yasaya uymayan 29 kişi tutuklanmıştı.” (*Dücan Cündioğlu, Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi, s. 114*)

Ezanın Arapça okunması, Cumhuriyet devrimleri içinde laiklik, ibadetin (hutbenin ve namazın) ve Kuran’ın Türkçe- leştirilmesi gibi din reformlarının içinde önem sırasına göre en sonda gelenidir. Hem kronolojik seyir itibariyle hem de önem açısından bu sıra gerçeği yansıtmaktadır. Ezanın ibadetin özüne değil çağrıya ilişkin olması, bu açıklamayı haklı kılsa da, ibadet ve Kuran’ın Türkçeleştirilmesinde uğranı- lan başarısızlığın rövanşını devrimciler ancak Türkçe ezan-

la alabilmişlerdi. Ezan sırf bu nedenle, din devrimleri arasında simgesel olarak kıymetli bir yeri hak etmektedir. 18 Temmuz 1932’de Diyanet İşleri Başkanlığının ezanın Arapça okunmasını bir tamimle yasaklamasından sonra, aykırı davranışlara verilecek cezanın yasal dayanağı ancak 2 Haziran 1941’de çıkarılan 4055 sayılı yasa ile sağlanmıştır. Yasanın gerekçesi şudur:

“Arapça zihniyetini eski zihniyete bağlayan, eski ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak.”

DP’nin Atatürk devrimleri içinde en çok istismar ettiği, din ile ilgili olanlarıdır. Din devrimleri, Cumhuriyet ile birlikte nasıl başlamış, ne derece başarı kazanmış, 1950’lere neye gelinmiş; görmek gerekir. Yani kurulacak devletin bir dini olacak mı idi? Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce, 16–17 Ocak 1923’te, M. Kemal bu konudaki bir soruya şu cevabı vermiştir:

“Edecek mi etmeyecek mi bilmem. Bugün mevcut olan kanunlarda aksine bir şey yoktur. Millet dinsiz değildir, mütedeyyindir (dindar) ve dini de din-i İslam’dır, yani komünistlik gibi dini reddedecek ortada bir meslek (sebeplere) yoktur.”

Dücan Cündioğlu’nun Türkçe ibadet konusundaki çalışmasından alıntılar yapacağımız bu bölümde (c. I. s. 14), Atatürk’ün cevabından kendisinin de hoşnut olmadığı daha sonraki açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Ancak genç Cumhuriyet, dini kendi haline bırakmamakta kararlıdır; ona resmi ideolojisine uygun bir şekil vermeye çalışacaktır.

Yeni devletin hedefi, Osmanlı’nın yüzyıllarca Türklüğü ikinci planda tutup değişik ırk ve dinleri bir arada bağdaştırmasının artık imkansızlığı karşısında, dini de ulusallaştırmak olacaktır. Bu da ibadetin Türkçeleştirilmesi görüşlerini gündeme getirmiştir.

Batılı uluslar, kutsal kitaplarını dillerine çevirerek, ibadetlerini de yine ulusal dilleriyle yapıp, benliklerini bulduklarına göre, pekala Kuran'ı Türkçeye çevirmek, hutbeleri Türkçe okumak, ezanları, selâları, tekbirleri Türkçe okuyup, namazları da Türkçe kılmak yerinde olacaktı. (D. Cündioğlu, a.g.e., s. 15)

İbadet unsurları içinde Türkçe hutbe denemesi hepsinden önce gelmiş, 2. Meşrutiyet'ten sonra kısmen uygulanmış, Cumhuriyet döneminde kolayca yerleşmiştir. Bugün de tartışmaya neden olmaksızın sürmektedir. Oysa Türkçe namaz, 2. Meşrutiyet'teki bir öneri ayırık tutulursa, ciddi şekilde ilk defa Cumhuriyet'te ağza alınmış ve bir kere denenmiş ve fakat belli kesimin şiddetli tepkisi ile karşılandığından başarılı olamamıştır.

Türkçe namaz sorununun çözümlenememesi, Kuran'ın Türkçeye başarılı, resmi bir çevirisi yapılamaması nedeniyledir. Çünkü namaz sırasında Kuran'dan sureler okunmaktadır. Kuran'ın herkesin kabul edeceği bir çevirisi başarılabilseydi kuşkusuz namazda da Türkçe tekdüzelik sağlanabilecekti.

Biraz geriye gidersek:

"Hürriyetin ilanında Ubeydullah Efendi, bütün namaz surelerini, tekbirlerini, selâlarını Türkçe ifa için müsaade istemişse de, Talat Paşa 'bunun vakti var' deyip teklifi kabul etmemiştir." (İ. Hakkı Baltacıoğlu'ndan naklen a.g.e., s. 25)

Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi girişimleri Türkçe namaza giden yolu açacağı kuşkusuyla, siyaseten ve dinci çevrelerce hep baltalanmıştır. Ahmet Mithat Efendi gibi dönemin aydın sayılabilecek düşünür bile, şöyle demiştir:

"Maahaza, ehil olanlar için Kuran'ın Tefsir ve Tev'iline cevaz vardır. Ezcümle, Tefsiri Mevakib ve Tefsiri Tıbyan gibi bazı tefsirler o kadar mücmeldir ki (özü çıkarılmış) tefsirden ziyade birer tercüme telakki olunabilir. Acemler dahi

Kuran'ın bir satırı Arabi ve bir satırı da Farisi olmak üzere istinsahı yolunu (satır arası tercüme) icat etmişlerdir. Lakin İslamdan hiç kimse metni Arabi bulunmaksızın safi Kuran tercümesine ve bu tercümenin kitabullah makamında telakkisine cevaz vermemiştir. Cevaz vermemekte dahi pek isabet edilmiştir.” (a.g.e., s. 26)

Gerek hutbe, gerekse Türkçe Kuran, Meşrutiyet döneminde çok tartışılmasına karşın proje olarak her defasında ertelenmek zorunda kalınmıştır.

Türkçe hutbenin cevazında (izin verilmesi) dayanan kanıtların Türkçe namazınki ile aynı olması, ister istemez namaz surelerinin “elsine–i saire” ile (diğer dillerde) okunup okunmayacağı konusuna da teması zorunlu kılıyordu. (a.g.e., s. 41)

Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'nin (İmam–ı Azam), Arap diline vukufu tam olanların bile diğer dillerde hutbe okuyabileceklerine ve namaz kılacaklarına dair görüşü, Türkçe ibadet yandaşları için çok kuvvetli bir dayanak teşkil ediyordu.

Atatürk, 18 Temmuz 1923 ve 14 Ağustos 1923'te Kuran'ı Kerim'i Türkçeye aynen tercüme ettirme konusunu ortaya atar; Kazım Karabekir buna şiddetle karşı çıkar; Atatürk bunun üzerine hiddetle K. Karabekir'e çıkışır:

“Evet Karabekir! Arapoğlu'nun yavelerini Türk oğullarına öğretmek için Kuran'ı tercüme ettireceğim ve böylece de okutacağım, ta ki budalalık edip de aldanmamakta devam etsinler.”

Atatürk'ün aynı yönde çabaları hakkında bir Yunanlı gazetecinin gözlemi dikkat çekicidir:

“Kendisinin (Atatürk'ün) dediği gibi bunu yalnız kanunlar ile uzlaştırmamıştır; Kuran'ı Türkçeye tercüme ettirmekle bunu herkesin malı yapmıştır. Bu surette kitabı okuyan-

lar, içindeki felsefi ahkâmın asri bir devletin yurttaşlarının ihtiyacına kafi gelmeyeceğini anlamışlardır.” (Yorgo Pehmazoğlu, Kemal Atatürk; D. Cündioğlu, a.g.e., s. 50)

Bu tartışmalara İnönü de karışmış ve yine Karabekir’e şöyle demiştir:

“Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız, bugünkü kudret ve prestijimizle bugün bu inkılabı yapamazsak, hiçbir zaman yapamayız.”

Yeni devletin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi de, Kurtuluş Savaşı sırasındaki yararlı hizmetlerine karşın bu din reformlarının bazılarına karşı çıkacaktır. Rıfat Efendi, her ne kadar Kuran ve hadislerin Türkçeleştirilmesine taraftar ise de, bunun uzman bir kurulca yapılması ve hutbelerin Türkçe değil Arapça okunması, daha sonra Türkçesinin cemaate söylenmesi düşüncesindedir.

“Hutbeler Türkçeleşirse, namazlardaki kıraatin de Türkçeleştirilmesi meselesinin ortaya çıkarak hoşnutsuzluk yapması ihtimali vardır.”

Bu arada Abdullah Cevdet (İçtihat mecmuası başyazarı), Nurettin Artam (Çengelköy Kadiri Tekkesi Şeyhi) ve Ayasofya Camii hocalarından Mehmet Cemalettin’in başını çektiği bir grup, hem Kuran’ın, hem de namazın Türkçeleştirilmesinden yana Cumhuriyet liderlerine arka çıkmaktadırlar.

Nitekim, Mehmet Cemalettin Efendi, İstanbul Göztepe’de bir camide 19 Mart 1926 Ramazan ayında, önce hutbeyi Türkçe okuyacak ve sonra da namazı kendisinin hazırladığı Türkçe Kuran çevirileriyle kıldıracaktır. Tekbirleri ve tesbihleri de Türkçe yapan bu aydın hoca, namazı bitirirken “Selam size ve Allah’ın rahmeti size” demeyi de ihmal etmemiştir.

Şikayetler üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı Cemalettin Efendi’yi görevden alır. (D. Cündioğlu, a.g.e., s. 63–65) Gerçek bir din bilgini ve devrimci olan Cemalettin Efendi, “Ca-

miye musikinin girmesi lüzumuna ve nasıl ki Hıristiyanlık içinde bir Protestanlık zuhur etmişse, Müslümanlık içinde de musaffa (arılaştırılmış) bir Müslümanlığa" yandaştır.

Bu arada Kuran'ın da birçok çevirisi yapılmaktadır:

- Tüccarzade İbrahim Hilmi Bey'in 1914'te yayımlamaya başlayıp devamını getiremediği; Zeki Megazimin'in Fransızca çevirisinden Türkçe çevirisi (İzmirli İsmail Hakkı bu çeviriyi gözden geçirip 1926 yılında yayımlamıştır).
- Yine 1928'de Albay Cemil Said'in Kasimirinski'nin Fransızca çevirisinden hareketle hazırladığı Türkçe Kuran'ın 2. baskısı yapılır.
- Süleyman Tevfik'in çevirisi.
- Mehmet Cemalettin Efendi'nin çevirisi.

Yararlandığımız kaynak eserin yazarı Cündioğlu'nun Kuran çevirileri hakkındaki kuşkusu, o dönemin dinci yazar ve diyanetçileriyle aynıdır:

"Devrimcilerin amacı sonuçta tüm ibadeti (en başta namazı) Türkçeleştirmektir."

Bu gizli amacın büyük günah teşkil ettiğine, o gün bugün tüm İslam bilginlerince şiddetle inanılmaktadır. (Günah sözü ağza alınmamakla birlikte kanıtların zayıflığı açıkça bu din tehdidini imlemektedir.)

Din çevreleri, bu girişimlerin Ankara-CHP eliyle düzenlendiği kanısındadır. Hatta Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın oradaki "Şeairi (adetler, törenler) İslamiye Heyetine" namazların Türkçe kılınması hakkındaki teklif ve girişimini, Türkiye'dekilerle birleştirirler.

Cemalettin Efendi'nin Türkçe namaz girişiminden 2 yıl sonra anayasadan devlet dininin Din-i İslam olduğunu belirten maddenin çıkarılması, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Din-i Islahat hakkında bir layiha hazırlayıp İstanbul Darülfunu-

nu İlahiyat Fakültesi Müderrisler Meclisine sunması, hep aynı kategoride değerlendirilmektedir.

Yazarımız Düccane Cündioğlu, dinde devrimci düşünce sahiplerini “şaiBELİ” saymakta ve halkın bunları değil kendi bildiği alimleri (!) izlediğini öne sürmektedir. Bu alimler ise, örneğin, Cemalettin Efendi’yi “cahil, şaşkın” olarak nitelendirmektedirler. Ancak İmam-ı Azam’ın görüşünü ise zorunlu kalmadıkça ortaya çıkarmamakta, söz edildiğinde ise, bu içtihadı deyim yerinde ise bin bir dereden su getirerek dolanmaya çalışmaktaydılar. Bir gün, bu çevreler az bir olasılıkla namazda Arapça dışında ulusal dillerde Kuran okunmasını ve ibadeti kabul edecek olurlarsa, hiç kuşkuumuz olmasın İmam-ı Azam’ın bu içtihadına dönecek ve ona dayanacaklardır. Şimdiki yorumlarını o zaman tam tersine çevirerek hep yaptıkları gibi işi kılıfına uyduracaklardır.

Baltacıoğlu layihesindeki teklifler aşağıdaki kişilerden kurulu bir heyetçe incelenerek kamuoyuna sunulmuşsa da, genel kabul görmediği için yürürlüğe konmamıştır:

- 1) Fuat Köprülü
- 2) İsmail Hakkı Baltacıoğlu
- 3) Mustafa Şekip Tunç
- 4) İzmirli İsmail Hakkı
- 5) Çerkez Hakkı Halid
- 6) Halil Nimetullah Öztürk
- 7) Mehmet Ali Ayni
- 8) Şerafettin Yaltkaya
- 9) Şevket
- 10) Arapkirli Hüseyin Avni
- 11) Hilmi Ömer Buda
- 12) Yusuf Ziya Yörükân

Bu kurul ilahiyatçı, tarihçi, edebiyatçı öğretim üyelerinden meydana gelmişti. Teklifin en önemli kısmı ibadetin şekli üzerindeki değişikliklerdir:

- Mabetlerimiz temiz, muntazam, kabili ziyaret ve kabili iskan bir hale getirilmelidir. Mabetlerde sıralar, elbise-likler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi tavsiye edilmelidir (özendirilmelidir). Bu, dini ıslahatın (iyileştirme) ibadete ait olan sıhhat şartıdır.
- İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Ayetlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir (kullanılmalıdır). Bunlar yalnız hafızanın sermayesi olarak değil, mektup ve muharrer (yazılı) olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mabetlerde bu esasta teşkilat yapılmalıdır.
- İbadetlerin son derece bedii (güzel), müheyyiç (heyecan veren), deruni (içten) bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usulü dairesinde teganniye (seslendirmeye) müsait (yetenekli) müezzinler, imamlar yetiştirmek lazımdır. Ayrıca mabetlerde musiki aletlerinin kabulü dahi lazım gelir. Mabetlerde, ilahi mahiyetinde, asri (çağdaş) ve enstrümantal musikiye kati ihtiyaç vardır.
- Hutbelerin matbu (basılı) şekilleri kafi değildir. Hitabet (güzel söz söyleme) kıraatten (okuma) ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet, doğrudan doğruya ilmi yahut iktisadi fikirler değil, doğrudan doğruya dini olan kıymetler ve makulattır (akla uygun).
- Bunu verebilecek insanlar, hitabete muktedir (gücü yeten) din feylesoflarıdır. Bu mertebede (düzeyde) hatiplerimiz (söylevciler) İlahiyat Fakültesi vasıtasıyla kafi miktarda yetişinceye kadar hariçte mevcut olan din mütefekkirlerinden (düşünür) ve din feylesoflarından istifade etmek lazımdır. Bunlar haricinde yapılacak hizmet, din edebiyatının ve din felsefesinin tesisidir.

Baltacıoğlu'nun bu önerilerinin benzerini, camilere ayak kabı ile girilmesi ve müzik aletlerinin yerleştirilmesi daha önce Ubeydullah Efendi 1925'te, A. İbrahim 1934'te, H. Veli Yücebey 1937'de, İ. Alaattin Gövsa 1949'da dile getirmişlerdi. İbadetlerin Türkçeleştirilmesi camilerin modernizasyonu ile birlikte ele alınarak, dinin kutsallaştırılacağı şeklinde yorumlanmıştır.

Dinci kesim bu projeleri gözden düşürmek için “kiliselere benzemek” “Protestanlık”, “Luthercilik” gibi kendi söylemlerine göre aşağılayıcı deyimler kullanmaktadır. (*a.g.e.*, s. 90)

Protestanlığın kurucusu Luther'in Katolikliğin bağnaz dönemindeki reformist açılımı, dinler düzeyinde kalmayan, tüm insanlığa aydınlık saçan günlerin doğmasına katkı yapmıştır. Kendi bünyesinde bu devrimleri başaramayan İslam yandaşlarının 500 yıldır bunun nimetini tadanlara karşı düşmanca tutumları dikkat çekmektedir. İbadetin şeklinde reform söz konusu olunca, akademik düzeydekilerin bile anlaşılabilir bir saldırganlığa bürünmeleri, aynı ruh halini akla getirmektedir.

1932 Ramazanı ise (9 Ocak 1932–7 Şubat 1932) camilerde, meşhur hafızların öncülüğünde Türkçe Kuran okuma denemelerinin yapıldığı, ezan, tekbir ve selâların Türkçeleştirilerek okunduğu –sadece namazın Türkçe kılınması denenmemiştir– halkın camilere toplanarak büyük törenlerin yapıldığı ay olmuştur. (*a.g.e.*, s. 92–93)

Yazar her ne kadar bu denemelerin başarısız olduğunu söylese de, 18 yıl boyunca ezanlar, selâlar ve tekbirler bu aydan sonra Türkçe okunmuştur.

Yazara göre 1932 Ramazanında, 1926 Ramazanından farklı olarak Türkçe namaza teşebbüs edilmemesinin en önemli nedeni, namazlarda okunmak üzere hazırlanmış, herkesin itibar edebileceği resmi bir Kuran çevirisi olmayışıdır. Bu haklı bir saptamadır. Ancak görüleceği üzere dinci kesim

görünüşte Kuran'ın Türkçeye çevirisine razı görünmekle beraber, çalışmaları sürekli sabote etmiştir. Bunun nedenlerine geçmeden önce bu çeviri işini yabancı bir kaynaktan (AB-D'nin Türkiye Sefiri Charles H. Scherrill'in bir raporu, 10 Şubat 1933) izleyelim:

"Hiçbir resmi Türkçe Kuran çevirisi yok gibi görünüyor. Burada yayınlanan çeviriler şahsi çevirilerdir. Gazi bir yıl önce Kuran'ın belirli bazı bölümlerini Türkçe olarak kullanmaya karar verdiği zaman... Albay Cemil Said Bey tarafından yapılmış bir çeviri vardı. O da yeterli bir çeviri olarak kabul edilemezdi. Resmi çevirinin yayınlanması yetenekli bir Türk şairi olarak duyduğumuz, bazı zaman Mısır'da ikamet eden Mehmet Akif Bey'e havale edildi. Fakat onun hareketleri sonucu Diyanet İşleri Başkanlığı ile kendi arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Sonuçta o çabalarına son verdi. Kuran'ın yayımı, çevirisi ve de Peygamberin hadisleri için D.İ.B. bütçesinden 4000 lira ayrıldı. Bundan anladığım kadarıyla şu anda resmi bir çeviri hazırlanıyor.*

... Bu resmi çeviri, projenin önce tefsir kısmını deruh-te eden ve fakat Akif'in vazgeçmesi üzerine meal kısmını da üzerine alan Elmalı Muhammed Hamdi Yazır'ın hazırlamakta olduğu çeviriydi. Gerçekten de Elmalı, tekeffül ettiği gibi eserin hem tefsir hem de meal kısmını hazırlamış ve eserin ilk cildi 1935 yılında yayınlanmıştı. Ancak kendisi eserin meal kısmının namazlarda okunmasına mani olacak şekilde hazırlamış ve kitabın mukaddimesinde (önsöz) de Kuran'ın Türkçe tercümesiyle namaz kılınamaz, haşa, gibi bir ifade kullandığından ilk başta yayın tehlikeye girmişti... A. Hamdi Akseki'nin... aracılığıyla anlaşma sağlanarak kitap basılabilmektedir."

Devrin Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver olayı daha sonra şöyle doğrulamaktadır:

* Kazimirinski adlı Suriyeli Katolik bir Arabin Fransızcadan çevirisinden Türkçeye çeviri.

“Önsözde o ayarda belki daha da ağır birçok şey konulduğunu gördüm. Bunlardan biri, ‘Türkçe Kuran mı var bey şaşkın!’ sözüdür.” (a.g.e., s. 96)

Günün siyasi koşulları, dinci çevrelerin açıktan direnmelerine izin vermemekle birlikte, reform hareketlerini, pasif eylemlerle baltalamalarına engel olamamıştır.

Kuran’ın herkesin onayına erişebilecek resmi bir çevirisinin yapılamaması, bu pasif direnmenin hem nedeni hem de sonucudur. Cahil kitlelerin suskun olmakla birlikte İslam’ın ağır baskısı altında dinle ilgili her şeyi kutsal ve dokunulmaz saymaları, bunları sürekli tahrik eden hacı–hoca takımının hem etkinliğini artırmış; hem de devrimlere dirençte ülkenin geleceği açısından aralarında uğursuz bir bağlaşımaya neden olmuştur. Bugün bile akademik düzeyde din bilginlerinin kutsallık fobileri öylesine uçlardadır ki, ibadette ve dinde reform sözcüğü onlar için bir öcüdür.

Maalesef, dinin toplumdaki makul yeri ve ibadet gibi konularda karşıt görüşlerin ciddi sayılma şansları hemen hiç yoktur. Ancak kuramsal sorunları bir yana bırakıp, Türkiye için uygulanabilir tek din İslamiyet olduğuna göre tartışmaları bu din bağlamında ele alıp yürütmek gerekir iken bile, dinci çevrelerin şiddetli tepkileriyle karşılaşyoruz.

İtiraz, çağlar boyu süregelen farklı uygulamaların yarattığı kargaşanın da etkisiyle politik, sosyal bir sisteme dönüşen İslamiyetin bugünkü halinedir. Bu itirazı karşılamanın yolu çok basittir. İslamiyeti bir yandan herkesin yakındığı huralardan arındırırken diğer yandan muamelat kısmını tamamen ihmal edip, ibadet ve ahlaka ilişkin nasları da, içtihat yoluyla yorumlamak suretiyle çağdaşlaştırmak ve hatta diğer dinlerin de önüne geçirmek zor değildir.

Dine en kısa yoldan nüfuz için eğitim, öğrenim ve yakarışın, tıpkı yabancı dille temel eğitim yerine ulusal dille eğitimin daha yararlı olacağı önermesi gibi, Türkçe yapılmasıdır.

Buna karşı çıkmayı cehalete varan bir kutsallık fobisi ve yanlışlığı saymak gerekir. Dinin özüne varılmasını engellemek için şekle ait savunmalara sığınan dinci kesim, aydın kitlelerle aralarında gitgide açılan uçurumun sorumluluğunu yüklenmek zorundadır. Bunu dinsizlik, yabancı özentisi vb. gibi yersiz suçlamalarla karşılamak, etkisini giderek yitiren bir yöntemdir. Dincilerin geçici siyasi utkulara aldanmamaları, bilimin, aklın ışığına daha fazla dayanılamayacağı için, Tanrı ve din gibi kutsallıkları fert vicdanına yerleştirmek istiyorlarsa, dini mutlaka batıdaki örnekleri gibi dünyevi alanlardan çekerek ona daha dar çerçeve çizmeleri; baskı, korku, usullerini terk etmeleri zorunludur.

* * *

Halbuki din kuralları bugün Türkiye’de toplumun hangi kurumlarına kadar yayılmış, düzenleme alanı nerelere kadar genişlemiş, buna kısaca bir göz atalım:

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu 1930–2000 yılı arası toplam 20.260 Fetva kararı vermiştir. Bunun 6749’u kitap ve dergi incelemesi, 2530’u dini, 1597’si huku-ki (!) ve 1264’ü idari kararlardır. Kalanı değişik konulardadır. Fetvaları gruplara ayırırsak; Diyanet İşleri Başkanlığının yasal görevleri içine giren dini konulara verilen cevaplar için söylenecek bir şey yoktur. Bunlar:

- İBADET (namaz, oruç, zekat, hac, kurban).
- KURAN TERCÜMELERİ (mealler, dualar).

Ancak Diyanet İşlerinin kendisini yetkili ve ilgili gördüğü diğer konulara bakarsak, tehlikenin büyüklüğünü görürüz.

- Mali–iktisadi konular (alım–satım, faiz, borsa, kredili satışlar, hisse senetleri, kâr oranları...)
- Aile hukukuna dair konular (evlenme, boşanma, aile içi geçimsizlikler ve çözüm yolları)

- Tıbbi yönü ağırlıklı dini konular (kürtaj, gebeliğin önlenmesi, organ nakli, tüp bebek, suni dölleme, genetik kopyalama)
- Milli, dini bütünlüğü bozucu zararlı akımlar (satanizm, moonculuk, Yahova şahitleri, misyonerlik, bidat [dinde peygamberden sonra çıkmış şeyler] ve hurafeler. (Doç. Dr. Şamil Doğa, Diyanet Dergisi, Sayı 2992)

Diyanet İşleri Başkanlığının 633 sayılı Kuruluş Yasası'nın 1. maddesinde Din İşleri Yüksek Kurulunun kuruluş nedeni şöyle tanımlanmıştır:

“İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek.”

Aynı yasanın 5. maddesinde Din İşleri Yüksek Kurulunun görevleri arasında “dini soruları cevaplamak” yer almaktadır. 2004 yılı baharında futbol mevsiminin sona ermesine yakın, gündemde olan, “teşvik priminin” dini yönden caiz olup olmadığı, bu Başkanlığa sorulmuş ve “fetva” da alınmıştır. Kamuoyunda fetvanın içeriği tartışılmış ve fakat hiç kimse bu sorunun “din ile neden ilgilendirildiğini” sorgulamamıştır. Başkanlığın, soru, din işleri ile ilgisi olmadığından yetki ve görevlerine girmedikleri için isteği geri çevirmesi en doğru çözüm iken, ne bu yola gidilmiş ne de medya konuya bu açıdan yaklaşmıştır.

2007 yılı başlarında konut finansmanı adlı kredi karşılığı konut edinme yasası, kredilerin faizleri nedeniyle hemen “diyanetin ilgi alanına” girer olmuştur. Zira dini bütün AKP iktidarında bankalara ödenecek faizlerin İslam dini açısından irdelenmesi hemen gündeme gelmiştir. Diyanetin aydın din adamlarından meydana gelen Din İşleri Kurulu bu kere “çağın gereklerine ve sosyal devlet ilkelerine uygun (!)” fetvasını yetiştirmiştir:

“Zenginlerin faizi ödemesi günah fakirlerin ise mübahtır.”

Zina denilmiştir ki, fakirin konut gereksinimi, günahı gö-zardı etmeye yeterlidir. Bu fetvanın içeriği tartışılmamış, fa-kat Dıyanetin bu konuyla ilgisi yani dinin faizle ilgisi de hiç konuşulmamıştır.

() halde, dinin yaşamın her alanına yayılmasını toplumun olağan karşılayıp, kabullendiği sonucu ortaya çıkmaktadır. İş-te sanıyorum Türk kamuoyunu en çok düşündürmesi gereken konunun böylece sıradanlaşması ve dikkate değer bile görül-memesi, tehlikenin büyüklüğünün göstergesi sayılmalıdır.

Dinde, her türlü düşünce yürütme tekeli kendinde gö-ren din adamlarından tepki beklemenin aşırı iyimserliğini ben de ümitsizce kabul ediyorum; ancak yıllardır “aydın din adamı yetiştirilirse tüm sorunların çözümleneceğini” kah-ramanca savunanların ne diyeceklerini de merak ediyorum. Bunca eğitimden geçen ve sayıları binlere varan dinci akade-misyenlerin en basit bilimsel titizlik gereği, din ve din dışı ayırımını vurgulayıp, toplumu uyarmaları gerekmez mi? Hal-buki dinle hem akademik hem de mesleki düzeyde ilgile-nenlerin, sanki din ne kadar çok alana yayılırsa o kadar ke-yif alıyorlarmış gibi oldukları izlenimine kapılıyorum. Bunu da tehlikeli buluyorum.

* * *

Böylece din devrimlerinin tam anlamıyla özümsemediği ancak irticai eylemlere de pek olanak tanımadığı, bu neden-le de dincilerce “karanlık dönem” olarak nitelenen 1923–1950 arası DP iktidarı ile sonuçlanmıştır. 1947 CHP Kurulta-yı ve Şemsettin Günaltay’ın Başbakanlığı ile kuşkusuz İnönü-nün de bilgisi altında başlayan yumuşamayı izleyen ilk DP’li günlerde en önemli olay, daha önce de belirttiğimiz üzere, ezanın Arapça okunmaya başlamasıdır.

Tabii 1946'da tüm Türk aydınlarının gönüllerinde özgürlük ve demokrasi güneşi gibi doğan DP'nin Atatürk'ün devrimlerine sarılıp bunları canlandırması isteniyordu. Heyhat DP, değil bu devrimlere yaklaşmak, kısa zamanda onun karşısında yer almak gibi uğursuz bir misyona sahip çıkmıştır. Onun içindir ki, Türk devrim tarihinde 1950, bir kırılma noktası olarak geriye dönüşün başladığı tarih sayılmaktadır.

Kuşkusuz 2002 yılında AKP gibi dinci bir partinin seçimi ile iktidarını hazırlayan sürecin temelleri 1950–1960 arası atılmıştır. 1960–2002 arasındaki aktörler DP'nin yaptıklarını hep biraz daha ileri götürerek 2002 ortamını hazırlamışlardır.

Örneğin ekonomiyi yozlaştırarak daha çok enflasyon, daha çok borç, daha çok devletçilik, daha az planlama, devlet fonlarını daha çok yağmalama, daha az sosyal adalet ve daha kötü gelir dağılımı vb. Siyaset ve yönetimde, dini daha çok istismar ederek, daha fazla Kuran kursu, daha fazla din derisi, daha çok İmam Hatip, daha çok İlahiyat Fakültesi, tarikat, şeyh, hacı hoca vb. Komünizmle daha şiddetle mücadele adı altında silahlı milislere göz yumup, solcu gençlerin üzerine saldırarak her iki yandan 10.000 gencin ölümüne, bir dinci ve bir ırkçı partiyle iki kere Milliyetçi Cephe Hükümetleri kurmak suretiyle iki askeri darbeye neden olma başarısı hep bu dönemin marifetlerindendir.

Ayrıca, devlet yönetimini ve bürokrasiyi tamamen yozlaştırarak yandaşlarıyla doldurmak bu 40 yılın olmazsa olmaz koşulu idi.

Tekrar 1950–1960'a döndüğümüzde DP, ilk demokratik iktidar değişikliğini takiben, Atatürk dönemi yönetimi ciddiyeti ile devrimleri örselemeden geliştirse idi, 1960–2002 arasındaki tablo yine de yaşanır mı idi, sorusu akla gelmektedir. DP'den böyle bir performans beklemek çok mu ütöpik ve safiyane kaçmaktadır?

DP, çıkışından itibaren siyasi başarısını sadece CHP kar-

şıtlığı üzerine kurduğundan, kendine ümit bağlayan aydınları aldatmış sayılırsa –ki maalesef 1950 ile başlayan DP stratejisi bu olmuştur– 50 yıllık dönemin yaşanılması bu durumda kaçınılmaz kabul edilecektir.

Bu kuramsal yorumlar bir yana bırakılsa bile DP’de ayrıca gözlenen, “ciddiyet noksanlığı” olmuştur. Devlet yönetimini, tek adamın ellerine bırakıp, kendilerini zafer sarhoşluğunun girdabına koyuveren Meclis Grubunu da suçlamak gerekir. Birkaç cılız ses, yeteri kadar yankı yaratmamıştır. Çünkü ne parti çoğunluğu, ne kamuoyu, ne de oturmuş yaşlı başlı Celal Bayar, yeteri kadar duyarlı değillerdi.

DP'NİN ARAPÇA EZANA DÖNÜŞÜ

Değindiğimiz gibi CHP döneminde Arapça ezanın yasaklanması Diyanet İşleri Başkanlığının 18 Temmuz 1932 tarihli bir tamimiyle olmuş; aykırı davrananlara verilecek cezanın yasal dayanağı ancak 2 Haziran 1941'de çıkarılan 4055 sayılı yasa ile sağlanmıştı. Yasanın gerekçesi: "Arapça zihniyetini eski zihniyete, eski ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmaktı." Bu yasağı daha sonra DP'liler dini özgürlüğe karışma şeklinde anlamışlar ve dinci çevrelerin yakınmalarını kendi üzerlerinde baskı ve eskiye dönüşün bahanesi saymışlardır.

18 yıl süresince militan birkaç ses dışında yerleşmiş sayılan Türkçe ezan uygulamasını Demokrat Partililer'in "terse çevirmekte gösterdikleri heves ve acele," dört yıllık muhalefet döneminde bu konuya hiç temas etmedikleri düşünülürse, ne kadar içtenlikten uzak davrandıklarının diğer bir kanıtıdır.

Gerçi muhalefet yıllarında DP'liler sık sık ezanın Arapçalaştırılması yolunda isteklerle karşılaşmışlarsa da, bunu ustaca geçiştirmişlerdir. Fakat gerçekte Metin Toker'in söylediği gibi;

"Muhalefet yıllarında DP, Arapça ezancılara angaje olmuştu. Vaat kapalı kapılar arkasında verilmiş bulunsa da bunun iktidara gelir gelmez yerine getirilmesi kaçınılmazdı." (a.g.e., s. 48)

Menderes, Arapça ezanı deyim yerinde ise tezgahlarken, kısa bir nabız yoklama dönemi geçirilmiştir. Grupta hükümet programını okuduktan sonra eleştirileri karşılarken:

"... Başka bir arkadaşım irtica mevzuunda, din bahsinde hükümetin ürkek ve çekingen bir lisan kullanmış olduğunu ileri sürerek 'Halk Partisi Hükümeti yıkılmıştır, program-

da ürkek ve çekingen bir lisan kullanmak için sebep kalmamıştır, korkmayın açık söyleyin, açık yazın' ihtarında bulundu.

... Halk Partisi iktidarda iken korkmadığımız gibi bugün de korkmuyoruz" (c. II. s.2)

demiş, yine eski ilahiyatçı Ömer Bilen'in okullarda din dersleri konulmasının düşünülüp düşünülmediğini sorması üzerine de, hükümet programında veciz (!) şekilde bunu düzenlediklerini söylemişti. Halbuki programda bu konu yuvarlak şekilde geçirilmiştir:

"Din dersleri ve din adamı yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçirilmesi bususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz edeceğiz."

14 Mayısla açılan devir hakkında yaptığı abartılı övgülere gelen eleştirileri karşılarken Menderes, ilk Cumhuriyetin 14 Mayısta kurulduğunu öne sürecek kadar ileri gitmektedir:

"Şekli Cumhuriyet olan birçok idarelerde millet iradesinin biçbir veçhile hakim olmadığı, aksine olarak şekli Cumhuriyet olmayan birçok idarelerde ise millet iradesinin kayıtsız şartsız hakim olabildiği bir hakikattir. Bu itibarla cumhuriyetin daha ziyade bir şekil meselesi olduğunu iddia etmekte bir sakınca yoktur.

O halde Cumhuriyetin çok evvel ilan edilmiş olmasına rağmen 14 Mayıs tarihini bu memlekette tam manada demokratik bir Cumhuriyetin teessüsü mebdei (başlangıcı) olarak kabul etmek hakikatın ta kendisidir." (Soldan al-kışlar) (c. II. s. 33, TBMM, 2 Haziran 1950)

Faik Ahmet Barutçu, anılarında gerçek demokratik rejimin başlangıcını 1945 yılına götürürken, Menderes de 14 Mayıs 1950'ye bağlamaktadır. Bizim gibi Türk devrimlerinin inançlı savunucuları için bu tarih kesinlikle 29 Ekim 1923'tür. Tabii bu farklı tarihler değişik kurucuları da ima etmektedir:

Atatürk, İnönü, Bayar–Menderes. Bu durumda Cumhuriyetin kaç kurucusu ve kaç kuruluş tarihi olduğuna karar vermek çok zorlaşacaktır. Tarihçilerimize ve “İl Cumhuriyetçilere” saygıyla duyurulur!

Sonradan anlaşılabileceği üzere ezan önce hükümette gayri resmi olarak konuşulmuştur. Hazırlık yapanların Bayar’dan çekindikleri, “*Acaba ne der?*” dedikleri söylenmiştir. O Bayar ki, Atatürk devrimlerine bağlılığını her fırsatta tekrarlamaktadır. Hakkındaki yargı o denli sağlamdır ki, Atatürk devrimlerinden verilen ödünlerin sorumluluğu hep Menderes’e yüklenmiştir. Üstelik Bayar DP’yi kurarken İnönü’ye devrimler konusunda dikkatli olacağı sözünü de vermişti.

Nadir Nadi’nin anlattığına göre Bayar, başkanlık ettiği kabine toplantısında Arapça ezan tartışılırken:

“Arkadaşlar, kararımızla Atatürk’ün ruhu muazzep olmaz mı?”

diye sorar. Buna ilk Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger karşılık verir:

“Büyük zaferimiz üzerine (14 Mayıs 1950) Atatürk’ün ruhu bu kadarcık kusuru bize bağışlar, efendim.” (Altan Öymen, Değişim Yılları, s. 483–496)

Bunun üzerine Bayar yatıştır ve toplantı neşeli bir havada sürer.

İşin acıklı yanı, bu espriyi yapan Dr. Nihat Belger birkaç ay sonra (28 Ekim 1950) Menderes’in kişisel yönetim sevdasına ve müdahalelerine dayanamayıp Avni Başman’dan (2 Ağustos 1950) sonra E. General Fahri Belen (18 Eylül 1950) ile birlikte istifasını verip köşesine çekilecektir. Halbuki Prof. Dr. Belger 1950 öncesi DP İstanbul İl Başkanlığı yapmış ve kuruluşun cefasını çekmiştir.

Menderes ortam ve gelişmeleri kollamış, din dersleri ve Arapça ezan konularında adım adım hedefine ulaşmıştır. İlk

aşama olan ezan bahsi, Zafer gazetesinin danışıklı bir sorusu ile açılmıştır:

“Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvela taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olmasının neticesidir ki, Büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılaplara başlarken taassup zihniyetiyle mücadele etmek lüzumunu hissetmişti.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiyesine zemin hazırlamıştır.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arz ettiğim gibi geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktiyle zaruri görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar, bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin laiklik ve vicdan hürriyetinin halline sıra gelmiştir. Dini siyasete karıştırmamak ve dini ibadetler amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi, vicdan hürriyeti icabındandır. Vicdan hürriyeti de diğer hürriyetler gibi vatandaşın tabii hakkı olarak kabul olunmadıkça, laik devlet prensibinin tahakkuk ettirilmesine imkan görülmez. Parti programımızda da vicdan hürriyeti ve laiklik esası bu anlayışa göre tespit edilmiştir.

Diğer inkılaplarımız gibi laiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Halbuki umumi adaba ve amme nizamına hiçbir aykırılık göstermeyen ezan meselesinde memnuiyetin devamı, laiklik prensibini menfi cihetten zedelemek manasını tazammum eder.

Tekrar edelim ki, irticaya, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz.

Bu izahımın milletimize mal olmuş inkılaplarımızın tamamıyla korunacağı manasını taşıdığını da ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim.

Hükümet olarak ezan meselesi hakkındaki görüşümüz bundan ibarettir. Ancak kanuni hükümlerle de alakalı olan bu meselenin gerek prensip, gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü taktirde kanunda değişiklik yapmak bakımından Meclis grubumuza arzı ve grubumuzca alınacak karara göre hareket olunması pek tabiidir.”

Görülüyor ki Menderes de ardılları gibi konuyu sadece “demokratik özgürlük” açısından sunmakta, bu ve benzeri devrimlerde izlenmesi gereken çileli yolun sabrını gözardı ederek kolayca dönüğe geçmektedir. Esasında öncüsü olduğu cephenin beklentilerine cevap verdiğini söylemek daha doğru olur. Nitekim, 2000’li yıllarda iktidara gelen İmam Hatipli AKP lideri Tayyip Erdoğan dahi bu mensubiyeti pekiştirerek Demirel, Özal, Çiller, Yılmaz, Bahçeli vb. gibi kendisini Menderes’in ardılı ilan etmiştir. Hele 2007 seçimlerinde Menderes, Özal ile birlikte kendisini de “Demokrasi Yıldızları” olarak afişlerde sergilemesi, tam bir güldürü konusudur. Zira bu liderler Türk demokrasisine en çok zarar veren üçlü olarak tarihe geçeceklerdir. (Tabii Demirel başlı başına ayrı bir olgudur.)

Ezan konusunda bazı CHP’lilerin tepkilerini Menderes, Meclis’te ve basında şöyle cevaplamaktadır:

“Bir zamanlar ‘Şariat isteriz, din elden gidiyor’ diyenlerin ve bağırانların vaveylasına benzemek suretiyle bu ezan meselesini ele alarak ‘Atatürk’ün inkılapları elden gidiyor’ diye gayri samimi feryatlara başladılar. Türbeleri açanlar kendileridir, din derslerini kabul edenler kendileridir. Ta-

bii bunları da samimiyetle yapmış değillerdir. Halbuki DP inandığı prensiplere uygun hareket etmektedir. Millete mal olmamış, millet vicdanına bir değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan tedbirlerin 15–20 sene sonra üzerinde bekçi gibi duracağız demek doğru mudur?” (c. II. s. 63 ve 64, 13 Haziran 1950)

İlginçtir, Menderes, CHP’lilerin 1946–1950 arası verdikleri ödünleri, ilkelerine aykırı politik yatırım, buna karşın kendilerininkini ise prensiplerine uygun eylemler saymaktadır. Halbuki CHP ve DP program ve tüzüklerinde, bu konularda hiçbir fark yoktur. Her iki parti için tüzük, program vb. ile uygulamaları arasında zorunlu hiçbir koşutluk olmadığı böylece resmen duyurulmaktadır.

Nitekim, CHP Genel Başkanı İnönü de grubu serbest bırakıyor idi. Yasa meclise geldiğinde CHP’liler de, DP’lilerden içtenlik konusunda hiç farklı olmadıklarını, ne yazık ki Cemel Reşit Eyüpoğlu gibi ilerici, toplumcu bir sözcü aracılığıyla sergilemişlerdir:

“Bu memlekette milli devlet ve milli şuur politikası Cumhuriyette kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak da ezan meselesi de bir dil meselesi ve milli şuur meselesi telakki edilmiştir. Milli devlet politikası, mümkün olan her yerde Türkçenin kullanılmasını emreder. Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizde olmasını, bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız.”

Tasarı büyük oy çoğunluğuyla kanunlaştı. Her iki gruptan kabul ve ret oyu verenler vardı. CHP’nin bu tutumu biraz önce açıkladığımız gibi İnönü’nün “Kuran’ı Türkçeleştirmek, Türkçe Kuran ile namaz kılmak, bu Latin harflerinin hazırlayaca-

ğı bir sonuç olacaktır” yollu beklentisi ile koşut değildi ve seçimden önceki benzer ödünlerin hiçbir yararı olmadığı ortada iken, partinin Atatürk devrimlerinin sadakatle izlenmesi ilkesine aykırı düşmüştü.

Nihat Erim’in günlüklerinde şöyle bir açıklama vardır:

“Arapça Ezan meselesinde CHP Meclis Grubu, Feridun Fikri gibilerin öne geçmesi ile bir irtica manzarası göstermiş, İnönü bir formül dikte etmiş, o formül üzerinden müzakere etmişler. Vaziyet kısmen kurtulmuş (!). Yoksa kayıtsız şartsız kabul edelim fikri galip gelecek imiş.” (c. I. s. 460)

Bu formülün “hile-i şeriye” olduğu açıktır. CHP’nin bu büyük günaha ortak olduğu da bellidir. Üstelik suçu “taammüden” –tasarlayarak– işlemişlerdir. Formül üretmek ise başlı başına bir ikiyüzlülüktür.

Gerçi CHP’nin İnönü yönetiminde, 1954, 1957, 1965, 1969 seçimlerini peş peşe kaybetmesine karşın (1961’de birinci parti olarak çıksa da idamların etkisiyle tek başına çoğunluğu sağlayamamıştır), 1946–1950 arası başlattığı öduncü tutumunu sürdürdüğünü söylemek haksızlık olacaktır. İnönü ve CHP, 1950–1970 arası din konusunda DP ve AP’lilerce sürekli eleştirilerek baskı altında tutulmuştur; hatta oy kaygısıyla bazı CHP’lilerin “Paşam ne olur söylevlerinizde Allah sözcüğünü kullanın” yakarılarını, sözde hayretle, “Allahaismarladık” diyerek şakaya aldığı söylenirdi.

Dincilerin ezanın Arapça okunmasındaki teknik gerekçeleri oldukça zayıftır. DP’nin bu konuda militanı sayılabilecek bir bilim adamı Prof. Ali Fuat Başgil, ibadetin Türkçe yapılmasını isteyenleri cehaletle suçlar:

“Din mevzuuna tamamen yabancı oldukları, ileri geri konuşmalarından anlaşılan bazı yüksek mertebeli şahsiyetler, sanki yapacak başka işleri kalmamış gibi dini ele aldılar... Niçin camilerde dualar, okumalar Türkçe yapılmıyor, namazlarda Kuran neden Türkçe okunmuyormuş? Türk va-

tanıdıklarının Kuran'ı ana dilleriyle okuyup anlamaları hakkında değil miymiş? Kuran madem ki bütün milletlere ve ırklara hitap eden bir mukaddes kitaptır; her millet ve ırkın onu kendi diliyle okuyup anlaması lazım gelmez mi imiş? Mı...mış..." (Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 19)

Başgil'in bu anlatımı, Türkçe ezan karşısı görüşün iğneleyici bu tekrarından ibarettir. Ancak din konularında fikir yürütmek için illa din adamı olmak gerekecek ise, kendisinin de Anayasa Hukuku hocası olduğunu anımsamalıyız. Kendi görüşünü mutlak gerçek diye şöyle tanımlamaktadır:

"Her dinin kendi bünyesine mahsus bir ibadet ve dua dili vardır. İslamın bu dili Kuran dilidir. Kuran'ı başka bir dile çevirir de, ibadeti bu dil ile yapmaya kalkışırsanız, onun kutsiyeti gider (!) ve dolayısıyla din kalmaz. Şu halde Kuran dilini ibadet ve dua dili olarak muhafaza etmek netice itibarıyla İslamı muhafaza etmektir." (a.g.e., s. 20)

Ayrıca Başgil, diğer dinci militanlar gibi Hristiyanlıkta da duaların Latince yapılmasını kanıt göstermektedir. Halbuki bir dindarın anlamına varamayacağı için derinliğine de giremeyeceği bir dille ibadet ederken daha fazla huşu duyacağını, böylece kutsiyetin artacağını öne sürmek, düzeyi yüksek bir uslamlama değildir. İslamiyette ibadetin şekli ve yoğunluğu Hristiyanlık ile kıyaslanamaz. İslamiyette namazda tekrarlanan Arapça ayet sayısı ve süresi oldukça fazladır ve bunların hikmet yüklü anlamlarına erişme gereksinimi göz ardı edilemez. Nitekim, Araplar bile, yaşayan Arapça'dan farklı Kuran diline yeterince ulaşamadıkları, diğer Müslüman uluslar ise tamamen yabancı kaldıkları için olmalı ki, bu kültür hazinesinden mahrum kalmaları sonucu uygarlık düzeylerini bir türlü yükseltmemişlerdir.

Gerçekten daha geniş bir kitleye ve coğrafyaya ulaşmak hedefleniyor ve Kuran'ın dolayısıyla İslamiyetin ışığından bunların da yararlanması isteniyorsa, bu sav tersine çevrile-

rek dine daha çok hizmet edilmiş olunurdu. Bilgiye ulaşma-
da tekelcilik yaratan bu uygulama, Kuran'ın nurundan dar bir
kesimin yararlanmasını, yığınların, aktarılanlarla yetinmesi-
ni, İslamiyette yokluğuyla övünülen ruhban sınıfının ayrıcalı-
ğını akla getirmektedir. Geçmişte sanat ve zanaatın gizlerini
dar bir kesime hapseden yapı ustalarını (Masonlar) çağrıştı-
ran bu tartışmaları bir gün sonlandırmak iyi olacaktır.

Üstelik Hıristiyanlık örneğindeki gibi Martin Luther'in
1521'de İncil'i Almanca'ya çevirerek "Alman edebiyatına
kendi edebi dilini ve ilk büyük yapıtını kazandırması" göz
ardı edilmemelidir.

Ezanın bir çağrıdan ibaret olmasını, bugünkü teknik ola-
naklar karşısında gereksinimin kalkmasına karşın hâlâ tartış-
maların odağını teşkil etme nedenini anlayabilirsiniz: "Taraf-
lar, ezana ısrarla simgesel bir önem vermektedirler."

Yandaşları ilk kazanımlarını öylesine ileriye götürmüşler-
dir ki, minarelere yerleştirdikleri yüksek ses aygıtlarıyla eza-
nın yüzyıllardır alışılmış doğallığını bozmaktadırlar. Hiçbir
İslam ülkesinde görülmeyen sıklıkta, mimari estetik ve ya-
pı düzeyi açısından mabet yüceliğiyle bağdaşmayan biçimde
inşa edilen camiler, günde beş vakit, özellikle sabahın erken
saatlerinde yüksek hacimde ses düzenekleriyle, hasta, ço-
cuk, yaşlı birçok kimseyi uykularından etmektedirler. Diya-
net İşleri Başkanlığının birbirine çok yakın camilerde tek bir
ezanın okunmasına ilişkin yönergesi uygulanmamakta; din-
ci partinin iktidara gelişi ile durum her geçen gün daha da
ağırlaşmaktadır.

Arapça ezan yanlılarının 1950'den bu yana kimsenin Türk-
çe ezan okumaya yeltenmediği savını, insafa uygun, içten bir
kanıt saymak zordur. Görevliler dışında kimsenin camilere
girip minarelerden bunu gerçekleştiremeyeceği bir yana, ağır
baskı, hatta din ve ırk kökenli cinayetler göz önüne alınır-
sa, demokratik koşullar açısından ortamın ve iklimin hiç de
iç açıcı olmadığı ortaya çıkar. Diğer yandan 1932-1941 ara-

sı hiçbir yaptırım olmadığı halde kimsenin Arapça ezan okumaması, nasıl devrimciler yönünden lehlerine bir kanıt teşkil etmiyorsa, 1950'den sonraki uygulama da dinciler açısından lehlerine bir kanıt yaratmaz. (Kaldı ki, üyelerine türbanı yasaklayan Gümüşhane Barosu Başkanı Adana'dan gelerek öldüren din meczubu, oruç yediği için arkadaşını öldüren üniversite öğrencisi ve son olarak 2006'da türban kararı veren Danıştay 2. Daire üyelerine kurşun yağdıran ve bir üyeyi öldüren avukat ile Trabzon'da Rahibi, 2007'de İstanbul'da Hrant Dink'i, Malatya'da üç misyoneri öldürenler ve daha birçokları akıllardadır.) 1950'den önceki baskılardan yakınan dincilerin bugün ılımlılara bile reva gördükleri baskı, özgürlük yanlısı savunmalarının içtenliğini zedelemektedir.

Ezanın genelde din ve laiklik konularında alt bir paragraf oluşturmaya karşın, simgesel önceliği nedeniyle, kazandığı önem, çalışmamızda onun başa alınmasını ve asıl konuya girişe yardımcı sayılmasını gerektirmiştir. Bu konuda ulu Atatürk'ün hiç şaşmayan öngörüsünü tekrarlayıp Arapça ezan yanlılarının hiç de masum sayılmayacaklarını ekleyelim:

"Tanrı'ya Arapça ile mi yoksa ana diliniz Türkçe ile mi tapınacaksınız? İrtica bataklığını kurutmak için önce buna karar vereceksiniz. Yoksa sonsuza kadar sivrisineklerle mücadele edeceksiniz."

Arapça ezanın 1950'de dincilerce nasıl karşılandığını da görmek gerekir:

"... Dirisinden korkuluyordu, ölüsünden de mi korkulacak? Bir çeyrek asır bu milleti mim inim inleyen Cumhuriyet maskesi altında en müthiş istibdat ve zulüm içinde kıvrandıran, nice masumları astıran, boğduran kimlerdi? Mekteplerden din derslerini kaldıran, bütün din müesseselerini reddeden, din ehlinin kökünü kurutan, Ezanı Muhammediyi men eden, Allah'ın ismini ananları zindana atan kimdi? Çankaya'nın kapıcıları mı idi? Yoksa Halk Partisi'nin oda-

cıları mı?” (Fahrettin Gün, Din, Siyaset ve Laiklik; Sebilür-reşad, Eylül 1950)

Arapça ezan yasağının kaldırılması kara ve kızıl taassubun yere serilmesi, milletin din hürriyetini köstekleyen zincirlerin parçalanması, **Muazzam bir inkılap**tır.” (Sebilür-şad, Haziran 1950)

Bu dergi 1948’den, 1966’ya kadar sürdürdüğü DP ve Menderes yanlısı tutumunu, özellikle ezanın Arapça okunmaya başlaması ile daha da kuvvetlendirmiştir.

Arapça Ezanla Başlayan İrticai Faaliyetler

DP’nin ilk eylem olarak Arapça ezanı seçmesinin nedeni Meclis grubunun bir kesiminin eğilimlerine ne kadar uygun düştüğü hükümet programı okunur okunmaz bazı milletvekillerinin yaptıkları eleştirilerden (!) anlaşılmaktadır:

Abdurrahman Boyacıgiller:

“... Yalnızca lüksü için çalışan kadınlar işsizliğe neden olmaktadır; bunların yerine aydınların çalıştırılması gerekir.”

Sadri Maksudi Aksal:

“... Memlekette ırkçılık diye bir tehlike yoktur... Ben de koyu bir milliyetçiyim, programda komünizm ve irtica ile mücadele edilmesi yolunda bir cümle yeterli olacaktır, ırkçılık ile ilgili kısım çıkarılmalıdır.”

Burhanettin Onat:

“... Müslüman ülkelerle daha sıkı işbirliğine gidilmelidir... aradaki gümrükler kaldırılmalı, ordular bir elden idare edilmeli, müşterek şark devletleri parlamentosu toplanarak harici siyaset bir elden idare edilmelidir.”

Şevki Yazman:

“... Ben gerici değilim, ancak dinde fiili tahditler vardır. Biz ezanı ilahiyi Türkçe okumaya neden mecbur olalım. Biz hür kalalım, eğer topluluk ezanın Türkçe okunmasını istiyorsa Türkçe, Arapça okunmasını istiyorsa Arapça okuyalım. Milyonlarca laik Avrupalı duasını Latin dilinde dinler veya okur... Kıyafet kararnamesinde de garip vaziyetler vardır. Sarığı ve fesi hiç aklınıza getirmeyiniz ama 20–25 seneden beri kafasında taşıdığı kasket berbat bir hale gelmiştir.” (!)

Talat Vasfi Öz:

“... Hükümetin önünde bir kadın memur davası vardır... ahlak bakımından aile bağlarını gevşetici, sarsıcı, tahripkâr... sonuçları vardır... memlekette irtica yoktur.”

Dikkat edilirse tüm hatiplerin ortak söylemi, ülkede irtica olmadığı ve kendilerinin gerici olmadıklarıdır. Halbuki bu ve benzeri beyanlarla irticayı cesaretlendirdikleri kesindir. Nitekim, Başbakan laiklik karşıtı bu konuşmalara aynı oturumda karşı çıkmamıştır.

Öte yandan **Mustafa Albayrak**’ın sözünü ettiğimiz **Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti** adlı doktora çalışmasında Menderes’in bu konuşmaları şöyle cevapladığı yazılıdır:

“Daha önceki iktidar zamanında bir İmam Hatip Okulu bir de İlahiyat Fakültesi açıldığını, ilköğretimde de 3. sınıfa kadar din eğitiminin uygulanmaya başlandığını hatırlatarak, din derslerinin zorunlu olmasını, ilkokulların yanı sıra ortaokullarda da din derslerinin okutulmasını, Arapça’ya gereken önemin verilmesini savunmuş ve ‘dinin kamuoyuna karşı bir engel olduğunu’ anayasanın değiştirilmesi konusunun parti grubunda ele alınabileceğini açıklamıştır.” (s. 44)

DP Meclis grubu zabıtlarının 217–228 sayfalarında, bu ifadelere rastlanamamıştır. Ancak Menderes’in başka konuş-

maları ve uygulamaları bu konuşmanın hiç de olasılık dışı olmadığını göstermektedir. Çünkü DP gizli grup zabıtları maa-lesef bazı noktalarda tahrif edilmiştir. Örneğin, “*Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz*” incisi zabıtlarda yer almamaktadır. Yukarıdaki paragrafın da aynı akibete uğradığı kesindir.

İzleyen günlerde DP hükümetinin eylemleri, liderlerinin konuşmaları, dincilerin bunları değerlendirmeleri, halko-yunda yaratılan hava ve Türk siyasetinde oluşan atmosfer, **dinin artık siyasete alet edilmesinde** DP’nin CHP’yi fersah fersah geride bırakmaya başladığının habercisidir:

- Ezanın Ramazan ayının bir Cuma gününe rastlatılarak (!) Arapçalaştırılması (16 Haziran 1950).
- 5 Temmuz 1950’de radyo programlarında din yasağı-nın kaldırılarak Kuran okutulmaya başlatılması.
- Ekim 1950’de seçmeli din derslerinin fiilen zorunlu ha-le gelmesi (zira eskiden din dersine devam için veliden dilekçe alınırken, bu kez de dersten ayrık tutulmak is-teyenlerden dilekçe istenmeye başlandı).

Nitekim, DP milletvekilleri de bu gidişi körüklemektedirler:

- Talat Vasfi Öz, ezan değişikliğini “*İradei İlahiye*” diye nitelendiriyor (*Cumhuriyet*, 17 Haziran 1950).
- Diyarbakır Milletvekili Kamil Aktuğ: “*DP din koruyucu-luğu vazifesini de üzerine almıştır. Bu borcun ilk taksidini Allahü Ekber ile ödemiştir. Allahü Ekberle dayanarak ileriye yürüyeceğiz. Bu yolda ölüm var, dönmek yok. Allah’ın yaktı-ğı bu meşale söndürülmeyecek, bilakis alevlenecektir.*” (*Do-ğan Duman, Türkiye’de İslamcılık*, s. 40)
- “*Batı hukuku çürüktür; Müslümanlık bir bütündür, sade-ce ahlak ve ibadetten ibaret değildir, alelşûmul bir mede-niyettir; onun büyük bir hukuk ilmi, usulü fıkıhı vardır, Hü-kümet bu meseleyi ele almalıdır.*” (*DP Samsun Milletvekili Şevket Ustaoglu –doğrusu Hasan Fehmi Ustaoglu olacak*

idi-TBMM Tutanak Dergisi Devre IX, 1951, c. V. s. 450, bu milletvekili bu ve benzer konuşmaları nedeniyle DP'den ihraç edilecektir.)

Başbakan Menderes de milletvekillerinden geri kalmamaktadır:

“Şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezam Arapçalaştırdık. Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir.” (D. Duman, a.g.e., s. 40. Bu konuşmaya, Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri ve Makaleleri adlı derlemenin c. II. s. 274'te, İzmir İl Kongresine Menderes'in katıldığı, konuşma yaptığı yazılmasına karşın rastlanamamıştır.)

Tabii “İmam ve Cemaat” kuralına uygun olarak çeşitli DP kongrelerinde de “gerici söylem” en çok alkış alan konuların başında gelmeye başlamıştır. Sözüünü ettiğimiz Konya Kadınhan İlçe Kongresinde bir delegenin istekleri arasında şunlar vardır:

“Fes ve sarık giyilmesine izin verilmesi, hafta tatilinin yeniden cuma gününe alınması, kadınların açık saçık gezmelerinin yasaklanması, birden çok kadınla evliliğe izin verilmesi.”

Nisan 1951'deki Aydın İl Kongresinde (ki Menderes bu Kongrede konuşmuştur; fakat 9 ciltlik konuşmalarında söylevine yer verildiği halde (s. 334–338) aşağıda alıntıladığımız delegelerin ve Afyon Milletvekili Kemal Özçoban'ın dehşetli (!) konuşmalarına değindiğine dair bir ifade yoktur) bazı delegeler; “Anayasaya devlet dininin İslam olduğu ifadesinin yeniden konulmasını, kadınların çalıştırılmamasını, evlenme ve boşanmalarda erkeklere daha fazla hak verilmesini, kızların ilköğretimden sonra okutulmamasını” istediler. Bu is-

temlere cevap veren Kemal Özçoban ise; “din konusunda delege arkadaşlarının söylediklerinin birer birer yerine getireceğine dair namus sözü vermiş ve irtica tehlikesinden söz eden yayın organlarını da soysuzlukla suçlamıştır.” (*Vatan*, 26 Nisan 1951; *D. Duman*, a.g.e., s. 41)

Yine bir Devlet Bakanının katıldığı Çorum DP İl Kongresinde bazı delegeler baloların ve kadın resimlerinin yasak edilmesini; kadın memurların işten çıkarılmasını önerdiler ve bu öneriler kongrece kabul edildi. (*Cumhuriyet*, 22 Eylül 1952; *D. Duman*, a.g.e., s. 41) Aynı yılın Eylül ayında Ankara İl Kongresinde benzer istemler dile getirildi.

Yukarıda sözünü ettiğimiz DP Samsun Milletvekili Ustaoglu, 3 Ekim 1952 tarihinde *Büyük Cihad* adlı gazetede, “*Milletin Atatürk inkilabına medyun bulunduğu iddiası asla doğru değildir*” başlıklı yazısında “Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın ulemanın önderliğinde ve İslam için yapıldığını, devrimlerin faydasız ve zararlı şeyler olduğunu” savunuyordu. Bazı DP’lilerden ve basında bu yazıya tepkiler gelince Ustaoglu, yaptığı açıklamada kendisinin DP’ye “İslamiyeti tutacağız dedikleri için girdiğini, DP’nin bir Müslüman partisi olduğunu, bu yüzden de yazısının eleştirilmesine anlam veremediğini belirtti.” (*D. Duman*, a.g.e., s. 42)

Bu gidişe DP liderlerinin açık tepkisi, o da zorunlu olarak, 22 Kasım 1952’de A. Emin Yalman’a Malatya’da düzenlenen suikast sonrası görülmeye başlanmıştır. Fehmi Ustaoglu ancak 10 Aralık 1952’de partiden ihraç edilmiştir, DP Genel İdare Kurulu da, örgüte genelge göndererek, kongrelerde, çok karılılık, mirasta kadın erkek farkı, Arap harfleriyle eğitim, tekke ve zaviyelerin yeniden kurulması gibi geri kurumları savunan konuşmaların önlenmesini, “önergelerin başkanlık divanınca kabul edilmemesini” istemiştir.

Burada dikkati çeken husus, DP’nin bu önlemleri ancak kamuoyundaki tepkiler üzerine gecikerek alması ve bu tarihe kadar hiçbir girişimde bulunmamasıdır. Ayrıca, suikastta birin-

ci derecede etkili olan N. Fazıl Kısakürek'e 1951 ve 1952 yılları süresince Başbakanın emriyle o zaman için çok önemli bir meblağ olan 55.000 liranın "örtülü ödenekten" ödenmesidir.

Bu Necip Fazıl ki, A. Emin Yalman'a karşı suikast öncesinde sahibi olduğu *Büyük Doğu* dergisinde şu başlıklar altında kışkırtıcı yayınlar yapmaktaydı:

- *Beynelmilel Münafık (20 Haziran 1952);*
- *... Yalnız şuna şaşıyoruz. Nüfusu bir milyonu aşan bir Türk şehrinde nasıl yaşıyor, nasıl yaşatılıyorsun, hayret? (12 Ağustos 1952).*
- *Bu milletin ekmeğini yiyip yurdunda oturan namus düşmanı ve vatan hainlerinin yok edilmesini bir an evvel görmek istiyoruz (21 Ağustos 1952).*

Daha da ilginç, bir yıl önce 1951 baharında Atatürk heykelleri kırılmaya başlanınca, önlemler alınmış, *Büyük Doğu* ve *Sebilürreşad*'a karşı davalar açılmış, Ticanî Tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu tevkif edilmiş, 22 Temmuz 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu kabul edilmiş; 3 Mart 1952'de de İslam Demokrat Partisi kapatılmış idi. Demek ki hem bu önlemleri alanlar; hem de muhatapları bunların gösteriştan ibaret olduğunun karşılıklı bilincinde idiler.

Menderes yukarıda görüldüğü gibi "Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünüyor" diyerek lehine kanıt yaratırken, başka bir yolu da kapamaktadır; bu da, ibadetin mutlaka Arapça yapılması gerektiğinden hareketle Türkçe yakarışın yasaklanması. Bu konu 1958 yılında Diyanet İşleri Başkanının bir demeci ile gündeme gelmiş ve tartışma yaratmıştır. Başkanın söylediği şudur:

"Kuran-ı Kerim'in tefsir ve tercümesinin caiz olması onun namazda okunmasının cevazını ifade etmez. Hiçbir dil Kuran-ı Kerim'e hakıyla tercüman olamaz ve hiçbir tercüme de Kuranın yerini tutamaz. Kuran-ı Kerim'in neler-

den bahsettiğini anlamak başka, onu namazda ibadet niyetiyle okumak yine başkadır. Müslümanlıkta ibadet dili Kuran dilidir ve bu bütün Müslümanlar arasında müşterek bir dildir. İbadet Kuran diliyle yapılır. Buna muhalefet Resul-u Ekrem'e, ashabına ve 400 milyonun akışına, ahengine karşı gelmek demektir ki hiçbir Müslümanın bu cesareti kendinde bulabileceğine ihtimal vermiyorum. İmam-ı Azam'ın tercüme ile namazın caiz olabileceğine dair bir söz sarf ettiği kati olarak sabit olmamakla beraber, kendisinin bundan rücuu da nakledilmiş bulunmaktadır."

Ali Fuat Başgil'in görüşünün ayrıntılı tekrarından ibaret bu demece, o tarihlerde Cahit Tanyol, Cumhuriyet gazetesinde karşılık verir:

"Kuran Arap kavmi için değil bütün insanıyet için gelmiştir ve hiçbir Müslümanı Arapça öğrenmeye mecbur etmemiştir. Bütün müminlerin Allah kelamını anlamak hakkıdır. Kuran ne imtiyazlı bir kavim için ne de mümtaz bir zümre için gönderilmiştir. Bütün dinlerin gayesi ahlakı öğütlemektir. Ahlak ise açık ve umumidir. Kuran, filozoflar, alimler için gelmiş değildir ki tercümesi ve anlaşılması mümkün olmasın. Kuran ne şiir ne de edebiyattır. Peygamberimiz; 'Ben mekarimi (cömertlikler) ahlak için geldim' der. Allah ise ne dilin ne de zümrenin imtiyazındadır.

... Ahengine karşı gelmek ve buna hiçbir Müslümanın cesaret edemeyeceğini söylemek suretiyle suyu baştan kesiyor ve ifadesine bir nevi tehdit ve tekfir (kafir deme) edası veriyor." (Prof. Cahit Tanyol, Laiklik ve İrtica, s. 278-279)

Karşılıklı görüşleri bir arada özetleyen bu tartışma ibret vericidir.

DP, kuruluş yıllarında din konusundaki niyetlerini –özellikle Bayar– ustalıkla saklamıştır. Atatürk Nutuk'ta, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Tüzüğündeki 'Fırka, efkar ve itikadı diniyeye hürmet eder' düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan

hüsnüniyet beklenir mi?” der. İnönü de DP tüzüğü için kendisinden onay isteyen Bayar’a aynı soruyu sormuş; “Hayır Paşam laikliğin dinsizlik olmadığı var” cevabı üzerine de “O halde tamam” şeklindeki onayını bildirmiştir. (M. Toker, a.g.e., s. 81)

Ancak Bayar daha sonra İsmet Bozdağ’a aktardığı anılarında bu olaydan hiç söz etmez. On yıllık iktidarı sırasında dişe diş savaştığı İnönü’den kuruluştaki bir onay isteyip, koşula maruz kaldığını ve kabullendiğini açıklamak ağır gelmiş olacak ki buna hiç değinmez.

Bayar’ın siyasi yaşamında sözleriyle eylemleri arasında her zaman sıkı bir koşutluk olmadığını görüyoruz. Laik düşünceye sahip izlenimi vermekle beraber 1950’den sonra dini okşayan Başbakanına hiç de karşı çıkmayacaktır.

3 Nisan 1949’da Bursa’da gericileri kızdıran sözler söyleyecektir:

“Din meselesi çok nazik bir mevzudur. Evet, biz Müslümanız ve Müslüman kalacağız... Laiklik prensibi buna asla mani değildir... DP din tedrisatının yürütülmesine şimdiye kadar ses çıkarmamıştır. Eğer tedrisat laik prensip esasları dahilinde yürütülürse, biz de sizin arzularınız çerçevesi içinde kendilerine yardım edeceğiz. Laikliği bırakacağız diye ortaya atılacak bir fikri, maazallah bu memlekette ekseriyet bulursa ben memleketin istikbalinden ümidi keserim. Fakat hiçbir zaman böyle olmayacaktır.”

DP’lilerin bu tutumu yalnız liderleri ile sınırlı kalmayacak sözcüleri Zafer gazetesi de “En büyük tehlike” başlıklı yazısında CHP’nin laikliğe aykırı davrandığını, Tıcani Tarikat Şeyhi Kemal Pilavoğlu’nun CHP’ye kaydolduğunu yazacak, Türk büyüklerine ait sanat değeri olan türbelerin açılmasına dair 677 sayılı yasanın 1. maddesindeki değişikliği Cihad Baban’ın kalemıyla eleştirecekti. (M. Albayrak, a.g.e., s. 369–371) Ancak aynı günlerde Pilavoğlu ve N. Fazıl Kısakürek tutuklanacaktır.

Celal Bayar'ın laikliğe arka çıkan bu nutkunun bir başka öyküsü de vardır. **Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Politika-da 45 Yıl** adlı anılarında, Celal Bayar'dan şu aktarma yer almaktadır:

“Kara kuvveti kışkırtan biz değiliz, Halk Partisi'dir.” Yüzüne hayretle baktığımı gören C. Bayar 'Anlatayım' dedi. 'Geçenlerde Bursa'da laikliği uzun uzadıya müdâfaa eden bir nutuk söylemiştim. Sebilürreşad mecmuası bu nutku her sözümü ayrı ayrı kötüye yorumlayıp beni dinsizlikle itham ederek sayfalar dolusu yazı yayınlamıştı. Sonra ne oldu bilir misiniz? Halk Partisi mal bulmuş. Mağribi gibi, bu mecmuadan hemen binlerce nüsha satın alıp memleketin dört köşesine dağıttı. Bunun üzerine ben de İsmet Paşa'ya gittim. Kendisine reddi imkansız delillerle lazım gelen malumatı verdim ve dedim ki, Paşam, hani parti mücadelelerinde din istismarcılığı yapmamak hususundaki sözleşmemiz nerede kaldı? Önce bu işten haberi olmadığını söyledi. Sonra benim izahat istemekteki ısrarım karşısında öfkelenerek, Ne yapalım, bizim arkadaşlar senin bir zaafından istifade etmişler, dedi ...’

Nitekim ertesi akşam İnönü bana yemekte 'Evet, Celal Bayar'la aramızda böyle bir konuşma olmuştur. Lakin ona zaafından istifade etmişler dediğimi hatırlamıyorum' dedi.” (s. 180-181)

CHP'nin Köy Enstitüleri, İmam Hatip Kursları ve Ticaniler karşısında 1946-1950 arası tutumu düşünüldüğünde Karaosmanoğlu'nun yakınmalarına hak vermemek elde değildir.

Görülüyor ki ne bu DP, birkaç ay sonra ezanı Arapçalaştıracak ve Atatürk devrimlerini sorgulayacak DP'dir; ne de CHP 14 Mayıs 1950'de başlayan muhalefeti sırasında demokratik rejimin kurucusu ödünsüz devrimci bir parti görünümündedir. Türk siyasi yaşamındaki bu ikiyüzlülük ne yazık ki hep var olmuş ve galiba da olacaktır.

DP tüzüğünün 14. maddesinde laiklik şöyle tanımlanmıştır:

“Partimiz laikliği, devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisiz bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.”

İlk DP hükümeti programında da buna benzeyen bir cümle yer almaktadır. Ancak geleceğin habercisi, zihinleri karıştıran şu cümle –ki daha sonra Menderes’in Atatürk devrimleri karşısındaki başlıca sloganını teşkil edecekti– aynı programda yer almaktadır:

“Millete mâl olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız.”

Ustaca kurulmuş bu cümle zıt anlamının içerdiği tüm konularda Menderes’e devrimlere dilediği eleştiriyi getirme olanağı verecektir. DP ve Menderes’e göre din konuları kuşkusuz millete mâl “olmamış” inkılapların başında gelmektedir. Bunu dil devrimini tersine çevirme izlemiş ve Atatürk’ün çok partili sistemi gerçekleştirmemesi de diğer bir aktif eleştiri konusunu teşkil etmiştir.

1950 Haziranında ezanın Arapça okunmaya başlanması, anlatıldığı gibi çok yadırgatıcı sayılmamış ve tepki yaratmamıştır. Ancak deyim yerinde ise “uyuyan yılan uyandırılmış, o da uyanmıştır”.

1950 yılı, Kore’ye 4500 kişilik bir askeri birlik gönderilmesine dair hükümet kararı, Af Kanunu, Fatih’in türbesinin açılması, Kore’ye asker gönderilmesini protesto edenlerin tevkifi, Diyanet İşleri Başkam Ahmet Hamdi Akseki’nin komünizmin İslamca reddine ilişkin söylevi, Eyüp Sultan’ın zi-

yarete açılması, okullarda din derslerinin mecburi kılınması, Bulgaristan'dan çıkarılan 250.000 Türk göçmenin sorunları, dört bakanın istifası (Avni Başman Milli Eğitim, Reşat Nuri Belger Sağlık, Fahri Belen Bayındırlık, Halil Ayan Maliye Bakanlığından Menderes'le anlaşmazlıkları yüzünden çekilmişler, Milli Eğitime gelen Tevfik İleri, eğitimi millileştirmek (!) savı ile geniş tasfiyeye girişmiş ve bunu eski zihniyette olan kimseleri değiştirmekle Maarif Vekaletinde tebdili hava ve tebdili zihniyet yolunda olduklarını ilan etmiştir) NATO'ya başvurumuzun reddi, CHP merkez binasına Hazine malı diye el konulması, Kore'ye giden birliğimizin %10'unun kaybı, Kore gensorusunun Meclis'te kabulü gibi olaylarla geçmiştir.

“Kore kararına karşı eleştirilerin sonu bir türlü gelmiyordu. Bunun üzerine hükümet birtakım yeni önlemler alma lüzumunu duydu. Tabii işe ‘Komünistler’le başladı. Hemen bir tasarı hazırlandı. Komünizm sanıklarının ‘özel mahkemelerde’ yargılanması isteniyordu. Bunun arkasından zamanın ‘Mac Carthy’si’ MEB Tevfik İleri’nin Milli Eğitim kadrolarındaki sol eğilimli kişileri komünist diye ayıklaması seferberliği başladı. Bir yandan listeler hazırlanıyor, öbür yandan Bakan demeçler vererek ‘komünist demek vatan haini demektir’ diyordu.

Tevfik İleri kendisine sorulan bir soru üzerine Türk çocuklarının ulusal duygularının kuvvetlendirilmesi için çalışacağını bildiriyor, bir adım daha atarak, ‘Ben üniversite öğrencisinin politikayla uğraşmasından yana değilim’ diyordu. Sanki politika babasından kendisine miras kalmıştı. Oysa bir tarihte MT Talebe Birliğinin bir gösterisinde Tevfik İleri yürüyüş yapanların başında gidiyordu.” (Emin Karakuş, 40 Yıllık Gazeteci Gözüyle, İşte Ankara, 1977, s. 184–185)

1951'e girilince Atatürk devrimlerine karşı kıpırdanmayı sezen T. Milli Federasyonu bir bildiri yayınlanmış ve 23/24

Şubat 1951 gecesi Kırşehir’de Atatürk büstünün tahribinden bir gün önce Meclis’te Osman Bölükbaşı’nın “cemaat teşkilatı kurulmasının, din ve vicdan özgürlüğünün tamamlayacağı, bu konudaki hükümet düşüncesinin ne olduğu” yolundaki sorusuna Menderes “cemaat kurulmaması ile dinin ne gibi baskıya uğradığı” şeklinde cevap vermiş aradaki ilişkiyi bilmezlikten gelmiş; Bölükbaşı ise “Diyanete ayrılan ödeneğin az olduğunu, bu kurumun hükümete bağlanmasının din özgürlüğüyle bağdaşmadığını” bildirmesi üzerine de şunları söylemiştir:

“... Din işlerine ayırdığımız 7 milyon ödenek dışında... yapılan bunca cami ve tamirler, birçok köyde çalıştırılan imamlar, hocalar hep vatandaşların imkanlarıyla olmaktadır.

... Bu memlekette unsuru aslinin Türk ve Müslüman olduğu nazarı itibara alınacak olursa bir cemaat teşkilatından bahsetmenin münasip olmadığı ve aynı zamanda devlet hazinesinden para tahsis edilmesinin de laikliğe aykırı olmadığı kanaatindeyiz... din konusunda... eksikliğimiz varsa... derhal çare buluruz.”

Halbuki laikliği, din ile devlet işlerinin ayrılması şeklinde tanımlamak yaygın olduğuna göre nasıl din devlete karışmayacaksa, devletin de dine Diyanet yoluyla para vererek, atama yaparak karışmasını sakıncalı bulanlar, din işlerinin tamamen cemaatlere bırakılmasını önerirler. Menderes’in bu savı bilmemesi olanaksızdır, ileride buna değinilecektir. Bölükbaşı’ya karşılık verirken aynı ince politika kıvraklığım göstermektedir.

İlginçtir, Bölükbaşı’nın memleketinde 23/24 Şubat 1951 gecesi Atatürk büstü, çenesi ve burnu kırılarak tahrip edilince, 5 Martta Kırşehir’de Ankara ve İstanbul’dan gelen gençliğin ve halk temsilcilerinin katılımı ile protesto mitingi düzenlenmiş; Atatürk’ün kardeşi Makbule Atadan konuşmuş;

Celal Bayar'ın hediye ettiği bronz büst yerine konarak, irtica kırırtılarının ve hükümetin de bunlara karşı sözde tepkisinin başladığı döneme girilmiştir.

Daha sonra 12 Mart 1951'de DP Konya Kongresinde fes, çarşaf ve Arap alfabesinin serbest bırakılması konuşmacılar tarafından dile getirilince; Ahmet Emin Yalman –ki DP'nin basındaki en büyük yandaşı ve yardımcısı ve fakat laikliğe inanmış, *Vatan* gazetesi başyazarı ve sahibidir– derhal bir makale yayınlarak olayı kınamış; ayrıca iki Konya DP milletvekilinin yakınlarına yazdıkları mektuplarda bir irtica programından bahis ettiklerini ileri sürmüştür.

Menderes 14 Mart 1951'de *Zafer* gazetesine bir demeç vererek tüm bunlardan bilgisi olmadığını söylemiş, daha sonra da yine o günlerde örtülü ödenekten yardımını esirgemediği (görüleceği üzere matbaasını kurarken devlet yardım yapmıştır) *Milliyet* gazetesi başyazarı ve sahibi Ali Naci Karacan'ın “*yer yer irtica hareketleri görülmektedir*” ifadesine şu cevabı vermiştir:

“... Din ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmakta devam etmek ve taassup göstermek dahi şüphe yok ki hürriyet nizamında yeri olmayan bir harekettir. Ortada haklı bir sebep mevcut değilken ‘irtica vardır’ diye memlekette heyecan yaratmaya çalışmak da dini siyasete alet etmenin bir başka nevi olur.

DP'nin... her yerde teşkilatı vardır... bunların hiçbirisinden... bir ses ve belirti gelmemiş iken... Konya'nın bir kazasında bir parti kongresinde velev dini taassup ifade etse dahi bir vatandaşın sözleri alınarak ve ‘memlekette irtica vardır’ diyerek heyecan uyandırmaya çalışmayı eğer bir siyasi maksat güdülmüyorsa, en az vicdan hürriyetine karşı bir nevi baskı ve taassubun tezahürü saymak icap eder... Bu arada bazı kimselerin... Atatürk inkılaplarının bekçiliği sıfatını takınmak sureti ile siyasi maksatlar takip ettiklerini... vaktiyle Konya'nın geçirmiş olduğu elim hadise bu ve-

*sile ile hatıralara gelmekte ve bir vilayet halkımızı üzüntü-
ye sevk etmektedir.” (c. 2. s. 287, 17 Mart 1951)*

Görülüyor ki Menderes derhal konuyu yaymakta “*vicdan hürriyetine baskı*” dediği CHP’nin ve Atatürk’ün dini hurafelerden temizlemek için giriştiği devrimleri ima ederek, teranesini sürdürmekte; fes, çarşaf, Arap harflerini geri isteme cesaletinin doğduğu koşul ve iklimden kendisine, hükümetine düşen sorumluluğu göz ardı etmektedir.

Nitekim, aynı gün Konyalılar kendilerine gerici suçlamasında bulunan basını bir mitingle protesto ettiler. Menderes bununla da kalmamış, 21 Mart 1950 gecesi İstanbul’da bir öğrenci grubunun aralarında *Büyük Doğu* dergisinin de bulunduğu Atatürk ve devrim düşmanlarını protesto eden gösterisini yasaları ihlal ve daha da ileri giderek, bunu siyasetle uğraş saymış; her aklıma gelenin toplantı yapamayacağını, izin almak gerektiğini; kaldı ki bu toplantının vatandaşlar üzerinde tedhiş (terör) yaratma gayesini güttüğünü, DP’nin vicdan hürriyetine riayet edeceğini... sokak gürültülerinin, politika tahrikçilerinin kendilerini alıkoyamayacağını, hadise zikretmeden, delil göstermeden, “sürekli irtica vardır” demenin iftira olduğunu; demeç vererek gazetelerde yayınlamıştır. (c. II. s. 291, 24 Mart 1951)

Bu Konya olayı ile ilgili bir ekleme daha yapmak isteriz. A. Emin Yalman anılarında bu olayı şöyle nakletmektedir:

“Şahinbaş’tan haber: Havayolları Umumu Müdürü iken CHP zamanında gadre uğrayan Ferruh Şahinbaş, DP iktidara geçtikten sonra Emniyet Umum Müdürlüğüne geçirildi, sonra Konya Valiliğine atandı. Kendisinden Konya’da gericilik hareketlerinin alıp yürüdüğüne ve savaş ihtiyacı baş gösterdiğine dair etraflı bir şahsi mektup aldım. Tam bu sırada DP Konya Kongresindeki delegelerden biri, bütün Atatürk devrimlerinin sıfıra indirilmesi, şapkanın yerine yeniden fesin kabul edilmesi, kadınların çarşaf giy-

meleri, umumi hayattan el etek çekmeleri ve tekrar eve kapınmaları, heykellerin kalkması, Arapça harflerin geri gelmesi, Medeni Kanun'un yerine Şer-i Kanunlar'ın geçirilmesi ve bütün bu gerilik programının iki üç ayda yürütülmesi hakkında bir tahrir verdi." (A. E. Yalman, a.g.e., c. II. s. 1554-1555)

Bir valinin irtica ile başa çıkamadığını, güvendiği bir gazeteciye yazmak zorunda kalması, kuşkusuz başkentten ümidini kestiğini gösterir. Üstelik bu vali iktidara yakındır. Menderes'in delegenin bu çıkışını rastlantısal olarak nitelemesi valinin mektubu ile çalışmaktadır. Yurdun her tarafından DP'nin iktidara gelişiyle irtica girişimlerinin baş göstermesi, Konya olayının rastlantısal olmadığını akla getirmektedir. Menderes'in bunlara karşı kesin bir tavır almak yerine, onaylıyormuşçasına "din ve vicdan özgürlüğü" savunmasına geçmesi; daha ilk günlerde muhalefet ve aydınlarla arasına kara kedi girmesine neden olmuştur. (Bu vali kısa süre sonra memurluktan da istifa etmiş, yaşamını ticaretle sürdürmek zorunda kalmıştır.)

Menderes bir yandan delegenin konuşmasını çekinerek de olsa irtica sayıyor, diğer yandan artık vatandaşların bu çeşitten konuşmalarına "din ve vicdan özgürlüğü" bahanesiyle yeşil ışık yakıyor. Bu ikili oynama kuşkusuz Menderes'in iletisinin malum yerlerde izlerini bırakacağını haber veriyordu. DP ve Menderes'e, gerek Said-i Nursi, gerekse *Sebilürreşad* dergisinin öncülük ettiği gerici kesim, bugünlerde nasıl adım adım yaklaşmıştır, bunları hep biliyoruz.

Tüm bu olup bitenler ile örtülü ödenekten ünlü Necip Fazıl Kısakürek'e büyük yardımlar yapılması (Yassıada'da bütün ayrıntıları ile bunlar ortaya çıkmış ve Menderes bu davadan mahkum olmuştur) birleştirilince, Menderes'in hiç de masum sayılamayacağı kolayca görülür.

Üstelik Menderes ısrarla demeçlerinde, irticai yayınları

kötülemek yerine protesto eden gençliği “izinsiz toplantı yapmakla” suçlamayı yeğlemektedir. Tuhaftır, Menderes’in 24 Mart 1951 günkü nutkundan bir gün önce Necip Fazıl kumar oynarken gazetecilerin de gözü önünde yakalanmış, 30 Mart 1951 günü de Kırıkkale’de Kadiri tarikatından 102 kişi ve yine Necip Fazıl, bu kere *Büyük Doğu* dergisindeki irtica yayınından dolayı tutuklanmıştır.

Ancak Menderes hâlâ ısrarla “memlekette irtica tehlikesi olmadığını, vatandaş dininde hür ve serbest bırakmanın en munasip çare olduğunu, vatandaşın birtakım esaslı hak ve hürriyetleriyle beraber vicdan hürriyetlerinden de mahrum edildikleri devrin geride kaldığını, herkesin dini bir politika mevzuu olarak istismardan çekinmesi lazım geldiğini” ileri süren nutuklar atıp; bilinen odaklara gerekli iletilerini ulaştırmaktadır. (c. II. s. 323, *Diyarbakır, 12 Nisan 1951*)

Bu arada basında İstanbul Edirnekapi’da bir mezarlıkta ayin yapan 26 Nakşibendinin yakalandığı (26 Nisan 1951) haberi yer almakta; Menderes ise Aydın İl Kongresinde 28 Nisan 1951 tarihinde:

“... Evvelce hiç vakti olmayan bir hareket başladı. Bir hafta içinde memleketin on iki yerinde Atatürk heykeline tecavüze girişildi... Hükümet 61 kırmızı oya rağmen itimat oyu aldı. Artık heykeller kırılmıyor, gençlik tahrik edilmiyor, şayanı şükran olarak söyleyeyim ki muhalefetin tenkitleri insaf ölçülerine vuruyor.”

şeklinde demeç vermektedir. 3 Mayıs 1951 tarihinde basında DP grubunda din eğitiminin genişletilmesinin istendiği yazılmaktadır ve fakat Menderes’in o gün İl Kongresi nedeniyle Muğla’da bulunduğu için konuşma yapamadığı anlaşıyor.

Ertesi gün ise Meclis’te Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun’un müzakeresi nedeniyle kürsüye çıkıyor ve kanunun çıkacağının duyulması üzerine tecavüzlerin durduğunu söylüyor. (Bu kanun 25 Temmuz 1951’de kabul edile-

cektir.) Aynı gün ikinci kere söz alıyor ve CHP'lilerin sırf Atatürk için yasa çıkarılmasının eleştiri özgürlüğünü zedeleyeceğini, farklı muamele yapılmış olacağını ileri sürmelerini vesile yapıp, Atatürk devrimlerini eleştiri fırsatını kaçırmıyor:

“Arkadaşlar biz tenkit hürriyetini kaldırmıyoruz. Ben kendisiyle beraber tenkit edeceğim. Atatürk’ü bir memleketin kurulmasında başta bulunan bir zat olarak mütalaa etmek başka, demokratik inkılapları tahakkuk ettirmiş midir, ettirmemiş midir zaviyesinden mütalaa etmek başkadır. Mevzuda buraya geldiğimiz zaman bunun tenkidini bizzat bizler yapmışızdır ve bu tenkidi yapmakta devam edeceğiz. Bu Atatürk’ün tarihte şaşaa ile daima parlayacak olan hüviyetini asla küsufa (güneş tutulması) uğratmaz. Onu biz demokratik inkılabın muvaffakiyetli bir başarıcısı olarak mütalaa etmek mevkiinde olmayacağız. Bizim maksadımız tenkit, vicdan, fikir hürriyetini takyit (bağlama) değil tahkir (alçaltma, bakaret), terzil (rezil etme) hürriyetini ortadan kaldırmaktır.”

Atatürk’ü koruyor görünerek bizce haksız birtakım eleştirilerde bulunmak özellikle de bunu Atatürk heykellerinin kırıldığı günlerde onu korumak görüntüsü altında yapmak, Menderes’in ileriki görüş ve uygulamaları da nazara alınırsa hiç de içten sayılmamalıdır. Kaldı ki, bu görüşlerin ne derecede haksız ve insafsız olduğunu ileride göreceğiz.

Menderes daha sonra Atatürk devrimleri konusunda yorumlarına devam etmekte, ileriki yıllarda sürdüreceği bir savı ortaya atmaktadır:

“Atatürk inkılabı yapmadı mı? Yaptığı inkılabın temeli olan demokratik inkılabı başardı mı? Başarmadı. Yaptığı inkılap hazırlayıcıdır. Demokratik inkılabın istihsalinde Türk milletine hazırlayıcı bir inkılap yapmıştır.

Korunması lazım gelen inkılapların tadadına (sıralanmasına), tasrihine (açık anlatımına) gidecek olursak, kim-

senin kimse ile mutabakat haline gelmesine imkan yoktur. Bizden muhali (olanaksız) istemesinler.

Biz Atatürk'ün inkılaplarını, yaptıklarını, yapmadıklarını konuşabiliriz, tek parti tek şef vecizesi varsa, tatbikatta varsa, elbette bunları müdafaa etmekte kendileriyle beraber değiliz. Biz kayıtsız şartsız ne varsa onların hepsini müdafaa etmek mevkiinde değiliz. Fakat hepiniz bilirsiniz ki, Atatürk, müspet, menfi, ileri, geri bütün hayatının muhasebesi yapıldıktan sonra büyük adamdır, ileri adamdır, memleketi kurtaran adamdır ve ileriye gören prensiplerinin galip vasfının ekseriyeti kahiresi (üstün çoğunluk) bu memleketin nefine (yararına) olan prensiplerdir ve bunlar onun şahsında, şahsiyetinde, hüviyetinde teşahhus (kişileşme) eder.” (c. II. s. 345–352, 4 Mayıs 1951)

Menderes, Atatürk'ü ve devrimlerini bu açıdan siyaset kürsüsünde tartışmaya açmakla isabetli, içten mi davranmaktadır? Başka bir üslup kullanamaz mı idi? Bunlara döneceğiz; sadece şunu ekleyeyim ki kısa bir süre sonra Menderes Eskişehir'de bu konuda, yani Atatürk heykellerine tecavüz konusunda en doğruyu söylemiş ve fakat geç kaldığı ve tersine düşünceleri daha önce öne çıkardığı için zarar vermiştir:

“... Atatürk heykellerine yapılan şeni (kötü) tecavüzler şüphe yok ki hakikatte, o heykellerin taşına, tuncuna ve maddesine değil, bunların temsil ettiği zihniyetedir. O zihniyet nedir? O zihniyet, garba müteveccih (batıya yönelik) ileri bir medeniyete müteveccih her hareket ve hamlenin kaynağını teşkil eden bir kuvvettir.” (c. II. s. 389, Eskişehir İl Kongresi, 15 Temmuz 1951)

Anlamlıdır ki; Atatürk devrimlerini sürekli savunmak kendisine zarar verecekmiş gibi derhal yine aynı teraneye dönmektedir:

“Atatürk inkılaplarının... sıralanmasına... gerek yoktur, bugün ayakta duranları veya devrini yaşayıp düşmüş olanlarıyla, toptan bir zihniyeti ifade ederler ki, o da biraz evvel izahına çalıştığım zihniyetin ta kendisidir.

... ne Ticiani hareketi, ne bu veya şu hareket, bizi vicdan hürriyeti hudutlarını tecavüze sevk edecektir.” (c. II. s. 389)

İrticanın izini sürmeye devam edelim: Ticiani tarikatının yüzü aşkın üyesi ve lideri Kemal Pilavoğlu, 27 Haziranda Ankara’da tutuklanıyor, 3 Temmuz günü Ankara’da yine bir Atatürk büstü parçalanıyor ve İstanbul’da ayin yapan 63 Nakşibendi tutuklanıyor, 16 Eylülde 17 ilde yapılacak ara seçimler nedeniyle partiler dini konuları sıkça işlemeye başlıyorlar.

Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, 5 Kasım 1951 günü Menderes’le bir konuşmasını yayınlar. Yalman Menderes’e *“Ben size dinamik bir istikbalin mimarı diye zihnimde yer vermiştim... Hürriyete, terakkiye aykırı yol tutulduğu intibahına varınca büyük hayal kırıklığına uğradım, tenkit ettim”* dediğini ve buna karşılık Menderes’in verdiği şu cevabı yayınlar:

“İktidara geldiğimiz zaman memlekette komünist fikirlerini neşreder yolda on dört mecmua çıkıyordu. Diğer bir takım mecmualar da münakaşa devrinin başlamasından istifade ederek, dini ve mili meselelerden ifratlı bir lisanla bahsediyorlardı. Fikir hürriyetini inkılapçı manada anlayanlar, bundan rahatsızlık duyuyorlar, münakaşa serbestisinin yalnız kendi inandıkları fikirlerin neşri için kullanılmasını, diğerlerinin susturulmasını istiyorlardı.

Memleket terakki ve inkılaba göre ayarlı nizamın korunması ve hızının kesilmemesi elbette lazımdır. Fakat hükümet ‘irtica var’ teşhisini kabul ederek baskı usullerine müracaat etseydi, memlekette ikilik ve vatandaşlar arasında karşılıklı husumetler yaratmış olurdu. Biz böyle bir hareket tarzını memleketin hayati menfaatlerine ve mili istikrarına aykırı bulduk. Sabır, basiret ve itidalle hareket etmeyi ve hü-

kümet sıfatıyla nüfuzumuzu vicdan hürriyetinin korunması yolunda kullanmayı tercih ettik. Tuttuğumuz yol, şu veya bu tarafı bazen tatmin etmiş olsa bile netice itibariyle rejimimizin esaslarını kurduk, hem de vatandaşlar arasında karşılıklı sevgi ve saygıyı muhafaza etmeye muvaffak olduk. Bugün bu bakımdan Türkiye’de tam bir ahenk ve muvazene vardır. Herkes kendi fikrini muhafaza ediyor ve bunu umumi ifade etmek serbestisinde malik bulunuyor. Bu sayede her türlü ifrat meyillerini önlemek ve umumi hayattaki huzursuzluk ve rahatsızlık istidatlarını gidermek mümkün olmuştur. Bir ihtiyat tedbiri olarak Meclis’ten geçen Atatürk Kanunu’nun hiçbir zaman kullanılmasına lüzum kalmayacağını karşılıklı saygı istidatlarının memlekette kök saldiğini umuyoruz.” (c. II. s. 433)

Bir kere Menderes’in sol ve sağ yayınlara aynı ölçütlerle yansız baktığı gerçeğe uymamaktadır. Sırf Kore’ye asker gönderme kararına karşı çıktılar diye birçok aydını vatana ihanetle suçlayarak işlerinden attırıp, hapse tıkmıştı. Zaten komünizm hakkındaki görüşleri açıktı:

“Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikri ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız. İrkçılığı, solculuk gibi mutlaka mücadele edilip kökünden sökülüp atılması lazım gelen bir mesele bir cereyan olarak kabul ediyor değiliz. Nihayet ırkçılık bir hissin delaleti olabilir. Fakat solculuk böyle değildir. Bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajansı olma manasına alıyoruz.” (c. II. s. 7–8, DP Grubu, 28 Mayıs 1950)

Nitekim, Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinin değiştirilmesi sırasında bu ayrımı daha belirgin şekilde bir kere daha yapmıştır. Evvela komünizme karşı yaptırımları ağırlaştıran 141–142. maddelerle birlikte, dini irtica ile il-

gili 163. maddenin de yeniden düzenlenmesi teklif edilmişken, Menderes şu gerekçe ile bunu önlemişti:

“Sola karşı tedbiri düşündüğümüz zaman tam ortada kalma gayretkeşliği içinde mutlaka sağa doğru da bir tedbir almak zaruridir diye öteden beri bence nabeca (yolsuz) yer etmiş bir düşünce ortaya atılmaktadır. Bu memlekette milli bünyemizi tehdit etmekte olan sol cereyanlara muvazi olacak ve onunla beraber telakki edilebilecek bir sağ cereyan tehlikesi mevcut mudur? (sağdan ‘Asla’ sesleri)

Esasen inkılapları kurmak için çıkardığımız kanun (Atatürk aleyhine işlenen suçlar) maksadı fazlasıyla temine kafidir. Bu bakımdandır ki memleket bir tehlikeye maruz değildir. Fakat diğer bakımdan tehlike mevcut ve müstaceldir.”
(c. II. s. 449, 23 Kasım 1951)

Bu iki tehlikeyi yarıştıranlara cevap vesilesi ile de olsa Menderes dinci kanata iletilerini göndermeyi ihmal etmez; elhak onlar da bunu algılamakta hiçbir zaman gecikmezler.

1952 irticai faaliyetler açısından önemli olaylara gebe dir. Cevat Rifat Atilhan’ın genel başkanı olduğu İslam Demokrat Partisi (bu isimde bir parti kurulmasına nasıl izin verildiği de bahsi diğerdir) ve on beş kurucusu hakkında soruşturma açılır (3 Mart 1952). Daha sonra bu parti Yalman suikastı ile ilgili görülecek ve kapatılacaktır.

10 Temmuz 1952’de Tıcani tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu ve 44 müridi hakkında 2–10 yıl arasında cezalar verilir ve Pilavoğlu daha sonra Bozcaada’ya sürülür.

Metin Toker’in anlatısına göre “irtica 14 Mayıs 1950 ile 22 Kasım 1952 (Yalman’a suikast) arası, kendini elleri çok az bağılı hissetti.” Zafer gazetesinin (iktidar organı) 7 Temmuz 1952 tarihli sayısının başlığı “Komünizme Karşı En Büyük Kale, İslamiyet –Hacı Bayram Camiinde Dün Verilen Mev’ize (vaaz).” Diyanet İşleri Müfettiş Vaizlerinden Bursalı Mehmet İnşaa di’nin mev’izesini Zafer şöyle aktarır:

“Büyük kısmı Hukuk, Mülkiye, Dil Tarih, Harp Okulu (!) talebeleri, 2000 kişi iki saat süren bu mev’izeyi büyük huşu ve heyecan içinde takip etmiştir.

Garp kültür ve medeniyeti bugünkü seviyesine İslam dininden aldığı örneklerle ve Kuran’ı inceden inceye tetkik ederek vasil olmuştur. Biz cemiyet olarak kurana yıllarca kapımızı kapadık. Kuran bırakılınca muhakkak tedeni (gerileme) başlar. Kurtuluş ancak Kuran’a azimmüşa-na sarılmakla kabildir. İnsanları komünizm illetinden ancak İslamiyet kurtaracaktır.”

Demek ki ABD’nin “Yeşil Kuşak” kuramını bizler çok önce formüle edip kullanmışız; fakat değeri gereğince anlaşılamamış (!). Yine Zafer, vaizin Mehmet Akif’in “Vahdete Davet” şiirini okuyarak iki bin kişiye tekbir verdirip, komünizmle savaş için yemin ettirdiğini yazar.

Birçok çevrede yayın dehşet uyandırmasına karşın, Celal Bayar’a göre asıl böyle eleştiri yapanlar zararlıdır:

“Şahsi ihtiras veyahut siyaset taktiğiyle güya inkılapları tehlikede imiş gibi göstererek imtiyazlı bekçiler sıfatını takınanlar, gerilik temayülleri ile hareket edenler kadar zararlıdır.” (Kasım 1952, Meclis Açılış Nutku)

Çarşaf ve peçeye savaş açan Türk Kadınları Birliği bunlardan biri idi; iktidar bunları muhalefetin bir nevi organı olarak suçlayıp kapatmakla tehdit ediyordu.

“Atatürkçülük oynayan Bayar ve DP’nin büyüklerine bu yaşam tarzı ve siyasi, askeri başarılar içinde irtica, önemsiz bir ayrıntı gibi duruyordu. Hatta böylece dindar halk, iktidarı yanında tutuyordu. Mürteci çevrelerin fırsattan yararlanarak kazanmış oldukları potansiyel gücü görmüyor veya görmek istemiyorlardı.” (M. Toker, a.g.e., s. 199–201)

Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da Suikast ve DP'nin Göstermelik Tepkileri

Nihayet o dönemin en önemli dini terör olayı meydana geldi: 22 Kasım gece saat 23:30'da *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da silahlı saldırıda bulunuldu; Yalman ağır yaralandı, dört gün sonra saldırgan Hüseyin Üzmez ve ilgili görülen on beş kişi ki aralarında bir de üsteğmen vardı, yakalandı. Bütün zanlılar bu işi *Büyük Doğu* dergisinin tahrikleri üzerine yaptıklarını açıkladılar. Suikastçıların kapatılan İslam Demokrat Partisi ve Büyük Doğu Cemiyetine üye oldukları öne sürüldü.

Tahrikçiliği açık olan Necip Fazıl ancak basının yayınları sonucu 3 Aralıkta tutuklandı. Yargılanmalarına 3 Ağustos 1953'te başlanabildi. Kısakürek, dergisini hükümet desteğiyle çıkardığını, İslamı savunduğunu ileri sürdü. Daha sonra tetikçi Hüseyin Üzmez 20 yıl, diğerleri 5–12 yıl arasında hapse mahkum oldu.

“Necip Fazıl'ın marifetleri bununla da sınırlı değildir. Mısır'daki Müslüman Kardeşler Cemiyeti (İhvanı Müslimin) ile ilişki kurduğu saptanınca, yeniden tutuklandı. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi İ. T. Saint Hardowin de bu savı doğrularak hükümetine Necip Fazıl Kısakürek'in Başbakan Adnan Menderes ve yardımcısı Samet Ağaoğlu ile yakın ilişki kurduğunu ve Türkiye'de şeriata dönüşü amaçlayan çevrelerin Kahire'deki Müslüman Kardeşler ve Tahran'daki Müslüman Fedailer örgütleri ile ilişki içinde olabileceklerini bildirmişti.” (Ş. Turan, a.g.e., c. 4/2. s. 70)

1990'ların sonunda binlerce insanı katleden Hizbullah örgütünün öldürülen lideri Hüseyin Velioğlu da, diğer birçok dinci terörist gibi Necip Fazıl'ın *Akıncılar* adlı müritlerinden olduğunu öğünerek itiraf etmekteydi. Terörist dinci akımlarının gelişmesinde devlet yardımı ile rol alan bu sapık zihniyetli adam “büyük şairliği” öne çıkarılarak mürtecilerce ha-

len dahi gündemde tutulmaktadır. Şairliği konusundaki bu abartılı yargılar bir yana, Nazım Hikmet'le kurulmak istenen koşutluk başlı başına haksızlıktır.

İşin ilginç yanı, bir gün önce Menderes, Kayseri'de yine aynı kalıplar içinde konuşmaktadır. CHP din konusunda 1946'dan beri az çok tedbirli olmasına ve fakat irtica olayları hakkında eleştiri ile yetinmesine karşın DP, onu dini bahane ederek baskı altında tutma taktiğini ısrarla sürdürürken, Menderes dincilere de selam göndermeyi ihmal etmemektedir:

"Bu memlekette irtica vardır demek sizler kütle halinde geri fikirde mutaassıp... geri bir cemiyetsiniz demektir. Bu Türk cemiyetine hakarettir. Sizleri müdafaa ederek adınıza haykırıyorum. Türk milleti mutaassıp değildir.

Onlara göre memlekette bir avuç münevver, inkılapçı insan vardır; buna mukabil sizler... irtica peşindesiniz. Bu Türk milletine iftira etmektir; siz ileri cemiyet olmasaydınız, inkılap denen şeyler başarılamazdı." (c. II. s. 233, 21 Kasım 1952)

Ertesi gün Malatya'dadır ve o gece suikast meydana gelir. Menderes DP Malatya İl Kongresine katılır, saatlerce ekonomi ve siyasetten söz eder; konuşmasının en sonunda kongrenin Yalman'a geçmiş olsun heyeti göndermesi kararıyla ilgili olarak şunu söyler:

"Hürriyet mücadelesi yapan bir kalem ve fikir adamının burada bir suikasta kurban gitmemesinden bahsediyoruz. Kendisi bizi zaman zaman tenkit eder, tenkit edecektir, etsin. Fakat ölçüyü ve insaflı elden bırakmasın." (c. II. s. 251, 23 Kasım 1952)

Bu arada Menderes, demeçlerinde pek değinmemekle birlikte Ahmet Emin'in sağlığıyla çok yakından ilgilenir, tüm devlet olanaklarını seferber eder. Yalman, Menderes'in ilgisini şöyle anlatmaktadır:

“Ameliyat esnasında Başbakan birkaç defa beni ziyarete geldi. Giyinmiş bir halde dolaştığını ve rahattan mahrum kaldığını görünce üzüldüm. Gidip yatması ve dinlenmesi için yalvardım... daha sabah olamadan cerrahi ailemimizin en yetkili simalarından Prof. Kamil Sokullu ile Prof. Recai Ergüder’i buldum. Fırtınalı, kar tipili bir havada canlarını tehlikeye koyarak askeri bir uçakla imdada gelmişlerdi.

... Başbakan o gece tek bir saniye uyumayarak bir dedektif gibi izler üzerinde yürüdü... şahsi ilgisi de esrarın çözülmesinde esaslı rol oynadı.” (A. E. Yalman, a.g.e., c II. s. 1062)

Kısa bir süre sonra Adana’da bu olaya değinirken konuşmasında yine dine “saygı” daha ağırlıklıdır. Dinci terörü lanetlemesi gerekirken bile çekingendir:

“Türk milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Bu memlekette vicdan hürriyetine tecavüz etmek kimse­nin haddi değildir. Laikliği din aleyhtarlığı, düşmanlığı şeklinde anlamak bizim iktidarımızın vicdan hürriyeti anlayışına asla tevafuk (uygun) etmez. Dini her türlü taaddiden (saldırıdan) masun bulundurmak kararımızın yanında, dinin başka inanış ve vicdani kanaatlere sahip vatandaşlar üzerinde bir baskı vasıtası yapılmasını önlemek kararımız katidir.

Türk umumi efkârı (kamuoyu) Malatya’daki hadise üzerinde dikkatle durmaktadır. Bu hadise dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin hatta toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir.” (c. II. s. 282, 6 Aralık 1952)

Bir basın toplantısında Fatih Rıfki Atay’ın “Dinin politika dışına alınması” fikrine Menderes’in cevabı bir yanı ile bilinen klişeye uygundur. Diğer yanına değinmeden önce Atay’ın böyle bir soru sorma nedeninin de dikkate şayan olduğunu belirtelim: Ateş olmayan yerde duman çıkmaz! Cevabında Menderes nedense suikastı yapanın köyde oturmadı-

ğını, lise talebesi olduğunu, bunun bazı hallerde irticai, bazı hallerde koyu milliyetçiliğin, bazı hallerde de sınıf mücadelesinin (!) aleti olarak kullanıldığını, tehlikenin dindarlardan gelmediğini; dinin mukaddes olduğunu, köylerde traktör ve birçok yerde radyo bile olduğunu, Türk köylüsünden irtica gelmeyeceğini, (suikastçılar içinde bakkal, saatçi vardır; fakat köylü yoktur) diyerek (cinayet ile bu sınıfsal ayırımın ilgisini kurmak zordur, irticayı köylüden bekleyen yoktur ki, Menderes köylüyü savunmaktadır) yine tehlikeyi azımsama ve bu yöntemle bizce Başbakana ait görevler arasında en son sayılması gereken dini yüceltme ve savunmayı sürdürmektedir. Tersini iddia eden pek yok iken ısrarla aynı şeyi tekrarlamak acaba dini siyasete alet etmenin inceltilmiş bir versiyonu mu dersiniz?

“Memlekette irtica tehlikesi olmadığını ileri sürmek, irticayı yaratma teşebbüs ve gayretlerinin serbest bırakılması için delil ve sebep teşkil etmez.”

Gerçi ateş bacayı sardıktan sonra irticaya karşı çıkma zorunluluğu artık kaçınılmaz hale gelince:

“Memlekette ümmet devrinden çıkalı ve milli ve laik bir hayata geçeli çok olmamıştır. Hiç şüphe yok ki bugüne kadar kaydettiğimiz terakkiler hayranlık uyandıracak derecedir.” (c. II. s. 424–425, 28 Şubat 1953)

diyebilecektir. Ancak kısa bir süre önce Gaziantep İl ve Demokrat Parti İstişare Kongrelerinde irticadan şikayet eden bir üslup kullanırken; bu kere suçu komünistlerin üzerine atmaktadır:

“Komünizm, içtimai ve iktisadi bir mezhep olmaktan çıkmış ve komünistler hürriyetimize kem gözle bakan düşmanların birer aleti, casusu olmuşlardır. Şurada burada tebdili kıyafet etmek, din gibi en mukaddes mefhumu ele almak cüretinde dahi bulunmaktadır.

... Ortada sanki dinlerine dokunuluyormuş gibi maksadı mahsusta hareket eden bir avuç insanın şu yaygarasına bakınız. Dinle asla kabili tevhit olmayan küfürlerle nasıl haykırıyorlar. Türk'ün dinine kimse elini ve dilini uzatamaz. O halde bu mevzuda gürültü koparanların maksatlarını ara-mak lazımdır. Bunlar ya sapıktırlar veyahut da dış kuvvet-lerin emrinde çalışmaktadırlar.”

Tabii buradaki çelişkiyi açığa çıkarmak gerekir: Dinci ke-sim komünistlerin tahriki ile harekete geçecek safiyette, al-datılmış masum değildi: Ticaniler, Büyük Doğucular, hatta ayrı bir bölümde değineceğimiz İrkçı Milliyetçiler ve hepsi-nin eylemleri ortada iken, suçu komünistlere atmak kuşku-suz irticayı dolaylı yoldan savunmaktır. Menderes, gerici-leri suçlarken yürüttüğü mantıkla kendisini ele vermektedir:

“Biz ki size bu kadar hoşgörü gösteriyoruz; siz hâlâ mem-nun değilsiniz?”

Yoğun bir irticai yayın o günlerde yürütülmektedir; baş-ta *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* vb. gibi etkili dergiler yayındadır. Bunlardan ilkinin hükümet yardımına mazhar olduğu da bi-linmektedir. Ama Menderes ikili oynamaktadır:

“Bu neşriyat ne derece haklıdır? Samimi midir? İnsanın 31 Marttan önceki o kısa meşum devreyi hatırlamamasının imkanı yoktur. ‘Din, şeriat elden gidiyor’ teraneleri ile mil-letin Abdülhamit istibdadına son vermek suretiyle elde etti-ği mesut neticeler, onun elinden koparıp alınmak istenmiş-ti. İnsana adeta öyle geliyor ki şimdi de genç demokrasimiz, bu gibi velveleli ve tahripkar neşriyatın zulmeti içinde soy-suzlaştırıp, yok edilmek istenmektedir.”

Menderes’in üç yıllık (1950–1952) tutum ve sözleri ile bu demecinin çeliştiği açıktır. Bir devlet adamının tüm uyarıla-ra karşın bu tehlikeyi umursamaması, tersine o yöne doğ-ru açık, kapalı selamlar göndermesi, daha sonra da “... insa-

na adeta öyle geliyor ki...” gibi kesinlikten uzak tereddütlü dil kullanarak tehlikeye parmak basıyor görünmesi, en azından “kaypak” nitelendirmesine hak verebilir.

“... Son üç sene içinde dine yeni tahditler mi konmuştur? Sizlerin Tanrı ile münasebetlerinizde herhangi bir engelle uğradığınız var mıdır? O halde bu sahte kahramanlık ne oluyor? Vicdan hürriyetinizin az çok baskı (!) altında bulunduğu devirler olmuştur. Bu kadar cesur, fedakar, ilahi cezbeye tutulmuş aslanlar, acep laikliğin tecelli ettiği (!) zamanlarda nerelerde idiler?” (c. III. s. 354, Gaziantep, 18 Ocak 1953)

1950'den önce CHP'liler DP'lilere kendilerini savunmak için “... İbadetinizi mi engelliyoruz?” diye sorarlardı; ne hazindir ki şimdi DP iktidarı bunu gerıcilere aynen soruyor! Laikliğe dokundurması da işin cabası...

Tabii 1950'den önceki CHP dönemini kast ederek “Vicdan hürriyetinizin az çok baskı altında bulunduğu devirde, laikliğin tecelli ettiği zamanlarda, neden karşı çıkmadınız da, şimdi bize karşı çıkıyorsunuz?” şeklinde tahrik edici bir iddia yürütmek tüyler ürperticidir. Demek Menderes, kendisinin de içinde yer aldığı laik CHP dönemini dinciler açısından isyan edilmesi gerekli bir dönem olarak görmekteymiş (!). Bu, Menderes ve DP için bilinmeyen bir tutum değildir; sürekli “27 yıllık baskı ve karanlık dönemden” söz etmişlerdir. Ancak buradaki fark, laikliği de bir baskı unsuru olarak göstermesi ve ilan etmesidir. Buna o zaman isyan etmeyen gerıcileri şimdi kınaması, en azından tahriktir, teşviktir. Çünkü laikliğe karşı çıkmanın haklılığına burada bir gönderme ve ima hissedilmektedir.

Birkaç gün sonra basın toplantısında *Zafer* gazetesi Menderes'e şunları söyletecektir:

“... Bundan sonra Büyük Doğucuların vaziyetini izah etti. Kapanan İslam Partisi ile bütün bu aşırı cereyanlar ara-

sındaki münasebetleri anlattı. Ve bunların günün birinde bir Halk Partisi'ni kurmak için şimdiden hazırlıkta bulunduklarını söyledi.

Necip Fazıl'ın bu husustaki gayretlerini anlattı ve teşkiltan (DP'den) bir adama mektup yazarak Halk Partisi'nden bahsettiğini ve sonunda da 250.000 lira para istediğini bildirdi. Malatya hadisesi ile bu hadiseler arasında irtibat tespit edildikçe bu adamların memleketi ne feci akıbetlere sürüklemek istedikleri daha iyi anlaşıldı.” (c. III. s. 372, 31 Ocak 1953)

Menderes bir yandan kamuoyu önünde N. Fazıl'ı suçlarken diğer yandan el altından da bu tarihten önce ve sonra örtülü ödenekten kendisine yardıma devam etmektedir. Yassıada zabıtlarında bu yardımların miktar ve tarihleri şöyle sıralanmıştır:

1951 N. F. Kısakürek (Başbakan emriyle)	5.000
1952 " (muhtelif tarihlerde)	50.000
1954 "	18.500
1955 "	10.000
1956 "	34.000
1957 "	5.000
1957 Eşi Neslihan Kısakürek (N. Fazıl hapiste iken)	5.000
1958 " (bir kısmı Tevfik İleri eliyle)	10.000
1959 " (Tevfik İleri eliyle)	10.000

147.000 Lira

Kısa bir süre önce irticaya karşı yasal önlemlere gerek olmadığını, Atatürk aleyhine işlenecek suçlar hakkındaki yasanın yeterli olacağını söyleyen Menderes, bu kere sarih kanun hükümlerle önlem alınacağını söylemeye başlamıştı:

“Sarih kanuni hükümler dedim. Çünkü ben laik bir ruhla tedvin edilmiş olan kanunlarımızın taşıdığı laik ruh ve hüviyetin, dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmak istenilmesini kabul etmediğine kaniyim.”

Nitekim, kısa bir süre sonra 23 Temmuz 1953'te **“Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu”** Meclis'te kabul edildi. Menderes'in uzun süredir Millet Partisi'ne dış bilemediği, muhalefet yıllarında DP'yi muvazaa partisi olarak suçlayıp, ayrılarak ayrı bir parti kurmalarından, iktidarda iken de dini konuları kendilerinden daha yoğun şekilde işlemelerinden hiç de hoşnut değildi. Dindarlardan siyasete ilgi duyanları denetimi altında tutmak; ancak kendi koyduğu ölçüler içinde 'laik' veya 'inançlı' olmalarını istiyordu. Denetimi elden kaçırırsa olacakların aleyhine sonuç vereceğinin bilincinde idi. Fırsat Ahmet Emin Yalman'a Malatya suikastı ile doğdu. 24 Haziran 1953'te Millet Partisi'nin 4. Büyük Kongresinde parti içi hesaplaşmalardan yararlanarak savcılara gerekli ileti gönderildi. İstifa edenlerden Saffet Olgaç partinin dinci, şeriatçı, mecelleci, hilafetçi cereyanlara sürüklenmek istendiğini, İstanbul tahkikatı adı ile bir tahkikat evrakının ve bazı vesikaların yakıldığını ifşa ve ihbar etti (!). *(Rıfık Salim Burçak, 10 Yılın Anıları 1950–1960, s. 136)*

İşin bir başka yönü de, yaklaşan 1954 seçimlerinde CHP ile Millet Partisi'nin (MP) işbirliğinin konuşulur olması idi. Faik Ahmet Barutçu, İnönü'nün bu işbirliğine yandaş olduğunu yazar:

“Paşanın evindeyiz. Seçimlerde MP ile işbirliği yapılmasının aleyhinde bulundum. ‘Bu ilkelerimizi yadsımaktır, kendimizi manen mahkum eder, aydınları karşımıza alırsız,’ dedim. İnönü ise: ‘İktidardakilerden daha yobaz değillerdir. Ötekiler ilkesiz gericilerdir, berikiler ilkeli. Bizim ilkemiz de demokrasinin kurulması ve korunmasıdır,’ diyordu. İnönü'nün amacı MP'nin seçimlerde CHP'ye karşı ‘dinsiz parti’ di-

ye saldırmasını önlemektir. 'Genel Yönetim Kurullarında çoğunluk ve iller işbirliğini istiyor' dedi.

...

MP'nin bildirisinden sonra CHP de işbirliği amacıyla bildiri yayınladı." (F. A. Barutçu, a.g.e., s. 559)

Ancak MP'nin kapatılmasına CHP karşı çıkınca, Menderes bunu büyük öfke ile karşılamış; Meclis'te uzun uzun CHP'ye çatmış, hatta Rıfki Salim Burçak'a göre telefonda Faik Ahmet Barutçu'ya: "Öyle anlaşılıyor ki her şeyden önce sizinle mücadele etmek gerekiyor" diyebilmiştir. (R. S. Burçak, 10 Yıllık Anıları 1950-1960, s. 137)

Faik Ahmet Barutçu, anılarında, CHP mallarına el koyma konusunda Menderes ile görüşmelerinden ve MP ile işbirliğinden uzun uzun söz etmesine karşın kitabının 1977 basısında bu telefon konuşmasına yer vermemiştir. Olayın adliyedeki gelişmesi ise şöyle olmuştur: 9 Temmuz 1953 tarihinde Ankara 5. Sulh Ceza Hakimliği, MP'nin bütün birimleriyle geçici olarak kapatılmasına karar veriyor; soruşturma 26 Eylülde Ankara Sulh Ceza Mahkemesinde başlayan duruşmalarla sürüyor ve 27 Ocak 1954'te kapatma kararı veriliyor. Bu karar önce Yargıtay 2. Ceza Dairesince bozulmuş ve fakat itiraz üzerine Ceza Genel Kurulunca onanmıştır. Burada dikkatlerden kaçmayan nokta, Menderes'in Sulh Ceza Mahkemesince tedbir niteliğinde kapatma kararı verilmesinden bir gün önce DP grubunda, MP hakkında tüm tedbirlerin alınacağını söylemiş olması idi. Tek hakimli bir Sulh Ceza Mahkemesinin parlamentoda temsil edilen bir partiyi kapatabilmesi CHP'lilerce eleştirilince, Menderes, mahkemeyi küçümsemek suretiyle kararın adil olmadığını ileri süren CHP'lilere "aynı mahkemenin İslam Demokrat Partisi ve Milliyetçiler Derneğini de kapattığını, ona itiraz etmediklerini" söyler.

Menderes'in ünlü sözü "*Hafıza-ı beşer nisyân ile malûldür*" burada galiba anımsanmalıdır. Zira Menderes 1946'da siyasi partilerin Cemiyetler Kanunu'na göre kolayca kapatılma-

sının sakıncalı olduğunu iddia ediyordu. (c. I. s. 74, 5 Haziran 1946)

Kader bu ki, DP'yi de 1960'da tek hakimli bir Sulh Ceza Mahkemesi kapattırır. Bu süreçte Isparta'da sürgündeki Said-i Nursi'nin Başbakana dindar milletvekillerine verilmek üzere bir mektup gönderdiği ve dini baskılardan yakınan bu mektup, *Vatan* gazetesinde yayınlanmış ve DP yanlısı din militanı Prof. Ali Fuat Başgil, MP'nin kapatılmasını DP açısından bir yanılığ olarak eleştirmiştir. Gerekçesi ise demokratik bir endişe değil, siyasideir:

*“MP, DP'ye karşı bile olsa, tampon görevindedir, şimdi ise DP amansız CHP ile karşı karşıya kalacaktır.” (Ş. Tü-
ran, a.g.e., s. 80)*

İrtica karşıtı dalga 1952 sonunda hep kabarmıştır: Devrimlerin azılı düşmanı Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu (aynı kasabadan olduğumuz için nasıl DP milletvekili listesinde yer aldığına hep şaşırmışım; zira rahmetli tam bir medrese kaçını yobaz idi) nihayet 9 Aralık 1952'de DP'den ihraç edildi. 12 Aralık 1952'de Necip Fazıl hızlı bir şekilde 9 ay 12 gün hapse mahkum oldu ve *Büyük Doğu* kapatıldı. Said-i Nursi hakkında laikliğe aykırı yazılarından dolayı dava açıldı; tarih, 25 Aralık 1952. Bu arada Malatya suikastı tepkilerine Menderes bir başka kurban daha verecekti. Suikastı izleyen soruşturma genişletilince devlet korumasındaki ırkçı Milliyetçiler Derneği adeta sırtacaktır. İrkçılar tıpkı bugünkü gibi dinci irtica ile hep aynı yönde yarışmışlardır. Çünkü “din” politik meta olarak “milliyetçilik” gibi bulunmaz değerdedir. “Milliyetçi” sıfatının yanına “mukaddesatçı, muhafazakar” nitelemesini eklemenin nedeni budur.

Menderes'in ırkçılık konusundaki tutumu diğerlerinde olduğu gibi değişken ve şaşırtıcıdır. Hükümet programının 28 Mayıs 1950 tarihinde DP grubunda okunmasından sonra milletvekillerinin sorularını cevaplandırırken söyledikleri şudur:

“Dediler ki ırkçılık yoktur. Irkçılık yoksa mesele de yoktur. Hiç kimsenin sözlerimizi üzerine almaması icap eder. Eğer ırkçılık varsa o zaman söyleyeceklerimiz de vardır arkadaşlar.

Bizim parti programımız milliyetçiliği tarif ve tavsif etmiştir. Bunda ırkçılıktan bahis yoktur. Biz ırkçılığı aşırı milliyetçilik olarak da kabul etmek mevkiinde değiliz. Sebebi şudur: Şu memlekette bu toprağın çocukları olarak kendilerini Türk olarak kabul eden, vicdanlarında bu emeli; bu hissi besleyen insanların bir kısmına ‘sen şu kandansın’ diğetine ‘sen bu kandansın’ demek suretiyle ayırıcı, parçalayıcı cereyanlar yaratmak elbette bu memleketin menfaatine hareketler olarak kabul edilemez. İşte bu sebeple, biz milliyetçiliği parti programında yazılı olduğu surette kabul ediyoruz ve ırkçılığı ayırıcı cereyan olarak karşılıyoruz... Bu itibarla DP mensupları olarak ırkçılığı ayırıcı cereyan olarak karşılıyoruz.”

Konuşmanın bu bölümü, liberal, uygar, çağdaş bir görüşün yansımasıdır. Birkaç dakika sonra bu kere solculuk ile ilgili düşüncelerini açıklarken *“Biz solculukla mücadele ederken asla kanuni yollardan ayrılmayacağız. Solculuğun nereden başlayıp nerede bittiğini kati olarak tayin edecek kanuni kıstasları bulup ortaya koyacağız”* demesi üzerine; *“Aynı şeyi ırkçılık için de istiyorum, nerede başlıyor nerede bitiyor?”* diyen Sadri Maksudi Arsal’a bu kere şöyle hitap ediyor ve açıklamaya devam ediyor:

“Sayın Hocam, müsterih olmanızı rica ederim. Irkçılığı biz solculuk gibi mutlaka mücadele edilip, kökünden sökülüp atılması gereken bir mesele, bir cereyan olarak kabul ediyor değiliz.”

Vahim sayılması gereken bu açıklama ile de yetinmeyip daha da ileri gidiyor:

“Nihayet ırkçılık, bir hissin delaleti (işareti) olabilir (!). Fakat solculuk böyle değildir. Biz solculuğu bugün ‘Bu mem-

leketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma' manasına alıyoruz. Bunları bir fikir ve his olarak kabul etmekten uzağız. Bu tarife dikkat etmek lazımdır. Bugün ırkçılık ve solculuk derken ikisini de müteakbil istikametlerde, aynı seviyede tutuyor diye hükmetmek doğru olmaz."

İrkçılığı, birkaç dakika önce "ayırımçı bir cereyan" olarak kabul etmişken solculukla karşılaştırma bahanesiyle neredeyse masum bir dünya görüşüne indirgemesi tipik bir Menderes davranışıdır. Bununla Sadri Maksudi gibi aşırı milliyetçi birisine cevaben o kesimi tatmin etmek niyetindedir. Çünkü biraz önce daha liberal kesime iletisini göndermişti.

İrkçılık gibi tehlikeli, dünyayı kana bulayan Faşist–Nazist rejimlere temel teşkil etmiş bir akıma –ki bu akım İnönü CHP'si ve tabii Atatürk'ün yıllarca usta bir denge oyunuyla dışlanmıştı– daha ilk günlerde sempati göstermenin acısını Türkiye ileriki yıllarda çok çekecektir.

Tabii lider böyle yapınca çırağı ne yapsın; o da Milli Eğitim'de üzerine düşen rolü derhal benimsemiştir:

"MEB Tefvîk İleri Köy Enstitülerinde bazı dolaplar çevrildiğini ileri sürerek, ağır suçlamalarda bulundu: 'Köy Enstitülerine kim girerdi? Bir zamanlar Bulgar sınırından kaçıp giderken gebertilen komünist Sabahattin Ali girerdi. O ders okuturdu. Demek ki kötü tohum ekiyordu. İşte biz onları temizleyerek yeni tohum ekıyoruz. Bu okullarda komünist eserler okutuluyordu. Cumhurbaşkanı İnönü'nün sağ kolu olan bir Tonguç Baba vardı. Onun hakkında dosya hazırlattım. Bütün pisliklerini ortaya çıkaracağım. Köy Enstitülerinin geleceği buna bağlıdır.'" (13 Eylül 1951, Basından)

DP'nin iktidara gelişini izleyen günlerdeki havayı yansıtan başka birçok olay da yaşanmakta idi. DP'li İzmir Belediye Başkanı Rauf Onursal, İnönü'nün yurtdışına sürülmesini istedi (14 Mart 1951).

İnönü'nün resimleri devlet dairelerinden indirildi ve okul kitaplarından çıkarıldı (1 Aralık 1951). Dolmabahçe'de kısa bir süre önce açılan İnönü Stadyumu'nun adı Mithatpaşa olarak değiştirildi (22 Haziran 1951). Bunlar Milli Şeflikten Muhalef Liderliğine inen İnönü'ye 10 yıl zarfında reva görülenlerin ilk işaretleri olmuştur. İleride birçok hakarete ve fiziki saldırıya uğrayacaktır (1959'da Uşak'ta başına taş atılacak, Topkapı'da sarhoş DP'lilerin sopalı kazmalı saldırılarından canını zor kurtaracaktır).

8 Ağustos 1951: Halkevleri kapatıldı. Hamdullah Suphi Tanrıöver –Türk Ocaklarının kurucusu, Atatürk devrimlerinin ateşli savunucusu ve törenlerin vazgeçilmez hatibi– “*Atatürk Diktatördür*” diye Meclis'te konuştu. Tanrıöver 1950'de DP listesinden bağımsız Manisa milletvekili seçilmişti. Milli Türk Talebe Birliği Başkanı Suphi Baykam (Ressam Bedri Baykam'ın babası) gençlik adına olayı kınadı ve “*Dün eteklerine kapandığı bir insan için bugün böyle konuşan bu kişi ak saçlı bir papazdır (!)*” dedi.

Atatürk devrimlerine DP'lilerce hücum sadece din ve laiklik konularıyla sınırlı kalmadı, bir türlü benimseyemedikleri **Dil Devrimine** de yöneltilmeye başlandı.

9 Temmuz 1951: Okul kitaplarından acayip (!) kelimeler çıkarılarak yerine yaşayan Türkçe kelimeler konulması için İstanbul ve Ankara'da iki komisyon kuruldu. (Örnek: bunalım, birey, doğa, doğal, anamal, devrim, anı.) Mustafa Şekip Tunç, “*Bunlar uydurma*” dedi. Peyami Safa ise Hasan Ali zamanında bunları savunan Tunç'u eleştirdi.

Kısa bir süre sonra DP'liler Meclis'te, büyük bilgin Fuat Köprülü'nün önyak olmasıyla anayasanın dilini tamamen değiştireceklerdir. Buna daha sonra değineceğiz.

Devrimler konusunda o günlerde yaşananlar ile 2006'da AKP'nin irtica ile ilgili eylemlerinin yarattığı tepkiler arasında benzerlikler tamdır. 2006'da Cumhurbaşkanı Sezer Mec-

lis açılışında devrimlerin tehlikede olduğunu söylerken (1 Ekim 2006); askerler de aynı şeyden acı acı yakınıyorlardı (2 Ekim 2006).

Ne rastlantıdır ki, 29 Ekim 1951’de İnönü şöyle demişti:

“Devrimleri tehlikede görüyorum. Ama milletimizin devrimleri koruyacağına dair olan inancım da tam. Devrimler aleyhine akımlar ve arzular olduğunu fark etmemek mümkün değildir.”

4 Nisan 1952’de Türkiye Milli Talebe Federasyonu Kongresinde Atatürk devrimlerinin baltalanmasına karşı mücadele için gençler aşağıdaki önergeyi verdiler. 2000’li yıllarda dinci kesime mensup gazeteleri anımsatan basın, 1952’de de Türkiye’de mevcut idi:

“Bir süredir bazı gazete ve dergiler sistemli bir şekilde Atatürk devrimlerini baltalamak ve iğrenç gayeleri uğruna Türk halkının düzenini bozmak için ellerinden geleni esirgememektedir.

Türk tarihinin yüzkarası 31 Mart vakasının yaratıcısı malum Volkan dergisi 1952 Türkiyesinde hâlâ yayınlanmaktadır.”

DP yönetiminde Türkiye’nin giderek daha fazla din etkisine girmesi, o tarihlerde henüz yeterince “hidayete ermediği” anlaşılan Şerif Mardin tarafından bile gözler önüne seriliyordu. (*Forum Dergisi*, 1956)

Mardin, Türkiye’de bir süredir İslamla ilgili olmayan bir din anlayışının (tarikatlara, şıhlar, yatırlar, evliyalar vb. gibi hurafeler; gayri İslami hurafelerin rağbet bulmasıyla mutavassıt (aracı) teşekküllerin (tarikatların) artması, birbirini tamamlayan iki unsurdur) egemen olmaya başlamasını binlerce küçük din risalesinin yayınlanmasına bağlamakta ve çok evliliği savunan iki risaleyi de örnek göstermektedir. Risalenin birinde adı Hazreti Muhammed’e Göre Çok Kadın Almak, diğerinin ise Yeni Nimetül İslam.

Verdiği diğer bir örnek, bir Din ve Ahlak Bilgisi kitabından “Kader, Kaza, Alın Yazısı” konularını kapsayan bölüm. Böylesine “aydın bir İslami düşünceye dayanmayan kısımları Mardin teessüfe şayan bulmaktadır.” Mardin daha sonra 25 yıl (1931) önce yazılmış bir Din Dersi kitabında, çok ileri bir zihniyetin ifade edildiğini belirtmektedir.

Mardin yazısım, o günlerde en güvenilir din kitaplarında bile iptidai bir din anlamına doğru bir cereyanın mevcut olduğunu, hâlbuki 25 yıl önce (Atatürk döneminde) böyle olmadığını, Osmanlı’da dahi modern akımların dış kaynaklı (Efgani, Abdu) olduğunu, Pakistan’da bile yenilik cereyanı görülüyor iken, memleketimizin muhafazakâr İslam ile şöhret bulunduğunu, dine kimsenin korkudan kritik gözle bakmadığını, din bilginlerine *“Mühim anayasa problemleri ortaya çıkaran meselelerle halli müşkül durumlar yaratmadan evvel biraz kendi hanelerine bir çeki düzen vermeyi kendilerinden bekleriz”* şeklinde çok isabetli bir öneriyle bitiriyor.

Mardin’in 50 yıl önce “tarikatlar, laiklik –zira son cümle anayasanın laiklik ilkesinin ihlaline dikkat çeken isabetli bir uyarıdır– din” hakkındaki bu düşünceleri, son yıllarda saplandığı yanlışlıklar göz önüne alınırsa ilgi çekicidir. Özellikle “Nurculuğa” ve “Said–i Nursi”ye geniş ilgisini, gençlik yıllarındaki liberal görüşleriyle bağdaştırmak zor olmaktadır.

Kitabın sonundaki “Notlar” bölümünde 1954–1960 arası DP yönetiminde Türkiye’de cereyan eden önemli siyasi olaylardan derlemeler sunuyoruz. (Not II’de *Radikal Gazetesinin Demokrasinin 50 Yılı 1945–1955* adlı derlemesinden yararlanılmıştır.)

LAİKLİK, MENDERES VE DP

Türk siyasi yaşamında 1950'den itibaren, eğitimden günlük yaşama, ekonomiden siyasi cinayetlere kadar her alanda laiklikten sapmanın izlerini görmek olasıdır.

Nasıl 1951 sonunda Ahmet Emin Yalman'ı öldürmeye kalkışan Hüseyin Üzmez ve onu azmettirenler başta *Büyük Doğu* olmak üzere gerici yayınların tahriklerinden etkilendiklerini saklamamışlarsa, 1990'ların kanlı Hizbullah örgütü de cinayetlerini Necip Fazıl'ın "Akıncılar"ından aldıkları esinle işlediklerini övünerek itiraf etmişlerdir.

Bu etkileşimin sonuçlarını araştırmaya başlamadan önce 1950 seçimi galiplerinin laikliği nasıl algıladıklarını en birincinin ağzından alıntılarla gösterelim. Menderes, Atatürk devrimlerini **millete mal olmuş–olmamış** biçiminde çok talihsiz bir ayrıma tabi tutan bu düzeyde politikacılar arasında ilkidir:

"... Gene seçim beyannamemizde yazıldığı üzere millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız." (c. II. s. 26, 29 Mayıs 1950)

demişse de, gerek seçim beyannamesinin onun tarafından kaleme alınmış ve gerek DP iktidarı süresince tek ideoloğun kendisinin olması karşısında bu görüş ile Menderes arasında şaşmaz bir kişisel koşutluğun varlığı kesindir. Nitekim, Menderes, kısa bir süre sonra devrimler hakkındaki düşüncelerini daha da açacaktır:

"Millete mal olmamış, millet vicdanına bir değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracğız. Millet vicdanına baskı yapmakta olan birtakım tedbirleri, 15–20 sene sonra üzerinde bekçi gibi duracağız, onları mutlaka muhafaza edeceğiz demek doğru mudur?" (c. II. s. 67, 13 Haziran 1950)

Millet vicdanına çöken bu değirmen taşı, konuşmanın yapıldığı tarih nazara alınırca Türkçe ezandır. (Zira 3 gün sonra Meclis'te Arapça Ezan ile ilgili düzenleme yapılacaktır.) Menderes'in laikliğe dair görüşlerinin dil sürçmesi olmadığını, kendisinin ve partisinin siyasal ilkelerinin bütünlüğü içinde nasıl esaslı bir yer tutacağını göreceğiz. Menderes aynı konuşmasında "irtica ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanların, solculuk maskesi altında yürütüldüğünü" de hemen ekleyecektir. Soğuk Savaş yılları sırasında tüm sağcı politikacılarca benimsenen bu kolaycı söylem, her türlü inandırıcılıktan yoksundur. Örneğin, o günlerin ünlü dinci ve ırkçıları Atsız, Türkkhan, Atılğan, Kısakürek vb. arasında gizli Marksistlerin barındığını Türk polisi bile kanıtlayamamıştır.

Nitekim, TBMM'de Menderes'in ırkçılık suçlamalarını tek başına karşılayan Sadri Maksudi Arsal, *"İrticanın ırkçılık kisvesine girdiğinden bahis ediliyor. Bu tamamen yanlışır,"* diyecekti.

Menderes'in laikliğin tanımından başlayarak din konusunda nasıl kaypak bir tutum izlediğini, laik kesimi baskı altında tutup, dincilerle nasıl flört ettiğini görelim:

"İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber, din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi hakiki laikliği, dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzimi ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız." (c. II. s. 28, 29 Mayıs 1950)

Dikkat edilirse Menderes, "din ve vicdan özgürlüğünü" demecinin hemen başına yerleştirerek sanki laikliğin asıl tanımının bu olduğu izlenimini ve geleceğin din ve laiklik açı-

sından farklı olacağı muştusunu vermektedir. Din dersleri ve ilahiyat fakülteleri konusunda atılacak adımların, devlet işleminde bir etki yaratmayacağını da eklemeyi ihmal etmemektedir. Laikliği anayasal bir temel hak ve özgürlük olan din ve vicdan özgürlüğüyle aynı tanım içine sokmakla güttüğü amaç kuşkusuz siyasidir.

“... Herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi, vicdan hürriyeti icabındandır. Vicdan hürriyeti... vatandaşın tabii hakkı olarak kabul olunmadıkça, laik devlet prensibinin tahakkukuna imkan görülemez.” (c. II. s. 51; Zafer Gazetesi, 5 Haziran 1950)

Laiklikle, din ve vicdan özgürlüğü arasında dolaylı sonuç ilişkisinden doğan bir yakınlık olsa bile, her ikisini daima tek bir tanım içinde vermek bizce bilimsel açıdan yanıltıcı bir yöntemdir. Bu yanılgıya bilim adamları bile düşmüşlerse de amaçları siyasilerden –özellikle Menderes’ten– farklıdır. Menderes, *Zafer* gazetesine verdiği bu demecinde Arapça ezana gerekçe yaratabilmek için ezan ve diğer devrimlerle laiklik arasında bakın nasıl bir ilişki kurmaktadır:

“Aradan bunca yıl geçtikten ve vaktiyle zararı görülen tedbire (Türkçe Ezan!) ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu kere vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin laiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini, siyasete karıştırmamak ve dini ibadetler amme intizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti icabındandır.”

Türkçe ezanı 1920’lerde “inkılaplar için zaruri görürken”, 1950’lerde artık buna gereksinim kalmadığını söylemek, tıpkı İnönü ve Bayar gibi “inkılaplar 25 yıldır oturmuştur” düşüncesinin bir tekrarıdır. Bu düşünce örgüsünü, her üç siyasi yönünden içten bir yaklaşım olarak kabul etmek zordur. Hepsinin de aynı siyasi çıkar güdüsü ile hareket ettikleri

apaçıktır: Özgürlük ve demokrasi sloganı adı altında Atatürk devrimlerinden işlerine gelenleri eğip, bükme istemektedirler. Nitekim, İnönü yanılığını 1950'den sonra anlamıştır. Ama Menderes, 10 yıl düşüncesinde direnmiştir. 1923'lerde zorunlu görülen bazı tedbirlerin, 1950'lerde ve hatta bugünlerde bile artık gereksiz hale geldiği yolundaki akıl yürütmede sırttan tutarsızlık, tartışmalara konu olmayı sürdürmektedir. Bundan hareketle 1980'lerden başlayarak tutucu akımlara arka çıkan bir kesim, irticanın artık bir tehlike olmaktan çıktığını öne sürer olmuştur. Halbuki irtica, bu safiyane tutumu haksız çıkarmış ve adım adım gelişmesini sürdürerek iktidara tırmanmıştır.

Siyasilerin bu çelişkileri, devrimlerin yapıları itibariyle geçici birer önlem niteliğinde olmamalarında yatmaktadır. Ayrıca bugün acı bir şekilde yaşandığı gibi devrimlerin yöneldiği İslam dininin siyaset, günlük yaşam, eğitim, hukuk, ekonomi başta olmak üzere tüm sosyal bilim alanlarını adım adım işgale yatkın yapısı, bu kesimin bir bölümü tarafından ihmal edilmiştir. Menderes'in mantığıyla hareket edilirse; Cumhuriyet, saltanat, hilafet, eğitim birliği, Latin harfleri, dil, kıyafet vb. ile ilgili devrimlerin de toplumsal değişim tamamlandığı ve tehlike kalmadığı gerekçesiyle, din ve vicdan özgürlüğü terazisinde tartılarak akıbetlerini aziz ulusumuzun beğenisine sunmak gerekecektir.

İşte Arapça ezanla başlayan geri dönüşe uydurulan bu kılf, ileriki yıllarda, din dersleri, imam hatip okulları, ilahiyat fakülteleri, türban ve başkalarına da kolayca giydirilebilmektedir. Halbuki 1920'lerin koşullarında bir bıçağın keskinliğiyle yaşama geçirilen bu köklü devrimler üzerinden şayet irtica tehlikesi geçmiş olsa bile tartışma açmak yerine daha da derinleşmeyi yeğlemek gerekirdi.

Hemen ekleyelim ki, artık gereksiz gördüğü devrimlerin ezan dışında hangileri olduğunu genelde pek vurgulamasada, din ve laiklikle ilgili olanları hedef aldığı zamanla an-

laşılacaktır. Yalnız Menderes, söze gelince kendini kolayca bulunduğu atmosferin koşullarına terk edebilmektedir. Demeçlerinde birbiriyle çelişen o kadar çok nokta bulunmaktadır ki... Örneğin, laiklikle ilgili yukarıya aldıklarımız ve aşağıda değineceklerimizle tamamen zıt şu konuşmalarına ne demeli?

“Memleketimiz ümmet devrinden çıkmalı ve milli ve laik bir hayata geçeli çok olmamıştır. Hiç şüphe yok ki bugüne kadar kaydettiğimiz terakkiler hayranlık uyandıracak derecelerdir. Memlekette irtica tehlikesi olmadığını ileri sürmek, irticayı yaratmak teşebbüs ve gayretlerinin serbest bırakılması için delil ve sebep teşkil etmez.” (c. III. s. 425, TBMM, 28 Şubat 1953)

Aynı yıl, birkaç ay sonra bir anlamda “millete mal olmuş” durumları ise şöyle sıralamaktadır:

“Medeni Kanun’un taalluk ettiği sahadaki bukuki inkılabın tamamıyla mahfuz bulundurulacağından kimsenin şüphesi olmamalıdır. Harf inkılabı, kıyafet inkılabı ve buna benzer medeni ve cemiyetin hayrına ve yükselmesine matuf olan bütün meşkur (teşekküre değer) inkılaplar elbette tamamıyla mahfuz bulundurulacaktır.

Millete mal olmuş inkılaplarımızın muhafazası ise birinci vazifemizdir. Kapatılan tekkelerin açılması, kıyafette ve yaşayışta kurunu vüstai (ortaçağ) bir cemiyetin adet ve ananelerine dönülmesi, eski harflerin geri getirilmesi asla bahis mevzu olamaz.” (c. III. s. 482, DP Kırşehir İl Kongresi, 11 Mayıs 1953)

Menderes’in dinle ilgili devrimleri, millete mal olmamışlar arasında saydığı buradan açıkça anlaşılmaktadır. Demeçte devrimlerin bütünlüğü göz ardı edilmekte ve oy ölçütü ise öne çıkarılmaktadır. Çünkü dikkat edilirse “mahfuz tutulacağını” söylediği harf, kıyafet devrimleri tam anlamıyla yerleşmiş, tartışılmasına hiçbir gerek olmayan devrimlerdir.

Fakat görececeği üzere kısa zamanda DP kongrelerinde bunların kaldırılmasıyla ilgili o kadar çok konuşma yapılmıştır ki, Genel Merkez bunları önlemek için genelge göndermek zorunda kalmıştır. Din eğitiminin okullardan kaldırılması, ezanın Türkçe okunması, hacca gitmenin yasaklanması, radyolarda Kuran ve dini yayınların asgari düzeyde tutulması gibi devrimlerin bütünlüğü içinde alınan önlemler 1950'den sonra bir anda yok edilerek devrimlere ağır bir darbe vurulmuştur. Nitekim, bu önlemleri kaldıran siyasi kararların daha ilki yani Arapça ezan yürürlüğe konulduğunda, Atatürk heykellerine saldırılar başlamış, deyim yerinde ise uyuyan irtica uyandırılmıştır.

Menderes, bu demeçleriyle devrimleri kesin dille savunmak yerine onları tartışmaya açmıştır. Halbuki Arapça ezanı savunmayıp, CHP'nin 1946–1950 arası ödöncü girişimlerini kınamakla işe başlasa idi, kuruluştta kendilerini tanıtırken verdikleri “liberal, demokrat ve devrimci” imgeyi pekala pekiştirebilirdi. Nitekim, Menderes başlangıçta bu havayı vermişti:

“Türbeleri açan kendileridir, din derslerini kabul edenler kendileridir. Tabii bunları da samimiyetle yapmış değillerdir. Halbuki DP inandığı prensiplere uygun hareket etmektedir, laikliğe inanmaktadır. Laiklik prensibini kabul ettiğı için DP bunu ele alıyor.” (c. II. s. 63, DP Meclis Grubu, 13 Haziran 1950)

Burada dikkat çeken, Arapça ezanı laikliğin bir uygulaması olarak ele almasıdır. Sol cereyanları fikir ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmeyen ve fakat Arapça ezan, din dersleri, sair dini ödünleri bu kapsamda ele alan Menderes'in çifte standardı gözden kaçmamaktadır.

CHP'yi suçlamaları arasında kullandığı “türbeleri açan kendileridir” ifadesindeki “türbelere” yeri gelmişken değinelim. Yüzyıllardır iplik bağlamak, mum dikmek, adak adamak gi-

bi birçok batıl inanç gösterilerine kaynak olan türbe ve mezarların “Tekke ve Zaviyelerle, Türbelerin kaldırılmasına dair 677 sayılı Yasa” ile 1925 yılında bu amaçla kullanılması yasaklanmıştı. Ancak 1 Mart 1950’de Türk büyüklerine ait olanlardan büyük sanat değeri bulunan bazı türbeler halka açılmıştı. Fatih’in, Kanuni’nin türbeleri gibi... İşte siyasi tartışmaya neden olan türbeler bunlardır.

Laikliğe dönersek, laikliğin, kök anlamı ve çıkış öyküsü konusunda dincilerin yarattığı bitmez tükenmez tartışmaların altında yatan hiç kuşku yok ki onların **“laiklik karşıtlığıdır.”** Böyle olmasaydı dincilerin öncelikle laikliği kabullemeleri; bu kavramın esası hakkında nasıl artık yüzlerce yıldır Avrupa’da hemen hiç tartışma yaşanmıyorsa, onların da bununla zaman yitirmemeleri gerekirdi. (Bugünlerde bile Avrupa’da laiklikten söz edilmesi, Müslümanların okullarında ve diğer kurumsal alanlarda türban ve başka nedenlerle çıkardıkları sorunlar dolayısıyladır.)

Laikliğin tek ve yalın bir tanımı olmalı iken, herkesi içinden çıkılmaz tartışmalara sürüklemek başarısını gösteren dincileri, konu şayet “söz ve mantık oyunları” olsaydı, kutlamak gerekecekti. Fakat sonuçta toplum yaşamını olumsuz etkileyen siyasal, sosyal ve kültürel sorunların çözümünde sürekli “din ve laiklik” engeline toslamamız, ister istemez bu konuyu önemsediklerimizin en başına yerleştirmemize neden olmaktadır. Nasıl olmasın ki, başta eğitim olmak üzere, günlük yaşama bile yansıyan İslamın etkileri, Batı dünyasını bir yana bıraksak bile ülkemizde 200 yıllık uygarlaşma çabalarına engel olmaktadır.

Artık hep bilmekteyiz ki, kısmen Yahudilik ayırık tutulursa bugün İslamdan başka hiçbir din, siyasal yönetim, devlet işlerine ve günlük yaşama karışma isteklisi değildir. Üstelik ülkemizde 80’i aşkın yıldan bu yana yürütülen laik rejimin geçirdiği aşamaları yerle bir etmek amacındaki bir partinin iktidara gelebilmesine kadar varan siyasi tırmanışa, İslami ide-

oloji kaynaklık etmiştir. O halde İslam ile laikliği barıştırıp, bağdaştırmak, laikliğin tanımı üzerindeki tartışmaları sonlandırmak, ülke esenliği açısından zorunludur.

Genç Cumhuriyetin önderi, “Türkiye’yi en modern memleket haline getirmek” için dini kamu hayatından tamamıyla çıkarmaya kararlıydı. Onun için kurduğu CHP’nin Nizamnamesine 9 Eylül 1923’te bu maddeyi koydurttu:

“... Devlet ve millet işlerinde dinle dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli ilkelerinden sayan...”

1931’de yine Halk Partisi programında laiklik şöyle tanımlanmıştır:

“Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ibtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul edilmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan, fırka din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakisinde başlıca muvaffakiyet amili görür.”

Laiklik ilkesi, CHP’nin Altı Oku ile birlikte 5 Şubat 1937’de anayasaya konmuştur. Ancak çok partili sisteme geçilince CHP, 2 Aralık 1947’de programında laikliğin asıl tanımını yaptıktan sonra şu eklemeyi de koymakla zihinlerde kuşku yaratmaya başlamıştır:

“... Din anlayışı bir vicdan meselesi olduğu için her türlü hücum ve müdahaleye karşı korunmalıdır. Hiçbir yurttaş kanunun yasaklamadığı ibadet ve ayinler yüzünden rahatsız edilmemelidir.”

İlginçtir, CHP programına yapılan bu eklemenin aynısı daha önce 7 Ocak 1946 tarihli DP programında yapılmıştır:

“... Dini hürriyetini toplu başka hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından biri olarak tanır.”

Kuramsal olarak laikliğin tanımında “din ve vicdan özgürlüğünün” eklenmesine bir gerek yoktur. Çünkü, din ve vicdan özgürlüğü ve bunun eyleme yansımaları olan ibadet ve inançları açıklamaya ilişkin haklar, anayasanın “temel hak ve özgürlükleri” arasında sayılmıştır. CHP de, DP ile din istismarında yarışabilmek için aynı yola başvurmuş; sanki laiklikten duyduğu mahcubiyeti itiraf edencesine tarifi bir anlamda gereksiz yere şişirmiştir. Nitekim, Menderes bundan sonra ne zaman laiklikten söz etse, din ve vicdan özgürlüğü sanki onun “*sine qua non*” (olmazsa olmaz) bir parçası imiş gibi din ve vicdan özgürlüğüne dokunmadan edememiştir. O derece ki, laikliğin asıl tanımı olan “din ve devlet ayrılığı” bir yana bırakılarak öncelik artık “din ve vicdan özgürlüğüne” verilmiştir:

“... Din ve vicdan hürriyeti vatandaşın tabii hakkı olarak kabul olunmadıkça laik devlet prensibinin tahakkuk ettirilmesine imkan görülemez.”

5 Haziran 1950 tarihli *Zafer* gazetesinde yayınlanan bu demeç, Arapça ezana hazırlık için verilmiştir. Ezanın Arapça veya Türkçe okunması, belki din veya vicdan özgürlüğüyle ilgilidir ama laiklikle zorunlu olarak aynı anda anılması tamamen politik amaçlı bir art düşüncenin sonucudur. Ezanı Arapça’ya çevirmek için yaratılmaya çalışılan atmosferin hukuki ve siyasi altyapısı, belki de en sağlam şekilde sırtı lakliğe dayayarak kurulmak istenmişti. Çünkü laikliğin kavram ve sözcük olarak tarihsel çekiciliğinin, Atatürkçü muhaliflerin oklarını saptırmaya yardımcı olabileceği kurnazca düşünülmüştür.

Nitekim CHP, Meclis’te Cemal Reşit Eyüpoğlu’nun ağzından Arapça ezana direnmediğini açıklamıştır: Öyle ya artık ezanın Arapça okunması “**laikliğe aykırı değildir.**” Bunun için de, laikliğin tanımına din ve vicdan özgürlüğünü eklemek yeterli olacaktır. Arapça ezanın bir din özgürlüğü eylemi olduğunu kabul ise, daha da kolay bir önermedir. Bu su-

retle laikliğin çok muğlak, ülkeden ülkeye tarihsel, siyasi ve dini koşullara göre değişebileceği yollu kabul, hemen her dinî isteği bu potaya sokmak yolunda kullanılabilecekti.

İbadete çağrıdan ibaret olan ezanın ulusal dilimiz dışındaki Arapça okunması ile “devlet düzeninin dinin etkilerinden uzak tutulması” demek olan laikliğin ilgisini kurmak, en mahir demagoglarca bile başaramayacak zorlukta bir iştir. Laikliğin tanımının hemen tüm din yanlılarınca böyle yapılması yukarıdaki amaçlar için de şaşırtıcı değilse de; aynı yanlışa laikliğe içten inanan hukukçu bilim insanlarının düşmesi merak uyandırmaktadır.

Örneğin laiklikten her söz açılışında **“laiklik dinsizlik demek değildir”** yollu asılsız teranenin kimlerden kaynaklandığını bugün dahi hep biliyor, görüyoruz. Aynı şekilde **“laiklik madem ki din ve devletin ayrılığıdır, nasıl din devlete karışmayacaksa devlet de dine karışmasın”** şeklindeki akıl yürütmenin yine kimler tarafından geliştirildiğini gördüğümüz vakit, Menderes ile bunlar arasında kurduğunuz koşutluğun garipsenmeyeceğinden eminiz. Aynı mantık **“laikliği hep din ve vicdan özgürlüğüyle birlikte ananlar”** için de geçerlidir.

Laikliğin dinsizlik demek olmadığı sloganı, belli bir amaç yönelik, art niyetli bir planın uygulanmasında taktiksel bir araç olarak kullanılmaktadır. Laikliğe saldırılar çok partili rejime geçilmesinden itibaren 1946’dan sonra hemen başlamıştır. Bir kesim kendilerini önce laiklik yandaşı olarak sunmakta ve fakat Türkiye’deki uygulanaşına karşı olduğunu belirtmektedirler. Bunun da iki yönden açıklamasını yapmaktadırlar: Türkiye’de uygulanan laiklik asıl laikliğe yani bu kavramın çıktığı Avrupa ülkelerindeki laikliğe aykırıdır, orada:

- 1) Laiklik, dinsizlik olarak algılanmamakta tam tersine din ve vicdan özgürlüğünü sağlamaktadır.
- 2) Laiklik, devletin dine karışmasını engellemektedir.

İşte Türkiye dincileri, devrimleri gerçekleştirmek için alınan önlemlerin aslında “*dinsizliği yerleştirmek amacını taşıdığını*,” bu önlemlerin “*din ve vicdan özgürlüğüne aykırılık teşkil ettiğini*” öne sürerek ustaca kurdukları bu tezle “*laikliği hırpalamak*” peşindedirler. Bunun siyasi görünümü maalesef Menderes ile başlayan girişimle yaşama geçirilmiştir.

1946–1948 arası ve daha sonra DP iktidarında başta *Sebilürreşad* dergisinde yuvalanan gericiler olmak üzere, Ali Fuat Başgil, H. Suphi Tanrıöver, Hikmet Bayır, Mustafa Kentli, Nurettin Topçu, Osman Yüksel, Yusuf Ziya Kösemen, Saidi Nursi, Ömer Rıza Doğrul, C. Rifat Atılhan, Ö. Nasuhi Bilmen, Tahsin Tok, Sait Özdemir, Mümtaz Turhan vb. gibi tutucu yazar ve sözde düşünürler tam bir ağızbirliği içinde bu tezi işlemişlerdir. (*Çetin Özek, Türkiye’de Laiklik, s. 105–122*)

Bu görüşlerin siyasi koruyucusu ise Menderes olmuştur. Menderes Antalya’daki nutkunda şöyle demektedir:

“İnkılap kavramları halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoruna dayanacaksa, milli vicdanın hilafına olan bu kavramları kaldırmak demokratik idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.” (Hüradım Dergisi, Nisan 1952, Sayı 171; Ç. Özek, a.g.e., s. 122)

Tabii bu fırsatı iyi değerlendiren gericiler “mal bulmuş mağribi” gibi derhal bu beyanata dört elle sarılmışlardır.

Bu tezin öğretisi ve siyasete de yansımaları geniş olmuş, hukukçular ve siyaset bilimciler laikliğin tanımına “dinsizlik”, “din ve vicdan özgürlüğü”, “devletin dine müdahale etmemesi” gibi laikliğin kendisiyle doğrudan ilgisi olmayan ve fakat bir anlamda sonuçlarıyla ilgili olumlu, olumsuz bazı olguları katmaya başlamışlardır.

Koyu bir dincilik yandaşı, Anayasa Hukukçusu ve DP’nin son yıllardaki danışmanı hocamız Ali Fuat Başgil’in 27 Mayıs 1960 hareketine kızgınlığıyla kaleme alınmış *Din ve Laiklik* adlı kitabından bazı alıntılar yapalım:

“Din, sırf bir inançtan ibaret değildir. Din aynı zamanda ameli bir hayat yolu, emirler ve yasaklar ihtiva eden ilahi bir kanundur.

Devletin yasa ve yasakları, dininkilerle aynıdır ve devlet de resmen bir dine sahip olduğu takdirde ve bu şartla... din ve sivil vazife ve mecburiyetler birbirine muarız (zıt) olma şöyle dursun birbirinin ayrılmaz lazımı haline gelir.

... Eskiden Avrupa’da ve bizde din ve devlet münasebetleri bu şekilde cereyan etmekte, mabed ile devlet el ele verip birlikte barışık yürümekte idi... Fakat din ile devlet ayrılınca... din ile devlet arasında çetin bir mücadele kopmaya başlamıştır.

... Bugün bu ayrılık ve mücadele bilhassa Türkiyemizde son haddine varmıştır... İşte din ve devleti barıştırmak için modern devletin koyduğu prensip din hürriyeti ve laikliktir.

Din hürriyeti... iman ve ameldir... amel dine hizmet vazifesinin gerektirir: Dinin akide ve esaslarını yaymak, öğretmek mukaddestir... bunları bilmeyen insan helak ve hüsrandır... Hakikati göstermek ve uçuruma kayan bir insanı tutup kurtarmak yüksek insanlık borcudur. Cihad, İslamda cihad farzdır... Din-i İslam’ı yayan ile cephede harp eden Müslüman eri aynı derecede mücahittir...

Hukuka bağlı bir devlette fertler dilediği ve beğendiği bir dinin akidelerine serbestçe inanmalıdır...

... Dini olmayan ve ruhani bir mahiyet taşımayan fikir, müessese, prensip, hukuk ve ahlaka ‘Laik’ denilmiştir.

... Din hürriyetini korumak için alınacak tedbir bir kelime ile laikliktir. Din hürriyeti ancak laik bir devlette gün görüp yaşayabilir.

Dinler, bilhassa İslamiyet, sırf ferdi ve manevi hayatı tanzim etmekle kalmaz, aynı zamanda devlet hayatını ve içtimai münasebetleri de nizamlar... Din yalnız ibadet ve duadan ibaret değil, hem hukuk hem de ahlaktır. Müslü-

man her ikisine de riayet ile mükelleftir. O halde bununla ladinilik nasıl birlikte yürür?

Bugün Garp memleketlerinde dini hayat ile iş ve münasebetler hayatı fiilen birbirinden ayrılmıştır... Türkiye'de de 150 seneden beri iki hayat birbirinden ayrıdır... Bundan artık dönülemez... isterse dini kaideleri (devlet men etmemişse) hususi hayatına çekip, vicdanında yer verebilir. Laiklik din düşmanlığı demek değildir. Nasıl din devlete karışmayacaksa, devlet de dine karışmamalıdır.

Devletin dine karışmaması demek dinin iman, ibadet, talim ve tedris işlerine müdahale etmez demektir. Ancak halkın dini ihtiyaçlarını tatmin zorundadır (!).

Türkiye'de 1924'ten itibaren devlete bağlı din sistemine geçilmiştir. -

Devlet mekteplerinde ortaokul ve lisenin ladini havası hatta din aleyhtarı muhiti içinde yetişip 18-19 yaşına gelen bir genç aldığı bu aleyhtar terbiye ve menfi zihniyetle idaresi ve hocaları çok kere dine muarız olan sivil bir ilahiyat fakültesinde okuyup da din adamı olamaz.

Laik bir devlette diyanet işleri ve vakıflar devlete bağlanamaz. Diyanet işleri muhtar olmalı ve vakıflar da ona bağlanmalıdır. (Devletin mali vesayetinden böyle kurtulunur.)"

Bu kadar çok doğru ile yanlış bir araya toplayan düşünce yığınını bulmak zordur. Hoca, laikliğin bir çaresizlik sonucu kabulü gerektiğini Müslümanlara büyük üzüntüyle nakletmektedir. İslam dininin bir anlamda eksiklik sayılabilecek niteliği olan siyasal, sosyal ve kültürel yaşama müdahale keyfiyetini hem teslim ediyor ve laikliğin bu nedenle çıktığını belirtiyor ve fakat yine de "bin bir dereden su getirerek" İslamiyetin bu eksiklikten arındırılması gerektiğini (reform) söylemeye yanaşmıyor.

Kuramsal hiçbir zorunluluk yok iken akıl karıştırıcı yöntemlerle laikliği bir yana bırakarak:

- a) Laikliğin din inkar ve düşmanlığı olmayacağına,
- b) Devletin dine karışmama ilkesi gereği din eğitime müdahale edemeyeceğine,
- c) Diyanet İşleri aracılığıyla devletin dine karışamayacağına ve Diyanet İşleri Başkanlığının özerk olması ve vakıfların Diyanete bağlanmasına,

ısrarla vurguda bulunuyor.

Başgil'in genelde laiklikle ilgili görüşlerine aşağıda cevap verilecektir. Ancak, Diyanet İşlerinin devlete bağlanıp, dinin bir anlamda devlet denetimine alınması ile laikliğin ihlal edildiği savı, DİB'in (Diyanet İşleri Başkanlığı) kuruluşundan bu yana olan gelişmelerle doğrulanmamaktadır.

Diğer deyişle DİB laikliğin karşısındadır; Hoca'nın endişe etmesine ve DİB'in statüsünün değişmesine hiç gerek kalmadan o kuruluş esasen devletten özerk bu yönde faaliyet göstermektedir. Üstelik maddi gereksinimini de devlete karşılatmak suretiyle. Resmi ve protokol konuşmalarındaki üsluba aldanmamak gerekir. Tıpkı buzdağının altındaki aysberg gibi, din bütün laiklik karşıtı yapısıyla DİB'nin içindedir. Son 50 yıldır da artık bunu saklamaya gerek bile duymamaktadır.

Örneğin, Tefik İleri'ye şükran olarak yayınladıkları bir kitapta batılılaşma adı altında Atatürk devrimlerinden anladıklarını hiç çekinmeden şöyle açıklamaktadırlar:

“Türk milleti var olduğu günden beri kendi insanını en iyi şekilde yetiştirme gayreti içersine girmiş ve asırlarca yetiştirmiş insanları sayesinde dünyaya her alanda örnek olmuştur. Ülkenin yüzünü Batı dünyasına döndürmesiyle birlikte başlayan taklitçilik, insanımızı kendi benliğinden uzaklaştırmış, bünyemizi yabancı hale getirmiştir. Bu taklitçilik milli eğitimimizin pozitif temeller üzerinde oturmaya çalışmasıyla içinden çıkılması zor bir mesele haline gelmiştir. Bu felsefeyle yetişen bir kısım gençler milletine yabancılaştırmış

halkını hor, hakir görmüştür. 'Başka milletler nasıl ilerlemişse, bizde öyle ilerleyelim' düşüncesiyle taklitçiliğe yönelenler, bu millet için saadet olan bir şeyin, diğer milletler için felaket olacağını, her milletin kendine has yapısı olduğunu hesaba katmamış, materyalist düşünceyle yetişen insanlar, milletlerine yarar yerine zarar vermiştir." (Her Yönüyle Tevfik İleri, Diyanet Vakfı Yayınları, Takdim Yazısı)

Görülüyor ki, anayasal bir kuruluş olan DİB, vakfı aracılığıyla Türk Anayasası'nın hiçbir suretle değiştirilemeyecek emredici hükümlerinden olan devrimcilik ve laiklik ilkelerine karşı bu ilkel karşıt düşünceleri yaymakta bir sakınca görmemektedir.

Buna karşılık, hükümetler büyük işsizlik oranına ve sıkı tasarruf önlemlerine karşın konu din olunca tüm para musluklarını sonuna kadar açmaktan çekinmemektedir. Ekonominin en basit kuralı, olanakları optimum verimle kullanmayı emreder. 2007 yılı başında devlet bütçesinden ayrılan ödenekleri karşılaştırmalı olarak görürsek onursuz politikacılarının dini nasıl siyasete alet ettiklerini kolayca saptarız. En önemli 8 bakanlığın bütçesi Diyanet İşlerinin bütçesinden azdır. Şöyle ki:

İçişleri Bakanlığı 783 milyon

Dışişleri Bakanlığı 563 milyon

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı 677 milyon

Ulaştırma Bakanlığı 687 milyon

Sanayi ve Tic. Bakanlığı 280 milyon

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 249 milyon

Kültür ve Turizm Bakanlığı 632 milyon

Çevre ve Orman Bakanlığı 404 milyon

Diyanet İşleri Bakanlığı ise 1.200.000.000 milyon

Din görevlisi memur sayısı 87.000, cami sayısı 77.000. Her 345 kişiye bir cami. Halen 1140 caminin inşaatı devam

ediyor. 82 ilde Diyanete bağı 3852 Kuran kursu, 14.403 cami yaptıırma derneğı var.

Eğitim Sendikasına göre 200.000, Hükümete göre 96.500 öğretmen açığı var. Sağlıkla ilgili hastane, yatak, doktor ve yardımcı personel ihtiyacı üst düzeyde. **Yabancı ülkelerden doktor getirmek için yasa çıkarılıyor** (Cumhurbaşkanı Sezer'in vetosuyla önlenebildi). Hükümet yeni fakülteler açmadığı için YÖK'ü suçluyor. Tıp Fakülteleri ilgilileri ise devlet ödenek vermediğı için öğrenci yetiştiremediklerini ve teknik olanakları artıramadıklarını söylüyorlar.

Almanya'da 70.000 sağlık kuruluşuna ve 11.332 kütüphaneye karşılık 8000 kilise, Fransa'da 60.000 sağlık kuruluşu ve 4000 kütüphaneye karşılık 9000 kilise, Türkiye'de 1220 hastane, 6300 sağlık ocağı, 1435 kütüphaneye karşılık 77.000 cami!

Din çevreleri yine de Diyanetin, tarikat ve cemaatlere devrini isterken, küçük bir koşul öne sürüyorlar: **Devletin bu yardımını sürdürmesi**. Diyanet İşleri Başkanı birkaç yıldır sürekli yakınmakta ve yeni İmam Hatip ve din görevlisi kadrosu istemektedir. Halbuki din eğitilmiş kendi personeli sürekli yatay geçişle diğer kamu kuruluşlarına kaydırılmaktadır. Tüyü bitmemiş yetim hakkı işte böyle heba ediliyor, kaynaklar işte böyle tüketiliyor.

Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı adlı bir araştırma ve anket yapan Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yünni Sezen de, laiklikten ne anladığını şöyle tanımlamaktadır:

“Laisizm (laikleşmecilik) dini her türlü sosyal hayat-tan, bu arada devletten tecrit etmek şeklinde bir felsefi meslektir... Hukuk, ahlak, siyaset, sanat, dinden, dinin etkisinden kurtulmuş olmalıdır... Laiklik ise devletin hukuki bir statüsüdür. Devletin din ve dünya siyasetidir. Laikliğin birkaç tanımı şöyledir:

Felsefe: ... İnanmanın yerine aklın hakimiyetinin tercih edilmesi anlayışıdır.

Siyaset: ... Siyasi iktidar ile dini iktidarın ayrılması anlayışıdır.

Hukuk: ... Kanunların dinden bağımsız yapılması, devlet ile dinin birbirine karışmamasıdır."

Böylesine yalın bir tanıımı zorunlu kabul ederken, dincilerin (Yümni Sezen'in) gönlü yine de laiklik karşıtlığıdır:

"... Laikliğin dinsizlik şeklinde sapmaları göz önüne alınmasa bile, tarafsızlık, ilgisizlik, edilginlik karakteri ile dinin hatta genel olarak insanın etken (aktif) karakterinin birbiriyle uyuşmayacağı çokca yazılıp söylenmiştir: 'Laiklikle, doğruluk uğruna mücadele bağdaşmaz. İnsan ise mutlaka doğruluk uğruna mücadele eder. Sadece liberal Protestanlık laiklikle imtizaç (bağdaşmak) edebilmiştir.'

Laiklik ilkesi... son tahlilde tarafsızlık ilkesidir... ve bu tarafsızlık ancak siyasi güce ait olabilir. Din ise kendisi hem iman ve amel teklif edecek, kurallar, emir ve yasaklar ilan edecek, hem tarafsızlığı bizzat kendi bünyesinde taşıyacak, bu, dinin varlık sebebine ve mantığına aykırı görünüyor. Tavsiye ve teklifler karşısında insanları hür bırakabilir; fakat bu kendi bünyesinde yapıp yapmamanın, kabul edip etmemenin eşit telakki edilebileceği, tarafsız davranılabileceği bir manayı taşımaz.

Laiklik çözüm değildir. Hele Müslümanlık için yeni meseleler yaratmaktan başka şeye yaramayabilir. Çünkü İslam din olarak diğerlerinden daha fazla doğrudan insan hayatıyla ilgilenmektedir. Böylece modern İslamcılara göre önemli olan İslamın sosyal hedeflerinin yorumunu doğru yapmak ve fikir üretimini durdurmamaktır.

Batı Avrupa'da temelde ekonomik değişikliklerin sonucu olan sekülerleşme, Doğu Avrupa, Rusya ve Türkiye'de devletin siyasi bir programı olarak dayatıldı...

Laiklik Türk toplumunda bilhassa 1948'den itibaren... tartışılmakta fakat muğlaklığını korumaktadır. Niyazi Berkes'in belirttiği gibi Türkçeye Fransızca'dan geçmiş olan bu terim, Müslümanlığa da Osmanlı-Türk siyaset geleneğine de yabancıdır (!).

Büyük çoğunluğun anlamını, kökenini, yazılış biçimini bile bilemediği yabancı bir terimin girişi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Peyami Safa'nın dediği gibi 'Laiklik Batıda bile kaypaklığını muhafaza eden münakaşalı bir kavramdır.'

Bu kuramsal hazırlıktan sonra aynı yazar sözü 1950'ye kadar uygulanan laikliğin insafsızca eleştirisine getirmektedir:

"Laikliğin önce engelleyici tarafı uygulanmış, 1937'de anayasaya lafız olarak girmiş, fakat din ve vicdan hürriyeti, dinin devletten ayrı teşkilat gibi laikliğin kendine has kabul edilen yönü ve kanun garantisi bir türlü gerçekleşmemiştir.

Şerif Mardin'in dediği gibi 'Cumhuriyet halkı hesaba katmadan resmi dinin (İslamın) yerine laikliği koymuştur.'

Dinin siyasete alet edilmemesi ilkesiyle Türkiye'de dinin devlet kontrolü altında olduğu çelişkisi çözülememiştir. Devletin laikliği korumasının da bir çeşit din siyaseti olduğu hesap edilmemektedir.

Türkiye'de laiklik uygulamasının kişi hak ve hürriyetlerinin yanında olduğunu... söyleyemeyiz. Türkiye'de toplumun bütünü için değil, sadece dinsizler için bir hürriyetin söz edilebilir olduğu bir gerçektir (!). Kişi hak ve hürriyetlerini isteyenler hep geniş dindar kesimlerdir (!)... 1950'den sonra hürriyet arttıkça devlet laikliği zayıflamıştır.

Bugün laik kesimler, sosyete kesimler milli olandan hızla uzaklaşmışlardır... Yabancı kelimelere, giyim kuşamdan sanat anlayışına, evliliğin reddedilmesinden ser-

best cinsi hayata kadar her alanda milli–manevi olandan uzaklaşmışlardır.”

Ali Fuat Başgil’in “laik üniversitelerden ancak dine muarız ilahiyatçıların çıkacağı” tahmini görülüyor ki tutmamıştır. 40 yılda, hem de İstanbul’un kalbinde, laiklik karşıtı ve Cumhuriyete dost olmayan çok sayıda akademisyenden sadece biridir karşımızdaki Doç. Yümnü Sezen. (Tabii bu tutucu akademisyen, kitabımızın yayın tarihinde çoktan profesörlüğe yükselmiş ve üst düzey yönetsel bir göreve atanmıştır.) Üstelik yaptığı ankete aldığı cevaplar, savlarıyla çeliştiği halde yorumlarında ısrarlı olması dikkat çekmektedir. Örneğin, anketinin birinci sorusu “Türkiye’de dinsizlik henüz azınlıktır” sonucunu vermektedir: Cevaplardan sadece %2,71 dini gereksiz bulmaktadır. (Y. Sezen, a.g.e., s. 89) Dikkati çeken bir başka husus da, bu oran içinde kadınların %66,29; erkeklerin ise %33,71’i teşkil etmeleridir.

Yazar bu sonuca karşın varsayım, yorum ve savlarını önemli ölçüde laikliğin dinsizlik nedeni olduğuna dayandırmaktadır. 1950’ye kadarki Cumhuriyet dönemini de bu nedenle sıkça eleştirilmektedir.

Bir diğer sonuç da, deneklerin %21,52’sinin laikliği dinsizlik, %73,45’inin din ve devlet ayrılığı; vicdan ve din özgürlüğü olarak görmeleridir. Sorular şöyle düzenlenmiştir:

“LAİKLİK NEDİR?

- a) *Dinsizlik*
- b) *Din ve vicdan hürriyeti*
- c) *Din işiyle devlet işinin ayrı tutulması*
- d) *Devlet–din ayrılığı ve inanç, vicdan hürriyeti*
- e) *Diğer...”*

(b) şıkkına verilen olumlu cevap %15,39; (d)’ye %24,96; (c)’ye %33,1’dir. Laikliği dinsizlik saymayanların çoğunluğu gerçek

ve yalın tanım olan “din ve devlet işlerinin ayrılığı”nı imlemektedir. Şayet sorular düzenlenirken “din ve vicdan özgürlüğü” sorusu dahil edilmeseydi ki bizce aşağıda nakledeceğimiz gibi buna hiç gerek yoktu; belki de cevapların tümü (c) şıkkını göstereceklerdi. Din ve vicdan özgürlüğü gibi kulağa hoş gelen bir kavramı sorulara dahil etmek, bizce anketi bir anlamda saptırmıştır; yine de %33,1 ve %24,96’nın büyük kısmının yalın tanıma eğilimli olacağı nazara alınırsa; bu haliyle bile “din–devlet ayrımı” tanımına iltifat edenlerin %50 civarında olduğu sonucuna varabiliriz.

Bazı sonuçların eğitim ile birlikte değişiklik göstermesine bir anlamda yazara hak ettiği yanıtın deneklerce verildiğini göstermesine karşın, yorumlarında bunlara gereken ağırlığı vermemektedir ki; bunu bilim ciddiyetiyle bağdaştırmak güçtür:

- Öğrenim durumu arttıkça, din duygusu zayıflamaktadır.
- Gelir durumu yükseldikçe, din duygusu zayıflamaktadır.
- Köy menşeliler din konusunda ilçedekilere göre daha hassastırlar. (İlçenin de ile nazaran aynı sonucu vermesi beklenirdi; yazar buna değinmemiştir.)
- Hukuk ve sağlık mesleği mensupları dine daha az bağlı; tarım kesimi, ev kadını, işsiz, hizmetli, asker–polis, teknik meslek sahipleri ve serbest elemanlar daha çok bağlı grubu oluşturmaktadır.
- Dine saygılı olanlar dahil, önemli bir oran dini hakimiyet düzeni kurulursa, baskı ve yasaklar uygulanmasından korkmaktadır.
- Eğitim düzeyi yükseldikçe laikliğin dini geliştirdiğini kabul edenlerin oranı çoğalmakta; okuma yazma bilmeyen veya ilkokul mezunları dini hayatın laiklikle daha çok zayıfladığı kanısındadırlar. Yurtdışına çıkıp çıkmamaya göre oranlar aynı eğilimi yansıtmaktadır.

Böylesine açık ve kesin verilerin göz ardı edilerek, sonuçların neredeyse tahrif edilmesini akademik açıdan değerlendirmek bir yana, siyasal, ideolojik bir kışkırtma akla gelmektedir ki, “ilahiyatçılık” nitelemesi ile bu tutumu bağdaştırmak güçtür.

Tüm bu verilerin bizi yönelttiği sonuçlar; sorular belli amaca yönelik düzenlenmesine karşın yine de şöyle özetlenmeliydi:

- Öğrenim düzeyinin yükselmesi, ekonomik zenginlik, büyük metropollerde toplumun baskısının az duyumsanması, hukuk ve sağlık gibi sosyal derinliği olan mesleklere mensubiyet, İslamın çoğunlukta olduğu ülkelerdeki baskıcı rejimlerden korku gibi faktörlerin dine karşı çekingenlik yarattığını yazar vurgulamalıydı.

Buna karşılık bu akademisyen kör bir yandaşlığı çağrıştıran bağnazca yorumlar getirmektedir:

“Teokratik devletlerde din ve devlet işlerinden biri, özellikle devlet yani dünya işi aksar’ tezinin incelenmesine ihtiyaç vardır. İki görev birbirinden ayrılırsa gerçekten dünyevi gelişme müsbet yönde etkilenir mi? Yoksa ilişki yok mudur? Genel kanaata bakılırsa, laikliğin ilerlemek veya geri kalmakla doğrudan ilgisini kabul etmek zor görünüyor. Dünyada ileri toplumlar dinsiz olmadığı gibi çoğunluğu laik bile değildir (!). Tesirler olsa olsa dolaylı tesirlerdir.”

Laikliğin tarihsel ve eylemsel üstünlüğünü inkar için yazarın getirdiği argümana bakalım : *“İleri toplumlar yani laik ülkeler dinsiz değildir.”* Yine laikliğe karşı dinsizlik kozu... Sayın yazara şunu söylemek gerekir: Bu ülkelerde laiklik artık öylesine yerleşmiş bir kurumdur ki, kimse onu tartışmaya bile kalkışmamaktadır. Çünkü gündemden artık düşmüştür, tıpkı demokrasi gibi... Ayrıca dinsizlik veya dindarlık konusu da kimsenin umrunda değildir. Sadece ABD’de son yıllarda dincilerin, siyasete ve bilime yerli yersiz müdahalele-

ri görülmektedir ki ciddiye alınmamaktadır. Bugün Avrupa'da veya hatta ABD, Kanada, Avusturalya'da yazarın yaptığı gibi bir anketi hiç kimsenin düşünmesi bile mümkün değildir. Özellikle bir akademisyenin (!) Bu ancak bir güldürü konusu olabilir. Hele hele bu ülkelerin çoğunluğunun laik bile olmadığını öne süren bu akademisyen, o ülkelerde o unvana yükselmez ve kazara yükselmişse mutlaka kaybederdi.

Laiklikle, uygarlığa yöneliş, kültürel ve ekonomik gelişmişlik arasındaki şaşmaz nedensellik bağını inkara kadar varan bu bağnazlığı, bilimsel anket (!) kisvesine sokmak, ilahiyatçılar için sanki bir kutsal görev teşkil etmektedir. Bugün artık İslam dışı ülkelerde dinin tamamen kişiselleştirilmesi; bir inanç ve vicdan konusu sayılması, bu niteliği yüzünden dünyevi alandan kaldırılması, bu zevatin bir türlü hazmedemediği bir şeydir. Çünkü İslam, onlara göre bu konulara da egemen olmalıdır. Aksine yöneliş ilahiyatçıların önemini ikincileştirdiği için dinin dar çerçevesi içinde sıkışıp kalmaktadırlar. Bunun çıkış yolu, dini; doğal yatağına çekmek olduğu halde hâlâ "içtihat geliştirme"den söz etmektedirler. Yani İslam hâlâ siyasette, hukuk, sosyal ve ekonomik yaşamda egemen olsun ve bu beyler de sürekli fetvalarıyla bu döngü içinde kalabilsinler. Büyük gazetelerin din sütunlarındaki fetvaları incelediğimizde, dinin bu müçtehitler (!) eliyle nerelere kadar uzandığını ve laikliğin İslamiyet için ne kadar vazgeçilmez bir kurum olduğunu bir kere daha teslim ederiz.

Özetle din kökenli akademisyenlerin laiklik, hukuk ve diğer din dışı konularda fetvadan sakınmaları toplum ve kendi esenlikleri açısından yararlıdır.

Laikliğin tanımında bu tuzağa laiklik yandaşı akademisyenlerin de düştüğünü görüyoruz. Örneğin, Çetin Özek, *Türkiye'de Laiklik* adlı kıymetli doçentlik tezinde laikliği şöyle tanımlamaktadır:

"Laikliğin klasik tarifi: Din ve devlet işlerinin ayrılığıdır. Ancak kanaatimizce bu tarif dar, eksik ve zararlıdır. Bu ta-

rif dardır, çünkü laiklik sadece din ve devlet işlerinin ayrılması demek değildir. Bu tarif eksiktir, çünkü din hürriyetinin korunmuş olup olmaması laiklikten ayrı bir konu olarak kabul edilmiştir. Nihayet bu tarif zararlıdır, çünkü devletin karışmadığı, hiçbir şekilde sınırlandıramadığı dini faaliyetin suistimal edilebilmesi imkanını doğurabilir.” (s. 4)

Halbuki Özek’in dar olarak nitelediği bu tanım, yukarıda açıkladığımız kargaşayı önleyecek yalınlıkta ve basitliktedir. Özek’in vurguladığı sakıncalar bizce siyasi ve kültürel maslahat (oportünite) bakımından yerinde ise de hukuki olarak geçerli olamaz.

- a) Laikliğin din ve devlet işlerinin ayrılması dışında daha geniş bir anlam taşıması, laikliğe sosyolojik, felsefi, siyasi açıdan daha başka kavramları eklemek niyeti ile bağlantılıdır. Bu ek anlamlar –ki bunlar din ve vicdan özgürlüğü ile devletin dine karışmamasıdır– laiklik kavramının bizzatihi kendisine bağlı nitelikler olmayıp, sonuçlarının yarattığı birtakım sorunların çözümü ile ilgili önlemlerdir. Uygur ülkelerde rastlanmayan bu sorunlar İslam dünyasında dincilerin laikliğe hücumlarının gerekçelerini teşkil etmektedir.
- b) Tarifin eksikliği de kuramsallık dışı bir endişedir. Din ve vicdan özgürlüğünün laiklikten ayrı düşünülmesi, örneğin Türk Anayasası’nda olduğu gibi iki farklı kavramın ayrılması gibi doğaldır. Bir ülke tasavvur edelim ki, pekala siyasi rejim olarak laikliği seçmiş olsun ve fakat tek bir din dışında başkaca dini inancı yasaklasın ve tabii bu tek dinin de devlet işlerine müdahalesine olanak vermesin. Sanıyoruz bu devletin laik olmadığını söylemek zordur; fakat diğer yandan da temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı otoriter bir rejim olarak tanımlamak zorunludur.
- c) Tarifin zararlılığına kanıt olarak gösterilen “devletin dini faaliyetleri sınırlamaması veya bunlara karışmama-

sının yaratacağı tehlike" yukarıdaki (b) şıkkı ile çeliştiği gibi (zira din özgürlüğüne müdahale söz konusudur) tamamen pratik bir endişeyi yansıtmaktadır.

Uygulamada devlet ile din ayrılığının zorunlu görüntüsü, dinin devlete karışmamasıdır. Şayet ters yönde devlet dine karışırsa bundan laikliğin ortadan kalktığı gibi bir sonuç çıkmaz. Bu tamamen siyasi bir tercihtir. **Dini özgürlüklerin kötüye kullanılması tehlikesine karşılık bir önlem olarak düşünülmüştür ki laikliğin tanımını bozan bir müdahaleden burada söz edilemez. Belki de tam tersine dinin devlete müdahalesine engel olacağı için devletin ülke esenliği açısından dinin kötüye kullanılmasını engelleyecek önlemleri alacak bir tutum takınması laikliğin asli tanımına aykırı düşmeyecektir.**

Özet olarak; laikliğin tanımına, "din ve vicdan özgürlüğüyle, devletin dine müdahalesi" zorunluluğunu eklemek bilimsellikten uzak bir yöntemdir. Nitekim, Sayın Özek, eserinin bir yerinde; *"prensip olarak din hürriyetiyle laiklik aynı anlamda müesseseler değildir"* (a.g.e., s. 4) demektedir ve fakat:

"Bununla beraber devletin laiklik icabı olarak fertlerin dini eşitliklerini sağlamak sorumluluğuyla karşılaşması halinde bu iki mefhum birbirine yaklaşımaktadır."

şeklinde bir açıklama ile devletin din eşitliğini sağlamasının laiklik icabı olduğunu öne sürmektedir.

Kuşkusuz demokratik bir devlet yapısının mutlaka ve mutlaka laik bir niteliği zorunlu kılması ve demokrasi kavramının da diğer temel özgürlükler gibi din ve inanç özgürlüğünü de içermesi; tüm bu ilkelerin birlikte düşünülmesini haklı kılmaktadır.

Ancak bilimsel tanımlarda aranması zorunlu özen ve ince ayırmalar, üstelik siyasetçi ve dinciler tarafından sürekli kötüye kullanılagelen laiklik konusunda bu açıklamayı gerekli hale getirmiştir.

Bilindiği üzere “din ve vicdan özgürlüğü”, diğer temel hak ve özgürlükler gibi örneğin kişi ve konut dokunulmazlığı, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, düşünce ve kanaat ve bunları yayma, dernek kurma, toplantı, yürüyüş özgürlükleri gibi devlete değil kişilere yönelik hak ve özgürlükler kümesinin sadece biridir. Bu nedenledir ki, Anayasa’nın 24. maddesinde bu özgürlük tanımlanırken, laiklik “başlangıç” kısmında: *“laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı”* şeklinde tanımlanmıştır.

Din ve vicdan özgürlüğünün kendisinin akla getirdiği iki küme sınırlama söz konusudur:

- 1) Din ve vicdan özgürlüğü, kendisi bizatihi laikliğin bir sınırlamasıdır. Zira, bu özgürlüğün sınırı “dinin siyasete temas ettiği” noktada sona erer.
- 2) Bu özgürlük diğer kişilerin din ve vicdan özgürlükleri ile sınırlıdır.

Dikkat ederseniz laikliğin kendisinin “din ve vicdan özgürlüğünün bir sınırlaması” olup olmadığı bu ayırımda söz konusu edilmemektedir. Çünkü laiklik nasıl diğer temel hak ve özgürlükleri (örneğin kişi ve konut dokunulmazlığı, yerleşme ve seyahat, dernek kurma, toplantı ve yürüyüş özgürlüklerini) sınırlamak gibi bir sav taşımıyorsa; din ve vicdan özgürlüğünü de sınırlayıp sınırlamama ile ilgili değildir.

Diğer deyişle örneğin laikliği nasıl: “Dinin devlet işlerine etkisinin önlenmesi” şeklinde tanımlarken, “ancak laiklik kişi ve konut dokunulmazlığını, yerleşme ve seyahat, dernek kurma, toplantı ve yürüyüş özgürlüklerini engellemez” biçiminde bir sınırlama getiremezsek, aynı şekilde bizden, “ancak laiklik, din ve vicdan özgürlüğünü de engelleyemez” biçiminde bir sınırlamaya da yer vermemiz beklenmemelidir. Çünkü bu sınırlamalar, kavramın bizatihi kendisinin bir unsuru olmayıp dışarıdan ona eklenmiş yabancı bir etkinin, örneğin bir tehlikenin tanımıdır.

Fakat, 1789 İhtilalini izleyen günlerde Fransa'da, yüzyıllık birikimlerin etkisiyle dine saldırılar gözlenmiş ve Türkiye'deki tutucuların iddiasına göre benzer saldırılar 1923–1950 döneminde de ülkemizde dindarlara karşı yapılmıştır. O halde iyi niyetli bir yaklaşımla din ve vicdan özgürlüğüne böylesine bir saldırı tehlikesi söz konusu ise ve bunu önlemek için anayasaya hüküm konulacaksa, bunun yeri laiklik maddesi değil, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 24. maddedir. Nitekim, 24. maddenin 2. ve 3. fıkralarında din özgürlüğüne karşı vaki olabilecek saldırılar, serbesti ile birlikte düzenlenmiştir.

Mutlaka laiklik tanımında din ve vicdan özgürlüğüne yer verilecekse, dincilerin iddiasının tam tersine bu şöyle yapılmalıdır:

“Laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını, ve dinin vicdan özgürlüğü bahanesiyle de olsa devlet işlerine karışmamasını zorunlu kılar.”

Kaldı ki, 1923–1950 arasına yönelik bu suçlamanın tamamen kötü niyetle, bizatihi laikliğin kendisine yönelik olduğu, ileriki yıllarda sağcı liberal partilerin ödünleri ve esnek laiklik anlayışının bile dincileri tatmin etmemesiyle ortaya çıkmıştır. Dine köktenci bir şekilde karşı çıkılan, Fransa ve Rusya'nın birçok nedenden ötürü bugün Türkiye'ye örnek olma olasılığı hemen hiç yoktur.

Menderes de, oy deposu saydığı tutucu yığınların duygularını okşamak, CHP'yi kötülemek amacıyla laikliğe bağlılığını açıkça vurgulamaktan hep kaçınmış, laikliğin tanımında kuşku yaratan usuller icat etmesi ile seçmenlerine bazen ima yollu bazen de açıkça CHP'den farklı bir din anlayışına sahip oldukları kanısını yaratmıştır. Bu yolun ise Atatürk'ün ödünsüz devrimci, çağdaş, bilim yolu olmadığı açıktır. Nitekim, dinciler de bunu hemen sezerek Menderes'e övgüler ve

oylar yağıdirmışlardır.* Ancak izlenen bu siyaset, ileriki yıllarda kendilerini Menderes'in öğrencileri sayan Demirel, Özal, Çiller gibi sözde liberal tutucular üzerinde olumsuz etkilerini giderek artırmış ve sonunda dinci ve hatta ırkçı partilerin kuvvetlenmesine ve iktidara tırmanmalarına yol açmıştır. İşte Menderes'in günahı buradadır.

Laiklik konusunda klasik çalışmaları bulunan Niyazi Berkes'in dev eseri *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'da önemli görüşler yer almaktadır:

"Laiklik, dar anlamda din–devlet ya da devlet–kilise ayrımı sorunu değil, çok daha geniş anlamda, 'kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma' sorunudur.

Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur. Ancak bazı değerler zamanın geleneklerine göre değişeceğine, zamanla katılaşma, kireçlenme eğilimi gösterirler... Kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı çok rahat ve kolay bulurlar... ancak değişme zorunluluklarının sillesini yemeyen toplum da yoktur... Bir toplumda en yüksek sayılan değerler kılığına girmeye de eğilimlidirler. Din, geleneğin en son sığınağı en son savunma kalesidir.

... İşte çağdaşlaşma sözcüğünün özü, laikleşme gibi toplumu bir dinselleşme hummasının yakasından kurtarma işi imiş gibi gözüküyor...

Dinselleşme, çağdaşlaşmaya karşı kaplumbağanın kabuğa çekilmesi gibi bir korunma çabasıdır. Her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması başlar.

Türkiye örneğinde kısa süreli hilafet deneyi, ikisi arasındaki bağlantıyı daha iyi kavramakta çok yararlı olmuştur. Din

* 2007 seçimlerinden önce dinci parti AKP'nin propaganda afişleri görülmeye başlandı. Çarpıcı slogan DEMOKRASİ YILDIZLARI idi ve 3 resim: Menderes, Özal, Tayyip yan yana. Afişi bastıran Sivil Toplum Örgütleri arasında İstanbul Fatih'te İsmail Ağa Camii'nde toplu cinayet işleyen tarikat da var (!). Menderes bu yere nasıl geldi? Dinciler neden onu kendilerinden sayarlar?

devleti ideolojisinin kendisi, 'iki alanı ayırma' anlamındaki laiklik görüşünün olanaksızlığını göstermiştir. Çatışma, aynı ruhani ve cismani alanların beraberliğinin yarattığı bir çatışma değil, teokrasi ile demokrasi arasındaki fark sorunu üzerinedir.

Laiklik adına din özgürlüğü tezini ileri süren akımların çoğu dinsel olmaktan çıkıp siyasi bir nitelik alır. Tarikatçılık biçiminde gözükkenler de bunun sadece bir yeraltı türüdür.

Bu soyut biçimli tartışma, vicdan özgürlüğü gerekçesiyle Cumhuriyetin tutumunu çelişkili gören eleştiri ile demokrasi ilkelerine dayanarak şeriat özerkliğine meşruluk isteyen görüşün ikisinin de din sorununa bütün toplumsal varlığı ilgilendiren bir sorun olarak bakmadıklarını gösterir. Bu yüzden laiklik ilkesinin her biri ayrı bir anlayış yolunu gerektiren iki yanı bulunduğu görülmektedir. Bu iki yandan biri, çağdaş bir rejimde din sorununun bir aydınlanma sorunu olması, öteki de çağdaş ahlak ve kültür gelişmesi sonucu olmasıdır."

Berkes'in bu özlü çözümlemesi en başta A. Fuat Başgil ve Menderes'e anlamlı bir cevaptır. Başgil yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi tam bir şeriat ve teokrasi yanlısıdır:

"Dinler bilhassa İslamiyet, sırf ferdi ve manevi hayatı tanzim etmekle kalmaz; aynı zamanda devlet hayatını ve içtimai münasebetleri de nizamlar... Din yalnız ibadet ve duadan ibaret değil; hem hukuk hem de ahlaktır. Müslüman her ikisine de riayet ile mükelleftir. O halde bununla ladinilik nasıl birlikte yürür?"

Başgil, Türkiye'de 150 yıldan, Batıda ise daha eskiden beri din ve devlet işlerinin ayrıldığını, bundan artık dönülemeyeceğini, besbelli hayıflanarak söylemektedir. Ancak yine bir şeyler koparabilmek için **madem din devlete karışmayacak o halde devlet de dine karışmasın** yollu tekerlemeye sığınmaktadır.

İşte Berkes, bu savda bulunanların asıl amaçlarının din devleti ve şeriat olduğunu söylerken, hem genelde hem de Başgil nazara alındığında özelde haklılığını doğrulamaktadır.

Berkes bu konuda yalnız değildir. Ele aldığı her konunun gazete köşesi bile olsa derinliğine inme yeteneğine sahip Özdemir İnce de, 10 Ağustos 2005 günlü *Hürriyet* gazetesinde AKP'nin örgütüne gönderdiği laiklik tanımından hareketle aynı yönde saptamalarda bulunmaktadır. Önce AKP'nin anayasa da girmesini isteyebileceği laiklik tanımını görelim:

“Laiklik devletin tüm dinler ve inançlar karşısında tarafsız kalması, eşit mesafeyi koruması için takınılan kurumsal bir tutumdur. Laiklik, çoğulculuk, tolerans ve tarafsızlık kültürü üreten bir mekanizmadır. Laiklik inanç ve din özgürlüğünün garantisidir.”

İnce, haklı olarak önce laikliğin kökeninde yatan felsefe ve ilkeyi tanımlamakta ve daha sonra da şu eleştiriyi getirmektedir:

“1789 Fransız Devriminin dayandığı laiklik felsefesi, dinin yeryüzü egemenliğini sınırlar, toplumu ve bireyi dinin baskılarına karşı korur. Bu anlamda birey ve toplumun özgürlük ve eşitliğinin (dinsel baskılara karşı) garantisidir.

1789 Fransız Devrimi, Hristiyan kilisesinin yeryüzü egemenliğini kurmak, onun siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak için yapılmadı. Tam aksine toplumun ve bireyin din inanç ve özgürlüklerini kilise (din) baskısından kurtarmak, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve demokrasi için yapıldı.”

AKP'nin tanımı, dikkat edilirse, Menderes'inkine çok yakındır. O da yalın bir “din–devlet ayrımından” özenle kaçınmakta “inanç ve din özgürlüğünü” tanımının tam ortasına yerleştirmektedir.

50 yıl sonra AKP ile DP'nin laiklik tanımında birleşmeleri, bu tanıma dincilerin de katılması şüphesiz rastlantı değildir.

Berkes ve İnce'nin yorumu açık ve isabetlidir. Tutucu siyasilere müşterek noktaları: **Din devleti ve şeriattır**. Bu nedenle İnce yazısını şöyle sonlandırmaktadır:

“AKP'nin laiklik tanımlaması tilki hazretlerinin kümes kapısında bekçi durmasına benziyor.”

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Sünni egemen görüşün diğerlerine, özellikle Alevi görüşe **hoşgörü–tolerans, tarafsızlık, çoğulculuk** sloganları ile karşı çıkıp bunu laikliğe dayandırmaya yeltenmesi tam bir kafa karıştırma yöntemidir. Tarihte binlercesi görünen **Maraş, Çorum, Sivas** kıyımları, Irak’ta 2004–2006’da yaşananlar arasından laikliğe bakış tam bir güldürü seyirliğidir.

Bu konuyu kapatmadan önce 2008 yılında dinci AKP’ye karşı Anayasa Mahkemesi’nde açılan kapatma davasını etkisiz kılmak için AB yetkililerinin AKP’ye kol kanat germeleriyle başlayan tartışmaya da değinmek istiyoruz. Tam bir müstemleke valisi edasıyla konuşan bu küstah komiserler, Türk devrimlerine ve de özellikle laikliğe dil uzatmakta “zorla laiklik” olmaz demektedirler.

Bununla neyi kastettikleri açıktır: “AKP’nin başında bulunduğu kitle şayet laikliği kaldırmak istiyorsa, buna karşı çıkamazsınız” demek istiyorlar. Bu özet ifade AB yetkililerinin Türk Cumhuriyet ve Atatürk devrimlerine nasıl şaşı baktıklarının göstergelerinden sadece birisidir.

Ayrıca bu yargıdaki içtensizlik, ilk bakışta hemen göze çarpmaktadır. Avrupa ülkelerinde laiklik yüzyıllardır çözümlenmiş, neredeyse unutulmuş bir konu olmasına karşın, Türkiye söz konusu olunca yeniden inşa edilmek istenmesi, İslam’la ve özellikle ılımlı İslam’la (!) harmanlanıp tanınmaz hale getirilmesi dikkati çekmektedir.

Nihayet bu söylem, Tayyip Erdoğan’ın “Bu halk isterse pekala laiklik kalkar” şeklindeki yersiz sözlerini anımsatmaktadır.

Laiklik, Türk Anayasasının, Cumhuriyetle birlikte, değıştirmesi dahi teklif edilemeyecek yaşamsal kurallarının ve kuruluş felsefesi ilkelerinin en başta gelenidir. Bu ilke, 1982 Anayasasında, % 92 dolayında bir çoğunlukla kabul edilmiştir.

O halde şimdi AKP'nin % 92'ye nazaran cılız bir yüzde olan 47'ye dayanarak, bu ilkeyi bertaraf etmesine, AB nasıl olumlu bakabilir? (Üstelik % 47'nin % 92'ye dahil olduğu unutularak) İşte laiklikteki “zor” unsuru böylesine Anayasal ve tabii meşru bir alt yapıya sahiptir.

AB komiserlerinin “biz laiklik tamamen kalsın demiyoruz” şeklinde bir cevap vereceklerini tahmin edebiliriz. Ancak bu cevap da kötü niyetli sayılmaya mahkumdur. Çünkü AB böylece, laikliğin tıpkı türban olayında olduğu gibi alenen kemirilmesine karşı çıkmadığını, tersine AKP'yi cesaretlendirdiğini bir kere daha kanıtlamış olacaktır.

AB ile AKP arasındaki bu uğursuz oydaşlık, şayet Avrupa'nın gerçek demokrat ve laiklerinde bir nebze insaf ve izan kalmış ve geleneksel emperyalist ve çıkarıcı kimliklerinden sıyrılabilmişse, ancak onlar tarafından engellenebilecektir.

Kitabımızın 3. baskısı hazırlanırken Anayasa Mahkemesi 10–1 oyla AKP'yi “irticain odağı” sayan kararını açıklamıştı (30.07.2008). Böylesine sağlam bir gerekçeye karşın Yüksek Mahkeme AKP'yi kapatmamış, devlet yardımından mahrumiyet ile işi geçiştirmişti. İç ve dış baskıların bu sonuç ile yakından ilgili olduğu çok açıktır.

Aydın Menderes'in 2008 yılında yaptığı bir konuşmada bu konulara değinirken söyledikleri özetle şunlar olmuştur:

“DP ile başlayan din ve vicdan özgürlüğü halkımızca öylesine benimenmiştir ki, hiçbir askeri müdahale ona dokunmamıştır. Arapça Ezan, Din Dersleri, Kuran Kursları, Hafızların yetiştirilmesi (İHL mezunları kastediliyor olmalı), Camiler vb. bu meyandadır.”

Bu saptama olgusal olarak belki doğrudur. Ancak halkın tümünün özellikle aydınların aykırı düşüncelerine de yer vermesi gerekirdi. Öyle ya, bazı konuların haklılığı kelle sayısıyla doğrulanamaz.

Özgürlükler arasında kötüye kullanmaya en elverişlisinin din özgürlüğü olduğunu, bunun İslam Ülkelerinde bir yazgı olarak yaşandığını da Sn. Menderes'in vurgulaması gerekirdi. Nitekim Türkiye'de ana dilini bir yana bırakıp kutsallığı bahane ederek Arapça ezanı cızırtılı, madeni bir sesle hoparlörlerden yurttaşlara zorla dinletmenin özgürlüklerle ilgisini kuranlar az değildir.

Din dersleri ve Kuran kursları hakkında çalışmamızda yeterli bilgi mevcuttur.

Hafızlar (İHL) ve Camiler'de bu özgürlüğün abartıldığı iki alan olmuştur. Kuşkusuz hafızların din adamı görevlisi olarak kalmaları başka mesleklere yayılmamaları ve 70.000 dolayındaki caminin sayısı ile ilgili bazı notlar düşmesi beklenirdi. Özellikle bu 70.000 caminin her birine İmam, Müezzin, görevli atamanın ve onların mali haklarının Devlet bütçesine getirdiği yükü göz ardı etmemesi gerekirdi.

Din ve Vicdan özgürlüğü alanında gelinecek noktanın kaçınılmaz şekilde nasıl AKP ile kesiştiğini birazcık insaf edip düşünmesini kendisinden beklerdik.

DP'NİN MİLLİ EĞİTİM, KÜLTÜR, DÜŞÜNSEL KALKINMA POLİTİKALARI VE MENDERES

Menderes'in bu çalışmada temel başvuru kaynağı olarak aldığımız yaklaşık 5000 sayfalık söylev ve demeçlerinde eğitime ayrılan yer alt alta eklenirse birkaç sayfayı geçmemektedir. Bunlar da istatistik rakamlarıdır. Menderes'i kalkınmanın ekonomik yanı, çok, hem de çok ilgilendirmektedir. Eğitim, kültür ve sanatla ilgili sözlerine pek rastlanamaz. Menderes'in sanat gösterilerine pek katılmadığı, buna karşılık pek çok şiiri rahatlıkla ezberden okuyabildiği bilinmektedir. Sık sık yaptığı coşkulu konuşmalarından birinde şu içten sözleri, kültürel kalkınma konusundaki düşünceleri hakkında çok yönlü ipuçları vermektedir:

“Düşününüz ilk rafinerimiz ancak üç yüz bin tonluk idi. Bir buçuk sene sonra beş milyon tondan fazla bir rafineri kapasitesine sahip olacağız. Bunlar çalışmaya başladıktan sonra senede 40–50 milyon dolarlık döviz tasarruf edilecektir. İşte muasır medeniyet seviyesine ulaşabilmek sözü ancak bu yoldan tahakkuk eder. Üst tarafı lafı güzafı bimânâdır.”

Bunları 23 Nisan 1960 tarihinde İzmit'te Boru Fabrikasının temel atma töreninde söylemektedir. O gün 23 Nisan 1920'nin kırkıncı yıldönümüdür, buna bir cümle ile değinecek boru üretim rakamlarını uzun uzun sıralamakta; tesiste işbirliği yapan Alman hükümetine ayrıca vereceği 50 milyon dolar kredi için de teşekkürlerini sunmakta ve İzmitlilere liman muştulamaktadır. Bu arada şu eklemeyi de araya sıkıştırmaktadır:

“İktisaden geri kalmış bir memleketin iktisaden ileri memleketlere yetişebilmesi lafla olacak işlerden değildir. Memleketi bir baştan öbür başa donatmadıkça kuru söz-

le muasır medeniyet seviyesine erişilmesini hayal etmek bir masala inanmak, bir hayale koşmak olur.”

Burada yüce Atatürk'ün **“muasır medeniyet seviyesine ulaşacağız”** özdeyişine yersiz ve haksız bir dokunma açıktır. Benzerlerini üstü kapalı, bazen de devrimler ve demokrasi söz konusu olunca, açıkça ve sıkça yapmaktadır. Kültürel ve düşünsel eğitim ve kalkınmayı önemsemedikleri için Türkiye'nin son 50 yıllık başarısız politikalarının ilk mimarı Menderes ve sadık izleyicileri Demirel, Özal, Evren, Erdoğan vb. ağır vebal altındadırlar.

Milli eğitim, başlangıçta bir uzmana, Avni Başman'a emanet edilmişken, bu ciddi eğitimcinin iki ay gibi bir sürede çekilmesi üzerine, Tefvîk İleri gibi aşırı milliyetçi ve tutucu görüşleriyle tanınmış eğitime yabancı bir inşaat mühendisini kısa bir duraksamadan sonra bu göreve getirmesi, Menderes'in amacının kesin bir kanıtıdır. Yukarıya aldığımız İzmit konuşmasını, 1960 yılının ihtilalle sonuçlanan ilk aylarının gerginliği etkilemiştir denilebilirse de, 10 yılın kültür ve eğitim politikası incelendiğinde görülecektir ki, bu olasılık pek düşünmeye değer değildir. Zira Menderes ve DP'nin eğitim ve kültürden anladıkları **“milli değerler, gelenekler, tarihimiz, dinimiz”** vb. gibi tutucu bir söylemin sloganlarıdır. Somutlaştırıldığında ortaya çıkan ise, **“devrim karşıtlığıdır”**. İlk ağızda sert bir yargı gibi görünse de, ne yazık ki iş buraya varmıştır. Gerçekten “rafineri, petrol”, belki ekonomik kalkınmanın ilk maddeleri olarak anahtar sözcüklerdir ama bu endüstrinin en üst düzeye ulaştığı Arap ülkelerinin halen kültürel açıdan Ortaçağ'ı yaşadığı, felaketlerden bir türlü kurtulamadıkları nazara alınır, Menderes'in çapı hakkındaki abartılı değerlendirmelerin bugün artık durulması ve gözden geçirilmesi gerektiği de kendiliğinden ortaya çıkar.

Kuşkusuz her siyasi yapılanma ve iktidar, kendi kültür ve eğitimini belirlerken genel çizgi ve seçimlerine ağırlık vermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarını izleyen 1930'larda Atatürk

ve arkadaşlarının yaptıkları budur. Burada Osmanlı ve hatta İslam öncesi Türklüğe dönüş ile batıya yönelik “muasır medeniyet” sonuç ereği birleştirilmek istenmiştir. Daha sonra 1940’larda Greko–Romen kültürü ile harmanlanmış karma Anadolu kültürü, Batıya yönelişten ödün vermeden benimsemeye çalışılmıştır.

DP ise bu noktada, CHP’de sembolleşen geçmişi red ile Atatürk ve devrimlerini kuşkulu bir kıvraklıkla saklı tutma ikilemini yaşamıştır. Hem “benim de farklı kültür ve eğitim tercihim var” demiş olmak için eylemlere geçmiş, hem de Atatürkçülük görüntüsüne zarar vermemek istemiştir. Bu DP’yi çokça “takiyye”ye zorlamış, tıpkı 1980 Askeri Cuntası gibi Atatürkçülük kisvesi altında deyim yerinde ise “devrimlerin canına okumuştur”.

Anıtkabir inşaatı, paralara Atatürk resimlerinin tekrar konması, Atatürk’ü Koruma Kanunu vb. gibi şekle ait birçok sembolik eylem, DP’nin gerçek yüzünün okunmasını geciktirmiştir, denebilir.

Kısa zamanda Arapça ezan, din ve dincilerle flört (rad-yoda Kuran okumalar, mevlitler, Ramazanlar, haclar, Kuran kursları, İslami tesettür vb.), Köy Enstitüleri ile Halkevlerinin kesin olarak kapatılması, din dersleri, anayasa dilinin Osmanlıcaya dönüştürülmesi vb. madalyonunun diğer yüzünü ortaya koymaktadır.

DP, Atatürk devrimlerinde bu şekilde kırılma yarattığından, 1950–1960’ın böyle bir resim altında tanımlanması kaçınılmaz olmuştur. İşte bugün kendini bu partinin devamı sayan sözde merkezîyetçi–muhafazakar kesimin DP ve Menderes’e sahip çıkarak düştüğü açmaz burada düğümlenmektedir.

10 yıllık DP döneminde izlenen eğitim politikasının izlerini ilk ve orta öğretim kitaplarında 1950’de başlayan değişikliklerde bulmak olasıdır. Çarpıcı olması bakımından, 1950 öncesi milli eğitim anlayışını, sonrası ile karşılaştırabilecek bir örnek üzerinde duracağız. Firdevs Helvacıoğlu’nun

1928–1995 Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik adlı değerli araştırmasından konunun kadın erkek farklılığının ötesine sarktığı kolayca gözlenebilir.

“Cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitapları batıl inançlara ve dini telkinlere karşı mücadelesiyle, köylü, işçi, esnaf ve çalışan kesime verdiği değerle, aracı ve tefeciye karşı çocukları uyarmasıyla ve çalışma açısından ve en önemlisi de kadınlara özgür birer yurttaş olma bilinci vererek kamusal alanda yüreklendirmesiyle günümüz ders kitaplarından tamamen farklı görünümdeydi.

1945–1950 arası ara aşamayı oluşturmaktadır. 1950 yılından sonra ise kadınlar yalnızca ev içi alanlarda tanınlanmakta, erkekler kamusal alanda üretken olmaya yönlendirilirken kadınlar, eşleri, çocukları ve ev işleriyle sınırlandırılıyorlar.” (s. 17)

“‘Kadın narin ve şirin, erkek güçlü ve akıllı.’ (1952 Hayat Bilgisi 3. sınıf) denilirken, 1928 basımı Yurt Bilgisi Kitabında (Refik Ahmet), Köyde Hayat başlıklı konuda, ‘emekçiye değer’, ‘tefeciye karşı mücadele’ konularını işlemektedir.” (s. 105)

Aynı kitapta CHP’nin en çok suçlandığı Jandarma baskısı da kınanmaktadır.

Tabii Menderes ve DP en büyük günahı **laiklik** ve **devrimler** konusunda işlemişlerdir. Her iki dönemi karşılaştırmak için 1937 yılı Yurt Bilgisi 4. sınıf kitabındaki Hoş Görme ve Taassupsuzluk başlıklı bölüm (s. 45), çok çarpıcı olması nedeniyle aşağıya aynen alınmaktadır. (s. 110–111)

“Bugün kimsenin namaz kılp kılmadığına, ramazanda oruç tutup tutmadığına bakmıyoruz. Eskiden böyle değildi; açıkta oruç bozan birini gördüler mi, hemen yakalarlar, ulu-orta oruç bozdu diye cezalandırırlardı. Mekteplerde talebeyi zorla camiye sokarlardı; oruç tutacak hali var mı, yok mu, aptesli mi, değil mi diye bakmazlardı. O vakit hoş görmek

yoktu. Sofu olanlar, namaz kılmayanlara kızarlardı; namaz kılmayan çocukları döverlerdi. Daha tuhafı inanılmayacak şeylere inananlar, inanmayanları dinsiz sayarlardı. Mesela Salı günü yola çıkmak, Çarşamba günü çamaşır yıkamak, Cumartesi tırnak kesmek olmazdı. Mektepte çalışan bir çocuk hastalanıverecek olsa 'nazara uğradı' derler; üfürükçülere okutmağa, kurşun döktürmeye kalkarlardı. Böyle köksüz, yalan şeylere inananlar, çalışıp çabalayacaklarına, işleri olsun diye ne idiği belirsiz bir ölünün türbesine adaklar adarlar, mumlar yakarlardı. Şayet böyle bir türbeyi, halkın gelip geçeceği yolun üzerinden kaldırmak lazım gelse, onun evliyalığına inanan adamlar ayaklanırlar; yol açmak isteyen belediyeyi korkutmaya kalkarlardı; çünkü bu adamlar taassuplu idi. Eskiden iyiliğe, kötülüğe akli ermeyen bu taassuplu adamlar, askerlerin talim görmesine, kitaplara resim konmasına, mekteplerde resim dersi gösterilmesine kızarlar, her türlü yeniliğe karşı koyarlardı. Taassup yüzünden yurdumuz bakımsız kaldı; başka milletler ileri giderken biz çok geri kaldık. Bugün taassup yoktur. Bugün ileri milletlere yetişmek için her faydalı, iyi yeniliğe sarılıyoruz.”

İşte bugün başta büyük şehirlerimiz olmak üzere, tüm yurttaki bolca örneklerine rastlanan tüm olumsuzlukların nedenini yeni nesiller 1950'ye dönerlerse kolayca çözebileceklerdir.

1945'ten itibaren zor fark edilir şekilde fakat 1950 ve sonrasında açıkça ve gittikçe yoğunlaşarak, şeriatçılığa karşı ideolojik savaşım sloganları, ders kitaplarından çıkarılmaya başlandı. 1949'da, ilkokul 4. ve 5. sınıflara din, seçmeli ders olarak konuldu; 1950'den sonra da kurnazca düzenlenen yöntemle, bu dersler yaygınlaştırıldı. İmam Hatipler, Kuran Kursları, İlahiyat Fakülteleri vb. eğitimde laikliğin içini boşaltıldığı odaklar oldular. 1959 baskılı bir *Alfabe ve Okuma Kitabı*'ndan (*Maarif Basımevi*, s. 80) alman şu örnekler çarpıcıdır:

“Sabahın dili/ Kuşlardan daha erken/ Kalkarım ben her sabah/ Hemen derin gönülden/ La ilahe illallah/ Durgun deniz uyanır/ Mavilere boyanır/ O da Allah’ı tanır/ La ilahe illallah”

1958, 4. sınıf okuma kitabında (*Maarif Basımevi, s. 71*) ise şunlar yer almaktadır:

“Allah’a inanıyor ve güveniyorum. Ailem iyiliksever. Annem babam iyi insanlardır. Allah her gün yeni imkanlar veriyor. Geçmişteki kusurlarımı bağışlıyor. Şükredilecek birçok şeyim var. Bunlar için şükrediyorum.”

Türk milli eğitimi artık akla, bilime ve onun yaratıcılığına sarılmış gençler yerine, kadere şükretmeyi öğrenen, molla adaylarını hedeflemektedir. Örneğimiz, din dersi kitabı değil bir okuma kitabıdır ve daha 4. sınıf öğrencisine “geçmişteki kusurlarını” bağışlamayı öğretmektedir. (*a.g.e., s. 114–115*)

Genç Cumhuriyetin eğitimi 1950’ye kadar devrimcidir, halkçıdır, emperyalizme karşı bağımsızlık yanlısıdır. Millet Mektepleri, Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile “muasır medeniyeti” hedeflemekte ve fakat hiçbir zaman ekonomik kalkınmasını da göz ardı etmemektedir.

Menderes, muhalefette 1948 yılı bütçesini eleştirirken; “MEB’in yılda iki bin köy okulu inşası planından ve öğretmen maaşlarının noksanlıklarından” (*c. I. s. 235*) “ilk, orta, lise, üniversite ve sanat okullarında öğretmen kadrolarının azlığından” (*c. I. s. 241*) yakınmaktadır. DP ve Menderes’in hiçbir eğitim politikası, felsefesi ve iktidarda ortaya çıkacağı gibi planı da yoktur. Ayrıca CHP’ye karşı, kuruluş tüzüğünde eğitim ve öğrenime fazla yer verdiğinden dolayı küçümseyici bir üslup kullanmaktadır:

“27 maddeden ibaret CHP programının on bir maddesi milli eğitim ve öğrenim faslına ayrılmıştır. Programının yarısından fazlası Milli Eğitim Bakanlığı müfredat progra-

mında yer alacak mevzulara ayrılıp, iktisadi, mali, zirai işlere hiç yer ayrılmamıştır...”

CHP'nin tüm günahlarına karşın öğrenim ve eğitime önem verdiği bugün hiç olmazsa küçük bir kesim tarafından şükranla anımsanmaktadır. Menderes, iktidara gelince ilk Meclis Grubu toplantısında din adamı Ömer Bilen'in okullara din derisi konulup konulmayacağı sorusunu şöyle geçiştirmektedir:

“... Daha o derecede ele almış, müzakerede bulunmuş ve karara bağlamış değiliz. Din meselesini programımızda yazılı olduğu üzere ele aldık ve veciz şekilde ifade ettik.” (c. II. s. 13, 28 Mayıs 1950)

Ancak bir gün sonra Hükümet programında, laiklikten söz ederken yer alan şu bölüm:

“Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde, gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz edeceğiz. Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ve ahlaki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlere teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz.” (c. II. s. 24)

yıllar sonra ortaya çıkacak Türk-İslam sentezi yandaşlarının nereden ve kimden esinlendiklerini göstermektedir. Eğitimde akıl ve bilime dayalı bilgilerle donanmış genç kuşaklar amaçlanmalı iken, bu asal unsur Menderes'in tanımında ikinci plandadır, hatta hiç yoktur. Rousseau, Tevfik Fikret ve Atatürk'ün 'genç' tanımının Menderes'inkine hiç benzememesi bu yüzdendir. Milli karakter ve anane, çağdaş eğitim sisteminin imgelediği nitelikler midir; yoksa Humeyni gibilerin

düşünceleri midir? Bunların “manevi ve milli değerlerden” neyi anladıklarına da aşağıda değineceğiz. Tam 10 yıl, Menderes’ten söylevlerinde Atatürkçü, çağdaş bir milli eğitimle ilgili hiçbir sözcük duyulmamaktadır. Eğitim, Tefik İleri, Celal Yardımcı, Ahmet Özel’lerin eline bırakılmıştır. (Bu arada 9 Nisan 1953–17 Mayıs 1954 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığı görevini yapan Rifki Salim Burçak’ı bunlardan ayrı tutmak gerekir. Ciddi bir devlet adamı, politikacı ve bilim adamı olan Burçak, ne yazık ki DP içinde birçok benzerleri gibi layık olduğu yeri bulamamıştır.)

Örneğin, 1955 bütçe konuşmasının (20 Şubat 1955) tamamı Menderes’in *Söylev ve Demeçleri*’nde elli sayfadır. Sadece bir yerinde şöyle demektedir:

“Biz iktidara geldiğimizde muallim mekteplerinde 1600 talebe vardı. Bugün 18 bindir. İşte propaganda. Buna bir şey söylemeye hacet yoktur. Karşı taraf için öldürücü bir şeydir bu (!). Hangisini söyleyeyim? Bir üniversite şarkta, bir üniversite garpta yapıyoruz. Bugün devletin takatine göre üniversite açmak lise açmak gibi bir şey oldu beyefendiler.” (c. V. s. 281)

Aynı yıl Kemer Barajı’nın açılış töreninde (7 Ekim 1955) DP’nin görülmemiş kalkınmasına dair rakam verilirken eğitime de değinmektedir:

“Maarif mevzuunda da birkaç misal vermek isterim. Mesela öğretmen olacak talebenin sayısı 1950’de 1800’ü aşmıyordu. Bugün 18 bine çıktı. Yine nüfusu ne kadar az olursa olsun her kaza merkezinde bir orta mektep bulunacak, 1958’de nüfusu 200’ü aşan köylerimizde %90 nispetinde bir ilk mektep olacak, gelecek sene lisesi bulunmayan vilayet merkezimiz kalmayacaktır; yabancı dilde tedrisat yapacak liselerimiz bunların dışındadır.” (c. VI. s. 6)

Okula sayı açısından bakmak elbet dikkati çekmektedir. Köy Enstitüleri kapatılmamış olsaydı, köy okullarının hem

nitelikli hem de yeter sayıda öğretmene kavuşması işten bile değildi. Her kasabada bir ortaokul ve her ilde bir lise, o günlerde DP sloganı idi. Bunu halk “**bir müdür, bir mühür**”e çevirerek güldürü yeteneğini bir kere daha sergilemiştir. Zira yeterli altyapı olmadan kurulan okullar bir müdür ile bir mühürden ibaret idi.

27 Ekim 1956’da yurt gezisi nedeniyle uğradığı Çanak-kale’de de yine sayı vermektedir:

“Çanakkale merkez, kaza ve köylerinde eski iktidardan sağlam 71 ilkokul teslim aldık. 1950–1956 yıllarında 154 ilkokul yaptık. Eski iktidar 1935–1950 yılları arası sadece 43.982 lira harcamışken, 1950’den 1956’ya kadar biz 4.803.934 lira harcadık.” (c. VII. s. 42)

Tüm 5000 sayfanın milli eğitimle ilgili son bölümü, 27 Kasım 1959’da yine bir yurt gezisindeki Kırklareli nutkudur. Bir eleştiriyi şöyle cevaplamaktadır:

“Bir rapor münasebetiyle maarifimizin çok perişan olduğunu söylüyorlar. Sanki eskiden daha çok mektep daha çok öğretmen, daha çok öğrenci varmış biz şimdi güya gerilemiş bulunuyoruz.”

Halbuki bu rapor, milli eğitimin kuramsal nitelikleri ile ilgili olduğuna göre savunmasında bunları karşılamalı idi. (Bu rapor Ford Vakfı tarafından hazırlanmış ve fakat eleştiri taşıdığı için DP’lilerce gizlenmişti; 27 Mayıs’tan sonra yayınlanmıştır, buna değinilecektir.)

İlk kabinede Milli Eğitim Bakanı Avni Başman hakkında DP’ye yakın bir gazetecinin gözlemi şudur:

“Özellikle Avni Başman’ı merak ederek, Bakanlığın her kesiminde yer almış, bu alanda yıllarca başarılı işler görmüş olan CHP Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu’nu arayarak Başman’ın kim olduğunu sordum. ‘Avni Başman benden kırk kez daha Bakanlığa layık bir kişidir. Yıllarca

Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde müfettişlik yapmış çok değerli bir arkadaşımız. Başman'ı Milli Eğitim Bakanlığına getirmekle DP gerçekten çok yerinde bir davranışta bulundu. Milli eğitim tarihimizde bu kadar yerinde bir atama ilk kez yapılmaktadır. Başman, yüksek kültürü ve kişiliği ile milli eğitim işlerimize tam bir düzen verecek ve bu konuda gerekli önlem ve kararları alacak tek adamdır' dedi." (E. Karakuş, a.g.e., s. 163)

Avni Başman'nın ayrılış nedenlerini belirtelim ve daha sonra kısa bir biyografisini vererek nasıl bir eğitimci olduğunu görelim:

"Kore'ye asker gönderme kararının çeşitli eleştirilere konu olduğu günlerde, Milli Eğitim Bakanı Avni Başman görevden ayrıldı. Bu ayrılış Menderes kabinesinde ilk kez meydana gelen olaydı ve siyasi çevrelerde geniş yankılar yaptı, yorumlara neden oldu. Değerini bütün Milli Eğitim kadrosunun hayranlıkla dile getirdiği bu devlet adamı bundan sonra hep izleyeceğimiz aynı gerekçeyle 'sağlık nedeniyle' ayrıldığını bildiriyordu. Gerçek neden hükümetin sorumsuzluğu, her türlü yasal gerekleri bir yana bırakarak istediği gibi bir tutum ve davranış içinde olmasıydı." (a.g.e., s. 183)

Gerçekte Menderes bu yüksek kişilik sahibi eğitimcinin başını yemek için yakışsız yollara başvurmuş, bazı piyon milletvekillerine Meclis'te Başman'ı sözde zor durumda bırakacak sorular sordurmuştur. Buna onurlu Bakan'ın cevabı istifa olmuştur.

İstifanın asıl nedeni, yine çok seçkin bir eğitimci olan Rüşti Uzel'in Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı'ndan alınması için Menderes'in Başman'a baskı yapması ve onun da buna direnmesi sonucu doğan sürtüşmedir.

İşin acı yanı Menderes'in bu girişiminin altında partizanlığın yatmasıdır. Çünkü Uzel, Başman gibi 1950 seçimlerinde aday olmuş fakat kazanamamıştır. Yasaya göre eski görevi-

ne dönmesi gerekmektedir. Ancak büyük bir günahı vardır, o CHP'den Bursa adayı olmuştur. Onurlu Başman bu baskıya direnir, zira Uzel çok önemli bir eğitimcidir. Bu çirkin görevi yerine getirecek gönüllü, Başman'dan sonraki Bakan Tevfik İleri'dir. Hiç düşünmeden patronunun emrini yerine getirir. Tıpkı Tonguç'u harcadığı gibi.

Tabii yöntem de çirkindir: İstifaya zorlanır, kabul etmeyince suçlanır: hesapsız sarfiyat yapılmış, suiistimal yok, hırsızlık yok ama yapılanlar rantabl(!) değilmiş. Başman 3 Ağustos 1950'de ayrıldığına göre, Uzel de bir ay dayanır. Milli Eğitim'e hizmetlerini birkaç satır ile özetleyelim:

“Mesleki ve Teknik Öğretim Okulları ve gezici kurslarının yurt düzeyinde kurulup, yaygınlaştırılması, okul binalarının inşaaası, atölye ve laboratuvarlarının modern cihazlarla-aletlerle donatılmasını sağlayan Uzel, fikirleri ve uygulamalarıyla batı düşünce sistemi içinde bilinçli bir eğitim çağını başlatmıştır. Böylece o, teknik öğretimin gelişmesiyle ilgili düşüncelerini uygulayarak, meslek okullarının gerçek birer eğitim kurumu haline getirilmesini ve teknikokullara döner sermaye sistemini getirmeyi başarmıştır.

Uzel bir eğitimci (öğretmen) olarak ders verdiği okullarda öğrencilere iş eğitimini uygulamış, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi bir zevk ve heyecan haline getirmiştir. Onun kullandığı metodun daha sonraki yıllarda ve hatta bugün bile meslek okullarında uygulandığı görülmektedir.” (Doç. Dr. Kemal Turan, Eğitim Dergisi, sayı 44)

Burada daha da vahimi Tevfik İleri'nin Başman'a göre “Allah'ın söyletmesi” gibi –intak-ı hak– bir anlamda vicdan azabı sonucu, Uzel ile ilgili şunları söylemesidir:

“Yıl 1956–1957 idi (Y.N. İleri bu tarihte herhangi bir görevde değildi, olsaydı acaba böylesine günah çıkarabilir miydi?). Teknik Öğretim Öğretmen ve Öğrencileri bir anı toplantısı yapıyorlardı: İleri ve Uzel de oradaydı... Bir ses

işitildi: "PEK SAYIN ARKADAŞLARIM VE MESLEKTAŞLARIM, BURADA SİZLERE HAYATIMIN EN BÜYÜK HATASINI VE İŞLEDİĞİM EN BÜYÜK GÜNAHI İTİRAF EDECEĞİM. BAKAN SIFATIYLA TÜRKİYE'DE GEZMEDİĞİM TARAF KALMADI. HER GİTTİĞİM YERDE KÖY OLSUN, KASABA VE ŞEHİRLERDE OLSUN DAİMA RÜŞTÜ UZEL'İN ESERLERİYLE KARŞILAŞTIM. ANLADIM VE İMAN ETTİM Kİ BU MEMLEKETTE EN İYİ ÇALIŞAN DAİRE ONUN DAİRESİ İDİ. DEVAMLİ ESER BIRAKAN KENDİSİDİR.

İŞTE O ZAMAN YÜREĞİME BİR HANÇER SAPLANMIŞ GİBİ OLDUĞUNU HİSSETTİM. BEN RÜŞTÜ UZEL'İ YURDA DAHA FAYDALI ESERLER VÜCUDA GETİRECEK EN OLGUN EN VERİMLİ DEVRİNDE, ŞİMDİ NE KADAR BOŞ VE HAKSIZ OLDUĞUNU İYİCE ANLADIĞIM BİR POLİTİKA GAFLETİ İÇİNDE İŞİNDEN UZAKLAŞTIRMIŞTİM. BİR HANÇER GİBİ YÜREĞİME SAPLANAN VİCDAN AZABI BENİM LAYIK OLDUĞUM CEZADIR. BURADA HERKESİN ÖNÜNDE SAYIN RÜŞTÜ UZEL'İN ELLERİNİ ÖPEREK GÖZYAŞLARIMLA ONDAN BÜYÜK SUÇUMUN AFFINI RİCA EDİYORUM.

Bu hareket karşısında Rüştü Uzel hiç bir mukabelede bulunmadı. Salonu dolduran ve şimdi sesi kesilmiş gibi duran insanların arasından yavaşça sızıp çıktı, gitti." (*Mesleki ve Teknik Eğitim Dergisi, sayı 145*)

Tam bir doğu melodramı. Kuşkusuz içtenlikten de uzak. Zira Tevfik İleri sonraki yıllarda, hiç de bu sözde pişmanlığının içtenliğini doğrulayan şekilde hareket etmemiştir. Yassıda duruşmalarında her şeyi inatla inkar etmiş, hatta sert duruşlarıyla DP'lilerden takdir bile almıştır.

Fakat Uzel'in ileriki yaşamında, büyük mutsuzluklar yaşadığı ve ölümünün de bu yüzden olduğu yakınlarınca nakledilmektedir.

DP'nin İlk İki Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Avni Başman ile Tevfik İleri'nin Karşılaştırılması

Neden, Menderes'e 2 ay gibi kısa bir süre bile dayanamayan değerli eğitimci ve düşün adamı Avni Başman yerine, Tevfik İleri, Ulaştırma Bakanlığından alınıp Milli Eğitim Bakanlığına getirilmiştir? Avni Başman hakkında bir fikir verebilmek için onun kısa bir özyaşam öyküsünü "Notlar" bölümünde (Not III) bulabilirsiniz. İleri'nin eğitim ile ilgisi nereden gelmektedir? Tevfik İleri gençlik yıllarında öğrenci derneklerinin tüm gösterilerinde öne çıkan, ateşli bir milliyetçi militandır. Yerli mallar mitingi, Vagonli ve Bulgar Mezarlığı olaylarında sivrilmiş ve Milli Türk Talebe Birliği Başkanı seçilmiştir.

Vagonli olayında (o tarihlerde yataklı vagon şirketini Fransızlar çalıştırmaktaydı) Beyoğlu şubesinde bir Fransız memurun, Türkçe konuşan bir Türk memura Fransızca konuşması için hakaret ettiği öne sürülmüş ve bunu protesto için Tevfik İleri ve arkadaşları Vagonli şirketinin camlarını kırıp bürolarını tahrip etmişlerdir. Diğerinde ise, 1933 ortalarında, Bulgaristan'ın Razgırat kasabasında Türk ve Müslüman mezarlığı tahrip edilmiş, buna karşılık resmi makamlar izin vermediği halde, Tevfik İleri başkanlığında gençler, Bulgar Konsoloslugu ve mezarlığında toplanarak olayı protesto etmişlerdir.

Tevfik İleri, kafatasçı ve dinci Cevat Rifat Atilhan'ın çıkardığı *Taşkın Milliyetperverler* isimli aylık mecmuada, **Çetin** müstear (takma) adıyla yazılar yazmıştır. (*Tarih ve Toplum*, Sayı 176, Ağustos 1998, s. 21)

Bayrak, vatan, milli marş, Orta Asya, komünist, mason, yabancı okul ve sermaye düşmanlığı vb. başlıca sloganlarıdır. O yılların Nazi-Faşist modasının az da olsa Türkiye'ye yansımaları ve gençlik heyecanı, Tevfik İleri ve arkadaşlarının eylemlerinde göze çarpmaktadır.

Daha sonra 1950'ye kadar, Bayındırlık Bakanlığı Çanakka-
le ve Samsun Bölge Müdürlüklerinde mühendis olarak çalış-
mış ve 1950'de DP'den Samsun Milletvekili seçilmiştir.

Komünist ve Köy Enstitüsü düşmanı, iyi bir hatip, dema-
gog, fakat gençliğinde Nazım'ın şiirlerinin hayranı; son yıllar-
daki **milliyetçi, mukaddesatçı** tiplerin öncülerinden biridir.
Düşünce yapısına örnek olmak üzere Atatürk devrimleri ve
Kemalizm hakkında yazdıklarından bir bölümü alıntılalım:

*“... Atatürk inkılabının hakiki tarifi henüz yapılmamış;
Kemalizmin de. İrtica muhakkak ki inkılabımızın baş düş-
manıdır. Fakat Allah'a inanmak ve Müslüman olmak hiç-
bir zaman bu inkılabın dışında kalmış değildir. Aynı tahsi-
li yapmış, aynı kudrette iki gençten biri namaz kılsa, oruç
tutsa, diğeri bunları yapmasa ve aksine boş zamanlarında
içse ve kumar oynasa, soruyorum bunların hangisi memle-
ket için daha faydalıdır?*

*Yazık... Truman, Churchill vb.... din adamlarının önün-
de diz çöker, el öper... yobaz olmaz... Fakat bizde din-
den ve din lafından Allah adından vebadan korkar gibi kor-
kudur... Kızılların ekmeğine yağ sürmeye hakkımız yok-
tur... Bir milleti hayata ve ölüme götürecek mühim mese-
leler bunlar... Bunları Türk gençliği yenecek... Nasıl yene-
cektir? Nasıl hazırlanmalıdır? Bu hazırlanmada mektebimi-
zin, dini müesseselerimizin rolü ne olmalıdır?” (Cahide İle-
ri Aksoy, Babam Tevfik İleri, s. 83-84)*

*“Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak
için... çalışan bareketler inkılapçıdır... aksi düşmanlıktır...
çok çahşmak gerekir; kuru kuru inkılapçılık olmaz.*

*... O vatanın köyünde su olmayacak, köprüsü, fabrikası,
barajı, limanı olmayacak ve sen 'ben Atatürkçüyüm ve inkı-
lapçiyım' diyeceksin... olmaz.” (s. 137)*

Dikkat edin, bu Menderes'in ağzıdır. Sanki Atatürk dev-
rimlerini savunanlar, ülkenin bayındırlığının, imarının karşı-

sındadırlar. Yine muhtelif konulardaki görüşlerinden Türk milli eğitiminin emanet edildiği kişinin düşünsel düzeyini çıkarsayabiliriz:

Nüfus Meselesi:

“18 milyonluk bir milletiz. Üzerinde yaşadığımız vatan 40–50 milyonu ferah ferah besleyecek büyüklükte ve tabiat hazinelerine maliktir. Tarih, bu topraklar üzerinde bugünden çok fazla insanların yaşadığını kaydediyor (!)...

Bu milletin kadınları... veluttur. Köylerimizde 10, 12, 16 çocuk doğurmuş mukaddes ve çilekeş analar biliyorum. Fakat cehaletten, sağlık şartlarından ölmekteler... gençliğin... vazife olarak bu ciheti düşüneneğini... kaydediyorum.” (a.g.e., s. 80)

İrtica Meselesi:

“25 senelik inkılap rejiminden sonra irticanın hortlayabileceğinden bahsetmekten... eza duyuyorum.” (s. 82)

Komünizm Tehlikesi:

“Komünist, bir ideoloji adamı değildir. Bugün komünist, milleti Rusya’ya peşkeş çeken bir vatan hainidir.

... Komünizmle mücadele için sosyal adaleti geliştirmek... Allah ve din fikrini aile rabitalarını geliştirmek gerekir.”

Nüfus meselesinde şükürler olsun bu günlerde 70 milyonu geçtik, fakat milli gelir ve dağılımında nerdeyse Afrika ülkeleri ile eşitiz. İrtica için söylenecek söz, bugün (2006’da) iktidarda olduğudur. Komünizm ise, kuramda ve uygulamada kendi kendini unutturmuştur. İşte büyük mütefekkir (!), DP’nin ünlü ideolog ve meydan hatibinin kestirimleri. Bakanlığı döneminde de kuşkusuz bu düşüncelerini uygulamaya koymuş; ihbarlar (!) sonucu komünist olduklarına karar verdiği birçok öğretmeni cezalandırmış ve tasfiye etmiştir. Tabii en başta Köy Enstitülerinin önde gelenlerini...

“Hakkı Tonguç, değil ilk Tedrisat Umum Müdürlüğü, değil Talim Terbiye Kurulu azalığı, değil resim hocalığı, Türk çocuğunun karşısına çıkamayacak kadar bu memlekete hıyanet etmiş bir adam olması sıfatıyla onun oradan tutulup atılması şükürler olsun bize nasip olmuştur.” (a.g.e., s. 150)

“Bütün Köy Enstitülerindeki kız öğrencilerin Kızılçullu’daki Enstitüde birleştirdik... (s. 155) Kem söz ve kem gözlerden esirgemek için.” (s. 270)

“Geriliğe gelince: Biz bazı insanlar için hakikaten geriyiz. Vazifeli oldukları halde Köy Enstitülerine gidip de memleketin dört bucağından toplanan köy kızlarına yarının müsebbibi olacak insanlara içki ve meze ikram ettiren kimselelere nazaran biz geri insanlarız... ama bu gericilikten iftihar edeceğiz.” (s. 266)

Köy Enstitülerine son darbeyi vuran DP, arenada yardımcıları (CHP) tarafından önceden hırpalanan zavallı boğaya kolayca kılıcını saplayan sahte kahraman matadora benzenmektedir.

İleri, yerine ve zamanına göre birbirlerine tamamen zıt şeyler söyleyebilecek yapıdadır. 1944’te Ladik Köy Enstitüsünü ziyaret etmiş; Samsun, *Halkevi* dergisinde övücü bir yazı kaleme almıştır. (Bu makale kitabımızın Köy Enstitüleri bölümüne aynen alınmıştır.)

Tevfik İleri’nin Rüştü Uzel’e karşı davranışı gibi sayısız tutarsızlıklarına bir örnek de Nazım Hikmet hakkındaki mektuptur:

1952 Komünist Tevkifatı olarak anılan davalar sırasında 141. ve 142. maddeler ağırlaştırılıp, “cebir unsuru”nun kaldırılmasıyla kopan tartışmalar sırasında, *Ulus* gazetesi, Tevfik İleri’nin Nazım Hikmet’e hayranlığını açıklayan bir mektubunu yayınladı:

“Nazım Hikmet’i kafasını kalbinden ve kafasını şehvetinden çok daha ziyade sevdiği için severim. Nazım Hikmet’i köylüyü şehirliden, ameleyi patrondan daha çok sevdiği için severim. Nazım Hikmet Bolşevik’miş. Bu beni alakadar etmez. Nazım Hikmet sadece köylünün ve amelenin taraftarı olduğu için Bolşevik’s’e, her iyi ve doğru düşünen Bolşevik’tir.”

Tabii, her önüne geleni komünist diye suçlayan bu Türk Marc Carthy’si bu mektupla epeyce yara almalıydı ama ne gam, Menderes beğendiği Milli Eğitim Bakanını öyle kolay feda etmezdi.

Tevfik İleri’nin eğitim kavram ve mantığı hakkında fikir verecek demeçleri sık sık basında yer almıştır:

“Hiçbir Türk çocuğunun iki sene sınıfta kalmaya hakkı olmadığı gibi devletten burs istemeye de hakkı yoktur. Şunu teessürle müşahade ettim ki bazı yabancı ideolojilere hizmet eden gençler sınıfta kalmadan okuyorlar. Çünkü acele işleri vardır, bekleyemezler... Komünist paçavrası sınıfta kalmaz da, 20 milyon Türk’ün şanını, şerefini, bayrağını omuzlarda taşıyan Türk çocuğunun dönmeye hakkı var mıdır? (Zafer Gazetesi, 26 Ekim 1950)” (a.g.e., s. 108)

“Çocuklarımızın sinemaya gitmesi meselesi bir derdimizdir. Bu mevzu üzerinde tedbir bulmuş değiliz. Fakat bulacağız. (TBMM 22 Mayıs 1951)” (s. 110)

İhtiyari iken, zorunlu kılman din dersleri, hem partisinin hem de kendisinin çok üzerinde durduğu bir konudur. Bugün yüz binlerce imam hatipli ve türbanlı kız ve kadınlarımızın acıklı durumu ile son bulan ve Avrupalıların da başına dert olan bu macerada, İleri’nin de karınca kararınca rolü olmuştur.

Önce ilkokul 4–5. sınıflarında okutulacak din derslerini bir ilim heyetine (!) inceletmişlerdir. Bu bilimsel raporlardan bir bölüm şöyledir:

“Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar çok olduğu takdirde içlerinden daha yaşlıların tercih edilmesi muvafık bulunmuştur.” (a.g.e., s. 177)

Din derslerine niçin ilkokullardan başladıklarına dair gerekçe, arka bahçeleri saydıkları imam hatip okullarını koruyabilmek için 8 yıllık eğitime karşı çıkan bugünün siyaset gerçiklerine ne kadar da benzemektedir:

“İlkokul çocuğu terbiye ve telkin çağındadır... Çocuk dini de ancak telkin yoluyla öğrenecektir. Binaenaleyh çocuk Allah, Peygamber vardır diye öğrendiği bu ilk bilgiyi bütün ömrü boyunca unutmayacaktır. Halbuki liseye gelip de kozmografya, astronomi, fizik okuyan bir öğrenci Allah var diye inanmıyorsa veya inanıyorsa artık onun fikrini değiştiremezsiniz... (Zafer Gazetesi, 6 Ekim 1951)” (a.g.e., s. 179)*

Öğrenciyi küçük yaşta nasıl avladıklarını bundan daha açık anlatmak, kuşkusuz zordur. Halbuki çok düşkün olduklarını sık sık vurguladıkları “demokrasi ve özgürlük” adına gençlere, bilinç sahibi oldukları dönemlerinde, tüm yaşamlarını belirleyecek mesleklere yönelme şansı tanınmalıdır. Çağdaş bir eğitim kavramı olan “geç yönelim”, “*vocations tardives*” yerine “erken yönelimi” seçmek, ilkel ve geri toplumlara özgü bir uygulamadır.

“Kültürlü din adamları yetiştirilmesini temin için geçen yıl (1951), yedi imam hatip okulu açılmıştır. Buna sekiz okul daha ilave edilecektir. Yine ihtiyari olarak ilkokullarda okutulan din dersleri mecburi tutulmuştur... İlkokullarda çocuklara lüzumlu din bilgilerinin verilmekte olduğu kanaati yaratılmalı, bu suretle vatandaşlarımız... ihtiyaçlarını başka yollardan aramaya mecbur edilmemelidir.

... İmam hatip okullarında din derslerini okutacak kaliteli elemanlar ilahiyat fakültelerinde yetiştirilecektir.

* Ezber dememek için telkin sözcüğü kullanılmaktadır.

... Bilhassa din dersleri okutacak münevver din alimleri, hurafeden, gerilikten azade insanlar bulmakta müşkül çekiyoruz...

İmam hatip mektepleri ilk mektepten itibaren yedi senelik tahsil verecek... Bütün din bilgilerini vermekle beraber ecnebi lisan, müzik, resim dahil olmak üzere müspet ilimlerle de teçhiz ediyoruz.

... Çalışmalarımıza sekte vurmak isteyen iki düşmanımız olduğunu da arz edeyim. Birisi fisisilullah dinsiz olanlar. İlsi de Müslümanlığın maalesef ne olduğunu bilmeyenler...

... Böyle bir davada M. Kemal'in büyük adını kullanmak yanlışır. Bir Tevhidi Tedrisat Kanunu vardır. O kanun Maarif Vekaletinden başkasına mektep açmak hakkı vermez.

... 1951–1952 ders yılında 7 vilayetimizde açılmış olan imam hatip okullarının sayısı bugün (1959) 19'dur. 1959–1960 ders yılındaki talebe sayısı 4233'tür. 10 Haziran 1959'da bir kanunla İstanbul İslam Yüksek Enstitüsünü açtık. Bu enstitünün büyük mesnedi, imam hatip okulları teşkil etmektedir...

... Geçen sene Kayseri camilerinde imam hatip okulu son sınıf öğrencilerinden bir kısmının vaaz verdiklerini, etraflarına büyük dinleyici kitlesi topladıklarını tespit ettim."

Yüksek İslam Enstitüsü, DP'nin son yıllarında özellikle Prof. Ali Fuat Başgil'in ve dinci çevrelerin baskısıyla kurulmuş; ilköğretimden başlayıp üniversitede sonlanan din eğitimi süreci zinciri böylece tamamlanmıştır.

Tevfik İleri'nin bu görüşlerinin Menderes'inkine nasıl uygun düştüğü, aralarındaki koşutluktan ortaya çıkmaktadır.

1. Menderes Hükümet Programında bu açıkça yazılıdır:

"... Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlakı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir...

Yıllardan beri sarih bir istikametten ve rasyonel bir plandan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan maarifimizin, milletçe katlanılan büyük maddi fedakarlıklarla mütenasip bir verimlilik arz etmediği açık bir hakikattir.”

Menderes’in formüle ettiği bu “manevi kıymetlerin” ne olduğunu aşağıda göreceğiz. Menderes’in CHP’nin eğitim sistemini eleştirirken, bir plana uyulması gerektiğini öne sürmesi ilginçtir. Halbuki, başka vesilelerle Menderes’in plandan nasıl nefret ettiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Tevfik İleri’nin icraatı kuşkusuz en iyi şekilde iletisini gönderdiği kesimlerce değerlendirilebilirdi. Yıllar sonra Diyanet camiası onu nasıl tanıdı ve şükranlarını nasıl ifade etti, görelim:

“Tevfik İleri 1950 seçimlerinden sonra Milli Eğitim Bakanı olunca süratle milli değerlerimize dayanan bir eğitimin temellerini atmaya çalışmış ve eğitimimizi, bizim insanımızın kimliğinin hususiyetleri üzerine temellendirme gayreti içine girmiştir. Bu çalışmalarında bir taraftan laik eğitim sistemimizi gerçek rayına oturtmaya çalışırken, diğer taraftan milletimizin bünyesine uygun olarak başta İmam Hatip Okulları olmak üzere din eğitimi kurumlarımızı milli eğitim sistemimizin içine yerleştirmiştir. Merhum Tevfik İleri’nin Türk eğitimine kazandırdığı din eğitimi kurumlarının bugün ülkemizin din ve sosyal hayatında ne derecede önemli fonksiyonlar ifa ettiği bilinmektedir.” (Her Yönüyle Tevfik İleri, Diyanet Vakfı Yayınları, Takdim Yazısı)

Görülüyor ki, Tevfik İleri’ye din kuruluşlarınca biçilen rol **“Milli eğitim sistemi içine din kurumlarını yerleştirmek”**ti. Bu misyonu rahmetli tam hakkıyla yerine getirmiştir. Tabii, olan laik Türk milli eğitimine olmuş, bugünkü tablo meydana gelmiştir.

Tevfik İleri dönemiyle ilgili son bir örneği de kendi yaşamımızdan vereceğiz:

DP'nin sadece eğitim değil kültür politikasında da nasıl değişim peşinde olduğuna yönelik kanıt sayılabilecek bir anımızı aktarmak isteriz: 1950 yılında Galatasaray Lisesi'nde orta II. sınıf öğrencisi idik. 1950 seçimlerine kadar okulda müzik yayınları Klasik Batı Müziğinden seçilen parçalardan ibaretti. Bu tarihten sonra, hoparlörlerden dönemin alaturka şarkıcılarının sesleri duyulmaya başlandı. Müzeyyen Senar'ın Ferayi ve Kırmızı Gülün Alı Var gibi şarkılarını ilk defa böylece duyduğumuzu anımsıyoruz.

DP ileri gelenlerinin hemen hiçbirisine Klasik Batı Müziği Konserleri, Opera ve hatta Devlet Tiyatrolarında rastlanmadığını, buna karşılık dönemin revaçta popüler hanım şarkıcılarının DP'lilerin ilgilerini hep çektiklerini duyardık. İnönü'nün bir klasik müzik meraklısı olduğunu, hatta keman (ve de kimya) dersleri aldığını bilmekteyiz.

Kuşkusuz DP ile milli ve manevi değerlere yönelen bu yoğun çaba, tahmin edildiği gibi masum din eğitimi ile sınırlı kalmamış; Türk politika ve bürokrasisini bir kanser gibi sarmış; din istismarcısı politikacılar, karşı cinsteki hastalara bakmayan doktorlar, kadın elini sıkmayan kaymakamlar üretmeyi başarmıştır.

Günümüzün dinci politikacısı, işte o “münevver din adamları” arasından çıkmıştır. Hele ilahiyat fakültelerine dönüşen Yüksek İslam Enstitüsü öğretim üyelerinin bilimsel (!) düzeyini her akşam TV ve gazetelerde gözlemek olasıdır.

Profesör unvanlılar, “perilerin, cinlerin, şeytanın” cinsiye-tini tartışmaktadırlar. Özellikle bir gözlemimizi alıntılama-ktan kendimizi alıkoyamayacağız. Mehmet Şevki Eygi adlı Galatasaraylı devrim düşmanının –ki okulda çok nadir rastlanıldı-ğı için Yobaz Şevket namıyla anılırdı– bir öğretim üyesi ile televizyonda tüyler ürpertici bir bilimsel diyalogunu (!) ay-nen alıyoruz:

“– Niçin Müslümanlıkta dininden dönenin cezalandırılma-sı caizdir?

– Çünkü İslamı kabul ederken o kişi ile İslam arasında bir akit (sözleşme) doğmuştur. Şayet o kişi bu sözleşmeden dönerse, dinden ayrılarak akde aykırı davranmış olur ve cezalandırılmayı hak eder.”

Bilindiği gibi en büyük dinsel suç –günah– olan “İslamdan ayrılmanın” (irtidat) cezası ölümdür. Buna karşılık başka bir dinden ayrılarak İslamiyete geçmek (ihtida) doğru yolu bulmak anlamında, büyük sevaptır. (Peygambere atfedilen ve Sahihi Buhari’de yer alan “*Dinden Döneni Öldürünüz*” hadisine dayandığı için bu çok tehlikeli bir dini emir haline gelmiştir; Salman Rüşdü’nün başına Humeyni’nin 6.000.000 dolar vaad etmesi, bu esasa dayanmaktadır.) Benzer birçok konunun işte politikacıların yıllarca peşinden koştukları “aydın din adamı” tarafından bu akademik düzeyde (!) tartışıldığına tanık olmaktayız. Bunlara bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığının fetvaları da katılmalıdır.

İslam dininin, ibadet dışı dünyevi konuları da büyük istekle düzenleme eğilimi, 1950’li yıllarda da hiç kimsenin meçhulü değildi. Nitekim, İslamiyetin bu yapısı nedeniyle din adamını, din dışı bilimlerle donatma uğraşının vahim sonuçları, kısa sürede alınmaya başlanmıştır.

Öncelikle din–bilim bağdaşmazlığı, imam hatip okulları ve ilahiyat fakültelerinin gerçek bilim odakları olmalarını engellediği gibi, binlerce mezunun, ne laik eğitimin aydınlık, ne de dinin gerçek uhrevi yüzünü yakalayıp, yansıtımlarına olanak vermiştir. Bu çerçevede eğitilen kimselerin toplum yönetimini ve sosyal yapıyı etkileyecek oluşumda iddialı şekilde rol oynamaları, kuşkusuz bugün yüreklerimizi yakan tablonun önemli nedenlerindendir. 1965 yılından bu yana milli eğitimin sürekli tutucu–dinci kesimin baskısı altında tutulması, birkaç kısa süreli aralık hariç; molla kafalı badem bıyıklı yönetici, yargıç, tıp doktoru, akademisyenin bir günde ortaya çıkmadıklarını açıklamaya yetmektedir.

DİL DEVRİMİ, MENDERES VE DP

Osmanlı İmparatorluğu'nda Saray ve Başkent'in belli bir bölümünde kullanılan "Osmanlıca", Arap ve Farsça'dan sözcük, sözcük öbekleri ve sözdizim kalıpları alınarak oluşturulmuş bir konuşma ve yazma dilidir. Bu dil, Başkent ve Saray çevresinde bile küçük bir azınlık tarafından kullanılmakta, geri kalanlar için tamamen yabancı, anlaşılması olanaksız bir giz gibi kalmakta, Anadolu, Rumeli halkı, köylüsü için ise tam bir iletişimsizlik aracı olmakta idi.

Bilindiği üzere Türk dilinin özleşmesine karşı çıkanların kullandıkları başlıca kanıt "kitleler ve kuşaklar arasında meydana geldiği öne sürülen iletişimsizlik"tir. Halbuki Osmanlı'da bu iletişimsizlik çok büyük boyutlardaydı ve bu kişiler çok belirgin olan bu olguyu gözardı ederek sık düşükleri bir çelişkiyi de saklamak istemektedirler.

Büyük yazın ve bilim adamı Tahsin Yücel'in klasik sayılan *Dil Devrimi ve Sonuçları* adlı denemesinden iki örnek alıntı ediyoruz:

• "Balâyı kûh-sâr-ı serinde aşıyan saz olan zâg-ı cîfeha-ı cân-ı habîsi sigâf-ı târekinden nişiip gâh-ı dûhaza pervaz eyledi." (Nergisi)

• "Bilâ kusûr hâliyâ hanır ki ümmül-habâis ve bâis-i zuhûr-ı fiten ve havadisdür cedd-i a'lâm Sultan Süleyman Han merhum zemânında ref' olduğu gibi şimdi dahi ref olunmak ve anın sebebi ile vâki olan fisku fücûr ve fesâd ile sürûr cümleten def' olunmak aksâ-yı murâdum olmuştur hanır mukata aşınun menafî-inden geçtüm bu hus ber ve-ch-i teşdit tembih ve tekit olunsun hanır emiri kalkup meyhaneler yıkılsun. (Telhisler, Cengiz Orhunlu, s. 27; Telhis: Sadrazam tarafından Padişaha yazılan kısaltılmış yazı.)" (s. 26)

İletişimsizliğin vardığı uçları anlatabilmek için Nergisi'nin Tanzimat'ta bile okunup anlaşılmadığını belirtelim. Bu denli ağır yazı dilinin o günlerde büyük kitleler tarafından anlaşılmadığını ve özellikle egemen çevrelerin bu iletişimsizliği konumlarının gereği ve nedeni sayarak alabildiğine abarttıklarını ekleyelim. Osmanlıca dar bir aydın ve yönetici dili olarak tüm yakınmalara karşın yüzyıllarca üstünlük, ustalık belirtisi ve sömürü aracı biçiminde kalmıştır

Bu yakınmalar etkili olmaya ilk defa İstanbul'da gazetele-
rin yayınlanması ile başlamıştır. Tanzimat'tan sonra anlamadığı bir dille yazılmış fermanlarla yönetilip, yasalarla yargılanagelmış bir halkın, çağın eğitim ve öğretim olanaklarından elden geldiğince yararlandırılması söz konusu olunca, ulusal yazı dili niteliği pek tartışılmayan Osmanlıca neredeyse aşılmaz bir engel olarak belirir. Bu nedenle Türkiye'nin ilk gazetesi *Takvim-i Vakayi*'nin çıkmasına öncülük eden II. Mahmut, “*umuma neşrolunacak şeylerde yazılacak elfaz (sözler) herkesin anlayabileceği surette olmak lazımdır*” diyecek, Şinasi de 1860 Ekiminde yayma başlayan *Tercüman-ı Ahval*'in ilk sayısında “*Giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem (gerekli) olduğu dahi... şimdiden ihtar olunur*” demek gereksinimini duyacaktır. (Yücel, a.g.e., s. 30–31)

“Öte yandan batılı ulusların bilimsel, uygulayımsal ve sanatsal verimlerine gittikçe artan bir ilgi başlamıştır.”
(a.g.e., s. 31)

Bu zorunluluklar daha anlaşılır ve arı dile gereksinimi gündeme getirmeye başlamıştır. Uzun süren tartışmalar ve çabalar arasında Ziya Gökalp'in yorumları da tam bir sonuç vermemiş, Yücel bunları “*Bizi bu konuda yarı yolda, yaya bırakır*” diye tanımlamıştır. (a.g.e., s. 34)

Kuşkusuz dilin özleşmesinde en köklü ve bilimsel adımlar yine Atatürk tarafından ve onun döneminde atılmaya başlan-

mıştır. Öncelikle belirtelim ki, Türk dilinin belirli düşün ve bilim alanlarında sözcük ve terim yoksulu sayılması yapısal eksikliğinden değildi...

“Bunun için büyük Atatürk’ün söylediği gibi onu bilinçle işlemek yeterdi. Yazıyı sözden üstün tutma alışkanlığında olan aydınların onun bir yazı dili olarak somut bir biçimde algılayabilmelerini sağlamak gerekirdi.

Bu açıdan bakınca yazı devriminin dil devriminden önce başlatılmasının gerçekten derin bir sezginin ve dil duygusunun belirtisi olduğu görülür. Atatürk, ‘Bizim uyumlu zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir’ derken öncelikle dilsel bir gereksinimi vurgular.” (a.g.e., s. 42)

Falih Rıfkı Atay, *Dil, Dil Devrimi Üzerine* adlı yapıtında şöyle der:

“Yeni yazı komisyonunda biz Türkçüler kazandık. Sağcılar, Arapça ve Farsça sözleri bütün değerleriyle belirtecek harfler aramışlardır... Yeni yazı Türkleşme hareketine büyük hız vermiştir. Bu yazı ile Osmanlıca’nın devam etmesine imkân yoktur.” (s. 212–213)

Rahmetli Hocamız, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da şöyle der:

“Harf devrimi kesinlikle dil devrimini, yani karma bir dil olan Osmanlıcadan ulusal bir dil olan Türkçeye geçişi getirecekti ve nitekim getirdi” (Yazı Devriminden Dil Devrimine, s. 15; T. Yücel, a.g.e., s. 43)

Atatürk’ün önderliğinde başlayan dil özleştirme çalışma ve çabalarını burada uzun uzun tekrarlamakta yarar görmüyoruz. Ancak tutucuların tüm karşı koymalarına karşın bu vadede çok yol alındığını, artık halkın birbirini anlar hale geldiğini, rahatlıkla gazete okuyabildiğini, bazı sözcükleri beğenisinde öğütüp ya kabul ya da reddeder hale geldiğini kesinleyebiliriz. Eğitimde dilin teknik terimler olarak çok basitleştirdiğini, öğrenimin kolaylaştırdığını, özellikle Atatürk’ün ki-

şisel yaratıcılığıyla aritmetik ve geometride birçok yeni terimin kazanıldığını görmekteyiz.

İnönü'nün de bu çalışmaları içtenlikle sürdürdüğünü, ayrıca bütünsel kültür atılımlarını bizzat yürüttüğünü bilmekteyiz. Bunun en belirgin kanıtı 1945 yılında anayasa dilinin özleştirilmesidir. Türk Dil Kurumu'nun, 1952 yılında anayasa dilinin DP'lilerce tekrar Arapça ve Farsça'ya yani 1924'teki dile çevrilmesine karşı çıkarken söylediği gibi, "1945'te Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun adını Anayasa'ya çeviren ve arada birçok kelime değişikliği yapan VII. TBMM, 1945'ten çok önce başlayan hazırlıklara dayanmıştı, 23 adet taslak meydana getirilmişti. Bunlardan birini TDK, ikisini Ankara ve İstanbul Üniversiteleri, kalan yirmisini de gerek hukuk gerekse dil konusundaki bilgi ve yetkileriyle bütün memleketçe tanınmış milletvekilleri, uzun ve derin incelemelerden sonra kaleme almışlardır."

Burada VII. TBMM üyelerinden yirmisinin dilde uzmanlık düzeyinde kimseler olduğu sonucu çıkmaktadır ki, sonraki milletvekilleriyle karşılaştırıldığında, farkın çok düşündürücü olduğunu söylemeden geçemiyoruz.

DP'nin iktidara gelir gelmez ezanı Arapçalaştırmakla sadece laiklikte değil, dil gibi diğer devrimlere de karşıtlıklarını bilinçaltlarından uygulamaya taşımaya başladıklarını görüyoruz.

Örneğin Menderes, Atatürk devrimlerinin bütünlüğü konusunda hiç de olumlu düşünmemektedir. Ona göre devrimlerin kendilerince kabul edilebilir nitelikte olanları da vardır, olmayanları da.

"Korunması lazım gelen inkılâpların tadadına (sayımına), tasrihine (belirtilmesine) gidecek olursak, kimsenin kimse ile mutabakat haline gelmesine imkân yoktur... Biz kayıtsız şartsız hepsini müdafaa etmek mevkiinde değiliz." (c. II. s. 351, Meclis Konuşması, 4 Mayıs 1951)

Bir keresinde de devrimlerden hangilerini değiştirmeyeceklerini 1953 Mayısında Kırşehir İl Kongresinde açıklamıştı. Burada harf, kıyafet devrimlerinin saklı tutulacağını sy-lyordu.

Menderes, bu söylevi verdiği tarihe göre geçen üç yıllık iktidarı sırasında devrim karşıtı farklı bir ortam doğmaya başladığının bilincinde olmalı ki, böylesine bir açıklama yapma gereği duymaktadır. Benzer sözleri rneğin İnönü'nün ağzından 1950'den önce duymak elbette düşünülemezdi.

Dil konusuna gelince: Menderes'in bir özelliği de fevkalade ağdalı bir dille konuşması ve yabancı kökenli sözcüklere olan eğilimidir. Çok uzun olan konuşmalarında bunu gözlemek kolaydır. Yaşıtlarından daha çok Osmanlıcaya alan bir üsluba sahiptir. Örneğin kendisinden çok daha yaşlı İnönü ve hatta Bayar bile ona göre z Türkçe lehine seçicidirler. Dil konusunda Menderes'in düşüncelerini yansıtan bir konuşmasına rastlamadık. Ancak Türkçenin arılaştırılmasına yakın olmadığı kullandığı dilden ve 1952'de yapılmasında sakınca görmediği anayasa dil değişikliğinden ortaya çıkmaktadır.

Konuşmalarından rasgele bazı sözcükler seçtik. Bunlar 1950'li yıllara göre dahi ileri Arapça, Farsça veya diğer yabancı dil kökenli oldukları için bir özenti veya gösteriş izlenimi yaratmaktadırlar:

Mareke: Savaş Meydanı

Ruşeym: Oğul, Emriyon

Meşkr: Gerekli, Makbul

Kurun-u Vustai: Ortaçağ

Hayide: iğnenmiş, Bayat

Ksuf: Güneş Tutulması

Hadeka: Göz Bebeği

Uluvv Cenab: Cömertlik, İyilik

Taaddi: Saldırı

Unique: Tek
Müteasir: Küstah
Haddi Kusva: Sonsuz
Evza: Durumlar
Sayha: Nara
Medfen: Mezar
Fevt: Elden Kaçırma
Teşvir: İçine Alıp Gizleme
Mücerrep: Denenmiş, Tecrübe Edilmiş
Fortrak: Ayrıntılı Bilgi, Sözlü Rapor, Brifing
Eloj: Övgü
Defisiter: Açık Veren
Kisbükâr: Kazanç, İşgüç

Halbuki 1924 yılında Türkçenin genel yazı dilindeki ortalaması %45 iken 1961’de bu oran %72’ye yükselmiştir (Gazete dili ortalaması %63, roman dili ortalaması %80). 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda Türkçenin oranı %25, 1945 Anayasası’nda ise %70’tir.

Bu suretle 40 yıl içinde Türkçe, anayasa dilinde %45, yazı dilinde ise %27’den fazla artış göstermiştir. 1952’de DP’lilerce yapılan değişik, anayasa dilinde yaklaşık aynı oranda bir geri dönüşe neden olmuştur. Bu rakamların geçerliliği tartışmasız olduğuna göre DP’lilerin 1952’de yaptıkları bu Anayasa dil değişikliği nedenleri de kuşkulu hale gelmiştir:

“Anayasamızın (20 Nisan 1340–1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu) bugünkü (1952’deki) dili ile bunun kılavuzluğu altında meydana getirilen içtüzüğünün dili, Türk milletinin gerek tabii bir şekilde kullandığı yazı diline ve gerekse yine tabiiliğini muhafaza eden konuşma diline aykırı ve ondan aykırı bir dil mahiyetini taşımaktadır.”

Fuat Köprülü ve 203 arkadaşı tarafından verilen önergede ve yukarıya bir cümlesi alınan Yasa gerekçesinde ve anayasa

sada bile kullanılan çoğu sözcük, yukarıdaki savla çelişmektedir. Zira dilin arılaştırılmasına karşı çıkanlar, bunu öne sürerken nedense hep özleştirilme sonucu yaratılan yeni sözcükleri kullanmaktadırlar. (Yukarıdaki gerekçede bile “Anayasa” sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir.)

DP'lilerin yeni Yasa'da kullandıkları sözcüklerden bazı-
rını ve şimdiki Türkçelerini örnek verelim:

Ahvali Şahsiye: Kişilik Hakları

Celse: Oturum

İnikat: Birleşim

Daire Kaza: Yargı Çevresi

Divanı Muhasebat: Sayıştay

Şurayı Devlet: Danıştay

Mahkeme Temyiz: Yargıtay

Adedi Mürettep: Tam Sayı

Gayri Menkul: Taşınmaz

Hidematı Ammeden Memnu: Kamu Hizmetlerinden Yasaklı

İntihap: Seçim

İsticvap: Sorgu

Layiha: Tasarı

Masuniyeti Teşriyye: Yasama Dokunulmazlığı

Merkezi Hükümet: Başkent

Muamelatı Zatiye: Özlük İşleri

Taksimi Amal: İş Bölümü

Tevsii Mezuniyet: Yetki Genişliği

Vacibül İttiba: Bağlayıcı

Gerekçeden bazı örnekler:

Istılah: Terim

Halita: Alaşım

İnhisar: Tekel

Takyit: Sınırlama

Gerekçede 1920'li yıllarda kullanılmadığı çok açık olan bazı sözcüklere yer verilmesi de bir ayrı çelişki yaratmaktadır. Bu sözcüklerin 1920'de kullanılan karşılıkları şunlar olabilir:

İrkçı: Kavimci

İçtüzük: Dâhili Nizamname

Aykırı: Muhalif

Dil: Lisan

Vatandaş: Tebaa

Yapmacık: Suni

Baskı: Tazyik

Anayasa dilinin daha 1952'de bu yönde değiştirilmesi ile DP'nin kimlere ne gibi iletiler vermek istediği böylece ortaya çıkmaktadır.

OKULLARA ÖNERİLEN TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN İÇ YÜZÜ

İbrahim Kafesoğlu

DP'nin ilk hükümetteki Milli Eğitim Bakanı değişikliği, kuşkusuz Avni Başman'ın sağlık nedenleriyle çekilmesi sonucu değildir. Menderes iki ay içinde DP'nin eğitim politikasını Avni Başman ile yürütemeyeceğini hemen fark ederek onu harcamak için basit politik oyunlara girişmişse de, Başman buna fırsat vermeden hemen çekilmiştir. Yerine gelen Tefvîk İleri'nin nasıl bir kafa yapısına sahip olduğunu yukarıda açıkladık. Onun eylemlerinin düşünsel yanını besleyecek araçları sağlayanlar hazırda beklemekteydiler. II. Dünya Savaşı'nın tozu dumanı içinde Alman fırtınasından yararlanan aşırı milliyetçi, ırkçı kesim, ideolojisini Tefvîk İleri'nin emrine sunmaya hazırdı. O da zaten bu ekiptendi. Bunların önünde gelenlerinden İbrahim Kafesoğlu'nun* *Türk Milliyetçiliği'nin Meseleleri* adlı makalesinden (ki 1970'de AP iktidarı döneminde Milli Eğitim Bakanlığınca kitap halinde bastırılarak, okullara önerilmiştir) kısa bir alıntı yapacağız:

“Türkler dünyanın en eski ve büyük milletlerinden biridir. MÖ 2750 yıllarına kadar tarihi gitmektedir. Hâlbuki Alman, Fransız, İngiliz milletleri 1500 yıl önce mevcut bile

İbrahim Kafesoğlu (1914–1984) Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan etkisinde yetişmiş Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kökenli bir akademisyendir. 1950'lerde Türkiye Öğretmenler Birliğine başkanlık etmiş ve onun resmi yayın organı *Bilgi*'de makaleleri yayınlanmıştır. Ayrıca *Türk Yurdu* (1955–1960 arası) *Milli Işık* (1967–1970) ve *Yeni Düşünce* (1981–1984) dergilerine de yazmıştır. Bu son dergi Alparslan Türkeş'in aşırı sağcı Milli Çalışma Partisi'ne (daha sonra MHP adını almıştır) bağlı idi. Kafesoğlu'nun yayınları MEB tarafından ders kitaplarına dahil edilmiştir.

Kafesoğlu, Türk ulusunu ve kültürünü aşırı şekilde yücelterek birçok tarihi gerçeği ters yüz etmekte, gençlerin böylesine tatlı rüyalara yatkın zihinlerine popülist ve demagojik sloganlarla yaklaşmaktadır. Kafesoğlu, denebilir ki, Türk-İslam Sentezinin Türk Kolunun temsilcisi ve ideoloğudur.

değildi. Türklerin 8. yüzyılda alfabeleri, gelişmiş edebi dilleri vardı. Gelişmiş kültürlerinin merkezinde at vardı. Askerlikte Türkler dünyanın hocası idi.

İslamiyetin *cihad'a* verdiği yüksek değer Türklerin fetih ruhuna fevkalade uygundur. Müslüman Türkler, ilim ve fikir hareketlerine de geniş ölçüde katılmışlardır. Sanat sahasında Türklerin oynadığı rol büsbütün azametlidir. Askerlikte ve orduların teşkilinde Türkler eski dünyanın hocası durumunda idiler.

Türk milliyetçilerine ırkçı diyenler haksızdır. Atatürk de en büyük milliyetçi idi. En iptidai kültürler bile değişime direnir, muhafazakâr halk ancak kendi temayüllerine tercüman olanlara güvenir. Türk parası ve emeği ile Yunan ve Roma kalıntılarını ortaya çıkaran zihniyete karşıyız. Hümanist tercüme hareketi yararsızdır. Rönasans ve hümanizma Hristiyan kökenli ve materyalisttir. Türk gençliği bu yüzden buhran içindedir, kültür kitaplarını baştan düzenlemek gerekir." (a.g.e., s. 1-7)

Bu düşüncelerin büyük kısmı ilkel uygarlık düşmanlığı yaymaya yönelik ırkçılık, tutuculuk ve devrim karşıtlığı içermektedir. Ne yazık ki Türk milli eğitimine bu düşünceler son 50 yılda egemen olmuştur. Yeri geldiğinde bunlara değinilecektir.

İslamın Bilim ve Uygarlıkta Yükseliş Döneminin Sorgulanması

Öncelikle İslamın ilk çağlarında yaşandığı öne sürülen bilimsel yükseliş dönemine yansız ve nesnel yaklaşmak gerekir. İlk düşünülmesi gereken şey, ilkel koşullarda yaşadıkları ve bedevi çöl kültüründen başka bir kültüre sahip olmadıkları bilinen Arapların –çünkü ne İslamiyetten önce ne de MS 800 başlarına kadar, Abbasilerde başlayan bilimsel merakı

önceleyen bir ize rastlanır– Yunan eserlerine yönelik bir merak neden ve nasıl kapıldıklarıdır. Çeşitli tahminler vardır:

*“İlk Müslümanların 632’den 700’li yılların sonlarına dek ellerine geçirdikleri komşu ülkelerde karşlarına çıkan eski Yunanca yapıtları böyle sulara atmaları ve bu yapıtları yaşatan düşünceleri topluca öldürmeleri sonucu (El–Seyuti, Halife El–Hadi’nin [785–786] Bağdat’ta 5.000 felsefeciyi öldürttüğünü söylüyor. Rakam abartılmakla beraber katliam doğrudur) bu dönemde hiçbir bilimsel başarıya damga vuramadıkları, sadece Kuran’ı bağırklarına basarak, bütün kitapları sakıncalı görmüşlerdir ki, bu tutum Kuran’a uygun değildir.**

Müslümanların bu kadar kısa süre zarfında eski Yunan eserlerine merak duymalarını bazı nedenlere bağlamak mümkündür. Bunlardan en akla yatkın olanı şunlardır:

- 1) Müslüman Araplar, Bizans’ın Hristiyanlık açısından yıkıcı sayıp, yayılmasından bu kadar korkarak yasakladıkları Eski Yunan yazmalarını, sırf Bizans’ı yıpratmak amacıyla –zira Araplar İstanbul’a göz koymuşlardı– Arapça’ya çevirtmiş ve Hristiyanlığa karşı kullanmak istemişlerdir.*
- 2) Mutezile (Çizgidişi–Marjinal) adı verilen akımın Abbasi Halifesi Mem’un (823–833) tarafından benimsenmesi sonucu –ki bu akım din alanında usa dayalı bilimciliği savunmaktaydı– çeviri hareketi başlamıştır.” (Cengiz Özakıncı, İslam’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü, s. 321–339)*

Bu görüşlere koştur bir sonuç veren bir kaynak da Şemsettin Günaltay’dır. II Türk Tarih Kongresinde (20 Eylül 1937) sunduğu bildiride, Mem’un’un yeteneklerini ve başarısını Türklerden aldığı eğitim ve kültüre borçlu olduğunu öne sürmüştür.

Hiz. Ömer’in Mısır’da eski Yunan kitaplarını Nil’e attırması ve yaktırmasına ilerde değinilecektir.

“Türk illerinde müsbet ilimler çerçevesi içinde inkişaf eden dimağı, başta Kuran’ın mahiyeti olmak üzere, akıl ve mantığa uymayan gayri ilmi her şeye karşı isyan etmiş, laik kültürü umumileştirmek emeliyle geniş nisbette bir tercüme ve telif faaliyetine başlamıştır.

Felsefe ve laik ilimler hakkında Mem’un devrinden itibaren başlayan telif faaliyetinin başında bilhassa Orta Asyalı Türkler gelmektedir.” (Tarih Kongresi Çalışmaları ve Tebliğleri, s. 353)

Günaltay, ayrıca Gazali’yi “Müslümanlar arasında dogmatik inançlar yaydığı ve seküler ve felsefi bilimleri mahkum ettiği” için suçlamaktadır. (a.g.e., s. 363)

Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, Arapların Abbasi Hali-fesi Mem’un’dan önce, Kuran dışında bir bilim kaynağı tanımayarak eski Yunan eserlerini tahrip etmeleri, ilk Hristiyan ve Bizansları taklit etmekten başka bir şey değildir.

“Bizans kilisesi, Justinianos I döneminde (527–565), bir yandan çok tanrıcı suçlamasıyla Akademi adıyla da anılan Atina Okulu’nu kapatıp (529), Eski Yunan denilen Yakınçağ’ın bilgilerinin düşüncelerini yasaklarken, öte yandan İsa’nın Tanrı sayılıp sayılmayacağı konusunda Hristiyanlar arasında çıkan görüş ayrılıklarında Nesturiler gibi çeşitli akımların savundukları görüşleri yasakladı. Yasaklananlar o dönemde Bizans’ın en güçlü karşıtı olan İran’a sığınmışlardı. Bu dönemde İran, gerek eski Yunanca yazılı bilgeliklerini koruyanların, gerekse Bizans Kilisesinin sapkın olarak nitelediği Hristiyan Nesturilerin, Manucilerin vb. inanç ve düşüncelerini koruyabildikleri bir yurt oldu.

Bizans’ın sürgün ettiği Nesturiler ve eski Yakındoğu bilgelerinin İzdaşları İran’da toplanıp kaynaştılar. Öyle ki, Hristiyan Nesturiler, eski Yunanca yapıtları Bizans’ın baskısından uzak özgürce okuyor ve başka dillere çeviriyorlardı. Müslümanların ilk yayıldıkları ülkelerden biri de eski

Yunanca yazmaları koruyan Nesturi Kilisesinin bulunduğu İran oldu.

7. yy'da eski Yunan bilimlerinin okutulduğu iki önemli kurum Harran ve Cundişapur'da bulunmaktaydı. Suriye'nin kuzeyinde bulunan Harran, yıldızlara tapan bir topluluğun yurdu idi, bu kimseler Abbasiler döneminde yanlışlıkla Kuran'da adları geçen Sabiiler'le (el-Sabiah) karıştırılmışlardır. Dinleri Hermetik, Gnostik ve Helenistik tesirler altında olan Harraniler eski Yunanca bilgilerin Araplara aktarılmasında köprü görevi görmek ve 9. yy başlarında Abbasi Sarayına çok değerli müneccimleri (astrologlar) vermekle ayrıcalıklı bir üstünlük kazandılar.

Justinyen'in Atina Okulu'nu kapatmasından (529), öğretmenleri sürgüne göndermesinden sonra İran'da Kral Hüsrev I (Anuşirvan) tarafından 555'te kurulan Cundişapur Okulu, Batı Asya'da eski Yunanca bilgilerin büyük bir kurumu olarak yükselir, etkisi Abbasi döneminde İslam dünyasına kadar uzanır." (Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, s. 6–13; C. Özakıncı, a.g.e., 325–326)

İslamın ilk yayılış yıllarından başlayarak MS 8–12. yy arası sürdüğü söylenen bu yükseliş dönemi ülkemizin Bilim Tarihi ve Felsefe konusunda en yetkin kalemi Prof. Cemal Yıldırım tarafından şöyle değerlendirilmektedir:

"Araplar aslında ne koyu dindar ne de gerçekten asker ruhluydular. Başka ülkeleri ele geçirmeleri ortadaki bir boşluğu doldurmaya, bir bakıma da belki yeni dini yayma amacına yönelikti. Ancak bu açılış onlara Yunan ve Roma mirası ile temasa geçme olanağı sağladı; gittikleri bilim ve kültür merkezlerinde gördükleri onlarda öğrenme isteğine güçlü bir hız kazandırdı. Vakit kabetmeden unutulmaya yüz tutmuş Grek bilgi hazinesini ortaya çıkarmak ve Arapçaya mal etmek yoluna gittiler. İskenderiye'de bulduklarına Suriye ve İran'da bulduklarını eklediler.

Özellikle Nesturilerin toplandıkları Cundişapur, İslam dünyası için bir süre kültür ve bilim merkezi oldu. Çalışkan Nesturiler Yunan klasiklerini Arapça'ya çevirme işine koyuldular. Çok geçmeden çevirici, yorumcu ve inceleyici olarak başarılı sonuçlar ortaya koydular. Amaçları yeni bilgi üretmekten çok eldeki bilgileri toplamak ve işlemekti.

Araplar Suriye'yi ede geçirdiklerinde, orada yaşayan Nesturileri, Aristoteles gibi bilginlere ait eserleri okuyor buldular. Arapların Yunan düşüncesiyle ilk temasları böyle başlar ve daha baştan Nesturilerin etkisi altında Aristoteles'i Platon'a üstün tutma yoluna giderler. (Aristoteles'in mantık öğretilerini beğenen Nesturiler İran'a göç ettikten sonra da entelektüel çalışmalarını sürdürmekten geri kalmazlar.)

8. yy sonuna doğru ünlü Halife Harun el-Reşit, Aristoteles'in tüm kitaplarını Hipokrat ve Galen gibi ünlü hekimlerin yapıtlarını Arapça'ya çevirtir. Sonra gelen Halifelerin de aynı yolu izlediklerini görüyoruz. Örneğin, el-Mamun, Bizans'a hatta Hindistan'a kültür elçisi göndererek çevirmeye değer başka yapıtlar toplamaya koyulmuştur.

MS 10. yy başlarından itibaren Arapça geniş bir bölgede daha önce eski Yunanca'nın oynadığı rolü oynar, bilim ve felsefede klasik dil niteliğini kazanır. Şu kadar ki, Yunanca, özgün araştırma ve yaratıcı düşüncenin anlatımına araç iken, Arapça başlangıçta daha çok çeviri yoluyla edinilen bilgi ve kültürün izlediği dil olmuştu. İslam bilimi ve kültürünü 11. yy'a dek canlı ve parlak bir şekilde sürdürür. Ancak ayı yüzyıl sonuna doğru bir duraklama ve yer yer gerileme dönemine girer." (Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 1994, s. 62-67)

"Yine de İbn-i Rüşd (1125-1198) gibi büyük bir İslam düşünürü yetişir. İbn-i Rüşd için din, kişisel olup iç dünyamızla ilgili bir sorundur. Oysa dinin teolojik bir biçimde ortaya konması, hem dinin kişisel niteliğini bozmakta hem de bilimsel düşüncenin gelişmesini engellemektedir.

İbn-i Rüş'ten sonra İslam dünyasının batı kesiminde de felsefe çalışmaları durur. Daha önce Gazali (1058-1111) etkisiyle doğu kesiminde felsefeye karşı baş gösteren düşmanlık, giderek tüm İslam dünyasını etkileme gücü kazanır. Gazali, Filozofların Yıkımı adlı kitabında felsefenin gereksizliği hatta zararı üzerinde durmaktadır. Ona göre tüm doğrular Kuran'da vardır, başka türlü bir düşünce veya araştırmaya gerek yoktur.” (Cemal Yıldırım, a.g.e., s. 62-67)

İslam'ın geçmişte parlak bir dönem yaşadığı savı, yalnız moral kuvvetlendirici bir işleve değil, Batı Uygarlığının İslam kaynaklı olduğunu öne sürece kadar cüretli bir teze de dayanak teşkil etmektedir.

“Bir kısım İslamcılar ise, Avrupa'daki bu kalkınmanın özünde İslami değerlerden kaynaklandığını, İslam dünyasındaki bir gerileme ve ataletin Hristiyanı bir davranış biçimi olduğunu söylüyorlardı. Haydar Bambat, Batıda gelişen bilim ve teknolojinin Rönesans'a dayandığını anlatırken, Rönesans'ın da İspanya ve Sicilya'daki Müslüman bilim adamları ve filozofların mirası üzerine yükseldiğini... iddia ediyordu.”

Eski Yunan kültürünün Ortadoğu ve Ortabatı Asya'da görülmeye başlaması esasında İskender'e kadar uzanır. İskender MÖ 324'te tarihe Susa Düğünü olarak geçen büyük bir törenle 10.000 Yunanlı erkeği 10.000 Doğulu kadınla evlendirmiştir. Henüz daha Arapların bölgeye gelmedikleri dönemde Yunan uygarlığının Hint, İran, Türk ve diğer ulus devletlerini nasıl etkilediği Jean-Paul Roux'un *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* adlı eserinde görülebilir:

■ *“Plutarkhos İskender'in 70 şehir kurduğunu anlatır. Oysa bunların çoğu onun ardılları tarafından kurulmuştur. İskender, zamanında dahi Yunan kolonilerini güçlendirerek maiyetindekileri Orta-Batı Asya'da kalmaya ikna ediyordu. Böylece birçok tüccar, sanatçı büyük şehirlere (Herat, Farah, Kandehar, Meru ve Buhara) yerleşti.” (s. 78)*

“İskender ölünce Asya toprakları generallerinden 1. Seleukos Nikator’a kaldı. Başkenti Antakya olan Seleukos (Selefkiler) İmparatorluğu Hindistan’dan Akdeniz’e yayılan 250 yıllık bir egemenlik kurmuştur.

Yue-çiler (Kuçanlar–Türkler) Baktra’da (Afganistan’da bir kent) Yunan–Baktra uygarlığıyla karşılaşınca barbar özelliklerinden iyice sıyrıldılar... Daha sonra burada Budacılık görülmeye başlandı ve Yunan’la kaynaştılar.” (s. 104–110)

“Araplar Orta Asya’da iki büyük etki altında kaldılar; Yunan (Süryani–Bizans) ve İran. Arap bilimi hiçbir halkın etkisini reddetmeden –Hint ve Çin de dahil– eski eserlerin sistemli biçimde çevirisi üzerine kurulmuştur.” (s. 276)

Bu döneme ait DTCF öğretim üyelerinden değerli bilim adamı Prof. Remzi Demir’den de bir yorum aktarıyoruz: (*Bilim ve Ütopya*, Kasım 2004)

“İslamda ‘ilim’ hemen hiçbir zaman ‘bilim’ düzeyine ulaşmamıştı. Batı ise uzun ve karmaşık bir süreç sonunda ‘scientia’dan’ ‘science’a’ geçmişti. İslamdaki ‘ilim’ Kuran–ı Kerim ile gelen veya getirilen bir bilgidir ve bunun doğal bir sonucu olmak üzere ilimin gelişim tarihinin herhangi bir aşamasında, bilginin bu özel anlamının dışlanması ve dolayısıyla salt bir düşünsel laikleşmenin gerçekleşmesi mümkün olmamıştı ve İslam bilgi geleneği çerçevesinde düşünüldüğünde olması da mümkün değildir. İslam çeviri dönemi (Yunanca’dan Arapça’ya veya çoğu kere Süryanice’den Arapça’ya yapılan çeviriler yoluyla Yunan bilgi geleneğinin İslam dünyasına aktarıldığı dönem) ile Yunani bilimlerle temas geçti.”

Arap uygarlığına Yunan etkisi yüzyıllardır tartışılmaktadır:

“Bir kısım yabancı tarihçi ve yazara göre Arap toplumu İslam uygarlığını, köklü Roma (veya Yunan) ile İran uygarlıklarının kalıntıları üzerine kurmuş, kendine özgü yeni ve

orijinal bir uygarlık getirememiştir. Yine aynı tezi savunanlara göre İslam iki uygarlığın birleşmesiyle ortaya çıkmış karma bir uygarlıktan başka bir şey değildir.” (Corci Zeydan, İslam Uygarlıkları Tarihi, s. 36)

Prof. Dr. Yasin Ceylan (ODTÜ, Felsefe–Cumhuriyet, Anket Gül Atmaca) cevabında başarılı saptamalar yapmaktadır:

a) Yunan çeviri hareketi Abbasi İmparatorluğu’nun entellektüelleriyle sınırlı bir etki göstermiştir.

b) Bu hareket bir kültürel vakıa olarak tarihe geçmiştir.*

c) Laik bir aydınlanma hareketi olan çeviri eylemlerini yine İslamın içinden doğan Sünni görüş, küfür suçlamasıyla bastırmıştır.

Kuşkusuz 9, 10 ve 11. yy’lar ile 14, 15, 16. yy arasındaki 300 yılda yaşanan gelişmelerin Avrupa lehine kaydedilmesi gereken puanlar olduğu düşünülebilir. Fakat Rönesans’ın Amerika’nın keşfiyle ekonomik, matbaanın keşfiyle teknolojik ve Reform ile dindeki gelişmelerden nasıl yararlandığı bir olgu ise, Abbasi döneminde de, İslam ordularının Orta Asya’dan Atlas Okyanusu’na kadar yayılarak zenginleşen İmparatorluğun ekonomik gücünü aynı ölçüde İslam sanat ve bilimin hizmetine sunamadığı da bir gerçektir. Araplarda dini bir reformdan söz edilmediği de ayrıca bilinmektedir. Avrupa’da feodaliteden burjuva toplumuna (kapitalizme) geçildi. Araplar çöldeydi ve bedeviler bu tür bir gelişmeye engel diler (bugün de).

Ortaçağ Arap uygarlığı konusunda derinlemesine çalışmaları bulunan **Aydın Sayılı’nın Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese)** adlı kıymetli makalesine ayrı bir yer ayırmak gerekmektedir.

* “anı” olarak da anlaşılabilir.

Temponun “ağırlaşması” veya “durması” gibi deyimlere bakılmaksızın konu makalede etraflıca şu şekilde incelenmektedir:

“Gerçekten ilmi bilgi ve ilmi çalışma ve araştırmayı birbirlerinden kesin olarak ayırt etmek yerinde olur. Asırların emeğiyle ortaya çıkmış olan ilmî sonuçları nispeten kısa bir zamanda kavrayıp öğrenmek mümkündür. Fakat aynı çapta yeni buluşların meydana getirilmesi için ancak uzun zaman süreleri içine sığabilecek büyük emeklerin harcanması gerekir. Mevcut ve kesinleşmiş ilmî bilginin öğrenilmesi ve belenilmesi ile yeni bilginin üretilmesi arasındaki bariz fark dolayısıyla, ilmî zihniyetin sistemli bir şekilde uygulanmasına, insan zeka ve muhayyilesinin (imgelemesinin), mütekasif (odaklanmış) ve verimli bir şekilde sarfına, mevcut bilgilerden ve metot inceliklerinden azami derecede faydalanılmasına asıl ilmî araştırma sırasında ihtiyaç duyulur. İlmî zihniyetin içine aldığı bütün olumlu vasıflar, esas itibariyle mevcut bilgiyi elde etmenin değil, ilmi araştırmanın özelliklerindendir.” (a.g.e., s. 1)

Bu yetkin özet bizce, Abbasilerin çeviri yoluyla Yunan kaynaklarına (Hint ve İran da dahil) Süryanilerin aracılığıyla ulaşmalarında varılan sonucu tanımlamaya yeterlidir.

Bu nedenle İslamiyette, ilk çeviri hareketiyle başlayan bilimsel merakın meydana gelmesinde dinin belirleyici olmaması bir yana, daha sonra gelişen felsefi ve diğer bilimsel çalışmalara karşı çıkmada etkisi olduğu söylenebilir.

Sayılı'nın verdiği örneklerle göre, “İgnaz Goldzihen adlı bir araştırmacı 9. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ın profesyonel müstensihleri (kitap çoğaltan) felsefe kitaplarının istinsahını (çoğaltma) yapmama vaadinde bulunmak zorunda kalmışlardı.” Çeviri hareketinin ilk yıllarındaki din kökenli bu felsefe düşmanlığı birçok şeye ışık tutmaktadır.

- Mütevekkil zamanında (847–861) Mutezillğin gözden düşmesi üzerine ve Beni Musa Kardeşler ile Ebu Maşer'in ithamları neticesinde El Kindi'nin kitaplarının gasp edilmiş olduğu yazılmıştır.
- Halife El Müstencid zamanında (1160–1170) yaktırılan bir kitap koleksiyonu içinde *İhvanu's-Şifa* kitaplarıyla İbni Sina'nın *Kitabü's-Şifa*'sı bulunmaktaydı.
- Abbasi Halifesi El-Naşır'ın (1180–1225) emriyle Abdü's-Selam İbn Abdulkadir adlı birinin şahsi kitapları iftiralar yüzünden yakılmıştır. Yakma işi bir kalabalık önünde yapıldı.
- Kitap ve kitaplıkların tabii afetler, savaşlar ve özellikle mezhep savaşları sırasında büyük zararlar gördükleri bilinmektedir.

İslamda 8–12. yy arası yaşadığı öne sürülen yüksek bilim ve uygarlık düzeyinin kuşku ile karşılanması gerektiği yollu savımızın kanıtları arasında en önemlisi, bu düzeyin ileriki kuşaklarda tutturulamaması idi. Sayılı'nın dolaylı şekilde buna değindiğini görüyoruz. Bilim düzeyini etkileyecek unsurları şöyle tanımlamaktadır:

“Mesela ilim ve tefekkürle ilgili değer hükümleri; eğitimdeki cereyan ve yönelişler, ilmî bilgi için duyulan ihtiyaç ve bu ihtiyaçların mahiyeti, her kuşakta yetişmesi beklenebilecek ilmi adamlarının sayısının büyüklük veya küçüklük derecesi ve ilmi araştırma faaliyetinin kesafeti gibi amillerin ilmi çalışma verimliliğini ve ilmi bilginin ilerleme seyrini daha direkt bir şekilde etkileyen kalburüstü faktörleri teşkil ettiklerinde şüphe yoktur.” (a.g.e., s. 21)

Yine İslam topluluklarında dinin, yaşamın her evresini denetim altında tutma eğiliminin, bilimde durağanlığa yol açacağına hatta bilimin doğumuna engel olacağına ilişkin düşüncemiz Sayılı tarafından doğrulanmaktadır:

“Gerek İslam dünyası ve gerekse Avrupa tamamen teo-santrik (Tanrı odaklı) olan topluluklardı. Değer hükümleri hemen daima dini görüş ve inançların ölçüsüne vurulmaktaydı. Buna göre ilmi çalışma kesafeti ve ilim adamı sayısının büyüklüğü böyle bir toplumun ilime verdiği değerle orantılı olmak ve dini zihniyet ölçüsüyle ilmin rağbet ve itibarda olmasına bağlı bulunmak durumundaydı. İlmi çalışma sürekliliği ancak dinin ilmi çalışma ve tefekkürü değer vermesiyle mümkündür.” (a.g.e., s. 24)

Sayılı, Avrupa’nın, İslam dünyasının ilmi bilgisinden 16. yy içlerine kadar yararlandığını ve fakat Avrupa’nın 16. ve 17. yy’lardaki başarısının İslama mal edilemeyeceğini; zira İslam dünyasında bilimin hiçbir zaman böyle bir aşamaya erişemediğini, bu dünya ilim adamlarının Avrupa ilmini gerekli ölçüde takdir edemediklerini de eklemektedir. (a.g.e., s. 26–27)

Bu çok kapsamlı makalesinde Sayılı, “Avrupa biliminin geç Ortaçağ’da başarıyı yakalamasının, bilim ve felsefe ile dini bağdaştırmasında aranması gerektiğini, bunu da 13. yy’da Aquino’lu St. Thomas’ın Aristo felsefesini Hristiyan dini ile bağdaştırarak, Kilise’ye benimsettirmeyi başardığını” söylemektedir.

Sayılı bu uzlaşmanın, bilim ve felsefenin dinin hizmetkârı olması ve sağlam bir din bilgisinin de ancak felsefe bilgisiyle elde edilebileceği gibi sonuçlar verdiğini; bilim ile felsefenin kültürlü sınıf olan din adamlarınca temsil edilmeye başlandığını vurgulamaktadır.

“Böyle bir uzlaşmanın İslam dünyasında ise gerçekleşmediğini, bütün bilim dalları ve felsefeye karşı zaman zaman abartılı taassup gösterildiğini” Sayılı’dan öğrenmekteyiz. Hatta bazılarının İslami ilimleri, “ulumu memduha” (övünülecek bilimler), “evail bilimleri” de (Yunani bilimler) “ulumu mezmume” (ayıplanmış bilimler) olarak adlandırıldıklarını; bilimsel çalışmaların en hummalı dönemlerinde yani 9,

10 ve kısmen de 11. yy'larda bile bilim ve felsefenin şiddetli eleştirilerle karşılaştığını görmekteyiz. (a.g.e., s. 32)

Sayıli, daha sonra isabetle, Hristiyan Kilisesi ileri gelen düşünürlerinin gayretleri sonucu, dini akidelerin felsefi kalıplara döküldüğünü ve "Hristiyan teolojisinin" teşekkül ettiğini (a.g.e., s. 28), İslamda da teoloji (Kelam) konusunda önemli çalışmalar yapıldığını ancak bu teşebbüslerin sonuçlarından hiçbirisinin yaygın ve resmi teolojik görüş statüsünü kazanmadığını ve felsefi bakımdan elverişli görüşlerin hissedilir derecede tutunamadığını bildirmektedir. (a.g.e., s. 29)

Daha sonra İslam ülkelerinde ilmi çalışmaların ağırlaştığı dönemlerde bilgi ve kültürel faaliyetle ilgili müesseselerde önemli gelişmelere şahit olunduğunu, bunların başında yüksek öğretim müesseseleri olan medreselerin geldiğini, ancak fazla sayıda kurulan medreselerde kalite düşüşü yaşandığını ve 16. yy'dan itibaren de mezunlarının tehlikeli bir işsiz sınıf teşkil etmeye başladıklarını, esasen medreselerin önemli bir noksanının müspet ve tabii ilimlerle felsefenin tamamen ihmal edilmesi olduğunu, fıkıh, hadis ve tefsir gibi İslami ilimlerle dil ve edebiyattan ibaret bir programın dışına çıkmadıklarını, sadece Bağdat, Tebriz, Semerkand ve İstanbul'da "evail-Yunani ilimlerinin" kısa sürelerde o da İslami ilimlere nazaran ikinci derecede olmak üzere okutulduğunu, özellikle "evail ilimlerinin" itibar kazanmasında Uzakdoğu ve Türk Moğol etkilerinin oldukça kuvvetli ve olumlu olduğunu öğrenmekteyiz. (a.g.e., s. 37)

Ayrıca Sayılı, İslam dünyasında "evail ilimlerle" yakınlığın, sadece kişisel ilgi ve girişim yoluyla sağlanırken, Avrupa'da resmi öğretim kurumlarında bu konularda bilim adamı yetiştirilmesinin, iki toplum arasında büyük farklar yarattığını, gerçi 16. yy'a kadar Avrupa'da hızlı ve canlı bilimsel bir gelişme ile karşılaşılmadığını ancak aradaki farkın 16. yy'dan itibaren açılmaya başladığını ve 16 ile 17. yy gelişmesinin geç Ortaçağ Avrupa bilim faaliyetinin devamı olduğunu, bu aç-

dan Ortaçağ Avrupasının önemini koruduğunu aktarmaktadır. (a.g.e., s. 43, 44, 47, 48, 50, 51, 55, 56, 58, 60, 61)

Sayıli, bu çok önemli makalesini, düşünce bütünlüğünü hiç bozmadan şöylece sürdürmektedir:

“... Rönesans ve Reform hareketleri çok cepheli ve kompleks olmakla beraber Ortaçağın din-felsefe telifi meselesine bağlanması açısından sadece bu yönüyle tefekkür tarihinde önemli bir yer işgal ederler.

Özellikle 13. yy’dan itibaren Batı-Avrupa Hristiyan dünyasında belirli tabiat kanunları yoluyla ve rasyonel bir şekilde evreni etkileyen bir Allah kavramı hüküm sürmeye başladı.” (s. 43)

“Rönesans sırasında ilim ve hususiyle tabii ilimler alanı... laik bir zihniyeti benimsemeye başladı. Bu çağda tabiatın tabii faktörler yardımıyla izahına ve kavranmasına yönelindi ve ilimlerin dinin hizmetkarı olduğu görüşü terk edilmeye başlandı.” (s. 44)

“... Sonuç olarak İslam dünyasında modern ilmin doğuşu durumu mevcut değildir...” (s. 69)

Diğer yandan bu çeviri hareketinin yine İslam dininin etkisi altında Yunan Sanat (Heykel) ve Edebiyatının (Trajedi ve Mitoloji) ihmal etmesi büyük bir eksiklik olmuştur. İşte İslam dünyasının 8–12. yy arası ulaşamadığı Yunan bilim ve kültür düzeyi, onları her türlü rasyonaliteden yüzyıllarca uzak tutmuş ve 19. yy sonunda karşılaştığı Batı modernitesini göğüslemede silahsız bırakmıştır.

Yine bu dönemde ikisi Türk, ikisi Arap kökenli dört yıldızdan söz etmek gerekir. Bunlar Farabi (MS 854–950), İbni Sina (MS 980–1037), Gazali (MS 1058–1111), İbnü Rüşt’tür (MS 1126–1198).

Bu dört İslam yıldızı bilim dünyasını görünüşte etkilemiş ve fakat bir Rönesans’a kavuşturamamıştır. Gazali’nin felsefe düşmanlığı zamanla İslam dünyasına egemen ve dincile-

rin deyimiyle “içtihat kapısının kapanmasına” neden olmuştur. Diğer üç yıldıza İslam dünyasında rahat verilmediği buna karşılık Batı düşün dünyasında itibar gösterildiği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bunda her şeyde rolü olan dinin kaçınılmaz etkisi belirgindir. Benzer baskılara Batıda da (Carnap, Bruno ve Galileo) rastlanmıştır ama savaşım aklın, bilimin ve sanatın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.

Son olarak bir kere daha belirtelim ki, Doğu toplumlarındaki ölçüsüz değerlendirme ve yargılama eğilimlerine dikkatle yaklaşmak gerekir. Tutucular geçmişe sığınırken günü ve geleceği de ipotek altına almak istemektedirler. Arabı, İslamı, Osmanlı ve Türkü aşırı derecede kutsallaştırıp ve yüceltip genç dimağların akıllarını karıştırmayı maalesef başarmışlardır. Örneğin 2000’li yılların başlarında Türkiye’de 1930–1980 arası gençliğini bulmak neredeyse olanaksızdır. Devrimlerin sahipleri tutkulu Atatürk gençliği, daha nemelazımcı, daha durağan, zevkçi, ümitsiz ve apolitiktir. Buna karşılık tutucu gençlik ırkçıdır, dincidir, şiddete eğilimli ve bilmediği geçmişine, sözde özlem duymaktadır. Bu gençliğe ve hatta yetişkinlere hem geçmişlerini, hem dinlerini bilimsel yöntemlerle öğretmek gerekecektir. Bunun yolu kuşkusuz önce milli eğitimi eski kimliğine döndürmekten geçmelidir. Türk milli eğitiminin AKP’ye teslimi, halkımız için büyük bir facia teşkil etmiştir. Bunlar tartışmasız şekilde 1950–2000 arası sağ iktidarıyla kıyaslanmayacak derecede dincidirler ve başarısızlıklarını ustaca kullanmaktadırlar. Bu açıdan Türk–İslam sentezinin eğitime yansıyan yüzüne bir nebze açıklık getirmek istedik.

Asrı Saadet Öyküsü*

İslamcı ideolojide aşırı derecede idealize edilen bu dönem, Hz. Peygamber ve 4 Halife (Hülefa-i Raşidin) Dönemi'ni kapsayan 609–661 arası 52 yıllık (bazılarına göre 2 hicri yüzyıl, yani 200 yıl) süredir. İslamın kurulduğu, geliştiği, en iyi şekilde yaşandığı bu dönem, toplumsal bir model ve proje olarak sunulmaktadır.

“İslamiyetin altın çağı işte bu dönemdir. Bu devir adalet ve takva devridir. İslam hükümeti bu devirde adalet, doğruluk, diyanetin gerçek kurallarına göre hareket ediyordu. Dünyanın basit ve çirkin çıkarını düşünmüyordu... Bu tarihten sonra İslam idaresi yeni bir biçime yani dini hilafetten dünyevi padişahlık haline dönüşmüştür. Gerek halifelerde, gerek valilerde açgözlülük hırsı uyanmış, zengin olmak için para toplamaya ve biriktirmeye başlamışlardır.”
(C. Zeydan, a.g.e., c. I. s. 340)

Bu anlatım, Arap asıllı bu Hristiyan bilginin etnik endişelerinin ürünü sayılabilir. Çünkü aynı eser, bu dönemdeki savaşları, vahşeti, para hırsını, siyasi orun (mevkii) savaşlarını, tüm içtenliğiyle hikayeden kaçınmamaktadır.

Bu dönemin ilk aşamasında bilindiği gibi Hz. Muhammed MS 609'da peygamberliğini açıklamış ve İslamı kurup, yaymaya başlamıştır. Ancak başlangıç çok acılı geçmiş Mekke'de müşriklerin düşmanca baskısına maruz kalmış ve 622'de Medine'ye göç zorunluluğu doğmuştur. Daha sonra Mekkeliler ve İslamiyeti kabul etmemiş diğer Araplarla savaşlar başlamıştır: Bedir (624), Uhud (625), Hendek (627), Mekke (630) ve Taif ile tüm Arap yarımadasının fethi, peygamberin ölümüne kadar 23 yıl (609–632) türlü savaşlarla geçen kuruluş ve yarımada yayılımı dönemidir. Bu savaşlarda Hz. Peygamber, ordularının başında bizzat yer almış; sulh zamanında hem İslamı öğretip yerleştirmek hem de ileride kurulacak

* İslamın ilk ve saf şekline dönme.

İslam devletlerinin siyasi ve idari temellerini atmak gibi bir görevi yerine getirmiştir.

“Peygamber Dönemi ile 4 Halife Dönemi eşit değildir ve birincisi ikincisine mutlak referans olma özelliğini taşır. Nitekim, bu iki dönem arasındaki önemli farka binaen birincisine Nebevi Model, ikincisine Hilafet Modeli denmesi daha uygundur. Ancak her iki modelde de ideal ile realite, değer ile mekanizma, ilke ile konjonktür, mutlak ile izafi, kısaca şariat ile siyaset veya ümmet ile resmi toplum arasında çarpıcı bir uyum vardır.” (Ali Bulaç, Cogito, Laiklik, s. 74)

Hülafe-i Raşidin, 4 Halife Dönemi daha karışıktır; hem İslamı kabulde direnenlere karşı hem de Halifelik seçimlerinde taraflar arasında kanlı savaşlar yaşanmış ve 4 Halifeden üçü: Ömer, Osman ve Ali yine Müslümanlarca vahşice öldürülmüşlerdir.

Bu dönem yansız şekilde incelendiğinde –ki en azından savaşlar, fetihler tarihçilerce doğruya yakın şekilde zaptedilmiştir– ütöpik değerlendirmelerin propaganda niteliği akla gelmektedir. İslamı yayma uğraşları ile geçen Hz. Peygamber Dönemi'nin, gösterilmek istendiği gibi hiç de barışçıl değil tersine oldukça kanlı bir iklimde geçtiği, onun ünlü sloganı “Cennet Kılıçların Gölgesindedir” sözü ile kanıtlamaktadır.

“Medine Vesikası” adlı meşhur anlaşma yine sunulanın aksine kanlı olaylarla sonuçlanmıştır. Medine'deki üç Yahudi kabilesinden ikisi (Benu Kaynuka ve Benu Nadir) sürgün edilip mallarına el konulurken, Beni Kureyya kabilesinin tüm erkekleri öldürülmüştür.

Yarımadadaki kabileler “ya İslam ya savaş” seçeneğiyle karşı karşıya kalmışlardır; her ikisi de onlar için seçimi zor önerilerdi. Nitekim, Peygamber'in ölümünden hemen sonradan dönen veya zekât ve cizye vermek istemeyen 18 kabilenin başlattığı Ridde Ayaklanmaları gerçek anlamda kan ve ateşle bastırıldı. Bunlar Ebubekir Dönemi'nde yaşanan şiddetin bir bölümüdür.

“Halife Ömer Dönemi’nde özellikle yoğun fetihler yaşandı. Dönemin iki büyük devleti (Bizans ve Pers) İslam ordusunun önünde iki saatten fazla dayanamadı. Onun zamanında tam 36.000 şehir ve kale zaptedildi. Toplam 4.000 kilise ve mabed yıktırıldı ve 14.000 cami/mescid yapıldı.” (Ebul Hasan Ali el Nedevi, *Yeniden İslam’a*, s. 62).

“... Ömer’in İskenderiye Kütüphanesi’ni yaktırması da meşhurdur... Aynı zamanda ‘adil’ sıfatıyla da anılan Ömer’in adaleti, özellikle şiddet/ceza temeli üzerine kuruludur.” (Faik Bulut, *Allah Devletinde Demokrasi*, s. 249 vd.)

İskenderiye Kütüphanesi’nin Hz. Ömer’ce yaktırılması tartışmalı bir konudur.*

İskender’in komutanlarından Mısır’da devlet kuran Ptolemee Philadelphe’nin (MÖ 285) prensliği sırasında kurulan bu kütüphanenin yakılış öyküsü şöyledir:

“Ömer zamanında Mısır, Vali Amr el-As tarafından fethedildi... O tarihte Mısır’da yaşayan Yuvannis (Yahya) adlı bilim adamı Amr’dan Kral Kütüphanesi’nde bulunan bilimsel kitapların işlerine yaramayacağı için kendisine verilmesini ister. (Ebul-Ferec, *Tarihin Muhtasari’d-Düvel*) Amr, Hz. Ömer’e sorar, gelen emir şudur: ‘Bu kitaplar Allah’ın kitabına uygun şeylerden ise, Allah’ın kitabı bizi onlara muh-

* Yangın hakkında muhtelif söylenceler vardır. Şüpheliler Mısır’a egemen güçlerin temsilcileridir: Bunlar arasında en çok öne çıkanlar, Romalı Jül Sezar, İskenderiye’nin Başpiskoposu Theophilus ve Halife Ömer’in komutanı Amr’dır. Sezar, MS 47–48’de düşman gemilerini İskenderiye’de yakarken yangın şehre yayılarak kütüphaneyi yok etmiştir. Bir başka söylence Sezar’ın sarayın kraliyet bölümünü savunma amacıyla kasıtlı olarak yakması sonucu kütüphanenin de yanmasıdır.

İl olasılık Theodosius (Bizans İmparatoru)’un MS 391 yılında verdiği emirle kütüphanenin, putperest kültürü yok etmek amacıyla Başpiskopos Theophilus tarafından yakılmasıdır.

Nihayet üçüncü iddia ki, Mısır’ın Amr tarafından işgalinden 500 yıl sonra iki büyük Arap yazar (Bağdatlı Abdüllatif ve İbn Al-Qifti tarafından ortaya atılmıştır) Hz. Ömer’in emriyle kütüphanenin yaktırıldığını yazarlar. (James Raven, *Kayıp Kütüphaneler*, s. 14–26)

taç olmaktan korumuştur. Allah'ın kitabına aykırı şeylerse onlara zaten ihtiyaç yoktur. Bunları yak.' Amr, bu kitapları İskenderiye hamamlarına dağıtarak külhanlarda yaktırmaya başlamış ve altı ay içinde kitaplar tüketilmiştir.

... Ferec'den nakledilen bu öykü İslam Tarihçileri Abdullatif Bağdadi, Makrizi ve Katip Çelebi tarafından doğrulanmakla birlikte diğerleri tarafından kabul edilmez. Bunlara göre... İslamiyet'ten çok önce Romalılar tarafından yakılmıştır."

Corci Zeydan'dan aktardığımız bu öykü, yazarın ağzından şöyle sonlanmaktadır:

"Arapların İslamın ilk yıllarında karşılaştıkları eski bilimsel kitapları İslamiyeti güçlendirmek amacıyla yaktıklarını kabul etmeyi tercih ediyoruz. Ancak zamanla egemenlikleri ve güçleri iyice artınca ilim ve kültüre daha fazla ağırlık vermeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak yaktıkları kitapların birkaç katını (!) ilim ve irfan alemine hediye ederek bu konudaki kayıpları kat kat fazlasıyla telafi etmişlerdir." (C. Zeydan, a.g.e., s. 612–623)

Yanan İskenderiye Kütüphanesi'nin Yunan uygarlığı ürünü olduğu kesindir. Araplar daha sonra bu kaynaklara çeviri yoluyla ulaşmaya çalışmışlardır. Nitekim, Zeydan aynı eserinde buna değinmektedir. Bu konuyu biz ayrı bir bölümde inceliyoruz.

Osman Dönemi ise isyanların daha yoğun ve şiddetle yaşandığı bir devredir. Halife'nin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Ali bilindiği gibi Hz. Peygamber'in damadı, fedaisi ve İslam'ın Kılıcı unvanlı, özel konumda birisidir. Halifelğe adaylığı daha baştan itibaren söz konusu iken en sona kalmış; fakat bu olay yine de yüz yıllarca sürecektir acılara neden olmuştur ve olmaktadır. Bu acılı tablo –ki Emevi ve Abbasi İmparatorluk döneminde de aynı şiddetle tekrarlanarak sürmüş ve Asrı Saadet'in ister 50, ister 200 yıl sürmüş olsun– bir mutluluk çağından ziyade tam bir kaos dönemi olduğunu gös-

termektedir. Birkaç bireysel olayın seçilip örnek olarak sunulması, dönemin daha galip niteliği olan savaş, kan ve vahşeti fark etmeye engel değildir. Bunda kuşkusuz Arabistan Yarımadası'nda yaşayan halkın, bölgenin coğrafi özelliklerinin de etkisiyle oluşan yapısı da rol oynamıştır.

“... Bölgenin coğrafi konumu dış düşmanlardan endişeye meydan vermediği gibi canlarını koruma ve menfaat temini için uygarlık araçlarına ulaşmayı bir zorunluluk görmediklerinden... Birbirlerinin mallarını gaspetmekle uğraşarak vakit geçirmişler; başka şeylerle uğraşmamışlardır.

Hicaz Halkı nice asırlar boyunca yaratıldıkları biçimde göçebe olarak yaşamışlardır. Uygarlık adına bir şeyler görebilmişlerse o da komşu bölgelerden kendi topraklarına göç eden Yahudiler aracılığıyla olmuştur. 300'den fazla putun biriktiği Kabe... bir hac, geçim ve ticaret kaynağı idi...” (C. Zeydan, a.g.e., s. 44 vd.)

İslam kaynakları Cahiliye Devri olarak adlandırdıkları bu devrin İslamiyetle birlikte sona erdiği ve İslamın nurunun tüm yarımada ve Arap halkına ve hatta işgal ettikleri ülkelere yayıldığını öne sürerlerse de başka kaynaklar bu değerlendirmeye pek katılmamaktadırlar. Corci Zeydan katılmadığı bu iddiayı şöyle aktarmaktadır.:

“Araplar yaradılıştan kaynaklanan bir özellik olarak uygarlıktan ve yerleşik hayattan uzak yaşayan bir toplum olduğundan kendi yeteneklerince orijinal bir uygarlık ortaya çıkaramamışlardır... Köklü Roma (ve Yunan) ve Han uygarlıklarının kalıntısı üzerine... bu ikisinin birleşmesiyle ortaya çıkmış karma bir uygarlık kurmuşlardır.” (C. Zeydan, a.g.e., s. 36)

Arap asıllı Hristiyan olan bu yazar, İslamdan sonra da Arapların “ulumu İslamiye”den başka bir bilimle uğraşmadıklarını, askerlik ve hükümet memurlukları dışında, hayale eğilimli bir millet olduklarından, şiir, hitabet, hikaye ve masalcı-

lıkla meşgul olduklarını, yine de İslami bilimlerle de asıl uğraşanların çoğunun İran asıllı olduğunu, “ilim gökte bulunsa, İranlılar yine ona yetişirler,” anlamındaki hadisi şeriften de bunun anlaşıldığını, Abbasilerin Yunan, İran ve Hint kitaplarını Arapça’ya Babilliler, Süryaniler, İranlılara çevirttiklerini, bunların çoğunun Hıristiyan olduğunu ve devlet adamlığı gibi ayrıcalıklı görevlerde bulunduklarından bilime tenezzül etmediklerini (tıpkı Osmanlılar gibi); bilimin o devirde zanaat sayıldığını, Arapların bilimle uğraşanları “Mevali’nin sanatıyla meşgul oluyor” diye ayıpladıklarını, canlılık ve dinamizmlerini ve bedeviliklerini; bozmamak için kent yaşamına Raşit Halife Devri’nde geçilmediğini, Kuran-ı Kerim, tefsir hadis rivayetiyle sınırlı bilimin, kayıt, sınıflandırma ve düzenlenmesine Peygamber’in sağlığında ona sorulduğu için gerek görülmediğini, hatta Ebu Said Hudri’nin rivayetine göre Hz. Peygamber’in de bu izni vermediğini, sahabeden Peygamber’in amcaoğlu olan İbni Abbas’ın “*Sizden önce yazı ve bilimleri toplayıp düzenleyen milletlerin hepsi doğru yoldan çıkmıştır; ilim yazıyla yazılırsa yazıya güvenilir ve ezber (hıfz) terk edilir, kitaplar bir kazaya uğrayabilir, o durumda dim kaybolur*” dediğini aktarmaktadır. (Katip Çelebi, *Keşfu’z Zunun*)

Hatta Kuran-ı Kerim’in kitap haline getirilmesinde Ebubekir’in “Peygamber’in yapmadığı ve vasiyet etmediği bir şeyi ben nasıl yaparım?” diye baştan tereddüde düştüğünü, ancak İslamiyet yayılıp farklı mezhep ve görüşler kargaşa yaratınca Kuran ilimlerinin yazıya geçirilmesine başlanıldığını, Enes bin Malik tarafından rivayet olunan “*İlmi yazı ile bağlayınız, ilim bir avdır, yazı onun bağıdır (bukağıdır)*” hadisi şeriflerinin hükümlerine döndüğünü, İslamiyet’te ilk kitabın hicri 155’te ölen İbn Cürenc (yazara göre Mücahit b. Cübeyr h. 104’te) tarafından yazıldığını aktarır.

İbni Haldun da Arapların ancak din ve iman tesiriyle tabiatlarında değişiklik meydana geldikten sonra kendi kendilerinin hakimi olduklarını yazar. (*Mukaddime*, c. I. s. 379–385)

“Aslında daha Hz. Peygamber zamanında bir dizi hak-sızlığın yapıldığı, halifelerin birbirini devirmek için saray en-tirikaları düzenlediği, yapılan dedikodularla Muhammed’in evinin kıskançlık ve aile kavgalarıyla çalkalandığı, sınıf-ların, kölelerin, cariyelerin bulunduğu, soy sop kavgası-nın derinden derine devam ettiği, özel mülkiyet uğruna Peygamber’in kızı Fatma’nın İslam Devleti ile anlaşmazlı-ğa düşüp, kavga ettiği, devlet adına kişisel hakların gasp edildiği, hilâfet için bütün tarafların birbiriyle kanlı bıçak-lı olduğu, bu yüzden Muhammed’in cenazesinin bile orta-da kaldığı, kadının erkeğe tabi olduğu, Muhammed’in hanı-mı Ayşe’nin yöneticileri birbirine düşürecek siyasetler üret-tiği, Muhammed’i kıskançlıklara sevk eden davranışlar-da bulunduğu, dört Halife’den üçünün (oybirliği–yahut ic-mai–ümmeet olmadığı için) katledilerek öldürüldüğü, Bey-tül Mal’in Hz. Osman tarafından kendi amaçları için kulla-nıldığı, “Peygamber’in ölümünden sonra ayakkabıları eski-meden eskiyen (Muhammed’in karısı Ayşe’den aktaran Ebül Fida (257/261/272) bir toplumun Mutluluk çağı olarak yo-rumlamak ve bunu doğrudan demokrasinin var olduğu sivil topluma dayanak yapmak gerçeğe uymuyor. O nedenle, As-rı Saadetçiliği gerçekleştirmek için demokrasiye sahip çık-mayı İslamcılardan istemek, demokratik bir yönelişi ifade etmiyor.” (F. Bulut, a.g.e., s. 68–69)

Özetlemek gerekirse, İslam dünyasına çeviri yoluyla akta-rılan bilgiler bu dünya için orijinal değildir, onlar tarafından yaratılmamıştır. İslam toplumları bu bilgileri özümseyecek, zenginleştirecek altyapıdan yoksun idiler. Tersine din, bas-kıcı yapısıyla bazı kıvılcımları da söndürmüştür.

Batının ulaştığı Rönesans, Reform ve aydınlanmaya kay-nak teşkil eden aynı malzeme, onlardan önce İslamın eline ulaşmasına karşın kullanılmaması nedeniyle sınırlı bir aracılık işlevi dışında önemli bir etki yaratmamıştır. Batılılar, Fa-rabi, İbni Sina, İbni Haldun ve İbni Rüşd’ü Doğululardan ön-

ce ve daha iyi tanımış, yararlanmışlardır. Doğu ise bu yıldızlarını yüceltmek ve izlemek yerine söndürmüştür.

Çöl Arabının İslamiyetin çıkışından itibaren geçen kısacık 1,5 yüzyıl zarfında, Yunan çevirileriyle aktarılan uygarlık ve bilim dizgesini özümsemesi esasen olanaksızdı. Buna belki Hint, İran ulusları ulaşabilirlerdi. Fakat onlar da istilalar, savaşlar ve din baskısıyla tüm birikimlerini ve üretkenliklerini yitirmişlerdi.

Bu çevirilerin geniş bir tablosu Burnett tarafından verilmiştir. (*Yrd. Doç. Hasan Aydın, Bilim ve Ütopya, Temmuz 2007, s. 11–23*)

Yazar bu çevirileri 6 kategoriye ayırmaktadır:

1) Süryanice'den, Hristiyan ve Sabilerin Arapça'ya aktardıkları, ağırlığı Aristo külliyyatı ve onun yeni Eflatuncu yorumları teşkil eder.

2) İslam düşünürlerinin Aristo üzerine yaptıkları yorumlar (şerhler). (Farabi ile başlamış, İbni Bacce ile sürmüş, İbni Rüşd ile zirveye ulaşmıştır. İbni Rüşd Batıda bu nedenle sarih (yorumcu) olarak ünlenmiştir.

3) Dogsografik yapıtlar. Belli filozofların görüşlerini belli başlıklar altında toplayan ve tanıtan eserler.

4) Özet niteliğinde eserler ve belli sorunlara yanıt olarak yazılanlar.

5) Sistematik felsefi yapıtlar. (Örnek: Gazzali'nin *Makāsıd el Felasife*, İbni Sina'nın *Şifa'sı*)

6) Tıp, matematik, coğrafya gibi bugün bilimsel olarak nitelendirebileceğimiz yapıtlar.

Bu son kategoriye giren eserlerin daha sonraki yıllarda Batıda aşıldığı ancak başlangıçta bunlardan yararlanıldığı bilinmektedir. Genelde ise denilebilir ki:

“Rönesans sonrası Batıda oluşan seküler paradigmanın, İslam dünyasından çevirilerle aktarılan erekselci, teosant-

rik paradigmayla hiçbir bağı bulunmamaktadır. Bu paradigmal fark, İslam dünyasında neden Batıdakine benzer bir aydınlanma gerçekleşmedi ve gerçekleşmiyor sorusuna da önemli bir yanıt teşkil etmektedir.” (a.g.e., s. 21)

Erekselcilik, her şeyi metafiziğin emrinde görmeye ve bilimin işlevini salt Tanrı'ya götürmekle sınırlamaya, din odaklılık ise dine ters düşen bilimsel ve felsefi anlayışların barınması ve yaşamasını engellemeye neden olmuştur.

Bu nedenledir ki, İslam ülkelerinde o gün bugün, din odaklı müdahaleler yaşamın her aşamasında görülmektedir. Gazzali'nin bilim ve felsefeyi dinsizlikle suçlaması ile bugün evrim teorisini okul kitaplarından silmeye çalışan zihniyet aynıdır. Aynı koşutluk, o döneme göre Gazzali'nin bilim adamı sayılması ile 2002-2007'nin AKP'li Milli Eğitim Bakanının “Doçent” unvanını taşımasındadır. Tabii İslam ülkelerinde halen dahi gözlediğimiz hoşgörüsüzlük bilimsel atılımların önünü kesmekte iken, 1000 küsur yıl önce daha elverişsiz koşullarda farklı bir oluşum beklemek beyhudedir.

2007'de “Recm”in uygulandığı İslam ülke sayısı 10 dolayında, Pakistan'da medrese sayısı 20.000 civarındadır.

2008'de Suudi Arabistan'da bir Türk, Tanrıya küfür ettiği suçlamasıyla idama mahkum edilmiştir. Suçlamayı yapan tek kişidir ve başkaca da tanık yoktur. Af yetkisine haiz olan Kral, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın başvurusuna cevap vermemekte, Türkiye'yi ziyaretinde Gül'ün protokol kurallarını zorlayarak kendisini otelde ziyaret etmesini hiçe saymaktadır. Sonuç heyecan ve endişeyle beklenmektedir.

TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN BAŞKA BİR AYAĞI, OSMANLI'YA DUYULAN ÖZLEM

Türkiye’de belli bir kesimin İslam ve Osmanlı’ya duyduğunu saklamadığı özlem, ulusunun ve dininin tarihini araştırma merakından çok –ciddi bilimsel çalışmaları hariç tutuyoruz–Cumhuriyet ve devrimlerine uyum gösterememesinden kaynaklanmaktadır. Bunun bir tür açıklaması da, Osmanlı ile yaşadığı geçmişinden sıyrılmak istemediği öne sürülen (!) bazı komşu uluslara hâlâ bir çeşit vesayet duygusuyla yaklaşımlarında kendini göstermektedir.

Bir başka “Neocon” (yeni muhafazakar) kesim ise, onulması zor devrim ve Cumhuriyet (esasinda Atatürk) düşmanlıklarının belirgesi olarak icaplı icapsız Osmanlı’ya göndermelerle avunmaktadırlar.

Elbette Osmanlı, Cumhuriyetin kurulduğu bu coğrafyanın ve Türk ulusunun yakın geçmişidir. Mirasın reddedilecek ve edilmeyecek kısımları vardır. Övgü–yergi sınırı özenle çizilmeli ve eğitime taşınırken akılcılıktan uzaklaşılmalıdır.

Bugünkü kuşakların Osmanlı’yı imgelemelerinde yaşatmaları, hem yerli kaynak kıtlığı hem de tarih merakı fakirliği nedenleriyle çok zordur. Yetindikleri, okul sıralarında verilen abartılı kahramanlık öyküleridir. Bu nedenle Osmanlı hakkında sağlam verilere dayanan bilgilere ulaşmak zorunludur. Ayrıca, bu kesimin yüzyıllar boyu Osmanlı egemenliğinde yaşayan komşu ülkelere bakışlarındaki çarpıklık da sürmektedir. AKP’li Dışişleri Bakanı Abdullah Gül bunu ağzından şöyle kaçırmıştır:

“Türkiye’nin gücü ABD’den, Japonya’dan, Arap dünyasından çok daha iyi görünüyor. Ben Filistin ile ilgilenmeyeceğim de kim ilgilenecek? Filistin’in, İsrail’in, Kudüs’ün, bütün bu coğrafyanın tapuları (!) arşivleri benim elimde.” (19 Şubat 2006, AKP Çubuk Kongresi, Gazetelerden)

Ortadoğu'nun tapusuna sahip olduğunu ilan etmekle acaba bu resmi ağız neyi amaçlamaktadır? Tapu bir mülkiyet belgesidir. Bakanın bu iddiasının, Yunanistan'ın komik "Megalo-İdea"sından hiçbir farkı kalmamaktadır. Üstelik bu tarihte (19 Şubat 2006) Lübnan'a Türkiye'nin asker göndermesi henüz gündeme gelmemiştir. Bakanın nutkundaki "arşiv" sözcüğü, artık "tapu" sözcüğünü kullandığı için "tevil" şansını da ortadan kaldırmaktadır.

Tesadüfen aynı gün başka bir AKP'li Bakan Kürşat Tüzmen bugün artık düşman ülkeler arasında bile olağan sayılan ekonomik ilişkilerden söz ederek yine konuyu Osmanlı'ya bakın nasıl getirmektedir:

"Osmanlı İmparatorluğu, bulunduğu topraklarda adaletle hükmetti, oralarda sempatiyle karşılandı. AKP Hükümeti Osmanlı coğrafyasında yaşamış milletlerle saygı ve işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirmek istiyor."

Bir kere Osmanlı'nın yüzyıllarca süren egemenliğini, bu halkların sempati ile karşıladıkları ve adaletli buldukları savını, iddia sahibinden menkul saymak gerekir. Nitekim, İsrail'in Lübnan'a 2006'daki saldırısından sonra BM'nin çağrısıyla asker gönderme gündeme gelince, Cemal Paşa'nın bu topraklarda yüzlerce insanı nasıl ipe gönderdiğini bizim gazeteler hatırlatmak zorunda kalmışlardır.

Abant'ta yapılan bir toplantının sonuç bildirgesinde Türk tarafın yer vermek istediği şu cümle eski Mısır Dışişleri Bakanı Ahmet Mahir'in itirazıyla çıkarılmıştır:

"Ortadoğu halkları, 16. yy'dan 21. yy başlarına kadar huzur içinde yaşamışlardır." (Prof. Salih Özbaran, Cumhuriyet, 9 Ekim 2006)

Bu görüşlerin sadece AKP'li Bakanın ağzından rastlantıyla kaçtığı sanılmasın. AKP'li Başbakan da benzer şeyleri daha sonra 11 Eylül 2006'da gazetelerde yer alan demecinde tekrarlayacaktır:

“Uzakdoğu’dan Balkanlar’a, Ortadoğu’dan Avrupa’ya kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun dönemi özlemle aranıyor. Osmanlı’nın çekildiği coğrafyalarda yokluğu hissediliyor.”

TC Hükümetini resmen temsil eden bu zevatın Osmanlı işgalini asırlarca yaşamış ülke halkları ve devletlerini ne derece rencide ettiğini tahmin fevkalade kolaydır. Bugün Türkiye’nin giremediği AB’ye kısa sürede giren Bulgaristan, Romanya, uzun süredir içinde olan Yunanistan ve yine yakında girecek, Sırbistan ve diğerlerinin Osmanlı özlemini çektikleri bizce asılsız bir söylemdir. Bir kere bu bölge halklarında (Arnavutluk, Makedonya ve Bosna–Hersek kısmen ayrık tutulursa) Türklere karşı büyük çoğunlukla kısmen nefret, kısmen de yoğun bir kızgınlık hüküm sürmektedir. 300–500 yıllık bir işgalin sevimli kılınması olanaksızdır. Birkaç gezi izleniminden aktarılan nezaket sözcüklerini genelleştirmek aşırı safıktır. Başbakan devamla şunları söylemektedir:

“Osmanlı barışının bozulduğu (!) topraklarda bugün hâlâ istikrar arayışı sürüyor. Asırlar süren bu büyük tecrübe bugünün çatışmalarla kararan dünyası için önemli bir örnek, bir ilham kaynağıdır (!).

Bu ilhama herkesten çok Türk aydınının, bilim adamının, Türk gençlerinin ihtiyacı vardır. Zira Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye geçiş sürecinde eli kalem tutanların bir kısmı kendi kimliğine, kendi değerlerine yabancılaşmış, özgüvenini kaybetmiştir. Hatta işi reddi mirasa kadar bile götürülenler olmuştur. Tarihi yanlış okuma, sahip olduğu mirası küçümseme zannedilenden çok daha büyüktür. Kendi evlatlarının ülkesine, tarihine, toprağına, kültürüne yabancılaşması, uzun yıllar milletimizin gönlünde aslında kanayan bir yara olmuştur.”

“Roma Barışı”na bir benzerlik kurmak için uydurulan “Osmanlı Barışı”nın ne menem bir şey olduğu açıklanmaya ih-

tiyaç göstermektedir. Şayet Büyük Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde söylediği gibi:

“Türk ulusu eviyle ve yaşamıyla uğraşmaktan alıkonularak diyar diyar dolaştırılıyorken bu diyarlar halkı birçok ayrıcalıklara sahip olarak çalışıyor. Yani Fatihler (Osmanlılar) uluslarını peşlerine takarak kılıçla fetihler yaparken, zaptolunan ülke halkları kazandıkları ayrıcalıklarıyla özgürce sapanlarına yapışıyorlar ve topraklarında çalışıyorlardı.”

şeklinde bir barış ise Osmanlının, buna eksik olsun demekten başka çare yoktur. Zira bu sürekli barış, barışı sağlayan egemenin aleyhine işlemiştir. Osmanlı kılıcının korumasında yaşayan bu halklar, barışın nimetlerinden egemenden çok daha fazla yararlanmışlardır. (Türk'e nazaran biraz daha iyi durumdadırlar, yoksa onlar da hiçbir şekilde kalkınamamışlardır.) İşte Türk aydın ve bilim adamının yabancılaştığı budur. Bu kendi öz kültürü değildir. Devşirme Osmanlı'nın hakir gördüğü Türk'ü, asırlarca at sırtında elde kılıç, avara kasnak dolaştırmasıdır, reddedilen. Buna özlem duyan, Atatürk devrimleri ve Cumhuriyetine karşı kinini ve aşağılık duygusunu bir türlü atamayan molla kafasıdır. Üstelik molla bu boş hayallerle kendini avutmaktan öte, yandaşı “ham erva-ha” politik iletiler gönderme peşindedir.

Osmanlı egemenliğinden savaşlar vererek kurtulan ve daha sonra da Balkan Savaşları'nda Osmanlı'ya yenilgi bile tat-tıran bu devletler için “barışın bozulması” anlamsız bir yakıştırmadır. Osmanlı'dan kurtulduktan sonra iki Dünya Savaşı ve uzun bir Sovyet kontrollü ve otoriter sosyalist bir dönem geçiren Balkan devletlerinin yaşadığı istikrarsızlık ile Osmanlı egemenliği arasında ilişki kurmak bir başka anlamsızlıktır. Kaldı ki bu ülkeler, bunca felakete karşın AB'ye girerek önümüzdeki birkaç yıl içinde ekonomik kalkınmalarını tamamlayacaklardır. Ama Türkiye, AKP ve benzer çağdışı iktidarları başa getirmeye devam ederse, dünyanın dört

bir yanında hâlâ sefaletle boğuşan İslam Devletleri düzeyine inecektir.

Bugün dünya siyasi tarih öğretisinde “Osmanlı tecrübesinin, ilham kaynağı” teşkil ettiğini söylemek ancak bir güldürü konusu olabilir. Osmanlı’nın tecrübesi, beklenirdi ki, kendi son üç yüzyılına yansın ve onu sağlıklı bir şekilde ayakta tutsun. Kendisine merhem olamayan bu “tecrübe” acaba başkalarına nasıl olacaktır? Hele bu kadar yüzyıl sonra!

Tabii bu hezeyanları ortaya atan kafalar 1950’lilerin çarpık milli eğitim ideolojisinin ürünleridir. Menderes, Tevfik İleri, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Amiran Kurtkan ve daha bir sürü ırkçı ve dinci kafanın yarattığı Türk–İslam sentezi adlı ucube, bu sonucu vermiştir. İşte biz bugünlere nasıl gelindiğini bu naçiz çalışmada açıklamaya çalışıyoruz.

Osmanlı’dan başlayan bir kültür sürekliliğini düşlemek ve bunun yokluğu sonucu gençliğin “özgüvenini” kaybettiğini öne sürmek, 2006’da dinci ve onun yordakçısı kesimin tanımını istediği “irticanm” bir başka anlatıdır.

Biraz önce Tayyip Erdoğan’ın “Osmanlı tecrübesi” için söyledikleri, kaybedildiği öne sürülen “özgüven” için de geçerlidir. Özgüven, bilinmektedir ki, Osmanlı’nın son dönemlerinde kaybedilen onca savaş ve topraktan sonra zaten yok olmuştur. Osmanlı’nın dağılmasından sonra Kurtuluş Savaşı’nı izleyen Cumhuriyet ve yüce Atatürk’ün önderliğinde girilen devrimler, genç kuşaklara büyük bir özgüven kazandırmıştır.

“On yılda 15 milyon genç yarattık, her yaştan!”

İşte dünya tarihinde çok az görülmüş Cumhuriyet devrimlerinin Türk’e kazandırdığı çağdaş ve uygar bir kültürün beslediği özgüven, Osmanlı’yı sorgulamayı kolaylaştırmıştır. Cumhuriyetle kazanılan kimlik, öğrenmek için Osmanlı’ya kadar geri gitmeyi önlemiştir. Kaldı ki, Kurtuluş Savaşı’na Osmanlı hanedanının ihaneti, Bizans ve Osmanlı kalıntısı İstan-

bul ve müterake basınının Atatürk ve devrimlerini bir türlü içlerine sindirememeleri, Cumhuriyet ideologlarının işini çok kolaylaştırmıştır.

Bunun ismi eğer mirasın reddi ise, Kurtuluş Savaşı karşıları, düşman işbirlikçileri ve din yobazları Osmanlı ile Cumhuriyet arasında doğal sınırı zaten çekmişlerdi. Onun için bu konu mirasın reddinden çok gerici kafaların yeniye uyama sorunuudur. Miras yerinde durmaktadır; o bir geçmiştir, ona duyulan özlem tarihsel ve folklorik sınırı geçtiği ölçüde irticaya yaklaşmaktadır.

Bu dönemi yücelterek laik ve çağdaş demokratik Cumhuriyeti yıkma amaçlarını saklamayan Necmettin Erbakan adlı siyasi softa, 40 yıla yakındır Türk siyasetinde bir nevi oyun oynamaktadır. Yıllarca önünde el pençe divan duran müritlerinden bir kesim onun itibar kaybettiğini gözleyerek AKP'yi kurdular ve Ecevit-Yılmaz-Bahçeli koalisyonunun Erbakan gibi yıpranmasını fırsat bilerek 2002 seçimlerini kazandılar.

Düşünülsün ki, yıpranan Erbakan'ın dizinin dibinden ayrılmayan bu genç mollaları, sevgili halkımız, liderlerinin İstanbul Belediyesi icraatını (!) unutarak "taze" "yıpranmamış" ve de en acıklısı "en temiz" kabul edip büyük farkla iktidara getiriyor. Ağababaları yıpranıyor ve fakat emrindeki kolluk kuvveti fedaileri ise tertemiz (!) kalıyor (!).

İşte Erbakan 23 Mart 1993 günü TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk başkanlığında siyasi parti liderlerinin anayasa değişikliği konusunda yaptıkları toplantıda Medine Anlaşması'na (Medine Vesikası) göndermede bulunarak bakın neler söylemektedir:

"Benim inandığım şekilde sen yaşayacaksın' tahakkümünün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerinin içersinde kendi istediği hukuku kendi seçmeli, bu bizim tarihimizde de ola gelmiştir. Bizim tarihimizde çeşitli mezhepler olmuştur. Herkes kendi mezhebine göre bir hukuk içinde yaşamıştır ve

de herkes huzur içinde yaşamıştır. Niçin ben başkasının kalıbına göre yaşamaya mecbur olayım? Hukuku seçme hakkı, inanç hürriyetinin ayrılmaz bir parçasıdır.” (C. Özakıncı, a.g.e., s. 86–87)

Görülüyor ki, 1400 yıl önce Arap Yarımadası’nda aşiretler arası bir düzeni kurma amacıyla yapılan anlaşmaya özenen (Medine Anlaşması) Cumhuriyet düşmanları, nasıl da “vicdan özgürlüğü” ve “demokrasi” gibi İslama yabancı kavramların arkasına sığınmaktadırlar.

Çok demokratik ve örnek diye sunulan bu anlaşmanın, her kabile için uygulanması kabul edilen müşterek hükmü ise şudur:

“... Kendi aralarında adet olduğu veçhile kan diyetlerini ödemeye iştirak ederler ve onların harp esirlerinin fidyei necatın müminler arasındaki iyi niyet ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre ödemeye iştirak edeceklerdir.”

İşte mümin kardeşlerimizin 21. yüzyıl Türkiyesine önerdikleri kutsal hukuk kuralları bunlardır. Öldüren yakınlarına kan diyeti ödenecek ve esirlere kurtarma akçesi karşılığı özgürlükleri verilecektir. Erbakan ve yandaşlarının “benim düzenim” dedikleri budur. Üstelik bu düzenin ne menem bir şey olduğu, bizzat İslamın içindeki mezhep kavgalarından bilinmektedir. Şimdi bile Irak’ın hali ortadadır.

Kaldı ki, 600 yıl İslami ve örfi kurallarla yönetilen Osmanlı’da bu Medine Anlaşması’na neden başvurulmadığı da cevaplaması olanaksız bir soru olarak kalmaktadır.

Osmanlı’da Bilim ve Kültür

Bilim ve kültürün Osmanlı’da vardığı düzeye gelince: Önce Amiran Kurtkan’ın sözünü ettiğimiz yapıtında Osmanlı’nın “Yükselme Devri”, aynı zamanda kültürel düzeyin de yüksek

olduğu bir dönem olarak geçmektedir. Hiçbir ek kanıt getirmeden askeri ve siyasi açıdan parlak bir dönemin, mutlaka kültür ve uygarlık açısından da yine aynı başarıyı gerektirdiğini öne sürmek inandırıcı değildir. Tarihte büyük askeri utkular kazanmış kimi uluslar (Moğollar ve Hunlar gibi), ne yazık ki, aynı düzeyde kültürel bir başarının sahibi olamamışlardır. Buna karşılık her ikisini bir arada başarabilen uluslar da var olmuştur. Sümer, Mısır, Yunan, Roma bunlara örnek sayılabilir.

Osmanlı'nın ise, sadece askeri ve siyasi başarıları söz konusudur. Ancak bilimsel ve kültürel alanlarda aynı yargıya varmak kolay değildir. Bu konuda başlıca kaynak Adnan Adıvar'ın *"Osmanlı Türklerinde İlim"* adlı kıymetli eseridir. Bu eserin, 1939'da Paris'te Fransızca kaleme alınan ilk şeklinin, 1943'te Türkiye'deki Osmanlı kaynaklarının incelenmesiyle düzeltilmiş Türkçesinden yararlandık. Burada söylendiği gibi:

"Osmanlı Türklerinde ve esasen Doğuda 'ilim' kelimesi bütün beşeri bilgileri hiç ayırt etmeksizin içine alan çok geniş bir anlam taşırdı. Kelam, fıkıh, din, nücüm ilmi (astroloji), sihir, sima ilmi, simya ilmi (fantasmagorie), rüya tabiri, hep ilim çerçevesi içine girerdi... Bütün bu ilimler Osmanlı'nın medrese tabir edilen üniversitelerinde okutulurdu. Bu surette medrese mezunları alim unvanını alıyorlardı. Bu unvanı taşıyanlar, kelam, fıkıh, tıp, heyet, matematik ve nücüm ilmine vakıf olmak iddiasındaydılar. İlim (bilim) sözcüğü bile Osmanlı'da yüksek bir düzeyi tanımlamaktan çok uzaktır." (s. 6)

"Bu eseri okuyanlar Osmanlı Türkiye'sinde müspet ilimlerin 19. yüzyıla kadar ancak, 'Arap ve Fars dillerindeki ilmin' eksik ve bazen de yanlış bir devamından ibaret olup, ne muhteva, ne de metot bakımından 'Yunan Mucizesinin' doğuya geçmesiyle aldığı şekilden ayrı bir şekil olmadığını, ama bu ilimlerin Batıda fikri ve metot olarak yeniliğe doğru yürüdüğü nadir safhalar olmuşsa, onların önemle belirtildiğini göreceklerdir." (s. 7)

Osmanlı'da bilimsel tablo Adıvar tarafından şöylece çizilmektedir:

“Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (1299) Fatih'in tahta çıkışına (1451) kadar geçen bir buçuk yüzyıl sürede, müspet ilimler, Osmanlı Türkleri arasında özel bir mevkie sahip olamamış; fakat kelam, mantık, fıkıh evvelce Selçuklu medreselerinde olduğu gibi okutulmakta bulunmuştur. Bu arada müspet ilimler alanında matematik ve astronomide Kadızade-i Rumi ve tıpta Hacı Paşa anılmaya değer eserler bırakmışlardır.

Bununla beraber Fatih'in tahta çıkmasıyla birlikte müspet ilimlerin değilse bile, felsefi ve ilmi düşünüşün Osmanlı Türklerinde geliştiğine şahit olmaya başlıyoruz.” (a.g.e., s. 31)

Bu dönemde Batıdaki durum ise şöyle özetlenebilir:

“Daha 13. yy'da Batıda Ortaçağların karanlık devri aydınlanmaya başlamıştı. Gerçi hâlâ ilimlerin sultanı mevkiinde ancak ilahiyat bulunmakta idiye de, bir taraftan Hristiyan tarikatları ve onların manastırları kurulurken öte yandan da üniversiteler açılıyordu.

... Bu Hristiyan tarikatlarından ikisi (Francisken, 1209 ve Dominiken, 1215)... programlarında trivium (belagat, mantık, gramer) ve quadrivium (musiki, sayılar, geometri ve astronomi) dersleri bulunan üniversitelerde kürsüler işgal etmek suretiyle Rönesans'tan önce ilmin yeniden doğuşunu hazırlamışlardır.” (a.g.e., s. 55)

Yine bu dönemde İtalya'da doğan ve kuzey ülkelerine yayılan “hümanizmayı bilimsel ve kültürel Rönesans” izlemiştir.

Burada dikkati çeken nokta: Hristiyanlıkta tarikatların kanlı mücadelelere neden olmalarına karşın yine de hem eğitim ve bilimde öncü rol oynamaları, hem de eylemli olarak görev almalarıdır. İslamda ise Batı üniversitelerine ve bilim adamlarına tekabül eden medreseler ile ulemanın oynan-

dığı olumsuz rol düşünülürse, dinin Doğuda nasıl çifte geriletici bir etken olduğu ortaya çıkar.

1500–1600 arasındaki yüzyıllık dönem, bilindiği üzere Osmanlı'nın İran, Sudan ve Viyana'ya kadar yayıldığı yıllardır. Ne yazık ki bu parlak askeri siyasi utkular, ne bilime yansıyabilmiş ne de ülkede dini ve siyasi birliği sağlamıştır:

“İşte imparatorluğu bu sınırlara kadar genişleten istilahumması, zamanın ulemasını da yakalamıştı. Böylece birçok bilgin ve şair, padişahlarla birlikte orduları... izliyordu. İki savaşın arasında geçen barış ve sükun zamanı ise, ya askeri ve mülki teşkilatın ıslahı veya başka bir savaşın hazırlığıyla geçiyordu.

... Mesela I. Selim, İslamdaki tefrikayı ortadan kaldırarak bütün Müslümanları bir bayrak altında toplamak sevdasıyla Şiiliği yok etmek üzere bir yandan Mısır'a öte yandan İran'a saldırıyor ve bu hareketini şeriata uydurmak için en ziyade fıkıh bilginlerini yüceltiyordu.

Kanuni zamanında imparator I. Ferdinand'ın elçisi ve Amasya'ya kadar seyahat eden Baron de Busbecq, seyahatnamesinde şunu anlatır: ‘Türkler bizlerde yapılan top, tüfek, daha bin türlü şeyi alarak ilerlemediler mi? Matbaacılık, büyük duvar saatleri Türkiye’de o kadar makbule geçmedi; gerçekten Allah’ın Kitabı (Kuran) basılınca ‘kitaplıktan çıkacağı’ korkusuyla din matbaaya muhalefet etmiş; öte yandan genel saatler de müezzin, muvakkit ve kayyumların önemini azaltacağından kabul edilmemiştir. (Çünkü o zamanlarda namaz vakitleri vesaire hep irtifa tahtaları ve başka astronomi araçlarıyla belirtilirdi.)’ (a.g.e., s. 72)

Yine Adivar'ın aktardığına göre, 1576–1580 arasında o güne kadar rastlanmayan bir olaya tanık oluyoruz. O zamana kadar Türkiye’de rasathane adı duyulmadığı gibi astronomi ilmi ve rasat hesapları ancak kağıt üzerinde eski ziclerden (yıldızların yerini gösterir cetvel) yapılan hesaplarla,

Arapça yahut Farsça'dan çevrilen eserlere bağlı kalmıştı. Bu yıllarda müneccimbaşıliğa atanan Takyeddin adında bir astronom (1520–1585, Mısır'da tahsil ettiği ve ailesinin orada yerleştiği savlanmaktadır) Uluğ Bey zicinin düzeltilmesi gerektiğini, Padişah III. Murat nezdinde büyük nüfuzu olan müverrih (tarihçi) Hoca Saadettin Efendi'ye bir layiha ile sunmuş ve Tophane sırtlarında bir rasathane kurulması izni almıştır. (a.g.e., s. 100)

Ancak rasathane kurulduktan hemen sonra devrin Şeyhülislamı Ahmet Şemsettin Efendi, Hoca Saadeddin'e düşmanlığı yüzünden Padişah'a "gökleri rasat etmenin uğursuz ve her nerede bu işe teşebbüs edildiyse devletin mahiv ve harab olduğunu" jurnal etmesi üzerine, 1580'de Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'ya rasathanenin derhal yıkılması irade buyurulmuş ve rasathane bir gece içinde donamma tarafından topa tutularak yerle bir edilmiştir.

Benzer bir örnek yine Adivar tarafından verilmektedir:

"1716'da Petervaradin'de şehit olan sadrazam Damat Ali Paşa'nın yalnız katologu 4 cilt tutan kitaplığının müsaderesine (!) padişahın emir vermesine karşın şeyhülislam felsefe, tarih, astronomi kitaplarının vakfı caiz olmayacağına dair fetva vermiştir." (a.g.e., s. 159)

Bir başka acı örnek, Sultanahmet Camii'ni yaptırdığı için öğündüğümüz I. Ahmet'in daha genç yaşta getirildiği Padişahlık makamında gösterdiği yıkıcı taassuptur:

"Sultan III. Murat saltanatı zamanında Frenk diyarından Luteran (İngiltere) hükümdarı... rivayete göre bir avret ve büyük bir ülkenin kraliçesi idi (Elizabeth I, 1533–1603).

Eskiden beri Osmanlı padişahlarına kulluk etmek zorunda olan bu kişi... pişkeş (hediye) olmak üzere musanna (sanatkarca) bir saat yaptırdı. Uzunluğu ve eni üçer zirâ (75–90 cm arası bir uzunluk ölçüsü) boyu bir adam boyundan fazla idi. Bu saatte türlü şekil ve resimler vardı ki, bunların

bazısı erganun (org), bazısı ney ve şettar idi; ayrıca davul ve davulcu bulunuyordu. Bunlardan başka türlü sazlar vardı... şaşılacak sesler ve garip avazlar çıkarırlardı ki akıllar bunları anlamakta şaşkına dönerlerdi... Kraliçe saatin üstadlarına pek çok paralar ve sonsuz hazineler vermiş ve onlar da nice yıllar çalışıp tamamlamışlardır. Sonra kimi kıymetli taşlarla süslenmişti. Saatin İstanbul'a gönderilmesi ve salimen ulaşması için eksiksiz ihtimam gösterilmiştir. Lakin Sultan Murad (III) ölmüş (1574–1595), Sultan III. Mehmet (1594–1603) tahta çıkmıştı. Hasbahçe'deki köşklere Kasrı Âli denilen köşkte kuruldu. Sultan köşke geldikçe şaşarak dinler ve hayret ederdi.

Nihayet Saltanat Ahmet Han'a (1603–1617) erişti. Saati gördü ve 'Sübhanallah bu ne hal ve manasız bidattır (Peygamber zamanından sonra dinde çıkan şey) diyerek temiz gönlünü ve doğru yolda olan yaradılışını bir ürkeklik kapladı ve bu boş şeylerden büsbütün nefret duydu. Şeriata ve akla aykırı gördü. 'Bunlar Allah katında ve balk nazarında makbul değildir,' dedi. Eline bir balta alıp Hz. İbrahim'in putları kırdığı gibi 'onları parça parça ettikten' (Kuran-ı Kerim 51:28) sonra 'Biz onu elbette yakacağız ve külünü denize savuracağız' ayetini (Kuran-ı Kerim 20:97) doğrularcasına, bunları yaktırdı." (Gerald Maclean, *Doğuya Yolculuğun Yükseliş*, s. 11–12)

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Adıvar'dan naklen bir karşılaştırma ile durumu özetlemektedirler:

"16. yüzyılda Avrupa'da Leonardo da Vinci, mekanikten, anatomi ve fizyolojiye kadar uzanan çalışmalar yapıyor; kimyasal ilaçların tıpta kullanılmasına yol açan Paracelsus tıbbi geliştiriyor; Cardan matematikte üç bilinmeyenli denklemleri çözüyor; Vesalius anatomide önemli adımlar atıyor; Merkator bir denizci olarak değil bir bilim adamı olarak dünya haritasını yapıyor; Copernicus, Ptolemais as-

tronomisini yıkan ünlü eserini yazıyordu. Avrupa'nın böyle üretken olduğu bir dönemde 'anatomi' hep İbni Sina ve nihayet İbni Nefis'in anatomi ve fizyolojisidir; tıp, ufak tefek gözlemlerin eklenmesiyle, Galenos ve İbni Sina'nın tıbbıdır. Copernicus'un bir bilimsel devrim niteliğindeki buluşundan Osmanlı Türkiye'si haberdar değildir." (İlhan Tekeli-Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, s. 23)

Kuşkusuz bu olaylardan çıkarılacak sonuçlar tümüyle hem üzüün, hem de birçok açıdan ibret vericidir:

- a) Kesin bir bilim düşmanlığı.
- b) Düşmanlığın din kaynaklı oluşu.
- c) Rasathanenin ve saatin yıkım biçiminin vahşiliği ve akılsızlığı.
- d) İleri derece despotik bir yönetim.
- e) Fetva kurumunun zararları ve saçmalığı.

Nihayet dinin etkisiyle meydana gelen bu ve benzeri olaylar, tarihimizde sayılmayacak kadar sık olmasına karşın, bunları bağnazca inkara yeltenip tam tersini (yani İslamiyetin ve Osmanlı'nın bilimle bağdaşık olduğu ve parlak bir uygarlık yarattığı gibi) bir doğru olarak, gençlere ve inanç sahibi saf, temiz yığınlara aşılama, en azından dinin aradığı dürüstlük-e bağdaşmamakta ve dinci kesime karşı gittikçe derinleşen şüphe ve güvensizlik yaratmaktadır.

Tabii en az bu olay kadar acıklı, matbaanın kuruluşunun yüzyıllarca gecikmesi ve bunun etkileridir. 1429'da İspanya'dan göçen Museviler, 1493 yılında İstanbul'da (yani ilk Türk matbaasından 233 yıl önce), birkaç yıl sonra da Şelânik'te ilk matbaalarını açmışlardır. Ermeniler 1567 yılında (Sivaslı Apkar adlı bir Ermeni), Rumlar da 1627'de (Meterhas adlı bir Rum papazı) İstanbul'da kendi matbaalarını kurmuşlardır.

“Bilindiği gibi III. Ahmet’in Sadrazamı Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi’yi Fransa Kralı 15. Louis’e elçi olarak Paris’e göndermiştir. Bu münasebetle babasıyla Paris’e giden Sait Çelebi (bazen Sait Ağa) oradayken matbaanın önemi hakkında bir fikir edinerek yurda dönmüştür. Beri yandan 1674 yılında Macaristan’da doğan ve Protestan papazlığı kolejinde tahsil yapan bir genç de Osmanlılara esir düşmüş ve İslamlığı kabul ederek İbrahim adını almıştır. İbrahim Müteferrika adlı bu genç, 1726’da matbaanın yararları hakkında bir risale yazarak Damat İbrahim Paşa’ya takdim etmiş ve Sait Çelebi ile... uyuşarak matbaa açmak için Şeyhülislam fetvasıyla Padişah’tan izin almıştır. Müteferrika’nın yönetiminde 1743’e kadar din konusunda kitap basmak yasak olduğu için çoğu tarihle ilgili ancak 17 kitap basılabildi. (Baskı sayısı 500–1200 arası.) 1797’de birçok el değiştiren bu matbaanın kapanışına kadar ise ancak 24 kitap basılabilmisti.” (a.g.e., s. 167 vd.)

II Türk matbaası 1796’da devlet tarafından açılmış ve uzun yıllar çok yavaş bir gelişme izleyerek ancak Cumhuriyetten sonra bilinen düzeyine ulaşabilmiştir. Düşünülmelidir ki, azınlıkların 1493’te açtıkları matbaaya yüz çeviren Osmanlı, tam 233 yıl bu konuyu yok saymış ve cehaletin koyu karanlığında yüzmekte hiçbir sakınca görmemiştir. Bu cehaletin savunucuları, Cumhuriyetten sonra bile, sırf devrimlere karşı çıkmak ve geçmişi yüceltmek için tıpkı sözünü ettiğimiz unvanlı akademisyenler gibi insanları aldatmaktan çekinmemişler; dincilik ve ırkçılık adına olmadık yalanlara sarılmışlardır. Şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, Osmanlı’da bilim hiçbir dönemde onur verecek düzeye yükselmemiştir.

Tevfik İleri eliyle Türk milli eğitiminde yürürlüğe konan Türk–İslam sentezi yandaşlarından ve DP’nin bu konularda ileri gelen ideologlarından Trabzon Milletvekili Prof. Osman Turan, bu vesileyle Atatürk’e çatmayı da ihmal etmemektedir:

“Osmanlı, cihat ve ‘nizam-ı alem’ davasını anlamayan ve taassuptan kurtulamayanlara hâlâ bir cihan-şûmul devleti ve nizamını barbarlık sayanlara rastlanmaktadır. Fakat asıl garibi bu iftiraların Türk aydın ve siyasileri arasında revaç bulmasıdır. Gerçekten kültür ve mefkûre kaynaklarının kurutulması neticesinde milli ruh ve şuurdan mahrum cüceler, yücelere saldırmaya yeltenmiş, en muhteşem tarihe ve ecdada karşı nankörlük ve ecdada ve terbiyesizlikler mübah sayılmıştır.

Çok çeşitli isnat ve propagandaların başlıcasını, tarih ve medeniyetimizin inkarı, Osmanlı devrinin kan, ateş ve tahripten ibaret olduğu ve ulu hakanların kendi keyifleri ve cihangirlik ihtirasları uğrunda Türk milletini asırlarca diyar diyar koşturup harcaması iddiaları teşkil eder.” (Tarih Akışı İçinde Din ve Medeniyet, s. 135; Erdoğan Aydın, Cumhuriyet, 29 Temmuz 2006)

Biraz aşağıda Atatürk’ün İzmir Kongresi’ni açarken aynı konuda yaptığı derin çözümlemeyi göreceğiz. Burada Atatürk büyük Osmanlı padişahlarını “... Dış siyasetlerini, emel ve isteklerine ve ihtiraslarına dayandırmışlardır, zaptettikleri yerlerdeki halkı olduğu gibi muhafaza zorunda kaldıktan başka onlara ayrıcalıklar ve üstünlükler sağladılar. Buna karşılık Türk halkını uzun seferlerde, fetih alanlarında dolaştırdılar ve bu halk böylece kendini yok etmiş oluyordu” diyerek eleştirmektedir.

Osman Turan hem haiz olduğu bilim adamlığı hem de siyasi kişiliğini de ortaya koyarak yüce Atatürk’e isim vermek sizin ve fakat aynı sözcükleri kullanarak saldırmaktadır.

İşte Menderes ve DP bu gibi akıl hocalarıyla vitrinlerini süslemişler (!) ve Atatürk devrimlerine Babîâlî esnafı ağzıyla saldırımlarına göz yummuşlardır. Osman Turan’ın ırkçı, monarşi ve hilafet hayranlığı ile süslenmiş popülist, demagogik sözlerini kolaylıkla Cumhuriyet düşmanlığıyla özdeşleştirmek mümkündür.

Maurice Duverger *“Toplumların geçmişlerini algılayıp, yorumlamalarıyla varmak istedikleri hedefler arasında doğrudan bağ bulunmaktadır”* diyor. Bugün, yüzde altmış beşlere varan tutucu sağ oyların *“bir sakınca görmedikleri”* milliyetçi–muhafazakar–siyaset, Türkiye’yi sonuçta AKP iktidarına sürüklemiştir. Orta Asya–Turan, Hilafet ve Müslüman Birliğini hedefleyenlerin hatta Hristiyanları tekrar boyunduruk altında alma düşünü görenlerin bu kesim içinde yer almaları ve Osmanlı hayranlığıyla çalınmaları hep Duverger’yi haklı kılan gerçeklerdir.

Josep Fontana’nın *“Çarpıtılmış Geçmişe Ayna: Avrupa’nın Yeniden Yorumlanması”* adlı kitabın tanıtma yazısında Erdoğan Aydın haklı saptamalarda bulunmaktadır:

“Tarih eğer bir trajedi olarak tekrarlanmak istenmiyorsa toplumların kendisine ‘atalarımız’ diye belletilen önceki egemenlerini ve ‘kültürüm’ diye belletilen önceki egemen değerlerini ciddi şekilde sorgulama becerisini göstermek gerek.

Atalar mitini, gelenek, töre, inanç bağlamındaki kutsalı sorgulama bilinç ve cesaretini göstermemek, toplumsal ilerlemeyi engelleyen bir işlev görmektedir. Bu sorgulamayı yapamayan halklar kendi ayaklarına, daha doğrusu beyinlerine pranga geçirmiş olmaktadır. Üstelik böyle prangaların salt öteki toplumlar aleyhine olacağı da düşünülmessin. Çünkü bu prangalar, çağdaş egemenlerin kontrolünde ve eşitsizlik koşullarında yaşamamızın başlıca nedeni olarak dönüp bizi vurmaktadır, nitekim dünyamız ve ülkemizin içinde bulunduğu durum da tam bunun sonucu.” (Cumhuriyet Kitap Eki, 27 Temmuz 2006)

Fontana Avrupa ırkçılığını tanıtırken ince bir çözümleme ile kaba ve gaddar ırkçılığın kınanmasını kolaycılık ile açıklamakta, asıl tehlikelisini şöyle tanımlamaktadır:

“Ayrımcılık ve önyargı biçiminde günlük yaşamımızda süren gerçekliğini görmezden geliriz; kültürümüzü ve buna bağlı olarak bütün zihinsel donanımımızı ne kadar derinlemesine şekillendirdiğinin farkına bile varmayız.”

Erdoğan Aydın, Fontana’dan çıkarılacak dersin, *“Avrupa’ya dair son dönemde artan dinci ve milliyetçi önyargılarımıza kapılmadan en az onun demokratik cesareti ve bilimsel soğukkanlılığı ile aynı şeyi kendi ülkemizde gerçekleştirmek”* olacağını söyledikten sonra şu farkın hiç gözden kaçırılmamasını öğütle-mektedir:

“Unutulmamalıdır ki evrensel kültürle buluşmak sosyal devlet ve demokrasiyi fiili bir standart haline getirtmek açısından Avrupalı’nın bile çok ama çok gerisinde bir gerçekliğin insanlarıyız biz. Dolayısıyla, ötekinin yanlışlarını, kendi yanlışlarımıza, ötekinin yayılcılığını kendi yayılcılığı-mıza, ötekinin üstünlük iddialarını kendi üstünlük iddialarımıza bahane yapmak şeklindeki kolaycılıktan, bu kolaycılık üzerinden bizi ağına alan dinci ve milliyetçi propaganda-lardan kendimizi kurtarmak için Fontana’yı çalışmaya baş-lamalıyız; başarmaya mahkûm olduğumuz bir insanlık sı-navından geçmek, çocuklarımıza yaşanılabilir bir yarın suna-bilmek için.” (E. Aydın, a.g.e.)

Osmanlı Tarihi Hakkında Bazı Kesitler, Oryantalistler

Osmanlı’nın yapısı hakkında gerçeğe uygun bir fikir edinebilmek için yerli kaynaklar yeterli değildir. Stefanos Yerasimos’un *Tavernier Seyahatnamesi*’ne yazdığı önsözde söylediği gibi *“Bunlar o günlerde şu ya da bu olgu ya da durumu yazılı olarak belirtmeyi kendi çıkarları açısından yararsız ya da zararlı sayabilen bir grubun tekelindedir.”*

Bu nedenledir ki yerli Osmanlı tarihinden elde kalan hal-kın değil hanedanın tarihidir. Değerli araştırmacı yazar Er-

doğan Aydın'ın belirttiği gibi bu tarih bir "Hanedan Güzellemesinden" ibarettir. Bu açıdan "Tarihimizle Barışalım" sloganı aslında "yüzünü geleceğe dikemeyenlerin geçmişe yönelmeleri, geçmişinde övüneceği bilimsel başarıları olmayanların da güce dayalı geçmişten tatmin malzemeleri üretmeleri"dir. (E. Aydın, a.g.e., Ek. s. 6)

Kuşkusuz Osmanlı'dan bazı bilgilerin kaçak sayılabilecek şekilde sızdırıldığı belgeler yok değildir. (Koçi Bey, Evliya Çelebi, Katip Çelebi vb...) Ancak tarih yazıcılığı genelde Osmanlı dönemi için yeterli değildir.

Bu eksiklik, meydana boş bulan çığırkanlar tarafından Osmanlı'yı hak etmediği şekilde yücelterek doldurulmak istenmektedir. Belirttiğimiz gibi siyasi iktidarların da yardımıyla bunlar milli eğitimimizi dönem dönem işgal ederek gençleri ideolojik olarak yanlışlıklara sürüklemektedirler.

Yabancı tarihçi, bilim adamı ve gezginler burada da imdada yetişmişlerdir. (Kültür, teknoloji, bilim alanlarında Batılılardan yararlandığımızı saklamanın bir anlamı olmadığını düşünüyoruz.) Oryantalist adı verilen bu Batılıların Doğulular hakkında yansız olmadıkları, düşmanca davrandıkları ve kendi bakış açılarını öne çıkararak buradan baktıkları söylenmektedir. Titiz araştırma yeteneği kazananlar için bu bahane inandırıcı değildir. Yargılardan gerçekdışı olanlarını ayıklamak, anlatımın altında saklı olguları su yüzüne çıkarmak o kadar zor olmamalıdır.

Gerçekten oryantalistler, o günlerin zor koşullarında –Doğu bugün bile zordur– sadece kalabalık orduların veya muhafızlı kervanların varabildikleri yerleri cesaretle dolaşabilmişlerdir. Resmi görevliler bile bazen Doğuda özgürlüklerinden veya canlarından olmuşlardır.

Doğululardan hele Osmanlılar'dan hemen hiç kimsenin ne Batıya ne de Doğuya seyahati bile düşünmediği bu çağlarda Batılı gezginlerin o günler için dünyanın öteki ucu sayı-

labilecek yerlere gitmeleri bile toplumları karşılaştırmak için anlamlı örnek teşkil etmelidir.

Osmanlı hakkında bunlardan bazılarının gözlemlerine –kendi belgelerimizde yer almadığını düşündüğümüz– değinmek istiyoruz:

Baron De Busbecq (Türk Mektupları 1522–1591)

Baron de Busbecq (Ogier Ghislain de Bushbecq), Türk adının korkuyla anıldığı Kanuni döneminde 20 Ocak 1555'te Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın Büyükelçisi olarak İstanbul'a geldi. Kalabalık maiyeti arasında bir Macar piskoposu ile Flaman bir botanik uzmanı (!) da yer alıyordu. Sultan Süleyman o tarihte Amasya'da bulunduğu için onu oraya çağır-
dı ve Busbecq de 7 Nisan 1555'te Amasya'ya vardı.

Türk Mektupları dört tanedir ve 3'ü 1 Eylül 1555, 14 Temmuz 1556, 1 Haziran 1560 tarihlerini taşımaktadır. 4. mektup ise Viyana'ya dönüşünde yazılmıştır (Ağustos 1562).

Kitaba Giriş yazısı yazan Philip Mansel'e göre:

“Busbecq mektupları Avrupalı hümanistlere özgü bir geleneği yansıtmaktaydı. Neredeyse duyulan nefret kadar güçlü olan bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu'nu överek kendi toplumlarını eleştirmek ve özgür düşünce sahibi olduklarını duyurmaktır.”

Bu çerçevede Busbecq Osmanlı'da yükselmenin kişisel cesaret ve meziyete bağlı olmasını öne çıkarmaktadır.

Busbecq Viyana'dan çıkıp önce Budin'e (Budapeşte) varır ve karşılaştığı yeniçerilerin “düşmana karşı kaleleri, halkın tecavüzüne karşı da Hristiyanları ve Yahudileri korumakla görevli olduklarını” söyler. O tarihlerde Osmanlı'da azınlıkların barış ve güvenlik ortamında yaşadıklarını öne süren tarihçi sayısı bugünkü kadar çok olmadığından Busbecq'in

gözlemi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Busbecq'in ilginç gözlemlerinden bazı satır başları:

- Türkler evlerine önem vermeyi gösteriş sayarlar, evler hırsızdan, soğuk, sıcak, yağmurdan koruyorsa başka lüks aramazlar, sıradan halk kulübelerde küçük evlerde, kalabalık aileler büyük evlerde yaşarlar ancak aydınlık revâklar, göz alıcı salonlar yoktur.
- Türkiye’de hududu geçer geçmez para kesesinin ağzını açıp, ülkeyi terk edene kadar kapatmamak, etrafa para saçmak ve boşa gitmemesi için sürekli dua etmek gerekir.
- Padişahları taht için öz evlatlarını ve kardeşlerini öldürmeye aslında hassa askerleri zorlar. Şayet bunlardan biri hayatta kalmışsa, “Allah kardeşine uzun ömürler versin” nidaları duyulmaya başlar. Bu yolla onları tahta geçirebileceklerini ima ederler ve sultanı cinayete zorlarlar.
- Yemek zevkinden o kadar uzaktırlar ki, ekmek, tuz, biraz sarımsak veya soğan, yoğurttan başka bir şey istemezler.
- Yangınları söndüren yeniçeriler yanan alevlerin etrafındaki evleri de yıktıkları ve yağmaladıkları için yangınları isteyerek çıkarmaktadırlar.
- Türkler en ufak güzelliğe ve gençliğe sahip bir kadına erkeklerin tahrik olmadan bakabildiğine inanmazlar.
- Kanuni’nin damadı Sadrazam Rüstem Paşa, Şiiler ve İranlılar hakkında Busbecq’e şunları söyler. “*Biz İran’lılardan nefret ederiz, hatta onlar bizim için siz Hristiyanlardan daha da kâfirdirler.*”
- Yazar (Busbecq) o tarihlerde tenis benzeri bir oyun oynamakta, sağlığı için spora önem vermekte, İstanbul’un o tarihte hiç de mamur bir şehir olmadığını nakletmektedir.

- Kanuni, müzik dinlemekten zevk alırken ermiş (!) bir kadının işe karışmasıyla altın ve değerli taşlarla süslü müzik aletlerini parçalatıp, ateşe attırdı.
- Türkler kadere öylesine inanırlar ki, vebadan ölen birisinin elbisesine yüzlerini sürebilirler, “*Eğer Tanrı takdir etmediyse zaten ölmem,*” derler. Salgın böylece her yanı sardı.

Busbecq İstanbul'daki görevi sırasında bir süre merkeze yakın bir handaki ikametgahında ev hapsinde tutuldu, ziyaretçi kabul etmesine de izin verilmedi, tercüman zavalılı Aloyso kazığa oturtuldu. Kişiliği hakkında bir fikir verebilmek için Latince, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İspanyolca, Slavca ve Flamanca (biraz da Türkçe) konuştuğunu belirtelim. Derin bilgi sahibi bir kitap dostu idi: Araba dolusu el yazması kitap satın almıştı. Topladığı hayvan ve kuşlar Busbecq'in İstanbul'daki evini Nuhun Gemisi'ne dönüştürmüştü. Bitki numuneleri de toplayan Busbecq, muhtemelen laleyi Viyana'ya tanıtan kişiydi. Beraberindeki Botanik uzmanının kafiyeyle dahil edilmiş nedeni böylece ortaya çıkmaktadır. Maiyetindeki ressam Melhior Lorch İstanbul'un muhteşem panoramasını ilk defa ayrıntılı çizendir. (*a.g.e., s. 14*)

Lady Montagu (Türkiye'den Mektuplar)

Lady Mary Wortley Montagu Türkiye'de büyükelçi eşi Lord Edward Wortley Montagu ile birlikte 1717–1718 arası bulundu. Pasarofça Anlaşması ve Lale Devri'ni önceleyen günlerde Türkiye'den şair bir hanım olarak siyasi olaylara değinmeyen mektuplar gönderdi. Türkiye'de öğrendiği çiçek aşısını büyük cesaretle önce kızı üzerinde uyguladı ve İngiltere'de yayılmasını sağladı.

Türkler hakkında sevgi dolu bu mektuplar Voltaire, Mme de Maintenon, Mme de Sevigné, Gibbon tarafından övgü-

le karşılandı. Mektuplarda Türk kadınları, konak ve saraylar hakkında ayrıntılı tanımlamalar vardır. Mektuplarda yeniçerilerle ilgili dikkat çeken bazı kesitler:

“... Sırbistan ovalarından geçtikten sonra doğal olarak bereketli bir memlekete girdik. Burada yaşayan halk çalışkan. Fakat köylüye yapılan baskı öyle büyük ki, evlerini terk ederek, tarlalarını ekip biçmek işini bir yana bırakmak zorunda kalıyorlar. Çünkü bu zavallılar... yeniçeriler için birer av durumundalar...” (s. 45)

“Filibe’ye geldik, burada oturanların hepsi Rum, en zengin Rum ailelerinin bazıları burada yaşıyorlar. Fakat varlıklı olduklarını gizlemeye çok dikkat etmeleri gerekiyor. Çünkü fakir görünmekle başlarına gelecek bütün felaketlerden kurtulmuş oluyorlar...” (s. 46)

“Hele Paşalar seyahate çıktıkları zaman bunlara yapmadıkları kalmıyor. Bu kalpsiz insanlar seyahate çıktıkları zaman, köylülerin yiyecek ve içecek neyi varsa onları sömürmekle yetinmiyorlar... bir de aşman dişleri için ‘diş kirası’ adı altında zorla bir para almak yüzünsüzlüğünü gösteriyorlar.” (s. 51)

“Ülkenin bütün yüksek memurlukları ve evkaf gelirleri ulemanın elinde. Padişah tüm uyruğunun genel varisi olduğu halde bunların mallarına ve paralarına el koyamıyorlar, çocuklarına kalıyor.

Ayaklanmalarda eyleme geçen askerler ise de, gerçek hazırlayıcılar bunlar. Nitekim Padişah Sultan II. Mustâfa’yı da tahtan indirenler de bunlar. Padişahların bile kendileriyle iyi geçinmek işine geliyor.” (s. 52)

“Burada hükümet tamamen askerlerin nüfuzu altında. Her ne kadar Padişah tek otorite sahibi ise de, bunların yanında uyruklarından herhangi biri gibi esir durumda ve kaşları çatık bir yeniçeri gördüğü zaman tir tir titriyor. Devlet adamına bir şey söyleneceği zaman eteğine kapanıp söy-

leniyor. Şayet bir paşa hakkında kahvede dedikodu yapılacak olursa, o kahve yerle bir ediliyor ve kahvedekiler işkenceye uğruyor...

Fakat bir vezirden halk memnun olmazsa, üç saat içinde Padişah'ın koruyucu kolları arasında bile olsa, çekip sürüklenerek götürüyorlar. Ellerini, başını ve ayaklarını kesip büyük bir saygıyla sarayın büyük kapısı önüne atıyorlar. Bu sırada (görünüşte sevgi gösterdikleri) Padişah ise tir tir titreyerek dairesinde oturuyor ve gözdesini ne korumaya ne de öcünü almaya cesaret edebiliyor. İşte bu 'kanun benim' diyen dünyanın en güçlü hükümdarının mutlu durumu.

Parlamentonun bizdeki hükümet politikasına aykırı düşünen kişilerini bir gemiye doldurup buraya göndermesini bütün kalbimle diliyorum." (s. 57-58)

Von Moltke (Türkiye Mektupları)

Prusyalı asker Helmuth Von Moltke 1835-1839 yıllarında Osmanlı ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalıştı. Gezmek amacıyla geldiği Türkiye'de reformist Padişah II. Mahmut'un 1826'da yeniçeriliği ortadan kaldırmasını takiben kurmak istediği yeni orduya yardımcı olması için Serasker Mehmet Hüsrev Paşa tarafından Türkiye'de alıkondu ve Türk hükümetinin Prusya'dan kendisini istemesi üzerine ülkesine ancak 4 yıl sonra dönebildi.

Görevinin tam 1,5 yılını doğuda, inanılmaz zor koşullar altında dolaşarak geçirmiş, Mısırlı İbrahim Paşa ile yapılan Nizip savaşıma fiilen katılmış, büyük bir asker, gözlemci, araştırmacı bir bilim adamıdır.

Osmanlı'ya, Türk'e, İslama hiçbir önyargılı yaklaşımı olmayan eleştirileri, tam anlamıyla yansız ve nesnedir. Mektupların hem bu yanı hem de çok yüksek düzeyi itibarıyla tarihi açıdan birincil önemde sayılmalıdır.

Kitaptan bazı kesitlere, önce kadınlarla ilgili sosyolojik gözlemlere yer verelim:

Doğuda Kadınlar:

Kadınların gayet sıkı gözültünde olmasında tüm Müslümanlar hemfikirlerdir. Reform en son hareme girecektir.

Daima oturmayı gerektiren yaşam tarzı ve mahpus hayatı Türk kadınlarını hareket zarafetinden, ruh canlılığından mahrum etmiştir. Tahsil bakımından erkeklerden bir kademe daha aşağıdadırlar. Kim 'Bin Bir Gece'ye aldandıp aşk macera diyarını Türkiye'de aramaya kalkarsa aldanır.

Eğer bir Türk kadını Müslüman bir erkekle ihanette bulunursa kocası onu hakaretle boşar, bu erkek Hristiyan ise kadın suda boğulur, reaya asılır. Bu barbarlığa ben bizzat şahit oldum (1836'da).

Osmanlı'nın 1836'daki Siyasi ve Askeri Durumu:

Uzun zamandır Osmanlı egemenliğine set çekmek Avrupa ordularının hedefi olmuştur. Bugün ise Avrupa politika-sının tasası bu devletin varlığını sürdürmesidir.

Yunanistan bağımsızlığını kazandı. Boğdan, Eflak ve Sırbistan, Suriye, Klikeya, Girit, Kuzey Afrika, Arabistan üzerinde Babiali'nin hakimiyeti kağıt üzerindedir. İstanbul'dan uzaktaki şehirlerin oligarşik idari şekilleri onları hemen hemen bağımsız hale koyuyor. Osmanlı düzenli bir idareye muhtaçtır, 70.000 kişilik bir orduyu zor besliyor. Her şey vergileniyor ama bu vergiler toplayanları zengin ediyor.

Devlet sadece şu acı tedbirlere başvuruyor:

- 1) Mirasların zaptı*
- 2) Servetlerin müsadereci*
- 3) Memuriyetlerin satılması*
- 4) Hediyeler*
- 5) Paranın ayarının bozulması*

Ticaret ve sanayi yabancı ürünlerle rekabet olmadığı için gelişmiyor. Hükümetin dilediği fiatla tahıla el koyması, kimsede ziraatla uğraşma isteği bırakmıyor. Başkentin kapılarından bir saat uzakta uçsuz bucaksız verimli topraklar ekilmeden dururken, buğdayı Odessa'dan satın almak zorunda kalıyorlar.

Bütün Türk şehirlerinde olduğu gibi Bursa'da da muhteşem görünüş, şehre girer girmez ortadan kayboluyor. En küçük Alman kasabasında bile evlerin zarıflığı, rahatlığı İstanbul, Edirne ve Bursa'dan üstündür. Buralarda sadece camiler, hanlar, kervansaraylar, çeşmeler, umumi hamamlar fevkaladedir.

Türkler'in Vergi ve Asker Toplamaları:

Kürtler vergi ve asker toplamadan şikâyetçiler. Diğer bütün vilayetler de şikâyetçi. Önceleri Kürtler arasındaki bitmez tükenmez aşiret çatışmalarında tarlalar çiğnenmekte, köyler tahrip edilmekteydi. Şimdi kabileler arasında barış hüküm sürmektedir. Bu barış çok kıymetlidir.

Reaya bütün Müslümanlardan daha fazla vergi verir, fakat en önemlisi askere alınmazlar. Sert ve tahkir edici angaryaya maruz kalsalar da, askere alınmama çok şeye bedeldir. Şikâyet verginin keyfiligindedir.

Sular akıyor, ne değirmen ne fabrika var. Dut ağaçlarıyla kaplı arazide bir okka bile ipek elde edilmiyor. Madenler işletilmeyi bekliyor. Denizlerde dalgalanmayan sadece Türk bayrağı. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra askerlik 15 yıllla sınırlandırılmış, sonra 7 yıla inmiştir.

Nizip Savaşından (1839) Önce Başkomutan Karar İçin Mollalar Meclisini Toplar:

Ordunun iyi tahkim edilmiş Birecik'e çekilip savaşı orada kabul etmesi Von Moltke'nin ısrarı ile kabul edilmişken, mollaların etkisiyle karardan dönülür. Başkomutanın ge-

rekçesi şeklen şu imiş: Sultan'ın davası haklı imiş, Allah ona yardım edecekmiş, bütün ricatlar ayıpmış! Sonuç, Nizip'te İbrahim Paşa'ya Osmanlı ordusu fena halde yenilir.

Sultan II. Mahmut ile Büyük Petro'yu, Osmanlı ile Rus Devrimlerinin Karşılaştırması:

Her iki memlekette de halk muhafazakâr, hükümetler ise ihtilalci unsurlardı.

Din ve gelenekler genç Çar'ın bizzat Avrupa'ya gitmesini yasak etmiyordu.

Padişah'ı ise gelenekleri, İstanbul'daki sarayda mahpus hayatı yaşıtıyordu, yabancılarla her türlü temasını din yasaklıyordu. Padişah tek kelime yabancı dil bilmezdi. Bütün bilgisi Kuran, Türkçe yazabilmek ve lazım olduğu kadar Arapça ve Farsça'dan ibaretti... Önce şimdiye kadar dört padişahın tahtına ve hayatına mal olan yeniçerileri temizledi. Ulemayı sindirdi, biri hariç derebeylerini yendi. Sıra devrimlere gelince yardımcı aydın insan bulamadı. Çünkü din hepsini koyu cehalete mahkûm etmişti.

Türkler yabancıların ilim, sanat, zenginlikte kendilerinden üstün olduğunu kabul eder de, aynı seviyede olduğunu asla aklına bile getirmez. Bu gururu dinden kaynaklanmaktadır. Yüksek tabaka bize itibar ediyor, avam, kadın ve çocuklar ise arkamızdan küfür ediyorlar. Nizip felaketinden sonra halk "Ne zarar, padişah ara sıra bir muhabere ve birkaç vilayet kaybetmesinden bir şey çıkmayacak kadar zengindir" diyordu.

Padişah ülkesinde bir frenke söz geçiremez, onu sadece sefareti cezalandırır, aksi halde filoların bombardımanı ile tehdit edilir.

Gerçi Padişah aynı zamanda halifedir. Ancak bu sıfatla Müslümanlık hükümlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Musa kanunları gibi İslamlık da tamamıyla maddi birçok kanunu kapsar... İnsan vücudunun teşhiri haram sayıldığı için cerrah-

lık ilerlememiştir, kadere inanış vebaya karşı tedbiri önlemektedir, resim sanatı yasaktır, çünkü resimlerdeki insanlar hatta hayvanlar kıyamet gününde resimlerini yapanlardan ruh isteyeceklerdir... Abdest, oruç, namaz ödevden kaçmaya imkan vermekte, ramazanda bütün işler durmaktadır... Padişah ölümünden birkaç gün önce Cuma namazı için kendisini Beyazıt Cami'ine taşıtmıştır... Halk, mağlubiyetleri dine karşı gelmenin cezası olarak göstermektedir.

Tarafsız bir göz Büyük Petro'ya tarihte II. Mahmut'tan çok daha üstün bir yer verecektir, fakat Sultan'ın görevi Çar'inkinden daha güç hatta imkânsızdır.

Rumeli, Balkanlar, Eflak, Sırbistan feci ve harap fakr—ü zaruret içindedir.

Osmanlı'nın Feci Durumuna Bir Örnek de Yerli Kaynaktan

“Ankara'da Almanya İmparatoru'nun Anadolu hastalıklarım incelemek üzere gönderdiği bir tıp heyetinin bazı büyük rütbeli üyeleriyle görüştüm. Anlamışlar ki Anadolu Türklerinin karınları kurtlarla yüklü ve kanları bu kurtların salgıladığı parazitlerle dolu bulunuyor. Cinsi yakın bir yok olma ile tehdit eden bu halin sebebi nedir bilir misin? Beslenme eksikliği. Her ne kadar garip görünse de Anadolu Türkleri henüz ekmek yapımından bile habersizdirler. İstisnasız nakil vasıtaları olan kağnı hiç şüphe yok ki taş devri keşiflerinden ve aletlerindendir... Evlerine gelince, onlar da öyle: Duvarlar yontulmamış alelaide taşların, çalı çırpının, leylek yuvasında olduğu gibi gelişi güzel dizilmesinden hasıl olmuştur. Anadolu külliye temizlikten mahrumdur.” (Orhan Karaveli, *Sakallı Celal*, s. 45–46; Ahmet Haşim'in *Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce'ye yazdığı 3 Eylül 1919 tarihli mektuptan*)

Osmanlı'nın Büyük Padişahları

Son yıllarda Türk-İslam sentezi yandaşlarının yürüttüğü ve 1950'den bu yana süregelen Osmanlı'yı yüceltme propagandası bir kısmıyla büyük padişahların kişiliklerinde odaklanmaktadır. Yüce Atatürk derin gözlem yeteneğiyle 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde bu 3 padişahın (Fatih, Selim, Kanuni) ekonomi, siyaset, askerlik ve tabii kültür (bilim ve sanat) alanlarında Türk'e uzun erimde nasıl zarar verdiklerini başarılı bir şekilde çözümlemektedir.

Aşağıya bir bölümünü alacağımız bu konuşmada geçen iktisat sözcüğünü Atatürk'ün İktisat Kongresi'nde kullandığı ve sadece bu anlamıyla değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir de, Padişah kararlarının sonuçları elbette daha geniş olacağından, bu sözcüğü siyasi, askeri, toplumsal, kültürel, bilimsel tüm alanları kapsar genişlikte anlamlandırmamız uygun olacaktır.

“Bir ulusun yaşam nedenini, mutluluk ve gönencini teşkil eden ekonomi ile uğraşmaması, uğraşamaması dikkati çeken bir durumdur. Ekonomimize gereği kadar önem vermediğimizi itiraf zorundayız...”

Bunun nedenlerini geçirdiğimiz dönemlerde, bilhassa tarihimizde arayabiliriz. Şimdiye kadar gerçek anlamı ile ulusal bir dönem yaşamadık, dolayısıyla ulusal bir tarihe de sahip olamadık.

Bu noktayı biraz açıklayabilmek için hep beraber Osmanlı tarihini anımsayalım. Osmanlı tarihinde bütün gayretler, ulusun çalışma isteği ve gerçek gereksinimi bakış açısına değil, şunun bunun emellerini, ihtiraslarını giderme açısına yönelmiştir. Örneğin Fatih İstanbul'u fethettikten yani Selçuk Saltanatı'yla Doğu Roma İmparatorluğu'na sahip olduktan sonra Batı Roma İmparatorluğu'na da konmak istedi. Bunun için de tüm ulusu bu hedefe yöneltti. Örneğin Yavuz Selim, Fatih'in açtığı Batı Cephesi'ni saptamakla be-

raber, Asya İmparatorluğu'nu birleştirerek büyük bir İslam Birliği meydana getirmek istedi. Kanuni Süleyman, her iki cepheyi genişletmek bütün Akdeniz'i bir Osmanlı denizi haline getirmek, Hindistan üzerinde söz sahibi olma gibi hükümdarane bir siyaset izlemek istedi ve doğal olarak asıl unsur olan ulusu kullandı.

Arkadaşlar, bütün bu eylem ve hareketler incelenecek olursa görülür ki, bu kudretli ve büyük padişahlar dış siyasetlerini, emel ve istekleri ve ihtiraslarına dayandırmışlar; teşkilat ve iç siyasetlerini, ihtiraslarından doğan dış siyasetlerine göre düzenlemek zorunda kalmışlardır.

Halbuki iç teşkilat ve siyasetin genişlik ve katlanma derecesine göre bir dış siyaset izlemek zorunluluğu vardı. Aksi takdirde felaket ve hüsrana kaçınılmazdır. Gerçekten Osmanlı hakanları bu noktayı unuttular. Bütün eylem ve hareketlerini düş ve emelleri üzerine kurdular. İç teşkilatı dış siyasete uydurmak zorunluluğu doğunca, zaptettikleri yerlerdeki halkı, olduğu gibi muhafaza zorunda kaldıktan başka onlara ayrıcalıklar ve üstünlükler sağladılar. Buna karşılık Türk halkını uzun seferlerde, fetih alanlarında dolaştırdılar ve bu halk böylece kendini yok etmiş oluyordu.

Bu itibarla, Türk ulusu yani asli unsur kendi evi ve yurdunda yaşam nedenini üretmek için çalışmaktan mahrum bırakıldı. Bu hakanlar, ulusu böyle diyar diyar dolaştırmakla yetinmiyorlar, fethettikleri ülke halkları olan yabancıları memnun etmek için kendi halkının hakkından, iktisadi kaynaklarından birçok şeyi, onlara bağışlıyorlardı.

Örneğin Fatih zamanında Cenevizlilere verilen ayrıcalıklar bu kabildendir. Nitekim, bunlara açılan yol, kendisinden sonra genişlemiştir. Ve bu ayrıcalıklar devletin en kuvvetli zamanında veriliyordu ve sadece Padişah'ın bir bağışı idi. Kanuni zamanında Venediklilerle bir ticaret anlaşması yapılmak istenmişti. Padişah bunu onuruna aykırı buldu. Zira ona göre anlaşma eşit devletler arasında yapılabilirdi.

Halbuki Venedikliler o zaman bir bende idiler. Öyle olmakla beraber ona izin verildi. İşte bu izin sözcüğü daha sonra kapitülasyon sözcüğüne çevrilmişti. Halbuki bu sözcük teslim zorunda kalanlar ile bir kale içinde kuşatılanlar arasında kullanılmaktaydı.

Ulus, eviyle ve yaşamıyla uğraşmaktan alıkonularak diyar diyar dolaştırılıyorken; bu diyarlar halkı birçok ayrıcalıklara sahip olarak çalışıyorlar yani fatihler uluslarını peşlerine takarak kılıçla fetihler yaparken, zaptolunan ülke halkları kazandıkları ayrıcalıklarıyla özgürce sapanlarına yapıyorlar ve topraklarında çalışıyorlardı.

Fakat efendiler, alelacele fetihler yapanlar sapanla fetih yapanlara sonuçta yerlerini terke mahkûmdurlar. Bu bir hakikattir ki, tarihin her döneminde aynen vakidir. Örneğin, Fransızlar Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bir süre kılıçla sapan birbiriyle savaştı. Sonuçta sapan üstün gelerek İngilizler Kanada'ya egemen oldu."

Atatürk devamla, bu kapitülasyonların sonuçta nasıl "Dünyunu Umumiye"ye" dönüştüğünü, padişahların keyfi yönetimlerinin ülkenin felaketine neden olduğunu söylemektedir.

Bu başarılı çözümleme ayrıca Osmanlı'nın fethettiği yerlerdeki halka hoşgörülü davrandığı yolundaki abartılı yargının da asılsızlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti belki Abdülhamit'ten sonraki kısa dönem (1909–1922) dışında, genelde padişahların kişilikleriyle özdeşleşmiştir. Padişahların kişilikleri devletin her şeyi için mutlak belirleyicidir. 600 yıllık süre hakkında bazı münferit olaylara bakarak farklı yargıda bulunmak yanlıştır. Şehzadelerin sürekli ölüm korkusu veya vahşi bir rekabet içinde yetiştirildikleri düşünüldüğünde, sağlıklı bir yönetime engel psikolojik nedenlerin bolca var olduğunu görürüz. Halktan uzak kapalı, sağlıksız bir yaşam ve yarı tanrısal bir yetke, kişinin ruhsal yapısını mutlaka bozacak koşulları fazlasıyla sağlamaktaydı.

Bu yüzdendir ki, çılgınca kararlara sık sık rastlamak olasıdır. Tarih bu gibi olaylarla doludur, bir kısmını nakletmiştik. Bir tanesinden de burada söz edelim:

“Sultan III. Murat, veliahdı ve kıymetli Şehzadesi Mehmet Sultan için at meydanında (Sultanahmet) yapacağı sünnet düğününün hazırlıklarına bir sene evvelinden başlamıştı...

Bunlar en mühim devlet işlerinin üstünde bir ehemmiyet arz eder olmuştu... Zaten Padişah'ın mizacı... zevk ve safaya ve sefahata karşı olan azgın iptilasının artık saray duvarları arasında mahpus kalmaktan sıkılmaya başlamış olmasından başka bir şey değildi.

Filvaki III. Murad, tahtında eskidikçe kudurgan bir hırs- la sefahate, kadına, içkiye ve eylentiye olan meyil ve iptila- sı da artmış ve bu iptila anası Nurbanu tarafından oğlu için satın alınan yeni yeni cariyelerle mütemadiyen kamçılanmış ve azdırılmıştı.

İstanbul esir pazarlarının bir aralık en yağlı ve en de- vamlı müşterisi Sultan Murad'ın sarayı olmuştu. Bir an gel- miştir ki, saraydaki cariyeye sayısı beş yüzü bulmuş ve İstanbul'da cariyeye borsası bu yüzden yüzde yüz fırlamıştı.

Hatta bir aralık, sultan şuuru gibi erkekliğini de kaybet- miş ve bundan telaşa düşen anası Nurbanu bu kere altınla- rını nefesi keskin hocalara ve üfürükçülere saçar olmuştu.

Tarih Halife-i Müslimin'in 50 yaşında iken 40 haseki- den 102 defa baba olduğunu, ancak öteki dünyaya göç et- tiğinde bu 102 çocuktan 27 kızla 20 oğlanın hayatta idü- ğünü kaydeder.

Osmanlı tarihinde debdebe ve ihtişamı ile bir benzeri ol- mayan ve her gün değişen eğlenceleriyle tam 52 gün devam eden bu düğün yapıldığında 1582'de Şehzade Mehmet 16 yaşında idi.

... Devletin o zaman iyi münasebette bulunduğu tek-
mil ecnebi devlet reisleriyle, memleketin küçük büyük tek-
mil teşrifata dahil zevata okuntular yollanmıştı.

... Tüm bu ricalin Arap dilinin mübalağa ve tumturak
ile metih ve senayı ifade eden tabirler seçilen bu unvanlar,
o zamanki Türk camiası içinde de manaları bilinmez anla-
şılmaz şeylerdi...

*Fakat mutlakiyet rejimi nasıl müphemiyet ve meçhuliyet
perdesi altında bu çok kıymetsizlikleri saklar idiyse, bu tan-
tanalı unvanlar da o devirlerde liyakatsiz kimseleri halk na-
zarında manası bilinmez tabirlerle esrar perdesine bürüye-
rek korurlardı... Garabet o derece ileriye götürülmüştü ki,
saray dilsizlerine, kırk-kilise (Kırklareli) çingene umerası-
na varıncaya kadar yazılı emirlerde bile onları taltif edici
unvanlar bulunarak kullanılırdı.” (Hilmi Uran, III. Sultan
Mehmet’in Sünnet Dügünü)*

Osmanlı'nın protokol merakı, birçok yazarca, devlet yö-
netiminde bir başarı gibi gösterildiğinden, Hilmi Uran'ın ün-
vanlarla ilgili yorumu dikkate değerdir.

III. Murat döneminde kadınların saray egemenliği için bi-
ribirleriyle amansız savaşları, Sokullu Mehmet Paşa gibi dev-
letin temel direği bir Sadrazam'ın Padişahca öldürtülmesi,
Padişahın İsfendiyaroglu Şemsi Paşa'dan 40.000 altımlık rüş-
vet kabul ederek, rüşvet alan ilk Padişah olarak tarihe geç-
mesi gibi olaylar da ayrıca kayda değerdir.

Doğrusu Osmanlı'nın zamanı gelince artık egemenliği al-
tında tutmaya gücü yetmediği ülkelerden usul usul çekilip
Mareşal Goltz'un önerdiği gibi “ulus devletini” kurması idi.
Nitekim, bu işgal Osmanlı'nın yüzyıllarca ayrıcalık tanıdığı
tebasının haklı isyanlarına neden olmuştur: Kurdukları ulu-
sal devletlerin halkları Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Hırvat-
lar, Makedonlar, Ermeniler, Arnavutlar ve din kardeşlerimiz
Araplar halen dahi bize karşı sönmeyen düşmanlık duygula-
rını saklamamaktadırlar.

Osmanlı'nın fetihlerle sureta sağladığı üstünlüğün onlara nelere mal olduğu daha sonra meydana çıkıyordu. Ekonomisi çökük, tarım ve ticaret bilmeyen yüzyıllarca savaşla uğraşmış cahil Türk yığınları, azınlıklar ayrılınca "makûs talihleriyle" başbaşa kalmışlardır.

1950'den bu yana ise bu acı tablo Türk halkından saklanarak, geçmiş üstün kahramanlık, uygarlık sloganlarıyla sunulmaya başlanmıştır.

Aslında Osmanlı'nın bir Türk Devleti olmadığı bile öne sürülmektedir. Asli unsur Türk'ün, kültürüyle dışlanıp, Arap ve Fars kültürü ve dillerinin benimsenmesi; bu biraz uçuk yargının kanıtı olarak gösterilmektedir. Avrupalılar yine de Osmanlı'ya Türkiye demişlerdir ve fakat 1915'lerde bile istatistikler Türk olmayanların sayısının Türklerden fazla olduğu bilgisini vermektedir. Hatta bazı kaynaklar, Osmanlı'yı Almanya gibi ulusal bir devlet saymamaktadır. (*Franz Karl Enders, Türkiye ve Türkler, Bir Alman Subayının Notları 1878–1918, s. 140*)

Bu kaynaktan, 1897'de Mareşal Goltz'un "Türkiye'nin Avrupa'daki ve Afrika'daki vilayetlerinden kendiliğinden vazgeçmesi" önerisini yaptığını öğreniyoruz. (s. 133)

Goltz'un Misaki Milli'ye yıllar önce böylece değinmesi; isabetli bir öngörüdür.

Sultan Abdülhamit II (1876–1909)

Bir başka örnek 33 yıl Osmanlı'nın başına çökmüş (Batıların taktığı lakapla Kızıl Sultan) Abdülhamit, anılarında İslama ve İmparatorluğa en büyük düşman olarak ulusalcılığı ve vatan sevgisini göstermiş ve şiddetle suçlamıştır:

"Bu nedenle insan (Türklerle özdeşleştirilen) imparatorluk fikrine öncelik vermemeli, tersine hepimizin Müslüman olduğu gerçeği vurgulanmalıdır. Emirü'l Müminin (halife)

unvanı her yerde ve her zaman öncelik taşımalıdır. Osmanlı Hükümdarı unvanı ikinci plana indirilmelidir, çünkü devletin toplumsal yapısı ve politikaları din ilkeleri üzerine inşa edilmiştir.” (Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, s. 166; Kemal H. Karpat, İslamın Siyasallaşması, s. 325)

Abdülhamit’in tüm dünya Müslümanlarına yaptığı çağrılar, İslamı tek bayrak altında birleştirme çabaları ve daha sonraları Cihat ilanı da sonuçsuz kalmış ve bilindiği üzere I. Dünya Savaşı’nda Arapların büyük ihaneti ile Osmanlı arkadan hançerlenmişti.

Osmanlı ve onun son dönemlerindeki en çok tartışılan Padişahı II. Abdülhamit’in ne kadar büyük gaflet içinde bulunduğuna dair birçok “ipucu” –inanmayanlar için bu deyim kullanılmıştır, yoksa doğrusu “kanıttır”– mevcuttur. Fethi Okyar’ın anılarından, Abdülhamit’in 1878’de Osmanlı egemenliğinden kurtulan Balkan devletlerinin bu kadar kısa süre içinde eski efendilerine meydan okuyacak kadar güçlenmelerini ve hükümet işlerinde beceri kazanmalarının nedenlerini çok merak ettiğini (!) öğreniyoruz.

Fethi Bey de, Abdülhamit’e Balkanlar’ın sosyal ve politik canlanışına yol açan şeyin ve başarılarının anahtarının milliyetçilik olduğunu söyler ve Rus hamileri tarafından bile “ilkel bir etnik grup” sayılan Bulgarlar’ın köy papazlarının desteğini kazandıklarını ve papazların da yurtsever ve dini vaazlarla hemşerilerini cehaletten kurtarmaya, pratik bilgiler ve becerilerle donatmaya ve somut amaçlara doğru yöneltmeye çalıştıklarını anlatır.

Abdülhamit ise, “Osmanlı’daki Müslümanların iyi yetiştirilmiş din adamlarının sağlayacağı avantaja sahip olmadıklarından” yakınır. Mevcut din adamlarının çoğu, Müslüman çocuklarına, babası Abdülmecit tarafından açılan tıp okulunda Avrupalı hocalar tarafından verilen derslere devam edecek olurlarsa kafir olacaklarını söyleyerek cehalete prim vermektedirler.

Yine aynı günlerde gayrimüslim çocuklar Abdülhamit'in kendisinin açtığı modern profesyonel okullara yazılmaya koşarken, Müslümanlar ve özellikle Türkler, dini propaganda- larla bu okullardan uzak tutuluyorlardı.

Dini hiyerarşinin üst kademelerinde olanlar bile genellikle çağdaş dünyayı anlayacak düzeyde olmamakla kalmayıp, akla, bilime, mantığa ve ruhani birliğe güvenme gibi kendi dinlerinin bünyesinde mevcut erdemleri özümsemekten bile acizdiler. (*Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, K. Karpat, a.g.e., s. 322*)

Abdülhamit'in çok övülen zekâ ve kurnazlığını bu gözlemlerine rağmen nasıl kötüye kullanıp, İslamın kendi ülkesinde daha da yaygınlaşması için mücadele verdiği ve Batıcı reform hareketlerini istibdatını sürdürmek için nasıl ezdiği hep bilinmektedir. İşin ilginç yanı Kemal Karpat gibi donanımlı bir bilim adamı bir yandan Abdülhamit'in aymazlıklarını vurgularken, diğer yandan ona övgüler düzmektedir. Aynı ikilemi Fethi Okyar'ın anılarında da bulmak olasıdır.

Din adamlarına tüm eleştirisel yaklaşımların asıl nedeni dinin reforme edilmemiş ve deyim yerinde ise geri bırakılmış şekli ve yorumu olduğu halde, hiçbirisi, bu yaklaşımı sergilememiş, kolay sloganları yeğlemişlerdir. Karpat'tan bir örnek vermek gerekirse; Karpat *"Hiçbir yerde Abdülhamit'in teokrasiyi savunduğuna dair kanıt yoktur, halbuki birçok kimse onu bununla eleştirirler"* diyor, arkasından da şu ifadeyi kullanıyor:

"İslamcılığı modern bir ideolojiye dönüştürmesi ve onu Osmanlı Müslümanlarını bir arada tutmak için bir araç olarak kullanması, inancının bir sonucu değil, politik planının bir parçasıydı. Abdülhamit Müslümanların dinlerine bağlılıklarını ve Avrupalıların Patria (vatan) sevgisini özdeş ve siyasi nitelikte gördü: onların (Avrupalıların) anavatanlarına karşı duydukları sevgiyi biz Müslümanlar dinimize karşı duyarız. Düşmanlarımız bizim dinimize bağlılığımızı taas-

sup sayıyorlar. Hz. Muhammed'in doktrini –ki buna derin bir aşkla bağlıyız– insanlar arasında eşitliği savunur, iyiye kıymet verir ve kanunlara itaatı emreder. Dinimize karşı duyduğumuz büyük aşk bizi soylulaştırır.” (Abdülhamit, a.g.e., s. 162; K. H. Karpat, İslam'ın Siyasallaşması, s. 322)

Önce belirtelim ki, Karpat'ın kitabındaki birçok çelişki burada da tekrarlanmaktadır:

“Abdülhamit sultanlık otoritesinin ilahi kaynaklı olduğuna, yani Allah'tan geldiğine inanırdı.” (K. H. Karpat, İslam'ın Siyasallaşması, s. 294)

“Bir ülkenin teokratik sayılıp sayılmayacağı hakkındaki ölçüt kuşkusuz, iktidarın kaynağının Tanrı'dan veya halktan alıp almadığıdır.” (s. 286)

Diğer yandan Fransız Büyük Devrimi'ni izleyen yıllarda Avrupa'dan yayılan ulusalcı ve özgürlükçü fikirlerin Balkanlar ve Rumeli'deki sonuçları ortada iken, Abdülhamit'in büyük reformcular olan dedesi II. Mahmut ve babası Abdülmecit'in reform hareketlerini sinsice sabote ettiği yukarıdaki ifadesinde kendini göstermektedir. Vatan sevgisini din sevgisine indirgemesi Osmanlı'nın felaketini getirmiştir. Her ikisi arasındaki farkın ayırt edilmemesi, ferdin iç dünyası ile ilgili kutsal din esaslarının her türlü politik oyunun cereyan ettiği devlet yönetimine kadar sokulması, zamanın koşullarıyla açıklanamaz. Çünkü, örnek yanıbaşında, Avrupa'dadır ve reformist denemeler yaklaşık bir asırdır Osmanlı'da da sürmektedir. İşte bugünün ikiyüzlü politikacılarının hâlâ II. Abdülhamit'e övgüler dizmelerinin nedeni bu bağnazlığıdır.

Karpat'ın, Abdülhamit'in, inanmadığı halde devleti dinselleşmeden kurtarmamasını siyasi bir tercih sayıp, mazur göstermesi de anlaşılır gibi değildir. Abdülhamit'in tahtını korumak için kurduğu jurnalcilik açısından da anlaşılabilirliği gibi herşey kişisel saltanatın devamı için düşünülmüştür. Padişahın kişisel konumu ile devletin özdeşleştiği Osmanlı'da, kişi-

sel gibi görünenleri devlet için de geçerli saymak kolay olduğundan, bazı şeyler birbirine karışmaktadır. Ancak Abdülhamit için herşey ortadadır. Tahttan düşürüldükten sonra kaleme aldığı Anılarındaki masum ifadeler birçok kişiyi yanıltmıştır. (a.g.e., s. 289). Halbuki padişahlığı sırasındaki eylemlerinin vücut bulduğu koşullar ile anılarının yazıldığı koşullar çok farklı idi.

Örneğin, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden ve intiharından sorumlu tuttuğu Mithat Paşa'yı kindar ve caniyane politika sonucu Taif zindanlarında boğdurmasını kolayca tahtın selameti ile açıklayabilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin yapısındaki en belirgin nitelik teokratikliğidir. Birçok yazar Osmanlı'yı yüceltmek için bunu inkârı, nedense bir görev sayar. İmparatorluğun batış günlerindeki yapısı ve olaylar bile bu inkârın asılsızlığını kesinlikle ortaya koymaktadır. Abdülhamit dönemine yukarıda değinildi. Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'na karşı mücadelesinde dini kullanması –Dürrizade Fetvaları vb.– bilinmektedir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkarttığı din isyanları (Anzavur, Konya, Bolu, Yozgat vb.) Osmanlı'nın dinsel yapısının kalıntılarıdır.

Başka bir vesileyle değindiğimiz gibi Osmanlı'da kısmen uygulanan örfi hukuk ve bazı din dışı sayılan geleneksel kurallar dahi Osmanlı'nın teokratik yapısını değiştiremez. Sonuçta, tüm bu kuralların üstünde Şeriat yer almaktadır: Halifelik sıfatı, Padişah'ın Şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilebilmesi, tüm hukukun şer'i hukuka dayanması, idari yasa ve kararların şeri hukuka uygunluğunun denetlenmesi, eğitimin tamamının dinselliği, görünen kanıtlardır. Padişah otoritesinin giderek dini otoritenin üstüne çıkması, yapıyı laik ve çağdaş kılmaya yetmemektedir. Din hep bir yanda uleması, kadısı, kazaskeri, müftüsü, mollası, şeyhi, medresesi vb. ile hazır ve nazırdır. Özellikle Fetva müessesinin işleyişi, dönem dönem etkisi azalıp çoğalsa da kuşkusuz din kö-

kenli bir mekanizmanın varlığına delalet etmektedir. Bir örnek verelim:

“Abdülmecit zamanında (1839–1861) İslamiyeti kabul etmiş bir Ermeni genci daha sonra pişman olarak eski dine dönünce, İslam hukukunun uygun gördüğü biçimde, ölümle cezalandırılmıştı. Bunun üzerine İngiltere büyükelçisi hariciye nezaretine bir nota verdi. Sadrazam Rauf Paşa, büyükelçiyle hemfikir olduğunu, yok yere kan dökülmesini kötü gözle gördüğünü, ama Kuran’ın buyruklarına karşı gelemeyeceğini, aksi takdirde ulemanın tepkisiyle karşı karşıya kalacağını belirtti. Bununla beraber dönemin Şeyhülislamı, Meclisi Vükela toplantısında bazı üyelerden çok daha yamuşak tutum sergilemiş ve şer’i hükümleri belirtmek dışında bir seçeneğinin olmadığından dolayı bu tür olayların kendisine getirilmemesini nazırlara tavsiye etmişti.

Tanzimat döneminde gayrimüslimlere tanınan haklar çerçevesinde, İslam dininden çıkma (irtida) olaylarına daha da toleranslı yaklaşılmıştı. Bu tutum devlet politikası olarak ilan edilmemiş olmakla beraber verilen ölüm cezaları azalmıştı. Dinden çıkan kişilerin canlarına ve mallarına zarar gelmeden halkı Hristiyan olan bölgelere nakledilmeleri sağlanıyordu.” (Esra Yakut, Şeyhülislamlık, s. 89)

Osmanlı’nın şeriatla yönetilen bir devlet olmadığı örfi hukukun kamu yaşamında varlığının yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

Kuramsal olarak İslam devletlerinde Tanrı’nın yasası olan Şeriatı ne Padişah ne de Halife koyabilirdi. Onlar bunun sadece uygulayıcısı idiler. Tabii Şeriat yetersiz kaldığı için onun yanında ayrı bir hukuk olan “Hukuk–i Örfi” veya “Hukuk–i Sultani” doğmuştur. Selçuklular’dan gelen bu geleneğe göre bu hukuku Sultanlar koymakta idi. Bu hukukun Şeriate aykırı olmaması gerekiyordu. Ancak Kanuni zamanından başlayarak her iki hukuk arasında aykırılıklar, zıtlıklar

belirmeye başlamıştır. Bunlar gerek fetvalar ve gerekse türlü şekillerle (tevil, ihmal vb.) deyim yerinde ise “kitabına uy-
durulmakta” idi.

İşte bundan Osmanlı’nın laik bir devlet olduğu veya din devleti olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Seyhülislam’a, sürekli, fetva için başvurma zorunluluğu Osmanlı’nın yapısı hakkında fikir vermektedir. “Şeriat hükümleri ve dinsel inançlar, özellikle büyük kentlerde sosyal ve kişisel hayatı tümü ile kontrol ediyordu. Dükkanını kapatıp Cuma namazına gitmeyen esnafı, Ases başı orada falakaya çekebiliyordu.”

Reformların başladığı dönemlerde bile böyle fermanlara rastlanabiliyordu. Sultan Abdülmecit 1839’da yayınladığı Cülüs Ferman’ında şöyle diyordu:

“Farz-ı ayn olan beş vakit namazı kılmayan veya buna benzer din emirlerine uymayanlara müsamaha edilmeyecektir. Memurlar sokaklarda camiye gitmemiş adamlar gördüklerinde sebeb-i sual ile Şeriata göre gereken cezayı vereceklerdir.” (Halil İnalcık, The Midde East and the Balkans under the Ottoman Empire, s. 356; İlhan Başgöz, Türkiye’de Laikliğin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri, Bilanço 1923–1998, s. 62)

Bu fermanı yayınlayan Abdülmecit “Gavur Padişah” denilen II. Mahmut’un oğlu olup, babasının reformlarını daha da ileriye götürmüş, ilerici bir padişah olmasına karşın, onun da dinin baskısına uymak zorunda kaldığını vurgulamak gerekir.

Abdülhamit dönemi yakın tarihi teşkil etmesine karşın Osmanlı’nın teokratik ve despotik yapısının hâlâ sürdürdüğünü göstermesi açısından belirleyicidir. Ama geçmişte kalan 500 yıl için söylenecek şey özetle şudur:

“XVI. yy’da ünlü Osmanlı Şeyhülislamı laik kökenli Osmanlı kanunnamelerini de şeriat açısından yoruma tabi tutarak şer’ileştirme çabasında bulunmuşlardır. Şeria-

tın temsilcisi durumunda bulunan Osmanlı Uleması Prof. Berkes'e göre 'birbirinden kopuk olan toplum ile devlet arasında bir zımk hizmeti' görüyordu. Bunların üst kademelelerini oluşturan molla, müderris ve kadılar için Hammer, 'Çin hariç hiçbir ülkede din adamları bunlar kadar kamu yönetiminde güç ve itibar sahibi değildir' diyor." (Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s. 267)

"Osmanlı devletini despotik olarak nitelemeyi haklı kılan temel neden, onun feodal ve burjuva sınıflarının oluşturmalarına fren teşkil etmesi ve böylece tarihte gerici rol oynamasıdır." (s. 281)

"... Son tahlilde Osmanlı haşmetinin simgesi olan devlet aygıtı üretim ilişkileri açısından tutucu bir rol oynuyordu. Bu tutuculuk bir taraftan özel mülkiyet yönündeki gelişmeleri frenleme şeklinde ortaya çıkıyor, öte yandan da yoksul halk ayaklanmalarını kanlı şekilde bastırma şeklini de somutlaştırıyordu." (s. 291)

Türban konusunda AİHM'nin verdiği karardan (2006), hoşlanmayan laik Cumhuriyetin başbakanı Tayyip Erdoğan, mahkemenin "ulemaya danışması gerektiğini" (!) söylemiş ve epey de tepki toplamıştı. Ulemanın cevabının ne olacağı herkesin malumu idi. Siyaseti, yargıyı dinselleştirmeye pek meraklı bu imam hatipli Başbakan, Avrupalı yargıçları da eleştirmeye kalkmakla düştüğü gülünç durumla kendisini ele vermiştir. İşte AKP'nin zaman zaman saklamayı başardığı gerçek yüzünü bu sefer de olduğu gibi göstermesi, Türkiye'nin AB'ye kabulündeki tereddütlü tutumları dolayısıyla Avrupalılara hak vermekten doğrusu insan kendini alıkoyamamaktadır.

Nitekim, aynı Başbakan 2007 Mayıs'ında Anayasa Mahkemesi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimi ile verdiği kararı "yüzkarası" diye niteleyerek, yargıya sataşmasını içeride de sürdürmüştür. Hukuk devletini içine sindiremediğini saklamayan bu dinci politikacının uygar ülkeler topluluğuna aday ülkesini uta-

nılacak duruma düşürdüğünün farkında olmaması ancak ruhi sıkıntılarıyla açıklanabilir.

Bu satırların kaleme alındığı 2007 yılı ortalarına doğru bile Türkiye’de bazı kesimlerin Osmanlı özlemi ile kaleme aldıkları siyasal, bilimsel (!) yazılara rastlanmaktadır. AKP iktidarının yarattığı İslamcı–Arapçı iklimin ürünü bu yazılar çeşitli ruh hallerini yansıtmaktadır.

Cumhuriyet Türkiyesinin hem coğrafi hem de insani yakın geçmişi kuşkusuz Osmanlı’dır. Yani Osmanlı Türkiye için tarihin kendisidir. En azından geriye doğru 600 yıl için bu söylenebilir. Cumhuriyetin reddettiği Osmanlı’nın siyasi yapısıdır. Saltanat ve hilafet bunun için kaldırılmıştır. Fakat tarih için söylenebilecek diğer bir söz de “gerçeklik”tir. Din-ci, ulusal, ırkçı birçok etmenin zorladığı yargılar gerçeğin acı yüzü ile bağdaşmadığı ölçüde kolaylıkla havada kalmaktadır ve sırtıtmaktadır. Tıpkı Amiran Kurtkan’ınkiler gibi.

500 yıl önceleri büyük fetihler yapan ve fakat daha sonra birçok dış ve iç saldırıya direnen imparatorluk son birkaç yüzyılı hasta yatağında geçirmişse de bu dönemini kurtlar sofrasına oturanların açgözlülüğüne ve bunun yarattığı çekişmelere borçludur. Elbette imparatorluğu ayakta tutan başarı ile kurulmuş, idari, siyasi, askeri bir yapı ve örgütlenme söz konusudur. Aksi halde bunca yıl “Saltanat-ı Âli Osman”ın ayakta kalması mümkün olamazdı. Bu sistemi yerli yabancı tarihçiler incelemekte ve başarılı yanlarını öne çıkarmaktadırlar. Ancak bu çalışmalar eleştiri ve yergiyi de barındırmaktadır. O nedenle çağdaş eğitimcilerimizin siyasal iktidarların ve sübjektif etmenlerin etkisinde kalmadan Osmanlı’nın olumlu olduğu kadar olumsuz yanlarını da çocuklara yansız şekilde aktarmaları beklenir. Başka ülkeleri fethetmeyi utku ve fethedenleri kahraman gösterip yenilgileri facia ve yenilenleri hain göstermek bir eğitim ilkesi olmamalıdır. Naçizane amacımız geçmişin yanlışlarının tekrarını önlemektir.

Osmanlı'da Rüşvet (Dinin Ahlaka Etkisini İrdeleme Açısından)

Tüm kurum ve kurallarıyla İslamiyetin egemen olduğu teokratik Osmanlı Devleti'nde rüşvetin varlığını araştırdığımızda, din ve tabiatıyla da din eğitimi ile kişisel ve toplumsal ahlak arasındaki bağımlılığı irdeleyebiliriz. Bilinmektedir ki Osmanlı ve diğer Müslüman ülkelerde eğitim sadece dini eğitimden ibaret kalmıştır. Bu nedenle varılacak sonucun sağlığından, bugün ilahiyatçılarımızın eleştirdikleri “yetersiz din eğitimi” olgusunun Osmanlı'da söz konusu olmadığından, kuşku duyamayız.

Prof. Ahmet Mumcu'nun Doçentlik çalışması olan *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet* (özellikle adli rüşvet) adlı çok kıymetli bir eserinden bazı alıntılarla konuya ışık tutmaya çalışacağız.

İslamdan önceki dönemi aşağılamak için, din çevreleri genelde bu dönemi *cahiliye* diye tanımlarlar. Halbuki bu dönemde kabile hayatının etkisiyle eski Arap dürüstlüğü henüz bozulmamıştı. Toplumun yapısına genellikle ahlaki kurallar hakimdi. Bu yüzden insanlar birbirlerine karşı ilişkilerinde oldukça adildiler. (*a.g.e., s. 50; Kremer, Alfred von Culturgeschichte Orientis unter der Halifen*)

Daha sonra Peygamber'le birlikte sosyal örgütlenme başlayınca, hadislerde rüşvete rastlanmaya başlanmıştır. Dört Halife, Emevi, Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemlerinde rüşvete de rastlanmaktaydı. Ancak rüşvetin en bol olduğu devlet Bizans idi.

Bizans'ta rüşvetin ana çizgisi, bürokrasinin büyük bölümünün halktan hizmetleri karşılığı aldıkları ücretten geçmekteydi. Memurlar ellerindeki bu hakkı kötüye kullanmışlar; devlet hızla yozlaşmaya başlamıştır. Ücret yahut harç sistemi adalet işlerinde de yürümüştür. Bu sistemin Osmanlı sistemi ile benzerliği vardır. Maliye memurluklarından hassa askerliği-

ne kadar her cins makam Bizans'ta satılır idi. (*Mumcu, a.g.e., s. 80–82*)

Osmanlı'nın da, hem Selçuklular hem de Bizans'tan etkilendiği anlaşılmaktadır. Başlangıcından beri giderek artan rüşvet Osmanlı'nın her kesiminde egemendir. Padişah, sadrazam, vezirler, kadılar, müftüler, kazaskerler, askeri erkan, kamu hizmetlileri, hemen herkes bir ölçüde buna dahildir.

Gazi Giray adlı bir şair (1554–1607) Kanuni döneminde bile rüşvetin yaygınlığından şikayetçidir:

*“Ehli İslam illerinin küffar (kafirler) garet (yağma) eyledi
Ey hûdana (Tanrı'dan korkmazlar) siz rüşvet alın oturun.”*

Osmanlı'da her çeşit kamu hizmetine girebilmenin yolu atama yetkisi sahiplerini türlü yollardan memnun etmekten geçerdі. 16. yy'a kadar tayin işlerindeki bu yolsuzluklar, tam anlamıyla yayılmamışsa da, Kanuni'den sonra rüşvet verilmeden hiçbir makam elde edilemiyor, memurluklar artırma ile satılıyordu. Yine, Ali adlı Osmanlı şairinin bir beytini Mumcu anmaktadır:

“Her vilayete ehiledir rağbet, rum mülkünde aksidir malûm.”

Rüşvet o hale varmıştı ki, bununla bağlantılı olarak 15 ay içinde “yedi veziri azam, iki kaptan paşa, beş yeniçeri ağası, üç defterdar, altı Mısır valisi” değiştirilmiştir. Mumcu'nun eserinden birkaç örnek verelim:

“Bir Venedik dönmesi olan Selanikli Hasan Bey, Cezayire tayin olabilmek için 1577'de Veziri Azama 5.000 düka vermiştir. Gene aynı yıl görevinden azledilen bir yüksek yönetici tekrar tayinini yaptırmak için Veziri Azama birkaç bin düka teslim etmiştir. Sancak Beyliği ve Beylerbeyi fiyatları 10.000–30.000 taler (gümüş para) arasında değişirdi. 1632'de Recep Paşa'nın 50.000 altına Veziri Azamlığı satın aldığı söylenir.”

Rüşvet tabii bu denli yayılınca çok farklı şekillere de bürünür olmuştur. En yaygını, rüşvetle atanılan makamın, azil ile tekrar rüşvete konu olması veya o makamı elde tutmak için rüşvetin sürekli hale gelmesiydi. Tabii atanan verdiğini misli ile çıkarmak için halka her türlü zulmü yapmaktan çekinmiyordu.

Yazar, rüşvetin devletin tüm kesimlerinde ne derece yaygın olduğunu “askeri, mali, bayındırlık, sağlık, yolculuk işlerinde, zulümden kurtulmak, ayaklanma ve eşkiyalıkta, başka işlerde” örneklerle açıklamaktadır.

Sultanlar için ise yazdıkları şunlardır: 16. yy sonlarına kadar padişahların rüşvete karıştığı söylenmemektedir. III. Murat ilk rüşvet alan padişah kabul edilir. Ondan sonrası artık rüşvetin doğal hale geldiği dönemler olmuştur. Yavuz Sultan Selim’in babası II. Beyazıt ile giriştiği taht savaşımında yenilerileri elde etmek için hayli para harcadığı, kendisine katılanlara armağanlar dağıttığı, babasını tahttan indirdikten sonra bir Musevi hekime önemli paralar vererek zehirlettiği bilinmektedir.

Tabii rüşvetin en yaygın olduğu kesim Osmanlı’da adalet örgütü olmuştur. Bunun da en çok sözü kadılar için edilmiştir. Osmanlı adalet örgütünde yargıçlık yapabilmek “ilmiye” sınıfında olmayı gerektirmekteydi. Bu yüzden kadılar ulema-dan sayılırlardı. Böylece mesela bir kadı, müderris olarak ya da bir müderris, kadı olarak atanabilirdi (*a.g.e., s. 118*). Bu olgu, tabii rüşvetin adalet örgütü kadar zamanın tek bilimi sayılan din bilimine de yayıldığını göstermesi açısından çarpıcıdır. Adalet, din esaslarına göre yürütüldüğüne göre Osmanlı’da rüşvetin din ve bilim erbabı arasında nasıl kalıcı şekilde yerleştiği böylece göz önüne serilmektedir.

1326 yılında kadıların bağımsızlığı sağlanmış ve işlerine müdahale edilemeyeceği esası getirilmiştir. 1363 yılında da askeri sınıfın adli işlerine bakmak üzere Kadiaskerlik (kazaskerlik) kurulmuş, bunlar daha sonra adalet örgütünün başı-

na getirilmiş ve Rumeli–Anadolu olmak üzere de ikiye çıkarılmıştır.

Kadıların sadece adalet ile sınırlı olmayan birçok önemli görevleri daha vardı. Kadı hele başkent dışında, İslamın temsilcisi, bu nedenle de hükümdardan sonraki en önemli makam ve devletin egemenlik kudretinin temsilcisi sayılırlardı. Bugün belediyelere düşen birçok görev Osmanlı’da kadıya verilmişti: Esnafın denetimi, imar işleri, hatta bazen diplomatik ve askeri görevler, zimmi (İslam dışı) cemaat meclisleri başkanlarının seçimini onama gibiler de dahil, birçok yönetsel iş...

Kadıların görevlerini kötüye kullanmalarının bir türü de emanetlerindeki miri para ve malları zimmetlerine geçirmeleriydi. Türlü vesilelerle halktan zorla para toplamaları da zulümlerinin bir başka çeşidi idi. Mahkemede işi olanlardan aşırı derecede harç istemeleri de olağan idi.

“Kadılar kendi menfaatlerini düşünmekte pek ustadırlar. Bir hediye veren, teraziyi genellikle kendi tarafına çevirebilir. Her iki taraf da hediye vermişse o zaman en çok arzeden kazanır. Hırsızlık dolayısıyla dava açan, çalınan malını tekrar elde edebilmek için çok daha fazla hediye verir... Osmanlı adaletinin bu rüşvetçiliği genellikle Tanzimat devrine kadar bu şekilde yürümüş olmalıdır.” (a.g.e., s. 131)

Tutucu dinci kesim ile birlikte bazı sivri görüş sahibi kimselerin, Tanzimat ile Osmanlı’da Batıya öykünme döneminin açıldığını, kültürel kargaşa ve ahlaki düşüşün başladığını vb. öne sürerek önceki dönemin bu açılardan övgüsünü yaptıkları bilinmektedir. Halbuki görülmektedir ki, Tanzimat ile rüşvet azalmaya başlamıştır. Tanzimatın bir diğer sonucu da devletin azınlıklara kötü muamelesinin sona ermesidir. Bu da, Osmanlı’nın dillerden düşmeyen “azınlıklara hoşgörülü davrandığı” masalını boşa çıkarmaya yeten bir oluşum iken, dincilerin bunu da tersine çevirmeye çalıştıklarını görürüz.

Din açısından büyük günah teşkil etmesine karşın aynı zamanda din adamı olan kadıların ve ulemanın da rüşvet almaları dönemin ahlaki düzeyi hakkında yeterli fikir vermektedir. Aynı kötülük çemberi içinde en büyüğünden en küçüğüne tüm yöneticilerin yer alması, din egemenliğinin toplumun ahlaki yapısı üzerinde olumlu etkisi olduğu şeklindeki görüşü ciddi şekilde sarsmaktadır.

Din egemenliğinin yine dikkate değer ölçülere vardığı günümüz İslam ülkelerinde toplumsal–kişisel ahlak düzeyinin düşüklüğü iyice bilinmektedir. Bu ülkelerde rüşvet her türlü suistimal, haksız kazanç, gelir düzeyindeki aşırı farklılıklar, despotik idareler, terör ve tabii çok düşük kültürel, bilimsel düzeydeki halk toplulukları vb. nazara alınırsa “dinin ahlak üzerindeki etkilerinin din eğitimcilerince abartıldığını üzülerek itiraf zorunda kalırız.”

Makamların parayla satılması veya görevlinin hizmet karşılığı vatandaştan harç veya ücret adı altında para talep etmesinin, yönetsel sistemin gereği devlete gelir sağlayan bir yöntem olması nedeniyle sakıncadan çok yarar getirdiği öne sürülebilirse de, sonucun daima olumsuz tecelli etmesi, bu savunmayı haklı kılmamaktadır. Az sayıda dürüst görevlinin rüşvet almadığı bilindiğine göre sistemin yararlılığından söz edilemez. Nitekim, halk bu olgudan yakınmakta ve onu rüşvet olarak adlandırmaktadır.

Bu Açıklamalar Işığında Milli Eğitimimize Yüklenen Manevi Değerler

Amiran Kurtkan'ın *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, (MEB Yayınları 1977) adlı kitabındaki görüşlerini, daha sonra “Türk Sağının Hümanizma Düşmanlığı” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alacağız. Burada, Kurtkan'ın manevi değer olarak ilk sırada yer verdiği “ilme saygı”dan sonra ikinci unsur, “ferdi ira-

deye saygı” üzerinde duracağız. Bunu kanıtlamak için değişik bir yöntem uygulamakta; “kader” anlayışının İslamiyette yanlış yorumlandığını öne sürerek bu nedenle “ferdi iradeye saygı hükmünün görmezlikten gelindiği” sonucuna varmaktadır.

Ferdi iradeye Türk İslam toplumlarında saygı gösterilme nedeni, toplumun kaderciliği öne çıkaran yapısı değildir. Bu belki, sosyolojik bir açıklama olabilirse de, asıl neden demokratik yapının Türk-İslam toplumlarında bir türlü kurulamamış olmasıdır. Çünkü kaderci düşünce yok edilse bile demokratik bir siyasi rejime kavuşamayan ülkelerde, ferdi “iradeye saygı”dan söz edilemeyecektir. O halde yazar bir mantık yanlısı içindedir. Tarihte hiçbir Türk-İslam toplumunda, Atatürk Türkiye’si dışında, demokratik insan haklarına saygılı bir hukuk devletine kavuşamadığı için manevi değer olarak, ferdi haklara saygı kavramının yerleştiğini gözlemek mümkün olmamıştır.

Tam tersine bugün bile Türk milli eğitimi ve dolayısıyla toplum için yapılabilecek gözlem şudur:

*“Otorite her ilişki düzeneği içinde yüceltilmekte ve itaat ödevi ile bütünleşmektedir. Örneğin küçükler karşısında büyükler, kadın karşısında erkek, vatandaş karşısında memurlar-devlet öne çıkarılmakta ve ilk grubun ikinciye uyması öğretilmektedir. Birey kavramı silikleştirilmektedir ve birey, topluluk onun cisimlenmiş hali olarak takdim edilen devlet örgütlenmesi içinde eritilmektedir.”(M. Semih Gemalmaz, **Ders Kitaplarında İnsan Hakları**, s. 59)*

O halde, 2000’li yıllarda varılmamış bir düzeyin fazlasını geçmişte aramak ancak geçmişten yeniden düzmece ile mümkündür. Nitekim, Kurtkan bir yerde Osmanlı’nın gerileme nedeni olarak “ferdi hakları putlaştıran maddeci batı kültürünü” göstermektedir. (A. Kurtkan, a.g.e., s. 11) Bu açıklama hem haksız bir suçlamayı, hem de “ferdi hakların ön plana çıkarılmasını onaylayan görüşlere Türk-İslam öğretisinin

de katılınmadığı itirafını barındırmaktadır”. Kurtkan bu suretle “kutsal devlet” anlayışı ile bağdaşmayan ileri bir insan hakları göstergesi olan “ferdi haklara saygı” konusunda da içten davranmadığını ağızından kaçırmaktadır.

İnsanlığa ve Adalete Yöneliş: Bu konuda Türk–İslam kültüründe varılan düzeyi yine geçmişte Mevlana ve Asım Dede’nin tasavvufila ilgili dizelerinde aramak, milli eğitimin amaçları ve konusu dışında olmalı idi. İnsanlaşmada aranması gereken süreç, kuşkusuz eğitimidir. *“Bilgi ve bilinç kazanımı, insan yeteneklerinin gerçeklik alanına aktarılması ile yapılan tüm çabaları kapsadığına göre” (Prof. Betül Çotuksöken, Ders Kitaplarında İnsan Hakları, s. 2),* Türk–İslam geleneğinin İslami ve ulusalcı verilere göre yarattığı çağdaşıktan uzak bir eğitim politikasından, hümanist, akılcı bir içerik beklemek esasen hayal olurdu. Yazarın Türk–İslam geleneğinde “insanlığa ve adalete yönelindiğini” öne sürmesi, eğitimde bu süreçten geçilmediği için dayanaksız kalmaktadır.

Yazarın İslamiyet ile laikliği bağdaştırmak için öne sürdüğü kanıtlar, kuramsal olarak laikliğe olumlu bir bakış içerdiği için kabul edilebilir nitelikte ise de, Türkiye hariç hiçbir tarihi realiteye uygunluk göstermemektedir. Kaldı ki, Kuran’ın muamelat ve kadın–erkek haklarına ilişkin hükümlerinin zamanın koşullarına göre değişebilir sayılabilmesi, siyasete örfi hukukun uygulanması, İslam pratiğiyle pek bağdaşmamaktadır. Tersine, yeni İslami devlet oluşumlarında devlete daha çok İslami ağırlık yükleme eğilimleri artmaktadır. (İran, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Sudan vb.)

Türkiye’de bile Atatürkçü güçler etkili tepkileri göstermemiş olsalardı, dinci partilerin bu noktalara varmaları işten bile değildi. 2000’li yılların başında AKP iktidarının, merkez parti görüntüsü vermek istemesine karşın, en ufak bir tepki zayıflığından yararlanarak, gizlediği emellerini açığa çıkaracak niyet ve yapıda olduğu bilinmektedir. Ne hazindir ki Türkiye’deki İslami güçlere terör bağlamında en çok yardımı

yapan İran, Suriye gibi İslam devletleri olmuşsa; politik açıdan da ABD olmuştur ve bu gidişle daha da olacağı benzetilmektedir. Özellikle “ılımlı İslam” sloganı altında giriştiği karanlık komplolar, 2000’li yılların başında Irak’ta dehşet verici sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Özetle denilebilir ki, Laiklik–İslamiyet konusunda iyi niyetli bazı uyuşmacı yorumlar ortaya atılmışsa da, laiklik İslam yanlılarınca en fazla direnç gösterilen bir “alan”dır. Daha konu ortaya konulur konulmaz: “Laiklik Dinsizlik Demek Degildir” yollu demagojik bir slogana sarılan dinci–siyasetçi kesim, konuyu dejenere etmeyi elbirliğiyle başarmıştır. Bugün “laik” sözcüğü dinci söylemde küfüre eşittir. Bu nedenle şu anda siyasi iktidarını tehlikeye atmak istemeyen AKP yöneticilerinin konuyu uyutmaları, teknik deyimi ile tam bir “takiyye”dir. Bu iktidarı başarılı kılmak isteyen yerli–yabancı yardakçılar ve özellikle basının bir kesimi, AKP’ye Hristiyan–Demokrat Parti benzeri yaftalar yapıştırmakta asla içten değildir. Bu kategoriye zorla sokulan AKP, ne açık ne de inandırıcı bir eylemde bulunmaz, tersine üniversiteler ve TÜBİTAK gibi bilim kuruluşlarına saldırır, imam hatipleri ve “türbanı” canlandırır iken, ona ehlileştirilmiş görüntüsü verenler, kuşkusuz kraldan fazla kralcılardır.

“Demokrasi ve insan hakları” konularında da Amiran Kurtkan İslamiyet’e olmadık nitelikler yükleyerek genç zihinleri aldatmaya devam etmektedir.

Kurtkan, İslamda demokrasinin dört halifenin seçimle işbaşına gelmesi ile doğrulandığı ve bunun da Muaviye ile sona erdiği kanısındadır. Başkalarının da dayanılan bu kanıt, hiç de sağlam değildir. Dört halifenin üçü siyasi cinayete kurban gittiğine göre demokrasinin hoşgörülü ve erdemli ikliminin Arap dünyasında bu dönemde bile yaşanmadığı ortaya çıkar. Ayrıca bu dört halifenin çok dar bir çevre tarafından seçildiği geniş katılımlı bir seçimin söz konusu olmadığı bilinmektedir.

Peygamber'in Mekke'den hicret ettiği sırada Medine'de kendisini kabul eden ve ona yardım eden Medine Müslümanları olan Ensar veya Anşar ile beraberinde göç eden Muhacirler ve Eshab (Peygamber'in arkadaşları, yakınları, seferlerinde yanında bulunanlar; daha sonra bu deyim genişletilerek sağlığında onu gören herkesi içine almıştır, Sahabe de denilmektedir) ve Ehli Beyt (Peygamber'in ailesi, eşleri, çocukları, kızı Fatma'nın kocası Ali ve çocukları; daha sonra bu terim anlaşmazlık yaratmış, diğerleri gibi genişletilmiş tüm Haşimileri içine almıştır) arasında birçok tartışma ve çekişmeden sonra ilk Halife Ebubekir'e biat (birinin hakimliğini kabul etme) ile bu seçim yapılmıştır. Ancak Medineli Ensar'dan hiç halife seçilmemiş hepsi Muhacir ve Eshab'dan olmuştur. Ali ise Ebubekir, Ömer, Osman'dan sonra 4. halife olarak seçilmişse de ilk Emevi hükümdarı Muaviye tarafından kendisine biat edilmeşi ve bilindiği üzere kanlı biçimde sonuçlanmıştır.

İşte bu sözde seçimdir ki İslamda Şia, yani Şiiliği yaratmış ve en büyük ayrımcılığa neden olmuştur. Halen dahi Sünni-Şii (Alevi) kavgası kanlı şekilde sürmektedir. Kuvvetli olana bazen zorla, bazen de gönülsüz biat ile sonuçlanan bu süreç bugünkü anlamda seçim ve kurulan siyasi rejime de demokrasi demek kuşkusuz zordur. Belki de bu nedenle iktidarın geçişi aile kişilerini esas alan bir yönetime dönüşmüştür.

İslamda halife seçimi çok büyük kargaşalara neden olmuştur. İslam Ansiklopedisi, halife bahsinde şunları yazmaktadır:

“Al-Şahrastani, İslam tarihinin her devrinde hiçbir dini akidenin bunun kadar ihtilafa sebep olmadığını ve kan dökülmediğini söyler.

Sünni doktrinde halifenin iki esaslı vasfını tebarüz ettiren hadis vardır. İlk vasf halifenin Kureyş kabilesinden olmasıdır. İlsi ise ona mutlak itaat gerekir. Zira her kim ona isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Hilafet birbirini müteakip Emevi ve Abbasi, iki ailede irsî bir hale gelmiştir. İnti-

hap nazariyesi Muaviye saltanatından sonra hemen bütün halifelerin haleflerini tayin etmiş bulunmaları vakıası ile telifte güçlük arz eder. İntihap şartı farazi bir merasimle korunmuştur.

Şia fakihleri ise halifenin Kureyşlilere değil münhasıran Ali'nin sülalesine ait olduğunda ısrar etmektedirler. Hariciler, halifeyi hiçbir aile ve kabileye hasretmemişler Arap olsun olmasın herhangi bir Müslüman hatta kölenin de olabileceğini kabul etmektedirler.” (İslam Ansiklopedisi, MEB, c. 5/1. s. 148–154)

Fahri Demir, *İslam Dini Açısından Din–Devlet İlişkisi* adlı eserinde İslamda laiklik ve demokrasi konularına Amiran Kurtkan'dan daha bilimsel ve iyi niyetli yaklaşmakta ise de, zorlamalar hemen su yüzüne çıkmaktadır. Dört halifenin dördünün de seçimi (!) ancak sert mücadelelerle mümkün olabilmiştir. Vahşi cinayetler birbirini kovalamış; Ali'nin ilk halife olarak seçilmemesinin açtığı yara hep kanamış ve 1400 yıldır süregelen Şii–Sünni kamplaşması ve kan dökülmesinin nedeni olmuştur. İslam Ansiklopedisi devletin başının nasıl belirlendiğini şöyle anlatmaktadır:

“... Bilindiği üzere emirlik, iktidarı fiilen aldıktan sonra, kabile mensuplarının istenilen ve elde edilen ferdi muvafakatleriyle teessüs ederdi. Böyle bir usul iptidai olmakla beraber yalnız fırkalar (grup, parti) arasındaki tezatlar çok keskin olduğu zamanlarda uygunsuzluklar gösteriyordu; nitekim Ali'nin seçilmesi zamanında böyle olmuştur. Ömer'e karşı yalnız Ali ile ensarının 'meşruiyet taraftarı' fırkasının memnuniyetsizliğinden başka bir şey yok idi; bunlar da esasen Ebubekir'in halife olması ile muntazam bir muhaléfete devam edemeyecek şekilde daha henüz mağlup edilmişlerdi.”

İslam aracılığıyla demokrasinin hiçbir şekilde kurulamaması, Türkiye örneği dışında hiçbir devlet veya toplumda de-

mokratik bir rejim yaşanmaması bir yana, çoğunun katı bir despotlukla yönetilmesi ile sabittir. Uzun süre emperyalistler için bu olgu, çok elverişli bir zemin yaratmış, ne zaman ki ABD'ye ulaşan İslami terör büyük zararlar vermiş, o zaman ABD ve yardakçıları, İslamda demokrasiden söz eder olmuşlardır. Üstelik Türkiye'yi yanlış örnek göstererek. Çünkü ABD'nin gönlünde yatan Türkiye'de yine ılımlı İslam ağırlıklı bir siyasal rejimdir ve bu modelin diğer İslam ülkelerine uygulanmasıdır. Türkiye'nin belki de 200 yıldır kurtulamaya çalıştığı İslam egemenliğini tekrar geri döndürecek bu korkunç planı, AKP eliyle yürütme çabalarına Türk Kemalistleri, Atatürkçüleri, devrimcileri ve aydınlarının tüm güçleriyle savşarak karşı çıkmaları beklenmelidir.

İslamda Fetih, Cihangirlik ve Cihat

Amiran Kurtkan'ın saydığı “manevi değerlerimiz” arasında kuşkusuz en tehlikelisi “cihangirlik” ve “fetihtir”tir. Yazar insan hakları ve demokrasiyle fetihin çelişebileceğine değinmekte ise de, hemen arkasından fetihin, insan haklarını perçinleyecek değer hükümlerine temel teşkil ettiğini eklemekten geri kalmamaktadır. Çelişik bu iki kavramı yukarıda gördüğümüz gibi bağdaştırmak için öne sürdüğü kanıtlar tam bir güldürü konusudur: İslamı benimsemeyen uluslar çok geridirler, zalimdirler; bunları İslamın ışığıyla aydınlatmak için ülkelerini fethetmek gerekir. “Bu fetih zorlamayı ifade etmez” (!) Çünkü, fatihler kültürel ve ekonomik açıdan o ülkeleri sövmeyeceklerdir. (Zira İslamda sömürü yoktur!) Ve zalimleri, sömürücüleri (gayrimüslim) mağlup edenler (Müslümanlar) mazlumdurlar (!). Ülkeleri zorla kalkındırmak (!) emperyalistlerin emellerinin sahte sloganı, sömürünün bahanesi olmuştur. İşte yazar aynı açıklamayı (!) İslamın tarihteki yayılışı için de kullanmaktadır. Bu ise ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi (2004) için uygun bir gerekçe yarat-

maktadır. Zira ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali ve daha sonra orada demokratik (!) bir rejim kurmak için ortaya attığı neden ile aynıdır. Esaret altında tutarak kalkındırmak (!) emperyalistlerin sürekli tezi olmuştur; yazar işine geldiği için bu kere emperyalistlerin yerini değiştirmektedir.

Tüm İslam uluslarını –Türkleri de– yüzyıllardır üretken uygarlık ve yerleşik bir kültürden alıkoyan bu yalan yanlış ideoloji, günümüze kadar gelmiş, artık İslam ülkelerinin fetih olanakları yok olduğu için ya boş bir böbürlenme ya da göreceğimiz gibi terörün basit bir manevi unsur dayanağına indirgenmiştir.

Ayrıca Araplarca, İslamiyetin ilk yayılış yıllarında çok kanlı bir biçimde Orta–Batı Asya'da yaşayan Türklere kabul ettirilmesi ve oralarda egemenlik kurulması yazarın tezini çürütmektedir. Çünkü kısa sayılabilecek bir süre sonra Türk Selçuklu ve Osmanlıları, bu kere Arapları egemenlik altına almışlar ve 500 yıl onları esaret altında tutup, haraca bağlamışlardır. Halbuki bu iki ulus da iddiaya göre mazlumdurlar ve aralarındaki savaşlarda ölenlerin hangilerinin cennete gideceği akılları karıştırmaktadır.

Türklerin ve Arapların diğer deyişle Müslümanların fethettikleri yerlerde ekonomik ve kültürel sömürüye başvurmadıkları sadece bu yazar tarafından değil, saygın birçok tarihçi tarafından da öne sürülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar Anadolu Türklerinin yaşamlarını ilkel bir tarım ve çok dar bir çevreyle sınırlı yerel ticaretle sürdürdükleri bilinmektedir. Türk egemenliği altındaki Araplar için aynı gözlem hem o dönem hem de günümüz için geçerlidir.

Türkler ve Araplar, geçmişte uzun süre savaş ganimetleri ve işgal ettikleri ülkelerden zorla aldıkları vergilerle yaşamlarını sürdürmekteydiler. Ne zaman ki fetihler olanaksız hale gelmiş ve askeri güçsüzlük nedeniyle vergiler toplanmaya başlanmış; Osmanlılar ve tabii egemenlikleri altındaki

Araplar da yabancılara muhtaç hale gelmişler ve kendileri sömürülmeye başlanmışlardır.

Bu tablo Türk-İslam devletlerinin ekonomik sömürüye başvurmadıkları görüşünü desteklememektedir. Ekonomik sömürünün zamanla endüstri, ticaret birikimi ve deneyimi; teknolojik araçları gerektirmesi; bundan yoksun Osmanlı'nın egemenlik alanının genişliği, nüfusunun azlığı yüzünden zorunlu olarak yönetimi daha da gevşetmesi gibi nedenler deyim yerinde ise sömürüyü artık verimli olmaktan çıkarmıştır.

Kültürel sömürü ise hakim ve baskın bir kültürün varlığını zorunlu kılar. Araplar bir dönem tartışmalı şekilde olsa da İslamın yardımıyla başta Türklerde olmak üzere, Ortadoğu ve Batı Asya'da kültürel alanda etkili olmuşlardır.

Ancak biz Türkler için aynı şeyleri söylemek zordur. Üst düzey bir kültüre sahip olamayan Türkler, siyasal iktidarı ellerinde tuttıkları dönemde dahi Arap kültürünü İslamın da etkisiyle benimsemişlerdir. Halbuki, Anadolu İslamının hoşgörülü yorumu, bağnaz Arap yorumuna tercih edilebilseydi Osmanlı hem Türk'le barışık hale gelir, hem de insancıl bir yönetime kavuşabilirdi.

Doğal olarak geçmişin bu sancıları 1950 dönüşümü ile Türkiye'yi tekrar İslamın baskısına doğru sürüklemektedir. Bakınız tarihin karanlıklarında kalması gereken İslami söylemler halen dahi ülkemizde nasıl gündemdedirler.

“Fetih” ve “Gaza”nın Osmanlı-İslam, din-savaş terminolojisindeki yeri, bugün yaygın olarak kullanılan “cihat” sözcüğününki ile eş veya çok yakındır. İslam ülkelerinin siyasi ve askeri çöküşlerinin hızlandığı son yüzyıllarda bu sözcüklerin anlamları da aynı yönde değişikliğe uğramıştır. İslam ülkeleri açısından savaşlar, “fetih” ve “cihat” sözcüklerinin yüklü olduğu anlam içinde cereyan etmemeye başlamıştır. Diğer deyişle artık Hristiyan ülkelerle İslamı yaymak veya ganimet elde etmek için savaşmak pek söz konusu olmadığından, bu deyimlerin içerikleri de, yeni oluşuma uygun

bozulmalara uğramışlardır. İslam, artık tersine, Hristiyan ve Yahudilerin haksız tecavüzlerine maruzdur. Filistin, Süveyş ve Körfez savaşları bunlara örnektir. Gerçi İslam ülkelerinin birbirlerine saldırdıkları da görülmektedir. Irak–İran, Irak–Kuveyt savaşları gibi. Bu savaşlarda içeriği Hristiyanlığa karşı çizilmiş “cihat”ın ne gibi yeni açılımlar kazandığı bilinmemekle beraber, mezhep farkına rastlandığında her birinin kendi kutsal simgelerine sarıldıkları görülmüştür. Irak–İran savaşlarında 10 yıl süreyle her iki yandaki Şiiler, mezheplerindeki yerel farklılıkları öne çıkararak asıl savaş nedenlerini doğuya özgü ustalıkla saklamışlardır.

Bütün bu nedenlerle Hristiyan ve Yahudiler ile İslam ülkeleri arasındaki kuvvet dengesinin yarattığı umarsızlık sonucu cihat artık İslami terörün moral dayanağı (Japon kamikazelerini andırırcasına) ve İslam devlet ve ideolojisinin mistik argümanına indirilmiştir.

Cihat sözcüğünün konumuzu asıl ilgilendiren yanı, Türk İslamında ona siyasi ve eğitimsel açıdan yüklenmek istenen içeriktir. İslami öğretilerde bu sözcüğün yeri en baş sıradır. Çünkü, siyasi cinayetler ve İslami yapılaşmadaki referansların en önde gelenidir. Bu yanı ile kuşkusuz bir eğitim sorununa neden olmaktadır. Çünkü, İslam kamikazelerinin beslendikleri dini, mistik güç, bunda odaklanmaktadır. Eğitimde –Amiran Kurtkan’ın yaptığı gibi– buna tarihsel bir anlatım maskesi altında asıl yüklenmek istenen içerik, tamamen İslamın yayılması amacı ile örtüşmektedir.

Türkiye’de son yıllarda rastlanan tüyler ürpertici siyasi cinayetlerin failleri ve arkalarındaki beyinlerin tümünün İslami öğretinin bu yanının etkisinde hazırlandıkları veya radikal İslami rejimle yönetilen ülkelerde militan olarak aynı ideolojik atmosferde yetiştirildikleri görülmektedir.

Tüm bu olaylarda ortak payda, en başta cihat olmak üzere İslami devlet, din adına şehitlik, cennet, cehennem, zulüm, şeriat gibi İslami kıymet ölçüleridir.

TÜRK SAĞININ HÜMANİZMA DÜŞMANLIĞI

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz, Kafesoğlu, hümanizmayı ve Rönesansı, “Türk milletini Yunanlaştırmamak, Hıristiyanlaştırmamak ve materyalistleştirmemek için kabul edilmediğini” iddia etmektedir.

Halbuki hümanizma “kültür tarihinde, insanın birey olarak hiçbir kayda bağlı olmaksızın kusursuz bir biçimde yetişmesini, insanın her şeyin ölçüsü olarak kabul edilmesini amaçlayan” bir akımı temsil etmektedir. “Bu bağlamda hümanizma, geniş anlamda modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu dile getiren bir akımdır. Bu yeni hayat duygusu da dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmaktır. O halde hümanizma yalnız bir filolojik çalışma, araştırma değil bir hayat anlayışının kendisine yöneldiği bir ide'dir.” (*Macit Gökberk–Zeki Arıkan, Cumhuriyet Döneminde Hümanizma Akımı, s. 83*)

Kafesoğlu, hümanizmin yaklaşık bin yıl sonra İtalya’da başlayan uyanışı ve farklı bir coğrafya ve kültürde çağının hamuruyla yeniden yoğruluşu ile şimdiki Yunanistan arasında nasıl bir ilişki kurulabilmektedir, şaşmamak elde değildir. Kafesoğlu son iki yüzyıldır cereyan eden Türk–Yunan mücadelesini kastetmek istiyorsa, ne eski Yunan ile şimdiki Yunan arasında bir süreklilik, ne de Rönesans hümanizmasıyla şimdiki Yunanistan arasında bir özdeşlik söz konusu olduğu için bu yargıya katılmak olası değildir. Hümanizma ile Yunanlılığı karıştırıp ilkel bir düşmanlık duygusunun dışı vurumudur Kafesoğlu’nun bu yargısı. Diğer yandan, Kafesoğlu, İslam’daki parlak uygarlık döneminin ana kaynağının eski Yunan kültürü olduğunu da unutmuş görünmektedir. Bu kültür Arapları “Yunanlaştırmadığına” göre Türkleri bu tehlikeye maruz görmesi Kafesoğlu’nun bir diğer çelişkisidir.

Hem Hıristiyanlaşma hem de materyalistleşme birbiriyle

zıt iki kavramdır. Kafesoğlu'nun bunlardan birisini seçmesi beklenirdi. Sanıyorum bu, Türk sağıının Hasan Ali'ye olan binçaltı düşmanlığının yarattığı dağınıklıktan kaynaklanmaktadır. Kafesoğlu aklına gelen her türlü aşağılayıcı nitelikleri peş peşe sıralayarak bir anlamda rahatlamak istemiş olabilir.

Üstelik hümanizm hareketinin amaçları arasında “dinden bağımsız bir kültür kurmak” olduğuna göre, hümanist kültürle Türk halkının nasıl Hristiyanlaştırılmak istendiği anlaşılması zor bir bağlantıdır. Diğer yandan Kafesoğlu;

“Tercüme faaliyetleri, Grek felsefe mahsullerinin Arapça'ya sonra da Arap diline yazılmış eserlerin Latince'ye çevrilmesiyle medeni başarılarla yardımcı olmuştur.”

şeklindeki bir sav da ileri sürmektedir. Bu Grek kültürünün meydana geldiği tarihlerde Hristiyanlık henüz mevcut olmadığına göre hümanizmanın Rönesansı yaratırken Hristiyanlaştığı olasılığı akla gelmektedir. Ne var ki hümanist öncülerin hiçbirisi Hristiyanlığa fazla meraklı değillerdi. Tersine din dışı tasarımları vardı. Gerçekten de Rönesansı dinde Reform izlemiştir.

Nitekim, Kafesoğlu bir yerde şöyle demektedir:

“Hakikaten Rönesans Batı medeniyetini üstün bir seviyeye ulaştırmıştır. Avrupa bu sayede Hristiyanlığın baskısından kurtarılarak ayrı milletler haline gelmiştir.”

O halde Türk halkının hümanizma gibi “ileri bir felsefe ve yaşam anlayışını” benimseyecek düzeyde olmadığı sonucunu verecek çıkarımlarda bulunmak, tam bir kara çalmaktır. Kafesoğlu'nun kızgınlığı sık sık amacını aşan yanılgılara sürüklemektedir kendisini.

Aslında çok öğündüğü dindaşları ve milleti, Avrupa'nın ta içlerine geldiği zamanlarda çıkan hümanizmadan (1300'lerin sonu 1400 ve 1500'lerde) neden haberdar olmamıştır da; yüzyıllarca yoğun bir taassup içinde yaşamışlardır? Üstelik hümanizma ve Rönesansın doğuşunda, dindaşı Arapların bü-

yük katkısı olduğunu ve hatta batı toplumlarını din baskısından kurtararak uluslaştırdığını, dolayısıyla o kadar kötü bir şey olmadığını da söyleyen kendisidir.

Şu durumda Türk gençliğinin kafasına hümanizmayı karalayarak, çağa ters düşünceler aşılamanın günahının kimde olduğu bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

Türk-İslam sentezine bir başka örnek olarak, burada, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında yer alan ve yukarıda sözünü ettiğimiz Prof. Dr. Amiran Kurtkan adlı İstanbul İktisat Fakültesi öğretim üyesi bir akademisyen tarafından kaleme alınmış bir yayından tekrar söz edeceğiz. *Eğitimde Temel Kavramlar Serisi* adı altında 1977’de MEB tarafından bastırılan ve kaynak yayın olarak okullarda okutulan bu kitap, yayın tarihi itibarıyla Süleyman Demirel tarafından kurulan Milliyetçi Cephe hükümetlerinin Milli Eğitim Bakanları Ali Naili Erdem ve Nahit Menteşe’nin görevleri sırasına rastlamaktadır.

Menderes ve Tevfik İleri tarafından savunulan Türk-İslam kaynaklı bir eğitim politikasını aynen yansıtan bu ve benzeri yayınlarla, DP’nin düşünsel ilkeleri tam anlamıyla çakışmaktadır. Kitabın adı *Türk Milletinin Manevi Değerleri*’dir. Menderes ve DP’nin Türk milli eğitiminin ana hedefleri arasında en önemlisi saydıkları “manevi değerlerimizi” bu hanım öğretim üyesi “İslam ağırlıklı” olmak üzere nasıl yorumlamaktadır, görelim:

“Manevi değer, büyük bir sosyal grubun mensuplarının kendi idrak ve anlayışları ile doğruluğunu tasdik ettikleri için anlaşma halinde oldukları ve sübjektif olarak da kıymet takdir ettikleri değer hükümleridir.

... Manevi değerlerin... genellikle dinler tarafından getirildiği sosyolojide kabul edilmiş bulunmaktadır. Çünkü insan hakları, demokrasi, eşitlik, adalet, hürriyet kavramları ve bunları hedef tutan değer hükümleri (sosyal ilimlerce ispat edilmeden çok evvel) dini mahiyette olmak üzere orta-

ya konmuşlardır (!)... Pek çok kıymet hükümlerimiz hem İslam köklüdür, hem de modern sosyolojinin görüşlerine tam manasıyla uygundur (!).

... Gerçi (yükselme devrinin aksine) duraklama ve gerileme devri Osmanlı cemiyetinde Türk İslam kıymet hükümlerinin ferdi hakları putlaştıran maddeci batı kültürünün (!) etkisi altında bozulduğu bir devreye girilmiştir (!).

... Şanlı tarihimizde başka milletleri hiçbir surette istismar etmiş (!) olmayan ve bundan ötürü iktisadi değer birikimini sağlamada batı ülkelerine ve müstemlekeci komünist ülkelere yetişemeyen Türk milleti, halen maddi kültür gelişmesini devam ettirmek bakımından zor bir devreye girmiştir.

... Ancak manevi kültürlerinde insan hakları fikrine dayalı bütünlük ve birlik inancı olmadığı için (!) milletçe kendilerini üstün görerek başka milletleri sömürmüş olan manevi kültürce geri milletlerin, 20. asırda bir krizin eşiğinde olduğu belirtilmektedir (!).

BAŞLICA MANEVİ DEĞERLERİMİZ:

1) İLME SAYGI (!)

“... Batı aleminin ilim ile din arasına adeta aşılmaz bir duvar çektiği karanlık çağda, İslam kültürüne mensup memleketlerde son derece ileri bir ilim seviyesine varabilmiştir.

... Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselme Devrinde de Türklerin ilimde son derece ileri bir seviyede oldukları bir gerçektir.”

2) FERDİ İRADEYE SAYGI:

“Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetnamesinde yer alan tefviz et (işleri Allah’a bırak) ve rahat bul sözü... tedbir al, ilahi iradeye bağlan ve meydana gelecekleri sükunetle karşıla...

Mevlana Fihi Mafih adlı eserinde,... ‘Alem bir dağa benzer iyi ve kötü olarak ne dersin aynısını dağdan iştirsin,’... der.

... Bütün bu ifadelerden çıkarılması gereken netice: ferdi irade ve sorumluluk değer hükmünün kader kavramı ile zıt düşmediğidir.”

3) İNSANLIĞA VE ADALETE YÖNELİŞ (!)

Bu konuda Malatyalı Niyazi Mısri Adem Dede ve Mevlana'nın şiirlerinden örnekler verilmektedir.

4) YARDIMSEVERLİK:

Burada hayır için İslam kökenli harcama örnekler verilmektedir.

5) LAİKLİK:

“... İslamlığın özünde laiklik mevcuttur...” şeklinde bir sonuca varılmaktadır.

6) DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI:

“... Demokrasi Osmanlı İmparatorluğu'nun başlarından beri benimsenmemiş ve bu durum duraklama ve gerileme devrinde gerçekleşen çöküntünün başlıca hazırlayıcı nedenlerinden biridir.”

7) GERÇEK MANASIYLA CİHANGİRLİK VE FETİH:

“... İnsan haklarından sonra cihangirlik ve fetihden söz etmemiz ilk bakışta tezatlı gibi görünebilir; fakat bunlar insan haklarına aykırı olmak şöyle dursun bu hakları perçinleyici... değer hükümlerine temel teşkil eder (!).

... İslamiyetteki birlik inancını, kendi iyi niyet ve anlayışlarıyla benimseme kudretine sahip olduklarını gösteremeyen milletlere bu akideyi benimsetmek üzere İslami değerlerin tatbikattaki faydalarını ispat etmek ve yabancı topraklardaki insanlara bu değerleri getirebilmek, o ülkeleri İslam kültürüne açmak, fetihtir.

Böyle bir fethin başarı ile neticelenmesi de cihangirliktir, fakat cihangirlik zorlamayı ifade etmez. **İslamda cihangirlik kültür emperyalizmi olmadığı gibi iktisadi emperyalizm manasına da gelmez (!).**

Harp yaparken ve kan dökerken asla toprak kazanmak ve sömürmek hedefini gütmemişler ve daima mazlum olduklarına inanmışlardır. Birlik prensibini inkar ederek, maddi menfaatleri uğruna başka milletleri ezebilen milletler, Türk-İslam kültürünün değer hükümlerine göre öldürürken de öldürülürken de zalimdirler. Bundan ötürü cihangirlikleri toprak işgali olarak vasıflandırılabilir. Onların giriştikleri bütün sömürü fiillerinin ardında insanlığın ve kainatın bütünlüğünü ve ahengini bozma zulmü vardır. Böyle bir zulme girişenleri mağlup edenler ise, öldürülürken olduğu kadar, öldürürken de mazlumdurlar.

... Niçin Türkler kültürlerini yaymak için savaştan başka bir usul kullanmadılar?

... İslam kültüründeki birlik akidesinin, İslam milletleri tarafından tam bir serbestlikle tatbiki için bütün dünya milletlerince benimsenmesi gerekir (!) ... aksi takdirde ileride kuvvetlenirlerse... insanları köle seviyesine indirebilirler.

... Aslında yükselme devrinde bütün dünyada teknoloji ve haberleşme seviyesi bugünkü gibi olsaydı... askeri yollar-dan etki yapmamıza hacet kalmadan... matbaa... yoluyla kültürümüzü benimsetebilirdik... bundan ötürü İslami kökenli adil idaremizi ancak yayılma politikası güderek fakat sömürü yapmayarak göstermek zorunda kaldılar (!).

20. asrın haberleşme imkanlarının elverişli olduğu yüzyılda; bilhassa istiklaline yeni kavuşan milletlere Türk-İslam kültürünün tanıtılması dünyanın geleceği için faydalıdır (!).”

8) VATANSEVERLİK:

(...)

9) MİLLİYETÇİLİK:

“İslamiyetin özü ve milliyetçilik duygusu aynı realitenin iki yüzü gibidir... hürriyetseverliğe, milli hudutlar içinde hür yaşamaya hizmet etmektedir.”

10) HÜRRİYETSEVERLİK:

(...)

11) ÇALIŞKANLIĞA YÖNELİŞ:

“Türk milleti Orta Asya’dan beri... ilmi ve tatbiki sahada çalışkanlığının gözle görünür neticelerini köprüler, yollar, su kemerleri, camiler ve medrese binaları (üniversiteler) inşa ederek ve bu eserlerde son derece üstün bir sanat gücü (?) sergileyerek ortaya koymuşlardır.”

Tek başlarına düşünüldüğünde, bazıları çağdaş bir eğitim sloganını andıran bu başlıkların, ilkel propaganda aracı şeklinde kullanılmak istenildiği zaman nasıl güldürüye dönüştüğünü bir kere daha görmekteyiz. Nazi ve faşist ideologlarının saldırgan fikirlerini, son yılların Humeyni benzeri köktenci İslam propaganda motifleriyle harmanlayarak Türk milli eğitiminin hizmetine sunan bu akademisyen hanımın, kitabı yazdığı günlerdeki kanlı savaşımında hangi kesime iletiler gönderdiğini kestirmek zor değildir.

Ciddiyetten uzak bu görüşler, ne yazık ki ülkemizde azımsanmayacak bir kesimce hiçbir incelemeye dayanmaksızın tekrarlanmaktadır. Yazar; kitabında bunları çağdaş bir eğitimin, hem de temel kavramı olarak öne sürdüğü ve 1950’de DP ile başlayan ve Atatürk’ün çağdaş laik eğitim politikasına tepki oluşturan bir girişime hizmet amacıyla ortaya attığı için kuşkusuz sorgulanmalıdır. Bilimsellikten tamamen uzak, gerçekdışı, boş, ırkçı ve dinci bir böbürlenme ile kaleme alınan bu ve benzeri yayınlar ile masum Türk çocuklarının düşünsel açıdan nasıl zehirlendiğini gözlemekteyiz.

Öncelikle belirtelim ki, toplumunun geçmişi eğer övünmeyi haklı kılıyorsa, her sağlıklı kafa bunu yapabilir. Şu şartla ki, tarihi bilgi, belge ve bulguların sağlamlığı kuşkuya yer vermesin. Ayrıca, geçmişin, gelecekteki tasarımları engelleyecek baskınlıkta olmaması gerekir. Diğer deyişle, toplumun geleceğini belirleyecek devrim ve ilkelerin oluşumunda sadece geçmiş ile yetinmemek; bunları gerektiğinde folklorik (halk bilim) düzeyinde bırakıp, aklın aydınlık yolunda atılımlara yer vermek gerekir.

Kuşkusuz sosyolojik açıdan gelenekler, manevi değerler vb. yukarıdaki ölçütler çerçevesinde yerlerini korumalı, fakat bunda abartıdan kaçınılmalıdır. Demokrasi, insan hakları, hümanizma hatta haktanır ölçekte uygulanabilir bir kültürel ve ekonomik küreselleşme, gerektiğinde ülkelerin ulusal haklarını sınırlayacak siyasal ve ekonomik birleşmeler vb. gibi çağdaş kavram ve oluşumlar kaçınılmaz olduğuna göre, eğitimin insancıl yüzünün çocuklarımıza açılmasında geçmişin gölgesinden sakınmak gerekir.

Bu nedenlerle son yıllarda ivme kazanan ve Türk-İslam sentezi adı verilen, geçmişin abartılı bir yorumunu, eğitim ve sosyolojik yaşamın önceliğine yerleştirmek, DP ve onu izleyen sağcı hükümetlerin yanılgısı olmuştur. Bu süreç 2000'lerde yaşanmamalı iken, ne yazık ki daha ağır şekilde tekrarlanmıştır.

Manevi değerlerimizin içeriğini irdelemek gerekirse:

Tutucu kesimin ağzına sakız ettiği “manevi değerler”i içi boş soyut sloganlıktan kurtarmak için Amiran Kurtkan, “insan hakları, demokrasi, eşitlik, adalet, hürriyet” gibi tamamen batı kökenli kavramlarla doldurmaya yeltenmektedir. Hem de bunlara dini, yani İslami kimlik giydirerek. Magna Carta, ABD ve Fransız devrimleri, insan hakları bildirgelerini, Batı demokrasisini, aydınlanmayı, vb. Batılı kimliklerini gizleyerek İslami kavramlar olarak öne sürmektedir.

Osmanlı'nın duraklama ve gerileme devrini, maddeci Batı kültürünün etkisi ile açıklamak, Osmanlı tarihinin bu geniş

döneminin (1699–1923) çözümlemesinde kuşkusuz kimse-
nin aklının ucundan geçmeyecek bir motiftir. Ancak en bağ-
naz dincilerin savlarına koşut bu görüşe, yani “Osmanlı’nın,
İslamın aydınlığına yüz çevirdiği için duraklama ve gerileme
devrine girdiği savma”, din dışı bir disiplin mensubunun ka-
tılması hüznün vericidir. (Kurtkan’ın İstanbul Üniversitesinde
Fındıkoğlu’nun başını çektiği tutucu öğretim üyesi grubu-
nun etkisinde kaldığı bilinmektedir.)

Ayrıca Osmanlı’nın 1699’dan önce ve sonra belki 19. yüz-
yıl başına kadar, birkaç merkeze elçi göndermesi, başkentin-
de elçi ve yabancı kökenli tebaa barındırması dışında Batı ile
kültürel bir ilişki kurduğuna dair kanıtlar kuvvetli değildir.

Bu olsa olsa, III. Selim’le başlayan Batılılaşma hareketinin
sonucu bir yozlaşmayı (!) işaret eder ki; Osmanlı’nın savaşlar-
daki yenilgisi nedeniyle gönüllü olarak girdiği reformların
suçunu (ki buna suç demek mantık dışıdır) yine Batıya yük-
lemek, insafsızca bir yargı sayılmalıdır.

Üstelik Tanzimat ve Meşrutiyet öncesi Osmanlı’nın geri-
leme devrine girdiğini yazar da kabul etmektedir. Ayrıca ge-
rilemenin suçunu hiçbir ilişkisi olmadığı, sürekli düşman sa-
yarak savaştığı bir kesime yüklemesi büyük çelişkidir. Diğer
deyişle Osmanlı, yönetim, eğitim, askerlik, kültür ve diğer
alanlarda örnek alınacak başarılar sağlayamadığı, tersine dü-
şüşe geçtiği için Batının kapısını çalmıştır. Yazar Osmanlı’yı
suçlayacağı yerde yardım istediği düşmanını suçlamaktadır.
Tıpkı, AB’ye giriş koşullarını sağlayamayan Türkiye’de bir ke-
simin bu yüzden Batılılara kızması gibi... (Batılılara başka
haklı nedenlerle eleştiri getirilmesi bununla karıştırılmama-
lıdır.) Şu halde “duraklama ve gerileme devrinde Osmanlı
cemiyetinde Türk–İslam kıymet hükümlerinin ferdi hakları
putlaştıran (!) maddecî Batı kültürünün etkisi altında bozul-
duğu” yollu yazar görüşü tarihsel olgularla çatışmaktadır.

Üstelik bu sav içerik olarak da tutarsızdır. Batı kültürüne
yüklenen iki ağır suçlama (!);

a) ferdi hakları putlaştırmak

b) maddecilik

dayanakları kendisince açıklanmadığı için tutarsızdır. Anlaşılan “ferdi hakları putlaştırmak” ile kastettiği Fransız Devrimi sonucu bazı monarşik, despotik yönetimler yıkılarak fertlere sağlanan insan haklarıdır. Bunları putlaşma sayan yazar, başka bir yerde kutsallaştırmakta ve İslama mal etmektedir.

İslam düşünürlerinin Batıya çaresizlik içinde yapıştırdıkları “maddecî” yaftası, toplumlarının acınası ekonomik sefaletin beceriksiz bir itirafıdır. Kültür, felsefe, sanat zirvelerine Batıda ulaşılmıştır. Bunların doyumsuz hazzının “mad-di” sayılması, tebessüm uyandırmaktadır. Batının ekonomik başarıların sadece “sömürüye dayanması” basit ve eksik bir açıklamadır. Doğunun bazen abartılı mistik, tasavvufi görüş ve pratiklerini Batının kültür ve teknolojik başarılarıyla yarıştırmak mantıkla bağdaşmamaktadır. Örneğin Japonların ekonomik mucizesi, geleneksel yaşamlarındaki gizem ve mistisizmi engelleyememiştir. Başkalarının başarılı marifetlerini sergileyememenin ezikliği, bizde kolayca aşağılık duygusuna bürünüp saldırganlık eğilimlerine dönüşmektedir.

Bu duyguları körpe zihinlere aşılamanın sonuçlarını, bugün ne yazık ki sokakları dolduran “manevi değerleri yüksek” molla bozuntularında görmekteyiz.

Yazar “ilme saygı”yı Türk-İslam manevi değerleri arasında bir unsur gibi saymakta ve İslamın başlangıcında ve Osmanlı’nın yükseliş döneminde son derece ileri bir bilimsel ve kültürel seviyeye varıldığını söylemektedir. Bu iki savı güncellikleri nedeniyle yukarıda incelemiştik.

ATATÜRK'ÜN CUMHURİYETLE BİRLİKTE GİRİŞTİĞİ KÜLTÜR DEVRİMİNİN GEREKÇESİ

Cumhuriyetin kuruluşuyla benimsenen çağdaş modelin gereği olarak bir de ulus kurma zorunluluğu kendisini göstermişti. Osmanlı'dan kalan halk yığınlarının dil ve din dışında birliklerini sağlayacak müşterek unsurlar mevcut değildi. Bağımsızlık tek başına ulus-devletin Batıya dönük yaşamını kuracak itici gücü karşılayamazdı.

Ulus inşasında Türklük ve İslamcılık seçeneklerinden ilkinin önceliği, ikincisinin Osmanlı'da Padişah'ın kişiliğinde sembolleşen yıpranmışlığı karşısında kaçınılmazdı. Kurtuluş Savaş'ında Orta Anadolu isyanlarının hemen tümünün din bayraktarlığı altında patlaması, İstanbul çıkışlı Şeyhülislam fetvalarıyla onaylanması, modernliğe yüzlerini döndürmüş Cumhuriyet önderleri için Türklüğü olmazsa olmaz bir ideoloji haline getirmişti.

Osmanlı'nın son yıllarında İttihat Terakki'yle özdeşleşen Türkçülük, Turancı-dinci nitelikleriyle bazı sakıncaları da beraberinde taşıyordu. Dinin derin etkisini atamamış ve Ortaçağ'ın kültürel ve ekonomik koşullarında yaşayan Anadolu köylüsüne (ümme) çağdaş bir ulusçuluk anlayışı sunmanın güçlüğü elbette biliniyordu. Ama bu yorgun kitleye nasıl Kurtuluş Savaşı kabul ettirilmişse, devrimlerin de aynı gerekçelerle benimsettirilmesi kaçınılmazdı.

Bu koşullar altında genelde tüm devrimlerin, özelde Türklük-Milliyetçilik ideolojisinin genç devletçe benimsenmesinin ilkesel zorunluluğu kendini kabul ettirmişti. Belki ideolojinin dozu veya tonları tartışılabilirdi; ancak gerekliliği bunun dışında tutulmalıydı.

Uluslaşma için temellerin önce dil ve tarih konusunda atılması gerekli idi. Latin alfabesinin kabulü, okur yazarlı-

ğı ve Batıyla bütünleşmek değil onun kadar güçlü olup ona (emperyalizme) direnebilmek dışında din adamlarının tekeli- ni kırmak gibi çok amaçlı sonuçlar sağlayacaktı. Okuma yaz- ma bilen seçkin azınlık ile kitleler arasında uçurum darala- cak, çoğunluğun yönetime katılımında önemli yollar katedi- lecekti (1928).

Bundan sonra “Türk”ü yüzyıllardır aşağılayan Osmanlı bir daha geri gelmemek üzere silindiğine göre yeni ulusal ölçü- ye göre bir tarih anlayışına geçilmek istendi. (*Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği, s. 202*)

“Türk tarih tezi ile oluşturulmak istenen, ulusa tarih yo- luyla ulusal bilinç aşılama düşüncesidir.” Bu bilincin ilkellik- ten, ırkçılıktan ne kadar uzak olduğu, gelişimi iyi niyetle iz- leyen bilim adamlarının gözünden kaçmamıştır:

“Devletin ulusal politika olarak Anadolu’yu tüm geçmi- şyle birlikte bir bütün olarak görmesi bu topraklar üzerin- de yaşamış kültürlerin tümünü hiçbirini dışlamadan benim- semesi, Yunanistan gibi ulusallaşma sürecinde ‘etnisizm’ ile arkeolojiyi birleştiren diğer devletlerden farklı bir sonuç ver- miştir.” (M. Özdoğan, *Türk Cumhuriyeti ve Arkeoloji s. 196–197*)

Mustafa Kemal Milliyetçiliğini Geliştirdiği Çağdakilerden Ayıran Farklar

Atatürk’le ilgili yapılan yayınlar arasında “resmi ideoloji dışında bir inceleme” iddiasıyla öne çıkan Baskın Oran’a ait *Atatürk Milliyetçiliği* adlı kitap, gerçekten önemli, özgün sap- tamalarda bulunmaktadır:

1) Mustafa Kemal hareketi çok uluslu imparatorlukların parçalanmasıyla kurulan bir ulusal devletti ama bu ulusal devletler içinde, ulusal sözcüğünü, kendi siyasal sınırları dı- şına taşırmadan yorumlayan tek devlet olmuştur. “Pan mil-

liyetçilik” ve “irredantizm” (sınırları dışındaki soydaşlarının yaşadıkları toprakları alma siyaseti) yüzünden ulusal sınırlarını tehlikeye sokmamıştı.*

2) I. Dünya Savaşı sonunda birçok milliyetçi yönetim emperyalizm yapmak için ortaya çıkmışken Türk örneği emperyalizme karşı çıkmak için ortaya atılmıştır.

3) Türkiye I. Dünya Savaşı sonunda haksız düzenini değiştirmek isteyen diğer revizyonist ülkeler gibi haksızlıklar düzeldiğinde; yani bağımsızlığını kazandıktan sonra revizyonist; yani dünya barışına olumsuz etkide bulunmayacak bir politika izlemeye başlamıştır. (Revizyonist: I. Dünya Savaşı sonu yapılan Versay gibi anlaşmaları değiştirmek isteyen ülkelere verilen ad.)

4) Avrupa milliyetçilerinin ortaya attıkları karşı çoğulcu yöntem ve sloganlar, tekelci ve totaliter bir yapı kurmaya yönelmiştir. Oysa Atatürk milliyetçiliğinin sonul amacı Batı Avrupa’yı örnek alan çoğulcu bir yapı kurmaktır. Hitler ve Mussolini rejimlerinin yaşam süresinin bu önderlerin yaşamıyla sona ermesinin, buna karşılık yeni Türk rejiminin Mustafa Kemal Atatürk’ten sonra –daha güçlenerek– yaşamayı sürdürmesinin gizi burada saklıdır.

5) Sözü edilen rejimlerin ana amacı bir sınıfın (burjuvazinin) diktasını kurmak olmuştur. Oysa Atatürk milliyetçiliğinin amacı çelişkili ve değişik bir amaçtır. Sınıflaşmayı önleyerek uluslaşmak, Kemalist rejim Avrupa milliyetçi rejimleri gibi bir orta sınıf devrimi olmakla beraber, burjuvaziyi daima aydınların denetiminde tutmak istemekle onlardan ayrılmaktadır.

6) Yöntem bakımından Hitler ve Mussolini rejimlerindeki paramiliter örgütler aracılığıyla yıldırma siyaseti Türkiye’de görülmemiştir.

* Hatay güç kullanılmadan ve sınırlar tehlikeye atılmadan, Fransa’nın mukave-meti müzakere ile kınılarak alındığı için tersine örnek teşkil etmez.

7) Özellikle Nazi rejiminin tersine, Atatürk Türkiyesinde devlet, tek partinin değil, tek parti devletin denetimine alınmıştır. Çünkü hem devlet geleneği çok güçlüdür hem de aydınlar eşrafın dizginlerini elden bırakmak istememektedir.

8) Atatürk milliyetçiliği dönemindeki diğer milliyetçiler gibi ırkçı değildir. Ulusun temelini ortak kan esasına değil, ortak toprakta yaşama ve ortak kültür esasına dayandırmıştır.* (s. 48–50)

Sanırsız bu sekiz maddenin hiçbirisini Atatürk düşmanları bile yadsıyamayacaklardır. Bunlar birleştirildiğinde ortaya çıkan, ütöpik olmayan bir demokrasinin nitelikleridir. Bu maddelere eklenecek çok şey vardır; en başta kuşkusuz, parlamentarizm ve devrimciliktir (laiklik). Büyük askeri ve politik güce, ölçsüz bir kurtarıcı saygınlığına sahip önder, iddia edildiği gibi baskıcı bir rejime hevesli olsaydı, bu kitleleri demokrasiye elverişli bir ulus ferdine dönüştürmek yerine ümmet halinde bırakmayı yeğlerdi. Daha kolay güdebi-leceği sürüleri uyandırmak isteyen aymaz bir çoban nerede görülmüştür?

Düşük bir eğitim ve okur yazar düzeyi ile alabildiğine din ve hurafelerle yoğrulmuş bir geri kalmışlık yumağında bü-zülmüş topluluğu, sırf çok partili düzene geçmiş olmak için 1920–1930’ların siyasi koşullarında derin bir demokrasi ile yönetmeye kalkmanın çelişkisi, gerçekçi bir önderden elbet-te beklenemezdi.

Bu koşulları görmezden gelip Atatürk’ü diktatör, faşist, baskıcı gibi haksız suçlamalara lâyık görmek, insafa sığma-dığı gibi siyaset ve bilim adamı nitelikleriyle de bağdaşmaz. Hele hele o tarihlerde Avrupa’da zaten mumla arasanız bir iki tanesini ancak bulabileceğiniz demokrasi örneği zemi-nini Türkiye’de görememeyi bir eksiklik gibi göstermenin,

“Ne mutlu Türküm diyene” Baskın Oran’ın bu açıklamasını doğrulayan bir çözümü özetlemektedir.

2000'li yıllarda ülkemizde, hem de akademik ortamda pek moda olmasına şaşmamak elde değildir.

Dünyaca ünlü Siyaset Bilimci Maurice Duverger, Atatürk dönemi hakkında şunları söylemektedir:

“Kemalist tek partinin birinci özelliği demokratik bir ideolojiye sahip olmasıydı. Kemalizm tek parti rejimi olmakla birlikte asla faşizm, asla totaliterlik iddiasında bulunmadı, demokrasiyi hedeflediğini resmen hep tekrarladı. CHP hiçbir şekilde ne ideolojisi ne de yapısıyla bir faşist partiye benzemiyordu, daha çok Fransa'nın Radikal Sosyalist Partisini andırıyordu.

Bazı tek partiler gerek felsefeleri gerekse yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değillerdir. Bunun en iyi örneğini 1923'ten 1946'ya kadar Türkiye'de CHP sağlamaktadır. Bu partinin başta gelen özelliği demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji hiçbir zaman faşist ya da komünist kardeşleri gibi bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış, üyelerine bir iman ya da mistik empoze etmemiştir.

Kemalist devrim özü bakımından pragmatiktir. Ödevi Ortadoğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engeli yani İslamiyete karşı mücadele ederek Türkiye'yi Batılaştırmak olmuştur.

Kemal çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeye çalışmıştır ki bu olgu tek başına bile derin bir anlam taşımaktadır. Hitler Almanyasında ya da Mussolini İtalyasında böyle bir şey düşünülemezdi. 1924'te Terakkiperver ve 1930'da Serbest Fırkalar denemelerinde rejimin bütün düşmanlarının, özellikle laiklik aleyhtarlarının ve dinci mutassıplarının birleşme yeri haline gelmiştir. 1935'te CHP rızasıyla birçok bağımsız şahsiyetin seçilmeleri sağlanmıştır...

Şunu da eklemek gerekir ki, üyelik herkese açıktı, ihraç ve temizlik mekanizması mevcut değildi, üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Gerçekten parti içi de-

mokrası oldukça ileri görünmekteydi. Resmen her kademe-
deki bütün yöneticiler seçimle iş başına geliyorlardı, uygu-
lamada da seçimler, plüralist sistemlerdeki partilerde oldu-
ğundan daha yolsuz cereyan eder görülmüyordu.

Nüfuzlu kişiler etrafında birçok hiziplerin, faşist metotla-
ra göre tasfiye edilmeksizin kurulabilmiş olabilmeleri de kay-
da değer. Örneğin İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki re-
kabet daha Atatürk'ün sağlığında ve CHP içinde başlamıştı.

Bu son nokta özellikle önemlidir. Hizipler bir tek parti
içersinde serbestçe gelişebildikleri takdirde tek parti, siya-
sal rekabetleri ortadan kaldırmaksızın sınırlayan bir çerçe-
veden ibaret kalır; tek parti dışında yasaklanan plüralizm,
parti içinde de doğar ve orada da aynı rolü oynayabilir.

Şu halde tek bir partinin bir çeşit siyasal demokrasiyle
bağdaşabileceğini düşünmek mümkündür.” (M. Duverger,
Siyasi Partiler, s. 358–364)

Prof. Duverger sonuçta 1923–1946 dönemini faşist say-
mamakta ve fakat demokratik olarak da nitelememektedir.
Gerçekten bu dönem klasik anlamda demokratik bir rejimin
şeklî niteliklerini taşımamaktadır; ancak potansiyel ve ruh
itibariyle liberal ve demokratik eğilimleri barındırdığı için
1946'da yöneticisi, siyasisi ve halkı ile birlikte kolayca çok
partili rejime geçebilmiştir.

Duverger, Türkiye örneğinin gereken ilgiyi görmemesi-
ne hayıflanmakta; bunun Uzak Doğu ve Ortadoğu'da tek ör-
nek olduğunu belirtmektedir. Atatürk dönemini “bir geri-
lik” dönemi olarak niteleyen aymaz akademisyenlere duyur-
lur. Bu seçkin bilim adamı düşüncelerini açıklarken günü-
müzdeki bazı akademisyenler gibi kaynağı şüpheli veya sabı-
kalı fonlardan yararlanmamıştır. Atatürk'e “diktatör”, olma-
dı “otoriter” demek, ona saldırmanın dayanılmaz hafifliğinin
bir parçasıdır. Ciddi yabancı bilim adamlarının büyük çoğun-
luğu ise kendilerini bu modaya pek kaptırmamışlardır.

1930'lar boyunca liberaller Recep Peker'in çevresinde toplanan aşırı devletçilerin siyasetine direndiler. Sonuç olarak Kemalist rejim, liberal ilkeleri, tam olarak uygulaması da, ilerleme fikrini asla reddetmedi. Hukukun üstünlüğünü ve anayasal devletin önemini kabul etmeyi sürdürdü. Uygarlığın evrenselliğini asla inkar etmedi (faşistlerin yaptığı gibi) ve akılcılığı, bireyciliği, insanların ve etnik grupların temelde eşit olduklarını reddetmedi. 1934'te Edirne'de Yahudi karşıtı bir olay patlak verdiğinde Ankara bu girişimi hemen mahkum etti ve soruşturma açtı.

"Kemalizm ile eski Marksist entellektüellerin ağırlıklı olduğu aylık Kadro dergisinin temsil ettiği en radikal kesim de faşizm ile Kemalizmin eşitlenmesine ilginç bir reddiye oluşturdu.

Tam da 1936'da Cumhurbaşkanı Atatürk tek partili devlet varlığını koruyor olsa da, rejimin faşist renklerini değiştirmek için önlem almaya başladı." (Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s. 83–86)

Cumhuriyet rejiminin bireysel vasfını Atatürk defalarca belirtmişti." (John Parker, Modern Turkey, s. 76–77)

"Genellikle diktatörlük fikir olarak kabul edilmemiş hatta tek parti idaresinin en sert şekilde yürütüldüğü zamanlarda bile Türkiye için zararlı bir sistem olduğu ileri sürül-müştü." (Richard D. Robinson, The Lesson of Turkey, s. 427)

"Bu idare şekli Batı diktatörlüklerine benzemiyordu. Çünkü terör yoktu, basına nisbi bir hürriyet tanınıyordu." (Bernard Lewis, Recent Developments in Turkey, s. 320)

"Çeşitli reformlar ve yeni eğitim sistemi diktatörlüğü kuvvetlendirmek amacıyla değil, kişiyi müstebit idarenin keyfi kökleşmiş tesirlerinden kurtarmak için uygulanmıştı." (K. H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 126)

Bu dönemde gerçek faşist düşüncelerin Atatürk ve rejimi-ne içeriden empoze edilmeye çalışıldığını ve onun nezdinde itibar görmediğini de ekleyelim. Dış siyasi konjonktür düşü-nüldüğü takdirde Atatürk'ün ne faşist ne de komünist dalga-lara kapıldığını bildiğimize göre, ne kadar isabetli seçkilerde bulunduğunu da teslim etmemiz gerekir. Örneğin:

“Almanya’da nasyonal sosyalizme karşı çıkanların kökü-nü kazımak ve rejime karşı çıkan her türlü tenkitin, muha-lif fikirlerin ve hareketlerin önüne geçebilmek için ‘Gestapo Örgütünü’ kurmak son derece lüzumlu ve faydalıdır.” (Dr. Niyazi Altunya, Köy Enstitüsü Sisteminin Düşünsel Temel-leri, s. 23)

Atatürk, Türkiye’de az da olsa rastlanan bu gibi düşünce-lere asla iltifat etmemiştir.

Atatürk devrimi bir Türk aydınlanmasıdır. Çünkü Atatürk-çülük *“her türlü zamanını doldurmuş, anlamını yitirmiş, değer ve biçimden kopup, akıl ve bilimin aydınlattığı yolda hayata ye-ni bir düzen vermeyi denemektir, bütün eylemlerimize akıl ve bi-limi kılavuz yapmaktır.” (Bedia Akarsu, Atatürk Devrimi ve Yo-rumları, s. 10)*

Atatürk'ün gerçekten eski dönemlere ait anlamlarını yiti-ren yani eskiyen, kurum, inanış, örf adet ve kültürü atıp, ba-tı toplumunu ileri bir düzeye getirdiği ispatlanmış unsurla-rı alması tam bir aydınlanmadır. 200 yıllık bir gecikmeyle de olsa Türkiye’de bir aydınlanma çağı yaşatmıştır. Bu neden-le 1950’de DP’nin eğitim ve kültürde yaptığı geri dönüş, işte bu aydınlanmayı durdurma girişimidir.

Hele 1930’lu yılların içinde bir siyasetçi olarak uzun süre yaşayan Menderes’e ne demeli?

“Büyük bir polis kuvveti ve terör rejimi ile 25 seneden be-ri iktidarı elinde tutan Stalin’den başka misal olarak CHP’yi gösterebilirsiniz.” (c. I. s. 386, İzmir Nutku, 16 Temmuz 1949)

Burada, Menderes'in sözünü ettiği 25 yıl ile yaptığı çağrışım 1923–1949 dönemidir ve adını ağzına almasa da Atatürk'tür.

İnkılap (devrim) kanunlarına uyulması yolundaki eleştirileri karşılamak üzere Antalya İl Kongresinde yine içini dökme-
mektedir:

“Bu kanunlar acaba hangileridir ve galiba hangi tavizlerdir? Galiba ezanın Türkçe ve Arapça okunmasını ve vicdan hürriyeti üzerinde yapılan baskının kaldırılmasını kasdediyorlar. Eğer inkılap kanunları bugüne kadar halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoruyla yürütülecekse, milli vicdanın hilafına olan bu kanunları kaldırmak, demokratik bir idarenin başta gelen bir vazifesi olmak icap eder. İnkılaptan çok bahsediyorlar. Halbuki inkılap Türkiye’de şimdi olmuyor. Bir milletin rüştünü ispat etmek suretiyle yaptığı hareket tabii ki inkılaptır. İnsanları sürü olmaktan kurtaran bir iradeyi kurmaktayız. Ve demokrasiyi ve halkın hakimiyetini tesis eden tarihi inkılabı şimdi yapmaktayız.” (c.II. s. 86/2, 13 Mayıs 1952)

*Bu örfi idareciler, bu İstiklâl Mahkemeciler, muhalefeti daha rüşeym (oğulcuk, embriyon) halinde iken öldürenler, Terakkiperver ve Serbest Parti’yi boğanlar, ‘Başka hiçbir parti doğmasın’ diye tedbir alanlar, memlekette fikir hayatını öldürenler, ne tecellidir ki, şimdi matbuat hürriyetinden, siyasi hürriyetlerden ve insan haklarından ve demokr-
siden bahis ediyorlar. Ve demokrasiyi hürriyeti, muhalefeti yalanla boğanlar, şimdi demokrasinin ve hürriyetin serdarı olmak istiyorlar.”* (c. III. s. 170, 2 Haziran 1952)

Menderes, 9 ay sonra Millet Partisi’ni kapatırken bu sözlerini çok çabuk unutacaktır. Menderes’in tüm siyasal yaşamına egemen olacak çelişkili gelgitler kısa bir süre sonra kendini gösterecek, nadir de olsa Atatürk ve dönemi ile ilgili hakbilir değerlendirmelerde de bulunacaktır. Fakat eski-

lerin deyimi ile “Basra harap olduktan sonra!” Biraz aşağıda karşılayacağımız bu haksız saldırılar –ki övgülere oranla çoğunluktadır– belli bir ruh halini yansıtmaktadır. Menderes’in suçlamaları, övgülerine nazaran maalesef daha içten ve derindendir. Sırf siyasi hesaplarla ayrıntıları ustaca çizilmiş bir dizgenin parçalarıdır bunlar. Gelelim nadir hakbilir değerlendirmelerinden birine:

“Atatürk gençliğe Cumhuriyeti emanet etmiştir. Cumhuriyet dediğimiz zaman, bizim büyük Atatürk’ün kastı da Cumhuriyetin şekli değil, elbette ki, Cumhuriyetin özü, demokratik hürriyetler nizamı ve ileri ve medeni Türk topluluğu idi. Eğer onun zamanında buna erişilmedi ise, zamanın ve şeraitin müsait olmadığını kabul etmek lazımdır. Türk topluluğu bugünkü seviyesine vardıktan sonra artık vazifemiz bu varılmış seviyenin bekçiliğini yapmak değildir. Bu ileri seviyeyi daha da tekemmül ettirtmek için sosyal ve siyasi vazifeleri yapmaya hazır olacaksınız. Bu ileri seviye Atatürk için bir emeldi. Biz Türk topluluğu olarak onu tahakkuk ettirmiş bulunuyoruz. Artık bunu korumakla iktifa edecek değiliz. Dünyada en ileri cemiyetin medeni seviyesi ne ise Türk topluluğunun seviyesi de ondan bir milimetre geri olmamalıdır.”

Bu pasajdaki iki çelişkiye değinmeden geçemeyeceğiz:

- 1) Cumhuriyetin madem ki şekline değil özüne önem vermek gerekiyor; bu da devrimlerin bütünselliğine öncelik vermeyi zorunlu kılar. Bu açıdan devrimleri halkın benimsemediği veya benimsediği şeklinde ayırma tabi tutmaktan vazgeçmek gerekir. Çünkü devrim kavramı bu gibi popülist ölçütlerle zaten bağdaştırılamaz. Devrimler referandumlarla mı gerçekleşir? Hele 1920–1930 Türkiye’inde...
- 2) CHP, madem ki koşullar elvermediği için yetkin bir demokratik rejim kuramadı, o halde geçmiş –ki Menderes

hep 25 veya 27 yıldan söz ederek büyük ölçüde Atatürk'ü kastetmektedir– böylesine kötölemek elbette çelişkiden öte içtensizliktir.

1950'den sonra Türk siyasetindeki gelişmeleri izlediğimizde, DP ve Menderes'in Atatürk devrimlerine yaklaşımındaki bu “sinikçe” tutumun AKP'yi yaratacak olan sonuçlarını kolayca tahmin edebiliriz.

Siyasi alandaki bu geriye dönüş kendini akademik alanda da göstermiş, Atatürk devrimlerini sözde demokrasi ve özgürlükler bahanesiyle sorgulama modası başlamıştır. Batı üniversiteleri Türkiye'den gelen başta laiklik karşıtı akademik çalışma istemlerine kapılarını sonuna kadar açar olmuşlardır. Aksi yöndeki çalışmalar teşvik edilmemekte, burs istemleri reddedilmekte, bir anlamda Atatürk'e karşı bilimsel ambargo uygulanmaya çalışılmaktadır.

Halbuki Atatürk'ün önderliğinde genç Cumhuriyetin, kültürünü inşa için seçtiği yol, Batılıların şimşeklerini çekmeyi hiç de hak etmemektedir.

“Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Atatürk, Osmanlı türü ümmete dayalı bir devleti, ulusal bir yapıya dönüştürme çabası içine girmiştir. Bu her şeyden önce yeni kurulan devletin ulusal bir kimlikle özdeşleşmesini, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki farklı olarak Atatürk'ün çözümünü ‘Türk kimliği’ olarak da tanımlayabiliriz.” (M. Özdoğan, a.g.e., s. 196)

İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim üyesi bu kıymetli bilim adamı Mehmet Özdoğan Atatürk'ün tarih anlayışının Kafesoğlu'dan farklı çözümlemeler taşıdığını isabetle vurgulamaktadır:

“Osmanlılar kendilerini Türk kimliği ile özleştirmek bir yana bunu aşağılayıcı bir tanımlama olarak görmüşlerdir. İmparatorluğun dağılarak yıkılışı, Batılaşmaya çalışan

Türkiye'nin Batı tarafından dışlanması, Batıda giderek artan romantik bir Grek hayranlığı Kurtuluş Savaşı'yla birlikte Türk aydınlarını ister istemez bir kimlik arayışına yöneltmiştir.

Bu yıkıntının içinden ulusa yeni bir kimlik, dayanak bulma arayışı, bulunan coğrafyadan umudunu kesen bazı aydınları Orta-Asya kökenlerine yöneltmiş, Turancılık olarak tanımlanan Pan-Türkist akımları geliştirmiştir.

Bu süreç içinde hâlâ Anadolu'ya inanan, çözümü Anadolu topraklarında gören belki de Atatürk ile birkaç yakın arkadaşından başka pek kimse yoktu. Atatürk Turancılık akımlarına karşı 'Anadoluculuk'u ileri sürmüş ve yeni kurulan Türk Cumhuriyeti'ni kesin bir şekilde Anadolu topraklarıyla özleştirmiştir.

Atatürk'ün önderliğinde geliştirilmiş olan Türk tezinde, Sümerler ile Hititlerin Türk kimliği ile özleştirilmesi bu tezin dayanağı olmuş, Türk kimliğiyle Anadolu topraklarının binlerce yıl geriye giden birlikteliği kavramını getirmiştir.

Devletin ulusal politika olarak Anadolu'yu tüm geçmişiyle birlikte bir bütün olarak görmesi, bu topraklar üzerinde yaşamış kültürlerin tümünü, hiçbirini dışlamadan benimsemesi, Yunanistan gibi uluslaşma sürecinde 'etnisizim' ile arkeolojiyi birleştiren diğer devletlerinden farklı bir sonuç vermiştir.

Yunan arkeolojisi 'bizden olanlar' ya da 'olmayanlar' olarak ayırmış, yalnız Osmanlı dönemini değil 'Miken' öncesi, tarih öncesi kültürleri de genel olarak dışlamıştır. İsrail arkeolojisi de devlet olma endişesini yitirmesi ile sahip olduğu aynı tutumu değiştirmiştir.

Sümerler ile Hititlerin Türk kökenine bağlanması Turancı-ırkçı kesimin hoşuna gitmiş ve bunlar tarafından hemen benimsenmiştir. Ancak bu kesim hiçbir zaman Anadolu'daki Türk-İslam dönemi dışındaki kültürlere devletin sahip çık-

masını hazmedememiş, devletin bilim adamlarının Yunan–Roma ve Bizans dönemlerine ait ören yerlerinde yaptığı kazı ve onarımlara her fırsatta karşı çıkmıştır.

Gene de Atatürk ile başlayan ‘Anadolu’lu kültür sentezi yani bu topraklarda yaşamış olan kültürlerin tümünün ulusal tarihin ya da geçmişin bir parçası olarak algılanması, ırkçı dinci kesimin tüm karşı koyma çabalarına karşın sürmesi Türk arkeolojisinin bilimsel temellerinin çok sağlam bir geleneğe dayanmasından kaynaklanmaktadır.” (a.g.e., s. 196–197)

Türk Tarih Tezi’nin bir parçası olan Sümer ve Hitit (Eti) ile Türkler arasında kurulmaya çalışılan antropolojik bağın henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşmaması, kuşkusuz Atatürk karşıtları için bulunmaz bir fırsat teşkil etmektedir.

Ancak, Anadolu’da geçmiş uygarlıklar ile günümüz Türkiye arasında kurulmak istenen kültür yakınlığı hiç de şovenist bir karakter taşımamakta, tersine uluslar arasında yakınlaşmaya yardımcı olacak hümanist izler barındırmaktadır.

Alpaslan Türkeş’in “Ne Mozaik’i Ulan” cevabıyla ırkçıların karşıtlığını simgeleyen bu tezin isabeti, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Teknolojik buluşların gelişmesiyle ırklar arasında kanıtlanmaya başlayan yakınlıklar ipuçları vermeye devam etmektedir. Özellikle Sümer halklarının Orta Asya çıkışlı olduklarına ilişkin kanıtlar kuvvetlenirken “Tarih Sümerde Başlar” özdeyişi (*Noah Kramer*) yerleşik Grek mitinin sorgulanmasını gündeme getirmiştir.

Gerçekten Yunan uygarlığından 3000 yıl önce Mezopotamya’da yazının varlığı, sanat ve bilimde o döneme göre çok ileri bir uygarlığa ulaşılmış olması, bazı kabulleri gözden geçirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenledir ki, *Kramer*’in *Tarih Sümerde Başlar*, adlı kitabı geniş yankılar uyandırmıştır.

Atatürk ve Devrimlerine Haksız Olarak Yöneltilen İrkçilik ve Diktatörlük Savları

Bu savların başında “*Bir Türk dünyaya bedeldir. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur.*” sözleri gelmektedir. Bu sözler Türklüğü kendisine unutturulmuş bir topluluğa ulusal bilinç aşılama ve onun parçalanmış ulusal onurunu onarmaya yöneliktir. İrkçi anlatımlar değildir. (B. Oran, a.g.e., s. 205)

Diğer bir kanıt da ırkçı temalar taşıdığı görüntüsü veren antropolojik çalışmalardır. Atatürk’ün yakını Afet İnan’ın doktora tezinin adı “*Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi, Türk Irkının Vatanı Anadolu*”dur (64.000 kişi üzerine ankettir).

Bu tür bilimsel araştırmaların uygulamaları da yapılmıştır. 1 Ağustos 1935’te Mimar Sinan’ın mezarı açılmış iskelet üzerinde “biyolojik ve moyolojik” incelemeler yapıldıktan sonra mezar kapatılmıştır.

“Birinci Türk Tarih Kongresinde Tıp Fakültesi Antropoloji Müderrisi Şevket Aziz (Kansu) Bey, Ankara’nın Bağlum köyünden bir aileyi kürsüye çıkararak, ‘Buğdaydan daha açık tenli olan bu yavru Türk ırkına mensuptur. İşte Alp adamı, Orta Asya’dan gelmiş adam. Bizim ecdadımıza bağlı adam’ demiştir.

Ş. A. Kansu’nun bu sözleri ilk bakışta kafatasçılığın dile getirilmesidir. Fakat o günlerin ortamı akılda tutulduğunda, Bağlum ailesine değinen bu sözleri üstün ırk iddiasına değil, eşit ırk iddiasına ilişkin olarak yorumlamak gerekir. Batıya gene Batının fiziksel antropoloji silahıyla karşılık verilmektedir.

Olay özetle şudur: Bir ulus oluşturmak istenmekte, ona dil ve tarih aracılığıyla bir kimlik kazandırmaya çalışılmakta, yüzyıllardır tersi bu işi ele alırken ideoloji doğal olarak zorlanmaktadır. Türklerin söylendiği gibi sarı (dolayısıyla

ikinci sınıf) ırktan olmadığını göstermek için bir tutamak aranırken, bu tezi savunmakta olan birtakım Avrupalı Türkologların bulunduğu büyük bir memnuniyetle görülmüştür. Hemen bu kişilere sarılınmıştır.

Avrupa'da faşizmin çökmesinden sonra bu kafatası ölçme ortamı sona ermiştir. Savaş içinde özellikle Başbakan Saraçoğlu'nun ağzından dökülen ırk ve kan temaları Nazilerin Stalingrad yenilgisinden sonra artık işitilmediği gibi 'İrkçılar ve Turancılar' 1944 yılında kovuşturmayla uğramışlardır. Bununla birlikte çeşitli cezalar alan ve aralarında Alpaslan Türkeş de bulunan bu kişiler, dış konjonktürün gene değişmesiyle, yani Sovyetlerle aranın bozulup, hükümetin Amerika'ya yaklaşma girişimlerine başlaması üzerine, Askeri Yargıtayca salıverileceklerdir.

Dil ve tarih alanındaki bu girişimlerin milliyetçi ideoloji için gerekli ve kaçınılmaz olduğunu söylerken ortaya iki sakınca çıkardıklarını belirtmiştik. Bunlardan birincisinin şoven ve ırkçı temalar olduğunu söylemiştim. İl sakınca ise bizzat ulusun birliğinin sağlanması sorunuyla ilgilidir." (B. Oran, a.g.e., s. 208)

Yazarın başarılı çözümlemeleri en son paragrafta bir ara çözüme ulaşmaktadır: Ancak "şoven ve ırkçı temaların" korktuğu gibi tecelli etmediğini, daha sonra Türk devletinin II. Dünya Savaşı'nda gereken esnekliği gösterdiğini yine kendi ifadesinden öğrenmekteyiz. Gerçekten Atatürk'ün ölümüne kadar geçen dönemde, 1930'ların başlarındaki arayışların durulduğunu gözlemekteyiz. II. Tarih Kongresinden bu sonuç çıkmaktadır.

Esasen bu arayışların ne Türk devletinde ve ne de toplumunda, aynı tarihlerde örneğin İtalya ve Almanya'daki etkileri yaratmadığı, CHP'nin bu ülkelerdeki faşist ve Nazi partilere hiç benzemediği, tersine Nazi Almanyası baskısından kaçıp gelen Yahudi kökenli bilim adamlarının Türkiye'de ırk-

çı bir rejim olsaydı zaten bu ülkeyi seçmeyecekleri gibi argümanları burada saymak yeterlidir.

CHP'nin Atatürk–İnönü dönemleri dahil (1923–1950) faşizanlık suçlamalarına maruz kalması, toptancı, dolayısıyla özensiz bir düşüncenin ürünüdür. Çünkü CHP bünyesi klasik öğretiye uygun şekilde demokratik sayılmasa da, en azından homojen (türdeş, bağdaşık) değil plüralist (çoğulcu) nitelikler taşımaktadır. (*M. Duverger, a.g.e. s. 358–364*)

Parti içinde, tutucu, liberal ayrımına uygun kanatlar hep olagelmıştır. Dönem dönem libareller ve tutucular öne çıkmışlar, kimi zaman aşırılar devrimci atılımlara karşı çıkacak pozisyonlar bile kazanmışlardır.

Recep Peker'in CHP tüzüğüne İtalyan Mussolini'sinin faşist partisi tüzüğünden hükümler uyarladığını haber alan Atatürk'ün bunu iptal ettiği bilinmektedir. Bundan önce aynı etkinin duyulmaya başladığı “Türk Ocakları”nın da bu sebeple “Halkevleri”ne dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

* * *

Atatürk'e yöneltilen diktatörlük suçlamalarının hemen tamamı yerli kaynaklıdır. Bunlardan hemen hiç bilinmeyen ve tahmini zor olanı Faik Ahmet Barutçu'ya aittir. O Barutçu ki, 1950–1960 arası CHP'nin önde gelen savaşıçlarından, İnönü'ye çok yakın olmuş, hasımlarınca bile sevilen bir politikacıdır. Kitabımızın son bölümünde 1919'lardan başlayan Atatürk, Müdafayı Hukuk, İttihat Terakki, Trabzon Meselesi hakkında ilginç noktalar bulacağınız bazı kesitler veriyoruz. (Notlar bölümü Not IV)

CHP'nin içindeki tutucu grup 1946'dan sonra Anadolu'dan gelen baskılarla öne çıkmaya ve etkisini duyumsatmaya başlamıştır. Örneğin Köy Enstitüleri konusunda İnönü'nün geri adımları, bu “Anadolucu” denilen çoğunluğu toprak ağası, eşraf ve onların sözcülerinin baskılarıyla açıklanabilir.

Milli Şef'in 1946'dan sonraki demokratik siyasi iklimde partisi üzerinde eski egemenliğini sürdürebildiği pek kuşkuludur. Örneğin 1947 CHP kurultayındaki çatlak seslerin etkisi kendini göstermiştir. Bu açıdan 1946–1950 arası tüm ödünlerin günahını İnönü'ye yüklerken biz dahil herkesin biraz daha insafli olması gerekir.

Bu dönemde başlayan iki kutuplu dünya siyaseti, Rusya'nın tehditleriyle en çok kendisini Türkiye'de hissettirmiştir. ABD'nin yavaş yavaş Türkiye'ye sızması –bu önemli ölçüde Türkiye'den gelen isteklerden kaynaklanmıştır– iki yönlü bir etkiye neden olmuştur.

Örneğin CHP içindeki ırkçı grubun önde gelenlerinden H. Fikret Kanat –ki son yıllarda yoğunlaşan Atatürk düşmanları II Cumhuriyetçi veya Yeni Mürteci, Liberalist denilen akademisyenlerle, Mütareke Basını denilen işbirlikçi kampın en çok atıfta bulunduklarından biridir– eğitim alanında değme anti Kemalistlerle yarışabilmektedir.

Fikret Kanat, *Milliyet İdeali ve Topyekün Milli Terbiye* adlı eserinde, Almanya'da o tarihlerde egemen olan nasyonal sosyalist görüşleri eğitim meselelerine aynen Kemalist görüş gibi uyarlamıştır. Bu görüşler uygulama olanağı bulamamasına karşın karşıtlarınca Kemalizme yamanmaktadır.

Her ikisinin de dıştan ulusçu ve devletçi görünüşü, Kanat'ın işini kolaylaştırmıştır. Eserin adındaki “topyekün” terimi bile Nazi terimidir. Kanat'a göre:

“Birinci Cihan Harbi'nden sonra Almanya ve Türk toplumunun karşılaştıkları meseleler aynıdır. Türk ulusçuluğunun özlediği, gerçekleştiremediği her şeyi sınıf mücadelesini yok etmek, devletçiliği kurmak, inkılapçı olmak, maddi yükseliş hatta halkoyu ile Hitler'i başa getirmek anlamında Cumhuriyetçilik amaçlarının hepsini nasyonal sosyalizm gerçekleştirmiştir.” (Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 330–334; Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 417–418)

Kanat'tan diğerk bir örnek yine Fay Kirby tarafından verilmektedir. Kanat "kılık değıştirerek ÷lkede incelemeler yapmasını istediğı müfettişler yetiştirilmesini" önerirken şöyle bir amaç gütmektedir:

"Vatan ve millet mazlumlarına tamamen yabancı oldukları için yaşadıkları memleketin havasını ifsat etmeye (bozmaya) mütemayil (eğimli) bulunan Yahudi ırkını göz hapsi (!) altında bulundurmak bakımından inkılapçı memleketlerin bidayette bu neviden gizli teşkilatlar kurması hiç de lüzumsuz sayılamaz."

1937'de Atatürk'ün Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a sunulan bir raporda yer alan bu benzeri düşüncelerin hiçbir ölçüde itibar görmedikleri bilinmektedir.

Daha sonra "1943 Şubatında toplanan 2. Maarif Şurası, Kemalist ve anti Kemalist görüşlerin çarpışma sahası oldu. Liberal görüşlü ciddi aydınların direnmesi olmasaydı, bütün Türk vatandaşlarının kanlarının muayene edilmesi, okullarda Türk tarihinden başka tarih okutulmaması, klasiklerin tercümesi işinin durdurulması gibi ırkçılara mahsus fikirlerin Şura'ya kabul ettirilmesi belki de mümkün olacaktı."

Gör÷yoruz ki, dünyanın faşist dalgalarla çalkalandığı dönemlerde bile sağlam Kemalist öğreti dayanıklı yapısıyla buna direnç gösterebilmiştir.

Atatürk ve İnönü dönemini, faşist baskıcı bir rejim diye sunanlara bu noktalar üzerinde yeteri derecede durmadıkları için en azından sitem etmek hakkımızdır. Böylesine aşırı düşünceleri gerçek olmadıklarını bile bile yanlış izlenim yaratmak için kasıtlı tekrar edenlerin özellikle Vakıf Üniversitelerinde yuvalanmaları dikkatten kaçmamaktadır.

Türkiye'de günümüze uzanan ırkçı, faşist eğilimlerin hâlâ egemen olduklarını söylemek zordur. Ancak, Alpaslan Türkeş'in siyasi yaşama girişinden sonra komünizmle mücadele adı altında başlayan terör olaylarında Baskın Oran'ın eği-

limlerini daha 1940'larda belirttiği bu emekli askere bağlı siyasi kuruluşlar (MHP) ve paramiliter örgütler (Ülkü Ocakları) benzer suçlamaları hak etmişlerdir.

2000'li yılların başında ABD ve AB karşıtı bazı söylemlerle, Ermeni, Kürt konularında haksız suçlamalara karşı Türkiye'de doğan tepkilerin yine bilinen siyasi odaklarca abartılarak, bazen şiddete dönüştürülmesi "Milliyetçilik–İrkçilik" söylemlerini tekrar gündeme getirmiştir. Ancak hiçbir insaf sahibi –II Cumhuriyetçi denilen Atatürk düşmanları hariç– bu aşırılıkları Atatürk milliyetçiliğiyle ilişkilendirmemektedir.

Bugün Batının haksız baskı ve isteklerine, örneğin IMF ve AB'nin benzeri mali ve siyasi hegemonyalarına, Atatürk devrimlerine içten bağlı, ulusalcı kesimin onurlu direnişi dışında herhangi bir bilinçli karşıtlık gözlenmemektedir. İrkçi sağcılarla, dinci sağcıların terör eylemlerine Atatürk milliyetçiliği ve devrimlerine içten inançlı kesimin ne katılımı, ne de onayı vardır. Tersine terörün hedefi onlardır.

Bu nedenle Türkiye'de 2000'li yılların başında esen milliyetçilik rüzgarlarını Atatürk'ün 1930'larda temelini attığı farklı ulusalcılık anlayışıyla ilişkilendirmek tam bir aymazlık ve hatta kasıttır. Aradan geçen 80 yıla yakın bir sürede Türkiye'de Batıya yönelik (ama Batının demokrasi ve kültürüne, emperyalizmine değil) ne kadar olumlu gelişme varsa yine Atatürk yandaşlarına aittir. Bizce bu açıdan DP karşıdevriminin tetiklediği dinci ve ırkçı uyanışları dikkatle izlemek zorunludur. Bugünün sorunlarının cevabının orada kolayca bulunacağından kuşku duymuyoruz.

Eğitimde milliyetçi ve dinci bir dizge izlenmediği için, Kafesoğlu'nun tanımladığı *"yabancı etkisine girmiş gençler"* yetiştirdiği suçlaması, sonuçtaki saptama açısından kısmen doğru olmakla beraber nedenleri bakımından yanlıştır. Bu gençlerin bugünkü acınacak durumlarını, 1950'den itibaren DP

ve Tefvik İleri'yle başlayan çağdışı ve çarpık eğitim ile açıklamak gerekir.

Tutucu, dinci bir eğitim dizgesi, öğretmenliğin ikinci sınıf bir meslek haline getirilmesi, çocuğun ilk öğretmeni olan annenin eğitiminin ihmal edilmesi (basında sık sık fotoğraflarda 1930'lu 1940'lı yıllarda kadınların başlarının açık olduğu, 2000'li yıllarda ise ne hikmetse türbanlı (!) olduğu gösterilmektedir) gibi sağ eğilimli eğitimciler ve potlitikacıların yere göğe sığdıramadıkları eğitim politikaları yüzündendir ki, bugün ne Batılı ne de milli kültürü hazmedebilmiş gençler yetişebilmektedir.

Bir yandan dini eğitimin çağa ters düşen ilkeleriyle yetişmiş milyonlarca kız ve erkek genç yığın, diğer yandan üniversite sınavlarında elenen yetersiz orta öğretim kurbanı daha fazla milyonlara varan yığınlar...

Atatürk ve de daha sonra İnönü dönemlerinde milli eğitime verilen önemin çok partili yaşama girince nasıl yok edildiğini, Hasan Ali Yücel'in başına gelenlerden öğrenmekteyiz. Tabii Hasan Ali'yi harcaayıp, Tefvik İleri'nin bile şükranını kazanan faşist kafalı Reşat Şemsettin Sirer'i milli eğitimin başına getiren İnönü'nün günahını da unutmamak gerekir. Din eğitimi bölümünde bu konuya tekrar döneceğiz Kafesoğlu'nun Köy Enstitüleri ve Halkevleri'ne hiç değinmemesi çok anlamlıdır.

Türk mili eğitimine yansıyan adıyla "Türk-İslam Sentezi" yabancı gözü ile ise şöyle özetlenmektedir:

"... Kısmen Batı karşıtı bir tepki olarak tanımlanabilir. İslamın, ideolojileştirilmesinin bir biçimidir ama sadece Kuran'daki değerlere kapanmak yerine Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk 'milli kültürüne' dönüşü öne çıkarmaktadır. Bu görüşlere göre İslam, Türk kültürlerinden üstündür ve eğer o olmasaydı Türk kültürü yaşamazdı ama Türk kültürü de İslamı korumuş ve güçlendirmiştir. Türk kültürü ol-

masaydı İslam d mura uğrardı. Türk İslam Sentezi ağırlıklı olarak tarihe ve özellikle Türklükle İslamiyet arasındaki buluşmanın yaşandığı dönemin ve yerlerin tarihine dayanmaktadır: Aral–Hazar bölgesi, İran–Afgan yaylası, 9–11. yüzyıllar arası Anadolu.

... Onlara göre CHP tarafından resmileştirilen Batıcı görüşün Marksist düşünceyi yaydığını iddia etikleri Halkevleri sayesinde üstün geldiği kayıp yıllardır, bunlar.” (Etienne Copeaux, Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, s. 56–57)

Bu akımın ilk ve orta  ğretim okul kitaplarına kadar yerleşmesi tabii 1950’lerde başlamış ve ne yazık ki 1961’den sonra daha da artan bir tempo ile gelişerek 1980 askeri darbesinde üst düzeye çıkmıştır. 1982 Anayasası ile kurulan Türk Dil ve Tarih kurumlarıyla da devlet ideolojisi haline gelmiştir.

DİN DERSLERİ

Öncelikle eğitimin Cumhuriyetin başlangıcından 1950'ye kadarki gelişimine kısaca bir göz atmak istiyoruz:

Cumhuriyetin kuruluşunda Misak-ı Milli sınırları içindeki bölgede eğitim neredeyse tamamen durmak üzereydi. Kurtuluş Savaşı'nın galibi muzaffer kumandan ve Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal, kuşkusuz yeni devletin eğitim stratejisini de çizmişti. Kurtuluş Savaşı'nın en kritik bir döneminde 16 Temmuz 1921'de (Yunan ordusunun genel taarruza geçtiği günler) eğitim şurasını toplayarak eğitimin;

- a) Milli olmasına
- b) Bilime dayanmasına
- c) Birlik içinde yürütülmesine
- d) İşe dayalı olmasına
- e) Karma (kız-erkek) olmasına
- f) Fırsat eşitliği sağlanmasına
- g) Cumhuriyetin koruyucularını yetiştirmesine

karar vermiştir.

Kurtuluştan sonra öncelik "toplumda oluşan derin kültür farklılığını kaldırmak, yeni kuşaklara ortak bir milli kültür vermek amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarmak" olmuştur. Aynı gün bir önceki numarayla çıkarılan kanun "Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin İlgaı ile Diyanet İşleri Reisliğinin Kurulmasına Dair Kanun"dur. (*Toper Akbaba, DP ve 27 Mayıs Dönemi Türk Eğitimi, s. 6*)

Kanunun metni günümüz diliyle şöyledir:

Madde 1) Türkiye dahilindeki bütün eğitim ve bilim kuruluşları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.

- Madde 2)* Şeriye (din) ve Evkaf (vakıflar) Bakanlığı veya hut özel vakıflar tarafından yönetilen tüm medrese ve okullar MEB'e devir ve bağlanmışlardır.
- Madde 3)* Din ve Vakıflar Bakanlığı bütçesindeki okul ve medreselere ayrılan meblağ, Milli Eğitim bütçesine aktarılacaktır.
- Madde 4)* MEB yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere Üniversitede (Darülfun) bir İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip gibi din hizmetlerini yerine getirmek göreviyle yükümlü memurlar yetişmesi için de ayrı okullar açacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı emrine verilen medreseler, genç Cumhuriyetin ideolojisi dışında kalarak, Bakan Vasıf'ın (Çınar) yönetsel tasarrufu ile derhal kapatılmıştır. Bakan eleştirilere cevaben şöyle demiştir:

"... Medreselerin bir kısmı ilk sınıfları barındırmaktadır; dünyanın hiçbir yerinde ilkokullarda meslek esasına göre eğitim verilmemektedir, Osmanlı yüz yıldan beri ayrı eğitim (din-laik) uygulamaktadır; şu anda medreselerdeki 18.000 öğrencinin, 12.000'inin ismen kaydı mevcuttur, sadece 6.000 öğrenci okumaktadır; bu 12.000 vesikasını almış (askerden kaçmak için)... bakkallık, esnafılık yapmaktadır."

Medreselerin kapatılması o gün bu gün hem aykırı siyasiler, hem de aydın din adamlarınca yani akademisyenlerce eleştirilmektedir.

"Cumhuriyet, dini, meşruiyet kaynağı olmaktan çıkarmayı, onun yerine pozitivist bilim anlayışıyla düzenleyen laik bir eğitim düzeyine geçişi, ilerlemeyi, akılcılığı, evrimciliği, hukuk sistemini, devlet kapitalizminin kurulmasını... topluma yeni görüşler, yeni düşünceler, değerler kazandırılmasını, toplumun genel olarak bakış açısını değiştirme-

yi amaçladığı için eğitime önemli görevler düşmekteydi.”
(Recai Doğan, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları*,
s. 626)

Cumhuriyetin kuruluşunda Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri ilkokul 2, 3, 4 ve 5. sınıflarda haftada 2 saat okutulmaya başlanmıştır (1924). 1926’da program 3. sınıftan itibaren haftada birer saat olarak değiştirilmiştir. 1930 yılında sadece 5. sınıflara, ebeveyni arzu edenler için konferans tarzında din dersleri verilmesi kararlaştırılmışsa da, 1936 yılında tamamen programdan çıkarılmıştır. Ancak köy ilkokullarında Perşembe günleri yarım saat din dersleri görülmeye 1938’e kadar devam edilmiştir. 1939 düzenlemesinde ise köylerde de din dersi program dışı bırakılmıştır. 1949’da başlayan uygulama da velinin yazılı iznine bağlıdır ve fakat sınıf geçmede etkisizdir.

1950’de Tevfik İleri sisteminde ise, din dersi istemeyen veliden dilekçe alınması usulü getirilmiştir. Öncekinde çocuğuna din dersi verilmesini isteyen veliden dilekçe alınırken; bu kere ince bir taktikle sistem “istemeyenden dilekçe alınması” şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca dersin sınıf geçmede etkili olması öngörülmüştür.

1956 yılında ortaokul 1. ve 2. sınıflarına din dersi konulmuş ve istemeyen velilerden dilekçe istenmiştir. Ders sınıf geçmede etkilidir. Liselere ise 1967 yılında isteğe bağlı din dersi konulmuş ve 1976’da ortaokul ve lise programlarında bütün sınıflara yayılarak ağırlaştırılmıştır. (*a.g.e.*, s. 611–630) Dersler bu arada ikiye ayrılarak isteğe bağlı Din Bilgisi ve mecburi Ahlak Bilgisi (1979) şeklinde okutulmaya başlanmıştır.

Ancak 1980, 12 Eylül Askeri Harekatı sırasında İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hüseyin Atay, askerlerden kurulu Milli Güvenlik Konseyine din öğretimi konusunda bir rapor gönderir. Ayrıca o tarihte Yüksek İslam Enstitüsü, bugünkü İlahiyat Fakültesi temsilcileri de, Kenan Evren’e başvurmuş-

lar, din dersleri statüsünün değiştirilmesini istemişlerdir. MGK bunun üzerine bir Danışma Kurulu kurarak din derslerinin isteğe bağlı olmaktan çıkarılıp, mecburi olması olanaklarının araştırılmasını emretmiştir. Ayrıca bir de MEB Din Öğretim Çalışma Grubu kurmuştur. Uzun çalışmalardan sonra anayasanın 24. maddesine konulan “Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır,” hükmüne koşut olarak bu dersler zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır. (a.g.e., s. 671–693)

Tekrar incelediğimiz döneme dönersek; Halk Partisi tarafından din ve devlet işlerinin ayrılması, din derslerinin mektep programlarından çıkarılıp ebeveynin kontrolüne bırakılması parti programında belirtilince, din dersleri tamamen programdan çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda din eğitiminin tekrar mekteplere konulması gündeme geldiği zaman (1949) dinin siyasi emellere alet edilmesinden korkulduğu için böyle davranıldığı öne sürülmüştür.

Bu alıntıları aktardığımız Recai Doğan’ın kendisinin de katıldığını eklediği Osman Ergin’in görüşlerine göre, ki genelde dinci kesimin görüşleridir, ortaya şöyle bir durum çıkmıştır:

“... Mektep programlarından din derslerinin çıkarılıp yerine hiçbir şey konulmaması nedeniyle gençler arasında bir ahlak buhranı meydana gelmiştir; bunun da önemli sonuçları olmuştur... Bu boşluk din anlayışının tabiatçılığa kaydırılması ile doldurulmuştur.” (a.g.e., s. 276–277)

Dinci kesim, devrim karşıtlığını özelde din derslerinin kaldırılmasına, genelde dini ihmale bağlamaktadır:

“Cumhuriyet döneminden önce ortaya çıkan 31 Mart Vakası (1909) ve halkı Kuvayi Milliye’ye karşı savaşa çağıran fetvalarla, Cumhuriyet Döneminde Şeyh Said İsyanı (1925) ve Menemen Olayları (1930) ve olumsuz akımların yarattığı güvensizlik, devlet politikasının dinin etkisinden

bütünöyle kurtulması gerektiği fikrini kuvvetlendirmiştir. Milli Eğitim, önce dine umursamaz davranmış, daha sonra da ona karşı bir tutuma geçmiştir.” (Osman Ergin, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, s. 108)

“... Öyle ki dindarlıkla gericiliğın birbirine karıştırıldığı bu dönem zamanımıza kadar süren ayrılıkların başlangıcı olmuştur. İnkılabı karşı hareketler hep dini kullanarak taraftar toplamış... oysa ölkede dini hayatı düzenleyecek, halkı dini açıdan rehberlik edecek yeni elemanların yetiştirilmesiyle Türkiye’nin modernleşmesinde halkın beraberliğı sağlanabilir, getirilen yenilikleri halkı benimsetmekte onlardan yararlanılabilirdi.” (Prof. Beyza Bilgin, *TC Devletinin Din Politikaları*, s. 5)

Yaygın eğitim ise (okul dışında halkı verilen eğitim) 3 Mart 1924 tarihinde kurulan Diyanet İşleri Bakanlığı eliyle yürütölmüştür.

“İmam hatip mektepleri ile ilahiyat faköltesinin kapanması üzerine din adamı yetiştirmek için kaynak olarak yaygın din eğitiminde sadece Kuran kursları kalmıştır. MEB, Tevhidi Tedrisat Kanunu’na dayanarak bunları da almak istemişse de Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi, bunların meslek okulu olarak kendi emrinde kalmasını sağlamış, hatta sayılarını da yavaş yavaş artırmıştır. 1932–1937 İstatistiğine göre 56 Kuran kursu, 45 öğretmen, buna ek olarak 3 kadın öğretmen mevcut idi; 1193 erkek ve 97 kız öğrenci okumuştur.” (R. Doğan, *a.g.e.*, s. 277–279)

Bu durum sürekli yakınma konusu olmuş ve şöyle denilmiştir:

“Münevver din adamı bulmak şöyle dursun, namaz kıldırarak, hutbe okuyarak, hatta bazı köylerde ölenlerin teçhiz ve tekfini (ölü yıkama, kefenleme vb.) ile ebedi istirahatlarına tevdi gibi en basit bir vazifeyi ifa edecek kimseler dahi bulunamamıştır.

Bunun sonucu, gittikçe yozlaşan, sorumsuz bir din eğitimi gizli ve kaçak olarak yayılmış; ilkel bir din adamı prototipi kendiliğinden yetişmiştir.

Dini terbiye böylece velilere bırakıldığı için ya eski göreneklere sımsıkı bağlı veyahut hiçbir şeye inanmayan vatan-daşlar yetişmiştir.” (a.g.e., s. 281)

Bu düşüncelerdeki doğruluk payı, “aydın din adamı” yetiştirildiği dönemlerde de (1950 sonrası) yaratılan bu prototipin niteliklerini incelediğimizde irdelenecektir.

Çok partili sisteme geçildiğinde din eğitimi ve öğrenimi sıcak tartışmalara neden olmaya başlamış, bizzat CHP milletvekilleri din ağırlıklı istemlerde bulunmaya başlamışlardır. Recep Peker’in (Başbakan, 1946–1947) bunlara cevabını, ilginç bulduğumuz için aktarıyoruz. Bu konuşma İslam dininin, o günlerdeki Rus tehdidine karşı en geçerli panzehir olacağı savma karşılık yapılmıştır:

“Komünizm denilen bir içtimai zehirlerden bünyeyi korumak için, onun yanında yavaş yavaş genişleyerek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek, aşağı yukarı bir öldürücü zehrin, laakal (en az) onun kadar öldürücü olan bir başka zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir.” (TBBM Tutanak Dergisi, c. III. s. 428)

Sert üslubu ve yapısı nedeniyle doğru düşünceleri bile peşin hükümlerle karşılanan bu ilginç devlet adamı, adeta bir peygamber öngörüsü ile fevkalade önemli bir saptamada bulunmuştur. Afganistan, Pakistan, Irak vb. Müslüman ülkelerin başına gelenler ortadadır ve komünizm öcüsü korkutmacasıyla hareketlendirilen din dalgasının son 50 yılda nele ri silip süpürdüğünü halen bütün acısıyla yaşamaktayız. Hatta bu dalga kendisini harekete geçiren ABD’yi bile bugünlerde rahatsız etmeye başlamıştır (11 Eylül 2001).

CHP, iktidarının son günlerinde din dersleri konusundaki baskılara dayanamaz hale gelip, yaklaşan seçimleri de düşü-

nerek, 1 Şubat 1949'da Milli Eğitim Bakanı Tahsin Bangoğlu aracılığıyla ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına haftada birer saat isteğe bağlı din dersi koydurmuştur. Dinci çevreler bunu bile çekingen ve kararsız olarak nitelendirmekten geri kalmazlar. Çünkü genelde çok makul bir gerekçeyi yansıtmaktadır:

“Laik bir devlet olan Cumhuriyetimizin öğrenim müesseselerinde hiçbir din ve mezhebe ait bilgiler mecburi olamaz. Bu itibarla din derslerinin ihtiyari olması esastır. Din derslerinin sınıf geçme durumuyla ilgisi olmayacaktır.”

1950'de ise DP iktidara geldiğinde programında eğitim ilkelerini şöyle tanımlıyordu:

- 1) Milliyetçilik
- 2) Maneviyatçılık
- 3) Öğretim birliği
- 4) Demokratiklik
- 5) Fırsat eşitliği
- 6) Laiklik
- 7) Üniversite özerkliği
- 8) Din ve vicdan hürriyeti

Bu ilkelerdeki sıralama, özellikle milliyetçilik ve maneviyatçılığın ilk sıralarda, laikliğin 6. sırada, eğitim ilkesi olmayan din ve vicdan hürriyetinin de son sırada yer alması, ileriki günlerin habercisi olmuştur.

Menderes, 1. Hükümet Programında milli eğitim ile ilgili şunları söylemektedir:

“Maarif işlerine gelince, maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlakı sarsılmaz esaslara dayanan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyyetin bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir.”

İleriki yıllarda Türk-İslam sentezi adı altında milli ve manevi değerlere dayalı eğitim ve ahlak sistemin temellerinin siyasi olarak DP'de ilk günlerde atıldığını böylece görüyoruz. İşte önceki bölümlerde görüşlerine değindiğimiz Tevfik İleri'nin bu ilkeler ışığında bir milli eğitim politikası yürütmek üzere Ulaştırma Bakanlığından niçin buraya kaydırıldığını anlamış bulunuyoruz.

DP'nin daha sonraki, milliyetçi, muhafazakar siyasi iktidarlara (Demirel, Özal, Evren, Mesut Yılmaz, Çiller, Erbakan ve Ecevit dahi) ışık tutacak bu ilkeleri yorumlamadan önce din derslerinin gösterdiği seyre dönelim.

Dincilere göre DP'nin iktidara gelmesiyle derhal birtakım olumlu gelişmeler görülmeye başlanmıştır. 7 Kasım 1950 tarihli MEB genelgesi ile din dersleri ilk okullarda program içinde diğer dersler arasına alınmış; "din dersi okutacak velilerden değil, okutmayacak velilerden dilekçe alınması" yoluna gidilmiştir. (Dikkat çekmiştik, bu sözde ihtiyarılık kurnazca, alaturka bir yöntem ile getirilmiştir: Veli din dersi ver-dirmeyecekse, onu teşhir için dilekçeye zorlamaktadır, halbuki eskiden okutacak ise dilekçe isteniyordu, bunun ise o kadar manevi ağırlığı söz konusu değildi.)

İlkokullarda din derslerinin sınıf öğretmenlerince okutulması sonucunda, ilk öğretmen okullarının 9 ve 10. sınıflarına da 1953 yılından itibaren haftada birer saat zorunlu din bilgisi dersi konuldu.

Ortaokulların 1 ve 2 (6 ve 7.) sınıflarına ise 1956'da din bilgisi dersi konuldu. Veliden dilekçe getiren öğrenciler derse girmiyordu. Dinciler, din derslerini eğitimin tüm aşamalarına yaymak için uğraşlarını aralıksız sürdürüyordu. Anımsanacağı gibi 1949'da ilkokullara, din dersi konulmuştu; "devamlılık içinde okutulması" ısrarların görünürdeki gerekçesiydi.

1967'de Demirel iktidarı dönemi ile ilgili Doç. Dr. Halis Aydın'ın *Türkiye'de Din Eğitimi* adlı araştırmasında bir AP Milletvekilinin konuşmasından alıntılar yapılmaktadır:

“Okullarda ve ailelerde din bilgisinin verilemediğini idrak eden halkımız, çocuklarının gerekli bilgiyi iktisap edebilmelerini sağlamak amacıyla, kasaba, mahalle ve köylerde Kuran kursu için binalar yapmakta ve tesisler açmaktadırlar.” (s. 132)

Yazar, basında ve çeşitli toplantılarda bu isteklerin dile getirildiğini, velilerden gelen binlerce dilekçe ve özellikle 200 civarında milletvekili imzası üzerine MEB’in 21 Eylül 1967’de lise ve dengi okulların 1 ve 2. sınıflarına haftada 1 saat din bilgisi dersi, daha sonra da istekler dikkate alınarak (!) ortaokullar ve liselerin son sınıflarına da aynı dersin konulduğunu yazmaktadır.

Çalışmamızda sık sık görüşlerine yer verdiğimiz “aydın din adamlarının belki de en liberallerinden birisi” Prof. Beyza Bilgin’in –ki 1980’de din dersinin zorunlu hale gelmesinde başı çeken ilahiyatçı gruptandır– *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri* adlı çalışmasından bölümler aktaracağız. Göreceğiz ki, en aydını ve en liberali bile din ve eğitimi söz konusu olunca fevkalade baskıcı ve antidemokratik kesilmektedir. Doğal olarak din eğitimi konusunda ayrıca bu kesimin 1920’lerden hatta Tanzimat’tan bu yana sürdürdükleri savaşımında ne ölçüde içten ve dürüst davrandıklarını da sorgulamış olacağız. Çünkü göreceğiz ki, asıl emelleri, dini, eğitimin tamamına yoğun bir şekilde yaymak ve kuşkusuz böylece eğitilecek kafalarla da hayatın her yönünü kapsayacak şeriat düzenini gerçekleştirmektir.

“Din bilgisi dersinin amacı kişinin ve toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, dini hurafelerden ve ideolojilere alet olmaktan koruyarak, özüne uygun bir biçimde yaygınlaştırmak ve böylece vatandaşlar arasında birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. Bu açıdan düşünülünce din ile ilgili temel bilgilerin herkesçe öğrenilmesi şarttır.

... Öğrenci veya velisi din bilgisi dersini okumak istemediği gibi bir bildiri ile geldiğinde ondan bunun sebebi sorul-

malıdır (!). Bu soruyu sormak bu ders için öğretmen yetiştiren ve ona görev veren kurumun hakkıdır (!). Eğer onlar geçerli sebepler ileri sürebilirlerse, mesela başka bir yolla, yeterince din öğretimi ve eğitimi gördüğünü kanıtlayabilirse, o zaman affedilebilirler (!). Bunun dışında sırf keyfi istediği için hiçbir öğrenci, insanın ve toplumun ihtiyaçları açısından eğitim politikasınca uygun görülen bir dersi okumamazlık etmemelidir.” (a.g.e., s. 13)

Dikkat buyrun, bu saygın bilimci hanım, bunları din dersleri ihtiyari iken yazabilmektedir, tüm Çin halkının Mao’nun “Kızıl” kitabını okumak zorunda bırakılmasını veya Stalin ve Hitler’in baskıcı rejimlerindeki eğitim politikalarını anımsatan satırlar...

Bakalım dini hurafelerden din eğitimi vererek nasıl kurtaracağız:

“Müslümanlıkta esas olan, yani Allah’ın Müslümanlardan istediği, Kuran-ı Kerim’in anlaşılacak okunması ve ona uyulmasıdır. Fakat Müslüman-Türk geleneğinde, Kuran-ı Kerim’i anlamadan da olsa yüzünden Arapça okunuşu ile okumak ve bu türlü okunuşu dinlemek, çok değer verilen bir ibadet biçimidir... Velilerin çocuklarını... Kuran kurslarına göndermemeleri için bu ihtiyaç seçmeli dersler arasına konuluşu nedeniyle de öğrenciye iradesinin dışında bir güçlük yüklenmemektedir.”

Bu seçmeli ders o tarihte ortaokullarda okutulmakta idi. Düşünün 12–15 yaş arası bir çocuğa, hiç anlamadığı bir dilde uzun uzun ezber yükleyeceksiniz ve onun kutsallığı altında ezilen çocuk, büyük bir korku ve baskı ile –yüzyıllardır Osmanlı’da ve halen de Türkiye ve dinci İslam ülkelerinde yapıldığı gibi– zihnini anlamına varamadığı bir yükte dolduracaksınız! Nitekim, sayın yazar bu savının ağırlığını dersin ihtiyarılığı ile yumuşatmaktaysa da, bu kitabı kaleme aldığından kısa bir süre sonra, 1980 Askeri Yönetimine din ders-

lerini zorunlu hale getirmeleri için başvurduklarını unutmuş görünmektedir.

“Dinin insanlık kadar eski olduğu, insanlığın bütün değer, kavram ve duygularının, insan hakları, demokrasi, eşitlik, kardeşlik, diğerkâmlık (özgeci), insana saygının hep dinden geldiği, sosyolojinin ortaya koyduğu gerçeklerdendir.” (a.g.e., s. 18)

Yazar bu sosyolojik saptamasını da **Mehmet Toplamacıoğlu**’nun *Din Sosyolojisi* adlı eserine gönderme ile pekiştirmektedir.

Bu konuya önceki bölmlerde de Amiran Kurtkan’ın bir kitabı nedeniyle genişçe değinmiştik. Ancak şunu belirtelim ki, demokrasi, insan hakları, eşitlik, kardeşlik 1789 Fransız Büyük İhtilalinde “din ve aristokrasi”ye karşı yürütülen savaşta ortaya atılan ilkelere başlıcalarıdır. Yazarın (Beyza Bilgin) bunları dine mal etmesi bir saptırmayı akla getirmektedir. Dinin geçmişte toplumların hayatını büyük bir baskıyla yönettiği bilinmektedir. Bu arada kuşkusuz ahlaki bazı umdeler fertlere aşılacak istenmektedir. Ancak devletler veya dinler arası savaşlarda din adamlarının barışsever bir tutum izlediklerine sıkça rastlanmamaktadır. İslamda hem dini hem de siyasi–askeri önderlerin her iki unvanı birlikte taşıyarak savaşları yönettikleri unutulmamalıdır.

“Ancak bilinmektedir ki geleneksel eğitime karşı gelişmiş olan reformcu eğitim akımları, öyle bir kişilik ve toplum yaratma idealini ortaya atmıştır ki, hiçbir sınır ya da engel tanımaksızın gelişsin, koyabileceği her şeyi ortaya koyalın, kendini olduğu gibi ifade etsin... Gökten ilham almaya gerek olmadığı fikri zihinlere işlenmeye çalışılmış, okullarda düşüncesi hür, vicdanı hür kişiler yetiştirme amacı benimsenmiştir.”

Yazar bu anlayışın nimetleri olduğunu, batıl gelenek ve göreneklerin ezici baskısından bu düşüncenin yardımıyla kurtul-

duğunu söyledikten sonra yine de yetersiz kaldığını; “bilimin mevcudu açıklamakla birlikte kendiliğinden bir değer yaratmadığını, insanın sonu gelmeyen ‘neden’lerine bir cevap vermediğini, insanın din sayesinde sahip olduğu ‘kalp gözü’ ile bu ‘neden’ lere cevap verebildiğini” (!) öne sürmektedir.

Yazarın genelde tüm din yandaşları gibi bilim karşıtlığını veya en azından yetersizliğini böylesine dayanaksız akıl yürütmelere kadar götürmesi kuşkusuz akademisyen sıfatı ile bağdaşmamaktadır. Son yıllarda ABD’den kaynaklanan ve yayılan bilim düşmanlığının en tehlikeli yanı eğitim–öğretim çevrelerine girebilmesidir. Tabii bu olgu, din uğraşlarını “bilim” ve uğraşanlara da “bilim adamı” diye nitelemenin yanlışlığını doğruladığı gibi, eğitimin düşünce yaymadaki etkinliği açısından korku da yaratmaktadır. Din eğitimi belli bir istek ve yatkınlıkla seçen genç dimağların, böylesine demagogik bir bahaneye dört elle sarılacağı açıktır. Nitekim, öyle de olmaktadır.

Bir öğretim ve eğitim mensubunun “genç zihinlerin hiçbir sınır tanımayan özgürlük içinde vicdanı ve düşüncesi hür kişiler olarak yetişmesine” karşı çıkması ancak mesleği din eğitimi olursa mazur görülebilecek demektir ki, bu din adına hiç övünülecek bir şey değildir. Dine hür vicdanlarda da yer vardır; yeter ki din, baskıcı ve tekelci kimliğini terk etsin.

Özgür bir eğitim ve yaşam biçiminin egemen olduğu demokratik rejime sahip Batı ülkelerinde insanların bedbaht, doyumsuz bir yaşam sürdükleri ve fakat bunun tersi bir eğitim ve yaşam biçimine rastlanan örneğin İslam ülkelerinde fertlerin mutlu, doyumlu bir iklim içinde bulundukları iması tebessüm yaratmaktadır. Türk–İslam tarihi ile ilgili göndermeler de genç zihinlerde hep yanlış izlenimlere neden olmaktadır. Şu bölüme bir göz atalım:

“Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde yönetimi ve kamu görevini elinde bulunduran kişiler daima Danişmentler, yani medreseliler ve ulema arasından seçilmişlerdir. Osmanlı

devletinde hemen bütün görevlerin rüsuma bağlanması ve görevlilerin geçimlerini bu yolla sağlamaları, idare edenle edilen arasındaki ilişkilerin kontrolünü gerektirmiş (!), devlet idaresinde hakemlik rolünü kadılık yolu ile medreseliler üstlenmiştir.

Medreselerin ve medreselilerin etkilerinin bu derece geniş olmasının, devletten maddi manevi her türlü desteği görmesinin, itibarlarını son derece artırmış olduğu muhakkaktır.”

Din adamlarının devlet yönetiminde böylesine etkin bir rol üstlenmelerini yazar övgüye ve özleme değer bulmaktadır. Halbuki bu olgu, zaman içindeki doğal değişimler hariç tutulsa bile, sırf böyle olduğu için yani din adamları asli görevleri dışında devlet yönetiminde de yer aldığı için Osmanlı'nın gerilemesine neden olmuştur. Yazar yüzeysel bir yaklaşımla “*sistem önceleri başarılıydı, yozlaşma başlayınca işlemez oldu*” şeklinde kolay bir yargıya varmaktadır. Halbuki, gerileme ile yöneticilerin din kökenliler arasından seçilmesi arasında doğrudan nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Kaldı ki, kadıların rüşvet yemelerini, medreselilerin miskinliklerini ve işi eşkıyalığa kadar götürmelerini ekonomik zorluklarla açıklamak da –ki yazar bunu yapmaktadır– tutarsızlıktır. Çok övgüyle bahsedilen dinin manevi eğitici yanının, medreselileri bu kötülüklerden alıkoyması gerekirdi. Demek ki, dini eğitimin ahlakilik, gayrimaddilik sağlama açısından yerin dibine batırılan maddeci ve laik eğitimden hiçbir farkı yok imiş. Hani, Gazali'nin ve de Beyza Bilgin'in “**kalp gözü**”? Çağımızda da İslam dininin ağırlığında yönetilen tüm ülkelerde, tek bir istisna olmaksızın hep gerilik, fakirlik ve ahlak düşüklüğü, vahşet yaşandığına göre iddia sahiplerinin şapkalarını önlerine koymaları beklenir.

Tabii dönem dönem, iktidarlardaki siyasi kuvvete göre değişen bir tutumla eğitim sistemi de aynı yolu izlemekte-

dir. 23 Ekim 1967 tarihli bir Talim Terbiye Kurulu kararında (Demirel iktidardadır) şöyle denilmektedir:

“Çocuklara laiklik prensibine ve isteğe bağlılık şartına uygun şekilde din ihtiyacını karşılayacak bilgiler verirken, İslam dininin karakter geliştirmedeki ve şahsiyeti şekillendirmedeki önemini göz önüne almak gerekir.

İslam dininin Türk ruhuna ve milli vicdanına uygunluğu, milletin bu dini gönül sevgisi ile kabul etmiş olduğu, bu nedenle hayatında önemli rolü olduğu gerçeğini kavratmak gerekir.” (B. Bilgin, a.g.e., s. 95)

Yazar bu alıntıyı yapıp tabii, katıldığını vurgulamaktadır. Halbuki, laikliğin göreceğimiz geniş yorumu, eğitimin böylesine dini motiflerle beslenmesine engeldir. Demirel ve onun AP'nin Türk milli eğitimini yozlaştırırken, dinci akademisyenlerin katkısına mazhar olduğunu görmekteyiz. Yine görmekteyiz ki, Türk siyasetinde DP ile başlayan uğursuz dönüşümün ikinci halkası AP'dir. Bu aydın din kadınının görüşlerinin özeti şudur:

- a) Açıkça yazmasa da, kitabın ruhu eğitimin laik yönüne pek sıcak bakmamaktadır.
- b) Din eğitiminin isteğe bağlı olmasına karşıdır.
- c) İslam dininin karakter geliştirme ve şahsiyet şekillendirmedeki rolü maalesef aşağıda değineceğimiz imam hatip profilinden anlaşılacağı gibi pek başarılı değildir.
- d) Üstelik kendisi özgür düşünce içinde öğrenci yetiştirilmesi yandaşı değildir.
- e) Türkler İslamiyeti söylendiği gibi gönül sevgisi ile kabul etmemişlerdir; tam tersine çok vahşi kırıma uğramışlardır.
- f) İddianın tam tersine Anadolu İslamiyeti adı verilen, Orta Asya Türklerinin İslamiyetten önceki dinleri Şamanizmden motifler barındıran liberal bir kavrayış bugün dahi, ağır, katı Sünni-Arap din baskısı altında tu-

tulmaktadır. (Anadolu Alevileri, Türkmenler, yine Sünni çoğunluğun kalbinde yüzyıllardır hoşgörülü bir şekilde benimseyip uyguladığı İslam anlayışı, ne yazık ki son elli yıldır, erdemsiz politikacı ve din simsarlarınca gittikçe bağnaz bir yoruma tabi tutulmaktadır. Buna aydın din adamlarının da katıldığı anlaşılmaktadır.)

Genelde dincilerin körükledikleri “çarpık bir kutsallık anlayışının” hemen tüm din bilginlerince de benimsendiği görülmektedir. Tamamen şekli ve abartılı bir kutsallık, gösteriş halinde sürdürülmektedir. Alıntılar yaptığımız kitapta, yazarın anketine cevaplarda, “Kuran-ı Kerim kutsal olduğu için okunmak üzere okullara getirilmesi sakıncalıdır,” denilmektedir.

Yazar, bu çekingenlikle ilgili ilginç yorumlar getirmekte ve konunun seminerlerde, konferanslarda konuşulmasını (!) bile önermektedir:

“Kuran’ın eski Türkçe harflerle yazılması orijinal Arapça harflerle yazımından farklıdır. (Kutsal olan orjinal Arapça harflerle yazılı metindir. Eski Türkçe karakterlerle yazılan metin ilkinden farklıdır. Yani ilki kutsal ikincisi değildir.)

Kuran-ı Kerimin tercümeleri okullarda okutulursa bunların Arapça aslının yerine geçebileceği endişesi olabilir (!) İslam inancında Kuran-ı Kerim manası ile olduğu kadar cümleleri ve kelimeleri ile de ilahidir. Onun için herhangi bir dildeki ifadesi, kendisi olamaz.

Türkçe tercümelerde Arapça aslının çekici ve akıcı üslubu bulunmamaktadır. Kalplere hitap etmenin geri planda tutulduğu Türkçe tercümelerle Kuran-ı Kerim’i tanıtmamanın dini hayatın elde kalan duygu yönünü de yıpratacağı endişesi vardır.”

Başka bir bölümde tartıştığımız Türkçe–Arapça Kuran ve Arapça’dan başka ulusal dille ibadet konularında gösterilen aynı tepkinin aydın din (!) adamlarında da görülmesi rastlantı değildir. Bu olgu, alanı cahillere bırakmamak için aydın

din adamı yetiştirme özlem (!) ve gerekçesini dayanaksız kılan kanıtlardan sadece birisidir. Malumdur ki aydın din adamı yetiştirerek dini hurafelerden kurtarmak iddiasının görünen gerekçesini teşkil ediyordu.

Bilinmeyen, anlaşılmayan bir dilde üslubun “çekici ve akıcılığından” nasıl söz edilebilir? Müzikalitenin en çok söz konusu olduğu alan genelde yazın, özelde ise şiirdir. Shakespeare’in olağanüstü üslubunun zevkine bu akıl yürütme ile İngilizce bilmeden tüm dünya insanları varabilecektir. Yeter ki Kuran’a karşı hissettikleri kutsallığın benzerini, edebiyata, karşı da hissetsinler... Hangi bilimsel kural veya kuram bunu sağlamaya elverişlidir?

İnsanın güzel şekilde okunan Kuran veya ezana karşı duyumsayacağı huşuyu kuşkusuz inkar etmek zordur. Ama aynı duygu, o dine mensup olmasanız bile bir kilise, sinagog veya Budist mabedinde müzik eşliğinde icra edilen kutsal bir dini merasimde pekala yaşanabilir. Ancak İslamın ibadet şekline göre bunu günde beş vakit, ayrıca başka vesilelerle de sık sık tekrar ettiğinizde anlam gereksiniminin gündeme gelmesi düşünülmelidir.

Kaldı ki Kuran’ın Türkçe çevirisinde de nazıma başvurarak bu müzikaliteyi sağlamak olasıdır. Nitekim, Mehmet Akif’ten de beklenen bu idi. Ancak rahmetli, tutucu bir düşünceyle, uzun emek sonucu yaptığı çeviriyi yok edecek katılıkta davranmıştır. Buna övgü düzen akademisyenlerin bilimle ilgilerini kurmak zordur. Nitekim, yazar Kuran’ın Türkçe çevirisinin Arapça’sının yerini tutmayacağı ve fakat her ikisinin de birlikte düşünülmesi icap ettiğini öne sürmekte ve yine de kesin bir tutum benimsemekten kaçınmaktadır. Gerek reform ve gerekse ulusal dilde ibadet konusunda tüm bu aydın din adamları aynı ikircilikli tutuma sahiptirler: Düpedüz konuların derinine inmekten korkmaktadırlar. İşte dinin hiç söz etmedikleri korkutucu, yasaklayıcı ve baskıcı bu yanını eğitimde kullanmanın sakıncasını burada gözlüyoruz.

Din eğitiminde yazarın anketine gelen cevaplarda çözümlenemeyen konulardan diğerleri şunlardır: Kuran'ın tercüme ve yorumlarının öğrencilerin satın alamayacağı kadar pahalı olması ve Kuran'ın abdestsiz okunamayacağı kuralının okullarda yaratacağı sorunlar. Halbuki, Kuran'ı yaklaşılmaz tutup pahalı kılan ve abdesti de ilkel bir yorumla ele alan kendileri olduğundan, sorunun kaynağı da kendileridir.

Aynı baskıcı eğilimi şu sözlerle duyumsamamak mümkün müdür?

“Türk dili ve edebiyatı dersi okuyan öğrenciden nasıl konuşmasında ve yazmasında bu kurallara uyması beklenirse... İslam dininin inanç, ibadet ve görgü kurallarını öğrenen öğrenciden bu kurallara uygun davranış geliştirmesi beklenir.” (a.g.e., s. 112)

Burada “ibadet” de sayıldığına göre okullarda çocukların namaza zorlanması da gerekecektir. Nitekim, yatılı okul ve yurtlarda küçücük çocukların sabahın 5'inde uyandırılıp, abdest aldırılarak namaza zorlandığı bilinmektedir. İşte yazarın açıkça teklif ettiği de budur. Ortam yaratıldığında, yani Türkiye’de sadece İmam Hatip Listelerinde (İHL) değil tüm okullarda yaygın din eğitimi ağırlıkla verilirse, siyasi koşulların da yardımıyla, bu yapılacaktır.

Bilgin kitabının 117. sayfasında Neda Armaner, Zeki Ökmen ve Hakkı Maviş’e gönderme yaparak İngiltere, Avusturya ve Almanya’da din derslerinin ihtiyari olduğu söyledikten sonra din dersinden çocuğunun affını isteyen veli için şöyle demektedir:

“Veli çocuğunun okul dışında din eğitimi aldığını ispatlayamazsa okul çocuğu bırakmamaktadır.”

Edindiğimiz bilgilere göre bu ifade tamamen gerçek dışıdır. Esasen yazarın da söylediği gibi bu ülkelerin anayasalarının tümünde din dersleri, vicdan özgürlüğü ile sınırlıdır. O

halde bu dersin hem ihtiyarılığı hem de zorunluluğunun birlikte söz konusu olması bu ilke ile bağdaşmamaktadır.

Kaldı ki yazar ile aynı fakültede öğretim üyeliği yapan Yrd. Doç. Fazıl Arabacı'nın bu konudaki bir yazısında, aynı yönde bilgiler yer almamaktadır. (*Türkiye'de Din Öğretimi ve Eğitimi*) Sadece Almanya'da anaokulları için şu ifadeye yer verilmektedir: (Bu da tamamen gerçek dışıdır.)

“Anaokullarında dersler alıştırmaya şeklinde yapılır. Çocuğun katılmasına engel teşkil eden geçerli bir sebep yoksa bu derslere katılmak zorundadır.” (s. 73 vd.)

3–6 yaşlar arasındaki çocuklara din dersinin geçerli neden yoksa mecburi kılındığını söylemek yadırgatıcıdır. Orta öğrenim için benzer açıklama getirilmemiştir.

Fransa'da ise 1905 yılındaki bir yasa ile devlet okullarında din dersleri yasaklanmıştır. Din dersleri ancak özel Katolik okullarında verilebilmektedir. Ancak hiçbir şekilde Türkiye'de İHL'nin programlarındaki garabet bu kilise okullarında yoktur. Bu yoğunlukta din eğitimi sadece Papaz Yüksek Okulları ve İlahiyat Fakültelerinde yapılmaktadır ki, dikkat edilirse her iki okul da yüksek düzeydedir.

İngiltere, Hollanda ve Belçika'da din dersleri zorunlu değildir. Ancak dikkat çeken bir nokta din konusunda yayım yapan hemen tüm ilahiyatçı öğretim üyelerinin ele aldıkları konularda bilim adamı kimliğinin zorunlu kıldığı yansızlık ve nesnellığe asla sahip olmadıklarıdır. (Az sayıda bilim adamını bundan ayrı tutmak gerekir.) İnançlar doğrultusunda kendilerini, hep dinle özdeşleşmiş saymakta ve de özellikle laikliğe çok uzak hissetmektedirler. Deyim yerindeyse konulara militanca yaklaşmakta, hatta olguları çarpıtmaya kadar götürmektedirler. Bu ise inandırıcılığı büyük ölçüde zedelemektedir. Sanıyoruz, bu duruma düşmeleri kutsallık endişesiyle açıklanabilir.

Türkiye dışındaki İslam ülkelerinde durum yürekler acısıdır. Bir araştırmaya göre, Suudi Arabistan, Endonezya, Malezya, Tunus, Mısır, Sudan, İran'da (yazar girişte özgün model olarak tanımlamasına karşın İran'ı unutmuştur) zorunlu ve yoğun bir İslami din eğitimi verilmektedir. (F. Arabacı, a.g.e.) Osmanlı'nın son zamanlarından daha bağınaz bir din eğitimi bu ülkelerde verilmektedir: Sonuç tabii ortadadır, bu ülkeler tüm olumlu coğrafi, tarihsel konumlarına ve ekonomik zenginliklerine karşın, koyu bir cehalet ve fakirlik içinde yaşamaktadırlar.

Bu araştırmayı yapan aydın din adamı kuşkusuz bu nedensellik ilişkisine hiç değinmemekte ve Türkiye'de de aynı düzeyde din eğitimi verilmesini önermektedir. İlahiyatçılarımızın din eğitimi konusundaki amaçlarına örnek teşkil etmek üzere başka bir yazarın bu ülkelerle Türkiye'yi karşılaştırdığı makalesinin sonuç kısmını aynen alıyoruz:

- “1) Aşağı yukarı tüm ülkelerde yaygın din eğitimi yapılmaktadır. Türkiye'de bunu Kuran Kursları karşılamaktadır (!).
- 2) Genel eğitim içinde din eğitiminin içeriği değişiktir. En büyük farklılık Kuran eğitiminde görülmektedir. Diğer İslam ülkelerinde öğrenci Kuran'la doğrudan temas edebilmekte, Kuran'ın konularını öğrenebilmektedir. Bizim eğitimimizde bu husus bir eksikliktir.
- 3) Bir diğer farklılık üniversite hususunda görülmektedir. Birçok İslam ülkesinde İslami Bilimler Üniversitesi olduğu görülmektedir. Ülkemizde böyle bir üniversite yapılanmasına hem ihtiyaç vardır, hem de böyle bir misyon tarihi birikimize çok uygun düşmektedir.
- 4) Mesleki eğitim veren İHL ise ülkemizin özgün okullarıdır. Bu model diğer İslam ülkelerinde görülmemektedir (!).
- 5) Ülkemiz eğitiminde bir eksiklik, din eğitiminin öğretim seviyesinde kalmasıdır (!). Anayasanın 24. maddesinin

isteğe bağıllık şartı ile tüm halka eğitim ve öğretim yapılmasını isteyen amir hükmüne rağmen bu alanda bir adım atılmamış olması bir eksiklik olarak görülmektedir.” (Doç. Dr. Abdurrahman Dodurgalı, Diğer İslam Ülkelerinde Din Eğitimi, s. 145–178)

Bu sayın akademisyen, Türkiye’de din eğitiminin diğer İslam ülkelerindeki yoğunluk ve derinlikte verilmemesine hayıflanmaktadır. Kuran ile teması hem önermekte ve fakat hem diğer meslektaşları gibi anadilimize çevrilmeden bunun nasıl mümkün olacağı konusuna bir türlü yaklaşamamaktadır.

Bunca İlahiyat Fakültesine karşın İslami Bilimler Üniversitesi’nin eksikliğini duyması anlamlıdır.

İHL’nin özgün mesleki okullar olarak diğer İslam ülkelerinde görülmediğini söylemesi isabetli değildir. Çünkü İHL’nin imam hatip yetiştirme amacından saptırılarak, aldığı son şekil, normal laik bir eğitimi dinle bastırarak etkisini azalmaktır ki, anlaşılan özgünlük ile bu kastedilmektedir. Artık bu okullarda, alınan sonuçlar çok olumsuz olduğundan, o ülkelerdeki din ağırlıklı eğitim veren okullardan farklı değillerdir.

Yazar, “din eğitiminin okul dışında tüm halka yayılması- nın anayasanın 24. maddesinin amir hükmü gereği olduğunu” öne sürmektedir. Okuyucuları aldatmaya yönelik bu savı, anılan 24. madde karşısında ciddiye almak zordur:

“Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisi- nin talebine bağlıdır.”

Bu hükümden emredici bir kural çıkarmak (okullardaki din kültürü ve ahlakı eğitimi dersleri hariç) nasıl mümkün

olabilmiştir, bunu yazara sormak gerekir. Tam tersine ihtiyarilik ana kuraldır.

Türk milli eğitim tarihinde “din dersleri”nin önemi çok büyüktür; bir anlamda eğitimde kırılmanın böylece başladığı da söylenebilir. Din dersleri 19 yıllık bir aradan sonra bilindiği üzere İnönü’nün emri ile 1949’da ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına seçmeli olarak konmuş ve İmam Hatip Liseleri ile İlahiyat Fakültesi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar bir din bilgini olan Şemsettin Günaltay’ın Başbakanlığına rastladığı için de ona mal edilmiştir.

Halbuki, F. Ahmet Barutçu’nun anılarında bu kararın biz-zat İnönü tarafından verildiği yazılıdır:

“Kuran’ı Türkçeleştirmek, Türkçe Kuran ile namaz kılmak, bu Latin harflerinin hazırlayacağı bir sonuç olarak gelecektir. Şeriat bir sistemdir, Arap harfleriyle, medresesiyle, kıyafetiyle, hukuku ve dinsel siyasetiyle. Bu sistemin canlanmasına olanak yoktur. 25 yıllık bir zaman geçmiştir. Yeni düzenle de 10 yıl geçtikten sonra gücünü kaybeder. Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen ana babalar devlete şunu söyleyeceklerdir: ya bize bırakın ya da siz yapın.

Türk olmayan azınlıklara tanınan bu en doğal vicdan hakkının gereklerini yerine getirmekten Türkleri yoksun bırakmak hangi hakka dayandırılabilir?

Demokrasilerde kör bağnazlığın, kör inadın yeri olmaz. Laiklik ilkesi saklı kalmak üzere, moral gereksinimlere cevap verecek bir duruma bir an önce gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu bu hükümet kaçırmamalıdır. Muhaléfetin de sinsi bir silahım elinden düşürmüş olacağız.

Kabinede çetin bir direnme başladı... Necmettin Sadak (Dışişleri Bakanı) istifayı düşündüğünü söyledi. Faik Ahmet Barutçu karar lehine konuştu. N. Sadak, ‘Ben devrim ilkele-ri diyorum, devrimi yapan adam bunu benden daha mı az

düşünür?’ dedi. Vaktiyle karşı koyan Tahsin Banguoğlu ile Nihat Erim bile şimdi İnönü gerekli gördüğü için Rasih Hoca ile pek az ayrı düşünüyorlar. Toplumumuz düşün adamı yetiştirecek olgunluğa henüz varmış değildir, gerçek bu.” (F. A. Barutçu, a.g.e., s. 326–327)

Kimin ne ölçüde haklı çıktığı diğer bölümlerde tartışılacaktır. Ancak görülüyor ki, sadece seçmeli din derslerine CHP döneminde başlanmış, İHL’nin ve İlahiyat Fakültelerinin açılması onuru (!) DP iktidarına nasip olmuştur. (1949’da İmam Hatip Kursları açılmıştır.)

İnönü’nün kararını çok partili sistemin getirdiği oy kaygısı veya devrimlerin yerleştiğine duyulan güvenle açıklamak mümkündür. Vatandaşın demokratik istemlerinin karşılandığı da bu tahmine eklenmiştir.

Ancak Barutçu’nun “Trabzon Meselesi” nedeniyle anlatılan öyküsü, anılarının bazı bölümlerine de kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini düşündürebilir. İnönü’nün 1950’den sonra laiklik yanındaki onurlu duruşu, elbette onu DP’li siyasilerle aynı kefeye koymamıza engeldir. Bu nedenle din dersi hakkındaki kararının gerekçesini içten kabul etmek zorundayız.

Din eğitiminin 1950’de aldığı şekil, görünürde 1949 CHP programının devamı gibi ise de, gerek genel politika ve gerekse dinin etkisinin günlük yaşamda ağırlıkla duyulmaya başlaması ilk defa 1950’lerde DP ile görülmüştür. Radyolar-da Kuran ve mevlitler, hac seyahatleri, Ramazan ayının daha bir İslamca yaşanması, örneğin lokantaların bu ayda kapanması, oruç tutmayanların uyarılmaları, camilerin yaygınlaşarak ışıklandırılmaları, dini yayınların artması, Eyüp Sultan gibi dini mekanların siyasilerce ziyarete başlanıp, kurbanlar kesilmesi, vb. Kuşkusuz asıl istenilen hedefe varılmasının yolları bu dönemde açılmıştır.

DP’nin hedefi, oy kaybetmemektir. Önceleri ortalama bir yol tutturmuş gibiydiler. Bir yandan Atatürk’ü yere göğe koymu-

yor görüntüsü veriyorlar, diğer yandan da tutucu yığınlara hoş görünmeye çalışıyorlardı. Ama bu tehlikeli oyun dur durak bilmeden yayılıp toplumu sımsıkı sarmaya başladı. Tıpkı 6–7 Eylül olayları gibi, oku yaydan bir kere çıkarmışlardı. Elhak DP'liler denetimlerinden çıkan bu gidişi önlemeyi de düşünmediler.

Eğitimde en önemli değişim yalnız din derslerinin ağırlığının artması değil, tarih, coğrafya, yurt bilgisi, sosyoloji gibi kültür ders kitap ve programlarında yapılan değişikliklerdir. Örneğin 1940'lardaki Hasan Ali Yücel dönemi çeviri hareketi ile başlatılan hümanist Greko–Romen kültür bazlı eğitim terk edilerek, doğu kökenli milliyetçi–dinci (Türk–İslam Sentezi) bir eğilim ağırlığını duyurmaya başlamıştır.

1965–1980 arası merkez sağcı AP ve onun lideri Süleyman Demirel'in egemenliğinde geçen dönemde, din eğitimi giderek olumsuz yönde seyretmiştir. İşin ilginç yanı hiçbir askeri müdahale –1960 dahil– din eğitiminde radikal bir dönüşüme imza atmamıştır.

Din eğitimi Cumhuriyet okullarına sokan yoğun baskının görünüşteki gerekçelerinden en başlıcası “dinin ahlaki kuşaklar yetiştirilmesindeki vazgeçilmez rolü”dür. Din eğitimi almadan yetiştirilen Cumhuriyet kuşaklarının ahlaken zayıf, geleneklere uzak, zararlı oldukları ısrarla öne sürülmüştür. Bu büyük yalan halen de politik baskı ve propagandaların temelini teşkil etmektedir.

Bu savın doğal sonucu, dinin mutlak şekilde yaşamın tüm katmanlarına egemen olduğu dönemlerde, toplum ve kişi ahlakının üst düzeyde seyretme beklentisidir. Halbuki, hepimizin bildiğine göre hem toplum, hem de kişi tabanında, din ile ahlakın mutlaka doğru orantılı bir koşutluk içinde seyrettiğini iddia etmek zordur. Bunun kanıtı, İslam ülkelerindeki yığınların ve politikacıların diğer ülkelerdekilerden hiç de farklı olmadıklarıdır.

Din dersleri 1982 Anayasası ile zorunlu hale getirilirken askerlerin ilahiyatçı akademisyenler tarafından –ki maalesef

en liberalleri Hüseyin Atay ve Beyza Bilgin başı çekmiştir–nasıl kandırıldıkları bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Kenan Evren’in kişiliği ve bu dönemde dinle ilgili popülist demeçleri ve de eylemleri nazara alınırsa, bilinçle hareket ettikleri sonucuna bile varabiliriz.

1980 askeri müdahalesinin en önemli gerekçesi; kamu güvenliğini büyük ölçüde tehdit eden asayiş ihlalleri ve can kayıplarıdır. Halbuki askerler daha ilk günden asayiş ve güvenliği kolayca sağlamışlar ve suçluları yakalamışlardır. Ancak hareketlerinin gerekçesiyle yetinmeyip ideolojik atılımlara girişmişler ve bu amaçla idari, siyasi ve hukuki düzenlemeler yapmışlardır: Örneğin Atatürk’ün vasiyetini ortadan kaldırarak Türk Dil ve Tarih Kurumlarını yeniden düzenlemişler, üniversitelerde köklü değişikliklere (1402’ler ve YÖK–Doğramacı) kalkışmışlar, 1961 Anayasası’nı kaldırıp, 1982 Anayasası’nı yürürlüğe sokmuşlar vb. Bu meyanda din derslerini de anayasada zorunlu hale getirmişlerdir.

Din derslerinin zorunlu hale gelmesi ile dincilerin kötüye kullanabilecekleri tarihi bir fırsatı yakaladıklarını fark etmemeleri düşünülemezdi ve fırsatı kullanırken de ölçülü davranmaları onlardan beklenemezdi. Nitekim, malûm kesim bu fırsatı din derslerini yalnızca Sünni öğretiye indirgeyerek ve din kültürünü ikinci plana atıp yozlaştırmak suretiyle değerlendirmiştir. Öyle ki sadece Sünni görüşü ön plana çıkarmaları ve Alevileri rahatsız edecek baskıcı bir eğitim uygulamaları Diyanet ve İlahiyatçıların bile itirazına neden olmaya başlamıştır.

Bir Alevi vatandaşın AİHM’de bu uygulamaya karşı açtığı davanın 2006 Temmuzunda lehte sonuçlanacağı haberi üzerine dinci kesim ve onun hükümetteki sözcüsü Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, basında “demagojik” diye tanımlanar tepkisini dile getirerek kararı eleştirmiştir.

Bakan her zaman yaptığı gibi “takiyye” ve “sinik” bir manevra ile zorunlu olanın aslında “din bilgisi” değil ve fakat

“din kültürü” olduğunu söylüyor. Yani demek istiyor ki, din, bir inanç olarak değil de “insanlık kültürünün” dallarından biri olarak öğretilmekte imiş (!). Fakat yine MEB’den yapılan bir açıklamada “Ben Müslüman değilim” diye dilekçe veren öğrencinin bu zorunlu dersten “muaf” tutulacağı bildiriliyor. Yani veliler ve öğrenciler din dersinden muaf olmak için ille de Müslüman olmadığı gibi ağır bir beyan yükümlülüğü altına sokulmak isteniyor.

Tabii gazeteciler (örneğin, Oktay Ekşi) bu yalanda sırtını hemen yakalıyorlar: Şayet zorunlu olan “din kültürü” ise “Kültürden muaf olunur mu?”, diye soruyorlar. Öyle ya o zaman, matematik, fizik, edebiyat, resim vb.den de muaf olmak mümkündür. Bakan’ın sakladığı, zorunlu din dersinin bir kültür olarak değil, bir inanç olarak okutulduğu; üstelik tek bir dinin, tek bir mezhebin empoze edildiği; daha da öte, çocukları zorla camilere götürüp namaz kıldırarak pratiğinin de yapıldığıdır. (*Ataol Behramoğlu, Cumhuriyet, 8 Temmuz 2006*)

Kaldı ki, yukarıya alınan anayasanın 24. maddesindeki zorunluluk, din bilgisi–din kültürü ayrımı yapılmadan her ikisini birlikte kapsayacak şekilde genişletilmektedir.

İşte 1980’de din derslerini zorunlu hale getirirken Evren ve diğer komutanlar, uygulamanın nereye çekilebileceğinin ayırında değiller miydi? Kendilerini en masum şekilde uyarılara hoyratça tepki gösterip, bugünleri düşünmeyecek ölçüde bir kızgınlığa kapılmaları, elbette hiçbir surette bağışlanmayacaktır. Zira, namaz kıldırarak, ölü yıkayacak, dini öğretecek aydın din adamı yetiştirelim gibi masum kılıflı isteklerin adım adım nerelere tırmandığı ortada iken din derslerini zorunlu kılmakla varılacak noktayı hesaplamamak en azından aymazlıktır. Bu konuya daha sonra din derslerinin içeriği açısından dönmek üzere bağlantısı nedeniyle imam hatip sorununa değinmek istiyoruz.

İMAM HATİP SORUNU

Cumhuriyetin ilk yıllarında Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesine dayanarak medreselerin kapatılmasıyla din öğretimi ve hizmeti yapacak olanları yetiştirmek üzere okullar açılması öngörülmüştür (1924):

“Yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere Darülfunun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edilecektir.”

Görülüyor ki, İmam Hatip Liselerinin (İHL) amacı “din görevlisi” yetiştirmektir. Yoksa yandaşlarının iddia ettikleri gibi “din eğitimi” vermek üzere yeni okullar hedeflenmemiştir. Din derslerinin sadece normal ilk ve orta öğrenim kurumlarında verilmesi düşünülmüştür. Görüleceği üzere bu okulların en çok tartışma yaratan yanı, yaklaşık %60 ağırlıkta kültür dersi verilerek mezunlarına yüksek öğrenime girme hakkı tanınmasıdır. Çünkü böylece öğrenimde teklik ilkesi yok edilmekte; din mesleği edinmek amacıyla bu okullarda öğrenim görenlerin daha sonra Yüksek Öğretim Kurumlarına devam ederek, ayrı bir küme teşkil edip yaşamlarını imam hatiplik dışında bir meslekte sürdürmeleri sağlanmaktadır. Hele hele dinen imam veya hatip olamayacak kızların bu okullara alınarak yasadaki amacın ters yüz edilmesi tam bir “hile-i şer’iye”dir.

Çünkü, İHL'nin yasal temelini dayandırdıkları Tevhidi Tedrisat Kanunu, din dışı laik kökenli tek bir eğitim öngörmekte; halbuki yandaşları, daha fazla din eğitimi alabilmek için bu okulları seçtiklerini öne sürmektedirler. Nitekim, bu okullardan mezun 2000'li yılların Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan: “Babam beni daha iyi bir dini terbiye alabilmem için bu okula gönderdi” diyebilmektedir.

Dinci partilerin arka bahçesini teşkil eden bu okulların mezunlarının sayısı daha sonraları devlet kapısında diyanet hizmetleri için gerekli sayının çok üstüne çıkınca, bu kere işsizliği bahane ederek yüksek öğrenime devam hakkı istemeye başlamışlar ve aşağıda görüleceği üzere siyasi baskılarla 1971’de hem de Milli Eğitim Temel Yasası’nı değiştirerek amaçlarına ulaşmışlardır.

Halbuki; politikacılar uzun süredir bu konuda uyarılmakta ve “aydın din adamı yetiştirme” sloganı altında asıl yatanın, Tevhidi Tedrisat yasasını delmek ve şeriat hedefleyen kafalar yetiştirmek olduğu ısrarla vurgulanmakta idi. Ne çare ki tam bir demagoji karmaşası altında geçen 1946–1998 yılları, önce komünizm sonra da din düşmanlığı gibi suçlamalara dayalı polemikler ve sayısı milyonlara varan cumhuriyet ve Atatürk devrimleri düşmanlarının devlete yerleştirildiği dönemler olmuştur.

Özdemir İnce’nin bu okulları “korsan” sayması işte yasaların bu surette dolanılması yüzündendir ve çok da isabetlidir. (*Yedi Canlı Cumhuriyet*, s. 22)

Gerçek amacın “İslamcı bir taban oluşturmak ve bu tabanı beslemek, Türkiye’nin muhafazakar bir merkez etrafında oluşacak geleceğinin güvencesini kurmak” olduğu bugün ayan beyan ortaya çıkmıştır. (*Bahattin Akşit–M. Kemal Coşkun, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, s. 394) Bu okulların kuruluş ve yayılış hikayesine gelince:

1923–1924 öğretim yılında ilkokula dayalı 4 yıl süreli 29 İmam Hatip Mektebi açılır; bu sayı 1925–1926’da 20’ye ve 1926 ve 1927’de de sadece İstanbul ve Kütahya bırakılarak 2’ye düşer. 1930’da bunlar da kapatılır. Gerekçe ihtiyacın karşılandığıdır. Çok partili sisteme geçişte CHP, oy kaygısı ile 1949’da MEB’e bağlı olmayan 10 ay süreli imam hatip kursları açmakla işe başlar. Bu kurslara sadece ortaokul mezunları ve askerliğini yapmış olanlar alınıyor ve mezunlar imam hatiplik görevi yüklenebiliyorlardı. 1951–1952’de

Tevfik İleri'nin "üstün gayretiyle" (*deyim Osman Canpulat adlı İlahiyat öğrencisinin lisans tezinden aynen alınmıştır*) 7 ilde okul açılıyor. Daha sonra açılan İmam Hatip Okullarının yıllar itibariyle sayıları şöyledir:

1951	7	1975.....	70
1953	8	1976.....	77
1954	1	1977.....	86
1956	1	1978.....	1
1958	2	1979.....	4
1962	7	1980.....	35
1966	14	1985.....	1
1967	18	1988.....	7
1968	11	1991.....	6
1969	2	1992.....	4
1970	1	1994.....	2
1974	29		

1980'den sonra İHL sayısındaki azalma aldatıcıdır. Tepkilerden çekinen Milli Eğitim Bakanları "hile-i şeriye" olarak yeni okul açmak yerine "derslik sayısını" çoğalttılar. Bu nedenle okul sayısında artış olmaksızın, öğrenci sayısını yükselttiler.

Bu kaynağın kaleme alındığı 1995 yılına kadar 394 olan İHL sayısı 1997-1998 döneminde 464'e yükselmiştir. Buna 33 adet Çok Programlı Liseyi (ÇPL) ve 107 Anadolu İmam Hatip Lisesini (AİHL) eklemek gerekir.

		ERKEK	KIZ	ÖĞRENCİ	
1998-1999	OKUL	ÖĞRENCİ	ÖĞRENCİ	TOPLAM	ÖĞRETMEN
İHL	464	100.021	92.765	192.786	18.145
ÇPL	33	3.957	2.863	6.820	616
AİHL	107	4.326	4.406	8.732	1.217
TOPLAM:	604	108.304	100.034	208.338	19.978

2000 yılında toplam rakamlar okul sayısı 604 kalmak kaydıyla sırasıyla: 66.776, 67.448, 134.224, 15.922'dir.

2001–2002 ders yılında okul sayısı 558, erkek öğrenci 41.915, kız öğrenci 35.474 (Toplam 77.389), öğretmen sayısı ise 8504.

2003 yılına ait rakamlar daha düşük sonuçlar vermektedir. Bunun nedeni sözünü ettiğimiz gibi temel eğitimde 8 yıl geçmek ve İHL'nin ilk kısmını kapatmak ve yüksek öğrenime giriş sınav katsayısını düşürmektir. Şayet AKP bu okulları, “eşitsizlik”, “anti demokratik” gibi din dışı kavramlara dayanarak canlandırmazsa “aydın din adamı” (!) sayısı makul düzeye inebilir. Ancak bugüne kadar bu okul çıkışlıların korkutucu sayısı düşünülünce umutsuzluğa kapılmamak elde değildir.

1951–1952'de açılan İHL'nin ilkokula dayalı olarak öğrenim süresi $4+3 = 7$ yıl idi. Orta kısım 4 yıl, lise 3 yıl, toplam 7 yıl olmak üzere 1971'e kadarki sisteme göre orta kısmı bitiren öğrenci I. Devre, lise kısmını bitiren II. Devre diploması alıyordu. Ders ağırlıkları şöyle idi:

I. Devre % 43 Meslek; %57 Kültür

II. Devre % 40 Meslek; %60 Kültür

İlk mezunlarını 1958'de veren bu okulların, II. Devre mezunlarından lise diploması almak isteyenler genel lisenin her 3 sınıfının bütün derslerinden sorumlu tutuluyorlardı. 1969'da fark sınav sayısı 6 derse indirildi.

MEB Talim Terbiye Kurulu 4.8.1971 tarihli bir kararla, İHL'nin 4 yıllık I. Devrelerini kaldırdı; ortaokula dayalı 3 yıllık II. Devre 4 yıla çıkarıldı. (Bakan Şinasi Orel idi ve 12 Mart 1971 Askeri rejimi sürüyordu.) Gerekçe şu idi:

“Meslek derslerinin genel kültür ortamında verilmesinden maksat din adamlarının sekter (tutucu) zihniyetle yetişmelerini önlemek ve kendi alanları dışında konular ve meseleler karşısında ilgisiz kalmamaları veya çok zaman oldu-

ğu gibi küçümser davranışları önlemek, müspet zihniyet kazanmalarına yardım etmek.”

Mezunlar sadece 633 sayılı yasanın 22/e ve f maddesindeki dini hizmetlerde (Müftü, Vaiz, İmam, Hatip) görev alma hakkını kazanırlar ve Yüksek İslam Enstitüsü dışında Yüksek Öğretim Kurumlarına gitmek isterlerse lise fark derslerinden sınava tabi tutulmak zorundadırlar.

14.6.1973 gün ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası'nın 22. maddesi ile bu okullar İmam Hatip Lisesi adını aldılar ve mezunları da üniversitelere doğrudan girme hakkını kazandılar. 1974'te orta kısımlar tekrar faaliyete geçti ve 1975'te Milli Eğitim Temel Yasası'nda değişiklik yapılarak yeniden ilkokula dayalı hale geldiler. Dikkat edilirse kader ağlarını kaçınılmaz bir kararlılıkla örmeye hep devam etmiş, istenilen amaca adım adım varılmıştır.

Herkesin üzerinde birleştiği gibi masum bir görüntü verilen “namazımızı kıldırarak, ölümüzü yıkayacak hoca bulamıyoruz”, “din eğitimi cahil hocaların eline bırakmamak için aydın din adamı yetiştirelim”, “din derslerini MEB okullarında zorunlu yapmazsak, dışarıda ehliyetsiz yobazların eline kalır” gibi bazı klişe ve sloganlar, sureti haktan görünmeye dikkat eden politikacılar ve akademisyenlerce üretilmiş ve bugünkü karanlık tablo olmuştur.

Belki İHL sırf yasadaki amaca uygun olarak sadece din görevlisi yetiştirmek için kurulup, bu esaslara titizlikle uyulsa idi, tehlike doğmayabilirdi. Ancak bu durumda her il veya ilçeye İHL açılmayacak ve mezunları da bu nitelikleriyle üniversiteye gitme olanağı bulamayacaklar ve erdemsiz politikacılar da tutucu oyları kolaylıkla istismar edemeyeceklerdi.

1973'te yapılan bu önemli değişiklik Süleyman Demirel'in Başbakanlığına, Orhan Dengiz'in Milli Eğitim Bakanlığına rastlamaktadır.

İHL'nin anormal bir sayıda açıldığı 4 yıl süresince (1974–1978) ilginç siyasi tablolar yaşanıyordu. 1974 yılında Ecevit, Erbakan'la koalisyon yapıyordu (8 ay süreyle); açılan okul sayısı 29, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Üstündağ ve sonra bağımsız Sefa Reisoğlu'dur. Daha sonra açılan okul sayısı 1975 (70), 1976 (77), 1977 (86) ve Başbakanı yine Demirel, ortakları Erbakan ve Türkeş'tir. Bakanlar ise Adalet Partili aşırı milliyetçi Ali Naili Erdem ve uysal Nahit Mentеше'dir; bu yıllarda rekorlar kırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlarının AP'li olmalarına karşın 3 yılda tam 213 İHL açılmıştır. Bu nedenle Demirel'in milli eğitimimize dini bütün kuşaklar armağan edilmesinde başat bir yeri olmuştur; ne kadar onur duysa azdır. 1980 yılı da 35 gibi azımsanmayacak bir sayıya erişildiği yıl olmuştur. 1980 yılı içinde 12 Eylül'e kadar açılan İHL sayısını belirleyemediğimiz için günah oranlarını kestiremiyoruz. Ancak 1980 yılı Demirel (1 Ocak 1980–11 Eylül 1980) ve Evren (12 Eylül 1980–31 Aralık 1980) tarafından paylaşıldığı ve de her ikisinin bu konudaki niyetleri açık olduğu için fazla ayrıntı gereksizdir.

Daha sonra politikanın cilvesi şöyle tecelli etmiştir: 1997 yılında Erbakan'ın Başbakanlığı, Tansu Çiller'in de yardımcılığını yaptığı koalisyon hükümeti sırasında laikliğe tecavüzlerin artması üzerine Milli Güvenlik Kurulunda rahmetli Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın yakinen gözlediğimiz kişisel gayretiyle bir karar alınır ve laiklik karşıtlığına son verilmesi ve özellikle temel eğitimin 8 yıla çıkarılması hükümete önerilir. 28 Şubat kararları adını alan bu kararları Erbakan kısa bir duraksamadan sonra imzalar fakat başbakanlığı Çiller'e devrederek çekilir. (II Cumhuriyetçi ya da Yeni Mürteci adı verilen mütareke basını sözcülerinin 28 Şubatta kızgınlıklarının asıl nedeni budur; yoksa hemen hepsi eski devrimci olan bu kesimin demokrasinin kendisiyle öyle içten bir yakınlıkları yoktur.)

Ancak Cumhurbaşkanı Demirel, Meclis'te çoğunluğa sahip görüntü veren bu ortaklığa izin vermez ve hükümet gö-

revini Mesut Yılmaz'a verir. Siyasi kargaşa ve yeni iklim Mesut Yılmaz'a güven oyu sağlar.

Yapılan yasal değişiklik sonucu temel eğitim 8 yıla çıkıp İHL'nin ilk kısmına öğrenci alınamayınca ve de meslek lisele-ri ile İHL'nin üniversite giriş sınavları katsayısı düşürülünce; bu liselere son yıllarda rağbet azalmıştır. Bu sonuçların alın-ması Süleyman Demirel'in çok önemli katkıları ile mümkün olabilmıştır. Demirel böylece İmam Hatip Liselerinin hem kuruluşlarında hem de zayıflamalarında iki çelişik rolü bir-likte oynamıştır.*

Tabii bu okullara kız öğrenci alınması, İslam dininde ka-dınların imam hatip görevi yüklenmesi yasak olduğundan tam bir aymazlıktır. Ancak oy kaygısı ile her şeyi yapabilen erdemsiz politikacılar hem Tevhidi Tedrisat ve Milli Eğitim Temel Yasalarına, hem de anayasaya aykırı böyle bir uygula-mada beis görmemişlerdir. Mezun kızlarımızın bu durumları öğrenciliklerinden sonra da sürmekte; türban nedeniyle din dışı görevlerinde yeni sorunlara neden olmaktadır. Türkiye-yi ziyarete gelen Müslüman devlet görevlilerinin eşleri ara-sında çok az başı örtülü olana rastlanırken, TC Başbakan ve

* 27 Şubat Milli Güvenlik Kurulu kararlarına bir kısım medya ve dinciler tara-fından "Darbe" veya "Postmodern Darbe" denilmesi, bu kararların irticanın dörtlü-ye gidişinin önlenmesi karşısında tepkilerinden kaynaklanmaktadır.

MGK'nın böylesine tavsiye kararları alması yasal yetkileri içindedir.

MGK'da bu kararın alınması TSK'nin hiyerarşisi içinde alınmış peşin bir kararın sonucu değildir. Tamamen Güven Erkaya'nın kişisel öncülüğü ile gelişen bir süreç cereyan etmiştir. Şayet aksi olsaydı, hiyerarşide 3. sırayı işgal eden Deniz Kuvvetleri Komutanına düşmezdi bu görev. Ancak dönemin Genel Kurmay Başkanı Karadayı'nın devrimci-Atatürkçü bir komutan olması, dayanışmayı sağlamıştır.

Rahmetli Erkaya, irtica konusunu MGK gündemine aldirmek için tam 3 oturum girişimde bulunmuş ve fakat tek yetkili Cumhurbaşkanı Demirel bunu savsaklamıştır. Ne zaman ki, Erkaya, Erbakan'ın "Kanlı mı olacak kansız mı olacak?" şeklindeki sözlerini aktarınca, irticayı gündeme alma kaçınılmaz ol-muştur.

Bu olaylara Rahmetli Erkaya'nın çok yakınında, günü gününe izleme şan-sını yakaladığımız için gerçeğe tamamen uygun bir kesinlikle tanıklık ettiğ-i-mizi vurgulamak isteriz.

Bakan eşlerinin türban ve benzeri örtülerle protokolde yer almaları kuşkusuz Atatürk'ün kemiklerini sızlatmaktadır.

Düşünülsün, Başbakan ile Bakan eşleri bu yüzden ne Çankaya Köşkü'nde ve ne de askeri yetkilerle resmi bir törende eşleriyle birlikte bulunabilmekte; çok yakışksız durumlara düşülmektedir.

Dinci kesim ve yandaşları pişkince bu olayları demokratik özgürlüklerle açıklamakta; fakat laik bir dünya görüşüne içten inanmış hanımlar arasında bu kılıkları seçenlere rastlanmadığını, tersinin de hep sıkı din eğitiminden geçenlerde bulunduğunu göz ardı etmektedirler. Yine ne hikmetse erkek hasta bakmayan hanım doktorlar, hanım eli sıkmayan kaymakamlar; namaz ve oruç bahanesiyle görev yerlerini terk eden memurların, "hep bu dini eğitimden geçmiş aydınlar" (!) arasından çıktığını ihmal etmektedirler.

Ne laik bir eğitimi, ne de uygar bir yaşam biçimini sindirebilmiş ve benimsemiş bu kuşakları Türkiye'ye armağan eden politikacılar ve "onlara hizmet için çırpınan" bürokratlar, uğraşlarının neye mal olduğunu düşünmek zorundadırlar. Din derslerini mecburi kılmak için yırtınan İlahiyat Dekanı ve arkadaşları, bunu gerçekleştiren başta Evren, 1980 askerleri ve 1982 Anayasası'nı onaylayan Türk halkı, bu tablo karşısında vicdanlarını rahat hissedecekler midir?

MEB eski Talim Terbiye Kurulu Başkanlarından Zekai Baloğlu'nun TÜSİAD için yaptığı bir araştırmada (TOBB Kütüphanesi, 1990) ilginç rakamlar ve açıklamalar yer almaktadır. Askeri yönetimin, tüm uyarılara karşın bu konu üzerinde durmamış, çok sıkıca bağlı olduğunu öne sürdüğü Atatürk devrimleriyle bu okulların ne ölçüde bağdaştığını düşünmemiş olması talihsizliktir.

Bu çalışmaya göre:

"Son 20 yılda (1969–1989) öğrenci sayısı genel liselerde 3 kat, tüm mesleki ve teknik öğretim liselerinde 4,6 kat arttığı halde, imam hatip liselerinde 13,4 defa katlanmıştır.

Bu büyük artış İHL'nin meslek okulu amacını aşma eğiliminde olduğunu göstermekte; bu nedenle konu üzerinde durmak gerekmektedir.

... Tevhidi Tedrisat Kanunu, amaçları dolayısıyla zorunlu din ve meslek derslerine geniş ölçüde yer verilmesi gereken bu okulların MEB tarafından ayrı mektepler olarak, yani genel eğitim kurumları dışında açılmasını öngörmüştür. Bu hükme uygun olarak yasanın hükümetçe Meclis'e sunulan gerekçesinde İHL'nin, '8 yıllık temel eğitime dayalı ve meslek icabı yalnız erkek öğrencilere mahsus ayrı meslek okulları' olduğu belirtilmiş bulunmaktadır.

Nitekim, sayıların artması ve genel eğitim kurumlarına dönüşmesi eğilimi karşısında bir ara birinci kademeleri kapatılmış ve ortaokul mezunlarını alan 4 yıl süreli meslek okulu haline getirilmiştir. Fakat 1974 koalisyon döneminde politik baskı ile orta kısım tekrar açılmış ve yasa gerekçesine aykırı olarak kız öğrenci alınmaya devam edilmiştir.

Ortaokul öğrencilerinin bir bölümü Kuran kurslarından ve özel kurs yurtlarından gelmekte ve İHL öğrencileri de benzeri yurtlarda barındırılmaktadır. Bu nedenle okul ve öğrenci sayısı hızlı bir artış göstermiştir.

İHL mezunu olarak Diyanet İşleri Teşkilatında görev alanların sayısı 39.907'dir. Oysa İHL öğrenci ve mezunları toplam sayısı 433.277 olup... görevli sayısının 10 katıdır... Ayrıca kız öğrenci sayısı da orta kısımda 49.904, lise kısmında 19.267, toplam 69.171'e ulaşmıştır ki amaç aşılmıştır.

Meslek lisesi mezunlarına yetiştikleri dal dışında yüksek öğrenime aday olma hakkı 1983'te tanınmıştır; İHL mezunları da birinci tercihlerinde hukuk ve kamu yönetimi fakültelerine yönelmişlerdir. (1988 ÖSYS sınavlarında 4754 mezun hukuk ve kamu yönetimi; 2496 mezun da ilahiyat fakültelerine yönelmiştir.)

Özetle Türk toplumunun ihtiyacı olan din görevlilerini yetiştirmek amacı ile açılan İHL'nin kuruluş amacı dışında aşırı bir kapasite yaratılmış ve üstelik çok sayıda kız öğrenci alınmıştır. Bu gelişme... ikinci bir genel eğitim kanalının oluşmasına yol açmıştır... iki ayrı kanalda kültürel kimliği, milli benliği, değer yargıları, yaşam biçimi, giyimi, dünya görüşü, kısaca eğitim profili çok farklı iki ayrı gençlik kuşağı yetiştirilmesi, Tevhidi Tedrisat ilkesine aykırı bir gelişmedir.”

İHL yandaşları, ki bunlar laik eğitimciler değil din eğitimcileri ve din adamlarıdır; 1930–1948 arası bu okulların kapatılmasını din düşmanlığı ile açıklamakta, din adamı ihtiyacının giderilmesi gerektiğini öne sürmektedirler.

Bu arada Tevfik İleri'nin gayretleri övülmemekte (*Ahmet Ziya Yılmaz, İlkadım Dergisi, Mart 2004*) onun şu sözlerine yer verilmektedir:

“İHL'nin açılması memlekette çok büyük bir sevinç ve alaka uyandırdı. Halk dernekler kurarak... binalarını yaptı, ihtiyaçlarını karşıladı... Bu aileler çocuklarının dindar yetiştirilmesi için bu okulları tercih ediyordu. Her vilayetten okul açılması talepleri geliyordu.”

Dinciler İHL'nin başarılarıyla övünüyorlar, üniversitelerin değişik bölümlerinde okuyarak yönetimde söz sahibi olmalarını “halkın yönetime katılma süreci” ile açıklıyorlardı. İmam hatipli vali ve kaymakamlar için şöyle deniyordu:

“... Rasyonel bir devlet için (!) din, diyanet bilen mülki amir, halkı daha iyi yönetir, devlet otoritesini daha iyi tesis eder... gerçekte itiraz seçkinin geleneğinin yok olmasına yapılıyor. Mesele din değil, eski tabirle ayakların baş olmasına dayanamıyorlar.” (a.g.e.)

Bu yazar açıkça:

“Cumhuriyet döneminde uygulanan eğitim politikaları, 100 (1000 olmalıdır) yıldır İslam hamuru ile yoğrulmuş bu topraklarda yaşayan insanlarımızı zengin kültür mirasından koparmaya yönelik olmuştur. Kimlik bilinci gelişmemiş, milli, manevi değerlerine yabancı olan nesillerle aslında Anadolu topraklarının istikbali tehlikeye sokulmuştur. İşte İHL ile birlikte dört başı mamur geçmişimizle köprüler yeniden kurulmuştur...”

İHL dışındaki diğer ortaöğretim kurumlarında haftada bir ya da iki saat verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derisiyle bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek mümkün değildir.

... İki yüz yıldır Doğu ile Batı arasında gidip gelen ve bir istikamet sorunu yaşayan toplumumuzda gençlerin yeniden kendilerine güven duyması, kimliğinin ana sütununu oluşturan İslam kültür ve medeniyeti ile bağlarını kurması gerekmektedir... bunun yolu ise Fatih Sultan Mehmet’lerin, Tarık Bin Ziyat’ların idealist ruhlarıyla tanıştırılmaktan geçer.”

diyerek, İHL’yi başlangıçta farklı amaçlarla istiyor görünmelerine karşılık, gerçek niyetlerinin yetiştirilecek nesiller aracılığıyla eğitimin, yönetimin ve tabii İslam dininin gereği yaşamın tümüne dini esasları yerleştirmek ve egemenlik kurmak olduğunu itiraf etmektedir.

Esasen hep görmüştük, hem şeriat özlemcileri hem de safdil laik düşünceli aydınlar, elbirliğiyle, İHL’yi din görevlisi yetiştirmek için istemişlerdi. Örneğin A. Z. Yılmaz adlı bu yazar da tanınmış din bilimi ve Diyanet İşleri eski Başkanlarından Ahmet Hamdi Aksekili’ nin: *“Cumhuriyet Tevhidi Tedrisat Kanunu’yla yükümlendiği din görevlisi yetiştirmek ödevini yerine getirmediği; namaz kıldıracak, hutbe okuyacak, cenaze kıldırarak imam hatip bulunmadığı”* yolundaki beyanını tekrarlamaktadır. Daha sonraları bu dinci kesim, İHL’nin yasalara aykırı şekilde yayılmaları “din görevlisi dışında militan” yetiştir-

tirmeye başlamaları üzerine hiçbir itirazda (!) bulunmamışlardır. Tersine görüldüğü üzere sevinç çılgınlıkları atarak İslam kültürü ile bağ kurulduğunu, milli manevi değerleri kuvvetli kuşaklar yetiştirdiğini söyler olmuşlardır. İHL ve din eğitimi yandaşlarının bir kısmının görüşlerini yansıtan bu alıntılarının ilk bakışta akla getirdikleri şunlar olmaktadır: Acaba siyasi sorumluluk taşıyan bir politikacı, vatandaşların “çocuklarını dindar yetiştirme” yönündeki isteklerini nasıl ve ne ölçüde kabul etmeli idi? Demokrasi bu çeşitten her isteği karşılamayı zorunlu kılar mı veya buna elverişli midir?

Vatandaşın bu isteği kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve milli eğitimin temel ilkeleri açısından süzgeçten geçirilmeli idi. Çünkü, resmi okul aracılığıyla dindar çocuk yetiştirme istemi Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun eğitim teklifi, anayasanın da değiştirilemez laik ve çağdaş uygarlığa yönelik ilkelerine aykırıdır. Kaldı ki bu istek, vatandaşın ifadesinden anlaşılacağı üzere öznel bir durumu yansıtmaktadır. Pekala vatandaşın gerçekteki isteği, eğitim koşulları ve iş olanakları daha elverişli bu meslek dalını seçmektir. Belki sunuşu ya söylem alışkanlığı yahut geçerli saydığı çıkarına uygun bir biçime bürünmüştür. Çünkü iktidarın, DP veya AKP'de oluşu ile bu söylemin daha çok çıkar sağlayacağı yolunda bir izlenim doğmuş olabilir. O halde politikacıların “*Biz vatandaşın isteğini yerine getiriyoruz*” yollu bu açıklamaları her türlü içtenlikten ve de devlet adamlığı ciddiyetinden yoksundur. Bunlar kendi düşüncesini vatandaşa mal ederek nakletmekte hatta vatandaş gerçekte böyle bir istekte bulunsa bile devlet adamı niteliğiyle bunu geri çevirmemekle suçludurlar.

Bilinmektedir ki Tevfik İleri, milli eğitim sisteminin öğrencileri “dindar” yetiştirmesinden yanadır; bu nedenle bakanlığa getirilmiştir. Şayet DP liderleri yargılanacak idilerse, asıl bu nedenle yargılanmalıdırlar; çünkü Atatürk devrimlerine ve ülke geleceğine en büyük ihaneti bu yolla bilerek işlemişlerdir. Makale sahibinin görüşleri; üzerinde durulmaya

değer olmamakla birlikte, sırf o kesimin düşüncelerini yansıttığı için alınmıştır.

Rasyonel bir devlet için (!) din, diyanet bilen mülki amire gereksinim duyulduğu, ibret verici bir itiraftır. Dindeki irrasyonallite öne sürüldüğü zaman türlü bahanelerle bunu dolanmaya çalışanlar, tamamen din dışı bir alan olan “yönetsel yaşama” dini sokuşturmaya hem de rasyonellik savı ile kalkışmakla “şeriat” özelemlerini ele vermektedirler. Her türlü çağdaşıktan uzak bu görüş sahiplerini “ayak”, laik düşüncüyü savunanları da “baş” olarak nitelerken yazar, belki de kızgınlıkla bir doğruya değinmektedir.

Haftada bir veya iki saat din dersi ile yaratılamayan “dindar kafalar” İHL ile yaratılmıştır şeklindeki itiraf, asıl üzerinde durduğumuz sakıncanın tanımlanmasıdır. İHL ile normal eğitimin dinsel esaslara uydurularak, yaygınlaştırılıp, iki başlı hale gelmesi bu kesimin ereğidir; ve ne yazık ki buna büyük ölçüde ulaşmışlardır.

Milli manevi değerler, doğu–batı kültür karşılaştırması, Fatih, Tarık bin Ziyat’ın idealist ruhları gibi konulara başka bir bölümde değinilmişti. Bu söz karmaşasını eğitim ve okuldan uzak tutmak; din gibi kutsal ve sosyal gereksinimi çok önemli kurumu bu ellere bırakmamak kesinlikle zorunludur.

Baş dönersek, Tevhidi Tedrisat Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra 1924’te açılan bu okulların “*İmam hatiplik mesleğinin istikbal vaat etmemesi yüzünden rağbet görmedikleri için kapandığı*” şeklindeki resmi açıklama, dinci politikacı kesim tarafından kuşku ve itirazla karşılanmıştır. Çok partili yaşama geçildikten sonra 1948’de CHP’nin bu okulların yeniden açılması amacıyla maruz kaldığı baskıda kullanılan sloganlar hep aynıdır. Devrin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki bunu şöyle özetlemektedir:

“Başkanlığın bugüne kadar din adamları yetiştirecek mesleki bir müesseseye sahip bulunmaması yüzünden memleketin küçük yerlerinde hakiki ve münevver din adamları

rı bulmak şöyle dursun, camilerde halka namaz kıldırarak, minbere çıkıp hutbe okuyacak bir imam ve hatip bile bulunmamaktadır. Hatta bazı köylerimizde ölenlerin teçhiz ve tekfini ebedi istirahatgahlarına tevdipleri dahi... yapılamamaktadır.”

1950 başlarında Tevfik İleri İHL'yi açarken “Türk Milletine hitap edecek, olgun, kültürlü, hatip ve imamların yetiştirilmesi ni arzu ediyoruz” diyerek amaçlarını (!) açıklamaktadır. Dinci kesim, savlarına koşut bölümler bulunduğunu öne sürdükleri Alman bilim adamı **Gottard Jaesche'nin Yeni Türkiye'de İslamcılık** adlı eserinden bir cümleye çok sık göndermede bulunurlar. (Ancak adı geçen eserin 76. sayfasında bulunduğu öne sürülen bu cümleye bizdeki baskıda rastlayamadık.)

“Din düşmanlığının had safhaya ulaştırılmasının neticesinde uzun yıllar din görevlisi yetişmemiş, halk irşattan mahrum kalmış, cehalet her tarafı kaplamış ve nihayet Müslüman ölüsünü yıkayacak adam bile bulamamıştır.”

İHL'nin tekrar sözünün edildiği ilk siyasi forum, bilindiği üzere 1947'deki 7. CHP Kurultayıdır. Önde gelen yandaşlardan Seyhan CHP Milletvekili Sinan Tekelioğlu şöyle konuşmuştur:

“Diyabet İşleri, Vakıflar İdaresinin paralarıyla mektep açsın. Bize asri ve medeni hoca yetiştirsın, bize ölü gömücü yetiştirsın, bize telkin verecek hoca yetiştirsın, bize hatip yetiştirsın.”

1965'te iktidara gelen Süleyman Demirel de Türkiye'yi imam hatibe doyurmak misyonunu sürdürerek yine hep aynı gerekçeye sığınacaktır:

- 1) Eksik din hizmetlisi sayısını çoğaltmak.
- 2) Bunların “müsbet, münevver” din adamı olarak yetiştirmelerini sağlamak.
- 3) Böylece alanı cahil hocaların elinden kurtarmak.

Nitekim, 1951’de açılmaya başlanan ilk İHL’de öncele-ri Diyanet İşleri Başkanlığının Köy, Bucak, Kasaba ve Şehir Teşkilatlarına yeterli nitelikleri taşıyan eleman yetiştiriliyordu. Mezunlar ise sadece Yüksek İslam Enstitüsüne girebilme hakkına sahiptiler. 1963–1964 öğrenim yılında İHL’ye ilk de-fa yatılı öğrenci alınmaya başlanmıştır. 1973 yılında ise bi-lindiği üzere 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 32. maddesi uyarınca hem okulların adı lise oldu, hem de me-zunlar kendi alanları dışında liselerin edebiyat kollarından girebilecekleri fakülte ve yüksek okullarda öğrenim hakkı kazandılar. İşte bu madde, İHL için gerçek anlamda bir dö-nüm noktası yarattı.

Bunu 1983 yılında Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 31. mad-desindeki değişiklik izledi. Böylece İHL mezunlarına, diğer meslek okulları gibi üniversitelerin istedikleri bölümlerine girme hakkı tanınarak, bu okulların başlangıçta belirlenmiş amaçlarından sapma eğilimleri adım adım yaşama geçirildi.

Önce kız çocuklarını başlangıç amacına ve İslama aykırı bir şekilde İHL’ne kabul ettiren erdemsiz politikacılar ve ca-hil yığınların elbirliği, bu okulları tüm ortaöğretimin %10’una kadar ulaştırdı. “Üstelik bazı uzman çevreler tarafından pa-ralel hatta alternatif ortaöğretim kurumları olarak nitelendi-rilmeye ve Anadolu Lisesi statüsü kazandırılmaya başlandı.” (TESEV Raporu 2004)

28 Şubat 1997’de rahmetli Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya öncülüğünde Milli Güvenlik Kurulunda alınan kararlar sonucu, sekiz yıllık kesintisiz öğrenim ile birlikte İHL’nin orta kısımları kapatıldı ve mezunların katsayı uygu-lamasıyla ÖSS’de taban puanları düşürülerek ilahiyat dışın-daki yüksek okul ve fakültelere girişleri zorlaştırıldı. Bu ön-lemler sonucu 1997’den itibaren öğrenci sayısında hızlı dü-şüş yaşandı.

2003 Kasımında gözler AKP ve liderine –ki İHL mezunu-dur– çevrildi. Umutlar İHL’ne kayıtlarda artış sağladı. Tutucu

kesimin baskısı ve verilen sözler, 2004 Mayıs'ında YÖK Yasasındaki değişikliklere İHL mezunlarına bazı olanaklar sağlayan hükümler eklenmesine neden olduysa da, Cumhurbaşkanı Sezer'in bilimsel nedenlere dayanan gerekçeleriyle yasa Meclis'e geri gönderildi.

Bu arada İHL ile ilgili tartışmalar yoğunlaştı ve TESEV adlı bir vakfın (Soros kaynaklı olduğu söylenir) 3 gazeteciye (Ruşen Çakır, İrfan Bozan, Balkan Talu) hazırlattığı bir rapor-anket, İHL öğrencileri, velileri ve mezunlarının sosyo-kültürel profilleri hakkında bazı bilgiler ve yandaşlarıyla, karşıtlarının görüşlerini yansıttı.

Demokrat Parti'nin 1951'de aydın din adamı ve meslek memuru yetiştirme söylemi ile başlattığı İHL serüveni, bugün toplumu hem eğitim-öğretim hem de siyaset açısından derin şekilde ilgilendirir bir yapıya büründü.

Dincilerin "türban olayı" ile birlikte yürüttükleri kampanyalar, dönem dönem bazı mevzilerin kazanılıp daha sonra kaybedildiği savaşlar gibi seyirlere büründü. Son olarak 2004 Temmuz başında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kamusal alanda türbanı yasaklayan kararını açıkladı. Oybirliğiyle alınan bu karar dincileri ve onun yardakçıları dönem II Cumhuriyetçileri taktik değişikliğine yöneltti.

İHL'nin Türk milli eğitim ve ülke sosyal yaşamına ağır yükler getirdiği, devrimlere amansız hücumların yatağı olduğu görülecekti. Buna karşın bu liseleri yere göğe koyamayan militan yandaşları ve onlara yaranamak için yarışan yardakçıların görüşlerini de ele alacağız.

Dincilerin başlangıçta amaçlarını nasıl sunduklarını görmüştük. Bugün varılan noktanın yarattığı tartışmada bu okulların "meslek okulu" olup olmadıkları ilk sırayı almaktadır. İHL'ne genel öğrenim kurumu niteliği vermek isteyenler, bunların meslek okulu olmadığını, pozitif bilimlerin din dersleri ile birlikte verilmesine dayandırmaktadırlar. İmam hatipli Başbakan bu kesime katılırken bu kere, "*Babam beni*

bu okula İmam, Hatip olayım diye değil asıl bilim derslerimi okuyayım diye gönderdi,” demektedir.

Halbuki işin kuramsal tartışması bir yana, Başbakanın babası, ailesi ve yetiştiği ortam, bilim savını doğrulayacak hiçbir kanıt taşımamaktadır. Başbakanın kendisini Türk siyasetine armağan eden Erbakan ve partisi ile başlayan serüveninde tek laik imge, futbolcu olmasıdır. Bilim imgesini akla getiren Atatürk, Cumhuriyet gibi kavramların Tayyip’in kişiliğini oluşturan koşul ve muhite pek yabancı kalacağı saklanamaz açıklıktadır.

Halkın din hizmetlisi gereksinimi ile başlayan ve bu söylemle zamanın muhalifleri CHP’lilerin bile sempatisini kazanan girişimler sonucu, dinciler siyaseten kuvvetlenince hiç çekinmeden ağız değiştirip her zamanki pişkinlikleriyle tüm eğitimi dinselleştirme niyetlerini gizlemez olmuşlardır.

Kuşkusuz bu ikiye bölünmüş taktik, basit bir siyasi manevra değildir. Seçmenine yatırım vaat edip bunu unutan politikacıya alışan toplum, bugün İHL’nin bir meslek lisesi olup olmadığını hararetle tartışırken bu noktayı göz ardı etmektedir. Ayrıca, sürekli boş laf eden bazı köşe yazarları ve din yardakçıları, İHL’nin hukuki dayanağı yasa maddesini göz ardı etmektedirler. Etmektedirler, çünkü Öğretim Birliği (Tevhidi Tedrisat) Yasası, anayasanın 174. maddesi gereği anayasaya aykırılığı öne sürülemeyecek ve yorumlanamayacak yasalardandır. Öğretim Birliği Yasası’nın 4. maddesinin metni tüm bu tartışmaların gereksizliğini ortaya koyacak açıklıktadır:

“MEB, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi kuracak ve imam hatip gibi din hizmetleri görevini yerine getirmekle yükümlü memurların yetişmesi için ayrı okullar açacaktır.”

Görülüyor ki madde, imam hatipleri din hizmeti ile görevli memurlar olarak tanımlamaktadır. (Başbakan başka bir yerde *“Babam beni İHL’ne dinimi daha iyi öğreneyim diye gönderdi”* demişti.) Kuşkusuz bu tanım imam hatiplerin hem

okulda göreceklere eğitimi, hem de çıkışlarında yüklenecekleri görevi tam tamına açıklayıp, sınırlamak suretiyle “okulların yalnızca mesleğe yönelik kurulduğunu” gözler önüne sermektedir.

Bu konuda karşılıklı söylenenler genelde kamuoyunun bilgisindedir. Ancak üzerinde durulması gereken bazı noktalar vardır ki onlara TESEV anketi bağlamında kısaca değinmek isteriz.

Ana-babaların çocuklarını özelde imam hatip, genelde din eğitimine yöneltme özgürlükleri:

Yandaşları bunun ana-babalar için tartışılmaz bir hak olduğunu öne sürmektedirler. Tutucu kesimin bu okulları tercihinin başlıca nedeni; Arapça Kuran okutulması, din derslerinin ağırlığı, kız çocuklarının erkeklerden ayrı ve başları örtülü eğitilmeleridir. Tercihle bulunan ve kararı veren ana-babanın bu söyleme göre demokratik bir istemi böylece karşılanmaktadır.

Gerçi T. Yurttaşlar Yasası’nın 341., Anayasa’nın 24. ve Nüfus Yasası’nın 43. maddelerinde çocuğun dinini ve din eğitimi belirlleme hakkı ana-babaya verilmişse de, Anayasa’nın 90. maddesine 2004 yılında eklenen bir cümle ile “temel hak ve özgürlüklerde, uluslararası antlaşmaların yerel mevzuata önceliği” kabul edildiğinden artık çocuğun din ve din eğitimi seçme belirlleme özgürlüğü uluslararası antlaşmalarda ki ilkelere göre çözümlenecektir.

Bu ilkeler ise, 1994’te Türkiye’nin onayladığı BM Çocuk Hakları Komitesi’nin yorum ve eleştirileri ile her geçen gün daha ileri götürülmekte; hatta yargı kararlarına konu edilmektedir. Batı ülkelerinde varılan nokta şudur:

“18 yaşından küçük olmakla beraber, temyiz gücüne sahip, kendi başına karar verip, tercihlerini yapabilecek özgürlük düzeyine ulaşanların istençleri; ana-babanın kararma üstün tutulmalıdır.”

AB ülkelerinde çocuğun bu hakkı, geniş şekilde yukarıdaki ilkeye uygun kullanılmaktadır. İslam ülkelerinde ise ne yazık ki, katı din kuralları nedeniyle, devletin baskısı sonucu çocuk hakları ana-baba tarafından hiçbir şekilde bu ilkeye uygun olarak kullanılmamaktadır.

Bunun tek çaresi, yargı önünde örnek davalar açılarak ana-babanın bu mutlak yetkisini ortadan kaldırmak, “kendi başına karar verme yeteneğini kazanmış, 18 yaşından küçüklerin” isteklerinin ana-babaninkinden üstün tutulmasını sağlamak ve din eğitimi zorunlu kılan Anayasa’nın 24. madde hükmünü bu açıdan bertaraf etmektir.

İHL’de Arapça öğretim (Kuran) yapılmasının ana-babalar için çekim nedeni olması:

Küçük bir kesim için geçerli olabilecek bu nedene önemi ile orantısız değer yüklemek yersizdir. Profesyonel din-ciler –ki medya ve eğitim çevrelerinde azımsanmayacak güce erişmişlerdir– Arap dilini sadece ibadette değil, başarabilseler tüm yaşamda kullanılır kılmak istemektedirler. Bu istek sürdürdükleri savaşımın dozunu yüksek tutma yöntemlerinin bir parçasıdır. 1920–1950’nin rövanşını alıp Osmanlı şeriatına dönme niyetlerini saklamamaktadırlar. Ayrıca Osmanlı döneminde sahip olduklarını geri almak için şimdi daha çok silahlıdır. O dönemde yaşamın doğal bir parçası olan dinle bugün, daha da çok bilinçli ve militan bir kesim farklı siyasal amaçlara yönelik olarak oynamaktadır.

İstanbul’un Fatih gibi semtlerinde, Konya gibi Anadolu metropollerinde, çember sakallı, poturlu, takkeliler nasıl sokakları kaplıyorlarsa; dil devriminin de etkisiz kılınması için Arapça’nın öne çıkarılması nedensiz değildir. Bu dile yönelik sadece Kuran’ı Arapça’dan okuyup anlamaya dayalı değildir. Bunun nerdeyse olanaksız olduğunu pekala bilmektedirler. Bunu şöyle açıklamaktadırlar:

“... Kendi gerçekleri hangi durumda olursa olsun Kuran’ın okunma biçiminin yarattığı duygusal ve zihinsel yorum, bünyesinin ritüel anlam ve sonuçlarının yeni bir toplumsallığın referansı veya itici gücü oluşturulması olması, Cumhuriyet dönemi İslamcılığın anlam dünyasını çözmek açısından üzerinde önemle durulacak bir konudur. Bu aynı zamanda sadece Türkiye’de değil bütün dünyada Müslümanları veya İslamcıları milli sınırların ötesinde bir ümmet fikrinde veya duygusunda buluşmaya davet eden bir telosun çekiciliğini de sürekli kılmıştır.” (Yasin Aktay, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, s. 87)

Kuran’ın Arapça okunmasındaki görünür ısrar, kutsallığın artırılması ise de, gerideki hedef topyekün İslamlaşma ve Araplaşmadır. Kuran’ı da bu çerçevede ustalıkla kullanmaktadır.

“Elmalı’nın (Hamdi Yazır) Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren diğer birçok İslamcı gibi suskunluğu ancak Kuran’ı tefsir vesilesiyle bozması dikkat çekicidir. Bu vesile aynı zamanda Kuran’ın zihinsel veya ideal olarak bu dünyanın yeniden inşasındaki işlevini göstermesi açısından da önemlidir.” (a.g.e., s. 87)

Aynı tepkiyi M. Akif, Kuran’ın Türkçeye çevirisinden, sözleşme ile yükümlenmesine karşın aldığı ücreti geri vererek vazgeçmesiyle göstermiştir. Akif’in bu davranışı, çevirisinin, devrimci yönetim tarafından Türkçe ibadette Arapça’nın yanında kullanılacağı kuşkusuyla açıklanmıştır.

Bu davranışların ne denli bir bağınazlık, irrasyonelite ve fanatizmi içerdiği açıktır. Dinsel metinlere yüklenmek istenen aşırı kutsallık, sürekli bu gizem arkasında saklanmayı ve de açıklıktan, anlaşılmaktan kaçınmayı adeta zorunlu kılmaktadır. Bu korku, uzun erimde, her korkanın kaçınılmaz sonunu burada da tekrarlayacak, kutsallık, kapalılık zırhı arkasındakini koruyamaz hale gelecektir. Dinde her şeyi sor-

gulamadan “inanarak” öğretmek yönteminin sebebi hikmeti böylece ortaya çıkmaktadır.

Kuran’a İslamcılarının biçtikleri rol zamana göre değişmektedir. Kitlelerin doğrudan temasını uygun görmedikleri kutsal metin, onlara göre din adamlarının tekelinden çıkmamalıdır:

“Ortalama mümin için Kuran manevi dünyanın en kutsal değerlerinden birisi ama, anlamı içeriğiyle rasyonel bir ilişki kurulabilecek bir metin değil, daha ziyade dünyayı kutsallaştırmanın, hatta şifa kaynağı boyutuyla veya istihareye cevap veren boyutuyla, bir fal etkisiyle büyüselleştirmenin bir aracı olarak önemli bir işleve sahiptir.

Türkiye’nin geleneksel İslamında Kuran’ın her müminin anlayıp okuması, ona muhatap olması kendisine muhtevadan vazife çıkarması gereken bir metin olması olağan bir durum değildir... Bu genellikle uzmanları (alimleri) ilgilendiren bir durumdur.” (Sait Şimşek, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, s. 698)

Tabii bu ilkel düşünce tepki çekmiş Akif’in ünlü dizelerine konu olmuştur:

*“inmemiştir Kur’an hele bunu hakkıyla bilin,
ne mezarda okunmak ne fala bakmak için”*

Bunu söyleyen Akif’in daha sonra Kuran’ın Türkçe çevirisindeki anlaşılmaz tutumunu açıklamak, ancak metafizik dünyaya özgü ruhsal kaymalarla olanaklıdır.

19. yy’dan itibaren kendi söylemlerine göre “Batının kültürel kuşatma ve saldırısından ancak modern forum (!) içinde sundukları ve Kuran’da buldukları sosyal ve siyasal prensipler sayesinde” kurtulmuşlardır. Örneğin Kuran’daki “danışın” emrinin İslamiyet ile demokrasi arasındaki bağlantıyı; Kuran’daki inanç hürriyetinin de, çoğulcu demokrasiyi gündeme getirdiğini söylemekte ve böylece de kaynaklara dönüşü “modernist” bir hareket olarak tanımlamaktadırlar.

“Modern” sözcüğün çekiciliğini lehlerine kullanmaktan ve fakat Batıcılığı anımsattığı için de yeri gelince reddetmekten çekinmemektedirler. “Kaynaklardan” kastettikleri Kuran ve Peygamber’in söz ve davranışları “hadis”tir, sünnet”tir. Kaynaklardan hüküm çıkarmak ancak “içtihatla” mümkün olabileceğinden, sekiz yüz yıldır kapanan içtihat kapısının açılmasını önerirler.

Hal böyle olunca “kaynağın” derinliklerine inmenin, önce onunla temas, sonra da bilgi aracılığıyla onu tanımayı gerektireceği akla gelmektedir. Çoğulcu demokrasi; danışma, düşünce özgürlüğü gibi kavramları içerdiği öne sürülen bir sistemde, hâlâ konunun asıl ilgilileri olan müminlerin kaynağa yaklaşmalarını güçleştirmek anlaşılır bir şey değildir. Yani, kaynak metnini önce müminlerin ana diline çevirmek, sonra da bilimsel yöntemlerle onu çözümlemek zorunludur. Neredeyse tam bir matematiksel kesinlik taşıyan bu örgüyü en başta din eğitiminde temel kabul etmek gerekli iken, bin bir dereden su getirerek, her aşamada müminlere güçlük çıkarmak anlamlıdır.

İHL’deki Kız Öğrenciler Sorunu

Kız çocuklarının başları kapalı ve erkeklerden ayrı eğitim görmeleri, dinen caiz olmamasına karşın kız çocukların bu okullara kabulü, kuşkusuz bir hukuki aymazlıktır. Bu sonuca maalesef Danıştay 11. dairesinin 12.12.1976 ve 976/4374 sayılı bir kararı ile gidilmiştir. Kızını İHL’ne kaydettirmek isteyen bir velinin açtığı davada Daire Anayasa’nın “eşitlik kuralına” dayanmıştır. Halbuki Anayasa’nın 174. maddesindeki yasaklayıcı hükmün tüm diğer maddelere üstün tutulması gerekirdi.

Bu okullarda kız öğrenci oranı 1990–1991 öğretim yılında %23 iken, 1999–2000’de %50’ye yükselirken türlü etkenler rol oynamıştır. Bunu, önceleri erkeklerden ayrı sınıflarda başları örtülü öğrenim görmelerine bağlayanlar, anket-

lerde kızların erkeklere oranla çağdaş değerlere yakın cevaplar vermeleri üzerine; bu kere kendilerine biçilen geleneksel rolleri reddettiklerini söyler olmuşlardır.

Ankete verilen cevaplar arasında kız öğrencilerin *“Kadınlar dışarı çıktıklarında ya da başkalarının yanında mutlaka örtünmeli midir?”* sorusuna %90,7 oranında verdikleri “olumlu” cevap dikkati çekmektedir. Fakat, örtünme konusunda kız öğrencilerin örneğin “kadınların dışarıda çalışarak eve kazanç sağlayabilir”, “fikirlerini erkeklere serbestçe söyleyebilir”, “yalnız seyahat edebilir” gibi konularda verdikleri çağdaş cevaplarla çelişen tutucu tercihleri Kuran’ın yorumlanmasında aşırı davranılmasıyla açıklanabilir.

Kızların öğrenim–eğitim dönemlerinde de karşı cinsten dini ideolojik nedenlerle uzak tutulmaları doğa kurallarına aykırıdır. Hiçbir ek açıklamayı gerektirmeyecek kadar açık olan bu bağnaz sistem sonucu yetişen geleceğin sağlıklı annelerinin, çocuklarına verecekleri ilk terbiyenin düzeyini kestirmek zor değildir. İHL’de okuyan öğrencilerin ana–babalarının öğrenim durumunun yürekler acısı düzeyi ile öğrenim sırasındaki ağır baskı birleşince ortaya çıkacak mezun profili fazla şaşırtıcı olmayacaktır.

Burada dinci ve yandaşlarının sinsice yürüttükleri bir taktiğe değinelim. Denilmektedir ki, *“tutucu aileler kız çocuklarını İHL’nin bilinen iklimi nedeniyle bu okullara göndermektedir, aksi halde hiçbir okula göndermezler, zaten Anadolu’da kızları erkence evlendirmektedir, bu çözüm kızların çıkarınadır.”*

Bu sunuş, kız çocuklarının erkeklerle aynı okulluluk oranına sahip olmaları gerektiğini baştan veri kabul etmemek gibi bir suçu içermektedir. Sadece İslam ülkelerine özgü cinsiyet farkını öne çıkaran bu uygulama, DP’lilerin günahlarından biridir. Zira “1950’den itibaren kızların okulluluk oranı düşmeye” başlamıştır.

Son yıllarda kız çocuklarını İHL’ne yönelten ve teşvik eden kesim, bunu iyi niyetle kızların çağdaş eğitimi için de-

gil, hedefledikleri İslami modelde kadına biçtikleri rolün hazırlığı için savunmakla, kendilerini ele vermektedirler. Kız çocuklarını okutmak istemeyenlere prim veren bu yaklaşım yerine, onları da erkeklerle aynı oranda ve birlikte okullandırmanın çarelerini bıkmadan aramayı yeğlemeleri daha yerinde olacaktır.

TESEV'in anketine göz atacak olursak, ilk anketör 557, ikinci 500 üçüncüsü de 370 İHL öğrencisi ana-babasının öğrenim durumunu sormuştur; aldıkları cevapları şöyle yansıtmışlardır:

İlkokul mezunu babaların oranı her 3 anketöre göre sırasıyla %52,42; %54,6; %37,6; ortaokul terk veya mezun %13,82; %8,8; %20; lise mezunu veya terk, %13,1; %8,8; %22,4; üniversite mezunu oranı ise %15,08; %7,6; %10'dur. Bu 3 anketöre verilen cevaplardan babaların %9,2'sinin okuma yazma bilmediği anlaşılmaktadır. Ancak %4,48; %10,2 ve %2,7 gibi bir oran herhangi bir okul mezunu olmamakla beraber okur yazar olduğunu bildirmektedir.

Annelerde ise okuma yazma bilenlerin oranı sırasıyla %21,8; %11,6; %7,98'dir. Bir okuldan mezun olmamakla birlikte okuma yazma bilen annelerin oranı %12,8; %6,6; %13,48'dir. İlkokul mezuniyet oranı ise %59,8; %6,2; %66,31'dir.

Annelerin %95'i ev kadınıdır; babaların çoğunluğu ise serbest meslek (esnaf) sahibidir.

İHL'deki öğretmen yapısı tablonun tamamlayıcısıdır. Öncelikle kadın öğretmenlerden ankete cevap verenlerin tamamı ile meslek dersleri hocaları dışındaki erkek öğretmenlerin çoğunluğunca paylaşılan yaklaşım, kız-erkek öğrenci ve öğretmen arasında ayırım yapmayı gerektiren bir neden olmadığıdır. (*Ankara'da bir İHL'de yapılan anket: Prof. Feride Acar, Prof. Ayşe Güneş Ayata, Dr. Demet Varoğlu, Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık, s. 100-131*) Ancak meslek (din) hocalarının tamamı "kadın ve erkeğin yaradılıştan farklı ve bu nitelik dolayısıyla ayrı tutulmaları gerektiğini" savunan bir küme teşkil

etmektedirler. Bu görüş ayrılığının –ki din eğitimi ve inanç dizgesi ile bağlantılıdır– kaçınılmaz sonuçlarının türlü şekillerde öğrencilere yansıdığı ve ailelerce de kızlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Cinsiyete dayalı mekan ayırımı, tesettür ve kız–erkek ilişkilerine yönelik tutumlar ile ilgili İHL’de yapılan gözlemler ve bunlar üzerindeki bazı görüşler şöyledir:

a) Kız–erkek öğrenciler eğitimin bütün süreçlerinde mümkün olduğunca birbirlerinden ayrı tutulmaktadırlar.

b) Derslerde, sınıflarda, binalarda, hatta bahçe ve yemekhanelerde ayırırlar.

c) Bir bayan öğretmen kız öğrencileriyle kantinde otururken bir erkek öğrenci ona bir şeyler sormak için yanlarına gelir; öğretmen de onu oturtur ve dinler. Bir idarecinin gelip “Şimdi de burada çocukları buluşturmaya mı başladınız?” gibi olumsuz şeyler söylediği nakledilir.

d) Yürürlükteki mevzuat gereği ortaöğretimin karma olması gerekirken İHL’de buna uyulmamakta, benzer şekilde kız öğrencilerin tamamı aynı renk ve tek tip başörtüsü takmaktadırlar. Düzensizliği önleme bahanesiyle “başörtüsü” kız öğrencinin üniformasının bir parçası haline getirilmiştir.

e) Mezuniyet törenleri ve kol faaliyetleri bile ayrı yapılmaktadır. Kadın öğretmenlerin tamamı ve erkeklerin meslek dersi dışında kalanları bu ayrılığı normal dışı bulmalarına, çocukların birbirine “ayrı cinsten” gibi baktıklarını, bunun karşı cinsi cazip hale getirdiği, ulaşılmazlık duygusunu artırdığı, psikolojik ve cinsel yönden uygun olmayan davranışları kışkırttığı, sosyalleşme yönünden zarar verdiği görüşünde olmalarına karşın, ailelerin bu hocalar gibi düşünmediği gözlenmiştir.

f) Erkek meslek (din) hocalarının, ayırımı destekleyen görüşleri iki konudan kaynaklanmaktadır: Adet durumları

yüzünden birlikte okurlarsa, kızlar Kuran derslerinde durumlarının belli olmasından rahatsız olmaktadır. İlsi ise “ateşle barutu yan yana koymaktır,” erkek öğrencilerde cinsi dürtüler kontrolü zorlaştırdığından, kendilerini dine verememektedirler.

g) Erkek öğretmenlerin hemen tamamı kadınların aksine flörte karşıdırlar:

- Flört kadınlardan yararlanmaktır.
- Evlilikle sonuçlanmazsa psikolojik bunalımlara yol açar.
- Okullardaki taşkınlıklarda, dövüş, hatta intiharlarda flörtün rolü vardır.
- Eğitim yuvasında flört olmaz, başka liselerde olsa bile İHL’de olmamalıdır. (a.g.e., s. 117 vd.)

Bu değerli araştırmacıların vardıkları sonuç ise özlü bir anlatım ile şöyledir:

“... Türkiye’de ortaöğretimde... cinsiyete dayalı ayrımcılık ön planda tutulmaktadır. Bu noktada İHL’nin konumu farklıdır. Bu kurum cinsiyete dayalı ayrımcılığın bir ideolojisi olarak yeniden üretildiği ve amaca yönelik biçimde öğrencilere aktarılarak, toplumda güçlendirilmeye çalışıldığı, bu ideolojinin gündelik pratiklerle de desteklendiği bir ortamdır.

... Muhafazakar ebeveyn tercihleri ile İHL’ye gönderilen (özellikle) kız öğrencilerin cinsiyete dayalı ayrımcılık kültürünü besleyen ve yücelten değer ve pratiklerde yetişmelerinin yaratacağı ciddi olumsuzluktur.”

Ancak araştırmacıları korkuya yönelten bu ağır durumun iyileştirilmesine çare olarak önerilen “Cumhuriyetin Kız Liseleri”, zamanında cinsiyet ayrımcılığının daha yumuşak bile olsa uygulandığı kurumlar olduğundan bizce canlandırılmamalıdır. Bir ödün sayılarak o kurumların da dincilerce sal-

dırıya uğrayacağı düşünölmelidir. Yapılacak iş, köktenci eğitim anlayışıyla topyekün savaşımdır.

TESEV raporunda öğrenci eğilimleriyle ilgili çıkan sonuçlar da şaşırtıcı değildir:

Okudukları Gazetelere Göre

İHL’de, cevap yok, okumaz şeklindeki cevap %33,9; normal devlet liselerinde %6,3; sol eğilimli gazeteleri okuma oranı İHL’de 0; devlet liselerinde 3,4; İHL’de İslamcı–Milliyetçi basını okuma oranı %55,4; diğer liselerde %4’tür.

İzledikleri TV Kanallarına Göre

İHL’de izlemez cevabı %24,9, İslamcı kanallar %46,1; ATV, Kanal D, Show TV, Star grubu %25,7; devlet liselerinde bu son kanalların oranı %82,9.

İHL’de cevaptan kaçınanların yüzdesinin yüksekliği anlamlı; dini medyaya eğilim ise olağandır.

Sevdikleri Liderlere Göre

İHL’de 1. derece sevilen lider Hz. Muhammed %66,2, Atatürk %9,6; normal devlet liselerinde bu oran Atatürk için %77,6; Hz. Muhammed için %12,2.

Hem ekonomik, hem kültürel hem de sosyal açıdan alt düzey ve kırsal/kasaba/şehir varoşları çıkışlı kesim çocuklarına verilen ideolojik tutucu eğitimin bunların yaşamlarında belirleyici olduğu, görevleri ve mesleklerinin icrası sırasında topluma yansıdığı bilinmektedir.

Tutucu kişi ve kurumlar, İHL’yi, “Din eğitiminde başarılı bir Türk Modeli”; laikliğe duyarlılar da Türk eğitiminin “Kara Deliği” olarak tanımlıyorlar. Bu iki zıt görüş arasında toplumsal mutabakat arayan orta yolcular varsa da, yelpazede yer alan muhtelif görüşler, 1950’den bu yana Menderes ve

Tevfik İleri'lerin bizleri nereden nereye getirdiklerini göstermektedir. (TESEV Raporu 2004) Bazılarını görelim:

- a) Milletin büyük kesimi için ciddi bir problem teşkil eden çocukların din eğitim ihtiyacı, MEB kanalıyla kısmen karşılanmıştır.
- b) İHL ile hem dini hem de pozitif bilimlerin aynı anda okutulduğu anlamlı bir Türk Modeli (!) kurulmuştur.
- c) Güneydoğu'ya din adamı göndermezseniz Hizbullah ve PKK'nın güçlendiğinden yakınamazsınız.
- d) Bina ve arsaların bağışlarına bakarsanız İHL'nin arkasındaki toplumsal desteği görürsünüz.
- e) Çok partili demokratik döneme geçişte din eğitimiyle ilgili hakların sağlanması gerekiyordu.
- f) Diyanet son zamanlarda İHL mezunlarının yetersizliğinden yola çıkarak kadrosunu İlahiyat Fakültesi Mezunlarından oluşturmak istiyor. Çünkü İHL meslek lisesi formatında, ama öğrencileri imamlık gibi mesleklere yönelmiyor.
- g) Jakoben Kemalizm gereği imam hatiplerin devlet okullarında yetiştirilmesi yani resmi bir Müslümanlık anlayışının egemen kılınması için İHL açıldı. Oysaki laik bir devletin din adamı yetiştirme konusuna girmemesi gerekir.
- h) İHL laik eğitime karşı geliştirilen alternatif bir eğitimidir. Amaçları her şeyiyle **dini bir dünya yaratmaktır**. İHL ihtiyacı tespit edilmeli, üst tarafı kapatılmalı, mezunları bir siyasi görüşün değil, İlahiyat Fakülteleri (Diyanet de olabilir) fidanlığı haline getirilmelidir.
- i) Bu okullar geleneksel dünya içinde yer alanlar ve çocuklarının da kendilerine benzer şekilde; modernleşmenin zararlı etkilerinden korunmasını sağlayacak steril mekanlarda yetişmesini isteyenlerin algıladıkları bir modeldir.

- j) İHL, kız çocuklarını da mazbut, güvenli ortamda okutmak isteyenlerin; çocuklarının hem doktor, hem savcı, hem mühendis olmasını ama dinini de bilmelerini isteyenlerin tercihidir.
- k) Çocuğun imam hatip olacağım diye girdikten sonra fikrini değiştirmesi başka meslek seçmesi demokratik bir seçimdir.

Bunlar çok kısa şekilde şöyle karşılanabilir:

- a) Din eğitimi MEB tarafından da karşılanırsa, çok abartılarak özellikle zorunlu kılınarak amacından saptırılmıştır. İHL'ye gelince, buradaki eğitim ortaöğretim düzeyinden Yüksek Okul düzeyine kaydırılmalıdır.
- b) İHL'nin mezun profili modelin başarısını doğrulamamaktadır.
- c) Din adamlarının İslamiyette aşırı akımlar karşısında etkin oldukları çok fazlaca saptanamamıştır. PKK'nın Sünni din adamlarından etkilenme şansı mezhep ayrılığı nedeniyle hiç yoktur, kaldı ki, işin yapısı da buna elverişli değildir. Örnek olarak Irak verilebilir.
- d) Bu bağışlar laik okullara yöneltilmelidir.
- e) Din eğitiminin demokrasi ile ilgisi, laiklik ve Atatürk devrimleri bağlamında ele alınmalıdır. Kaldı ki, uygar dünyadaki gibi din eğitimi daha çok din felsefesi ve ahlak disiplinlerinde yoğunlaştırılmalıdır.
- f) Diyanet İşlerinin kadrosu o kadar doludur ki, yatay geçişle meslek formatını İHL öğrencilerinin bozmak istemeleri zaten konunun can alıcı noktasıdır. Bu kaçınacak bir yara değildir, tedavi edilmelidir.
- g) Laik devlet, eğer Diyanet görevi Fettullahçı, Nakşibendi, Nurcu, Kadiri, İsmailağa vb. gibi tarikatlara verilecekse, ülke güvenliği açısından önlem almakta haklıdır. Ama son yıllarda, Hüseyin Çelik gibi Milli Eğitim

Bakanları zuhur ettiği için dincilerin endişeleri yersizdir. Kendilerine göre çok olumlu sonuçlar almaktadırlar.

- h) İHL'nin gereksinim üstündeki kapasitesi israfa neden olmaktadır, kapatılması doğrudur.
- i) Steril ortam yaratmak çağdaş dünyanın iletişim baskınlığı karşısında olanaksızdır. Kaldı ki modernleşmenin zararı, bağnaz din eğitimininkinin yanında hiç düzeyinde kalmaktadır.
- j) Mazbut ortam diye çocukları karanlığa atmak en büyük kötülüktür. Velinin bu hakkı sınırsız değildir. (Bkz. Birleşmiş Milletler ocuk Hakları Sözleşmesi)
- k) İHL öğrencisinin okulunu değıştirebilme olanağı, tüm sistemi ona göre kurmayı gerektirecek önemde değildir. Böyleleri İHL'den ayrılıp, yeniden laik okullara başvurabilirler.

KÖY ENSTİTÜLERİ

Türk milli eğitiminin en çok övünmesi gerektiği halde en fazla hücumla uğrayan bu özgün eseri üzerinde bunca yıl geçtiği halde tartışmalar durulmamıştır. Bu kurum CHP ve DP'nin elbirliğiyle tarihe gömülmüştür. Günahların eşitliğinden söz edilebilirse de, kurucu CHP'nin kendi yavrusunu yemesi ile DP'nin de köylüden yana olduğunu iddia ettiği halde ona çok yararlı olabilecek bu okulları kapatma onurunu sahiplenmesi ile her ikisi de suçlarını daha ağırlaştırmaktadır.

1940'da son halini alan bu devrimci okullar, savaşın olumsuz koşullarına karşın ülkücü bir kadronun elinde süratle çoğalmış ve gelişmişti. 1946'da öğrenci sayısı 100.000'ni aşmış, teknik kurslardan yararlanan köylü sayısı 13.500'i bulmuştur. 875 yeni köy okulu, 741 işlik ve 993 öğretmen evi yapılmış, 851 köy okulu da onarılmıştır.

Türkiye'de o tarihlerdeki 40.000 köyün 35.000'inde okul yoktu ve olanlar da 3'er sınıflı idi. 1935 CHP Kurultayında köye yönelik eğitim çalışmalarına önem verilmesi için Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan görevlendirildi. O da İsmail Hakkı Tonguç'u ilköğretim Genel Müdür'ü atadı.

Önceleri Eğitim Kurşları daha sonra da Köy Öğretmen Okulları (1936'da Kızılçullu ve Çiftelere) açılmaya başlandı. 1939'da da 3704 Sayılı Yasa ile bunlara arazi ve döner sermaye sağlandı. 17 Nisan 1940'ta Hasan Ali Yücel'in üstün gayretleriyle 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile bu okullar Köy Enstitülerine dönüştürüldü ve yenileri açıldı.

Gerek savaş sonrası ideolojik ortam, gerekse girilen çok partili yaşamın getirdiği oy kaygısı ile CHP içindeki anti-Kemalist gruplar bu kurumların yıkılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. DP de, köylüyü bilinçlendiren bu okullara sıkı şekilde yüklenince, Hasan Ali Yücel ve Genel Müdür İsmail

Tonguç deyim yerinde ise İnönü tarafından arslanların ağzına atılmışlardır.

29 Nisan 1947’de yayınlanan bir yönetmelikle enstitülerin yönetime katılmaları, yetki ve sorumlulukları kaldırılarak ilk darbe CHP’nin faşist eğilimli yeni Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tarafından vurulmuştur. 18 Haziran 1947 tarihli bir kanunla da enstitülerin sıradan öğretmen okullarına dönüştürülmesi yolu açılmıştır.

Acı ve ilginçtir ki, bu değişiklikler yapılırken, Birleşmiş Milletler Eğitim Teşkilatı, Türkiye’nin köy eğitimindeki başarısını kutlayarak, Haiti, Amazon ve Orta Afrika Bölgesinde yapacakları eğitimde Türkiye’nin tecrübesinden faydalanmak istediklerini Paris elçisine bildirmiştir. (*F. Kirby, a.g.e., s. 335–356; F. A. Barutçu, a.g.e., s. 813; Yrd. Doç. Dr. Esma Torun, Türkiye’de Kültürel Değişimler, s. 263–266*)

1947 Kasımında Yüksek Köy Enstitüsü kapatılarak öğrencileri başka okullara nakledildi, mezunlarından bazıları solcu oldukları gerekçesiyle Yedek Subay Okulundan “çavuş” çıkarıldı.

1950’den sonra DP iktidarı döneminde Köy Enstitülerinin kız öğrencileri ayrılarak Kızılçullu ve Beşikdüzü Köy Enstitülerinde toplandı. Daha sonra Kızılçullu Köy Enstitüsünün yeri ve binaları Amerikalılara geri verilerek kapatıldı. Öğrencileri Bolu Kız Öğretmen Okulu’na aktarıldı. Aynı yıllarda bazı Enstitülerdeki “Sağlık Kolları” kapatıldı.

1952 yılında Enstitülerdeki öğrenim süresi beş yıldan altı yıla çıkarıldı. 1953’te de Köy Enstitüleri programı ile İlk Öğretmen Okullarının programları birleştirildi. 1954’te ise 6234 Sayılı Yasa ile Köy Enstitüleri İlk Öğretmen Okuluna dönüştürülerek kapatıldı. (*N. Altunya, a.g.e., s. 7–9*)

1924–1930 yılları arasında belli başlı gelişmiş ülkelerin öğretmen yetiştirme sistemleri incelenmiş ve raporlar düzenlenmiştir. Bu raporlarda köy için ayrı bir öğretmen önerisi

yoktur. Yani köyler için ayrı öğretmen ve eğitimci yetiştirme önerisi ve denemesi Türkiye'ye özgüdür. Bu hazırlıklar sonucu köy eğitimi için bazı önlemler alınmışsa da bunu "ayrılıkçılık" sayan zihniyet Bakanlıkta ağır basmış ve devrimci Bakan Mustafa Necati'nin erken ölümü üzerine 1932-1933'te öğretim yılında Köy Öğretmen Okulları kapatılmıştır.

Köycülük konusunda II. Meşrutiyet döneminden beri önemli gözlemler yapmış olan devrimci Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, kısa süren Bakanlığı döneminde önemli sayılabilecek uygulamalar yapamamışsa da, Köy İşleri Komisyonunda ileride yararlı olabilecek kararlar aldırılmıştır.

Bu arada halkevlerinin köycülük kollarının 1933'te çıkarılmaya başladığı *Ülkü* dergisinde kuramsal ve gözlemsel bilgi ve önerilere sıkça yer verilmiştir. (N. Altunya, a.g.e., s. 17-24)

Tonguç ve Köy Enstitüsü Felsefesi

Tonguç'un köylünün eğitime yaklaşımının temelinde yatan özlü düşünce şudur:

"Köylüyü anlayabilmek... duyabilmek için onunla kucak kucağa, nefes nefese gelmek lazımdır. Onun içtiği suyu içmek, yediği bulgurunu yemek, yaktığı tezeğin ifade ettiği sırları sezebilmek ve yaptığı işleri yapabilmek gerekir..."

Bataklığı kurutmak, sıtmalıya kinin rejimi yaptırmak, trahomlunun gözüne ilaç damlatmak, okul binası yapmak, yaralının yarasını sarmak, gebeye çocuğunu doğurtmak, pulluğunu nasıl kullanacağını veya tamir edeceğini öğretmek, köprüyü yapmak, ıslah edilmiş tohumu tarlaya saçmak, fidan dikerek onu büyütmek ve step köylüsünün 'dal' diye adlandırdığı ağacı hakikaten ağaç haline getirmek, ulemanın işi değil, kahraman teknisyenler ordusunun işidir."

Tonguç'un bugün genel olarak Türk eğitim sisteminde teknik mesleki eğitimin ihmal edilerek yığınları işlevsiz dip-

loma peşinde koşturup, yetersiz kuramsal bilgiyle donatmaya çalışmak şeklinde özetlenebilecek gidişatı, köy bazında nasıl başarıyla çözümlemeye çalıştığını görüyoruz.

Öğretmene sadece sınıf içinde bilgi aktarma görevi verilmişti. Öğretmenlerin verdiği bilgiler köy yaşamını ilgilendirmediklerinden, o yaşamı değiştirmeye yaramadığından kullanılmıyor, unutuluyordu. Okul köye bir farklılık getirmemiştir, okullu köylerle okulsuz köyler arasında yaşam düzeyi bakımından fark görülüyordu. Köylüye göre kendi yaşamını değiştirmeyen okul, olmasa da olurdu.

1940'da çıkarılan 3803 Sayılı Yasa oylamasına 151 milletvekili katılmamıştı. Bunlar arasında ileride DP kurucuları olacaklar vardı. Çıkarı bozulacaklar arasında ağa-bey, hacı-hoca takımı da vardı. Sistemin eğitim ve öğretim şekline ve konunun bir seferberliğe dönüşmesine ayak uyduramayanlar karşı çıkıyorlardı.

Ayrıca bazı olumsuz koşullar da kendisini gösteriyordu: Devlet bütçesinden eğitime zaten yeterli pay ayrılmıyordu, ne köylerde okul, ne de enstitülerin kurulacağı yerlerde uygun bina vardı, uygun eleman da bulunmuyordu.

Bu koşullar nedeniyle ya mevcut düzene dokunmadan çözüm için 80–100 yıl beklemek veya her engeli aşarak işi kısa sürede bitirmek gerekiyordu. Bu ikinci seçenek kabul edilerek yasalar çıkarıldı, uygulamaya hız verildi. Ancak köylüden okulların yapımı ve giderlerine katılma özverisi isteniyordu ki, bu, köylünün sızlanmasına ve karşıtların da bunu koz olarak kullanmalarına neden olacaktı.

Diğer bir hoşnutsuzluk nedeni de köylerde çocukların genelde bir iş aracı olarak görülüp kullanılmaları idi. 7 yaşından itibaren erkek çocuklar üretime katkı için kullanılırlardı. Kız çocukları da annelerinin yardımcısı idiler. İlköğretim zorunlu olduğundan, çocuklarını okula göndermeyenlere ceza kovuşturması yapılıyordu. (*Ali Yılmaz, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı*, s. 55–60)

Öğrencilerin işe dayalı eğitim ve tarım, hayvancılık, inşaat becerileri geliştiriliyordu.

Köy Enstitülerinin ana ilkelerinden birisi de sanat eğitimi vermek ve okuma alışkanlığı kazandırmaktı. Batılı yazarların yapıtlarını didik didik ederek inceleme alışkanlığı kazanmışlardı. Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin çıkardıkları dergide, sınıfların düzeyi göz önünde tutularak tanıtılan kitaplar öneriliyordu.

Zengin kitaplıklar kurulmuştu. Bunlar daha çok MEB'in çevirdiği dünya klasikleriydi: Eflatun, Aristofanes, Plautus, Sophokles, Cervantes, Shakespeare vb. gibi. Bir incelemeye göre en az kitap okuyan öğrencinin kitap sayısı 29 idi.

Sanat eğitimine de büyük önem veriliyordu: Müzik, tiyatro, halkoyunları, resim, yontuculuk, çeşitli spor etkinlikleri.

Köy Enstitülerine Yapılan Eleştiriler

"Fikret Kanat, Emin Soysal gibi eğitim kökenliler dışında birçok düşünür, yazar ve akademisyenden (Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, Osman Turan, Nurettin Topçu) ki bunların hepsi sağ eğilimlidirler, gelen eleştiriler birbirine benzemekle beraber bazı küçük farklılıklar taşımaktadırlar. Ama sonuçta bunlar yıkım işine girişen CHP ve DP'li politikacılara malzeme sağlamışlar ve yol göstermişlerdir.

Örneğin Kanat, bütün vatandaşların bir ilköğretim çarından geçirilmesinden yanadır ama öğretmenlerin yetiştirilme tarzı ve uygulanacak eğitim ilkeleri yönünden katı faşizan düşünceler öne sürmektedir. Bazıları, örneğin Prof. Mümtaz Turhan bu kadar geniş bir ilköğretim çalışmasına bile karşıdır. Ona göre üstün yetenekli çocuklar bulunup çıkarılmalı, bunlardan üstün yetenekli uzmanlar yetiştirilmelidir. Türkiye'yi bu uzmanlar ordusu kalkındıracaktır. Bu-

nun yerine yaygın bir orta dereceli öğrenim sistemi kurmak zararlıdır, niteliği düşürür.”

Diğerlerinin birleştikleri başlıca konular:

“Enstitülerin kentlerden uzakta kurulmaları yanlıştır, zararlıdır, iş eğitimi ilkesi yanlıştır, öğrencilere tarım ve sanat öğretilmesi gereksizdir, onların yeterince kültür dersi görmemesine yol açar, köy öğretmenine okuldaki öğretme görevi dışında köyün toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla ilgili görevler verilmesi doğru değildir, ders kitabı dışında bol kitap okutulması, kendilerini yönetmeleri, tartışma özgürlüğü gibi demokratik ilkelerden yana değildir, kültür derslerinde özellikle tarih öğretiminde uygulanan yöntemler yetersizdir, öğrenciler yeterli derecede ‘milliyetçi’ olarak yetiştirilmemektedirler, enstitülerdeki genel yaşam tarzı ahlak kurallarına aykırıdır, tarım üretimi yapan bir çeşit devlet üretme çiftlikleri gibi fonksiyonlar yüklenmesi eğitimin bilim ilkelerine aykırıdır, bu guruptan bazı kişiler siyasi olaylar özledikleri yönde gelişince enstitülerin ‘komünist yuvaları’ olduğunu açık açık iddia edeceklerdir.” (E. Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, s. 420–421)

“CHP’li Anadolucular, bu bilim adamlarının eleştirilerini benimseyerek onların gösterdikleri yoldan yıkma işlemlerini gerçekleştirirken, kendilerini Köy Enstitülerine karşı kişiler olarak göstermemeye, açıkça karşı cephe almamaya, yıkma işlemlerinde ‘düzeltme’, ‘bazı hataları giderme’ gibi göstermeye çalışmışlardır.

Örneğin, Reşat Şemsettin Sirer, 7 Mart 1951 günkü *Ulus* gazetesinde, ana ilkeleri nasıl bozduğunu, DP Milli Eğitim Bakanına (Tevfik İleri’ye) övünerek akıl verircesine anlatır.”

Köy Enstitüsü düşmanı diğer bir grup politikacının müş-
erek nitelikleri aşırı sağcı olmalarıdır: CHP’den Fahri Kur-
uluş, DP ve AP’li Fethi Fevetoğlu. Her ikisi ne acıdır ki, Tıp

doktorudurlar ve Tevfik İleri gibi Samsun'dan politika yapmaktadırlar. Bir diğeri de CHP'nin Sirer'den sonraki Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'dur. Bu politikacılara aşırı sağcı Nihal Atsız ve Necip Fazıl gibi mürtecileri de eklemek gerekir. (a.g.e., s. 428)

DP açısından ise, Tevfik İleri'nin Köy Enstitüleri konusunda nasıl ikiyüzlü davrandığına bir örnek olarak 1944'te Samsun'da Bayındırlık Müdürü iken Ladik Akpınar Köy Enstitüsünü ziyaretinden sonra Samsun Halkevlerinin çıkardığı 19 Mayıs dergisinin 66. sayısında yazdığı makaleyi gösterebiliriz:

“Evet tesadüfen görmemiş olanların bilmeleri ve tasavvur etmelerine imkan olmayacak yepyeni bir gençliğin, yepyeni bir neslin Köy Enstitülerinde yaratılmakta olduğunu gurur duyarak, zevk alarak gördük. Dileğimiz, Türkiye için çok yararlı olan Köy Enstitüleri davasının başarılı olması ve gerçekleşmesidir. Bu güzel ve hayat dolu, istikbalimiz için çok ümit verici Enstitüden ayrılırken şöyle düşündüm: Şehirlerin kasvetli, bozucu, insanı bedbin edici havasından bunalar buraya uğramalıdır. Burası hasta dimağ ve ruhlar için bir şifa kaynağı olacaktır.”

Buna rağmen Milli Eğitim Bakanı olunca, var gücüyle Köy Enstitülerini yıkmak için çalışıyor, eski CHP'li Bakan Reşat Şemsettin Sirer'i övüyor, ona teşekkür ediyor, bu kurumları hastalıklı ve mikroplu olarak görüyor ve Tonguç hakkınca da:

“Değil ilk tedrisat umum müdürü, değil Atatürk Lisesi öğretmeni, Türk çocuğunun karşısına çıkamayacak kadar bu memlekete hiyanet etmiş bir adam olması sıfatıyla onun oradan tutulup atılması şükürler olsun bize nasip olmuştur.”

diyecek kadar kinini Meclis'te ortaya döküyor.

Bunların ciddiye alınabilecek eleştirileri yoktur, kin, nefretlerini sergilemektedirler. Bir noktada öncülükleri inkar edilemez, bunlar ABD’de daha Mac Carthy boy göstermeden, Türkiye’de var olmuşlardır.

Çok az olmakla birlikte Köy Enstitülerinden yana olan ve değerli katkılarda bulunan kesimden gelen eleştirilere örnek olarak Cavit Orhan Tütengil gösterilebilir. Tütengil’in eleştirisi, *“Çok kısa süre içerisinde çok sayıda öğrenci yetiştirilmesi niteliğin düşmesine yol açmıştır; kültür derslerine önem verilmediği için öğrenciler kültürsüz yetişmişlerdir, öğretmenlere diğerleri gibi hizmetlerinin karşılığında yalnızca maaş verilmelidir”* şeklindedir.

Köy Enstitüsü çıkışlı iki yönetici, kişisel nedenlerle görevlerinden uzaklaştırılınca bir numaralı düşman gibi çalışmışlardır. Birisi Kayseri Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Sabri Koçak, diğeri Kızılçullu Müdürü Emin Soysal’dır. Bunlardan Soysal, kişisel nedenlerle müdürlükten ayrıldığı için tepki olarak enstitülerde edindiği şöhretinden yararlanarak 1946’da bağımsız milletvekili seçilerek enstitülere karşı amansız bir savaş açacaktır. Önceleri Tonguç ve fikirlerine çok bağlı iken akrabası ve hocası Kanat ve Sirer ile işbirliğine girerek bir üçlü oluşturacaklardır.

Bir diğer eleştiri –ki asla sağcı kesimin kötü niyetlerini içermemektedir– büyük eğitimci İlhan Başgöz’den gelmiştir. Pertev Naili Boratav’ın asistanı iken solculuk suçlamalarıyla kovuşturulan ve daha sonra akademik kariyerini ABD’de sürdüren, şimdilerde Türkiye’ye tam zamanlı olmasa da gelip katkılarını esirgemeyen İlhan Başgöz, Köy Enstitülerine 1962–1963 yıllarında *Yön* dergisinde eleştiriler getirmiştir. (Turhan Tokgöz takma adıyla.)

Başgöz’ün birçok ciddi eleştiriye kapsayan düşüncelerinin özetini şu cümlede bulmak mümkündür:

“Eğitim tek başına sosyal yapıyı değiştirecek yeterli bir vasıta değildir.”

İlhan Başgöz 1968'de **Howard Wilson**'la birlikte yazdığı *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk* adlı kitapta olumlu gözlemlerde bulunmaktadır:

"Tonguç'un eğitimi böyle geniş bir meslek yol göstericiliği olarak anlaması iki önemli sonuç hazırlıyordu: Ekonomik gelişmede eğitim bir manivela ödevi görebilecekti, ulusal kalkınmada iş yükümlülüğüne demokratik anlamda olanak bulunacaktı..."

Köyde sosyal ve ekonomik değişmeyi modernleştirecek, hızlandıracak idari, mali, ekonomik tedbirler alınmamışsa, eğitimin tek başına bu işin altından kalkması olası değildir. Genellikle Türkiye'nin idari mekanizması özel olarak da öğretmenleri desteklemekle görevli Bakanlıklar, eğitmeni köyde gereği gibi besleyecek başarı koşulları hazırlayamamışlardır.

... Küçük köylerin durumu öğretmenlerin başarılı bir ekonomik çalışmayla geçimlerini sağlamalarını da engellemiştir.

Yerli ağaların politik ve ekonomik baskısı altında bulunan köylerde ise öğretmenin durumu daha da zorlaşmaktaydı... yine de güçlükler giderilmeyecek cinsten olmadığı için devlet ciddi reform anlayışında olsaydı... sonuç farklı olurdu.

Köylerin kültürel ve genel hayatlarında ileri bir seviye yaratabilmek yalnız klasik anlamda öğretmenlerle mümkün olmaz... Öğretmeni bir yandan çok yanlı işler görebilecek biçimde forme etmeye çalışmak, diğer yandan da öğretmenle birlikte köye giderek diğer iş sahalarında çalışacak eleman yetiştirecek tedbirler almak gerekir.

... Eğitim Bakanlığının 1940'dan itibaren Köy Enstitülerini kurmaya varan köy eğitimi çabalarıyla... dinamik bir çalışma havasına girmesi, Türkiye'de onu ya çok sevilen ya da çok nefret edilen bir Bakanlık haline getirmiştir." (s. 211, 223, 224, 242)

Eleştirenler arasında bir çift vardır ki, konuya onlarla son vermek isteriz. Evet bu ilginç çift, enstitü düşmanlığında karşılıklı yardımlaşarak birlikte hareket etmişlerdir.

İlki, eğitimci, eleştirmen Tahir Alangu. İlsi tanınmış yazın adamı Kemal Tahir. Tahir Alangu 1946'dan sonra kısa bir süre Köy Enstitülerinde öğretmenlik yapmış, bir öğrenci ile aralarında geçen olaydan sonra birkaç saat içinde okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. Enstitü karşıtlarının önemli bir kısmında görülen bu duygusal motif, insani zayıflıkla açıklanabilirse de, bu muhitlerde sık rastlanması dikkat çekmektedir.

Tahir Alangu, “devrimci ilkeleri savunanların yanında olduğunu” söylese de, Köy Enstitüleri konusunda çok olumsuz bir roman yazan Kemal Tahir’e tüm bilgileri aktarandır. Tabii bu bilgiler de tamamen kasıtlı ve eksikti. “En çok kınanacak yanı da kendisini Köy Enstitülerinden yana imiş gibi gösterip, enstitüleri kötülemesi ve kötületmesidir.” (E. Tonguç, a.g.e., s. 518–532)

Kemal Tahir’in sözü edilen romanı “*Bozkırdaki Çekirdek*”-tir. Kitabın arka kapağındaki tanıtım yazısında şöyle denilmektedir:

“Bizdeki toplumsal ve siyasal şartlar içinde Köy Enstitüleri köylü çocuklarının çile çekme ve azla yetinme yatkınlıklarından yararlanarak en ağır işlerde gaddarca çalıştırılıp sömürülmelerinden başka bir sonuç veremezdi. Nitekim, bu deneme son hesaplaşmada biz Türk aydınlarının halk düşmanlığımızı değilse bile halka hiç acımadığımızı ispatlamıştır. Bozkırdaki Çekirdek işte bu çapraşık dramın romanıdır.”

Kemal Tahir’in bu romandaki başlıca savı “İnönü’nün ebedi şeflik tutkusuyla köylüyü değiştirmeden, köy çocuklarını köylülüklerini kaybetmeyecek biçimde yetiştirerek, sadece doğayla boğuşacak yetenekte –kendine yeterli düzeyde tutup– yine ağanın, yine mütegalibenin buyruğunda bıraka-

cak bir eğitim yolu seçmektir.” Vedat Günyol, Kemal Tahir’den bazı alıntılar yapmıştır:

“Köy Enstitüleri Nazi Almanyasının dünyaya kabul etti-receği bin yıllık düzene bir ortam hazırlamak, köyleri köy li-derleriyle, yahut da öğretmenlerle bozulmaktan kurtararak devlete yani tek parti rejimine bağlı tutmak amacıyla kurul-muş, yoksa köylüyü okutup, aydınlatmak için değil...

Ama artık bu koşullar tersine dönmüş, Hitler yenilgiye uğramış, enstitüler komünist yuvası olmuştur. Onun için ka-patmaya karar vermişlerdir.” (Vedat Günyol, *Yeni Ufuklar Dergisi*, s. 22–37; E. Tonguç a.g.e., s. 532–535)

Tahir Alangu ve Kamil Tahir’le ilgili Mahmut Makal’dan bir kesit aktarmak istiyoruz:

“Tahir Alangu bir kız öğrenciye yan bakar, durumu öğ-renen okul müdürü (Halit Ağanoğlu), ‘Hemen bavulunu ha-zırla ve yaya düş yollara, yoksa vururum’ der. Zaten taban-ca elindedir. Böylece çıkar yollara. Gel zaman git zaman, Kemal Tahir ‘Bozkırdaki Çekirdek’i yazar. Tahir Alangu an-latmış... o da yazmıştır, Köy Enstitülerini görmeden. Bir açık oturumda bize köy dediğin dört kerpiç ev görmeye ne gerek var, demişti... Bu kitabında Köy Enstitülerinde veri-len emekleri öğrencilerin gaddarca çalıştırılarak sömürül-mesi diye nitelenmiştir.

Tahir Alangu’ya sordum: Kemal Tahir’e neden Enstitü-leri tersinden gösteren şeyler anlattığını sordum. Cevabı şu oldu: Ben K. Tahir’e Köy Enstitülerindeki günlük yaşantı-yı anlattım. Onun da Osmanlıcılığı tuttu ve tersini yazdı... Halbuki Kemal Tahir ölünce lafı çeviriyor, kitap için ilk eleş-tiriyi yazıp, anlattıklarının doğruluğunu kabul etmiştir.” (Mahmut Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, s. 250)

Böylece Köy Enstitüleri hakkındaki eleştirileri –ki her dev-rimci atılımın Türkiye’deki kaderi icabı pek boldur– burada sonlandırıp belli kategorilere ayırarak karşılamak isteriz.

Eleştirilere Karşılıklar

Üzerinde çok kapsamlı çalışmalar yapılmış Köy Enstitülerinin eğitim açısından değil tamamen siyasal nedenlerle, oy kaygısıyla kapatıldıkları bilinmektedir. CHP'nin 1946–1950 arası yaptığı dönüş, maalesef DP'nin elini daha da kuvvetlendirmiştir. Köy Enstitülerine karşı uydurulan bazı gerekçeler asıl amacı kamufle etmek için, zorlama suçlamalardır. Yukarıda değinilen eleştiriler şöyle karşılanabilir:

1) Denilmiştir ki, ileri bir toplum yaratmak için kentleşme amaç olduğuna göre köylüyü köyünde bırakacak bu düşünüş tutucudur.

Köy Enstitülerinde düşünülen öğrenci ve köylü prototipinin sonsuza değin “köylü” olarak kalması hedeflenmiş değildir. Esasen CHP'li liderler, imam hatipli Başbakan Tayyip Erdoğan'ın tasarlayıp beceremediği gibi köylünün şehirlere göçünü engellemeyi amaçlamış değillerdir. Keşke 1950'den sonra bu göç planlı ve zararsız bir şekilde gerçekleşebilseydi.

Kaldı ki, bu eğitim, tembel köylü yerine, çalışkan, üretken, kendi işini beceren, meslek sahibi köylü yaratacaktı. Bu nedenle köylü köyünde kalsa veya şehre göç etse yine aynı donanımıyla yararlı hale gelecekti. Üstelik bir meslek veya beceri ile donanmış bir köylünün daha ideal bir kentli adayı sayılması beklenirdi. Halbuki, karşılamaya çalıştığımız sav, tersine bir anlam taşımaktadır.

1930 ve 1940'larda öngörülemeyen büyük göç sonucu, sadece metropollerin varoşlarına değil, diğer il ve ilçelerde yığılan lümpen tabakanın yapısını, yaygın bir Köy Enstitüsü eğitiminin daha olumlu hale getireceği kesindi. Zira enstitülerin kaldırılmasıyla bu köylü kitlesinin sosyo ekonomik ve kültürel düzeyinin iyileşmesi beklenemezdi. Çünkü Köy Enstitüleri hiç olmazsa bir sistemdi ama getirilen sistemsizlik olmuştur. Şu anda bile Türkiye nüfusunun %30'u köylerde olduğuna göre, bu eğitimin şayet yapılabilseydi boşa gitmeyeceği kesindi.

2) Denilmektedir ki, okul binalarının imece usulüyle köylülere yaptırılması, giderlerinin karşılatılması ve diğer baskıcı buyruklar faşizan yöntemlerdir.

Bu savı öne sürenler devletçilik karşıtı, sözde liberal ekonomi yanlılarıdır. Eğitimin onların dünya görüşüne göre de bir bedeli olmalıdır. Nitekim, bugün özel okulların yaygınlaştığı düşünülürse, bu görüş egemen olmuştur. Oysa çocuğunu okutan köylünün devlete yaptığı bu aynı yardım sonuçta kendisi içindir; üstelik imece onun alışkın olduğu bir yöntemdir. Komşusu için gösterdiği fedakarlığı “okulu” için gösterdiği zaman bundan yakınmamalıdır.

3) Denilmiştir ki, kentlerde okul yapımı için bir angarya söz konusu olmadığı ve bedel ödenmediği halde, köylerde bu yola gidilmesi eşitsizlik yaratmaktadır.

Kentlerde vatandaşın ödediği birçok vasıtalı veya vasıtasız vergi, (tarım kazançları gelir vergisinden muaftır) içinde eğitim giderlerinin de yer aldığı kamu harcamalarına genel bir katılım söz konusudur. Köylü zor ekonomik durumu nedeniyle yakındığı bu durumdan çocuklarının eğitilmesine yönelik hizmet sonucu uzun erimde yararlanacağı bilincine varıp, hoşnut olabilirdi. İktidarı, muhalefetiyle herkes bu kurumları hırpalayıp köylüyü tahrik etmese idi, hoşnutsuzluk giderilebilir ve olağanüstü sonuçlar alınabilirdi. Günahın azımsanamayacak bir payı da bu tahrik nedeniyle Enstitü karşıtlarına aittir. CHP'nin 1946'dan sonraki ikircikli tutumuna DP karşı koyarak bu yararlı sisteme sahip çıkabilirdi.

4) Yine enstitülerde komünist bir eğitim ve öğretim yapıldığı öne sürülmüştür.

Soğuk savaşla başlayan bu karalama, şayet gerçekse, pekala Türk devletinin çok yatkın olduğu önlemlerle, fakat sistemi muhafaza ederek giderilebilirdi. O tarihlerde pek moda olan bu çeşit Mac Carthy özentisi suçlamaları bahane edip,

bu özgün kuruluşu yok etmek, tam bir kötü niyet örneğidir. Arkasında saklanan köylünün uyanmasını engelleme arzusudur. Zaten Köy Enstitülerine karşı çıkan siyasilerin çoğunluğu, toprak ağası ve çıkar çevreleri ve onların maşaları idi.

5) Kız–erkek birlikte eğitim, tutucu çevrelerin tepkisine neden olmaktaydı.

Halen devam eden (İHL nedeniyle) bu çağdışı iddianın kökeni, dinci çevrelerin tutuculuk, geri kalmışlık adına devrimlere karşı çıkışlarının bir parçasıdır. Onlara kalsaydı bırakın Köy Enstitülerini, tüm temel devrimler esasen hiç yapılmamalıydı. İşin hazini, özgürlükler adına siyaset yapma iddiasında olan DP, ne kadar devrim karşıtı akım varsa onu canlandırıp arkasına geçmiştir.

Köylüye yapıştırılan bu sözde tutuculuk yaftası, her türlü içtenlikten yoksundur. Türk köylüsü, kadın–erkek, çoluk–çocuk, gece–gündüz yokluk ve kıtlık içinde doğayla boğuşurken, kaç–göç düşünmüyordu ve tutucuların da köylerde buna karşı çıktıkları duyulmamıştı.

“Çocukların enstitülerde, devlet güvencesinde saygıdeğer yönetici ve öğretmenlerin ellerinde bulunmalarını ilkelce eleştirmek, ulusal oyunların, horonların çoğu kez kimi köylerde kız–erkek birlikte oynamasına karşın enstitülerdeki bu sağlıklı etkinliklere ‘kadın oynatma gözüyle bakmak hele eğitimcilerden gelirse kuşkusuz kınanmalıdır.

Kız öğrencilerin pantolon–ceketlerine, gocuk ve pelerinine karşı ‘komünist modası giyiyorlar’ diye kimi politikacılar meclis kürsüsünü yumrukladılar. (Pakize Türkoğlu, Tonguç ve Enstitüleri, s. 538)

Kendisi de Köy Enstitüsü çıkışlı olan Türkoğlu’nun bu konuda çok haklı yakınmaları vardır:

“Enstitülerde okuyan binlerce kız–erkek köylü çocuğu, ana babaları, konu komşuları birlikte eğitimi yadırgamaz-

ken, ilgisi olmayan kentliler, zenginler, ağalar, hacılar, hocalar, kimi bürokratlar, özellikle politikacılar kıyameti koparıyor, yer yerinden oynuyordu 'köy kızları elden gidiyor' diye.

Çünkü onlar, köy kızlarını ancak kendileri için hizmetçi, besleme, odalık olabileceklerine koşullandırmışlardı. Doğal olmayan köy kızlarının öğretmen olması, yüksek öğrenim görmesi, keman çalması, opera yapması, motosiklete binmesi ve bilinçlenmesiydi." (s. 539)

6) Bu eğitimin yaygın şekilde yapılması yerine sadece az sayıda üstün yeteneklilere yöneltilmesi aynı sonucu verecekti.

Çünkü bu üstün yeteneklilerin işlevi yine toplumun diğer kesimini yetiştirmek olacaktı. Kaldı ki, üstün yetenekliler bu sistemde de öne çıkıp önderlik görevini yüklenebilirlerdi, ki yüklenmişlerdir de.

Ekonomik koşullardaki yetersizlikler 1945 savaş sonrası açılım ve kalkınma ile aşılabacak, kaynaklar sadece maddi kalkınmaya özgülenmeyecek, insana da yatırım yapılabilirdi.

İşte Enstitüleri acımasızca eleştiren bu sözde düşünür ve eğitimciler, DP'nin eğitime (insana) yatırımda duyarsız kalmasını hiçbir şekilde eleştiri konusu yapmamışlardır.

7) Kültür dersleri dışında öğretmen adayının tarım ve sanat ile uğraşması zaman kaybıdır.

Açıklandığı üzere eğitimde çağdaş yönelimler, uygulamalı öğretimin işlevselleği üzerinde fikir birliği içindedir. Kültür derslerinin sadece klasik eğitimden ibaret kalmayıp, edebiyat, müzik, resim, heykel vb. de kapsamı, incelenmiş bir zevk yeteneği geliştireceği için kuşkusuz daha verimli olacaktı.

Karşıtların kültür dersi diye tanımladıkları klasik ezber yöntemi, bilinen sakıncaları taşımaktadır. Bunlara ağırlık verilmesinde ısrar etmek çağdışıdır, şimdilerde aynı tutucu kanat, bu eğitim yönteminden kurtulma çareleri aramaktadır.

Ders kitabı dışında bol kitap okunması, özgür tartışma yollarının açılması, çağdaş eğitim ilkelerinin en başta gelenlerindendir. 80 yıl önce bunları önerenleri kınayanlar tarih önünde yanılmışlardır.

Tarih dersleri nedeniyle öğrencilerin yeterince “milliyetçi” yetiştirilmedikleri bir başka çelişki örneğidir. Türk Tarih Tezi’ni ırkçı–milliyetçi bulan sözde liberaller, Köy Enstitülerine gelince hümanist tarih eğitimini bu kere “az milliyetçi” bulur olmuşlardır. Sağcı ve diğer tutucu kesim zaten sistemi topyekün sakıncalı gördüğü için onların ilkel ölçütleri önemli sayılamaz.

8) Köy Enstitülerindeki tarım öğretimi, kuşkusuz Tarım Bakanlığı uzmanlarının sonul amacına hazırlık evresini teşkil etmektedir.

Öğretmen köylüye, tarım uzmanına başvurmayı, tekniklerden yararlanmayı –o tarihte ne makineleşme ne gübre ne de sulama söz konusu idi, tarım karasaban ve kağınyla yürütülmekteydi– teşvik edecek, yol gösterecek, birikimini aktaracaktı. Çağlardan gelen tutuculuk o denli idi ki, hastası için doktora başvurmayan köylü, tarım alışkanlıklarını da kolayca terk etmiyordu. Yoksa köy öğretmenine bir tarım uzmanı düzeyinde bilgi yüklemek elbette söz konusu değildi.

“Hareketin öncüleri hiçbir zaman hiçbir yerde ekonominin görevini eğitime devrederek köyü eğitimin sihirli değneğiyle kalkındırma iddiasında bulunmamışlardır. Bu ve enstitü hareketinin köyü kalkındıracağı efsanesi gibi deyimler sadece sistemi iyi tanımayanların zihinlerinde çöreklenmiş yanlış anlamalarıdır.

... Ne yapmalıydı? O çağın koşulları onlara atılış yapma olanağı vermişti. Önce diğer reformlara girişilsin, ki onları başarma olanağı çok zayıftı, eğitim beklesin mi demelilerdi? Amaç, kalkınma çabalarında kullanılacak köye gerekli her türlü elemanı yetiştirmektir. Bu programın sadece

bir kısmı uygulanabilmiştir.” (E. Tonguç, a.g.e., s. 506–512)

Marksist terminoloji ile “*Bir toplumda altyapı ilişkileri değişmedikçe, daha doğrusu üretim araçlarının mülkiyetinde köklü değişiklikler yapılmadıkça herhangi bir eğitim sistemiyle o toplumda köklü bir değişiklik yapma olanağı yoktur*” denilmektedir. Köy Enstitüleri kurucularının hiçbirisinin toprak reformuna karşı olmadıkları bilinmektedir. CHP’nin 1945 Toprak Reformu Meclis’te egemen güçlerce kuşa çevrilmeseydi, belki Marksistlerin altyapı beklentileri gerçekleşecekti. Bunda enstitücülere bir kusur yüklenemez. Yarı yolda bırakan politikacılar olmuştur.

Gerçekçi kimseler olan kurucular köyü sadece eğitim yoluyla kalkındıramayacaklarını elbette biliyorlardı. Onların amacı köylüyü canlandırmak, uyandırmak idi. Böylece onlar altyapı devrimlerinin gerçekleşmesini isteyecek bilince erişeceklerdi. Bu bir “devrim” yani “ihtilal” telkini değildi.

Bu açıdan demokratik idi. Ama, ağa–bey ve onların sözcüleri –ki gönüllüleri de vardı, parayla tutulmuşları da– bu tehlikeyi sezmekte gecikmediler. Marksistlere verilecek karşılık da bu olmalıdır.

Özetle denilebilir ki, Köy Enstitülerinin yıkımına CHP ile başlamış olmak, DP’yi bu yıkımı sürdürme konusunda haklı kılmaz. DP liderleri genelde eğitimi ve özelde enstitülerin yıkım işini –CHP yolu açmış da olsa– Tefik İleri gibi eğitime yabancı, tutucu, sert ve popülist bir politikacıya bırakmak yerine, daha çağdaş ve demokratik bir düşünceyle ele almalıydı.

1950 devrimi –kendileri böyle adlandırıyorlardı– geriye doğru atılımlarla değil, Atatürk devrimlerini Türk aydınlarının beklentilerine uygun çağdaş bir yönde geliştirilmeliydi. Köy Enstitüleri faciası beklentileri karşılamayan acı bir örnek teşkil etmiştir.

9) *Kemal Tahir'in, çileye yatkınlıklarından yararlanarak köylü çocuklarının gaddarca sömürüldükleri savı da, yazarın sivrilik ve orijinallik merakından gelmektedir.*

Kemal Tahir'in bu savı da tıpkı Kurtuluş Savaşı'nı ve Atatürk'ü küçümseyip Abdülhamit'i yüceltmesi gibidir. 1940'lı savaş yıllarında Türk halkı ve ordusu da aynı zor koşullarda yaşıyordu. Köy çocuğu da geldiği köyde, okulundan daha elverişli bir yaşam sürmüyordu. Enstitüde eğitilmenin dışında öğrenicilerin yeme, barınma, giyinme ve sair gereksinimleri evlerinden daha üst düzeyde karşılanmaktaydı. Kemal Tahir'in İnönü'ye atfen "bir Nazi düzeni" kurma amacıyla enstitüleri yattığı yolundaki suçlaması da gerçeklerle bağdaşmamaktadır. İnönü'nün savaş sırasındaki tercihi Nazi-Faşist Cephe olmadığından, bunu enstitülerde uyulmasına olanak yoktur. Tıpkı 1. Dünya Savaşı'nda İttihatçıların yaptığı gibi Almanlarla işbirliği yapabilir, hatta savaşa da katılabilirdi. Alman orduları Moskova önlerine geldiğinde bu fırsat hazır idi. Üstelik 1940'larda İnönü'nün Türkiye'deki ırkçıları nasıl kovuşturduğunu –Türkeş ve Atsız'ın tabutluklarda öyküleri– Kemal Tahir yakinen bilmekteydi.

Celal Bayar'm Komünist Mahmut Makalı Köşke Çağırması

Son olarak Celal Bayar'm Mahmut Makal'ı Köşk'e çağırma öyküsüne de yer vermek istiyoruz.

15 Haziran 1950 günü yani Arapça Ezan Yasası'nın Meclis'te görüşülmesinden bir gün önce Makal Köşke çağrılır. Henüz o tarihte Nurullah Ataç'ın Köşk'teki çevirmenlik görevi devam etmekteymiş, ancak çağrının kimin isteği üzerine gerçekleştiği anlaşılamamaktadır. En iyisi konuşmayı Makal'm ağzından aktaralım:

“O görüşmemizde Bayar beni çok benimsemiş göründü. Partilerine çok yararım dokunmuş, 27 yıllık tek parti döneminin ipliğini pazara çıkarmışım. Tevekkeli sonradan Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri başta olmak üzere DP adayları seçim meydanlarında boşuna övmüyorlardı beni. Tonguç başta olmak üzere Köy Enstitülerinde çalışan öğretmenleri bakanlık emrine alarak cezalandıran da onlardı. Köy Enstitülerini kapatanlar, beni cezalandıranlar da onlar ve onların ardılı iktidarlardı.

Ayrılırken şunu söyledi Bayar: ‘Bir sorunun olduğunda, Eğitim Bakanına, Başbakana gitmene gerek yok. Bana gelebilirsin.’ O görüşme Bayar’la benim ilk ve son görüşmem oldu.

Dahası var: Celal Bayar beni yıldırım telgrafla kendi köyüne öğretmen olarak tayin ettirdi. Bursa’nın Umurbey köyüne. Ben de kendi köyüme atanmam için dilekçe verdim ve köyüme atandım, Eylül 1950’de.” (M. Makal, a.g.e, s. 250)

İçinden çıkılması zor bir olgular dizgesi: Celal Bayar kendisi 1939–1950 dönemi hariç, bu 27 yılın 16 yılı Bakan ve Başbakan olarak sorumluluk aldığı dönemin “ipliğini pazara çıkardığı” için Makal’ı kutluyor. Tabii kendisiyle beraber Atatürk’ü de kurban etme pahasına.

Yine anlaşılmaktadır ki, aşırı milliyetçi–mukaddesatçı Tevfik İleri ve diğer DP’liler “Bizim Köy”ün komünist yazarı Makal’a 1950 seçim propagandalarında sahip çıkmışlar (!). Ne amaçla? Sırf CHP’yi hırpalamak için. Halbuki DP en az CHP kadar komünist düşmanıdır. Hele Tevfik İleri.

Bir diğer şaşırtıcı saptama, DP’nin Mahmut Makal’ı iktidarının ilk günlerinde böyle sınısıcak kucaklayıp sonradan hırpalaması. Acaba iktidar sarhoşluğuyla veya bilgi noksanlığından mı Makal’ın sabıkasını unuttular veya farkında değillerdi? Zira Makal 1949’da tutuklanıp bir ay hapis yatmış ve aklanmıştı.

Makal köyüne atanır atanmaz, Niğde Eğitim Müdürü, Tevfik İleri’nin buyruğuyla önce Makal’dan “kitaplarının yabancı dile

çevrilmesini istemediğine” dair yazı ister; sonra da jandarmalar gün gelip evini didik didik etmeye başlar. 19 Kasım 1951’de TBMM’nin gizli oturumunda R. Ş. Sirer, T. İleri, A. Menderes, H. S. Tanrıöver, hep Tonguç ve Makal’ı çekiştirirler.

Tüm bu nedenlerle Bayar’ın Makal’a gösterdiği yakınlık DP’nin Köy Enstitülerine bakışıyla da çelişmektedir. Çünkü Makal’ın adı, belki Tonguç ve Hasan Ali kadar Köy Enstitüleriyle özdeşleşmişti. Mazallah, Makal Bayar’ın köyü Umurbey’de çalışmaya başlasaydı yine Tefik İleri, Makal’ı böyle rahatsız edebilecekti miydi?

Ey politika sen nelere kadirsin!

Köy Enstitülerinde Alınan Sonuçlar

Bu tartışmaların sınındığı alan, öğrencilerde öğrenim sırasında ve sonunda gözlenen değişim ve alınan sonuçlar olmalarıdır.

“26 Kasım 1943’de bir Köy Enstitüsü (adını belirleyemedik) son sınıf öğrencilerine bir Türkçe ödevi verilir. Bu, bir tür “Enstitüyü bitirme tezidir.” Soru şudur:

“Beş yıl önce ancak ilkokulu bitirmiş bir köy çocuğu olarak geldiğin bu müesseseden, bugün cemiyetin ileri saflarında tarihi rol almış bir eleman olarak ayrılıyorsun. Bu yetişme zamanı içinde kendinde ne gibi değişiklikler görüyorsun ve tarihi rolünü tam yapabilmek için kendinde ne gibi vasıflara lüzum hissediyorsun? Bunlardan sende olanlar hangileridir?”

“Son sınıftaki 49 öğretmen adayının tümünün bu soruya verdiği yanıtları sunuyoruz. Bu 49 öğrencinin yaklaşık yarısı Yüksek Köy Enstitüsüne alınmaları nedeniyle köylere gide-memiştir” (Öğrenci Gözüyle Köy Enstitüleri, Seyfi Koryürek-Hayati Tahsin Yılmaz, Görkem Yayınları, 1992 Birinci Bölüm)

Bu 49 öğrencinin el yazılarıyla verdikleri cevaplardan örnek olarak seçtiğimiz bir kaçından alıntılar yapıyoruz.

1) Mehmet Ali Ergül No:80

Beş yıl önce Enstitüye geldiğimde görüşüm az, bilgim kıt, yargılama kudretim eksikti. Kendimde bir güven, bir maharet ve bir iş yapma fikri uyandı. Bir iş başına geçtin mi, o işi cesaretle ve maharetle yapmayı kendimde duyuyorum... Önceleri herhangi bir vaka ve haksızlık vukuunda gayet hissiz kalan ben, bunların bugün hiçbirisine göz yummayı beceremiyorum. Şimdiye kadar köylülerimin zalim, parazit ağaların elinden çektiklerini hatırladıkça vicdanım sızlıyor...Köylüyü kurtarmak için sabırsızlanıyorum.

2) Mehmet Ünver No: 87

Beş yıl önce sadece memur olmak maaş almak ve rahat yaşamak sevdasında idim... Bugün kerpiç yığını köylerden uzaklaşmak şöyle dursun, bizzat ona koşmak, onu yeniden kurmak, imar etmek istiyorum.

3) Kadir Aytekin No: 49

Gelişimdeki maksat fazla maaş almak iyi giyinmekti. Geldiğim gün beni inşaata gönderdiklerinde "talebe çalışır mı?" diyor, kaçmayı bile göze alıyordum. Aradan zaman geçtikçe arkadaşlarımla neşeli çalışmaları beni de içlerine aldı, yavaş yavaş işe ısınmaya başladım... Günler devam ederken, öğretmen okulu Enstitüye çevrildi ve maaşlar 20 liraya indi... Bizler neredeyse Enstitüyü terk edecektik...

Gördük ki bazı öğretmenler muvaffak olmuş, bazıları da pasif kalmış ve bir iş yapamamışlar. Bundan anladık ki köyde muvaffak olmanın bazı şartları var. 1) İşbilir olmak 2) Kibirli olmamak 3) Önder olmak 4) Kimsenin tesiri altında kalmamak 5) Milli oyunları oynamak, öğretmek, musiki aleti kullanmak 6) İyi ahlak sahibi olmak.

4) Ali Özcan No : 84

Sanat, ziraat iş alanlarında köylü için daha iyi, doğru, kolay yollar gösterecek taraflarla daha fazla alakadar oldum. Mesela, ziraatle tohum temizleme, ilaçlama, hastalıklara çareler, bağ ve ağaç dikmek için kirizma gibi faaliyetler... Evin planını yapmayı, yapılmış planları tatbik etmeyi, taş, tuğla, kerpiç, duvar yapmayı burada öğrendim... Benim köyümde milli oyunlar tamamen ölmüştür. Bunun yerine Bizans'tan kalma kadın oynatma tutmuştur...

5) Yusuf Demirci No: 66

Bir elimde kültürüm, bir elimde sanat ve ziraatimle, içimde ise koşmak ve işle yoğrulmak heyecanı doğup duruyor. İşte bu heyecan, avucumda taşıdığım bütün bilgi ve becerilerimi göstermek için beni daima zorluyor.

6) Aziz Azmi Erdoğan No:62

Bugün artık köy sanatlarının sönüşü halk musikimizin kültür diyarlarımızdan uzaklaşması, köyün hamamsızlığı, hükümet soyguncularının zulmü, müstebit tüccarın pençesi, akarsuların bir işe yaramayışı, şelalelerin avareliği, çiftlik gübrelerinin koku membaı oluşu, Ahmet Ağanın öküzünün hastalığı, köy âdet ve ananeleri, zavallı Satı'nın ölüm döşeginde inlemesi benim içimi bir kor gibi yakıyor.

7) Haydar Sağcan No: 73

Bu müessese 5 yıl önce köy öğretmen okulu olarak açılmıştı. Buraya gelişimdeki maksadım bir memur olmaktı. Bu fikir bende epey devam etti. Bundan sonra hem mektebin adı değişti hem de benim görüşlerim ve gayem değişti.

8) Hanife Tezer No: 72

1937 senesinde Mahmudiye köy öğretmen okuluna talebe olarak girdim... Çıkınca aylığım 60 lira olacaktı... Bununla güzel elbiseler giyip, beyler gibi yaşayacaktım. Bir gün Köy Enstitüsü lafı çıktı, buradan çıkanlar 20 lira ücret-

le, ziraat aletleri ve bağ bahçe alacaklarmış. Epeyce üzüldüm. Çünkü 60 liranın hatırı için beklememiş miydim?

9) Fahir Topsöz No: 63

İsim Enstitü olunca adeta isyan ettik. Asıl sebep 60 lira maaşın 20 liraya düşmesi idi... Sonradan anladık ki...

10) Mustafa Aydoğan No: 112

İyi elbise giyen, okuyan, kravat takan memleketin en kıymetli elemanıdır, memleketi imar eder, bilhassa köylerimizi kalkındıracak olan onlar zannediliyordu. O halde ben de onlar gibi olmalıydım. Kurtarmak için sabırsızlanıyorum.

Bu cevaplardaki içtenlik bu insanlarda şimdi 70 yıl sonra dahi aynı şiddette devam ettiğine göre sorgulanırken insafli olmak gerekir.

Halkevleri

Cumhuriyetin ikinci özgün aydınlatmacı kurumu Halkeverleridir. Cumhuriyet çağdaş bir devlet yapısı kurma yolunda Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren büyük uğraş vermiştir. Devletin yapısı M. Kemal ve arkadaşları tarafından, usta titizliğiyle onuncu yıla kadar tamamlanıyordu.

Kuruluş ilkelerini –ki bunlar devrimlerdir– halka anlatmak, onu bilinçlendirmek gerekiyordu. İlköğretim seferberliği çocuk ve gençlere yönelirken, yetişkinleri de eğitmek gerekiyordu, bu da halk eğitimiyle sağlanabilirdi.

Köy Enstitülerinin ön araştırmalarının yapıldığı 1930'lu yılların başında kent–köy kültürel kalkınmasının birbirine koştur yürütülmesi düşünülmüş, hazırlık döneminde köy öğretmenleri ve eğitimi Halkevlerinin Köycülük Kolları bünyesinde ele alınmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocaklarıyla bu görev yerine getirilmeye çalışıldı. Ancak Türk Ocakları zamanla dev-

rimlere karşı çıkmaya ve Mussolini hayranı faşist görüşlere doğru kaymaya başlayan bir yönetimin etkisine girdiği için kapatılmaları yoluna gidilmiştir (24 Mart 1931).

Boşluk resmen 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleriyle dolduruldu. Halkevlerinin amaçları Parti Genel Sekreteri Recep Peker tarafından şöyle açıklanıyordu:

"... Uluslaşma sürecinin tamamlanabilmesi için kesinlikle okul eğitiminin yanı sıra bu halk eğitime ve terbiyesine gereksinme bulunmaktadır. Türkiye'de yetişmiş bir insan birikimi vardır, bunlar Halkevleri aracılığıyla Türk toplumuna rehberlik yapacaklar, sosyal ve kültürel çalışmalar da bulunacaklardır."

Daha sonra Halkevlerinin hazırlayıcısı ve sorumlusu Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, Recep Peker'e ek olarak şunları söylemiştir:

"Halkevleri çevre ve bölge halkıyla kaynaşmaya aracılık edecek, başlıca dokuz kol olarak çalışmalarını yürütecek. Dilin ve yazının yabancı öğelerden temizlenerek ulusal bir yapıya kavuşturulması gerekir, ulusal benliğin kazanılması için Türk tarihinin yeniden yazılması gerekir, güzel sanatlar çok önemlidir. Temsil şubeleriyle tiyatro faaliyetleri geliştirilerek, ulusal bilincin uyanmasına yardımcı olunacak, spor kollarıyla beden gelişme sağlanacak, hayır işleri ve sosyal yardımlaşma için faaliyet gösterilecek, yeni abece doğrultusunda okuma yazma seferberliği yürütülecek, kurslarla halkın yetenekleri geliştirilecek, kitaplıklarla halkın okuma isteği karşılanacak, köycülük kollarıyla köye hizmet götürülecek, vb..." (Anıl Çeçen, Halkevleri, s. 111-115)

Atatürk'ün girişimleriyle kurulan Halk Okulları ve ulusal kültür yuvaları çok sayıda çalışmalar yapmışlar ve önemli işlevler yerine getirmişlerdir." (s. 136)

Bazı rakamlar vermek gerekirse: 1934 yılı içinde Halkevlerinde 1537 konferans, 402 konser, 539 temsil verilmiştir. Bu etkinliklere katılan halkın sayısı 800.000 kişiyi geçmiştir. Kitaplıklardaki kitap sayısı 97.000'i bulmuş, okuyucu sayısı yarım milyona yaklaşmıştır.

1940 yılında sayılar: konferans 2835, dinleyici 1.000.000'dan fazlaya yükselmiştir. Türkçe, yabancı dil, biçki–dikiş, müzik, resim, heykel, çiçekçilik, muhasebe, motorculuk, daktilo gibi kurslara 345.672 kişi katılmıştır. Kitap sayısı 349.093'e okuyucu da 2.000.000'a ulaşmıştır. 38 Halkevinde sinema salonu açılmış ve düzenli film gösterilmiştir. Düzenli olarak dergi yayınlayan Halkevi sayısı 26'yı bulmuştur. (a.g.e., s. 145 ve 185)

Kapatıldıklarında, 48 Halkevi, 4322 Halkodası vardı. O günlerin olanakları düşünüldüğünde bu kültür etkinliklerini azımsamak zordur. Tahminimize göre kitap ve okuyucu sayısı mutlak rakamlarla bile bugünlerle rahatlıkla kıyaslanabilir.

1947 CHP Kurultayında Halkevleri için bir komisyon kurularak rapor hazırlanmış ve ilke olarak vakıf statüsüne geçilmesi ve bağımsız bir çalışma düzeni kabul edilmişti. Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun anlattıklarına göre, CHP yöneticilerinden Sahir Kurutluoğlu kendisine başvurarak iki yıl sonra seçimde DP iktidara gelirse, bu 5.000'i aşkın kültür yuvasına ve kitaplıklara yazık olacağını belirterek, başka bir parti tarafından kapatılmayacak bir statüye bir an önce kavuşturulması için fikrini sormuştur. O da en iyi çarenin Vakıf olduğunu söylemiştir. Ancak, CHP üst yönetiminin eski bürokratik alışkanlıkları nedeniyle değişiklik seçimlere kadar gerçekleşmemiştir.

Bu dönemde DP'liler sürekli Halkevlerine hücum etmekteydiler, yapılan yardımların anayasaya aykırı olduğunu, bu kuruluşların belediyelere devir edilmesi gerektiğini öne sürüyorlardı. Yeniden açılan Türk Ocaklarının başkanı Hamdul-

lah Suphi Tanrıöver, bu vesileden yararlanarak hem Halkevlerine, hem devrimlere ve hem de Atatürk'e –ki sağlığında Atatürk'ü çok yüceltiyordu– saldırılarda bulunuyordu.

DP iktidara gelince Menderes'in durumu gerçekten ilginçti, çünkü politikaya Aydın Halkevi Başkanı olarak başlamıştı. Açılış konuşmasında şunları söyleyecekti (19 Şubat 1932):

“Geçen yıl Gazi Hazretlerinin kafasında olan Halkevleri düşüncesi bugün gerçekliğe kavuşmaktadır. Ulusal amaçları kökleştirecek, sosyal ve ulusal dayanışmayı destekleyecek olan bu kurum halkın içten desteğine gereksinme duymaktadır.” (A. Çeçen, a.g.e., s. 246)

İktidarında Menderes CHP'nin her şeyine olduğu gibi Halkevlerine de hücumla başlayacaktır:

“Bunların bir kısmı malum olduğu üzere Türk Ocaklarından intikal etmiştir... Şimdi haksız iktisabın kanun ve hak yoluna ne surette irca olunabileceğini (döndürülebileceğini) Meclis'in bir encümeni araştırabilmektedir.

Sonra dedim ki, bırakalım encümeni, kanunu, bırakalım anayasayı, bunu tehir edelim. Ben size soruyorum, hukuk vicdanınıza hitap ediyorum... bugün Atatürk'ün emirlerinin hâlâ muta olduğunu kabul edenler vardır, onu bırakalım, mazide yapılan haksızlıkları düzeltmek kararında iseniz ve hakikaten hukuk devleti içinde hakka, hukuk esasına dayanan bir parti olmak istiyorsanız, bizimle bu haksızlığın iadesi için müzakereye girmeniz lazımdır.”

Menderes bu suretle hem Halkevleri hem de CHP malı için bu parti ile müzakereye girmek ve konuyu “hukuk yoluyla” değil karşılıklı anlaşarak çözümlemek istediklerini gruba anlatmaktadır. Ama sözlerinde Halkevleri gibi büyük bir tasarıyı yaşama geçiren Atatürk'ü ve de hukuku küçümseyen, ihmal eden örtülü bir düşünce sezinlenmektedir. Asıl amacının Halkevlerini yok etmek, bunların baştan itibaren

yararlı değil hatta zararlı olduğunu bile öne sürecekt kadar ileri gitmek olduğunu saklamamaktadır:

“Halkevleri denilen müessese bugün bünyei içtimaiyemizde bir diken gibi, bir cismi ecnebi gibi ehemmiyeti mevcut olmayan bir şeydir. İçtimai siyasi fonksiyonu kalmamış, kapılarına zincir vurulmuştur.

Halkevleri kuruldukları andan itibaren bu vasıflarını muhafaza etmemişlerdir. Halkevleri ve Halk Partisi Müfettişliği yapmış bir arkadaşınızım. Hiç fonksiyon yapmamış, yapamamıştır...

Buyurdular ki, halkı demokrasi terbiyesi ile yoğuracak müesseseler haline getirmek lazımdır. Kendilerini ikaz ederim, hiç farkında olmadan totaliter bir zihniyetin ifadesinde bulunuyorlar.” (c. II. s. 242–257, DP Meclis Gurubu, 12 Aralık 1950)

Demokrasi terbiyesi vermek amacıyla olsa da olmasa da, seçkinlerin halkı aydınlatıcı konferanslar vermeleri, sanat etkinliklerinde bulunmaları vb. –içerikleri şayet “totaliter” değilse– ne gibi sakınca yaratmaktadır; bu nokta askıda kalmaktadır. Halbuki, Menderes faşizan, Nazist, komünist bir öğretimin kitlelere sistematik bir şekilde zorla şırınga edilmesini kastediyor ki, bu çok insafsız bir suçlamadır. DP devrindeki gibi kültür ve eğitim faaliyetlerini en alt düzeye indirip, halkı gereksinimi olan çağdaş “bilgiye” ulaşmaktan uzak tutmak, en azından ona bir sunuda bulunup, merak uyandırmak külfetine bile katlanmamak, görsel ve yazılı medyanın hemen hiç ulaşamadığı –esasinda pek de var olmayan– hedef kitleyi, yüzyıllardır içinde bulunduğu köhne dünyasında yalnız bırakmak, 1950’yi devrimlerin kırılma noktası olarak niteleyenlere hak verdirmektedir.

Halkevlerine Menderes’in faşistliği reva görmesi, Müfettişliği ve Başkanlığı dönemlerini anımsayıp aynı nitelemelerin kendine dönebileceğini akla getirmekten başka bir şey değildir.

“Muasır Medeniyet” yolunda kültür ve eğitim edinmeye yönelik bir sistemi kolayca küçültücü niteliklerle suçlamak, DP ve Menderes’in düzeyi hakkında yargılarımızın pekişmesine neden olan birçok olgudan birisidir. Pekala Köy Enstitülerini ve Halkevlerini iyileştirici reformlara tabi tutabilir, halkın hizmetine sunmaya devam edebilirlerdi. Amacının üzüm yemek değil, bağcıyı dövmek olduğu anlaşılmaktadır.

İşin tuhaf yanı Menderes’in Halkevleri konusunda bu kadar kökten, yıkıcı karara varması zaman almış, söylediği gibi CHP ile uzun temaslar yapmış ve anlaşma yolları aramıştır. Faik Ahmet Barutçu’nun anılarında yer aldığı üzere çözüm yolları içinde “kapatma” en son olasılık idi. Çünkü, Samet Ağaoğlu, (Başbakan Yardımcısı) Hamit Şevket İnce (DP Grup Başkanı) Halkevlerinin hazineye veya üniversitelere bağlanmasını ve fakat kapatılmamasını önermekteydiler. Menderes’in CHP malları ve Halkevleri konusunda Faik Ahmet Barutçu (CHP Meclis Grup Başkan Vekili) ile altı kere konuştukları bilinmektedir.

Hatta Menderes ile “hiçbir hükümet tarafından bir yasayla bozulmama koşuluyla, gençliğin kültürüne hizmet edecek amaçlarını ayrıca saptamak üzere Halkevlerini CHP’nin malı olarak, bir kurum durumuna getirme” konusunda ilke anlaşmasına varıldığını da Barutçu öne sürmektedir. (*F. Ahmet Barutçu, a.g.e., s. 474*)

Ancak eklemek gerekir ki, Menderes’in gerek CHP malları ve gerekse Halkevleri konusunda, o tarihlerde CHP ile girdiği “bahar havası”nın etkisiyle daha yumuşak çözüm yollarını gruba kabul ettirmek için bazı girişimleri olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat Barutçu ile ilk toplantısının 11 Aralık 1950 ve grupta yukarıda alıntıladığımız suçlayıcı konuşmasını da 12 Aralık 1950’de yaptığı düşünülürse, Barutçu ile temaslarında ve söylediklerinde içten olmadığı veya zaman kazanmak istediği görülür. Barutçu’ya beşinci konuşmasında şunu söylemiştir:

“Halkevleri sorununu düşüncelerini söylemeleri için Grup Yönetim Kuruluna gönderdim. Ben ‘Hükümetin düşüncesi budur’ desem, mutlaka tersini yaparlar diye, onları konuşturmak istedim.” (a.g.e., s. 514)

Nitekim, Sıtkı Yırcalı Barutçu’ya bir karşı tasarı vermiş, o da bununla Menderes’e gitmiş fakat Menderes tasarımı okumadığını, inceleyeceğini söyleyerek –Menderes tasarıdan haberdardır– Barutçu’yu bir anlamda oyalamıştır. Çünkü Menderes tasarımı hazırlayan komisyonu –Sıtkı Yırcalı, Fuat Hulusi Demirelli, Maliye Bakanı– bizzat kurdurduğunu söylemiştir.

Son görüşmede Menderes CHP’yi “incitmeyecek” bir sonuç sözü verir (a.g.e., s. 554). Ancak bilindiği üzere önce Halkevlerinin tamamına, daha sonra CHP mallarına el konur.

11 Aralık 1951 günü yürürlüğe giren 5830 sayılı Yasa ile tüm Halkevi binaları hazineye devredildi ve el kondu. Resmi dairelere verilemeyenler tasfiye olundu. Taşınırlar tam anlamıyla çöplüklere ve sokaklara, kitaplar derelere ve ırmaklara atıldı, kesekâğıtçılara, toptan verildi. (A. Çeçen, a.g.e., s. 254–255)

İşin diğer bir ilginç yanı, uzlaşmacı Faik Ahmet Barutçu, anılarında 5830 sayılı Yasa’dan ve Halkevlerinin vandalca yok edilmelerinden hiç söz etmez, 1954 seçimlerine kadar Menderes’le diğer konularda (anayasa ve diğer mevzuat değişiklikleri) yapılan temaslardan söz eder. Tabii Menderes o koşullarda da verdiği sözleri tutmayacak ve 1954 seçimlerine sadece yeni Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunlarıyla –ki yabancı sermaye için elverişli koşullar getirmektelerdi– gidilecekti. Üstelik Ceza Kanunu’ndaki İspat Hakkı önerisi DP’lilerce Meclis’te seçimden önce reddedilecekti.

DP İKTİDARINDA MENDERES'İN DEVLETÇİLİK, PLANLAMA, KREDİ, DIŞ YARDIM, BORÇLANMA GİBİ EKONOMİNİN TEMEL KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ VE UYGULAMALARI

Devletçilik ve Planlama

Devletçilik

Menderes muhalefetteki görüşlerini iktidarda unutmuş görünmektedir. Bu onun çok sevdiği ve kullandığı sözlere uyarak muhalefetteyken “gurbette övündüğünü” ve “bekâr-ken kolayca hanım boşadığını” göstermektedir. Menderes hükümeti programında devletçiliği yerden yere vurup özelleştirmeyi yüceltmekle işe başlamıştır:

“Böylece zamanla müdahaleci kapitalist (!) bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır.

İktisadi cihazlanmamız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlayacağız.

... Bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna mukabil emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek... Devlet tesis ve işletmeciliğini yalnız ve yalnız hususi teşebbüs ve sermayenin hiçbir surette ele alamayacağı işlere ve bir de aynı zamanda amme hizmeti mahiyetinde olan iktisadi işlere hasretmek...

... İşletmeleri amme hizmeti gören ve ana sanayiye talluk edenler hariç muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyder pey hususi teşebbüse devretmeğe çalışacağız.

Devlet imalatçılığı gibi devlet nakliyeciliği de bu memlekete çok pahalıya mal olmaktadır. Devlet Demiryolları'nın,

akaryakıt fiyatlarını maksat tahtında çok yüksek tutulmasına ve yolsuzluğa rağmen şimdiden motorlu nakil vasıtalarıyla rekabet edemez hale gelmiş olmasının manası budur.

İnhisarcı bir zihniyetle ele alınan devlet deniz nakliyeciliğinin iktisadiyatımız üzerindeki menfi tesirleri yanında bir de milli ticaret donanmamızın inkişafına engel olmasının zararlarını ilave etmek icap eder.

Devlet Bankacılığı ile devletin istikrar politikasının rasyonel bir yolda olduğu iddia edilemez.” (c. II. s. 17–20, 29 Mayıs 1950)

Görülüyor ki demiryollarının ileriki yıllarda ikinci plana atılmasının başlangıcını Menderes’te aramak yanıltıcı değildir. Deniz nakliyatında “milli donanma” unvanı özel kesime layık görülmektedir. Devletçilik–özel sektör arasındaki sınır çizimi ve özelleştirme ile ilgili pasajdaki vaatlerin ne derecede tutulduğunu ileride göreceğiz. Ancak söylevlerden DP yatırımlarının daha çok devlet eliyle yürütüldüğü, rakamlara başvurulmadan dahi anlaşılmaktadır.

Burada Menderes’in doğasına dair iki örnek vermek istiyoruz. Deniz nakliyatçılığının özelleştirileceğini programda vaat etmişken, kısa bir süre sonra Denizcilik Bankası TAO’nun kuruluş kanununun görüşmeleri sırasında Genel Müdürün Bakanlar Kurulunca atanmasını eleştiren bir milletvekiline bakınız nasıl karşı çıkmaktadır:

“Bakanlar Kuruluna elçi, vali tayin etmek hakkı devlet idaresini toptan verirsiniz fakat bir anonim şirketin idaresi için Hud’a nekerde (Tanrı saklasın) bir müdür tayin etmek salahiyetini verirsiniz... felaket olurmuş.” (c. II. s. 401)

Yine aynı hükümet programında devlet bankacılığı eleştirildikten (c. II. s.17) birkaç sayfa sonra (s. 23) “Ziraat Bankası’nın sermayesinin sözde değil hakikatte artırmak lüzumuna kani bulunuyoruz” denilecektir. Görülüyor ki, devletçiliğin siyasilerce en önemsenen yanı olan, “arpalıklar” ve “seçmene ulu-

le” olanaklarını Menderes de ekonomik görüşlerini inkar pahasına kaybetmek istememektedir.

Dört yıl sonra Devletçiliği eleştirirken düştüğü açmazı açıklamamaktadır. DP, yatırımlarının büyük kısmını devlet eliyle gerçekleştirmiştir. O halde aşağıdaki eleştiriden Menderes’in aynı sistemi ustalıkla ve fakat İnönü’nün beceriksizce kullandığı iddiası ortaya çıkmaktadır:

“Sanayiye inkişaf etmek için muhtaç bulunduğu şartları ve iklimi hazırlayacak yerde onu devletçilik bahanesiyle kötü ve akım bir inhisar altına sokan, milletin her türlü iktisadi teşebbüslerini köstekleyen bir türlü serpilmeyen kısır devlet sanayiini milletçe kurulmuş ve kurulabilir sanayiinin başına bela eden bu zattır.” (c. IV. s. 483, 19 Nisan 1954)

Menderes dönemindeki kamu–özel kesim payları hakkında rakam vermek gerekirse, “1950’de özel kesimin toplam yatırımlardaki payı %57 iken bu 1959’da %38’e düşmüş. Buna karşılık kamu iktisadi kuruluşlarının payı %15’den %20’ye bazı yıllarda daha yükseğe çıkmıştır... Devlet kesimini daraltma ve devlet girişimciliğini tasfiye etme çabaları uygulamaya girmedi, istenilenin tersi ortaya çıktı.” (G. Kazgan, a.g.e., s. 87)

Kazgan 1950–1960 devlet karışmacılığının (müdahaleciğin) gelişigüzel olmasının 1960’lı yıllarda geçilen planlı kalkınmanın hazırlayıcısı olduğu kanısındadır.

1957 yılında yapılan Odalar Birliği Genel Kurulundaki yakınma Forum dergisinden naklen şöyledir:

“Memlekette son yıllarda şiddetini artıran enflasyon... darlık ve kıtlıklara sebep olmuştur. Bu hal devam ederken devletin gelişigüzel kontrol ve müdahaleleri bütün piyasayı kaplamıştır. Tevziler, tahsisler, kontroller, fiyat tespitle-ri işadamlarını tam bir cendereye sokmuştur... her gün değişmekte... ve yeniden vaaz edilmektedir. Bu hal işadamlarını tam bir şaşkınlık içinde bırakmaktadır. Delegeler bil-

hassa bu kararsızlık ve istikrarsızlıktan acı acı şikayet etmişlerdir.”

O yıllarda meslek odalarının iktidarı eleştirmeleri beklenemezdi. Çünkü siyasiler neredeyse sınırsız sayılabilecek yetkilerini kullanarak ölçüsüz tepki verebiliyordu. Menderes buna sık sık başvururdu: Bir mesleki kuruluşun siyasetle uğraşması veya tanınmış bir tüccarın muhalefet partisine mensup olması baskıya neden olabiliyordu.*

* Örneğin bizzat yaşadığımız bir olayı nakledelim: Himmet Karaçocuk adlı o günlere göre çok büyük sayılabilecek çapta bir tütün tüccarı ve ihracatçısı Ziraat Bankası'ndan kullandığı 15 milyon liralık kredinin kesileceği tehdidi ile CHP'den istifa ettirilmişti. Dünya Bankası'ndaki Türk sermayesi o tarihte 25 milyon Türk lirasıdır. Bafra'da faaliyette bulunan bu tüccarın çapı hakkında bu rakam fikir verebilir. Bu olayın arkasında daha başka öyküler de yatmaktadır. Oğlu Fuat Karaçocuk'tan aldığımız bilgilere göre DP'nin ilk yıllarında Samsun yöresinde hangi yıl olduğunu kesinlikle saptayamadığımız bir tütün mevsiminde (1951 olabilir) Tekel, piyasaya girmediği için Himmet Karaçocuk görevlendirilir. Ziraat Bankası ona kredi sağlayacak, o da köylüden tütün alarak Tekel'in boşluğunu dolduracaktır.

Ankara'ya Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'ne gittiğinde 16 milyonluk kredi sözleşmesi imzalatılıp kendisine 15 milyon lira ödenir (!) Sorduğunda Genel Müdür Mithat Dülge'nin emri ile hareket edildiği söylenir. İtirazın yarar sağlamayacağını anlayan Karaçocuk alımlara başlar.

Vehbi Koç'un da aynı şekilde CHP'den istifa ettirildiği söylenirdi. Nitekim, Vehbi Koç daha sonra İnönü'nün 20. ölüm yıldönümü nedeniyle yaptığı bir konuşmasında (19 Aralık 1993) –ki anılarında da yazmıştır– bu konuyu tüm açıklığıyla anlatmıştır: “14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde Demokrat Parti iktidara geliyor. İktidara geldikten sonra, benim CHP'li olmam 40'lar Meclisi'nde bulunmam dolayısıyla, Demokrat Partililer tarafından bana yönelik bir tazyik başladı. Meclis'te takrirler verildi, vergi bakımından bütün muamelelerim incelendi, hiçbir şey bulamadılar. Arkasından CHP'den istifa edip DP'ye geçmem için üzerimde baskılar giderek artmaya başladı. Sıkılıyordum. Sayın Adnan Menderes'i ziyaret ettim. CHP'den istifamın prestij bakımından doğru olmayacağını kendisine anlattım. ‘Evet’ cevabını almakla beraber, tazyikler devam ediyordu. İnönü ise direnmeye devam etmemi istiyordu. En nihayet İstanbul Valisi Kemal Aygün Bey ve Medeni Berk Bey, bir gün beni tekrar davet ettiler. İstifam için 24 saat süre verdiler. Demokrat Parti'ye geçmemi istiyorlardı. Durumu İnönü'ye bildirdim. ‘İşadamıdır, daha büyük zarar verebilirler, CHP'den ayrılırsın fakat Demokrat Parti'ye geçmesin,’ haberi geldi. Ben de o yolda hareket ettim. 10 Mart 1960 günü CHP'den istifa ettim. Büyük yankılar oldu. Radyo, istifa haberimi aralıklarla 6 defa millete duyurdu.”

DP'ye muhalif basın arasında yer alan *Forum* dergisinin haberi belki bu açıdan sorgulanabilirse de, kamunun ekonomi üzerindeki bürokratik yetkilerinin ağırlığının kesintisiz bugünlere değin süregeldiği tartışmasız olduğuna göre, vardığımız sonucun isabeti tam olmalıdır.

Tıpkı 1923–1929 dönemi gibi 1950–1953 arası kaynak kıtlığı ve uygulamadan doğan başarısızlığın yarattığı hoşnutsuzluk, 1954 genel seçiminin de yaklaşması ile ekonomi politikalarında değişimi kaçınılmaz hale getirmiş ve devlet karışmacılığının yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Kuşkusuz bir yandan bu olgular cereyan ederken, Menderes'in özel girişimciliğin hem bayraktarlığını yapmaya, hem de CHP devletçiliğini eleştirmeye devam etmesi, 1954 seçimlerinde daha büyük bir çoğunlukla Meclis'e gelmesiyle sonuçlandığı için açmazını kapatmaya yetip artmıştır. Gerçi seçim sonuçlarından seçmenin Menderes'in iktisadi politikası dışında başka şeyleri de onayladığı sonucu çıkabilirse de, Menderes bunu açık açık iktisadi politikasının başarısı ile ilişkilendirmiştir.

DP'nin devletçiliği tıpkı CHP'nin devletçiliği gibi, özel koşulların, başarısızlıkların sonucudur. Kuşkusuz ideolojik değildir. Tersini bilindiği gibi DP, 1950 seçimi kazanır kazanmaz, liberal bir ekonomi politikası uygulayacağını, devlet müdahalelerini azaltacağını, İDT'yi peyder pey tasfiye edeceğini, özel girişimciliği teşvik edeceğini, dış ticaret ilişkilerinde daha serbest davranacağını, top yekün plan yapmayacağını ilan etmişti.

DP böylece bir yandan klasik liberal sistem benzeri bir ekonomi politika izlemek diğer yandan da devlet eliyle bazı altyapı yatırımları (yol, liman, baraj, sulama, çimento, şeker, demir, deniz nakliyat vb.) gerçekleştirmek ve çiftçiyi koruma, zirai ürünleri teşvik ve kredilendirmeyi de amaçlamaktaydı. Fakat bilindiği üzere bunlar kısmen gerçekleşememiş, ziraat alanında sonuçlar ise verimli olmamıştır. İDT'lerini alan çık-

madığı için bunları devlet işletmeye devam etmiş, üstelik yenilerini kurmuştur. Diğer yandan mali olanaklara oranla kamu yatırımlarındaki ölçüsüzlük enflasyon artışına neden olmuştur. (Bunu zirai kredi ve teşvikler daha da körüklenmiştir.) Böylece arz ve talep mekanizmasına, serbest piyasa koşullarının serbestçe işlemesine dayalı sistem bozulmuş, dış ticaret açıkları da artınca liberasyondan vazgeçilmiş, artan fiyatları önlemek için Milli Koruma Kanunu devreye sokulmuş, fiatların devletçe saptanması demek olan narh usulü getirilmiştir.

Ekonomi yazarları DP'nin bu politika değişimini genelde tek bir nedene bağlamamakla birlikte birbiriyle bağdaşması olanaksız veya zor birkaç hedefin birden dar yatırım olanaklarını zorlayarak gerçekleştirilmek istenmesine ve de uygulanacak sistemin kuramsal yapısının pek farkında olunmamasına yormaktadırlar.

Planlama

Menderes, aşağıda görüleceği gibi, iktidarında planlamaya da şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak muhalefette görüşlerinin aynı olmadığını belirtmiştik. İlk iktidar yıllarında ise eski görüşlerini tekrarlamaktadır:

“Halbuki bizim programımızda envestisman (yatırım) mahiyetinde olan devlet teşebbüslerinin bir plana bağlanması hususu açıkça ifade edilmiştir.” (c. II. s. 40, 2 Haziran 1950)

Yalnız Menderes değil DP grubunun çoğunluğunun plan fikrine karşı oldukları görülmektedir. Bu konu Ahmet Hamdi Başar'ın (İstanbul DP Milletvekili) 1951 Mayıs'ında gruba 300 maddelik bir plan sunması ile gündeme gelmiştir. Öneri devletçi karakterde olmadığı halde eleştirilere maruz kalmıştır. Bakan Muhlis Ete'nin karşılığı şu olmuştur:

“Plan ve dolayısıyla müdahale arttıkça piyasa ekonomisinin düzeni, otomatik mekanizması bozulur. Demokratik memleketlerde ekonominin asıl muharriki piyasadır. Fakat bu demek değildir ki bu rejimlerde iktisat plansızdır... Bir defa devlet ve mahalli idarelerin bütçeleri bir plan, bir programdır. Başer Planı esas itibariyle hususi mülkiyete, serbest rekabete ve ferdi teşebbüse dayanan bir rejimle kabili telif değildir...”

Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe de şöyle konuşmuştur:

“Tasarı milleti serbest bırakmak değil, çok sıkı bir vesa-yet altına alarak, her şeye müdahale etmek isteyen ve hiçbir şey yapmasına, nefes almasına dahi müsaade etmeyen bir tasarıdır.”

Menderes tabii işi derhal demagoji kokan bir zemine kaydırmış, Başer’in 1946’da Tevfik Rüştü Aras ile birlikte hareket ettiğini, sosyalist nitelikli plana yatkın olduğunu söylemiştir. Zavallı Başer, ne sosyalist, ne de devletçi olduğunu, planının da bu yapıda olmadığını bir türlü anlatamamış ve daha sonra da DP’den ayrılmıştır. Gerçekten de Başer orijinal fikirler öne süren bir kimse olmakla birlikte, liberal ve pazar ekonomisi yanlısı idi.

1954 seçim gezilerinde planlama konusu Menders’in gündemdedir:

“Bir de sanayi bahsinde onların dediklerine bakınız: Sanayi kurmak mutlaka bir plan işi imiş. Sanayi için lazım olan sermayenin bulunmasını ancak esaslı bir program kolaylaştırır. Görüyorsunuz hâlâ totaliter iktisadiyattan, totaliter memleketlerdeki 5 yıllık planlardan bahsetmektedirler. Acaba Avrupa Sanayii büyük Amerika ekonomisi de beş senelik planlarla mı kuruldu?” (c. IV. s. 489, 21 Nisan 1954)

Burada ilgi çekmesi gereken nokta Menderes’in planı sermaye bulma aracı olarak gördüğünü söylemesidir. Gerçek-

ten yabancı ülke ve kredi kuruluşlarının, yatırım istemlerinin ciddiyetini araştırmak için bir ön proje veya plana (fizibilite) bağlı olması koşulunu aradıkları bilinmektedir. Planı bu anlamda bir makyaj malzemesine indirgemek ekonomik yanılğının ötesinde siyasi ahlaka da uygun sayılmamalıdır. Üstelik Menderes planın “esaslı” olması koşulunu da düşüncesine eklemektedir.

1955 yılında plan konusunda kafası yine karışıktır:

“O kadar cazip işler içindeyiz ki, hammadde getirmeye kalkarken her gün karşımıza yeni bir iş çıkıyor. Hangi plandan bahsediyorsun a kardeşim. Benim imkanım olsaydı plan mı yapardım? Neyin planını yapacaksınız güldürmeyin beni. Geliyor şu fabrikayı yapayım, kamyon fabrikası yapayım, diyor. Sizin eski devrinizde değiliz, bu bir alemi imkandır. Her gün akla hayale gelmedik tekliflerle karşı karşıyayız. Hangi plandan bahsediyorsunuz? Lakin muayyen planlarımız mevcuttur. Şekeri şuraya, çimentoyu şuraya getireceğim, boya tekstil fabrikasını buraya götüreceğim, şunu şurada bunu burada tesis edeceğim diyorum, bunların hepsi planlıdır. Fakat bu arada bir başka müracaat oluyor ve bir teşebbüs geliyor. Bunu da karşılamam lazımdır. Siz İDT'ye dahi basiretli bir tüccar gibi hareket edeceksin diye hüküm koymuşsunuz. Onun da üstünde büyük bir iktisadi insanın (!) içinde bulunduğu hükümeti bu basiretten mahrum görüyorsunuz.” (c. V. s. 280, 20 Şubat 1955)

Menderes'in yatırım stratejisi ve planından anladığı, bu konuşmaya göre şöyledir:

- Çok yatırım talebi geliyor; plan olsa hepsini karşılayamam.
- Plan sadece tesislerin coğrafi, fiziki konumlarını kapsamalıdır.
- Basiretli tüccar her türlü sınırlamadan (plandan) azadadır; devlet de öyle olmalıdır.

Halbuki İDT'ye "basiretli tüccar" gibi davranma yükümlülüğü, kâr ve verimlilik esasına göre hareket imkanı sağlamak için tanınmıştır. Plan buna engel değildir; tersine buna yöneliktir. Kaldı ki, yabancı sermayenin Menderes dönemi hatta evvel ve sonrasında Türkiye'ye hiç de öyle istek göstermediği bilinmektedir. Belki de bunun en önemli nedeni plan yokluğunun yarattığı güvensizlik olmuştur.

Fakat muhalefetin, hatta yabancılar ile bizzat DP'lilerin bile seyrek de olsa yakınmalarını karşılamak için Menderes'in planın varlığından da söz ettiği zamanlar vardır.

"Gelecek sene bugün çimento, demir meselesi diye bir mesele kalmayacaktır. Türkiye'de yiyecek, ekmek, et, gıda meselesi kalmamıştır. Bunların hepsi muntazam bir planla takip edilmektedir." (c. V. s. 370, 21 Mayıs 1955)

Bir yandan da planın kendisi için seçim kaybettirecek bir düşman olduğunu itiraf etmektedir:

"Ben demişim ki 'Kanun ve nizamların tatbik edilmesi için yalnız kanunun iyi olması kafi gelmez, tatbik eden ellerin iyi olması şarttır.'

Muhterem arkadaşlarım, konuşmalar hep dönüyor doluyor, ilim ve plan üzerine geliyor. Eğer iktisadi politika da, içtimai politika ve siyasette mutlaka ilim zaviyesinden ve muayyen istikamet üzerinden yürümek mümkün olsaydı dünyada 88 rejim, 88 içtimai mezhep mevcut olmazdı.

Çünkü bu programın tatbiki halinde Demokrat Parti 1954 seçimlerini kazanmak değil; çoktan 1954'ten evvel iktidardan uzaklaştırılmış olurdu. Programın tatbikini, tıpkı demir pabuç içinde dumura uğratılmış Çinlinin ayağına döndürürdü. Niçin ilimden, programdan bahsederken bir Barker programı hatırlanıza gelmiyor?" (c. VI. s. 74, Grup Konuşması, 13 Aralık 1955)

Yine aynı konuşmada çimento, şeker, DDY dahil her şeyde planlarının olduğunu söylüyor ancak şunu da ekliyor:

“Fakat biz külli olarak hususi sektörü de içine alan ve totaliter devlet zihniyeti ile hareket etmiyoruz. Çünkü orada planın mevcut olmaması hiçbir şey ifade etmez.”

Bu arada planın varlığına kanıt olarak sık sık bütçeyi göstermektedir:

“Bu bütçe yılınız bütçenin tatbik edileceği senenin, rakamlarla ifade edilmiş işlerin programı değildir. O bütçe aynı zamanda kökünü kaynağını maziden alır. Bir taraftan da tatbik edildiği senenin ilerisine doğru atf-ı nazar eyler.” (c. VI. s. 76, 13 Aralık 1955)

“BMM’de müzakere ve kabul edilen bütçeler programdır. İktisadi Devlet Teşekküllerinin heyeti umumiyesinde beş milyar liraya varan rulman, bunların tesisleri, bunlarda yapılacak envestismanlar atıye muzaf (ileriye bağlı yatırımlar) olmak üzere ve hali itibariyle tetkike tabi tutulmuş ve planlara bağlanmıştır.

Senelik döviz stokumuz, gelirimiz ne olacaktır? Bunların tahmini yapılır. Bir taraftan Amerikalılar çahşır ve bunlar karşılaştırılır... Devletin içine girmeyen karşıdan bakan ‘Plan vardır, yoktur’ diyebilir.

Plansız ve projesiz bu iktisadi sistem 5,5 sene devam edebilir mi?” (c. VI. s. 79–80, 13 Aralık 1955)

Aynı gün aynı konuşmada planla ilgili yine şaşırtıcı bir sav ortaya atmaktadır:

“Bazı arkadaşlar plandan, programdan bahsediyor. Koordinasyon, sistem... Buna benzer birçok kelimeler... Bunlar alafranga kelimelerdir. Bunları konuşanlar ‘ilmi’ gibi konuşur olur. Fakat bunlar boş kelimelerdir. Bizim konuşmalarımızda kullandıkları mevzular itibariyle ifadeleri yoktur.

Bakınız, çimento fabrikalarından bahsedilirken; kömür yetişmemişmiş... Bizim yaptırdığımız çimento fabrikalarından sadece Ankara’da yapılmakta olanı taşkömürü ile işle-

yecektir. Onun ötesi de ya barajdan ya Raman'daki petrol-
den istifade edeceklerdir. Diğerleri de birer linyitin üzerine
oturtulmuştur.” (c. VI. s. 82, 13 Aralık 1955)

Menderes 1955'te gurubun isyanı sonucu “Siz isterseniz hi-
lafeti bile getirirsiniz” şeklindeki çok meşhur nutkunu irat edip
tüm kabinesini feda ederek yeniden kurduğu 4. Hükümet
Programında planlama konusunda belli ölçüde ihtiyatlıdır:

“Umumiyetle iktisadi cihazlanmamız için:

- a) Evvela bütçelerimizde investisman (yatırım) mahiyetin-
de olan giderleri diğer masraflarımıza nispetle mümkün
olduğu kadar genişletmek lazımdır. Bu itibarla iktisadi
cihazlanmamız için devlet bütçesinden investismanlara
ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartlarını göz
önünde bulunduracak bir plana bağlamayız.*
- b) Hususi teşebbüsün süratle harekete geçmesini temin
edecek ve Türk milletinin iktisadi zekası ile çalışkanlı-
ğından azami neticeler alınabilecek bir yolda yürünme-
si lazımdır. Bu itibarla istihsal hayatını devletin zararlı
müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engelden kur-
tarmak lazımdır.*
- c) Bir taraftan memlekette sermaye terakümünü (birikimini)
bütün gayretimizle teşvik ederken diğer taraftan bu ser-
mayenin istihsale (üretime) akması kolaylaştırılmalıdır.*
- d) Devlet bütçeleri iktisadi bünyemizin takati ile mütena-
sip olmalıdır. Aynı zamanda devlet bütçeleri muvazene-
li hale de getirilmelidir.” (c. VI. s. 86, 14 Aralık 1955)*

Hatta 6–7 Eylül olaylarının ve grup isyanının yarattığı si-
yasal konjonktürün etkisiyle, yatırımlarda daha dikkatli dav-
ranmayı da vaat etmektedir:

*“Investismanlarımız halkımızın ihtiyacı olan maddele-
rin tedariki hususu karşılıklı olarak göz önünde bulundurul-
mak suretiyle mutlaka ayarlanacak ve her halükarda Yük-*

sek Meclis'in takdir ve tensip buyuracağı seviyelerde kalkınma ve bayındırlık işlerimize devam olunacaktır."

Menderes plandan yakınırken Dünya Kalkınma Bankası uzmanlarının bir raporundan alıntılar yaparak bazı düşünceler öne sürmektedir. Gerçekten sanayileşmeden, bir tarım ülkesi olarak kalmamızı önerenler olmuştur. Buna CHP gibi Menderes'in de karşı çıkması, geriye dönüşü ifade edeceğinden, beklenilmeyecek bir davranış değildir. Ancak beş yıllık savurgan ve plansız ekonomik gidişin savunmasında iktidar için kayda değer bir kanıt teşkil etmeyeceğini sanıyoruz.

"Muhterem arkadaşlarım, size plan, plan diye bahsedilen dış mütehassısların (uzmanların) söylediklerinden 5–10 satır okuyayım. Türkiye'nin böyle kalmasını arzu eder miydiniz? Bana söyleyin lütfen..."

Dünyanın hiçbir memleketinde bakınız ihracat; 1949'da yazılıyor, bu. Bu yazıdan bir parça okumak mümkündür:

Şimdi bize tavsiyeler; çimento fabrikaları, şeker fabrikası yapmayın diyorlar. Peki, bunlar olmazsa ihracat ne suretle artar? Meyvecilik, balıkçılık yapın diyorlar. Meyveciliği balıkçılığı istisgar etmiyorum, onlar üzerinde de çok esaslı tedbirlerimiz vardır. Fakat bunların bizi, dünyanın en nazik yerinde oturan bu memleketi, modern bir orduyu elinde tutacağına ve süratle kalkındıracağına inanıyor musunuz? (İsmet İnönü: Müsaade buyurur musunuz, raporu kim yazmıştır?)

Raporu mu Paşam, Kalkınma Bankası'nın mütehassısları yazıyor." (c. VI. s. 112–113–114, 14 Aralık 1955)

Menderes 1957 yılındaki bir basın toplantısında yine plan ile ilgili görüşlerini açıklama olanağı bulmuştur:

"Bu tenkitlerden maksat plan kelimesinin efsunkâr (büyüleyici) tesirinden istifade ederek plansızlığın menfi tesirlerini DP üzerine tevcih etmektir. Bize 'şöyle bir plan olması lazımdır' denilmedi. Soruyorum bu mevzuda müsbet teklifler ortaya atıldı, makaleler yazıldı mı?..."

Sonra partilerin bütün mevzularda mutabık kalmalarını icap eder? Her partinin elbette ayrı bir görüşü olacaktır. Farklı görüşlerin ötesinde bu plan meselesini bir tetkik mevzuu olarak ele alalım.

Ben size eski iktidarın plan mevzuundaki anlayışını daha doğrusu bu mevzudaki tereddütlerini belirtmek için birkaç vesika okuyacağım. Bakınız zamanın iktisat vekili Fuat Sirmen 1946 Ocak ayında Meclis'te neler söylüyor:

'Bahsettikleri gibi plan, detay ve projelerini evvelden hazırlayıp 15–20 senelik bir programa bağlayarak bir dosyaya koyup zamanı gelince tatbik etmeye maddeten imkan yoktur. Kurulması derpiş edilen tesisler ancak ana hatlarıyla esasını tayin suretiyle plana bağlanabilir ve tatbik anları geldiği zaman o vakit ki şartların icabına göre teferruatı tespit edilir ve bunda da değişiklikler olabilir.

Zaten başlamış olan bir işin bitinceye kadar yüzde yüz katiyetle yapılması ve istilzam ettiği (gerektirdiği) meblağın belli olması bile mümkün değil iken böyle 15 senelik bir plana bağlanacak mali bir program portesini (yükünü) şimdiden tayin ve tespit etmeye imkan olmadığını zannediyorum ki yüce Meclis de takdir eder.'" (c. VII. s. 266, 15 Mart 1957)

Bu açıklamadan anlaşılan şu olmaktadır: DP muhalefette iken CHP'yi işleri 15–20 yıllık uzun vadeli plana bağlamakla suçlamış; zamanın ilgili Bakam da böyle bir plan yapamayacağını savunmuş. Plan konusu demek ki her iki parti için de iktidarda veya muhalefette olmalarına göre değişmektedir.

Menderes aynı konuşmada CHP'nin 1950'de bile bir plan olmadığını belirterek su götürür şu kanıtı ortaya koymaktadır:

"27 sene iktidarda kalıp da plan yapmayanların mütemadiyen plandan bahsetmeleri insanın içinde eziklik yaratıyor."

Halbuki planı gerekli gören tarafın geçmişte plan yapmamış olması eleştirisi için bir engel teşkil etmemeliydi. CHP döneminde istenilen ölçüde olmasa dahi sanayi planları yapılmıştı.

Aynı konuşmada Menderes hasımlarının tutarsızlığını belirtmek için yakaladığı fırsatı da kullanmaktadır:

“Bugün bizden mütemadiyen plan soran Hürriyet Partili Muhlis Ete bizde İktisat Vekili iken diyordu ki:

‘... Hükümet planlı çalışmayı şiar edinmişti yalnız arkadaşların söyledikleri gibi iğneden ipliğe her madde üzerinde topyekün plan yapmak konsepsiyonumuza (anlayışımıza) aykırıdır.” (22 Şubat 1952)

Daha sonra Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası’ndan gelen Baker Heyeti’nin raporundan bazı parçalar okumuştur:

“Heyetimiz memleket ekonomisinin her bölümünde, hem hususi ve hem de ammeye ait kalkınma masraflarını içine alan bu muayyen yatırım hedeflerini ihtiva eden tahdidi bir plan çizmek arzusuna kapılmış değildir. Türkiye için topyekün bir planlaştırma ne mümkün ne de arzuya şayandır...

Ancak 5 senelik devre zarfında amme sektörü... kaynakları tahmin edilmiş ve bu devreye ait programın tespitinde hükümete ilk rehber olabilecek makul yatırım tahsislerine dair temennilerde bulunulmuştur.

Hususi sektörde de... başlangıçta mahzurludur.”

Menderes bu heyetin raporunda kendi tarım politikasının eleştirildiğini, fakat daha sonra bu uzmanın aldandıklarını itiraf ettiğini, bir makaleden alıntı yaparak şöyle açıklıyor:

“Türkiye tavsiyelerimizin hilafına ziraatın makineleşmesini ve yüksek fiyat himayesini sürdürdü ve bu devrede dikate şayan bir gelişme elde etti.”

Ancak ne uzmanın adı ve ne de makalenin kaynağı açıklanmaktadır. Menderes bütün bunlardan şu sonuçları çıkar-maktadır:

“Görülüyor ki, mütehasşıs lar da hususi sektörde bir plan tatbik edilemeyeceği için bırakınız Türk’ün iktisadi zekası işlesin, diyorlar.

Esasen hiçbir demokratik memlekette topyekün plandan bahsedilemez. Hükümetler gelir giderler, kendi programlarını tatbike çalış ırlar. Biri bir mevzuu mesela ücretleri diğ eri başka bir mevzuu ele alır. İktisadi hayatın bütün temevvücünü (dalgalanma) dört beş kişi bir araya gelerek bütün teferruatıyla tespit edecek ve hudutlayacak sonra siz de onu zorla tatbik edeceksiniz, böyle şey olmaz. Bundan ancak zarar gelir.”

Her zamanki gibi yine hem bir itiraf hem de özür içeren alışı lmış yatıştırıcı formülü ile konuyu bağ lıyor:

“Bizim hiç mi planımız yoktu? Elbette vardır. Amme sektöründe bütçe bir plandır. Bu seneki bütçe 1,5 milyarlık bir envestismanı ihtiva ediyor. Her tahsisatın bir programı vardır. Bunlar inceden inceye tespit edilir. Yollar, limanlar, köprüler hep program dahilinde inşaa edilir. Belediyelerin iktisadi devlet teşekküllerinin yatırımları da plan dahilinde yapılır.” (c. VI. s. 112–114, 14 Aralık 1955)

Ancak Baker raporunun metninde plan sözü geçmese de “5 senelik bir devreye ait program ve temeniden” söz edilmektedir. Aldatma gözden kaçmamaktadır. Baker’ın amacı yaptırım ile aralanmasa ve adı da ne olursa olsun plan veya programa siyaseten uyulmasıdır.

Kuşkusuz Menderes’e eleştiriler sadece bunlar değildi. Yatırımların ülke takatının üstünde tutulması, geliş i güzel ve politik nedenlerle yürütülmesiydi. Zamanın Hazine Genel Müdür Yardımcısı Kemal Kurdaş’tan naklen bir anıyı örnek olarak sayabiliriz. Kayseri (Pınarhisar) Çimento Fabrikasının açılışından sonra Menderes Muş’ta bir nutuk verir, onlara istedikleri bir fabrikayı vaat eder ve daha sonra Muşluların hangi fabrikayı isteyeceklerini bilmediklerini (!) ifade et-

meleri üzerine onları Ankara'da bu konuda danışabilecekleri Kurdaş'a havale eder.

Muş'tan Kurdaş'a gelen bir heyet yörenin doğal kaynakları ve yatırım için gerekli bilgileri veremedikleri için doğan zorlukları aşmak hem müşkül olur, hem de gülünç olaylar meydana gelir. Tabiatıyla o günlerin güç koşulları altında hemen bir fabrikaya karar vermek dürüst bir bürokrat için mümkün olmaz ve kendisini Başbakana şikayet ederler.

İlginçtir, şimdilerde ise halk siyasilere fabrikadan çok üniversite istemektedir.

Menderes'in planlamaya hiç de sempatiyle bakmadığı anılarda da yer almaktadır. Örneğin **Bedii Faik, *Matbuat Basın Derken Medya*** adlı kıymetli eserinde buna şöyle değinmektedir:

"Ahmet Hamdi Başer (Limancı Hamdi) DP grubunda bir kalkınma planının gereğini söyleyip hemen harekete geçilmesini teklif ettiği zaman Adnan Menderes'in nasıl sinirlendiğini Fevzi Lütfü (Karaosmanoğlu) Bey'den dinlemiştim.

... Ona göre Adnan Bey plan fikrine karşı olmakla tabiatının gereğini yapıyordu. Arkadaşlarından şaşırın olmamıştı tabii ama ben Hamdi Başer planı deyip de Adnan yüzünü buruşturarak önündeki kağıdı belki de evrakı parça parça etmeye başladığı zaman hiç şaşırmadım. Hatta Samet'e eğilerek son derece asabi ve hırslı bir tavırla bir şeyler anlattığı zaman da plan teklifinin hemen hırsla ve hınçla geri çevrilip sahiplerinin suratına fırlatacağını hemen anlayıp sakın sakın dışarı çıktım.

'Sizce ekonomik bir plan yapılırsa Adnan Bey otoritesini mi kaybedeceğini sanıyor?'

Yok, canım otoritesini değil keyfini kaybeder keyfini.

Evet, mesele galiba buradaydı; dilediğin yere keyfine uyan kitlenin hatırı için çimento fabrikası, istediğin bölgeye inadına veya rakip çatlatma zehabına uygun saydığın şe-

ker fabrikası kurmanın serazatlığı, keyfiliği, coşkusu nerede, bir plan cenderesi içine girip onun gereklerini yapmanın sıkıcılığına sapmak nerede?

Menderes ölür de bu ikinciye kabul etmez ve ölür de bu cendereyi vatanın menfaati saymaz ve saydırmaz.

... Liderin böylesine krallaştırıldığı bir partide, değil ekonomik bir kalkınma planını, hiç ama hiçbir plan yapıp geçerli kılamazsınız. Plan herkesten önce liderin de ona uymasını gerektirir. Niçin istesin?

Yaptıklarının tümü partisince alkışlanır ve kalkınmanın ta kendisi sayılırken, dışarıdan gelen tenkitlerin hepsi de ille bir düşmanlığın ve kıskançlığın eseri sayılırken, plan fikrini bir lidere uygun ve munis göstermek mümkün müdür? Bırakınız onu, liderin her yaptığını alkışlayan ve hükümeti vücudunun bu olduğunu da kabul etmiş bulunan çevresine bunu anlatabilir misiniz?

... Nitekim... Samet Ağaoğlu, Ahmet Hamdi Başer'e karşı kürsüye fırlayıp da 'DP hareketi baştan aşağı tam bir plandır ve biz bu planın ruhunu bozacak veya ateşini azaltacak hiçbir yeni plan fikrini kabul edemeyiz' dediği zaman kopan alkış... (s. 237–239)

Bir alıntı da Serdar Turgut'tan:

"4 Aralık 1957'de yayınlanan hükümet programında yer alan ve 1958'de kurulan Koordinasyon Bakanlığı istenilen dış yardımların geri çevrilme gerekçeleri arasında plansızlığın da öne sürülmesi nedeniyle oluşturulmuştur...

Özel girişimciliği ön plana çıkarıp, planlama olayına ideolojik bir yorumla saldırmış olan DP'nin Koordinasyon Bakanlığı aracılığıyla ciddi bir planlama yapması, kendi oy kütlesine yaptığı siyasi propaganda ile çelişeceğinden mümkün değildi. Nitekim, Koordinasyon Bakanlığının en önemli işlevi Batıyı dış yardımları sürdürmesi yolunda ikna etmek olmuştur.

Ancak önemli olan nokta planlama kavramının Türkiye'nin siyasi yaşamında konu olmaya başlamış olmasıydı..." (Serdar Turgut, 1946-1960 Döneminde Türkiye'nin İktisadi Yapısı, s. 257-258)

Menderes'in keyfi sayılabilecek uygulamaları ve ekonomi gemisinin yavaş yavaş batmaya doğru gidişi karşısında belki Menderes'ten daha çok liberal, piyasa ekonomisi taraftarı olan bilim adamları dahi çareyi planda görmeye ve Menderes'i belki böylece bir derece yavaşlatmaya çalışmışlardır. Tamamen bilimsel ve hiçbir siyasi amaç taşımayan bu eleştirilere Menderes'in karşılığı onları üniversiteden çıkarmak olmuştur. Örneğin Keynes'in öğrencisi olan, Cambridge Üniversitesini birincilikle bitiren Osman Okyar, ulusal ekonominin tamamını kapsayacak 5 yıllık bir yatırım planı yapılmasını önermiştir. (*Forum, 1 Temmuz 1955*)

Diğer bir liberal ekonomist Aydın Yalçın da, Menderes'in "Özel mülkiyetin esas alındığı özgür ülkelerde plancılık olamaz, bu ancak kolektivist ülkelerde olabilir" yollu önermesini "plancılıktan bihaber" sayarak, demokratik bir planlama fikrini öne sürmüştür. (*Forum, c. VII. s. 75*)

İkisinin ağız birliği ettiği bu planın gerekçesi şudur: Özel ve kamu kesimi tüketim ve yatırım taleplerinde aynı anda meydana gelecek artış, iç ve dış mali dengeyi bozacağı için bilinçli önlemler alınarak birbiriyle çelişen kuvvet, eğilim ve ilişkiler arasında uyum, denge sağlanmalıdır.

Anlaşılmaktadır ki, Menderes siyasal nedenlerle hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın süratli bir kalkınma hedeflemektedir. Buna örnek olarak şu tablo verilmektedir:

"Hükümet, kamu ve özel tüketimi kısacak mali önlemler (vergi, gider ve borçlanma politikası gibi) almadan, bir para ve kredi genişlemesi politikası izlemeye başlamıştır. Sonuçta tüketicinin genişlemesi yüzünden daralan tasarruf hacmi, aynı zamanda genişleyen yatırım hacmini finanse

etmeye yetmediği için bu hal iç ve dış mali dengeyi esaslı suretle sarsmıştır.” (Aydın Yalçın, *Forum*, c. VII. s. 75)

Dış Yardım, Kredi ve Borçlanma

Yatırım kaynakları arasında genel olarak kredi özel olarak da dış kaynaklı yardımlar –1950’lerde yerel kaynaklı kredi söz konusu değildi– yer alıyordu. Bu konudaki tartışmalar bugün olduğu gibi 1946–1960 arasında çok yaygındır. Kaynak kıtlığı o günler ve bugünlerde aynı düzeydedir; ancak tartışmalara ışık tutacak deney ve kuramsal bilgi birikimimiz elbette farklıdır.

Diğer ekonomik konulardaki gibi bu konuda da ciddi bimsel tartışmalar yerine “*Devir Kredi Devridir, Kredi Layık Olmaya Verilir, Siz Krediye Toptan Karşısınız, Değiliz, Maliye Yobazları, Bir Hırka Bir lokma*” gibi slogan atışmalarıyla oyalanılmıştır. Menderes’in bu konudaki değerlendirmelerini de görelim:

“Onlar hâlâ ninelerimizin ‘İşten artmaz, dıştan artar’ düsturunu gütmektedirler. Halbuki dıştan biraz artar, asıl artış işten olur. Süatle geliştirmek ve kalkındırmak kredinin mucizevi vasfıdır. Bugünkü medeniyet, kredi üzerine kurulmuştur, kredi medeniyetidir. Amerika, İngiltere, Fransa, kredi yüzünden, kredi sayesinde bugünkü seviyelerine yükselmişlerdir. Bizim de çeyrek asır yerimizde saymamız onların bu sakim (hastalıklı) ve köhne düsturları yüzünden olmuştur.” (c. IV. s. 490, 21 Nisan 1954)

“Bugünkü medeniyet bir kredi medeniyetidir. Bütün ileri memleketler ve bunların başında Amerika bu ileri durumlarını krediye borçludurlar. Bu milletler için olduğu kadar fertler için de doğrudur. Misal olarak bizzat sizlerden hanginiz kredisiz iş yaptınız. Eğer kredi keşfedilmemiş olsaydı dünyada bugünkü terakkiler yarı yarıya dahi tahakkuk etmezdi. Asıl mesele kredinin teminindedir. Kredi itibarı olana kendisine güvenilene verilir.” (c. V. s. 403, 10 Ağustos 1955)

“Yine diyeceğim ki ya kredi bulmak imkanına ve mali itibara sahip olmadıkları için yahut da krediden korktukları için olacak vaktiyle ‘biz kendi yağımızla kavrulacağız’ düsturu mühim bulunmuş gibi tekrarlanıp durup ve buna göre hareket edilirdi. Hâlâ aynı kanaatte midirler?” (c. IX. s. 141, 21 Ocak 1960)

Dış yardım ve kredi konusunda başta Mustafa Kemal olmak üzere Kemalistlerin görüşlerini ve eylemlerini kısmen önceki bölümlerde gördük. Bu açıdan Menderes’in eleştirilerindeki amacın politik atışma ve sataşma olduğu kanısına varıyoruz.

Muhalefet ile aralarında kredi, borçlanma, dış yardım konularında bıktırıcı tartışmalar cereyan etmektedir. Menderes “muhalefetin iktidara dış yardım yapılmasına karşı olduğunu, yapılmadığında sevindiklerini, zira Türkiye rahatlarsa onların iktidara gelmesinin hayal olacağını, bu kampanyaya basın ve üniversitenin katıldığını vb.” öne sürmekte, muhalifleri ise “sadece dışarıya bağlı olmanın zarar vereceğini, Menderes’in yanlış ekonomik politikasının ve demokrasi ayıplarının yabancılarca onaylanmaması nedeniyle yardım yapmamalarında haklı olabileceklerini” iddia etmektedirler.

Denebilir ki, bu eksen üzerinde çeşitlemelerin de eklenmesiyle bitmez, tükenmez tartışmalar on yıl sürmüştür.

Menderes yabancı dostlarından şikayetçidir; haksızlığa uğradığımız düşüncesindedir, büyük bir ordu beslediğimizi, komünizme karşı en önde savaş verdiğimizi belirtir, fakat sonuçta yardım yapana da fazla bir şey söylemenin güçlüğünü hesaba katarak onlara karşı ölçülü dil kullanmaktadır:

“Asuan Barajı için Mısır’a, Kalkınma Bankası 200, İngiltere 200, bilmem kim 200 milyon dolar verecekler; acaba Mısır demokratik bir idare midir? Bizi yalnız Adana Barajı için senelerce uğraştırdılar. Diğer barajlara kredi vermediler, başkalarından bulduk. Kasım Gülek peşimden ABD’ye geldi. Yakında iktidara geleceklerini, Türkiye’ye şimdi

yardım yaparlarsa bunu adeta hasmane telakki edeceklerini söylediler. Bu hususların mahrem kalmasını rica ederim.

Türkiye'ye plansız ve samimi olmadığı için yardım yapılmadığını söylüyorsunuz, 1948'de de muhtaçtık neden yardım etmediler? Seyhan, Hirfanlı, Gediz, Keban projelerini mükemmel ve rantabl (verimli) buldular ama size para veremeyeceğiz dediler, ancak Hollanda'ya 400 milyon dolar verdiler, bu adaletsizliktir.” (c. VI. s. 148–149, DP Grubu, 24 Ocak 1956)

Bugün ülkemizde borçlar şirazesinden çıkmıştır. Bunu anlayabilmek için geçmişi anımsamakta sayısız yarar vardır. Mali disiplinin yitirmeye başlandığı yıllar ne yazık ki sonrası için belirleyici olmuş ve kısa zaman ayrık tutulursa 40 yıldır ülkeyi yöneten ve Menderes'le ideolojik bağlarıyla övünen politikacılar kredi, borçlanma ve sair konularda ondan esinlenmişlerdir.

1960'lı yılların başında dış yardım ve kredilerin toplamı 1950–1960 dönemi için 1,6 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır. Bunun 600 milyon doları ABD bağışları, kalanı ise ABD ve diğer Avrupa ülkelerinden ve kuruluşlardan sağlanmış, büyük kısmı orta vadeli ihracatçı kredilerinden oluşmuş borçlanmadan ibarettir. Yıllık taksitler ihracatın %45'ine kadar varmaktadır. Yabancı özel yatırımları ise 85 milyon Türk Lirası civarındadır ve hem miktarın azlığı, hem de dolambaçlı yollardan girdiği ve kaynağı yerli olduğu şüphesi nedeni ile önemsizdir. 1950 yılı başında Türkiye'nin net dış borcu 100 milyon dolar dolayında tahmin edilmektedir.

Tüm bu rakamlar bugünkü (2000'li yılların başı) ürkütücü tablo ile kıyaslanırsa elbette çok önemsizdir; ancak hem o tarihte ekonomiye eylemli olarak zarar vermesi, hem de –ki en önemlisidir– borçlanmanın politikacıların elinde zahmetsiz bir harcama kaynağı olarak kabulü geleneğinin 100 yıllık aradan sonra başlangıcı sayılması açısından dikkate değerdir.

Filhakika harpten önce ciddi bir devlet ve toplum yapısına sahip ülkeler 1947’lerde başlayan Marshall yardımını yerinde kullanarak kalkınmalarını başarmışlardır. Başta İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere tüm Avrupa ülkeleri buna örnektir.

“Ancak dış yardım ve krediler kalkınmakta olan veya az gelişmiş ülkelerde bilgisiz ve kısa görüşlü politik çıkarların emrinde hatalı iktisat politikaları ile yatırımları artırma yerine sık sık aşırı tüketim harcamalarının desteklenmesinde israf edilmişlerdir... Dış yardımlar azami ölçüye çıkarılmış milli yatırımlara ek olmak yerine onlara karşı biraz ikame hüviyetinde kullanılmışlardır. Dış yardımlar az gelişmiş ülkelere kısa vadeli yüksek faizli ve kötü şartlar içinde verilmişlerdir. Kredi veren ülke lehine kullanılma şartı nedeniyle fiyat yükselmeleri olmuş, ABD dışındaki ülkelerin yardımları düşük kalmış ve dış yardımlar aşırı çıkarcılık amacını taşımışlardır. Az gelişmiş ülkelerin ticaret hadlerinde (terms of trade) aleyhte gelişmeler olmuş ve dış yardımdan sağlayabildiklerini silip götürmüştür. 1950–1962 arası az gelişmiş ülkelerin başlıca döviz kaynağı hammadde fiyatları %7 düşmüş buna karşılık ithal ettikleri mamul fiyatları %27 yükselmiştir... Türkiye 1956–1964 arası ihracat gelirlerinde 904 milyon dolar zarara uğramıştır; bu devrede aldığı dış yardım 324 milyon dolardır.” (K. Kurdaş, Ekonomi Politikada Bilim ve Sağduyu, s. 129–130)

Gerçi Menderes bu görüşlere karşıdır; örneğin Almanya mucizesi onun için olağandır. Menderes’in yaptığı bir konuşmayı uzun olmasına karşın aynen alıyoruz:

“Ben size söyleyeyim. Almanya’nın 1945–1955 iktisadi kalkınması bir mucize değildir. Bilirsiniz ki, Birinci Cihan Harbi’nden mağlup, perişan çıkmış olan Almanya o vakit akla hayale sığmayacak harp borçlarına, harp tazminatına mahkum edilmişti. Ve o zaman zannedilmişti ki, Almanya

elli senede belini doğrultamaz. Fakat Almanya 3—4 senede bütün dünyayı esaret altına alabilecek bir iktisadi ve askeri kuvvet haline geldi. Birinci Cihan Harbi'nden sonraki bu hadise II Cihan Harbi'nden sonra ikinci bir defa gene vukua geldi. Neden? Arkadaşım izah etti ve dedi ki: O memleketin bütün ana tesisleri vücuda getirilmiştir. Nehirlerini ıslah etmiştir, sulama işlerini yapmış; ziraatını ıslah etmiş, on binlerce ziraat mütehasısı yetiştirmiş; hayvan neslini ıslah etmiş, ondan sonra namütenahi fabrikalar kurmuş namütenahi madenleri mevcut; demiri çeliği bilmem nesi... Halbuki biz yetmiş bin ton demir istihsali kapasitesine gelebilmek için bu on senenin nüsgu (özsu) iktisadisini adeta israf etmişiz. Onların, her biri yüz bin, beş yüz bin ton demiri iza be edecek birçok fabrikaları vardır. Ondan sonra teknisyenler, tesisler, ilim, üniversite, mektep vesaire. Biz bir köyden bir köye gidemiyoruz. Kasabalı şehre gidemez. Memleket muhtelif bölgelere bölünmüş. Her biri öbüründen habersiz. Buğdaylar falan mıntıkada çürür, Ankara ekmeksizlikten kırılır. Çünkü muvasala (ulaştırma) yok, şimendifer yok, yol yok. Ondan sonra en iptidai ihtiyaçları dahi ele alınmamış bir memlekette yine elimizdeki paraları ve imkanları nereye sarf edeceksiniz? Bugün şurada içme suyu yoktur. Suyu olmayan köylere su götüreceksin; Anadolu'da bunu yapmaya mecbursun. Ondan sonra köyde mektep yapacaksın, ondan sonra hükümet konağı yapacaksın. Anadolu baştan başa toprak damlardan ibarettir. Neresinde bir maden vardır, daha malum değil, ele alınmamış, araştırılmaya başlanmamış. Şimdi iki memleketi karşı karşıya alıyorlar. Almanya neden kalkıyor da memleketimiz kalkınmıyor?

Bir şey daha söyleyeyim. Bugün kalkınma için lazım gelen teknik elemanın beşte birine dahi sahip değiliz. 30—40 bin mühendise ihtiyaç var bugün. Elimizde 4 bin, 5 bin mühendis var. Nereden başlayalım? Senede mektepten 10—15 mühendis çıkma suretiyle seneler ifna (yok) edilmiş. Geride

biraktığımız asırların korkunç boşluklarını nasıl dolduracağız? İleri dünya ile bugünkü Türkiye arasında bu korkunç mesafeyi nasıl ortadan kaldıracacağız, beyefendiler?... Nasıl ortadan kaldıracacağız?... Ağır tempo ile gidecekmışiz!... Hangi tempo ile?... Adamlar atom devrinde. 19 bin metreye çıkıyor, yetmiyor 20 bin metreye çıkıyor yetmiyor. Eflake çıkacak. Biz ise iki çimento fabrikası fazladır diye münakaşa yapıyoruz. O medeni alemin arkasından koştuğu ideal ve hayaller ortada iken hür dünya için, hürriyet davası için, tecavüze karşı koymak için teşkil edilen set ve siperlerde bu derece cansiperane vaziyet alan Türk milletine sizin reva (layık) gördüğünüz yaşayış seviyesi bu mudur, hayat seviyesi bu mudur? Hayır. 260 ton şeker fazladır bu Türklerle diyorlar, bu eti yememeli idi, bu yumurtayı yememeli idi diyorlar, ayağını yorganına göre uzat, yani istihsaline göre istihlakini yap diyorlar, tıpkı 25 seneden beri yapıldığı gibi. Yani zaruri bir muvazenenin hâlâ hasreti içinde bulunuyorlar. Acınacak şey bu. O, rehavet içinde bulunan miskin hükümetlerin kârıdır (işidir) ve kolaydır, denilir ki, sen bu kadar yiyeceksin, kontenjan takas aldığın kadar satacaksın, sattığın kadar alacaksın. Bu efsaneler içinde harp geldi çattı, ekmek bulamadık, buğdayın kilosu 150 kuruşa çıktı. Bu kadar sufli ve sefil bir istihsal seviyesine düştük. Daha ne zamana kadar bekleyeceğiz? Biz medeni alemle aramızdaki mesafeyi kısaltmaya çalışıyoruz. Türk milleti bunu bilsin, bizim kalkınma hamlemiz gizli değildir. Aradaki mesafeyi kapamamız lazım gelir.” (c. VI. s. 323, TBMM, 16 Mayıs 1956)

DP'nin 10 yıllık iktidarında ekonomik tablo siyasete bağli olarak değişimler göstermiştir. Menderes kendisini kuvvetli hissettiği zaman ekonomik kararlarını daha cesurca alı olmuş ve fakat DP içinde muhalefetin eleştirilerine maru kaldığı, hükümetin çekildiği veya 1957'de olduğu gibi se

çim sonuçlarının kötüleştiği veya borç verenlerin tutumlarının olumsuzlaştığı zamanlarda, istikrar önlemlerine başvurmuştur. Bunlarda gönülsüz davrandığı kuşkusuzdur, kısa zamanda da eskiye dönmüştür.

O tarihte IMF, Dünya (Kalkınma) Bankası ve diğer borç verenlerin yerinde denetimi bugünkü IMF dönemi gibi etkin değildi. Olağan denetimin yılda bir kere yapılması geleceği mevcuttu. Ancak anlaşılmaktadır ki, Menderes'in disiplinsizliği daha etkin denetim yollarının aranmasına neden olmuştur. Bir tanesini Menderes'in ağzından dinleyelim. Tarihe mal olmuş birçok olaya tanıklık eden bu belge, bugün ulusal ekonomiye dışarıdan yapılan müdahalelerin çok konuşulduğu döneme de ışık tutacaktır:

"Hikayesini izhar edeceğimiz neticeler karşısında enflasyona mahkum imişiz gibi yeise (üzüntüye) kapılmak doğru değildir.

Şimdi muhterem arkadaşlar, İstanbul Köprüsü... Beş altı sene evvel İstanbul Köprüsünden bahsedildiği zaman bir hayal... Kel başa şimşir tarak.

1954 seçimlerinden sonra Amerika'ya gittim. Maliye Nazırı bana 'İstanbul'da iki şey yapıyormuşsunuz' dedi. Aklında öyle kalmış; 'Sizin bir Millet Meclisi binanız varmış, 25 milyon dolar sarfıyla yenisini yapıyormuşsunuz... İlsi İstanbul'u tezyin için bir de köprü yapıyormuşsunuz' dedi.

Dedim ki 'İstanbul şehrini tezyin için köprü yapmıyoruz. İstanbul bizim en büyük şehrimiz. Bu şehir ikiye bölünmüştü. Bu ikiye bölünen şehri birbirine bağlamak için... Yalnız o değil, Türkiye ikiye bölünmüş; Avrupa Türkiyesi, Anadolu Türkiyesi... Bunları birbirine bağlamak için... O kadar da değil iki kıtayı birbirine bağlamak için bu köprüyü yapmak lazımdır. Bu 30-40 milyon dolara mâl olur.' 'Eğer siz bu köprüyü, bunun emsalini yapacak olursanız biz para vermeziz' dedi. 'Pekala' dedim, bıraktım geldim Ankara'ya.

Bu memleket nasıl bir kurtuluş davasıdır, bunları anlatıyorum...

Teknik yardımlaşma var ya, Beynelmilel... Gelince teknik yardımdan, Amerikalılardan bir trafik heyeti, en iyi trafik mütehassıslarını gönderdiler. Bir senelik yardım heyeti gönderdiler. Bir sene İstanbul'da tetkikler yaptılar. Belki siz de görmüşsünüzdür, her sokaktan geçen vasıtaları saydılar, bir sene sonra 1500 sayfalık bir kitap yazdılar, dediler ki 'Bu İstanbul Köprüsü ne kadar pahalıya mal olursa olsun, en kötü ihtimalle 7 senede kendisini amorti eder. Bu yapılmadığı takdirde Türkiye felce uğrar.'

Türkiye'nin mali kaynakları bir adım daha ileri gidip de bugünkü vasıtaları bir misli, yarım misli daha artıracak olursanız yollar tıkanır ve o zaman bizi taşlarlar. Ondan sonra Amerikalıların itirazını bizzat Amerikalıların bin sayfalık kitabı ile bertaraf ettik. Dedik ki: Türkiye hayal peşinde değildir. Zamanında bir köprü, bir vapur, bir fabrika, bir sokak iktisadi icabın en iyi örneği olur. En zaruri bir teşebbüs olur. Bunlar ayrı gidemez. İstanbul'u imar edeceksiniz. Bugün İstanbul'un imarı literatüre geçmiştir. Baştan başa tahtakurusu dolu, bir tekme vursan yıkılacak binalarla dolu. Bunların sahipleri bunları imar edemez. Çünkü yıkmak lazımdır. Yeni imar planına göre oraya kalkacak bir bina yapacak. Yolu yoktur, imar planı yoktur. Nasıl kalkarsın bir apartman yapmaya? İki milyon lira ister. Biz ne yapıyoruz? Alıyoruz ve virane halinde, yıkıyoruz. Adam alıyor 50 bin, 80 bin lira. Üst tarafını ya tamamen ya kısmen vermek suretiyle bir apartman kaptı alıyor. Bunlar binlerce böyledir. Öte taraftan sağlam olup da yıktıklarımız yok mu? Vardır. İstanbul'da, bugün yıktığımızın arkasından viraneler çıkıyor. Vatandaşları buralarda oturmaya mahkum etmek günahtır. İktisadi kalkınmanın gayesi, manası, milleti müreffeh (gönençli) bir hale vasil kılmaktır (ulaştırmaktır).

Bizim plan meselelerimizden ve Beynelmilel Kalkınma Bankası vaziyetinden bahsedeyim. Beynelmilel Kalkınma Bankası burada yapılan bir izahata göre 'Biz investisiman politikası takip ettiğimiz için ikrazatı (borç) kesmiş' vaziyette ifade edilmiştir. Hakikat böyle midir? Çok esaslı bir noktayı ilk defa size açmak mecburiyeti hasıl olmuştur.

Muhterem arkadaşlar, Beynelmilel Kalkınma Bankası, bizim iktidara gelmemizden biraz evvel bu memlekette kuruldu. 40 milyon dolarlık bir para Türkiye'nin kalkınması için tahsis edilmek istendi. Bu 40 milyon doların 9 milyon doları bu bankanın yerli sermayesi olacaktı.

Burayı iyi dinleyin. Bunların hepsi lazım bize. Biz muazam bir mücadelenin içinden çıkmaktayız. Arkadaşım Mandalinci bilir; vallahi çok severim, emin olun onu kardeşim gibi severim. Bizim muhitin evladı, Türk evladı, tertemiz, pırlanta gibi ama ne yapayım ki konuşmak mecburiyetindeyim.

Şimdi bu 9 milyon dolarla bu banka nasıl kurulmuştur? Bakınız, bilmezsiniz, anlatayım. Bize 40 milyon dolar verecekler ya bunun 9 milyon doları bu bankaya verilecek. Mukabilinde Türkiye de 25 milyon karşılığı Türk lirası koyacak. Bu bankayı kuruyoruz, bu bankanın meclisi idaresi serapa (baştan aşağı) Halkçılardan kuruldu, başına da bir Amerikalı müdür getirildi, konuldu.

Şimdi Türkiye'de bizi sevmezler, uğraştığımız tarafları var. Ama biz bunları bir ilaç içer gibi kullanmak mecburiyetindeyiz. Makus talihimizi yenebilmek için bunlara rıza gösterdik. Bunlar hep levhi mahfuzda (Tanrı takdirinin yazılı olduğu levha) yazılı, perde arkasında geçmiş hadiselerdir.

Şimdi Amerikalı müdür geldi. Bundan evvel Barker Heyeti diye bir heyet gelmiş, tetkikat yapmak istemişti. Bana haber verdiler, 'Gelsin' dedim. Geldiler, tetkiklerini yaptılar ve ondan sonra bir rapor verdiler. Bu raporu Hariciyemize getirdiler. Bankanın ikinci müdürü getirdi. Şöyle takdim ettiler: 'Bu raporun esası şudur, hülasası şudur. Şu hülasa da

hem Amerika'da, hem Türkiye'de gazetelere verilecek beyanattır. Binaenaleyh siz pazartesiye mi, salıya mı bir basın toplantısı yaparsınız biz de Amerika'da aynı günde neşrederiz. Bu, Türkiye'nin iktisadi programıdır.' dediler. 'Ne olacak?' dedik. Dediler ki: 'Bunu yalnız iktidar mensupları değil, mesela Kasım Gülek de dahil olmak üzere bir kor (kurul) yapacaktır. Bu korun başına bir Amerikalı gelip oturacak ve Türkiye'nin iktisadiyatını bu Barker raporuna göre tedvir edecek. Anayasanın üzerinde olacak, hükümetlerin değişmesi ile değil, iktidarın değişmesiyle dahi değişmeyecek.'

'Olmaz' dedik. Olur muydu? Olmazdı. On senede on bin traktör, on senede 40 bin tonluk hububat silosu. 40 milyon dolar içinde bir kalkınma. 'Olmaz' dedik. 'Olmazsa biz de ikrazat (borç) yapamayız' dediler.

Biz enflasyonist yola gittiğimiz için değil; 'Bu planı bu şekilde anayasanın hilafına tatbika koymazsanız vermeyiz' dediler. O zaman söylediler. Anlatabildim mi? Bunlar ağ-yara (başkalarına) karşı söylenmez. Nihayet dostlarımızın yaptığı bir hatayı faş (açıklamak) etmek suretiyle kendimizi müdafaa etmek yoluna girmek istemeyiz.

Ondan sonra Seyhan Barajı; 'Vermeyeceğiz parayı' dedi. Mücadele, mücadele, mücadele... Seyhan Barajını kabul ettirdik.

Bunlar bir yola gelir gibi oldular. 'Barışahm' dedik. Çünkü azami metanet gördüler. Ondan sonra dediler ki, 'Bu Banka Müdürü Black'i şahsen davet etmez misiniz?' 'Ederim' dedim. Davet ettim, geldi. Görüştük. Gelmeden önce Manisa Barajının planını verdik. Teknik büroları tetkik etti. '2,5 senede amorti eder, bundan daha güzel, esaslı hiçbir envestisman olamaz' dedi.

Black geldi. Burada gizli kalmasını çok rica ederim; Bankanın Umumi Heyeti, İdare Heyetini öteye beriye İş Bankası'na vesaireye serpiştirdi. Bu sırada Amerikan Müdürü Umumisi müteveffa oldu (öldü). Onun yerine bir İngiliz umum

müdür göndermeye kalkıştılar. Dedik ki: 'Olmaz'. Olurdu, olmazdı dış dış savaştık. Siz bize niçin itimat etmiyorsunuz? Bizim yüzlerce bankamız var. Sonra ha Ziraat Bankası, ha Sanayi Bankası. Milli istihsalin iki ana şubesinin birbirinden farkı yok. Ziraat Bankası ne kadar millidir? Ta Mithat Paşa zamanından geliyor. Milli menfaatlere yüzde yüz intibak ederek çalışmak mecburiyetindedir. Öteki hangi sanayiye vereceğini Amerika'dan direktif alarak kararlaştıracak. Neden? '9 milyon dolar verilmiş' diye. Bu 9 milyon dolar devlet kefaleti altındadır, bir. İlsi, %6'dan aşağı kâr ederse onu %6'ya iblağ etmek tekrar devletin kefaleti altındadır. Ondan sonra bizim sanayimizi kendi dilhahına (gönül) göre istikametlendirecek. Mesela karar almışlar. Tekstil sanayiine vermeyecek. Neden? Bankanın azaları meyhanında İtalya vardır. İtalya'nın tekstil fabrikaları var, pamuğu yok. Almanlar; öyle. Biz tekstil sanayiini kurmayacağız, fabrikaları kurmayacağız, onlar bizim pamuğumuzu ucuz fiyata alacaklar, devletleri ondan vergi alacak, teknisyenleri alacak, fabrikaları kazanacak ve bize mamulünü dört misli ne gönderecekler. Tabii vermezler. Dedik ki: 'Bu olmaz.'

Sanayiimize bu suretle nüfuz edilmek istendiği bir sırada hakayıktan (hakikatler) bahsedeyim:

6-7 milyon dolarlık Amerikan yardımından bir traktör meselesi çıktı. Bunu bir türlü vermezler. 'Yahu siz bu parayı verdiniz mi?' dedik... 'Tahsis ettiniz mi?' Ettik. 'Ne diye vermezsiniz?' Vermeyiz... Ondan sonra zamirleri (amaçları) anlaşıldı. Ben bir baktım, muhterem arkadaşlarım burada, Ziraat Vekili, o zaman parayı almak istiyor. Altı milyon dolar... Memleketin şiddetle ihtiyacı var. Ekipman (aletler), yedek parça... Yani bugün değil, oldum olasıya. Bir envestisman yapmamışlar. Memleketin kaderidir bu. İşte bilir arkadaşım burada. Ondan sonra bu paraları vermek için bize; bu 6 milyon dolar için, Devlet Bakanı Lütfi Bey'le mukavele akdediyorlar.

Ben bu mukavelede yalnız altı milyon dolarlık traktöre ait hükümleri değil, Ziraat Bankası'nın umumi surette ikrazat ve çalışma politikasının hükümler ve mecburiyetler altına alınmasının istendiğini görüyorum. Heyeti vekilede bir akşam toplanıyoruz, 12'ye kadar konuşuyoruz. Ondan sonra 'Bu mukavele olmaz, bizim imzamızı geri gönderin' diyoruz. 'Bu kapitüler mahiyettedir.'

Falan devletin milli menfaatleriyle, umumi politikasıyla Türk milletinin milli menfaatleri ve umumi politikası her noktada mutabık değildir. Böyle bir iddia katiyen varit olamaz.

Black geldi. 'Siz niçin değiştirdiniz İdare Heyetini?' dedi. Biz de 'İdare Heyetini Bankanın Heyeti Umumiyesi değiştirir' dedik.

'Yok' dedi. 'Siz ne zamana kadar bu bankanın işlerine müdahale edeceksiniz?'

'Siz devam ettiğiniz müddetçe devam edeceğim' dedim. 'Siz müdahalelere devam ettiğiniz müddetçe asgari sizin kadar müdahale edeceğim' dedim. '9 milyon dolar vermişseniz, bu 9 milyon dolar hazinenin kefaleti altındadır. Ondan daha çok sermaye bizim tarafımızdan temin edilmiştir. Türkiye'nin sanayi politikasına istikamet verecek olan bir bankayı sen New York'tan idare etmek istiyorsun. Bu benim memleketimde cereyan ediyor. Ne pahasına olursa olsun katiyen ve katibeten (kesinlikle) bu milli menfaatlerimden bir milimetre inhiraf (sapma) edecek şekilde kullanıldığı takdirde buna muhalefet edeceğim' dedim.

Bana dedi ki: 'Falanı alır mısınız idareye?'

'Neden alayım?' dedim.

'Onu ben tanıyorum.'

Bir Türk'ü tavsiye ediyor. 'Sen kaç Türk'ü tanırsın? Sen üç Türk'ü tanırsın. Ben 300 bin Türk'ü tanırım. Peki, sen bunu nereden tanırsın?'

Sözde bankamızın orada mümessili imiş. Baktırdım, sende 3 ila 6 gün kalmış. Acaba bu müddet içinde kaç dakika vakit bulmuş, bu muhterem Türk'le görüşmüş de bu dercede bir muhabbet beslemiş?

Şimdi bir taraftan 'Size para vermeyiz' diyor. Enflasyon var, filan diye değil. Bakın ne zaman? Beynelmilel Kalkınma Bankası'yla mücadelenin hangi sahada olduğunu arz ediyorum. Eminim ki, vicdanlarınız bizi bu mücadelede haklı görecektir. Ondan sonra gel zaman git zaman dediler ki, bunlar 'Türkiye'ye bir zat gönderelim; bu zat bizim bankamızın oradaki işlerini hükümet nezdinde takip etsin.'

Bu zat geldi. Ben İstanbul'dayım. Bana telefon ettiriyor, diyor ki 'Ben işe başlayayım mı, gelip kendisini göreyim mi?'

'İşe başlayınız, beni görmekte ne var?'

Tekrar ikinci bir telefon: 'Efendim, Black'ten bir mesaj getirdim. Onu vermem ve ondan sonra işe başlamam lazım.'

'Canım, mesajı ne vakit olsa alırız, siz işe başlayın.'

2-3 gün sonra geliyor, işe başlamamıştır. Konuşmak istiyor. Merkez Bankası'nda bir oda veriyoruz. Daktilosu için ayrı bir oda. 'Keyfi nasıl iyi mi?' diye soruyorum. 'Selam söyleyin, inşallah bundan sonra işlerimiz iyi gider' diyorum. Hoşbeşten sonra diyor ki 'Ben nerde kalacağım?'

'Sen Merkez Bankası'nda kalmıyor musun?'

Banka umum müdürünü çağırdım. 'Bu zata münasip bir yer verin, gallba yeri müsait değilmiş' dedim.

'Ben burada değil, yakınıınızda kalacağım' dedi. 'Ne olacak?' dedim. 'Müsteşar.'

Şimdi; 9 milyon dolar vermişler, burada bir Sanayi Bankası kurulmuş. Evvela bir kor yapacaklar. 'İngiliz, Amerikan... Kasım Gülek de içinde bulunacak. Ondan sonra siz kendi politikanızı takip edeceksiniz.'

Buna imkan var mıdır? Bir iktidar, bir iktisadi politika demektir. Yani ne demokrasi telakkisi, ne anayasa telakkisi ne bilmem ne... 'İktisadi Yüksek Komiseri' haline gelecek.

'Siz teşrif edersiniz oraya' dedim. Gitti. Muğber olarak gitti.

'Deli gömleği giydirecek. Bugün yaptıklarımızın hiç birisini yaptırmayacak. Bir şey sorduk mu 'Sırası değil' diyecek...

'Türkiye gibi paraya, pula, dolara, dövize muhtaç; iptidai madde, hammadde memleketi; hammaddesini de çok iptidai bir seviyede yetiştiren memleket olmak, ötekinin berikinin dostane dahi olsa tasallutlarına (sataşma) maruz kalma kaderine mahkumiyet getirir.

Ondan sonra, sık sık bana geliyor. Fakat randevu alamıyor. Vakit bulamıyor.

Bir gün dedi ki: 'Nerede konuşacağız?' Dedim ki 'Kolayı var.'

Çağırdım Maliye Vekilini 'Bu Maliye Vekilimizdir. Bir memur tayin eder. Memurla temasta bulunursunuz. O memur, lazım olduğu zaman Maliye Vekiline aksettirir. İcap ederse bana da getirir.'

Memnun olmadı. Ne yapacaktık?

Banka memuru sabah akşam Başvekaletle gelecek. Eski-den 'Borçlarının taksitleri falan bankerce eda edilmesi...' diye Sefaret tercümanının Babıali'ye gelip gittiği gibi. Memnun olmadılar. Olamazlardı.

Manisa projesini bertaraf ettiler. 'Edin' dedik. 'Size bir baraj yeter' dediler.

Ve dahası var: Reisicumhurumuz Amerika seyahatine gittiği zaman buradan randevu aldılar kendisinden. Bilirsiniz bunları. Öğle yemeğine davet ettiler. Reisicumhurumuz öğle yemeğine gitti. Arkasından 'Manisa Barajını yapamayacağız' diye tebligat yaptılar.

*Sen Devlet Reisini davet et. Sonra ‘Şu işini yapmaya-
cağız’ de. Bu bir defa politik adaba uyar bir şey değildir.
Muaheze (eleştiri) ettik. ‘Madem ki bu barajı yapamıyorus-
nuz...’ ki biz ondan sonra 5 baraj yaptık, daha 16 baraj
yapıyoruz... O halde ‘Bizim sizinle olan muamelemiz artık
bir tasfiye muamelesidir.’*

*Çünkü yaptığı ikrazlara (borçlar) yenisini ilave etmeye-
ceği için yapılmış ikrazatın vadei hululünde ödenmesi fa-
lan...*

*Bir mektup yazdım, dedim ki ‘Siz iktisadi inkişafı az
olan memleketlere yardım edeceksiniz. Fakat maalesef
Hollanda’ya 450 milyon, Türkiye’ye 40 milyon dolar ver-
meyi kabul ediyorsunuz. Hollanda bu para ile başka mem-
leketleri istismara gidecek. Ama burada Rus’un karşısında
nöbet bekleyen bize 40 milyon dolar. Muamelelerimiz bu
safhaya girdikten sonra, zannederim buradaki memurunun-
za da ihtiyaç kalmamıştır, alın’ dedim.*

*Bu Beynelmillel Kalkınma Bankası’nın hikayesi budur.
Hatası, sevabı, şerefiyle beraber bana aittir. (Alkışlar) Bu-
nun huzuru kibriyada (Tanrı huzurunda) dahi hesabını ver-
meye hazırım. (Alkışlar)” (c. VIII. s. 265–271, DP Grubu,
10 Haziran 1958)*

Kazgan da, Thornburg’dan Baker’e uzanan ve Türkiye’nin
sanayileşmesini geri plana itip, karşılaştırmalı üstünlüğüne
göre, tarıma öncelik verilmesi ya da tarımda uzmanlaşma-
sı yolundaki tavsiyeler başlangıçta hükümet ve etkili çevre-
lerde kabul bulsa da, iki olayın bunları etkisiz kıldığını söy-
lemektedir:

*“Birincisi, Dünya Bankası adına Türkiye’de bulunan bir
uzmanın bu konuda yaptığı müdahalenin hükümeti kızdı-
racak noktaya varması üzerine aranın 1954’te bozulması-
ydı. Türkiye bu nedenle 1960’a kadar bu bankadan kredi al-
madı ve tavsiyelerine uymadı.*

İkincisi Türkiye'nin büyüme süreci içinde olayların sana-yileşmeyi tarımdan çok daha kârlı hale getirmesiydi.” (G. Kazgan, a.g.e., s. 87–86)

Dünya Bankası'ndan, o zamanki adıyla Uluslararası Kalkınma Bankası'ndan kullanılan kredilerin tarıma ağırlık vermediğimiz için artırılmadığı Menderes'in anlatımına da uygun düşmemektedir. Menderes benzer tavsiyelerden söz etmekteyse de elbette asıl neden ekonomideki tercihi ne olursa olsun gemisini karaya oturtmasıdır. Böyle durumlarda tıpkı bugünkü gibi kredi verenlerin istikrar ve tasarruf öğütlemeleri; uyulmadığı takdirde de sertleşmeleri borç isteyenin kaçınılmaz yazgısıdır. Menderes'in Dünya Bankası Türk temsilcisini kovmasının, genel söylemi ve ülke çıkarı ile ne derecede bağdaştığı isteyenlerce sorgulanabilir.

Gerçekten İstanbul Köprüsünün 1950'lilerin ikinci yarısında gündeme gelmesi, yine İstanbul'da sefil meskenlerin yıkılıp, bir plan söz konusu edilmeksizin apartmanlara dönüşmesi, Uluslararası Kalkınma Bankası'nın Türkiye'de kuruluşu, ekonomik politikaya müdahaleler ve Menderes'in direnişi (!), Kapitülasyonlar ve Düyunu Umumiye'ye yollamalar vb... Bunları ayıklayıp ne derecede gerçekleri yansıttığını, kahramanlarının içtenliğini çözümlemek, kuşkusuz oldukça çetin bir iştir.

Sadece Menderes'in yukarıdaki uzun konuşmayı yaptığı 10 Haziran 1958 günü grup toplantısının konusunu ve hikayesini nakledelim: DP Hükümeti tüm İktisadi Devlet Teşekkülleri ürünlerine esaslı bir zam hazırlığındadır, gruptan onay istemektedir. Zeyyat Mandalinci'nin anlaşılan biraz mahcup ifadelerle “envestismanları durdurmak suretiyle imkanları istihlake tevcih ederek istikrara gitmek gerektiğini, IMF ve Dünya Bankası toplantısında Dünya Bankası Genel Müdürü Türkiye'ye durumu benzer, yani enflasyona ve sıkıntılara maruz ismi bilinmez bir ülkenin kredisini keseceğini söylediğine tanıklık

ettiği ve Ünilever, Traktör, Jeep, ampul, ilaç fabrikalarının döviz bulamadıkları için üretimleri aksarken, bir otele mobilya için döviz tahsis edilmesinin yerinde olmadığı” şeklinde eleştirilerde bulunması üzerine; Menderes, deyim yerinde ise eski bakanını yerin dibine geçiren uzun bir konuşma yapmış, belki de Mandalinci’yi konuştuğuna pişman etmiştir.

Ayrıca, Bakanlığı zamanında: *“Bir memlekette enflasyona doğru gitmek suretiyle dahi birtakım investisyonlar yapılır, işler yapılır. Bunlar birer zaruret telakki edilmelidir”* yollu Menderes’in meşhur savını savunurken *“şimdi bunun sakatlığını kanıtlamak için bin bir dereden su getirmekle çelişkiye düştüğünden”* dolayı paylanmaktadır.

Daha sonra Menderes uzun uzun yatırımlardan, İstanbul’un imarından, sıkıntılardan –ki bunların geçici olduğu, yakında uzun erimli yatırımların semeresinin alınacağını aktararak– söz eder ve yukarıya aldığımız uzun pasajdan sonra sık tekrarladığı bilinen savını yineler:

“Efendim laf çok. ‘Ekipti, salahiyetti, plandı, programdı, tediye idi...’ filan diyebilirsiniz. Bunlar namütenabi (son-suz) şeylerdir. Bunları bir tarafa bırakınız. Oluşa bakınız. Eğer bunlar kolay olsaydı, bir kafiye geçti hükemadan (bilginler) hangisi düşünüp cesaret edip baktı buna?”

Bunun çevirisi şu olmalıdır: “Plan, programı bırakın yaptıklarına bakın, benden önce çok değerli kimseler bunlara cesaret bile edememiştir.” Sanıyorum Menderes’i böylece içtenlikle en iyi bizzat kendisi tanımlamaktadır.

Yukarıdaki alıntıda Menderes, kredi verenlerin baskılarından, işinin sanıldığı kadar kolay olmadığından yakınmakta, konuyla doğrudan ilgisiz hikayeler nakletmekte, dinleyenlerin bir kısmını okşamakta, usta bir politikacı hatibin tüm yeteneklerini kullanarak eleştirileri karartmaktadır. Grup İDT’nin ürünlerine zam yapılması konusunu konuşmak için toplanmış iken Menderes Mandalinci’nin eleştirilerinden yo-

la çıkarak saatlerce anılarla karışık düşüncelerini anlatmakta, en sonunda ilginç bir ifadeyle gündeme dönmektedir:

“Şimdi mevzuumuz nedir, biz niye geldik huzurunuza?”

Daha sonra yine Menderesçe bir anlatım şöyle sürmektedir:

“Bizim zam salahiyeti istemek için huzurunuza gelmek mecburiyetimiz dahi yoktur. Bunu başka manada almayın.”

Kendisini görevlendiren milletvekillerinden kurulu 400 kişilik bir topluluğa *“Kendinize çok fazla kuvvet atfetmeyin, biz bu açıklamayı dahi yapmayabilirdik”* yollu hitapta bulunmak tipik Menderes tutumudur. Yeri gelince *“Siz hilafeti bile getirebilirsiniz”* diyebildiği topluluktur bunları söylediği.

Diğer yandan borç verenlerden yakınırken kapitülasyonlar, Düyunu Umumiye, ulusal onurdan söz ederek; müdahaleleri geri çevirmekle övünen Menderes’in bu anlatımı yukarda açıkladığımız gibi kısa zaman önceki siyasi ve ekonomik düşüncelerine egemen ilkelerle pek uyumlu değildir. Türkiye’nin 27 yıllık antiemperyalist politikasını bir yandan acımasızca eleştirip, diğer yandan benzer düşünceleri çağrıştıracak öykülerden kahramanlık payı çıkarmanın çelişkisi gözden kaçmamaktadır.

Nitekim, iki ay sonra Almanya, Amerika ve Avrupa Tediye Birliğinden sağlanan 360 milyon dolarlık kredi ve 400 milyon dolarlık borcun konsolidasyonu ve 4 Ağustos 1958’de de Türk Lirasının 2,80’den 9,00 liraya devalüe edilmesini izleyen günlerde Menderes muhalefete Meclis’te şöylece sitem etmektedir:

“... 800 milyon dolarlık muazzam bir para operasyonu imkanını elde ettiğimiz devrede... bu yardımları Türkiye’ye layık görenleri daha da teşvik edecek bir müzakere usulüne soksak acaba memlekete daha faydalı olmaz mıydı?” (c. VI-II, s. 335, TBMM, 21 Ağustos 1958)

Bu ifadeden yardımda bulunan aynı yabancı kuruluşlara bu kere sitem yerine şükran ve minnet sezinlenmemekte midir?

Menderes'in dönem dönem ekonominin uygulamalarından ödün vermek zorunda kaldığını belirtmiştik. 29 Kasım 1955'te Menderes tek başına güven oyu alıp Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Sıtkı Yırcalı başta olmak üzere tüm bakanların istifaya zorlandığı ve *"Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz"* yollu meşhur nutkundan sonra kurulan IV. Menderes Hükümeti Programında:

"Envestismanlarımız halkımızın ihtiyaç olan maddelerin tedariki hususu karşılıklı olarak göz önünde bulundurulmak suretiyle mutlaka ayarlanacak ve her halükarda Yüksek Meclisin takdir ve tensip (uygun) buyuracağı seviyelerde kalkınma ve bayındırlık işlerimize ehemmiyetle devam olunacaktır.

... Envestismanlara ayrılacak tahsisatı bir plana bağlamalıyız. Devlet bütçeleri iktisadi bünyemizin takati ile mütenasip olmalıdır." (c. VI. s. 86)

gibi istikrar çağrıştıran bölümler vardır. Nitekim, daha sonra bu programı İnönü bile *"Adeta bizim istediklerimizi yazmışlar"* diyerek övmüştür.

1954 yılında Menderes grupta sık sık yaptığı gibi *"mahrem kalması"* uyarısı ile ABD'ye yaptığı seyahatte yardım talebinin nasıl karşılandığını şöyle dile getirir:

"Muhterem arkadaşlarım, bu söylediklerimin çok mahrem kalmasını rica ederim. Belki ehemmiyet verilmediği için bazı mevzular sızdırılıyor, fakat bu konuşmalarımın bilhassa harici temaslara taalluk (ilişkin) ettiği için itina ile mahremiyetine dikkat buyrulmasını bir kere daha çok rica ederim.

Bildiğiniz gibi Cumhuriyetçi Parti iktidara geldiği günden beri Amerika Hükümeti iktisadi yardımı ortadan kaldırarak bunun yerine hususi sermayenin Avrupa memleketle-

rinde iş görmesini temin etmek ve aynı zamanda askeri yardımını azaltmak gayesini gütmekteydi. Bu politikanın neticesi olarak iktisadi yardım gören memleketlerin adeti dörde kadar indirilmiş ve askeri yardım 7 milyar dolardan 3,5 milyara düşürülmüştür. Bu sene de iktisadi yardımların tamamıyla istikraza kalbedilmesi veya doğrudan doğruya hususi teşebbüse tevcih edilmesi mevzu bahis olmaktadır.

Hareketimizden evvel Amerikan Büyükelçisi ve Yardım Heyeti Başkanı bize dört senelik bir programla müzakereye başlamamızı, bu dört sene için senede 70–75 milyon dolar üzerinden talepte bulunmamızı, askeri yardım olarak da 800 milyon dolar kıymetinde bir talep ileri sürmemizi telkin etmişlerdi.

İktisadi yardım olarak senede 75 milyon dolardan dört senede 300 milyon dolar yardım talep ettik. Askeri yardım olarak da 800 milyon civarında bir talepte bulunduk. Yalnız iktisadi yardım talebini istikraz olarak değil hibe şeklinde almayı ileri sürdük ve buna istikraz olarak da ayrıca bir istikraz akdi keyfiyetini derpiş edebileceğimizi belirttik.

Türkiye'ye yapılmakta olan iktisadi yardıma hibe esasında devam edilmesine, ayrıca bu sene için 70 milyon dolarlık yeni yardım talep olunmasına, Türkiye'nin vaziyetinin zaman zaman ihtiyaç hasıl oldukça müştereken tetkik edilerek müşkülat çıktığı takdirde bunu önleme tedbirlerinin alınmasına karar verildi. (Alkışlar.)

Askeri yardıma gelince; Türkiye'ye tahsis salahiyeti alınmış, fakat henüz teslim edilmemiş olan 500 milyon dolarlık malzemenin süratle teslim edilmesi, bu sene yapılacak yardımın 200 milyon dolar civarında olması ve Türkiye'nin önümüzdeki dört yıllık devre içinde NATO Konseyince kabul edilen kuvvet hedeflerine uygun olarak teslim edilmesi için gereken yardımın yapılması lazım geldiği hususunda karar verildi.” (c. V. s. 64, 15 Haziran 1954)

Daha sonra 300 milyon doların CHP'lilerin propagandaları yüzünden verilmediğini söyleyecektir:

“Bize bir yağmur, beklediğimiz 300 milyon dolardan üstündür. Esasen psikoz şuradan ileri geliyor. Biz ABD'den 300 milyon dolar istedik. Bu bize verilebilirdi. Verilmeliydi! Çünkü dahil bulunduğumuz bir camianın en büyük yükünü taşıyan devlettik... Buradan Amerika'ya saibler (haberciler) gönderildi. Yarın iktidara geldikleri takdirde kendilerine hasmane yapılmış bir hareket telakki edeceklerini söylediler.” (c. VI. s. 81, 14 Aralık 1955)

Bu dönem, özellikle 1955, iç piyasada sıkıntılı bir devredir. Muhalefetin de bolca kullandığı “kahve, lastik, yedek parça, çivi vb.” yokluğu iktidarı zor durumda bırakmıştır. Siyasi yönden “İspat Hakkı” nedeniyle DP'den ayrılan ve Hürriyet Partisi'ni kuran etkili grubun yarattığı heyecan, başka bölümlerde değineceğimiz hakim teminatı, üniversite muhtariyeti, basın ve toplantı özgürlüğü ve diğer hukuk, demokrasi savaşimleri, ekonomik yokluklarla birleşince 1957 seçimlerinde DP'nin oldukça gerilemesine neden olmuştur. Nasıl 1970'lerde “1 sente muhtaç olmuş” isek 1955'te de “nalçivisi” ve kahve ithal edemez olmuşuz.

DP'nin önde gelen “silahşörlerinden” ve Menderes'in vefalı yakını Devlet Bakanı **Mükerrem Sarol** daha 1954'ün sonlarında hükümet adına Trakya'ya yaptığı bir gezideki izlenimlerini 1983'te kaleme aldığı anılarında naklederken yokluklarla ilgili şunları söyleyecektir:

“Vatandaşların mal darlığından ciddi sıkıntıları vardı. İsteklerini ancak karaborsada buluyorlardı. İleride Meclis grubumuzun başına büyük dertler açacak olan (hükümete güvensizlik oyunu kastediyor) çuval, sicim, pulluk demiri gibi maddeler piyasada bulunmuyordu. Birçok bayide tekel maddelerinin ortadan kalktığını tespit ettik. Mu-

halefetin acımasız propagandaları maalesëf bazı çevrelerde büyük üzüntülere yol açmış. Şeker, gazyağı, çimento gibi önemli hayati ihtiyaçlar pazardan tümü ile çekilmişti.” (a.g.e., s. 425)

Menderes ise bu dönemde, başarısızlığın suçlusu olarak kendisinden başka herkesi göstermektedir:

“İstihsalimizin hemen her sahada birkaç misli artmasına rağmen mütemadiyen şu veya bu madde yoktur diyerek suni buhranlar yaratmışlardır. 1952’den beri karaborsayı tabrik için her yola başvurmuşlardır.” (c. V. s. 398, 25 Temmuz 1955)

“Gürültüler iktisadi ve mali vaziyette fiilen tesir yapacak derecelerde ileri götürülmüştür.” (c. V. s. 401, 8 Ağustos 1955)

“... Borçlarını %90’dan büyük nisbetlerde ödeyen köylüye Ziraat Bankası’na borçlarınızı ödemeyiniz demek... buğdaylarını saklamaya teşvik etmek, yabancı memleketlerle müzakere halinde iken Türkiye’ye borç vermeyin tavsiyelerinde bulunmak bu memleketin nasibini kesmektir. Böyle nazik zamanlarda halkı yok yere ‘şeker, petrol ve benzin alın’ diye bizi tedbirsiz bırakmak ve memleket işlerini bozmak vatanperverlikle telif edilemez.” (c. V. s. 404, 8 Ağustos 1955)

“... Matbuatın inşa ettiği bu siper arkasında ihtikar (vurgunculuk) gıdalanmıştır. Siz Basın Kanununu çıkarmamış olsaydınız o Milli Korunma Kanunu’ndaki hükümleri ne kadar kesin yaparsanız yapınız asla muvaffak olamayacaktır... Muhtekir (vurguncu) ortada iken matbuat hiçbir zaman onu görmedi.” (c. VI. s. 378, 27 Haziran 1956)

Bunlar savunmanın muhalefeti ve basını suçlama bölümüdür. II bölüm ise buhranın, kalkınmanın doğal sonucu olduğudur.

“Yaz ortasında bir çivi noksandır diye feryat ayyuka çıktı... Ya tedbirsizliğimizden yahut da iktisadi takatimizin noksanlığından veya üstünde kalan kalkınmadan olmuştur. Şeker yememek, hastane yaptırmamak... suretiyle meşum bir muvazene teessüs edebilir. İşte 1950'nin Türkiye'si böyle idi. Bünyevi defisiter (açık veren) memleket dediğimiz budur. Ne mektep, ne hükümet binası var, karasaban ve kağıdı” (c. VI. s. 76, 13 Aralık 1955)

Kalkınmanın doğal sonucu tüketim fazlalığı da çok sık başvurduğu bir kanıttır:

“Sevgili arkadaşlarım vakıa lastik yok, fakat 1950 senesinin 5 misli lastik istiyorsunuz. 4 misli dediğim zaman kafi gelmiyor. %10 bir marj olduğu zaman karaborsa oluyor.” (c. VI. s. 83, 13 Aralık 1955)

“Zaman zaman bazı maddelerin darlığını hissetmekteyiz... Bunun sebebi şudur; istihlak da istihsal kadar hatta bazen daha fazla artmıştır... Bunlar iktisadi buhranın alametleri değil, fakat artan istihlak ile medeni standartlara yaklaşan Türkiye'nin içinde bulunduğu devrenin tecellileridir.” (c. VII. s. 177, 7 Şubat 1957)

Bu sefer nal da çivi de bulunmakta fakat meşhur Türk kahvesi yok olmaktadır:

“Eğer biz tesislere yatıracak yerde kahve temin etse idik vicdanlarımızı tatmin edemezdik. Kaldı ki bunlar da artık masal olmaktadır.” (c. VII. s. 341, Kastamonu, 8 Ağustos 1957)

Bu kahve yokluğu basında haber ve karikatür bolluğu yaratmış ve DP'lileri pek kızdırmış idi.

Nihayet Ağustos 1958 gelip çatmıştı. Uzun süredir Batılılar Türkiye'nin istikrarlı ve rasyonel (akılcı) bir ekonomi ve kur politikası izlemesini önermekte idiler. Sonunda IMF ve OECD'nin mali ve fıkri yardımlarıyla bir ekonomik stabilizasyon

yon (istikrar) ve fiili devalüasyon planı üzerinde mutabık kalınır. (K. Kurdaş, *Ekonomi Politikada Bilim ve Sağduyu*, s. 176)

4 Ağustos 1958'de yayımlanan bir seri tebliğ ile de 1\$=9 TL kuru fiilen benimsenmiş ancak şeklen karışık bir primli sistem benimsenmiştir. Bu primli sistem 1960 Ağustosuna kadar devam edecek ve ancak o tarihte resmi kur yine 1\$=9 TL olarak açıklanacaktır.

Kurum böylece düzenlenmesi ihracatı düştüğü düzeyden kurtarmış, 1959–1960 döneminde 350 milyon dolara çıkarmıştır. İthalat da alınan dış yardımlar sayesinde 315 milyon dolardan 1959'da 470, 1960'da 468, 1961'de 510 milyon dolara çıkmıştır. Fakat yine de 1950'deki milli gelire nazaran %7,1 olan oranı hiçbir zaman tutturamamıştır. Bu oran 1953'te %6,6; 1955'te %4,2 iken 1958'den sonra ise ancak %5,8'e çıkabilmiştir.

1960'da DP iktidarı devrilinceye kadar 1958 öncesine göre yaklaşık iki yıl göreceli bir rahatlık yaşanmışsa da bu hareketlilik enflasyonist baskıyı devam ettirmiştir.

Milli Korunma Kanunu

1953'ü izleyen devrede ekonomik sıkıntıların doğal sonucu aşırı fiyat artışları yakınmalara neden oluyordu. Yakınmalar çoğalınca yaygın karaborsanın da etkisiyle Milli Korunma Kanunu'nda değişiklik gündeme geldi. 7 Mayıs 1956'da görüşülmeye başlayan tasarı 6 Haziranda yasalaştı. Yasa dağıtım ve fiyat denetiminde hükümete geniş yetkiler verdi. Doğal olarak Menderes'in ekonomik politikasının hem kuramsal açıdan, hem de eylemde çöküşü anlamındaki bu yasa muhalefete eleştiri olanağı sağladı. Öyle ya, özel girişimciliğin şampiyonu Menderes fiyatların serbest piyasa koşullarına göre, yani arz ve talebe göre belirlenmesinden vazgeçiyor, şiddetli hapis ve para cezaları yaptırımını altında sıkı

bir karışmacılığa geçiyordu. Karaborsanın nedenini mal yokluğu ve üretim veya dış alımdaki başarısızlık oluşturunuyordu.

Menderes ise yine eski defterleri karıştırarak CHP devrindeki yoklukları uzun uzun anlatıyor ve *“İktisadi kalkınmamızdaki hız ve genişlik bazı müşkülatlara sebep olabilir, bunun milletçe hüsnü telakki edilmesi gerekir”* diyordu. Tabii kötü hava koşulları, az ürün, dış yardım alamama, basın ve muhalefetin yapay tahrikleri, aç gözlü tüccar (muhtekir) milletçe daha fazla giyip yememiz (Hacıbekir 3 misli fazla çıkardığı halde arife günü şekerin bitmesi) Menderes’in savunma kalemlerini teşkil ediyordu.

Yasanın ilk uygulaması kuşkusuz sert oldu. Vehbi Koç’un bile gözaltına alındığı, fiyatı 12 kuruş olarak belirlenen yumurtayı 13 kuruşa satan 15 yaşındaki bir çocuğun başkentte jandarma karakolunda hırpalandığı duyuluyordu.

Menderes yine aynı tarihlerde Basın Kanunu’ndaki cezaların ağırlaştırılması ile Milli Korunma Kanunu’nu birleştirerek grupta *“Şayet Basın Kanunu’nu değiştirmeseydiniz fiyatlar yine kontrol edilemezdi”* diyerek hem Milli Korunma Kanunu’nun etkili olmadığını, hem de fiyat artışlarına basının neden olduğu mesajını verecek, basını suçlayıp grubu pohpohlayacaktır.

“Basın hürriyeti dediğimiz mesuliyetsizlik rejiminin arkasında muhtekir istediği gibi milleti soymak imkanını buldu. Muhalefet ise bunu ve en geniş şekilde istismar etmekten geri kalmadı... Eğer siz Basın Kanunu’nu çıkarmamış olsaydınız o Milli Korunma Kanunu’ndaki hükümleri ne kadar kesin yaparsanız yapınız...” (c. VI. s. 378, 27 Haziran 1956)

Karaborsayı, vurgunu, mal darlığını önleyip, fiyatları denetim altına alıp; zam yapanlara ders verme açısından Varlık Vergisi’ndeki amaçla yer yer örtüşen bu kanun Menderes’in kuramsal görüşlerine elbette aykırı idi. Çünkü piyasa yasaları dışında fiyatların oluşması kamu otoritesine bırakılıyordu.

Menderes'in karşıtları Varlık Vergisi hakkındaki acı eleştilerini ona anımsatma olanağını keyiflice kullanmaktan geri durmadılar. 1947'den beri yürürlükte olan ve fakat uygulanmayan bu yasa 1961'de askerlerce kaldırılacaktı.

MENDERES HÜKÜMETLERİNİN YÜKSEK TARIM FİYATLARI VE MEKANİZASYON (TRAKTÖR) POLİTİKALARI

Menderes'in ekonomi politikaları içinde "görülmemiş kalkınmanın" en önemli ve tartışılan bölümü kuşkusuz "buğday üretim ve fiyatları"dır. Bugün bakıldığında tartışmanın taraflarca tam anlamıyla soysuzlaştırıldığı, oy deposu köylü oyları nedeniyle konunun her yöne çekildiği, aşırı bir popülizm ve demagoji ortamına sürüklendiği anlaşılmaktadır.

Aşağıda görüleceği üzere CHP, DP'yi ekonomi kurallarına aykırı olarak buğday fiyatını yüksek tuttuğu, DP de CHP'yi zamanında köylüye düşük fiyat verdiği için suçlamaktadır. Gerçi Menderes yüksek fiyat politikasını yadsımamaktadır.

"Türkiye tavsiyelerimizin hilafına ziraatın makineleşmesini ve yüksek fiyat himayesini sürdürdü ve bu devrede şayanı dikkat bir gelişme elde etti."

diyen bir uzmanın eleştirilerine uyulmadığını öğünerek ilan etmektedir (c. VII, s. 266, 15 Mart 1957). Halbuki rakamlar ve istatistikler bu iki iddiayı da pek doğrulamamaktadır. Yine de DP'nin köylü oylarını kazanmasına neden gösterilen ve başarılı sayılan tarım politikasının ağırlığını teşkil eden buğdayda verimin ve üretim artışının hiç de sunulduğu gibi olmadığını aynı istatistikler göstermektedir.

Menderes'in bu konuda söylediklerine bakalım; muhalefetinin son günlerinde buğday fiyatıyla ilgili Meclis konuşmasından bir bölüm aktaralım:

"Hatıralardadır ki, harbin ilk yıllarında bütün fiyatlar yükselirken buğday müstahsilini ve istihsalini koruyacak tedrici artırmalar yapılacak yerde sözde fiyat stopajı politikası diyerek buğday fiyatları 10 krş civarında zorla tutul-

mak için buğday müstahsili çok ağır tazyikler altına alınmıştı. Saraçoğlu hükümeti iş başına gelir gelmez bu sefer buğday fiyatlarını hiçbir tedbir almadan serbest bırakmış ve fiyatlar bir iki ay içinde 10-15 krş'tan 150 krş'a kadar yükselmişti." (c. I. s. 334, TBMM, 24 Ocak 1949)

Gerçi 27 Mayıs 1950'de yani iktidarının ilk günlerinde ihtiyatlıdır:

"Partimizin buğday fiyatını yükselteceği vaadini tutmadığı propogandası devam etti. Partimizin ve hükümetimizin böyle bir vaatte bulunmadığını kati olarak ifade edebiliriz." (c. II. s. 95, TBMM)

Demek 1950 yılı buğday politikası henüz Menderes'in izlerini taşımamaktadır:

"Geçen sene Teknik Bürolar buğdayı 6-7 kuruş düşürmezsek hükümetin işin altından çıkamayacağını söyledi. Buna rağmen biz fiyatı tuttuk ve ekmeği indirdik. Bu büyük bir fedakarlıktı. Bunun manası çiftçinin malının değerini artırmaktı. Memleket bu yıl büyük istihsal arifesindedir. Geçen yıllarda olmayan bir mahsul alacağız. Hükümetiniz fiyatı makul, hududunda tutmak için rekolte miktarı ne olursa olsun zararını hazineye çekirmek pahasına olsa da bu programdan vazgeçmeyecektir. Hatta 'Acaba bir iki kuruş üzerine koyabilir miyiz?' diye de düşünmekteyiz. Köylü ne kadar çalışırsa çalışsın, ne kadar istihsal ederse etsin öyle hükümet var ki mutlaka onun malını değerlendirecektir. Tütün de böyle oldu. İş başına geldiğimiz zaman bütün tahsisat tükenmişti. Sekiz on milyon tütün çiftçide bırakılır mı? Hepsini aldık. Ondan sonra daha büyük bir rekolte (ürün) geldi. Tekel Bakanı İzmir'e gitti. 'Son yaprağına kadar alacağız' dedi. Karadeniz'de de böyle yaptık. Çiftçinin müsterih olması lazımdır. Mahsullerini değerlendirmek ve bu değeri ile sattırmak vazifesini üzerinde gören bir hükümetimiz var." (c. II. s. 361, Mersin, 27 Mayıs 1951)

Ertesi yıl Malatya’da konuya daha açıklık kazandırmaktadır:

“Bu karar (buğday fiyat tespiti) suretiyle 150–250 milyon zarar edilecektir, deniliyor... Bu parayı Türk köylüsüne verdik... Osmanlı olarak, hatta Cumhuriyet, istismar ettiğimiz Türk köylüsüne soyduklarımızın yüzde birini iade etsek ne çıkar? Kaldı ki bu sadece bir içtimai adalet mülahazası ile yapılmış bir hareket değildir; bilakis realist ekonomik bir görüşe dayanır.” (c. III. s. 245, Malatya, 23 Kasım 1952)

Nitekim, Menderes’in bu görüşü daha sonraki yıllarda “Tarımdan Sanayiye Sermaye Transferi” sloganı ile de anılmış ve köylü oylarının etkisiyle 1960’lardan sonra AP hükümetlerince de sürdürülmüştür.

“Büyük kitlelerin iştirâ gücünün artırılması hem milli sermayenin terakümüne yol açacak hem de memleket pazarını harekete geçirecektir.” (c. VI. s. 85, 14 Aralık 1955)

Yukarıdaki konuşmasını ilginç kılan 1955 Kasımındaki meşhur grup isyanından sonra kurduğu IV. Menderes hükümet programında bundan söz edilmesidir ki, doğru veya yanlışlığı bir yana, içtenliğinin ve kararlılığının kanıtı sayılabilir.

Menderes sadece buğdaya iyi fiyat vermekle kalmadığını, satarken de fiyatı düşük tutarak ekmeği şehirlilere ucuz yedirdiğini Sivas nutkunda övünerek ilan etmektedir.

1957 seçimlerinin (Ekim 1957) ufukta görüldüğü 1957 Mayıs’ında Sivas’ta çokça kullandığı *“Hafızayı beşer nisyanla malaldür”* (insan belleğinin hastalığı unutkanlıktır) özdeyişine güvenerek bazı rakamları ve olguları göz ardı etmekte, genelde tarım ve ekonomi, özelde buğday politikasını şöyle özetlemektedir:

“Aziz Sivaslılar, Türkiye gibi milli iktisat bünyesinin temelini çiftçi ve köylü teşkil eden bir memlekette, ziraat ciddi

ve hakiki ve kalkınmaya kavuşturulmadıkça, ne ticaret genişler, ne sanayi kurulur, ne de yurt imar ve umrana kavuşur.

Türkiye’de halen ekilen sahaların 1950’ye kıyasla yüzde 60 daha geniş olduğunu söylemek dahi, elde edilen gelişme hakkında bir fikir vermeye kafidir. Ayrıca zirai istihsalimiz çeşitlendirilmiş ve mahsullerimizin vasıfları da ıslah edilmiştir.

1950’de iktidara geldiğimiz zaman, ucuzluğun ancak zirai mahsullerimiz fiyatlarında yapılmakla mümkün olabileceği tavsiyeleri her taraftan yağmaya başladı. 1950 senesinin Haziran iptidası (başı) idi, hububat fiyatlarının hemen tespiti icap ediyordu. Ticaret Vekaletinin alakalı daireleri 1950–1951 mahsul yılı için buğday fiyatının kiloda 5 kuruş indirilmesini teklif ve tavsiye etmekte idiler. Halbuki biz, memleket kalkınmasına ancak zirai kalkınma ile başlanabileceği hakkındaki esas inancımızdan ayrılmadık.

Bu fiyat indirmesi tavsiyelerine uymak şöyle dursun fiyatlara bir miktar zam yaptık. Ve böylece iktisadi kalkınmamız mevzuundaki ana görüşümüze uygun bir yol takibinde ilk adımı atmış olduk. Öte yandan pamuk, pirinç, afyon, fındık ve diğer birçok zirai mahsullerimiz hakkında aynı koruyucu ve elverişli fiyat tespit tedbirlerini almakta gecikmedik. Hatta hububat fiyatlarına yapmış olduğumuz zammı, bilahare dünya fiyatlarının düşmesine rağmen devam ettirdik.

Gerçekten, ancak ziraatımız ileri götürüldüğü takdirde ki, nüfusumuzun yüzde 80’ini teşkil eden köylü ve çiftçimizin satın alma gücü ve binnetice istihlak yani sarf etme gücü yükselecek. Bu hal ise iç pazarı harekete geçirecek, tüccar esnaf kasaba ve şehir halkı bundan çok mühim nispetlerde istifade edecek.

Diğer taraftan sanayi kurulması ve diğer iktisadi teşebbüslere girilmesi için sermaye birikimleri mümkün olacak,

fabrikalar, silolar, limanlar, yollar yapılabilir şehirler güzelleştirilebilecek; imar ve kalkınma topyekün tahakkuk ettirilecek, sanayiin hammaddeleri elde edilecek, ihracat da artacak ve bu yolda memleketin her türlü iktisadi kalkınma için muhtaç bulunduğu dövizin bol miktarda temini mümkün olacaktı.

Zirai istihsalimizi koruma yolundaki politikamızda pek çok zorluklara karşılaştık. Bunu size şöyle anlatayım:

1950'de iktidara geldiğimiz zaman dünya buğday fiyatları, artırarak tespit ettiğimiz 30 kuruş fiyata tekabül etmiyordu. Fakat dünya fiyatlarına nispeten yaklaşıyordu. O zaman da şiddetli tenkitlere maruz kaldık. 'Memlekette pahalılık yaratıyorsunuz, milli takatin üstüne çıkıyorsunuz' hücum ve teraneleriyle karşılaştık. Hele kısa bir müddet sonra dünya buğday ve hububat fiyatları süratle düşmeye başlayınca bizim memleket içindeki fiyatlarımızla dış fiyatları arasındaki fark daha da büyüdü. Tenkit ve hücumlar da son şiddetini buldu. Fakat biz inandığımız istihsali teşvik politikamızdan ayrılmadık ve buğday fiyatlarında indirme yapmayı düşünmedik bile. 'Buğdayı 30 kuruşa alıp ihracat limanlarına 35 kuruşa mal ediyor, 20-25 kuruşa satmak mecburiyetinde kalıyorsunuz, memleketi iflasa götürüyorsunuz' dediler.

En ağır tenkitler yapıldı. Fakat biz bunların hepsine göğüs gerdik, iyi fiyatların istihsali teşvik edeceğine inanıyorduk. İstihsalin artması ise bize her sahada büyük ve geniş imkanlar temin edecekti. Nitekim, böyle oldu.

Halbuki bu yıl hububat fiyatlarını artırmadaki hedefimiz ve maksadımız yine aynı görüş ve aynı politikanın tatbikine devam etmekten ibaretti.

Bunu yaparken, üç yıllık kurağı da göz önünde tutmuştuk. Maksadımız, üç yıl üst üste kuraklık, sıkıntı ve ıstıraplarına maruz kalan çiftçimizi inşallah elde edeceği bol mahsulü daha yüksek fiyata satarak feraha kavuşturmaktır.

*İşte bu vaziyeti karşılamak içindir ki, her ne olursa olsun buğday fiyatının memlekette 40 kuruştan aşağı düşmemesi-
ni temin maksadıyla kararımızı almış bulunuyoruz.”*

Bu politikayı “sağlam” ve “değişmez” diye nitelemek en azından kuramsal bir yanılgıdır. Menderes, buğday üretimi-
mini birkaç misli artırdıkları, traktör sayısını da 6.000’den
50.000’e çıkardıkları için mutludur, ancak kuraklıktan süre-
kli yakınmaktadır:

*“Sn. Hıfzı Oğuz Bekata ‘1953’e kadar memlekette nis-
bi bir ferahlık vardı. Sebebi sel üfürdü yer götürdü. Hava-
lar iyi idi. Bizim bıraktığımız altınlar vardı. Dış yardım alıyor-
lardı. Memleketin itibarı vardı’ diyor.*

*Başka bir sebep zikretmiyor. Hakikat bu mudur?
1954’ten sonra işler bozuldu. Neden bozuldu? Burada hiç
olmazsa zerre kadar olsun bir insaf beklemek hakkımız-
dır. 3 seneden beri Türkiye kurak bir devrenin bütün ızdı-
rabını yaşamaktadır. Buna en ufak bir atıf olsaydı, kendi-
mi bahtiyar hissedecektim.” (c. VIII. s. 187, TBMM, 27 Şu-
bat 1958)*

Menderes “ağyara” buğday fiyat politikasını böyle sunar,
eleştirileri şiddetle karşılarken; içeride, grupta bakın neler
söylüyor:

*“Zeki Eratman arkadaşım, hükümet gelen parayı çar-
çur etti, diyecek... Teşbih her noktada mutabık olmaz.
Sultanahmet’te dilen, Ayasofya’da tasadduk et (sadaka
ver). Kendi tabiriyle 3 kuruş alıyoruz. Bunu da getir, ver
memura, buğdaya. İş buğdayın başından kopuyor. Bizim
açıklarımız iki menşeyden çıkıyor. Biri buğday ikincisi ikti-
sadi devlet teşekküllerinin envestismanları. Bunlar çığ ha-
linde bizi zorladı. Dava orda, bütün dava orda. Biz aldığı-
mız bu para (350 milyon dolar yardım) ile başladığımız bü-
tün işleri bitirmiş olacağız. Lastik, traktör, kamyon, otomo-
bil, boya fabrikası, şu, bu fabrika gibi ekonomimizin henüz*

açık kalmış olan ve külli döviz geçmesine neden deliklerini ve açıklarını tıkayacağız. Biz bunu günlük ihtiyaçlarımızın, ısıdırlarımızın çukuruna atacak olursak yazık olur.” (c. VIII. s. 319–320, 11 Ağustos 1958)

Tarım politikası içinde yüksek fiyat kadar, traktör dış alımındaki plansızlık, o tarihlerde eleştiri ve uyarılara neden olmuşsa da Menderes’in ısrarı yüzünden daha 1955’lerde kaçınılmaz şekilde yedek parça ve bakım sorunlarıyla karşılaşmıştır.

“Şimdi arkadaşlarım bir hırka bir lokma politikası da vardır... Makine ve aleti dışardan fazlaca getirirsen mali imkanların zedelenirmiş... İki buçuk senelik devre içinde bu memleketin yarınını temin edecek olan namütenahi (sonsuz) iktisadi cihazlanmayı tekemmül (oluşturmak) ettirecek alet, vasıta ve hammaddeler bu memlekete girmiştir. Bunlar yarının istihsalini sağlayacak malzemelerdir. Bizze altın yumurtlayacak tavuklardır.” (c. III. s. 407, 18 Şubat 1953)

“Türkiye bugün traktör mezarlığı haline gelecekmiş. Hayır, arkadaşlar bundan kimse korkmasın. 1945’te memlekette 11 bin nakil vasıtası vardı. Bugün 1952 senesi sonunda 45–50 bin orduya girmiş. 25–30 bini hesap ederseniz 80 bin nakil vasıtası vardır. Türk köylüsü traktörü kullanmasını biliyor arkadaşlar. Bence hayret edilecek şey, memlekete girmekte olan ziraat aletlerini bu nasırlı ellerle Türk köylüsünün liyakatle (yararlılık) kullanmasıdır.” (c. III. s. 417, 18 Şubat 1953)

Gerçeği kısmen yansıtsa da, azıcık popülizm kokan bu söylem, traktörün sadece tarım değil, insan nakil aracı olarak kullanılması ve bakım, yedek parça sorununun marka çeşitliliği nedeniyle çözülemez hale gelmesi karşısında ekonomik verimliliğe yönelik eleştirileri cevaplayamamaktadır. Maalesef korkulan olmuş mezarlık öngörüsü kısmen gerçek-

leşmiştir. Halbuki planlamaya gerek kalmaksızın pratik önlemlerle bile sorunun ağırlaşması önlenebilirdi.

Menderes düştüğü zor durumu dağıtabilmek için alışlagelmiş yöntemini de bir yandan sürdürmekten geri kalmamaktadır, hedefi bu konuda yine İnönü'dür:

“Memlekete traktörü sokmayan, ziraatı makineleştirmekten alıkoyan, ziraatı bir bataklıklar işi telakki edip hakikaten o hale sokan, ziraatın muhtaç olduğu krediyi 100–150 milyon gibi gülünç bir seviyede tutan yine bu zatın kendisidir.” (c. IV. s. 481, 19 Nisan 1954)

1957 seçim nutkunda tarım ve traktör politikasını savunmaktadır:

“Demokrat Parti köylünün ve halkın, aziz Türk Milletinin menfaatlerini en üstün ehemmiyette tutan ve onları korusun partidir. (c. VII. s. 345, 9 Ağustos 1957)

27 sene içinde ziraat olduğu yerde saymıştır. Zirai istihsal, halkımızın %80'nini alakadar etmekte, ihracatımızda ise 1950 yılında %90'nını teşkil etmekte idi. Hububat istihsalı uzun yıllar 7 milyon civarında saplanıp kalmıştır. Biz işlere başlar başlamaz gün geçirmeden ziraat sahasında aldığımız tedbirlerle istihsalimizi birkaç yıl içinde birkaç misli arttırdık; 6 bin traktörü 50 bine yaklaştırdık.” (c. VII. s. 358–359, 12 Ekim 1957)

Menderes eskiyi kötölemek için hiçbir fırsatı kaçırmakta, politik savaşımın en önemli kısmını CHP ve 27 yıl teşkil etmektedir.

Menderes'in tarım politikasını geçmişle kıyaslarken istatistiğin sayılarına başvurmak, konuya yansız yaklaşmanın bir biçimi sayılabilir. Aşağıdaki tablolarda sırayla buğday üretimi, Toprak Mahsulleri Ofisi alım ve fiyatları, ekili alanlar, ithalat, ihracat, verimlilik ile ilgili DİE rakamlarına yer vereceğiz.

	<i>Buğday Üretimi (Ton)</i>	<i>Ofis Fiyatı (Krş)</i>	<i>Buğday Ekili Alan (Hektar)</i>	<i>Ton Başına Verim</i>	<i>Tahıl Ekili Alan (Hektar)</i>
1935	2.521.000	3	3.429.000	0,73	6.404.071
1936	3.853.000	3	3.530.000	1,09	6.777.005
1937	3.693.000	3	3.303.000	1,11	6.397.949
1938	4.278.000	4	3.830.000	1,11	7.314.145
1939	4.191.000	4	4.021.000	1,04	7.663.852
1940	4.067.000	3	4.381.000	0,92	8.198.898
1941	3.483.000	8	4.394.000	0,79	8.173.364
1942	4.263.000	21	4.369.000	0,97	8.121.064
1943	3.509.000	31	3.502.000	1,00	6.613.439
1944	3.148.000	19	3.704.000	0,84	6.974.685
1945	2.189.000	21	3.742.000	0,58	6.893.885
1946	3.548.000	17	3.830.000	0,92	7.193.263
1947	3.245.000	17	4.176.000	0,77	7.691.092
1948	4.867.000	19	4.538.000	1,07	8.070.816
1949	2.515.000	28	4.007.000	0,62	7.525.340
1950	3.871.000	18	4.477.000	0,86	8.244.182
1951	6.600.000	18	4.789.000	1,37	8.804.700
1952	5.447.000	19	5.400.000	1,00	9.868.000
1953	8.000.000	22	6.410.000	1,24	11.077.200
1954	4.900.000	26	6.405.000	0,76	11.271.300
1955	6.900.000	26	7.060.000	0,97	12.078.900
1956	6.400.000	30	7.335.000	0,87	12.370.200
1957	8.300.000	38	7.157.000	1,15	12.207.000
1958	8.550.000	36	7.450.000	1,14	12.545.500
1959	7.852.000	43	7.535.000	1,04	12.687.400
1960	8.450.000	49	7.700.000	1,09	12.945.000

a) Menderes CHP döneminde tahıl üretimi alanlarının uzun yıllar 7 milyon hektarda kaldığını, kendilerinin birkaç yılda bunu birkaç misli artırdıklarını söylemektedir.

Tabloda görüleceği üzere DP dönemi tahıl ekili alan ortalaması 11.225.000 hektardır. Menderes'in verdiği 7 milyon rakamı esas alınırsa –ki 1935–1950 arası için bu rakam doğrudur– DP döneminde CHP'ye nazaran ekili alanlarda artış %60'tır. Buğday ekili alanlar ortalaması 1935–1950 arası 3.584.000 hektar, 1951–1960 arası 6.724.100 hektardır. Artış bu suretle %87'dir. Ekili alanlardaki artış azımsanmayacak ölçüde olmakla birlikte verime aynı ölçüde yansımadağı gibi Menderes'in dediğı üzere birkaç misline de varamamıştır.

- b) Buğday fiyatları konusunda da rakamlar o günlerdeki tartışmalarla pek bağdaşmamaktadır. Gerçekten 1942'ye kadar Ofisin buğday alım fiyatı, 1938'de kurulduğu düşünülürse Menderes'e hak verdirecek ölçüde düşüktür: 3–4 kuruş. Ancak 1942–1950 arası 8 yıllık ortalama fiyat, 4 yılı savaşa denk düşmesine karşın 21 kuruştur. 1951–1960 arası ise ortalama fiyat 30,7 kuruş olup, artış %46'dan ibarettir. Bu artışın tek başına rakamsal olarak önemli siyasal bir üstünlük sağlayacak düzeyi yansıttığı kuşkuludur.

Aynı dönemde tüketici fiyat endeksleri artışları ile buğday fiyat artışları karşılaştırıldığında şu tablo çıkmaktadır:

	Tüketici Endeksi (yüzde olarak)	Yıllık Değişim (yüzde olarak)	Buğday Fiyat Değişimi
1950	339,2	–4,3	–35
1951	335,5	–1,1	0
1952	352,6	5,1	6
1953	369,5	4,8	14
1954	402,8	9,0	14
1955	450,7	11,9	0
1956	502,6	11,5	14

1957	565,4	12,5	22
1958	654,1	15,7	-5
1959	802,0	22,6	17
1960	872,5	7,4	13

Buğday fiyatlarının saptanmasında genel fiyat artışlarının tek başına nazara alınmadığı ve fakat diğer unsurlarla birlikte göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır.

- c) 1935–1950 arası buğday üretim ortalaması yedi yıllık savaş ve sonrası toparlanma dönemine karşın yıllık 3.442.500 tondur. 1951–1960 ortalaması 7.139.000 tona göre fark 3.696.500 tondur. Değişim oranı %107’dir. Buğday üretiminde önemli bir artış sağlandığı anlaşılmaktadır.
- d) Ancak verimde aynı başarı gösterilememiştir. Tablo-
dan anlaşılaacağı üzere 1935–1950 arası hektar başına verim: 0,90 tondur. DP dönemi verimi ise 1,06 tondur. Artış yüzdesi %18 gibi çok önemsiz sayılabilecek bir rakamdır. DP döneminde ekili buğday alanlarındaki artış % 87 ile verim artışı % 18 ve buğday üretim artışı % 107 rakamsal olarak birbirleriyle örtüşmektedir. Ancak 1935–1950’nin çoğunlukla karasaban dönemiyle 1950–1960’ın traktör ve diğer modernizasyon dönemi kıyaslanırsa DP’yi başarılı saymak hayli zordur.
- e) Menderes’in Erzurum’da 12 Ekim 1957 günlü verdiği demeçte (c. VII. s. 359) 1950 yılı için traktör sayısı 6.000’dir. DP’nin 1957 seçim broşüründe 1949 yılı için bu rakam 6.281; 1957 yılı için ise 44.000’dir. Ancak Prof. Dr. Ercan Tezer (*Türkiye’de II. Tarım Kongresi, “Tarımda Mekanizasyon” adlı tebliği, s. 348*), 1950 yılı traktör sayısını 16.585 olarak bildirmektedir. 1955 önemli bir dönemeçtir. 1960’ta varılan 42.000 rakamı-

nın yaklaşık %80'nine 1955'te ulaşılmıştır. İzleyen 5 yılda ise sadece %20 artış gözlenmektedir.

Birkaç yıl içinde ulaşıldığı söylenen 50.000 rakamı da aynı çalışmada 1960 yılı için 42.136'dır. 5 yıllık Kalkınma Planı Tarım, Alet ve Makineleri Özel İhtisas Komisyonu raporunda da traktör sayısı 1936 yılında 1308, 1940'da 1066, 1944'de 956, 1948'de 2749, 1950 yılında ise 16.000 olarak verilmektedir. 1960 yılı sayısı ise 42.000'dir. 1950–1960 arası 10 yılda %154; yılda %15'lik bir artış elbette azımsanmayacak sayılardır. Ancak hemen aşağıda Menderes'in uyguladığı politikanın bilimsel eleştirisine yer verirken bu konuya döneceğiz.

- f) Buğday ithalat ve ihracatı ile ilgili tabloya da göz atmak gereklidir. İç fiyatlarla (maliyet) dış fiyatların farklılığı hem ithalat hem de ihracatta 1953'ten sonraki döviz kıtlığı nedeniyle çift yönlü zarara neden olmuş sayılabilir. Ancak bereketli 1952 ve 1953 yıllarında önemli ihracat gözlenmektedir. 1957 yılı ise büyük ithalata sahne olmuştur.

1948–1960 Yılları Arası Buğday İthalat ve İhracat Miktarları

	<i>İthalat (Ton)</i>	<i>İhracat (Ton)</i>	
1948	9.307.514	128.898.021	(İhracatta tahıl miktarı alınmıştır.)
1949	170.803.427	104.577.647	(İhracatta tahıl miktarı alınmıştır.)
1950	189.397.980	65.126	(İhracatta tahıl miktarı alınmıştır.)
1951	96.099.951	20.278.830	
1952	820.591	306.945.668	
1953	bulunamadı	600.603.359	

1954	1.286	1.084.968 (Her ikisi de tahıl miktarı.)
1955	385.630	318.823 (Her ikisi de tahıl miktarı.)
1956	185.423.331	175.541.908
1957	434.989.146	12.310 (İhracatta tahıl miktarı alınmıştır.)
1958	59.689.514	30.226.000 (İthalatta tahıl miktarı alınmıştır.)
1959	5.605	361.671.467
1960	98.870.457	34.017.362

NOT:

- 1) Tahıl olanlar buğday, arpa, mısır, darı gibi ayrıştırılamayanlardır.
- 2) Özellikle 1949–1950 yıllarında toplam yağış miktarı az, ithalat fazla, üretim düşük olarak görülmüştür. Ayrıca, 1956–1957 yıllarında yağış miktarı düşük, ithalat fazla ancak üretim de fazla gözlemlenmiştir. Bu 1956–1957 yılları için biraz çelişki yaratmıştır.

Görülüyor ki, Menderes tarımsal kalkınmada öncelikle arazi genişletilmesi ve traktör sayısının artırılması yoluyla verimi yükseltmek yolunu seçmiştir. Halbuki DP'nin ilk hükümet programında tarımda izlenecek yol isabetle tanımlanmıştır:

“Gübreli, makineli, sulamalı tarıma geçerek toprak ürünlerinin üretimini artırmak.”

Nitekim, bilimsel görüşler bu çerçeveyi aynı yönde çizmektedir:

“Birim alanda daha nitelikli ve nicelikli üretim yapmak kaçınılmazdır. Bu amaçla yeni teknolojik girdilerin kullanılması zorunludur. Böylece aynı zamanda üretimin doğaya bağımlılığı bir dereceye kadar azaltılabilecektir. Tarımsal üretimde yeni teknoloji uygulaması yeni ve daha önce kul-

lanılmayan girdilerin kullanılması ve teknik bilgi düzeyinin yükseltilmesi ile gerçekleştirilebilir. Bu amaçla kullanılan başlıca teknolojiler toprak ile su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi, sulama, gübreleme, tarımsal savaş, yüksek verimli tohumluluk ve damızlık kullanılması ve tarımsal mekanizasyondur.

Tarımsal mekanizasyon (makineleşme) genellikle iş gücünü ikame eden bir teknolojidir; buna karşılık sulama, gübreleme ve tarımsal savaş gibi teknolojiler toprağı ikaime eder. Diğer deyişle bu teknolojilerle toprak genişletilmeden yüksek ürün elde edilir. Gerçekten bir teknoloji olarak mekanizasyon, üretimi doğrudan artıran bir etkiye sahip değildir.

Genellikle mekanizasyon deyiminden traktörleşme anlaşılmakta ya da yalnızca traktör sayısının artışı bir mekanizasyon olayı olarak tanımlanmaktadır. Fakat anlam olarak mekanizasyon daha geniş kapsamlıdır.”

Koşullar göz önüne alınmadan yapılacak uygulamalar, yarardan çok sakınca yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde koşullara uymayan ve plansız yürütölen bir mekanizasyon uygulaması aşğıdaki sakıncalara neden olmaktadır. Aşırı mekanizasyon kırsal kesimde işsizliğı artırabilir. (DİPNOT: Türkiye’deki köy kahvelerine ve şehirlere göçe rağıbet ile bu öngörü maalesef gerçekleşmiş sayılabilir.) Aşırı mekanizasyon tarım–sanayi dengesini tarım aleyhine bozabilir. Akaryakıt enerjisine dayandığı için plansızlık enerji dengesini bozabilir...

Mekanizasyonun gelişmeye başladığı 1950 yıllarından günümüze kadar tutarlı bir planlamanın yapılmaması sonucu Türkiye’de mekanizasyon uygulaması önemli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ölkelerde işletmelerin küçük ve güçsüz oluşu... tarım araçlarının ortak ve küçük güçlü traktörlerin kullanılması ve hayvan iş gücünün geliştirilmesi gibi yolla-

rın uygulanmasını gerektirir.

Savaşın sona ermesi ile Türkiye'yi içine alan Marshall planı 1950 yıllarından sonraki dönemde mekanizasyonda önemli etkiler yapmıştır. 1950 yılında 16 bin dolayında olan traktör sayısı 1960 yılında 42 bine ulaşmıştır. Ancak bu hızlı sayısal artışa karşılık mekanizasyon konusunda yalnızca traktör sayısının artması amacına yönelik politikalar nedeniyle önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Anılan dönemde hükümet programlarında tarımsal mekanizasyon sadece traktör konusu olarak yer almakta mekanizasyonun diğer unsurları olan iş makinesi ve insan planlamasına ilişkin politikalar görülmemektedir. Bunun sonucu 1958 yılında ki traktör parkında mevcut olan marka ve model 150'ye yaklaşmış bulunmaktadır." (NOT: 1958 Traktör marka sayısı yukarıda sözü edilen 5 yıllık plan raporunda 200 olarak verilmektedir.)"

Prof. Dr. Ercan Tezer'in adı geçen çalışmasından aynen alıntıladığımız bu görüş ve eleştiriler 1950 öncesi ve sonrası, hatta günümüzde de süregelen tarım politikalarına yöneliktir. Ne acıdır ki halen dahi güncel ve geçerlidir ve başka sorunların da eklenmesiyle tarım gittikçe her açıdan gerilemektedir.

Ağırlığın traktör ve yeni ekili alan açılmasına verilmesindeki yanılğı dışında traktör konusunda da büyük denebilecek yanlışlıklar yapılmıştır.

"... Traktör sayısının kısa zamanda artması kuşkusuz etkili olmuş; tarımımızın gelişmesine hız verilmiştir. Ancak büyük ölçüde yapılan traktör dış alımı önceden hazırlanmış sağlam temellere dayandırılmamıştır. Traktör satışları banka kredileriyle kamçılanmış fakat ekonomi prensiplerine önem verilmemiştir. Üreticiler teknik bilgi ve eleman sorununu traktör kullanmanın ekonomik yönünü hiç düşünmeden satışta gösterilen kolaylıklara kapılarak kendi işletme-

lerine uygun olmayan bir veya birkaç traktöre sahip olabiliyordu ve böylesi çoktu.

... Bakım olanakları ve yedek parça bulmada karşılaşılan güçlükler nedeniyle traktörler çoğunlukla gereği gibi çalıştırılmadı, kısa zamanda hurdaya atılanlar da az değildi.

...

Diğer taraftan Marshall yardım planı aktif olarak uygulanıyor, traktör ve çeşitli tarım makineleri dış alım furyası bütün şiddeti ile sürdürülüyordu. Büyük firmalar birbiriyle yarış halindeydiler. Seçme olanağımız yoktu. Makine denemeleri söz konusu değildi. Amerikalı uzmanlar Türkiye'ye gelecek traktör tiplerini adeta empoze ediyorlardı. Ziraat Fakültesi pasif durumda bırakılmıştı. Oysa gerek Nebraska anlaşması gerekse Marshall planının yarattığı fırsatlardan yararlanarak... laboratuvar kurularak... bilim adamı ve teknisyen yetiştirilmesi mümkündü.

...

“Bunun ötesinde Marshall yardımından yararlanılarak yetkin ve eksiksiz bir traktör fabrikası da kurulabilirdi: Nitekim, savaştan yenik çıkan İtalya tarım makineleri endüstrisini böyle kurmuştur. Biz bu yardımı traktör satın almakta kullandık.” (Adana Konuşması, Prof. Emin Mutad, 20–22 Mayıs 1985)

Menderes'in aceleciliği, politik kaygı ve emellerini öne çıkarması, belki daha güç ve uzun ama güvenli bilimsel yöntemin yeğlenmesine olanak bırakmamıştır.

Yine de tüm günah Menderes'e yüklenmemelidir. 1950'li yılların ülke koşulları özellikle köylünün kültür ve eğitim düzeyi ile fiziki altyapı noksanlıkları (yol ve silo yetersizliği gibi), iklim koşullarının devresel olumsuzluğu bazı zorluklara neden olmuş sayılmalıdır. Ancak Menderes'in tüm uyarılara –ki yukarıda kısmen bu uyarılara hedef olduğu bizzat ken-

di demeçlerinden anlaşılmaktadır– inatla duyarsız kalıp, hiç olmazsa genel tarım planlaması, traktörde yerli üretim, ithalat disiplini, yedek parça gibi konularda bilim adamlarıyla işbirliğini gerçekleştirmemesi, tersine sorunları günlük politikanın atışma aracı haline getirmesi hem önemli kaynak israfına neden olmuş hem de ileriki yıllarda politikacılara kötü örnek teşkil etmiştir.

Nitekim, Menderes'ten sonraki 1961–1975 arası 15 yıllık sürede yıllık buğday üretim ortalaması 10.200.000 tondur. 1976–1998 arası 23 yılın ortalaması 18.100.000 tona yükselmiştir. Menderes döneminde bu rakamın 7.139.000 ton olduğu düşünülürse, yeni teknolojilerin kullanılması (sulama, gübre, tarımsal savaş, tohumluluk vb.) ile üretimin anlaşılır bir artış yolu izlediği gözlenir.

	<i>Buğday Üretimi (ton)</i>		<i>Buğday Üretimi (ton)</i>
1961	7.000.000	1980	16.500.000
1962	8.450.000	1981	17.000.000
1963	10.000.000	1982	17.500.000
1964	8.300.000	1983	16.400.000
1965	8.500.000	1984	17.200.000
1966	9.600.000	1985	17.000.000
1967	10.000.000	1986	19.000.000
1968	9.520.000	1987	18.900.000
1969	10.500.000	1988	20.500.000
1970	10.000.000	1989	16.200.000
1971	13.500.000	1990	20.000.000
1972	12.200.000	1991	20.400.000
1973	10.000.000	1992	19.300.000
1974	11.000.000	1993	21.000.000

1975	14.750.000	1994	17.500.000
1976	6.500.000	1995	18.000.000
1977	16.650.000	1996	18.500.000
1978	16.700.000	1997	18.650.000
1979	17.500.000	1998	21.000.000

Bu tablodan tarım üretiminin de toplumun genel ekonomik, sosyolojik gelişimini izlediği, koşut bir yolun birlikte meşakkatle katedildiği sonucu çıkmaktadır. Ancak genelde bilimsel önerilerin Menderes'çe kabul görmediği de bir olgudur.

Bu bölümü kapatırken şunu da eklemek gerekir: Ekili alanlar Türkiye'de büyük çoğunlukla küçük birimler halinde- dir. Taban fiyatın geniş kitleler göz önünde tutularak yüksek belirlendiği pek gerçekçi değildir. Zira bu küçük üreticilerin pazara dönük kapasiteleri "yemeklik" dışında kalan önem- siz miktarlardır. O halde yüksek taban fiyattan en çok yarar- lananlar büyük toprak sahibi üreticilerdir.

İşte DP'ye ve onun tarım politikasına egemen bu sınıfın çıkarlarının daha çok korunması, henüz o bilince erişmemiş geniş köylü kesimince yeterince değerlendirilmemiştir.

DP'nin ekim alanlarını genişletirken de tutumu bilimden uzak olmuş, meraların hoyratça yok edildiği görülmüştür. Genelde meraların ekime elverişli olmayan alanlarda kurula geldiği, coğrafi, fiziki nedenlerin bunu belirlediği bilinmek- tedir. Ancak, gerek topraksız çiftçiye toprak dağıtmanın po- litik avantajı gerekse hayvancılığın verim almada tahıl ve di- ğer ürünlere göre daha uzun süreyi gerektirmesi, hayvancı- lığımızın bugünlere gelmesinde önemli rol oynamıştır. Tabii en büyük günah politikacılarıdır.

Bir diğer örnek tütündür. Kıraç ve yamaç arazilerde iyi ka- liteli tütün yetiştirilmekte iken Menderes döneminde taban arazi denilen ovalarda ekime izin verilerek büyük yapraklı

kalitesiz tütün alışkanlığı başlamıştır. Oy kaygısı DP'nin bürokrasiye baskısı ile birleşince eksperlere (tütünü alırken fiyat biçen uzman tekel çalışanları) baskılar başlamış, dövülmelerine kadar gitmiştir. Tekel depoları satılamayan ürünlerle dolmuş; sonuçta bunları yakmak gerekmiştir.

Bu örnekler ileriki yıllarda daha derinleşecek bürokrasi üzerindeki siyasal baskıların habercisidir; sonuç bu ilişkilerde çürümeye varmıştır.

Diğer bir konu tarımın desteklenmesidir. Kuşkusuz yapısı nedeniyle sanayiye oranla tarım desteği hak etmektedir. Ancak bu destek ne yanlışlığı ve israfı, ne de politik rüşveti zorunlu kılar. Kaynaklar oranında bu destek verimli şekilde sağlanabilir.

Kuraklık

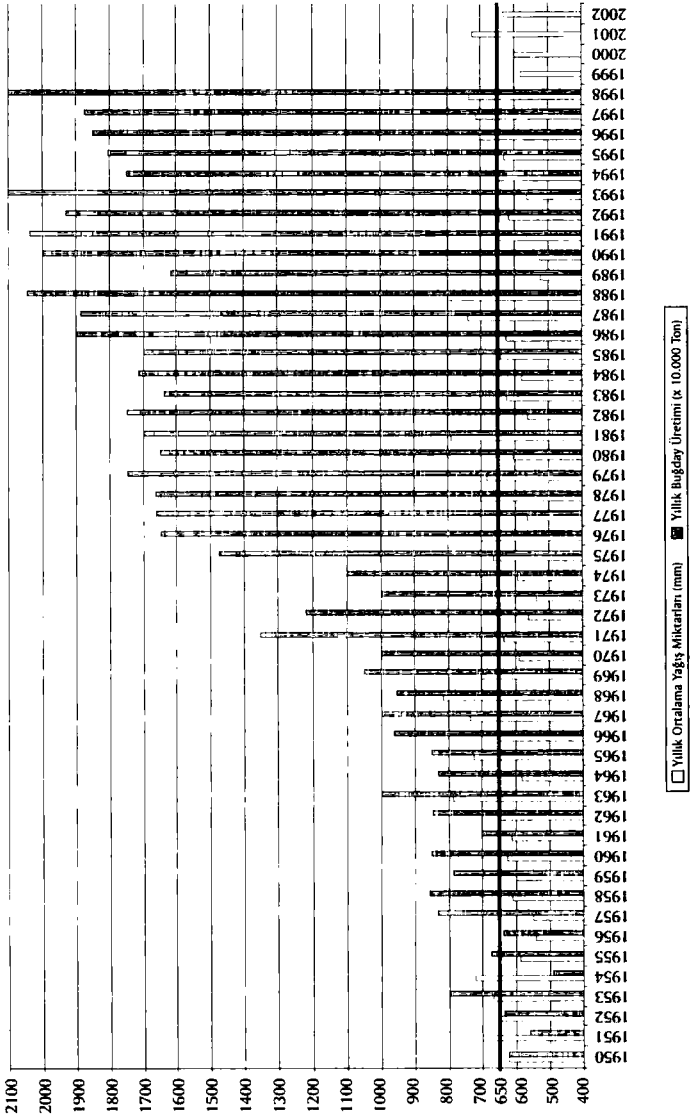
Muhalefetin ekonomik başarısızlık savlarına karşı Menderes'in savunmasını görmüştük. Bunların tamamı kendisi ve DP dışından kaynaklanan nedenlerdir. Ekonominin inişe geçtiği yıl 1953 olmuştur. Belirtiler 1954'te ortaya çıkmışsa da 1954 seçimlerine yansısı tam tersine olmuştur.

1955'ten itibaren ekonomik güçlükler artık saklanamaz ve günlük yaşamı etkileyecek düzeye varmıştır. Menderes'in bu arada bir doğa olayını sakıncasız bir özür olarak sunmaya başladığını görüyoruz: kuraklık.

“Geçen sene yani içinde bulunduğumuz sene vasat bir mahsul senesi oldu. Böyle olmasına rağmen ümidimiz çok kuvvetlidir. En küçük bir sarsıntıya maruz kalmadan hasadı bulacağız. Bize bir yağmur, beklediğimiz 300 milyon dolardan üstündür.” (c. VI. s. 81, DP Grubu, 13 Aralık 1955)

Halbuki 1955 yılı buğday üretimi 6.900.000 tondur ve iktidarının 10 yıllık ortalaması 7.139.000 tona çok yakın ve 1951–1954 ortalaması 6.250.000 tonun da oldukça üstündedir.

YILLARA GÖRE ORTALAMA YAĞIŞ VE BUĞDAY ÜRETİM MİKTARI

1950-1960 Arası Ortalama Yağış

“Eskişehir 1955 senesinde büyük bir kuraklık geçirmiş. Malum hususiyle Eskişehir. Adım adım takip eden bir insan olarak arz ediyorum; hususiyle Eskişehir, büyük bir kuraklık geçirmiş.

Bu arada 300–400 milyon dolar mı aldık, çok parlak bir hasat mı yaptık? Tam aksine üçüncü bir kuraklık senesi içindeyiz.” (c. VII. s. 10, Reyhanlı, 3 Ekim 1956)

Gerçekten önceki sayfada verdiğimiz tablodan anlaşılacağı üzere 1955, 1956, 1957 yılları kuraklık yıllarıdır, ancak bunun üretime etkisi çok tartışmalıdır, göreceğiz.

Yıllık ortalama yağış ve yıllık toplam buğday üretiminin karşılaştırmalı olarak yer aldığı bu tabloda koyu sütunlar buğday üretimi (cm/milyon ton), açık sütunlar da milimetre olarak yağış rakamlarını vermektedir. Kalın siyah çizgi ise 650 mm olarak Türkiye yıllık yağış ortalamasını imlemektedir.

Bilindiği üzere diğer tarım ürünleri gibi buğdayın da gereksinim duyduğu yağış bazı koşullara bağlıdır. Ekimden başlayarak toprak altında kaldığı kış ve büyümeye başladığı özellikle Nisan–Mayıs ayları yağış gereksiniminin yüksek olduğu dönemlerdir.

- 1) Nisanda yağış az ise Mayısın yarısı bile yeterli olabilir. Bu evrelerde yağışın uygun seyir izlemesi verimi etkileyen unsurların en önemlisidir.
- 2) Diğer yandan yağış–kuraklık seyrinin ülkemizde genelde beşer yıllık dönemler halinde tekrarladığı gözlenmiştir: 2 yıllık kurak, 2 yıllık yağışlı, 1 yıllık orta yağışlı dönemler. Çok kesin olmayan bu tablo Menderes’e de rastlamıştır. Onun için yakınması başka nedenlere dayanmaktadır.

Buğday üretiminin yaygın olduğu Orta, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde Türkiye genel yağış ortalamasına koşut bir yağış cereyan etmektedir. Diğer deyişle ülke genelini yansıtan yukarıdaki tablonun buğday ekim alanları-

nın yoğun olduğu bölgeler hakkında da yeterli bilgi verdiği kabul olunmalıdır.

1953 yılı, buğday üretiminin patlama yaptığı yıldır: 8 milyon ton. Ancak yağışlar ülke ortalamasının çok az üstündedir: 670 mm. Halbuki izleyen 1954 yılında üretimde büyük bir düşüş söz konusudur: 4.900.000 ton. Ne var ki yağışlar 1954'te ortalama 650 mm'nin yine de üstünde 720 mm'den fazladır. Demek ki yağışların buğday üretimine dönemsel olarak olumlu etkisi olamamıştır. Ancak Menderes bu yılı da sadece iklimsel olarak değil, tarımsal olarak da kuraklık yılı saymaktadır. Yağışların en düşük olduğu 1955 (580 mm) ve 1956 (550 mm) yıllarında üretim sırasıyla 6.900.000 ve 6.400.000 tondur. 10 yıllık DP dönemi ve geçmiş 4-5 yıl ortalamasına göre abartılacak bir düşüş söz konusu değildir. 1957 yılı ise en belirgin yıldır. Zira yağış 560 mm olmasına karşın üretim geçmiş altı yılın rekorunu kırmıştır: 8.300.000 ton.

Şu halde Menderes'in ısrarla vurguladığı gibi kuraklığın 1954, 1955 ve 1956 yıllarında üretime olumsuz bir etkisi olmamıştır. Denebilir ki bu yıllarda istatistik bilgilerinin el altında olmaması ve siyasi karşıtlarının araştırma zayıflığı Menderes'e meydanı dilediği gibi kullanma olanağı sağlamıştır.

Tarımsal verimlilikte kuraklık gibi diğer doğal etkenler az gelişmiş ölkelerde önemli yer tutmakta ise de, gelişmişlerde bunlar etkilerini yitirmektedir. Teknolojik üstünlüğe bağlı etmenler öne çıkmaktadır. Tabloda görüleceği üzere Türkiye'de dahi teknik ve kültürel gelişmeye koşut şekilde üretim trendi 1960'dan itibaren yağışlardan hemen hiç etkilenmişe benzememektedir. Örneğin çok kurak yıllar olan 1964'te yağış (500 mm), üretim 8.300.000 ton; 1972'de yağış, (450 mm) üretim 12.200.000 ton; 1973'te yağış (400 mm) üretim 10.000.000 ton; 1977'de yağış (470 mm) üretim 16.650.000 ton; 1982'de yağış (450 mm) üretim 17.500.000 ton; 1989'da yağış (350 mm) üretim 16.000.000 ton; 1990'da

yağış (370 mm) üretim 20.000.000 ton gibi yakınındaki yıllardan daha da az olmayan bir düzeydedir. Hatta bazı kurak yıllar örneğin 1977, 1986'dan; 1990, 1992'den; 1993, 1994 ve 1991'den daha verimli olmuştur.

Sonuç olarak DP'nin hububat (buğday) politikasını fiyat ve verim yönünden başarılı bulmak zordur. Diğer deyişle her iki konudaki artış beklenen ile orantılı değildir. Buna maki-neleşme (traktör) girişiminin dağınıklığını da eklersek tablonun hiç de iç açıcı olmadığını düşünebiliriz. Ancak buğ-day üretiminin bir misli artışı bu kayıtlar altında olumlu sayılabilir.

O halde köylünün DP ve Menderes'ten hoşnutluğunu nasıl açıklayacağız?

Bize göre köylünün ve hatta şehirlinin DP'yi 1946'dan beri benimseyip kucaklaması, başarısızlıklarını soğukkanlı ve nesnel bir tepkiyle karşılayacak düzeye varmadığı için 1957'e kadar sürmüştür. 1957'de önemli bir gerileme yaşanmıştır.

Ancak yükselen buğday üretimi ile birlikte köylünün tarımsal kredilerle takviyesi, genel ekonomik yükselmenin (yeni yolların açılması, ticaret ve sanayide dış yardımlar ve dünya ekonomisindeki patlama nedeniyle görülen hareketlilik yaşam düzeyinin göreceli iyileşmesi vb.) dolaylı etkilerini de katarsak kitlelerin hoşnutluğunu açıklayabiliriz. Bunda 1939–1945 yıllarının ağır savaş koşullarının henüz silinmeyen etkileri de önemli rol oynamıştır. Geniş kitlelerin özellikle köylülerin sosyolojik yapı itibarıyla geç ve güç karar değiştirdikleri nitekim siyasal tepkimelerinin kısmen duygulardan etkilendiği, bu çizginin 2000'li yıllara değin küçük sapmalarla sürdüğü de düşünülebilir.

Menderes ve DP Ekonomi Politikalarının Genel Değerlendirmesi

Satır aralarında bazı değerlendirmelere rastladınız. Bunlar dizgesel bir bütünlük göstermemektedir. Bu konuda hem kuramsal hem de sonuçları gözlemleyici değerli eleştirilerde bulunan ve o dönemin yoğun şekilde içinde yaşayan Kemal Kurdaş'a sözü bırakmadan önce Menderes devrinde çok sözü edilen "kalkınma" ile "gelişme" arasındaki farka değinelim. Menderes sürekli söylevlerinde karşılaştırmalı rakamlara başvurmaktadır. Üretim ve tüketimdeki artışlar onun en karşı çıkılmaz kanıtıdır. Ancak ekonominin kısmen psikolojik unsurlardan oluşan karmaşık yapısı onu "saf ekonomi felsefesinin kurbanı" yapmıştır: *"Bu felsefe, onların ekonomik büyüme ya da ilerlemenin kalkınma ile aynı şey olduğuna inanmalarına yol açtı."* (F. Ahmad, a.g.e., s. 142) *"Singer birkaç bilimcinin yaptığı kalkınma ile gelişme arasındaki farkı haklı olarak vurgular".* (Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey*, s. 117 vd.)

Niyazi Berkes, Türkiye'nin Kemalist devrimi tamamlama konusunda 1950'den sonra gösterdiği başarısızlığın ilk nedeninin "bütünlükçü bir devletçilik siyasetinden uzak kalması" olduğunu belirtmektedir. Buna göre iktidardakiler ağırlıklı olarak sanayileşmeye dayalı bir kalkınma planı benimsemişler; köy ve tarım alanında yapılması gereken düzeltmeler konusunda gevşeklik göstermişlerdir. Toprak reformu ivedi bir gereksinim olmasına karşın yapılmamıştır.

"Hemen her sanayileşme çabasının başarısı için toprak hukuku ve teknolojisi ile ekonomilerini kapsayacak, köklü düzenlemelerin yapılması gerekir."

Yine Berkes'e göre, devletçilikle kalkınma işi, salt bir ekonomik önlemler işi değil, onu kolaylaştıracak, hızlandıracak, derinleştirecek reformları planlama işidir. (N. Berkes, a.g.e., s. 123)

Kurdaş ise bu dönemi çok özlü şekilde şöylece değerlendirmektedir:

“Demokrat Parti ekonomik politikasında liberal bir serbest piyasa ekonomisi taraftarıdır: Bütün yatırımlarda ve ekonomik kalkınmada özel girişime öncelik tanımak karındadır. Prensip olarak devlet yatırımcılığı ve işletmeciliğini reddetmektedir. 1950’lerde Türkiye’de artık özel girişime dayalı serbest bir piyasa ekonomisi olacaktır. Parti liderlerinin ‘munkabız politikalar’ olarak tanımladıkları, eski hükümetlerin ekonomi üzerine yığdıkları (!) kısıtlamalar, kontrol, yasak ve müdahaleler kaldırılacak; Türk girişimcisinin, yani özel teşebbüsünün önü açılacaktır. İlk söylendiğinde ve duyulduğunda bu iddia ve fikirler pek çok insana makul–kabul edilebilir gelse de temel bir soruyu sormaktan kaçınılamayacaktır:

Serbest piyasa ekonomisinde bu fikir, iddia ve vaatler nasıl yerine getirilecektir? Ne gibi tedbirler alınacaktır? Bu soru sorulunca da hemen 1950’ler Türkiyesinin fikir ve bilgi dağarcığında mevcut olan ve maalesef 2000’li yıllar için de geçerliliğini koruyan, çok ciddi bir boşluk ya da korkutan bir zaaf ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de, özellikle inceleme konumuz olan 1950’li yıllarda, politikacılar kesiminde, bürokraside, hatta aydın ve ilim çevrelerinin çok büyük bir kesiminde ve doğal olarak geniş halk kitlesinde, bir piyasa ekonomisinde uyulması kesinlikle zorunlu ekonomik politikanın ne olduğu, ana politikaların ne olması gerektiği katiyen bilinmemektedir.

Örnek olarak; serbest piyasa sistemi her şeyden önce bir istikrar rejimidir. Gerek bu sistemin ortaya atılıp benimsendiği 18. yüzyılın son çeyreğinde (Klasik Devir) Adam Smith’in öncülüğünde yapılan tartışmalarda; gerekse 19. yüzyılda neoklasik okulun yaptığı inceleme ve tartışmalarda, ekonomide fiyat istikrarının varlığı, hep ve kesin bir ön kabul olmuştur. Bu davranış bir manada, o dönemlerde Ba-

tı ekonomilerinde geçerli temel ekonomik koşulların doğal sonucudur. Çünkü 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda Batı ekonomilerinde hakim olan para sistemi Altın Para sistemidir (Sabit Kur). Bu sistem de, bünyesi gereği, enflasyona karşı temelinden kapalıdır.

Serbest piyasa ekonomilerinin Batı ekonomilerine hakim olduğu 19. yüzyılda sistem, hep çok güçlü bir istikrar temeli üzerinde işlemiştir. 19. yüzyılda Batıda, 100 yıllık enflasyonun birikimli oranı sadece %18'dir. Yıllık ortalama olarak bu; sıfır enflasyona yakın bir düzeyi temsil eder.

İnsanlık; tarihinde ilk defa 19. yüzyılda, GSMH'larında yıllık nüfus artış oranlarının üstünde bir kalkınma hızı oranı sağlama başarısı göstermiştir. Diğer bir deyimle, teknolojiyi de emrine alan serbest piyasa sistemleri 19. yüzyılda insanlık için ilk defa fakirliğin kısır döngüsünü kırmıştır.

Piyasa sistemlerinin enflasyonla tanışmaları, Altın Para sistemlerinin yürürlükten kalkıp kağıt para (geniş deyimle itibari para) sistemlerinin giderek yayılmasıyla, onun yerini almasıyla 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyılın başlarında olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında piyasa sistemleri istikrarsızlıktan çok acı çekmiştir. II Dünya Harbi'nin sonrasında Bretton Woods'ta IMF ile kurulan sistemin gerçek hedefinin ekonomilerde fiyat istikrarını dolayısıyla 'Döviz Kuru' istikrarını sağlamak olduğu söylenebilir. İstikrar içinavaş aslında günümüzde de sürmektedir.

Gerçekte bir piyasa ekonomisi için hafif bir enflasyon bile bir rahatsızlık işaretidir. Enflasyon oranı yükselir ve devamlılığı sürerse (örneğin uzun süre devam eden %5'lik bir yıllık enflasyon gibi) rahatsızlık işareti bir sıkıntıya dönüşür.

Daha yüksek oranlı ve uzun süreli enflasyonlar ise serbest piyasa ekonomisi için gerçek bir hastalıktır. Fakat böyle bir ekonomi için en vahim durum ise uzun süreli yüksek oranlı bir

enflasyonda piyasa sisteminin temel mekanizmalarının (kira, ücret, kâr, faiz, döviz kuru gibi...) kendi mantıkları içinde işlemelerine izin verilmemesidir. Bu takdirde hastalığın bir krize, giderek çok ciddi krizlere dönüşmesi kaçınılmaz olur.

1950–1960 döneminde Türkiye, sürekli enflasyon ortamı içinde yaşamıştır. Bu dönemde yıllık ortalama enflasyon oranı %10 olarak hesaplanmaktadır. Aynı dönemde döviz kuru uzun süre (1958'e kadar) 1946 devalüasyonundaki 1 \$=2,80 TL düzeyinde tutulmuştur. 1950–1956 arasında kur giderek artan ölçülerde 'fazla değerlenmiş' bir kur durumundadır. 1957'den sonra fazla değerlenmiş bir kurun ödemeler dengesi ve ekonomi üzerindeki baskılarını hafifletmek üzere döviz gelirlerine seçimli bir bazda bazı primler verilmiş (fon payları); ithalat ve döviz giderleri üzerine de bazı seçmeli fon payları konmuştur.

1958'de bahsettiğimiz prim ve fon uygulamalarının kapsamı iyice genişletilmiş, 1 \$=9 TL bazında fiili bir devalüasyon yapılmıştır. Fakat bu harekete, devalüasyon olduğu halde, devalüasyon denmemiştir. Türkiye'de devalüasyon yapmak vatana ihanettir. Yapan haindir. 1958 operasyonu ile fiilen tesis olunan 1 \$=9 TL kurunu, devalüasyon deyip resmileştirmek ancak 1961 yılında çıkarılan özel bir kanunla mümkün olabilmıştır.

Yükselen ve sürekli bir enflasyon ortamında döviz kuru nun 1946 düzeyinde aşırı fazla değerlenmiş bir durumda tutan bir ekonominin dış ödemelerinde hızla önemli açıklara sürükleneceği ve ciddi bir döviz sıkıntısına gireceği kolayca tahmin edilebilir.

"Türkiye 1951–1953'lü yıllarda öngörülebilecek bu sıkıntıları çok ciddi bir krize dönüştürecek bazı ek hatalar da yapmıştır. Seçmene verdiği sözü tutarak, 1951'de ithalat libere edilmiş, fakat döviz kuruna dokunulmamıştır. Yani ithalatçıya yıllarca baskı altında kalmış birikmiş ithalatını şimdi 1946'mın 1 \$=2,80 TL kuruyla yapabilirsin den-

miştir. Bu koşullar altında ihracat ve döviz kazanan sektörler aşırı fazla değerlenmiş kurun baskısı altında potansiyelini geliştiremezken ve giderek darlaşırken; ithalat patlamış; Türkiye kısa sürede bütün döviz rezervlerini kaybetmiş, ayrıca bedeli ödenemeyen ithalattan ötürü (Mustafa Kemal Türkiye'sinin dışarıda kazandığı güven sebebiyle 1951, 52, 53'e gelinceye kadar Türkiye'de ithalat hep mal karşılığı yapıldı. Yani mal ithal edilir, bedeli ondan sonra ödenirdi.) dışarıya yabancı ihracatçının rızası olmadan önemli miktarda (300 milyon \$ dolayında) bir borç biriktirmiştir.

1954 başlarında artık Türkiye, alacaklıları her gün kapısında bekleyen, döviz olanakları tükenmiş, döviz kıtlığından en zorunlu ithalatını bile yapamayan, kriz içinde bir memleket. Dövizsizlikten sanayi bile sallanmaktadır. O zamanın deyimi ile Türkiye at nallarının çivisini bile ithal edemeyecek haldedir. Hükümet krizi halletmek için üç tedbire başvurur:

- 1) İthalata getirilmiş olan serbesti –liberasyon– bütünüyle iptal edilir. İthalat üzerindeki eski kısıtlamalar geri getirilir.
- 2) 13 sayılı kararla ekonomideki kambiyo kontrol ve kısıtlamaları o zamana kadar görülmemiş ölçülerde sertleştirip, artırılır.
- 3) Dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılması için dost devletlerden alınan yardımların artırılması için ısrarlı temas ve çalışmalarda bulunulur ve resmi kanallar dışındaki kaynaklardan da kredi ve yardım alınabilmesi için araştırma ve çalışmalara hız verilir.

Bu tedbirler krizin atlatılmasına yetmez. Bilakis kriz günden güne daha da derinleşir. Çünkü yapay olarak aşırı fazla değerlendirilmiş döviz kuru, ihracatı ve döviz kazanan kesimleri her gün biraz daha fazla baskı altına almaktadır. Döviz kuru ithal talebini ise aşırı ölçülerde canlı tut-

maktadır, teşvik etmektedir. Kriz ithalatı çok kârlı hale getirmiştir. 13 sayılı kararla getirilen aşırı sert, yasaklayıcı ve baskıcı kambiyo rejimi bütün iş hayatını ve toplumu gereksiz şekilde rahatsız etmektedir.

Enfasyon ve yapay kur politikası ekonomik politikanın diğer yönlerini de çarpıtmaktadır, bozmaktadır. Örnekler verelim: İktidarın hedefi Türkiye'ye serbest piyasa ekonomisini getirmektedir. Oysa 1950'li yılların ortalarında devlet hâlâ iktisadi devlet teşebbüslerinin ürün fiyatları yanında tarımda da geniş bir kesimin fiyatlarını kendisi belirlemektedir. Çünkü cari kurla bu ürünleri ihraç olanağı bulunmamaktadır. Devlet yüksek fiyatlar vererek toprak mahsullerini desteklemekte, böylece yüksek fiyatlarla aldığı ürünleri sonra dışarıya (çok defa iç ekonomiye de) zararına satmakta, zararını da teorik olarak bütçeden, fiilen Merkez Bankası'ndan finanse etmektedir. Bu tip bir açık finansmanı ise ileriki enfasyonların kaynaklarından birini oluşturmaktadır.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiğinde vaat ettiği bir husus, yeni dönemde özel teşebbüse –özel girişime– öncelik verileceğidir. Fakat 1950'li yıllarda Türkiye'de özel teşebbüs ve özel yatırımlar bir türlü istenen ölçülerde ve sağlıklı gelişmez. Yapay fazla değerlenmiş kur ortamında ihracata dönük bir sanayi kurulamaz; çünkü bu yatırımın mamulleri cari kurla ihraç edilemez. Teşebbüs batır. İç pazara dönük bir yatırım yapmak da rasyonel değildir. Devletçe o malın ithalatı yasaklanırsa ne âlâ. Amma yasaklanmazsa iç pazar için kurulmuş fabrika ucuz döviz kuruyla yapılacak ithalat karşısında zayıf düşer; batır. Sermayesi olanlar için doğal ve çok kârlı çıkış yolu, imkanlarını direkt ithalatta kullanmaktadır. Yani ithalatçılık yapmaktır. Amma bu alanda çok şiddetli bir rekabet vardır. Türkiye'de hemen herkes ithalatçıdır. Herkes devletin ithalata ayırabildiği dar döviz imkanlarından bir parça koparıp bir hamlede kısa sürede köşeyi dönmek, zengin olmak peşin-

dedir. Bu siyasi nüfuz alanında büyük bir beceriyi, dolambaçlı yollardan hedefine erişebilme yeteneğini gerektirir. Daha güvenli, herkese daha sevimli gelebilecek bir yol bulmak ve devletin döviz olanaklarından pay kapabilmek için bir tertip ya da yolla yetkililerin karşısına çıkmak gerekmektedir. 1950'li yıllarda bu yol montaj sanayiine girmek olarak bulunmuştur.

Devletin karşısına görünürde önemli, memleket için çok faydalı bir sanayi yatırım projesiyle çıkılır. Örnek olarak denilir ki: 'Biz Türkiye'de yılda 40 bin kamyon üretim kapasiteli bir tesis kurmak istiyoruz. Üreteceğimiz kamyon dünyaca tanınmış bir markadır. Tesis 4 yılda kuracağız. Yatırımın ilk yılında Türkiye'deki pazar koşullarını yakından inceleyip deneyim kazanmak için 4 bin kamyonu dövizle ithal ederek pazara sunmayı planlıyoruz. II ve üçüncü yıllar için dörder bin yani iki yılda 8 bin kamyonun CKD parçalarının tamamını ithal edeceğiz. Montajlarını Türkiye'de yapacağız. Dördüncü ve beşinci yıllar için programımız ise Türkiye'de yılda beşer bin kamyon 10 bin kamyon imal etmektir. İmal edilen her kamyonun maliyetinin en az %20'si yerli katkı olacaktır, altıncı yıldan itibaren %20 yerli katkı oranını hızla yükseltip 5 sene sonra %50'ye çıkarmayı ön görüyoruz. Aynı yıl üretimde de azami kapasitemiz olan 40 bine ulaşmayı planlıyoruz. Türk pazarında tecrübe kazanıp mamullerimizi kabul ettirdikten sonra dış pazarlara açılmayı da en önemli hedefimiz olarak kabul ediyoruz.' Görüleceği gibi hükümet kendisine sunulan bu projeyi kabul eder ise görüşmelerde ilk yıl 4 bin kamyon ithali için gerekli döviz; ikinci ve üçüncü yıllarda 8 bin kamyonun CKD parçalarının dövizini tahsis etmeyi taahhüt edecek; sonraki yıllar içinde bu projeye önemli miktarlarda döviz aktarmayı sürdürecektir. Devlete sunulan proje aslında bir yatırım projesi olmaktan çok ilerde muayyen bir maksat için önemli bir döviz tahsisini gerektiren bir ithalat projesidir. 1950–1960 döneminde Türkiye'de girişimciler, montaj sanayi yolunun kendilerine bahşettiği bu olanaktan olabildiğince faydalanmışlar; 10

yıllık dönemin sonunda Türkiye’de çeşitli alanları kapsayan bir montaj sanayi kesiminin doğmasını sağlamışlardır. Ancak montajcılık ve fasonculuk dışında Türkiye’de asıl büyük ve temel sanayilerin kuruluşunda 1950–1960 döneminde özel kesimin, özel girişimcilerin katkısı ikincil ölçüde kalmıştır. Bu boşluğu da devlet doldurmuştur. 1950–1960 döneminde hükümet ekonomisinin temel yatırım ve sanayileşme gereksinimlerini kamu kesimi kuruluşlarının yatırımlarıyla doldurmakta, karşılatmada gerçekten gayretlidir. Bu maksatla 1950’li yıllarda Türkiye’de yeni KİT’ler kurulmuş; eski KİT’ler mali açıdan güçlendirilmiş ve sözü geçen 10 yıllık dönemde kamu kuruluşları çimento ve demirden madencilğe, nakliyecilikten şekerciliğe, tekstilden et mamullerine kadar her alanda çok ve çeşitli yatırımları gerçekleştirmişlerdir. On yılda ekonomide kamu kesiminin, ağırlığı belirgin bir şekilde artmıştır. 1950’li yılların sonlarında dışardan Türkiye’ye bakan gözlemcilerin; Türkiye’nin serbest piyasa ekonomisinden çok, ileri ölçülerde devletçiliğe öncelik veren bir ekonomisi olduğu izlenim ve kanısım edinmeleri kaçınılmaz olur. 1950’de iktidara, ekonomide özel girişim ve kesime kesin öncelik verileceği iddiası ile ekonomi anlayışının liberal serbest piyasa ekonomisi olduğunu programın baş ilkesi yapmış bir iktidar 10 yıl sonra ekonomide devlet girişimciliğinin ağırlığını artırmış, devletçi görünümü açıkça öne çıkmış bir devlet olmuştur.

- 1950–1960 döneminde 10 yıl Türkiye, yıllık ortalama %10 olan bir enflasyonist ortamda yaşanmıştır.
- Bu dönemin büyük kısmında döviz kuru 7 Eylül 1946 devalüasyonu düzeyinde sabit tutulmuştur ve açıkça aşırı fazla değerlendirilmiş durumdadır.
- Aynı 10 yılda mevduat ve kredi faiz oranları da idari kararlarla 1950’deki seviyelerinde sabit tutulmuştur. Oranı yükselen ve süreklilik kazanan enflasyon karşısında bu oranlar giderek negatif faizler niteliğine bürünmüştür.

Sistem ekonomide, tasarruf, yatırım ve banka sisteminin işleyişinde önemli çarpıklıklar, zaafılar yaratmıştır.

- Enflasyon ve sabit kurun baskısındaki ekonomide, bu baskılar kaldırılmadan, ithalat üzerindeki yasak ve kısıntılar kaldırıldığından, libere edildiğinden ithalat patlamış, döviz gelirleri duraklamış, ekonomi dış ödemeler dengesi hesaplarının cari işlemlerinde önemli açıklar vermeye başlamıştır. Bu açıklar nedeniyle döviz rezervleri kısa sürede tükenmiş, Türkiye malı ithal edildiği halde bedeli ödenemeyen ithalat sebebiyle de dışarıya 300 milyon dolara yakın (o zamanki ihracatın 1,5 katı) ARİ-YERE adı verilen gönülsüz dış borçlar altına girmiştir. 1-953'ün ikinci yarısı özellikle 1954'ün başından itibaren Türkiye artık ciddi bir döviz krizi içindedir. Bu kriz sanayide, tarımda sistemin her alanında, çalkantılara ve kaygılara sebep olur.
- Türkiye kendi hatalı politikalarıyla yarattığı döviz krizini, dış ödemeler dengesi hesaplarındaki bunalımı, bilimsel yöntemlerle gidermeye çalışacağı yerde sorunun üzerine polisiye önlemlerle gider. İthalatta tanınan serbesti geri alınır; Liberasyon iptal edilir. 13 sayılı karar olarak bilinen bir kararla da kambiyo kontrol sistemindeki bütün yasaklar, kısıtlamalar, cezalar artırılır. 13 sayılı kararla getirilen sistem o zamana kadar Türkiye'nin uyguladığı en sert en amansız kambiyo kontrol rejimidir.
- Sözü edilen 10 yıllık sürede tarımda, destekleme örtüsü altında, geniş bir ürün kesiminin fiyatları devletçe belirlenir. Devlet sanayinin fiyatlarına da her vesile ile müdahale etmektedir. Ekonomide fiyatlar düzeyi bir ara o mertebe karışır, sağlıktan uzaklaşır ki, 1956 yılında devlet eski Milli Korunma Kanunu'nu geri getirerek bütün fiyatları dondurmaya, narha teşebbüs eder. Bu teşebbüsten üretim büyük zararlar görür. Devlete güven temelinden sarsılır.

- 1950–1960 döneminde özel sektör kendinden beklenen öncülüğü yapamaz; hamleyi gerçekleştiremez. Ekonominin muhtaç olduğu temel yatırımların gerçekleştirilmesinde özel sektörün payı çok düşük kalır. Bu sektör sanayi yatırımlarında daha çok bir nevi ithalatçılık olan montaj sanayii kesiminde yoğunlaşır. Buna karşılık temel yatırımların yapılmasında devletçilik yeni bir ağırlık ve görünüm kazanır. Amma bu devletçilik, pek hesabı, kitabı, programı olan bir devletçilik değildir. Genelinde yatırımlar çok defa siyasi etki altında hesabı kitabı, teknolojisi bilimsel olarak yapılmadan karara bağlanır ve öyle uygulanır. Bu şekilde gelişen bir devletçiliğin ilerde ekonomi için ağır bir yük ve tehlike oluşturması kaçınılmazdır.
- 1950–1960 döneminde Türk hükümetleri, kurtuluş ve kuruluş dönemi hükümetlerinin kalkınmayı dışarıdan borç almadan kendi öz kaynaklarımızla gerçekleştirme ilkesini terk ederler. Onlara göre, geçmişin baskılı, münkabız politikalarıyla zaten çok ezilmiş olan halkı yeni fedakarlıklara davet etmeden, ekonomik kalkınmanın ne kadar olabilirse o kadar geniş bir yükü dışardan alınacak yardım ve kredilerle karşılanmalıdır. Yanlış politikalarda, 1950'nin ilk yıllarında ekonominin ciddi bir kriz içine düşmüş olması da dış yardım konusuna yeni bir aciliyet getirmektedir. Onun için 1950'li yıllarda Türk hükümetleri hep dışarıdan yardım ve kredi alınmasının peşindedirler. Zaten dost devletlerden birtakım yardımlar ve krediler alınmaktadır. Bu yardımların artırılması için sürekli baskı yapılır. IBRD, OECD, IMF gibi milletlerarası kuruluşlardan kaynak sağlamak içinde özel gayretler gösterilir. Bu dönemde Türkiye dış özel kesimin olanaklarından da faydalanmaya çalışmıştır.

1950'lerde Türkiye ikinci bir yabancı sermayeyi teşvik kanunu ve bir petrol kanunu çıkarır. Yabancı yatırımcılara büyük olanaklar, teşvikler tanınır. Fakat fiiliyatta bu

*kanunlardan olumlu bir sonuç elde edilemez. Türkiye'ye kredi vermek veya kredi bulmak iddiası ile 1950'lerde Ankara'ya zengin görünümlü, fakat hakikatte birer dolandırıcı oldukları anlaşılan birtakım şahısların gelip kayboldukları da gözlenmiştir. Sonuçta 1950–1960 döneminde Türkiye maliyetlerine bakmaksızın dışardan yardım, hibe, borç şeklinde önemlice net bir kaynak akımı sağlamıştır. Fakat ekonomik politikaya hakim olan israf ve kargaşa içinde, dışardan alınan bu ek kaynaklara rağmen 1950–1960 döneminde Türkiye milli gelirinde, kayda değer bir artış–gelişme hızı olmamıştır. Sözü edilen 10 yıllık dönemin yıllık ortalama kalkınma hızı %4 dolayındadır. Bu oran değerlendirilirken Türkiye'nin dışardan hiçbir yardım almadığı bilakis eski borçlarını ödeyerek dışa net bir kaynak transferi yaptığı 1920–1950 döneminde yıllık ortalama kalkınma hızının %6,5 olduğu, 1920–1940 döneminde ise hızın ortalama %9'u bulunduğu hatırlanmalıdır.” (Kemal Kurdaş, *Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü*, s. 10–21)*

Kuşkusuz bu yargılar peşinen bağlanmış hiçbir siyasal ve doktrinel görüş sonucu değildir.

Kemal Kurdaş, bu yöndeki benzer eleştirilerini Hazine Genel Müdür Yardımcısı sıfatıyla görevli olduğu 1953–1956 yılları arasında da yapmış ve Menderes'in hemen herkese gösterdiği hoşgörüsüzlüğü'nün kurbanı olmuştur. Görevinden alınıp İstanbul'da Maliye Müfettişliğine gönderilmiş ancak yeteneklerinin farkında olan Dünya Bankası yetkilileri kendisine görev teklif etmişlerdir. Menderes sık sık yaptığı gibi “eleştirilerinden dolayı bir özür mektubu yazması” koşuluyla bu transfere ışık yakmışsa da, onurlu Kurdaş hazırlanmış bu mektubu Müsteşar Ahmet Salih Korur'a kendisine yakışan bir şekilde iade etmiştir.

Kurdaş'ın Amerika'ya gidişi, Mülkiyeli cesur arkadaşlarının yardımıyla tam bir kaçış şeklinde olmuş; daha sonra

eşine aynı güçlükler çıkarılmış ve yine imdada dayanışmacı Mülkiye ruhu yetişmişti. O tarihte yurtdışına çıkış ancak Maliyeden döviz tahsis edilmesi ve sıkı pasaport formaliteleriyle mümkün olduğundan DP yönetimi bu olanağı dilediklerine karşı her iki yönde kullanmaktaydı.

Kurdaş'ın yurda dönüşü 27 Mayıs 1960'ta askeri yönetimin daveti üzerine olmuş, Maliye Bakanlığı, ODTÜ Rektörlüğü ve özel sektör yöneticiliğiyle yaşamını çok sevdiği yurdunda sürdürmüştür. Halen ileri yaşma karşın ekonomi, arkeoloji alanlarında engin bilgi ve birikimini ülkesine ve çok sevdiği ODTÜ camiasına sunmaya devam etmektedir.

Ne yazık ki Menderes, izleyen 1960–2000'li yılların siyasal ve ekonomik politikalarının belirleyicisi, öncüsü olmuştur. O kadar ki, Menderes'in haksız ve yanlış idamının kitlelerde uyandırdığı olumsuz havadan yararlanan sağcı politikacıların yarattıkları kavram kargaşası nedeniyle soğukkanlılık kaybolmuş, bu imaja sahip çıkmak için birbirleriyle yarıştıkları; oğullarını baş tacı edip 1946 ruhunu sözde kutsalılaştırdıkları görülmüştür.

Hayatta kalan son oğul Aydın Menderes sağcı partilere girip çıkmış, en son da dinci bir partide 2002 seçimini kaybetmiştir.

Bu işin nereye vardığını anlamak için dinci–şeriatçı Adalet ve Kalkınma Partisi lideri imam hatip Tayyip Erdoğan'ın bile, “*Bu ikinci Menderes dönemidir*” dediğini görmek yeterlidir. (*Cumhuriyet*, 17 Mayıs 2003)

Gerçi mutlak rakam olarak 1950–1960 döneminde DP iktidarı ekonomide önemli sonuçlara ulaşmıştır ama makul bir plan anlayışı ve popülizmden, günlük siyasi etkenlerden arınmış ciddi bir yönetim anlayışı benimsenmediği için gelişme sağlıklı olmamış ve ileriki yıllara olumlu bir örnek bırakılmamıştır. Üstelik bu yola gidilmiş olsaydı, 1954'ten itibaren ne devlet gemisi karaya oturacak ne de ekonomik sıkıntılar çekilecekti.

Menderes 1954'ten itibaren ekonomik yoklukları ve sıkıntıları “büyüme” ile açıklayacaktı ama bir yandan da aynı “büyüme” onun eleştirilere karşı en çok dayandığı bir kanıt olduğu için çelişki hep sırtacaktır. Bunca övündükleri ekonomik büyüme yoklukların nedeni olmaktadır! Liberal ve serbest pazar ekonomisinin cilveleri!

Rakamlara dönersek 1950 yılında 2515 olan özel imalat sanayi işyeri sayısı, 1960'da 5284'e yükselmiştir. Yıllık olarak $5284 - 2515 = 2769$; $2769:10 = 276,90$ adet işyerinin açılması bir başarı olarak değerlendirilebilir mi? Aynı dönemde imalat sonucu yaratılan toplam değer 1950'de 305.717.000 TL iken 1960'da bu rakam 2.425.007.000 TL'dir (sabit sermaye yatırımı da 1950'de 36.660.000 TL'den 1960'da 277.314.000 TL'ye yükselmiştir).

1950'den önceki rakamların düşüklüğü karşısında 10 yıllık artışların mutlak değerleri ekonomistlerin dikkatini çekmiştir. DP bunu başarı olarak gösterse de, bilim adamları 1950 sonrası dünya ticaretindeki konjonktürel canlılık ve bakir bir ülke olan Türkiye açısından bu rakamları yeterli saymamaktadır. Türkiye'ye ayrıca ABD ve diğer kuruluşlarca da ekonomik ve askeri yardım, hibe şeklinde mali kaynak sağlanmıştır. Bazı rakamlar verelim: 1948–1950 arası, CHP döneminde Marshall yardımı adı altında tarıma bağış ve borç olarak 164.000.000 \$ (459.000.000 TL) yardım yapılmıştır. Marshall yardımından Türkiye'ye 1948–1949 arasında %1 oranında yardım yapılmış iken 1949–1950 döneminde bu oran %2,7'e yükselmiştir. 1950–1955 döneminde ABD'den 1.920.000.000 \$ bağış olmak üzere toplam 1.943.250.000 \$ yardım alınmıştır.

1955–1960 arası ise 70.000.000 \$ kredi 415.000.000 \$ Kalkınma Fonundan olmak üzere 580.000.000 \$ ABD ekonomik yardımı yapılmıştır. ABD'nin ekonomik yardımları belli amaçlar dahilinde kullanma baskısı; buna karşılık Mendereş'in bu paraları dilediğince kullanma arzusu arasındaki sürüşme uzun süre yardımların durmasına neden olmuş ancak

1958'de 4 Ağustos kararları ile uyuşma sağlanmış ve kısmen nakit ve kredi, kısmen borç erteleme suretiyle Türkiye'ye 600.000.000 \$ civarında bir olanak sağlanmıştır.

DP'nin savruk ekonomik politikası bütçeye de yansımış; muhalefette iken gördüğümüz gibi denk bütçe, istikrarlı mali politikadan söz edip, bunları programına koyan Menderes 1951, 1952, 1953 ve 1955 bütçelerinde açık vermiş; krize düştükten sonra 1954, 1956, 1957, 1958, 1959 ve 1960 bütçeleri denkleştirmiştir.

Bütçe açıkları, yatırımların tahmin olunan maliyetlerin üstünde gerçekleşmesi, kredi limitlerinin aşılması ile açıklanmaktadır. Halbuki her ikisi de plan ve disiplin ilkelerine uyulmamaktan kaynaklanmaktadır.

DP hükümetleri, programlarında her ne kadar, KİT'lerin özel sektöre devri ve devletin ekonomik yaşamdaki rolünün azaltılmasını öngörmüşlerse de, 1950–1960 arası yeni KİT'ler kurulmuştur.

Bu dönemde, MKE (1950), Denizcilik Bankası (1951), Et ve Balık Kurumu (1952), T. Çimento Sanayii (1953), Azot Sanayii (1953), TPAO (1954)'nin kurulması dışında PTT 1953'te çıkarılan bir kanunla KİT haline getirilmiştir. Ayrıca SEKA, Yem Sanayii, T. Demir Çelik Fabrikaları, Ereğli Demir Çelik AŞ, Turizm Bankası bu dönemde kurulup geliştirilmişlerdir. Tıpkı şeker fabrikalarında yapılan hamle gibi... 1950–1960 arası 11 yeni şeker fabrikası kurulmuş, üretim 1950 yılında 137.430 tondan 1956'da 365.000 tona çıkmıştır. 1963 yılına gelindiğinde üretim DP döneminde kurulan fabrikalardaki artışla 471.600 tona ulaşmıştır. DP döneminde mensucat sanayiinde, enerji ve sulama alanında (barajlar), kömür üretiminde gelişmeler sağlanmıştır.

KİT'lerin bu kadar yatırıma karşılık istenilen verimlilikte çalışamamaları ve kâr sağlamamalarının nedeni politik amaçlara alet edilmeleridir. *(Bu bölümdeki rakamlar Mustafa*

Albayrak'ın "Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti" adındaki doktora tezinden alınmıştır.)

Yine aynı kaynağa göre 1954 yılından itibaren özellikle tarımsal üretimde başlayan gerilemeler nedeniyle milli gelirdeki yükseliş bu tarihten sonra yavaşlamıştır. Genelde ise (1961 cari fiyatlarıyla) kişi başına düşen milli gelir 1950'de 1184 TL iken bu rakam 1955'te 1391 TL ve 1960'da da 1543 TL'ye çıkmıştır. Buna göre 1950–1954 arasında kişi başına milli gelirdeki artış 4 yılda toplam %17,4; yılda ise %4,42'dir. 1950–1960 arası bu artış 10 yılda toplam %30,3; yılda ise %3,03'tür.

Enflasyon açısından DP Dönemi Türkiye'si Brezilya'dan sonra dünyanın en pahalı ikinci ülkesidir.

Bu rakamlar DP kalkınmasının hiç de öyle "görülmemiş" olmadığını kanıtlamaktadır.

İstatistik rakamlarındaki farklılıklar, sabit başlangıç yılı olarak alınan tarihlere göre değişmektedir. (1948, 1967 ve 1987, 1994 gibi.) Örneğin Ömer Celal Saraç, 1968'i 100 alarak yaptığı bir gelir araştırmasında 1923'te %27,2'yi bulmaktadır. Bunun ifadesi Cumhuriyetin başında Atatürk'ün nasıl yoksul bir Türkiye devraldığıdır. Yani 1968'e nazaran tam $\frac{3}{4}$ oranında yoksul bir halk. Bu rakam 1930'da %43,0; 1940'da %56,7'dir.

1923–1940 arası nasıl büyük bir gelir artışı yaşandığı gözlenmektedir. $27,2 : 56,7 = \%109$. Savaşta bu rakam %36,5; 1950'de tekrar %56,2'ye yükselmiştir. Bu suretle Menderes'in nasıl bir miras teslim aldığı ortaya çıkar. 1955'te olumlu koşulların etkisiyle (CHP'den teslim alınan altın ve döviz rezervleri, Kore Savaşı'nın sağladığı global ekonomik canlanma, dış yardımlar, ekim alanlarının son noktasına kadar açılması vb.) %71'e çıkan yani 1950'ye nazaran %36,9 artış. Bu rakam DP'nin en parlak dönemini ifade eder. Fakat kaynakların Menderes tarafından cömertçe tüketildiği dönemi izleyen 1955–1960 arası (1960'da %76,9) toplam $\%71,0 : \%76,9 = \%9,5$ gibi küçük bir artış yaşanmıştır. Yani yıllık $9,5 : 5 = \%1,9$.

Görülüyor ki, Menderes hiçbir şekilde yaratıcı bir politika izleyerek kayda değer bir ekonomik kalkınma sağlayamamıştır. Tersine devlet çarkını bozması gibi artı bir zarara da neden olmuştur.

“DP iktidarı, 1950–1954 yılları arasında uyguladığı kalkınma ve istikrar programını daha sonraki yıllarda sürdüremedi. Özellikle dış ödemeler dengesinin giderek bozulması, yatırımların devletin gerçekleştirebilme gücünün üstüne çıkarılması, iç piyasadaki istikrarsızlık ve bunun yanı sıra Milli Korunma Kanunu ile yapılan aşırı müdahaleler, bu hızlı gelişmeyi durduran etkenlerin başında gelmiştir.

Türkiye’nin dış ödemeler dengesi 1958 yılında 67 milyar 863 milyon \$ açık vermişti. Bu yıllarda piyasada döviz sıkıntısı vardı. Hükümet, dolar karşısında TL’yi düşürmemekte ısrar ederken, serbest piyasada 1 \$ = 8–9 TL dolayında seyrediyordu. 1950 yılında milli gelir 8 milyar 191 milyon iken 1959 yılında bu toplam 33 milyar 615 milyon 400 bin liraya yükselmişti. Devlet borçlarının milli gelire oranı %29,6 iken bu oran 1959’da 14,5’e düşmüş idi. Devletin dış borçları 1950 yılında toplam 2 milyar 450 milyon iken bu borç 1959’da toplam 4 milyar 894 milyona yükselmiş bulunuyordu.

Hükümet, Merkez Bankası’nı adeta para basmak için kullanmış, 1950’de tedavüldeki para 1 milyar 50 milyon iken, 1955’te 1 milyar 470 milyona 1958 yılında ise her yıl 600 milyon olmak üzere 32 yıllık Cumhuriyet devrinde basılan miktarın %180’i oranında para basarak bu miktarı 3 milyar 52 milyon liraya çıkarmıştır.

Dünya Bankası Ankara temsilcisini çekerek yardımı kesmiş, Amerika da mali reform yapılıncaya kadar daha fazla yardım yapmayacağını açıklamıştır.” (M. Albayrak, a.g.e., s. 828 vd.)

Bilindiği üzere daha sonra DP yelkenleri suya indirmiş, ısrar ve inatla sürdürdüğü savruk ekonomi politikasından vazgeçmeye karar verip, ABD ve finans çevreleriyle anlaşarak meşhur 4 Ağustos 1958 tarihli kararlarını almış ve bunun üzerine yardımlar tekrar başlamıştır. Uygulanan sıkı tasarruf politikasıyla 1958–1960 arası tıpkı 2001’deki büyük sarsıntıdan sonra olduğu gibi ekonomi biraz olsun istikrar kazanmış oldu. Tabiatıyla bugün olduğu gibi yine bütün yükün dar gelirliyle bindirilmesi pahasına...

Türk ekonomisi ve siyasetinin dış kaynaklarca nasıl değerlendirildiğine ilişkin bu örneği Alman *Der Spiegel* dergisinden “*Boğazdaki Hasta Adam*” başlıklı bir makaleyi aynen alıntılayarak vermek istiyoruz.

2 Kasım 1955 tarihli bu makaleye *Forum* dergisi 15 Kasım 1955 günkü sayısında yer vermiştir. Bu makaleyi Notlar bölümünde (Not: V) bulabilirsiniz.

DP yandaşları “Görülmemiş Kalkınma” olarak nitelendirdikleri 1950-1960 dönemine yönelik eleştirilerimizi esasen DP’ye muhalif kaynaklardan seçtiğimizi, bu nedenle, eleştirilerin isabetli sayılmayacağını öne sürerler. Biz de onların isteklerine uyarak DP ve onun düşüncesine yakın iki ekonomistten alıntılar yaparak bu bölümü sonlandıracağız.

Prof. Nevzat Yalçıntaş

Bu tutucu ekonomist-politikacı, Nazlı Ilıcak tarafından kaleme alınan 15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor (c.1, 1977, Kervan Yayınları) adlı bir kitaba verdiği cevapta, şunları söylemektedir.

“Yeni, dinamik iktisadi dönemin ortaya çıkan başlıca olumlu ve olumsuz hususiyetleri şunlar olmuştur:

- a) Hızlı gelişmeyi hedef alan iktisadi politika,
- b) Ekonominin alt yapısının tesisi,

- c) Belirli oranlarda gerçekleştirilen önemli üretim artışları,
- d) Özellikle devrenin ikinci yarısında belirgin hale gelen yüksek enflasyonist konjunktür.

Yazar ilk 3 maddeyi olumlu sayıp rakamlar vermektedir. Enflasyon başlıklı 4. maddede ise dönemin bir tarihçesi sayılabilecek şekilde şöyle demektedir:

“1950-1960 döneminin ekonomisinde asıl olumsuz olan yön, devrenin ikinci yarısında ortaya çıkan ve kontrol altına alınamayan enflasyonist tazyik, dış ödemeler dengesinin aleyhte cereyan etmesi ve sonunda kaçınılmayan şiddetli bir devalüasyon olmuştur. İkinci dünya harbi sonrasında Türkiye’nin elinde bulunan döviz ve altın stokları 7 Eylül 1946’da alınan yanlış enflasyon kararı ile erimeye başlamıştı. Bu mali ve iktisadi yanlışlığa ilaveten 1950 ile birlikte tatbik edilmeye başlanan ithalatta aşırı liberasyon hadleri ithalatı süratle artırmıştır. Nitekim 1950 yılında 780 milyon TL olan ithalat 1952’de hemen iki misline 1.557 milyon TL’ye yükselmiştir. Başlangıçta Kore Harbinin getirdiği müsait konjunktürde ihracatımız da artmıştır. Fakat Kore konjunktürü tesirini kaybetmeye başlayınca, ihracatımız belirli şekilde gerilemiştir.

1953’de 1 milyar 110 milyon TL olan ihracat 1958’de 629 milyon TL’ye düşmüştür. Rezervlerin tükenmesi karşısında 1954 yılında ihracatta liberasyon durdurularak tahditler konulmuş ve ithalat hacmi de gerileyerek 1958’de 882 milyon TL’ye inmiştir.

Bu arada süratle artan krediler, enflasyonun ana kaynaklarından birisi olmuştur... Ortaya çıkan yüksek talep hacmi, artan istihsal ve ithalatla karşılanmayınca fiyatlar süratle artmış ve enflasyon tazyike başlamıştır... 1956’da harp döneminin Milli Koruma Kanunu tekrar diriltilmiş; fakat karaborsaya mani olunamamıştır. Bu arada dış borç-

lar devamlı olarak artmış ve ödeme güçlükleri baş göstermiştir. Kriz haline düşen ekonomiyi düzelmek için 1 Ağustos 1958'de Türk parası devalüe edilmiş ve dolar 9 liraya yükseltilmiş, ana maddelere zamlar getirilmiş, ithal kotaları ihdas edilmiş ve dış ticaret borçları konsolide edilmiştir. Başlangıçtaki liberal ekonomi politikasına karşı olarak sonradan ortaya çıkan enflasyon, ithal darlıkları, mal yoklukları, zamlar, devalüasyon tüketicilerde büyük memnuniyetsizlik meydana getirmiştir.”

Yazar kuşkusuz bu memnuniyetsizliğin demokratik yoldan iktidar değişikliğiyle giderebilecek iken, darbe ile sonuçlanmasını eleştirmektedir. (s.257-261)

DP ekonomi politikasının sektörde bazı atılım ve rakamlarda yükselişleri gerçekleştirdiği görülse bile büyük verimsizlikler ve kaynak israfına neden olduğu da bir olgudur. O dönemde liberal, Pazar ekonomisine inanan -Aydın Yalçın, Osman Okyar gibi- ekonomistlerin içtenlikle yaptıkları uyarıları hiddetle karşılayan ve hatta GÜNLÜK SİYASETTE KARIŞMA gibi gülünç gerekçelerle onları üniversitelerden uzaklaştıran bu hazımsız demokratlara yine kendilerine yakın bir akademisyenden alıntılarla cevap vermeye çalıştık.

DP döneminde ayrıca, hiçbir demokratik ülkede görülmeyen “muhalefete kabahat yükleme” furyası başlatılmıştı. DP, başarısızlığını örtmek için yıllarca bu silaha sarılmış, yükselen tansiyon 27 Mayıs'ın nedenlerinden biri olmuştur.

Nevzat Yalçıntaş isimli bu yazar bile muhalefetin Halkevlerini kötüleme politikasına karşı “bir müddet sonra soğukkanlılığını kaybeden iktidarın sinirli kararlar aldığını” söylemektedir.

Muhalefetlerin iktidarlara alkışlamak veya icraatlarını onaylamak gibi bir görevinin olduğunu, dünya politika bilimcileri belki ilk defa Türkiye'den öğrenmiş oldular ve en tuhafı da dillere pelesenk edilen bir slogan, DP'ye karşı ihtilal yapan askerlerin en radikal kısmı tarafından bile -diğer

gurupça iktidarı terk etmemek niyetinde oldukları anlaşılınca yurt dışına sürülen 14'ler – tekrar edilmeye başlandı.

Çünkü bu gurup iktidarı bırakmamak için daha sonra bir siyasi parti kurarak DP oylarına talip olma düşüyle ihtilali neden yaptıklarını unutarak, bu kitleye şirin görünme histerisine kapılmıştı. Bu gurup sürülme tarihleri olan 13 Kasım 1960'dan itibaren ihtilalden tek başına tamamen CHP'yi sorumlu tutmaya başlamışlar ve kaotik ortamın daha da ağırlaşmasına neden olmuşlardır. İlginçtir, DP'liler, daha uzun yıllar iktidarı bırakmak istemeyen bu guruba sırf yeminli CHP düşmanları nedeniyle yakınlık göstermişler, Milli Birlik Komitesinin diğer gurubuna yıllarca süren düşmanlık ve hücumlar sergilerken 14'lere ve özellikle kendini o gurubun lideri sayan Alpaslan Türkeş'e ılımlı yaklaşmışlardır. İktidarın kendi kusur ve başarısızlıklarını muhalefete yıkmak taktiği ile ilgili açıklamalarımızı aşağıda vereceğiz.

Prof. Memduh Yaşa Yönetiminde Akbank'da Kurulan Bir Bilim Kurulunca Hazırlanan Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978) Adli Araştırma

Menderese danışmanlık yapan Prof. Memduh Yaşa'nın sorumluluğundaki bu araştırmada 1950-1960 Dönemi için Nevzat Yalçıntaş'ın değerlendirmelerine koşut sonuçlara varılmaktadır (s. 91-96):

“Ancak 1950'lerdeki gelişme düzenli bir şekilde cereyan etmemiştir. Büyüme oram başlangıçta çok yüksek (% 11-12 düzeyinde) iken sonra alçalmıştır. Yatırımların ve kalkınma çabalarının kaynak ve imkânlarla, uzlaştırılmaması dolayısıyla, ekonomi türlü sakıncalar doğuran ve gelir dağılımını da her halde olumsuz surette etkilemiş olan şiddetli bir enflasyona tutulmuş, ciddi sarsıntılar geçirmiştir.

Bu durumda da ekonomi politikasını bir plana dayandırmak ihtiyacını doğurmuştur.” (s. 96)

Bu ciddi ifadeler ne hikmetse 1950-1960 arası “azgın muhalefetin(!)” değişik şekillerde de olsa sonuçta söylediklerinin hemen aynısıdır. Akademisyen –ekonomistler de benzer eleştiri ve öneriler getirdiklerinde hiddetli Menderes’ten aldıkları cevap: “Kara Cüppeliler” olmuştur.

MENDERES'İN İSTANBUL'U İMARİ (1956–1960)

“İstanbul’un imarı mevzuu adeta bir zafer alayının hikâyesidir. İstanbul’u bir kere daha fethe-deceğiz.” (Menderes, 26 Şubat 1957)

Başlıktaki “imar” sözcüğü bile tartışmaya açıktır. Zira yabancı ülkelerde, bizde imar planı olarak adlandırılan kavramın karşılığı “şehir planı”dır. Buradan planlama eylemlerine mutlaka yeni yapılaşma gibi bir anlam yüklenmek istendiği, belki planlamanın kendisinin önemsenmediği izlenimi çıkmaktadır.

Gerçi Menderes’in İstanbul imarı faaliyetlerinin bir plana dayandığı (Prost Planı) öne sürülmüşse de, aşağıda sözü edileceği gibi bu plan 1956’larda hem geçerliliğini yitirmiş, hem de Menderes’in keyfi uygulamaları bir planın varlığına olanak tanımamış idi. Denebilir ki bu dönem faaliyetlere damgasını vuran tek başına Menderes olmuştur.

1956–1959 arasında büyük süratle gerçekleştirilen bu yıkım ve imar faaliyetleri, aradan geçen zaman içinde farklı algılamalara, yorumlara neden olmuştur. O günlerde ise, Menderes’in ekonomik ve cezai baskısı altında nefessiz kalan basın, değil eleştiride bulunmak, soru sormak hakkını bile “kuvveden fiile” çıkaramamış, tersine tam ağızbirliğiyle abartılı yandaşlık yarışına çıkmıştır. İmar konusunun dış politika kadar kutsal sayıldığı ve tartışmasız onaylandığı, İstanbul Kalkınma Derneği’nin 1957’de yayınlanan bir broşüründe eleştiri cüreti gösterdiği için toplatıldığı, muhalefetin sadece Park Otel giderlerinin hesabını sormakla yetindiği anlaşılmaktadır. (*Burak Boysan, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslararası Sempozyumu, s. 234 vd.*)

Kamulaştırma ve “maili inhidam” (yıkılmaya hazır) raporları sonucu ev ve işyerleri yıkılanların cılız feryatları bir yan-

kı yapmamış, o günlerin demagojik ortamında kaybolup gitmiştir.

İstanbul'un bir plan dairesinde yeniden imarının zorunlu olduğu genelde kabul görmektedir. Bir kesim yeni imar zorunluluğunu teslim etmekle birlikte, küçük ahşap bağımsız evler, dar sokaklar ve yangın yerlerinden ibaret eski İstanbul'u atalarımızın dehası ürünü bir yapılaşma saymakta, dolayısıyla buranın hoyratça ellenmesine razı olmamaktadır.

"... Aralarındaki sosyal ilişkiler sistemine göre ve tarihi süreç içinde oluşan doku içinde kendi insani ölçeğinde, yakındaki değerlere göre farklı farklı yönlerdeki evlerin arasında oluşan yolların, insani ve farklılaşan özelliklere sahip dokusu..."

... İnsanların bilinçle katıldığı yüksek bir kültürün sağladığı imkânlar ile geliştirilmiş olan mahalleler yıkılarak... gerçekleştirilen yollar ile İstanbul mimarlık kültürünün, mimarlık mirasının aynı şekilde zedelendiği..."

... Osmanlı şehir yapısındaki büyük anıtlar ile çevrelerindeki konut mimarisi arasında ölçü, mahiyet ve mimari arasındaki temel münasebetlerin şehir silüetinin oluşmasını nasıl sağladığını anlayamamış olmalarından..." (Turgut Cansever, Ülke Ölçeğinde İstanbul'u Planlamak)

1960 ihtilalinden sonra İstanbul imar planı çalışmalarını bir süre yöneten, Ağa Han ödüllü bu mimar, görülmektedir ki, İstanbul'un sur içi bölgesini tanımlayan bir dokuyu muhafazaya taraftır. Bu görüşe karşılık eski yapılaşmayı başka türlü tanımlayanlar da vardır:

"... Girinti ve çıkıntılarının bolluğu, tarihi kadar binaların eskiliği, daracık yolları ve harabe haliyle..."

... Köhne ahşap evler, yolu olmayan, kanalı olmayan, suyu akmayan, çöpü toplanmayan şehirden..."

... Yabancılar karşısında duyduğumuz milli hicabı (utan-
cı) bir kenara bırakalım, birbirimizden bile utanıyorduk...”
(Aydın Boysan, *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslararası
Sempozyumu*, s. 266)

Menderes ise, *Time* dergisine göre bu ikinci grubun yakın-
masını esas almış ve operasyonlarını şöyle yürütmüştür:

“Bütün gün buldozerler homurtular çıkararak İstan-bu-
l'un dar ve pis sokaklı kenar mahallelerini ve kalabalık iş
merkezlerini taramakta, göze çirkin görünen kulübeleri ve
bir zamanlar arı kovam gibi işleyen iş hanlarını silip süpür-
mektedir. Yarı yıkılmış evlerin pencerelerinden banyo ve ya-
tak odaları üryan bir şekilde sırtmaktadır. Bina sakinleri
çok kere, ancak 48 saat mühlet verilerek yıkılacak binala-
rı tahliye etmek ve ikamet edecek veya çalışacak başka yer
bulmak zorunda bırakılmaktadır.”

Time dergisi bundan sonra Menderes'in kendisine hafifçe
itiraz eden İstanbul Valisi ve Belediye Reisine (Gökay) uzun
bir izin almasını tavsiye ederek, bu makamın da idaresini eli-
ne aldığını, evvelce cepheleri istimlâk edilen binaları tama-
men yıktığını, İstanbul'da geçen haftaya kadar on binden faz-
la binanın “Mendereslendiğini” yazmaktadır. (a.g.e., s. 226)

Havadis gazetesi yine *Time*'dan planlamanın nasıl yapıldı-
ğını şöyle naklediyor:

“İnşaat ve yıkıma dair yeni fikirler, Başvekilin zihninde
sabahtan akşama uğuldadığı halde, geniş imar hareketine
dair tafsilatlı bir plan hiçbir zaman neşredilmemiştir.”

Planlama

Bu arada görevinden ayrılıp, Bern Büyükelçiliğine atanan
Fahrettin Kerim Gökay'ın yerine gelen Mümtaz Tarhan, İs-

tanbul Belediye Meclisinin 20 Mart 1958 tarihli olağanüstü toplantısında:

“Gücümüzün tükendiği bir anda seslenişimize imdadımıza bir Mesih gibi, bir Hızır gibi koşan biri çıktı.

Bu hepimizi hizmete yönelten Başvekilimiz Adnan Menderes’ti... Camiler onun senakârıdır, surlar onun dualarıdır, caddeler ve bulvarlar onun hamleli işaretlerine müştaktır (özleyen).”

diye nutuk atar ve Menderes’e Belediye Meclis kararıyla Fahri Belediye Başkanı nişanı ve beratını verir. Menderes zaten fahri değil fiili Belediye Başkanıdır. (a.g.e., s. 226)

1956 Nisanında Tahran’a giden ve oradaki imar çalışmalarından ve geniş bulvarlardan etkilenen Menderes’in 1957’ye alınan 1958 seçimlerinden önce yürütebilecek en başarılı propaganda stratejisinin İstanbul’un imarı olduğuna karar verdiği, yolunda bir görüş de vardır. (Burak Boysan, a.g.e., s. 237)

Menderes’ten önceki imar hareketlerine bir göz atalım:

Klasik Osmanlı mimarisi ürünü İstanbul şehrinde ilk bozulmanın 1730’larda inşa edilen Sultanahmet Çeşmesi’nin aşırı zarafeti ve Nuri Osmaniye Camii’nin kaba barok stili ile başladığı söylenmektedir.

Yine Batı etkisiyle yıkımlara örnek olarak Sinan’ın Kanuni için yaptığı Üsküdar Kavak Sarayı’nın yerine Selimiye Kışlası’nın, Divanyolu–Beyazıt aksında Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi’nin Han ve Medrese gibi unsurlarının yıkılması, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi’nin bir bölümünün yıkılarak bir arabalık, özellikle Padişah arabasının geçebileceği yolun açılması (şehirlerde araçların insana göre öncelik kazanması) gösterilmektedir.

19. yy bir ölçek değişmesi ‘dönemi’ sayılarak, örnekler çoğaltılmaktadır: Davutpaşa Kışlası’nın inşaaası, Ayasofya’yı deniz tarafından kubbe hizasına kadar kapatan Adliye Neza-

reti'nin yıkımı, Beyazıt'ta Fatih'in Eski Sarayı yerine Harbiye Nezareti'nin inşası (bugünkü Hukuk Fakültesi), Dolmabahçe'de 17. yy mimari şaheserlerinden Çinili Köşk'ün yıkılarak gösterişli Dolmabahçe Sarayı'nın inşası, demiryolunun Sirkeci'ye getirilmesi için Abdülaziz'in saray surları, bahçeleri ve İncili Köşk'ün, Cebeci Kasrı'nın yıkımı ve Topkapı Sarayı'nın parçalanması. (T. Cansever, a.g.e., s. 48 vd.)

İstanbul'da daha sonraları Cemil Topuzlu, Muhittin Üstündağ, Lütfi Kırdar zamanlarında da birçok yıkım ve yeniden inşa faaliyetleri görülmektedir.

Gerçekten ahşap yapıların, deprem, yangın ve bakımsızlıktan sağlıklı bir yararlanmaya elverişli olmaktan çıktığını ve tehlike arz eder hale geldiğini gözlemek 1940'ların sonlarında mümkün idi. Buna eski mimari kabullere göre yolların çok dar inşası ve zamanla tecavüzlerle neredeyse kapalı hale gelmesi de eklenebilir. Ayrıca zamanın acımasız tahribatına dayanıklılık gösteremeyen bu yapıları yenileyemeyen, onaramayan Osmanlı'nın mirasını korumak olanağının maddeten ortadan kalktığını da öne sürenler vardır.

1950'den Sonra Başlayan Planlama ve İmar Hareketleri Hazırlıkları

16 Temmuz 1956'da 6785 sayılı İmar Yasası ve 8 Eylül 1956'da da 6830 sayılı İstanbul Yasası kabul edildi. Bu son yasanın çıkmasından 15 gün sonra da Menderes imar operasyonlarını başlatacaktır. İmar ve İskân Bakanlığının kurulması ise İmar çalışmalarının başlangıcında değil sonlarında 14 Mayıs 1958'de olmuştur.

İmar operasyonları için harcamalar merkezi yönetim kaynaklarının Başbakanın etkinliğiyle harekete geçirilmesiyle sağlanmıştır. Belediye istimlâkleri 1956'da 91 milyon, 1957'de 236 milyon, 1958'de 136 milyon, 1959'da 119 milyon, 1960'da 45 milyon olmak üzere toplam 627 milyon lira-

ya ulaşmıştır. 1937 yılından beri İstanbul planlaması ile uğraşan Prost'un görevine 26 Aralık 1950'de son verildi. O tarihe kadar yapılmış planlar 1951 Ekimine kadar bir komisyonca revizyona tabi tutulmuştur. Daha sonra 1952-1956 arası Müşavirler Heyetinin çalışmalarını görüyoruz. Bu heyet birçok faaliyette bulunmuşsa da kesin bir imar planı hazırlamayı başaramamıştır. 1956 Eylül ayında ise Menderes'in meşhur imar faaliyeti başlamıştır. Ülke ekonomisinin çok zor durumda olduğu bir dönemde başlatılan bu girişimin siyasal nedenlere dayandığı anlaşılmaktadır. Menderes 23 Eylül 1956 günü basın toplantısında şunları söyleyecektir:

"Amerikalılardan 300 milyonu alamadık. Ayrıca iki sene kurak gitti, bu sene de elverişli bir hasat senesi içinde değiliz. Hatta buğdayın bir kısmını dışardan getireceğiz. Fakat Türkiye'nin imkânları artık harekete geçirilmiştir. Bu imkânlarla Türkiye kendine yetecek hale gelmektedir... Hükümet olarak sıkıntı çekiyoruz fakat hiçbir engelimiz yoktur... Biz bütün bunları devletin ve hükümetin icra takatinin tükenmiş olduğu ve iflas ettiği iddia olunduğu bir zamanda yapmaktayız.

İstanbul'un 700.000 nüfuslu olduğu zamana ve araba devrine göre yapılmış yolları olduğu gibi bırakmaya imkân yoktur. Şehir dâhilindeki trafiği günün her saatinde tıkanan ve saatler kaybına sebebiyet veren Aksaray, Beyazıt, Eminönü, Karaköy, Tophane, Taksim gibi düğümler mutlaka çözülecek ve ona göre meydanlar yeniden tanzim ve ıslah olunacaktır.

Bu meydanları birbirine bağlayan ve şehrin bel kemiğini teşkil eden caddelerin de ıslahına gidilecektir. Şehir bir banliyösünden öbür banliyösüne, mesela Topkapı'dan Boğaz'a, aynı mükemmellikte yollarla bağlanacaktır... Güzel ve büyük meydanları olmayan şehir tasavvur edilemeyeceğine göre, İstanbul'un bütün meydanları şanına layık hale getirilecek ve etrafı büyük binalarla çevrelenecektir. Galata'da Tü-

nel'in bulunduğu arsa üzerine 18 katlı modern bir bina yapılacak, iki yüz metre ilerde Evkaf'ın bir arsası üzerine de buna mütenazır başka bir bina yükselecektir. Köprü yeni meydanın mihverine gelecek şekilde belki biraz oynatılacaktır.

Süleymaniye'ye gidecek muazzam bir yol açılacaktır. Caminin minareleri arasında 70 m genişliğe tekabül edecek olan bu yol etrafı parklanacak olan Süleymaniye'nin bütün haşmeti ile perspektif görüntüsünü sağlayacak, gerek bu yolun yapılması, gerek Süleymaniye'nin etrafının temizlenmesi, bu büyük abidenin 400. inşa yıldönümü olan gelecek seneye yetiştirilecektir. Burada harap sahalara vardır. İstimlâk azdır. Bu yoldan denize pencereler açılacaktır... Trakya'dan ve bu yolla Avrupa'dan ve ayrıca Yeşilköy Havalimanı'ndan şehre gelenlerin, birinci sınıf bir yoldan (girmesini sağlamak), yar-ü ağyarın Ortaçağ'ın geri bir kasabası manzarasını veren bir mahalden İstanbul'a girmesini önlemek lazımdır... İstanbul'un imar ve ihyaasında meydanlar ve yollarla bu meydanlar ve yolları süsleyecek büyük binalardan başka abidelere de ihtiyaç vardır. Dünya çapında büyük adamlarımızın heykelleri ecdadımızın yaptıklarına büyük kıymet veren, medeni telakkilere sahip olduğumuzun birer nişanesini teşkil edecektir."

Değerli şehircilik uzmanı Prof. İlhan Tekeli'nin İngilizce kaleme aldığı ve Tarih Vakfı tarafından Türkçe çevirisi yakında yayınlanacak *"İstanbul'un Yapılanmasını Yönlendirme Gayretleri İçinde Kent Yönetimi ve Planlamasındaki Gelişmeler"* adlı kıymetli çalışmasından alıntılar yaptık. Tekeli'nin Menderes'in bu imar faaliyetinin dayandığı planlama hakkındaki değerlendirmelerinin bir kısmı şöyledir:

"Menderes'in böyle bir operasyona var olan hazırlıklarından, siyasal hedeflerinden ve kendisinin çağdaş kent imgesinden de etkilenerек oluşmuş yazılı olmayan bir programı olduğu anlaşılmaktadır. Menderes'in sözleriyle belirle-

nen bu program uygulamanın akışı içinde büyük ölçüde şekillenmektedir. Bu bir bilimsel çalışma sonucu oluşan rasyonnelliği irdelenmiş bir program değildir. Sezgilerin ve olanakların biçimlendirdiği bir programdır.” (s. 74)

Menderes’in programındaki somut amaçlar Tekeli tarafından şöyle yorumlanmaktadır:

“İki kaygı çok açıktır: Biri kentin sıkışan trafiğine çözüm bulmak, diğeri kenti süslemek, her iki amaç da Prost planındaki anlayışa paraleldir. Kentin yaşamakta olduğu gecekondulu vb. temel toplumsal sorunlarıyla çok ilgili değildir.

... Bir diğer öge, dini yapıların restorasyonudur...

Menderes’in çevresinde iki teknik grubun yarıştığı görülmektedir. Bunlardan biri karayolcu teknisyen grubudur, bunların gösterdiği başarı, onları etkili kılmaktadır. Bu grup kent içi ulaşım sorununun motorlu araçlara dayanarak geniş yollarla çözülmesini ve karayolu yapım tekniklerini uygulamak istemektedir.

İkinci çevre Belediye İmar Müdürlüğüdür...

Bu çevre kent içi ulaşımında metroya sempatiyle bakmakta, ayrıca çevresel ve tarihsel değerlerin korunmasına da önem verilmesini savunmaktadır. Menderes’in programının oluşmasında bu iki çevrenin de katkıları görülmektedir...

1957 yılı Ocak ayı içinde Hannover ve Münih kentlerinin planlarını hazırlamış olan Prof. Hans Högg de İstanbul’a gelerek ayrı bir büro açmıştır. Högg, 1957–1960 arası bir Nazım Planı ve çeşitli ayrıntılı plan önerileri yapmıştır.

O zaman DP milletvekili olan Emin Onat (Anıtkabir’in mimarı) ile ilişki kurmuş ve uygulamalara dahil olmuştur.

21 Nisan 1957’de Prost’un ve Almanya’dan gelen trafik ve kanalizasyon uzmanlarının katıldığı bir toplantı yapılır. Bir yandan uzmanların görüşleri alınıyor bir yanda da operasyon Menderes’in doğrudan ilgisiyle hızla ilerliyordu...

Högg kentin iki ana sorunundan birinin trafiğin çözümü, diğerinin kentin turistik açıdan öneminin artırılması olduğunu söylüyordu. Prost ise Galata Köprüsü'nün ayağının kaydırılmasını pratik bulmuyor, boğazda asma köprü değil tünel yapılmasını tavsiye ediyordu.

Bir yandan Menderes operasyonu ile yol ağı kararları, plan çalışmaları için emrivaki veriler haline geliyor, diğer taraftan... planlama faaliyetleri yürüyordu... Bir anlamda Menderes operasyonunun sonradan rasyonalize etme niteliği taşıyan Högg planlama çalışmaları sürerken, uygulama da, o döneme kadar görülmemiş bir hızla ilerliyordu... Yaklaşık olarak 3,5 yıl süren operasyonda İstanbul Belediyesi'nin istimlak ettiği bina sayısı 7289'a ulaşmıştır. Lütfi Kırdar operasyonunda 9 yılda yıkılan bina sayısı 1149 idi..."

Tepkilerden önemli bir kısmı Mimarlar ve Mimarlar Oda-sından gelmiştir. Bunları başlıklar altında verelim:

- İskan ve arazi politikasının sonucu gecekondu-lar son süratle üremeye devam ediyordu.
- Kimi zaman iptidai polisiye tedbirlerle buna mani olunmaya çalışılıyor, kimi zamanda demagojik şekilde tapu dağıtılıyordu.
- Hazırlıksız planlar ve hazırlıksız elemanlarla büyük yıkım, yol açma ameliyelerine girişiliyordu.
- Siyasi ve idari yetki sahibi şahıslar keyfi kararlar alıyor ve bu yönde bazı teknik elemanların yardımını temin ediyorlardı.
- Halk böylece perişan ediliyor... enflasyona uğrayan istimlak bedelleri eriyor, çadırlara çıkan evsizler, işsizler arasında üzüntüden ölenler oluyordu.
- Tarihi eserlerin yıkılması, topografyaya duyarsız yollar şikayet konusu idi. (Simkeşhanenin (sırma tel işleme yeri) kesilmesi, Beyazıt Meydanının bozulması, Yıldız Yolunun boğazdan görünüşü vb...)

Şikâyetlerin artması üzerine 1958'de İtalyan plancısı Luigi Piccinato'nun başkanlığında üçüncü bir planlama grubu yaratıldı. Bu plan dahi kesin olmamış "Geçiş Devri Planı" olarak adlandırılmıştır. Ancak 27 Mayıs 1960'dan sonra İstanbul'un sorunları Bölge Planlama ile çözülmeye çalışılmıştır. (a.g.e., s. 74-84)

Görülüyor ki, plan olmadığı yolundaki eleştirileri karşılamak için Menderes birçok planlama çalışması yaptırmış ve fakat bunlar operasyon başladıktan sonra yapıldıkları ve de Menderes'çe nazara alınmadıkları için verimli olamamışlardır. İdeali, 1950-1955 arası planlama çalışmalarını sonuçlandırıp, operasyonlara daha sonra başlamak idi. 1956'dan önceki planlama çalışmaları, kısmi kalmış ve fakat bölge planlaması sağlanamamıştır.

Doğan Kuban

Tanınmış mimar, şehirci ve düşünür Doğan Kuban'ın, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin "Menderes ve İstanbul" kaleminde söyledikleri çok ilginçtir:

"DP'yi kuran kadrolar ve Anadolu taşralısının kent vizyonunda, tarih, sadece bir figüran olarak anlam taşır, ideolojik amaçlarla kullanılabilir, fakat kültürel içeriği sınırlıdır. Türkiye şehirlerinin son yarım yüzyıl içinde tarihi kimliğini acımadan yok eden tavır, bu kültürel boşluğun sonucudur.

Geleneksel politikaları temel almış gibi görünenler, geleneksel fiziksel çevrenin tek bir taşına bile hürmet etmemişlerdir...

CHP ideolojisine karşı çıkan DP için Cumhuriyetin Başkenti Ankara'ya karşı Osmanlı Başkenti İstanbul imar hareketlerinin yoğunlaşacağı yer olabilirdi... Menderes, iktidarının beşinci yılında İstanbul'u imar etme tutkusuna kapılmış görünüyor. Bu tutkunun kendisi eleştirilecek bir nitelik

taşımaz. Eleştiriler bu imar etkinliğinin kişisel bir gösteriye dönüşmesinden planın hep sonradan... bilim dışı bir keyfîlik içinde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Cansever, Prost'un Nazım Planında önerilen yolların... katlarca büyültülerek sadece o günlerde çok gözde olan karayolları mühendislerinin fikri alınarak imar planı haline getirildiğini anlatır.

Behçet Ünsal, Güzel Sanatlar akademisi önündeki yolun genişliğini soran uzmanlara Menderes'in yerden aldığı bir taşı atarak ölçü verdiğini nakleder...

İstanbul'un kent dokusu ve onun çevresindeki yapılaşmanın eskiliğinden kaynaklanan ulaşım rahatsızlığının bu durumu değiştirmesi kaçınılmazdı. O görünüm bitmiş bir yaya dünyasını yansıtıyordu... Yeni yolların gerçekleştirilmesi... İstanbul'un 1.000.000'a varan nüfusu nazara alınarak politik despotizm keskinliği içinde olmuştur.

Bir çağdaşlık simgesi sayılan örnek ise 19. yy'ın Champs-Elysees'sidir. Amaç çevresinde büyük apartmanlar ve bürolar olan geniş bulvarlar yaratmaktır...

Yeni yollar yaratma gereksiniminin diğer kentsel gelişmelerle uyum içinde planlanması zorunlu idi. Ne var ki politikacıların buna vakti yoktu ve daha sonra da olmamıştır (40 yıl sonra Tarlabası ve Dalan).

Açılan, genişletilen yolların motorlu araç trafiğini geliştirmekte büyük etkisi olmuştur, fakat bunların giderek çözümünü daha da zorlaştıran ulaşım çıkmazları yaratacağı o sırada akla gelmemiştir. Bugünün İstanbullusuna 'iyi ki yapılmış' dedirten bu yollar (Vatan, Millet, Beyazıt-Aksaray, Karaköy-Dolmabahçe vb... caddeleri) Osmanlı İstanbul'unun sonunu getirmiştir...

Savaş sonrası Marshall yardımı tarım alanındaki işgücünün kentlere, sanayi yatırımlarının en elverişli olduğu İstanbul'a akmasına neden olmuştur. 1950-1960 arası nü-

fus iki katına yakın artmış 1.800.000'a ulaşmıştır... Bu iş-günü absorbe eden en büyük etkinlik imardır.

...

Oysa sadece iki faktör eski kent üzerindeki imar baskısını hafifletebilir ve bu büyük yapı potansiyelini başka alanlara kanalizere edebilirdi.

Bunlardan biri, suriçinin eşsiz tarihi varlığı konusunda daha bilgili dolayısıyla daha saygılı bir tutum, ikincisi İstanbul'a göç yoğunluğunu doğru değerlendirerek göçün sorun yaratmayacak bir metropoliten alan içinde dağıtılmasını sağlamaktır...

Birçok hata yapmış olmasına karşın 1950'ye kadar İstanbul planlamasını kontrol etmiş olan Prost, kentin tarihine saygı gerekliliğini vurgulamış bir plancıdır, ancak o da göçün boyutlarını düşünememiştir.

1956'da danışman olarak getirilen Högg, plan önerilerini ulaşımı temel alarak hazırlamıştı... ancak daha çok politik iradenin isteklerine kılıf giydirdiği görülmektedir.

1958'de gelen Piccinato da İstanbul'un geçmişiyle yakından ilgilenen duyarlı bir uzman olmasına karşın, etkili olamamıştır.

Yerli uzman ve akademisyenler kent tarihine yeteri kadar ilgi göstermemişlerdir...

Tarihi perspektif içinde İstanbul, diğer bütün İslam kentleri gibi yolları kendiliğinden oluşmuş, başka bir deyişle hiçbir zaman planlanmamış bir kent görünümündedir. 1940'lı yıllarda İstanbul'un en büyük caddesinden tramvay, bazı yerlerde binalara sürtünerek geçirdi ve bir yaya kenti idi.

Batı kentlerinin 3. Dünya için en önemli ve hemen farkına varılan özelliği ise geniş yolları ve meydanlarıdır. Rönesans'tan bu yana planlanan Avrupa kentlerinin kent içi mekânları Türkiye'de hiçbir zaman olmamıştır.

1950'lerde, geniş caddeler, bulvarlar, meydanlar ve onları dolduran otomobiller... doğunun kalbini fetheden çağdaş dünya imgelerinin başında geliyordu... Menderes ve çevresindekiler için çağdaş kent, yol-meydan-otomobil üçgeninde tamamlanmıştır. Geçmişin bununla karşıtlaşan kent dokusu düşünülürse, bu imgenin gücü anlaşılabilir.

Burada anlaşılması zor olan, bu yol uygulamalarının eski kent dokusu içinde gerçekleştirilmek istenmiş olmasıdır.

Bugün aradan 35 yıl geçtikten sonra, bu yollara bakıldığında, bunların suriçinden ziyade sur dışına hizmet verdiği görülmektedir. Eski kentin böylesine köklü şekilde doğranması... yanlış projeksiyon yapıldığını göstermektedir... çok sayıda eski eser ya yol olmuş... ya da zarar görmüştür.

Kentin 2000 yıldan fazla bir süre hizmet vermiş iş ve idare merkezlerini hâlâ aynı yerlerde düşünmek bu yanlışlığı gösteriyor... ulaşım için daha çağdaş alternatifler düşünülebilirdi. İstanbul metro projesi, deniz ulaşım programının ihmali, Sirkeci'ye kadar ulaşan demiryolunun kaldırılmaması, Sirkeci, Galata, Salıpazarı, Haydarpaşa limanlarının ihmali...

... Mimarinin II. Ulusal Mimari Akımın baskısından kurtulup, enternasyonal stile dönüşümü de, 1950'li yıllarda tekrar başlamıştır: İstanbul Hilton (1952-1955), Belediye Sarayı (1953), Divan Oteli ve Pastanesi (1955-1958), Büyükkada Anadolu Klubü (1959) gibi yapılar modernizmin iyi örnekleridir.

...

Yıkılan eski anıtlar yerine getirilemeyeceği gibi, ortadan kalkan bir güzellik de bir daha yaratılamaz. Yeşili kaldırıp apartmanlar dikilmiş yöre yeniden kazanılamaz. Yanlış saptanmış bir yerleşme yeri, üzerinde yüz binlerce insan yerleştikten sonra boşaltılamaz.

Menderes imarı denen 4 yıllık dönem, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sanayileşmede geç kalmış, yarı köylü top-

lumların çağdaş dünya yorumlarının iç göçlerle dolup taşan kentlere yansımalarının özgün bir örneğidir.

Çoğu fakir olan bu ülkelerde politik egemenliği ele geçirenler arazinin rant potansiyelini, bütün diğer kentleşme boyutlarını unutarak paraya çevirmeyi ulusal politika haline getirmişler ve bunu da, dünyada bütün kentlerin içinden geçtikleri deneyimleri de gözardı ederek, çağdaşlık, uygarlık adına yaptıklarını söylemişlerdir."

Plansızlık savlarına karşı köhne Prost planının güzergâhları aynen uygulansa bile, cadde genişlikleri birkaç misline çıkarılmışsa artık yapılan işin o planla ilişkisi kesilmiş demektir. O nedenle Prost planının uyguladık diyenler yanılmışlardır. (*A. Boysan, a.g.e., s. 228*)

Boğaziçi uluslararası ulaşım yolu olduğu için hiçbir şekilde daraltılmamalıydı. Daha sonra bu çok kötü örnek teşkil etmiştir.

Suriçi inşaat yoğunluğu azaltılmalı, resmi yapılar (Belediye, Adliye Sarayları, hastaneler vb...) sur dışında kurulmak suretiyle bu kesim tenhalaştırılmalıydı. Böylece Roma, Bizans, Osmanlı eserleri korunabilirdi.

Eski şehir, yenisinden kilometre kalınlığında yeşil şeritlerle izole edilmeliydi. Geniş bulvarlar kentin bağrına hançer gibi saplanmamalıydı. Eski İstanbul, bol parklar ve yeşillikler içinde sakin bir antik dünya şehri olmalıydı. Bu şehrin asıl o zaman Türk ve Müslüman İstanbul olacağı anlaşılmadı. O sıralarda genellikle bahçeli bir iki katla biçimlenmiş Kadıköy, olduğu gibi bırakılmalı idi. (*a.g.e., s. 231*)

Bir kesim tarafından büyük ve yerinde bir atılım, diğer bir kesim tarafından ise plansız, hoyrat bir yıkım olarak tanımlanan 1956–1960 İstanbul imar operasyonunu elli yıl sonra daha kolay yargılayabiliriz.

İstanbul'un imarına DP ve Menderes ciddi ve planlı şekilde daha 1950'de veya 1951'de başlamak zorunda idi.

Başkent'in Ankara'ya alınmasıyla ihmale uğradığı söylenen İstanbul'un imarını ele almak için DP'liler sabırsızlanıyorlardı. 1950–1956 arası, bu açıdan hem yitirilmemiş, hem de 1956'daki aceleci uygulamayı önleyecek bir süre olabilirdi. Üstelik Prost'un İstanbul'da 1937'den itibaren çalıştığı düşünülmürse, bunları 1950'lerin koşullarına uyarlamak ve yeni planlamalar yapmak olası idi.

Özellikle Lutfi Kırdar'ın operasyonları yararlı bir deneyim olabilirdi, ki daha sonra DP saflarında yer alan bu alçakgönüllü yönetici, diğer CHP'liler gibi çok fazla şimşekleri üzerine çekmezdi.

Menderes bunu yapmamış tersine bu 6 yıl, plan hazırlıkları yönünden zayıf geçmiştir. Büyük bir aceleyle 1956'da başlayan operasyon ile planlama arasındaki bağ, şehircilik disiplininin istediği etkinlikten uzak düşmüştür. Halbuki verimli geçecek 6 yıllık planlama döneminde alınacak kararlar, 1956'da kesinleşmiş veriler olarak uygulamayı kolaylaştıracaktı.

Ekonomik zamanlama bakımından da 1956 şanssız bir başlangıç yılı olmuştur. Hâlbuki 1953'ler ekonominin en parlak olduğu dönemdi ve ithalatın serbest bırakılmasıyla tüketilen rezervlerin bir kısmı İstanbul'un imarına özgülenebilir, hem disiplin hem de bütçe verimliliği açısından iyi örnek teşkil ederdi.

İmar hareketini “milli bir heyecan” veya “ikinci fetih” gibi abartılı siyasi sloganlar yerine akıl ve bilimin yollarında sürdürmek daha uygun olurdu.

Eski İstanbul'un içinde yollar bu denli büyük ölçüler kullanılmadan, şehir dışına kaydırılsaydı, hem eski eser tahribatı ve yoğunluk önlenecak ve hem de 1950'lerde henüz iskân edilmemiş surdışı İstanbul'u bugün planlı çağdaş bir şehir parçası olarak kalacaktı. Bu olasılıkların tümü birden olumsuz tecelli etmiş, açılan yollar da yetersiz kalmıştır. Metro, boğaz tüneli gibi arz üstü yatırımların çekiciliğinden mah-

rum ve fakat ciddi şehircilik araçlarına başvurulsaydı yanlışlıklara düşülmemiş olunacaktı.

Karayolu mühendislerini bu operasyonda kullanmak yanlış olmuştur. Onların yetiştigi yol inşaa disiplininde, eski şehirlerin karmaşık yapılarıyla çevrili yolların problemlerini çözme alışkanlığı çok azdır. Onlar boş alanlara yol inşaa etmekte daha çok uzmanlaşmışlardır. Karayolları sadece zemin inşaa aşamasında görev almalı idiler. Bunu öncüleyen planlama ve yıkım aşamaları şehiriçi mimarların işi idi.

İstanbul'a göç ivmesi Menderes imarı döneminde daha yoğun şekilde verilmiştir. Tersine bu dalga önlenmeli ve denetlenmeliydi. En azından göç-iskân ilişkisi önemsenip çare aranmalı idi. Sur dışı parselasyona mutlaka önlem alınmalıydı. Daha önceleri başlayan parselasyon çarpık şehirleşmenin habercisi idi. Uyarılara karşın üzerine politik nedenle gidilmemiştir.

İmar Hareketinin Kamulaştırma Mevzuatı Yönünden Suç Teşkil Eder Yönü

İstanbul imarının şehircilik açısından ele alınmasından sonra kamulaştırma mevzuatı yönünden incelenmesi, farklı bir olay nedeniyle özellik göstermiştir. Kamulaştırma işlemlerinin anayasaya aykırılığı iddiasıyla Yassıada'da başta Menderes olmak üzere ilgililer aleyhine dava açılmış ve dava mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.

Denebilir ki, imar faaliyetleri sırasında şehircilik ve planlama açısından gösterilen ciddiyetsizlik kamulaştırma yönünde de aynen hatta daha ağır şekilde tecelli etmiştir.

İlk olarak tasdikli bir imar planı olmadığı gibi yeterli mali kaynak özgülünmeden 1956'nın sonuna doğru aniden işlere başlanmış, hem planın hem de mali fonların arkadan gelmesi yöntemi benimsenmiştir. Doğululara özgü bu yöntem

doğal olarak sağlıklı sonuçlar vermemiş, deyim yerinde ise Menderes'in kişisel kaprisleri uğruna çok can yanmıştır.

Yassıada'da açılan 961/8 E No'lu "İstimlâk Yolsuzluğu" adlı bu davada bazı saptamalar yapılmıştır ki, daha önce de bunların paylaşıldığını belirtmiştik.

"... Aslında tamamen içtimai, iktisadi ve mali ve hatta ilmi ve teknik bir iş olan şehircilik ve imarcılık ve dolayısıyla istimlâk işleri için bilhassa lüzumlu ve kafi bir fon ihdas edilmeden, tasdikli bir nazım planı hazırlanmadan mücerret partizanlık mülahazaları ile ve şahsi kaprisleri tahtında ve bu arada, kendisinin daimi olarak bulunması en tabii ve zaruri olması lazım gelen Devlet Merkezi Ankara'dan sık sık ve uzun müddet uzaklaşarak İstanbul'da kalması sebeplerine zahirde bir mesnet bulmak gizli niyetiyle girişilmiş bu çok feci akıbetli sergüzeştin, daha başladığı sıralarda doğurduğu diğer elim mahzurlara ilaveten büyük para ihtiyacını bir an evvel karşılayabilmek için o tarihlerde henüz Emlak ve Kredi Bankası Umum Müdürü bulunan sanık Medeni Berk'i vazifelendirdiği; bu şahsın tavsiyesi üzerine akıllarına ilk gelen çare olarak Emekli Sandığı, PTT ve Tekel İdareleri ve İşçi Sigorta Kurumu gibi mali kapasiteleri büyük ve nispeten müsait görülen resmi sektöre dahil müesseselere, başlamış imar hareketi sebebi ile istimlak edilen veya istimlaki mutasavver yerlerden elde olunacak arsaların kısmen hayali satışları sonunda, toplanması derpiş olunan büyük paraların münhasıran istimlak işlerine tahsisini tensip eylediği..."

Mahkeme kararında sözü edilen bu gerekçede mali kaynak sağlanmasındaki yanlışlık vurgulanmıştır. Bu yanlışlıktır ki, birçok vatandaşın malına mülküne yasalara aykırı şekilde el konulmasına neden olmuştur.

Menderes tüm uğraşlarına karşın istediği hızda yürümeyen işler nedeniyle sık sık hırçınlaşmaya başlamış, hatta bir

defasında Vali Fahrettin Kerim Gökay'ın ailesine ait bir taşınmazın yıkılmasındaki gecikme yüzünden basın mensupları yanında, elini önündeki masaya vurarak yemeklerin dökülmesine neden olmuştur.

Halbuki yıkımın ertelenmesi Gökay'a göre yurt olarak kullanılan Şehzadebaşı'ndaki bu eski konakta öğrencilerin kış kıyamet ve öğrenim mevsiminde sokakta kalmasını önlemek için imiş! Menderes ile Vali arasındaki bu çekişme öylesine tırmanmış ki, Yassıada kararında söylendiği gibi Gökay'ın "İstanbul şehrine zulüm etmeye mi geldiniz" biçiminde isyanına kadar varmış ve "mini mini" Valinin üç aylık zorunlu izne çıkıp sonra Türkiye'nin İsviçre büyükelçiliğine atanması ile sonuçlanmıştı. (Kaynak, Yalçın İkizalp)

Yassıada kararında Menderes'e yöneltilen suçlamalar şunlardır:

"Adnan Menderes'in, bu suretle kanuni maaş, ödenek gibi aidatlarından ayrı olarak örtülü ödenekten verilmiş büyük paralarla besleyip kendine bent ettiği mensuplarından müteşekkil bir baskı makinesini faaliyete geçirterek, vazifedar memurları sindirdikten sonra, yerine göre kanunen muayyen maksad mevcut olmadan, menafii umumiye kararı almadan, değer pahası takdir edilmeden, tebligat yapılmadan, itiraz için lüzumlu müddetin geçmesi beklenmeden, değer pahası peşinen ödenmeden veya bir bankaya depo edilmeden, mahkemeden tesciline dair karar alınıp tapuya şerh verilmeden ve tasdikli imar planı bulunmadan ve hatta mülk sahiplerini muhtelif yollardan zorlayarak bedelini almadan rızaen ferağa mecbur bırakarak anayasa ile istimlâk kanuna muhalif istimlâkler yaptırmaya, hiç istimlâk yapılmamış yerleri dahi yıktırmaya, belediyenin ekipleri tarafından yapıla gelen yıkımları kâfi görmeyerek bu işlerde askeri birlikleri istihdama dair emirler vererek icra ettirdiği...

Bazı vatandaşların seyahat dönüşlerinde mülklerinin yerinde yeller estiği, kamulaştırma bedelini kısmen alabilmek

için günlerce belediyenin kapısında bekleyenler olduğu, ispat hakkı elinden alınmış, tekzip müessesesi ile susturulmuş, kağıt ve boya tevzii sistemi ile bağlanmış, yazarları ve sahipleri birçok cezai kovuşturmayla maruz bırakılmış ve hata matbaaları da benzin dökülmek suretiyle tahrip edilmiş olmasına rağmen, demokrasinin dördüncü kuvveti sayılan basın tarafından aksettirilen ısraplarına dahi ehemmiyet verilmediği, muhalefet milletvekillerinin sözlü soru önergelerine cevap verilmediği ya da bekletildikten sonra reddedildiği... şeklinde olaylar kararda tanımlanmıştır.”

Anlaşıldığına göre 1956 Eylül başında normal sayılabilecek bir tempoda başlayan kamulaştırma işleri 1957 başında yoğunlaşınca bedeller ödenemez duruma gelmiş, belediye arsaları paralı kamu kuruluşlarına yüksek bedellerle satılmaya başlanmıştır. Ancak bu paralar dahi büyük tutarlara varan kamulaştırma bedellerini karşılamaya yetmemiştir. Vatandaş ise el konan veya yıkılan mülkünün bedelini alabilmek için rızaen ferağ vermek için bile sıraya girmeye başlamıştır.

Mahkeme sırasında dinlenen birçok tanık olayları böylece hikâye ettikten sonra, hâlâ bazıları paralarını alamadıklarını söylemişlerdir. Yassıada Mahkemesi, DP yanlısı Anayasa Hukuku Hocası Prof. Ali Fuat Başgil'in 16 Kasım 1959 tarihinde *Dünya* gazetesindeki bir yazısından gerekçesine alıntılar yapmıştır:

“Garp tipi demokrasilerde mülk emniyeti vatandaş için bir mukaddes haktır. Bugün garp ile şark dünyasını birbirinden ayıran ve bu iki âlemi karşı karşıya koyan büyük prensiplerden biri ve başlıcası da budur... Böyle olduğu içindir ki, bugün Türk Anayasası da dahil olmak üzere medeni devlet anayasalarında bu hak teminat altına alınmıştır...”

İstimplâk bahsinde şu kombinezona başvuruluyor: Mülk sahiplerine güya kendi rızalarıyla istimplâk bedelini peşin aldım diye bir kağıt imzalatılıyor ve bu suretle tapuca lazım

olan aldım sattım muamelesi tamamlanıyor... Bu tazyik ve tehdit altında çarçanar atılan imza ile serbest rıza prensibi çiğneniyor, manevi bir cebir ve ikrah ile imza alınıyor... Bunlar hukuken muteber değildir. Bunu Demokrat iktidarın tarihine geçmesi için kaydediyorum.

... Bedel yerine kısmen belediye tahvili verilmesi de kanunsuzdur, zira bu tahvillerin pazarda geçer kıymeti yoktur. Kanun bedelin peşin ödeneceğini söyler.” (Karar, s. 34, 40, 41)

Mahkeme Menderes’in “İstanbul’un imar durumunun acil olduğuna” dair savunmasını da kabul etmemiş “Anayasa ve istimlâk kanununa bu genişlikte ve açık aykırılıklar teşkil eden fiilleri bir zaruret neticesi olarak kabule imkân yoktur” demiştir.

Ali Fuat Başgil, makalesinde ayrıca şunları yazmıştır:

“Bir şehir imar edilecek, caddeler genişletilecek, motorlu araçlar kolay ve rahat geçecek diye şehirlinin zorla malının elinden alınması büyük kitlelerin telaş ve heyecana boğulması, perişan edilmesi cihetine gidilemez... Buna sebep bir kelime ile plansızlıktır... İstanbul gibi büyük ve yaygın bir şehrin hemen her tarafında bir anda ve birden yıkma ve yapma ameliyesine girişmek belediyenin hatta devletin takatini aşar... Buna dünya tarihinde rastlanmamıştır.

Gerçi Hitler orduları... Marsilya’da şehrin eski semtlerini yıldırım hızıyla yerle bir etmişlerdir. Fakat onların maksadı imar değil Fransız gizli mukavemetini yok etmektir... Medeni memleketlerde imar vesilesi ile değil harp sebebiyle bile vatandaş hakları çiğnenemez...

Planlı bir imar faaliyeti tayfun fırtınası gibi yıkıp deviren bir afet değildir. Mali imkânlar... hesaplanarak... şehir sahalara ayrılır en lazım, en evvel kaidesi üzerinden işler senelere taksim edilir... Benim asıl endişem bu vaziyetin İstanbul halkının yalnız iktisadi değil içtimai ve ahlaki ha-

yatında yaptığı sarsıntıyı ve açtığı yarayı teskin ve tedaviye seneler kafi gelmeyecektir.” (Karar, s. 41, 42)

Menderes ve arkadaşlarının “suç kasdi” olmadığı yollu savunmaları, mahkemece “muhafelet milletvekillerinin, yetkili kalem sahiplerinin vaki ikaz ve irşatlarına rağmen bütün bu fiillerin pervasızca işlenmesine devam edilmesi” gerekçesiyle kabule değeri görülmemiştir.

Mahkeme bu ve benzer gerekçelerle suçu görevi suistimal saymamış Türk Ceza Kanunu’nun 146. maddesine göre anayasayı cebren ihlal suçu saymış ve “bu davanın mevzuunu teşkil eden fiil ve hareketleri bahsi geçen 146. maddedeki suçun bir vak’ası olarak kabul etmiştir ve davada Menderes, Dilaver Argun ve Kemal Aygün haklarında ayrıca ceza tayinine lüzum görmemiştir.”

1950–1960 ARASI SİYASİ REJİM TARTIŞMALARI, OLAYLAR VE YASSIADA DAVALARI

Menderes'in Kişiliği ve Ruh Sağlığı

Öncelikle, siyasi rejim tartışmalarında önemli bir unsur olduğuna inandığımız “psikolojik” bir etkenden söz etmek durumundayız. Bu çalışmada Menderes'in özel yaşamına çok sayıda malzemeye karşın değinmekten kaçınılmıştır. Ancak, onun kişisel ve ruhsal yapısı, siyasi kimliğini etkilediği için yeri geldikçe değinilmiştir. Burada kısaca yakınlarının kendisi hakkında düşündüklerinden bazı alıntılarla, kişiliğiyle ilgili kısa bir portre çizmek istiyoruz.

Dr. Cevdet Aykan (eski CHP Milletvekili, AP Senatörü ve Bakan) bir rastlantı eseri Menderes'in Londra'da geçirdiği uçak kazası (17 Şubat 1959) sırasında orada uzmanlık yapmakta imiş. Aykan, anılarında Menderes'i muayene eden Dr. Corbet'in, ki ünlü bir psikiyatristmiş, kendisine şunları söylediğini aktarır:

“Başbakanınız ileri derecede nörotik... Böyle bir kişiliğin ülkenin Başbakanı olması ciddi sorunlar yaratabilir... Menderes kazadan sonra dili tutulmuş ve iki gün konuşmamıştı.”

Aykan “Dönemin İngiltere Başbakanı H. Macmillan, Menderes'i hastanede ziyarete gelmişti, Menderes, Macmillan'ı sanki tanımamıştı, yüzünde ifade yoktu ve konuşmadı.” dedikten sonra, “bu belirtilerin psikiyatride ciddi bir ruhi rahatsızlığın kanıtı sayıldığını da” eklemektedir. Ancak kendisi de bir psikiyatrist olan Dr. Cevdet Aykan, Menderes'in kişiliğinin çözümlenebilmesi için “söylediği, yaptığı ya da yapamadığı, dönemin koşulları, yakın çevresinin niteliği ve etkisini” bilmek gerektiğini de öne sürmektedir.

Bu amaçla da Menderes'in kişiliği hakkında yakınlarının yazmış olduklarını derlemiştir. (Dr. Cevdet Aykan, *Demokratik Süreç ve Anılar*, 1946–2000, s. 400–411)

Samet Ağaoğlu, Hayrettin Erkmen, İstanbul Belediyesi eski İmar Müdürü Sadık Server, Esat Budakoğlu, F. Lütfi Karaosmanoğlu'nun söylediklerinden çıkan ortak nokta ise şöyledir:

“Ürkek ve utangaç bir adam. Muhalefete duyduğu eğilim. Bir hastalığın baskısı altında kimsesizliğin bıraktığı etkiler. İçini dökme ihtiyacı. Bir kahyanın yoğurmak istediği insan hamuru. Ana baba yoksunluğu etkisini sürdürüyor. His dünyasındaki labirentler, sönüp yanan öfkeler. Şahsiyetini parçalayan olaylar...”

Buna eklenen başlıklar:

“Ab biraz daha istikrarlı mizacı olsaydı. Büyük sorunların sıkıntıların, kavgaların insanı değildi. Yumuşak huylu kuşkucu bir adamdı. Son derece çekingen yaratılışlıydı. Eşi Berrin Hanımın üç oğlu vardı. Bunlara dördüncü olarak Menderes'i evlat olarak kaydetmişti.” (F. Lütfi Karaosmanoğlu ve Mükerrer Sarol)

“Adnan Menderes bir yandan köylü idi, diyeceğim. Daha önce hiç devlet hizmetinde bulunmamış olması, onun tutum ve davranışlarında etkisini gösteriyordu. Devlet formalite-dir, Menderes bunu ihmal ediyordu. Fenalık etmezdi. Ama sevmediklerini yanına sokmazdı. Halkın her şeye rağmen, kendisini yalnız bırakmayacağına, bir yandan da kendi manevi gücüne inanıyordu.” (Samet Ağaoğlu)

“Menderes, kendilerini Menderes'ten aşağı gördüklerini dilleriyle veya halleriyle kabul edenlerle rahatça geçinirdi. Fikrine ve arzusuna karşı çıkana kızardı, onu sevmezdi.” (Cihat Baban)

“Kendisini yeteri derece övmeyen gazetecilerden şikayetçidir. Kendisini istisnasız herkese alkışlatmak için tedbirler araması çok üzücü oluyor.” (Nadir Nadi)

Menderes’i çalışma arkadaşları ayrıca “ayrıntıları bilme... herkesten çok bilme” özelliğiyle de anlatırlar. Dr. Aykan Londra Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü’den naklen şunları yazar:

“Menderes bir kredi talebiyle Almanya’ya gelir. Dönemin Başbakanı Adenauer, Menderes’in üretilen çimento, yolların kilometre uzunluğu vb. diğer istatistiki bilgiler vermesi üzerine... ‘Bu kadar rakamı nasıl aklınızda tutabiliyorsunuz. Ben bunları bilmem. Uzman arkadaşlarım projenizin ekonomik olup olmadığını söyleyecekler, ben siyasi sakıncası olup olmadığına karar vereceğim... Peşinen söyleyeyim ki, siyasi bir sakınca yoktur’ der.

Menderes ise Ürgüplü’ye şöyle der: ‘Bu nasıl Başbakan? Başbakan verin der, bu iş biter.’”

Bazı yakın arkadaşlarının söyledikleri gibi Menderes, “uçak kazasından sonra Allah’ın kendisini milletin makûs talihini yenmesi için kurtardığı” inancına kapıldı. Menderes böylece yersiz bir iyimserliğe kapıldı. Arkadaşları da maalesef ona bu konuda yardımcı oldular.

Cevdet Aykan’ın bu tanı ile Menderes arasında kurduğu ilişkilere eklenecek şeyleri Şevket Süreyya’nın *Menderes’in Dramı* adlı eserinde bulmak olasıdır. Nörotik kişiliğinin ansiklopedik tanımından bazı bölümler şöyledir:

“Toplumsal tavır ve davranışları tutuklayan ve kişide ruhen hasta olduğu bilinciyle birlikte bulunan ruhsal iç çatışmalarla belirgin ruh hastalığı.

Çocukluk çağındaki cinsel yaşamın acı olaylarına bağlı ruh hastalığı.

Abartılı, oransız korku reaksiyonları, takıntılar (sabit fikirler) ile tezahür eder.”

Şevket Süreyya, Menderes'in gençliğinde Çakırbeyli Çiftliğinde evinin kapısında ağabeyi tarafından öldürülen genç kızın acı sonundan ve kendi annesi, babası, kız kardeşinin ölümlerinden çok etkilendiğini aktarmaktadır.

Doğu ülkelerinde sık görüldüğü üzere cahil yığınlar onu aşırı duygusal tepkilerle yarı ilahlaştırdılar. Kulluk saplantısı sonucu bu gibi gösteriler, onu demokratik siyasi denetim ve sistem kurallarına karşı kayıtsızlığa sürükledi. Uzun süre bu duygular altında anayasal yetkiler ve siyasi geçmişi itibariyle onu frenleyecek tek kişiye –Bayar– karşı umursamaz davranırken, son birkaç ayda düşünülen siyasi kargaşa döneminde aniden ona sığınıp iktidarı paylaşmaya razı olmasını zayıf kişiliğiyle açıklamak yerinde olacaktır.

Bu gözlemlerin önemli kısmının Menderes'e siyasi ve kişisel olarak yakın, kader arkadaşlarından gelmesi ve karşı çıkması zor kanıtlarla desteklenmesi, doğruluklarından kuşku duymayı olanaksız hale getirmektedir.

Bu konuda son bir noktayı da Menderes'le siyasi birlikte-liklerini uzun süre sonra ayıran Erzurum Milletvekili **Emrullah Nutku**'nun anılarından alıyoruz:

Nutku, Recep Peker'in Menderes'e "psikopat" demesi yüzünden DP'lilerin Meclis'i terki ve doğan tartışmalar sırasında Behçet Kemal Çağlar'dan "garip bir hikaye" dinlediğini aktarır: Menderes Meclis'te devletin harcamalarındaki israfı dile getirmiş ve Peker de devlet dairelerinden bu konuda bilgi istemiş. Gelen bilgiler arasında milletvekillerinin parasız telefon konuşmalarının PTT hatlarını işgal ettiği de varmış ve örnek olarak Menderes'in bir hanımla 45 dakika Yeşilköy'de yaptığı konuşma yer alıyormuş. (Anlaşılan devlet o zaman da telekulak hizmetini (!) yerine getiriyormuş.) Burada "yüzlerce öpücük" sözü geçmiş ve Peker o sırada ziyareti- ne gelen milletvekili ve tanınmış hekim Akil Muhtar Özden'e konuşmadan birkaç kesit okuyup "*Devlet telefonu bunun için işgal edilir mi?*" diye yakınmış. Özden de: "*Tanımıyor musu-*

nuz? O bir psikopattır” deyivermiş. Ağırbaşlı, ciddi bir uzmandan çıkan bu sözcük Peker’in zihninde çokça yer etmiş olması ki, kürsüde ağzından kaçırmış ve sonra da pişman olmuş.

Daha sonra bilindiği üzere başta İnönü olmak üzere CHP’liler, DP’lileri Meclis’e getirmek için epey uğraş verirler; sonunda muhalefet Meclis’e döner ama bu söz çok iz bırakır. Diğer yandan yukarıda nakledilenler, bu sözdeki gerçek payını yükseltmektedir.

Menderes’in hiçbir şekilde hak etmediği acıklı sonu bir yana, siyasi başarısızlığında yukarıda parçaları verilmeye çalışılan kişiliğinin azımsanmayacak rolü olmuştur, denilebilir.

Örneğin Millet Partisi ile Hürriyet Partisi’nin kurulmalarıyla sonuçlanan iki büyük çatlamada, Menderes’in bu kişisel özellikleri etkin olmuştur. İlkinde milletvekilliği maaşları, ikincisinde “İspat Hakkı” görünürdeki neden gibi sunulmuşsa da, arkadaki güdü kişisel ruh halinin derinliklerinde yatmaktadır.

Menderes hakkında İngiliz doktorun koyduğu tanı ile ne derece bağdaştığını kestiremediğimiz bazı tarihsel olayları alıntılıyoruz:

“22 Mayıs 1950. Cumhurbaşkanı seçilen Bayar Meclis’te tebrikleri kabul ediyordu. ‘Menderes beni oradan Başbakanlığa götürdü...’ Politika kavgalarını sokak kavgaları halinden çıkarmak lazım. Arkadaşlara da söyledim. CHP için bu mağlubiyet kolay hazmedilir bir şey değildir. Uzun yıllar tek başına memleket idaresine almış insanlar için bu neticeyi benimsemek zordur. Fakat adamlar doğrusu büyük olgunluk gösterdiler. Biz de bu olgunluğa mukabele etmeliyiz, onları üzmemekten sakınmalıyız.

Başbakanlıktaki görüşmemizden birkaç gün sonra kurduğu hükümetin programını parti gurubunda okumuştur. Program CHP ve İnönü’ye şiddetli hücumlarla başlıyordu... Kendisine sordum, ‘Neden bu şiddete lüzum gördünüz?’ ‘Bi-

raz kusurlarının yüzlerine vurulmasına alışınlar... Unutuyorsun ki, bizim milletvekilleri teşkilattan çetin mücadele yaparak buraya gelmiş kimselerdir. Onların duygularına da saygı göstermek lazım...' dedi." (C. Baban, a.g.e., s. 142-144)

"... Menderes, Almanya gezisinde -kredi görüşmelerine kendisine karşı Adenaur Erhardt'ı çıkardı diye sinirlendi, kendisi de katılmadı, Melih Esenbel'i görevlendirdi... Vapur gezisinden inerken ne Erhardt'ın (Alman Maliye Bakanı, Sihirbaz lakaplı) ne Lubke'nin (sonradan Cumhurbaşkanı) elini sıktı, çıktı, gitti. Bu iki kimse tabii bu muameleden çok alındılar. Fakat felaket o akşam Prof. Bade'nin verdiği resmi kabulde oldu... Menderes otelde yataktan çıkmıyor, kabule Alman Devlet Başkanı, Başbakan ve Hükümet üyeleri katılacakları halde gelmek istemiyordu. Büyükelçi Suat Ürgüplü, Fuat Köprülü'nün bütün yalvarmalarına rağmen Menderes yataktan çıkmadı ve resmi kabule katılmadı.

Bunun üzerine Alman tarafın da... daha da alt düzeyde temsiliyle formül bulundu." (s. 162-163)

"1955'te İtalya'ya resmi gezi yapıldı, ben de katıldım... Başbakan Gaetano Martini yemekteki konuşmasında beni de övdü... Yemekten sonra Menderes beni odasına çağırdı... 'Sen, dedi nasıl yaptın da adamın nutkunda kendinden bahsettirdin? Ziyafet benim şerefime verilmiş. Bu şeref başkasını neden ortak etmek lüzumunu duydu bu herif?'

Ben de eski tanışıklığımızı anlattım... 'Bir arkadaşınızın onere edilmesi sizi memnun etmez mi?' dedim. Beni kırdığını hissetti. 'Seni nereden tanıdığını merak ettim, o kadar dedi.' (s. 165-166)

"Başbakan saatle barışık değildi... İngiltere'ye askeri havacılık gösterisine davet edildi. İngiliz Nazır otele Menderes'i almak için tam saatinde geldi... Menderes odasından 45 dakika gecikerek indi...

Akşam operaya Kraliçe'nin de geleceği bildirildi, Milli marşlar çalınacaktı. Kraliçe ve Menderes aynı anda içeri gireceklerdi... Fakat Menderes yine gecikti. Kraliçe yalnız girdi, herkes yerine oturdu. Neden sonra Menderes geldi, tabii Türk Milli Marşı çalınmadı." (C. Baban, a.g.e., s. 172)

"... Menderes çok yorulmuş, sinirleri bozulmuştu... 'Adnan Bey biraz kendinizi düşünün, sinirlenmeyin, hatta beni dinlerseniz istifa edin...' dedim. Sualim onda şok etkisi yapmıştı. 'Evet, dedi, neden istifa etmeyeyim... Sonra istifa edemem, o sağır İsmet Paşa yok mu, beni kulağımdan tuttuğu gibi Yüce Divan'a çıkarır... İki yıl ortalığı toplayayım... başımı alıp gideceğim...'

İki gün sonra Menderes İzmir'de İspat Hakkını saranlara... 'maksat fazilet değil, içeride fitne' dedi... Sonra istihzalı (alaylı) bir tebessümle bana bakarak '... Bu muhterislerin (hırslıların) kökü kurumadı, onların daha aramızda kuyrukları var... daha dün bunlardan biri bana istifa teklif etti. Bu bedbaht farkında değil ki, bir memlekette bir devrede bir başvekil yetişir, ben kendimi yirmi yıl bu vazifeye hazırlamışım, bir memlekette yirmi tane başvekil adayı var demek, anarşi var demektir. Bunlar benimle uğraşan bedbahlardır.'

Şaşırmıştım... Dışarıda Menderes bana arabanın kapısını açtı, 'Buyur içeri' dedi. 'Siz buyurun' dedim, kâfımı kapıdan uzattım. 'Kim o bedbaht kuyruk,' dedim. 'Cihad'ım amma da alıngansın, hiç aklımın köşesinden geçmedin' dedi.

Acı acı güldüm, kendisine maaleséf benden beklememesi gereken ağır bir söz söyledikten sonra otomobilin kapısını sert bir vuruşla kapadım. Bu onunla sondan bir evvelki konuşmam oldu." (s. 198)

"Kıbrıs meselesine Türk çıkarlarına uygun bir çözüm yolu bulmak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında bir heyet çalışma halindedir. Müzakere ciddi olarak başlar, konuşmalar ilerlediği bir zamanda Menderes'in özel ka-

lem müdürü içeri girer, Başbakanın kulağına bir şeyler söyler. İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay kendisini önemli bir iş için aramaktadır. Menderes bu gerekçeyle Cumhurbaşkanlığı ve Heyetten iki dakika müsaade ister... Konuşmalar durur, sohbet başlar... Bu iki dakika, on dakika... bir saat olur. Menderes geri gelmez... Nihayet yakın arkadaşı Etem Menderes (Dışişleri Bakan Vekili) dışarı fırlar, bir süre sonra içeri girer, Bayar'ın kulağına bir şeyler fısıldar, Bayar kıpkırmızı olur. Toplantı dağılır. Çünkü telefon eden Menderes'in ilişkisi olduğu İstanbul'daki bayandır.* Sevgilisini göreceği gelmiştir. Onu İstanbul'da hasretle beklemektedir... Menderes de İstanbul'a gitmiştir (!).

Bayar, masanın etrafındakileri Çankaya'ya yemeğe davet eder... Sevimli başvekilinin kusurunu da örtmekle mükelleftir... 'İşi çıkmıştır... Bu bir şey değil, geçenlerde İstanbul'a değil Afganistan'a gitti haberim olmadı, sonra karar namesini bana getirdiler imzaladım' der." (s. 222)

Bu konuya son vermek için Şerif Mardin'in *Forum* dergisi'nin 1 Kasım 1955, c. IV 10, 11, 39. sayfalarında Tanzimat'ın kudretli Sadrazamı Ali Paşa ile ilgili yazdığı bir makaleden alıntı yapacağız. Burada Mardin'in Ali Paşa ile Menderes arasında bir benzetme ve ima yoluyla Menderes'in kişiliğine gönderme yapmak istediği izlenimi doğmaktadır:

"Ali Paşa'nın ifadesinden edinilen intiba, hakikaten millete en çok iyilik yapabileceğini zannettiği için iktidarda kalmak üzere bütün tertibatını aldığı ve daha basit şahsi menfaatler ummanın burada mevzu bahis olmadığı merkezindedir.

İşte bu sahte feragat daha sonraki yıllar nesillerin yanıltılmasında hayli mühim bir unsur olmuştur. Zira birçok kimseler bunda otoriter şahsiyetin vasfını görmemişler ve otoriter Ali Paşa tarafından ileri sürülen bu iddia yalnız kendi

* Suzan Sözen adlı romancı olmalıdır.

şahsını ikna etmekle kalmamış, ondan sonra gelenler de tehir etmiştir...

Otoriter şahsiyetlerin müşterek vasfı, Şikago Üniversitesinden Harold Laswell'e göre; güvensizlik hisleriyle meşbu (dolu) olmalarıdır. Ferdin hayat tecrübesinde kendine karşı güvensizliği daha sonra başkalarına karşı gösterilen bir güvensizlik şeklinde tecelli eder ve emniyetsizlik duygusu umumiyetle insanların tabiatıyla kötü olduklarına inanmak kisvesine bürünür.

Böylece insanlar, umumiyetle kötülüğe meyyal olduklarından, bunları kendi iyilikleri için bir velayet altına almaları mecburiyeti ortaya çıkmış olur... Otoriter şahsiyete göre hürriyet insanların kolayca istismar edebilecekleri bir mefhumdur ve bundan dolayı son derece tehlikeli bir fikirdir. (H. Laswell, *Power and Personallity*, Londra, 1948)"

Bu saptamalarda, Menderes'in yukarıda değinilen kişiliğinin izlerini bulmak olasıdır. Sık sık aşırı özgürlüğün mevcut olduğu ülkelerde rejimlerin tehlikeye girdiğini söylemiştir.

MENDERES VE BASIN

Menderes ile birlikte basına dair ilk akla gelenler, birçok gazetecinin hapse girmesi, basın özgürlüğünün giderek kısıtlanması, muhalif basına karşı “besleme basın” yaratılması ve resmi ilanların araç olarak kullanılması gibi olumlu sayılması güç başlıklardır.

Bunların hikayesini o devri yaşayan birçok gazeteciden dinlemek, okumak mümkün olmuştur. Özellikle Menderes’in hışmına uğrayanların başında gelen Metin Toker, Cüneyt Arcayürek bunları başarıyla anlatmışlardır. Tekrarlamak gereksiz olacaktır. Ancak muhtelif kaynaklardan Menderes’in basına karşı tutumunun farklı olabilecek yönlerini toparlayıp, okurlara sunmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

1946’dan 1950’ye kadar DP’nin en başta gelen savunucusu hatta kendisini “Dörtlerin Beşincisi” sayan, bilindiği gibi *Vatan* gazetesi başyazarı ve sahibi Ahmet Emin Yalman’dır. Onun anıları elbette en önemli noktaları aydınlatacaktır.

Yalman ile Menderes’in ilk konuşmaları, Ankara Gar Lokantası’nda baş başa yedikleri akşam yemeğinde olmuştur. Yalman, Menderes’i “*Her meselede görüşlerimiz birleşiyordu. Umumi hayatımızda hiç eşi görülme-yen, taze, orijinal, zinde bir kuvvetin karşısında bulunma hissini duydum*” diye övmektedir. Ancak iktidara geçince başının dönüp dönmeyeceği sorusuna karşılık, Menderes’in kendisini ikna ettiğini de yazmaktadır. (A. E. Yalman, a.g.e., s. 1329–1320)

Menderes ise daha sonra basından ve hatta Yalman’dan yakınmaya başlayınca bu konuşmada Yalman’ın kendisine şunları söylediğini aktarmıştır:

“Ben şimdi sizi muhalif olduğumuz için tutuyorum. İktidara geldiğimizde ilk işim size de karşı çıkmaktır. Buna hazır olun.”

Menderes, Yalman'ın bu anlamdaki sözlerini, basın'ın sırf çok satmak için muhalif olmak zorunda olduğuna kanıt diye nakletmiştir. Yalman ise bundan bahis etmemektedir. Menderes'in bu yorumuna "Yalman'ın sözlerinin basın'ın doğal görevini yansıttığı" şeklinde bir ekleme yapılabilir. Nitekim, Yalman, hükümeti ve Menderes'i eleştirmeye başlayınca Menderes ünlü yakınmasını dile getirmiştir:

"Allah insanı A. Emin Yalman gibi dostlardan korusun."

Yalman'ın ilk eleştirirlerinden birisi Avni Başman, Nihat Reşat Belger'in istifalarından sonra kapıldığı umutsuzluk üzerine 11 Şubat 1951'de yazdığı şu başyazıdır ki Menderes'i kızdırıp o sözü söyletmiştir:

"Ortalıkta değişen bir şey yoktur. Başbakan Adnan Menderes, derin zekası, seziş kuvvetine, iyi hitabetine ve diğer meziyetlerine güvenerek iktidarı kendi tekeline almak yolunu tutmuştur. Halbuki tarihteki binlerce misal gösteriyor ki, bugünün ağır sevk ve idare yükünü bu şekilde taşımak ve yürütmek imkansızdır."

Gerçi Yalman övgülerinde bazen ölçüyü de kaçırmış ve daha sonraları güldürü konusu teşkil edecek sözler dahi yazmıştır. Mesala, 1954 seçimlerini izleyen günlerde Menderes ile ABD'ye giden Yalman, Menderes'in çok başarılı konuşmalar yaptığını ve Amerikalıların onun hakkında:

"Ne yaman bir devlet adamı. Bizim bu kadar uyanık adamlarımız olsa, işlerimiz böyle berbat bir hale düşmezdi ve doğru yollarda iyi adımlar atardık."

dediklerini yazmıştır. (a.g.e., s. 1641) Menderes'in basın'ın önde gelenleri hakkındaki fikirleri Yalman'a göre şöyledir:

"Halk partisinin mallarının hükümetçe alınması sırasında Enver Adakan gazetelerinin de kendisi gibi düşündüğünü söylemesi üzerine Menderes'in şu cevabı verdiğini yazmaktadır."

‘Hangi gazetelerden bahis ediyorsunuz? Vatan mı? Ben yarın Yeni Sabah sahibi Safa ile Ankara Palas’ta bir yemek yiyeyim, Ahmet Emin derhal yazılarından vazgeçer. Nadir Nadi mi? Ben ona Şili gibi küçük bir sefaretten, hele hele Viyana’dan bahis edeyim, ertesi günü Nadir benim istediğim gibi yazı yazar. Burhan Felek mi? Birkaç spor Federasyon seyahati imkanına karşı mum olur. İçlerinde 20–30 bin liralık paralara karşı kalemlerini satanlar da eksik olmaz.’” (a.g.e., s. 1644)

Menderes’in bu gözlemleri gerçek olsa bile, gazetecilerin bir kısmının zayıflıklarından yararlanarak onları devlet olanaklarıyla satın almak, yeri gelince tehdit etmek, yasaları değiştirip adalete etki yaparak mahkum ettirmek gibi ahlak dışı antidemokratik yollara başvurma’nın açıklaması olmamalıydı.

Bu bölümde Menderes’in davranışlarından bazı örneklerle yer vereceğiz. 1954’ün sonu, 1955’in başında Basın Kanunu ağırlaştırılarak 80 yaşında Hüseyin Cahit Yalçın hapse atılmış, Bedii Faik ve Nihat Erim de hapis ve ağır para cezalarıyla sindirilmiştir. Menderes’ten kaynaklanan bu antidemokratik girişimlerden Yalman kendisine isabet edeni şöyle nakletmektedir:

“İçişleri Bakanı Namık Gedik beni çağırdı, tam üç saat İstanbul’da vilayette konuştuk. Namık Gedik şunları söyledi: ‘Gazeteniz bizi bazen savunuyor... fakat bilhassa hürriyet davasında aleyhimize olarak acı tenkitlerin arkasını bırakmıyor. Biz bunu istemiyoruz. 1945–1950 arası olduğu gibi sizinle devamlı olarak el ele yürümek arzusundayız. Böyle bir yol gazetenin menfaatlerine her cihetle uygundur. Halbuki bize kafa tutmakla ve bizi kızdırmakla hiçbir netice sağlamanıza ihtimal yoktur.

Siz öyle sanıyorsunuz ki Batı memleketlerinde rejimimizin tutumu hakkında hüküm sürecektir düşünceler bizi ürkütür

ve tutmaya karar verdiğimiz yoldan alıkoyar. Böyle bir zannı kafanızdan atınız. Biz gidişimizi, kendi görüş ve inancımıza göre ayarlarız. Batı memleketlerinin buna ne diyeceği umurumuzda değildir.” (Yalman, a.g.e., s. 1643–1644)

Açık bir tehdit, aynı zamanda rüşvet de içeren bu sözleri bir İçişleri Bakanının ağızından duymak kuşkusuz ileri yıllardaki antidemokratik baskıcı gidişin işareti olmuştur.

Menderes’in Bedii Faik’e davranışı, konu Mükerrer Sarol’a atfedilen meşhur bir suçlama olunca (Yassıada’da dava konusu olmuştur) daha da ilgi çekmektedir. Menderes, iktidarlarının başında gazetecilere: “... *Dost gazetecilerin bir suistimali veya kötülüğü hemen yazmadan önce kendisine duyurmaları gerektiğini ve eğer bir şey yapılmadığını görürlerse de bu defa, istedikleri sertlikte yazmalarının tabii hakları olduğunu söyleyip dostluk budur, yardım böyle olur.*” demişmiş.

Bir Mülkiye Müfettişi de, Dr. Mükerrer Sarol’un Etiler Kooperatifindeki evi için usulsüz olarak tahsis ettirdiği demir ve çimento ile çıkarmaya hazırlandığı bir gazete (F. Rıfki Atay’ın deyiimiyle “Besleme Basın”) için aldığı kağıt tahsisi* ile ilgili suistimal belgelerini Bedii Faik’e ulaştırır, o da Menderes’in bu sözüne güvenerek yayından önce kendisine göstermek ister.

Menderes’in cevabı ilginçtir:

“... Bunlar CHP tezgahında hazırlanmıştır. Ayrıca biz, benim arkadaşlarım beş parasız muhalefet yapmanın, bütün acılarını ve sıkıntılarını çekerken, CHP’liler keseleri ve kasaları dopdolu, mideleri tok, yanakları beslenmekten al al, meydanlarda bize karşı dikiliyordu. Yok artık öyle yağma, anlayınız ve bırakınız da bizim arkadaşlarımızın benizlerine kan gelsin...”

* O devirde demir, çimento, kağıt vb. devlet eliyle üretilip, dağıtıldığı için resmen tahsis yoluyla hak sahiplerine verilir, bu da siyasilerin elinde önemli bir koz teşkil ederdi.

O belge dedikleriniz her nelerse, onlarda bir suistimalden önce böyle bir kanlanıp canlanma hakkını arasanız, bulacağınızdan eminim.” (B. Faik, a.g.e., c. III. s. 166–172)

Bu tüyler ürpertici öykü, demokratik yollardan seçilen bir Başbakanın önce basın ile ilgili sansürü çağrıştırır teklifi daha sonra da yandaşlarının devletten beslenmelerini (!) konu etmesi itibariyle ibret vericidir. Olayın bundan sonrası da acıdır: Bedii Faik bu belgeleri gazetesi *Dünya*’da yayınlamaya başladığı günün sabahı evinden alınarak tevkif edilir ve tabii yayın da önlenir.

İş bununla da kalmaz. Menderes’in avukatının aracılık ettiği bir özür mektubu hikayesi vardır:

“Bedii Faik Bey’i en az sekiz on yıl içeride tutacaklardır. ‘Şayet bir mektup verir de kendi güzel üslubunuzla bir fena maksat güdülmediğini belirtirseniz; ben o mektupla Menderes’in tatmin olacağından eminim ve siz de lütfen emin olunuz ki, bu mektup aramızda kalacaktır. Bedii Beyin bile duyması mümkün değildir’ denmesi üzerine Falih Rıfkı Beyin bu teminata inanmasıyla Menderes’in mektubu alır almaz radyoya vermesi adeta bir olmuştur.

Avukat Burhan Apaydın’dı ve ben onun Falih Rıfkı Beyi bilerek ve planlayarak kandırdığını asla sanmadım. Bence ondan yayınlanmayacağı teminatı verilerek, bu mektubun alınması istenmiş, ama politikacılar esas planı uygulamıştır.”

Bedii Faik’in bu ifadesine karşın, M. Sarol, Atay’ın mektubunda bir dipnot olarak, mektubun ajans ve radyolarda yayımlanabileceğinin belirtildiğini söylemektedir. (*M. Sarol, a.g.e., s. 352*)

Tabii her yönüyle iğrenilecek olaylardır bunlar. Menderes’in sık sık uyguladığı bu yöntem, tam Doğuya özgü ahlaki çürümenin göstergesidir. Menderes hakkında, Nadir

Nadi'nin şu gözlemleri –ki bunlara katılanlar çokçadır– Bedii Faik olayında uygulama bulmuş bu örneği doğrulamaktadır:

“Doğrusunu arasanız Menderes, çoğu varlıklı aile çocukları gibi genç yaşta buyurma zevkini tatmış; çevresi tarafından el üstünde tutulmuş, nereye çekersen kolayca oraya gelir, yuvarlak yaradılışlı bir adamdı.

Birtakım değerler uğruna türlü nimetleri tepecek ya da acıları göze alacak karakterde insanlar bulunabileceğini pek düşünmez, düşünse bile, bunları istediği yöne çevirmek gayretiyle her çareye başvurarak sonuna değin uğraşmaktan yine de kendisini alamazdı.

Kimilerine ihsan dağıtırken, bakardınız kimilerini tehdit eder. Ya da ezalar içinde kıvrandırır. Aynı kimseler üzerinde çeşitli metotları arka arkaya uyguladığı da olurdu...

Partili arkadaşları dahil birçok politikacı hakkında zengin bir dosya biriktirmişti: on yıl içinde nimet, ihsan ya da ceza tehditleri ile yola gelmeyenler üzerinde bu son tedbirin oldukça yararlı sonuçlar verdiği görülmüştür.”
(N. Nadi, a.g.e., s. 301)

Özal'ı anımsatan bu anlatım; 40 yıllık ara ile iki sağcı politikacının ahlaki değerlerindeki benzeyişe örnektir: Yandaşlarını yasal olmayan yollardan zenginleştirme karşıtlarını ise tehdit ve şantajla sindirme siyaseti Türk kamuoyunun zayıf belleğinden bugünlerde silinmiş olmalıdır ki Menderes adı bir söylenceye dönüşmüştür.

Tabii bu olayın diğer yüzü de pek parlak değildir. Hem koca Falih Rıfkı hem de keskin kalem Bedii Faik bir süre sonra örneğin Nihat Erim gibi Menderes'e, A. Emin Yalman deyiimiyle “dehalet” etmişlerdir (sığınmışlardır). Menderes'in adı geçenlere sağladığı maddi çıkarlar hep devlet kesesinden çıkmadır. *Dünya*'cılar (Falih Rıfkı ve Bedii Faik) ile Nihat Erim'in Menderes tarafından “hizaya sokulmaları” o dönem-

de çok yankı yapmış; İnönü, Erim'i yanından uzaklaştırmış, barışma ancak 1960'da olabilmıştır.

Bu arada olanların öyküsü ibret vericidir. 50 yıl sonra bunları Türk kamuoyunun belleğine geri getirmek yararlı olacaktır.

Ulus gazetesi, CHP mallarına el konulunca *Yeni Ulus* adıyla Nihat Erim'in yönetiminde yayınlanmaya başlamıştır. *Dünya* gazetesi ise Falih Rıfkı'nın imtiyaz hakkı sahipliğinde ve fakat CHP'ye yakın bazı işadamlarının sermaye ortaklığı ile çıkmaktadır.

1954 seçimlerinin DP'nin olağanüstü başarısıyla sonuçlanması üzerine CHP'de İnönü hariç aranan günah keçisi bulunmuştur: Nihat Erim. İsmet Paşa'yı şiddet politikasına yönelten Nihat Erim'miş. Yeni Meclis'teki CHP Grubunun Erim'in başını yemesini İnönü önlemiş. CHP Grubu içindeki ılımlılar DP ile yeni dönemde daha yumuşak ilişkiler kurmak amacıyla İnönü ile Menderes arasında temas sağlamak üzere Grup Başkanvekili Server Somuncuoğlu'nu görevlendirirler. (Londra'daki uçak kazasında ölecek olan Somuncuoğlu, Menderes'in aynı taktiğine kurban olacak ve CHP'den istifa ederek DP'de Bakan olacaktır.) Başbakan Menderes, Somuncuoğlu ile teması Sarol'a bırakacaktır.

Menderes'in talimatıyla Sarol, CHP'nin sulh teklifini sert bir şekilde geri çevirir ancak ticaretle de uğraşan Somuncuoğlu'na kancayı takar. Bu kere Nihat Erim, eski CHP bakanlarından Fazıl Şerafettin Bürge aracılığıyla Sarol ile görüşmeye çalışır. Bundan İnönü'nün haberi vardır ve İnönü ile CHP Grubu ve Parti Merkezi DP ile temas taraftarıdır. Menderes, Sarol'a Erim ile gizlice görüşmesini buyurur. "*Nasıl olsa duyulur, ama geç duyulsun*" diye de ekler (!). Bu suretle partiler arasında "Bahar Havası" (!) doğar. Sarol'un Nihat Erim'le başlayan sofraya yarenliği, Safa Kılıçlıoğlu, Falih Rıfkı, Necmettin Sadak, Vedat Dicleli ile DP'liler arasında sürer. Bunlara daha sonra A. Emin Yalman, A. Naci Karacan da katılır.

Ancak asıl amaç Nihat Erim'dir. Nitekim, kısa bir süre sonra Menderes ile Erim'in sıkı dostluğu başlar ve bu konuşmalara üçüncü kişi olarak *Yeni Sabah* gazetesi sahibi Safa Kılıçlıoğlu katılır. Bu gelişim, Erim ile Menderes arasında mali ilişkiye kadar uzanacaktır. Çünkü Erim, o günlerde çıkardığı *Halkçı* gazetesi nedeniyle mali sıkıntı içindeydi.

Mükerrem Sarol, Erim ile Menderes arasındaki bu ilişkinin yanlış yorumlandığını, Erim'in herhangi bir talebi olmadığını, buna Safa Kılıçlıoğlu'nun aracılık ettiğini ancak kendisinin buna engel olduğunu anılarında vurgulamaktadır. (*M. Sarol, a.g.e., s. 282 vd.*) Ancak daha sonra bizzat kendi anlatımı bu yargısını doğrulamamaktadır:

"Menderes, Erim'e yardım etmeye hazırdı. Fakat konunun yabancısı idi (!) Beni göstererek, 'Sarol, bu işleri bilir. Kendisi Zafer gazetesini çıkaran Güneş AŞ'nin yönetim kurulu üyesidir. Gerekeni yapar' dedi. Sonra Kılıçoğlu'na dönerek: 'Bu işin portresi (!) nedir?' diye sordu. Kılıçoğlu bilgisi olmadığını... konuyu Erim'in bilgisi dışında ve gıyabında bize açtığını anlattı ve ekledi; 'Duyulmasını istemem. Kendisi son derece hassas bir insandır. Kırılabilir. Konuştuklarımızın aramızda kalmasını rica ederim, Başbakan benim adıma Safa Bey'e teminat verdi.'

'Para önemli değil. Mükerrem işi halletsin. Sonra durumu ben kendisine açar, rica ederim. Nihat'ı hepimiz seviyoruz.'

Menderes'in yıllardır kendisine en ağır hücumları yapan Erim'e sırf o günlerin "Bahar Havası" nedeniyle aniden sevgi beslemeye başladığını söylemek zordur. Nitekim, Sarol, *Zafer* gazetesinin matbaa makinaları eksperinden "fark ettirmeden" *Halkçı* gazetesi matbaasına giderek bir ekspertiz raporu hazırlamasını ister. Bu eksper 10 gün matbaada çalışır (!); tespit ettiği fiyatla Safa Bey'in söylediği arasında büyük fark çıkmaktadır.

Menderes bu rapor üzerine aynen şunları söyler:

“Doktorum, bu iki insanın (Erim ve Kılıçoğlu) bize ne kadar yardımcı olduklarını (!) biliyorsun. Nihat Bey’in sıkıntısına yetişmek, yardım etmek onu rahatlatmak benim vazifemdir. Bunu ne kadar içtenlikle istediğimi biliyorsun.”

Ancak Menderes’in birden ayakları yere basar:

“Hadi bulduk buluşturduk, parayı verdik. Fakat durum kazara duyulursa, o zaman ne olur?... Nihat Erim Bey’e yardım edelim derken, en büyük fenalığı yapmış oluruz. Üstelik ne bundan haberi var, ne bu konuda bizden bir şey istedi...”

Daha sonra durumu Kılıçoğlu’na aktarmasını Sarol’dan ister, o da Kılıçoğlu’nu Ankara’ya çağırır. Kılıçoğlu’nun cevabı şöyledir:

“Ben size büyük ölçüde güvendiğim için Nihat’a kendisini sıkıntıdan kurtaracağımı vaad ettim. Peki, şimdi ne olacak?”

Sarol’un naklettiğine göre Kılıçoğlu durumu anlayışla karşılar. Sarol’un çıkardığı sonuç şudur:

“Uzun yıllar Nihat Erim’in günahına girenler; gerçeği öğrensın diye bunları yazıyorum. Aldanmıyorsam, bu konu ile ilgili külfetleri Safa Kılıçhoğlu arkadaşımız sineye çekti.”

Sarol böylece Erim’in mali sıkıntılarının Menderes tarafından değil de Kılıçoğlu’nca giderildiğini söylemektedir. Anlaşılan aşağıda görüleceği üzere Erim’e sağlanan çıkar; daha az riskli görünen Kılıçoğlu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Ancak Sarol, daha sonra işin başlangıcına döner ve Kılıçoğlu’nun 1954 seçimlerinden sonra Hükümetten bazı isteklerde bulunduğunu, Menderes ve Köprülü’nün bunları kendisine havale ettiklerini anlatır:

“Safa Bey’in müessese ve gazete ihtiyacı için hükümetçe halli lazım gelen işleri vardı. Bir süre normal yollarla baş vurduğu dairelerden cevap alamamış, matbaa binası ile ilgili istekleri İmar Müdürlüğünde tıkanıp kalmış, rutin işlerini tespit ettikten sonra günün politikasına dönmüş, seçim neticeleri, muhalefetle iktidar arasında Somuncuoğlu ile başlayıp Nihat Erim ile devam eden ilişkiler üzerinde durduk. Basınla iktidarın anlayışlı bir işbirliği yapabilmesi için resmi ilan kararnamelerinin düzenlenmesi gibi daha birçok çözüm bekleyen konu... üzerinde konuşmalar yaptık.” (a.g.e., s. 295)

Sarol, Kılıçoğlu’nun CHP’yi kastederek “Menderes’in kurulmasını talep ettiği barıştan şüphe ediyorlar... Nihat Erim’i kendi partisine karşı zor pozisyonda bırakmamak için diyalog kurulacaksa, buna karşı anlayışlı bir üslup ile çıkmak lazımdır” diye fikrini beyan ettiğini; 1950–1954 arası DP’ye en amansız hücumları yapan Yeni Sabah–Kılıçoğlu ile “ilişkiler kısa sürede o derece gelişti, o derece derinlik kazandı ki, Ahmet Emin, Ali Naci gibi Menderes’e bağlı şöhretli gazeteciler bile bu dostluğu yadırgar oldular” diye her şeyi apaçık anlatmaktadır.

O günlerde ve daha sonra varılan düşünce birliği, Menderes, Kılıçoğlu, Erim ve Sarol arasında devlet olanaklarıyla karanlık maddi ilişkiler kurulduğu yönündedir. Nitekim, Erim’in Menderes ile devam eden gizli temasları CHP’de kuşku ve öfkeyle karşılanıyordu. Menderes’in Erim ile yakın ilişkisi 27 Mayıs’a kadar kesintisiz ve aynı sıcaklıkta sürmüştür.

Erim ile ilgili bizim de şahsen tanıklık edebileceğimiz bir olay vardır: Erim, Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, kontenjan senatörü seçildi ve Cinnah Caddesi’ndeki evinin bulunduğu arsa ile arkasındaki Çevre Sokak’taki arsaya kat karşılığı bina yaptırmak istiyordu. Benim de şahsen ortak olduğum bir inşaat şirketine, iyi referanslarımız nedeniyle bu işi verdi. Bu işle ilgili olarak sık sık görüşüyorduk. Teknik konu-

lar sona erince konuşmalar biraz da benim uyarılarımla eski günlere uzanıyordu.

Rahmetli Erim o günlerde yıkılacak evinin 1950'lerin ortasında inşası öyküsünü anlatırken, zamanın Emlak Kredi Bankası Genel Müdürü Medeni Berk'in kendisine gelerek evi için 125.000 lira kredi teklif ettiğini söyledi. Kuşkusuz Medeni Berk'i Erim'in ayağına kadar gönderen Menderes'ti.

Erim, 2005 yılında yayınlanan günlüklerinde bu ev hesabına 1953 yılının not sayfasında yer verir. Parayı nereden bulduğunu açıklarken Emlak Bankası'na 78.900 lira ve yakınlarına da 73.000 lira borçlandığını yazar. (*N. Erim, a.g.e., c. I. s. 522–523*)

Günlüklerde yanan iki kat yerine 14 Ocak 1958'de Behçet Kalfa'yla binaya bir kat çıkmak için, 7 Ocakta da Emlak Bankası Umum Müdürü Ulvi Yenâl'la kredi işini konuştuğunu ve prensipte Yenâl'in kabul ettiğini yazar. 5 Mart 1958'de, 1955'te Emlak Bankası'nda karısı Kamile ve oğlu Işık için açtırıp kapattığı hesabı yeniden açtırdığını yazar. Anlaşılan Erim, kat çıkma için de kredi almıştır. Nitekim, Kavaklıdere'deki eve iki kat ilave edilmiştir.

Erim'in 1954–1960 dönemindeki bu çok ünlü dönüşünün Metin Toker versiyonuna göre; Erim çok ihtiraslı bir politikacıdır; 1955 Mayıs'ında Kemal Beyazıt'a şunları söylemiştir: (Beyazıt da bunu İnönü'ye nakletmiştir.)

“Rejimden ümit kalmadı. Ben genç bir adamım. Politik istikbalimi korumak için her iki tarafı idare ederek bir gün toplayıcı bir rol oynamayı tasarlıyorum.”

Bu rol, 12 Mart 1971'de Erim'e Başbakan olarak verilecektir ama çok kısa ve yararsız olacaktır.

Erim'in Sarol aracılığıyla Menderes'e yanaşması, başlangıçta 1954 seçimlerinden sonra İnönü'nün bilgisi içindedir. Ancak bundan İnönü'nün hedeflediği partiler arasında siyasi yakınlaşma olmalıydı. Erim daha sonra *“İnönü beni bıraktı”*

diyecekti. Toker'e göre kimin kimi bıraktığı yoruma bağlıdır. (M. Toker, a.g.e., s. 55) "DP'lilerin, temaslar arttıkça, arzu ettikleri bir politikayı Erim'i kullanarak CHP'ye kabul ettirebilecekleri duygusu uyanmaktaydı. Erim'de birtakım zayıflıklar sezmişlerdir." (a.g.e., s. 57)

Nitekim, Erim'in yönetimindeki *Halkçı* gazetesi birden dönüş yaparak DP'ye yanaşma siyaseti izlemeye başlar. Ama DP, Erim'in başından Demokles'in kılıcını eksik etmez. *Halkçı* gazetesinde çıkan birtakım yazılardan dolayı Ankara Toplu Basın Mahkemesi şu cezaları yağdırır:

- Hüseyin Cahit Yalçın, 26 ay 20 gün hapis 4444 lira para cezası
- Cemal Sağlam, 65 ay hapis 10.886 lira para cezası
- İbrahim Cüceoğlu, 16 ay hapis 2666 lira para cezası
- Nihat Erim, 35.523 lira para cezası

Döneme göre para cezaları korkunçtu. (a.g.e., s. 59)

79 yaşındaki özgürlük sembolü Yalçın'ın hapise girmesi büyük bir yankı yaratmıştır. Erim'in cezası ise Yargıtay'ca az bulunarak (!) bozuldu: Ceza 100.000 liraya çıkarılmalı idi. Bu arada Bedii Faik de hapise atılmıştı. Toker hakkında davalar açılmaya başlanıyordu. DP, bütün şiddetiyle basının üzerine gidiyordu. Toker'e göre, DP, Erim'i öldürmüyor, korkutuyordu.

Nitekim, İnönü'nün tüm koruma gayretlerine rağmen CHP ile Erim'in arası hergün biraz daha açılıyordu. Erim'in partiden ihracını İnönü önledi. Erim daha sonra, Menderes ve Kılıçoğlu ile birlikte Toker'i dava edecek ve suç sayılması zor bir yazı nedeniyle mahkum ettirecekti. Erim'in cezası ise Menderes'in affına (!) uğrayacaktı.

Erim açısından olayların aktarımı ise bambaşkadır. Önce basınla başlayalım: Erim'in anıları 2005 yılında yayımlanır. Bunlar 1925–1979 arası tutulan "*Günlükler*"dir. Kuşkusuz ay-

nı olayları farklı açılardan izlemek yararlı olacaktır. Alıntılarımız, 2 Mayıs 1954 seçimlerinin hemen ertesine Haziran 1954'e aittir.

Erim'in Menderes'in basınla ilişkilerine dair yargısı çok kategoriktir:

"Menderes'in demokrasiye ve siyasi ahlaka en feci suikastı gazetelere tatbik ettiği muameledir. Resmi ilanlar, kredi, döviz kolaylığı yolundan gazeteleri satın aldı. Piyasaya bir sürü satışıız gazete çıktı. Bunlar ayda 10 bin, 20 bin liralık resmi ilan aldılar, hâlâ alıyorlar. Resmi ilana muhtaç olmayan zengin, nispeten satışıız gazeteleri ise, değişik usullerle boyunduruğa aldı." (N. Erim, a.g.e., c. I. s. 525)

Bu arada belli başlı gazetelerin Menderes'le ilişkilerini de açıklar:

Hürriyet: Sedat Simavi sağ iken serbestliğini muhafaza edebildi. O ölünce tecrübesiz ve çok genç olan çocukları ay-
m serbestliği muhafaza edemediler. Muhalefet yapamaz ol-
dular. Fakat, fazla hükümet meddahlığı da yapmadılar. *Hür-
riyet*'i kağıt ithal ve tahsisi nedeniyle tehdit etmişler ve yo-
la getirmişler.

Cumhuriyet: Bu gazete maddi sebepten ziyade Nadir Na-
di'nin politik hesapları nedeniyle DP'ye kul oldu. Büyükelçi-
lik aldığı yazıldı, sonra yalanlandı.*

Vatan: A. Emin Yalman Malatya suikastına kadar Mende-
res'e çatıyordu. Sonra onunla anlaştı. Pek ender tenkit eder
gibi göründü, ekseriye alkışladı. Hatta diktatörlüğe teşvik
edici yazılar yazdı.**

Akşam-Yeni İstanbul: Bu iki gazetenin sahipleri (Kazım Şi-
nasi Dersan ve Habip Edip Törehan) zengin işadamları idiler,

* 1950'de DP listesinden bağımsız milletvekili seçildi; ancak eleştiriye devam etti; 1954'te başvurmadı ve 1960'a kadar muhalefetiini sürdürdü.

** *Vatan* 1957'den sonra muhalefete devam etti.

gazeteler doğrudan kazanç konusu değil, hükümetle iyi geçinme vasıtası idi.

Yeni Sabah: Bu gazete serbestliğini muhafaza etti. Daha ziyade Millet Partisi'ni tuttu. A. E. Yalman ve Falih Rıfkı Atay'ın da iştirakiyle DP Şefi (Menderes) *Yeni Sabah* matbaasını bir nümayiş tertibiyle, Rusya'ya dair bir röportajla yıktırmak istedi. Safa Kılıçoğlu'na hususi adamlar gönderildiğini, vadede ve tehditlerde bulunulduğunu kendi gazetesinde yazdı. Sadece *Yeni Sabah* üzerindeki baskı, 1950'den sonra Menderes'in Türkiye'yi nasıl bir rejim altına soktuğunu göstermeye yeter.*

Dünya: Bu gazete CHP'nin İstanbul'da Erim'in teşebbüsüyle 1949'da kurmaya başladığı matbaanın Falih Rıfkı Atay'a verilmesiyle çıkmaya başladı... CHP'nin mallarının müsadereci tehlikesine karşı bazı İstanbul tüccarlarıyla kurulan bir şirkete satıldı. CHP mallarının müsadereci hakkındaki kanun çıkmadan Falih Menderes'le anlaştı. Tenkitlerinde *Dünya*, Menderes'in şahsını korudu... tuhaf bir muhalefet gazetesi haline geldi. Buna mukabil resmi ilanları çoğaldı.**

Milliyet: Ali Naci Karacan, *Milliyet* adlı bir gazete çıkarıyor. Satışı az. Ama milyarlık matbaa kurmuş. Nasıl? A. Menderes'in memlekete en büyük kötülüğü kalem sahiplerini satılır, kiralanır olmaya alıştırmasıdır. (a.g.e., s. 528)

Erim, günlük sınırlarını aşacak biçimde tam 16 sayfa (c. I. s. 524–540) *Halkçı–Ulus* öyküsünü anlatır. Muvazaa iddialarını reddeder, fedakarlıkta bulunduğunu ısrarla vurgular, CHP içindeki karşıtlarına veryansın eder.

Erim, Menderes'in kendisiyle CHP'li Fazıl Şerafettin Bürge (1950'den önce CHP Hükümetinde Gümrük, Tekel Baka-

* Menderes ile Safa Kılıçoğlu arasındaki ilişkilerin daha sonra nasıl düzeldiği (!) hem N. Erim, hem Mükerrerem Sarol tarafından uzun uzun anlatılmaktadır. Hatta bu Kılıçoğlu bizzat Menderes ile Erim arasında aracılık edecektir. Erim'in değerlendirmesi içtenlikten uzak düşmektedir.

** Falih Rıfkı Atay–Bedii Eaiik ortaklığındaki *Dünya*'nın zigzaglı yayını 1960'a kadar sürmüştür.

nı) aracılığıyla temas kurduğunu, bunun için Mükerrer Sarol'u görevlendirdiğini yazar. Erim gibi CHP'nin en önde gelen sert sözcüsüyle DP'nin ilişki kurmasının amacı meğer ne imiş?

"DP'de adam kıtlığı varmış, CHP'dekilerden istifade etmek isterlermiş (!) Bürge, Sarol'a şunları söylemiş (!): CHP'den DP'ye Cavit Oral, Behçet Uz gibi karakteri zayıf ve kıymetsizleri alabildiniz. Yarın belki bu çeşit birkaç kişi daha çekersiniz. Fakat asıl kıymetleri alamazsınız. Onlar parti değiştirmez. Eğer zemin müsait olursa parti değiştirmeksizin devlete hizmet edebilirler (!). Mesela sizde bir Nihat Erim yoktur, bulamazsınız. Ama zemin müsait olursa Nihat Erim de devlete hizmetten kaçınmaz (!)."

Menderes, CHP'den transfer ettiği Cavit Oral, Behçet Uz, Server Somuncuoğlu gibilere ve başkalarına da Bakanlık vermişse de bu, DP kadrosunun zayıflığından değil, CHP'yi yıkmak için ustaca çekici tuzaklar kurmak istemesindendir.

Erim'in, Bürge'ye bu konuda ya önceden yetki verdiği ya da kendi adına bu biçim bir sığınmaya sonradan hoş baktığı anlaşılmaktadır. Nitekim:

"Dr. Sarol, Fazıl'ın (Bürge) bu sözlerini Adnan'a nakletmiş; Adnan, Köprülü'yü çağırtmış, 'Nihat Erim'i Londra'ya Büyükelçi gönderelim mi?' demiş. Köprülü pek sevinmiş (!) ve Dr. Sarol'un benimle görüşmesini uygun bulmuşlar." (a.g.e., c. I., s. 543)

Erim, bu bilgileri CHP'de İnönü'den başkasıyla paylaşmadığını, başta Gülek, kimseye güvenemediğini yazar. Ancak ilişkilerin, çıkar üzerine kurulu yapısı ve gidişatı, Erim'in bunları kimseye paylaşmamasının nedenini açıklamaktadır. Çünkü, Sarol'un Erim'e başlangıçtaki çirkin teklifi şudur:

"İnönü, CHP'yi bıraksın. Kenara çekilsin. Büyük adamdır. Hepimiz saygı gösterelim. Menderes bir zamanlar

–Atatürk’ün sağığında– İnönü’nün dizinin dibinde yetiştirdi (!): Siz bugün İnönü’ye ne kadar yakınsanız Adnan daha ziyade yakın idi (!)... Sonra artık CHP de vazifesini tamamlamıştır. Bu adı bırakmalı yeni bir parti kurmalı. CHP çok hizmet etmiştir. Ama hataları da olmuştur. Şimdi o hataların yükünü sizler taşıyorsunuz. Yeni bir parti kurarsanız bundan kurtulursunuz.”

Erim, bu sözlere doğrudan karşı çıkmaz, fakat İnönü’ye hakkındaki bu ağır sözleri aktararak aktarmadığından hiç söz etmez ve Atatürk’ün kurduğu bu partinin kapatılmasını tek-life cüret edecek bu küstahlarla daha uzun yıllar sürecektir. Karanlık ilişkiler kurup, sürdürmekte hiçbir sakınca görmez.

Menderes böylece, her iki seçimde 3,5 milyon civarında oy almış, Cumhuriyetin kurucusu partinin sesini, *Ulus, Halkçı, Yeni Ulus, Dünya* gazetelerinin sahipleri olan Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay gibi ağır topları bir anlamda satın alarak keser veya en azından kısar ve bütün bunlar İnönü’nün bilgisi dahilinde cereyan eder. Bereket damat Metin Toker, *Akis* ile Menderes’e kafa tutarsa da, haftalık bir derginin kısıtlı etkisi kuşkusuz dar olan bir çevreyle sınırlı kalır. Toker, ünlü “*İnönü’nü Yıllar*”ında tatlı tatlı bu İnönü–Erim–Atay ilişkilerini hikaye eder. Ne zaman ki Erim–Menderes–Sarol kliği Toker’i hapse attırır, işte İnönü o zaman en hassas yerinden vurulur ve Erim’i 6–7 yıl defterden siler.

Toker *Akis*’te, Menderes’le yakınlaştığı yıllarda Erim’i sürekli hırpalır. Fakat Erim, İnönü’nün koruması altındadır, CHP içindeki karşıtlarının onu partiden atmalarını koruyucu meclis önler.

Erim, Kasım Gülek’ten acı acı yakınır. Onu kendisine rakip görmez fakat Gülek’in kendisini rakip gördüğünü söyler. 13 Ağustos 1954’te Safa Kılıçlıoğlu’nu ziyaret eder, yıllardır görmemiştir, daima kendi lehinde yayın yaptığını bu nedenle onunla yakınlaşma istediğini söyler.

Konuşmalarında, Sarol ile görüşmesi üzerine “İşbirliği” başlıklı fıkrasının uyandırdığı yanlış fikirlerinden ve “işbirliğinin bugün değil, belki yarın Menderes doğru yola geldiği takdirde mümkün olacağından” söz ettiklerini ve *Yeni Sabah* sahibinin de buna taraftar olduğunu yazar. (a.g.e., s. 559)

Kılıçoğlu’nun Gülek ile aralarını bulmayı teklif ve kendisinin de kabul ettiğini, 27 Ağustos 1954’te Sarol’un Fazıl Şerafettin Bürge’ye Profesörlük, Erim’e de Büyükelçilik önerdiğini; şimdilik kabul edemeyeceğini ancak partiler arası ilişkiler normalleşir ve partisi de izin verirse düşünebileceğini; 17 Kasım 1954’te rotatifle ilk *Halkçı* gazetesini bastığını ve Ankara’ya gelen Safa Kılıçlıoğlu ile görüştüğünü, kendisine şunları söylediğini yazar:

“Üzerimde baskı çeşitli şekillerde devam ediyor. Hapis hükmü Temyiz Mahkemesinde. Maliye müfettişleri altı aydır defterleri inceliyorlar. Uydurma vergiler yüklemeye çalışıyorlar. Şimdi de kağıt vb. için Ticaret Bakanlığından lisans alamıyorum. İzmit Kağıt Fabrikası ihtiyacı karşılamıyor. İki ay üst üste dışardan kağıt getiremezsem, gazete kapanır. Bu durumda başka çare kalmadı. Geldim, Menderes’ten randevu istedim. Hemen kabul etti. Yanına gider gitmez şunu söyledim: ‘Tam manasıyla şef oldunuz... İşte seçimi de kazandınız. 1958’e kadar yerinizdesiniz. Üniversitede iki profesör konuşmuş ne olur? Daha müsamahalı olun.’”

Safa Kılıçlıoğlu’nun, Menderes’e “açıkça adalete müdahale ettiğini, temyiz bile emirle karar verdiğini söylemesi” karşısında Menderes hiçbir itirazda bulunmamış. Safa, “Mahsus böyle konuştum, bakalım tepkisi ne olacak diye. Gülerek dinlemesini görünce, dondum kaldım” der. (Erim, a.g.e., s. 562)

“Nitekim, ertesi gün Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı’dan randevu istedim. Hemen kabul etti ve aylardır verilmeyen lisansı hemen verdirdi.”

Kılıçoğlu ile Erim, Menderes'e yanaşarak onu iyi yola getirmeyi kararlaştırırlar (!). Safa, Erim'e Menderes ile görüşmesini teklif eder; o da *"Menderes isterse reddetmem, çünkü hakikaten bir fayda sağlamak mümkündür"* der. Safa da *"Hüseyin Cahit'i hapisten kurtarsak, Fuat Arna'yı tahliye ettirsek fena mı olur?"* der. Erim de şu tarihi sözü (!) söyler:

"Şüphesiz iyi olur. Madem ki artık mahkemeler emirle hareket ediyorlar, adaletten ümidi keselim. Stresemann'ın dediği gibi 'finasser' ederek (kandırarak) netice alalım."

Safa, *"Bu safhayı atlatalım"*; Erim'de, *"Dağ başında eşkıya elinde kalan insanlar gibiyiz. Hukuk, adalet beklemeyelim. Eşküyayı kandırarak canımızı, malımızı kurtarmaya çalışalım"* der ve bu yolda harekette anlaşırlar.

Bu kararı uygulamaya sokan Kılıçoğlu, Erim'in sözlerini Menderes'e *"mükemmel bir tarzda nakleder"* (!). Menderes sözde tereddüt eder: *"Biz kararımızı vermiştik. Tedbirlerimizi hazırlamıştık. Çok mühim senin söylediklerin. Celal Bayar'la konuşmalıyım. Büyüğümüz odur."*

Ancak daha sonra, Menderes konuyu Köprülü'ye açar. Bayar'a söylemeye lüzum görmezler. Köprülü devreye girer. Bu arada Erim'e baskılar artarak devam eder. O da *"Halkçı'yı kapatmak gerekir; zira hakim teminatı yok, her şey Menderes'in iki dudağı arasında. Amma makinaları daha yeni aldık, borca girdik. Gazete çıkmalı ki, bunlar ödensin"* diye yazarak Menderes'e teslimiyetini mazur göstermeye çalışır. (a.g.e., s. 567) Kılıçoğlu ayarladığı randevuya Erim'i de götürür, Köprülü ile üçü konuşurlar.

Erim, *"yanlış anlaşıldığını, 1950'den önce Menderes ve Köprülü'den başkası ile yakınlık kurmadığını, hatta DP'ye iyilik ettiğini, 1950'den sonra çok tartışılan seçim sistemi kendisinin getirdiğini"* de ekler. *"12 Temmuz beyannamesini birlikte hazırladıklarını, yine aynı şeyi yapabileceklerini, DP'ye düşmanlık beslemediğini vb."* söz ederek kendini acındırmaya ve beğendirmeye çalışır.

Bu arada Erim'in Yargıtaydaki mahkumiyeti onanır. Erim, İnönü'nün H. Cahit Yalçın'ın para cezasını ödemesini ve fakat kendisine yardımdan söz etmemesini sitemli şekilde vurgular. Erim, tek başına kalemle silahlı eşkıya (Menderes) ile mücadele edemeyeceğini, söyler ve *"Bu fırtınayı bir atlatabilsem, bir daha kolayca faka basmayacağım"* diye yazar. (a.g.e., s. 570)

12 Aralık 1954'te Fuat Köprülü kendisini arar; akşam boş ise Menderes ile üçünün *"tête â tête"* (başbaşa) yemek yemelelerini teklif eder. Erim memnuniyetle (!) kabul eder ve İnönü ile ne gibi ihtimallerle karşılaşabileceklerini mütalaa ederler.

Yemekte Menderes ve Köprülü Erim'i "ev sahibi inceliğiyle" ağırlar, taraflar kendi görüşlerini açıklarlar. Menderes demokrasi istediklerini ve fakat hakaret ve yıkıcılık istemediklerini; bunu muhalefetle birlikte yapmaları gerektiğini söyler. Erim de:

"Tamam. Eğer öyleyse anlaşmamız kolay olacaktır. Bu yolda size yardımcı olabilirim. Hiçbir şeye ihtiyacım yok. Genç yaşında Profesör oldum, devletin en yüksek mevkilerine yükseldim. Eğer zararlı olursam, her şeyden vazgeçebilirim. Gazetemi de kapatır, kitaplarıma dönebilirim. 42 yaşımdayım, daha 20-25 sene bekleyebilirim."

der. Halbuki biraz yukarıda çok zor durumda olduğunu ve mali ve cezai sıkıntılardan kurtulmak için DP'ye yanaştığını itiraf ediyordu, şimdi ise deyim yerinde ise "kabadayılık" etmektedir.

Erim konuşmayı İnönü'ye naklettiğini, onun da *"Bunları yazmayı ihmal etme. Ben de okumak isterim. İş büsbütün yeni bir şekil aldı artık Kasım Gülek'e anlatalım"* dediğini, söyler. Ama Erim bunu kabul etmez, Kasım'a güvenmediğini, resmi sıfatı olmadan bu teması kurduğunu bildirir. Eakat ekler: *"Parti Kasım Gülek'in elinde ölümü bekliyor."*

21 Aralık 1954'te Safa Kılıçlıoğlu Ankara'ya gelir ve Başbakan ve Sarol ile görüşür, Erim'le de görüşmek isterler. Safa Kılıçlıoğlu'nun 6 aylık cezası Yargıtayda bozulur; Erim'in yorumu: *"Yakayı sıyırdı"* şeklindedir. Kılıçoğlu, Erim'e resmi ilan alma teklifinde bulunur. Zira Erim o tarihe kadar resmi ilan almayı reddetmektedir. Erim nazlanarak (!) razı olur. Akşam Menderes'e yemeğe giderken, Çetin Altan'ın bunu görmesini istemediğini yazar.

Gece yemekte, Bağdat seyahatine Erim'in de götürülmesi konuşulur. Hüseyin Cahit hapisteyken gitmesinin sakıncalı olduğu söylenir. Erim, gazetesinin başyazarı hapiste iken durumun nazik olacağını, o hapisten çıksa Menderes'le kolkola resminin çıkmasından çekinmediğini söyler. Menderes de şöyle der:

*"Yavaş ve emin adımlarla yürüyelim, mazide böyle yapmadık zararlı oldu."**

Erim, DP'nin 1950 seçimi başarısını, önce vatandaşın kantarın topuzunu fazla kaçırmaması ile açıkladığını fakat 1954 sonuçlarının kendilerini haksız çıkardığını, hatta 1954 seçimlerinde DP'nin çok para harcadığını, seçimi para ile kazandıklarını iddia ettiklerini, fakat Adana'ya muhabir gönderdiklerini, bunun asılsız olduğunun sabit olduğunu,** Gandhi politikası izleyerek "işbirliğine" gitmek gerektiğini ve daha Menderes'i hoşnut edecek birçok şey söyler ve ekler:

"İnönü'yü en iyi anlamış bir insan olduğumu zannediyorum. Onun bana güveni tamdır. Kara bulutları sıyracağız, beyefendi... Ama şu davalar havayı zehirliyor (!). Ortada kalmış cenaze gibi. Gömelim bunları. Sadık Aldoğan'ın kü-

* 1946–1950 arası CHP ile DP'nin temaslarının muvazaa iddialarına neden olduğunu anımsatıyor.

** Halbuki 524. sayfada DP'nin 1954 Mayıs seçimini, devlet vasıtalarını yolsuz kullanarak; 60 milyon harcayarak kazandığını, bunu ise zenginleri zorlayarak sadece İstanbul'da 6 milyon topladıklarını Erim uzun uzun anlatır.

fürleri, şunun bunun hakaretinin üzerinde durmayalım, zamanı gelmedi mi?”

Konuşmada ne Kılıçoğlu ne Erim kendilerinden bahis ederler. Fuat Arna ve Sadık Aldoğan ve Hüseyin Cahit’in affı konuşulur. Fakat Menderes kararlıdır. Erim, yine de şükreder, zira Hüseyin Cahit’in hastahaneye nakledilmesine Menderes razı olur.

Sarol, ayaküstü, Erim’e resmi ilan verileceğini çıtladır (!). Erim tüm bu temaslarını İnönü’ye naklettiğini ve onun da onayladığını yazar. Fakat Başbakanla görüşmesinin partide çalkantılara neden olduğunu, DP’ye geçtiğini söyleyenlerin bile olduğunu, bunlara aldırmadığını, Safa Kılıçlıoğlu’na temaslara devam edeceğini söylediğini de ekler.

H. Cahit’in mahkumiyetleri, Menderes ve Köprülü’nün davalarını geri almalarıyla düşer (11 Şubat 1955). Menderes, Erim’e Irak’tan baklava ve çakmak getirir; gazeteler bunu haber alırlar.

Bu arada resmi ilan alma konusunda taraflar görüşmelerini sürdürürler. Erim, resmi ilan almaya razı olur (!). Tahsin Banguoğlu ile Bülent Nuri Esen’in üniversiteye dönmeleleri için tüm konularda olduğu gibi istekler gelip Menderes’te düğümlenir. O da bunun keyfini sürer.

Menderes, İtalya dönüşü, bu kere Erim’e dört kravat hediyeler getirir. Seka’dan kağıt için Erim, Sarol’a rica bulunur ve ekler:

“Kağıt, mürekkep, ilan her şey hükümetin keyfine bağlı.” (a.g.e., s. 591)

Erim, mahkum olduğu 100.000 lira cezayı partisinden 30 milletvekili 3'er bin lira vererek kapatsalardı Menderes'e yanaşmayacağını ima ediyor. *“Ne yapayım dağ başında eşkiya tızağına düşen, mücadele edebilir mi?”* diyor. *“Hakim teminatı kalktığı için mahkemeler emirle mahkum veya beraat ettiriyorlar; hakimler korkuyor, Meclis içinde muhalefet zayıf, Menderes dile-*

diği kanunu koyduruyor, canı istediği gibi tatbik ediyor ve istediği hükmü mahkemeden alıyor. Bu durumda ya siyaseti terk ya da Menderes'le görüşüp konuşup bir uzlaşma zemini aramak gerek. Ben ikinci şıkkı deniyorum. Ayrıca, muhalefet de yapıyorum” diye İnönü'ye karşı kendini savunuyor ve “Bunun neresinde lekeleleneceğim” diyor.

Erim, İnönü ile görüşmesini Menderes'e nakleder, o da sözü İnönü'ye getirerek şöyle diyor:

“İnönü sizi tahrip ettiriyor. Kendi yavrusunu yiyor. Bütün bu hücumlarda onun tertibi yahut zımnı muvafakatı var.”

Erim ise elinde kesin delil olmamasına karşın bunlarda Kazım Taşkent'in (Yapı Kredi'nin sahibi ve kurucusu) parmağı olduğunu söyler. Başbakan da, Kazım Taşkent'in hem DP, hem de CHP içinde adamları olduğunu, ama ortaya çıkmadığını, ondan korkmadığını ifade ile şunu nakleder:

“Korkaktır. Benimle görüşmek için yalvarıyor. Kabul etmiyorum. Çeşitli hakaretler ediyorum. Maliye vekili, İstanbul'da idi. Ona telefon ettim: ‘Şimdi vilayet makamına git; Kazım'ı çağır ve beni bul’ dedim. Dediğini yaptı. ‘Telefonda söyleyeceklerimi aynen ona naklet’ dedim. Taşkent alçak bir adamdır, rezildir. Onu mahvedeceğim, canına okuyacağım. Haydi şimdi defolsun oradan gitsin. Bu sözleri aynen tekrar ettirdim, telefonda duydum.”

Erim de, Menderes'in bu çirkin sözlerini bir şekilde onaylarcasına:

“Şu anda size fazla zararı dokunmayabilir. Fakat büyük para oynatıyor. Dikkatli olmalı. Bir gün iş başka türlü olabilir. Türkiye'de demokraside iki büyük tehlike vardır: Yabancı devletlerin ajanları ve yerli büyük para dalaverecileri. Bu iki tehlike her tehlikeden büyüktür ve zararlıdır. Çok en-

dişe ediyorum. Tehlikeyi küçümsemeyin”^{*} der ve Menderes de “Doğrudur” diye onaylar. (a.g.e., s. 605)

Menderes’in Kazım Taşkent’e bu kızgınlığı anlaşılan çok derindir ki, basın aracılığıyla bile Menderes bunu ona yöneltmekten çekinmiyordu:

* Ancak bu arada şunu belirtmek isteriz ki Menderes’in devlet adamlığına yakışmayan bu sözlerini yerleşmiş bir düşünce karşısında ele almak gerekir. O da Menderes’in çok nazik, kimseyi kırmayan yapıda bir insan olduğu yolundaki yaygın kanıdır. Örneğin 27 Mayıs’ı önceleyen günlerde özel kalem müdürlüğünü yapan Ercüment Yavuzalp anılarında Menderes’i etrafına karşı nazik bir kimse olarak tanıtmaktadır.

Yassıada duruşmaları sırasında Ethem Menderes’in günlüklerinde Menderes’in çirkin bir sözüne yer vermesini Başsavcı Egesel gündeme getirir. Adnan Menderes ise savunmasında bu konuya değinir:

“Kim söylemiş kendisine bilmiyorum. Maalesef o kötü sözleri hemen defterine aktarmış. Bu sebeple kendisine asla kırgın değilim. Fakat böyle sözleri asla söylemeyeceğimi ben de tarih huzurunda ifade etmek isterim. Değil Başkan veya Milletvekili arkadaşlarım hakkında hiç kimseye karşı böyle sözleri söylemem. Hepsi huzurunuzdadır. En şiddetli münakaşa ettiklerimden birisi dahi kendisini kıracak bir muamelede ve sözde bulunduğumu söyleyemez. Odacı ve kapıcılara hallerine göre efendi, yakın tanışıklığım yoksa en genç memura da bey demek suretiyle hitap etmek daima adetim olmuştur. Bunu hep bilirler.” (Anayasa Aykırılık Davası, 38. Oturum, 25 Temmuz 1961, İkinci Celse Zabıt, s. 2590–2591)

Menderes’in bu açıklaması bir açıdan doğrudur. Ancak değişken ruhi yapısı bazı durumlarda tıpkı Kazım Taşkent’e –Hasan Polatkan’ı kullanmak suretiyle– reva gördüğü muamele ve sarf ettiği sözler gibi açıklanması zor bir ruhi yapıyı akla getirmektedir. Kazım Taşkent’e söyleyeceklerini Maliye Bakanına hem de çok yakışsız bir biçimde söyletmesi, çifte bir çirkinliktir. Ve mahkemedeki savunmasıyla bağdaşmamaktadır. Kaldı ki Menderes’in yakınlarının anılarında Erim’inkine benzer olaylara rastlıyoruz. Örneğin en yakınlarından Mükerrerem Sarol, iktidarın ilk günlerinde Aydın’a birlikte seyahatlerinde Ethem Menderes’in haber vermeden yemeğe geç kalmasına sinirlenen Menderes’in herkesin içinde (Sarol, Ağaoğlu, Vali, Milletvekilleri vb...) Ethem’e şöyle der:

“Beyefendi hazretleri nereden teşrif buyurdular acaba? Bir haber lütfedemezler miydi? Bunca insanın sofrası başında teşrifinizi beklemesi ne demektir? Bu ne biçim arkadaşlık, bu nasıl devlet adamlığı? İçişleri Bakanısınız; Başvekilinizin yanında bulunmanız gerekir, oysa siz Başvekilinizi, başkan ve milletvekili arkadaşlarınızı saatlerce sofrası başında bekletiyorsunuz. Kim oluyorsunuz siz; bu ne şımarıklık?” (M. Sarol, a.g.e., c. I., s. 140–143)

Menderes’in ruh haline –ki hastalık derecesinde bazı işaretlerin varlığını öne sürenler vardır– önceki bölümlerde değinmiştik; ancak Erim’in de aktardığı bir olaydan da yola çıkarak Ethem Menderes’le geçen bu tatsızlığa değinmeden geçemedik.

“Menderes basın kanununu... şereflerle oynamayı önlemek içini ağırlaştırmak istiyordu... Ratip Tahir’in Ulus’ta Menderes’i zenne kıyafetinde göstermesi asabını gerçekten bozuyordu... İnsaflı olarak söylemek gerekirse Menderes’in basın hürriyetinin bu şeklinden şikayete hakkı da vardı...Ancak ‘Yeni Cephe’ gibi şantaj gazetelerini besleyerek Menderes’in sevmediği insanların şeref ve haysiyetiyle bizzat kendisi çok evvelden oynamıştı. Bu paçavralar vasıtasıyla kişilikleri yerlerde sürüklenen insanlar onun dolambaçlı direktifleri ile en ağır hakaretlere maruz kalıyorlardı. Kazım Taşkent bunlardan biriydi. Hatta Ahmet Emin Yalman bile ‘Yeni Cephe’nin mağdurları arasına girmişti.” (C. Baban, a.g.e., s.148)

Erim ile Kılıçoğlu birlikte düşünce ve hareketlerini geliştirir, pekiştirirler. Erim ona “İktidarın resmi ilanda sözünde durmadığını, kendisini aldattığını” söyler; o da “Kardeşim sen hiç merak etme. Bu işe ikimiz başladık. Birimize zarar gelirse ikimize demektir. Sıyrılmak istediğin zaman onun da tedbirini buluruz. Ben senede 500 bin lira vergi veriyorum. Sen Halkçı’da zarara uğrarsan paylaşıyoruz” der. Erim, Kılıçoğlu’nun bu teklifinden pek memnun kalır, “İktidardakilerin samimiyetlerine güvenilme-yeceğinden, ihtiyatlı hareket etmek lazım geldiğinde mutabık kalırlar.”

Bu arada Menderes, Erim’i sık sık yemeğe çağırır ve Hüseyin Cahit’in af işini gerçekleştirir. Ancak sonraları Erim, İnönü ile arasının bozulduğunu, bundan İnönü’nün ve damat Metin Toker’in sorumlu olduklarını uzun uzun anlatır ve İnönü’ye çatar.

Erim’in anılarında; 6–7 Eylül olayları, DP grup isyanı, ispat hakkı nedeniyle DP’den kopanların Hürriyet Partisi’ni kurmalarıyla ilgili hiçbir not olmadığını da belirtmek isteriz. Halbuki bu olaylar, iç ve dış siyasette derin etki yapmış ve iz bırakmıştır.

13 Kasım 1956'da Menderes, Erim'e, Safa Kılıçlıoğlu aracılığıyla Kıbrıs konusunda görev teklif eder ve o da kabul eder. 1956 yılı Erim'in kendisini görevinde pek etkin ve memnun saymadığı bir şekilde geçer.

Erim-Kılıçlıoğlu ile Menderes arasında bu ilişkiler, tabii geçmişteki olaylar nedeniyle kimsenin de dikkatinden kaçmaz. Metin Toker, *Akis*'te ilginç bir benzetme ile onlara yüklenmeye devam eder (26 Kasım 1955).

"Kissadan Hisse... Menderes... Allah'ına kendisini Ahmet Emin Yalman'ın dostluğundan koruması için dua etmişti. Ama Allah duasını kabul etmemekle de kalmadı, ona Dr. Mükereem Sarol gibi, Nihat Erim gibi, Sefa Kılıçlıoğlu gibi daha başka dostlar ihsan eyledi."

1957 Martında Nihat Erim, Menderes'ten ısrarla Profesörlük ister. Menderes'in cevabı:

"Bir iki gün sonra Safa da gelsin, birlikte karar verelim"(!)

"Adliye Vekili ve Müsteşarına, Amerikan ve İngiliz Basın sistemi hakkında geniş izahat verdim. İspat hakkının tanınmasının zaruri olduğunu anlattım." (28 Mart 1957)

Erim'in matbaayı ve bu arada gazeteyi de sattığı anlaşılıyor. *Akis* dergisini (Metin Toker'i) dava etmek için sınıf arkadaşı Bülent Nuri Esen'le çalışırlar. (3 Nisan 1957) (Bu dava sonucu Toker, hapse girecek, yankıları ve sonuçları uzun sürecekti.)

Erim, profesörlük için fakültede kulis yapar, hükümet dilekçe vermesini ister; o ise fakülteye başvurur. Fakültede hocalar karşı çıkarlar ve istemi kurulda 9'a karşı 12 oyla reddedilir.

"Menderes birkaç gün evvel 'Atatürk ne yaptı? A, O, I... diye vakit geçirdi. Memleketin ekonomik durumu ile meşgul olmadı' dedi." (23 Nisan 1957)

Erim, Menderes'in bu yargısını hiçbir karşı yorum yapmaksızın verir. Menderes'in A, O, I (Harf devrimi) ile ima ettiği kültürel devrimlerdir ki gözünde hiçtir (!). Aynı yönde daha başka sözlerini çalışmamızda aktarmıştık. Menderes'in Atatürk devrimlerine yakınlık duyduğunu söylemek çok zordur. Övgüleri de zorunluluktan kaynaklanmıştır.

Menderes'in, Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığını kaldırmaya hazırlanması üzerine, Erim Anayasa'nın 17. maddesine göre bunun yanlış olacağını gazetelere yazmak istemiş, fakat Safa doğru bulmamıştır (!)

Kalafat, "*Menderes 1957 seçimlerini kazanırsa karşısında hiç kimse duramaz*" diyor. Erim de "*Menderes'in tahammülü gittikçe azalıyor*" demektedir. Ama ilişkisini de itirazsız sürdürür.

Safa ile Erim'e DP'den bağımsız adaylık teklif edilir. Erim, Safa'yı teşvik eder, kendisi CHP'de olmak istediğini söyler, ama Safa'ya "*Teşekkür etti, düşüneyim, dedi dersin*" cevabını verir.

Erim, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonuna Türkiye'den üye olarak atanır. 1957 seçimlerinde CHP'den İzmit adayı olur, CHP kaybeder. Ama Erim, "*çok hile ve para kullanıldı*" der (27 Ekim 1957).

Metin Toker'i affetmesi için Erim'e her yerden baskı ve rica gelir. Erim, af dilemesini ister. Toker de yanaşmaz.

Erim'in DP'lilerle temaslarında Emin Kalafat'ın da adı çok geçer. Erim'e birçok şey teklif ederler: Adaylık dışında *Zafer* ya da *Yeni Sabah*'ın başına geçmesini isterler. Erim, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, daha sonra da Kıbrıs danışmanlığı görevlerini kabul eder. Fakat çok istediği halde, Hukuk Fakültesinde Profesörlük gerçekleşmez.

Bu arada Cinnah Caddesi'ndeki evinin üst katı yanmıştır. Erim, bunun yerine 2 kat daha çıkmak için Emlak Kredi'den tekrar kredi ister ve alır.

1959 Martında Kıbrıs Anayasası'nın hazırlanmasında Türkiye adına görevlendirilir. Ama bir ay önce aktedilen Zürich

Anlaşmalarında görevli değildir. 1959 yılında Erim, tam anlamıyla Kıbrıs işinin içindedir. Bu görevi 27 Mayıs 1960'a kadar sürer. 27 Mayıs günü yurtdışındadır. 30 Haziranda döner. Ve yine siyasetin içindedir. 8 yıl sonra İnönü ile barışır ve İnönü'ye Kıbrıs işinde danışmanlık yapar.

Menderes'in asılmasından bahseden Cihat Baban'a “Çok fena olur. Mesela yurtdışına göndersinler” der. İdamlardan tek bahis budur.

Yukarıda değindiğimiz “Besleme Basın”dan Sarol geniş anılarında pek söz etmez. Çünkü en belirginini kendisidir. 1954 seçimlerinden sonra Sarol, Devlet Bakanlığında basınla ilgili işlere bakıyordu. Bu görevi ona kağıt, mürekkep, çinko tahsisi ve resmi ilanları dağıtma olanağını veriyordu. Ancak Sarol aynı zamanda *Türk Sesi* adında bir gazete çıkarıyordu. Gazetesini okullara kadar birçok resmi daireye abone ettirmişti. Tabii kimsenin okumadığı bu gazete sahipliğini bırakması ya da Bakanlıktan çekilmesi gerekiyordu. Toker, *Akis*'te bunu sıkı şekilde yazıyordu.

Sarol, bir bildiriyle *Türk Sesi* gazetesini devrettiğini duyuruyor; devralan eski bir gazeteci Atıf Sakar'dı. Ancak bu devir danışıklı idi. *Akis* bunu da yazar; Sarol dava açar, dava iki buçuk yıl sürer. Danışıklılığı doğrulayan noter senedi mahkemeye gelir. Gazetenin diğer bir sahibi de Yassıada'da görülen kromit davası sanığı Oğuz Akal'dır.

Mahkeme beraat kararı verir fakat o tarihlerde Yargıtay tasfiyelerle (Evet tasfiye!) büyük baskı altındadır ve uzun maceralardan sonra karar bozulur ve yeni hakimler bulunur ve “ispat hakkı olmadığı (!) için Toker 7 aya mahkum edilir.

İsim babası Falih Rifkı Atay olan “Besleme Basın,” DP döneminde çok revaçta idi. Bu gayri tabii basının beslenme kaynağı resmi ilan idi. 1950'den önce CHP de *Ulus* gazetesi aracılığıyla aynı yöntemi belki daha az ölçeekte uyguluyordu ve DP iktidara gelince o da *Zafer*'le aynı hatayı tekrarladı.

1951'de Samet Ağaoğlu, bir soru karşılığı resmi ilanların eşit dağıtıldığını şu rakamları vererek doğruladı (!). 2 Ekim 1950'den 31 Aralık 1950'ye kadar Ankara'da yayımlanan;

<i>Ulus'a</i>	66.638 lira
<i>Zafer'e</i>	109.350 lira
<i>Kudret'e</i>	36.681 lira
<i>Haber'e</i>	33.833 lira

resmi ilan verilmiş ve İstanbul'dakiler ise;

<i>Cumhuriyet</i>	16.333 lira	<i>Yeni İstanbul</i>	14.805 lira
<i>Milliyet</i>	16.114 lira	<i>Gece Postası</i>	14.689 lira
<i>Son Posta</i>	14.910 lira	<i>Hergün</i>	14.650 lira
<i>Hürriyet</i>	15.717 lira	<i>Vatan</i>	14.518 lira
<i>Son Saat</i>	14.910 lira	<i>Zaman</i>	12.752 lira
<i>Akşam</i>	14.882 lira	<i>Yeni Sabah</i>	14.303 lira
<i>Son Dakika</i>	14.811 lira	<i>Vakit</i>	13.358 lira

resmi ilana lâyık görülmüştür.

Zafer gazetesinin nasıl eşitçe kayırıldığı böylece anlaşılır (!). Hele İstanbul basınına yapılan haksızlık Ağaoğlu tarafından nasıl açıklanabilmiştir, anlaşılması zordur.

DP iktidarı ile bu yağlı börek, İstanbul, Ankara, İzmir'-de büyük iştihayla yenmeye başlanmış, türlü meslek sahipleri birden gazete çıkarmaya soyunmuşlardır. DP zamanında *Hürriyet* gazetesinin Ankara temsilcisi olan Emin Karakuş şöyle yazmaktadır:

“Ben mesleğe başladığım günlerde Babıali'de ülkenin düşünce yaşamına egemen Hüseyin Cahit Yalçın, Zekeriya Sertel, A. Emin Yalman, Yunus Nadi, Necmettin Sadak, Sedat Simavi gibi kişiler vardı. DP iktidarı zamanında bu adamların bazıları öldü, bazıları çekildi. Bunların yerine demir ticareti yapanlar, taşeronlar, piyasada kağıt karaborsası yaparak zengin olan ya da resmi ilan ve özel ilanlar yo-

luyla kısa sürede milyon sahibi olanlar geldi.” (E. Karakuş, a.g.e., s. 192–193)

Menderes sürekli basından yakınırdı. Bir grup toplantısında, “*Basın dediğiniz doymak bilmez bir ejder. Hepsi tüccarmış gibi döviz ve kağıt peşindeler. Kağıdı 80 kuruştan alır, 160 kuruşa satarlar*” diyecekti.

Karakuş, bu karaborsaya DP’nin neden olduğunu, İzmir’de yayınlanan bir gazete sahibinin kağıt karaborsası yaptığı için kısa zamanda milyoner olup, daha sonra da kendi saflarında milletvekili olduğunu yazmaktadır.* (a.g.e., s. 308) Yine aynı kaynak 18 Şubat 1956’da Devlet Bakanı Emin Kalafat’ın açıklamalarına göre DP yayın organı *Zafer* gazetesinin (sermayesinin %80’i DP’ye aitti) son bir buçuk yıl içinde aldığı resmi ilan tutarının 1.048.310 lira olduğunu söylemektedir.

Recep Bilginer, devrin tanınmış gazetecilerindendir, DP’ye de yakındır. *Vatan* gazetesinde çalışırken DP’den İstanbul Belediye Meclis üyesi seçildiği için A. Emin Yalman’ca gazeteden çıkarılır. Bunun üzerine Menderes’in “*Biz de elimizden gelen desteği veririz*” sözüne güvenerek, Tekin Erer ve Cavit Yamaç ile *Akın* gazetesini kurar. Başbakanın has adamı Üzeyir Avunduk aracılığıyla İş Bankası’ndan 25.000 lira kredi alırlar.

Resmi İlanlar şirketi müdürü Vehbi Bey’i de çok iyi tanıdıklarından (resmi ilan bu şirket kanalıyla hükümetçe dağıtılıyordu) hemen işe girerler. *Akın* gazetesi, Bilginer’in anlattığına göre kendisini Babıali kavgasının ortasında bulur; Menderes ve diğer basınla ilişkileri bir iyileşir, bir gerilir. Sonra ortaklar birbirlerine düşer. Cavit Yamaç ile Tekin Erer, Bilginer’i ortaklıktan atarlar; sonraları onlar da yürütemez ve kapatırlar. Bu, besleme basının birçok örneğinden biridir. (*Recep Bilginer, Üç İktidar, Üç Hayal Kırıklığı*, s. 163–166)

* Bu gazetecinin Şevket Bilgin olduğu tahmin edilebilir.

Menderes'in basını bu yolla beslemesine bulduğu gerekçe (!) çok ilginçti:

“Türkiye’de gazetelerin tirajı çok düşüktür. Toplumun kültürel düzeyini yükseltmek için devletin basına yardımı gerekir. Bu nedenle gazetelere resmi ilan, malzeme tahsisi vb. gibi koruma yardımları yapılmaktadır.”

Menderes'in bu açıklaması, yukarıda anlatılanlar karşısında içtenlikten uzaktır. Çünkü bu yardımların nesnel ölçütler içerisinde yapılmadığı çok açıktır.

1950–1960 arası gazetecilere karşı açılan ceza davalarına, o günler için astronomik sayılacak para cezalarını da eklemek gerekir. *(Aşağıdaki bölümdeki bilgiler geniş ölçüde Mustafa Albayrak'ın Türk Siyasi Tarihinde DP, adlı doktora tezin-den alınmıştır.)*

10 yıllık DP döneminde gazeteciler hakkında ceza ve hukuk davaları başlı başına bir inceleme konusudur. Genel çizgisi ile DP'nin basına karşı tutumu çok çeşitlilik göstermiştir. Ancak şu kesindir; DP muhalefette iken basının yanında olmasını, “demokrasi” söylemi ile olumlu karşılamış, hatta iktidara gelir gelmez Basın Kanunu’nu CHP dönemine göre oldukça liberal hükümlerle değiştirmiş iken bundan sonra eleştirilere uğrayınca “pişmanlığını” açıkça söylemeye başlamıştır.

Sırf bu olgu, DP'nin “basın özgürlüğüne” içtenlikle inanmadığını tek başına açıklamaya yeterlidir. Bu özgürlüğü kendi lehlerine bastırmak veya denetim altında tutmak için başvurdukları yol ve yöntemler, sözcüğün tam anlamıyla sadece siyasi etiğe aykırı değil, uygulayanların kişiliği hakkında ağır yargılara varılacak kadar vahimdir. Bunların Yassıada davalarında söz konusu edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

1950'ye dönecek olursak, DP muhalefet yıllarında kendisine ait gazetesi olmamakla beraber CHP'ye muhalif basın tarafından hararetli şekilde desteklenmişti. Bu gazeteler

arasında başta *Vatan* olmak üzere *Cumhuriyet*, *Zafer*, *Kuvvet*, *Yeni Sabah*, *Son Posta* sayılabilir.

1950 seçimlerinde Nadir Nadi, Mümtaz Faik Fenik, Cihat Baban DP'den bağımsız aday gösterilip, seçilmişlerdi. Fenik daha sonra DP'ye "muvazzaf" yazılacak ve kalacaktır. Cihat Baban 1957'ye kadar, Nadir Nadi de 1954'e kadar DP'ye sabredebeklerdi. DP, basma verdiği sözü hemen 5680 sayılı yeni Basın Kanunu'yla tutuyor (15 Haziran 1950). Basına da danışarak oldukça liberal bir kanun yapıyor. Fakat basın eleştirilere başlaması üzerine, resmi ilanlarla ilgili önlemlere başvurmayla ve muhalif gazetecileri mahkemeye vermeye koyuldular. Büyük hedef CHP'ye ait *Ulus* gazetesi idi. Bu gazetenin karikatüristi Ratip Tahir Burak, Menderes ve bazı hükümet üyelerini dansöz ve hayvanlara benzeterek karikatürlerini yapıyordu; o günlerde bu karikatürler bugünkü gibi hoşgörüyle karşılanmıyor, büyük öfke doğuruyordu. Nitekim, DP, basına karşı 1951'de başlayan bir savaş açtı: Başta Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere Falih Rıfkı Atay bazen mahkum oldular, bazen de beraat ettiler. Bu arada 5 Temmuz 1952'de *Ulus* gazetesinde (CHP ile aynı binada idi) yangın çıktı ve arşivin bir kısmı yandı. *Ulus* gazetesi, yangını "kundaklama" diye niteledi.

Yine 1952'de, başka bölümlerde değindiğimiz Malatya suikastını izleyen günlerde dinci ve milliyetçilere kovuşturmalar başladı. Bu atmosfer içinde 1953 yılı nispeten basın açısından sakin geçmişse de 1954 seçimleri yaklaşıncı DP'lilere karşı CHP kanadından gelen eleştiriler tepkiyle karşılanmış, *Ulus* kapatılmış (15 Aralık 1953) ve Nihat Erim yönetiminde *Yeni Ulus* çıkmaya başlamıştı. 1954 başında da Basın Kanunu ağırlaştırılmıştır.

Bu yasa değişikliğinin ilk kurbanı Hüseyin Cahit Yalçın olacaktı: 2 yıl 20 gün. Nihat Erim para cezası ile atlatmıştı bu savaşı; ancak sorumlu müdürü Cemal Sağlam'a isabet eden ikramiye ağırdı: 5 yıl 5 ay hapis. Yukarıda sözünü ettiğimiz Bedii Faik'in tutuklanması da bugünlere rastlar. Hüseyin Ca

hit Yalçın'ın 1 Aralık 1954'te tutuklanarak Paşakapısı Cezaevine konması yurtiçi ve dışında büyük yankılar yapmış, İnönü, Yalçın'ı cezaevinde ziyaret etmiş, *New York Times* tutuklamayı "basın özgürlüğüne karşı bir hareket" olarak yazmıştır. (a.g.e., s. 904) Yalçın, 78 günlük bir hapisten sonra sağlık nedeniyle Bakanlar Kurulu Kararıyla salıverilmişti. (Bu salıverme esasında Menderes ve Bayar nezdinde birçok girişim sonucu elde edilmişti. DP'liler bu işin keyfini sonuna kadar çıkardılar. Buna zaman zaman değinmekteyiz.)

1955 yılının ilk ayları iktidar-muhalefet arasında yeni bir bahar havası yaşandığı için davalar durulmuş ancak Metin Toker 4 Nisan 1955'te Sarol'a hakaretten 9 ay hapse mahkum olmuş; bu arada *Akis* Yazı İşleri Müdürü Cüneyt Arcayürek tutuklanmış ve 2 gün sonra kefaletle serbest bırakılmıştı. Toker bu davadan önce 24 Ekim'de beraat etmiş ve fakat daha sonra bu karar Yargıtay'ca bozularak cezaevine konulmuştu.

DP bu dönemde Basın Kanunu'nu ağırlaştırmış ve mensupları üzerinde büyük baskı kurmuştu. M. Albayrak'ın eserinden (s. 916–917) aldığımız bilgilere göre 1959 yılı sonunda 8 yıl zarfında basın davaları bilançosu illere göre şöyle idi:

<i>Şehir Adı</i>	<i>Takibat Sayısı</i>	<i>Mahkumiyet</i>	<i>Beraat</i>
İstanbul	604	264	323
Ankara	383	151	149
İzmir	185	67	86
Samsun	127	49	74
Zonguldak	96	29	37
Adana	65	17	47

DP ile basının arası 27 Mayıs 1960'a kadar açık olmuş; basına baskı sadece ceza ve hukuk davalarıyla sınırlı kalmamış o tarihte dışarıdan ithal edilen kağıt, mürekkep vb. ba-

sın malzemelerini sağlama konusunda da süregelmişti. Bazı kaynaklara göre Menderes daha sonraları taktik değiştirerek, yazarlar yerine gazete sahiplerine baskısını yoğunlaştırmış, böylece hem cezaların yarattığı kötü etkilerden kurtulmuş; hem de gazeteyi daha yukardan denetimine alma olanağına kavuşmuştu.

Burada vurgulanması gereken nokta, “Özgürlük Yıldızı” olarak adlandırılan Menderes’in basını şahsı ve partisi adına denetim altına alabilmek için devlet olanaklarını sonuna kadar kullandığı ve yargıyı da maalesef buna alet ettiğidir.

İSPAT HAKKI, RADYO VE VATAN CEPHESİ

İspat Hakkı

DP iktidarı sırasında hukuka bağlı devlet, hukuk devleti, bağımsız yargı demokrasi ve tabii en önemlisi basın özgürlüğü konularında tartışmaların odaklandığı bir sorun da “ispat hakkı” idi.

Basının, muhalefetin iktidarı serbestçe eleştirilebilmesi, kuşkusuz bu hakkın herhangi bir sınırlamaya tabi olmaması ile mümkündür.

2 Mayıs 1954 seçimlerinden az önce kabul edilen “Neşir Yolu İle Veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”da ispat hakkına yer verilmemişti. Konu ile ilgili Hasan Ali Yücel–Kenan Öner davası nedeniyle verilmiş 16 Mart 1949 tarihli bir İçtihadı Birleştirme kararı vardı. Çok eleştirilen bu karara göre:

“Hususi ve istisnai tahkik ve muhakeme merciine tabi olanlar hakkında açılmış hakaret davalarında şahıslar tarafından ileri sürülecek ispat iddiasının ‘aynı mahkemede kabul ve tetkikine imkân olamayacağı’ sonucuna varılmıştır.”

Diğer deyişle, hem yargılayacak mahkeme hem de usul yönünden ayrık durumda olanlara ispat hakkı işlemeyecekti: Örneğin bir bakana (Yüce Divanda yargılanacağı için) veya bir memura (Memurin Muhakemat’a tabi olduğu için) hakaret eden, iddiasını ispat edemeyecekti.

Bugün yürürlükte olmayan bu kararın ve ispat hakkı karşıtlarının mantığına göre, madem ki bu kamu görevlileri (bakan, hakim veya memurlar) özel bir mahkemede yargılanıyorlardı, o halde, onlara hakaret eden sanığı yargılayan normal mahkeme örneğin adalet bakanını da bir anlamda yargılamış olacaktı. Çünkü iddia konusu olayın ispatını araştırır-

ken, şayet sabit ise bakanı bir açıdan, dolaylı şekilde mahkûm etmiş, sabit değilse aklamış sayılacaktı.

Bu nedenle bu içtihadı öncülük eden DP'nin ilk Adalet Bakanı Halil Özyürük ile Menderes ve bazı DP'liler ispat hakkını anayasaya aykırı saymakta idiler.

Halbuki sanığın kutsal savunma hakkı da daha üst bir anayasa ilkesine dayanıyordu; üstelik mahkeme sanığı yargılarken ispat hakkını araştırıp geçerli görse bile, bakanı mahkum etmiş olamayacak, sadece sanığı beraat ettirecektir.

Bunun basın özgürlüğü ve eleştiri hakkına yansıyan görünüşü de, kamuoyunca bilinmesi yararlı bir gerçeği ortaya koymaktan başka bir suçu olmayan bir kimsenin mahkum edilmesidir. Hem adalet duygusu hem kişi özgürlüğü, hem de toplum çıkarı bunu kabulü zorlaştırır.

1955 ortalarında 11 DP milletvekili ispat hakkı ile ilgili bir yasa değişikliği teklifinde bulunurlar. Bunlar DP'nin önde gelen milletvekilleri ve eski bakanlar idi: Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, Seyfi Kurtbek, Ekrem Alican, Raif Aybar, Turan Güneş, İbrahim Ökten, Kasım Küfrevi, Muhlis Bayramoğlu, Şeref Kamil Mengü, Mustafa Ekinci.

Menderes bunu bir başkaldırma niteliğinde görür, Mükemrem Sarol hakkında bir dosyadan hareketle parti disipliniye aykırı şekilde yapılan bu teklifin geri alınması için 11'lere yapılan baskı sonuç vermez. Tersine 11'lere Eevzi Lütüf Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ gibi DP'nin ağır topları da katılır. Daha sonra Zeyyat Ebüzziya, Behçet Kayaalp, Muzaffer Timur, İsmail Hakkı Akyüz, Şerafettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu da teklife imza atarlar. Daha önce ihraç edilen Feridun Ergin ile Şekip İnal'ın katılımı ile sayıları 21'i bulan milletvekilleri kısmen partiden istifa ettiler, kısmen ihraç edildiler ve bir parti kurma hazırlığına giriştiler. Daha sonra DP'den ayrılanlarla sayısı 32'ye varan kurucular Hürriyet Partisi'ni kurdular (20 Aralık 1955). Başkanlığa Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu seçildi (31 Ocak 1956).

Hürriyet Partisi 27 Ekim 1957 seçimlerinde ancak % 3,8 oy alabildi ve Meclis'e sadece Burdur'dan 4 milletvekili sokabildi. Bir yıl sonra da 24 Kasım 1958'de CHP'ye katılma kararı vererek tüzel kişiliğini sona erdirdi. Halbuki Hürriyet Partisi 31 Ocak 1956–24 Kasım 1958 arası Türk siyaset yaşamında çok ses getiren, çok güçlü bir kadroya sahip, ülkücü aydın insanlardan meydana gelmişti. Anadolu'daki örgüt ve katılım da olumlu seyretmişti. Türk siyasi tarihinde böylece bir yıldız parti de kaymış oldu.

Menderes ve Radyo

Radyo konusuna yer ayırmamızın nedeni, Menderes ve DP'nin demokrasi anlayışının nasıl alt düzeylerde seyrettiğini; kendisinin ve ekibinin kişi ve parti çıkarları için nasıl mantık ve etik kurallarını zorlayabildiklerini gözler önüne sermektir.

Muhalefet yıllarında CHP'yi yerden yere vurup, kendileri iktidara geldiklerinde özgürlükleri sonuna kadar genişleteceklerini vaat edenlerin, nasıl rejimi sıkılaştırıp temel özgürlükleri yavaş yavaş daralttıkları ibretle gözlenmektedir.

Radyonun DP döneminde tek taraflı ve partizanca kullanılması Yassıada'da anayasayı ihlal davalarında Menderes'in mahkumiyetine neden olmuştur. Radyodan muhalefetin de yararlanması, 1946–1950 arası DP hatiplerinin halka seslenirken en çok kullandıkları sloganlardan birisi olmuştur:

“Radyo halkın parasıyla kurulmuştur. Tek taraflı kullanılmaması icap eder. Halbuki zaman zaman yalnız bir tarafın menfaatine çalışmaktadır. Bununla da kalmamakta bazen DP aleyhinde yazılan makaleler de okunmaktadır.”
(Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve DP*, s. 17; Bayar, *Sivas Konuşması*, 27 Haziran 1947)

DP bu amaçla bir kanun teklifinde bulunmuş ve gerekçe-sinde de muhalefet partilerinin radyoyu eşit kullanma hak-

kının demokrasinin gereği olduğu vurgulamıştır. Muhalefet yıllarında DP'nin önde gelen ikinci ismi Menderes tabii bol bol bu konuyu işlemiştir:

“Seneler senesi; CHP iktidarın en alelade icraatını bile gürültülü propagandalara vesile yapmıştır. Millet parası ile çalışan radyolarda, bir taraflı olarak mütemadiyen kendilerini methettirmek yoluyla türlü gürültüler yapagelmışlerdi.” (Menderes, Yenipazar, 13 Haziran 1948; M. Aksoy, a.g.e., s. 19)

Menderes, 1954'te muhalefet yıllarındaki taleplerini şöyle nakletmektedir:

“İtirazımız radyo'dan kayıtsız ve şartsız kendi Ulus gazeteleri gibi istifade etmemeleri hususu hakkında idi. Radyoyu biz de kullanmayalım, diğer taraftan siz de kullanmayınız dedik... Fakat radyo sabahdan akşama o kadar kötü bir şekilde kullanılıyordu ki, bize dörtte bir nisbetinde kullanmak hakkı veriniz talebinde bulunduk. Reddettiler ve yalnız seçim zamanına münhasır olmak üzere verdiler.” (Menderes, TBMM, 30 Haziran 1954)

Ancak burada açıklığa kavuşturulması gereken bir nokta, radyonun CHP iktidarında sadece dış politika konularına hasren siyasete ayrıldığı savıdır. Yassıada davasında kararname (savcılık iddianamesi) “Radyo Gazetesi'nin ilk kuruluşundan itibaren iç politika ile meşgul olmadığı, yayının sadece dış politikaya hasredildiği, 1950'ye kadar böyle seyrettiği, hatta 1954'e kadar da böyle devam ettiği, 1954'te Mükkerrem Sarol radyo ile ilgili bakanlığa gelince bunun değiştiği” söylenmekteydi.

Menderes sorgusunda buna itiraz etmiş, şahidin (Radyo Müdürü Münir Müeyyet Berkman) bu ifadesini, “Esasen memlekette iç politikanın mevcut olmadığı zamanlar idi, muhalâfet yoktu, gazeteciler iç politikaya ait yazılar yazmazlardı; bu nedenle Radyo Gazetesi'nde iç politika mevcut değildi” şeklinde anla-

mak gerektiğini öne sürmüştür. Salim Başol 1946–1950 arası da muhalefetin mevcut olduğunu, hatta 1950–1954 arası dahi muhalefet mevcut iken bile radyonun iç politikaya alet edilmediğini söyleyince Menderes, *“Bendeniz son zamanlara kadar Radyo Gazetesi’ni takip etmedim”* diye inandırıcı olmayan bir karşılık vermiştir.

Mükerrem Sarol da, Başol’u doğrular biçimde, *“Radyo Gazetesi’ni yalnız dış haberlere değil, aynı zamanda memleket olaylarına ait olması fikrini ileri sürerek ikiye ayırdım”* şeklinde ifade vermiştir. Radyo Gazetesi ve genelde radyonun CHP döneminde iç politika tartışmalarına DP zamanında olduğu kadar alet edilmediği; hatta bunun 1950–1954 arası DP’nin parlak geçen günlerinin yüzü suyu hürmetine DP’ce de sürdürüldüğü, 1954 seçimlerinden itibaren kızışan havaya koşut olarak başlayan “radyo macerasının” 1957’den sonra da raydan çıktığı anlaşılmaktadır.

Menderes’in bir savunma unsuru olarak *“CHP de Radyo’yu kötü emellerine alet ediyordu”* yollu iddiasını bu nedenle kuşkuyla karşılamak ve de özellikle 1950’den önce benzer yayınlar mevcut olmadığına göre Bayar’la birlikte CHP’yi suçlama nedenini anlamak zordur. 1946 seçim yolsuzlukları nedeniyle ısınan siyasi atmosfer içinde CHP’nin de az olsa da radyo yayınlarında bazı açıkları olduğu düşünülebilir. Ancak DP’nin 1954’ten sonra birçok konuda olduğu gibi radyoyu kullanmada CHP’ye rahmet okuttuğu kesindir. 1957’den itibaren Menderes’in radyoya el koyarak, yayınları bazen bizzat kaleme almaya kadar giden, olağan dışı bir tutuma girdiği bilinmektedir. Bunların ayrıntıları Yassıda zabıtlarında mevcuttur. Konunun bizi ilgilendiren yanı Menderes’in muhalefetin bir kamu malı olan radyoyu eşit suretle kullanılma istemini reddederken öne sürdüğü kanıtlardaki ibret verici çelişkidir. Menderes ısrarla, radyoyu hükümetin icraatını halka duyurmak amacıyla kullandıklarını; bu nedenle muhalefetin böyle bir işlevi yürütemeyeceği için eşit kullanımdan

söz edemeyeceğini, hükümet ile DP'nin burada iç içe geçtiğini savunmakta idi.

Menderes Yassıada'da bunu şöyle açıklamıştı:

"DP iktidarın bir parçası sayılabilir. Fakat DP, iktidarı ihtiva etmez. İktidar, Hükümetiyle, Devlet Teşkilatıyla, Meclisiyle vb. ile ayrı bir bütün teşkil eder. Binaenaleyh buradaki ifadede bir tedahül (iç içe geçme) vukubulmaktadır. Hükümet denildiği zaman DP, DP denildiği zaman Hükümet anlaşılmaktadır."

Keskin dilli ve çarpıcı zekâlı Yassıada Mahkemesi Başkanı Salim Başol ise Menderes'e derhal cevap verir:

"Muhalefet liderine cevap verirken, 'Halk Partisi düşmüştür. DP iktidara gelmiştir. Binaenaleyh bütün kuvvetlere, Kuvayı Umumiye'ye vazülyettir' dediniz. Bunu derken, Devlet, Hükümet ve Parti mefhumlarını birbirine karıştırdınız. Devlet ve bunun icra vasıtası olan Hükümet başka, Parti başka. Sizin Parti ile bu iki mefhumu karıştırmamız, işte bu davayı yarattı."

Menderes:

"Müsaade ederseniz Reis Beyefendi, hücumlar DP'ye değil, Hükümete ve icraatına müteveccihdir."

Başol:

"Muhalefet Partisi sıfatıyla konuşuyor ve siz de cevap veriyorsunuz."

Menderes:

"DP iktidarda bulunmazsa Hükümete bu hücumlar yapılır mıydı? DP iktidarda olduğu için Hükümete hücumlar yapılıyordu."

Başol:

"Bu ifadenize göre tedahül zaruri olacak."

Menderes'in asıl savunma gerekçesi daha öncede de söylediğimiz gibi *"Radyo devletin malıdır, biz de onu hükümetin icraatını vatandaşa duyurmak amacıyla kullanıyoruz. Muhalefetin böyle bir işlevi söz konusu olamayacağı için eşit kullanmadan bahis edilemez"* şeklinde idi. Bu düşüncenin doğal sonucu hükümetin de radyodan muhalefete çatma ve hatta cevap verme hakkını haiz olmaması idi. Zira, bu iki eylem muhalefete çatmak ve ona cevap vermek, hükümet faaliyetleriyle doğrudan ilgili değildir. Bunlar partiler arasında cereyan edebilirdi. Menderes, böylece parti-hükümet iç içeliğini, radyoyu dilediği biçimde, kullanma bahanesi haline getirmiştir. Halbuki, soruna iyi niyetle yaklaşıldığında çözüm çok basittir. Ama Menderes'in amacı üzüm yemek değildir.

Menderes, basını anlattığımız gibi nasıl kötü niyetle kullanmış ise o tarihlerde ondan daha etkili olan radyoyu da öyle kullanmakta hiçbir sakınca görmemiştir. Hükümet-Parti iç içeliği sonuçta tam bir safsata, laf karmaşasıdır. Pekala, hükümet faaliyetleri radyo aracılığıyla vatandaşa duyurulabilir, fakat muhalefete de söz hakkı tanınabilirdi. Şayet iktidar partisi, kendisine sataşma veya eleştiri olduğunda cevap verme gereğini duyarsa bunu da aynı ölçüler içinde yerine getirebilirdi. Fakat Menderes'in amacı radyoyu sadece DP'nin ve onun hükümetinin sesi olarak kullanmak olduğu için bu gereksiz bahanelerin arkasına sığınmıştır.

Örneğin TBMM'deki bir konuşmasında (30 Haziran 1954) şunları söyleyecektir:

"Onlara göre radyodan mahrum kalırlarsa... memleket zulmete girermiş. Demek ki radyonun mevcudiyetinden evvel ne Amerika'da ne de İngiltere'de seçim ve propaganda yoktu. İşler milletçe malum olmuyordu. Kendi faraziyelerine göre radyonun icadından evvel yapılan seçimler hakkında 'bütün sebepleriyle malûldur' demek lazım geliyor."

Yine 11 Ocak 1952'de TBMM'de aynı tuhaf mantıkla şöyle diyebilmektedir:

retle baltalanmıştır. Basın özgürlüğü 1954 ve 1956 kanunlarıyla kuşa çevrilmiştir. Muhalefet toplantı hürriyetinden de mahrum edilmiştir.” (s. 57)

Rahmetli Aksoy ayrıca

“Bir yarışta gayri tabii olan taraflar için at arabası yahut otomobil kullanması değildir. İki taraf da yarışa aynı vasıtalarla katılma hürriyetine sahipse, kimsenin şikayete hakkı yoktur. Ya radyoda hiçbir taraf faydalanmaz yahut her iki taraf faydalanır. Bir taraf devlet radyosunu ele alıp çeşit çeşit ve saatlerce en kaba parti propagandası yapsın – hem de dini dahi siyasete alet ederek– diğer taraf da kendi görüşünü seçim günlerinde bile halka birkaç dakikacık bildirmeye mezun olmasın ve ondan sonra da seçim eşitliğinin varlığı iddia edilebilsin.” (s. 59)

diyerek mantığını tüm parlaklığıyla Menderes demagojisinin üstüne sürmektedir.

Esasında, Menderes’in asıl amacını ağzından kaçırdığını şu nutkunda yakalamak olasıdır:

“İnönü neden radyoyu muhalefet aleyhinde konuşturuyorsunuz demek istiyor... Memleketin dört bucağında zehirli ve meş’um bir propagandayı o derecede ileriye götürdüler, sanki bugün yarın bu memlekette bir ihtilal kopacakmış gibi... Söylenenlerin yalandan ibaret olduğunu bildirmek için... her zaman kullanacağız.” (Burdur, 15 Ekim 1954)

“Gazetelerin hemen hemen muhalefet hesabına çalıştığını görüyoruz... Bizim radyoda ara sıra konuşmamız olsa olsa ancak onlara bir mukabele teşkil edebilir... Devlet radyosu ne güne duruyordu...” (M. Aksoy, a.g.e., s. 99)

DP’nin amacının ne olduğunu daha 1954’lerde anlamak olası idi. 1954 seçimlerinde radyoda siyasi partilere propaganda için ayrılan saatlerin dışında DP’liler küçük bir kur-

nazlık düşünmüşler ve “DP adayı olan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve diğer Bakanların nutuklarını plaklarla tekrar tekrar vermeye” başlamışlar ve fakat bu kurnazlık CHP’nin itirazı üzerine Yüksek Seçim Kurulunca oybirliğiyle önlenmiştir. (1.5.1954 gün ve 312 sayılı karar; M. Aksoy, a.g.e., s. 117)

Tabii DP buna da “mim koymuş” ve daha sonra çıkardığı 6422 sayılı bir kanunla yargıçlardan intikam almıştır. Yargıtay Başkanı dahil Yüksek Seçim Kurulunun birçok üyesini bu kanuna dayanarak resen emekliye ayırarak hem bu kararın öcünü almış; hem de yargı bağımsızlığına ağır darbe vurmuştur.

Radyo, seçimler esnasında iktidarın ayrıcalıklı hizmetinde bulunmaya devam etmiş ve 1957’de bunun en belirgin örneği yaşanmıştır.

Oy verme gününden 3 gün önce seçim propagandası yasaklanmış olmasına karşın, 1957 seçim günü oy verme sürerken saat 14:30’da radyodan DP’nin önde olduğu sandık sonuçları verilmeye başlanmıştır. 17:05’e kadar süren bu yayın büyük tepkilere neden olmuş ve Fevzi Lütü Karaosmanoğlu’nun suç duyurusuna Ankara’da bir savcı takipsizlik kararı (!) vermiş ve bu da o dönemde radyodan sorumlu Bakan Fatin Rüştü Zorlu için bulunmaz bir kanıt teşkil etmiştir.

Halbuki aynı şikayet için Yüksek Seçim Kurulu daha sonra oybirliğiyle yayını durdurma kararı vermiş, fakat Zorlu o tarihte hiçbir güvencesi olmayan ve Adalet Bakanına bağlı savcının kararını kurul kararına tercihan dayanak olarak göstermiştir.

Tabii devlet radyosunun bu yayını, DP örgütünü hemen harekete geçirmiş; onlar da belediye hoparlörleriyle açıkça oy vermeye gelen seçmenler üzerinde baskı kurmuşlardır. Özellikle Giresun, Diyarbakır, Konya, Ermenek, İstanbul, Çanakkale’de bu yayınlar seçim kurullarına şikayetlere neden olmuştur. DP hatiplerinin bulduğu ilginç slogan şu idi:

“Öğleden sonra radyoda ilan edilecek seçim sonuçlarını bekleyin, ondan sonra karar verin.”

Ve bu tehditin özellikle azınlıklara etkisi azımsanmayacak ölçüde olmuştu.

Yayın devam ederken İnönü, Zorlu'ya telefon açar, o da Yüksek Seçim Kuruluna başvurmasını salık verir (!). (Zira Ankara Seçim Kurulu şikayeti reddetmişti (!) Zorlu, Yassıada'da, *“Seçim sandıklarında oy verme bittiğinde nasıl sonuç duvara yapıştırılarak ilan ediliyorsa biz de aynı hükme dayanarak radyoda yayınladık”* yollu mantık zorlayıcı bir savunmaya sığınmıştı.

Zorlu'nun daha parlak mantığı Yüksek Seçim Kurulu kararını uygulamamak için bulduğu, *“Bunun mühürleri falan mazbut mu, bunları tetkik edin, ondan sonra neşriyatı durdurun”* şeklindeki bahanede görülmüştür. Daha sonra mühürlü karar gelir ve yayın durdurulur. Ancak saat 17:05'tir ve oy verme bitmiştir. Zorlu ayrıca bu kararın hükümetçe alındığını da savunmasına eklemiştir.

Radyodan “Vatan Cephesi” yayınları ise ayrı bir bahistir. Menderes Başol'un “V. C. ne demektir?” sorusuna şu cevabı verir:

“V. C. DP'ye iltihakın (katılmanın) bir müteradif (eşanlamlı) ifadesinden ibarettir.”

DP'ye katılmanın genişliği ne olursa olsun Devlet radyosundan yayınlanmasının –hem de bıktırıcı uzunluk ve sıklıkta– nedeni Menderes'çe şöyle tanımlanmıştır:

“O sıralarda DP'den bütün bütün milletin yüz çevirdiği yayılmak isteniyordu, bunu önlemek için...”

Radyo'da her gün önce katılanların tek tek isimleri okunurken başa çıkamayınca 500 kişi falan yerde, 100 kişi filan yerde DP'ye katıldı şeklinde yayınlara başlandı.

Yassıada kararlarında Vatan Cephesi ile ilgili yayınlar hakkında şunlar söylenmiştir:

“Sanık Adnan Menderes, Balıkesir’de yaptığı bir konuşmada muhalefeti ‘Nifak Cephesi’ diye vasıflandırarak buna karşı bir ‘Vatan Cephesi’ kurulması fikrini orataya atmış, bunun üzerine DP teşkilatı içinde ‘Vatan Cephesi’ adında bir cephe kurmak gayreti baş göstermiş, muhalefet partisinden istifa edenlerle, bu cepheye iltihak edenlerin listeleri de radyoda okunmaya başlanmıştır.

... Şahadetlerine ve dosya münderecatına göre DP Teşkilatı tarafından gönderilen muhalefet partilerinden istifalar ve Vatan Cephelerine iltihak listelerinin doğrudan Başvekalete geldiği, bu listelerin sanık Menderes emriyle hususi kalem müdürlüğünde toplandığı ve DP Genel İdare Kurulu üyelerinden Remzi Birand tarafından incelendikten sonra Anadolu Ajansı’na ve oradan da Radyo İdaresine gönderilerek yayınlandığı, günün muhtelif saatlerinde ajans haberleri arasında okunan bu uzun listelerin halkı sıkıya başladığı sırf bu listeleri dinlememek için halkın radyolarını kapattıkları ve bu yüzden birçok şikayetler gelmeye başlaması üzerine de bu listelerin sonradan ihdas edilen ‘Yurdun Dört Köşesinden Haber’ emisyonunda yayınlanmaya başlanıldığı, bu halin 1.10.1958 tarihinden 6.4.1960 tarihine kadar bir buçuk seneden fazla bir müddet devam ettiği, DP’nin 11.883.800 lira ilan ücreti, 1.775.070 lira belediye harcı ve 236.676 lira damga resmi olmak üzere ceman hazine ve belediyenin 13.845.546 lira zarara sokulduğu tahakkuk etmiştir.”

Radyo ile ilgili Yassıada kararında bizce ilginç olan, DP’nin muhalefette iken iktidara karşı eleştiri konusu yaptığı bir eylemi, kendisi iktidara gelince bizzat işlemesi halini anayasayı ihlal suçunun gerçekleşmesinde maddi olmasa bile manevi unsur olarak değerlendirmesidir.

“DP kurucularından Celal Bayar, muhalefet yıllarında iken, muhalefetin radyodan istifade ettirilmemesini, hükü-

metin muhalefete yaptığı bir baskı şeklinde telakki etmiştir. Sanık Adnan Menderes ile DP Genel Başkan Vekilinin, Hükümet Partisinin radyoda kendisini övmesini, muhalefete konuşma hakkı tanımamasını totaliter bir rejimin vasfı olarak gösterdikleri görülmüş, bu halin anayasaya aykırı olduğunu, böyle bir idarede demokrasiden, insan haklarından ve hürriyetten bahsedilemeyeceğini, bu yoldaki tutumun, ebediyen iktidarda kalmak arzusunun bir tecellisi olduğunu bildirmişlerdir. Buna nazaran DP iktidarının radyo neşriyatı konusundaki yukarıdan beri izah olunan tutumunun anayasaya aykırı olarak totaliter bir rejim kurmak, muhalefeti susturarak daimi surette iktidarda kalmak maksadı ve gayesini hedef tuttuğu bizzat kendilerinin muhalefette bulundukları sıradaki beyanlarından anlaşılmaktadır.”

Menderes de, buna karşılık 1923–1946 arasında CHP yönetiminin de anayasayı ihlal ettiğini şu ilginç gerekçeyle öne sürmektedir:

“1923’te yapılmış olan anayasanın esas unsurunu vatandaş hak ve hürriyetlerine vermiş olduğu kıymet ve orada bunları müeyyidelere bağlamaya çalışmış olması, çok partili hayatın vücuduna, tahassülüne imkan vermek içindir. Ancak 1946’ya kadar çok partili bir hayatın mevcut olmadığına bakılması ve bunların tespit edilmek suretiyle ve anayasanın 1946’ya kadar topyekün ihlal edilmiş olduğunu iddia etmek de hata olmaz zannederim.” (Yassıada, Radyo Davası, Menderes Savunması, s. 152)

Acaba Menderes’in “Tek parti yöneticilerinden 1960’da sağ olanların, İnönü başta tabii; bu gerekçeyle DP’liler gibi Yüce Divan’a sevki gerekirdi” şeklindeki bu savına karşı Başol şu ünlü cevabının benzerini neden vermemiştir, bilinmez:

“Sizi buraya getiren kuvvet, ancak bu kadarını istedi.”

Vatan Cephesi

Bununla ilgili 1958 sonuna doğru Menderes muhalefetin DP'den yüz çevirdiğine ilişkin iddialarını karşılamak üzere Vatan Cephesini kurdıklarını söylemekteydi. Menderes'e göre muhalefet "*Nifak Cephesi*" idi. Ancak DP, Vatan Cephesine katılım sağlayabilmek için kamuya ait tüm idare ve kuruluşlarda personele baskı yaparak onları Vatan Cephesine kaydetmeye ve bunu da radyodan ilana başlamıştı. Aynı parlak buluş, esasen DP mensubu olanlara da uygulanıyordu.

Yassıada kararından bazı alıntılar yapacağız. (Esas No: 961/7) Bu davadaki iddia mahkemece kabul edilmiş ve anayasayı ihlal davası (960/1) ile birleştirilmiş ve o davadaki suçun maddi vasıtası ve vakıası kabul edilmiştir. Muhakeme sırasında bazı ilginç şahit ifadeleri ve kanıtlar dikkat çekmektedir. Bunlar arasında önemlileri şunlardır:

- 1) Sanıklardan eski Etibank Genel Müdürü Burhan Ulutan muhtelif tarihlerde DP Teşkilatına bankadan 50.600 lira para yardımı ve İstanbul'dan Kemal Aygün başkanlığında gelen DP Heyeti için Banka hesaplarından 13.714 lira harcama yapmıştır.
- 2) Ankara Vali ve Belediye Reisi Dilaver Argun, Londra kazasından sonra bir gece geç vakit Menderes'in İstanbul'dan arayarak "*Bu ne münasebetsizlik, bu memlekette Başbakan sen misin yoksa ben miyim?*" diye hitap ettiğini, sebebini sorduğunda, "*Vatan Cephesi kılıcını elinde tutup Halk Partililere ve muhaliflere karşı kullanan ve partimize büyük hizmetleri dokunan Necip Fazıl Kısakürek'i Bolu dağlarında Garibaldi Çetesine mensup bir haydut gibi yakalatmışsınız*" dediğini, kendisinin de bunun sebebini izah ederek "*Keşinleşmiş bir mahkumiyetin infazı için yakalama emri verilmesi üzerine yakalatıp İstanbul'a sevk edildiğini*" bildirince, "*Siz rahatsızsınız*" diye telefonu kapattığını, bir müddet sonra tekrar telefon ederek, yakalama emrinin okunma-

sını istediğini, kendisinin de Emniyet Müdürünü çağırıp yakalama emrini telefonla Adnan Menderes'e okuttuğunu, sanığın Emniyet Müdürüne de çıktığını... (*Vatan Cephesi Davası Kararı Gerekçesi, s. 10*)

- 3) Şahit Odalar Birliği Umumi Katibi Cihat İren, Menderes tarafından Birlik Başkanı ve DP Bursa İl Başkanı Hayri Terzioğlu'na emir verilerek DP'ye geçmesi için zorlanması üzerine görevinden istifa etmiştir.
- 4) Şahit Tarsuslu fabrikatör Sadi Eliyeşil de, Menderes, Kortalan, Medeni Berk vb. tarafından DP'ye girmesi için baskı görmüş ve bir gün Menderes'in daveti üzerine Ankara'ya giderek onun ısrarıyla "Peki" demek zorunda kalmıştır. Bundan sonra DP için 500 bin lira istemişler, parasının olmadığını söylemesi üzerine İş Bankası'ndan kredi sağlamışlar, ancak parayı ödemedi 27 Mayıs İnkılabı meydana gelmiştir. (*Karar, s. 11*)
- 5) Şahit Kırşehir Belediye Başkanı Vehbi Demir, birçok ısrar sonucu Millet Partisi'nden istifa ettiğine dair bir kağıdı imzalayıp Burhan Ulutan'a vermiş, bunun üzerine Menderes kendisine teşekkür edip elini sıkışmış, fakat verilen söze rağmen istifa radyoda ilan edilmiştir. (*Karar, s. 11*)
- 6) Şahit Vehbi Koç, 1954'ten itibaren DP'ye katılması için sürekli baskı görmüş ve fakat hepsine dayanmıştır. Hatta Menderes'e DP'ye girmesindeki sakıncalar anlatılınca, o da bunu kabul eder görünmüş; ancak konu tekrar 1960'da Kemal Aygün aracılığıyla gündeme gelince Koç, CHP'den istifa etmiş ve fakat DP'ye katılmamıştır.
- 7) Şahit Manisalı Tüccar Mehmet Adanalı (İnönü Manisa'ya gidince onun evinde kalırmış) aynı baskılarla, CHP'den istifa ettirilmiştir.
- 8) Şahit Ankara Belediye Su İşleri Müdürü Eşref Özant, Bahçeler Müdürü Hayri Çeçen, Gençlik Parkı Amiri Bilal Eren, EGO Genel Müdürü Hüsrev Ekicioğlu, Şoför Hasan Taymaz, eski Ankara Vali ve Belediye Başkanı Dilaver Ar-

gun'dan; İstanbul eski Belediye Reisi Yardımcısı Fuat Üst ve Personel Müdürü Hayrettin Lokmanoğlu, Hukuk İşleri Müdürü Turhan Gürsu, Sağlık İşleri Müdürü İzzet Niyazi Erkan, Ömür Kliniği sahibi Pakize Tarzı, İstanbul Belediye Başkanı ve DP İl Başkanı Kemal Aygün'den baskı görmüşlerdir.

- 9) Özellikle İstanbul Vilayeti Umumi Meclis Üyesi İsmet Yaşinel önce DP'ye kayıtlı iken CHP'ye geçmiş ve o da büyük baskı görmüştür. Galata'da işsiz güçsüz, zorba takımından bazı kimselerin Vatan Cephesine girip Menderes'e katılım ve bağlılık telgrafi çektiklerini, Menderes'in bunlara memnuniyet ve gözlerinden öptüğünü bildiren cevaplar verdiğini, bu kimselerin bunun üzerine tüccar ve esnafı haraca kestiklerini; vermeyenlerin camlarını kırdıklarını; şikayet üzerine karakola celp ettiklerinde, Menderes'in telgrafını göstererek serbest bırakıldıklarını bu şahit nakletmiştir.
- 10) Şahit Zekai Kılınç ve Faruk Gerçekker de ikamet ettikleri Etiler'de 4 yıldan beri yol, elektrik, su ve otobüs yok iken Kemal Aygün'e gidip DP'ye girelim siz de bunları yapın dediklerini Kemal Aygün'ün kabul etmesi üzerine Etiler'de 2 Nolu Semt Ocağını açtıklarını ve hemen tüm hizmetlerin getirildiğini nakletmişlerdir. (*Karar, s. 15*)
- 11) Şahit DTCF Profesörlerinden Emin Bilgiç ve Hasan Eren, bir fikir dergisi (bu iki hoca tutucu, milliyetçi eğilimlidirler) çıkarmak için Mehmet Akın'a (Sümerbank Genel Müdürü, DP İl Başkanı) başvurmuşlar, DP'ye girme karşılığı yardım almışlar; katılım yazıları daha sonra başlığı Menderes'e hitap eder şekilde değiştirilip radyoda okunmuştur.
- 12) Opera sanatçılarının öyküsü ise çok ilginçtir: Bunlar da aynı vaatlerle DP'ye katılmışlar fakat radyoda Vatan Cephesine katıldıkları şeklinde haber yayımlanmış, bunun üzerine gazetelerde kendilerine hücumlar başlamıştır.

Burhan Belge bunları korumasına almış ve DP'ye giriş nedenlerini açıklayan bir radyo konuşması hazırlayarak Opera Sanatçılarına radyoda okutmuştur.

Etibank ve Sümerbank, o tarihlerin iki önemli İktisadi Devlet Teşekkülüdür. Tam bir partizanlık yuvası haline getirilmiş; hemen tüm memurları Vatan Cephesine zorla sokulmuşlardır ve kanunsuz birçok harcama yapılmasına aracılık etmişlerdir.

Vatan Cephesinin öyküsünün bir bölümüne değindik. DP'nin son günlerinde özellikle radyodan bıktırıcı yayınlara neden olan bu Menderes buluşu, DP için siyasi tarihte olumsuz izler bırakmıştır.

Menderes'in özellikle Necip Fazıl'ı böylece el altından korumaya alıp, örtülü ödenekten beslemesi ve hele bir yargı kararına dayanan yakalama emrini önlemeye çalışması siyasi ahlak bakımından çok çarpıcı bir örnektir.

Bugün, hunharca işlenmiş yüzlerce cinayet failleri Hizbullahçılar'ın Necip Fazıl'ın Akıncılar'ından gelmekle övündükleri düşünülürse, DP'den başlayan İslamcılık serüveninin nerelere ulaştığı ibretle gözlenebilir. Hele hele Menderes'in Necip Fazıl'ı "Garibaldi Haydutu"na benzetmesi de anlaşılan içkili bir gecenin şaşkınlığı sonucudur. İtalya'nın ulusal kahramanını Necip Fazıl gibi kumarbazlıktan sanık bir din tüccarına benzetmesi sık sık sergilediği, onun deyimiyle "*malumat fûruş*"luk (bilgi satıcısı) örneğidir.

HAKİM TEMİNATI (YARGIÇ GÜVENCESİ) VE DP’NİN YARGIÇ KIYIMI

DP döneminde çok sözü edilen “yargı ve yargıç güvencesi” o günlerin diliyle “*hakim ve kaza teminatı*” daha çok basınla ilgili davalarda gündeme gelmişti.

Tabiatıyla birçok siyasi olayda da, yargı ve yargıçların güvenliği iktidarın dilediği yönde karar çıkarmasını sağlamak için yaptığı baskılar nedeniyle çok tartışılmış idi. Örneğin, seçimler zamanında, propaganda konuşmaları veya toplantılar ve siyasiler hakkında yapılan kovuşturmalarda, hakimlerin durumu en az olayın ve sanığın kendisi kadar konuşulur olmuştur. Özellikle muhaliflerden Osman Bölükbaşı ve Kasım Gülek sık sık yargıç karşısına çıkarlardı.

Yassıada davaları sırasında Asım Ruacan’ın Celal Bayar’dan naklettiğine göre 1954 seçimlerinde Celal Bayar’ın Bursa’da seçime 3 gün kala, yasak dönem içinde konuşmak istediğini; bunun İl ve Yüksek Seçim Kurullarınca yasaklandığını, Bayar’ın yasağı dinlemeyip konuştuğunu öğreniyoruz.

Bu ifade DP’nin 1954 ve 1956’da Yargıtayda yaptığı büyük temizlik (!) hareketini nakleden Ankara Barosu eski Başkanlarından Asım Ruacan’nın aşağıdaki sözleriyle doğrulanmaktadır. Asım Ruacan’ın Yassıada’daki ifadesi:

“1954 senesi seçimlerinin ertesi günü, yani 3 Mayıs 1954, Atatürk Orman Çiftliği’nde yemekteyiz, biraz sonra Celal Bayar da geldi, masamızdakiler davet ettiler.

... Osman Şevki Çiçekdağ (Adalet Bakanı) ile konuşmalarımızda bir Mazıdağ Hakimisi meselesinden söz açıldı... Söz takibat yapılması veya soruşturma açılmasına intikal edince, bu mevzuda konuşulurken Celal Bayar büyük bir asabiyetle O. Ş. Çiçekdağ’a hitaben ‘Bu hakimlerin bizle alıp veremedikleri nedir? Davalarımız olur daima iktidar aleyhi-

ne mütalaa ederler, karşı partiden mütemadiyen adaylıklarını koyarlar, karşımıza çıkarlar ve benim Bursa'da vermek istediğim nutku men etmeye çalışırlar, men kararı verirler, Yüksek Seçim Kurulu da bunu tasdik etmiş, elbette dinlemedim, nutkumu verdim. Bu hakimler hakkında bir şeyler yapmak lazım' dedi.

... Bayar masada olan DP İl Başkanı Şemsi Demirkan'a döndü: 'Şemsi Bey Saraçoğlu mahallesinin reyleri ne halde' dedi. O da 'Efendim tahmin buyurduğunuz gibi hepsinin reyleri muhalif çıktı' dedi. Bayar: 'Görürler o nankörler, devletin evinde oturup da bizim aleyhimizde rey kullanmayı' dedi.

... Bununla da kalınmadı; hakikaten tanıdığım zevattan Zeki Kumrulu, Ankara'nın en iyi hakimlerinden idi. Salih Türkmen yine Ankara'nın sevilen hakimi idi, sonra Cemil Milli, sevdiğimiz, saydığımız hakimlerdi, bunlar Halk Partisi adayı olarak seçimlere iştirak etmişlerdi. Bir hafta içinde faal vazifelerinden alınarak raportörlüklere nakledildikleri halde... DP'den seçimi kazanamamış olanlar temyiz hakimliklerine, hatta birer derece terfi ile reisliklere, başmüddeiummiliğe tayin edildiler.

... Yüksek Seçim Kurulunu teşkil eden zevat Temyiz Mahkemesi azası olduğu için Emeklilik Kanunu'nun 39. maddesini Temyiz Mahkemesine de teşmil eden tadilat yapıldı. Bu Haziranın 20 ile 25'i arasında bir tarihi taşır. Yani hakimlere bir şey yapılmalıdır sözü 3 Mayısta (1954) konuşuldu... kısa zamanda kanunlaştı...

... Yine Temyiz Mahkemesinde bir kısım hakimlerin tahrip edilir şekilde siyasi maksatlarla tekaüt edilmesi üzerine temyiz hakimleri 'Gidelim bu maddeyi tatbik eden makama rica edelim, bu tatbikat yanlış oluyor, kıymetli elemanların ziyanına mucip oluyor, çalışma hevesini kırıyor' demişler. Bu toplantıyı ve konuşmayı bir kazan kaldırma, bir isyan gibi gördüler ve bunu takip eden en kısa zaman-

da Temyiz Mahkemesinin belini kıracak şekilde ağır bir darbe vurdular.

Başta Başreis olmak üzere, Baş Müddeiumumi ve birkaç Daire Reisini emekliye sevk ettiler. (Asım Ruacan, *Anayasaya Aykırılık*, 23 Haziran 1961, 25. oturum, c. IV., s. 2184–2188)

1959 yılına ait hatıra defterinde Refik Koraltan'ın cümleleri:

“Temyiz 3. Ceza Dairesi Reisi Celil Cevherioğlu bugün amme nizamının muhafız ve müdafilerinden, böylece CHP aleyhinde ve yine bu sebeple Başvekilin hayranıdır. DP'nin samimi dostudur ve bu sebeple Temyiz Başreisliğine Başvekilin namzedi olarak düşündüğünü Adliye Vekiline söylemiştir.”

Yargıtay Başkanlarından Recai Seçkin'in *Yargıtay Tarihi* adlı (1967) kitabından DP'nin daha doğrusu Bayar ve Menderes'in Yargıtay'da yaptıkları tasfiyeyi anlatan satırları aktarıyoruz:

“Söz konusu 39. maddenin (b) fıkrası 23.6.1954 günlü ve 6422 sayılı Yasa ile değiştirilerek, gerektiğinde emekliye ayırabilme hükmünün Yargıtay ve Danıştay hakimlerini de kapsamı içine alması sağlanmıştır. Sözü edilen hüküm, o zamanki Anayasa'nın (1924 Anayasası'nın) 54. maddesindeki hakimlerin belli durumlar ve usuller dışında işlerinden çıkarılmalarını (azledilmelerini) yasak eden hükmüne aykırı bulunmaktaydı. Çünkü ne gibi şartlar altında hakimlerin Bakanlıkça emekliye ayrılmalarının gerekli sayılacağı, metinde açıklanmış değildi. Söz konusu fıkra hükmünün 1954'te değiştirilerek Yargıtay ve Danıştay hakimlerini dahi kapsamına alması ile Anayasa'ya aykırı durumun uygulanma alanı büsbütün genişletilmiştir. Bundan başka bu 6422 sayılı Yasa ile eklenen hükümde emeklilik işlemlerine karşı dava açılmayacağı Yasa metninde de açıklanmıştır.

“Her nedense Danıştay’a hiç uygulanmayan gerekli görüldüğünde emekliye ayırma hükmü, 27.5.1960 Devrimine değin Yargıtay’a çok kez uygulanmıştır. İlk uygulamada 4. Ceza Dairesi Başkanı Profesör Vehbi Yekebaş ile dört Yargıtay üyesi, daha sonraki uygulamada 3. Ceza Dairesi Başkanı Baha Arıkan’la 2. Ceza Dairesi Başkan vekili Sakıp Güran, 3. uygulamada Yargıtay 1. Başkanı Bedri Köker, Cumhuriyet Başsavcısı Rifat Alabay, 5. Ceza Dairesi Başkanı Haydar Naki Yücekök ile birkaç üye ve bu arada Yargıtay’ın ilk kadın üyesi Melâhat Ruacan, dördüncü uygulamada yine 4. Ceza Dairesi Başkanı olan Cemal Köseoğlu ile birkaç üye emekliye ayrılmışlardır. Büyük Millet Meclisi’nin az yukarda anılan 1728 sayılı ve 16.5.1951 günlü kararında idarenin her hangi bir gerekçe göstermesine ihtiyaç bulunmadığı bildirilmiş olduğundan ve daha önceki uygulamalarda da böyle bir yol tutulmuş bulunmadığından, bu emeklilik işlemlerine ilişkin kararnamelerde veya bunları bildirmek üzere ilgililere gönderilen yazılarda hiçbir gerekçe gösterilmiş değildir. O zaman dolaşan söylentilere ve çevrede genellikle hakim olan kanıya göre bu emeklilik işlemlerinin çoğunun gerekçesi, o zamanki iktidarda sözü geçen bazı yetkili kimselerin Yargıtay’dan çıkan birtakım kararlardan memnun kalmamış olmalarıdır. Yalnız Birinci Başkan Bedri Köker ve onunla beraber emekliye ayrılanlar için o zamanlar devlet radyosu yayınlarında (isyan hareketi) olarak nitelendirilen bir olayın emekliye ayrılma gerekçesi sayıldığı, Yargıtay çevresinde ileri sürülmüştür.

Radyoda anılan olay şudur: Mayıs 1956’da çıkarılan emekliye ayırma kararnamesinin Yargıtay’a bildirilmesi üzerine Genel Kurul salonunda toplantıya çağrılan Genel Kuruldan bazı Başkan ve üyeler, kararnamede Bakanın yanılmış olduğu yollu görüşler ileri sürmüşler ve sonuçta, durum üzerinde Adalet Bakanının dikkatinin çekilmesi ve kararnameyi değiştirmesinin kendisinden rica edilme-

si için Kurulca Adalet Bakanıyla görüşülmek üzere randevu istenmesini kararlaştırmışlar, Bakanın randevu vermeyi reddetmesi sonucunda dağılmışlardı. Ortada, değil hukuk anlamında, eylemli anlamda dahi isyan denilebilecek hiçbir şey yok iken devlet radyosunda her nedense isyan olarak nitelendirilmiş, aradan birkaç gün geçtikten sonra Radyo, Birinci Başkan Bedri Köker'in Bakanlıkça yapılan emekliye ayırma işleminin Bakanlığın kanuni yetkisi içinde yapılmış olduğunu bildiren sözlerini yayınlamıştır. Bu sözlerin yayınlanmasından önce Birinci Başkan Bedri Köker ile Birinci Hukuk Daire Başkanı Suat Bertan'ın Başbakan Adnan Menderes tarafından kabul edildiklerini, Yargıtay'daki toplantının esas niteliğinin bu başkanlarca Başbakana anlatıldığını ve sonuçta Birinci Başkanca radyo yayını dinledikten sonra, başkalarından ve Suat Bertan'dan öğrendim. Birinci Başkanın emekliye ayrılması, kendisinin yazısının radyoda okunmasından 5–10 gün kadar sonra olmuştur.”

Biraz sonra Menderes'in bu iki yüksek yargıcı nasıl tuzağa düşürdüğünü ve DP Meclis grubunda konuyla ilgili konuşmalarını göreceğiz. Ondan önce ifadelerine başvurduğumuz bazı ilgililerin ve Asım Ruacan'ın aktardıklarına göre Cumhurbaşkanı Bayar'ın da bu olaylarda etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece Yassıada'da tarafsızlığını koruduğu yolunda yaptığı savunmalarda Bayar'ın içtenliği şüphe uyandırmaktadır.

Örneğin Yargıtay tasfiyesi sırasında emekliye sevk edilen 3. Ceza Dairesi Başkanı Baha Arıkan'ın oğlu Ziya Arıkan, 50 küsur yıl sonra bazı noktaları açıklığa kavuşturmuştur:

“Babam Rahmetli Baha Arıkan'ın 1956 yılında resen emekliye sevk, basın davalarında 3. Ceza Dairesinde genelde 2/3 gibi bir oy oranıyla DP'nin istediği yönde kararlar çıkmaması nedeniyledir. Babamın emekliliğe sevk ile bu oran tersine dönmüştür. Çünkü babamın yerine Başkanlığa getirilen Cemil Cevherioğlu DP'ye yakınlığı ile biliniyordu.

Bir diğ er anım da şudur: Bayar her yıl bir kere Yargıtay üyelerine Köşk'te yemek verirdi. Birisinde Bayar, babamın koluna girer ve Hüseyin Cahit Yalçın ile babamın arasındaki eski bir anlaşmazlığa değinerek hakkındaki ceza davasına sözü getirir.

Babam da 'Ben Hüseyin Cahit'i hiç sevmem ama o iş başka, dava başka' der. Bayar hemen kolunu çeker. Babamın emekliliğinin nedeninin basın davalarında ve Yüksek Seçim Kurulunda oyunu kullanışıyla ilgili olduğı kanısı bizde yerleşmiştir."

DP'nin tüm siyaset ve demokrasi tarihinde kara bir leke olarak geçecek bu "tasfiye" hareketi, en yüksek yargı organına karşı yapıldığından, hem çok önemlidir ve hem de çok belirleyicidir. 1950–1960 arası demokrasisinin niteliğı hakkında bir fikir verecek niteliktedir.

Emekli Yargıtay üyelerinden Kahraman Koç da *Yargıtay'ın 135 Yılı* adlı kitabında bu olayı şöyle nakleder:

"Bir gün Yargıtay'dan birisi ikinci Başkan (yani daire başkanı) ikisi üye üç zat meşhur 39. madde ile emekliye sevk edildiler. Bu işten hepimiz üzüntü duyduk. Bir saat sonra Birinci Başkanlık Başkâtibi rahmetli Necmi Bey daireleri doluşarak Genel Kurul salonunda toplanmamızı Birinci Başkanın rica ettiğini söyledi. İşleri bırakıp gittik. Aşağı yukarı toplantıya başkanlar ve üyelerin çoğı katılmışlardı. Konu emekliye sevk edilen arkadaşlara karşı yapılan muamele ve bundan doğan ve içten duyulan hüznün ifadesi idi. Konuşulanlar emekliye sevk edilen arkadaşların kimliklerinden, seciye ve ahlâklarından, bilgilerinden, tarafsızlıklarından ve yerlerinin doldurulamayacağından, bu gibi işlerde hiç olmazsa Yargıtay Başkanının mütalâasının alınması gerektiğinden, hükümetin böyle tasarruflarla hakimleri yaraladığından ve meslekten soğuttuklarından söz ederek bu yoldaki matemın Başkanlığa duyurulmasını istediler.

İşte ertesi gün gazetelerin Temyiz İsyanı olarak niteledikleri olay budur. Ancak Başbakan ertesi gün Temyiz Başkanını davet edince sayın Suad Bertan ile birlikte giderler, durumu etraflıca izah ederler. Bunun üzerine Başbakan iki zata kahve içirtip 'Bu bir samimi toplantı imiş, siyasi cephesi yokmuş' diye güler yüzle kendilerini yolcu eder. Fakat ne yazık ki o akşam Birinci Başkan da dahil yedi zat 39. madde ile emekliye sevk edildi. Bunların içinde kıymetli arkadaşım İlhan Bey de vardı. Akşam radyosu ile durumu öğrendik. Ertesi sabah rahmetli İlhan bana şöyle söylüyordu: 'Emekli olduğuma değil de bu işi mahalle bakkalından öğrendiğime yanyorum, ne olurdu daha önce sizi emekliye sevk ettik diye bir yazı ile durumu bildirselerdi' diyordu. Bu emekliye ayırılan yedi zat hakikaten değerli, temiz bir vicdan sahibi, bilgili ve tam manası ile yetişmiş kimselerdi ve haksızlığa asla göz yummamışlardı. Ama, onların gidişi geride kalanları hiçbir zaman korkutmadı. Riyaset makamına gidip elini öperek Bedri Beyefendi'yi uğurladık, hakimliğim süresince başkanlığını hep arayıp durduk.

Çünkü o, Birinci Başkan, Yüksek Seçim Kurulu, Ayırma Meclisi Birinci Bölüm ve Genel Kurul, Hakimler Haysiyet Divanı, Avukatlık Haysiyet Divanı, Hukuk ve Ceza Genel Kurulu Başkanlıklarını hiç aksatmadan yürütmüştü."

Menderes'in Yargıtay'a Karşı Bu Tutumu Nereden Kaynaklanıyordu?

Menderes bilindiği üzere dönem dönem farklı düşünceler öne sürse de, iktidarının ilk yıllarında işler iyi giderken yargı ile fazla sorunu yok gibi görünmektedir.

26 Kasım 1951'de Meclis'te "Hükümet, BMM'nin icra kuvveti, adalet ise kaza kuvvetidir. Kaza doğrudan doğruya size bağlıdır ve onun murakabesi BMM'ne aittir." (c. III. s. 463) dese de,

adaletten şüphe eden bir milletvekili arkadaşına Meclis'te "... Adaletten şüphe etmek hakkını milletvekili sıfatının dahi kendisine bahşetmemiş olduğunu kendisine hatırlatırım" diyecektir.

Ancak daha sonra, basınla sorunlar yaşamaya başlayınca yargı ile de arası bozulacaktı:

"Mebuslar trabzan babası, işte bir delik aşağıdan bir delik yukarıdan' ondan sonra 'Bu keratalar böyle yaptı, öteki keratalar da şunları yaptı' diyor. Bütün bunları ihtiva eden mecmuayı küfrü mahkemeye veriyoruz. İstanbul'da bir hakim hanımefendi buna 10 gün ceza veriyor ve tecil ediyor.

Arkadaşlar bu yazılarda hakaret yokmuş. Deyyus, pezevenk demekte hakaret yokmuş...

Evet Dazıroğlu davası, 'Bir kara çete iktidarı bastı aldı,' yazı bu. (F. Rıfki Atay'ın Dünya gazetesindeki makalesi.) Hakim buna karşı diyor ki, sen diyor, öteden beri milli menfaatleri müdafaa eden bir adamsın, kahramansın, (Faliş Rıfki Atay'ı kasdediyor) elbet bunda da milli bir hizmet vardır. Eloj yapıyor. Hakim maznunu elojla (övgü) beraat ettiriyor. Bu dünyanın hiçbir yerinde görülmuş olay değildir.

Bu hakimin hanımı yanılmıyorsa o zaman Halk Partisi'nde vazifeli idi. O zaman kendisi de Halk Partisi'nin namzedi idi, yanındaki iki azası da Halk Partisi'nin namzedi idi. Yani Ankara'nın göbeğinde bir Ağır Ceza Mahkemesi değil, adeta bir Halk Partisi anonim şirketinin bir merkezi teessüs etmiş. (NUVİT YETKİN: Fakat Temyiz tasdik etti) Müsaade buyurun efendim, ben konuşacağım.

Hakim istiklali, hakim teminatı. Bu anayasaya aykırı bilmem ne... Sizin karşınızda hakim teminatı diye çıkıp, sizin selahiyetinizi aşarak ve sizi anayasanın asla istihdaf etmediği (amaçlamadığı) bir duruma düşürmek suretiyle bir mecburiyet karşısında bulundurur gibi bir tavır almakta- lar... BMM elbette tedbirleri almakta gecikmez.

Hakime de mahkuma da dur demek zamanı gelmiştir ve BMM bu 'dur emrini' verdi. O sahte kahramanlıkların her biri saklanacak bir delik bulmak üzere hâlâ fîrardadırlar. Hiç kimseye farklı muamele yapılmış değildir. (Sırrı Atalay: Halk Partisi adaylarının hepsi vekalet emrinde. Mehmet Kartal: Yüz tane söyleyebilirim) Kürsüye gelin söyleyin.” (c. V. s. 263, 20 Şubat 1955)

Esasında Menderes, Emekli Sandığı Kanunu’nun meşhur 39. maddesini 1954 seçimlerinden hemen sonra değiştiren Meclis’te yaptığı konuşmada, bakanlık emrine alınacak hakimler arasında yüksek hakimlerin olmayacağını hükümet adına belirtmişti (5 Temmuz 1954):

“Temyiz Mahkemesini de gayet tabii olarak bunun şumulü dışında bırakmak lazım geldi.”

Ancak Menderes’in düşünce yapısındaki çarpıklık yine de sırtıtmaktadır:

“Daha dün memur olarak aldığım hakim takdir sahasında istediğini yapıyor da bir hükümet, binbir tecrübeden geçmiş mebus olmuş, mebuslar arasında seçilerek her gün huzurunuzda imtihan veren, bütün hareketleri üzerinde milletin, matbuatın dikkati adeselenmiş olan hükümetin niçin doğru hareket etmeyeceği fikri geliyor?”

Burada biribirine karıştırılan yargı–yargıç ile siyaset–siyasinin görev–hizmet kavramları arasındaki farklılıklardır. Birisine yükletilen görev “adalet dağıtmak” diğere ise siyasi yönetimdir. Her ikisinin yapısal farkını düşünmeden, benzerlik kurmak çok renksiz bir demagojidir. Üzerinde söz etmeye bile değmeyecek bu talihsiz karşılaştırma Menderes’te sık rastlanan tutarsızlıklara bir örnektir.

Nitekim, Yargıtay’daki bu tasfiye hareketlerinde, Başbakan ve onun adeta oyuncağı olan siyasi kimlikli Profesörü Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk, bu takdir hakkını kötüye kullanmışlardır.

Tasfiye edilenlerden Baha Arıkan ile ilgili gerçek “saik”in ne olduğunu anlatmıştık. Bu kere Haydar Naki Yücekök ile ilgili edindiğimiz bilgiler de buna koşuttur: H. Naki Yücekök, o dönemin ciddi, vakur biraz da asık yüzlü yargıçlarındandır. Özel ilişkilerine çok fazla dikkat eden biraz da kapalı bir yaşam sürmektedir. Örneğin 1954 yılında Bayar’ın ABD dönüşü Esenboğa’da karşılanması davetine haklı olarak katılmamıştır.

Yine Haydar Naki Yücekök’e ait bir anekdotu aktaralım: Rahmetli bir gün oğlunu okula götürürken, Menderes ile onun meşhur yürüyüşlerinde karşılaşırlar. Yücekök, herhangi bir tepki göstermeden yoluna devam eder. Menderes arkasından seslenir: “*Ne o Haydar Bey, selam sabah yok mu?*” Haydar Bey gülümseyerek yoluna devam eder. Bu, kuşkusuz vakur bir yüksek yargıçtan beklenen olumlu bir davranıştır. Böyle fırsatları hiç kaçırmayan, Menderes’le görüşebilmek, ona görünebilmek için olmadık tertipler hazırlayan küçük çaplı nice insan bilinmektedir. Okurlara örnek olması dileğiyle sunarız.

Yine Baha Arıkan gibi (belki de aynı gece) Yücekök de Çankaya Köşkü’nde Bayar’ın basından şikayetlerinden ve hele hele Yargıtay üyelerinden basına karşı yardım istemesinden rahatsız olup daveti erken terk eden birkaç yüksek yargıçtan biridir. Muhtemeldir ki, tasfiye edilecekler listesine dahil edilmesine etken olan bir diğer neden de, Falih Rıfkı Atay’ın DP’lileri çete olarak nitelemesiyle ilgili davanın Yargıtay’da onun dairesinde Menderes’in istediği yönde karara bağlanmamasıdır.

Dazıroğlu’nun başkan olduğu Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesinin öyküsü ilginçtir. Gerçekten Menderes’in söylediği gibi Başkan Emin Ali Dazıroğlu, Cemil Milli ve Zeki Kumrulu CHP’den 1954 yılında aday olmuşlardır. Ama üçü de ne yazık ki, seçilememişlerdir. Fakat Menderes tabii onlara dünyayı dar etmiştir. Asım Ruacan’ın Yassıada’daki ifadesine gö-

re DP'den aday olanlar ise örneğin Rifat Alabay Yargıtay Başsavcılığına (2 yıl sonra 1956 tasfiyesinde bu savcı da emekliye sevk edilmiştir), Sakıp Kınoğlu Yargıtay üyeliğine yükselti olarak atanmıştır.

Rahmetli Zeki Kumrulu'nun öyküsü ise en ilginçlerinden biridir. Bu müstesna hukukçu CHP eğiliminde olmasına karşın hiçbir etki altında kalmayan dürüst, cesur ve çok bilgili bir yargıçtı. Örneğin Ahmet Emin Yalman'ın Malatya suikastı davasında teknik hukuki nedenlerle Necip Fazıl Kısakürek'in tahliyesi yönünde oy kullanmıştır. Gerçekten A. Emin Yalman'ın öldürülmesine çağrı çıkaran yazıdaki imza N. Fazıl Kısakürek'e değil Abdurrahman Şeref Laç'a aittir. N. Fazıl, *Büyük Doğu*'nun imtiyaz sahibidir, bu nedenle tutuklanmıştır. Teknik hukuki nedenin bu olduğunu sanıyoruz.

Yine Kumrulu, 1950'nin başlarında Ankara Cumhuriyet Savcısı yardımcısı iken, Cumhurbaşkanı Celal Bayar bir gün kendisini Hipodrom'a çağırarak Ticanilerin Atatürk büstlerine saldırmalarıyla ilgili açılan kovuşturmalar hakkında bilgi sorar ve kendisinden bu konuda dikkatli ve duyarlı olmasını rica eder. Kumrulu zaten dikkatlidir ve hele devrimler konusunda çok duyarlıdır.

Melihat Ruacan da, Yargıtay üyeliğine DP zamanında seçilmiş "dünyanın ilk kadın yüksek mahkeme üyesidir." Bir an için Menderes bu kıyıma Ruacan'ı dahil ederken acaba bu yüksek onurun farkında mı idi, diye düşündükse de, rahmetlinin aynı zamanda Türkiye'de de ilki teşkil ettiği ve Asım Ruacan'ın eşi olduğu aklımıza gelince, bir kere daha Menderes'i mazur görme kıvancını yaşayamadık.

Ruacan'a ait bir anı da şudur: Emekliye sevkinden sonra Dünya Kadın Hukukçular Federasyonu'ndan bir heyet dünyanın ilk kadın Yüksek Mahkeme Hakimini ziyaret etmek ister. Melihat Hanım, bu sıfatını biraz da onur kırıcı şekilde yitirdiğini saklamak için konuklarını evinde ağırlar ve yük-

sek yargıçlığının sona erdiği izlenimini sırf ülkesinin saygınlığı için vermez.

1956 Mayıs'ında emekliye çıkarılan 16 hakimden birisi de, Gönen Asliye Hukuk Hakimi Necati Yücel'dir. Adli tatilde bir ceza davasına bakmak ve DP İlçe Başkanını mahkum etmek talihsizliğine uğrar. Bu da onun emekliliğine neden olur, yaşı o tarihte 56'dır. İlçe Başkanının tevkif edilerek hapishaneye konulması –belki de saçlarını kesmişlerdir– DP'lileri iyice kızdırmış olmalıdır. Bu sanık daha sonra DP'den Balıkesir Milletvekili seçilmiştir...

Basına Göre Olaylar

Recai Seçkin'in makalesinde kaynak olarak gösterilen *Zafer* ve *Ulus* gazetelerinde eğilimlerine göre haber ve yorumlar yer almaktadır.

Zafer gazetesi, olayı daha çok “Bakanın kanunen haiz olduğu bir yetkiyi kullanmasına” indirgemektedir. *Ulus* ise hem “görülen lüzum üzerine emekli sevk yetkisini” anayasa-ya aykırı saymakta; hem de Bakanın bu yetkiyi kullanırken siyasi nedenlerle hareket ettiğini öne sürmektedir.

DP içinde de olayın bazı hoşnutsuzluklar yarattığı duyulmaktadır. Baro genel kurullarını toplamak için avukatlar imza toplamakta ve fakat Adalet Bakanlığının uyarıları ile karşılaşmaktadırlar.

Yargıtay Başkanı Bedri Köker ile 2. Daire Başkanı Suad Bertan'ın Adliye Bakanı ve Başbakanı yaptıkları ziyaretlerden sonra 1. Başkanın şöyle bir düzeltmesi yayınlanıyor:

“İcranın tamamen kanuni olduğundan küçük bir tereddümüz dahi bulunmayan bir tasarrufu münasebetiyle Sn. Adliye Vekilimizden sırf bir ricada bulunmak için vaki mülakat talebimiz dolayısıyla yapılan neşriyatın yalnız tefsir ve tesirlere ve Temyiz Mahkemesinin manevi hüviyetinin bahis ko-

nusu edilmesine sebebiyet vermesi keyfiyeti yukarıda belirttiğim manada meselenin kısaca tavgizini telkin etmekte olduğundan beyan ve tavgizimin... duyurulmasını rica ederim."

Bu mektupta Menderes'in etkisi sezinlenmektedir. Zor duruma düşürdüğü hasımlarından, böylesine itiraflar içeren mektuplar almakta –genellikle yayınlanmayacağı vaadi ile– daha sonra bunları “âlâyı–ı vâlâ” (gösterişli şekilde) ile yayınlamaktadır.

Anlaşıldığına göre Menderes araçlar kullanarak ayağına çağırıldığı Köker ve Bertan'ı çok iyi karşılayıp, tatlı vaatlerde bulunmuş ve itiraf mektubunu aldıktan kısa bir süre sonra –Recai Seçkin de bunu doğrulamaktadır– öldürücü darbeyi vurmuştur. Tabii siyasi hasımlarına karşı kullandığı bu “Makyevelvari” yöntemi, yüksek yargıçlara reva görmesi, uzun erimde Menderes'e çok şey kazandırmamıştır.

İşin acı yanı, daha ilk başta Adliye Bakanı randevu veremince, Köker büyük üzüntüye kapılır ve iki gün evinden çıkmaz ve telefonlara cevap vermez. Menderes, Bedri Köker'e Reşat Ağrıboz (Benerli) adlı kuzeni (Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı sırasında Sanayi Genel Müdürü idi) aracılığıyla ulaşır ve görüşmeleri için ısrar ve ricada bulunur. Karşılaşma fevkalade dostça ve neşeli şekilde geçer ve Menderes konuklarını bir anlaşmayı akla getirecek şekilde nezaket ve sıcaklıkla uğurlar. Arkadan “tavgiz” yayınlanır ve birkaç gün sonra da Menderes'in beklenen bombası patlar.

Kısa bir zaman içinde yargıçları özellikle Yargıtay'ı bu meşhur 39/6 madde kapsamına alıp almamakta tereddüt geçiren Menderes, –zor kurtulduğu 1955 Aralık grup isyanından sonra kurduğu IV. Hükümet programında aksini vaad etmişti– sonunda yine bildiği gibi hareket etmiştir.

Menderes pekala bilmektedir ki, yargıçlara tanınan güvence, görevlerini hiçbir etki altında kalmadan en iyi şekilde yerine getirmeleri içindir. Üstelik yargı gibi yaşamsal bir iş-

levidir söz konusu olan. Hatta Menderes'ten bu düzenlemeye yargıçları dahil etse bile yetkiyi kullanırken, “siyasi nedenlerle” sindirmek yerine asıl amaç olan tembel ve işe yaramazları tasfiye ile yetinmesi beklenirdi. Halbuki, en değerli ve çalışanları özellikle seçerek, kendisine tepkilere karşı yığınlarca yenilerini eklemiştir.

Hepsi biribirinden değerli, “mümtazen terfiler” (en üst yükselme) sonucu Yargıtay'a seçilen bu yargıçlardan Baha Arıkan'ın demeci şöyledir:

“Üç sene evvel daireye geldiğimde 16.000 iş devraldım. Üç sene ortalama 60.000 iş geldi. Hepsini çıkardım. Ancak 2500 derdestimiz (devam eden) vardı.

4 tane tercüme ve kitabım mevcuttur. Tembellik ve aciz isnat edilemeyeceğine göre, görülen lüzumun neden ibaret olduğunu anlayabilme imkanım yoktur. Benim tek diki-li ağacım yoktur. Ailemin rızkını gene mesleğimle çıkarmaya çalışacağım. Allah büyüktür.”

Gerçekten rahmetlinin “Sava Paşa”dan çevirdiği “**İslam Hukuku**” adlı çok kıymetli bir çalışmasından halen kişisel olarak yararlanmaktayız.

Emekli edildiklerinde Baha Arıkan 53, Sakıp Güran 49 yaşında imişler. Yine o grupta birlikte daha emekliye sevk edilen 15 hakim arasında İstanbul Asliye Hakimi Hamdi Öner, daha sonraları “Beyaz Eldivenli Hakim” olarak anılacaktı. Sakıp Güran ise 1960'da Yassıada'da İzzet Akçal, Atif Benderlioğlu, Abdulah Aker, Esat Budakoğlu, Ahmet Kocabıykoğlu, Faik Ocak, Fuat Onat, Sırrı Yırcalı, Sıtkı Yırcalı, Halim Al-yot, Kemal Demiralay, Mucip Kemalyeri, Muammer Çavuşoğlu, Selim Akiş, Nuri Özsan, Ömer Güriş'in vekilliğini yapacaktır.

Bu hakimlerin günahları arasında bilinenler: Metin Toker, Hüseyin Cahit Yalçın ve Kasım Gülek'in beraatleri vardır. En çarpıcısı da Kasım Gülek'in Sinop'ta tutuklanarak elleri iple

bağlı şekilde İstanbul'a getirilip Hamdi Öner'in huzuruna çıkarılmasıdır. Öner büyük baskılara karşın Gülek'i serbest bırakmıştır. Hamdi Öner ileri yaşına kadar elinde çanta Ankara Adliyesinin en devamlı ve mütevazı avukatları arasında görevini onurla sürdürmüş ve bir dönem CHP Adana milletvekilliği yapmıştır.

Yassıada davaları sırasında anayasayı ihlal nedenleri arasında bu konu da suçlamalar arasında yer almıştır. Yüksek Soruşturma Kurulu Raporunda şöyle denilmektedir:

Hakim Teminatı ve Mahkeme İstiklalinin İhlali

"Hakimleri sırf politikalarının hizmetine alabilmek maksadıyla TC Emekli Sandığı Kanunu'nun 39. maddesinde gerekli değişiklik yapıldı. Bilhassa hükümetin davacı ve davalı olduğu ihtilaflarda üstün söz sahibi olan hakimlerin her türlü tesirden azade olarak vazife görmelerini temin için bu kabil tasarruflara karşı kazai mercilere müracaat imkanı bırakması insan haklarına, adalet ve sosyal emniyete uygun bir hareket iken siyasi mülahazalarla bu yolun kapatılması Esas Teşkilat Kanunu'na ve buna hakim olan prensiplere aykırı olmuştur.

Muhalefette iken hakimlerin sağlık sebepleri ve yaş haddi dışında vazifelerine son verilemeyeceği taahhüdünde bulunan sakıt iktidarların, iş başında iken aksine kanunlara gösterdiği tehalük (istekle atılma) memleketi murakabesiz, pervasız bir idareye sürüklemek gayretinde bulunduğunu teyid eylemiştir."

Tahkikat Komisyonunun kurulması sırasında geçen müzakereler soruşturma kurulu raporunda şöyle anlatılmıştır:

"Adalet mekanizması mensupları, Yeşilhisar ve benzeri hadiseler isyanın ta kendisi olduğu kadar, bunu isyan olarak kabul etmemek içtihadında bulunduklarını, Yeşilhisar hadisesini adliyecilerin Gaziantep hadisesi gibi dejenere

edeceklerini, adliyenin bu tutumu karşısında hakimlerin katili olmak mevkiine düşmenin hiçten bile olmadığını, bunların hakkında ancak Meclis'in gelebileceğini, bu Meclis'in de muhalefetin değil, DP grubunun olduğunu belirtmiştir. İşte bu konuşmalardan sonra grup bir Tahkikat Encümeni kurulması için karar almıştır."

Yassıadada duruşmalar sırasında sanıklar kendilerini şöyle savunmuşlardır:

"1) Ehil olmayanları tasfiye edecektik.

2) Yaş ve ahlaki bakımdan tasfiye uygulayacağız. Nitekim, işlerine devam etmeyenler veya tembel olanlar bu kandan sonra iyi çalışır olmuşlardır.

3) Tüm hakimleri eşit hale getirelim. (Zira daha önce yüksek hakimlere bu hüküm uygulanamıyordu.)"

Yukarıdaki anlatı savunmaların içtenliğine inanmamızı güçleştirmektedir. Nitekim, mahkeme de inandırıcı bulmamıştır.

ÜNİVERSİTE MUHTARİYETİ (ÖZERKLİĞİ)

Türkiye’de tutucular, medreseleri, üniversitelerin öncü kuruluşları olarak tanıtmaya çalışırlar. Halbuki Osmanlı’da üniversitenin karşılığı “Darülfünun”dur ve Darülfünun açıldıktan sonra medreseler faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu ikili yüksek öğrenim sırasında, medreseler yapıları itibarıyla Darülfünun’a karşı çıkmışlardır. Halide Edip Adıvar ikisi arasındaki farkı şöyle tanımlamıştır:

“Eski ilmin yatağı olan medrese ile yeni ilmin merkezi olan üniversite arasında büyük fark vardır.” (Tahir Hatipoğlu, Türkiye Üniversiteler Tarihi, s. 216)

Bir de saray ve devlete memur yetiştiren “Enderun” denilen okullar vardır ki Prof. Sadrettin Celal Antel’in medreseler ve Enderun için söylediği çok ilginçtir, diyor Hatipoğlu.

“... İçine aldığı Türkleri Türklükten çıkaran Medrese ile içine aldığı Türk olmayan kişileri (devşirme) Türk yapan Enderun yan yana duruyordu.” (s. 18)

Darülfünun’un kurulması çok uzun zaman almış ve ancak 1870’lerde kurulabilmiştir (Darülfünun—u Osmani). Öğrenci, öğretmen ve kitap sayısının azlığı, medreselerin etkisi sonucu 2 yıl sonra Darülfünun kapatılmıştır.

Darülfünun’da verilen dersler gerici çevreleri rahatsız etmiştir. Cemalettin Afgani’nin (1838–1867) açılışta “Peygamberlik sanatlardan bir sanattır” sözleri mürtecileri ayaklandırmış, yurtdışına kaçmasına neden olmuştur.

Başka bir hoca, Tahsin Efendi’nin “canlıların havasız yaşamayacağını deneyeyle göstermesi” görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır.

1874–1875 yılında Galatasaray Lisesi (açılışı 1868) içinde Darülfünun—u Sultani açılır. Bu okul da 1881’de kapan-

miş ve 1900'e kadar Darülfünun unutulmuştur. 1900'da Darülfünun-u Şahane bir Nizamname ile kurulmuştur, ancak İttihat Terakki'nin ilerici kadrosu 1912'de modern bir üniversite düzenlemesi yapabilmiştir. Bu düzenleme, 1919'da bir Nizamname'ye çevrilmiş ve 1924'te yeni rejime uygun değişikliklerle ilk defa Darulflünun'a tüzel kişilik tanınmış; 1933 reformu ile üniversitelerin özerklik kazanması 1946'da çok partili sisteme geçtikten sonra mümkün olabilmektedir. DP tüzüğünün (programının) 39. ve 40. maddelerinde "Özerklik" düzenlenmiştir.

1947-1948 öğrenim yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden 3 öğretim üyesinin (Prof. Pertev Naili Boratav, Prof. Niyazi Berkes, Doç. Behice Boran) uzaklaştırılması, ırkçı öğrenci ve öğretim üyelerinin baskısı ve Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ile Başbakan Hasan Saka'nın onayıyla gerçekleşmiş ve özerkliğe ağır bir darbe vurulmuştur.

DP, üniversitelere karşı önlem almayı daha 1953'te kararlaştırmış, önce Üniversite Yasasında "siyasi yayınlarda ve beyanlarda bulunmayı yasaklayan" değişikliği 6185 sayılı Yasa ile getirmiş ve 1954'te de öğretim üyelerini resen bakanlık emrine alma ve görevden uzaklaştırma yaptırımını da içeren 6435 sayılı Yasa ile düzenlemiştir. Her ne kadar, "bu işlemler için Senato'nun görüşünün alınması koşulu getirilmişse de bu formaliteden öteye geçememiştir. Bununla da üniversitelerin yönetsel özerkliğine müdahale edilmiştir." (a.g.e., s. 213)

Politikada çok sık rastladığımız gibi 6185 sayılı Yasa'yı çıkarmadan 6 ay önce Menderes İstanbul Üniversitesi'ne yaptığı ziyarette "Üniversite muhtariyetine büyük bir titizlikle bağlıyız" demiştir. Falih Rıfkı Atay 1956'da, DP'lilerin "...vaktiyile iktidara gelmek için üniversite muhtariyet silahını kullanmak lazımdı, kullandık. Şimdi düşmemek için o silahın kullanılmaması lazımdır, kullandırmayacağız," dediklerini, 1950'den önce

ve sonraki politika değişikliğine örnek olarak göstermiştir. (a.g.e., s. 217)

Bilindiği üzere DP'nin 1954'ten sonra sertleşmeye başlayan politikasından üniversiteler de nasibini almıştır. Meclis'te ilk soğukluk ve kavga 1956 Ocağında polis kökenli iki DP milletvekili Ekrem Anıt ve Süleyman Çağlar'ın İçişleri Komisyonunda “*Üniversite profesörleri komünisttir*” demeleriyle başlamıştır. Ankara ve İstanbul Üniversite Senatoları bu olayı kınayan sert bildiriler yayınlamışlardı. (a.g.e., s. 215; M. Toker, a.g.e.) Toker, böylece başlayan kavganın Kitabiler–Ümmiler savaşıma döndüğünü ve resmen harp ilan edildiğini söyler.

Yine 6435 sayılı yasanın M.E. Bakanına verdiği yetkiye dayanarak önce Ankara Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Hocası Prof. Bülent Nuri Esen bakanlık emrine alınır. Prof. Esen'in DP'nin giderek baskıcı bir tutum içine girmesine dikkat çekerek mevcut rejimin adının demokrasi olmayacağını, “kakokrasi” olabileceğini söylemesi nedeniyle emekli edildiği öne sürülmüştür. CHP mallarına el konulması, öğretim üyeleri ve hakimlerin emekliye sevk edilmesiyle ilgili yasaların anayasaya aykırı olduğunu Prof. Esen ileri sürmüştür.

Kakokrasi sözü basında tartışma yaratmış, Milli Eğitim Bakanı da Üniversite Senatosundan görüş sormuş, Senatunun olumsuz görüşüne karşın Esen'i emekliye sevk etmiştir. Kısa bir süre sonra CHP ile ilişkileri olduğu öne sürülen Prof. Tahsin Bekir Balta ve Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu da emekliye sevk edildiler. Kamuoyunda oluşan tepkiler nedeniyle Prof. Bülent Nuri Esen beş ay sonra 4 Şubat 1955'te görevine iade edildi. Bülent Nuri Esen daha sonra Basın davalarında Menderes'in avukatlığını yüklenmiş ve “Örtülü Ödenek” davası kayıtlarından anlaşıldığına göre kendisine 3.000 lira ödenmiştir. Esen, 1960'a kadar DP'ye karşı bilimsel uyarılarını sürdürmüştür.

Bakanlık emrine alman SBF Dekanı Prof. Turhan Feyzioğlu olayı da çok yankı yapmıştır. 1956–1957 ders yılı açılış ko-

nuşmasında sonraları çok meşhur olacak “Nabza göre şerbet vermeyin” özdeyişini kapsayan şu sözleri görevden alınmasına neden olmuştur:

“Asla nabza göre şerbet sunan, kötüye, zararlıya fetva veren birer sözde münevverler haline gelmeyelim.”

DP, üniversiteler üzerindeki yönetsel yetkilerini partizan amaçlarla dilediği gibi kullanmış, örneğin Doç. Aydın Yalçın’ın profesörlük işlemlerini 2 yıl geciktirmiştir. Şiddetli bir liberal ekonomi yandaşı olan Aydın Yalçın daha sonra Feyzioğlu’na yapılan işlemi protesto için üniversiteden çekilmiş, Hürriyet Partisi’ne katılmış; 1965–1973 arası DP’nin devamı olan AP’den milletvekili seçilmiştir.

SBF gibi devlete yönetici yetiştiren bir fakültede öğrencilere erdemlilik tavsiye etmeyi DP daha doğrusu Menderes politika yapma olarak kabul etmiştir.

Menderes, Meclis’te eleştiriler üzerine Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel’in açıklamalarını yeterli görmeyip tam 8 kere –evet 8 kere– kürsüye çıkıp muhalefete cevap yetiştirmeye çalışmıştır:

“Bir siyasi teşekkül vücuda getirilmiş, fikir kulübü denmiş, forum denmiş, şu, bu türlü teşekküller...”

SBF’de kurulan fikir kulübü Menderes tarafından siyasi teşekkül olarak adlandırılmaktadır. Menderes’e göre Feyzioğlu öğrencilerini ayaklanmaya teşvik etmiştir, onları günlük politikanın mahkumu haline getirmiştir.

Halbuki Feyzioğlu meşhur “nabza göre şerbet veren” sözlerini hiç de siyasi bir bağlam içinde sarf etmemiş, tam tersine öğrencilerin cesur, uygar ve ahlaklı yetiştirmeleri için bu sözleri kullanmıştır. Tarihi değeri bakımından bu sözleri, önceleyen birkaç paragrafla birlikte alıntılatalım:

“Bir imtihan masasının iki ayrı tarafında oturmak, bizlere aynı ailenin mensubu olduğumuzu unutturmamalı; iki ayrı kutup olduğumuz hissini asla vermemelidir.

Aslında, sizler ve bizler, hepimiz tek bir vazife yolunun yolcusuyuz. Bu yol, durmadan çalışma, öğrenme, bildiği ve memleketin hayrına olduğuna inandığı şeyleri, menfaat hesabı yapmadan, açıkça söyleme yoludur.

Bir şairimiz, ‘bizim millet söylemez, söylenir’ demiş. Bu acı itham, açık ve tok sözü olan Türk milleti için asla doğru değildir; sadece menfaat hesabı yapan yarı münevver için doğru olabilir. Türk milleti ‘söylenen’ değil, ‘söyleyen’ münevverlere muhtaçtır ve emin olunuz ki böyle münevverlere de layıktır.

İstersek Türk vergi kanunlarını, para banknotlarını, haczi caiz olmayan malların veya iptidai itirazların tam listesini ezbere bilmeyelim; fakat asla nabza göre şerbet veren; zararlıya fetva veren birer sözde münevver haline gelmeyelim.”

Konuşmanın diğer bölümlerinde “politika” sayılabilecek hiçbir unsur yer almamaktadır. Anlaşılan Menderes’in Feyzioğlu’na kızgınlığı dekan seçilmesinden başlamakta, *Forum* dergisini çıkarmasında en üst noktaya çıkmaktadır.

O günlerde DP’nin üniversiteler üzerindeki baskıları birçok şekilde yoğunlaşmıştı. Doç. Dr. Muammer Aksoy, muhtariyet konusundaki bir yazısından dolayı gece 23:30’da karakola götürülerek sabaha kadar sorgulanmıştı. Bir kısım SBF öğrencisi Feyzioğlu’nun bakanlık emrine alınmasını protesto eden sessiz gösterileri nedeniyle yine karakollarda sabaha kadar alıkonulmuşlardı. Devlet radyosunda bu olaylar anarşi olarak suçlanmakta, cezalandırma ve tasfiye tehditleri açıkça ilan edilmekteydi.

Bütçe müzakereleri sırasında encümende 10 gün süreyle DP milletvekilleri rektör ve dekanları bir suçlu gibi sorgulamaya kalkışmışlar, yakışsız suçlamalarda bulunmuşlardır. Hükümet sözcüsü *Zafer* gazetesi yayınlarında belirlenen suçlamaların odak noktası “üniversitelerin Meclis’in yetkilerine tecavüz etmesi” idi.

Forum dergisinin haberine göre “İstanbul Üniversitesi’nin genç rektörü daha önce Osman Okyar hadisesindeki tutumu ve üniversitenin hür ilim ve düşüncesinin siyasi tazyikle bende edilemeyeceğini bütün millete ilan eden beyanattı ile Türk aydınlarının şükran borcunu kazanmıştır.” Bu yürekli genç rektörün adı Orman Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Ömer Fehim Fırat’tır.

Menderes’in üniversitelere düşmanlığı onun aydın düşmanlığıyla özdeştir. Bugün 2007’lerde Tayyip’in YÖK’ü hedef alması onun “ağa babasına” özentiden başka bir şey değildir.

Menderes’in üniversitelere karşıtlığı kızdığı zaman kişilere kadar inmekte, bazen kurum düzeyinde kalmaktadır. Bunlardan bir parça:

“Ondan sonra üniversite kalkar ‘Ben Meclisi murakabe edeceğim’ der. ‘O Büyük Millet Meclisi ise ben de üniversiteyim’ der. Hani o ‘Ayşe hanım Ayşe hanımlığını bilsin, benim de Fatma olduğumu unutmasın’ gibi cumbadan cumbaya söz atışlar. Kiminle? Büyük Millet Meclisi ile ona mevcudiyet veren, ona muhtariyet kanununu tevdi etmiş olan Büyük Millet Meclisi’yle. Sen bizatihi doğuştan bu hakka sahip değilsin, bu hak sana falan kanunla verilmiştir, o kanun olmadığı zaman sen mevcut değilsin. O kanunu yapan kim? Büyük Millet Meclisi. Şimdi de kalkıyor sanki tarafı ilahiden inzal edilmiş (indirilmiş) gibi ‘Tanımam’ diyor.

Kendi aramızda konuşuyoruz, falan profesör şöyle demiş, yenir yutulur bir şey değildir, hakikatle ilimle hiçbir alakası yoktur. Hangi ilim beyefendiler? İstanbul rektörü fen adamı, diğer meslek sabibi içtimai ilimlerle meşgul olanlar var. Orman Fakültesi hocalığından rektörlüğe seçilmiş olan zatın, yani branşı büsbütün başka olan bir zatın üniversite muhtariyetinin ve cemiyetin muhtelif yönünden kompleks problemlerini, bunu meslek edinmiş ve bunu öğrenmiş arkadaşlar kadar emek vermiş, hayatını vermiş

arkadaşlar kadar bilgili olacağını nereden kabul edeyim. Birçoğu doktor, birçoğu zelzeleci (gülmeler) jeolog; hepsi muhterem kendi branşlarında, hakikaten kendi branşlarında birer otorite; söyleyebilirler. Amma baytar Büyük Millet Meclisi'ni murakabe eder mi? Etmez. Etse derler ki, 'Çizmeden yukarı çıkma.'

Ondan sonra, Meclis'in Bütçe Komisyonu'nda çalışan arkadaşlar, üniversite bütçesi müzakere edilirken emek sarfeden arkadaşları tebci ediyor (kutluyorum); vakarla, temkinle, sabırla ve manevi fikir üstünlüğü ile onlara hakiki vaziyetlerini göstermişlerdir. Hepiniz o yuvalardan çıktınız. Bu ne demek? İnhisarına almış, 'ilim bizde' baytar içtimai meseleleri münakaşa edecek, ondan sonra ilim ve de fetva da bizde." (DP Meclis Grubu, 31 Aralık 1956)

1950'li yılların ortalarında Feyzioğlu olayından sonra yankı yapanlar arasında İstanbul Hukuk Fakültesi Anayasa Öğretim Üyesi Prof. Hüseyin Nail Kubalı'nın başına gelenler yer alır.

CHP döneminde olduğu gibi DP döneminde de üniversite kavgasının merkezini "siyaset yapma, siyasi beyanda bulunma" suçlamaları teşkil ediyordu. Neyin siyaset olduğu, neyin olmadığı tabii amaca göre değişiyordu. İktidarları alkışlayan öğretim üyelerinin siyaset suçlamasına maruz kaldıkları hiçbir dönemde görülmemiştir. Eleştiri ise daima siyaset olarak kabul edilmiştir.

Anayasa, Kamu, Siyaset Hukuku ve Tarih disiplinlerinde siyaset uygulamaları daima araştırma, inceleme malzemesi teşkil etmektedir.

Yasama meclislerinin iç tüzükleri, anayasanın kendisi elbette bu bilim dallarının uğraş alanlarına girmektedir. Sosyal bilimlerde bu nevi uygulamalar, pozitif bilimlerin laboratuvar çalışmalarının yerine geçmektedir. 1950 seçimlerinin yapıldığı yasaı hazırlayan kurula, içinde yüksek yargı organ-

ları üyeleri ve üniversite hocaları bulunduğu için “İlim Heyeti” denilmiştir.

DP döneminde ise örneğin TBMM İç Tüzük değişiklikleri ve Tahkikat Komisyonlarının kurulması Anayasa Hukuku hocaları için tam anlamıyla birer deneme aracı olmuştur. Uygulamaları onaylamak veya eleştirmek, örneğin biyolojide bir deneyin sonucu hakkında görüş bildirmekten farklı olmamalıdır. Ama iktidar sahipleri eleştiriden hoşlanmadıkları için, eleştiriye kolayca “siyaset yapma” suçlamasına dönüştürmektedirler. Kubalı olaylarında da böyle olmuştur. Yassıada mahkemelerinde bunu Kubalı’nın ağzından dinleyelim:

“Kore kararının baştan muhtevasına bir diyeceğim yoktu, selahiyetim dışında idi, fakat şeklini tenkit ettim. Çünkü harp kararı mahiyetini taşıyan böyle bir kararın Anayasa’nın 26. maddesinin sarahati karşısında TBMM’den geçirilmesi lüzumunu müdafaa ettim, bozguncular arasına sokuldum.

1955 yılında DP grubunda çıkan bir buhran neticesinde hükümetin bütün azalarının istifasına rağmen Başvekilin yerinde kalması ahlaka ve parlamento temayülüne aykırı idi...

Sonra Meclis dahili nizamnamesinde yapılan bazı tadilleri tenkit ettim, vekalet emrine alındım. Senatonun ittifakla buna lüzum olmadığına kararlaştırmasına rağmen bakan bu kararı aldı... Tamamen faşist ve nasyonal sosyalist usullere göre derhal devlet radyosunda ve devletin naşiri efkârı (fikirlerin yayınlayıcısı) Zafer gazetesinde... komünist tahrikçiliğiyle itham olundum... Tevfik İleri, Zafer gazetesinde gayet çirkin tecavüzkarane hücumlarda bulundu... İç, dış basın hükümete tepki gösterdi...

Hükümet yumuşadı, üniversite temsilcileri ile dostane münasebetler tesis edildi... Benim adıma hükümete bazı sözler söylendi. DP Milletvekilleri beni arayarak Menderes’le

temasa geçmem için telkinde bulunmaya başladılar... Menderes'e dehalet etti (sığındı) diyeceklerdi... Prof. Kazım İsmail Gürkan (Menderes'le çok yakın tıp profesörü) bana çok baskı yaptı... Menderes'le görüşmeyi reddettim... Yine de kararı kaldırdılar...

Ben basın toplantısı yaptım, “yapılan haksızlık telâfi edildi... Sırası gelince yine vazifemi yapacağım” dedim. Senato bu kerre yine tahkikat açtı, DP ileri gelenleri çok kızmışlar. Senato “Takbih” ve Talebe Disiplin Talimnamesi'nin 16. maddesine göre bir ay derslerden “men” cezası verdi. Senato'ya yapılan siyasi baskı çok yanılttı...

1954'ten itibaren polis rejimlerindeki gibi mektuplarım açılmaya, telefonlarım dinlenmeye, polislerin takibi başladı. Pasaportlar önce verilmedi, bekletildi, sonra verildi. Avrupa, ABD ve İngiltere üniversitelerinden yapılan davetler 2,5 yıldır baltalanıyor, benimle konuşanlar tehdit ediliyordu...

1959'de Lüksemburg'a gitmek üzere üniversitenin döviz tahsisine ilaveten, Ankara'dan 1150 lira döviz teklif edildi, reddettim...

Tahkikat Komisyonu kurulunca bunu da eleştirdim, beyanatımı veren Demokrat İzmir gazetesi toplatıldı. Senato'ya öğretim üyeliğinden çıkarılmam için Maarif Vekili'nden yazı gelmiş, ancak öğrenci hareketleri ve sıkıyönetim nedeniyle Senato toplanamadı ve karar kaldı.”

Bilindiği üzere DP'nin üniversiteler üzerindeki baskıları 27 Mayıs 1960'a kadar devam etmiş, ihtilali önceleyen günlerdeki öğrenci hareketleri sırasında Rektör Sıdık Sami Onar yerlerde sürüklenmiş, Ankara'da SBF kurşunlanmış, Menderes'in kızgınlığı “Karacüppeliler” suçlamasına kadar varmıştır.

İlginçtir, ne zaman Türkiye'de otoriter, sert siyasal bir girişat yaşansa, hedef hep üniversite olmuştur. 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 askeri darbelerinde üniversite tümüyle hedef alınmış, acımasız bir 1402 uygulaması yapılmış, birçok kıy-

metli  ğretim  yesi uzaklaştırılmıştır. Üniversiteye dost sayılabilecek 1960 darbesinde bile uzaklaştırılanlar arasında Prof. Tarık Zafer Tunaya ile Prof. İsmet Giritli'nin yer alması ölçütün ne kadar isabetsiz olduğuna bir kanıttır. 1960 askeri yönetimi gerçi bu iki değerli Atar k   hocayı daha sonra dış görevlere atayarak bir anlamda özür dilemişse de askerlerin sivil kavramlarda çok farklı görüşleri temsil ettikleri anlaşılmıştır.

Bu konuyu kapatmak için Osman Okyar'ın uzaklaştırılmasındaki garabete de değinelim. Osman Okyar, *Forum* dergisindeki bir yazısında ‐yabancı ülkelerden kredi talep edilebilmesi için gereken şartlar üzerinde görüşlerini‐ beyan etmiştir. Menderes 26 şubat 1956 günü Meclis'te (Dönem 10, c. 10) bu makale ile ilgili Bakanın işlemini şöyle anlatıyor:

‐‐Bu Amerikalılar size para veremez. Onların da kaynaklarının hudutları vardır. Onların da dostlukları ve yardımları muayyendir‐ diyor. Bunların ilim neresinde arkadaşlar? Bu ilim mi? Onların kendilerinin söyleyemediklerini kendisi üzerine almak ve bir üniversitede cübbesini sırtına geçirerek iktisat kabiliyetini on defa teyit ettikten sonra bu mevzuda konuşmak. Bu yasaktır, bu memlekette arkadaşlar...‐‐

Nasıl din siyasete, ordu siyasete karışmayacaksa,  niversite de siyasete ve günlük işlere karışmayacaktır.‐‐

Bu dayanaksız sözlerin ne kadar zorlama olduğu açıktır. Amerikalıların böylesine bir ‐Palis Gerçeğini‐ bilmeyenler olduğu düşünülebilir mi ki, Osman Okyar bunu onların akıllarına getirmiş olsun?

ÖRTÜLÜ ÖDENEĞİN SARFI

Örtülü ödenek asıl olarak devletin istihbarat amacıyla kullandığı bir fondur. Ayrıca istihbarat dışında ve fakat yine devletin yüksek çıkarlarına uygun diğer gizli işlerde de kullanılabilir. Bunun dışında kullanılması kuşkusuz yasalara aykırıdır. 1960'da Yassıada'da Menderes aleyhine açılan davalardan birisi de bu idi. Belki de davalar arasında en sağlam kanıta dayanan örtülü ödenek davasıydı. Çünkü tüm evrak, harcamaları yapan Müsteşar Ahmet Salih Korur tarafından aynen saklanmaktayken, –zira Menderes'in ihmaliyle yok edilmemişti– Silahlı Kuvvetler tarafından ele geçirilmişti.

Son dönemlerde Menderes ile Ahmet Salih Korur'un arasının pek iyi olmadığı bilinmektedir. Yassıada muhakemesinden sonra DP'liler Ahmet Salih Korur'u evrakı yok etmeyecek, Menderes aleyhine kanıtları ortada bırakmakla suçlamışlardır. Ancak Menderes'in son Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, *Menderesle Anılar* adlı kitabında olayları şöyle aktarmaktadır:

“İstanbul'da Park Otel'deki masraflar örtülü ödenekten karşılanırdı. Bu harcamalarda yeterince kontrol kurulamamış olduğu söylenebilir... Otel idaresinin başa çıkamadığı, tahsil edemediği bazı giderleri Özel Kalem'in işgal ettiği odaların hesabına yazdığını öğrendim. Durumu Müsteşar Ahmet Salih Korur'a açtım. 'Kardeşim, ben bu işle yıllardır başa çıkamadım,' karşılığını aldım. Müsteşarla Başbakanın arası son yıllarda pek iyi değildi. Hatta örtülü ödenekten yapılan ve kendi zimmetinde olan masrafların yıllardır birikmiş mahsubunu da Başbakana bir türlü yaptıramadığından yakınıyordu.

Menderes'in mahsubu yapmamasının nedenini bilmemekle beraber, bunun üşenmesinden kaynaklanmadığı açık-

tı. Örtülü ödenek evraklarının, ancak mahsup yapıldıktan sonra imha edilebileceğini, bu yapıncaya kadar harcamaları yapmakla görevli kişinin, yani bu durumda Müsteşarın sorumlu olmaya devam ettiğini sonra öğrendim.” (s. 95–96)

Yavuzalp, gerek anılarında ve gerekse Yassıada’daki tanıklığında, Menderes’in cömert, paraya önem vermeyen ve fakat dağınık bir kişi olduğunu, zimmet amacıyla hareket etmediğini söylemiştir.

Ancak, aşağıda görüleceği üzere –yasanın amacı dışında– birçok kişisel harcama, 1950–1960 arası 10 yıl süreyle devam edegelmiştir. Anlaşıldığı üzere Menderes kişisel ve ailevi gereksinimleri için bazen müsteşarına para bırakmışsa da bu kadar uzun süre o dönem için astronomik sayılabilecek giderlerin örtülü ödenekten karşılanmaya devam edildiğinin farkında olmaması olanaksızdır.

Yassıada’da Menderes avukatlarının bazı savunmaları kabule şayan görülmemiştir. Bunlardan ilki, Başbakanlık örtülü ödeneğinin hiçbir kayda tabi olmadığı, devletin şeref ve haysiyetini küçük düşürmemek için devlet ve hükümeti temsil eden kimselerin darda kalmamasını sağlamak için konduğu, Talat Paşa’nın da kabine arkadaşlarının şahsi masraflarını buradan karşıladığı, bunun takdirinin Başbakana ait olduğu şeklindeydi. Mahkeme bu paraların sadece devletin istihbarat ve yüksek çıkarları için kullanabileceği gerekçesiyle savunmayı kabul etmemiştir.

Aşağıda görüleceği üzere harcama kalemleri içinde Demokrat Parti’ye sonradan borç olarak verildiği iddia edilen yüklü paralar vardır. CHP’den transfer edilen Ordu Milletvekili Atıf Topaloğlu’na verilen paralar, DP’li besleme basına (özellikle Necip Fazıl adlı mürtecinin çıkardığı *Büyük Doğu* dergisine) –ki sürekli DP muhaliflerine ağır hücum ve hakaretlerde bulunuyorlardı– dikkati çekmiştir. Menderes’in ilişkide bulunduğu opera sanatçısı Ayhan Aydan’ın kocası Ferit Alnar’a, Menderes’in kendi ailesine yapılan ödemeler, siya-

set arkadaşlarına, boşandıkları karılarına vb. yapılan ödemeler Menderes'i duruşmalarda zor durumda bırakmıştır.

Bazı (usulsüz sarfiyat sayılan) seçme örnekler verelim:

1950	Tevfik İleri (Bakan)	3.000*
	Bahadır Dülger DP (Milletvekili)	2.000
	İ. Hakkı Akyüz DP (Tekirdağ Milletvekili)	2.500
1951	İ. Aşkın Bilecik DP (Milletvekili) tedavisi için	4.850
	Haşim Tatlıoğlu DP (Yozgat Milletvekili)	1.000
	Ömer Rıza Doğrul DP (Konya Milletvekili)	2.500
	Osman Kapani ve Zeyyad Mandalinci (Senetle)	5.000
	Cavit Yamaç, Recep Bilginer, Yusuf Ziya (S. Ağaoğlu tavassutuyla)	9.000
	Ferit Alnar (Ayhan Aydan'ın kocası)	3.000
	Muhip Dranaz (DP Milletvekili)	1.000
	İşadamı Nail Avunduk	14.000
	Sait Çelikoğlu (Muş Belediye Başkanı)	1.500
	Muhip Dranaz (S. Ağaoğlu emriyle)	1.000
	Mükerrem Sarol (S. Ağaoğlu emriyle)	1.000
	Orhan Seyfi (Başbakan emriyle)	500
	Mehmet'e cezaevinde harcaması için (CHP'ye hakaretten hükümlü)	500
1952	Rauf Onursal (İnönü'yü yurtdışına kovmayı teklif eden İzmir Belediye Başkanı)	1.000
	Ferit Alnar (İsviçre seyahati için)	3.000
	Madam Sami (Terzi)	1.000
	Osman Kapani (İzmir Milletvekili)	3.000
	Hüseyin Bingöl (Çanakkale Milletvekili)	2.000
	Burhan Belge (Kalan Borcu)	2.600
1953	Hüsnü Yaman (DP Milletvekili)	3.000
	Ferit Alnar	1.997

* Milliyetçiler Derneğine verilmek üzere ödenmiş olabilir.

	Burhan Belge (6 aylık ev kirası)	4.225
	Halil Lütfi Dördüncü	5.865
	Şerif Arzık (İkraz, iade etmemiştir)	7.500
	Abdullah Gedikoğlu (DP Milletvekili çocuğunun hastalığı için)	
1954	Niğde Mebusu Ramiz'in karısına	1.000
	İbrahim Arvas	2.500
	Recep Bilginer	1.000
	Ferit Alnar	7.570
	Abdullah Gedikoğlu	8.000
1955	Faliha Bilgin (Mükerrem Sarol'un eski karısı)	3.000
	Sezai Akdağ (DP Milletvekili)	1.000
	Orhan Apaydın	3.550
	Haçapulos (DP Milletvekili)	3.000
	Ferit Alnar	500
	Aydın Mebusu B. Öktem'in Yeğeni	1.750
1956	Hayati Kalafatoğlu (Ulvi'nin ağabeyi)	10.950
	Haçapulos	6.000
	Nihat Erim (Bir halı hediye)	2.300
	Suat Başol (DP Milletvekili)	3.200
1957	Burhan Belge	4.800
	Feridun Fikri Düşünsel (DP Milletvekili)	1.500
	Emin Kalafat (Bakan)	5.000
	Hamit Şevket İnce (DP Milletvekili)	5.000
	Neslihan Kısakürek	5.000
	Ayhan Aydan	539
	Abdullah Gedikoğlu	2.000
	Ekmel Çetinel (DP Milletvekili, çocuğunun tedavisi için)	5.000
	Arif Onat (Karısının tedavisi için)	2.000
1958	Hamit Şevket İnce	5.000
	Cemal Tarlan (Eşiyle bir aylık seyahat için)	12.210

	Fehamet Göker	7.000
	Refik Koraltan (Tedavi)	12.460
1959	Mehmet Kaptan (Beykoz DP İlçe Başkanı)	6.000
	İhsan Sabri Çağlayangil (Kızının tahsil masrafı)	10.000
	Hüsnü Yaman	2.500
	Jülide Düşünsel (F. Fikri Düşünsel'in borcu için)	5.000
	Temyiz Mahkemesi Eski Reisi	3.000
	Hüsrev Gerede	10.000
	Madam Sami	1.000
1960	Namık Gedik (Kızma düğün hediyesi)	2.400
	Melahat Ersu (Ortaköy Kooperatifi için)	45.000

Bu listelerde görünen birçok politikacı, basın mensubu vb.nin devlet kesesinden yardım gördükleri anlaşılmaktadır. Bunların bağımsızlıklarını nasıl koruyabildikleri düşünülmelidir. Aynı partiden bile olsa, bu nevi para kabulü, verene karşı (Menderes) alanın nasıl şükran duyguları içinde kalacağı ve görevinde bağımsızlığını yitireceği, ahlaki ve hukuki sorumlulukları dışında sorgulanmalıdır.

Nitekim, konuşulan, Menderes'in bu kimseleri bir anlamda kendisine borçlu hissettirdiği ve günü gelince karşılığını aldığı yolunda olmuştur. Menderes açısından ise devlet parasını böylece har vurup harman savurmak, ahlaki yönden bir zayıflık sayılmıştır.

Menderes'e zimmet çıkarılan bazı kalemlere örnekler (Bunlar 10 yıl zarfında sürmüştür, tekrar etmemek için bazı örneklerle yetinilmiştir):

- Merzuka Uygur (Kendisini bırakıp kaçan bir yüzbaşının eşi):1952–1958 arası muntazaman para ödenmiştir.
- Başbakanlık müstahdemi ve özel kalem memurlarına her bayramda hediye ve harçlık.
- Başta İstanbul Park Otel olmak üzere tüm lokantalar ve otellerde bahşişler.

- Eyüp Sultan'a kurbanlar, muhtelif kulüplere ve şahıslara hediyeler, Menderes'in evine harcamalar, mevlüt paraları, tanınmamış birçok isme nedeni belli olmayan bahşişler.
- Muhtelif dergi, kitap, gazetecilere, 10 yılda 133.797 TL.
- DP Teşkilatına ve şahıslara yaklaşık 5.000 TL; DP'yi destekleyen basına örnek olarak Şevket Bilgin'e baskı makinası için 74.151.50 TL; Recep Bilginer'e Basın bölümünde aktardığımız gibi *Akın* gazetesi için 10.000 TL; Yusuf Ziya Ortaç (*Akbaba*) 33.000 TL; Milliyet kurucusu Ali Naci Karacan'a 5.000 TL; Peyami Safa'ya kitabı için (Türk Düşüncesi) 16.000 TL; E. İzzet Benice'ye 15.000 TL ve Demokrat İzmir'e 21.000 TL sayılabilir.

Tabii burada en dikkati çeken daha sonraki yıllarda Türkiye'de irticai akımların yayılmasında azımsanmayacak bir payı olan ve hatta Hizbullah gibi terör örgütlerine insan kaynağı sağlayacak Akıncı gençlerin yetişmesinde emeği geçen Necip Fazıl Kısakürek'tir. Ona yapılan ödemelere ayrı bir yer ayırmak gerekir:

1951	Necip Fazıl	(Başbakan emriyle)	5.000
1952	"	(Muhtelif tarihlerde)	50.000
1954	"		18.500
1955	"		10.000
1956	"	(Muhtelif tarihlerde)	34.000
1957	Neslihan Kısakürek		5.000
1957	Necip Fazıl	(Muhtelif tarihlerde)	5.000
1958	"	(Bir kısmı Tevfik İleri eliyle)	10.000
1959	"	(Tevfik İleri eliyle)	10.000
			147.000

Menderes Necip Fazıl'a ödemelerini “borç” olarak nitelemiştir. Halbuki Necip Fazıl anılarında bunu yayınlarının karşılığı olarak tanımlamakta ve hatta paraları suratına atar gibi davranan Ahmet Salih Korur'dan yakınmaktadır.

Bu arada Menderes'in zamanının büyük kısmını geçirdiği İstanbul Park Otel'deki harcamalarının tutarı (1954–1960) 802.675 lirayı da saymak gerekir.

Menderes'e kararda 4.878.284,19 lira zimmet çıkarılmış ve usulsüz sarfiyat sayılan 7.456.261,31 lira görevi kötüye kullanma nedeni sayılmıştır.

Menderes'in şahsına ve ailesine örtülü ödenekten yapılan bazı harcamalarından (1 No'lu Cetvel) örnekler gösterek bu bölümü sonlandıralım:

TL/TUTAR	TARİH	AÇIKLAMA
Yüksel ve Kamuran (Yüksel'in arkadaşı) Menderes'inkiler		
540,60	13.07.1953	Londra masrafları
180	03.11.1953	Evin masrafı
3.360	29.11.1954	Kızılırmak ve Meşrutiyet'teki taşınmazlar için avans
5.700	13.06.1956	Berrin Menderes'in Viyana seyahati masrafı ve bina vergisi
11.307	29.09.1956	Adnan Menderes'in Gelir Vergisi
1.500	12.11.1956	Adnan Menderes'in karısına
1.620	06.06.1956	Aydın ve Berrin Menderes'in Avusturya seyahati tayyare bileti
1.118,95	01.04.1957	1956 Gelir Vergisi birinci taksidi
1.400	03.07.1957	Başvekile gelen saatin gümrüğü
3.000	01.04.1957	Ulvi ve Bengü Baydar'a düğün hediyesi
	10.9.1957	Bayan Menderes ile çocuklarının Viyana'ya gidiş gelişleri
8.732	16.07.1957	Seyahat masrafları
11.895	01.09.1957	Gelir Vergisi ikinci taksidi

14.705	31.03.1958	Gelir Vergisi taksidi
5.500	03.06.1958	Bay Bayan Menderes'in Londra'daki bir hesabının kapatılması
2.024	15.07.1958	Berrin ve Aydın Menderes'in tayyare parası
14.075	29.09.1958	Gelir Vergisi ikinci taksidi
2.732	29.09.1958	Kayınvalidesinin tedavi parası
625	23.01.1959	Menderes'in evine kömür parası
1.083	10.11.1959	Menderes'e Londra'dan getirilen hususi kâğıt ve zarflar
3.000	12.11.1959	Bülent Nuri Esen'e Adnan Menderes'in dava masrafı

Diğer 2. No'lu cetvelde de muhtelif kalemler halinde Yüksel, Mutlu ve Aydın Menderes'e okul masrafları, ev taksidi olarak birçok kalem yer almaktadır. 1 ve 2 No'lu cetvellerin tutarı 1951–1956 arası 234.780.81 liraya varmaktadır.

YASSIADA MAHKEMELERİNDE DP'NİN ANAYASAYI İHLAL SAYILAN EYLEM VE KARARLARI

Türk adalet tarihinde Yassıada kararları siyasi bir mahkemece verildiği savıyla yeterince yankı yapmamıştır. Aradan uzun süre geçtiği için artık bu kararları soğukkanlılıkla ve nesnel bir şekilde değerlendirmek gerekir. Davaların ayrıntı-ları çalışmamızın konusu dışındadır. Ancak yeri geldikçe bazı davalara çok yüzeysel olarak değineceğiz.

Bizim kanımıza göre idam ile sonuçlanması, bu mahkemeleri siyasi ve hukuki açıdan mahkum etmeye yetmiştir. Fakat teknik hukuk açısından mahkemece idam cezaları ya hiç verilme veya ömür boyu hapse çevrilseydi veya Milli Birlik Komitesi'nce silahlı kuvvetler içinde bir cunta tarafından Meclis kuşatılarak tehdit altında birkaç oy farkıyla onanıp infaz edilmeseydi, bu davaların hiç de DP'liler tarafından iddia edildiği gibi “kötü” olduğu söylenemeyecekti.

Sizi Alıp Yassıada'ya Tıkan Kuvvet Böyle İstemiş

Diğer bir husus, Yassıada'da sanıklara yapılan yersiz baskı ve hakaretlerdir. Bazı genç subayların amacı aşan davranışları, Ada komutanının sert uygulamaları mahkemeye gölge düşürmüştür. O kadar ki, Salim Başol'un Samet Ağaoğlu'na verdiği “*Sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor*” şeklindeki cevap, hiçbir yoruma tabi tutulmadan “*Askerler sizi mahkum etmemizi istedi, ne yapalım, biz de edeceğiz*” gibi haksız ve yersiz bir yargıya kolayca dönüşmüştür. Tamamen gerçekdışı bu suçlama, bazı hukukçu siyasiler tarafından bile tekrarlanır olmuş, sorgusuz sualsiz yazılmıştır. Anayasayı İhlal Davasının 11.05.1961 günkü oturumdaki zaptı aynen veriyoruz:

“Sanık Samet AĞAOĞLU (Manisa): Aziz Başkanım, çok kısa maruzatta bulunacağım. Bir noktanın tenevvür etmesine izin verir misiniz?

Bu kanun o zaman lehinde olduğumuz için veya olduğum için mi mahakeme ediliyorum, yoksa başka bir noktadan dolayı mı muhakeme ediliyorum. Bunda yalnız olmamaklığım lazım gelir.

Başkan: Söyleyeyim; hem o, hem de o. Bu, sonunda belli olur.

Kararname şöyle söylüyor; bu durumda mal emniyeti aleyhine teşriî tasarrufta bulunmak suretiyle Anayasa'nın 70'nci maddesi bizzat Büyük Millet Meclisi tarafından ihlâl edilmiştir. Demek ki; bu kanun dolayısıyla da Anayasa ihlâl edilmiş oluyor. Bununla yalnız şimdi isimleri okunan 36 milletvekili mi ilgilidir?

Şu esas kabul edilmiştir: İnkılâp anında Mecliste bulunanlar takibe maruz kalmışlardır. Mecliste bulunmayanlar bu takibin dışındadır. Diğerlerine de cevap vermiş olmak için söylüyorum. O derecede ki; 1954 seçimine kadar Mebus olmuş olabilir. Hatta 1957 seçimine girer, olanca kuvvetiyle çalışır kazanamaz. O, yine dışarda kalmıştır. 1957 seçiminde kazanmış gelmiştir, istifa etmiştir, yine dışında kalmıştır. Bu böyle olunca adaletsizlik olur mu? Mesela bu kadroyu 2000'e çıkartsak veya 100'e indirsek, her sanığın cezai mes'uliyetinde bir değişme olur mu? Tabii olmaz.

Sanık Samet AĞAOĞLU (Manisa): Bir cümle. Madem ki, bir Meclisin hey'eti umumiyesinin mesuliyeti bahis mevzuudur, şu halde o Meclisin hey'eti umumiyesini o zaman teşkil eden zevatın mesuliyeti açıktır. O zaman bu kanunun sözcülüğünü yapmış olan kimsenin şimdi bizi zalimlikle itham eden Fethi Çelikbaş'ın yükünü ben neden çekeyim? Huzurunuzda bu kararlar geçiyorum.

Başkan: Bu o kadar ayan beyan bir şey ki, söylemeye bile hacet yok. Bu gün Yassıada'da kapatılmış olan Milletve-

killeri kimler? İnkılâp anında Mecliste bulunanlar. Niçin, sizi alıp Yassıada'ya tıkan kudret böyle istemiş, onu biz bilemeyiz. Divan, huzuruna sevk edilen dava ile mukayyettir. Bunu aydınlatmak için diyorum ki, bu kadroyu iki bine çıkarsak, sorumluluğunuzda bir değişiklik yapabilir mi? 1950'den beri bütün Meclisi koysak, değişik bir şey husule getirebilir mi? Getirmez."

Bu kadar çok sanıklı siyasi bir davayı büyük dirayet ve ustalıklı yöneten Salim Başol, ses tonu, şivesi bahane edilerek küçümsenirken ona haksızlık edilmiştir. Kuşkusuz, kararları beğenmeyen DP'liler ve yakınlarının duyguları bunda etkili olmuştur. Fakat tam bir halk adamı olan Başol'un bazı kararlara muhalefeti, hemen her isteyene söz hakkı tanıyıp, müdahalelerini zamansızlık nedeniyle olabildiğince sınırlı tutması, lehine kaydedilmesi gereken noktalardan bazılarıdır. Başsavcı Altay Egesel'in konuşmalarıyla Başol'un kiler arasında yapılacak bir karşılaştırma aydınlatıcı olacaktır.

Bizce Yassıada kararları ayrı bir incelemeyi hak edecek önemdedir, yeter ki konuya ciddiyetle eğilinsin.

Mahkemede en önemli dava, Anayasaya Aykırılık iddiasıyla açılan davaydı. Anayasaya aykırı sayılan eylem ve kararlar şunlardı ve bunlardan sabit sayılanlar Anayasaya Aykırılık davasının maddi olayları olarak kabul edilmişlerdir.

1) 14.12.1953 Tarih ve 6195 Sayılı Yasa ile Halk Partisi Mallarına El Konulması:

Yasanın gerekçesinde "Malların CHP mülkiyetinde şeklen bulunduğu kabili itiraz değildir. Evvelki maliklerle de herhangi bir ihtilaf da bahis mevzuu olmadığından kaza merciine gidilemez. Ancak siyasi yollarla yapılan haksız iktisaplar yine siyasi yollarla bertaraf edilebilir. Bu sebeple meselenin bu kanun mevzuu yapıldığı" söylenmiştir.

Bir anlamda savcılık iddianamesi sayılabilecek Yüksek Soruşturma Kararnamesinde, "Bu durumda mal emniyeti aleyhi-

ne teşrii tasarrufta bulunması suretiyle Anayasa'nın 71. maddesi bizzat TBMM tarafından ihlal edilmiştir... 1950'de iktidara gelince derhal dava açılabilirdi... Bunun 1954 seçimine 6 ay kala yapılması da maksadı belirtmek bakımından kayda şayandır” denilmiştir.

Menderes savunmasında, “*Bu mesele nevi şahsına münhasır (kişiye özgü, sui generis) bir olaydır, evvela faaliyeti durmuş Halkevlerine ait olan mal varlığı söz konusudur, bir vatandaşın mülkiyet hakkı mevzuu bahis değildir, bu mallar Türk Ocaklarından devralınmıştır,*” demiştir.

Esasında 1953'teki bu yasa çıkmadan CHP ile DP arasında uzun temaslar yapılmış, özellikle Halkevleri mallarının vakıf haline getirilerek CHP ile ilgisinin kesilmesi kararlaştırılmıştı. (Bu vakıf formülü 1947'den beri konuşuluyordu ancak bir türlü sonuçlandırılmamıştı.) Fakat nedense görüşmelerden sonuç alınmadan aniden yasa çıkarılmıştır. Konuşmalarından çıkarabildiğimiz kadarı ile Menderes bu yasayı içtenlikle istemiyordu. Ancak gruptaki isteğe daha uzun süre dayanamamıştır. Fakat, parti dayanışması görüntüsü verebilmek için savunmak zorunda kalmıştı, denebilir.

2) Kırşehir'in Millet Partisi'ne Oy Verdiği İçin İlçeye Çevrilmesi:

Kırşehir 1950 ve 1954 seçimlerinde DP'ye oy vermemiş ve 1957 seçimlerinden 1,5 ay sonra bir kanunla il haline getirilen Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.

Menderes bu kararın hatalı olduğunu mahkemede kabul etmiştir. 1957'de Kırşehir tekrar il haline getirilmiştir. Celal Bayar Kırşehir'i cezalandırmak için bu işlemin yapıldığını inkâr etmiştir. 3 yıl sonra bu kasıtlı işlemi düzelten DP'nin kısa sürede yanılığını itiraf etmesi, bir açıdan uyarılma ve siyasi çalkantılara karşın direnmesini açıklamaya yetmektedir.

DP'nin partizanca davranışı Kırşehir'le sınırlı değildi. 1950 seçimlerinde CHP'ye oy veren Malatya, 2 Mayıs 1954 seçim-

lerinden kısa bir süre önce Adıyaman, Besni, Kahta ve Gerker ilçeleri ayrılmak, Adıyaman il yapılmak suretiyle cezalandırılmıştı. Ama Malatya, 1954 seçimlerinde yine CHP'ye oy yağdırarak DP'ye bir ders daha verecekti. Böylece İnönü'nün 1950-1960 arası Meclis'te kalmasını vefakar hemşerileri sağlayacaktı. Günümüz Malatyasının genç seçmenleri artık sağcı partileri tercih ederken, o günleri galiba unutmaktadırlar.

Diğer bir siyasi cezalandırma Abana'nın başına gelmiş. O da 1953 Aralık ayında ilçeliği alınarak nahiyeye indirilmiş, ilçe merkezi adı Bozkurt'a çevrilerek Pazaryeri'ne nakledilmişti. 6203 sayılı bu yasa 1967'de Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilerek Abana tekrar ilçe olmuştur. Abana'nın günahı da yine CHP'ye oy vermektir. Bugün benzer cezalandırmalar, örneklerden ders alınmış olacak ki, bu kadar sert ve açık yapılmamakta daha gelişmiş ince yöntemler kullanılmaktadır.

3) Hakim Teminatı ve Mahkeme İstiklalinin İhlali:

Bu konu tek başına önceki bir bölümde incelenmiştir.

4) Seçim Kanunu Üzerinde Yapılan Değişiklikler:

Farklı parti adaylarına bir listede oy vermek yani karma liste yapmak yasaklanmış, bu da Anayasa'nın 30 yaşını bitiren her Türk'ün mebus seçilebileceğine dair 11. maddesine aykırılık sayılmıştır. Ayrıca 1957 seçimlerine CHP, Hürriyet ve Milet Partileri işbirliği yaparak girmek istemişler ve fakat DP'liler 5545 sayılı Seçim Kanunu'nun 35. ve 109. maddelerini değiştirerek bunu önlemiştir.

Nihayet bu değişikliklere bir partiye kayıtlı kimsenin seçimden 6 ay önce istifa etmemişse, başka bir partiden aday olamayacağı da eklenmiştir. Bu hüküm de hem zaman itibarıyla hem de esastan anayasaya aykırı bulunmuştur.

İşin ilginç yanı anayasaya aykırı bu iki yasak şu anda seçim kanununda aynen yer almaktadır.

5) Tahkikat Encümeni Kurulması:

1960 yılı başlarında gerginleşen siyasi hava nedeniyle 7.4.1960 tarihinde Parti Grubunda konuşan Menderes, memleketin idare edilemez olduğunu, matbuat ile muhalefetin bir hıyanet makinesi kurduklarını, artık laf yerine kanuni tedbir almak zamanı geldiğini söylemiştir.

Bu direktif üzerine içtüzüğün 177. maddesine göre “Halk Partisi ve bir kısım matbuatın kanun dışı yıkıcı ve bozguncu faaliyetlerini tahkik ve tespit etmek üzere bir Tahkikat Encümeni kurulması” kararlaştırılmıştır.

Çok geniş yetkilerle donatılan bu encümenin kuruluşu anayasaya aykırı sayılmış ve üniversite öğretim üyeleri ve basın tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu encümen basına birçok yasak koymuş, hatta Meclis müzakerelerinin de yayını yasaklamıştır. Daha sonra bütün siyasi partilerin faaliyetleri, toplantıları ve seçimler durdurulmuş, encümenin daha geniş yetkilerle donatılması amacıyla 7468 sayılı Selahiyet Kanunu çıkarılmıştır. Encümene mahkeme yetkileri bile veren bu kanun büyük tartışmalara neden olmuş ve anayasaya aykırı sayılmıştır.

Nitekim, Encümen yaşadığı 1 ay 8 gün zarfında Türkiye’nin muhtelif yerlerinde 1 günlük gazete, iki dergiyi hiç sebep göstermeksizin basıldıkları matbaalarla birlikte kapatmıştır. Şahit olarak dinledikleri gazeteci Kurtul Altuğ ve “9 Subay” olayına katılıp aklanan emekli Albay Cemal Yıldırım’ı bilgi vermekten çekindikleri için tevkif etmiştir. Büyük tepkiyle karşılanan bu encümen 38 gün sonra faaliyetini durdurmuştur.

DP’lilere yakın Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi Prof. Ali Fuat Başgil 30 Nisan 1960’da Köşk’e davet edilmiş ve fikri sorulmuş, o da encümenin anayasaya aykırı olduğu ve havanın yumuşaması için hükümetin çekilmesinin yerinde olacağı tavsiyesinde bulunmuş; Bayar ise “Dere geçilirken at değiştirilmez” özdeyişine uyararak (bu günlerde öğrenci olayları tır-

manmıştır) bu öneriye yanaşmamış, belki de 27 Mayıs 1960 ihtilalini önleyecek bir şansı inadı yüzünden kaçırmıştır. Aynı hayıflanmayı kuşkusuz Menderes için de düşünebiliriz.

6) Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu:

Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu bahane edilerek CHP'lilere saldırılar DP iktidarının ilk yıllarından itibaren başlamıştır. 7 Ekim 1952 günü İnönü Manisa'da konuşurken DP'liler CHP'lilere hücum ettiler ve kavga çıktı. Ertesi gün İnönü Balıkesir'e sokulmadı, Bursa'ya devam etmek zorunda kaldı. Sokaklarda CHP'liler ile DP'liler dövüştüler. Sopalı kavgada 7 kişi yaralandı. Olaylara CHP'lilerin miting yapacağı alanda DP'lilerin de aynı saatte toplantı yapmak istemeleri neden oldu. Zabitanın ve yöneticilerin yan tutmalarından cesaret alan DP'lilerin bu tutumu anlamlıdır. CHP'lilere toplantı yaptırmamak gibi zorbaca girişime ciddi bir yönetim ikliminde cesaret edilemeyeceği kolayca tahmin olunabilir. Ayrıca tüm bu kavgaların merkezden yönetildiğine dair kanıt şuydu ki, o günleri önceleyen tarihlerde partiler arasında ilişkiler oldukça sert geçmekteydi. İlişkiler yumuşadığı dönemlerde idareciler ve DP'liler de anlaşılan bu havadan etkileniyorlardı ki, pek kavga çıkmıyordu. Ama bazen basiretli idareciler olay çıkmamasının bir yolunu buluyorlardı.

Buna bir örnek Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil'dir. En iyisi kendi ağzından anlatalım:

“Diğer illerdeki sıkı yönetim nedeniyle CHP Kurultayının Bursa’da yapılması kararlaştırılmış... Devri nazik. Toplantı ve Gösteri Yasasının hükümleri lastikli uygulayanlarda anlayış büyük rol oynuyor. Üç arabadan fazlasına izin yok. Öyle kafiyelemlerle gitmek olmuyor...”

İnönü Mudanya’dan gelecek... Sadece üç araba ile karşılanacak, bir trafik arabası da kontrol edecek. CHP’lilerle anlaştık. Emniyet Müdürü’nü çağırdım. Kararımızı söyledim. Kendisi CHP’ye yakın, yerli DP’liler kuşkuluyorlar.

Nitekim 27 Mayıs'tan sonra müdür Şekip Karamolla Emniyetten ayrılarak CHP'den parlamentoya girdi. Bugün rahmeti rahmana kavuştuğu için söylemiyorum, mert kişiydi. Siyasi inancını saklamazdı, ama bunu görevine karıştırdığını görmedim...*

Müdahale edilmedi, olay da çıkmadı... Parti merkezinde alkışlayanlar oldu. Trafiki aksatmadık: İçişleri Bakanı (Naim Gedik) alkışları bahane ederek beni aradı ve eleştirdi. Memnun değilseniz yerimi terke hazırım, dedim. Menderes aradı gönlümü aldı. (Tanju Cıloğlu, Çağlayangil'le Anılar, s. 178–182)

Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu'na muhalefet için gerek yer gerekse zaman açısından öylesine ağır hükümler konulmuştu ki, bu hürriyeti sınırlayalım derken hakkın özünün ortadan kaldırıldığı söylenir olmuştu. Muhalefete bu hükümler en sıkı şekilde uygulanırken, iktidar, tabii özellikle Menderes bir yere gittiği zaman civar illerden yevmiyeleri bir surette kamudan karşılanan, araçlarla sağlanan kalabalıklar toplanıp oralara yığılıyor, sayılar anormal büyütülerek radyolarda duyuruluyordu.

Muhalefete karşı ise, kolordu kuvvetinde ordu birlikleri önceden yerleştiriliyor, polisler cop, askerler dipçikle dağıtma görevini yerine getiriyorlardı. Resmi kuvvetlere bazen yerel DP'li birlikler de katılıyor, onların korumasında bunlar da hedeflere daha pervasız saldırıyorlardı.

DP, muhalefet yıllarında, mitinglere çok önem veriyor ve bu hakkı en geniş şekilde savunuyordu. Menderes'ten ve Bayar'dan çok örnek verilebilir. Sadece bir tanesini burada zikrederim:

* Bu ismin doğrusu Şebib Karamullaoğlu'dur. Sivas-Gürünlü tanınmış bir ailenin sosyal demokrat koluna mensup bu değerli yönetici, gerçekten yansız ve dürüst bir güvenlik mensubu idi.

“DP’nin mitingleri ne tahrik toplantılarıdır ne de gürültü gösterileridir. Sadece milyonların bu mitinglere iştirak etmiş olduğunu görmek daha hürmetkâr bir lisan kullanmaya kendilerini icbar etmeli idi.” (Aydın, Yenipazar, 13 Haziran 1948)

Yassıada’da kararname (iddianame) bu kanunun uygulanmasında anayasanın eşitlik ilkesine aykırı hareket edildiğini öne sürmektedir.

DP’li Bakanlar bu sıfatlarıyla kanuna tâbi değillerdi, fakat aynı zamanda partili nitelikleriyle de propaganda yapabilmekteydiler. Bu hal doğal olarak yakınma konusu olmuş, bazı işgüzar yöneticiler muhalefet partilerine karşı gereksiz yere sert önlemler almışlar ve olaylara neden olmuşlardır. İktidar partisi ile CHP arasındaki ilişkiler yumuşak olduğu sürece olay çıkmamış ancak diğer zamanlarda çok vahim olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları için davalar açılmıştır. Bunları aşağıda özetleyeceğiz.

Kayseri Himmeddede–Yeşilhisar Olayları

1957 seçimlerinde Kayseri’nin Yeşilhisar ilçesinde CHP’nin kazanması sonucu bu ilçe devlet yardımlarından yoksun bırakılmış ve ilçe üzerinde baskılar artmıştır. Bu hava halka da yansımış, CHP’liler ile DP’liler birbiriyle çatışır hale gelmişlerdir. CHP’liler zabitanın partizan tutumunu şikâyet amacıyla Hükümet Konağı’na yürümüşler, çıkan olaylarda 1957’den 1960’a kadar 56 CHP’li tutuklanmış, fakat hiçbir DP’li hakkında kovuşturma açılmamıştır.

Zaten gergin olan siyasi hava nedeniyle CHP’liler Ankara’ya şikâyet gelmişler, DP’liler de Ankara’dan heyetler gönderek hem milletvekillerine hem de emniyete raporlar hazırlatmışlardır. İşe Celal Bayar da karışmış, Menderes’e sert önlemler almasını önermiştir.

Bu arada İnönü 2 Nisan 1960'da Kayseri'de yapılacak CHP İl Kongresine davet edilmiş, ancak Vali İnönü'ye telgraf çekerek kongrenin iptal edildiğini, Kayseri'ye gelmemesini tebliğ etmiştir. İnönü kongre yapılmayacağını ve fakat bir vatan-daş sıfatıyla Kayseri'ye geleceğini bildirmiş ve 2 Nisan sabahı trenle Kayseri'ye hareket etmiştir.

Bunun üzerine İnönü'nün bindiği tren Himmetdede'de durdurulmuş ve İnönü ile refakatindekiler otomobillerle Ankara'ya geri dönmeye zorlanmışlardır. İnönü bunu reddetmiş ve tren Himmeddede'de üç saate yakın bekletilmiştir. Halk trene yaklaştırılmamış, trafik aksamış, binlerce yolcu aç ve perişan kalmıştır. Soğuşun da etkisiyle yaşlı İnönü (76 yaşında) hastalanmış, daha sonra yol açılarak tren büyük bir kalabalığın beklediği Kayseri'ye gidebilmiştir. İnönü, birkaç cümleyle kalabalığa teşekkür etmiş ve dağılmalarını söylemiştir. Geceyi orada geçiren İnönü bu kere Yeşilhisar'a hareket etmiş, yollara barikatlar kurularak İnönü'nün hastalanması nedeniyle Ürgüp'e gitmesine izin verilmiş, ertesi gün İnönü Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Bu olaylar sırasında İnönü'ye kuvvet uygulamayı reddeden bazı subaylar istifa etmişler; bu gibi davranışlar 1960 İhtilali'nin habercisi olmuşsa da DP'liler aldırmamışlardır.

Olaya karışan Bayar, Menderes, DP Kayseri Milletvekilleri, Vali Ahmet Kınık, 5. Yurtiçi Bölge Komutanı Tuğgeneral Kemal Çakın, Milli Emniyet Başmüfettişi Aziz Ronabar hakkında Yassıada'da davalar açılmıştır.

İnönü ve yanındakilerin seyahat özgürlüklerinin kısıtlanması, o günlerde çok yankı yapmış, diğer olaylarla birlikte siyasi iklimin ağırlaşmasına neden olmuştur.

Dava sırasında çok tekrarlandığı gibi, İnönü ve CHP'lilerin seyahatleri sırasında idare ve zabıta önlemlerinin alınmadığı yerlerde hiçbir olay çıkmamış, fakat nerede Toplantı ve Yürüyüş Kanunu öne sürülerek önlem alınmaya kalkışılmışsa, olay çıkmıştır.

Tabii bazı yerlerde DP'lilerin kışkırtılarak veya göz yumularak CHP'lilere saldırtılması (Uşak, Topkapı, Geyikli vb. gibi) halleri bundan ayrı tutulmalıdır.

Çanakkale Geyikli Olayları

1959 yılı Eylül ayında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek beraberindeki birkaç milletvekiliyle birlikte Çanakkale'ye ziyarete gelir. CHP'nin kuruluş yıldönümü nedeniyle DP'lilerin de çağrılı olduğu bir toplantıda bir vatandaş *"DP seçimi kaybetse hile iktidarı devretmeyecekmiş, ne diyorsunuz?"* diye bir soru sorar. Urfa CHP Milletvekili Esat Mahmut Karakurt da *"O zaman gayri meşru hale gelirler"*, demiştir. Bu gayri meşru sözcüğü kullanıldığı bağlamda normal olduğu için DP'lilerin toplantıda tepkisini çekmemiştir.

Ancak daha sonra CHP Heyeti Bozcaada ve İmroz'u ziyaret edip dönüşte Odunlu iskelesine çıkarak Geyikli yoluyla Çanakkale'ye dönerken, DP'lilerin tahrikleriyle Geyikli'de toplanan sarhoş bir grup *"gayri meşru"* sözünü bahane ederek *"Biz piç değiliz, Esat Mahmut özür dilesin"* diye heyete tecavüze kalkar, *Ulus* gazetesi fotoğrafçısı Ayhan Yetkin'i döver, hatta üzerinden araba geçirmeye kalkışırlar.

CHP Genel Merkezi de bu olayı araştırmak üzere milletvekilleri İbrahim Saffet Omay ve Danış Yurdakul'u Çanakkale-Geyikli'ye gönderir. İşte DP'liler, tabii Menderes'in emriyle, bu iki CHP milletvekilini Çanakkale'ye sokmamak için DP Çanakkale milletvekillerini görevlendirirler ve böylece olaylar tekrar başlar.

Çanakkale DP Milletvekili Nuri Togay yönetimindeki DP'li CHP'li Omay ve Yurdakul'u vapurdan indirmezler, geceyi vapurda geçiren bu iki milletvekili, sabahleyin Çanakkale'ye inerler, uzun engellemelerden sonra Geyikli'ye hareket ederler. Ancak 31. km'de DP'liler kamyonla yolu kapatarak, taş ve

sopalarla CHP'lilerin araçlarını tahrip edip içindekileri de yaralarlar ve gazetecilerin fotoğraf makinelerini parçalarlar.

Vapurdan gizlice inen iki CHP milletvekili, Çanakkale'de iki gün kalıp Geyikli'ye gitmek için fırsat kollamaya başlamışlardır. Bu süre içinde CHP il binası ile ikamet ettikleri otel ve her türlü hareketleri polis nezaret ve kontrolüne tabi tutulduğu, bir taraftan da gittikleri lokantalarda, dolaşabildikleri sokaklarda, DP'lilerin izaç (rahatsızlık) ve kavli (sözlü) tecavüzlerine maruz bırakıldığı Yassıada kararında yazılıdır.

Bu iki CHP'li milletvekili 2 gün beklemelerine karşın Geyikli'ye gidememeleri üzerine İçişleri Bakanına telgraf çekerek seyahat özgürlüklerinin kısıtlandığını belirterek, önlemlerin kaldırılmasını istemek zorunda kalmışlardır.

Fakat İçişleri Bakan kendilerine gayet sert bir cevap telgrafi göndererek *"Hadiseleri siz tahrik etmişsiniz, Geyikli olaylarını tahkik etmek sizin göreviniz değildir"* şeklindeki suçlamalarda bulunmuştur. Daha sonra bu telgrafın Menderes tarafından yazdırıldığı anlaşılmıştır.

Partilerinin Genel Sekreterine karşı Geyikli'de işlenen ve fakat kovuşturmasız kalan bir suçu tahkik için iki milletvekilinin olay yerine gitmesinde ve buna dayanarak Meclis'te denetim görevini yerine getirmesinde yasalara aykırı bir durum olmadığı açıktır. Nitekim, Yassıada Mahkemesi sanıkların bu savunmalarını haklı kabul etmemiştir.

Olayların her aşamasında Menderes'in intihar eden İçişleri Bakanı Namık Gedik'le birlikte rol aldığı, emirler verdiği, DP milletvekillerinin de Çanakkale örgütüyle birlikte bu emirleri yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

Yassıada'da bu olaylarla ilgili olarak Menderes ve Çanakkale DP Milletvekili Nuri Togay, Samet Sezgin, A. Hamdi Sezen hakkında açılan dava anayasayı ihlal davasıyla birleştirilerek, o davanın maddi olayını teşkil etmiştir.

Yassıada mahkemesinde Çanakkale davasında verilen kararın sonuç kısmı ilginç olduğu için aşağıya aynen alınmıştır:

“Sanıkların dava konusu fiilleri iddiaya uygun şekilde işledikleri, muhalefette bulunan Halk Partisi’nin hükümeti soru yolu ile murakabesine mesnet teşkil etmek üzere mahallinde tatbikat yapmaları için gönderdiği Milletvekillerinin seyahatlerine ve tatbikatlarına ve beraberlerindeki gazetecilerin keza seyahatlerine ve haber almalarına mani olmak, can emniyetlerini hiçe saymak, bir taraftan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nu tatbik ile Milletvekillerini istikbale gelen Halk Partililerin nümayişi dağıtmak isteyen inziбат ve asayiş kuvvetlerini dinlemeyerek kanunun tek taraflı tatbikini sağlamak suretiyle anayasanın teminatı altında bulunan teşriî murakabe, seyahat hürriyeti, haber alma hürriyeti, can emniyeti, kanun nazarında eşitlik gibi haklara ve prensiplere tecavüz ettikleri kanaatine varılmış ve bu hal, anayasayı ihlal suçunun maddi bir vakiasını teşkil ettiğinden burada ceza tayini cihetine gidilmiştir.”

6–7 Eylül Olayları

Daha sonraki yıllarda basında geniş şekilde yer alan bu olayların ayrıntıları geniş şekilde kamuoyunun bilgisi içindedir. Kısaca özetlemek gerekirse, uzun süredir devam eden Kıbrıs sorunu, Kıbrıs Türklerinin 1955 Ağustosunda katliama uğrayacakları söylentileriyle kritik bir noktaya varmış, İngiliz Hükümetine bir nota verilmiş ve 24 Ağustos 1955’te Menderes Liman Lokantası’nda sert bir söylev vermiş, hükümetin de bilgisi içinde faaliyette bulunun “Kıbrıs Türktür Cemiyeti” toplumun heyecanını üst düzeyde tutmaya başlamış, 4 Eylül günü İstanbul’da Yunan gazetelerinin yakıldığı görülmüştür.

Hükümet için bu konu o günlerin iklimi içinde hem iç hem de dış politika aracı halinde idi. Çünkü bu sırada yak-

laşmakta olan üçlü konferansta kuvvetli görünmek kaygısıyla hareket, Türk kamuoyuna mal edilmek istenmiştir. Londra Büyükelçiliği'nden Başbakan'a arzı ricasıyla çekilen bir telgrafta *"Haklarımızda ne derecede ısrar edeceğimiz hususunda tereddüt sahibi oldukları anlaşılmaktadır."* şeklinde bir cümle yer almaktadır.

Bu nedenlerle daha sonra DP'ce suçlanacak olan "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" Başkanı Hikmet Bil'in Cemiyeti feshi isteğinin Menderes'çe, *"Sırası değil daha dursun"* diyerek önlenmesi, iç ve dış politikanın hükümetçe aynı yönde seyretmesinin hedeflendiğini göstermektedir.

Rum Patriği Athenegoras Yassıada'daki ifadesinde, İstanbul ve İzmir'de Rum Cemaatine karşı bir harekete girişileceği yolunda istihbarat aldıkları için Sinod Meclisi'nin hükümeti yazılı olarak uyardığını söylemiştir.

Hükümet kuşkusuz olayların bu derece bir yıkıma gitmesini istememiştir. Ancak Türk halkının Kıbrıs davasında Türk Hükümeti'nin tezine çok bağlı olduğunu göstermesinin istediği de bir olgudur. Nitekim, tüm kanıtlar zabitanın, asker dahil, olayları önlemekte isteksiz ve etkisiz davrandığını göstermektedir. Ancak gösterilerin bir yağma ve yıkıma dönüşeceğini hükümetin tahmin edemeyeceği söylenmişse de, hem baştan önlem alınmaması hem de olaylar esnasında zabitanın önleyici hiçbir müdahalede bulunmaması, önceden bu yolda bir emir veya hiç olmazsa bir telkini akla getirmektedir. Zabıta, emir alsaydı, özellikle askerler, elbette olaylar bu boyuta varamadan müdahale edebilirdi. Hükümet daha sonra grupta ve Meclis'te sıkıyönetim ilanını isterken olayların ayrıntılarının konuşulmasını engelleyerek kuşkuları derinleştirmiştir.

Sonuçta Türkiye'nin dünya kamuoyunda çok zor duruma düşmesine neden olan bu feci olay, Kıbrıs davasına da ileri-ki yıllarda çok zarar vermiştir.

Aynı gün Selanik'te Atatürk'ün evine Yunanlılarca bomba atıldığı haberinin İstanbul DP İl Örgütünde görevli Mendere-s'e yakın Mithat Perin'e ait *İstanbul Ekspres* adlı gazetenin akşam baskısında yayınlanması, yağmacılara uygun ortam yaratmıştır. Daha sonra bu bombanın Oktay Engin adlı Selanik Konsolosluğunda görevli Türk genci tarafından yine görevli Hasan Uçar'a atıldığı iddiası Yassıada'da kabul görmemiştir. Her iki sanık bu suçtan beraat etmişlerdir. Oktay Engin daha sonra Türkiye'ye iltica ederek, Emniyet Müdürlüğüne kadar yükselmiş, başarılı bir yöneticidir.

Burada bazı ek bilgiler vermek için olayları bizzat yoğun şekilde yaşayan değerli politikacı, gazeteci, yazar **Orhan Birgit'in** *Evvel Zaman İçinde* adlı anı kitabından geniş şekilde yararlanacağız.

Kıbrıs Davası'nın öyküsü 1945'lere dayanır. İngiltere'nin İmparatorluğu tasfiye ile bir anlamda adasına çekilmesi, Kıbrıs'ta da etkisini göstermiş, Türk ve Yunan tarafı adayı kendisine bağlamak için harekete geçmişlerdir. Ama her zaman olduğu gibi açıkgöz ve uyanık Rumlar burada da öne çıkmışlardır. Türkiye'de ilk miting Ankara'da 1948 Aralık ayında yüksek öğrenim gençliğince düzenlenir. Kıbrıslı Türklerle somut ilişki 1949 Temmuzunda kurulur. Ada Türkleri de bu tarihten itibaren içlerinde örgütlenirler.

Yunanlılar nüfus çoğunluğuna güvenerek plebisit yapılması için dünya kamuoyunu etkilemeye başlarlar. İngiltere buna yanaşmaz, karşılıklı olarak iki ülkede gösteri toplantıları ve başka girişimler düzenlenir. CHP'li Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 21 Ocak 1950'de "*İngilizler adayı terk etmeyecekler, dolayısıyla böyle şeyler devletimize zararlı olabilir*" diyecektir.

Aynı pasif politika DP hükümetlerince de izlenir. O günlerde Türkiye NATO'ya girmek için yoğun çaba harcamaktadır ve Yunan hükümetiyle sıkı dostluk içindedir. Ancak Yunanlılar ulusal politika saydıkları Kıbrıs işinde din faktörünü (Makarios) de yanlarına alarak, var güçleriyle çalışırlar.

DP'nin Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü'nün “*Türkiye'nin Kıbrıs davası diye bir davası yoktur*” dediği söylenir. 1954'lere kadar işler bu biçimde ağır aksak yürür gider. Ancak Rum tarafı İngiltere ve Türklere karşı terör (o günlerde, tedhiş) olaylarına başlarlar. Epey de cana mal olurlar.

Ağustos 1954'te *Hürriyet* gazetesi öncülüğünde Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nda bir toplantı düzenlenir. Kurulan komiteye Hikmet Bil, *Hürriyet*; Orhan Birgit, *Yeni Sabah*; Ahmet Emin Yalman, *Vatan* adına; TMTF Başkanı Hüsamet-tin Canöztürk ve Kıbrıs Derneği Başkanı Nevzat Karagil; Milli Tesanüd Birliği'nden de Ziya Sonar ve Kamil Önal seçilirler.

Komite 20 Ağustos 1954'te Menderes tarafından kabul edilir, destek sözü alınır. Dışışleri Bakanlığı da harekete geçer, ne var ki, daha etkili Yunanistan, İngiltere'nin karşı çıkmasına karşın konuyu BM'ye götürür. (*a.g.e., s. 165-172*)

6-7 Eylül olaylarına kadar geçen bir yıllık süre içinde Fatin Rüştü Zorlu Dışışleri Bakanı olmuş, Ağustos 1955'te Londra'da İngiltere Kıbrıs'la ilgili bir konferans düzenlemiştir. 6 Eylül günü Menderes, Hikmet Bil'i arabasına alarak onunla görüşür. Aynı gün öğleyin Selanik'teki Atatürk evinin bombalandığı haberi duyulur, *İstanbul Ekspres* haberi sansasyonel şekilde ikinci baskısında verir.

Kıbrıs Türktür Derneği de diğer dernek ve kuruluşlar gibi olayı kınayan bir bildiri yayınlar. Akşam saatlerinde başlayan küçük gösteriler, azınlık ev ve dükkanlarının yağmalanmasına dönüşür.

Olayla ilgili görülen 97 Kıbrıs Türktür Derneği yöneticisi – ki 80'i DP'liydi– ve tabii “tahrikçi”(!) 30 kadar tanınmış solcu yazar–aydın (Aziz Nesin, Asım Bezirci, Hasan İzzet Dinamo, Kemal Tahir vb.) gözaltına alınır. Gazeteler olayları Beyrut'ta bir örgütün (!) düzenlediğini, buna alet olduğu için de Kıbrıs Türktür Derneğinin kapatıldığını yazarlar. Halbuki Beyrut hükümetçe uçurulmuş bir balonun adıdır ve yazarımız Orhan Birgit'in başkan yardımcısı olduğu derneğin kapatılması

için uydurulmuştur. İlan edilen sıkıyönetim koşulları içinde İstanbul Harbiye’de Orhan Birgit ve arkadaşları 3 aydan fazla yatarlar. Hükümet sorumluluktan kurtulmak için suçu, kuruluşunda yardımcı ve ilişkili olduğu Kıbrıs Türktür Derneğine atmak için her yola başvurur. Tabii yine vefasız bir Menderes ile karşı karşıyayız. Yardım istediği ve de yardım eden kim-seleri, hep yaptığı gibi, harcamakta tereddüt etmez. Davalar sırasında İstanbul Emniyetinin hazırlıklı olduğu halde hiçbir önlem almadığı hatta pasif kalmaları yolunda emir aldıkları ortaya çıkar. Sanıklar ilk duruşmada aklanırlar.

Demokrat İzmir Gazetesinin Tahribi

Yayın hayatına 1946’da başlayan *Demokrat İzmir* gazetesi DP’nin bir organı olarak 1955’e kadar bu partiyi desteklemeye devam etmiştir. (Örtülü Ödenek davasında 1954’te gazeteye 21.000 lira ödendiği görülmektedir.) Ancak bu tarihten itibaren DP’nin başarısızlıkları yüzünden hem parti içinde hem basında ve tarafsız çevrelerde DP’ye karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştır.

Zaten “İspat Hakkı” nedeniyle partiden kopan Hürriyet Partisi’nin kurulması, ekonomik yokluklar; basın, üniversite, yargı ile çekişmeler hep bu tarihten itibaren başlamıştır.

Eleştiri kervanına, adı bile DP ile anılan bu gazete de katılınca DP’lilerin kızgınlıkları daha da artmıştır. Önce gazetenin ilanları kesilmiş, daha sonra İzmir eski belediye başkanı ve 1954’ten itibaren milletvekili Rauf Onursal –İnönü’nün yurtdışına çıkarılmasını teklif etmişti– *Demokrat İzmir* için DP grubuna önerge vermiş ve gazetenin kağıt, mürekkebi kesilmiş, yazarlarına davalar açılma gibi baskılar ağırlaşarak 1960’a kadar sürmüştür.

Gazetenin susturulması ocak, bucak kongrelerinden Ankara’ya kadar konuşulmaya başlanmıştır. Gazetenin geri çekilmemesi üzerine bu kere İstanbul’da yeni bir gazete çıkar-

ması için gazete sahibi Adnan Düvenci ikna (!) edilememiş ve sonuç alınamamıştır.

1959 Mayıs başında İnönü'nün başına Uşak'ta taş atılmasından sonra İzmir'e geleceği hesaplanarak Ulaştırma Bakanını Muzaffer Kurbanoglu başkanlığında İzmir DP Milletvekilleri ve yöneticileri bu tertibi hazırlamışlar ve 2 Mayıs 1954 gecesi kalabalık bir DP militan grubu, göstermelik iki polisin koruduğu *Demokrat İzmir* gazetesi matbaası ve idarehanesini tahrip etmiştir.

Yasıadada İzmir İl Başkanı Faruk Tunca ve diğer yerel DP'li yönetici ve militanları muhtelif cezalara, DP İzmir Milletvekilleri Rauf Onursal Sezai Akdağ ömür boyu, Enver Dünder Başer 7 yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır.

Topkapı Olayları

Mayıs 1959 başında Ege gezisine çıkan İnönü'nün başına Uşak'ta yerel DP örgütü mensuplarınca taş atılması tüm ülkede büyük yankı yapmıştı. 4 Mayıs günü İnönü'nün İstanbul'a geleceği duyulunca, Menderes, DP İl Başkanı Kemal Aygün'ü çağırarak, *"4.5.1959 günü CHP'liler bütün kuvvetleriyle İnönü'ye muazzam karşılama merasimi yapacaklarına göre biz parti olarak seyirci mi kalacağız? Siz de teşkilata söyleyin İstanbul'da yalnız kendilerinin değil, DP'lilerin de olduğunu gösterelim"* diye emir verir.

Kemal Aygün Uşak'taki olayların etkisiyle, Vali Ethem Yetkiner'le birlikte o tarihte İstanbul'da bulunan Celal Bayar'a giderek, Menderes'in bu emrinin yerine getirilmemesine aracılık etmesini uygun dille rica etmişse de red cevabı almıştır. Ayrıca Ethem Yetkiner, İçişleri Bakanı Namık Gedik'i Ankara'dan arayarak korkusunu belirtmişse de o da Menderes'e karşı çıkmamak için Yetkiner'i dinlememiştir. Gece DP İstanbul İl Örgütü haberdar edilmiş ve ertesi gün İnönü'yü protesto etmek için planlar düzenlenmiştir. Beykoz De-

ri ve Kundura, Tekel Kibrit, Bakırköy Bez Fabrikası'ndan; Şişe Cam, Haliç Tersanesi, Cibali Tütün Fabrikası, Bira Fabrikası, Tütün Bakım Atölyeleri, İspirto Fabrikası'ndan toplam 1286 kişi ve ilçelerden sağlanan militanlarla birlikte yaklaşık 10.000 kişi yoğun şekilde Topkapı'ya getirilerek yerleştirilmiştir. Militanlara hem araç (kamyon ve otobüs) sağlanmış hem de adam başına 5 lira ödenmiştir.

Asker ve polis de Topkapı'ya yerleştirilmiş ve 14:30'da Yeşilköy'den Topkapı'ya gelen CHP konvoyu önce DP'li militanlarca durdurulmak istenmiş ve fakat İnönü'nün arabası hızla kalabalıktan uzaklaşmıştır. 3 kere, İstanbul Trafik Müdürü Celal Kosova'nın arabası konvoyun önüne çıkmış ve İnönü'nün arabası durdurularak DP'li militanlara adeta teslim edilmiş ve tecavüzler başlamıştır. Azgın DP yandaşları arabanın üstüne çıkarak kapıları zorlamaya, camları kırmaya, lastikleri kesmeye kalkmışlar, taş atıp yuhalamışlardır.

Ellerinde “öleceksin tekbir getir”, “başına taş değil, Allahın gazabı çarpsaydı” yazılı dövizler bulunan saldırganların, tecavüzleri daha da ağırlaşmaya başlayınca, Binbaşı Kenan Bayraktar ve birkaç subay bir manga askere süngü taktırarak bazı polislerin ve halkın da yardımıyla mütecavizleri dağıtmış ve yolu da açmışlardır.

Bu arada subaylarla, olaya hiçbir şekilde müdahale etmeyen, tersine İnönü'yü arabasından indirip, Trafik Müdürünün arabasına bindirerek, Eyüp yoluyla Maçka'daki evine zorla götürmek isteyen polisler arasında silah çekmeye kadar varan tartışmalar yaşanmıştır.

Bir rastlantı eseri bu satırların yazarı İstanbul Hukuk Fakültesi'nde o günlerde son sınıfa devam ettikleri arkadaşı Turgut Aydın ile Yeşilköy'de İnönü'yü karşılamaya gidip konvoyla birlikte Topkapı'da durmak zorunda kalmışlar ve olayların yukarıda anlatıldığı biçimde cereyanına tanıklık etmişlerdir.

İstanbul Emniyetinin, tabii DP'liler ve de o saatlerde vilayette olayları izleyen Menderes'in bilgisi dahilinde İnönü'

yü CHP İl Başkanlığı binasının bulunduğu Sultanahmet'e gitmekten alıkoyup, sessizce evine götürme planı, askerlerin müdahalesiyle böylece önlenmiş ve ancak gerek Topkapı-Sultanahmet arasında ve gerekse Sultanahmet'te toplanan kalabalığın İnönü'ye tezahüratı önlenememiştir. İşte DP'lilerin istediği de CHP'lilerin bu programını bozmak idi.

Yassıada'da bu dava Bayar, Menderes, Kemal Aygün ve Ethem Yetkiner hakkında anayasayı ihlal davasındaki nihai mahkumiyetlerinde maddi bir olay olarak yer almıştır.

Ne yazık ki Bayar, burada da olumlu bir müdahalede bulunmamış, bir kere daha yangına körükle gitmiştir.

Vali Ethem Yetkiner ise, Menderes'in kanunsuz emrini önleyemeyince, CHP İl Örgütüne yazı yazarak, Toplantı Yürüyüşleri Kanunu'na göre İnönü'ye yapılacak karşılama gösterilerinin önleneceğini, bu nedenle CHP'lilerin karşılama yapmalarını ihtar ederken, DP'lilerin karşı tertiplerini bilmesine karşın hiçbir önlem almamakla mahkumiyeti hak etmiştir.

Suikast tehlikesinden hem de Topkapı'da yapılacağından haberdar olan CHP'li milletvekilleri Avni Doğan, Bülent Ecevit ve Fehmi Atanç'tan kurulu bir heyet, Vali'den önlem almasını istemişlerse de sonuç alamamışlardır.

Yassıada'da bilindiği üzere Celal Bayar, Adnan Menderes ölüm cezasına çarptırılmışlar, ilkinin cezası yaşı nedeniyle Milli Birlik Komitesince ömür boyu hapse çevrilmiş, Menderes'inki ise infaz edilmişti. Kemal Aygün ile Ethem Yetkiner müebbet hapse mahkum olmuşlar, 5 yıl sonra Af Yasası ile salıverilmişlerdi.

Meşhur Polis Şefi Zeki Şahin, görevi olmadığı halde Topkapı'ya gelerek olaylara karıştığı için önce 15 yıl daha sonra da 4 yıla indirilen cezaya çarptırılmıştır. Diğer sanıklardan 50 dolayında DP'li militan ve bazı polisler muhtelif hapis cezalarına çarptırılmışlardır.

Menderes olayların düzenleyicisi sayıldığından, Bayar ise haberdar olduğu halde önlemediği gibi sonuçtan hoşnutluğunu belirttiği için mahkemece suçlu bulunmuştur.

İstanbul–Ankara Olayları

18 Nisan 1960'da kurulan Tahkikat Encümeninin yarattığı heyecan, 27 Nisan 1960'ta Meclis'te muhalefet ile iktidar milletvekilleri arasında kavgaya neden olmuş ve muhalefet Meclis'i terk etmişti.

Aynı gün Bakanlar Kurulu sıkıyönetim ilan etmiş, İstanbul Üniversitesi öğrencileri de Beyazıt'taki kampüs bahçesinde bu olayları protesto için toplanmışlardı. İstanbul polisi başta meşhur Bumin Ymanoğlu ve Zeki Şahin olmak üzere bahçeye girerek öğrencilere hücum etmişler, Rektör Sıdık Sami Onar ile vekili Sulhi Dönmezer'i döverek yerlerde sürüklemişler, emniyete götürmüşlerdi. Öğleden sonra olaylar Beyazıt Meydanı'nda da devam etmiş, polis kurşunlarıyla Turan Emeksiz ölmüş, Hüseyin Onur, Hüseyin Irmak, Cengiz Balıklaya ve Vedat Boy ağır şekilde yaralanmıştı. Süngü takmış asker, polisle öğrenciler arasında girmişse de, öğrenciler Menderes'i protesto için vilayete yürüyüşe geçmişler, asker dağılmalarını söylemiş ve fakat yine Zeki Şahin öğrencilere hücum ederek bir kısmını gözaltına almıştı.

İstanbul Teknik Üniversitesinde de öğrenciler bayrağı yarıya indirerek sessizce olayları protesto etmişlerdir. 29 ve 30 Mayıs günlerinde de öğrenci olayları devam etmiştir. Geceyi Üniversite bahçesinde geçiren 3500 öğrenci, Genel Kurmay Başkanı Rüştü Erdelhun nezaretinde Davutpaşa Kışlasına nakledilmeye başlanmışsa da, subaylar sadece 43 tanesini alıkoyarak diğerlerini serbest bırakmışlardır.

İstanbul'daki öğrenci hareketleri Ankara'ya sıçramış, Siyasal Bilgiler, Hukuk Fakültesinde öğrenciler protesto top-

lantıları yapmışlar, fakat Sıkıyönetim Komutanı Namık Ar-
guç, fakülte binalarını kurşunlatmış, polisler öğrencileri kı-
yasıya dövmüşlerdir.*

Harp Okulu öğrencileri de 21 Mayıs 1960 günü Kızılay'da
sessiz bir protesto yürüyüşü düzenlemiş ve bu yürüyüş Or-
du'nun DP iktidarını onaylamadığı şeklinde bir işaret sayıl-
mıssa da, DP yöneticileri bunu algılayacak anlayışı göstere-
memişlerdir.

Öğrenci hareketleri Newyork, Münih, Londra gibi merkez-
lerde de tekrarlanmış, katılan öğrencilerin bursları kesilmişti.

Bu olaylara karışan güvenlik güçleri ve yöneticileri Yassı-
ada'da muhtelif cezalara çarptırılmışlardır.

* Daha sonraki yıllarda polislerin göstericilere insafsızca saldırıp, coplanmalarının ilk denemeleri anlaşılan bugünlerde yaşanmıştı.

SONUÇ

1950-1960 döneminin çizmeye çalıştığımız bu tablosu bize neyi göstermiştir? Bir kere demokrasi pratiğinin öyle çabucak uyarlanabilecek bir şey olmadığına kani olduk. İkinci olarak demokrasilerde yatay ve dikey katmanların varlığını saptadık. Yani birinci, ikinci, üçüncü ilah.. sınıf demokrasilerden söz edilebilir.

Kimi Asya, Ortadoğu, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin demokrasi denemelerini gözlersek, her birini bu sınıflandırmalardan birine yerleştirebiliriz. Sınıfı geçenler, sınıfta kalanlar, okuldan atılanlar, sil baştan birinci sınıftan yeniden başlayanlar vs..

Türk demokrasi deneyinde, 1923'ten itibaren bazı sert dönemlere rastlanabilirse de, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkler hakkındaki genel kanıyla çelişebilecek bir sonuca varırız. Bizdeki uygulama başka ülkelere oranla çok daha yumuşak geçmiştir. Ancak bu olgu bizi daha yetkin bir sistemi istemekten ve mevcudu eleştirmekten alı koymamalıdır. Çünkü tuturulan düzey düşüktür.

En ileri, İngiliz demokrasisi örneğin, 1215 Magna Carta, Birinci (1642-1649) ve II (1688-1689) devrimler sonucu meşruti krallık 500 yıla varan kanlı bir süreçte kurulabilmiştir. Fransa'nın öyküsü de malumdur; 1789 büyük devrimi ve tüm 19. yy'da devam eden kanlı savaşımalar.

Demokrasi düzeyine tekrar dönersek, sistemin derecesini belirleyen kurumlar, insan faktörü ile belli bir zaman içindeki oluşum zorunluluğu olduğunu görürüz. Bunlara ek olarak Türkiye için ayrıcalıklı bir unsur, yani liderlik çok şanslı yaşanmıştır.

Yüce Atatürk Türk ulusuna, her ikisi de tam bir var veya yok olma öneminde Çanakkale ve Kurtuluş Savaşları zaferle-

ri dışında, çağdaş bir siyasi rejim ve kültür devrimi armağan etmiştir. Devrimlerin ve Cumhuriyetin görülmemiş bir sürat ve derinlikte kurulup, yerleşmesindeki olumlu rolü, her geçen gün kendine duyduğumuz şükranı büyütmektedir.

Türk demokrasisi son 50 yıldır gerici ataklara bunca direnç gösteriyorsa, bunu devrimlerin sağlamlığına borçlu olduğumuzu unutmamamız gerekir.

İslamiyet gibi siyasal ve sosyal düzeni kendi normlarına göre yönetmeye hevesli bir dinin beslediği bu saldırılara hiçbir ülke direnememiştir. Erbakan'ın deyiimiyle “*ya kanlı ya da kansız*” her rejim İslama teslim olmaktadır. Tek istisna olan Türkiye’de, direncin simgesi Anıttepe’de yatan bu dahidir. 2007 Nisan mitinglerinde AKP’ye karşı patlayan başkaldırının bileştirici unsuru yine Mustafa Kemal’dir, Atatürk’tür.

Böyle bir güneşten mahrum olduklarından Pakistan, Endonezya, Afganistan, Sudan vb. dinin pençesine bir bir düşmektedirler. Arap ülkeleri ve İran için söylenebilecek şey, bunların dinin ağır baskısından hiçbir zaman çıkamadıklarıdır.

Bu süreçte DP’nin yeri nedir? 1950’de büyük ümitlerle Türk siyaset sahnesine inenlerin, 27 Mayıs 1960 nazara alınırsa, düş kırıklığı yarattıkları kesindir. 1960 ihtilalinin ordunun emir–komuta zinciri dışında başlayıp, iç anlaşmazlıklar yüzünden kanla sonuçlanması, DP’nin aklanması için yeterli değildir.

10 yıllık DP dönemini yargılarken idamların etkisiyle duygusal motifleri öne çıkarmak yanıltıcı olmuştur. İdamlar olmasaydı veya 27 Mayıs cereyan etmeseydi, DP başarılı mı sayılacaktı? Kuşkusuz en isabetli çözümleme 10 yıllık DP dönemini, sonunda cereyan eden olaylardan soyutlamaktır.

Yorgun, yıpranmış bir CHP’den devralınan ülke, nispeten başarılı ve yumuşak bir siyasetin uygulandığı ilk 3 yıl sonunda nerelere getirilmiştir? Uygulanan liberal ekonominin uğradığı başarısızlık eleştirilmeye başlanınca, basın kanununu ağırlaş-

tırmak, CHP mallarına el koymak, muhaliflerinin siyasi faaliyetlerini kısıtlamak gibi önlemlere başvurulmaya gidilmiştir.

1954 seçimlerindeki başarı DP'yi daha da cesaretlendirmiş, Memur–Hakim teminatı yok edilmiş, oy vermeyen il ve ilçeler cezalandırılmaya başlanmış, ispat hakkı reddedilmiş, basın üzerine baskılar şiddetlendirilmiştir. Ekonomide ise yokluk dönemi başlayınca sertlik aynı oranda giderek artırılmış, 1957 seçimlerinde azınlığa düşünce DP'nin hiddeti şiddete dönüşmüştür.

Sonuç olarak denebilir ki, ilk çok partili deneyim başarılı geçmemiş, izleyen yıllarda DP'nin eleştirilen söylemi ve uygulaması terk edileceği yerde ne yazık ki örnek teşkil etmiştir. Tüm bunları “milli iradenin şaşmaz terazisine” vurup karşılamak popülist bir yaklaşımdır. Seçmen kitlesinin tam anlamıyla rüşde ermediği için siyasal tercihlerini eleştirmek asla baskıcı bir eğilimin açıklanması değildir. Bu da demokrasi ve düşünce özgürlüğünün bir başka cephesidir.

NOTLAR

NOT I

“İNÖNÜ’NÜN TÜRKİYE’Yİ SAVAŞA SOKMAYARAK HALKIN ERKEKLİĞİNİ ÖLDÜRMESİ”

1954 seçimlerinden önce Menderes Erzurum nutkunda “Onların devrinde Türk Ordusu’nun zamanına göre bir iptidailiği vardı” demesi üzerine İnönü “Orduya tecavüz etti” karşılığı verir; bu kere Menderes Samsun’da “Bu da yalan mı? Beygirinin, katırının yuları yoktu; bir tümeni bir yerden başka bir yere nakletmek çok zor bir işti. Ordumuz onun zamanında bu hale gelmişti. Herkesin malumu olan bu hakikati edep ve terbiye ile bu derecede üstü kapalı olarak anlatmak istemiştin” diye başlayan nutkunda konuyu harbe girip girmemeye getirmektedir:

“Sözlerime devam ediyorum. En yüksek mevkii işgal edenlerden başlayarak kendilerinde kademe kademe bir bozguncu ruhun yayılması neticesinde, bizzat Türk milleti kendi iradesi hakkında endişelere saplanmıştı. ‘Biz sizi harbe sokmadık, harp çok korkunç bir şeydi, onu başaramazdık’ gibi devamlı sözlerle bozguncu bir ruh halini yaydılar. Milleti harpten korkutmaya kalktılar. Benim işaret ettiğim işte bu idi. Halbuki sulhun de harbin de hayırlısı olabilir. Cenabı Hak bu millet için hayırlısı ne ise onu versin. Hangisi bu milletin hayrına ise biz onun peşindeyiz.” (c. IV. s. 495, 24 Nisan 1954)

Bu ifade katılması zor düşünceler yansıtmaktadır. Harbe girmek suretiyle halkta bozguncu ruhun yaratıldığı ve harbin de bazen hayırlı olabileceği; 1950’lerde kahvelere kadar düşen “harbe girmeyerek halkın erkekliliğini öldürdüler” suçlamalarının (!) kaynağının kim olduğunu göstermektedir.

Savaş yanlısı fikirlerin savaş sırasında, özellikle Almanlar’ın Rus cephesinde ilerledikleri sırada yaygınlaştığı bilinmektedir. Ancak en tanınmış ırkçı ideologlardan Nihal Atsız’ı Menderes’e esin kaynağı olmuş sayabilir miyiz?

“Biz yalnız bize saldırırlarsa harbederiz düşüncesi de yanlıştır. Biz Türkler bugün 60 milyon bir millet olduğumuz halde henüz bir-

leşmiş değiliz. Ahlakın meydana gelmesinde en büyük sebep ırktır. Biz ırk deyince karışmamış ve temiz bir kan anlıyoruz. Milletler ancak savaşıla yaşayabilirler. Bu harbin sonunda en aşağı Kıbrıs, Suriye, Irak, İran ve Rus Azerbeycan'ını alarak kuvvetlenir ve mihver sistemine uyarak memleketi Yahudi, komünist ve mason çirkeflerden kurtarır disiplinli ve ahlaklı bir rejim kurabilirdik.” (Nihat Atsız, Davam, s. 16-17; K. H. Karpat; Türk Demokrasi Tarihi, s. 220'den naklen)

Fakat Samsun'da nutkun devamında hızını alamayan Menderes bu kere İnönü'nün harbe girme kararı verdiğini ve fakat Fransa'nın düşmesi ile harbe girmekten kurtulduğunu ve bununla İnönü'nün övünmemesi gerektiğini söylemektedir:

“Şimdiye kadar sustuğum bu hakikati, kendisinin ısrarlı propagandaları üzerine işte bugün ortaya koyuyorum. Halk Partisi'nin zabıtlarını ortaya çıkarsın ve eğer imkan görüyorsa tekzip etsin. 1940'da Fransa düşmezden beş on gün evvel bizi harbe sokuyordu. Bunun için de her türlü hazırlıklar tamamlanmış, nutuklar hazırlanmış, bazı mebuslar evelden hazırlanmış olan bu nutukları söylemek üzere memleketin muhtelif vilayetlerine yola çıkarılmıştı. Bu meyanda bana da Eskişehir'e gitmek vazifesini vermişti. Türkiye, harbe girecek ve o gün memleketin dört köşesinde evelden hazırlanmış olan bu nutuklar söylenecekti. Tam bu sırada Fransa düştü, Türkiye de harbe girmekten bu suretle kurtuldu, ondan sonra da eğer Türkiye yine harbe girmede ise, harbin mantığı bu tarafa gelmediği için girmede. Eğer gelse idi ve bu iki muharip taraftan birinin menfaatine uygun düşse idi, İsmet Paşa, bu memleketi harbe sokmaktan koruyabilecek adam değildi. Biz, harbin yolunun dışında idik ve dışında kaldık. Hakikat işte budur. Fakat onlar artık övünülecek bir şeyleri kalmadığı için 'Biz sizi harbe sokmadık' diye övünmekte ve böylece bir bozguncu ruh haleti içinde bulunmakta idiler.” (c. IV. s. 496, 24 Nisan 1954)

Menderes'in ağzında “bozguncu ruh” adını alan suçlama kahvelerde “halkın erkekliğini öldürmeye” dönüşerek biraz avamlaşsa da, içerik olarak aynı kalmaktadır: Harbe girmemek suretiyle halkın dövüşkenliğini azaltmak, kaybettirmek, ruhunu bozmak. Bunlar Menderes'in işgal ettiği yüksek görevle bağdaşır siyasal, sosyolojik, diplomatik sloganlar olmamalıdır ve Atatürk'ün barışsever politikası ile de bağdaşmamaktadır.

“Harbin de sulhün de hayırlısı olabilir. Cenabı Hak bu millet için hayırlısı ne ise onu versin. Hangisi bu milletin hayrına ise biz onun peşindeyiz” gibi dinsel iletiler işin diğer hazin yönüdür. Savaş veya sulh kararlarının “Cenabı Hak ve hayırla” ilgisi, müneccime danışan Osmanlı padişahlarını anımsatmaktadır.

Denilmiştir ki, “İnönü ulusun erkekliğini öldürdü” sözlerinin ilk sarf onuru (!) Menderes’e değil, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu’na aittir. Ancak işin diğer bir yanı da şudur: 1950’den önce İnönü’nün Türkiye’yi savaşa sokmaması, kimilerine göre Kurtuluş Savaşı’ndaki hizmetleri kadar büyük sayılmış ve seçimlerde DP için tehlike olasılığı olarak görülmüştür. Bu sözü bu bağlamda değerlendirmek düşünülebilirse de, parlak bir seçim zaferinden sonra da sürdürüldüğü göz önüne alınırsa DP’lilerin ve Menderes’in hırsının bazen çizgiyi aştığı ortaya çıkmaktadır.

1940’ta savaşa girme kararı alındığı şeklindeki sava gelince: Başka kaynaklarca doğrulanmayan bu önemli ve iddialı görüş kuşkuyla karşılanmalıdır. Bir kere bu savdan müttefikler yanında savaşa girmeyi kararlaştırdığımız ve fakat Fransa’nın çabucak düşmesi, Almanya’nın zafer olasılığının artması üzerine caydığımız sonucu çıkmaktadır.

Böylesine önemli bir kararın müttefiklerin bilgisi dışında Türkiye tarafından tek yanlı alınması mantığa pek uygun düşmemektedir. O tarihte Alman orduları sadece Fransa’ya karşı Hollanda–Belçika üzerinden hücum etmemiş; Polonya–Norveç–Danimarka’yı da işgal etmişlerdir. Alman ordularının Balkanlar’a sarkması 1940 Ekimini bulacaktır. Bu nedenle yakın bir tehlike söz konusu değildir ve düşman çok uzaklarda iken savaş kararı vermek akla uygun düşmemektedir.

Diğer yandan, müttefik kaynakları –ki üzerinde birçok araştırma yapılmıştır– bu doğrultuda bir bilgi vermemektedir. Karar milletvekillerine kadar duyurulduğuna göre Almanların haber almamaları da olanaksızdır. İzleyen tarihlerde Almanlar sınırlarımıza kadar geldiklerinde şayet Türkiye böyle bir kararı almış ve Fransa’nın işgali üzerine caymış olsa idi, bu Almanlar açısından bize karşı bir savaş ya da en azından bir baskı nedeni teşkil ederdi. Aynı şekilde ileriki yıllarda müttefikler savaşa girmemiz için baskı yaparken bu kararımızı mutlaka lehlerine bir nokta olarak kullanırlardı.

Şayet Menderes, bu beyanatı 2 Mayıs 1954 seçimlerinin çok yaklaştığı günlerin hızı içinde vermiş olarak kabul edilmezse, milletvekillerinin görevlendirmeleri ve hazırlanan nutuklara dair haberleri abarttığı

ve harp kararına kadar götürdüğü düşünülebilir. İnönü'nün bu hazırlığı muhtemeldir ki yurt çapında bir iç propaganda girişimiyle ilgilidir. Kamuoyu endişelerini giderici, yatıştırıcı, moral gücü artırıcı düşünceler içerebilir. Danıştığımız tüm tarihçi bilim adamları Menderes'in ilk defa duydukları bu demecine hayretlerini gizlememişlerdir. Saniyoz Menderes'in Eskişehir için görevlendirilmesi doğrudur ancak bu tasarının içinde harp kararı yönü inandırıcı değildir ve bir kere daha siyasi çıkar uğruna tarihin saptırılmasına tanıklık etmekteyiz.

Ancak Menderes bu şaşırtıcı iddiasında yalnız değildir. Siyasi kaderi Menderes'le birleşmiş bir akrabası da yanında yer almaktadır. Bu olaylar cereyan ederken Paris'te küçük bir meslek memuru olan Fatin Rüştü Zorlu, 21 Ağustos 1958 günü TBMM'de Dışışleri Bakanı sıfatıyla, bir hafta önce Bağdat'ta patlayan ihtilalden sonra Amerikan askerlerinin Lübnan'a çıkmaları sırasında İncirlik üssünün Meclis'e danışmadan kullandırılması tartışmalarında, ustası gibi sözü İnönü'ye getirerek, II Dünya Savaşı konusunda şunları söylemektedir:

"Almanlar Fransa'ya girmek üzere iken mebuslarımızın eline 'harbe gireceğiz diye' nutuklar gönderen ve Paris Büyükelçiliğimizden bu naçiz arkadaşınızın elde ettiğı bir malumata istinaden pek muhterem Behiç Erkil'in Fransızların Almanlarla mütareke yapmaya çalıştıklarını bildiren bir telgraf üzerine son anda harbe girmekten vazgeçen İnönü değil midir? Nelerden bahsediyorsunuz?"

Zorlu'nun bu sorusuna karşılık olarak, İnönü, tarihe geçen diğer sözlerinin yanında yer alacak olan şu unutulmaz cevabını vermiştir:

"II Cihan Harbi'nde biz harbe girmek istemişiz de kendisi haricte devletin bir sefaretinde memurken buna mani olmuş. Çok teşekkür ederim." (Sağdan alkışlar ve gülüşmeler.)

Zorlu aynı gün kürsüye tekrar çıkarak daha "aydınlatıcı" bilgiler vermiştir:

"... Çünkü bu telgrafta bize 11 Haziran'da harbe girmemizi teklif eden Fransızların aynı gün Almanlarla mütareke yapmayı düşündüklerini bildirilmekte idi ve bu malumat Fransız Hariciyesi nezdinde tarafımdan tevsik ettirilmişti. Bu söylediklerime eski mebuslar şahittir. İçimizde hâlâ mevcut olanlar vardır. Nutuklarını, beyannamelelerini alıp Bursa'ya, Eskişehir'e gidenler mevcuttur."

Aşağıda görüleceğı üzere Türkiye, müttefik cephesinin savaş teklifini Fatin Rüştü'nün iddiasındaki gibi "Almanlarla mütareke yapma-

yı düşündükleri” için değil –çünkü bu bir hukuki neden değildir– antlaşma eki 2. protokolü kullanarak reddetmiştir. Ayrıca o günlerin koşulları da böyle bir karara elverişli değildir.

Almanların Paris’e girişi 14 Haziran 1940’tır. 22 Haziran 1940’ta Almanya–Fransa bırakışma imzaladılar. Menderes, Fransa’nın düşüşünden 10–15 gün önce yani 14 Haziran’dan 10–15 gün önce harbe girme kararı aldığımızı söylemektedir. Bu tarih böylece Mayıs sonu ve Haziran başı olmalıdır. Mayıs sonunda Hollanda ve Belçika teslim olmuş, Dunkerque’de İngiliz ve Fransızlar yenilmiş ve büyük kayıplar vererek geri çekilmişlerdir.

Türkiye’nin bu koşullarda Müttefikler yanında savaşa girebileceğini düşünmek hiç de gerçekçi değildir. Üstelik 11 Haziran’da İtalya Fransa’ya savaş ilan etmiş ve Türkiye 1939’da Fransa ve İngiltere ile imzaladığı antlaşmanın 1. maddesi gereğince savaşa davet edilmiştir. Ancak Türkiye, aynı antlaşmanın ikinci protokolünü kullanarak savaşa girmeyeceğini resmen ilan etmiştir. Bu protokol Türkiye’ye, Sovyetler’le savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmama hakkı veriyordu. Türkler, Sovyetler’le temas halinde olduklarını ve Sovyetler’in Türkiye’nin savaşa katılmasını kesinlikle istemediklerini bildirdiler. (S. Deringil, a.g.e., s. 114)

Olaylarla Türk Dış Politikası adlı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınında (s. 146–147), Sovyetler’in bu davranışı “Rusya, Almanya ile Saldırmazlık Paktı’nı zaman kazanmak için yapmıştı ve er geç Almanya ile savaşa tutuşacağını biliyordu. Türkiye Mihver ile savaşa tutuşursa Almanya ile İtalya, Rusya’yı güneypden sarabilirlerdi” şeklinde açıklanmaktadır.

Türkiye’nin bu karara hiç de kolay varmadığını Faik Ahmet Barutçu, siyasi anılarında (1939–1954) bizzat en yüksek düzeydeki kişiler arasında yaşadığı günlerdeki notlara dayanarak hikaye eder. (s. 85–101) Heyecanla Çankaya’daki Bakanlar Kurulu toplantısının sonucunu beklemektedirler, ancak milletvekillerinin çoğunluğu da, bu formülü uygun bulmaktadır. (Bir tek Refik Şevket İnce “Biz şimdi otomatik olarak İtalya ile savaş halindeyiz. Türk verdiği sözün eridir” diyerek hemen harekete geçilmesini istiyordu.)

İngiliz ve Fransız sefirleri derhal bu üçlü antlaşma gereğince İtalya’ya savaş ilanı ve daha birçok önlem için hükümeti sıkıştırmaya başlamışlardır, hem de öfkeli bir dille.

Sonuçta, ortaklaşa bir deklarasyonla antlaşmanın yükümlülüklerine bağlılığı açıklamaya karar verirler, ancak Fransa’nın teslimi, Mare-

şal Petain başkanlığında Almanlara yakın bir hükümet kurulması üzerine, deklerasyondan vazgeçilir. (Birkaç gün sonra savaş dışı durumun korunduğu açıklanır.)

Esasen İnönü, savaş ile ilgili görüşlerini her zaman açıkça ilandan çekinmemiştir. Almanların Polonya'dan sonra kuzey ve batıya yönelmek üzere oldukları günlerde şunları söylemektedir:

“Bizi savaşa götürecek açık bağlantılarımız dışında hiçbir gizli düşünce ve kararımız ve tükenmez isteğimiz yoktur...”

İngilizlerden aldığımız altınlar, sonuçta savaşı geçecek 3 yılın giderlerini ancak karşılayabilir. Ben savaşın dışında kalarak sonuna kadar 500 milyonluk bütçe açığı ile işi idare edebilmeye çoktan razıyım. Bu savaşın böyle az bir zaman içinde sonuçlanacağına inanılmaz.

Savaşa sürüklenmek söz konusu değildir. Saldırıya uğrama durumu başka. Yükümlülüklerimiz de geçerlidir. Başka türlü savaşa girmek için kırk kez düşünürüz.”

Savaşın seyri hakkındaki öngörülleri de, dâhi bir kurmayın şaşmaz kesinliğindedir:

“Müttefikler için savaş, Almanya'yı güçsüz düşürerek teslimet zorlamayı amaçlıyor. Bu nedenle savaş 4–5 seneden önce bitmez. İngilizler önümüzdeki Haziranda Almanya'nın iki katı hava kuvvetine yani 12.000 uçağa sahip olacaklardır... Bu savaş para savaşıdır. İngiltere milyarlar ve milyonlar harcıyor.”

İlerleyen zaman içinde de, güdülen politikanın hiç değişmemesi nedenini şuna bağlamaktadır:

“... Olayların gidişine göre değişen, açgözlü emellerle ilgili bulunmamasıdır... Bizim savaş dışı durumumuz bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve uygulayan bütün devletlerle en normal ilişkilerimize engel değildir.”

Menderes 15 Ekim 1955'te Demokrat Parti Kongresi'nde yine İnönü'ye çatarken kendisini sürekli meşgul eden 1950 Taksim nutkuna* sözü getirerek “savaş ve dış siyaset” konusunda şunları söyleyecektir:

* İnönü'nün 1950 seçimlerinden birkaç gün önce Taksim Meydanı'nda CHP'nin görkemli mitinginde verdiği söylev ki burada Vali Prof. Fahrettin Kerim'in öğütünü kullanarak “İşte Paşam İstanbul” diyerek kalabalığı gösterdiği söylenir; fakat alman sonuç nedeniyle acı bir yanılgıyı ima etmektedir. Ancak bazı kaynaklar bu sözlerin Gökay tarafından Taksim'de değil, İnönü'yü aynı gün Haydarpaşa Garı'nda karşılayan kalabalığı göstererek söylediğini öne sürerler. (Yalçın İkizalp)

“İnönü o zaman şöyle diyor: ‘Geçen beş sene zarfında bizim büyük meselemiz dış emniyet meselesi idi. 1944–1945–1946 senelerinde hemen hemen yapayalnız tehlikeli imtihanlar karşısında bulunduk. Önümüzdeki senelerde de dış emniyet meselesi başlıca kaygımız olacaktır.

Bu sözleri ile o zamanki iktidar partisi başkam, Türkiye’nin 946’dan 950’ye kadar yalnız kaldığını ve emniyet meselesini halledemediğini itiraf etmiş bulunuyor.

Paktlar Güvenlik Sağlıyor mu?

Türkiyemiz maalesef teminatsız memleketler arasında idi. Halk Partisi iktidarı hareketsiz çekingen ve mütereddit siyaseti yüzünden hem Brüksel ve hem de NATO Paktının dışında kaldığı gibi, kendisine komşu olan memleketlerde de herhangi bir dayanışma paktı yapmaya çalışmaktan uzak kalmış ve aynı zamanda Türkiye’nin güvenliğinin tek teminatı olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı içinde de, topyekün sulhun müdafaasını yapmaktan ve bu sahada faal bir rol oynamaktan da kaçınmaktaydı ve bu suretle güya ihtiyatkar bir politika takip ederek, hakikatte müşterek emniyete bağlı bulunan Türkiye’nin güvenliğini açıkta bırakmıştı.” (c. VI. s. 27, DP 4. Büyük Kongresi, 15 Ekim 1955)

İnönü “1944, 1945, 1946 senelerinde tehlikede idik” demesine karşılık Menderes bu süreyi kasten 1946–1950 olarak değiştirmektedir. Halbuki Amerika 1944–1946 arasındaki isteksizliğini ve pasifliğini Rusya’nın yayılmacı niyetlerini fark etmeye ve önlem almaya başladığı 1946 yılından itibaren terk etmeye başlamıştır. Bunu göreceğiz. Ancak, İnönü’nün savaş sırasında “çekingen ve mütereddit” bir politika izlediği, yargısının sorgulanması gerekir. Acaba Türkiye atak ve kararlı bir politika izleyip bir taraf yanında savaşa katılmış olsaydı – ki Menderes’in sözleri bu yöndedir– isabetli mi davranmış sayılacaktı? Harp sonrası kısa bir süre çektiğimiz yalnızlıkla, harbe girmemiş olmanın artılarını karşılaştırdığımızda, hangi tarafın daha ağır basacağı bizce sorgulanmayı hak etmeyen, fikir spekülasyonu bile sayılmayacak bir safsatadır.

Harbe bir taraf yanında isteyerek veya istemeyerek giren Balkan ve Orta Avrupa ülkelerinin başına gelenleri düşünmek bile yeterlidir. Bazı fanatiklerin “savaşa girse idik bize 12 Adaların verileceği veya Rusya’nın tehditlerine maruz kalmayacağımız” şeklindeki hayallerin gerçek bir yanı yoktur. Menderes’in bunları iç siyaset malzemesi

yaparak, düzeyi indirmesi şansızsızlık olmuştur. Ne yazık ki, 1991 ve 2003 Körfez Savaşlarında aynı tartışma yaşanmış, “bir koyup üç almak”, “Musul– Kerkük’ü işgal etmek”, “ABD’yi küstürmemek”, “Saddam’a ders vermek” vb. gibi Menderes ağzını andıran talihsiz atışmalar yaşanmıştır.

Bundan çıkarılacak sonuç, Menderes’in daha sonraki dinci ve merkez–sağ siyasetçileri ve hatta bir kısım yazar–çizer takımım dahi etkilediği ve bunun da Türkiye’ye çok zarar verdiğidir. Türk politikasının talihsiz özneleri Tansu Çiller, R. Tayyip Erdoğan gibi politikacıların dahi sık sık, kendilerinin 1946 Ruhunun devamı olduğunu söylemeleri ve bunu da kimsenin yadırgamaması benzetmeler, benzetilenler ve alkışlayanlar açısından birbiriyle ilgisinin kurulması zor çıkarımlardır. Kaldı ki, onların da Menderes’i örnek almaları görüldüğü üzere işin diğer bir acıklı yanıdır.

Diğer yandan Türkiye 1944–1946 arası çok kısa bir yalnızlık çekmişse de Birleşmiş Milletler’e üyelik, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile hem bu yalnızlık sona ermiş ve hem de ileride NATO yolları açılmıştır. O halde gerçek böyle iken İnönü’nün sözlerini saptırarak (1944–1946’yı, 1946–1950 ile kasıtlı karıştırmak) çekingen ve müteReddit politika izleyerek harbe girmedikleri için yalnız kaldıkları suçlamasını yöneltmek, haksız ve gerçekdışıdır. Sanırsız buna en veciz cevabı yine İnönü vermiştir. “*Sen bizi savaş sırasında şekersiz bıraktın*” diyen bir çocuğa “*Ama babasız bırakmadım*” karşılığını vermiştir.

Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’na girmemesini bir yandan “girme kararı aldılar, sonra vazgeçtiler” diğer yandan “cesaretsizliklerinden girmeyip ülkeyi zarara uğrattılar” veya “zaten Türkiye harp yolları üzerinde değildi” gibi çelişkili nedenlere bağlayıp, tüm aşamalarda başat rol oynayan İnönü’yü inkar etmek ciddi sayılamaz.

Gerçekten BM’ye üye olabilmek için “demokratik, çok partili bir siyasi rejime sahip olma koşulu” anlaşılan Türk siyasi tartışma geleceğinde hep rastlandığı gibi “galat–ı meşhur”* haline gelmiştir.

BM Antlaşması’nı kurucu üye olarak imzalamanın daha doğru ifade ile bu anlaşmayı imzalamak için San Francisco’ya çağrılmanın koşulu, sadece “Mihvere karşı savaş halinde olmak” idi.

Nitekim, ilk 51 ülkeden sadece 16 ülke (Yunanistan hatta SSCB, Çin bu rakama dahil edilmiştir) demokratik bir siyasal sisteme sahip sayılmış veya savaşın önemli aktörleri oldukları veya çok büyük fe-

* Yanlış olduğu bilindiği halde herkesçe kullanılan deyim.

laketlere uğradıkları için öyle kabul edilmiştir. 1946–1950 arası üye kabul edilen ülkeler arasında Afganistan, Tayland, Pakistan, Yemen, Birmanya, Endonezya elbette demokrat ülke sayılamazlardı. Özellikle ilk 51 imzacı ülke arasında dahi Arjantin, Beyaz Rusya, Bolivya, Brezilya, Çin, Dominik, Ekvator, Etopya, Filipinler, Guatemala, Güney Afrika, Haiti, Hindistan, Honduras, Irak, İran, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Liberya, Meksika, Mısır, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Salvador, Suriye, Suudi Arabistan, Şili, Uruguay, Venezualla ve Yugoslavya'nın Türkiye'den daha demokrat olduğunu kuşkusuz kimse öne süremeyecektir.

Bu açıdan İnönü'nün BM'ye kabul için Almanya'ya savaş ilanı dışında, “demokratik bir rejime sahip olmayı” zorunlu bir koşul sayarak çok partili düzene geçtiği savı da yerinde değildir. Tersine sözünü ettiğimiz gibi “demokrasiye, zorunlu olmadığımız halde erken geçildiği için yozlaşmıştır” şeklindeki kökten yargıların sahipleri bunu ters yönde sorgulamaktadırlar.

Türkiye'de gerek basın ve gerekse dış işleri daha çok Alman kaynaklardan beslendikleri için Almanya eğilimi içindeydiler. Özellikle Almanya'nın Rusya'da ilerlediği, Balkanlara girdiği ve hemen tüm Avrupa'yı işgal ettiği günlerde, tersine bir politika izleme cesaretini gösteren iki kişi olduğu söylenmiştir. İnönü ve sadık izleyicisi Başbakan Refik Saydam. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, (o tarihte Almanya işgali altındaki Hollanda Büyükelçimizdir) şu değerlendirmeyi yapacaktır:

“Şu halde böylesine menfi şartlar içerisinde, İnönü acaba neye dayanarak bir kanadı zaten kopmuş olan üçlü pakta (İngiltere, Fransa, Türkiye) sadık kalmaya devam ediyordu. İtiraf edeyim ki, İsmet Paşa bana ilk defa bir sözü açısından prensip sahibi büyük bir devlet adamı olarak görünmüştür. Müttefiklerimiz İngiltere ve ABD'nin sürekli ısrarlarına rağmen Türk milletini ateşe atılmaktan korumak suretiyle son derece realist bir siyaset adamı olduğunu da ispat etmiştir.” (Y. K. Karaosmanoğlu, *Politikada 40 Yıl*, s. 167)

Sonuç olarak, İnönü'nün savaşa girilmemesi konusundaki payının, karşıtlarının inkarına karşın çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bizim kuşaklar, II. Dünya Savaşı'nı yaşamamış bir ülkede doğmak ve yetişmek şansını yakalamıştır. Baştan başa yıkılmış, yıkılmış bir ülkenin yeniden kurulması, (yitirilecekler bir yana, savaşa girilmediği halde yaşamdan sınırlı ekonomik kalkınmanın zorlukları düşünülürse) olanağı bulunmayacaktı. Ayrıca bu kuşaklar eğitimsiz kalacaklar-

dı. Bu nedenle İnönü'yü "halkı ekmeksiz, şekersiz bıraktın" diye suçlayanlara verdiği "babasız bırakmadım ya" cevabı bile alçakgönüllü kalmaktadır; bu kuşaklar onun üstün becerisi ile savaştan korunan Türk Devleti'nin sağladığı hem laik hem de parasız eğitim ile yetişmek mutluluğunu tatmışlardır.

Bölümü sonlandırmak için yine Bernard Lewis'in özlü yargısına başvuralım:

"Türkiye'de demokratik kurumlar, ne yenik düşmüş mihver ülkelerinde olduğu gibi galip devletler tarafından zorla benimsetilmiş ne de eski İngiliz ve Fransız sömürgelerinde olduğu gibi terk eden sömürgeciler tarafından miras bırakılmıştır; Türklerin özgür seçimi ile uygulamaya sokulmuştur. Bu hiç kuşkusuz bu kurumlara çok daha fazla hayatta kalma şansı vermiştir." (B. Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 60)

NOT II

GAZETELERDEN, ÖNEMLİ SİYASİ, İRTİCAİ, EKONOMİK OLAYLARIN DERLENMESİ (1953'ten itibaren)

DP dönemi hakkında bir fikir edinebilmek için basından rasgele bazı haberler derlemek ve örnekler vermek istiyoruz.

- 24 Haziran 1953: *"Büyük Cihad gazetesinde yayınlanan Ankara Üniversitesi Nur Talebeleri imzalı "Alemlî İslam-ın Halaskârı, Ehli İmanın Sertacı, Risale-i Nur'un Aziz Tercümanı, Üstadımız Bediüzzaman Saidi Nursi Hazretleri" başlıklı yazı nedeniyle açılan davada sorumlular... 1'er yıl 6'şar ay 20'şer gün hapis cezasına çarptırıldılar."*
- 20 Kasım 1953: *Yeni Sabah Gazetesinde yayınlanan Esat Mahmut Karakurt imzalı yazı dizisi basında ve siyasi çevrelerde sert tartışmalara ve hatta kavgalara neden oldu. Menderes "Gazetede yayınlanan SSCB'ne ait fotoğraflar bu meçhul alemlî cazip bir diyar gibi gösteriyor" dedi. Gazetenin reklam afişlerindeki MOSKOVA kelimesi baskılar üzerine kaldırıldı (!).*
- 15 Aralık 1953: CHP mallarının hazineye devri kanunu kabul edildi. İnönü Meclis'te: *"tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum, suçluların telaşı içindesiniz,"* diyen meşhur sözlerini söyledi.

OCAK 1954

4 Ocak – Mısır, Büyükelçimizi sınır dışı etti.

4 Ocak – İzmir Bağımsız Milletvekili (DP listesinden) Halide Edip Adıvar siyasetten çekileceğini açıkladı.

27 Ocak– Millet Partisi kapatıldı.

ŞUBAT 1954

11 Şubat – DP'den 31 Ocak 1953'te ihraç edilen Milliyetçiler Derneği yöneticileri Isparta Milletvekilleri Sait Bilgiç, Tahsin Tola ve İrfan Aksu tekrar DP'ye kabul edildiler. Bu dernek Ahmet Emin suikastı ile ilgili görülerek 22 Ocak 1953'te kapatılmıştı. (Millî Eğitim Bakamı Tevfik İleri bu derneğe 4.000 lira yardım yapmıştı; Menderes derneğin fikirlerinin o tarihte bilinmediğini söylemişti (31 Ocak 1953).

13 Şubat– Camiülezhher’de 15–54 yaş arası 84 Türk öğrenci okumaktadır. Bunların askerlik tecilleri Meclis’te tartışma yarattı. Bunlardan 24’ü ilkokul mezunu olmadan, 28’i de olduktan sonra kaydolmuşlar. İzinsiz olarak giden ve girişte diploma sorulmayan ve müsbet ilimlere yer vermeyen bu okulda yapılan eğitim üniversite eğitimi sayılmamaktadır.

Milli Eğitim Bakanı R. Salim Burçak Kahire’ye bir uzman göndererek durumu incelettiğini söyledi.

MART 1954

6 Mart – TCK’nın 161. maddesi değiştirildi. Menderes değişikliği savunurken “*Vatandaşın şeref, namus ve haysiyetini korumak istiyoruz*” dedi. Muhalefet ise “*Bu kanun suistimalleri gizlemek içindir*” diyerek itiraz etti.

6–7 Mart– İspat Hakkı önerisi Meclis’te reddedildi. DP’liler bu önerenin adını İsmail Hakkı diye değiştirerek alay ettiler. Menderes “*vatandaşın namusunu teminat altına almak için basın kanununu ağırlaştırıyoruz*” dedi.

7 Mart – Yabancı sermayeye kolaylık getiren Petrol Kanunu kabul edildi. Meclis’te sert tartışmalar oldu.

9 Mart – DP İzmir Milletvekili Halil Özyürük (Eski Yargıtay Başkanı ve Adalet Bakanı) yazı işleri müdürleri için “baldırı çıplaklar” dedi.

NİSAN 1954

28 Nisan – Seçim kampanyası sona erdi.

İnönü Petrol ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nu eleştirdi. Basın özgürlüğü, hukuk devleti ve partizanlık hakkında konuşmalar yaptı.

Celal Bayar tüm yurdu dolaştı Samsun ve Mersin limanlarını törenle açtı.

CHP karma liste istedi.

MAYIS 1954

2 Mayıs – Seçimlerin galibi DP oldu.

14 Mayıs– Seçimler DP’nin büyük zaferiyle sonuçlandı. DP %56, 61, CHP %34, 78. CHP sadece Malatya, Kars, Sinop’ta, CMP ise Kırşehir’de çoğunluk sağlayabildi. DP 503, CHP 31, CMP 5, bağımsızlar 2 milletvekili çıkarabildi. DP %56

oya karşılık %90'dan fazla milletvekili çıkardı; CHP ise %34 oya karşılık %6 civarında milletvekili çıkarabildi. Çoğunluk sisteminin azizliği...

27 Mayıs – Yazar Hüseyin Cahit Yalçın hakkında soruşturma açıldı.
HAZİRAN 1954

21 Haziran– Hakim ve profesörlerin emeklilik yaşı 65'ten 60'a indirildi.

30 Haziran– Seçim Kanunu değiştirildi. Aday olmak için bir partiye başvurup da adaylığı reddedilen kişiler başka partiden aday olamayacak, aday olmak isteyen memurlar seçimden 6 ay önce istifa edecekler, karma liste yapılmayacak, radyo bütün siyasi partilere kapatıldı. (Ama hükümet konuşabilecek.)

30 Haziran– DP'ye oy vermeyen Kırşehir ilçe yapıldı. Anayasayı ihlal eden eylemlerden biri sayılan bu kanun nedeniyle DP'liler Yassıada'da daha sonra mahkum edileceklerdir.

TEMMUZ 1954

1 Temmuz– Hüseyin Cahit'in yargılanmasına başlandı.

5 Temmuz– Memur Tasfiye Kanunu kabul edildi.

5 Temmuz– İstanbul'da sebze ve narh kondu.

9 Temmuz– *Büyük Doğu* dergisi kapatıldı.

17 Temmuz–Malatya suikastı davası sonuçlandı. Yalman'ı öldürmeye teşebbüs eden Hüseyin Üzmez 20 yıl, azmetiriciler 12–14 yıl arası cezalara çarptırıldılar.

21 Temmuz–Yurtdışına döviz almadan çıkış yasaklandı. (10 dolar gibi sembolik döviz alıp yurtdışına çıkanlar oldu. DP bu sistemi bir baskı aracı olarak uzun yıllar kullandı.)

21 Temmuz–Kâr hadleri kararnamesi çıktı. (DP'nin liberal ekonomi taraftarlığı 4 yılda iflas etti.)

AĞUSTOS 1954

1 Ağustos– On binlerce Türk Kıbrıs'ta miting yaptı.

4 Ağustos– Türkiye nüfusunun %64,4'ü okuma yazma bilmiyor.

7 Ağustos– *Millet* gazetesi sahibi Fuat Arna hükümete hakareten tutuklandı.

18 Ağustos– Yine *Millet* gazetesi yazarı Nurettin Ardıçoğlu ile Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Söylemezoğlu 7'şer ay hapse mahkum oldular.

24 Ağustos– UNESCO davetlisi olarak Şam'a giden Profesör Bülent Nuri Esen'in işine son verildi.

25 Ağustos– *Volkan* dergisi yazarı Nihat Yazar, Atatürk'e hakaretten 2,2 yıla mahkum oldu.

EYLÜL 1954

9 Eylül– *Yeni Sabah* sahibi Safa Kılıçlıoğlu ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak yayından 6 aya mahkûm oldu.

17–21 Eylül– Birçok yeni fabrikanın açılışı yapıldı. (Tunçbilek Termik, Eskişehir Çimento, Konya ve Amasya Şeker, Konya Ayrancı Barajı.)

19 Eylül– Kâr hadleri kararnamesi kaldırıldı.

23 Eylül– Hüseyin Cahit Yalçın Menderes, Köprülü ve Celal Yardımcı'ya *Yeni Ulus*'ta hakaret ettiği için 26 ay 20 güne mahkum oldu.

EKİM 1954

5 Ekim– Piyasada nal çivisi bulunmuyor.

7 Ekim– Türkiye Komünist Partisi davasında 184 sanıktan 131'i mahkum oldu.

KASIM 1954

8 Kasım– ABD buğday ithali için Türkiye'ye 2.300.000 dolar kredi açtı.

16 Kasım– CMP'li Emekli General Sadık Aldoğan Adliyenin manevi şahsiyetini tahkirden tutuklandı.

21 Kasım– Türkiye Milli Talebe Federasyonu gençlere getirilen siyasi kısıtlamalara karşı çıktı.

23 Kasım– Bedii Faik *Dünya* gazetesinde Sarol'u küçük düşürdüğü için tutuklandı. 6 Aralıkta Falih Rıfkı'nın özür dileyen mektubu üzerine dava geri alındı ve salıverildi.

24 Kasım– *Dünya* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Ali İhsan Göğüş 12 aya mahkum oldu.

25 Kasım– Gazeteci Nurettin Ardıçoğlu 6 aya mahkum oldu.

ARALIK 1954

1 Aralık– Hüseyin Cahit Yalçın 80 yaşında tutuklandı.

3 Aralık– İnönü Yalçın'ı cezaevinde ziyaret etti.

4 Aralık– Yeni Kâr Hadleri kararnamesi yürürlüğe girdi.

6 Aralık– Bedii Faik tahliye edildi.

- 13 Aralık– CMP Genel Sekreteri Avukat Abdurrahman Boyacıgiller hakime hakaretten 6 ay 20 güne mahkum oldu.
- 15 Aralık– Gazetelerin 8 sayfadan fazla çıkması ve ikramiyeli yazışma yapması yasaklandı.
- 17 Aralık– *Yeni Sabah* sahibi Sefa Kılıçoğlu'nun 6 aylık mahkumiyeti Yargıtay'ca bozuldu.
- 25 Aralık– *Millet* gazetesindeki bir yazısından dolayı Emekli General Sadık Aldoğan 10 aya, Yazı İşleri Müdürü Hüsnü Söylemezoğlu 1 yıla mahkum oldu.
- 28 Aralık– Hüseyin Cahit Yalçın, cezaevinden hastaneye sevk edildi.

OCAK 1955

- 11 Ocak– DP Samsun Milletvekili Tevfik İleri, Bütçe Komisyonunda Muhsin Ertuğrul'un 1934'te Moskova'da yazılmış bir mektubunu okudu. Mektupta Rusya'da doğan çocukların ailelerinden alınıp devletçe yetiştirildiği yazılmıştı. Bu konuşma üzerine DP Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi, "*Tevfik İleri'nin Nazım Hikmet için yazdığı bir iki yazı burada okunsaydı acaba hoşuna gidermi idi?*" dedi. Tartışma yatıştırıldı.
- 20 Ocak– Mısır, Menderes'in ziyaretini diplomatik nezakete uymayan bir tavırla kabul edemeyeceğini bildirdi.
- 22 Ocak– Nasır Türkiye aleyhine konuştu.
- 24 Ocak– Zonguldak'taki grizu faciası: 56 ölü 18 yaralı.
- 26 Ocak– ABD Maden İşçileri Sendikası Başkanı'nın Zonguldak grizu faciası için soruşturma açılmasını istemesi Türk işçilerini kızdırdı.
- 29 Ocak– Zonguldak faciasında 5 mühendis tutuklandı.

ŞUBAT 1955

- 18 Şubat– 4 DP Milletvekili hükümetin ekonomik politikasını eleştiren bir rapor hazırladı.
- 24 Şubat– Adalet Bakam Osman Şevki Çiçekdağ, Medeni Kanun yerine Mecelle'i isteyen DP Maraş Milletvekili Abdullah Aytemiz'e, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı da kapatılan Milliyetçiler Derneği Başkam Sait Bilgiç'in (DP Isparta Milletvekili) "*Maziyle bağlarımız koparılmak isteniyor*" şeklindeki konuşmalarına karşı çıktılar.

27 Şubat– Arazi vergisinin artırılmasına dair kanun teklifi kabulünü isteyen Menderes dört kere kürsüye gelmesine karşın, teklif Meclis'te reddedildi.

MART 1955

4 Mart– Nihat Erim'in DP'ye yaklaşması CHP'de sorun oldu. Erim'in partiden ihraç istemini İnönü önledi.

13 Mart– FB–GS maçı sonrasında çıkan olaylarda 1 kişi öldü. GS binası taşlandı.

14 Mart– Kişi başına 250 gr şeker dağıtımına başlandı.

19 Mart– *Agence France Presse* (Fransa) Ankara muhabiri Erol Güneşli vatandaşlıktan çıkarıldı. (Yahudi asıllı bir Türk olan Güneşli, Hasan Ali'nin tercüme bürosunda çalışmıştı, sanatçı dostu bir aydıındı.)

NİSAN 1955

7 Nisan– *Akis* başyazarı Metin Toker Mürrerrem Sarol'a hakaretten 9,10 yıl hapse, 9333 lira para cezasına mahkum oldu.

24 Nisan– Bağlantısızların Asya–Afrika Bandung konferansı toplandı. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, ırkçı politikaları yüzünden Fransa ve Güney Afrika devletlerinin eleştirildiği bu toplantıda tarafsızlığı eleştirdi ve komünizm tehlikesi karşısında Batı Blokunu savundu. Fatin Rüştü Zorlu'nun bu konuşması ileriki yıllarda Türkiye'nin bağlantısız ülkelerce çokça eleştirilmesine neden oldu. (Başlıca bağlantısız ülkeler Hindistan, Yugoslavya, Mısır idi.)

MAYIS 1955

11 Mayıs– CHP İspat Hakkı'nın tanınması için Meclis'e kanun teklifi verdi.

18 Mayıs– Kira kanunuyla mesken kiralalarına %200, işyerlerine %400 zam yapıldı. (Kiralar dondurulmuştu.)

20 Mayıs– *Akis* dergisi yazı işleri müdürü Cüneyt Arcayürek tutuklandı.

HAZİRAN 1955

9 Haziran– Cüneyt Arcayürek tahliye edildi.

14 Haziran– Şeker ve kahve sıkıntısı had safhaya vardı.

- 20 Haziran– CMP Mitingi Kırşehir’de kaymakam izin vermediği için tarlada yapıldı.
- 21 Haziran– Metin Toker’le ilgili karar Yargıtay’ca bozuldu.
- 23 Haziran– Cüneyt Arcayürek 6 aya mahkum oldu.
- 30 Haziran– CMP’li Sadık Aldoğan tutuklandı.
- 30 Haziran– CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek hakkında soruşturma açıldı.

TEMMUZ 1955

- 7 Temmuz– CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek aleyhine Tire’de dava açıldı.
- 8 Temmuz– Stokçuluğa karşı hükümet tedbirleri alındı.
- 20 Temmuz–CHP Isparta İl Kongresi polis tarafından dağıtıldı.
- 23 Temmuz–ABD’den istenen kredinin reddi üzerine çıkan bunalım hükümetçe muhalefetin suikastı olarak adlandırıldı.

AĞUSTOS 1955

- 6 Ağustos– Tokat’ta duvarlara bildiri yapıştıran Ticaniler yakalandı.
- 12 Ağustos– CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Karadeniz gezisinde önce Zonguldak’ta karakola götürülmek istendi, yazılı emir isteyince Emniyet Müdürü “*Yürü yoksa seni vururum*” dedi ve elleri iple bağlanarak karakola götürüldü, ifadesi alındıktan sonra serbest bırakıldı.
- Sinop’ta ise demecinde suç olduğu gerekçesiyle tutuklanarak İstanbul’a getirilen Gülek ertesi gün 7. Sulh Ceza Hakimi Hamdi Öner’in kararıyla tahliye edildi. (Öner bu kararı nedeniyle “Beyaz Eldivenli Hakim” olarak adlandırılacak ancak DP tarafından emekli edilecekti.)
- Bütün bu olaylardan sonra CHP ve CMP Belediye seçimlerine katılmama kararı aldılar.

- 14 Ağustos– Bir gazetede DP’yi eleştirdiği için Prof. Feridun Engin partiden ihraç edildi.

- 20 Ağustos– İçişleri Bakanlığı siyasi toplantılara kısıtlama getirdi.

EYLÜL 1955

- 6–7 Eylül– İstanbul ve İzmir’de Rumların ev ve işyerleri tahrip edildi, yağmalandı. Olaylar *İstanbul Ekspres* ve *Hürriyet* gazetelerinin Atatürk’ün Selanik’teki evine bomba atıldığı haberleri üzerine başladı. Saldırıları kısa sürede kilise

ve mezarlıklara da yöneldi. İstanbul ve İzmir’de sıkıyönetim ilan edildi. 6000 kişi gözaltına alındı. Mutad olduğu üzere, önce tanınmış solcular tutuklandı. Suç, Kıbrıs Türktür Derneği ve bazı öğrenci derneklerine yüklendi. Üst düzey bazı askeri komutanlara görevden el çekti-rildi. İçişleri Bakanı Namık Gedik 10 Eylül’de istifa etti. İstanbul’da 4433 ev ve işyerine 69.578.744 liralık zarar verildi. Zararlar daha sonra devletçe karşılandı. DP’liler bu olaylar yüzünden 1960’da Yassıada’da yargılandılar.

16 Eylül– İzmir’de yayınlanan *Sabah Postası* yazarı Orhan Rahmi Gökçe askeri mahkemece tutuklandı.

19 Eylül– Sıkıyönetim *Ulus*’u süresiz; *Tercüman*, *Hürriyet* ve *Hergün*’ü 15 gün kapattı.

EKİM 1955

17 Ekim– DP İspat Hakkı yüzünden karıştı. İhraç ve istifa suretiyle 19 milletvekili partiden ayrıldı. Bu rakam daha sonra arttı ve Hürriyet Partisi kuruldu.

24 Ekim– Metin Toker, Mükerrer Sarol’a hakaret davasından be-
raat etti.

30 Ekim– Türkiye’nin nüfusu 24.109.641 kişi.

KASIM 1955

7 Kasım– Gazeteci Nizamettin Tepedelenli tutuklandı.

15 Kasım– Muhalefetin katılmadığı Belediye seçimlerinde oran çok düşük oldu; İstanbul’da yüzde 10.

29 Kasım– DP Meclis Grubu’nda sert tartışmalar ve eleştiriler üze-
rine Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı, Maliye Bakanı Polatkan,
Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu istifa ettirildiler. Men-
deres bu bakanları feda ederek tek başına güvenoyu al-
mak için “*siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz*” diyerek
Grubu yatıştırdı; daha sonra istifasını Bayar’a verdi ve
14 Aralık’ta 22. Hükümeti yine kendisi kurdu.

ARALIK 1955

5 Aralık– İstanbul Vali ve Belediye Başkam Fahrettin Kerim Gökay
istifa etti, 15 Aralıkta istifasını geri aldı.

13 Aralık– Mükerrer Sarol (İstanbul) geçici olarak, Hüseyin Balık
(Zonguldak), Ali Muzaffer Tanrıöver (Kastamonu) ke-
sin olarak DP’den ihraç edildiler. DP Milletvekilleri Em-

rullah Nutku, Muhlis Ete, Asım Onur, Yusuf Azizoğlu DP'den istifa ettiler.

OCAK 1956

- 3 Ocak– Ankara'da gıda maddelerine narh kondu, fiyatlar ucuzladı.
- 8 Ocak– Muhalefet sözcüleri radyonun eşit kullanılmasını istedikler. Bakan Kalafat da *“Ne zaman ki muhalefet vatansever şekilde davranırsa, o zaman onlara konuşma hakkı verilir”* deyince tartışmalar çıktı. Bakan sözlerini geri almak zorunda kaldı.
- 10 Ocak– Menderes Konya'da ortaokullara din dersi konulacağını açıkladı. Bu beyanat çok tepki çekti.
- 11 Ocak– Sırrı Yırcalı, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu hakkında Meclis soruşturması açıldı.
- 16 Ocak– Resmi ilanlarda adaletsizlik: İktidar organı *Zafer'e* 1.048.310 lira, İstanbul'un en çok tirajlı gazeteleri *Cumhuriyet'e* 475.000, *Hürriyet'e* 369.000, Sarol'un gazetesi *Türk Sesi'ne* 364.000 lira resmi ilan verildiği açıklandı.

ŞUBAT 1956

- 23 Şubat– Menderes Hürriyet Partisi'ne *“Çete”* dedi. DP Edirne Milletvekili Cemal Köprülü Menderes'in oturduğu yere giderek düzeltme yapmasını istedi. Aksi halde partiden istifa edeceğini söyledi. Menderes'in *“çete”* kelimesini mecazi anlamda kullandığını söylemesi üzerine hava yumuşadı.
- 26 Şubat– Meclis'te DP'li Kenan Akmanlar *“Üniversitede bilim kisvesi altında politika yapılıyor”* dedi. Hürriyet Partisi Kocaeli Milletvekili Turan Güneş, *“Demokrasi düzeninde üniversite özerkliği vazgeçilmez bir gayedir,”* dedi.
- 26 Şubat– ABD Başkanı Eisenhower'ın Ekonomi Danışmanı Randall Türkiye'yi ziyaret etti. Kasım Gülek'le görüşen Randall'ın *“Türlklere yalnız para değil, akıl da lazım”* dediği söylendi.
- 27 Şubat– Yabancı şirketler döviz sıkıntısı yüzünden transfer yapamamaktan şikayetçiler.

MART 1956

- 9 Mart– İngiltere Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'u tutuklayıp adadan sürdü.
- 12 Mart– DP'li 3 kadın Milletvekili çarşafın yasaklanması için kanun teklifi verdiler.
- 14 Mart– Menderes'e göre Türk basını dört-beş kişiden ibarettir. Diğerleri ise kağıt ticareti ve tirajlarını artırmak için muhalefet yaparlar.
- 22 Mart– Kıbrıs'ta EOKA terörü şiddetlendi.
- 23 Mart– Menderes'in davetlisi olarak Türkiye'ye gelen ABD'li iktisatçı Thornburg basın toplantısında: *"Türkiye'de enflasyonun inkarı bir gaflettir. ABD'nin Türkiye'ye yardım yapması kendi lehinedir"* ve *"Türk halkının hayat standartlarının yükseltilmesi için ne yapılmalıdır?"* sorusuna ise, *"Daha iyi hükümetlere sahip olmak gerekir"* dedi.

NİSAN 1956

- 10 Nisan– Seyhan Barajı'nın açılmasına katılan Menderes muhalefete sertçe çıktı.
- 18 Nisan– Vali Fahrettin Kerim Gökay, ete 5 lira narh koyulduğunu söyledi ve *"Her gün et yemeyin, yumurta da çok yararlıdır"* dedi.
- 20 Nisan– Meclis Adalet Komisyonu İspat Hakkı tanınması teklifini reddetti.
- 25 Nisan– DP, Toplantı Yürüyüşleri Kanunu'nu sertleştirmek için kanun hazırlamaya başladı.
- 30 Nisan– Altan Öymen, Oktay Ekşi, Aydın Köker ve 2 foto muhabiri Çankaya Karakolu'nda polislerce hırpalandılar, hakarete uğradılar ve gece 02:30'a kadar tutuldular.

MAYIS 1956

- 9 Mayıs– Hükümet 3 temyiz, 13 de teminatlı hakimi görülen lüzum üzerine emekliye sevk etti. Ankara Barosu Avukatları tarafından yapılmak istenen protesto toplantısı Bakanlık tarafından engellendi.
- 10 Mayıs– Hükümet Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'ndan sonra Basın Kanunu'na da yeni tasarı getirdi.
- 30 Mayıs– Basın ve Toplantı Yürüyüşleri Kanunu DP Grubunda görüşüldü. Grup Başkanı Antalya Milletvekili Burhanetin

Onat istifa etti. Her iki kanuna da ağırlaştırılmış hükümler getirildi.

HAZİRAN 1956

- 7 Haziran– Basın Kanunu Meclis'te kavgalı oturumda kabul edildi.
12 Haziran– Yargıtay Başkanı, İl Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti Başsavcısı ve 4 Yargıtay üyesi Adalet Bakanınca resen emekliye sevk edildi.
14 Haziran– Kasım Gülek (CHP Genel Sekreteri) 1 yıl 4 ay hapse mahkum oldu.

TEMMUZ 1956

- 2 Temmuz– TBMM, 4 CHP Milletvekilinin dokunulmazlıklarını kaldırdı (Sırrı Atalay, İbrahim Us, Kamil Kırıkoğlu, Osman Alishiroğlu). Suçlama hükümetin manevi şahsiyetini tahkir idi.
22 Temmuz–*Akis* dergisi toplatıldı.

AĞUSTOS 1956

Bu ay siyasiler ve basın için zor bir ay oldu. Hürriyet Partisi İl Başkanlarının Ankara ziyaretleri, Valiliğin şaşırtıcı kararları yüzünden zorluklara uğradı. Valilik Başkanların tüm toplantı, ziyaret ve yemeklerini (!) yasakladı. Aynı yasak İnönü'ye İstanbul'da uygulandı.

Diğer olaylar: CHP Genel Sekreteri Gülek Rize'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırı davranışından mahkemeye verildi.

Cumhuriyet Millet Partisi Giresun İl Kongresi Savcının gülünç kararlarına sahne oldu. Sıcakta kapı, pencereler kapatıldı; alkış yasaklandı (!); Bölükbaşı'yı alkışlayan delegeler karakola götürüldü.

Ulus gazetesi toplatıldı.

Demokrat İzmir gazetesi hakkında dava açıldı.

Kasım Gülek 90. kere hakim karşısına çıktı.

EYLÜL 1956

Ankara'da kahve vesikaya bağlandı. *Halk* gazetesi davası gizli celsede görüldü.

Ulus gazetesi ve 6–7 Eylül davalarına başlandı. *Akis* dergisi toplatıldı.

15 yaşındaki bir gazete satıcısı, istifa eden bir bakana ait haberin başlığını bağırarak gazete satması yüzünden yargılandı.

EKİM 1956

Dünya gazetesi sahibi ve başyazarı Bedii Faik, Cumhurbaşkanına hakaretten 6 ay mahkum oldu.

Kasım Gülek Tarsus'ta yargılanmaya başlandı. *Demokrat İzmir* gazetesi kağıt verilmemesi yüzünden 4 sayfaya indirildi. Kararın nedenini açık mektupla Devlet Bakanı Emin Kalafat'a bildirince toplatıldı.

KASIM 1956

13 Ekim'de ölen "35 Yaş" şiirinin Şairi Cahit Sıtkı Tarancı'yı anmak için Türk Ocağı'nda yapılmak istenen toplantıya izin verilmedi.

Akis dergisi sahibi ve başyazarı Metin Toker mahkum oldu.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Turhan Feyzioğlu açılış konuşmasında "*Nabza göre şerbet vermeyin*" dediği için, siyasi sayılan bu konuşma nedeniyle MEB'ce hakkında soruşturma açıldı.

ARALIK 1956

Turhan Feyzioğlu Bakanlık emrine alındı. Öğrenciler dersleri boykot ettiler.

Metin Toker 7 ay 23 gün hapse mahkum oldu.

Kasım Gülek 1 yıl hapse mahkum oldu.

Dokunulmazlığı kaldırılan CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay Ödemiş'te yargılanmaya başlandı. DP Grubunun siyaset yapan öğretim üyelerini tasfiye kararı üzerine Münci Kapani, Aydın Yalçın, Muammer Aksoy, Coşkun Kırca, Şerif Mardin istifa ettiler.

OCAK 1957

DP'liler Meclis'te din derslerinin liselere de konulmasını, taburlara imam, alaylara da müftü atanmasını istediler.

İstanbul'da et ve ekmek sıkıntısı baş gösterdi.

Akaryakıt dağıtımı vesikaya bağlandı.

Adalet Bakanı Hüseyin Avni Gökçürk, Basın Kanunu'ndaki cezaların yetersiz olduğunu söyledi: Gazetelerin ikinci baskı yapmaları yasaklandı.

ŞUBAT 1957

Metin Toker hapse kondu, *Akis* hakkında bir dava daha açıldı.

DP'den iki milletvekili ihraç edildi. Eski Başbakanlardan Prof. Şemsettin Gökaltay'ın Konferansı İstanbul'da yasaklandı.

Meclis'te bütçe müzakereleri çok tartışmalı ve kavgalı geçti ve bütçe kabul edildi.

MART 1957

Ulus gazetesi yazarı Şinasi Nahit Berker 1 yıl hapse mahkum oldu.

Gülek Karamürsel'deki davadan beraat etti.

CHP ile DP politik havayı yumuşatma kararı aldılar.

NİSAN 1957

Halk gazetesi sahibi Ratip Tahir Burak tutuklandı.

CHP Kars Milletvekili İbrahim Us, Menderes'e hakaretten mahkum oldu.

Yeni Halk gazetesi toplatıldı.

Akis dergisi Yazı İşleri Müdürü Zeki Ademhan tutuklandı.

Hukuk Hocaları Sıddık Sami Onar ve Hüseyin Nail Kubalı derslerinde iktidarı kızdıracak hukuk ilkelerinden söz ettiler.

MAYIS 1957

Kapatılan İşçi Federasyonu sayısı 7'yi buldu.

Zaman gazetesi sahibi Nusret Safa Coşkun ve Müdür Rifat Ekinci 1 yıl hapse mahkum oldular.

Türkiye'de Basın Kanunu Uluslararası Basın Enstitüsü Kongresi'nde tartışma konusu oldu.

Demokrat İzmir gazetesi 1 ay kapatıldı.

Lastik isteyen bir şoför Menderes'in yakasına yapıştı: "50.000 liralık arabam lastiksizlik yüzünden yatıyor" diyen şoför sarhoş olduğu iddiasıyla karakolda dövüldü.

3 aydır süren “Bahar Havası” bozuldu. Parti kongre ve toplantılarına polis müdahaleye başladı.’

HAZİRAN 1957

CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın dokunulmazlığı kaldırıldı. Mecliste sert tartışmalar yapıldı. Turhan Feyzioğlu dahil 2000 kadar avukat Bölükbaşı’yı savunmak için CMP’ye başvurdu.

Meclis’te bir vaizin affı nedeniyle sert tartışmalar yapıldı. Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk’ü ağır dille suçlayan İnönü, “*Osmanlı ve Türk tarihinde sorumluluktan bu kadar uzak bir Adalet Bakanı görülmemiştir*” dedi.

TEMMUZ 1957

Kırşehir’de Osman Bölükbaşı’yı gözaltına alan emniyet müdürü ve polisler halk hücum etti.

Kırşehir yeniden il oldu (!).

Bölükbaşı tutuklandı (2 Temmuz).

İnönü cezaevinde Bölükbaşı’yı ziyaret etti.

Bölükbaşı’nın tutuklanmasını protesto eden İstanbul DP İl Başkanı ve Fuat Köprülü’nün oğlu Orhan Köprülü görevinden alındı.

Bölükbaşı tahliye edildi (23 Temmuz).

Bölükbaşı tekrar tutuklandı (25 Temmuz).

AĞUSTOS 1957

CHP Parti Meclis üyesi Halil Sezai Erkut tutuklandı.

3 muhalefet partisi, işbirliğine saldırarak karşı tedbirler alınacağını yazdı.

Bakanlar Kurulu İstanbul’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında toplandı, muhalefetin işbirliği konusunun ele alındığı bildirildi.*

Hürriyet Partisi sözcüsü *Yenigün* gazetesi kapatıldı.

Ulus gazetesi hakkında iki dava açıldı.

Jandarma ve polis, İnönü’nün Kars’ta karşılanmasında halkı cop ve dipçiklerle dağıttı.

* İnönü’yü uzun yıllar hem parti hem de devlet başkanlığını birlikte yürüttüğü için eleştiren DP’de Bayar tüm iç politika kararlarında hükümete başkanlık etmiştir.

EYLÜL 1957

Millet Meclisi seçim kararı aldı.

Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklik ile partilerin işbirliği imkansız hale getirildi.

Kuruculardan Fuat Köprülü DP'den ayrıldı, oğlu Orhan Köprülü Hürriyet Partisi'ne girmişti.

DP'den dört milletvekili ayrıldı (Konya–Rüştü Özal ve Muammer Obuz, Çankırı–Celal Boynuk, Bolu–Fahri Belen).

CMP Ankara Mitingi'nde 5 kişi tutuklandı.

EKİM 1957

Gazetelerin İstanbul'da seçim anketi yapmaları yasaklandı.

2 DP Milletvekili istifa etti (Ankara–Dağıstan Binerbay, İzmir–M. Ali Sebük).

Yenigün gazetesi toplatıldı.

Genel seçimler yapıldı.

DP seçimi kazandı. %47.70 oy alan DP 417 milletvekili (%69); %40.82 oy alan CHP 173 milletvekili (%28); %7.19 oy alan CMP 4 milletvekili; %3.85 oy alan Hürriyet Partisi 4 milletvekili; bağımsızlar da 2 milletvekili çıkardılar.

Oyların %52'sini alan muhalefet partileri 181, %47,70'ini alan DP ise 417 milletvekili çıkardılar. Birçok olay çıktı, sonuçlar kimseyi memnun etmedi.

KASIM 1957

Bir Bakanlar Kurulu kararına göre herkesin ilanını istediği gazeteye veremeyeceği bildirildi. Karar basın üzerine bir başka baskı olarak değerlendirildi.

Brezilya'dan 300 ton kahve geldi. Dağıtılacak kahve miktarı kişi başına 12 gramı buldu.

Menderes bir konuşmasında 7 yılda 15.000 cami yapıldığını söyledi.

Eski Bakan Cemil Sait Barlas tutuklandı.

Vatan Partisi Genel Başkanı Hikmet Kıvılcımlı “dini siyasete alet ederek komünizm propagandası yaptığı için tutuklandı (!)”.

Dolmuş dergisi toplatıldı.

Osman Bölükbaşı tahliye edildi. (Milletvekili seçildiği için.)

ARALIK 1957

Meclis'te kavgalı oturumlar başladı.

Rumlar İstanbul'u terk etmeye başladılar.

Muhalefetin faaliyetini zorlaştıran iç tüzük değişikliği yapıldı.

OCAK 1958

Prof. Hüseyin Nail Kubalı Bakanlık emrine alındı. Öğrenciler boykot ve gösteri yaptılar. Menderes 520 gecekonduyunun yıkımını durdurdu. Milli Korunma Mahkeme-si'nde 1 yılda 761 dava açıldı.

Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin siyasi nedenlerle çekildi. Hükümet bazı gazetelerin kağıt kontenjanını indirdi.

Demokrat İzmir gazetesi toplatıldı.

16.500 köyde okul olmadığı açıklandı.

İstanbul'da 9 subay tutuklandı.

Burdur'da Hürriyet Partisi'nin 20 üyesi mahkum edildi.

25 komünist tutuklandı.

Et sıkıntısı olduğu bildirildi; fiyatları belirlendi, sıkıntı nedeniyle birçok ilde lokantaların kapandığı bildirildi.

ŞUBAT 1958

ABD'den alınan buğday yola çıktı, 90.000 tonu İstanbul'a tahsis edildi.

CHP Meclis Grubunun açık toplantısına izin verilmedi.

Menderes CHP'lilere "robot" deyince Meclis'te kavga çıktı.

MART 1958

Üsküdar adlı vapur İzmit Körfezinde saatte 70 km hızla esen lodostan dolayı battı, 200 kişi öldü.

NİSAN 1958

Kubalı görevine iade edildi.

Ulus gazetesi 3. defa kapatıldı; 2 gazeteci 1'er yıla mahkum oldular.

Hamamlarda kalış süresi 1 saat ile kısıtlandı.

Kubalı göreve başlarken "*Vicdanımın bana emrettiği, meşru görevi devam ettireceğim*" dediği için ders vermesi Senato'ca 1 ay yasaklandı.

İstanbul Baro Başkanı Menderes'in profesörleri susturmak için Etiler'de bir arsayı yok pahasına kurdukları kooperatife verdiğini ima etti.* Tarikatlarla mücadele edildi. Birçok Nurcu yakalandı. Yakalanan Nakşibendiler arasında Tokat'ın Almus ilçesi müftüsü de vardı.

MAYIS 1958

Akis dergisi sahibi Tarık Halulu 1 yıl 4 aya mahkum oldu.

Ulus Müdürü Nihat Subaşı cezaevine kondu.

Ulus Yazarı Şinasi Nahit Berker tutuklandı.

Yenigün Müdürü Altan Öymen 10 aya mahkum oldu.

Ankara Telegraftan Fethi Giray ile *Hakimiyet*'ten Faruk Taşkıran tutuklandı.

Akis Müdürü Zeki Ademhan 3 yıl 4 aya mahkum oldu.

DP yayın organı *Zafer* gazetesi Müdürü Fatin Fuat 1,2 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu davada *Zafer* gazetesi-ne İspat Hakkı tanınmıştı.

Basın suçlarının affi teklifi reddedildi.

HAZİRAN 1958

İnönü'nün demecine yayın yasağı konuldu.

Ulus Müdürü Ülkü Arman 1 yıla mahkum oldu.

Tabipler Odası ilaç sıkıntısından yakındı.

TEMMUZ 1958

Ankara'da benzin vesikaya bağlandı.

İstanbul'da şeker ve gazyağı sıkıntısı başladı.

Irak'ta kanlı darbe. Kral Faysal, Veliaht Prens Abdullah, Başbakan Nuri Said öldürüldü.

Bağdat Paktı üyesi Irak'taki bu kanlı darbe Ankara'yı endişelendirdi. Türk Hükümeti'nin Irak'a müdahaleyi dü-

* Sulhi Dönmezer'in başkanlığını yaptığı bu kooperatife arsa tahsisi üniversite öğrencilerinin geniş tepkilerine neden oldu; gösteri yapan öğrenciler cezalandırıldılar.

şündüğü ancak ABD'nin bunu önlediği söylendi. Ancak Ankara 15 gün sonra Nasır yanlısı subayların kurduğu yeni hükümeti tanımak zorunda kaldı.

ABD Lübnan'ı işgal etti. İncirlik üssü kullanıldı. İşgalin Irak ihtilali ile ilgili olduğu ve Nasır'ın Ürdün'ü işgal olasılığına karşı yapıldığı anlaşıldı. Mısır-Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlardı. Bu suretle Ortadoğu'da Menderes politikasının iflas ettiği şeklinde yorumlar yapıldı.

AĞUSTOS 1958

Devalüasyon %321, 1 ABD Doları 9,45 Lira.

IMF'den 359 milyon dolar dış yardım sağlandı.

CHP'lilerin konuşmalarını yayınlayan *Akşam*, *Hürriyet* ve *Milliyet* hakkında dava açıldı.

Lüks eşya ithalatı yasaklandı. Tüketim malları zamlandı. DP, CHP, HP gençlik kollarıyla MTTB çarşıyla mücadele için yasa teklifi hazırladılar.

Partiler arasında siyasi tartışmalar yoğunlaştı.

EYLÜL 1958

Irak İhtilali Türkiye'de liderler arasında "ihtilal tahrikçiliği" tartışmalarına neden oldu.

Prof. Kubalı'ya uluslararası hukuk kongresine katılması için pasaport verilmedi.

EKİM 1958

Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun "*Kuran-ı Kerim Türkçe yazılamaz*" yollu beyanatı tepki yarattı. Başkanı iktidar yanlısı gazeteler de eleştirerek istifasını istedilerse de o Arapça öğrenilmesini tavsiye etti.

Emirdağ'da yeşil bayrak çeken Nurcular yakalandı.

Zile'de İnönü'nün ziyareti sırasında olaylar çıktı, 6 CHP'li tutuklandı. Zabıta halka dipçik ve copla vurdu.

Menderes kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi kurulmasını istedi. Bu cephe Yassıada Mahkemeleleri sırasında DP ve Menderes'in anayasayı ihlal suçlamasının önemli kanıtlarından birisini teşkil edecektir.

Akis dergisi 30 gün süreyle kapatıldı. Müdür Tarık Halulu 16 ay hapse mahkum oldu.

İnönü'nün yurt gezisinde her yerde halkla zabıta arasında olaylar çıktı.

KASIM 1958

Ulus 1 yıl süreyle kapatıldı. Müdür İhsan Ada tutuklandı. DP'den iki, CHP'den ve CMP'den birer milletvekili istifa etti.

Hürriyet Partisi kendisini feshetti. Parti ileri gelenlerinden bir kısmı CHP'ye geçti.

Menderes basını ağır şekilde suçladı: 31 Mart olayına ve Atatürk'ün demokrasiye geçememesine basının sebep olduğunu söyledi.

İsyana teşvik ile suçlanan 9 subaydan 8'i beraat etti, muhbir Samet Kuşçu mahkum oldu.

Akis Başyazarı Metin Toker cezaevine girdi.

ARALIK 1958

Son 8 yılda gazeteciler için 811 mahkumiyet kararı verildi, 2324 kovuşturma açıldı. DP'li Kemal Özçoban af teklifi verdi.

Erkeklerle bazı şartlarla 2. evlilik hakkı tanıyan kanun teklifinde bulunan Trabzon DP milletvekili Osman Nuri Nermioğlu "*Kadınların tarlaya benzediklerini, mahsul verdikleri oranda hüsnü kabul göreceklerini*" öne sürdü.

Ticani Şeyhi Kemal Pilavoğlu 7 yıllık hapis cezasından sonra Bozcaada'ya 5 yıllık sürgün cezasını çekmek için gönderildi. Pilavoğlu Bozcaada'da müritlerin bağışlarıyla birçok bağ alacak ve ticaret yapacaktır.

İnönü'nün Gaziantep gezisinde olaylar çıktı.

DP Meclis Grubu, Tedbirler Tesbit Komisyonu kurdu.

Milli Koruma Kanunu kaldırıldı.

DP'den bir milletvekili istifa etti.

Gazinolarda zamlarla ilgili espri yasaklandı. "Balanıları" adlı ikiliye bu esprileri yapmamaları emredildi.

İnönü Tedbirler Komisyonunun almayı düşündüğü baskı tedbirlerini 300 araçlık konvoy ile girdiği Eskişehir'de eleştirdi.

OCAK 1959

CHP 14. Kurultayında "İlk Hedefler Beyannamesini" Hürriyet Partisi'nden CHP'ye geçen Turan Güneş okudu. Daha özgürlükçü ve demokratik bir siyasi rejim vaad eden bu beyanname o günlerde yankı yapmıştı.

ŞUBAT 1959

Kıbrıs'ta dört yıldır 500'ün üstünde insanın hayatını kaybetmesine neden olan çatışmalara son veren Londra Antlaşması Türkiye-Yunanistan ve İngiltere arasında imzalandı.

Antlaşmaları imza için Londra'ya giden Menderes ve beraberindekiler Londra yakınlarında uçak kazası geçirdiler. 16 kişi yaşamını yitirdi. Menderes ve 10 kişi kurtuldu.

Hastanede bir hafta yatan Menderes yurda döndü ve büyük gösterilerle karşılandı. Siyasi hava çok kısa süre kaza nedeniyle yumuşadı. Ancak birkaç gün sonra Meclis'te 50 milletvekili sille tokat birbirlerine girdiler.

Radyo istasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizan Neşriyatı Dinlemeyenler Derneği mahkemeye verildi (!). Sanıklardan Bedrettin Çalışkan radyoda haberleri dinlemekten sinir hastası olduğunu söyledi. Radyonun partizanca kullanılması Yassıada'da bir yargılanma nedeni oldu.

MART 1959

Büyük Doğu dergisinde N. Fazıl Kısakürek "*Tanzimat'tan beri devam eden sahte inkılaplarımız ve bu inkılapların türettiği sahte kahramanlar...*" satırlarında Atatürk'e saldırdığı için Gençlik Teşkilatları ve CHP'nin tepkisini çekti. Ancak protesto mitingine izin verilmedi.

Necip Fazıl eski bir mahkumiyeti için Bolu'da trafik polisince yakalandı. 2 gün 2 saat 2 dakika cezaevinde kaldı.*

Ulus 1 ay kapatıldı ve Müdür Ülkü Arman 1,4 yıl cezaya çarptırıldı (11 Mart).

CHP dinsizlik suçlamasını reddetti.

* Basın bölümünde bu mürteci yazarın Menderes tarafından nasıl hapisten çıkarıldığı ve örtülü ödenekten beslendiği anlatılmıştır.

CHP'den bir milletvekili istifa etti.

Eyüp Sultan Camii ibadete açıldı.

NİSAN 1959

Ulus 1 ay kapatıldı, Müdür Beyhan Cenkçi tutuklandı (8 Nisan).

Turgutlu'da CHP ve DP'liler arasındaki kavgada iki kişi yaralandı.

102 Kürt öğrenci Irak'ta Kürtlerin Türkmenlere yaptığı baskıyı protesto eden Niğde CHP Milletvekili Asım Ere-n'e telgraf çekti.*

Yurdun muhtelif yerlerinde Atatürk, CHP, İnönü aleyhinde vaaz veren hocalar şikayet edildi (Karabük, Akşehir, Tire, Ödemiş).

Endonezya'nın diktatör başkanı Sukarno Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaretin dedikoduları çok yankı yaptı.

MAYIS 1959

Uşak'ta İnönü'nün başına taş atıldı, İnönü hafif yaralandı.

İzmir'de İnönü'yü karşılayanları Jandarma dağıttı. 10 kişi yaralandı.

Halk İzmir'de *Demokrat İzmir* gazetesi ve DP binasına saldırdı.

CHP İzmir İl Kongresi, Valilikçe yasaklandı.

DP'liler İstanbul Topkapı'da İnönü ve yanındakilere saldırdılar.

Meclis'te bu olaylar nedeniyle tartışmalar yaşandı ve CHP'liler Meclis'i terk ettiler. (Bu olaylar Yassıada'da da va konusu olacaktır.)

Vatan gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman ve oğlu Tunç Yalman 1'er yıl hapis cezasına çarptırıldılar. (Mahkumiyet Amerikalı Gazeteci Pulliam'ın bir yazısının gazetede yayınlanması nedeniyle verildi.)

DP yayın organı *Zafer* de 1 ay kapatıldı.

* 2000'li yıllarda Irak'ta aynı olayların yaşanması pek anlamlıdır. O tarihte Irak Kürtlerini SSCB, bugün ise ABD korumaktadır.

Bölükbaşı CHP–DP arasındaki gerginlik için arabuluculuk yaptı ise de sonuç alamadı.

HAZİRAN 1959

Ankara’da Atatürk ve devrim aleyhtarı 2 öğrenci tutuklandı.

Denizli’de CHP’lileri taşıyan bir otobüs taşlandı.

İran Şahı *Akis* yazarı Doğan Avcıoğlu’nu dava etti.

İran, Dışişleri’ne muhtıra vererek yayının durdurulmasını istedi. Dava ile ilgili yayın yasağı konuldu.

Eskişehir’de bir temel atma töreninde kürsüye çıkan imam “*Allah muhalefeti kahretsin*” diye dua etti.

TEMMUZ 1959

Polis, Türkiye Milli Talebe Eederasyonu Kongresi’ni dağıttı.

AĞUSTOS 1959

Churchill Türkiye’yi ziyaret etti; 1915’te ordusuyla geçemediği Çanakkale’yi Onasis’in yatıyla geçti.

Türkiye’nin Ortak Pazar’a giriş talebi reddedildi, Yunanistan’ın kabul edildi.

Alman Ekonomi Bakanı Erhard (Alman ekonomisinin II. Dünya Savaşı’ndan sonraki mucizevi kalkınmasını gerçekleştiren “Sihirbaz” lakaplı ekonomist) Türkiye’nin Ortak Pazar’a girmesine yardım vaad etti.

EYLÜL 1959

Demokrat İzmir kapatıldı, Adnan Düvenci ve Şeref Bakışık 1,4 yıla mahkum oldular. CHP’li Kasım Gülek ve arkadaşları Geyikli’de taşlandılar. CHP Çanakkale’ye 2 kişilik bir inceleme heyeti gönderdi ise de bunlar Geyikli’ye sokulmadılar. 2 Milletvekilinden kurulu bu heyet İstanbul’a dönünce partililerce karşılandı, 11 kişi tutuklandı. Genel Sekreter Kasım Gülek görevinden çekildi. Bir Amerikalı albaya yazılan mektuptaki ifadeleri Gülek inkar etmişti.

EKİM 1959

Sıtkı Yırcalı TBMM Başkanlığı için aday oldu.

Ancak kurucu Refik Koraltan'a karşı seçimi kaybetti. DP içinde Yaylacılar denilen muhalif grubun temsilcisi Yırcalı, Menderes'in baskılarına karşın adaylığını geri almadı.

Menderes ABD'ye gitti, 14 gün kaldı ve döndü.

KASIM 1959

Osman Bölükbaşı 1 yıl hapse mahkum oldu.

Akis yazarları Kurtul Altuğ ve Doğan Avcıoğlu İran Şahı'na hakaret ettikleri için 13 aya mahkum oldular.

İnönü'nün Beypazarı'nı ziyaretinde partililer birbirlerine girdiler.

Vatan gazetesi 1 ay kapatıldı. A. E. Yalman 8 aya mahkum oldu.

"Bizim Köy" yazarı Mahmut Makal MEB yetkilileri tarafından şahsına yöneltilen tehdit ve sert eleştirilere katlanamayarak ilköğretim müfettişliğinden istifa etti.

Hilafet isteyen DP Manisa delegesi tutuklandı.

Kendilerine il olma vad edilen bazı ilçeler Ankara'ya heyetler gönderdiler. İl olmaları için tasarıda yer alan ilçeler şunlar idi: Merzifon, Kırıkkale, Beypazarı, Iğdır, Ardahan, Kilis, İskenderun, Karaman, Akşehir, Konya Ereğlisi, Aksaray ve Divriği.

Uluslararası Basın Enstitüsü *"Türkiye'de Basın baskı altında"* dedi, af vaadinin tutulmadığını ve Devlet Bakam Aker'in *"Hükümetin istemediği haber ve resimler yayınlanmamalıdır"* sözünü de özellikle belirtti.

ARALIK 1959

Samsun'da 7 Nurettin'in yargılanmasına başlandı. DP seçimin 1961'de yapılacağını açıkladı.

Vatan 1 ay kapatıldı, Yalman 15 aya mahkum oldu.

Bandırma'da 2 Nurettin astsubay tutuklandı.

Urfa seçimlerinde DP ve CHP'liler birbirlerine girdi.

Bursa'da 17 Nurettin yakalandı.

DP Samsun İl Kongresinde Cuma namazı için resmi tatil istendi.

Saidi Nursi'nin 3 müridi tutuklandı, 5050 kitabı toplatıldı.

Uluslararası Basın Enstitüsü bildirisini hükümet yasaklayınca gazetelerin ön sayfalarında beyaz boşluklar bırakıldı.

İstanbul Üniversitesi bodrumunda açılan mescidin kapatılması istendi.

Erzurum Üniversitesi Rektör Vekili, Mehmet Kaplan'ın *"Kendisi sarı, gözleri mavi olanlar Türk değildir"* sözleri üzerine Bayar'ın uyarısıyla soruşturma açıldı.

OCAK 1960

CHP Ankara Milletvekili Hüseyin Balık (DP'den geçmişti) partisinden ayrıldı.

Hakkında soruşturma açılan Saidi Nursi İstanbul'a geldi.

Konya'da 6 Malatya'da 2 Nurcu yakalandı.

İnönü, *"DP, Nursi ile işbirliği içindedir. Dinin siyasete alet edilmesi yüzünden bu memleket iki kere batmıştır, hükümetten teminat isteriz"* dedi.

Menderes de *"Bu memlekette laikliğin manası yanlış anlaşılmıştır ve din düşmanlığı şeklinde tecelli etmiştir"* dedi.

İnönü *"Atatürk devrimlerini bu şekilde anlayanın mesuliyet mevkiinde bulunması millet için talihsizliktir"* dedi.

Fakir Baykurt Bakanlık emrine alındı.

Tarsus'ta bir DP'li 4 yaşındaki oğlunu Menderes'e kurban etmek istedi.

ŞUBAT 1960

Uluslararası Basın Enstitüsü, Meclis'te DP'lilerce komünistlikle suçlandı.

Kırşehir'de Menderes'in de bulunduğu bir temel atma töreninde tekbir getirildi.

İnönü'yü Konya'da karşılayanlar polisçe dağıtıldı.

CHP'liler Meclis'i terk etti.

İstanbul'daki imar durumu Meclis'te tartışıldı. Binalar yıkılıp yollar açılırken halkın perişan olduğu ve kamulaştırma paralarının alınamadığı öne sürüldü.

MART 1960

Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi askıya alındı.

İstanbul'da İnönü'yü alkışlayan 31 kişinin ifadesi alındı.

Saidi Nursi Urfa'da öldü.

Kayseri Yeşilhisar'da, Tarım Kredi Kooperatif seçimlerini DP'lilerin kaybetmesi üzerine tabanca ile yaralananlar oldu, yayın yasağı konuldu.

Şişli Vatan Cephesi Ocağı'nı açan DP Gaziantep Milletvekili Bahadır Dülger "500 yıllık hanedanı kolundan tutup atan millet İnönü'yü de atar, ancak DP'lilerin müsamahası yüzünden yapılmıyor" dedi.

NİSAN 1960

Adana'da 5 CHP'li tutuklandı.

İnönü'nün Yeşilhisar'a girişi engellendi; görevlendirilen Binbaşı Selahattin Çetiner ordudan istifa etti.

DP Meclis Grubu CHP hakkında Meclis soruşturması açılmasını kararlaştırdı.

Ordudan 2 subay daha istifa etti.

15 kişilik Meclis Tahkikat Komisyonu kuruldu.

Ankara'da Kızılay Meydanı'nda olaylar çıktı, Menderes tartaklandı.

İstanbul'da ve Ankara'da büyük öğrenci olayları çıktı, üniversiteler kapatıldı, sıkıyönetim ilan edildi, İstanbul'da 32 saat sokağa çıkma yasağı kondu.

Cumhuriyet gazetesi 10 gün kapatıldı.

İstanbul'da Turhan Emeksiz ve Nedim Özpolat adlı iki öğrenci öldü, 16 kişi yaralandı.

Menderes'in Moskova'ya gideceği bildirildi.

Menderes'in bu kararı çok yankı yaptı. 27 Mayıs İhtilaline bu kararın neden olduğu söylendi. Meclis Tahkikat Komisyonu birçok gazeteci ve partiliyi dinlemeye başladı.

İnönü "Bu yolda devam edersiniz ben de sizi kurtaramam" dedi ve Meclis'ten 12 oturum uzaklaştırma cezası aldı.

Tahkikat komisyonuna basın yasağı, matbaa kapatma, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis verme yetkileri tanındı. Bu Komisyonun kurulması anayasaya aykırı sayıldı ve Yassıada'da DP'lilerin mahkumiyeti için neden kabul edildi.

Anayasa hukukçuları Bülent Nuri Esen ve İlhan Arsel derslerine ara verdiler.

MAYIS 1960

İstanbul'da iki protesto gösterisi yapıldı. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği mektupta bunalımdan nasıl çıkılacağına dair öneriler getirdi. (Ancak bu mektup ihtilalden sonra yayınlanacak ve çok yankı yapacaktı.)

Yeni Sabah gazetesi 10 gün kapatıldı.

Ankara'da öğrenciler gösteri yaptı.

Milliyet 15 gün, *Zafer* 1 hafta, *Akşam* 20 gün kapatıldı.

Menderes istifa etmeyeceğini, seçimlerin dürüst yapılacağını söyledi. Harp Okulu öğrencileri hükümete karşı sessiz bir protesto yürüyüşü yaptı.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı haberlere sansür ve gece 20:00'den 05:00'e kadar sokağa çıkma yasağı koydu.

Muhalefet Meclis'i terk etti. Meclis konuşmaları yasaklandı.

27 Mayıs 1960 ordu yönetime el koydu. Cumhurbaşkanı, Başbakan, tüm hükümet üyeleri ve milletvekilleri tevkif edildiler.

27 Mayıs İhtilali'nin yakın olduğu günlerde cereyan eden olaylara yeri geldikçe değindik. Ancak, DP önde gelenlerinin birçok belirtiyi değerlendiremedikleri de bilinmektedir. Bu çalışmamız baskıya verilirken usta gazeteci Nur Batur, *Sabah* gazetesinde ABD Dışişleri Bakanlığının gizli belgelerinin çevirilerini yayınladı. Bunlar arasında ABD Türkiye büyükelçisi Warren ile Menderes'in 19 Mayıs 1960 tarihli konuşmalarının zabitleri yer almaktaydı. Bundan bir kesiti verelim:

DARBEYE 8 GÜN KALA (19 Mayıs 1960 Saat 17:30)

Menderes–Warren Görüşmesi

Menderes: *Bir grup bizi devirmek istiyor ama yenildiler. Her şey 80 yaşındaki yaşlı bir adamın, İnönü'nün başının altından çıkıyor. İnönü orduya dayandı ama ordu anayasal yönetimi destekledi. Artık Türkiye'ye barış ve huzur gelecek.*

Warren: *Sözünü ettiğiniz gruba uzlaşmaz tavırlarından kolay bir çıkış gösterseniz barış ve huzurun gelişi daha kolay olmaz mı?*

Menderes: *Bu onların sorunu. Eğer birileri burnunu duvara sürtmekte ısrar ederse, bir süre sonra geri çekmek zorunda kalınca şaşdırmamalı..*

Warren: *(İsrar ediyor.) Kolay bir çıkış yolu verseniz...*

Menderes: *Bariş ve huzur gelecek. Bundan sonraki adım seçim..*

Warren: *Ne zaman?*

Menderes: *Yakında... (Tarih vermiyor.)*

Darbeye 3 gün kala Washington'daki Ulusal Konsey Toplantısında CIA Başkanı Allen Dulles, darbenin an meselesi olduğunu söylüyor.

Nur Batur da, Amerikan belgeleri darbe senaryolarını tartışmaya başladığı sırada bile Menderes'in tank seslerini duymadığını söylüyor.

Amerikalıların da yorumları, Menderes'in ısrarla seçimle ilgili bir tarih vermemesinin basiretsizlik sayıldığıdır. Ayrıca CHP'lilerin hükümetin baskısından çekindikleri ve bir tehlike anında Amerikalılara sığınmak istedikleri de belgelerde yazılıdır. Büyükelçinin çok nazik bir üslupla uzlaşma yollarını göstermesine karşılık Menderes'in kesin şekilde red cevabı vermesi, kişiliği hakkındaki görüşlerin doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Menderes'in o günlerde ne kadar büyük aymazlıklar içinde olduğuna ilişkin bir yerli kaynaktan da iki örnek verelim. *(Altumur Kılıç'tan naklen.)*

Altumur Kılıç, (Basın Yayın Genel Müdürü) Menderes'e bir konuda bilgi sunmaktadır. Celal Tevfik Karasapan (O tarihte Milli İstihbarat Teşkilatının adı Milli Emniyet'tir. Başkanı da Karasapan'dır) önemli bir konuyu arzetmek için içeri girer ve Kılıç'ın varlığından çekindiğini duyumsatır. Menderes "gerek yok" diyerek rahatlatır. Karasapan "Size bağlı bir astsubayın karısından ihtilal yapılacağına dair ihbar aldık" der. Menderes hışımla ayağa kalkar ve "Kimse ordum ile arama giremez" diye bağırır. Karasapan'ın arkasından da "Şeamet tellalları" (uğursuzluk tellalları) diye söylenir.

Yine Altumur Kılıç'ın naklettiğine göre İstanbul'dan Menderes'e "Harbiye öğrencilerinin yürüyüşünün Amerikalılar tarafından endişeyle karşılandığı" telefonla bildirildiğinde Menderes'in cevabı "Onlar benim için yürüdüler" olur. *(A. Kılıç, a.g.e., s. 199)*

Menderes'in bu işaretleri değerlendiremediği veya değerlendirmek istemediği anlaşılmaktadır.

HÜSEYİN AVNİ BAŞMAN'IN ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ

Başman'ın yaşam öyküsü ve eserleri aşağıda verilmiştir.

Eğitimci ve siyaset adamı Hüseyin Avni Başman, Travnik, (Bosna- Hersek) kökenli bir baba ile İstanbullu bir annenin çocuğu olarak 1887 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Vefa İdadisi'nde yaptıktan sonra İstanbul Darülfünun hukuk şubesini bitirdi. Yaşam uğraşı olarak eğitimciliği seçen Başman, uzun yıllar bu meslekte öğretmen, yönetici, yazar ve çevirmen olarak hizmet verdi. Mesleki yaşamına İngilizce ve coğrafya öğretmenini olarak başladı. Darüşşafaka'-da Müdür Yardımcılığı, Denizli ve Antalya'da Milli Eğitim Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı İstatistik Müdürlüğü, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, Talim ve Terbiye Kurulu Üyeliği görevlerinde bulundu. 1929 yılında kısa bir süre Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, ardından Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı ve Müsteşarlığı yaptı. 1933 yılında Üniversite Islahatı Komisyonu'nda üye olarak görev alan Başman, 1935 yılından sonra, öğrenci müfettişi olarak Berlin ve Paris'te bulundu. 1939 yılından itibaren Bakanlık Başmüfettişi olarak hizmet verdi ve bu sırada Adnan Adıvar'la birlikte *İslam Ansiklopedisi*'nin editörlüğünü yürüttü. 1948 yılında ise kısa bir süre Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü görevini yürüttü. Fransa, Almanya ve Danimarka'da eğitim incelemelerinde bulundu.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti İzmir Milletvekili olarak TBMM'ye giren Başman, 23 Mayıs 1950'de, Birinci Menderes Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakamı oldu. Ancak bakanlık görevi uzun sürmedi. Demokrat Parti'nin uygulamak istediği eğitim politikalarını benimsemeyen Başman, bunları uygulamak yerine bakanlık görevinden ayrılmayı tercih etti ve görev süresi henüz üç ayı doldurmadan, 3 Ağustos 1950 tarihinde bu görevinden ayrıldı. 1954 yılına kadar milletvekilliğini sürdüren Başman bu tarihten sonra aktif politikadan tümüyle ayrıldı. 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra yeni bir anayasa hazırlamak üzere oluşturulan Kurucu Meclise, Milli Birlik Komitesi temsilcisi olarak katıldı.

Vedat Nedim Tör ile birlikte Yapı Kredi Bankası Kültür Müşavirliği görevinde de bulunan Başman, *Hayat Ansiklopedisi*'ne madde yazarı olarak katkıda bulundu.

Fransızca, İngilizce, Almanca bilen ve Latince, Yunanca, Arapça ve Farsça okuyabilen Başman, dil bilimiyle yakından ilgilendi; ilkokullar için gramer ve okuma, ortaokullar için İngilizce gramer kitapları yazdı. Bir süre *Şehbal* dergisi müdürlüğü yapan Başman, *Tan* gazetesi ile *Akis* ve *Hayat* dergilerinde yazdı. Bu yazılar, başta eğitim, siyaset, dil olmak üzere toplumsal konuların farklı dallarını içeren geniş bir yelpazeye sahiptir. Çeviri çalışmaları ile John Dewey'in "*Mektep ve Cemiyet*", "*Çocuk ve Mektep*", "*Terbiye ve Demokrasi*"; Bury'nin "*Fikir ve Söz Hürriyeti*"; Aldous Huxley'in "*Nice Yazlardan Sonra*"; Jules Romain'in "*Donogoo*" adlı yapıtlarını dilimize kazandırdı.

Öğretmen Ümmü Gülsüm (Bediz) ile evlenen, ikisi kız (Ayşe Cevza Başman–And ve Remziye Ferda Başman–Şaman–Aytan) ve biri erkek (Mehmet Akman Başman) üç çocuğu olan Hüseyin Avni Başman, 1965 yılında, 78 yaşında iken İstanbul'da yaşama veda etti.

NOT IV

“ATATÜRK’ÜN DİKTATÖRLÜĞÜ”, MENDERES, İNÖNÜ, FAİK AHMET BARUTÇU VE “TRABZON MESELESİ”

1950 Mayıs’ında İnönü’nün, iktidarı DP’ye teslim ederken, geçmişteki çok parti denemeleriyle ilgili olaylar üzerinde görüşlerini, o günlerde çok yakınında bulunan Faik Ahmet Barutçu’ya naklettiğini, Anılarından öğrenmekteyiz. İnönü bu vesileyle sözü Atatürk’e getirerek şöyle demektedir:

“Ama benim için bu yoldan başka izlenecek bir yol yoktur. Bu ülke gezgin İstiklal Mahkemeleriyle yönetilemez. Atatürk sağ olsaydı yönetimi beş yıl daha sürdüremezdi. Diktatörlük devrimle yıkılmaya mahkumdur. Biz demokrasiyi doğal yollardan ülkeye yerleştirmeye çalışıyoruz. Arkadaşların daha önceden göremedikleri bir duruma düşmüş olmak, üzüntüyle düşünmeye yol açabilir ama hiçbirisi böyle bir şey söylemiyor. Tam tersine çarpışmak için çevremde birleşip çalışacaklarını söylüyorlar dedi ve –arkadaşların karşısında– sözlerinin burasında gözlerinden yaşlarını salmaya başladı.

...

Bu benim durumum böyle birkaç gün sürer, ondan sonra yeni yaşama uyum gösteririm ve yepyeni bir adam olurum. Bu yeni dönem benim için yaşamımın en onurlu bölümü olacaktır. Bir muhalefet lideri olarak görevimi yapacağım ve örnek olacağım.” (F. A. Barutçu, a.g.e., s. 418)

Barutçu, Anılarında başka bir vesileyle yine İnönü’ye atfen “Hürriyet ve İtilafın” kör tutkularının onları hainliğe kadar götürdüğü ve “Terakkiperver ve Serbest Fırkaların kapatılması iyi olmamıştır” yollu ifadeler kullanmaktadır. (s. 285–286)

Bu konu etrafında Barutçu’nun kendisinin de Atatürk’le ilgili diktatörlük iddialarını dikkate alarak yaptığımız bir araştırmayı, Erzurum Kongresi, Müdafai Hukuk Cemiyetleri, Trabzon ve orada yuvalanan İttihatçı odaklar açısından dipnot olarak veriyoruz.

Kurtuluş Savaşı’nı izleyen günlerdeki demokrasi denemelerinden her ikisinin başarısızlığına hayıflanmak gerçekçi değildir. 2. Meşrutiyet, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları, hilafetin kaldırılmasını izleyen bu dönemdeki çok partili sistem arayışlarının başarısızlığı bir anlamda hayırlı olmuştur. “Terakkiperver Fırkayı kuranlar bizim arka-

daşlarımızdır” sözleri bazı kayıtlar altında değerlendirilmelidir. Bunların Kurtuluş Savaşı sırasında arka planda bırakılmaları daha sonra devrimlere karşı çıkmalarıyla anlamlı şekilde ilgilidir. Serbest Fırka ile hortlayan irtica ise elbette herkesi korkutmuştur.

“Türk demokrasisinin yerleşmeme nedenini 1925 yılında kapatılan bir partiye... kimliği son derece tartışmalı ve karanlık bir partinin kapatılmasına bağlamak, demokrasinin oluşum koşulları ve oluşturucuları konusunda epeyce cahil olmayı gerektirir.”

Bu vurucu değerlendirme seçkin edebiyatçı ve fakat Türk devrimleri, özellikle öğretim birliği, laiklik gibi konular hakkında ilginç gözlemleri bulunan Şair Gazeteci Özdemir İnce'ye aittir. (a.g.e., s. 71) O da bizim yaptığımız aynı alıntıyı, Taha Akyol'un bir yazısından, yine Barutçu'dan naklen yapmaktadır. Tabii bu arada Taha Akyol adlı, bu eski MHP'li, şimdiki dinci yazara, hem günlük yazılarında *Milliyet*'te, hem de *CNN Türk* televizyonunda, devrim düşmanlığı misyonunu yıllardır örtülü ve keyifli bir şekilde yerine getirme olanağını sağlayanlara, şeriat sevenlerin şükran duymaları gerektiğini de eklemek istiyoruz. İnönü'nün bu talihsiz sözlerini nasıl da keyifli değerlendirmektedir ki İnce'nin haklı tepkisini çekmiştir.

Atatürk'ün bu parti hakkındaki düşüncelerini Özdemir İnce *Söylev*'den şöyle alıntılanmaktadır:

“Baylar, olup bitenler gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Programı, en hain kafaların ürünüdür... Tarih, gizli amaçlarla düzenlenmiş gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirtili nedenleri arasında TCP'nin sorumlu yazmanının kurduğu örgütleri ve kışkırtmaları bulacaktır.” (s. 609)

Özdemir İnce “1946 denemesinin başarısızlığından yakınırken 1925 koşullarında aynı malzeme ile demokrasinin kurulabileceğini sanmak ütopyadır” şeklinde yargısını şöyle sonlandırmaktadır:

“Üzerinde düşünülmesi gereken olgu, M. Kemal'in neden Stalin, Mussolini ve Hitler olmayı seçmediğidir. Gerisi fasa fisodur.”

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önderleri hakkında İnönü, anılarında düşüncelerini söyler. Bunların Cumhuriyetin kuruluşuna karşı çıktıklarını;

“... Aceleye lüzum yoktur diye en masum tedbir olarak talik etmeyi, uzatmayı istemişlerdir. Mesele şu: Yeni devletin esaslarının

tespitinde aramızda fikir ayrılığı vardır.” (İnönü, Hatıralar, s. 166 vd.)

diyerek yumuşak bir söylemle de olsa vurgular. Halbuki, Rauf Orbay’ın halifeliliğin kaldırılması vesilesi ile Cumhuriyete karşı çıkarken “*Padişahın ekmeğinin hâlâ kursağında olduğu*” şeklinde akıl almaz bir bahane-ye sığındığı bilinmektedir. Kamu görevlisi bir subayın maaşının Padişah tarafından ödenmesine minnet duyması, hâlâ kendisini “kulluktan” sıyıramadığının kanıtıdır. Bu söyleme sahip bir subayın, ki gerçek bir kahraman ve vatanseverdir; kurtuluştan sonra devrimlere nasıl ayak uyduracağı cidden cevabı zor bir sorudur; nitekim uyduramamıştır da.

Kazım Karabekir ise büyük hizmetlerine karşılık anlaşılmaz bir kıskançlıkla sürekli Atatürk’e güçlük çıkarmıştır. Anıları baştan aşağı ağır suçlamalarla doludur. Atatürk’ün önderliğine şiddetle karşıdır:

“Gazi, Hilafet ve saltanatı kendisine almayı düşünüyor.”

“Yalnız Kemalist tabirinin yayılmasını tehlikeli görüyorum.” (K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 2226–2227)

TCF kurucuları, M. Kemal’in bu yakın arkadaşları, bir ultimatomu Fevzi Paşa (Çakmak) aracılığıyla kendisine ulaştırmak üzere İnönü’ye verirler. Bu “yapılacak işleri beraber kararlaştırmaktır.” İnönü bunun kabul edilemez olduğunu şöyle aktarır:

“Atatürk’ün yapmakta olduğu reformları, Rauf Bey, kendisinin hazmedemeyeceği ölçüde kanaatinin dışında görüyordu.

... Önde bulunmuş birinci derece hizmet etmiş bir insan olarak, iktidarda bulunduğu ve bulunmadığı zamanlarda yapılacak işlerden kendisi ve arkadaşları haberdar olsun ve bunlar üzerinde müzakerede edilsin istiyorlardı. Bütün ihtilaf buradan çıktı zannediyorum.” (İ. İnönü, a.g.e., s. 184)

Ayrıca bu kumandanlar, orduda mı, siyasette mi çalışacakları konusunda kendilerine yapılan teklifler nedeniyle de sorunlar çıkarmışlardır. İnönü’yü Başbakanlıktan istifaya kadar götüren bu çekişmeler, TCF’nin kuruluşu ve Şeyh Sait İsyanı ile doruğa çıkmıştır. Bizzat İnönü, acı acı o günlerde şeriatın yaygın şekilde hücumla geçtiğini, bu merhalede muhaliflerin tutumunun yapıcı olmadığını aktarır ve TCF erkanını “*Reformcu kimseledi ama Osmanlı reformcusu idiler,*” biçiminde tanımlar. Daha sonra TCF kurucularını;

“Memlekette bize karşı belirli ve körüklenmiş olan dini hissiyattan bilerek istifade etmek maksadı vardır. Şimdi bu, bence onların bu niyette oldukları manasını taşımaz. Değillerdir. Ama siyasete girmişlerdir, muhalefet yapacaklardır ve rakiplerine karşı din unsurunu kullanmayı faydalı görmüşlerdir.”

yargısı ile yine de hoşgörür fakat onlarla mücadelenin de ölçülü olması gerektiğini vurgular. Halbuki *“Rakiplerine karşı din unsurunu kullanmayı faydalı görmüşlerdir”* yargısı yeterince ağırdır ve hemen yukarıdaki *“Onların bu niyette oldukları manasını taşımaz”* ifadesi ile çelişmektedir.

İnönü 1959–1968 arası kaleme aldığı bu anılarında, TCF’nin kuruluşunun çok partili demokratik bir rejim denemesi başlangıcı sayılıp sayılmayacağına değinmez. Ancak Faik Ahmet’in anılarında:

“Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Fırkası’nı bizim arkadaşlarımız kurdular. Şeyh Sait İsyanı bizi korkuttuğu için yeni olan devrimi koruma kaygısıyla bu partiyi kapattık, ama iyi bir şey olmamıştır. Onu koruyacaktık, hata ettik. Korusaydık şimdi bu gelenek yerleşmiş olacaktı.”

demektedir. Anlaşılan İnönü, ya TCF konusundaki yargılarında yalpalamaktadır ya da Barutçu’nun anılarından kuşku duymak gerekmektedir.

Fazlaca uzatmadan denilebilir ki, TCF denemesi şayet bu partiyi iktidara taşısaydı, Türkiye 1950 Demokrat Parti serüvenini 25 yıl önce yaşayacak ve devrimlerden hiçbiri gerçekleşmeyecek, büyük olasılıkla Cumhuriyetten hilafete dönülecekti. Etkili önderleri, Kazım Karabekir ve Rauf Orbay’ın Cumhuriyetin ilanını erken bulmalarının altında Hilafeti muhafaza etme niyetlerinin yattığı artık bilinmektedir.

Serbest Fırka için İnönü anılarında, Faik Ahmet’in naklettikinden daha farklı bir dil kullanmaktadır:

“Atatürk’le beraber siyasi nüfuz kullanan insanların sebep oldukları ızdırapları önlemek için ne gibi bir tedbir bulunabileceğini araştırıyorduk. Ne çare düşündüğümü sorduğu vakit şu mütalaa da bulundum: Meclis kürsüsünde hükümetin karşısına mebuslar çıkıp da bütün bu nüfuz suiistimali denilen hadiseleri bağırarak söyleyip, şikayet etmeleri usulü tesis olunmadıkça, biz, bu nüfuzu kötüye kullanma ve yanlış siyaset yapma hastalığından kurtulamayacağız.” (a.g.e., s. 225)

Daha sonra İnönü, Serbest Fırka'nın (SF) kendisinden habersiz, Atatürk ile Fethi Okyar'ın anlaşmalarıyla kurulduğunu söylemektedir. Bu iki anlatım arasındaki fark açıktır. Atatürk'ün bir muhalefet partisi kurulması fikrini kendisine aşıl原因an Başbakanına, sürpriz yaparak, ne liderini ne de kuruluşunu, ona danışmadan belirlediğini kabul gerekir ki; bu, ikili arasındaki ilişkiye zaman açısından da pek uygun düşmemektedir. İnönü'nün anılarına, aracsız bir anlatım olduğu için daha çok itibar edilmelidir.

İnönü, SF denemesinden vazgeçilmemesi gerektiğini, anılarında da yazmıştır. Ancak denemenin kolayca istenilmeyen yönler kaydığını da eklemektedir. SF'nin İzmir'deki toplantısında çıkan olaylardan bizce ilginç olanı şunlardır:

“Fethi Bey, başındaki şapkayı çıkarıp ‘bizim bunları çıkaracağımızı...’ der demez, bütün dinleyenler binlerce kişi, başından şapkasını çıkarıp ayağının altına attı. Halbuki Fethi Bey'in cümlesi henüz tamamlanmamıştı. ‘Bizim şapkayı çıkaracağımızı söylüyorlar, bu bir iftiradır, inkılaplarla aynı fikirdeyiz’ demek istiyordu. Bunun için bu cümleyi söylemek için binlerce kişi, herkes başından şapkasını ayağının altına attı... kargaşalıkta bir çocuk öldü. Babası onu Fethi Bey'in ayaklarının altına attı, bizi kurtar diye bağırdı.”

SF devam etse idi, Türk siyasi yaşamının ne yönler kayacağını DP denemesinden çıkarsayabiliriz. Yaklaşık 15 yıllık zaman farkı, denemenin zorlu geçeceğinin bir işaretidir.

Ancak, SF denemesinin, DP denemesine etkisi olumludur. İlkindeki aşırılıklar ikincisine ibret teşkil etmiş ve siyasi savaşımın şiddete dönüşmesini ve tutucu dinci kesimin cesaretini bir ölçüde engellemiştir. Celal Bayar'ın *“Bir jandarma ile partimizi kapatırlar”* uyarısı, aşırıların önünü kesmiş; ancak bu kere muvazaa iddialarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Demokrasi deneyimi yaşamamış bir kesim, azınlıkta bile olsa, kışkırtıcı rol oynayıp, şiddete yönelmeyi sağlayabilirdi. 1946–1960 arası, kısmen benzer olaylar yaşanmışsa da Türk halkının sağduyusu bu kışkırtmaları, sonuçsuz bırakmıştır. Fakat atılan tohumlar, 1970–1980 arası az cana mal olmamıştır.

F. Ahmet Barutçu'nun anılarında İnönü'ye atfen, Atatürk hakkında 1950 seçimlerinden önce sarf edildiğini söylediği şu sözler yer almaktadır:

“Atatürk, zamanında baskıyla, zorla oluşturduğumuz otoriteyi ya ulusun isteğiyle kuracağız ya da bırakacağız. Böyle bir seçim yapmak, insana ne kadar zevk veriyor.”

Yine Barutçu'nun Atatürk hakkında İnönü'den naklen aktardıklarıyla bunları birleştirdiğimizde, Atatürk yaşasa idi çok partili sisteme izin vermeyeceği kanısı doğmaktadır. Halbuki İnönü, anılarında:

“SF teşebbüsü bu surette bitmiş oldu. Bunun neticesi olarak, birden fazla parti ile demokratik rejim ümidini Atatürk hemen hemen kaybetti. Sonra biz demokratik rejime geçtiğimiz zaman yabancılar bana sormuşlardır: ‘SF tecrübesinden sonra, şimdi Atatürk sağ olsaydı, bu rejime geçer miydi?’ Benim kanaatimce Atatürk, hale göre zamana göre tedbir bulmasını ve tatbik etmesini bilen insandı. Tahmin olunduğu gibi sabit fikirleri olan insan değildi. SF tecrübesinde neticeye vardıktan sonra, nihayet bizim ihtiyaç gördüğümüz zamanlarda sağ bulunsaydı, onun da aynı ihtiyacı göreceği kanaatindeyim.” (a.g.e., c. II. s. 231)

diyerek Barutçu'yu doğrulamamaktadır. Tekrar edelim ki, bu çelişki, ya İnönü'nün zamanla Atatürk hakkındaki düşüncelerinde değişiklik meydana geldiği ya da Barutçu'nun Atatürk aleyhindeki kökleşmiş yargılarının etkisiyle İnönü'yü “söylemediği sözlerle” kullandığı olasılıklarını akla getirmektedir.

Atatürk'ün diktatörlüğü veya döneminin baskıcı olup olmadığı, bunlarda İnönü'nün rolü konusunda söylenecek çok şey vardır. Ancak Barutçu, İnönü'nün sözlerini aktarmakla yetinmeyip kendi düşüncelerini yansıtırken de aynı yargıya varmaktadır. İleride DP kurucuları olacak Bayar, Köprülü, Menderes, Koraltan tarafından verilen Dörtlü Takririn (önerge) CHP grubunda konuşulmasını naklederken Barutçu nedense Atatürk Dönemi ile ilgili içini dökmek gereğini duymuştur:

“Dörtlü Önerge, Parti Grubunun toplantısında yedi saat süren uzun tartışmalara neden oldu. Önce Köprülü söz alarak, önergelerin amacını, ne istediklerini anlattı. Atatürk'ün yolu, diyorlardı; geniş özgürlük ve demokrasi yoludur. Oysa bu yol, kanımca Atatürk'ün kapadığı yoldur.

Ulusal Savaşın zaferle sonuçlanması üzerine, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün boğulması ile başlayan ve de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tüzüğündeki açık yargıya karşıt olarak zaferden sonra toplanıp, Cemiyetin yeni yönünü belirlemesi gere-

ken kongre yerine, Mustafa Kemal Paşa'nın bir buyruğuyla Cemiyetin Halk Fırkası'na dönüştürülmesiyle, bütünüyle kişisel bir yönetime doğru yol alan dönem; önce biz Trabzon'daki Müdafaa-i Hukukçuları, uğrunda savaştığımız ve onlarla kurtulduğumuz ulus egemenliği, ulus yönetimi ve ulusun tam özgürlüğü gibi güzel ilkelere savunma yolunda bir cephe almamıza bizi yöneltmişti. Ulusal Savaş zaferinden sonra, bir yandan o savaşın aleyhindeki kişilerin, geçmişlerini unutturmak için hoş görünmeye çalışarak hizmet sunmaları, bir yandan da Bizans'tan kapıkullarının getirdiği kötü ruhu Anadolu'nun temiz havasına aşılamları ile başlayan yoğun dalkavukluk içinde Atatürk'ün yolu, demokrasi edebiyatıyla yaldızlanmış bir kişisel yönetim yoluydu. Demokrasi yolunu İnönü açıyor. Onun dönemiyle gidilen yön değişmiştir.” (F . A. Barutçu a.g.e, s. 308)

Faik Ahmet Barutçu'nun anılarında İnönü'den naklen Atatürk'ün diktatörlüğü yargısı ile sonuçlanan sözlerine (s. 412 ve 418) hiçbir kaynaktan rastlamak mümkün olmamıştır.

412. sayfada İnönü'nün “Atatürk zamanında zorla oluşturduğumuz otoriteyi” dediği, nazara alınırsa, varsa bir suç ortaklığın cesaretle göğüslediği anlaşılmaktadır. İlkinde ise İnönü'nün Atatürk'e doğrudan saldırısı söz konusudur: “Bu ülke gezgin İstiklal Mahkemeleri'yle yönetilemez. Atatürk sağ olsaydı yönetimi 5 yıl daha sürdüremezdi. Diktatörlük devrimle yıkılmaya mahkumdur.” Bu yargıda yer alan “İstiklal Mahkemeleri”nden 1950'de neden söz edildiğini anlamak olası değildir. Muhafızlarının pek düzeysizce yürüttükleri “İstiklal Mahkemeleri” tartışmalarına İnönü'nün yanlış bir yanda katılması beklenemez. Bu konuşmaların birinde Barutçu'nun söylediğine göre (1950 seçiminin ertesi günüdür. Köşk çok kalabalıktır ve eşyalar toplanmaktadır.) Tefik Fikret Sılay ve Nihat Erim (a.g.e., s. 411); diğerinde ise Hüseyin Cahit Yalçın vardır. (a.g.e., s. 419)

Bu nedenle bu iki önemli konuşmayı yaparken İnönü ile Barutçu'nun yalnız olmadıkları anlaşılmaktadır ve ayrıca Atatürk'ün diktatörlüğü savma “ikinci adam” olarak İnönü'nün katıldığı ve bunu ilan- da bizzat İnönü'nün sakınca görmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. DP'ye iktidarı devir gününde, İnönü'nün, tasarladığı çetin muhalefete en büyük yarayı açacak çok tartışmalı bu konuyu ihtiyatsızca ortaya atacağını düşünmek; onun yapısına aykırıdır. Denebilir ki, İnönü, Barutçu ve Yalçın gibi iki Atatürk zede huzurunda bu sözleri sarf etmekte sakınca görmemiş olabilirse de; Sılay ve Erim için aynı nite-

lendirme zor olacağından, Barutçu ciddi şekilde sorgulanmalıdır. Nitekim Erim'in 2005'te yayınlanan ayrıntılı anılarında –ki, günü gününe notlar alınmıştır– bu konuda tek bir satır yoktur.

Diğer yandan Barutçu'nun daha önceki sayfalarda dörtlü takriri bahane ederek bu kere doğrudan Atatürk'e uluorta saldırması (a.g.e., s. 308) içtenlikle belirtelim bizi kuşkuya ve araştırmaya yöneltmiştir. Araştırmamızın hemen başında da Faik Ahmet'in doğum yeri olan Trabzon kaynaklı bir Atatürk karşıtlığı ortaya çıkmış ve bunun başında da Faik Ahmet ve babası Trabzon Muhafaza-i Hukuk ve daha sonra Şarki Anadolu ve Rumeli Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurucusu ve Trabzon şube başkanı Hacı Ahmet Barutçu'nun yer aldığı görülmüştür.

Daha da acısı, bu karşıtlığın Barutçu'nun yukarıda söylediği gibi “*Ulusal Savaş'ın zaferle sonuçlanıp Ali Şükrü'nün boğulması*” olayı ile de başlamadığı anlaşılmıştır. Faik Ahmet'in bu karşıtlığın başlangıcını neden sonraya aldığı, M. Kemal'in Samsun'a çıkışı ile Kurtuluş Savaşı'nın başarılması arasındaki koca 4 yılın (19 Mayıs 1919–23 Mart 1923, yani A. Şükrü'nün Topal Osman'ca boğdurulması tarihi) neden sessiz geçirildiği, aktaracağımız ayrıntılarda açıkça göz önüne se-rilecektir. Barutçu anılarında şunları söylemekte idi:

- *Zaferden sonra Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün boğdurulması ile başlayan dönemde M. Kemal özgürlük ve demokrasi yolunu kapamaya başlamıştır.*

- *Trabzon Müdafaa-i Hukukçuları ulusun tam özgürlüğü için savaşıyor iken Atatürk Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini bir buyruğuyla Halk Fırkasına dönüştürerek kişisel yönetime geçmiştir.*

- *Bu dönemde Ulusal Kurtuluş aleyhindeki kişiler Bizans'ın kötü kapıkulu ruhunu Anadolu'nun temiz havasına aşılamışlar; yoğun dalkavukluk içinde kişisel yönetim (M. Kemal yönetimi) kurulmuştur.*

- *İnönü dönemiyle demokrasi yolu açılmıştır.*

Trabzon kaynaklı bu Atatürk karşıtlığına, “Trabzon Meselesi” adı verilmektedir:

“İttihat ve Terakki önderlerinin Trabzon yoluyla Milli Mücadeleye el koyma tasarılarının anlaşılması üzerine Trabzon'da girilen takibat ve tahkikatlarla onu izleyen diğer bazı olaylar, genellikle bu

deyimle adlandırılmıştır. Mesela, Bk. TBMM. Zabıt Ceridesi C. 20. sh. 267; Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, sh. 279; Ergün Aybars aynı eser sh. 186" (Sabahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, Dipnot 89, s. 161)

Trabzon'da "Müdafaa-i Hukuk Kulübü" diye adlandırılan ve Barutçu ailesi ile *İstikbal* gazetesi tarafından temsil edilen gruba muhalif kesimin –ki hükümete daha yakındırlar ve sözcüsü *Güzel Trabzon* gazetesinin Başyazarları Hıfzılrahman Raşit Öymen ve Ali Becil'dir– 14 Ağustos 1922 günkü sayısında Trabzon Meselesini özetle "... Müdafaa-i Hukuk Merkeziyesi sabıkasını teşkil eden zevatin üzerinde temerküz eder; halkın bunlara karşı hissettiği hoşnutsuzluk ve istinat edilen birtakım fenalıklar vaktaki şikayete inkılap etti ve heyeti tahkikiye tahkikata başladı... maznunlar... üç beş kişi işi büyüterek Trabzon Meselesi haline getirdiler" şeklinde tanımlamaktadırlar.

Güzel Trabzon gazetesi, bu kliğin, propaganda gücü ve Meclis'teki temsilcileri ile yapay olarak konuyu büyüttüğü ve tüm Trabzon'a mal ettiği kanısındadır. Ayrıca **Cumhur Odabaşıoğlu'nun "Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını"** adlı incelemenin önsözünde şunlar yazılıdır:

"... Zahren kapatılan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının şehirde hakimiyeti devam ediyordu... Başka bir isimle teşkilatlanma hazırlığına başladılar. Deniz kurmay subayı iken ayrılıp siyasi hayata atılan Ali Şükrü Bey... gazetesini kurmamış... düşünülen cemiyetin bir gazeteye sahip olmasının üstünlüğü düşüncesiyle Hacı Ali, Hafızade Mehmet Salih (Onagan), Nemlizadeler ve diğer arkadaşlarıyla... 1918 yılı sonu *İstikbal* gazetesini kurdular ve bunun idaresini cemiyetin başkanı olacak Hacı Ahmet Efendi'nin (Barutçu) hukuk mezunu oğlu Avukat Faik Ahmet Efendi'ye verdiler.

Gazetenin yayınından kısa bir süre sonra Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti kuruldu... Trabzon Cemiyeti temsilcileri Erzurum Kongresinde M. Kemal ile aralarında anlaşmazlık sonucu Sivas Kongresine katılmadılar...

Şehirde büyük arazi ve servet sahibi aileler geleneksel olarak birbirinden kız alıp verirdi... böylece ağalık, derebeylik hakimiyetini devam ettirirdi, sahibi oldukları arazilerde oturanlar mahsullerini ağadan müsaade almadan satamazdı, ihtiyaçlarını ağanın gösterdiği yerlerden para ödmeden alırlar yılda bir defa hesap görürlerdi. Şehirde tayin edilecek vali dahil memurlar için onların muvafakati alınır, iktisadi, içtimai, siyasi hareketler onların izni ve iştirak

ki ile alınırdı. Bu hal 1960 yılına kadar devam etmiş bilhassa DP'nin ilk yıllarında ağaların rekabeti partilere dalga dalga hücumları, geçişleri neticesini vermiştir.

Trabzon şehrinin... Ankara ile anlaşmazlığı önde bulunan ailelerin... yüzyılların kurduğu otorite ve rahatlığın bozulmasına bağlanabilir. İskele Kahyası Yahya Reisin öldürülmesi; Ali Şükrü Bey'in Meclis'te İçişleri Bakanı Fethi Bey hakkında verdiği gensoru müzakerelerindeki konuşmalar ve Ali Şükrü Bey'in Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi olayları bardağı taşıran son damlalar olmuş; Ankara bir soruşturma heyeti göndermiş; Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Barutçuzade Ahmet Efendi ve arkadaşlarından alınarak yeni idare heyetine verilmiş; bu sefer de Terakkiperver ve Serbest Fırka ile Ankara'nın karşısına çıkanlar... mücadelelerini Atatürk'ün ölümüne kadar sürdürmüşler; İnönü ile Faik Ahmet Barutçu milletvekili seçilerek uzun yıllar Meclis'te önemli görevlerde bulunmuştur."

Bu konuların ayrıntılarına girmeden önce "demokrasi yolunun İnönü ile açıldığını" söyleyen Barutçu'ya denilebilir ki "İnönü'nün demokrasi yolunu açması" ile çok partili rejime geçişteki katkısı kastediliyorsa; elbette bu bağlamda haklıdır. Ancak Barutçu bununla kalmayıp, "İnönü dönemi ile gidilen yön değişmiştir" (F. A. Barutçu, a.g.e., s. 308) şeklinde ifadede de bulunduğu için Atatürk'ün ölümüyle sonuçlanan ve İnönü ile açılan dönemlerin ilkinin baskıcı, ikincisi ise demokratik olarak tanımlanmış sayılmalıdır. Burada Barutçu'nun başkaları için kullandığı deyimlerin en hafifi ile yetinilse bile "İnönü yandaşlığı" akla gelmektedir.

Halbuki II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında yaşanan 7 karanlık yılın tüm sonuçları insafsızca İnönü ve CHP'ye yüklenmiştir. DP'nin bunu 1946–1950 arası keyifle kullandığını; diğer açıdan ise dini ödünlerin verilmesi, Köy Enstitülerinin gözden çıkarılması'nın yine aynı İnönü dönemine rastladığını tüm dost düşman kabul etmektedir.

Gelelim Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden Kurtuluş Savaşı sonuna kadar giden ve Barutçu'ya göre Atatürk'ün diktatörlüğüyle sonuçlanan sürecin kısa bir anımsanmasına. Fahrettin Kırzioğlu'nun o günleri bizzat yaşayan Cevat Dursunoğlu'dan geniş alıntılar yaptığı "Bütünüyle Erzurum Kongresi" ve Emel Akal'ın "Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm", Tarık Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasi Partiler", Sabahattin Özel'in "Mil-

li Mücadelede Trabzon” ve Cumhur Odabaşıoğlu’nun “Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını” adlı kıymetli araştırmalardan yararlanarak Barutçu’nun görüşlerini irdelemeye çalışacağız.

İlk bölümü hazırlarken **Fahrettin Kırzioğlu’nun “Bütünıyla Erzurum Kongresi”** adlı eserinden geniş alıntılar yapılmıştır.

Mondros Mütarekesini (30 Ekim 1918) izleyen günlerde ilk tepkisel örgütlenme 5 Kasım 1918’de Kars’ta kurulan ve ilk Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı sayılan “Milli İslam Şurası” adındaki yerel hükümettir. Bu kuruluşa o sırada çekilmekte olan ordumuzun katkısı büyüktür. İngilizler bu örgütlenme cümlesinden olan parlamentoyu basmış, hükümet erkanından 12 kişiyi Malta’ya sürmüş ve 20 Nisanda Gürcülere Ardahan’ı, 30 Nisanda da Ermenilere Kars’ı işgal ettirmiştir.

Mondros Mütarekesinin 24. maddesinde “Vilayet-i Sitte” (Kars, Ardahan, Beyazıt,) Ağrı, Kiği, Erzincan, Bayburt, Yusufeli dahil Erzurum, Siirt, Bingöl, Genç, Muş, Şırnak dahil Bitlis, Tokat, Amasya, Şarkikarahisar ve Aziziye/ Pınarbaşı dahil Sivas, Hakkari dahil Van, Adıyaman, Malatya, Tunceli/ Ma’muretilaziz; Siverek, Mardin ve Palu/ Diyarbakır Vilayetlerini –ki Armenia diye yazılmıştır– işgal hakkı İngilizlere tanıyordu. İşte bu hükmün doğuracağı korkunç tehlikeleri göz önünde tutan o bölgelerin aydın ve milletvekillerinden bir kısmı merkezi İstanbul’da olmak üzere 2 Aralık 1918 Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliyeti Cemiyetini (V.Ş.M.H.M.C) kurmuşlardır.

Erzurumlular ise bu Cemiyetin şubesini 1 Mart 1919’da kurarak bir anlamda Kurtuluş Savaşı’nın ilk çakmağını yakmışlardır. (*F. Kırzioğlu, a.g.e., s. 3 vd.*)

İzmir’in işgalinden (15 Mayıs 1919) ve Atatürk’ün Samsun’a çıkışı ile Amasya Tamimine (22 Haziran 1919) kadar geçen sürede Erzurum Şubesi, İzmir’in Yunanlılarca işgali ve İstanbul Hükümetinin tutumunu protesto etmiş, Ermenilerin Doğu Vilayetleri üzerindeki emellerine karşı çıkmış ve ilki Trabzon ile olmak üzere civar vilayetlerle temasa geçerek umumi bir kongre hazırlığına girişmiştir. Bu kongrenin kararlaştırılan tarihi 10 Temmuz 1919’dur. Bir rastlantı sonucu aynı gün Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti de Erzurum’a kongre teklifinde bulunmuştur.

Atatürk ve arkadaşlarının ise Amasya Tamiminin 1. maddesinde Sivas’ta bir kongre toplanmasını ve 2. maddesinde de Temmuz’da Erzurum’da toplanacak kongre üyelerinin daha sonra başka vilayetlerden gelecekler ile birlikte Sivas’a yönelmelerini istedikleri ve daha büyük çapta bir kongre düşündükleri anlaşılmaktadır.

Bu arada Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Merkezinin, Erzurum Şubesine, asayişin bozulması nedeniyle gelecek olan ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olunmasını isteyen 24 Haziran 1919 tarihli bir telgrafi dikkati çekmektedir.

Mustafa Kemal'in ise Samsun'a çıkışının ikinci gününde Kazım Karabekir Paşa'ya çok önemli bir telgrafi vardır ki Karabekir bir aydır bu haberi beklediğini ve sevinçle karşıladığını anılarında yazar:

"Ahvali umumiyenin almakta olduğu şekli vahimden pek müteallim (elemli) ve müteessirim (üzüntülüym). Millet ve memleket medyun (borçlu) olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesaii müstereke (birlikte çalışmaya) ile ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bir son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatıalimize mülaki (katılma) arzusundayım."

Karabekir, anılarında M. Kemal ile birlikte Erzurum Kongresi'nde kararlaştırılacak şekilde Doğu'da başlatılacak bir hareket sonucu İzmir'in dahi kurtarılacağını söylemektedir.

Yine Karabekir anılarında Erzurum'a varışı (3 Temmuz 1919) ile ilgili olarak M. Kemal'e şunları söylediklerini yazar:

"Müfettişlikten batta askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Size müfettiş bulunduğunuzdan daha ziyade hürmetkar bulunuyorum... Bir ferdi millet gibi sivil olarak dahi gelse idiniz sizi başla yacağımız İstiklal Mücadelelerinde reis-i kârimıza (işimizin başına) çıkarmaya daha o zaman karar vermiştim..."

Ve ekler:

"... İstanbul'da Trabzon'da ve Erzurum'da lazım gelen hazırlıklarda bulunmuş, milli ve askeri nüveyi hazırlamıştım. Tesirimle Erzurum V.Ş.M.H. Milliye Cemiyeti tarihi vazifesini yaptı... Vilayetlere 30 Mayıs 1919 tarihli telgraf çekerek kongre davetinde bulundu..."

Karabekir'in anılarında tüm bu gayretler içindeki rolünü abarttığı sanılmamalıdır. Başlangıçta M. Kemal ile aralarındaki manevi hiyerarşiyi içtenlikle açığa vurmaktadır: M. Kemal'e güveni, kurtuluşun ancak onun önderliğinde gerçekleşebileceğine inancı, daha sonraki kırgınlığına karşın hiç gizlenmemiştir.

Erzurum Kongresi'nin küçümsenmeyecek başarısında, öncü örgüt Erzurum Şubesi ve Karabekir ile onun emrindeki düzenli disiplinli si-

lahlı kuvvetler ve diğer vilayetlerin fedakarane çalışmaları etken olmuştur.

Gerçi Sabahattin Selek gibi güvenilir bir kaynak dahi Karabekir'in vatansever bir asker olmasına karşın M. Kemal ile birbirlerini sevmediklerini, hatta Karabekir'in Erzurum'da M. Kemal'in hizmetine verdiği Enver Paşa'nın da çavuşluğunu yapan Ali Çavuş'a "M. Kemal'in yaptıklarından kendisini bilgilendirmesini istediğini" nakleder. (*S. Selek Milli Mücadele: Erzurumda Gergin Günler, s. 49-51*)

Fakat Selek, Karabekir'in M. Kemal'e onu "müteşekkir bırakan asil jestle" davranarak komutanı imişçesine itaat ettiğini de ekler. (*s. 60*). Fakat bu büyük komutan, dönem dönem kişisel kızgınlık veya çekemzliği bile akla getirebilecek anlatımlara başvurmaktan da geri kalmamıştır. M. Kemal'e karşıtlık sergileyen Trabzon'daki belli çevreyi koruyucu ve kollayıcı davrandığı da görülmektedir. Karabekir, Sivas Kongresi'ne haksız bir şekilde sıcak bakmamakta, sadece (5) gün süren Kongre'deki her türlü fikri gelişmeden M. Kemal'in yoğun uğraşı ve maddi olanaksızlıklar nedeniyle kendisini haberdar etmemesi ve danışmamasını büyük sorun haline getirmekten çekinmemekte, M. Kemal'in Ferit Paşa ile yazışmasını Erzurum'da Albayrak Matbaası'nda broşür halinde bastırmasını önlemeye kadar gidecek küçük düşürücü yollara başvurduğunu övünerek yazmaktadır. Üçüncü kişilere, örneğin Fevzi Çakmak'a Atatürk hakkında ağır ve çirkin suçlamalar yönelttirmekte, karşıtlarıyla işbirliğinden çekinmemektedir. O Çakmak ki Atatürk'e bağlılığını ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.

Bu haksız eleştirilerin konumuzu ilgilendiren yanı, Trabzon sorununun sürmesinde Karabekir'in azımsanmayacak maddi, manevi payının hep mevcut olmasıdır. Karabekir ve kuvvetli konumu olmasa idi, Trabzon'daki bu küçük kliğin, cüretlerini Meclis'e kadar taşıyamayacağı açıktır. Cumhuriyet, devrimler, saltanat, hilafet, laiklik gibi konularda Atatürk'e karşıtlığı, DP ile başlayan karşıdevrimin önemli aktörleri ile benzerlik göstermektedir. Günümüze ibret teşkil edecek bu konulara bölüm sonunda tekrar döneceğiz.

Bu aşamada Trabzon örgütünün de hareketli rol üstlendiği görülmektedir. Karabekir anılarında M. Kemal ile İstanbul'da görüşmesinden (11 Nisan 1919) sonra Erzurum'a gelirken Trabzon'da 11 gün kaldığını (19-30 Nisan 1919); Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin eşraftan 21 kişi tarafından kurulduğunu, başkanlarının Belediye Reisi Barutçu (zade) Ahmet Efendi (*İstikbal* gazetesini de çıkarıyor) olduğunu, Ermeni ve Pontus belyesinden (felaketinden) kan ağladıkları

nı, İngiliz donanmasının baskınından çekindiklerini ve onların moral-lerini yükselttiğini nakleder.

Trabzon 1923'e kadar Erzurum ve Ankara ile birlikte özellikle İstanbul Meclisi Mebusanı'nın 16 Mart 1920'de İngilizlerce basılıp kapatılmasından sonra Anadolu'nun önemli siyasi merkezlerindendir. Ancak aşağıda değineceğimiz gibi Trabzon, Sakarya Zaferi ve Enver Paşa'nın Buhara'ya gidişine kadar karşıtlığını sürdürmüş ve M. Kemal'i uğraştırmıştır. Bu ittihatçılık dayanışmasında Faik Ahmet ve gazetesi *İstikbalin*'in azımsanmayacak rolü olmuştur. (E. Akal, a.g.e., s. 250)

M. Kemal, beraberinde Rauf Orbay'la 3 Temmuz 1919'da Erzu-ru-m'a varır ve hem halkın hem de Karabekir'in saygı ve sevgi gösterileriyle karşılanır. Bilindiği üzere M. Kemal ve Rauf Orbay'ın Erzurum Kongresi'ne katılması iki Erzurum murahhasının (delegesinin) istifası ile mümkün olur; M. Kemal 4 çekimser ve 3 başka oya karşın 38 oyla Başkan ve Trabzonlu Eyyubi-zade İzzet Bey, Erzurum mümessili ve Şube Başkam Raif Efendi Başkan Yardımcısı seçilirler. Kongrenin ilk günü sivil elbisesi olmayan "Mustafî Mirliva (Tümgeneral) kıyafeti ve Yaverî Hazretî Şehriyari yaldızlı kordonu ile gelen M. Kemal Paşa'ya" Trabzon Vilayeti mümessillerinin yaptıkları itiraz dikkate değerdir. Ertesi günü Reis Paşa'ya sivil bir elbise bulunur ve Paşa Kongre'yi artık sivil kıyafetle yönetir. Karabekir, M. Kemal'in münasebetsiz bir muameleye maruz kaldığını ve bunu da Gümüşhane Murahhası Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in rica yollu "*Paşa Hazretleri evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonu çıkarın da sonra Riyasete başlayın. Tahakküm-den korkuyoruz,*" diyerek yaptığını ve Kemal Paşa'nın müşkül vaziyette kaldığını ve o akşam üniformayı attığını söyler.

Mustafa Kemal'in gerçekten sivil elbisesi olmadığı için üniforma giymek zorunda kaldığı sonra meydana çıksa da daha zarafetle yapılması olası bu uyarının sahibi, kongre kararlarına ve M. Kemal'e sürekli muhalif kalan bir kısım Trabzon delegesiyle birlikte hareket edecektir. Selek, Trabzon delegelerinin, M. Kemal Paşa'nın özel durumunu, parlak kişiliğini ileri sürerek Kongre Başkanlığı'na seçilmesi halinde Batılı Devletler tarafından başka türlü düşünüleceği kanısında olduklarını yazar. (S. Selek, a.g.e., s. 73) Bu da içtenlikten uzak bir bahanedir. M. Kemal karşıtlarının zaman ve koşullara göre değişen gerekçelerinin özü hep ona karşı düşmanlıktan kaynaklanmıştır.

İstanbul Hükümeti ve ona baskı yapan işgalci devletler, M. Kemal'in parlak kişiliği ve saygın adının başarısında etkili olacağını geç

fark ettikleri için onu görevinden alarak geri çağırılmışlardır. Kutsal dava için bulunmaz bir avantaj olan M. Kemal unsurunun Trabzonlu bu klikçe handicap diye gösterilmesi gülünçtür. Nitekim baştan Karabekir, Rauf Orbay ve diğerleri M. Kemal'in liderliğini bu amaç ve nedenle kabul etmişlerdir. İşgale ve İstanbul'a karşı başlatılan başkaldırının M. Kemal'in liderliğinde fazla aleniyete döküleceği, halbuki Padişah ve İngilizleri kuşkulandırmadan örtülü bir savaşın onsuz daha kolay yürütüleceği anlamına gelen bu bahane inandırıcı değildir. Üstelik M. Kemal'siz bir kurtuluş mücadelesinin değil başarılması, başlayamayacağı bile artık belli olmuştur. Nitekim, M. Kemal *Nutuk*'ta Erzurum Kongresi'ne başkan seçilmesindeki bazı tereddütleri iyi niyetli saymakla birlikte şunları da söylemektedir:

"... Diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilakis maksadı melanet takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Mesela düşman casusu olup her nasılsa Trabzon Vilayeti dahilinden bir yerden kendini kongreye murahhas tayip ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun rüfekaı gibi. Bu zatın bilahare hıyaneti Trabzon'da ve oradan firar ettikten sonra İstanbul'daki efa ve hareketiyle sübut bulmuştur."

Kongrenin ilk önemli olayı Trabzon vilayetinden beş murahhasın Manda ve Milis Teşkilatı kurulması teklifinde bulunmalarıdır. Daha sonra Ömer Fevzi-Sürmene, Hüseyin Avni-Trabzon, Dr. Ali Naci-Giresun, İbrahim Hamdi-Giresun, Yusuf Ziya-Tirebolu imzalarıyla bir program taslağı sunulur ve bunda "manda" teklifi tekrarlanmakla birlikte:

"Merkeziyet usulü altında her türlü terakkiyatı ilmiye ve iktisadiyeden mahrum bırakılan Şarki Anadolu Vilayetlerinde iklim ve... nazarı dikkate alınarak, ayrı ayrı idari ademi merkeziyet usulünün kabul edilmesi, mali ve teşri bir kanunu muvakkatın mevkü tatbiki konulması, kuvvei zabıtada mahalli ve fudematı askeriyede milis teşkilatının kabul edilmesi"

önerilir. Kurtuluş Savaşı'nın arifesinde ileride çok tartışılacak nizami orduya bir tepki niteliğinde Milis Teşkilatı –ki bunun altında yatan kongre paşalarına bir tepkiyi akla getirmektedir– ve bölgecililik düşüncesi uyandıran ademi merkeziyet önerisi daha sonra 1. Meclis'teki muhalefetin habercisi olacaktır. Nitekim Trabzon valisinin padişaha bağlılık telgrafı çekmesi ile M. Kemal Paşa'nın başkanlıktan alınması yolunda Trabzon'da bir cereyan doğduğunu, bunu ortadan kaldırmak

için Karabekir'in valilik ve kolordulara telgraflar gönderdiğini söylemektedir. (F. Kırzioğlu a.g.e., s. 216)

Trabzon'da önemli bir grup, Kongre süresince uzlaşmaz tutumlarını sürdürmüşler ve içlerinden Hüseyin Abanoz, Ömer Fevzi Eyüpoğlu, Yusuf Ziya Şişman Kongre kararlarını Ali Naci Duyduk, İbrahim Hamdi Kitapçı, Muhsin Elgen (Giresun) ile birlikte imzalamamıştır. (Trabzon Vilayeti Rize, Trabzon, Giresun, Ordu ve Gümüşhane'yi içine alıyordu.) Buna karşın Trabzon Murahhaslarından Servet ve İzzet Beyler Heyet-i Temsiliye'ye seçilmişlerdir. Bu arada Trabzon Muhafaza-i Hukuk adı değiştirilerek Kongre'de diğer Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleriyle birleştirilmiş ve Doğu Anadolu'da birlik sağlanmıştır. M. Kemal daha sonra Mazhar Müfit'e "Erzurum Kongresi sonuçlarının sadece Doğu Vilayetlerine mahsus bir program halinde kalmadığını, umumi bir Kongre mahiyetini aldığını; Sivas için işlenecek ve genişletilecek esaslarının hazırlanmasında yardımcı olduğunu" söylemiştir.

Yukarıda Mustafa Kemal'in Erzurum Kongre başkanlığına seçilmesinde 4 çekimser oy kullanıldığını söylemiştik. Bu 4 oyun Trabzonlulara ait olduğu söylenmektedir. (E. Akal, a.g.e., s. 44)

Trabzon ve civarından kaynaklanan dalgalanmalar daha Kongre başlamadan su üstüne çıkmıştır: Rize Cemiyeti Erzurum'a bir telgraf çekerek:

"Avukat, Gazeteci Eyyubizade Ömer Fevzi Bey'in İstanbul'a kendiliğinden gidip Saltanat Şurası'na katıldığını ve İstanbul Amerikan Mümessilligi'ne başvurarak Amerikan Mandaterliğini istemesi üzerine Trabzon Murahhaslığına (delegeliğine) son verildiği; bu kere eniştesi Sürmene kaymakamının yardımı ile buradan delege tayin edildiği, Akçaabatlı Bahriye emeklisi Şükrü Efendi adında birisinin de Of kazası müftüsü aracılığıyla usulsüz olarak delege seçildiği vs..."

den bahisle bunların delegeliklerinin kabul edilmemesini istiyor. Mustafa Kemal muhalifleri bu tutumlarını Erzurum Kongresi'nden sonra da sürdürmüşler, Sivas Kongresi'ne katılmadıkları gibi ilk TBMM'de muhalif grubu teşkil etmişler ve II. Meclis'e tasfiye edilerek sokulmuşlardır. Emel Akal bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir:

"I. Dünya Savaşı öncesi Kafkaslara yönelik faaliyetlerin önemli merkezlerinden biri de Trabzon'dur... İttihatçıların mütareke sonrasındaki faaliyetleri Trabzon'da çok artmıştır. Erzurum Kongresi Trabzon ve Erzurum cemiyetleri tarafından ortak olarak toplan-

mıştır. Kongre'ye Erzurum dışında en ciddi katılım da doğal olarak Trabzon'dan gelmiştir.

12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti (T.M.H.M.C.) Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafi tarafından kurulmuştur.

Trabzon ili 1922 yılına kadar M. Kemal'e muhalif kalmış ve Enver Paşa'ya en büyük destek bu ilden gelmiştir... Sınır ili olması Sovyetler'de bulunan Enver Paşa ve yandaşlarının giriş çıkışını kolaylaştırmıştır. Halil ve Nuri Paşalar, Küçük Talat, Yenibahçeli Nail, Naim Cevat, Enişte Kazım Bey, Seyfi, Ali Rıza ve Yahya Kaptan (Kahya olmalı idi) Enver Paşa'ya bağlı çalışanların en ünlüleridir. Ancak T.M.H.M.C Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi'nin İttihat Terakki zamanında Teşkilatı Mahsusa'nın bölge temsilcisi olması bu şahısların Trabzon'daki faaliyetlerini kolaylaştırmış olsa gerekir. Muhalif Trabzon'un ve BMM'nin ünlü simalarından II Gurup liderlerinden Tan gazetesi sahibi ve daha sonra Topal Osman tarafından öldürülecek olan Ali Şükrü Bey de Karakol (Gizli Cemiyet) üyesidir ve Trabzonludur.

... 20 Ekim 1920'de Bakü Kongresi'ne katıldıktan sonra Anadolu'ya gelen Enver'in en güvenilir adamları Küçük Talat ve Nail Beyler Trabzon'a gelmiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tam anlamıyla kontrollerine almışlardır.

...

Trabzon'daki güçlerine güvenerek Halil Paşa'nın (Enver'in amcası) da 1921 Şubat sonunda Trabzon'a geldiğini biliyoruz. Halil Paşa'nın geri gönderilme emri üzerine Trabzon eşrafinın nümayiş yaptığını Ş. Süreyya Aydemir yazmaktadır. Trabzon'daki İttihatçılar Ankara Hükümeti'ne ancak Sakarya Zaferi'nden ve Enver Paşa Buhara'ya gittikten sonra biat etmişlerdir.

...

1920-1921 yıllarında M. Kemal bir yandan İstanbul Hükümeti'ne, öte yandan Yunan ordularının silahlı yürümesine, Çerkez Ethem ve kardeşlerine karşı savaşırken, bir yandan da özellikle 1921 baharından itibaren Enver Paşa ve onun yurt içindeki siyasi yoldaşlarına karşı da iktidar olma mücadelesi vermiştir." (E. Akal, a.g.e., s. 246-250)

Erzurum Kongresi'nde M. Kemal'e diğer hemşehrileri kadar muhalefet göstermeyen Heyet-i Temsiliye üyeleri Trabzon'un eski İtti-

hatçı Milletvekilleri Mehmet İzzet Eyüpoğlu ve Servet Beyler, Mustafa Kemal'in "müteaddit davet ve ricalarına rağmen" Sivas'a gelmemişler *Nutuk*'ta söylendiği gibi "mazeretler göstermişlerdir."

Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye Siyasi Partiler*, adlı çok önemli eserinde Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"... Milli mücadelenin zaruri inkişaf merhalelerini geçirmiş, Müdafaa-i Hukuk ruhunu bihakkin temsil etmiş, bu devrenin örnek teşekküllerinden biridir. Fırkacılık, memleketi iki düşman cepheye ayıran çarpışma anlamında cemiyetin maksadından daima uzak tutulmuştur. (Prog. Md. 10) İstikbal gazetesi her safhada Cemiyetin neşir organı kalmıştır. Cemiyet Trabzon ve havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti ile mücadele etmiş, İstanbul gazetelerinde Müdafaa-i Hukuk davasıyla ilgili muhtelif beyannameler neşretmiştir." (s. 507)

Ancak rahmetli Hocamız "particiliğin uzak tutulmasını" programa dayandırmaktadır. Uygulamanın program ile daima uyuşmadığı bilinmektedir. Nitekim, Erzurum kongresindeki kararı kuvvetlendirmek için Sivas'ta da particiliğin reddi yönünde karar alınmıştır. Yine Tunaya Trabzon M.H.M.C faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır:

"... Sulh meseleleri görüşülmüş ve toplanan 300.000 lira kadar bir meblağ ile İtilaf Devletleri sempatisini kazanmış eski elçilerden iki zatın Fransa'ya gönderilmesi, icabında para ile gazetelere Türkiye lehinde yazılar yazdırılması ve bu hususu temin için beş kişilik bir heyetin İstanbul'a izamı (gönderilmesi) kararlaştırılmıştır. Heyet İstanbul'a gelmiş, azalardan birisi Şurayı Saltanat'a iştirak ve Amerikan Mandası taraftarlığı yapmış, Trabzon'un önünde bir Amerikan Kruvazörünün de görülmesi üzerine cemiyet... heyetin görevini sona erdirerek dönmesini tebliğ etmiştir."

Bu 300.000 liranın gerek miktarı ve gerekse kaynakları konusundaki bilgiler tartışmalıdır. Ancak 1919'lara gelinceye kadar Trabzon'un I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında geçirdiği büyük felaketlere ve olaylara da kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

17 Kasım 1914'te 19 parçadan oluşan Rus donanması 1,5 saat süreyle Trabzon'u bombalamış 18 bina harap olmuş, 3 ölü, 13 yaralı verilmiştir: Ruslar İstanbul-Trabzon arasındaki ulaşım ve kömür nakliyatını engellemek için daha önce de sürdürdükleri savaşa 1915 yılı başından itibaren devam ederek Trabzon ve Zonguldak limanlarını tahrip etmişler ve mayın dökmüşlerdir.

1916 yılında ise 6 Mart–18 Nisan arası Pazar, Çayeli, Rize, Sürmene ve Trabzon işgal edilmiş ve fakat halkın şehri boşaltması nedeniyle rica üzerine Ruslar topa tutmamışlardır. Trabzon ve civarının nüfus yapısı farklı kaynaklara göre değişmekle beraber toplam 62.000 nüfusun 42.000'i Müslüman, 20.000'i Rum, 165'i Ermeni; daha eski bir sayıma göre ise şehrin 42.362 olan nüfusunun 24.221'i Müslüman, 10.840'ı Rum, 6001'i Ermeni geri kalanı ecnebi vs idi.

1917 Bolşevik İhtilali sonucu Rus orduları dağılınca, 18 Aralık 1917'de Osmanlı ile Rusya arasında Erzurum Mütarekesi imzalanmış ve 24 Şubat 1918 tarihinde de 2 yıllık esirlik ve işgal sona ererek Türk ordusu Trabzon'a girmiştir.

Bu iki yıl zarfında Ruslar, Ermeni ve Rum çetelerinin de katılmasıyla Trabzon ve civarında büyük zarar ve yağmaya neden olmuşlar; imar faaliyetlerinde bulunsalar da kurtuluştan sonra açlık, salgın hastalıklar, muhacirlerin dönüşü büyük acılar doğurmaya devam etmiştir. "Nüfusun yaklaşık 1/3'ünün kaybedildiği bu dehşet verici günlerden sonra ulus hukukunu korumaya yönelik ilk faaliyetlerin Trabzon'da başlamasında, bu acı derslerin büyük rolü olmuştur." *(Tüm bu bölüm, Sabahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon adlı eserin 1–25 sayfalarında özetlenmiştir.)*

İşgalin sona ermesi ile acılar ve sorunlar bitmemiş; bu kere büyük istilacı emperyalist güçlerin kışkırtma hatta yardımları sonucu Rum (Pontus) ve Ermenilerin tüm Doğu illeri üzerindeki emellerinin tahakkuku aşaması gelmiştir. Her ne kadar Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un 30 Aralık 1918'de Yunanistan'ın topluca verdiği toprak istek listesini inandırıcı kılabilmek için Trabzon'u Ermenilere bırakması Pontuscuları düş kırıklığına uğratmışsa da Ermeniler eylem ve emellerinden vazgeçmemişler, kurtuluşa kadar tüm Doğu Karadeniz'de büyük zararlara ve can kaybına yol açan sorunlar üretmeye devam etmişlerdir.

Bu arada Rize'yi kendilerine katmak için Gürcüler'in "Lazistan Lazlarındır" propagandalarının ordu ve halkın uyanıklığı sayesinde önlendiği belirtilmelidir.

Sabahattin Özel de, eserinde, Trabzon'daki siyasi yapılanmanın eski İttihatçıların katkısı ile başladığını daha mütarekeden önce Teşkilatı Mahsusa'nın adamları Yenibahçeli Nail Bey, Filibeli Hilmi, Cafer Bey'in kurye olarak Enver Paşa'nın talimatlarını Albay (Deli) Halit, Albay Rüştü (ilki TBMM'de tabanca ile ikincisi İzmir suikastında asılarak

öldürülmüşlerdir) ve *Albayrak* gazetesi (Erzurum) Müdürü Süleyman Necati Beylere tebliğ ettiklerini söylemektedir. (a.g.e., s. 52)

Trabzon'da iki Rum gazetesine karşılık bir Türk gazetesinin bulunmayışı Faik Ahmet Bey (Barutçu) ve Mehmet Salih (Ongan) işbirliğiyle kurulan *İstikbal* gazetesi ile giderilmiş, Muhafaza-i Hukukun kurulmasında öncülük eden bu gazete, Rum matbaasında basıldığı için Pontus meselesinde ölçülü yayın yapmak zorunda kalmış (!); Rum dizgicilerin boykotu yüzünden bir gün (17 Mayıs 1919) çıkamamış ve bu boykotu dahi okuyucularına üstü kapalı bildirmek zorunda kalmıştır. (a.g.e., s. 54)

Trabzonlular ilk defa Kars Kongresi'ne (17/18 Ocak 1918) Alay Komutanı Ali Rıza Bey ile Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi (Faik Ahmet'in babası) ve Topal Osman aracılığıyla (Giresun) katılmışlardır. Bu dönemde doğu bölgelerindeki IX. Ordunun başında önce Yakup Şevki, daha sonra da Kazım Karabekir Paşaların bulunması, her ikisinin de vatansever ve ileri görüşlü olmaları, bölge için şans ve olayların seyrinin değişmesini engelleyecek unsur teşkil etmiştir.

Sabahattin Özel, Trabzon ve civarında kurulan bazı cemiyetlerin "bilerek veya bilmeyerek milli mücadeleye zarar verebilecek nitelikte" olduklarını bunlardan saltanata bağlı, İttihatçı karşıtı Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin (İstanbul Merkezli); ki daha sonra işbirliği içinde görüldüğü Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır, Karadeniz'de Şubeleri (Trabzon'da kurulmamıştır) olmakla birlikte fazla etkili olmadığını söylemektedir.

Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (İstanbul), Laz Tekamülü Milli Cemiyeti Hayriyesi (İstanbul), ve Trabzon-Rize Cemiyeti Hayriyesi (İstanbul) kısa ömürlü, önemli sayılmayacak kuruluşlar olmuşlardır. Trabzon Muhafazaa-i Hukuk Cemiyeti ise bu sınıftan sayılmamakla birlikte, kurucular arasında yer alan Hafız Mehmet'in İzmir suikastında asılması, Eyyubizade İzzet, Eyyubizade Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin'in yukarıda sunduğumuz ve Başkan Barutçuzade Hacı Ahmet'in de göreceğimiz nedenlerle M. Kemal ve Milli Mücadeleye bağlılıklarında büyük kuşklar var olması ve fakat yararlılıkları da görülmesi nedeniyle ona özel bir yer ayırmak gerekecektir.

M. Kemal'in İzmir işgalinin tüm yurttaki protestosu için gönderdiği emre uygun olarak her yerde mitingler düzenlenirken, Onun deyişi ile "*Trabzon'un mütereddithane tutumu ve görüşmelere bir Rum'un katılması gevşeklik*" sayılmışsa da; XV Kolordu Komutanı K. Karabekir'in

Rum münasebetsizliklerini önlemek için Trabzon'da mitinge izin vermediği, Hamdi Atamer'e gönderme ile (Milli Direnme, B.T.T.D. Sayı 10, İst. Temmuz 1968, s. 25) Özel tarafından vurgulanmaktadır. (a.g.e., s. 70)

İstanbul'a bağlı Trabzon Valisi ve Mevki Komutanı'na Heyeti Temsiliye'nin duyduğu güvensizlik nedeniyle İstanbul ile Vali'nin telgrafla haberleşmesinin engellenmesine ve özellikle Sivas Kongresi kararlarına duyulan muhalefet, Trabzon'da bugünlerde milli mücadele aleyhine bir akıma dönüşmüştür. İzzet ve Servet Beylere katılan Zeki Kadirbeyoğlu (Gümüşhane) ile Trabzon Müdafaa-i Hukuk ve Belediye Reislerinin telgrafları, milli mücadeleye karşıtlığı içermektedir. Ömer Fevzi Bey'in Trabzon'da çıkardığı *Selamet* gazetesi yayınları ve bu zatın konferansları, bir gece şehre asılan Halife'ye sadakat bildirileri, M. Kemal'e ve Erzurum Kongresi kararlarına "itaatin caiz olmadığı" iletisini veriyordu. M. Kemal, Mehmet Galip adlı bu Valinin tevkifini emretmiş ve Deli Halit Bey de bu görevi Karabekir'in de geçen onayı üzerine yerine getirmiştir.

Padişah'ın 20 Eylül 1919 tarihli bildirisi üzerine Trabzon Belediye Reisi ve Müftüsü'nün yasağı delerek Padişah'a on kişilik bir yerel kurulun onayı ile Mevki Komutanı'nı atlatarak bağlılık telgrafı çekmelerine neden olmuştur. Vali'nin tutuklanıp Erzurum'a sevkinden sonra tevkif edilecekler arasındaki Ömer Fevzi'nin kaçması ile havalar biraz durulmuş ve Sivas Kongresi'nin Damat Ferit Paşa'yı hedef alan hareketine Trabzon da katılmaya başlamıştır. Bu arada İstanbul'da toplanması kararlaştırılan Meclisi Mebusan'a milletvekili seçimi Trabzon'da da yapılmış; İstanbul'un işgali ve Meclisi Mebusan'ın kapatılması üzerine M. Kemal'in yeniden BMM seçimlerinin yapılmasına ilişkin, 19 Mart 1920 tarihli genelgesi tereddütle karşılanmış ve erteleme istenmiştir.

Ancak tüm yurttaki yapılan seçimlerin sadece Trabzon'da yapılmasının doğuracağı olumsuz hava nedeniyle Temsil Heyeti, Karabekir Paşa'nın da aracılığıyla seçim için baskı yapılmasını sağlamıştır. Seçilen beş kişiden Vali Hamit Bey tekrar görevinin başına Trabzon'a dönmüş; Nemlizade Sabri Bey –büyük tütün tüccarı– çekilmiş, Eyyubizade İzzet Bey Ankara'ya giderken Çarşamba'da eşkiya tarafından öldürülmüş; Faik Bey mebusluktan çekilmiş, Temyiz Mahkemesi üyeliğini seçmiş ve geriye bir tek bahriye Yüzbaşı Recai Bey kalmıştır. Böylece muhalif Trabzonluların direnişi dolaylı şekilde gerçekleşmişse de; Ankara'daki Meclis'te yine yörenin bazı milletvekilleri muhalefet görevlerini aksatmamışlardır.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa hastalığını bahane ederek Rusya'dan Trabzon'a geldiğinde, ikametine izin verilmeyeceği kendisine bildirilmesine karşın, malum eşrafın karar aleyhine gösteri yaptığı- nı Şevket Süreyya'dan naklen aktarmıştık. Buna ek olarak Sabahattin Özel, Trabzonluların Ankara'nın kararına karşı koyduklarını ve mey- dan okuduklarını yazar. Üstelik Halil Paşa oturduğu ahşap evden alı- narak Kostaki köşküne yerleştirilmiş ve 40–50 silahlı gençle korun- maya alınmıştır. (a.g.e., s. 150–152) Enver'in Anadolu'ya geçiş senar- yolarının birer parçası olan bu girişimler, yine Trabzon'un bilinen kli- ğince sahneye konmuş, ancak Vali Naci Bey'in baskısına boyun eğen eşraf ve zorla ikna edilen (!) Yahya Kahya'nın izni ile Halil Paşa her tür- lü yaşam ve seyahat olanakları sağlanarak ailesiyle birlikte; Küçük Ta- lat Bey de tevkif edilerek İstanbul'a gönderilebilmişlerdir.

Enver'in Trabzon'da Yahya Kahya'ya gönderdiği bir mektup ele geçmiş, TBMM'deki 40 kişilik İttihatçı Grubu'na dahil Trabzon Mil- letvekillerinden Hafız Mehmet'in Batum'a giderek Enver ve arkadaş- larıyla görüştüğü ve bir darbe ile M. Kemal'i düşürecekleri ortaya çıkmıştır. Trabzonlu İttihatçıların bu çabalarına karşın Sakarya Za- ferinin gerçekleşmesiyle Enver ve hempalarının son ümitleri de tü- kenmiştir.

Bu arada Trabzon'a atanan, cesur ve enerjik bir vali, Sami Sabit Bey'in işin üstüne gitmesi ile Trabzon Müdafaa-i Hukukun birçok yolsuzluğa adının karıştığı saptanmıştır. Çok ayrıntılı olan bu olay- ların seyrini Sabahattin Özel'den naklen özetlemeğe çalışacağız. Bu Vali'nin Karabekir'e çektiği telgrafta:

“... Kahya'nın bilinen siyasi cereyanın dışında yolsuzlukları iske- le hükümeti vardır dedirtecek mertebededir. Kahya'nın nüfuzundan M. Hukuk da büyük ölçüde yararlanmaktadır. Koyun başına alınan bir liranın yarısı Müdafaa-i Hukuk'a, diğer yarısı Y. Kahya'ya kalı- yordu. M. Hukuk'a bu şekilde en azından 40.000 lira verilmiş ve ne şekilde harcandığı kontrol edilememiştir.”

denilerek, mutlaka gerekli görülüyorsa Müdafaa-i Hukukun yeniden seçilmesi ve Y. Kahya'nın cemiyetten çıkarılması önerilmekteydi. Sa- bit Bey yine aynı telgrafında Trabzon'da Envercilerin oluşturduğu teş- kilata “Bozuk Parti” adını verdiğini ve merkezin de yine Müdafaa- i Hukuk olduğunu belirtmektedir. Dahiliye Vekili Ali Fethi ve Fevzi Paşa'nın girişimleri ve TBMM'nin onayı ile Ali Sabit Paşa başkanlığında bir heyet kurularak Trabzon'a gönderilmiş ve Hacı Ahmet Efendi'nin

başkanlığındaki M. Hukuk Şubesi Yönetim Kurulu'na işten el çektirilmiş, evraka el konularak hesaplar incelenmeye başlanmıştır.

Bu sırada uzun zamandır yakalanamayan Yahya Kahya, tahkikat sırasında Müdafaa-i Hukuk zimmetinde görünen 17.000 liranın zimmetinde olmadığını ispat için teslim olmuştur. Yahya Kahya Sivas'ta yargılanmışsa da, kardeşi ve arkadaşlarıyla beraat etmiştir. **Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anılar***, adlı kitabının 123. sayfasında “esef ve hayret edilecek bir beraat kararı” deyip “o zaman Sivas'ta bulunan akrabasından Temyiz Ceza Dairesi Reisi Hasan Fehmi Bey'in Kahya lehinde nüfuzlu bir sınıfın çalıştığını ve davayı takip ettiğini kendisine söylediğini” kaydetmektedir. (*S. Özel, a.g.e., s. 162*) Trabzon'un İttihatçı olmayan kesimi ve *Güzel Trabzon* adlı gazete, bu olaylarda Ankara yanında, fakat Ali Şükrü ve diğer bazı milletvekilleri de Müdafaa-i Hukuk Gurubu yanında yer almışlardır.

Tahkik Heyeti iki aydan fazla süren araştırma sonucu, 500 sayfayı geçen bir rapor hazırlamış ve Cemiyet yöneticilerine başlıca şu suçlamaları yöneltmiştir:

- Usulsüz Vergi Toplanması
- Toplanan paraların bir kısım üye zimmetinde görünmesi
- Usulsüz harcamalar
- Kayıtların düzenli tutulmaması
- Seçimlerde usulsüzlük yapılması

Söylediğimiz gibi Yahya Kahya'da görülen zimmet 17.000, Başkan Hacı Ahmet Efendi de ise 898 lira idi. Usulsüz harcamalar ise Halil Paşa'ya 600, Küçük Talat Bey'in kendisine maaş karşılığı 200, navlun parası 322, 25 lira, hemşiresine 117 lira ödenmesi gibi rakamlardır.

Dahiliye Vekili Ali Fethi daha yakından incelemek üzere 9 Mart 1922 tarihinde Trabzon'a gelmiş ve fakat Müdafaa-i Hukuk'un ziyafetine gitmemiştir. Ali Şükrü bunu Meclis'te sormuş ve Fethi Okyar da “Cemiyetin gelirinin büyük kısmım bu ziyafetlere harcanmasını” neden olarak göstermiştir. Uzun uğraşlardan sonra Müdafaa-i Hukuk Yönetimine belediye bıraktırılmış; bu arada *İstikbal* gazetesi ve tabii Faik Ahmet ve Ali Şükrü hararetle babası ve arkadaşlarının yanında yer almışlardır. Kazım Karabekir Paşa da bu tartışmalara katılarak Trabzon Cemiyeti'nin Milli Mücadele sırasında ters düşen hareketlerini sayıp, döken bir telgraf çekmiştir. Ali Şükrü bu olayların nedeni saydığı Vali Sami Sabit Bey'in görevden alınmaması üzerine, 14

arkadaşı ile birlikte Ali Fethi Bey hakkında önerge vermiş, müzakereler sırasında Faik Ahmet Meclis'e telgraflar göndermişse de önerge reddedilmiştir.

Kısa bir süre sonra 3 Temmuz 1922 tarihinde Sivas'ta beraat eden Yahya Kahya suikasta uğrayıp öldürülecektir. Katillerin bulunamaması bu kesimin tabii *İstikbal* gazetesinin de çok ateşli tepki ve yayınlarına neden olmuş; katillerin asker olduğu öne sürülmüş; Bakanlar Kurulu bir Tahkik Heyeti göndermiştir (4 Ağustos 1922). Taraflar, Heyete karşılıklı suçlamalarda bulunmuşlar; rapor bir sonuca varamamakla beraber objektif değerlendirmeler içermiştir.

Trabzon Müdafaa-i Hukukçularının suçlamaları cinayeti askerlerin işlediği; hükümet yanlılarının ise Barutçu Hacı Ahmet ve arkadaşları ile Yahya Kahya'nın birtakım yolsuzluklar içinde adeta çeteleştikleri yönündedir.

Vali Hazım Bey, suikasttan önce Yahya Kahya'nın otomobilinin vilayetin önünden geçerek Soğuksu'daki yazlık köşküne gittiğini; yanında misafirini, önde ise uşağı ve şoförünü gördüğünü söylemiştir. Trabzon'da birkaç kiralık otomobil dışında hiç kimsenin hatta vilayet makamının otomobilinin bulunmadığı belirtilmektedir. (S. Özel, a.g.e., s.167)

Birçok kaynak Kahya'nın iyiliksever, vatanperver biri olduğunu, Balkan, Cihan ve Kurtuluş Savaşlarında (bu sırada Trabzon'da idi) yararlılıklarının görüldüğünü, ancak "Hükümetin güçsüzlüğünden, ortalığın kargaşasından yararlanarak çizmeden yukarı çıktığını, pek de cahil olduğu için azıttıkça azıttığını; böylece korkunç, hatta zararlı hale geldiğini" söylemektedir. Hemen her yanı ile Topal Osman'a benzeyen Kahya'nın akıbeti onunki ile aynı olmuştur. Konunun bizi ilgilendiren yanı Faik Ahmet Barutçu'nun birini sadıkane savunması, diğerini ise kötülemesidir. Sanıyoruz kullandığı ölçütlerde yansız olamamıştır. Sorunun siyasi işbirliğini ve bir kısmı dedikodu da olsa, mali suistimale katılma veya en azından göz yumma suçlamalarım içermesi –Kahya'nın servet kaynaklarının yasal olmaması– Faik Ahmet'in konumunu güçleştirmektedir. Özellikle batıda vatanın tüm geleceğinin belirlendiği yaşamsal savaş sürerken, adı Müdafaa-i Hukuk olan bir örgüt şubesinin karşı yanda yer alıp, milli mücadelenin öncesi ve sonrasında da aynı tutumu sürdürmüş ve sadece "tek adam yönetiminden" ibaret bir bahane öne sürmüş olmasını, kuşkusuz hıyanet değilse bile aymazlık sayanlar çıkacaktır.

Trabzon'da tam olaylar küllenmeye başlamışken 23 Mart 1923'te bu kere Ali Şükrü Bey'in Topal Osman Ağa tarafından Ankara'da boğulması ile "Trabzon Meselesi" tekrar gündeme gelmiş ve ortalık yine karışmıştır. Cenazenin kaldırılması ve cinayetin çözülmesi öncesinde ve sonrasında Trabzon'da gösteriler yapılmış, Faik Ahmet törende M. Kemal ve Çankaya hakkında çok ağır sözler söylemiş ve gazetesinde eski bir valiye (Hamit Bey) M. Kemal'i hedef alan kin ve düşmanlık dolu bir makale yazdırmıştır. Ali Şükrü'nün Ankara'da öldürülmesi ve cinayetin Topal Osman tarafından işlettirildiğinin öğrenilmesi üzerine Faik Ahmet gazetesinde 2 Nisan 1923'te bir yazı yayınlamıştır. Hükümetin doğrudan suçlandığı bu yazıdan bir bölüm alıyoruz:

"Ali Şükrü Bey'in temiz ve mübarek kanyla imzalanmış Trabzon ve Trabzonluların misak-ı (yemin) var... Topal Osman'ı bu cinayete kim sevk etmiştir? Topal Osman bu cinayeti kendiliğinden mi yapmıştır? Bu cinayetin Riyaset Bölüğü Kumandanlığındaki işi ne idi? Cinayet ve şenaat insana mevki temin edecek bir şey midir? Bu haydutlar hangi hizmetlerine (hizmetler) mükafaten oraya getirilmişlerdir? Ya fedakarlıkları, boğdukları, çaldıkları, çırpıtlıkları bilinmiyor muydu? Haklarındaki gayri resmi namütenahi şikayet niçin dinlenmiyordu?"

Kuşkusuz M. Kemal'in çok düşmanı olduğu ve o günlerin özel koşullarında kurallara aykırı biçimde de olsa hayatının ona çok bağlı, cesur kimselerle korunması, geçici olacağı için çok yadırgatıcı değildir. Bunu en iyi Faik Ahmet bilecek durumdadır. Belki kendisi de Yahya Kahya ve avanesi ile yıllarca süren siyasi, mali ve sosyal işbirliğini benzer nedenlerle açıklayacaktı.

Ancak şu cümle, sağlığında Ali Şükrü'nün Topal Osman hakkındaki bunca suçlamayı göz ardı ederek onunla yakın ilişki kurma nedenini açıklamaya yetmemektedir:

"Ali Şükrü kemal-i safiyet ve samimiyetle caninin davetine icap etti, çünkü masundan (korunan) şahsen şüphe etmek için ortada ve geçmişte hiçbir sebep yoktu (!)" "... o namussuz alçak bütün eski hatıratı ayaklar altına aldı..."

Faik Ahmet'in kutsadığı Ali Şükrü'nün, Topal Osman'ı çok iyi tanıdığı ve zaman zaman işbirliği yaptığı Topal Osman'a bunca yakınlığı, yukarıda yazdıkları ile pek bağdaşmamaktadır. Ayrıca makalenin sonunda "hakimiyeti şahsiye" iması ile M. Kemal'i suçlaması da bü-

tün yaşamı boyunca kurtulamadığı kişisel takıntısının kanıtını teşkil etmektedir.

Bu “hakimiyeti şahsiye” hem Faik Ahmet’in hem de diğer Atatürk karşıtlarının dillerinden düşürmedikleri bir slogandır. Tüm Kurtuluş Savaşı’nı ve büyük devrimleri hep Meclis ve halkı ile el ele vererek yürüten ancak karşıtlık kutsal amacın gerçekleşmesine engel olabileceği zaman önlemler alan ve fakat bu demokratik temsil esasını hep muhafaza eden Büyük Önder, ileride ulusunun kavuşacağı demokrasiye uygun ortam ve koşulları hazırlamıştır.

Bazı özellikler taşısa da döneminin demokrasi sayılacağını insaf sahibi birçok yerli-yabancı uzman teslim etmektedir. Bu konuda Faik Ahmet ve benzerlerine söylenecek şu olmalıdır: Saltanat sahipleri ve Enver’in yönetimi “demokratik” sayılabilir mi ki M. Kemal’e seçenek olarak gösterilmektedirler? Gerçekte demokratik rejime bağlılık endişesi değil, kuşkusuz ki kişisel ve siyasal ihtiras bu insanları M. Kemal ile savaşıma ve ihanete sürüklemiştir. Tanrı Türk’ü bu yıllarda korumuş olmalı ki M. Kemal’i bize bağışlamıştır. Bir de Saltanatlı, Hilafetli, Enverli, Medreseli bir devrim ve demokrasiyi imgeleyiniz!...

Faik Ahmet, kuşkusuz onayı ile gazetesinde eski Vali Hamit’e şunları yazdırabilmiştir:

“Asırlarca başında taşıdığı tacıdarları (!) feda eden millet...Kuvayı Sefiye... mukabele etmemiş ise, bu aziz vatani ızzar endişesiyledir.”*

Sultanlara böylesine bağlı kimselerle kader birliği yapan Barutçu’nun 1950’li yıllarda verdiği demokrasi mücadelesini çözümlmek güçtür. Bu Vali Hamit’in öyküsü de ilginçtir: Kuvayı Milliyeci görünmüşse de, kısa zamanda M. Kemal’ce davranışlarından kuşku duyulduğu için Trabzon’dan Erzurum’a nakledilmiş; tabii Trabzon’un bilinen grubunca hararetle benimsenmiş ve korunmuştur.

Ali Şükrü’nün öldürülmesinden hemen sonra Trabzon Müdafaa-i Hukukçularının –ki artık Ankara Merkezi ile ilişkilerini kesmişlerdir– sözcüsü Faik Ahmet’in cenaze töreni sırasında belediye balkonundan halkı kıskırtan nutku, M. Kemal’e saldırıları ve Vali Hamit’in makalesi üzerine Trabzon’a giden “Nasihat Heyeti”nde yer alan Zamir (Damar) Arıkoğlu şunları yazmaktadır:

“Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey’in Meclis’in gizli seçimi ile Maliye Vekaletine intihabı bu adamı bir kat daha deli etti. Der-

* Kuvayı Milliyeye layık görülen niteleme

hal istifasını verip Valilikten (Adana) ayrıldı. Niçin?... sualine karşı 'Hasan Fehmi Bey madem ki Maliye Vekili oldu, ben bu hükümete artık hizmet etmem, Meclis'in bu hareketi bana çok ağır geldi' deyip, ailesi ile birlikte eski dostlarından Trabzon'da beldenin tanınmış zengin bir şahsiyeti olan Gazazzade Hüseyin Efendi'nin yanına gitti; Hasan Fehmi Bey ile aralarında ne geçmiş bilemem... ancak en iyi Maliye Vekillerimizden biridir; son taarruzda ordunun bütün ihtiyaçlarını hiç kimseye muhtaç etmeden başarmıştır, Atatürk'ün takdirine mazhar değerli bir şahsiyettir."

Refik Şevket İnce ile birlikte Trabzon'da bilhassa Faik Ahmet'i yu-
muşatmak için çok uğraşan ve fakat *İstikbal* gazetesinin aleyhte yayı-
nım önleyemeyen Arıkoğlu, zorunlu olarak Müdafaa-i Hukuk İdare
Heyetine el çektirdiklerini, halkın hükümete bağlı olduğunu fakat is-
keleden haksız para toplanmasından ve eski Müdafaa-i Hukuk İdare
Heyetinden şikayetçi olduklarını, makaleyi yazan eski valinin çok üz-
gün ve pişman olduğunu, zaten Deli Hamit olarak anıldığını yazmak-
tadır. (*Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, s. 316–335*)

Çok ilginçtir olaylar böylece yatıştırılıp Trabzon'a Vali olarak ata-
nan eski İttihatçı Şükrü (Maarif Nazırı) baştan Faik Ahmet ve arkadaş-
larını iyi tanıdığını, hepsini yola getireceğini söylemişse de, (*a.g.e., s. 335*) neden bilinmez İzmir Suikastı'na karışacak ve asılacaktır.

Uzun yıllar gizini koruyan Yahya Kahya suikastının sorumlusunun
İsmail Hakkı Tekçe ve Topal Osman'ın iki fedaisi olduğu 55 yıl sonra,
Tekçe'nin anılarından ortaya çıkmıştır.

Diğer kurban Ali Şükrü hakkında ise Emel Akal şu bilgiyi vermek-
tedir:

"... Son derece mutaassıp bir yapısı olan Ali Şükrü, bu konuda
Enver Paşa'ya uyumludur. BMM'de Men'i Müskirat Kanunu'nun (iç-
ki yasağı) çıkmasında öncü rolü üstlenen kimsedir. İttihat Terakki-
nin pan-İslamist kanadının lideri ve teşkilatı mahsusa üyesi Mehmet
Akif Bey'in yayımladığı *Sebilüreşat* dergisinin 27 Eylül 1921 günkü
sayısında Ali Şükrü Bey'in Kayseri Ulu Cami'de yaptığı konuşma ya-
yınlanmıştır."

Ali Şükrü, TBMM'de sürekli milli mücadeleye karşı çıkmış, Yunan'la
ölüm kalım savaşı verildiği günlerde bile Meclis'i sözde demokra-
si bahanesi, fakat gerçekte inatçı bir ruh halinin etkisi altında oyala-
mış; hilafet yanlısı mürtecilerle işbirliği içinde olmuştur. M. Kemal'e

muhalefet için birlikte hareket etmediği hiçbir grup veya eğilim kalmamıştır.

Kuşkusuz siyasi cinayetlerin savunulacak yanı yoktur. Bunların faillerinin M. Kemal'e yakın ve ateşli milli mücadele savaşçıları olması, hoş görmek için yeterli neden değildir. Topal Osman'ın Ali Şükrü ve Trabzon Müdafaa-i Hukukçularına yakın olduğu bilinmektedir. Ali Şükrü'nün Topal Osman'dan şüphelenmediği için evine ve karargahına rahatça girip çıktığı bilinmektedir ve suikast da burada işlenmiştir.

İşin ilginç yanı, "bizzat Ali Şükrü Bey Meclis'e bir önerge vererek Meclis'in korunması için bir silahlı kuvvetin (müfrezenin) kurulmasını" istemiştir. Aynı gün M. Kemal ve o tarihte Genel Kurmay Başkanı olan İ. İnönü, Trabzon Valisi Hamit Bey ile Trabzon'daki 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey'den Rize ve Giresun'dan bu amaçla bir Muhafız Müfrezesi gönderilmesini istemişlerdir.

Kazım Karabekir, kendisinden habersiz maiyetindekilere yapılan bu başvuruya üzülmüş ve sinirlenmiş; cevaben Rize'den bir müfreme hazırlanması için Rüştü Bey'e emir verdiğini ve fakat Osman Ağa'nın Giresun'dan ayrılmasının sakıncalı olduğunu, bu nedenle kalması ve fakat hazırlayacağı bir müfrezeyi göndermesinin uygun olacağı yolunda emir verdiğini, bildirmiştir. Daha sonra ise Osman Ağa'nın kurduğu tabur, K. Karabekir Paşa'nın isteği üzerine Kars'a gönderilecek fakat savaşlara yetişemeyecek, oradan Ankara'ya yollanacak, M. Kemal'in özel koruyucu taburu olarak görev alacaktı.

Ali Şükrü Bey'in bir gün hayatına mal olacak bir girişimin öncüsü olduğu görülmektedir. *(Tüm bu bilgiler Mahmut Goloğlu'nun Milli Mücadeleyi anlattığı kitap serisinin, Üçüncü Meşrutiyet adlı 3. cildinin 184-185 sayfalarından aynen alınmıştır.)*

Yahya Kahya'nın ise yıllarca bir soyguncu ve tetikçi gibi çalıştığı, hem de Trabzon Müdafaa-i Hukukçuları ile yasal olmayan paraları paylaştığı kimsenin meçhulü değildir. Faik Ahmet Barutçu'nun böyle kimselerle siyasi işbirliği yapması ve gazetesinde bunların sözcülüğüne soyunması, o günlerde vatani kurtarmak için varını yoğunu ortaya koyan M. Kemal'e, coğrafi uzaklığından yararlandığı güven içindeki Trabzon'dan pervasızca saldırıp, bunu Meclis'e kadar uzatması, her türlü ihanetin de üstündedir. İnönü'nün Faik Ahmet'e, Atatürk'ün ölümünden sonra kucak açması, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve diğerlerine yaptığı ile hiçbir şekilde karşılaştıramaz. Bu sayılanlar Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen kumandanlarıdır ve o günlerin "yüzü suyu hürmetine" vatani kurtaracağına inandıkla-

rı tek kişiye baştan sınırsız destek vermişler; yaşamlarını ortaya koymuşlar ve muhalefetlerini ilk günlerde davaya zarar vermemek için nispeten üstü kapalı sürdürmüşlerdir.

Ya Faik Ahmet ve yandaşları ne yapmışlardır? Ta ilk günden Atatürk'e ve milli mücadeleye dolaylı dolaysız her fırsatta karşı çıkmışlardır. Göstermelik o yayın ve nümayişler ve Müdafaa-i Hukukçuluğa aldanmamak gerekir. Onun için Faik Ahmet'in "M. Kemal'i zaferden ve Ali Şükrü'nün boğulmasından sonra tek adamlığını ilan ettiği için eleştirdiği" yollu bahanesi hiç de içten değildir; çünkü o ve yandaşları, M. Kemal'e oklarını, daha ilk günden itibaren yöneltmişlerdir. Bunları daha sonra milli mücadeleye ihaneti akla getireceği için gözden kaçırmaya yeltenmekle, Barutçu kastını daha da ağırlaştırmaktadır.

Üstelik M. Kemal'e cephe almaların "ulus egemenliği ve özgürlüğünü kurmak"la açıklamak tam bir riya örneğidir. Trabzon gibi küçük yerde dahi bir avuç derebeyi artığının çıkarlarını sürdürmek için canilerle işbirliği yapıp, M. Kemal'e karşı cansiperane savaşıması, nasıl olur da ulus egemenliği ve özgürlüğü sağlamak şeklinde tanımlanabilir?

Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'un havasının pek temiz olmadığı, M. Kemal bu şehre 1928'e kadar adım atmamak suretiyle belli etmiştir. Ya en aşağı İstanbul kadar suçlu sayılması gereken isyan ve fesat yuvası bazı Anadolu yörelerine ne denmelidir? Özgürlük için savaşıla öğrenmeye hakkı olanlar, cephede yaşamını kaybeden fedakar Anadolu evlatlarıdır; yoksa, eli silah tuttuğu halde türlü bahanelerle evinden çıkmayanlar veya kalemini sadakatle M. Kemal'e ayırmayan Saltanat, Hilafet, Mandacılık ve bölgeciliğe övgü düzenler hiç değillerdir.

Barutçu'nun M. Kemal'i bir diğer suçlaması da, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tüzüğündeki açık yargıya karşıt olarak zaferden sonra toplanıp, Cemiyetin yeni yönünü belirlemesi gereken kongre yerine, M. Kemal'in bir buyruğuyla Cemiyetin Halk Fırkasına dönüştürülmesi ile kişisel yönetime doğru yol alan dönem" şeklindeki ifadesidir.

Muhtelif isimler altında kurulan cemiyetlerin nasıl tek bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti haline getirildiği, tüm yurda yayılan bu cemiyetin önce İstanbul Meclisi Mebusanı'na, daha sonra da onun İngilizlerce kapatılması üzerine ilk TBMM'ye egemen olup önce Erzurum ve Sivas Heyeti Temsilîyeleri daha sonra da Ankara'da Meclis Hükümeti aracılığıyla Kurtuluş Savaşı'nı yürüttüğünü görmüştük.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Program ve Nizamnamesi'nin 11. maddesinde:

"İrade-i milliyeyi hakim kılmaktaki amali cemiyet, ancak Millet Meclisi'nin toplanarak hukuki teşriye ve murakebesine tamamen ve emniyet ve serbestiyle bilfiil sahip olması ile tahakkuk edeceğinden, bu emniyet Millet Meclisi'nin teyidi üzerine cemiyetin alacağı vaziyeti atıye kongre kararıyla taayyün eder."

denilmektedir. Barutçu'nun dayandığı madde budur. Burada cemiyetin amacının gerçekleşmesine bağlanan koşul, şüphesiz yerine gelmiştir: Meclis yasama ve denetleme faaliyetlerine güvenle sahip hale gelmiştir. O halde cemiyetin artık sona ermesi gerekmektedir.

M. Kemal ise ne yapmıştır? İlk Meclis'te görünen muhtelif grup ve hizipler, "Meclisi Hilafet ve Saltanat Organı" saymaya kadar varınca, cemiyet birinci ve ikinci gruplara ayrılmıştır. Rahmetli Tark Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı kapsamlı eserinin 534. sayfasında bu konuda şunlar söylenmektedir:

"Takriben 262 azadan teşekkül eden grup, Meclis içinde bir iktidar partisinin 'Meclis Grubu' hüviyetiyle ve ekseriyete sahip binaenaleyh hakim olarak çalışmıştır. Muhalifi ikinci gruba nazaran daha laik, inkılapçı ve devletçi kaldığını söylemek mümkündür. Meclis'in intihabın yenilenmesine dair karar vermesi üzerine, A.R.M.H.C Reisi M. Kemal Paşa, cemiyetin meşhur seçimi beyannamesini 'dokuz umde' halinde yayınlamış ve aynı beyannamede seçimler kazanıldığı takdirde cemiyetin 'Halk Fırkası' adıyla bir siyasi partiye kalbolaçağını bildirmiştir. Seçimler kazanılmış ve cemiyet TBMM'nin ilk içtimai devresinde siyasi bir partiye inkılap etmiştir (1923)."

Büyük Atatürk *Nutuk*'ta bu konuda şunları söylemektedir:

"... Her yerde siyasal parti kurma konusunda halkla uzun uzun söyleşiler yaptım. 7 Aralık 1922'de Ankara'da basın aracılığıyla Halk Partisi adında halkçılık ilkesine dayanan bir siyasal parti kurmak isteğinde olduğumu bildirerek bu partinin nasıl bir program izlemesi gerektiği üzerinde bütün yurtseverlerle bilim adamlarının yardım etmelerini ve katılmalarını dilemiştim.

Kimi kişilerin yazılı olarak bildirdikleri düşüncelerden ve halkla yaptığım konuşmalardan çok yararlandım. En son 8 Nisan 1923'te görüşlerimizi dokuz ilkede saptadım. II BMM'nin seçimi sırasında yayınladığım bu program partimizin kuruluşuna temel olmuştur. İlkeler Halk Partisi'nin kurulu-

şuna ve çalışmasına yetti. Partinin adına daha sonra 'Cumhuriyet' kelimesi de eklenerek 'Cumhuriyet Halk Partisi' denildi. (c. II. s. 958-959)

Burada şaşılacak nokta, Faik Ahmet'in daha sonra bu partide uzun yıllar önemli görevler üstlenmesi ile bu inançsızlığı arasındaki çelişkidir. Bütün bunlardan sonra insanların "Barutçu neden karşı cephe de yer almamış?" diye hayıflanacaklarını düşünüyorum.

"II. Grup ise doğrudan doğruya M. Kemal'in şahsına ve icraatına tevcih edilmiştir... Takriben 40 kadar azası olmuş, bir ekalliyet ve muhalefet gurubu olarak kalmıştır" (T. Z. Tunaya, a.g.e., s. 538) Yeni seçimde II Grup üyeleri tamamen tasfiye edilerek daha devrimci bir Meclis aracılığıyla anayasanın bazı maddeleri değiştirilerek Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bilindiği üzere bazı kesimler buna ve daha sonra Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasına karşı çıkmışlar; bu muhalefet giderek devrimlere de yönelmiştir.

M. Hukuk Cemiyeti teşkilatının tamamı Halk Partisi teşkilatına dönüşerek aynı kadro ile yola devam edilmiştir. Nerde ise değişen sadece isim olmuş ve bu dönüşüm Meclis'in büyük çoğunluğunca kararlaştırılmıştır. Fesihe şayet Müdafaa-i Hukuk Kongresi karar vermemişse –ki bunu saptayamadık– bu en fazla bir şekil ve formalite noksanıdır. Esası hiçbir şekilde değiştirir nitelikte sayılamayacaktır. Çünkü kongre dahi aynı kimselerin aynı sonucu verecek kararı ile sonuçlanacak idi kuşkusuz. Büyük bir devrime reva görülen bu usul noksanlığına bakınız!...

Faik Ahmet ve yandaşlarının Atatürk'e karşıtlıkları, kişisel planda kalmamış, bir yandan Cumhuriyetin ilanına, diğer yandan ise hilafetin kaldırılmasına kadar uzanmıştır. Tüm Trabzonlu politikacılar için geçerli olmasa da bu klik arasında, Atatürk suikastına karışanlar veya bu uğurda sürgüne gönüllü gidenler olmuştur. Tabiatıyla M. Kemal ve devrimlere bağlı birçok Trabzon ve civarı politikacı hem milli mücadele hem de devrimlere sadakatle ve fedakarca hizmet etmişlerdir.

İdam edilenler arasında bu kliğe dahil cemiyet kurucularından ve Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey'in Kasım 1921'de Ali Şükrü ile birlikte gönüllü tabur kurarak, Trabzon'da "Yaşasın Serdar Enver Paşa" sesleriyle çarşı pazarda gösteri yapıp, karargahın önünden geçtiği ve Trabzon'a gelen Ardahan Mebusu Hilmi Bey'le birlikte "Biz BMM'de müttehit ve mütenasid kırk İttihatçıyız; istediğimiz anda M. Kemal'i alaşağı edip yerine Enver'i geçirebiliriz" dedikleri yazılmıştır. (S. Özel, a.g.e., s.155)

Bu zatın Trabzon Bozuk Partisi'ne bağılılığını kanıtlayan başkaca olaylar da söz konusudur:

"Trabzon kayıkçılarının taşıma ücretleri herkesin yakındığı bir konu idi. İstanbul'dan 300 kuruşa gelen bir şeyin 200 metre mesafeden Trabzon'a 500 kuruşa güç çıkarılabilmesi cidden mucibi tees-sürdü" (bk. Vakit 13 Ocak 1922, 1471) "Trabzon'daki iskele hükümeti, santa ve yomda eşkiyasının hamisi Yahya Kahya eliyle dilediği vergiyi (!) koyduracak güçte ve Kahya'nın iskeledeki nüfuzundan Müdafaa-i Hukuk da büyük ölçüde yararlanmakta idi. Koyun başına açıktan alınan bir liranın yarısı Müdafaa-i Hukuka diğer yarısı Yahya Kahya'da kalıyordu. Müdafaa-i Hukuka en azından 40.000 lira verilmiş ve ne şekilde harcandığı kontrol edilememiştir. Birkaç ay önce fırtına olduğu gerekçesiyle denize atıldığı iddia edilen 19 balya kumaşın kaçırıldığının belirlenmesiyle 7 yıl hapse mahkum olan kayıkçı Rasim Reis'in BMM'ce beraat ettirildiği, Hafız Mehmet Efendi tarafından Müdafaa-i Hukuk Başkanına telgrafla müjdelenmiştir.

Yahya Kahya'nın Kayserili İsmail Hakkı Efendi'ye sattığı 900'den fazla İngiliz asker ceketiyle ilgili kaçakçılık tahkikatı Müdafaa-i Hukuk'u telaşlandırmıştı." (a.g.e., s. 160)

Ali Fuat Cebesoy'dan naklen Özel'in aktardığına göre, "TBMM'deki kırk kişilik Enver Paşa taraftarı gruba Trabzon Milletvekillerinin ekserisi katılmış ve Hafız Mehmet gizlice Batum'a giderek Enver Paşa ile görüşmüştür." (a.g.e., s. 153) Hafız'ın bu seyahatinde Enver'in gizlice er kıyafetine girerek Batı Cephesi'ndeki Trabzon tümenine (III. tümen) katılmak üzere teşkil edilecek gönüllülerin arasında Ankara'ya gitmesi kararlaştırılmıştı. Daha sonra Enver'in bir hükümet darbesiyle M. Kemal'i Başkomutanlıktan indireceği Enver'in Ali takma adıyla yazdığı ve yakalanan mektubundan öğrenilmişti. (Bu mektup Ali Fuat Cebesoy'un *Milli Mücadele Hatıraları* adlı eserinin 307–308; Kazım Karabekir'in *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı* adlı eserinin ise 158–159 sayfalarında yer almakta idi.) (a.g.e., s. 154)

Bu komplonun bir parçası Hafız, "Ankara'ya dönerek Trabzon havalisinden 1000 gönüllünün toplanması için Başkomutanlığa başvurmuş; Sakarya Savaşı'nın sürdüğü bir sırada da M. Kemal'e birbiri peşi sıra telgraflar çekmişti." (a.g.e., s. 154) Ancak M. Kemal'in tuzağa düşmediği bilinmektedir.

Faik Ahmet'in kanı ve cam ile bağılı olduğu bu kliğin diğer azıllı temsilcisi, Eyyubizade Ömer Fevzi Eyüpoğlu'dur. Bu zat Erzurum Kongresi'ndeki karşıtlığını Beyanname'yi imzalamamakla göstermiş, Trabzon'a dönerek *Selamet* gazetesinde Padişah yandaşı olarak ağır yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yüzden 3. Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey'in, XV. Kolordu (K. Karabekir) emriyle onu yakalayıp Erzurum'a göndereceğini haber alınca, İstanbul'a kaçıp oradan Balıkesir'e geçtiğini; orada *İrşat* gazetesinde milli mücadele aleyhine yine sert yazılar yazdığını; Fransa'ya kaçıp, 150'likler listesinde yer aldığını öğreniyoruz. (*F. Kırzioğlu, a.g.e., s. 217*)

Diğer önde gelenlerden İzzet ve Servet Beyler bilindiği üzere Atatürk'ün tüm ısrarlarına karşılık Heyeti Temsiliye'ye seçildikleri halde Sivas Kongresi'ne katılmamışlardır. İzzet Bey, söz ettiğimiz gibi İlk Meclis'e giderken Çarşamba'da eşkiya tarafından öldürülmüştür ancak daha önceki eylemleri ile M. Kemal'e hiç de yakın olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde İzzet de, Barutçular ve Ali Şükrü kadar olmamakla beraber Padişah'a yakınlığını açıklamaktan kaçınmamıştır ve Atatürk'e karşıtlığını hep sürdürmüştür.

İzzet Bey'in Çarşamba'da eşkiya tarafından öldürülmesi Trabzon'un malum grubunca kuşku ile karşılanmış, açık/kapalı olay Ankara'ya mal edilmeye çalışılmıştır. Bu olayla ilgili çok içten bir anlatım, Hasan Umar ve Adil Pasin'in "*Samsun'da Müdafaa-i Hukuk*" adlı eserinde yer almaktadır. O tarihte Çarşamba'daki eşkiyalığın önlenmesi amacıyla gösterilen çabaları naklettiği ve işin bu yanından habersiz şekilde ifade kullandığı için kaynaktaki anlatımın içtenliğinden kuşku duymuyoruz.

"Çarşamba kazasının köylerinde türeyen Hasan Çavuş, Aziz Kadi, Hafız isminde, ekserisi Çerkez olan birçok şakiler halkı soy-mak gibi adi şekavet işlerine başlamışlardı. Ankara'ya gitmek üzere Samsun'a gelmekte olan Trabzon Mebusu Eyübizade İzzet ve Gümmüşhane Mebusu Kelkitli Ziya Beyler, Çarşamba ile Samsun ortasında bu şakilerin tecavüzüne uğramış ve bu iki mebusun katledilmiş olması ile şekavet ehemmiyet kesbetmiştir. Hükümet bit tabii bu işle gücünün yettiği kadar alakadar olmak istemişse de Recep namında eşkiyaya mensup bir Çerkezi yakalayıp tevkifetmekten başka bir şey temin edememişti. Çarşamba'da eşkiyanın ikinci bir hadisesi işitildi. Tülezzade Ahmet Bey'in (M. Hukuk Şube Reisi) damadı Ali Rıza Bey'i fidyeyi necat (can kurtarma karşılığı para vs.) vererek tah-

lis (kurtarma) etmek şartıyla dağa kaldırdığı haber alındı. 500 Lira fidyeyi necat mukabilinde Tülezzade damadı Ali Rıza Bey, 24 Haziran 1336'da (1920) salıverdiler."

Eşkıyalığın devam etmesi ve hükümetin çaresiz kalması üzerine Samsun Müdafaa-i Hukuk eşkiyayı yola getirmek için görüşme teklif eder ve Samsun-Çarşamba arasında bir araya gelinir. Heyet, eşkiyaya, silah bırakması karşılığı affedileceklerini, birlikte Rum çetelerine karşı savaşılmasını önerirse de sonuç alamaz:

"Hamit (eşkiya reisi) mebusların katli meselesinden dolayı hükümetin kendilerini tazyik etmekte olduğunu söyleyerek hükümete itimat etmediklerini ilave etti... Hükümetin tevkif ettiği Recep'in bu işte asla methali olmadığını ve tahliyesi karşılığında hakiki katilin teslim edileceğini ve hükümete ancak böyle bir vaziyet karşısında emniyet edileceğini söyledi." (a.g.e., s. 20-24)

Gerek Samsun M. Hukuk Heyeti'nin ve gerekse Ankara'nın eşkiyanın sözünü tutmayacağı inancı üzerine bir sonuca varılamamıştır.

Olayların bu seyri iki milletvekilinin siyaset dışı nedenlerle öldürüldüklerini kanıtlamaktadır. Gerçekten Ankara Hükümeti şayet bu cinayete katılmış olsa idi, katil zanlısı olarak yakalanan Recep'in, eşkiyanın isteği üzerine diğeri ile değiştirilmesi ve de eşkiyanın Rum eşkiyası ile savaş karşılığı aklanma fırsatını değerlendirmesi gerekirdi. Diğer yandan şayet hükümet ile işbirliği içinde olsa idi, eşkiyanın toplantıda bunu kullanması akla yakın gelmektedir. Geriye Samsun Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin konuşmaları çarpıtması olasılığı kalmaktadır ki, buna da olanak yoktur; çünkü kısa bir süre sonra Samsun Müdafaa-i Hukuk Şubesi Başkanı Ömer Bey ve üye Nemlizade Şerafettin Bey, bir ihbar sonucu İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmişler, bir süre sonra aklanmışlar; daha sonra bilhassa başkanın etkisi ile bu heyet II Meclis'e milletvekili göndermemekte direnince, merkezce feshedilmiştir. Bu kırınglıkların sonucu cinayette Ankara'yı ilgilendirecek bir yan olsa idi, birisinin er geç bunu bir surette duyurması beklenirdi.

Erzurum Kongresi'nden sonra da Trabzon Müdafaa-i Hukukçuları M. Kemal ve milli mücadeleye karşıtlıkta civar şehirlerin önde gelen muhalifleriyle sürekli işbirliği içinde olmuşlardır. Bunlardan: Giresunlu Dr. Ali Naci, İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen), Topal Osman korkusuyla memleketlerinde barınamamışlardır. Gümüşhaneli Kadirbeyoğlu Zeki Bey, İzmir Suikastı sanıklarındandır fakat aklanmıştır.TBMM'-

de II. Grubun önde gelen liderlerindendir. Tabii Trabzon Grubunun en ünlü siması Ali Şükrü'dür. Yer yer kendisinden söz etmiştik.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk'un M. Kemal ve milli mücadeleye karşıtlığı bunlardan ibaret değildir; ancak daha fazla ayrıntıya gerek olmadığından bu bahsi burada kesiyoruz. Menderes'in bile Atatürk'e reva görmediği diktatörlüğü, Faik Ahmet'in görmesini talihsizlik sayıyoruz.

Bir kere daha tüm bunları Trabzon'un çok küçük bir kısmı ile ilgili gördüğümüzü, ancak etkinliklerinin sayıları ile orantılı olmayacak derecede büyük olmaları yüzünden iz bırakmaları ve Atatürk'e sadece dincilerin reva gördüğü şiddette diktatörlük suçlamasının yarattığı üzüntü nedeniyle konuyu biraz uzun tuttuğumuzu belirtmek isteriz.

Kazım Karabekir'in ise M. Kemal'e her fırsatta saldırması, çözümlenmesi zor bir ruh halinin dışavurumudur. Arz ettiğimiz gibi M. Kemal'e baştan kıskançlık olarak tammlayabileceğimiz duygular nedeniyle sıcak bakmayan Karabekir, yine kutsal davanın ancak onun parlak önderliğinde yürüyebileceğini en erken fark edenlerdendir. Anlatımına göre de, İsmet Paşa'dan bile önce, onu önderliğe davet etmiş ve Erzurum'a hararetle çağırarak kongrede işbirliği yapmıştır. Fakat bundan sonra bilincinin arka yerlerindeki dayanılmaz itkiler tekrar su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Anılarındaki ağır suçlamaların, İstiklal Mahkemesi'nde aklanma ile sonuçlansa da bir aylık gözaltı, gözen düşme ve yolların ayrılması etkisinde, daha sonraki yıllarda kaleme alındığı zannedilirse de, *Nutuk*'tan ve kendi belgelerinden M. Kemal'e sürekli ve her vesile ile karşı çıktığı, karşıtlarıyla işbirliği yaptığı ve M. Kemal'i çok uğraştırdığı anlaşılmaktadır.

Tekrar belirtmeliyim ki Menderes ve DP ana konulu bu çalışmada Faik Ahmet, Trabzon ve şimdi de Kazım Karabekir gibi yan sayılabilecek sorunlara uzunca bölümler ayırmamızın nedeni Menderes-DP kesitinde devrim karşıtı eylem ve düşüncelerin oluşmasında bu kişi ve olayların tarihsel kaynak sayılabilmeleri olasılığıdır. Dönem ve koşul farklılığı aldatıcıdır; yine siyasal orun ihtirası ile devrim karşıtlığı ve tutuculuğun harmanlandığı karışık bir söyleme dayanan bir koşutluğu gözlemek olasıdır. Kuşkusuz o günlerde M. Kemal olmasaydı nasıl devrimler, değil başarılmak, başlamayacak idi ise, 1946-1960 arası O'nun yüce adında toplanmış ruh ve enerji nedeniyle ki işbirlikçi çevreler ülkeyi Ortaçağ'a itememişlerdir. Tıpkı 1997'deki asker-sivil tepkinin yine onun kudretinden kaynaklanması gibi. 2002

ve 2007 seçimlerinin ülkeyi şeriatçı bir parti egemenliğine teslim etmesi karşısında yine gözlerimizi ve gönlümüzü ona çevirerek, medya destekli şeriatçı güçlerin saldırılarına karşı açılacak savaşımlı cesaretle yürütmeliyiz.

Şunu belirtmek gerekir ki, Faik Ahmet Barutçu, Trabzon'da Atatürk ve milli mücadeleye karşı önce İstanbul Hükümeti daha sonra da İttihatçılar yanında yer alan bir kliğin sözcüsü durumundadır. Milli mücadeleye fiilen katılmayıp bu zararlı eylemlerde bulunmuş ve haklı olarak 1938'e kadar Atatürk tarafından CHP'de siyasete sokulmamıştır.

Atatürk'ü diktatör olarak niteleyen Barutçu'ya şunu anımsatmak zorunludur:

Tanrı, Türk'ü bu yıllarda o kadar korumuştur ki, Mustafa Kemal'i bize bağışlayarak, Trabzon kliğinin istediği gibi "Saltanatlı, Hilafetli, Enverli, Medreseli" bir devrim (!) ve demokrasiyi (!) bize nasip etmemiştir.

BOĞAZDAKİ HASTA ADAM

Aşağıdaki yazı Batı Almanya’da yayınlanan ve *Time* tipinde bir siyasi aktüalite dergisi olan *Der Spiegel*’den alınmıştır. Yazının en ehemmiyetli tarafı, Osmanlı Devleti’nin çökme devrinde tedavüle çıkan ve fakat bu devletin yıkılması hususuyla genç Cumhuriyet Türkiyesinin kuruluşu ile tarihe karışan bir tabirin, “Hasta Adam” tabirinin Batı dünyası kamuoyunda ve basınında yeniden söylenilmeye, kullanılmaya başladığını haber vermesi ve bunun mucip sebepleri üzerinde durmasıdır.

Tabirin eskiden ifade ettiği mana ile kullanılabilmesinin haklı ve doğru bir tarafı olamayacağı muhakkaktır. Yalnız şurası var ki, memleketimizde olaylar bugünkü halleri ile yürümekte devam edip, yabancılarla olan münasebetlerimiz bugünkü şekli ile sürüp giderse, düşüncelerinin yanlış olduğunu kendilerine izah imkanlarımızın günden güne azalması neticesinde, dışımızdaki alem, gidişimizdeki vahameti kendilerine mahsus ölçülerle değerlendirerek, hadiselerle en uygun gördükleri isim ve sıfatları vermekte devam edebilirler. Daha önce bir notla belirttiğimiz gibi, bugünkü Türkiye’ye hasta adam teşhisi koymak tamamen yersizdir. Yalnız memleketimizdeki son gelişmelerin dışarda nasıl tefsir edildiğine bir misal olmak üzere, bu yazıyı üzülerek koyduğumuzu belirtmek isteriz.

Türk Hükümeti kısa bir zaman evvel Amerika Birleşik Devletleri ile olan münasebetlerinde kendisine akıl öğretecek bir “Başmüşavir” angaje etmiştir. Bu zat 1954 yılından beri bir avukatlık firmasının sahibi olan Thomas E. Dewey’dir. Dewey, on iki yıl gibi uzun bir zaman (1942–1945) New York valiliği yapmış, ikisini de kazanmamış olmakla beraber, Cumhuriyetçi Parti’nin adayı olarak Başkanlık seçimlerine katılmış, (1944–1948 seçimleri) dünyaca tanınmış nüfuz ve tesir sahibi bir zattır. Türkiye Başbakanı büyük toprak sahibi Menderes’e bu nüfuzlu müşavirin hizmetleri oldukça pahalıya mal olmaktadır. Avukat Dewey’in hizmetlerine mükabil Türk hazinesinden alacağı ücret 150 bin dolardır. Bundan başka, üzerine aldığı işlerle ilgili olarak yabancı her türlü masraf da kendisine ödenecektir. Bu türlü masrafların olacağına da hiç şüphe yoktur.

Dewey’in gayretlerinin nev’i ve gayesi düşünülürse alacağı ücretin miktarı öyle pek yüksek görülmeyebilir. Bu miktar, teminine gayret edilen meblağın yanında ancak küçük bir yüzde ifade eder. Bilin-

diği gibi Başbakan Menderes, bundan böyle Dewey'in de delaletiyle, Amerikan Vergi Mükellefinin 300 milyon doları ödemeye razı olmasını istemektedir.

Türkiye'yi iflastan kurtarmak için gerekli miktar bu kadarcık bir şeydir. Geçen pazar günü sayısında *Time* "Amerika'nın Yakın Doğu'da en kuvvetli müttefik olan Türkiye günlük mali vecibelerini dahi ifa edemeyecek kadar güçlükler içindedir" diye dövünüyordu.

Halbuki Amerika'nın Ankara'daki Büyükelçiliği Washington'a yıllar yılı gayet heyecanlı ve coşkunca raporlar göndermişti. Bu raporlara göre Türkiye yakın bir gelecekte Yakın Doğu'nun Texas'ı olacaktı. Bu sıralarda Türkiye'de hadiseler 1950'de Demokrat Parti'nin Menderes'in liderliği altında Halk Partisi'ni mağlup edip iş başına gelmesiyle birlikte Alman iktisadi mucizesinin bilfiil taklit edilmekte olduğunu gösterir şekilde cereyan etmişti. Menderes elektrik tesisleri ve çimento fabrikaları inşa ettirdi. Memleketteki traktör sayısını beş yıl içinde beş binden elli bine yükseltti. On bir şeker rafineri tesisi kurdurdu. Ve ziraati öylesine teşvik etti ki –bizzat kendisi geniş çiftliklere sahiptir– Türkiye ehemmiyetli miktarda buğday ihraç edebilir hale geldi.

Lâkin bu Texas programında Menderes ölçüyü elden kaçırdı. Türkiye ölçülerine göre devasa sayılabilecek olan bu yatırımlar milli ekonominin kendi bünyesi içinde sağlam temellerden mahrumdu. Türkler elli yılda olabilecek gelişmeyi beş yılda gerçekleştirmeye özendiler.

Burada 24 tümenlik –her bir milyon nüfusa bir tümen – Türk ordusuna giden muazzam meblağları da hatırlamalıdır. İşte böylece, geçen yıl mahsul fena olunca, konjoktür bir krize doğru yöneldi.

Menderes banknot makinalarını harekete geçirmek zorunda kaldı. Türk lirasının kıymeti aşağıya doğru o kadar süratle yuvarlandı ki (resmi dolar rayıcı 2,80 TL'dir) bugün dolar İstanbul'da karaborsada dokuz liradan muamele görmektedir.

Dört büyük Amerikan petrol şirketinin geçen Haziran'da Türkiye'ye teslimlerini durdurmalarından ve tankerlerini Boğaz'a ancak akreditiflerin teminat atına alınması şartı ile göndermeye başlamalarından beri milletlerarası mali çevreler nihayet daha dikkatli olmaya başlamışlardır. O tarihten bu tarafa memleketin benzin ve dizel motorları her gün atıl kalmak tehlikesi karşısındadırlar. Menderes elindeki petrol rezervi ile ancak günlük ihtiyaçları karşılayabilecek durumdadır.

Fakat Menderes şuna bel bağlamış görünüyor: Amerika Yakın Doğu'daki kıymetli müttefikini kendi kaderine terk etmeyecektir. Zira Amerika son yıllarda ona 1,5 milyar dolar vermiş bulunmaktadır.

Mamafih, Türk Dışışleri Bakan Vekili Fatin Rüştü Zorlu yazın Washington'da Dulles ile yaptığı müzakerelerde yapmacık bir teva-zu dahi göstermeksizin, 300 milyon dolarlık bir kredi talep ettiği za-man, Amerikan Dışışleri Bakanı bunun için Menderes'in kat'i surette reddettiği, birtakım askeri ve iktisadi şartlar öne sürmüştü.

Amerika'nın iktisat politikasına dair talepleri şunlardı:

- 1) Sinayi kalkınma programı Türk ekonomisinin reel verileri-ne uydurulacaktır.
- 2) Devlet, Amerika'dan istikraz edeceği milyonlarla, makul bir yatırım politikası takip edeceğini ilmi ve iktisadi planlar ile temin edecektir. Halihazırda Türkiye'nin yeni endüstrisine yatırdığı sermayenin yarısı bile istihsali ile ödenemez.

Dışışleri Bakan Vekili Zorlu, Washington'da bu derece acil ihtiyaç duyulan 300 milyonluk krediyi talep edince Dulles tarafından kendi-sine, Amerika'nın krediyi vermeye amade olduğu ve fakat bunun için Türkiye'nin "bitarafılık" temayüllerini tashih etmesi ve askeri planla-rını Atlantik Paktı'nın gaye ve hedeflerine göre düzenlemesi gerekti-ği ifade olunmuştu.

Zorlu, bunları hiddetle reddetmişti. Fakat Türklerin paniğe uğra-mamaları için, Dulles yine de 30 milyon dolarlık bir ihsanda bulun-muştu. Gerisi için ihtiyar kurt sabırla Türkiye'nin daha çok evvelden fark edilen iç zorluklarını beklemeye başlamıştı.

Zorluklar çok gerginleşmiş bulunan iktisadi durum icabı kendile-rini göstermekte gecikmediler. Bu şartlar altında Başbakan Mende-res, memlekette sükûnu temin edebilmek için gittikçe artan bir ölçü-de şiddet vasıtalarına müracaat etmeye başladı. Daha bu yılın başla-rında "devletin siyasi ve mali prestijine zarar veren" makaleler yazan veya neşreden gazetecileri ceza tehdidi ile karşı karşıya koyan 6334 nolu kanun kabul edildi. Ve bu kanuna dayanarak kırk kadar gazete-ci tevkif ve hapsedildi.

Muhallifleri Başbakan Menderes'i, mahkemelerin bağımsızlığını tehdit, üniversitelerin hürriyetini ortadan kaldırmış olmakla itham etmektedirler. İngiliz *Menchester Guardian* gazetesinin diplomatik muhabiri Richard Scott bir radyo konuşmasında demiştir ki: "*Bugün artık sorulacak şey Türkiye'de insanlar için ferdi ve beşeri hürriyetlerin ne miktar mevcut olduğu değil, fakat Türkiye'nin bu hürriyetlere giden yönde hareket edip etmemekte olduğudur. Ben şahsen bu soru karşısında kendimi buna 'açık bir evetle' cevap verebilecek kadar emin hissetmiyorum.*" *Time*

geçen hafta şöyle diyordu: “Türkiye’de hür bir adam, hür bir gazeteci ve hür bir yargıç olabilmek hâlâ tamamen imkansız değildir. Ancak bunun bir şartı var: bunlarla birlikte gelecek tehlikeyi göze alabilmek!”

Parti İçinde Mukavemet

Mamafih bu arada mukavemet işaretleri artmaktadır. Menderes malûm hadiseler üzerine malûm tedbirlere başvurunca bizzat kendi parti gurubunda doksan kişilik bir grubun muhalefeti ile karşılaştı. Geçen ayın ortalarına doğru toplanan parti kongresinden biraz evvel sekiz ispat taraftarı milletvekili partiden kovuldu. Bunu takiben diğer on bir ispatçı milletvekili partiden istifa etti. Bunlara da biraz sonra zaten partiden kovuldukları bildirildi. İşte bu olup bitenlere bakarak Lonra’daki *Daily Telegraph* gazetesi Osmanlı Devleti’nin inhitat devrinde Batılı diplomatların dillerine pelesenk etmiş oldukları bir sloganı “boğazdaki Hasta Adam” sözünü siyasi parolalar evrakı metrukesi arasından çıkarıp tekrar tedavüle sürmektedir.

Kendi taraftarları arasında dahi görünmeye başlayan memnuniyetsizlik ve kıpırdanmalar Menderes’i Amerika’da, Amerikan Hükümetini Türkiye’ye yeni subventionlar vermeye ikna edebilecek tesirli bir adam aramaya sevketti. Bu iş için Dewey bulundu ve angaje edildi. Beyaz Saray’daki havayı esaslı bir şekilde yokladı. Bunun için Dewey’in bu angajmana girmesinden çıkarılabilecek bir netice vardır: Amerikan Hükümeti hâlâ optimizmini muhafaza etmekte ve ümit etmektedir ki Menderes 300 milyon dolara karşılık Amerika’ya talep ettiği muayyen iktisadi ve askeri imtiyazları tanıyacaktır. Buna mukabil Londra’da şüpheli bir hava esmektedir. Dışişleri Bakanlığı’nda gizli-den gizliye ifade edildiği gibi, Londra’da Türkiye şartları evvelâ kabul, sonra da sabote edecektir, kanaati hakimdir.

Türkler bu türlü bir “Şarklı Açıkgozlülüğünü” daha evvel İngilizlere karşı kullanmışlardı. Geçen Ocak ayında Türkiye ile İngiltere arasında muhteşem bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre Türkiye İngiltere’ye karşı olan 10 milyon sterlinden ziyade ticaret borçlarını hususi bir hesapta toplayacağı ihracat gelirinden yavaş yavaş ödeme-yi taahhüt ediyordu.

Anlaşmanın imzasından dokuz ay sonra, bugün hâlâ hususi hesap tesis edilecektir. Bu beklene dursun, Türkler biteviye “idari zorluklardan” dem vurmakta ve özür beyan etmektedirler.

2 Kasım 1955 Tarihli “Der Spiegel”den M. S.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Belgeler

- Abdurrahman Dodurgalı, Doç. Dr, "Diğer İslam Ülkelerinde Din Eğitimi," *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, (İzmir 4-6 Aralık 1998), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999.
- Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 1991.
- Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (9 Cilt), Hazırlayan Haluk Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991.
- Afet İnan, Prof., *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (4 Cilt), Rey Yayınları, İstanbul, 1970.
- Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1939-1945*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ali Yılmaz, *Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı*.
- Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Altan Öymen, *Değişim Yılları*, 4. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.
- Altay Ömer Egesel, *Anayasayı İhlal Davası*, Yassıada, 1960-1961.
- Altemur Kılıç, *Kılıç'tan Kılıç'a*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Amiran Kurtkan, Prof. Dr., *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, MEB Yayınları, Ankara, 1977.
- Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- Atatürk, Nutuk, TTK, c. 2.
- Aydın Boysan, "Adnan Menderes Belediyeciliği İmar Hareketi Uygulama ve Sonuçları", *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl, Uluslararası Sempozyum*, Ankara, 23-24 Kasım 1990, *Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 1990
- Bahattin Akşit - Mustafa Kemal Coşkun, "Türkiye'nin Modernleşmesi Bağlamında İmam-Hatip Okulları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

- Baron De Busbecq, *1522–1591 Türk Mektupları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.
- Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, TDK, Ankara, 1978.
- Bedii Faik, *Matbuat Basın derken... Medya*, Cilt I, II, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, YKY, İstanbul, 2003.
- Betül Çotuksöken, Prof. *Ders Kitaplarında İnsan Hakları*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- Beyza Bilgin, *T.C. Devletin Din Politikaları: Din Eğitimi*, Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı, 7–9 Nisan 2005, Malatya, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya, 2005.
- Beyza Bilgin, Prof. *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980.
- Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası* (2 Cilt), SBF Yayınları, Ankara, 1988 ve 1993.
- Bilsay Kuruç, *Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler*, Bilanço 1923–1998: Cumhuriyet’in 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Cilt 2, ODTÜ, Ankara, 1998.
- Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Burak Boysan, *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl*, Uluslararası Sempozyum, Ankara.
- 23–24 Kasım 1990, Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 1990.
- Cahide İleri Aksoy, *Babam Tevfik İleri*, Ankara, 1977.
- Cahit Tanyol, Prof., *Laiklik ve İrtica*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.
- Celal Bayar, *Söylev ve Demeçler*, Derleyen Özel Şahingiray, Ankara, 1955.
- Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Derleyen İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986.
- Cem Eroğul, *Demokrat Partinin Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Cemal Kutay, *Celal Bayar* (4 Cilt), İstanbul, 1939.
- Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Cengiz Özakıncı, *İslam’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Cevdet Akyan, *Demokratik Süreç ve Anılar, 1946–2000*, Grafiker Yayınları, İstanbul, 2007.

- Cihat Baban, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Cumhur Odabaşı, *Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919–1925*, Eser Ofset, Trabzon, 1993.
- Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Londra: Verso, 1987.
- Çetin Özek, *Türkiye’de Laiklik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1962 .
- Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961.
- Doğan Duman, *Türkiye’de İslamcılık*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- Doğan Kuban, “Menderes ve İstanbul”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- E. G. Mears, *Modern Turkey, A Politico–Economic Interpretation*, The Macmillan Company, New York, 1924.
- Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki Bolşevizm Tüstav İktisadi İşletmesi*, Adıyaman, 2002.
- Emin Karakuş, *40 Yıllık Gazeteci Gözüyle, İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Emre Kongar, *Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923–1938*, İTİA, İstanbul, 1977.
- Emre Kongar, *Devletçiliğin İlanı Üzerine, Atatürk Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi, 1981.
- Emrullah Nutku, *DP Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğimiz Yıllar 1946–1958*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.
- Engin Tonguç *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- Ercan Tezer, Prof. Dr. *Tarımda Mekanizasyon, Türkiye’de II. Tarım Kongresi Tebliği*, Ankara, 1981.
- Ercüment Yavuzalp, *Menderesle Anılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Esma Torun, Yrd. Doç. Dr., *II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimler: İç ve Dış Etkenler, 1945–1960*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006.
- Esra Yakut, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

- Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Fahrettin Gün, *Din, Siyaset ve Laiklik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
- Fahri Demir, *İslam Dini Açısından Din–Devlet İlişkisi*, Kürsü Yayınları, İstanbul, 1999.
- Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar* (3 Cilt), 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2001.
- Faik Bulut, *Allah Devletinde Demokrasi*, Berfin, İstanbul, 2004.
- Falih Rıfkı Atay, *Dil, Dil Devrimi Üzerine*, Ankara, 1967.
- Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara, 1962.
- Fazıl Arabacı, Yrd. Doç, *Türkiye’de Din Öğretimi ve Eğitimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999.
- Feride Acar Prof., Ayşe Güneş Ayata Prof., Demet Varoğlu, Dr, *Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Eğitim Sektörü Örneği*, Başbakanlık Yayınları, Ankara, 1999.
- Feridun Ergin, Prof. Dr., *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, No: 1, Duran Matbaacılık, 1977.
- Eridun Ergin, *Atatürk Zamanında Para Politikası Konferansı*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 10–11 Kasım 1980.
- Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Feroz Ahmad –Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980.
- Fikret Kanat *Milliyet İdeali ve Topyekün Milli Terbiye*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1942.
- Firdevs Helvacıoğlu, *1928–1995 Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Franz Karl Enders, *Türkiye ve Türkler, Bir Alman Subayının Notları 1878–1918*, Dharma Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gerald Maclean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi Osmanlı İmparatorluğu’nun İngiliz Konukları (1580–1720)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gottard Jaesche, *Yeni Türkiye’de İslamcılık*.
- Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

- Hadi Hüsman, *Hatırladıklarım Düşündüklerim*, İstanbul, 1975.
- Halil İnalçık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993.
- Halis Aydın, Doç. Dr, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, 1999.
- Hasan Umur–Adil Pasin, *Samsunda Müdafaa–ı Hukuk*, Tan Matbaası, İstanbul, 1944.
- Her Yönüyle Tevfik İleri, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Hıfzı Topuz – Hüsamettin Ünsal, *Cumhuriyet’in Beş Dönemeci*, Sevgi Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Yazı Devriminden Dil Devrimine*, Ankara, 1975.
- Hilmi Uran, III. Sultan Mehmet’in *Sünnet Düğünü*, İstanbul, 1942.
- Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliği’nin Meseleleri*, MEB Yayınları, Ankara, 1970.
- İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma 1969*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- İdris Küçükömer, *Halk Demokrasi İstiyor mu?*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- İhsan Sabri Çağlayangil’le Anılar, Tanju Cılızoğlu, Buke Yayınları, 2000, s. 178-182
- İlhan Başgöz – Howard Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınevi, Ankara, 1968.
- İlhan Başgöz, *Türkiye’de Laikliğin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri, Bilanço 1923–1998*, Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10–12 Aralık 1998, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- İlhan Tekeli–Selim İlkin; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- İsmet İnönü, *Hatıralar Cilt II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- İslam Ansiklopedisi*, MEB c. 5/1, 1940.
- İsmet Bozdağ, *Celal Bayar*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986.
- James Raven, *Kayıp Kütüphaneler*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Jean–Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Josep Fontana, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna: Avrupa’nın Yeniden Yorumlanması*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003.

- Kahraman Koç, *Yargıtay'ın 135 Yılı*.
Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun 3 cilt*. İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971.
Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt:V, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.
Kemal H. Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
Kemal Kurdaş, *Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü*, OD-TÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
Kemal Kurdaş, *Ekonomi Politikada Bilim ve Sağduyu*, Es Yayınları, İstanbul, 1979.
Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.
Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.
Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
Lady Montagu, *Türkiye'den Mektuplar*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1973.
M. Semih Gemalmaz, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları*, Türk Tarih Vakfı, Ankara, 2003.
Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000.
Macit Gökberk ve Zeki Arıkan, *Cumhuriyet Döneminde Hümanizma Akımı*, Bilanço 1923–1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Türk Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.
Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara, 1971.
Mahmut Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2005.
Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.
Mehmet Özdoğan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Arkeoloji: Siyasi Yönlendirmeler–Çelişkiler ve Gelişim Süreci*, Bilanço 1923–1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Türk Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.
Mehmet Toplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara, 1983.
Metin Aydoğan, *Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye (2 Cilt)*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 1999.

- Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları* (2 Cilt), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Morris Singer, *The Economic Advance of Turkey 1936–1960*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977.
- Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve DP*, Forum Yayınları, İstanbul, 1960.
- Mustafa Aysan, Prof., *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 6. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti*, Doktora Tezi, 1992.
- Mustafa Kemal, *Eskişehir–İzmit Konuşmaları 1923*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1964.
- Nihat Erim, *Günlükler*, (2 Cilt), YKY, İstanbul, 2005.
- Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın 1945–1960*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Niyazi Altunya, Dr, *Köy Enstitüsü Sisteminin Düşünsel Temelleri*, Eğitim Der. Yayınları, 2002.
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 7. Baskı, YKY, İstanbul, 2004.
- Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005.
- Orhan Karaveli, *Sakallı Celal*, Pergamon Yayınları, İstanbul, 2004.
- Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- Osman Ergin, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, Ankara, 1972.
- Özdemir İnce, *Yedi Canlı Cumhuriyet*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004.
- Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Piraye Bigat Cerrahoğlu, *Demokrat Parti Masalı*, Ad Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Recai Doğan, “1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sem-*

- pozyum Bildiri ve Tartışmalar (28–30 Mart 2001–İstanbul)*, MEB, Ankara, 2003.
- Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihi*, Ankara, 1967
- Recep Bilginer, *Üç İktidar, Üç Hayal Kırıklığı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005
- Rıfki Salim Burçak, *10 Yılın Anıları 1950–1960*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
- Rıfki Salim Burçak, Prof., *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945–1950*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1979.
- Sait Şimşek, “İslamcılık ve Kur’an”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Samet Ağaoğlu, *DP Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1972.
- Samet Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matbaası, Ankara, 1947.
- Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Sabahattin Selek, *Milli Mücadele, Erzurum’da Gergin Günler*, Cumhuriyet Yayınları, 1999.
- Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, çev. Baha Arıkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2003.
- Selim İlkin – İlhan Tekeli, *Türkiye İktisat Tarihi*, ODTÜ, Ankara, 1982.
- Selim İlkin – İlhan Tekeli, *Dr. Max Von Der Porten’in Türkiye’deki Çalışmaları ve İDT Sisteminin Oluşumu*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1992.
- Selim İlkin, *Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü*, ODTÜ Gelişim Dergisi 1979–1980.
- Serdar Turgut, *1946–1960 Döneminde Türkiye’nin İktisadi Yapısı*, Doktora Tezi 1985.
- Stefanos Yerasimos, *Tavernier Seyahatnamesi*.
- Sultan Abdulhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.
- Şemsettin Günaltay, *Tarih Kongresi Çalışmaları ve Tebliğleri*, İstanbul, 1943.
- Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi (7 Cilt)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992–1999.
- Şevket Süreyya Aydemir, *II Adam*, (3 Cilt), 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

- Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Tahir Hatipoğlu, *Türkiye Üniversiteler Tarihi*, Selvi Yayınevi, Ankara, 2000.
- Tahsin Yücel, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.
- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tesev Raporu 2004*, Ruşen Çakır, İrfan Bozan, Balkan Talu, 2004.
- Toper Akbaba, *DP ve 27 Mayıs Dönemi Türk Eğitimi*, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Turgut Cansever, "Ülke Ölçeğinde İstanbul'u Planlamak," *İstanbul Dergisi Sayı: 4*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1994.
- Yakup Kadri Karosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Yasin Aktay, "Sunuş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- Yorgo Pasmazoğlu, *Kemal Atatürk*, Atina, 1937.
- Yümni Sezen, Doç. Dr., *Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

Dergiler ve Gazeteler:

- Akşam*, 2–3 Kasım 1932.
- Aydın Tarihi*, Mayıs 1945.
- Bilim ve Ütopya*, Kasım 2004, Remzi Demir.
- Bilim ve Ütopya*, Temmuz 2007, Yrd. Doç. Hasan Aydın.
- Cogito*, Laiklik, YKY, Ali Bulaç.
- Cumhuriyet*, 20 Eylül 1930.
- Cumhuriyet*, 17 Haziran 1950, Talat Vasfi Öz.
- Cumhuriyet*, 22 Eylül 1952.
- Cumhuriyet*, 30 Ekim 2002, Atila İlhan.
- Cumhuriyet*, 4–5 Ocak 2003, Serdar Kızık.
- Cumhuriyet*, 17 Mayıs 2003.

Cumhuriyet, 7 Ağustos 2004, Prof. İlhami Çetin.
Cumhuriyet, 8 Temmuz 2006, Ataol Behramoğlu.
Cumhuriyet, 27 Temmuz 2006, Kitap Eki.
Cumhuriyet, 29 Temmuz 2006: Erdoğan Aydın, Tarih Akışı İçinde
Din ve Medeniyet .
Cumhuriyet, 9 Ekim 2006, Prof. Salih Özbaran
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Felsefe Araştırma Enstitüsü Dergisi, Sayı 1, 1963, Aydın Sayılı.
Diyanet Dergisi, Sayı 2992, 1992, Doç. Dr. Şamil Doğa.
Felsefe Araştırma Enstitüsü Dergisi, 1 Cilt, 1963.
Forum, 1 Temmuz 1955; 1956.
Forum, cilt:VII, Aydın Yalçın.
The Geographical Journal, Cilt: 98, No. 3, 1941, John Parker, Modern Turkey
The Middle East Journal, Cilt: 5, No. 4, 1951, Richard D. Robinson, The Lesson of Turkey
Hürdam, Sayı 171, Nisan 1952, Çetin Özek.
Hürriyet, 10 Ağustos 2005; 13, 15, 16 Haziran 2007, Özdemir İnce.
International Affairs, Cilt: 27, No. 3, 1951, Bernard Lewis, Recent Developments in Turkey.
İlkadım Dergisi, Mart 2004, Ahmet Ziya Yılmaz.
ODTÜ Gelişim, Özel Sayı, 1979–1980, Selim İlkin.
Radikal, Demokrasinin 50 Yılı 1945–1955 adlı derleme.
Sebilürreşad, Haziran ve Eylül 1950.
Tarih ve Toplum, Sayı 176, Ağustos 1998, Cevat Rifat Atilhan.
TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, 1951.
Toplumsal Tarih, Ağustos 1977, Nevin Coşar.
Ulus, 21 Aralık 1948.
Vatan, 26 Nisan 1951.
Yeni Ufuklar Dergisi, Sayı 134, 17 Temmuz 1968, Vedat Günyol.
Yön, 30 Mayıs 1962, Turan Güneş.
Zafer, 5 Haziran 1950.
Zafer, 26 Ekim 1950.
Zafer, 06 Ekim 1951.

Son yalan kırıcılardan biri: **Şevket Çizmeli**.

Yalan kırma eylemi: **Menderes, Demokrasi Yıldızı?**

Şevket Çizmeli'nin yıllardır yayınlanmasını beklediğim kitabı, "**Menderes, Demokrasi Yıldızı?**" sonunda **Arkadaş Yayınevi** tarafından yayınlandı.

Ve demokrasi mimarı Menderes efsanesinin, demokrasi fatihi Demokrat Parti yutturmacasının sırça vitrini parçalandı. Adnan Menderes hakkında idam edilmiş olmasından başka bir şey bilmeyen genç kuşaklar, Türkiye'nin yaşadığı, yaşamakta olduğu her türlü olumsuzluğun kaynağında olan kişiyi, dönemini ve partisini artık öğrenebilecekler.

1950-1960 arasının yalan ve palavralarını kıracak, hallaç gibi atacak bir kaynak var elimizin altında artık. Bu nedenle, Şevket Çizmeli'ye teşekkür ediyorum.

Özdemir İnce, Hürriyet, 30 Eylül 2007

Menderes gerçekten bir efsane miydi? Yoksa efsaneleştirildi mi? Menderes kimlerin kahramanı? 27 Mayıs ihtilalini ve daha pek çok sorunun yanıtını, Türk siyasi yaşamında bir dönüm noktası olan Menderes dönemini belgelerle inceliyor.

Cumhuriyet, 11 Ekim 2007

Yayıncı Sertifika No: 12382

ISBN 978-975-509-527-1

9 789755 095271

online satış: www.arkadas.com.tr